

Division. 698 Shelf.

American Geographical Society

Acquired as issued 191
by exchange
from Magyar Tud. Akad.
No. Cost

Discarded
A.G.S.

6⁰ Record.

135 221.

-7

<36630326460014

<36630326460014

Bayer. Staatsbibliothek

69/4

HETP

AMERICAN
GEOGRAPHIC
AND
STATISTICAL

A MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG ÉVKÖNYVEI.

HETEDIK KÖTET.

BUDÁN.

A MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

1846.

Ad. 15.3.1.11

Korona nyelvi.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'
É V K Ö N Y V E I.

H E T E D I K K Ö T E T.

1842—1844.

Hét arcképpel.

BUDÁN,
A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

1846.

SCHEDL FERENCZ' ÜGYELÉSE ALATT.

**AUSZTRIAI CSÁSZÁRI
MAGYAR ÉS CSEHORSZÁGI KIRÁLYI
ÖRÖKÖS HERCZEG
AUSZTRIAI FŐHERCZEG**

J Ó Z S E F

**ARANYGYAPJAS, SZENT ISTVÁN APOSTOLI MAGYAR KIRÁLY'
RENDE', ÚGY A' POROSZ KIR. FEKETE SAS, ÉS BRAZILIAI CSÁ-
SZÁRI DÉLI KERESZT RENDEK' NAGYKERESZTESE, A' POLGÁRI
NAGY ÉRDEMKERESZT' TULAJDONOSA, MAGYARORSZÁG' NÁDO-
RA, KIRÁLYI HELYTARTÓJA ÉS FŐKAPITÁNYA, A' JÁSZOK ÉS
KÚNOK' GRÓFJA ÉS BIRÁJA, CSÁSZÁRI KIRÁLYI TÁBORNAGY,
KÉT MAGYAR HUSZÁREZRED' TULAJDONOSA, PEST PILIS, ÉS
ZSOLT TÖRVÉNYESEN EGYESÜLT VÁRMEGYÉK' ÖRÖKÖS ÉS VA-
LÓSÁGOS FŐISPÁNJA, A' MAGYAR KIRÁLYI HELYTARTÓ TA-
NÁCS ÉS A' HÉTSZEMÉLYES FŐTÖRVÉNYSZÉK' ELNÖKE, A' MA-
GYAR NEMZETI MUSEUM', A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG 'S A'
MAGYAR NEMZETI HADI ACADEMIA' TÖRVÉNYES PÁRTFOGÓJA
Ő FENSÉGÉHEZ.**

FENSÉGES CSÁSZÁRI KIRÁLYI HERCZEG!

MAGYARORSZÁG' NÁDORA!

Lelkesedett örömmel üdvözli a' magyar azon nap' visszatértét, mellyen apái ötven év előtt köz értelemmel **FENSÉGEDET** hívák meg a' legmagasb polczra, mire bizodalma' teljességéből nemzetünk hazafit emelhet.

'S FENSÉGED e' bizodalmat félszázados kormánya alatt igazlotta. E' hosszú időszakban,

mellyhez kiállott veszélyek 's egyszersmind meg-
ujulási emelkedés' tekintetében hasonlót ezer
éves történetünk nem mutat, FENSÉGED e'
nemzettel szenvedett és munkált, a' harcznak
úgy mint a' törvényhozás', a' közigazgatásnak
úgy mint a' jogszolgáltatás' mezején: 's min-
denütt forró honszeretettel, önfeláldozó fára-
dalommal.

És így e' fél század' emlékezeteibe FEN-
SÉGED' neve kiirthatlanul be van szöve. Ezeket
a' történetek' Musája fogja egykor részrehajlat-
lan szeretettel örök tábláira bevésni. De ben-

nünket e' mai nap szent ösztön hajt kibeszélni:
mint segítette FENSÉGED intézetünket kelet-
kezésében, mint nem szűnt meg azt pártolni ha-
ladásiban, mint volt kegyes közbenjáró Felsé-
ges Urunknál folyamodásainkkor; 's miképen
hatott FENSÉGED, magos tetszése' és helyben-
hagyása' gyakori kegyes nyilvánításával, eme-
lőleg és élesztőleg e' testületre, mellynek a'
buzdítás olly jól esik.

Saját keblünk' parancsoló szükségeinek te-
szünk tehát eleget, CSÁSZÁRI KIRÁLYI FŐ-
HERCZEG! midőn e' napon, mellynek fájdal-

mas aggodalmak után ismét szerencsés felderülte kettős kezesség a' magyarnak szebb jövője iránt, mély tiszteletünk', hő szeretetünk' s örök hálánk' bármi csekély jeléül munkálatink' e' kötetét FENSÉGEDNEK benyújtjuk. Legyen ez azon jótétek' örömkész elismerésének tanúja, melly e' testületből kihalni soha nem fog.

Pesten, november 12. 1846.

A' MAGYAR NEMZETI ACADEMIA.

TARTALOM.

ELSŐ OSZTÁLY.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' TÖRTÉNETEI.

I. Beszéd, mellyel a' 12-d. köz ülést megnyitotta <i>G. Teleki József</i> .	3
II. Jelentés a' m. t. t. munkálkodásairól 1843-ban. <i>Schedel Ferencz</i> .	9
Választás	13
Igazgató tanács' gyűlése	13
Tizenkettődik köz ülést' tárgyai	15
III. Emlékbeszéd Nyiry István r. tag felett. <i>Balogh Pál</i>	19
IV. Emlékbeszéd Körösi Csoma Sándor lev. tag felett. <i>B. Eötvös József</i> .	32
V. Beszéd, mellyel a' 13-d. köz ülést megnyitotta <i>G. Széchenyi István</i> .	52
VI. Jelentés a' m. t. t. munkálkodásairól 1844-ben. <i>Schedel Ferencz</i>	60
Igazgató tanács' gyűlése	69
Tizenharmadik köz ülést' tárgyai	69
VII. Emlékbeszéd Magda Pál lev. tag felett. <i>Székháts József</i>	73
VIII. Emlékbeszéd Angyalffy Mátyás lev. tag felett. <i>Balásházy János</i>	78
IX. Az academiái könyvtár' rövid története 's mibenléte. <i>Schedel Ferencz</i>	86
X. A' Telekiek' tudományos hatása. <i>Bajza József</i>	92
XI. Gyászbeszéd b. Mészáros Joanna özv. gr. Teleki Lászlóné felett. <i>Schedel Ferencz</i>	130
XII. Emlékbeszéd gr. Dessewffy József igazg. tag felett. <i>B. Eötvös József</i>	131
XIII. Emlékbeszéd Vass László tt. felett. <i>Bitnicz Lajos</i>	149

Életrajzi toldalék a' m. t. t. elhunyt tagjairól. <i>Schedel Ferencz</i>	156
Kolossváry Sándor ig. és tiszt. tag	156
Gr. Dessewffy József ig. és tiszt. tag	156
B. Lakos János tiszt. tag	157
Hegedűs Sámuel lev. tag	158
B. Mednyánszky Alajos igazg. és tiszt. tag	158
Tessedik Ferencz lev. tag	159
Gegő Elek lev. tag	160
Kisfaludy Sándor tiszt. tag	160
Filinger Leopold lev. tag	161
A' m. t. t. <i>személyes állapota</i> 1844-ben az új választások előtt	162

MÁSODIK OSZTÁLY.

ÉRTEKEZÉSEK.

1842—1844.

I. A' magyar álladalmi szabadság' jogi szemléje. <i>Sztrókay Antal</i>	3
II. A' társadalmi élet' szépsége, az egyezménytan' világánál földelítve. <i>Hetényi János</i>	18
III. Az isteneszme' eredetéről. <i>Horváth Cyrill.</i>	40
IV. Küzdelem és tájékozás a' philosophiában. <i>Szilasy János.</i>	66
V. A' tufnai csontbarlangok. <i>Balogh Pál</i>	83
VI. A' mongol hadvezér' levele IV. Béla magyar királyhoz. <i>Jerney János</i>	117
VII. Az 1764-ki országgyűlés' története. <i>Horváth Mihály</i>	126
VIII. Gubecz Máté, tótországi parasztok' Dózsája. <i>Péczely József</i>	164
IX. Törvényeink' története a' vegyes házakbeli királyok alatt. <i>Szlemenics Pál.</i>	171
Venczel, Otto és Robert Károly királyokról. 1301-d. évi angustustól, 1342-d. július' 16-ig.	171
I. Lajosról, 1342-d. július' 16-d., 1382-d. szeptember' 11-d.	198
I. Az 1351. évi szabadságlevélről 's decretumról	199
II. Erdélyt érdeklő három érdekes közrendelményeiről.	207
III. Törvénytudományunkra nézve említést érdemlő egyéb adatokról.	210
I. Mária, II. Károly, és Zsigmond király, 1382-d. évi szeptember' 12-d., 1437-d. évi december' 8-d.	230
I. Mária Királynéről különösen	230
II. Károlyról különösen	235
III. Zsigmond királyról különösen	235
IV. Zsigmond királynak törvénykönyvünkben létező decretumairól.	236
V. Zsigmond királynak törvénykönyvünkben nem létező decretumairól.	255
VI. Törvénytudományunkra nézve említést érdemlő egyéb adatokról.	260
Erzsébet királynéről és Albert királyról, 1437-d. december' 9-d., 1442-d. évi december' 24-d.	275
I. Ulászlóról, 1440-d. évi július' 17-kétől, 1444-d. évi november' 10-ig.	284
I. Törvényleveleiről	285
II. Egyéb említést igénylőkről.	292
V. László királyról, 1444-ki november' 10-től, 1457-ki november' 23-kaig	295
I. Az e' korbeli törvénylevelekről	297
II. Egyéb említést igénylőkről.	314
Korvín Mátyásról, 1458-ki januarius' 21-kétől, 1490-diki aprilis' 4-keig	319
I. A' törvénykönyvünkben létező e' korbeli decretumokról	322

II. A' törvénykönyvünkben nem létező e' korbeli decretumokról	366
III. Egyéb említést igénylőkről.	388
II. Ulászlóról, 1490. július 15-től, 1516. március 13-ig	393
I. Törvénykönyvünkben létező e' királyunk alatti törvény- és más oklevelekről	397
II. Verbóczy Istvánnak hármas törvénykönyvéről	448
Első rész	451
Második rész	473
Harmadik rész	492
III. Egyéb említést érdemlőkről	502
II. Lajosról 1516-tól 1526-ig	511
I. Az e' korbeli törvénylevelekről	513
II. Egyéb említést érdemlőkről	536

ELSŐ OSZTÁLY.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

TÖRTÉNETI.

1842—1844.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'
T Ö R T É N E T E I.

TIZENHARMADIK ÉS TIZENNEGYEDIK ÉV.

1842—1844.

I.

B E S Z É D,

M E L L Y E L

A' M. ACADEMIA' XII-DIK KÖZ ÜLÉSÉT, OCT. 8. 1843.

M E G N Y I T O T T A

AZ E L N Ö K , G R Ó F T E L E K I J Ó Z S E F .

Tisztelt gyülekezet! Ime tizenharmadik éve foly, mióta tudományos társaságunk áll, az alaprajz által kiszabott körben munkálkodik, az elébe tűzött irányban előhaladni törekszik; szorgalmatosságának különböző eredményei számos kötetekben forognak az olvasó közönség' kezében, fáradozásainak gyümölcseit — szerénytelenség' vádja nélkül elmondhatom — a' haza már több évektől fogva élvezheti, sőt valósággal élvezi is; — és mégis, ránk nézve elég elszomorítólag, annak valóságos célja felett sokan nincsenek tisztában, ez iránt időről időre új vélemények terjesztetnek, új kétségek támasztatnak. Már pedig helyesen jegyzé meg e' helyen egy kedvelt szónok: „hogy csak rossz sőt veszély burjánozhatik olly intézetekből, mellyek irányaikból esnek és céljajukat veszítik.“ Nem lesz tehát érdektelen, nem felesleges egyszer e' kér-

dést minden oldalról komoly és szigorú vizsgálat alá vetni, még pedig itt e' helyen, hogy esztendei munkálkodásainkról számot adva, a' résztvevő közönség láthassa és megítélhesse, mennyiben felelünk meg rendeltetésünknek.

Hogy honi nyelvünk' szent ügye van kezelésünkre bízva, kétséget nem szenved; hogy ennek terjesztése hazánk' különböző ajakú lakosai közt nem közvetetlen feladatunk, épen olly bizonyos: mi magunk jól éreztük, és a' mult évben csakugyan e' helyen bőven kifejtett; és így csak arról lehet és van kérdés, hogy csupa philologiai intézet-e academiánk, mint azt többen vitatják, vagy pedig egyszersmind tudományos is, és ha igen, mennyiben?

Minden nyelv gondolataink, fogalmaink és eszméink' kölcsönös közlésének csak eszköze; ezeknek tehát amaszt meg kell előzniök, mint bizonyítja ezt nemcsak a' dolog' természete, hanem a' nemzetek' történeteiből merített tapasztalás is. Ebből nyilván következik, hogy valamint egyfelül minden nemzetnek csak annyi szavakra, fordulatokra van szüksége, mennyi gondolatai, eszméi 's fogalmai vagynak, úgy másfelül a' nyelv csak a' használat által gyarapodhatván, ez a' nemzet' műveltségének legbiztosabb mérlege. Innen pedig megint természetesen foly az, hogy a' nemzet' műveltségét kell mindenek előtt emelni, hogy így azután ahhoz simuljon a' nyelv.

Már most alkalmazzassuk ezen csálhatatlan elveket nemzetünk' műveltségének akkori állapotjára, midőn némelly, honi nyelvüket és nemzetiségüket forróan átütelő, hazafiak' buzgósága és ennek következtében maga a' törvényhozás intézetünknek lételt adtak. — Minden félreértés' elkerülésére kénytelen vagyok azonban előre megjegyezni, hogy itt nem egyes férfiakról van szó, kik vas szorgalmok és idegen nyelvek' segítségével a' tudományok' mélyébe hatva, fényes csillagokként ragyogtak hazánk' egén, de nemzetünk' műveltségét vagy nem tekintve, vagy arra hatni csak idegen nyelv' segítségével akarva, minden hazafiságok, minden magyar érzéseik mellett is idegenek maradtak a' magyar földön; minden dicséretes ügyekezetök, minden nagy fáradaimaik eredménytelenül hangzottak el, mint azon kertészé, ki nem a' hazai növények' nemesítésén, nem az idegenek' meghonosításán törekszik, hanem minden erejét, minden mesterségét égmérsékletünkhez nem alkalmaz-

tathatók, épen olly nehéz mint hálátlan megtartására fordítja, hogy ne mondjam, pazarolja. Illy egyes hazafiak és tudósokkal minden időszakban dicsekedhetett szegény hazánk, de ezek minden tisztelet, minden becsület mellett, mellyel emlékezetüknek tartozunk, honi műveltségünkre csekély vagy talán semmi behatást sem gyakoroltak. Csak az verhet a' nemzetben mély gyökeret, csak az emeli azt egészében, csak az szűnik meg mulékony lenni, mi annak önállását biztosítja, mi annak nemzetiségét gyarapítja, mi annak nyelvével vérébe megy által. Önállás, nemzetiség, és nemzeti nyelv nélkül még nemzet nem vergődhetett nagyobb fényre.

Ezeket tehát és az ezek által terjesztett idegen, ingadékony alapú és még e' felett a' nemzetnek igen kis részére ható ál műveltséget egészen mellőzve, látszik már most, miként állott ez előtt mintegy másfél évtizeddel a' magyar műveltség, következőleg a' honi nyelv. Erőteltjesen, ifju tüzzel, keleti bájjal, de még nem illő szabatossággal, tisztasággal hangzott az már több évtizedek óta az országgyűlés és megyék' tanácskozó teremeiben; némelly dicső költőink a' sziv' titkosabb érzelmeinek kifejezésére, elővarázslására nagy szerencsével használák azt; némelly, a' tudományok' titkaiba hatott, és inkább a' nemzeti irodalom' előteremtésének ohajtása, mint a' dicsvágy és anyagi hasznok által vezérelt, honfiak majd több, majd kisebb szerencsével megkisérték a' honi még darabos hangoknak az idegen földről kölcsönözött eszméik, gondolataik, és fogalmaik' kifejezésére; a' hős eldődeiktől öröklött nyelveket hön szerető, a' hazát nemzeti műveltség által önállóvá tenni, ezt pedig az elhanyagolt nyelv' emelése, mint legbiztosabb eszköz által elérni szándékozó buzgó hazafiak' napról napra nevedező tömege több évtized óta törekedett és minden előgördített akadályok' daczára nem minden siker nélkül törekedett szent célja' elérésében. De nemzeti műveltség nem létezett, nemzeti irodalomról szó nem lehetett, és ennek következtében a' nyelv is, nyers gyémántként csak magába rejté tündöklő tulajdonait. A' felső körökből számúzva, a' tudományokra, művészetre nem alkalmazva, és főként a' pór nép' száján forogva, sajátságos kincsei fejtetlen maradának; a' társalgási és tudományos műveltség idegen vala hazánkban. E' mellett a' szépnem, a' műveltebb osztályokban legalább, elkorcsosodva, nemzetétől elválva's

idegenhez csatlakozék. Mi csoda tehát, hogy a' magasb állású magyar ifjak, hazánk' jövendő boldogságának fő reményei, inkább divatból mint nemzetiség-parancsolta szükségből dajkáiktól megtanulának ugyan anynyit magyarul, mennyit a' gyermekszoba' korlátozott szükségei megkívánnak; de családi körökben mindig csak idegen hangzatokat hallva, iskoláinkban megint idegen holt nyelvet tanulva, és ebben drága idejük' legszebb részét elvesztegetve, a' tudományok' előcsarnokaiba ennek segítségével vezetettve, további kiníváltetésüket csak idegen nyelvű társalgás és irodalom által eszközölhetve, hazánk' kellő közepén, magyarok közt, igen kevés és alig számítható kivétellel vagy egészen idegen műveltséget nyertek, vagy bárdolatlanságban maradtak. A' szerencsésebb jövendő, mint reménylenünk szabad, a' társalgási műveltségbe is nemzetiséget oltva, és egy szép önállású nemzeti irodalommal birva, ezen csak némelly közönséges vonatokban oda vetett képtől visszarettenend, és annak hitelességét vonandja kétségbe; de a' mostani emberi nyom, a' magyar földet elárasztó idegen műveltség' nyomorából még egészen fel nem üdülve, 's hazánk'nak nemzetiség' tekintetében még most sem igen kedvező állásán siránkozva, festvényünket tulságosnak épen nem tekintendi és csak a' szebb jövendő' kétes reményeivel vigasztalandja magát.

Hazánk' műveltségének ez állásában egy csupán nyelvművelő, egy csupán philologiai társaságtól mit lehetett volna várni? — Valóban minden ügyekezetei hálátlanok, munkásságának legszebb eredményei meddők maradtak volna. Új találmányai, fölfedezései, összevasonlításai, fejtegetései, összeillesztései, következtetései, megállapításai szótárára, nyelvtanára és száraz értekezéseire szorítva, minden belső becsők mellett, az életbe nem vágta és mint egy elásott kincs használat nélkül maradtak volna mind addig, míg azokat egy későbbi kor, más egyes tudósok, vagy tudományos társulatok' ügyekezetei által a' nyelvbe gyakorlatilag nem viszi be, vagy épen ekkor hiányosságaikat fölfedezve, mint haszonvehetetleneket nem veti el és helyeiket másokkal nem pótolja ki.

Igen jól érzék ezt intézetünk' első alkotói, meggyőződtek e' felől az országosan összevgyült karok és rendek, midőn azt pártfogásokra méltatták; meg dicsően elhunyt királyunk, I. Ferencz, midőn annak

felállítását legkegyelmesebben megengedé. Jól tudák, hogy a' nyelvnek csak a' használat ad életet; hogy a' nyelvet csak a' gyakorlat művelheti sikeresen és annak a' nemzet' műveltségéhez, különösen tudományos kiképzéséhez kell alkalmaztatnia. Azért tűzték ki ezen intézet' céljául a' nyelvművelést úgy, hogy az kiterjedjen egyszersmind a' tudományok' minden ágazataira, kivévén a' hittant és mellőzván a' politikai vitatkozásokat, melyek a' tagok közt könnyen kedvetlen vitatkozásokra nyújthatnának alkalmat; — azért adtak a' nyelvtani osztály mellé még öt más, egyenként ugyanannyi tagokkal ellátott tudományos osztályokat, melyeknek kötelességük a' tudományokat honi nyelven terjesztetni, és így a' nemzeti tudományos műveltséget előmozdítani; azért tűzetnek ki a' tudományok' különböző osztályaiból évenként bizonyos sorozat szerint jutalomkérdések megfejtésül, hogy az academia' körén kívül is készíttessenek tudós férfaink, kik a' tudományokat a' nemzeti nyelv' segítségével meghonosítani képesek legyenek; azért adatik a' nagy jutalom minden évben a' magyar irodalom' egész körében kijött legjobb munkának minden legkisebb tekintet nélkül a' tudományra, melyről az szól, hogy a' hazafiak a' tudományoknak magyar nyelven művelésére hathatósan buzdíttassanak.

Nem lehet tehát mondani, hogy tudományos intézetünk' köre egyedül a' nyelvművelésre volna szorítva, hogy abból minden más tudományok számúzve volnának. A' nyelv' philologiai kiképzése nem egyedüli, de nem is fő célja társaságunknak; szép és nagy rendeltetése annak a' tudományokat terjesztetni hazánkban honi nyelvünk' segítségével és így ezt alkalmaztatni a' tudományok' különböző nemeire; egy nemzeti műveltséget megállapítani, melly az egész országra kiterjesztetvén, hazánknak e' részben is önállást, fényt és díszes helyet adjon a' több művelt nemzetek' sorában. A' nyelv, nemzetiség és a' tudományok kitűzött cél gyanánt karöltve lebegnek előttünk, ezen három elénkbe szabott tárgynak szerencsés öszvesítése dicsó feladatunk. Ezen szép eszmével meg kell barátkozni annak, ki fényes rendeltetésünkről magának tiszta fogalmat akar szerezni.

Az alapszabályok által elénkbe szabott ez irányban kívánt munkálkodásaiban haladni társaságunk felállításától fogva, mint bizonyítják minden lépéseink, törekvéseinknek eredményei. Mennyiben felelénk

meg magas hivatásunknak, nem idevaló; de arról mi nem is ítélhetünk, ítélje meg ezt a' közönség, ítélje meg a' maradék; elég az hogy figyelmünk kiterjedett a' honi nyelv mellett a' tudományok' minden részeire, e' kettőt szorosan összekötve, csekély tehetségeink' egész erejéből kívántuk részünkről is nemzetiségünk' kifejtését, szilárdítását előmozdítani. Ezen szempontból indultunk ki ügyekezeteinkben a' múlt év alatt is, mint az ki fog tetszeni mai ülésünk' további folyamatából, mellyre hallgatóink' szíves figyelmét kikérjük.

II.

TITOKNOKI JELENTÉS A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'
MUNKÁLKODÁSAIRÓL M. DCCC. XLIII-BAN.

ELŐADTA

A' XII-DIK KÖZ ÜLÉSBN

SCHEDEL FERENCZ, TITOKNOK.

Az academia most rekeszti be éltének tizenharmadik évét. Valamint az előtt, úgy most is, egyforma gonddal forgolódott mind nyelvünk' vizsgálata, mind a' tudományok' művelése körül.

I. A' nyelvbeli munkálatokat illetőleg, a' *nagy szótár*' dolgozása folyt; különösen a' nyelvtudományi osztályban Czuczor és Fábán, a' philosophiaiban Horváth Cyrill, a' történetírásiban Horváth Mihály, a' törvénytudományiban Szlemenics, 's a' természettudományiban Gebhardt és Tarczy áldozták munkásságok' egy részét ez ügynek. E' mellett egy magyar és német *kézi szótár* is előkészítettik; mellyhez Péczely és Edvi Illés Pál szolgáltak adalékaikkal, a' hírlapok által felszólított külső nyelvbarátok közül pedig Fabó András, Kulifay Zsigmond, Nagyidai Ferencz, Paraszkay Lőrincz és Pathkó János érdemleték közléseik által köszönetünket. A' *nyelvhasonlító* munkálatokhoz egy névtelen hazafi járult a' török 's tatár nyelvekkel rokon magyar szók' összeállításával. A' *bányászati* műszótár' készüléteihez felette becses küldeményt vettünk felszólításunkra g. Nádasdi Ferencz erdélyi kincstári alelnök' útján, melly az erdélyi bányákban divatozó műnyelvet foglalja magában. Végre a' *tájszó*-gyűjteményhez Horváth J. rt. járult, 's külsők közül Andrassy Antal székely tájkifejezések' gyűjtésével.

M. T. T. ÉVK. VII. 1.

2

Elfoglalta a' társaságot kis gyűléseiben a' *szókötés*' főbb szabályait előterjesztő osztályi munkálat is, melly átvizsgáltatván, sajtó alá ment 's kevés nap múlva megjelenik. A' készülóban levő *ékes szókötés*-hez Czuczor és Nagy J. adák be jutványaikat. Végre ugyanaz osztály egy *nyelvtan*' kidolgozásával bízott meg, melly végből a' szükséges előkészületek meg is tétettek. A' *nyelvrégiségek*' keresése 's másoltatásának a' pénztár' szűk állapota miatt egyéb ügyekkel együtt függőben kellett maradni; de nem hagyhatni, bár átmenőleg is, említés nélkül egy az academiával becses kéz által a' Vatican' levéltárából másolva közlött magyar levelet, melly nyelvünk' történetére nézve annyiban érdekes, hogy annak a' XVI. században Temesvárt is divatoztát bizonyítja.

II. A' tudományos munkálatokat illetőleg, a' társaság' kebelében *Henszlmann Imre* a' hellen dráma' jellemeiről, 's ugyanaz Shakspeare' III. Richardjáról értekezett; *Jerney* másodszor is az abrudbányai fa könyvekről; — *Győry* a' népnevelésről, 's korunk' inéeltségi állapotjairól; *Bugát* az iskolai fegyelemlről; *Lukács* a' socialismus és communismus' rendszereiről; *Horváth Cyrill* az isteneszme' eredetéről; *Hetényi* a' társadalmi élet' szépségéről az egyezménytan' világánál felderítve; *Kállay* az öngyilkosságról; — ugyanez a' finn-lapp népfajok' statisticiáját 's ethnographiáját terjesztette elő; 's mind ő, mind *Jerney*, a' szláv népek' tót nevééről értekeztek; *Tasner* egy a' britt museumban levő, Magyarország' állapotját a' XVI. század' végén tárgyzó, egykoru angol kéziratot közlött fordításban; *Jászay* és *Luczenbacher* folyvást régi oklevelek' kikutatásában fáradoztak, 's ollyakat a' társaság' folyóiratában is adtak; az *utóbbi* a' szerb zsupánok, királyok és csárok' pénzeit; *Kiss Ferencz* hazánkban találtatott némelly állítólag hún régiségeket ismerttetett; — *Győry* a' statuserő' elemeit fejtegette, 's más ízben különösen a' pénz és kereskedésről szólott; *Zsoldos* a' fogházakról; *Sztrókay* a' hitbizományokról; *ugyanaz* a' magyar állodalmi szabadság' fejlődéséről értekezett; *Bertha* az árpádi királyok' végzeményei' magyarításában fáradozott. *Balogh, D. Böteős, Lukács* és *Schedel* emlék- 's gyászbeszédekkel tisztelték meg az elhunyt társakat. Történnnek lépések Magyarország' geologiai emlékei' összegyűjtésére is, mik hazánk' földtani történetei 's viszonyai' nagyobb felvilágosítására szolgálának. — Végre *Nagy Károly* astronomiai naplót készített 1843-ra.

III. Nyomtatásinknak a' köz részvétlenség 's pénztár' szűke-okozta felakadása természetesen hatott a' kéziratok' beküldetésére is úgy, hogy ez évben a' multról függőben maradtakhoz csak négy járúl-na, mik közül három mellőztetett, 's kettő fogadtatott el, u. m. Ká-roly főhg. Strategiája' II. 's Chelius' Sebészsege' IVd. kötetének fordítása.

A' *Tudománytárban* kiadás végett 14 dolgozat folyt be: phi-losophiai 's rokon 3, történeti 's rokon 6, törvény- 's országtani 4, műtani 1, mellyek közül tíz nyert elfogadtatást; mik közt az aca-demiai tagok' már idézett értekezéseiken kívül említendő *Briedl Fidél* ltagé: Néptanítóink' sikeres kiképzésére egy új javaslat.

Utolsó köz ülésünk óta *elkészültek*, vagy e' napokban készülnek el az academia' költségein:

- 1) *Tudománytár*, 12 füzet.
- 2) *M. helyesírás és szóragsztás' főbb szabályai*, hatodik kiadás.
- 3) *M. szókötés' főbb szabályai*.
- 4) *Törvénytudományi műszótár*.
- 5) *Német-magyar szeszótár*, második nyomtatás.
- 6) *Eredeti játékszin*, XI. kötet.
- 7) *M. t. t. névkönyv* astronomiai naplóval 's kalendáriummal 1843-ra.

IV. A' színügyet illetőleg, miután az academia azt tíz év óta folytonos pártolással ápolta, 's nemcsak jutalomkérdés által helyesb el-igazodást eszközölt e' tárgyban, nemcsak évenkénti száz arany juta-lommal folyvást buzdítja az elméket színművek' irására, hanem Ere-deti 's Külföldi Játékszin című gyűjteményeiben is számos jó művel gazdagította az irodalmat 's a' magyar repertoriumot; egy külön választ-mány' gondjai alatt több mint másfélszáz fordított művel is nevelte: mi által mind a' darabok' választására, mind egy jobb szini nyelv' elő-hozására elhatározólag hatott; az utóbbi, nagy áldozatokkal járó, mun-kálkodást annál is inkább megszüntethette, mivel az ügy oda fejlett ki, hol magában is megállhat.

V. A' nagy jutalom, valamint az osztálybeli 's a' rendkívüli ju-talmak' mibenléte külön jelentésekben lesz a' közönség elébe terjesztve.

VI. A' tudományos utazások' rovata alatt ez úttal örömmel mondhatom el a' nyelv- és történettudomány' barátinak, hogy *Re-*

guly Antal lev. társunk az academia' segedelmével épen most hagyja el Sz. Pétervárat, hogy az Ural körül, a' vogulok közt, hely' színén kezdje meg rég ohajtott vizsgálódásait, melyekből az academia nyelvünk' természete 's rokonságai' kérdésére annyi fontos eredményt vár.

VII. Külföldi viszonyainkat illetőleg, ez évben ismét a' bajor, cseh, skót, porosz és portugál kir. academiák és tudós társaságok, 's az éjszakamerikai Egyesült-Országok' nemzeti intézete küldék meg legújabb munkáikat.

— 'S ezekből áll az, mit ez évi munkálataink 's viszonyaink' tárgyában előadhattam; melyek, ha magokban véve rendkívüliekúl nem tűnnek is fel, mindazáltal a' társaság elébe tűzött czélhoz ismét néhány lépéssel közelebb vivének.

— Még egykét *elhúnytunk'* sirjára kell néhány levelkét hintonem a' hű emlékezetnek. Tiszteleti tagjainkból három szólíttatott ki közölünk: a' jámbor és munkás *Kolossvári Sándor*, az egyház' férfainak egyik gyöngye, 's harmadik közölök, ki alaptőkének nevelte, 's nemcsak pénzzel nevelte, hanem munkálkodásával szellemi tőkénket is; a' másik báró *Lakos János* generál, hadtudományi alosztályunk' erős támasza, 's e' mellett a' szépirodalomban is tapsot érdemelt író. Végre gróf *Dessewffy József*. Kell-e hogy az elfelejthetetlenről egyebet mondjak, mint nevét: nem idéztem-e fel e' puszta név' kimondásával egy férfiú' képét, ki, főkép elhanyaglott kora előtt, társas szeretetreméltóságával elbájolta, lelkesedésével ihlette, bensőségével melegítette mind azokat, kik hozzá közelítettek; mindenek felett pedig valamennyi emberi 's polgári erények' összességével tisztelet 's bizodalom' köz tárgya volt. Kell-e e' név' kimondásánál több, hogy fájdalmasan felvidúljunk, előidézvén őt emlékezetünkben, midőn ugyan ezen szószékben hajdani társaink 's társai, a' lelkes Berzeviczy 's az utolsó Illésházy, felett korának-saját terjedelmességgel ugyan, de derítő szeszélylyel festette az élet' kis gyöngéit és szenvedéseit, festett kort és embereket, melyeknek önmaga utolsó szemtanúi közé tartozott. Igen is, minden a' mit róla tudunk, egy szép lélek' emlékezetét híja vissza, melyre bizonyos vagyok hogy általános rokonszenv' igenlése közt mondom ki a' vég bucsúszókat: áldott legyen!

V Á L A S Z T Á S O K.

1843.

Az october' 7. volt nagy gyűlési ülésben tiszteleti tagokul választottak: b. *Jósika Miklós* lt, *Kubinyi Ágoston* m. nemzeti museumi igazgató, és *Lonovics József* csanádi püspök; levelezőkül pedig *Bacsányi János*, *Gorove István*, gr. *Dessewffy Emil*, b. *Kemény Zsigmond*, *Kuthy Lajos*, *Reguly Antal*, *Török József* és *Vachott Sándor*.

IGAZGATÓ TANÁCS' GYŰLÉSE,

KÉT ÜLÉSSEL, POZSONYBAN, SEPT. 28. ÉS 29. 1843.

Ebben

I. Olvastatott a' fens. főherczeg-nádor-pártfogó' k. levele a' két elnöknek 1843-ra lett királyi megerősíttetéséről.

II. Olvastatott a' múlt évben kinevezett *igazgatósági választmány'*¹⁾ m. évi dec. 12. tartott ülésének jegyzőkönyve, melly szerint 1) az előleges költségvetés 1844-re bizton remélhetőleg csak 21,293 ft. 36ra menvén, a' bizonyos kiadások pedig 20,950 ftra rúgván, szükségesnek találtatott mind az 1843-ra engedelmzett *színügyi segedelmzés'*, mind a' *régi iratok' másoltatásának* egyelőre elhalasztása; a' *Reguly Antal*nak adandó uti költségnek a' kamattartozékok' szerencsésb befolyásától felfüggesztése; úgy a' *hivatalos nyomtatásoknak* minél gazdaságosabban eszköztetése. — 2) A' könyvkiadási vagyis *mellékpénztár'* költségvetése tetemes hiányt mutatván, a) az *Évkönyvek'* V. és *Nyelvemlékek'* III. köteteinek, mint a' mellyek egy pár iv' hián már készek, befejezése elrendeltetett ugyan, de sajtó alatt levő, illetőleg VI. és IV. kötetek' nyomtatása felfüggesztetett; b) a' *Tudománytár*, mint egyetlen tudományos m. folyóirat, még egy évig folytattassék; de ha a' közönség' részvétlensége folyvást tartana, megszüntetése javasoltassék az Igazgatóságnak. c) A' *Szókötés*, melly a' közönségtől várva váratik, 's azért a' költségnek hamar megfordultát igéri; úgy és hasonló okból a' *Törvénytudományi Múzsótár*, a' *Német-magyar Zsebszótár*, *Edvi Illés Pál' Kézíkönyve*, 's az

¹⁾ L. az *Évkönyvek'* VI. köt. I. oszt. 98. lapját, XI. sz. alatt.

Eredeti Játékszín nyomassanak; ellenben d) a' többi *Pályamunkák*, a' *Strategia* 's a' *Hellen Classicusok* szerencsésb időkig elmaradnak. — Ezen intézkedések helyben hagyattak a' jövőre nézve illy külön határozatok mellett: 1) a' *színügynek*, mint a' melly az utóbbi időkben elegendő élettehetségre vergődött, további pártolása megszüntettetik; 2) a' *régi iratok* *másolása* olly esetekre engedtetett folytattatni, mellyekben az elhalasztás veszteséssel járna; 3) *Reguly Antalnak*, miután az urali út' megkezdése már csak a' segedelem' megérkeztétől függene, a' taval határozott összeg mielőbb kiküldetik, mire a' m. másod Elnök úr felkérte. 4) Az *Érkönyvek*, mint a' társaság' életének legsajátabb nyilatkozása, lassan folytattatni rendeltettek; 5) a' *Tudománytár*' emelése' módjai iránt a' nagy gyűlés' véleménye kívántatott.

III. A' pénztár' állapotjánál fogva e' szerint számos hasznos munkáknak határozatlan időkre nyomatlanul maradásától kellvén tartani: az elnökség felhatalmaztatott, hogy illy munkákat, a' minél előbbi megjelenhetés' tekintetéből, magán vállalkozóknak engedhet által, ezeknek minden más terhe nélkül: a' díjak az academiai pénztárból levén fizetendők.

IV. Az 1842. évről szóló pénztári számadások' végképi megvizsgálására bizottmány (gr. Károlyi György és Vághy Ferencz) neveztetett.

V. A' *tőke*' *neveléséhez* járultaknak jelentettek be: 1) *Csekonics János* tbiró úr, ki 48 pftos holtig-ajánlatát 1000 pftos alapítvánnyá változtatta által; 2) *Pák Dénes* gazdatiszt, ki „Vadászattudomány“ című munkájából 50 példányt ajándékozott (bolti ára 2 ft); 3) *Fekete János*, ki „Gyors Számítójából“ 50 példányt (ára 30 kr.); 4) *Végh István* esztergami áld. pap, ki munkájából: „Jegyzemények sz. Máté' evangeliomára“ szinte 50 példányt hagyott (ára 2 ft); 5) *Bauer Márkfi Herman* a' szegedi izraelita község' jegyzője, ki „Ünnepélyes beszéd“ című iratából 48 példányt küldött.

VI. Az octoberre hirdetett nagy gyűlés által elítélendő *jutalmak*' kirendelésére az elnökség előre felhatalmaztatott.

VII. Az egyetemi könyvtár' irnokainak, az academiai tagoknak tett kész szolgálatok' tekintetéből, ismét négy arany ujévi díj rendeltetett.

VIII. A' nagy gyűlés egy bővebb *Kézi Szótár'* tervének készítésére szólíttatott fel.

IX. Országgyűlése állván, az elnökség kéretett, készíttetne a' Rendszabások' értelmében egy, a' társaság' munkálkodásait 's egyéb állapotjait 1839 szeptemberétől 1843 octoberéig előterjesztő Jelentést a' titoknak által, 's mutatná be azt az országos KK. és RRnek.

X. Letévén az elnökség, a' Rendszabások' kívánatához képest, hivatalát, mind a' két elnök 1844-re is egyértelműleg el lőn újra választva; a' kir. megerősítés' kieszközlésére pedig a' Pártfogó Fensége rendeltetett megkéretni.

TIZENKETTÓDIK KÖZ ÜLÉS' TÁRGYAI.

OCTOB. 8. 1843.

1. *Elnök'* megnyitó beszéde (I. felj. I. sz. alatt).
2. *Titoknak'* jelentése a' társaság' 184 $\frac{1}{2}$ -ki munkálatairól (I. felj. II. sz. alatt).
3. Emlékbeszéd Nyíry István felett *Balogh Pál* rttól (I. alább III. sz. alatt).
4. Értekezés a' társadalmi élet' szépségéről az egyezményes philosophia' világánál felderítve, *Hetényi János* rttól (I. a' II. osztályban, II. sz. alatt).
5. Emlékbeszéd Körösi Csoma Sándor felett b. *Eötvös József* tiszttól (I. alább IV. sz. alatt).
- 6—10. Olvastattak a' következő hivatalos jelentések:

Jelentés az 1842-ki nagy jutalomra érdemesített 's egyéb dícséretre méltatott munkákról.

Irodalmunk' 1842-ki jelenetei között több különösebb figyelemre méltó 's az osztálybeli tagok által nagy jutalomra ajánlott mind tudományos mind szépirodalmi munka találtatott, mellyek közül a' társaság szavazatok' többségével a' következőnek szánta a' 200 arany jutalmat:

A' szolgabírói hivatal, írta Zsoldos Ignác. 2 kötet. Pépa, 1842.

Mint a' melly ezen fontos hivatal' hatáskörét 's eljárásit, sőt utasítását ki-merítőleg adja elő, alapos tudománnyal, tökéletes tárgyismerettel és szabatos nyelven iratott, a' műszók' helyes választása által magát különösen kitünteti, több

évi fáradozás' közhasznu gyümölcse 's a' maga' nemében minden igazságos kívánságot kielégített.

Dicséret által különösen kiemeltetni határoztattak a' szinte nagy jutalomra ajánlott, de többséget nem nyert következő munkák:

Berzsenyi Dániel' összes művei, kiadta Döbrentei Gábor.

B. Eötvös Józseftől: A' Carthausi, 2 kötet.

B. Eötvös József és Lukács Móricztól: Fogházjavítás.

*Fényes Elek*től: *Magyarország' statisticája*. 1. kötet.

Vállas Antaltól: Felsőbb egyenletek egy ismeretlennel. 1-ső füzet.

Költ Pesten, a' m. t. társaság' XIV. nagygyűlése' 5. üléséből, oct. 6. 1843.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

Jelentés az 1843-ra kitűzött történettudományi jutalomkérdésre érkezett pályamunkákról.

Az 1843-ra kitűzött ezen törvénytudományi kérdésre: „*Beköltözö őseink mi-csoda népségeket találtak hazánkban; megtelepedésök után III. András' haláláig kik szállották meg az országot; 's mellyik nép mi befolyással volt nemzetünk' életére?*“ a' határnapig három pályamunka érkezett, mellyek három osztálybeli rendes tagnak adatván ki vizsgálat végett, ezek egyértelműleg a' „*Dii fortioribus adsunt*“ jelmondatút vallották elsőnek pályatársai között, mint olyyat, melly a' kitűzött kérdést legtöbb oldalról fejtegeti 's legtöbb kútfőket használt mind a' beköltözött egyes családok, csapatok, és gyarmatokra nézve, mind ezeknek befolyását illetőleg nemzetünk' életére; minek következtében a' száz arany jutalom ennek kiadatni, de a' névtelen pályázó' előszava szerint rövid idő alatt készülni kellett munka' kidolgozási hiányai miatt jelen alakjában nyomatlanul hagyatni határoztatott.

Az illető jeligés levél' felbontásakor kitetszett, hogy a' jutalmazott munka' szerzője: *D. Lányi Károly*, a' nagyszombati lyceumban a' világ- és hazánk' történeteinek professora.

Egyébiránt kinyilatkoztatván szerző, hogy munkáját kész a' vizsgálók' jelentéseikhen foglalt észrevételek' nyomán átdolgozni, ez ajánlkozása elfogadtatott, 's ekkép a' pályáirat a' maga' idejében újra vizsgálat alá terjesztetvén, a' megbízott bírálók' javáló véleményére a' történettudományi pályamunkák' sorában meg fog jelenni.

Költ Pesten, a' m. t. társaság' XIV. nagygyűlése' 2. üléséből, oct. 3. 1843.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

Jelentés a' mathematicai osztálynak 1841-ben kitett jutalomkérésére érkezett pályamunkákról.

Az 1841-iki nagy gyűlés által a' jelen évre kitűzött ezen mathematicai feladásra: „*Adassanak elő a' szükséges rajzokkal felvilágosítva valamely hegyháton átszállító, 's vizét egy közös válpontnál nyerő, hajózási zsilipes csatorna' tervezésének alapelvei*“ a' határnapig négy munka érkezett be: ezek közül a' bírálásokkal megbízott három osztálybeli rendes tag' egyező véleményeire az illy jeligéű: „*Csak minden oldalú vizsgálat által lelhetni fel az igazságot*“ méltattatott a' száz arany jutalomra és kinyomtatásra: mint melly a' kitűzött kérdésre legalaposabban 's legrendszeresebben felelt, 's e' mellett a' munka' tárgyát tiszta, correct, nagy gonddal 's szorgalommal készült rajzokkal is világosítja fel. Az illy jeligéjű: „*Ille robur et aes triplex, circa pectus erat, qui fragilem truci Commisit pelago ratem*“ dicserettel említetteti határoztatván.

Felbontatván a' jutalmat nyert munka' szerzőjének nevét rejtő pecsétetes levelke, kitűnt hogy szerzője: *Fest Vilmos.*

Költ Pesten, a' m. t. társaság' XIV. nagy gyűlése' 1. üléséből, oct. 2. 1843.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

Jelentés az 1843-diki drámai jutalomra érkezett szomorújátékokról.

Az évenkénti drámai jutalomra a' határnapig tizenhárom szomorújáték érkezvén, ezek' megvizsgálásában egy tiszteleti és négy rendes tagból álló bizottság járt el, mellynek jelentése' folytatában a' „*Főúr és pór*“ címűnek, mellynek jelmondata: „*Művem nem épen nyerni jó, magasról bukni is dicső*“ itéltetett oda a' 100 arany jutalom: mint mellyben a' jellemek valók 's az élet' mélyéből merítvék, az indulatok és szenvedélyek' festése, mi komoly drámában fő tekintetet érdemel, kitünőleg jeles, a' szerkezet elég jó, sok érdekes sőt megkapó jelenésekkel bíró, 's a' dialog erőteljes. Másod rendűnek itéltetett a' „*Gerő*“ című 's „*Memento mori*“ jelmondatu szomorújáték, melly az elsőnél indulatfestésre jóval gyengébb ugyan 's nem olly tartalmas, mindazonáltal jól szerkesztett 's jól trt darab, nem érdektelen jellemek, helyzetek 's könnyű dialoggal; 's ezeknél fogva színiköltészetünk' jelen állapota mellett köszönettel fogadandó, melly is ívétől 4 arany tiszteletdíj mellett kiadatni határoztatott. Dicseretet arattak még: Zrínyi, szomorúját. 5 felv. — Csák' végnapjai, dráma 5 felv., és Zsidó fin, dráma 5 felv.

Felbontatván az első és második ranguaknak ítelt művekhez tartozó pecsétetes levelkék, a' koszorúzott dráma' szerzőjének *Obernyik Károly*, a' másod ranguénak pedig *Szigligeti Edeárd* találtattak.

Költ Pesten, a' m. t. társaság' XIV. nagy gyűlése' 4. üléséből, oct. 5. 1843.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

Jelentés a' Gorove-jutalomra méltatott munkáról.

A' Gorove László, Lajos és Károly testvérek' jutalomalapítványa szerint, négy négy évi időközökben hol a' legjobb erkölcsjavító munka, és csak ilyennek nem léteben más, bizonyos, az alapító levél által meghatározott, szakbeli legjobb munka —, hol szinte bizonyos szakokból kitűzendő kérdésre legszerencsésben vívó felelet nyer kétszáz pengő ft jutalmat. Eltelvén ez idén az első évkör, mindenek előtt az erkölcsök' kiképzésére ható, azon évkörben megjelent munkákra függeszté figyelmét az academia, 's ezek közül, a' Gorove-jutalmat annak találta oda ítélendőnek, mellynek czíme:

Bánya. Az ifjúság' képzésére kiadja D. Peregriny Elek. Buda, 1840—1. két kötet.

mint a' melly az erkölcsiségre, hazafiúi érzésre 's egyszersmind hasznos ismeretek' megkedvelése és elsajátítására, egyéb hason czélú dolgozatok felett alkalmas, 's a' fiatal olvasó' foghatóságához 's lelkületéhez előadási előnyeinel fogva is legjobban szól.

Költ Pesten, a' XIV. nagy gyűlés' 7. üléséből, oct. 7. 1843.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

11. Az új jutalomtételek' kihirdetése.

Nyelvtudományi: Készíttessék magyar ékes szókötés, azaz adassanak elő bizonyos rendszerben a' magyar nyelv' eredeti, tiszta, sajátságos és választékos kifejezései, mellyek kiváltképen a' régi nyelvmaradványok, példabeszédek, közmondások, szójárások, és jeles írók' nyomain megtalálhatók; jeleltessenek ki a' beszéd' részeinek ritkább vonzatai, és a' mondatok' ékes kötésének, viszonyának, rendének szabályai, különös tekintettel a' kihagyásokra, körmondatokra és a' költői nyelv' sajátságaira; valamint végre a' nyelvünk' tisztaságával, eredetiségével, sajátságaival ellenkező hibás, idegenszerű és aljas szavakra és szólásmódokra.

Philosophiai: Fejtsessenek ki a' szabadság és társadalmi rend' elméletei, állíttassanak fel elvek, mik szerint azokat összhangzathoz hozhatni, és adassanak elő e' tárgyról a' nevezetesebb bölcselek' nézetei.

Mindegyik' jutalma száz arany; beküldés' határnappja mart. 23. 1845.

III.

EMLÉKBESZÉD

NYIRY ISTVÁN RT. FELETT.

MONDOTTA

AZ ACADEMIA' XII-DIK KÖZ ÜLÉSÉBEN, OCTOB. 8. 1843.

ALMÁSI BALOGH PÁL RT.

Ha van valami, mi az emberi élet' vég határáróli gondolatot keserűvé teheti, 's mi bennünket az értelmi kifejlődés' magas czéljáhozi törekvésünkben elcsüggeszthet; ugy azon elmélet az, hogy az élet' utolsó szikrájának kialvásával, megsemmisülnek egyszersmind azon soknemű ismeretek is, mellyeket életpályánkon annyi fáradalmas küzdségek közt szereztünk; hogy midőn értelmi tehetségeink a' hosszú gyakorlat, gazdag tapasztalás 's a' tudomány' széles mezején gyűjtött hasznos ismeretek által, a' kifejlődés' azon fokára jutottak, mellyről biztosb reménynyel közelghetnénk buzgó vágyaink' eléréséhez, 's végre hogy midőn ember és világ' 's öpvalónk' ismerete által megért életphilosophiánk, bennünket az okos és boldog élet' üsvényére vezetett: a' sír' sötét keble nyilik fel előttünk, hogy bennünket drágán szerzett ismereteinkkel, tapasztalásinkkal 's lelkünk' minden gazdagságával együtt örökre eltemessen.

És mégis mind ezen leverő, mind ezen bús elméletek' daczára mi az, mi a' magasb ihletésű lelket tisztább, mennyebb gyönyörrel tölti el, mint a' tudományos ismeretekkel foglalkozás, melly az egész életpályán, midőn annak örömei egymás után mulnak el, mint gazdag virágmezőn Flora' bájos gyermekei, szakadatlan élvezetet nyujt 's új

vágyakat gerjeszt a' kebelben; 's mi az, mi a' tudnivágyás' ösztönét olly hatalmas erővel táplálja lelkünkben, a' tapasztalás' azon vissza-rettentő tanítmánya ellen is, hogy minél tovább haladunk a' tudomány' ösvényén, annál nagyobb távolságra vonúl sovárgó vágyaink' 's fáradozásink' vég célja?

Oh igen! e' szakadatlan ismeretvágy 's fáradhatlan előretürekvés' forrása, lelkünk' titokteljes valójában rejtezik 's eredete mennyei. Rokkon ez azon titkos vágygyal, melly egész lényünket áthatja 's mellynek jóltevő világa minden tetteinknek vezércsillagúl szolgál, azon édes vágygyal, túlélni minmagunkat a' síron túl, nem halni meg egészen, hanem élni még akkor is, mikor nemesb részünk' romlandó hüvelye porrá hamvadott. Mert nem ezen vágy serkent-e bennünket tettek, szavak 's irás által hatni kortársainkra 's a' jövő nemzedékre; életpályánk' eredményeit közleni azokkal, kik bennünket az élet' játékszinén felváltandnak, 's alapot szolgáltatni így más, újabb, szerencsésb, termékenyebb eszközeire a' haladásnak, erkölcs, tudomány, anyagi jólét 's polgári szerkezet' mezején? 'S ezen lelkünket elevenítő vágy, létalapos vonása társasági életünknek, melly nélkül polgári társaságunk, a' kifejlés' azon fokára, mellyen most áll, soha sem juthatott volna 's melly nélkül magasb tökélyt az idők' sorában nem igényelhetne.

'S vajjon nem szép, nem dicsó dolog-e e' nagy, e' nemes munkában részt venni? lehet-e az emberi szívnek magash vágya, mint a' genius' tündöklő fáklyájánál világot hinthetni szét az emberiség' nagyobb részét fedező sötétségben, ezerek' tanítója, vezérlője, utmutatója lehetni, eszmék' tisztítására, vélemények' igazítására, tévelygések' felvilágosítására, erkölcsök' javítására valamit tehetni; polgártársaink' emelkedését, jólétét, nemzetünk' kifejlését, virágzását előmozdíthatni, 's így nem halni meg, hanem élni a' maradék' erkölcsi, értelmi és anyagi haladásaiban?

Oh ezek valóban elegendő okok arra, hogy a' bennünk lakó értelmi adomány' kimívelésén fáradhatlanul ügyekezzünk; hogy keblünk' azon nemes ösztönének, nevelni ismereteinket, 's ez által lelkünket gazdagítani, szívünket pedig nemesíteni, szabad folyamot engedjünk, 's feledjük azt, hogy életpályánk' határa olly szűk, 's hogy olly hamar eljár az óra, mellyben le kell arról lépnünk.

Ezen elméletekkel kívántam föleleveníteni, tisztelt gyülekezet! egy férfúnak emlékezetét, ki míg élt, a' tudományoknak csüggedhetlen kedvelője és művelője volt; ki életpályájának minden örömeit, minden élvezeteit a' tudományokban kereste és találta 's ki mint fáradhatlan tanító és jeles író a' honra is jóltevőleg hatott. Ezen férfiú Nyiry István, míg élt, a' sáros-pataki főiskola' egyik érdemteltjes tanítója 's academiáknak is munkás tagja és dísze volt. Illy veszteség méltán bús érzettel töltheti el keblünket. Mert fölébred az elmúltak' bús emlékezete, feltűnnek képei tudományos egünk' elhunyt hőseinek, kik még nem rég körülket ékesíték 's academiánkra annyi fényt árasztának, 's kik közt Nyiry is a' ritka elméleti tehetségekkel felruházott férfiú méltó dicsekvésünk' tárgya vala.

Nyiry István Sáros-Patak' növendéke volt, azon iskolának, melly sok tökéletlenségei mellett is, a' hazának több jeles férfiút adott. Academiai tanulmányit azon korban kezdé, midőn a' pataki iskolában Wolf száraz és élet nélküli dogmatismusa uralkodott; midőn az emberi ész' legszentebb jogai, a' gondolat' szabadsága 's a' szellem' teremtménye, az üres formalismus' mereven bilincsei közt elnyomva valának, midőn eszmék' életteltjes kifejtéséről a' mathematicai módszer' feszes alakja 's az aristotelesi logica' mozdulatlan formulái mellett szó alig lehetett. Idejárt az, hogy a' pataki zárdai rendszerű iskolában hosszú 's csaknem az egész ifjú megbecsülhetetlen kora' könnyűületlenül fölemésztett tanuló' pálya' akkori fő célja, a' theologia volt, 's a' philosophia, melly az emberi nem' boldogítására szálla mennyből földre, csak alárendelt tanítványul tekintetett, 's így a' gondolat' mennyei országa zárva vala a' tanulók' legnagyobb része előtt.

Nyirynek szerencséje vala, hogy ezen hosszú iskolai pálya' szellemgyilkoló hatása elől jókor elvonult. Mert az ifjú kor' ragyogó éveit vajini hamar váltja fel a' nem várt komoly életkor, az elmetehetségek' minden magasbrendű eszmék' iránti fogékonyságát tompa közömbösség váltja fel, a' testi és szellemi életet lelkesítő 's elevenítő phantasia homályba borúl, 's ha e' korba csak a' hasztalanul elpazarlott erők' 's az eredmény nélkül lefolyt szép évek' kínos emlékezetével lépsz, nem gazdagítva az igaznak, szépnek és jónak alapeszméivel, akkor rád nézve eltűntek örökre a' szellemi magasbrendű élvezetek, sőt kiapadtak a' szív'

nemesb érzelmeinek forrásai is. 'S hány talentomdús fő tűnt így le honunk' csillagszegény egeről, melyre még mai napig sem árasztja áldásmalaszttal teljes sugárait egy a' kor' kívánatinak megfelelő iskolai rendszer! Hány vala kénytelen vérző szívvel nyomni el lelke' magasb kívánatait 's szíve' nemesb vágyait, mert ez álmaiban veszteglő hon nem nyújtott módot azok' kielégítésére!

Nyiry kehle' geniusát követé 's azon pálya helyett, mely ifjúi éveit elnyeléssel fenyegeté, a' szép tudományokhoz simúlt. Hogy ezen korban phantasiája eleven és termékeny volt, bizonyítják írásban maradt versei, melyek' szerzésében görög 's romai classicusok valának példányai. De az nem vala hívatásában, hogy magát a' szép literaturának szentelje. Keblét más komolyabb irány lelkesíté. Már a' fiatal kor' első éveiben kitűnő vonzalommal viselteték a' mathematicai tudományokhoz, melyek még akkor nem valának az academiai pálya' tárgyai Patakon. Más részt a' rajzolás és festés iránti kitűnő hajlam foglalatatoskodtaták a' fáradhatlan ifjút, 's nem lévén módja lelkes műértő által avatgatni be ezen szép művészet' elemeibe, önmagából ügyekezék azokat kifejteni. Illy szűk korlátok közt igen jóltevőleg hatott Nyirynek' kifejlésére egy férfiúvali megismerkedés, ki a' bécsi cs. kir. művészacademiánál a' festészetben kitűnő előmenetellel töltvén több éveket, az akkor ritka festői tulajdon 's több figyelmet gerjesztett munkái által, magának az egész tájékon hirt nevet szerzett. Ezen férfiú Szathmáry Király Pál volt, ki falusi jószágán, Hangácson, Borsod vármegyében, a' festést szenvedélyes kedvvel gyakorolta, 's azokat, kikben némi talentom mutatkozáék a' művészet iránt, nemcsak maga' körébe vonni 's a' művészet iránti kedvükben megerősíteni ügyekezék, hanem velük nyájás közlékenységgel osztá meg saját ismereteit. Ezen általa magyar szivességgel fogadottak' egyike volt Nyiry is, ki neki a' művészet' ezen ágában előmeneteleért sokkal tartozott.

1796-ban, a' sáros-pataki iskola' akkori nagyhírú kormányzója, kir. tanácsos és septemvir Vay József, ad addig uralkodott iskolai rendszerben némi változást hozván be, 's meg lévén többek közt a' felőlgyőződve, hogy a' rajzolás az iskolai műveltség' egyik nagyhasznu eszköze, rajztanítói széket állított fel, 's ennek betöltésére Nyiry, kinek a' rajzolásban tett nagy előmenetelei, köz figyelmet gerjesztettek, szó-

lítottatott fel. Hogy ebbeli ismereteinek rendszeres irányt adjon 's különösen, hogy az architecturái rajzolásban a' tökély' magasb fokára emelkedhessék, de hogy a' mathematicai tudományok iránti olthatatlan vágyát is kielégíthesse, Nyiry egy évet a' kassai academiánál tölte el. Viszszatérván onnan rendeltetése' helyére, 's a' rajziskolát, mēnnyire a' pénz-alap' csekélyisége engedé, czélszerűleg elintéztván, Patak' növendékei közt a' lelki élvezet' egy eddig ismeretlen forrását nyitá fel 1797-ben. 'S valóban nem kevesen, kik a' felnyitott új ismeretpályán alapos ismereteket szerzettek, sőt figyelemre méltó fokra is emelkedének Nyiry' útmutatásai szerint, de fájdalom kitűnő eredmény nélkül, mivel az ekként szerzett ismeretek a' kis város' körében táplálatot nem nyervén, az iskola' szűk 's terméketlen rendszerében nagy részt gyümölcs nélkül tűntek el.

Egy év álig folyt le 's Nyiry, midőn még csak huszonkét éves volna, a' rajzmesterség mellett egy komoly tudomány' előadására is felszólítottatott az igazgatóság által. Patak' falai közt, a' gyakorlati tudományok' alapja, a' mathesis, még nem vala az academiái tanulmányok' sorában. 1798-ban rendkívüli tanítóvá neveztetett hát ki Nyiry ezen tudományban, melly szakadatlan studiumainak tárgya volt 's mellynek kimívelésére rendkívüli szorgalommal szentelé minden idejét. Az új hivatás Nyiryben új lelkesedést ébresztett fel a' komolyabb tanulmányok iránt 's minél tovább haladt azok' ösvényén, minél dúsabb élvezetet nyujtának azok lelkének, annál kielégíthetlenebbek lőnek vágyai. A' mathematicai tudományok' minden ágai saját fáradhatlan studiuma által, egymás után tárák fel fogékony lelke 's éles elméje előtt kincseiket. Az alkalmazott mathesis' gazdagon jutalmazó eredményeit, önszorgalma által fejté ki, a' nélkül hogy azokra rendszeres academiái studiumok által előre készülhetett volna. 'S így a' mathesis minden tanulmányinak legkedveltebbike lőn 's minden későbbi irányai felett tudományos ügyekezeteinek, kitűnőleg mathematicai szellem leng.

Ennyi szorgalom 's tudományos míveltség méltó figyelmet gerjesztének 's méltatást igénylének. 1806-ban rendes oktatójává neveztetett ki a' mathesisnek, melly ennél fogva most a' pataki iskolai rendszer' egyik mulhatlan ágává lőn. Nyiry tulajdon rendszer szerint dol-

gozá ki 's adá elő a' tiszta és alkalmazott mathesis' minden részét. A' mathematicai tudományok iránti szeretetet, az alkalmazott rész' hasznainak 's szépségeinek kitüntetése által ügyekezék fölébresztteni 's fentartani. Így astronomiai előadásait gyakran jeles szerzőkből közlésekkel 's többek közt Herder' szellemdús „Ideen“-jeiből vett nagy érdekű töredékekkel eleveníté 's midőn tiszta fényben tündöklöttek az ég' boltjain elszórt világok, ezen lélekemelő tárgyai legtitkosb vágyaink és sejtelmeinknek, ő mély ismerettel avatgatá be tanítványit e' dicső tanulmány' elveibe.

1810-ben az eszmék' egy új oldala derült fel a' pataki iskolában 's ennek egyik lelkes eszközlője Nyiry volt. Mint hazánk' minden iskolái, úgy Sáros-Patak is a' deák nyelv' ön súlyu járma alatt nyögött. Nem szükség fejtegetnem, mi minden fekszik e' szavak alatt. — Mi, kiknek fejről lehulltak az ifjuság' rózsái, kik elől eltűntek a' reménnyel, élvezettel 's erővel dús napok, hogy többé fel ne keljenek; kik előtt nem nyílik fel többé pálya, mellyen a' hon' javára kincseket gyűjthesünk, 's kik csak a' jövődó' magasztos reményében élvezzük azon dicső korszakot, leghőbb vágyaink' vég czélját, mellyben ez elmaradt, de a' haladás' pályáján olly lelkesen törekvő nemzet, a' polgárisodás' magas eredményeit 's a' társasági tökéletesb viszonyok' nemesb gyümölcseit élvezendi, fájdalmasan pillantunk vissza a' lefolyt napok' 's évek' hosszú sorára, mellyekben az aranybecsű órákat, 's tudományos ismeretek után sovárgó lelkünk' erejét, élvezhetlen 's használhatlan tanulmányokra valánk kénytelenek pazarlani; mellyekben a' felkelő nap' sugári deák könyvre hullának kezeinkben 's mellyekben a' lenyugvó nap' bucsúsugári ismét deák könyvet találának azokban; mellyekben Virgil' szent musája szajkói csevegtetések' tárgya, de nem költői lelkeseések' eszköze volt; mellyekben Horác' lélekemelő költeményei, ezen örökbecsű életphilosophia' tolmácsai, nem a' lélek' gazdagítására 's szív' nemesítésére használtattak, hanem ítélettel nem párosított emlékező-tehetség' mérlegeül szolgáltak; mellyekben végre a' nagy természet' fenséges temploma, a' legnagyobb 's hasznosb ismeretek' ezen gazdag tárháza, ránk nézve csak rejtvények' őszvesége vala, 's azon szegénység, mi belőle közöltetett, idegen nyelven hangzott le füleinkbe.

Igenis, nemzeti életünk' e' sötét korszaka, a' veszteglés és nemtelen részvétlenség' dúsán tenyésző magvainak elhintője, a' százados hátramaradás' megalapítója 's a' nemzetiség' meggyilkolója Patakon is tartósan uralkodék. Hiában lövellé sugárit a' szomszéd Széphalomról a' nemzeti nyelv' emelkedő napja; azok elhalványodva süllyedének a' Patakot környező iskolai slendrián' homályába; 's itt hol a' Musák holt nyelven hangoztaták a' magyar nevendékek' fülébe az élettelen és szellemszegény tanulmányokat, nem ügyelve a' század' óriási haladásira; hol a' megavult és szellemszolgai ösvényen járdaló theologia volt a' szent vasmacska, a' tanulók' legnagyobb részét vezetendő az élet' szélvész ösvényén; hol a' philosophia nem mert fölemelkedni a' földről az ész' magas megyéibe, 's hol végre nem volt critica, nem volt ellensúly, melly az empirismus és dogmatismus' tömkelegében tévedezőket felriasztja, 's az értelem' magasb kíváratira figyelmeztesse, itt mondom mulhatlan szükség volt egy új elemre, melly az ifjú lelkekben magasb eszméket fejtsen 's nemesb irányokat tüntessen ki.

'S a' kor' geniusa az ifjúság' lelkében vágyakat gerjesztett, irányokat fejtett ki, kielégítést igénylőket. Midőn a' szellemdús Sipos Pál, a' természettudomány' oktatója, kit Patak, fájdalom! csak rövid ideig bírt, 's ki innen Tordasra ment, hogy ott a' hon előtt ismeretlen pályán tűnjék le, nagybecsű emlékbeszédeiben, Fichtének, az erkölcsi egoismus' rendszere' teremtojének szellemében fejtegeté nagyszerű eszméit, az ifjúság mély figyelemmel hallgatá az új, eddig nem hallott hangokat; az új eszmék rokon keblekre találtak, 's egy új szellemi világ' szelíd szürkülete kezdett terjengeni a' fogékony lelkek felett.

Sipos Pál Erdélylyel cserélvén fel Magyarországot, tanítószéke' ideiglenes betöltésére Nyiry szólíttatott fel, kinek lelke' további kifejlése figyelmet érdemel. Nyiry' keblét kiolthatlan tudásvágy melegíté, 's noha szűk körülményei nem engedék, hogy azt, a' Lócsén 's Kassán töltött két évet kivéve, Patak' falain kívül kielégíthesse, magának mégis a' tudományok' egyetemes körében bámulásra méltó ismereteket szerzett. De ez is volt egyetlen élvezete egész életpályáján. Rá nézve nem vala öröm, ifjúsága' első éveitől fogva, csak az, mellyet a' tudományok nyújtottak. Midőn másokat édes álom ringatott ülében, midőn az éj ha-

lálós csendében csak az ég' fényvilágai virrasztottak, Nyiry a' szellemi világ' élvezeteiben keresé 's találá gyönyörét, 's ablakát késő éjjel is világítva találá, ki történetesen laka mellett ment el. 'S ezen fáradhatlan szorgalom őt mind végig kíséré. A' mathematicai tanulmányokon kívül, különös vonzalmat érzett a' philosophiához, 's őt lelke' iránya az empirismuson, melly magának Patakon állandó lakot láttatott ütni, felülemelé. 'S ezen irányt egész valója tolmácsolá. Azon spinozai lélekcsend, melly arczvonásin elömlött, visztúkre volt azon folytonos és nyugodt lelki foglalkozásnak, melly őt a' külvilág' éldeletei iránt különbössé tevé. Az idealis világ' magvai, némelly lelkekben mélyen rejteneznek, 's ezek túlemelkedve a' földieken a' szellemi élet' kincseivel táplálják magokat. Ezen szellemi irány, melly bennünket az örökkévalóval öszveköti, 's melly bennünket keskeny határok közé szorított lényünkön túlrágadván, halhatatlanság' reményével édesíti földi életünk' szenvedéseit, legnemesb sugárzata a' léleknek. 'S ezen éggel rokon érzelmek lelkesíték Nyiry' keblét is. Ó az idealis világ' megyéiben szeretett mulatni, 's nem ügyelvén a' külvilág' önző érdekeire, benső élete' kincseiben találá boldogságát. Voltak kik ezt benne kárhozták. Mert hányan vannak, kik a' philosophiát csak abban tartják 's keresik, mi érzéseiket illeti, 's mi az anyagi érdekek' körébe tartozik, 's lelkük' szegénységében nem képesek méltatni azon kapcsolatot, melly van a' menny' sugára 's a' föld' göröngye között; hogy amaz már természeténél fogva, túl kíván emelkedni az anyagi korlátokon, hogy annak legnemesb iránya 's legméltányosb foglalkozása, azon fenséges dolgok, mellyek ha ránk nézve, földi pályánkon áthathatatlan homálylyal fedvék is, de azért nem kevésbbé méltó tárgyai lelki életünk' legmegszorítottabb törekvéseinek.

Németország, mit hálával kell megismernünk, ránk nézve elcittől fogva a' tudományok' forrása vala. Kinek a' körülmények kedvézének, ide sietett lelke' bővebb kiképzésére. Fájlalni csak azt lehet, hogy a' kiutazók' vég célja nagyrészt mindig theologia volt, más tudományok' elhanyaglásával. Csak a' philosophia' sugári hatottak be bővebb sikerrel honunkba, 's találának kedvező fogadtatást. Nyirynek azt sem engedé meg a' sors, hogy ezen honfainkra nézve utolsó eszközében részesülhessen a' lelki kiképződésnek. Ó önmagára 's ön lelki tehetsé-

geire vala szorítva. Vágyva vágyott ő a' philosophia' új korszakának hőseivel közelebből megismerkedni, 's itt először is a' halhatatlan Kant Immanuel igénylé megszorított figyelmét. Philosophiai illő készület 's útmutató nélkül nem csekély feladat vala, a' tiszta ész' criticájának mélységeibe ereszkedni 's azokból józan eredményeket fejteni ki; de mint maga mondogatá, órákig ülve feszült figyelemmel egyes lapok felett, szerencsés vala a' nagy philosophus' eszméinek felfogásában.

A' critica philosophia' teremtorjének nagy befolyása volt Nyiry' egész életére, eszméinek későbbi kifejlésére 's philosophiájára, mint munkái is bizonyítják. Ha szinte a' königsbergi bölcs az újabb nézelődő iskola' tanai által, valóban le volna is, mint mondatik, győzve, de critikai fejtegetései, mellyek által az emberi ész' magasságát kivítta, 's a' szabad hit' minden speculatiótól független fenségét, az erény' minden anyagi érdekeken túlemelkedő általános becsét, az emberi rendeltetés' lényegét 's magas jellemét megmutatta, minden magasb ihletésű lelket nemes kevélységgel képesek eltölteni, 's mennyet idézni elő a' kebelben, melly mellett a' mulékony világ' minden édeskeserű élvezetei háttérbe vonulnak. 'S ezen tanok, rokon öszhangzásban azon vallási elemmel, melly Nyiry' jellemvonásához tartozik, alapját veték meg azon benső dús életnek, melly őt életpályáján a' bölcsesség' örömeiben olly gazdagon részelteté.

Fichte' nagyszerű de egyoldalú eszméinek, mellyekben a' mindenség az öntudat alá vettetik, 's mellyek szerint a' külső érzéki világ csak az emberben levő idealis szabadság' viszfénye, 's mint ilyen, ennek határozó erejétől függ, ugy látszik, Nyiry nem igen hódolt; de annál nagyobb 's bensőbb vonzalmat érzett, folytatott tanulmányi által Schelling iránt, ki a' megelőző philosophiai rendszereken túlemelkedve, az eddig egymástól elválasztott szellemit és anyagit (idealét és realét) az általányban egyesíté, 's a' mindenség' öszves életét, egésztségében fogta fel. Ezen fenséges tan, melly szerint az igazság nem Kant' dualismusában, nem Fichte' idealismusában, hanem az erő és anyag', a' tárgy és alany' ugyanazonságában rejlik; melly szerint az egész előttünk kifejlett világ, az ideale és reale' örök szövetségéből, az általányból ered, 's az, mi érzékeink alá esik, csak egyik oldala a' lételnek, csak kinyomása az erőnek, a' létel' idealis oldalának; melly szerint erő és

anyag, csak egymás' teljes áthatása által nyilváníthatnak életet, 's egyik a' másik nélkül nem létezhetik; ezen tan, mondom, forrása a' legfenségesb fogalmaknak, villany gyanánt hatott a' tudományok' egész öszveségére, de mindenek felett a' természeti tudományokra, mellyek abban erősb álláspontot, és szigorúbb törvényszerűséget nyerének. Mert ezen magas szempontból tekintve, az egész természet, rejtett és nyílt életnek kimeríthetetlen kincseivel, csak külső, ezernyi ezer alakokban mutatkozó viszképe a' mindenséget átható világszellemnek, 's minden életnyilatkozás a' legalsóbbtól fogva a' legmagasabbig, az istenség' egyes sugárzatának előnkbe-tünése, 's az egész világtörténet physical és erkölcsi tekintetben, úgy a' mint az előttünk lefolyt 's mint még ezután kifejlendik az évezredek' folyamában, nem egyéb, mint a' magát mind teljesben kifejtő általány, vagyis magának az istenségnek kinyilatkozása.

Az élet' illy általános felfogásának, melly a' lelket mindenben egy magas isteni ősképre utalta, a' magasb jellemű elmére, megragadó erővel kelle hatnia. 'S így lón ez Nyiryunkkel is, ki előtt Schelling' tanai által új világ nyílt fel az eszmék' országában. Midőn, mint főnebb mondám, Sipos Pál' tanítószékének ideiglenes betöltésére az igazgatóság által felszólíttatott, a' természettudományt Schelling' szellemében adá elő (1811—1813). 'S mi ezen előadás' érdekét fölötte nevelé, magyar nyelven, mi akkor szokatlan tünemény vala Patakon, hol a' szorosan vett theológián kívül minden deák nyelven adatott elő. Ezen előadásoknak ennél fogva kettős haszna volt a' tanuló ifjuságra nézve, melly ezen egészen új szellemű 's a' többi tanulmányok' láthatarából kiemelkedő tant, ifjúi lelkesedéssel fogadá. Ha Nyiry lelkének buzgó vallásos irányánál fogva ezen speculativus fejtegetésekben ollykor tulságokba esett is, mi értelmi tehetségeink' korlátoltságánál fogva, másként nem is lehet, de mint tanító jóltevő hatással volt, hallgatóira nézve, kiket az empirismus' meggyéből kiragadva magasb szellemi élvezetekkel ismertetett meg. 'S mi szép a' tanítói pálya, ha az az ifjú fogékony lelkék előtt több utait nyitja fel az értelmi kifejlésnek, mellyeken ha távol homályban is, új eszmék' és eredmények' elérhetése tűnik fel; mellyek ha gyakran bolygófényként enyésznek is el az emberi ész' láthataráról, de fölemelik a' lelket, melly olly hajlandó a' földi érdekek' csábító csillámképein mulatni, 's nemesítik a' szívet, melly olly gyarló

a' szenvedelmek' mámorába temetni nemesb érzelmeit. 'S Nyíry nemcsak tanítási által ébresztett magasb czélokra törekvést, de élöte által is, melly mustrája vala az erényeknek. Mély és széles ismeretei mellett is rendkívüli szerénység bélyegzé egész valóját, 's módjának vonzó szelídsége és egyszerűsége, egyesülve a' szép külsővel, nevelék azon hatást, melly tanításiból eredt 's azon tiszteletet, mellyet tudománya gerjesztett.

Nyíry egyébiránt tanulmányinak eredményeit részint kéziratban levő, részint nyomtatott dolgozatiban közlé, 's ezek nemcsak azt tanúsítják, hogy ő magának a' tudományokban mély ismereteket szerzett, hanem azt is, hogy azokat critical szemmel vizsgálván át, új fejtegetések által ügykezett tovább haladni. Tudományos műveltségének eredeti alapja a' mathesis levén, azáltal vélé a' philosophiát rendíthetlen alapra építhetőnek, ha mathematicai okfőkből indul ki. 'S ezt tette egészen eredeti utat követve első ezen tárgy munkájában*), de a' mellynek második alkalmazott, 's utolsó kínos betegsége alatt bevégzett része, kéziratban maradt. 1824-ben egy más munkában philosophiai hitvallását tévé közre, mellyben előadván az eddigi nagy philosophok' tévedéseit, az utolsó általányt, az istent, a' materialismus' és pantheismus' kikerülésére, a' világtól megkülönbözteté, 's így az istenség' valóságos ideáját a' philosophiába visszahelyezteté. Egy harmadik elmés munkában a' Kant által világosságra hozott de tökéletesen ki nem fejtett categoriák szerint fejtegeté a' nyelvtudományt, különösen a' deák grammaticát. Csak az kár hogy nem bízván a' nemzet' tudományos szellemében, ezen fontos munkákat nem honi hanem deák nyelven adá.

Ennyi buzgó tudományos ügykezet 's ennyi jogszerű igény a' méltánylásra, nem valának képesek a' köz tiszteletre igenis méltó férfiút megmenteni, az érdemeket méltatni nem tudó kényuraság' szeszélyeitől. 1822-ben kedvelt tanulmányának a' mathesisnek tanítószekéből leszóllított 's földleírás és statistica, nevelés- és műtan' tanítására szoríttatott. De e' keserű méltatlanság nemcsak le nem veré az erős lelkű férfiút, hanem inkább új munkásságra ébreszté, ezen tudományoknak, mellyek eddigi studiumának tárgyai nem valának, teljes ügykezettel.

*) Prima Elementa Matheseos Intensorum. Cassoviae, 1821.

megtanulására. A' műtan 's földleírásban mathematicai ismeretei nagy segédelmet nyujtának. Mennyire törekedett az elébe szabott új kötelességnek megfelelni, bizonyítják az általa kidolgozott, de kéziratban maradt Europa' statisticája, 's egy egészen új 's psychologiai elvek szerint kidolgozott neveléstan.

Két év folyt le e' kedv elleni helyzetben, midőn Rozgonyi, az empirismus' széles tudomány 's éles elméü védnöke és tanítója' elhunytával, a' philosophia' rendes tanítószéke megürült 's ennek betöltésére Nyiry neveztetett ki, érdemének teljes elismerésével, hogy ezen új pályán az általa szenvedélyesen kedvelt 's művelt tudományból oszszon tanításokat, mit ő kitűnő sikerrel teve ifjúi lélekereje' teljes érzetében, egész haláláig. Ezen pályán határozá el magát egy nagyszerű 's egyes ember' erejét csaknem túlhaladó munkának, egy egészen maga által készíten-dő magyar encyclopaediának kidolgozására, de a' mellyből csak három darabot vala szerencsés nyomtatásban látni.

A' jelen eredménydús század' mult évtizede nemzetiségünkre új korszakot derített fel, a' magyar tudós társaság' alapítása által. Kiknek lelkét a' tudomány' világsugári fölébreszték, kik megfogni tanulák, hogy valamelly nemzet csak a' keblében kifejtett értelmesség által nyerhet jelentőséget és álláspontot, a' civilisatio' pályáján olly nagy lépésekkel haladó nemzetek' sorában; kik vérkönyek közt láták, hogy e' nemzet mint felejtethlen Kölcseink, egy évtized előtt e' helyt olly szívhatólag panaszlá, részvétlenül engedi küzdeni, tudományoknak élő fiait az élet' szükségeivel, 's kik végre szívepedve ohajtának egy központot, melly a' hon' különböző részein elszéledt tudósokat egyesítse: örömnapot ünneplének, midőn valahára megnyílt e' szép jövőndő intézet, mellynek évkönyveiben Széchenyink' neve örök fényvel ragyog. 'S a' társaság Nyiryt is keblébe fogadá, először mint levelező, de már a' következő évben mint rendes tagot. Hányféle irányban kívánt ő megfelelni új rendeltetésének, mutatják több kinyomtatott dolgozatai.

Még egy öröm várá Nyiryt életpályája' végén: a' pataki főiskola' kiemelkedése az addigi homályos helyzethől és szembeszökő előléptei a' haladás' ösvényén. 'S ezen csodálkozhatol-e olly intézetnél, melylyen gróf Teleki József' örökös szemei nyugosznak?

A' naponként magasb kifejlést nyerő nemzeti szellem, a' fogékony keblű pataki ifjúságban fülébbreszté a' honi nyelv iránti lángoló ragaszkodást, 's 1832-ben némelly lelkesebb ifjak magyar literatúrai egyesületet alapítanak, mellynek elnökségét meleg részvétellel fogadá el Nyiry, 's örömteljes kebellet jelent meg annak üléseiben.

De az idő lejárt, mellyet a' sors nekie kitűzött, 's élete' hatvan-kettődik évében, itt kelle hagyni a' kedvelt pályát, minden örömeivel, minden kivívott szép eredményeivel; itt a' hív nőt 's a' jó barátokat; itt az imádott hont, melly keblében ifjúi erőt érezve, kezd ébredezni hosszú álmából; 's itt végre a' dús reményeket, mellyek e' nemzet felett terjesztik szét szívet 's lelket emelő sugárait, 's ezt egy olly korban, midőn még testi erő, lélekvidámság 's életkedv, hosszabb életpályát igényelhetének.

Dicső férfiú! tanítóm egykor, tagtársam 's barátom, kinek lelkét a' tudományok iránti lángoló szerelem, szívet a' legtisztább honszeretet laká, te eltűntél, 's poraidat egyszerű sírhalom fedi, mint nem messze tőled Kazinczyét; de emléked áldott leend azoknál, kikre tanításid 's magas példád által jóltevőleg hatál; 's majd ha egykor ez árva honra is felvirradandnak a' nemzeti dicsőség' napjai; ha egykor e' jelen nemzedéket, vészkoros beljével 's haldokló gyöngeségeivel, egy egészesb, erőteljesb 's erkölcsösb nemzedék váltandja fel; ha az elvetett reménydús magvak egykor kifejlendnek 's virágokat hozandanak; ha e' gazdagon megáldott föld' hegyei a' polgári szabadság' és szerencséslet' örömhangjait hangoztatandják vissza virágzó völgyeinken, 's ha végre honi nyelv, tudomány és művészség, mint a' nemzetiség' fő elemei dúsan virágzandnak: akkor a' hálás maradék szent buzgalommal fogja föleveníteni azok' emlékezetét, kik e' hon' boldogságát és szellemi kifejlését előmozdították, hogy neveik örök díszben ragyogjanak évkönyveiben, 's ezen szent nevek közt tiéd is ragyogand, tartósan 's kiolthatatlanul.

IV.

EMLÉKBESZÉD

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR LT. FELEET.

ELMONDÁ

AZ ACADEMIA' XII. KÖZ ÜLÉSÉBEN, OCT. 8. 1843.

B. EÖTVÖS JÓZSEF TTAG.

Szép, dicsó egy látvány olly férfiú' képe, ki anyagi önösségtől szabadon, egy magas czélnak áldozá életét, legyen az haza, legyen becsület, legyen vallásos meggyőződés, miért vérét ontá; lelkünk emelkedik a' bátor' emlékénel, ki azon számtalan lánczokat 's gyöngéd kötelékeket, mellyekkel az élet sziveinket magához fonja, erős kezekkel szét bírá szakítani, 's lelkét istenére, nevét a' jövőre bizva, a' halállal szembe szállt, hogy példáján zsarnok 's elnyomott tanulják: miként valami van e' világon, mit lánczokba verni nem lehet: a' bátor, erős meggyőződéstől áthatott férfi kebel.

De van valami e' világon, mi a' mint ennél nehezebb, úgy szebb 's fenségebb is: azon tántoríthatlan állhatatosság ez, azon rendíthetlen kitűrés, mellyel a' férfiú áthatva magas gondolatától ez egy' kivitelének szenteli egész életét, 's ha a' sokaság, melly csak az iránt, mi zajjal történik, viseltetik érdekekkel, egyedül a' sükernek nyújtja koszorút; ha csak a' bajnoknak, ki valamelly ügynek végre diadalát vivá ki; csak a' gondolkozónak, ki valamelly igazságot már kimondott, tartja föl tiszteletét: méltó, hogy mi, kiknek a' tudomány' tiszta szolgálata jutott feladatúl e' hazában, meg ne feledkezzünk a' fáradhatlan munkásról,

Élet után rajz. Schöffl.

Ny. Walzel A. P. Pesten.

KÖRÖSI OSOMA SÁNDOR.

ki célját, épen mert az ember' erejénél magasabb vala, el nem érheté ugyan; ki az igazságot, melyet keresé, föl nem találhatá egészen, — de ki éltenek egész erejét egy célra irányozva, dicső példája azon férfiúi állhatatosságnak, 's kitűrésnek, mellynek a' tudomány minden haladását köszönheti, 's melly abban, kiben azt találjuk, több lelki erőnek 's erősebb meggyőződésnek tanúsága, mint bármilly fényes siker.

Illy férfiú vala Körösi Csoma Sándorunk — méltó, ha valaki, hogy neve tisztelettel említettessék, hogy emléke példaként fölállítottassék a' serdülő ivadéknak, mellyen tanulja: mikint férfiúi kitűrés a' látszólag legreménytelenebb pályán is mindig magasra vezet.

Körösinek hazája Erdély. — Ha az országok' politicai elosztását, ha földleirási közikönyvet tekintünk, ó nem hontársunk, 's fájdalommal költené lelkünket a' gondolat, hogy nagy embereink' sorából azon nevet, melly az újabb korban előttünk legtisztább fényben tündökölt, ki kellene törölnünk 's egy más hazától irigyelnünk azt, kit magunkénak olly szívesen vallanánk: ha nem épen Körösi' emléke volna legszebb, legdicsőbb bizonyságunk, hogy azon elkülönzés, melly a' két haza közt létezik, csak épen politicai viszonyainkban fekszik; hogy azon határokat, mellyeket Erdély 's Magyarország közt a' történetek' kifejlődése vont, szívünk nem ismeri; hogy míg iskoláinkban két testvér országról tanulunk, honszeretetünk csak egy magyar nemzetet ismer.

Körösi' hazája Erdély; de midőn a' gyermekszív eldődei' emlékénel először földobogott, midőn az ifjú az ősök' ismeretlen honát keresve útnak indult: nem a' mi eldődeink' nyomdokát kereste-e akkor ó? Mi vala az, mi lelkét fültartá annyi sanyarúságok, mi őt csüggedni nem hagyá veszély 's szenvedések között? nem azon remény-e, hogy majdan évek után Ázsia' határain a' gobi pusztán, vagy ott, hol a' Himmalaya' csucsai ég felé nyúlnak: egy népet fog találni, melly nyelvén, melly a' mi nyelvünkön szól; mellyben vérét, a' mi vérünket ismerheti; mellynek fiait kebléhez szorítva másfél ezerednyi távollét után ismét magyar magyarral ölelkezik! — 'S Körösi nem volna a' miénk? *hazája nem volna a' mi hazánk? Azon népek, mellyeket egy ezred összelánczolt, mellyeknek dicsósége és szenvedései közösek, mellyeket a' multban emlékei, a' jelenben szeretet, a' jövőben minden remény egybefon, örökre el lennének válvá? Oh nem! Körösi' emléke biztos jel, hogy ez nem lehet így; azon*

férfinak nevénél, ki óriási honszeretetében nem jelent 's jövőt, hanem nemzetének egész múltját átfogta lelkével, azon édes meggyőződés tölti lelkünket, hogy ama' határconal, melly Erdélyt honunktól elválasztja, sziveinkben nem létezett soha, 's bátran mondhatjuk: Körösinek hazája Magyarország' azon része, mellyet Erdélynek neveznek.

Csak igen kevés az, mit első éveiről tudunk; azon ritka egyediségek közé tartozik ő, kik inkább azon, hogy valami emlékezetre méltót tegyenek, mint hogy tetteiknek emléke föltartassék — iparkodnak; 's ha kiveszem azt, hogy Egerpatakon, Sepsi székben székely katona szüléktől származott, 's első neveltetését az enyedi ref. collegiumban nyeré, nincs mit e' férfiú' első ifjúságáról mondhatnék. Kétségen kívül érdekes volna azon első benyomásokat ismerni, mellyek Körösi' gondolatainak ezen irányt adák; tudni a' körülményeket, mellyeknek befolyása alatt már az ifjú olly erősen akarni tanult; érdekes, forrásaig követhetni azon életet, melly olly dicsően folyt, olly tisztán végződött előttünk; de az idő, mellyben az erre szükséges adatok megszereztetének, elmúlt, 's ha vannak is, kik Körösit zsenge gyermekkorá óta ismerik, — ki az, ki midőn a' szegény székely fiú 1799-ben az enyedi collegiumba jött, 's kenyerét mint iskolai szolgálta keresvén, első tanulmányait végeze, annak szép jövőjét sejdítette, 's fejlődésére a' szükséges figyelmet fordította volna?

Hisz' ő nem tartozott azon szerencsések közé, kiknek egy család, százados érdem vagy szerencse által megkésztí magas alapját, hogy legkisebb érdemeik észrevétessenek, vagy hogy a' környező fény előtt az oda állított egyediségnek még törpeségét is elfelejtsük. — Ő becsületes, de szegény szüléktől származott, egészen önerejére bízott ifjú vala, a' nép' azon osztályához tartozó, melly a' legnagyobb erények' példáit adá a' világnak, honnan emberi nemünknek majdnem minden valóságos jóltevői származnak, de mellynek nagy férfiai — hogy a' romainak Metellus' híreről használt hasonlatosságával éljek — mint a' fa, észrevétlenül nőnek évek' leforgása alatt. — Minden mit Körösi' gyermek éveiről Hegedüs Sámuel 'úr' egyszerű, de ép ez által olly szivhez szóló necrologjából tudunk, abban áll: hogy Körösi már ezen korában szorgalom 's jó magaviselete miatt nevelői 's iskolatársai által kedvelt gyermek vala, kitünőbb nemes érzemény mint nagy szenvedélyek, tudomá-

nyos iparkodásaiban mutatott állhatatos szorgalom, mint kitünő elméleti tehetségek által.

Egykori hivattatása még titok vala a' világ 's önmaga előtt, 's habár kelet felé tekintve, honnan a' nap emelkedik, 's mint hallá, ősei jöttek, a' gyermekkebel kimondhatlan vágygyal telt is el, 's habár eldódeinek tetteiről hallva — mellyeknek emléke a' székel nemzet között elevenebben fenmaradott — szíve hatalmasabban dobogott, 's néha egy titkos sejdítés, melly őt nehéz jövőjére inté, a' gyermeket rövid gondokba merité: vágyainak nem vala biztos tárgya, sejdítéseinek hiányzott iránya még, 's korának játéakai vagy kis foglalatosságai, miknek hiv teljesítése már a' gyermeket jellemzé, hamar szétoszlaták a' gyöngé felleget, melly szelíd derűtségű arcját egy pillanatra elkomorítá.

De a' boldog gyermekkor nem tarthat soká annál, kinek nagy feladás jutott; a' szív, melly egykor magas czélokért fog dobogni, nem maradhat soká nyugodtan, 's az ösvény, mellyet követni hivattatása, már jókor elválk a' mindennapi élet' tág útjaitól, ott hol azok könnyűek 's virágozók még. Így Körösink is még félig gyermekkorában érzé hivatását. Csakugyan Herepei Ádám' a' történet-tudományokban adott jeles oktatásának, melly akkor az enyedi ifjúságot e' tudományra lelkesíté, kell-e tulajdonítani az ifjú' kora ébredését — mint azt idős barátja Hegedüs hiszi — véletlen esetnek, vagy egy szónak talán, melly akkor látszólag következés nélkül hangzott el, de melly a' gyermek' szívébe termékeny magként esve erős gyökereket vert: ki tudhatná ezt? — A' gyöngé szálakat, mellyekből a' végzet éltünk' változhatlan fonalát szövö, nem ismeri senki; elég tudnunk, hogy az óriási terv már tizenhatsz éves korában támadott Körösink' szívében, 's hogy a' lelkesült ifjú már akkor két iskolatársával együtt ígéretet tón keresztülutazva Ázsiát, felkeresni egykor népünk' elhagyott maradványait.

Kik Körösit élte' ezen korában ismerék, még most is szeretettel emlékeznek a' szelíd ifjúra, ki részt véve minden nemes érzelmeikben, meleg barátsággal ragaszkodva társaihoz, állt ott közöttök. — Magas terveit, mellyekről később annyival kevesebbet szólt, mennyivel erősebb föltétellé váltak kebelében, csak kevesen ismerék. Mint

a' folyó annál nyugodtabb felszinnel fut célja felé, minél mélyebbre ásta ágyát: úgy arcának szelíd kifejezése alatt nem kereste senki a' nagyszerű gondolatot, mellyel lelke' mélyében küzdött; 's mert kevesen tudják, hogy az, mi valóban nagy, mindig egyszerű is, hogy magas föltételek' kivételére jobb előkészület nincs mint egészen betölteni azon kört, hová végzetünk által állíttatánk, — még azok is, kik Körösi' terveit előbbi időkből ismerék, midőn őt olly nyugodtan, olly hiven teljesítve hivatalának mindennapi kötelességeit, láták: csak inkább nagyszerű gondolatnak, mint olly valaminek vevék e' terveket, miknek később teljesülniök kelle. 1815-től fogva azonban, midőn Körösi a' göttingai egyetembe lépett, 's tudva hogy szándoka' kivihetésére mindenek előtt a' keleti nyelvek' ismerete szükséges, magát egész szorgalmával Eichhorn' vezérlete alatt e' nyelvek' tanulására veté — föltétele valamint szívében megerősödött, úgy azok előtt, kik őt közelebből ismerék, tovább titokban nem maradhata.

Azon rövid időszak, mellyet a' göttingai egyetemen tölte — mindössze harmadfél év — 's híres tanítójának tanácsai üdvös 's állandó befolyást gyakoroltak Körösi' egész életére; nemcsak mert a' keleti nyelvek' ismerete nélkül föltételei soha sem valósulhattak volna, de főkép mert Eichhorntól hallva, miként a' középkori arab írókban a' magyarok' ázsiai történeteik 's vándorlásaikról sok található — már akkor elhatározá magában hogy, mielőtt nehéz feladásához hozzá fogna, Konstantinápolyban minden arab írókat átkutatva, könyveikben keresendi útmutatóit, — 's csak ebben fekszik annak magyarázata, miért indult ki utasunk kelet-dél felé, 's nem inkább éjszak-nyugatnak, azon uton, mellyen történetíróink szerint apáink jöttek, 's mellyen, úgy látszik, könnyebben akadhatunk nyomdokaikra? Hogy Körösi mind azon okokat, mellyek útjának kelet-éjszak felé való folytatását tanácsolák, szintolly jól ismeré mint bárki más, sőt hogy konstantinápolyi útját csak előkészületnek tekintve, épen ezen irány' követése fekvék szándékában: világos nemcsak azokból, miket Hegedüs, kivel ő 1819-ben már határozattá vált föltételét közlé, necrologjában akkori terveiről mond, hanem világos még inkább abból, hogy dicsó utazónk, tudva mikép ezen irányban útja nagy szláv tartományokon vezetendi át — honlétének végső évében, egészen a' szláv nyelvek' tanulására adta

magát, 's e' végett 1819-ben tavasz' kezdetétől őszi hét vagy nyolcz hónapot töltött Zágrábban.

Ezen útjában dicső társunkat Kenderesy Mihály kormányzéki tanácsnok segíté, ki neki nemcsak ez alkalommal száz forintot ajándékozott, hanem egyszersmind, míg útja tart, évenkénti száz ft segedelem' adására kötelezé magát; — 's bár milly csekélynek látszassék az magában, mi csak Körösink' takarékosága által válhatott fontossá: a' haza' köszönetét érdemli azon férfiú, ki társunknak nehéz pályáján első nyújtá segéd kezét; ki az ifjút akkor midőn nagyszerű föltételei csak ábrándoknak tartattak, midőn neve e' hazában ismeretlen vala 's pártolása senkinek dicsőséget nem szerezhete, el nem hagyá küzdései közt; ki a' dicső vándornak első üdvözlé szándékát, első gerjeszté benne azon meggyőződést, melly a' gyöngébbnek feltartására szükséges, de a' szilárd 's elhatározott kebelnek is vajmi jól esik azon meggyőződés, hogy valaki van, ki szándékaink' józanságát 's kivihetőségét átlátja, 's ha célunkat el nem értük is, azon részvéttel fogja hallani bukásunkat, mellyel az emberek dicső csatában elveszett bajnok' sírját áztatják, 's mellyet senki inkább nem érdemel, mint az, kit nemes törekvések között, mielőtt sikerét élvezheté, ért el nehéz végzete.

Zágrábból tél' kezdetén gyalog — mint az utolsó időkben gyakorlat végett utazni szokott — szülőföldjére visszatérve az egész telet majd Enyeden, majd Szászvároson 's Kolosváratt tölté barátjai közt, még egyszer — utolszor élve néhány hónapig azon hazában, mellynek emlékdús térei fölött a' gyermek' keble honának lángoló szeretetében dobogott, mellynek magas csúcsai hótakart méltóságukban a' székely' szívében annyi kedves emlékeket ébresztének. — Mind azon részvét 's érdek azonban, mellyet személye honában gerjeszte, jóakaróinak tanácsa, 's barátjainak kérései lelkének szándékát nem változtathaták meg, 's bármi jól ismerheté is azon nyugott boldogságot, mellyet elvonva a' világ' zajától a' tudományok' művelésében 's egy családi kör' csöndes tűzhelye körül élvezhetünk, bár mi tisztán itele is a' már harmincz évet túl élt férfiú — ki több mint tiz évi tudományos előkészületek után, az ábrándozó gyermek' optimismusán rég túl vala — mind azon veszélyekről 's nehézségekről, mellyek őt céljának kivitelénél várak: erős szívét semmi nem tántoríthatá meg föltételében, mellyhez őt nem önösség, vagy hinság ha-

nem lelkének benső érzete vezette, melyet élte' föladatának gondolt, 's melly után fáradva önmagáról rég megtanult feledkezni.

1820-ban tavasz' kezdetén még egyszer elment Enyedre, — e' helyen, hol ifjúságának nagy részét tölté, az időben egykori tanítója Hegedüs Sámuel lakott, 's ő bucsút jöve venni élte'nek egyik legjobb barátjától. — Könnyen öltözve kis pálczával kezében mintha épen csak ki a' mezőre készülne, lépett barátja' szobájába az utazó, 's elmondá: hogy holnap indulni fog. — Körösi nyugott vala, arczán azon derűtség mutatkozott, melyet csak magával tisztába jött kebel élvezhet, 's melylyet céljához közelítve érezni csak erős kebelnek adatott — nyájas beszélgetések közt folyt le a' nap — az utolsó, melyet a' barátok e' földön együtt tölthetének. — Jövő reggel a' vándor utnak indult; barátja, ki őt a' mezőre kíséré, a' Maros' partjáig követte szemeivel a' távozót. — Körösi megkezdé nehéz pályáját, 's a' haza nem látta hű gyermekét többé.

Ne várja tőlem a' tisztelt gyülekezet, hogy Körösi' Ázsiában tett utjának részleteibe, hogy tudományos működése' 's érdemei' megítélésébe ereszkedjem; arra hiányoznak adataim, erre nem érzek magamban képességet. Csak rövid vázlatát fogom adni dicső hontársunk' életének, mellynek eredményeit érdemük szerint méltányolni egyedül azok képesek, kik vele a' tudományok' ugyan azon mezején fáradoznak, de mellynek emléke — mint a' bérce ha magasságát nem ismerjük is, bámulással tölti lelkünket.

Egy levélből, melyet Körösi Teheránból dec. 21. 1820. az enyedi collegium' patronusaihoz irt, tudjuk, hogy megváltoztatva előbbi utazási tervét, a' Balkanon keresztül Syrián áthaladva, utazása' első évét Persiában végzé.

Érdekes e' levél, mert a' férfiú' jellemét festve tisztán kimondja azon czélt, melly után kiindult. „Én hogy mind tulajdon vágyódásomnak eleget tegyek — így szól Körösi — mind pedig nemzetemhez való háladatosságomat 's szeretetemet' megmutassam, számba nem vévén a' fáradságot, távolságot 's megtörténhető veszedelmet, azon fáklyánál fogva, melyet Németországban gyújtottam meg — elindultam nemzetem' eredete' fölkeresésére; az ég megáldá lépéseimet 's ha valami nagy szerencsétlenség nem ér, rövid idő alatt megbizonyíthatom, hogy nem

helytelen fundamentumon épült az én meggyőződésem!!“ Utjának részleteiről e' levélben nem foglaltatik semmi — hihetőkép mert még közelnek vélve czélját, egy év' leforgása után a' mint írta „mindazoknak, valakik nemzetünket becsülik, a' legszélesb kiterjedésben örvendetes relatiót tenni reménylt.“

Teheránból, hol Körösi az ott lakó angoloktól 's főkép a' nagy érdemű Willoktól mindenkép segítve egy ideig tartózkodott, a' fáradhatlan utas nem is várta meg a' segedelmet, melyet hazájából kért, 's melly neki az angol követség' útján küldetett, Tibet felé indult, hova őt némelly tibeti szavak' magyar hangzása 's mint gondolá, nyelvünkkel rokonsága hívá; de hol azon egy levélből, melyet ottani tartózkodása alatt hazájába írt, csak ismét azt tudjuk meg, hogy a' tibeti nyelv' tanulásával foglalkozik.

Homályos fátyol takarja mind eddig azon időt, melyet Körösi Tibetben töltött. Tudjuk, hogy Kis-Bocharián keresztül a' gobi puszta felé vándorolt; hogy részint Moorcrafttal, részint maga a' Himalaya' völgyein 's Tibetben körüljárt. Ez utak' története 's eredményei azonban előttünk ismeretlenek; az egy, mit bizonyosan mondhatunk, az: hogy idejének legnagyobb részét, melly Teheránból elindulása, 's Calcuttába érkezése közt fekszik, Kaman és Zsimkaz buddha kolostorokban tölté. Elkülönözve a' világtól kilencz négyszög lábnyi szobában, hol a' hőmérő négy hónapig mindig 15 fokkal 0 alatt állt, 's ő fa nélkül, regtől estig dolgozott, — ez a' helyzet, mellyben hontársunk hosszú éveket töltött, 's többet 40,000 tibeti szónál összeírva azon nyelvnek ismeretét megszerezé, mellynek irodalma, mint gondolá, őt nemzetünk' eredetének föltalálhatására segítheti; 's a' tibeti nyelvnek első grammatikája és szótára, mellyet ő készített, egyik dicsó eredménye azon hosszú tudományos martyrságnak, mellyre hontársunkon kívül talán senki lelkében elég erőt nem talált volna.

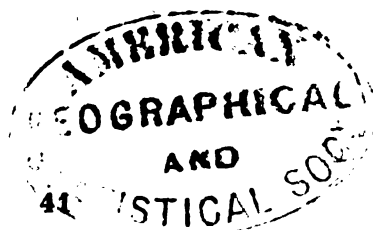
Elkészítve ezen munkákat, hogy azokat a' világgal közölje, és hogy más tudósokkal értekezzék, Csoma végre elhagyá szomorú lakását, mellyben annyi éveken át dolgozott; és Simla és Subhatu felé Calcuttának indult. Ez azon időpont, mellytől kezdve társunkról, magamnak valamilyen részletesb ismereteket szerezhettek; gyérek ezek is, de teljes hitelességükért a' híres utazó b. Hügel Károly úr' neve kezeskedik, ki Indiában

tartózkodva hontársunkkal közelebb ismeretségben állt, 's azokat velem közölni szives volt; 's e' kevés részletek is elégségesek hontársunk' nemes jellemét velünk megismertetni.

Azon időben, mikor Körösi Subhatuba jött, félve orosz emissariusok' befolyásától, az angol-ind kormány minden éjszak felől tartományiba jövő utast föltartóztata; 's habár az angol residens, ki Csomának a' kamani kolostorban tartózkodásáról 's életmódjáról rég hirt vett, őt gyanu nélkül fogadá, 's az idegent, ki a' 'Himalaya' szegényebb néposztályainak ruházatában érkezett, tisztelő barátsággal üdvözlé: nem álla szabadságában őt utjának folytatására fölhatalmazni, mielőtt arra az 1400 angol mérföldnyi távol főkormányshéktől engedelem nem adatnék. Tudtára adá Körösinek e' kénytelenséget 's fölszólítá őt, mondaná meg, mulasztott idejének kárpótlásaért mit kíván? Mire azonban Körösi kinyilatkoztatva, hogy e' mulasztás által jelenleg kárt nem szenved, végre csak azt fogadá el: hogy Subhatuban való tartózkodása alatt költségei, mellyek hónaponként öt rupiánál többet nem tevének, az ind-angol kormány által fődöztessenek. Bámulá a' kormányzó e' férfiú' nagylelkűségét 's midőn számára ötszáz rupiát tudta nélkül félre tenni, önházába fogadá az idegent, ki azalatt kérésére ázsiai öltözetét letéve magyar nadrágban, mellényben 's kék frakkban — mikint hon, 's a' forró indiai égélj' ellenére halálaig járni szokott — jelene meg Subhatuban.

A' várt engedelem végre megjött, 's a' residens, ki utazónkról már előbb a' legkedvezőbb jelentést tevé, bucsút véve több hónapos vendégétől Prinsep Jakab híres calcuttai tudósnak ajánlá őt, kinek Körösi' számára már előbb azon ötszáz rupiát átküldötte volt, mellyeket hontársunk mulasztott idejének kárpótlásául a' kormánytól elfogadni nem akart.

Calcuttában, hol őt híre megelőzte, szives fogadás várta Körösit; a' tudósok, kik előtt Tibetben tett tudományos buvárkódásai ismeretesekek valának, 's a' közönség, mellyet rendkívüli életmódja 's főképen Subhatuban mutatott önzetlensége érdekelt, egyenlő kíváncsisággal fogadák az idegent, 's az ázsiai társaságnak tagjává nevezve, a' méltánylat, mellyet itt talált, némiképen kipótola azon nehéz áldozatokat, mellyekkel azt megérdemlé. Egy nagy fájdalom vára azonban Körösire ez új körében,

's mint később sokszor mondá: „éltének legkeserűbb pillanatai azok, melyeket ez neki okozott.“

Körösit Tibetbe való utazásra 's e' nehéz nyelv' megtanulására né-melly tibeti 's magyar szavak közt gyanított rokonság bírta, 's habár későbbben észrevéve a' különbséget, mely a' két nyelv közt létezik és csak azon reménységben folytatá studiumát, hogy a' tibeti irodalomban nem-zetünk' eredetére nézve fölvilágosításokat találhat: mégis azon meggyő-ződésben fordíta annyi szorgalmat e' tanulásra, hogy gyökérnyelvet ta-nul, melynek ismeretéhez más könnyebb úton jutnia nem lehet. Mi-dőn most Calcuttában fáradságának eredményeit más tudósokkal közlé 's tőlök hallá hogy e' nyelv, melynek megtanulására ő férfi erejének legjobb részét szentelé, csak a' sanskritnak romlott dialectusa; midőn meggyőződött, hogy azt, miért ő annyit szenvedett, sokkal könnyebben érhetne volna el: szívét leírhatlan fájdalom tölté 's az erős férfiú, ki annyi szenvedéseket nyugodtan 's panasz nélkül elbírt, kórággyra vet-tetett e' meggyőződés által.

De Körösi nem tartozott azok közé, kiket fájdalom földre sujt, 's habár annyi hasztalan fáradozás' emléke élte' végeig keserűséggel töl-té lelkét, megismertette működése' eredményeit a' tudományos világgal, miután tibeti grammaticáját és szókönyvét az ázsiai társaság' pártfogása alatt kiadta volna, újabb erővel fordult a' sanskrit nyelv' megtanulá-sához.

Azon idő alatt, melyben munkái' kiadásával foglalkozott, az ázsiai társaságtól felszólítva egyszersmind e' társaságnak 1100 kötethől álló tibeti kéziratgyűjteményét rendezé a' nagy orientalista, 's ezen óriási munka, melyet tizenhatsz hó alatt olly pontosan végze el, hogy minden kötet' első lapján czímét 's foglalatjának rövid kivonatát diákül feljegyzé, új alkalmat ada neki bizonyítani azon önzetlenséget, mely őt jellemzé. Princep' ajánlatára — ki őt hiv barátsággal követve a' min-dennapi életben tapasztalatlant, minden viszonyok közt segíté — a' tár-saság, mig e' munkát bevégezendi, havonként 200 rupiával akará meg-jutalmazni fáradozásit, melyeket azonban Körösi minden szegénysége mellett sem fogadott el, — kimondván: mennyire helytelen volna ju-talmat elfogadni olly valamiért, mi neki magának annyira kedves és

mihez hogy engedelmet nyerjen, ha tehetné, kész volna önmaga havonként annyit fizetni.

Ekkor érkezett Calcuttába azon segedelempénz is, melly Körösi számára az 1830-iki országgyűlés alatt a' hazában gyűjtetett, 's mint érdemeinek hazája általi elismerése, örömmel tölté szívét; a' pénzt magát átadva Princep barátjának azon időre tevő el, mikor majd honába visszatérend, hogy rajta ind könyveket 's kéziratokat vásárolva a' hazának tudományos kincseket hozzon azon segedelemért, melly szemében csak, mert arra inté, hogy neve honában felejtve nincs, nyeré becsét.

Körösinek nem vala szüksége segedelemre; az ázsiai társaság' épületében lakván az egyszerű férfiú, ki rizs 's theával élt és szalma zsákon aludt 's dolgozott, nappal csak ritkán hagyva el szobáját, — anyagi szükségéken felülállt; 's azon nemes büszkeség, melly őt' egész életén át föltartá, függetlensége' érzetében pótlékot talált a' számos nélkülözésekért, mellyeket szenvedett. De mennyivel közönyösebb vala hontársunk minden anyagi szenvedésekre nézve, annyival érzékenyebben fogadá, annyival nehezebben türe mind azt, mi büszkeségét csak távolról is sértheté — kevesebbé bántva ha érdemei nem méltányoltatnak, mintha jótétemények által magát önszemei előtt lealázva gondolá.

Egy példája jelleme' ez oldalának következő: Princep, kire a' hazájából nyert segedelempénzt bizá, jobbnak találván ha az kamatozik, félig Körösi' engedelmeivel, félig nélküle, barátjának rá bizott tőkéjét egy calcuttai bankra bizá, melly rövid idővel ezután a' többi indiai bankok' nagy részével együtt megbukott. 'S miután ez alkalommal Körösi' pénze is elveszett, Princep' ajánlatára az indiai társaság hontársunk' egész veszteségét kipótolá. Az egész dolog hirlapok' útján közöltetett, 's mindenki által jóvá hagyatott. Csak ő maga, ki ezen adomány által magát sértve érzé, nem nyugodhaték meg ez eljárásban, és sokáig tartott, míg barátjának megbocsátá: hogy indítványozója volt olly valaminek, mi által becsületét sértve gondolá.

Tisztelet 's méltánylat fogá körül dicsó társunkat az angol-ind kormány' fővárosában, 's mind az ázsiai társaság' tudós tagjai, mind a' kormány teljes mértékben elismerék a' rendkívüli férfiú' érdemeit. Ő maga elkülönözve azonban a' társaságtól, csak a' tudományoknak élt. Magába zárkozottan, mintha nagy titkot rejtene, mellyet senkivel közölni

nem akar, idegen az idegenek közt, csak ritkán, 's kevesekkel lépe közeli érintkezésbe. Princep' holta után talán nem vala senki, ki őt barátjának nevezheté. Lelke előtt mindig távol hazája állott; előtte azon cél, melly után hosszú vándorlására kiindult, 's mellyet elérni, éltének egy végső reménye vala.

Igy folytak évek, nem szünő munkásság között, 's Körösi teljesen bírva már a' sanskrit nyelvet, átkutatva az arab, sanskrit 's tibeti irodalmakat, elkészülve érzé magát 's újra utnak indult. Meggyőződése szerint a' dzsugur nép, melly Lassától kelet 's éjszak felé Cham tartományban China' nyugati határain lakik, vala az, mellyet egész éltén át keresett 's mellyben végre eldódeink' ivadékait föltalálандja, — 's e' vélemény, melly nyelvrokonságon 's azon meggyőződésen alapult: hogy a' húnok elhagyva hazájokat, Közép-Ázsiától távol kelet felé keresendők — új reményekkel tölté lelkét 's Lassa vala a' cél, melly után a' már ötven éven túl élt férfiú ifjuságának egész lelkesedésével zarándoklott. Így ért ő 1841-ben mart. 24-én Dardschilingbe Sikken tartományába, hol az angol ügyviselő Campbell úr által szívesen fogadva, egy ideig, míg a' lassai lamától tovább utazásra engedelmet nyerend, tartózkodni akart.

Körösi derült vala e' napokban, céljához közel érezvén magát; remény 's bizodalommal tekinté a' jövőbe — 's úgy látszott, mintha elzárkozó kedélye, mellyel céljait máskor titkolá, megváltozott volna.

Elmondá Campbellnek egész életét; a' cél, melly után utra indult; a' nehéz szenvedéseket, mellyeken tudományos vizsgálatai közben keresztülment; ismereteit, mellyeket olly drága áron szerze, 's mellyekért most végre elnyerendi jutalmát. Hisz' ő céljához közelgett, miért titkolni tovább terveit, mellyeknek létesítésében őt senki többé meg nem előzheti; miért nem vallani meg, mennyire vágyódik ő is az emberek' méltánylata után — midőn a' ponton áll, hol hivatását betöltve a' dicsőség fáradozásáért nem hiányozhat; 's ő nem csalódott: a' fáradt vándor céljánál állt.

Április' 6-án Campbell út Csomát betegen találá; — a' Himalaya' völgyeiben uralkodó veszélyes láz megragadta hontársunkat, 's az orvosi segedelem, mellyet eleinte elfogadni nem akart, elgyöngült testét nem tarthatá fel többé. Ápril' 11-én 5 órakor reggel, körülfogva Camp-

bell, Griffin doctor, 's néhány dardschilingi angoltól hunyt el fájdalomtalanul dicsó társunk, 's kinek szive csak honáért dobogott, ki nemzete' fel-dicsőítésének szentelé napjait, annak idegen nyelven mondá el dicséretét egy angol — távol sírja fölött.

De midőn nagy hontársunk' halálára emlékezve szívünk fájdalommal telik el; midőn a' gondolat hogy e' hazának leghivebb gyermeke olly távol tőlünk hamvad el, ott hol sírja felett emléket nem emelhetünk, hova e' hon' gyermekei nem zárandokolhatnak, hol talán évekig egy magyar' könyei sem fogják áztatni nyughelyét: ne felejt-sük el azokat, kik társunknak pártolói, barátjai valának míg élt; kik ha hazáját nem pótolhaták is ki, legalább enyhíték a' vándor' szenvedéseit; ne felejt-sük azon dicsó népet, mellynél Körösi' neve hanem is szeretetben mint nálunk, legalább tiszteletben fog maradni.

Dicsón 's fenségesen áll a' britt, Europa' népei között; a' világ' öt része ismeri hatalmát 's lobogója uralkodva lebeg a' nagy tenger fölött; 's mégis nem ez az, mi Albionnak legszebb dicsóságát teszi, mi minden gondolkozót neve' említésénél önkénytelen tiszteletre bír. Az állhatatosság, mellyel szellemi czélokért küzd; a' diadalok, mellyeket az emberiség 's tudomány' mezején kivitt; a' rokonérzet, mellyet minden nagy gondolat 's érzemény; a' méltánylat, mellyet minden való érdem, mint Körösié — népénél föltalált: ez az, mi létét a' polgárosodás, mi főnállását minden nagy- 's nemesnek főnállásával ugyanazonosítja, mi nevét nagygyá 's dicsóvé teszi a' világ' népei között. — Az angol nép az, mellynek isten után a' dicsóséget, melly Körösi' érdemeiből ránk háramol, köszönhetjük. Teheranban Willok, Tibethen Moorcraft, Calcuttában Princep, Dardschilingben Campbell — angolok valának azok mindig 's mindenütt, kik hontársunkat tanácssal 's jótettekkel segíték; kik elismerve érdemeit, azt mit e' haza dicsó gyermekeért nem tehete, vagy tenni elmulasztá, hiven kipótolták, 's habár a' tibeti grammatica és szókönyv által lerótt tartozását 's pirulás nélkül fogadhatá el az idegen' jótéteményt: szent kötelességet teljesíték, midőn társaságunk, midőn Körösi' minden tisztelői', midőn egész hazám' nevében nyilván köszönetet mondok e' föld' legdicsóbb népének azon pártolásért, segedelmekért, mellyeket hontársunk mind egyes polgárainál, mind kormányánál talált.

'S most sírjától tekintünk vissza még egyszer Körösi' életére. Midőn ő félig gyermekkorában élte' célját megválasztá: ki hitte volna akkor hogy a' határozat, mellynek nagyszerűségétől csak a' tapasztalatlan ifjúkor nem ijedne vissza, soha változni, vagy gyöngülni többé nem fog. „Gyermek' merész álmai!“ gondolák azok, kiknek az ifjú föltételét, nagyszerűsége miatt piruló arcokkal elbeszélé; — „ha majd az élet' tapasztalásai megismertetik vele a' világot 's öngyöngeségét: szemei előtt e' fenséges álom önkényt eloszlik.“ — 'S ők nem hibáztak, kik akkor így gondolkozának, mikint a' felkelő nap csak a' táj' legmagasabb csúcsaira veti első sugarait, úgy ifjú képzetünk előtt létünk' legemeltebb magasságai tűnnek föl először, 's valamint ritka, ki Körösi' akkori korában egy elérhetlen célt nem tűzött volna ki magának, úgy nincs mit a' tizenhatsz éves ifjú' föltételeiben bámulhatnánk — egy gyermek' merész álma vala mi akkor lelkét tölté. De midőn látjuk, hogy a' gyermekálom nem oszlott el az élet' hideg érintése alatt, hogy a' férfi a' gyermek' ábrándjáról le nem mond, hanem egyenként legyőzve akadályait, szembeszállva minden veszéllyel küzd, míg célját eléri vagy a' tusában elvesz: nem telik-e lelkünk bámulással; nem érezzük-e hogy azon hatalmasok' egyike előtt állunk, kiknek nem a' világ, hanem önszivök jelöli ki irányukat; kiknek a' süker, mellyet szerencse ad, 's a' diadal' fénye nem szükséges hogy ragyogjanak? — Nem kell-e megvallanunk, hogy Körösi azon kevesek közé tartozik, kiknél mint zászlón ha ellenkező szél redőit szétbontá, czimere és színei egészen látszanak meg — úgy csak vészek közt tűnik föl előttünk nagy lelköknek egész szépsége; 's ha van ki honáért többet tett, nincs senki, kiknek állhatatosságban példáját követni dicsőbb volna.

„'S vajjon nem szomorú tévedés-e ez, melly Körösit egész életén át vezette“, így gondolkozott talán akkor sok e' hazában, midőn Körösi' távozásának hírére vevé; — „nem kell-e fájlalnunk, így elmélkednek talán sokan maiglan, hogy ennyi tehetség, ennyi lelkesülés, egy elérhetlen, sőt elérve is olly csekély hasznú célra fordított? Nincs-e a' magyar-nak elég tennivalója hazájában is, a' tudomány' 's művészet' még kopáron fekvő mezején, a' köz élet', polgárosítás' nehéz de dicső üsvényein? 'S ha Körösi óriási honszeretetétől áthatott lelkesedésével ide fordul, ha azon legyőzhetlen akarattal, mellyet mint vasat csapások, annyi in-

ség 's viszontagság csak keményebbé aczéloztak, e' témnékenyebb térek' egyikén működik: őt magát mennyivel szebb dicsőség, a' hazát mennyivel több üdv várta volna működései után!" 'S ők talán nem csalódnak, kik így okoskodnak. Ki dicséret után vágyódik, az a' mindennapiság' járt ösvényéről ne térjen el; maradjon ott a' poros úton, hol vele ezek haladnak, 's ha a' célhoz, melly után ezren fáradnak, sebesebb léptekkel közelíthet, a' körülte lihegő csoport bámulni fogja a' hatalmas járó, ki által megelőztetett 's kit ha utólélnie nem, legalább követnie lehet. — Az ember isteneiben is csak önképe' mását imádja, 's esztelennek vagy szörnyetegnek hirdeti azt, kivel magát összehasonlítani nem lehet. — Kinek haszon kell, ki élvezni vagy legalább látni akarja a' gyümölcsöket, mellyeknek magvait elhínté: szűkebb körökre szorítsa vágyait; csak ha kis czélokra irányozá, várhatja teljes süker az ember' munkásságát. Az út, mellyen Körösi haladt, nem az, melly népszerűséghez, vagy haszon- 's élvezethez vezet. — De vajjon csak a' pillanatnyi méltánylat, csak a' haszon mellyet forint- 's garasonként számolhatunk, mérlege tetteinknek? Ha úgy, akkor Leonidas' dicsó halála balgaság; akkor mindazok, kik nagy igazságokért koruktól nem méltányolva, sőt a' tömeg' gúnya közt vérzettek el — hasztalanul onták vérüket. — Amaz midőn körülfogva a' persa hatalomtól nem mes vérét ontá, az ellent nem tarthatá vissza hazájától 's látszólag hasznosabban cselekszik, ha annyi bajnokkart a' hon' más csatainak tart föl; ezek korunk' eszméit vagy tévedésit védve, azon lelki erővel, melly nekik csak üldözést szerze, tapsot 's dicsóséget víhatnak ki, 's mégis ki kételkedik érdemeiken? Ki merné mondani, hogy ők nem jól cselekedtek?

Valamint a' hegypatak, melly szikláról sziklára omolva magas vizesésekben a' völgybe száll, sebes árjaival a' hajót, melly rá bízatik, széttöri, 's rohanásának óriási erejével malmokat nem hajt, midőn hatalmas szavával a' teremtés' főséges csodáit hirdeti, nem hasztalanul zúgott le magas tetejéről: úgy vannak emberek kiknek hivatásuk, hogy midőn nehéz pályájokon átfutnak — emberi természetünk' egész nagyszerűségét tüntessék föl. 'S nekik szép hivatás jutott ez életben, nem csak tettekre, mellyeknek nagyszerű következtéseit mindenki észreveszi, — az emberi nemnek szüksége van nagyszerű példákra is, hogy

a' serdülő ivadék, maga előtt látva a' férfiút, kinek követésére magát gyöngének érzi, fölfelé tekinteni, nemes czélokért lelkesedni, értük fáradni, nekik áldozni tanuljon, 's kinek élte e' czélnak megfelelt, annak nem hasztalan folytak le napjai.

'S vajjon nem nagyszerű példaként áll-e előttünk Körösi? Példája azon állhatatos kitűrésnek, mellynek irányát a' halál félbe szakaszthatja ugyan, de földi erő meg nem változtathatja; példája hogy nehézség nincs, mellyet erős akarat legyőzni képes ne volna; példája mindenekelőtt azon lángoló honszeretetnek, melly valamint emberi tetteinknek legtisztább, úgy minden valóban nagy- 's nemesnek egyedüli kútforrása.

Igen, Körösi szerette hazáját, lángolón mint kevesen, önösség nélkül, mint tán senki e' világon. Olly korban születve 's olly viszonyok közt, hol az ifjú, tért nem látott maga előtt nagy cselekvésre, körültekintve honában 's halálhoz hasonló álomban látván népét, mellyre nem felleg, de nehéz ködként borúla az ég, vész 's fény nélküli napot ígérve jövőjének, az erős ifjú lélek tettek 's áldozatok után vágyódva, elfordult a' jelentől hol szive szeretetének czélt nem talált, 's népe' multjában keresé lelkesülése' tárgyait. — Honszeretet vala az, mi szivét tölté; de nem a' jelen, melly nyomorún álla előtte; nem a' jövő, melly olly keveset ígért: népének multja vala az, mi szivét földobogtató. — Az erős magyar faj, melly Ázsia' közepéből egy ezred előtt küzködve e' földre jött, 's erős karjával egy nagy hazát szerze gyermekeinek, nem veszhetett el egészen. — Elgyöngülve itt a' hosszú küzdelmek után, tespedve béke közt, elfajúlva annyira, hogy már nemzetiségét felejteni indult; ki tudja, a' törzsök, mellynek véstől elkapott magvaiból egy ezred alatt itt erdő iett, ott Ázsia közepett tartá magát régi erejében — szebben zöldelve ősi földjén, hová isten által teremtetett, mint itt az idegen égalj alatt. — 'S ha ifjú lelkében egy rejtélyes nem ismert érzelem támada e' gondolatoknál, honvágyhoz hasonló, 's mégis melly őt hazájában nyugodni nem hagyá, melly őt messze ismeretlen tájak felé inté; és midőn a' szegény székely diák, lelkének sugallatát követve végre útnak indul, midőn ő a' magános, vagyontalan, senki által nem segített ifjú, csak félig bírva még azon előkészületeket is, mellyek nehéz föladatának sükeres bevégzésére megki-

vántatnak, felkőti úti saruit, hogy a' világ' más részében eldődeinknek egy ezre l év előtt elhagyott lakhelyét fölkeresse, hogy honmaradt testvéreinknek köszöntést hozzon egy ezred előtt kivándorolt véreitől, kik messze nyugaton nagyszámú, ha nem is nagy nemzetté nőttek; hogy ha netalán szenvedés a' magyar' rendeltetése mindenütt, 's eldődeink' ivadékát elnyomva más népek által, szerencse 's dicsőség nélkül talál-ná, a' régi magyar törzsöknek ágait elhozza magával, vagy leteleped-jék ott 's műveltség, jólét 's vallás' apostola legyen köztök: nem a' leg-tisztább, legóriásibb honszeretet vala-e az, mi őt e' célra határozá? 'S mi volt, mi őt annyi sorhegyeken, vizeken, tengereken 's műveletlen nemzetek' országain átvezette, mi őt Kaman és Zsimkaz kolostorokban annyi évekig elkülönözve a' világtól feltartá, mi az ötven évet túlél-t férfiút arra bírá, hogy Calcuttát elhagyva utnak induljon, ismét az egy, soha szem elől nem vesztett cél felé; mi ada erőt a' férfiúnak, kér-dem, ha nem honszeretet? Tán dicsőség utáni vágy? — Igen, Körösi vágyott dicsőség után, érezve hogy éltét egy nagy célnak szenteli; tudva mennyit szenvedett ennek eléréseért: a' tisztelet, mellyben ne-ve az indiai tudósok közt állt; az érdek, mellyet emléke honában ger-jeszte, jól esett a' férfiúnak nehéz fáradalmi közt; nem áll senki olly magasan vagy olly alant hogy magát embertársaitól egészen függetlennek nevezhetné. Az erénynek kiváltsága, hogy mást nem kíván, mint mit tőle megtagadni nem lehet — tiszteletet; 's bizonyosan az emberek' méltánylata nem vala közönyös dicső társunk' szívének sem. De vaj-jon a' dicsvágy maga, melly pillanatnyi elhatározású tetteknél csodákat művel, adhat-e erőt ennyi kitűrésre; a' hiuság bírhat-e valakit arra, hogy lemondva a' közelebb fekvő dicsóségről, olly cél után fáradjon, mellynek kivívása olly valószínűtlen? A' dicsőség utáni vágy, maga azon ellenállhatlan szenvedély, mellyet a' tudományok művelőik' szí-vében ébresztenek, illy tettek' magyarázatára elégtelen; ennyi erőt csak szeretet ad, ennyi áldozatra csak szeretet képes a' világon, 's ha azon érzeményt mellyel hona iránt viseltetett, elveszed, Körösi' élete örök rejtély fog maradni; 's ez az, mi emléket örökké kedvessé teendi e' hazában, miért neve azon kevesek közé fog soroztatni mindig, kik-nek említésénél minden honfi szív földobog; mi által a' hazára nézve, látszó haszon nélkül lefolyt éltéből, a' legdicsőbb példának egyike vá-

lik; ez az mire gondolva, midőn dicső társunk' távol sírjára emlékezünk, a' kebel magas reményekkel telik el; mert eszünkbe jut, hogy a' hazának, melyet ekkép szeretni, a' nemzetiségnek, melyért ennyit áldozni lehet, ha nagy multja nem legalább jövője van.

'S e' gondolat emelje lelkeinket dicső társunk' emlékénel!

A' múlt homályban fekszik előttünk, 's nem jutott talán senkinek fölemelni a' fátyolt, melly nemzetünk' eredetét takarja. Ki tudja? — Körösi talán elérte célját. — Hazája dicső eldődeinknek, a' hely, hol mind az, mi fajunkból Ázsiában megmaradt, együtt van; a' szent föld, melly után egész éltén át zarándokolt: ott terjede talán a' vándor' szeimei előtt. — Egy völgy a' nagy Himmalaya' áthághatlan havasaitól körül fogva, mellynek földje egy ezred óta nem mívelve emberi kezek-től, szabadságának egész erejével hajtja növényeit; hol csak a' sas, ha sziklán rakott fészket körüllebegi; csak egy távol vizesésnek vagy a' nyári vésznek szava szakítja félbe a' nagyszerű csendet: ez talán bölcsője nemzetünknek; — vagy Ázsia' véghetlen pusztáinak egyikén, hol most a' karaván szomorúan folytatja útját a' nagy hallgatás között, hol az embernek nyoma eltűnt 's csak ittott egy halom, melly után a' vándor útját irányozza, 's mellyet a' karaván' vezetője sírhalomnak mond, emlékeztet a' természet' urára: talán ott fekszik nemzetünknek régi hazája. De midőn Körösi e' tájakon áthaladt, 's leülve a' sziklák' egyikére, mellyek eltűnt ivadék által, hóseinek emlékül emelve fekszenek a' völgyben, az utas, szívét sebesebben dobogni érezé; midőn a' zöld kún halmok' egyikére hágva, 's a' nagy, körulte terjedő pusztaságon körütekintve, kehlét magyarázhatlan érzet tölté, melly őt nemzetére, elhagyott 's elérhetlen hazájára inté és szemeiből könnyeket facsart: ki mondá neki, hogy lábai eldődeinek szent porát topossák, hogy a' cél, melly után szive olly hatalmasan vágyott, csak egy sír vala! 'S az utas újra felköté saruit, újra elindult nehéz vándorlására, éltének nagy célja felé, mellynek elérését tőle talán csak azért tagadá meg végzete, hogy példáján eszünkbe jusson, miként munkásságunk' tére nem a' múltban, hanem a' jövőben fekszik; miként nem eldődeink' nagy neve, nem vérünk' nemessége, hanem tettek emelhetik a' magyart azon nagy népek' sorába, mellyeknek neve e' földet dicsóséggel tölti el.

Népünk' eredete örök fátyolban fekszik előttünk. Mit nemzetünk' múltjából ismerünk, habár egyes nagy erényeknek példáit, habár szenvedéseket, melyeknek sebhelyeit hordani dicső: olly tetteket, melyekre hivatkozva mondhatnók, hogy fajunk nagy hivattatást tölte be, nem tüntet föl előttünk. — Tekintsünk körül e' hazában 's ha sorunk úgy akarná, 's mint eldódeink régi lakhelyeikről, úgy mi e' földről hatalmas ellenek által elüzetve, más éghajlat alatt keresnénk hazát; ha egy ezrednek lefolyta után, unokáink' egyike mint Körösi eldódeinek lakhelyét keresve jőne vissza e' földre: fel fogná-e találni nyomdokainkat? Hol e' hazának terjedt határain a' nagy nemzeti emlék, melly még romjaiban nevünket föltartaná? Hol az eszme, mellyel az emberi nem gondolatkinestárát mi gazdagítottuk? Mellyik a' nagy felejthetlen eredmény, mellyet küzködve mi víttunk ki? — Annyi századot tölténk e' földön 's utódunk áthaladva határain, csak egy nagy pusztaságot, vagy más népek' teremtéseit fogná találni utánunk!

A' múlt, szomorúan fény nélkül fekszik mögöttünk; forduljunk azért kettős lelkesedéssel a' jövő felé 's fáradalmaink között adjon lelkünknek erőt azon meggyőződés, hogy a' magyar dicsőségének korát túl nem élte még! Szép, nagy ősök' emlékére visszatekinthetni, szép, olly fajból származni, mellynek neve a' világot dicsóséggel tölté el; de megelőzni eldódeit, nagy tettekkel nemesíteni azoknak emlékét, kiktől származánk: ez szebb, dicsőbb hivatás, 's mi nem panaszkodhatunk, hogy végzetünktől ez jutott ivadékunknak.

De midőn lelkünk a' szebb napok után sovárogo, mellyekben a' magyar dicsősége' fénypontjára hág; midőn forró imával fordulunk istenünkhöz, hogy végre, annyi szenvedés után megáldja népünket: ne feledjük soha hogy a' hon' virágzása csak tettek' jutalmaúl adatik; ne feledjük mindenekelőtt, hogy nagy czélok' elérésére nemcsak lelkesedés, de kitűrés 's állhatatosság kell; — kitűrés, millyennek példáját Körösi' életében látjuk, 's millyen őt ha nem is azon czélhoz, melly után kiindúlt, 's mellynek elérése talán lehetlen vala, legalább azok' sorába vezette, kiknek a' jövő megadja koszorúit.

Messze tőlünk a' világ' egy más részében, ott hol a' nagy Himalaya emeli hótakart bérceit, pihen most a' zarándok, hosszú vándorlása után. — A' szív, melly olly hön, olly erősen dobogott honá-

ért, idegen földben hamvad el 's maga a' fű, melly pora fölött nő, idegen külsejű; de Körösi' emléke itt él közöttünk, 's míg e' határok közt szív lesz, melly hazája' nevénél feldobog; míg a' magyar, nemzetiségeért lelkesülni tud: dicső emléke felejtve nem lesz. Adja az ég, hogy élte' példája állhatatosságra 's férfiúi kitűrésre serkentve e' hon' gyermekeit; hogy neve, melly nemzetünk' emlékkönyvének egyik leg-szebb lapján áll, mennyivel többeket intsen arra: hogy csak ahhoz hú 's állandó a' jövőkor tiszteletében, ki hiven 's állandóan meg tuda maradni azon ösvényen, mellyet munkásságának választott.

V.

B E S Z É D,

MELLYEL

A' M. ACADEMIA' XIII-DIK KÖZ ÜLÉSÉT, DEC. 26. 1844.

MEGNYITOTTA

A' MÁSOD ELNÖK, GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN.

Tisztelt gyülekezet! Miután szeretett elnökünket, kit tisztje és gondjai testvér Erdélyhonunkban tartanak, itt ez alkalommal tisztelhetni nincs szerencsénk, ismét nekem jutott azon becsület, a' mai gyűlés' elnökletét viselnem. Üdvözlöm ennél fogva a' tisztelt egybegyűlteket! 'S legyenek meggyőződve, hogy valamint mindenkor, úgy ez úttal sincs forróbb és őszintébb vágyam, mint nemzeti ujja alakulásunk' nagy művéhez, bármilly távulról 's milly kis körben, ha csak egy mákszemnyit is hordanom hú kebelével.

Leélt gyásznapok' unalmai után, midőn legszentebb kincsünk, drága anyanyelvünk, alig vala méltatva már, és „Járt számkivetetten az árva fiú“, elvégre szebb hajnal látszik nemzetünk fölött bíborodni.

Kimondhatlan türelem, csüggedni nem tudó lelkelet, és az újabb kornak nemzetiesb fölébredése kivívták ugyanis valahára — és közelebbről bevégzett országgyűlésünknek ez tán legbecsesb gyümölcse — anyanyelvünk' végképi diadalát, úgy hogy ezentúl nyelvkülönbség legalább, és ebből több vagy kevesebb, de szükségkép minden esetre eredő, bábéli baj nem fogják többé megzavarni azon kormány és nemzet közti egybehangzást, melly nélkül nem lehet hazánkra nézve valódi üdv; és

mellynek hiát nemzeti évrájkunk' nem egy lapja bizonyítja olly gyászosan.

Későn, felette későn lépünk ugyan szent 's elidegeníthetlen jogainkba vissza, 's okvetlen lesz idő, mikor még kérdés: min fognak az akkor élők inkább bámulni; azon-e, hogy volt nemzet, melly tévedéseiben még anyanyelvének használatától is elpártolt, vagy hogy vala kormány, melly olly kicsinybe vette, 's olly kevéssé méltatta azon nemzetiiséget, mellynek czélszerű kifejtése, nemes és megtörhetlen zománczánál fogva kétség kívül csodaszerűleg hatott volna a' köz birodalom' tekintélyes állásának öregbítésére? — — — — Ámde húzzunk a' múltakra fátyolt, és a' helyett, mikép egyedül keserűséget szülő viszonti szemrehányásokra és meddő recriminációkra fakadnánk, használjuk a' leélt események' tanulságát inkább arra, hogy jövőendőben féltékenyebb gondal ápoljuk honi nyelvünket, azon kincset, mellynek szorgos dajkálása nélkül, bármikép erőlködünk is egyébiránt, soha nem fogunk az emberiségre díszitő hártó nemzetek' sorába fölemelkedhetni.

Ne nézzünk ennélfogva annyira hátra, mint inkább előre, 's mindenekelőtt adjunk, a' jelent élvezve, az egek' urának hálát, hogy életre fordúltunk ismét, és a' honi hang, melly csak kevéssel ezelőtt alig hallatszott a' társas életben, immár nemcsak nincs számúzve abból többe, de ki csak magyarnak vallja magát, bírja is az anyai nyelvet, 's ha nem bírja, legalább pirul ezen hiányán, 's ügyekeznek azt helyre ütni; midőn azon szerencsétlen, ki e' gyalázatán még csak pirúlni sem tud, bizonyosan köz megvetés' tárgya.

Különösnek látszik ugyan, és más nemzetbeli, ki saját vérének önfertőztetési búnsúlyától ment, nem fogja érteni, miként lehessen azon örvendeni, azt élvezni, minek birtokától a' legügyefogyottabb koldust sem lehet, nem szabad megfosztani! És ezért há annyi 's olly hosszas küzdelem utáni vég diadala nyelvünknek épen nem, vagy csak alig gerjesztett köz lelkesedést, mint ezt csak kevéssel ezelőtt tapasztaltuk: ezen ne csodálkozzunk; mert mindennek e' világon csak kellő időben van általános becse, melly pillanat ha elsurran, még Croesus' kincse is veszti értékét; mi újabb tanúsága azon rég elismert igazságnak, hogy az ki szaporán ad, kétszer ad, 's hogy ekkép akkor bölcs az engedvény,

mikor köszönetet szül: midőn az elkésett adomány rendszerint meghidegült keblekre talál.

Ámde mind ezek' ellenére, mégis, tudom, velem együtt nem egynek keble melegült eddigelé nem ismert kéjérzetre, midőn legközelebbi alkalommal törvény ismét természeti állásába hozá végkép azt, mit onnan példátlanul, részint nemzeti gyávaság engedett kilöketni, részint rövid látás tartott vissza. 'S hogy' ne; mert ugyan nem egy szebb reggelnek hajnala virad-e ránk azon időkhöz képest, mellyeket mi régiebbek élünk, és mellyekről a' mostani nemzedéknek képzete sem lehet; mikor saját elkorcsultával nem átallott még pajzánkodni is vérünk' tehetős része; mikor az asszony nemcsak nem értette, de szégyenlette a' magyar szót; mikor azon kevesek, kik ennyi gyalázat közt őrjei voltak nemzetiségünk' e' fő zálogának, meleg részvét 's köszönet helyett hideg visszavonulással, gúnynyal, sőt még üldözettel is találkoztanak; mikor ezen undorodást okozó kórállapot nem lelt orvost, nem lelt ápolót, de e' helyett — oh irgalmas isten! lehetne-e hinni — vérünk' tökéletes megsemmisítését czélzó terv folytatott nyilván, folytatott alattomosan, de lankadásra nem térő következetességgel épen ott, hova szent bizodalommal tevé le fajtánk nemzeti sorsát? Oh kötelesség-felejtett tévedés, oh megbocsáthatlan rövidlátás, melly után nemcsak vérünk bűnhődik, de bűnhődnek mindazon nemzetségek is, mellyekkel szorosb összeköttetésbe jutott a' magyar! Mert ugyan mi most hazánk, 's mi a' köz birodalom ahhoz képest, mi roppant kincsforrásinál fogva olly könnyen lehetett vala, ha újjhuzás és egymás fölibe növési vágy helyett, vízonti méltánylat és e' rövidke törvény „suum cuique“ adott volna kölcsönös kifejtésünkben irányt? Egészségtől pezsgő állapotban fénylenék a' közállomány: midőn most, ha csakugyan nem akarunk mesterkélt külszínt és pangó állapotot étellel és valódi belső jóléttel egybezavarni, nem egyéb a' feladat mint „helyre ütni, mennyire lehet, az elkövetett bűnöket, és a' vesztett időt.“ 'S ím hogy végre eljutottunk ezen pontra, mellyen mind a' kormány elismeri, hogy tenni 's ránk nézve magyar és alkotványos szellemben kell tenni, mind mi általánosan meg vagyunk arról győződve már, hogy szégyenteli hátramaradásink közt többé nem vesztegelhetünk; ím hogy valahára eljutottunk ezen elismerési pontra, ez hoz sebeinkre enyhítő

írt, ez tünteti jóvendónket mosolygóbb színben fel, ez melegíti annyi fagynapok után kebleinket elvégre olly kéjjel, melly után mi régieb-
bek sokáig és szakadatlan sovárogtunk ugyan, mellyről azonban a' leg-
közelebbi időkig mindig el valánk tiltva.

Ne foszszuk meg tehát, miután elérkezett valahára a' fordulási
időszak, saját magunkat azon örömtől, mellyet olly sokáig valánk nél-
külözni kénytelenek, és élvezzük — hiszen élvezeti körünk úgy sem
nagy — fényesb napok' reményében addig is nemzetiségünk' mindinkáb-
bi fölébredését; tapsoljuk azon magyart, ki hazánkért leghasznosbat
tesz; hordozzuk vállainkon ama' hölgyet, ki vérünkhöz leghűbb; áld-
juk azon kormányembert, ki ujja alakulási küzdelminkben legőszintéb-
ben segít elő; keressük fel a' veszélyt, ha illyes környezné a' trónt, és
áldozzunk — vérünkkel, életünkkel bár — olly fejedelmért, ki hűségünk-
ben bízik, és sorsát sorsunkkal köti össze; azon láthatatlan égi hatal-
mak előtt pedig borúljunk le, mellyek kimeríthetlen béketüréssel óvtak
's meg nem szünő viszálykodásaink' daczára élni engedtek. Ámde ez ok-
ból — minthogy az égi lakosok egyedül vállvető és kezét fogó nemzetek
elébe szoktak mosolyogni, mellyek nem fogyasztják egymás elleni nem-
telen versenygésben erejüket — olvadozzunk valahára egymás iránti ó-
szinte engesztelődésre is, 's habár nézet és meggyőződés pártokra sza-
kaszt, 's nem mindnyájan járulunk is ugyanazon egy úton nemzeti fel-
üdülésünk' vég czéljához: legyen a' magyar név és fajtánkhozi hűség —
hiszen ugy is olly kevesen vagyunk — azon általános egyesítő, melly
egy megtörhetlen phalanxba szorítsa a' magyart egybe.

Már pedig hogy épen ez alkalmat, és academiái köz ülésünk' tar-
tására átengedett épen e' helyet választom a' mondottak' elősorolására,
mit sejtőleg nem egy fog különösnek, sőt helykivülinek tartani, azért
tán még sem hibázok; mert hiszen habár academiánknak soha nem volt
is political igénye, 's most sincs illyes, azért annak eszméje bizony még
sem foganszott más okból, és még sem lépett tulajdonkép életbe egye-
bért, mint azon czélból, mihezképest nemzeti nyelvünknek és ezzel olly
szorosan egybekötött nemzeti létünknek egy révpártjával, egy őrjével
többje legyen, melly iránynál, bárki mit mondjon is, nincs ránk nézve
nagyobb fontosságú political szempont; mert míg nyelvünk él 's virúl,
mind addig nemzeti létünk, ha csorbúl is, azért bilincsek közé süllyed-

ni tán még sem fog: holott kivételes helyzetünkhez képest nyelvünk' hervadása, enyészete okvetlen nemzeti állásunk' vég óráját vonná maga után. Miszerint, mint érintém — és ezt soha ne engedjük emlékezetünk-ből kiesni — nem is volt és még ma sincs, habár a' tennivalóknak egy tengere áll is előttünk, ránk nézve fontosabb és sürgetőbb ügy, mint nemzeti nyelvünknek minden módóni ápolása és annak mind szilárdabb meggyökereztetése.

Sokan, sőt mondhatni tán legtöbben, e' nézetet azonban nem osztják, és már most, miután egy idő óta nagyobb tüzre lobbant a' magyarság és azt törvény is kellőleg óvja, minden veszélyt multnak vélnek. 'S bár volna igazok és jóslának helyesül! Én másképp látom a' dolgot, és megvallom, minél több megnyugvást tapasztalok a' közönségben ezen ügyünk fölött, mintha az ezentúl már úgy maga magától minden dajkálás nélkül fogna üdülni, annál nagyobb gond tölti el keblemet; 's pedig azon igen egyszerű és mindenben tapasztalt oknál fogva, mellyhez képest nincs veszélyesebb állapot, mint a' félig nyert csata, minthogy ilyes lankadást szül, a' biztosnak vélt sáncz mögött pedig nem ritkán még a' lelkesb is elszűnyad, kit síkon soha nem érne álom.

És most kérдем: ugyan hol azon nagy kezesség, mellynek paizsa alatt minden további gond és szorgalom nélkül ezentúl már szabad volna nemzeti nyelvünknek 's ekkép nemzeti létünknek a' mainál virágzóbb felüdülését remélnünk? Ugyan hol létezik ezen kezesség? Tán azon lelkesedésben, meg azon divatban, melly egy idő óta a' magyarságért ví és mellette áll? Oh nem! Mert a' lelkesedés, és kivált a' magyar lelkesedés — ismerjük el hibánkat, mivel csak így javíthatjuk — olly könnyen hűl mint támad, és ekkép inkább csak ollyféle diadalra hasznos, mellyet pillanat dönt; még egy egész, és még mindig olly nyavalygó nemzetnek egészségi helyreállítását, mint a' magyar — 's pedig nincs kevesebbről szó — egyedül szenvedély nélküli felfogás, idő és türelem eszközölheti; a' divat pedig nem szilárdabb mint tengerár, mellynek dagályát okvetlen követi apály. Hol létezik tehát az annyira biztos 'kezesség? Tán azon törvényekben, mellyek természeti vágásába hozák elvégre a' honi szót? Valóban, bármilly különösnek és az itt eddigelé felhozottakkal ellenkezőnek látszassék is ezen állításom, még ezen törvényekben sem; 's pedig, mert a' puszta törvény nem egyéb mint betű,

melly legfeljebb diplomaticai életet biztosít; midőn arra, hogy a' társas életbe felvétessék valamelly nyelv, 's az a' nemzetnek úgy szólnán nedv- és vérébe menjen át, törvény még korántsem elég: de ehhez még valami magasb, valami szellemibb is kívántatik. Így példánl azért, hogy latán törvény alatt állottunk, 's pedig olly hosszú időkig, latánokká még épen nem váltunk, sőt az élet nélküli nyelv mindinkább el lőn szigetelve a' nemzeti élettől: színtolly kevéssé fog czentúl megint a' magyar törvények által bárki is valódilag válni magyarrá, hahogy nyelvünk a' diplomaticai szózat' korlátolt köréből kiemelkedve, nem ver gyökeret és nem virágzik a' hon' általános életmezején.

Éltető erő ennélfogva az, mi jövőndő nemzeti létünket biztosíthatja egyedül. Ámde éltető erő, habár illyesnek irányt adhat is czélszerű törvény, sehol nem létezik egyebütt, mint azon vér- és nemzet-hezi hűségben, melly sokak' keblében lakik, melly soha nem hűl el, soha nem ernyed, de sötét napokban valamint fényesekben, a' legkisebb körben mint a' legtágabban, egyenlő gonddal és buzgósággal működik a' honnak felvirágzási szent ügyén, 's mellyet ehhezképest nem lehet, nem szabad egybekeverni azon kitörő, korlátok közé nem szorítható, lánggal, 's nyughatatlan, semmit bevárni nem tudó viszketeggel, melly nem egy hazánkfiának tüzei fel kedélyét: minthogy az első soha nem ront, de mindig épít, midőn a' másik csak ritkán használ, legtöbb esetben pedig felriasztván a' visszahatas' elemeit, még a' már kész munkát is rommá sujtja.

'S ím ezen éltető erő, ha azt nemzeti hűség táplálja, és minden egyes polgár saját keblében szentül megőrizni buzgócodik, azon valami, mint érintém, mi még minden törvéynél is magasb és szellemibb, mert mindig terem, soha nem pusztít; míg az írott törvény, ha nem ad annak életet a' köznemzeti élet, vagy írott malasztként tesped öröklég, vagy zsarnok parancsára válik vajmi könnyen.

És e' szerint ha igaz, hogy hű hazafiság' súlya legjobb törvényt pótol, 's nem viszont; ha továbbá igaz, hogy kifejtett nemzetiség nagyobb kincs mint alkotvány, mert az sok évnek gyümölcse és kebelben él, míg ez csak papirosos áll, 's egyedül tehetség' szülöttje, valamint egyedül tehetség' védencze; 's végre ha igaz, hogy csak azon nemzet él

valódilag 's emelkedik magasbra, mellynek lehető legtöbb fiai élnek hű kedélyileg a' honért: akkor, valamint mindenütt és mindenkor, úgy ez alkalommal, midőn részint tiszt, részint barátságos hajlam hozott bennünket itt olly szép számmal egybe, és mindenek fölött nemzeti létünk' legerősb záloga forog kérdésben, akkor ez alkalommal annál inkább hiszem kötelességemben járónak anyanyelvünk mellett buzogni, és annak ápolását, művelését minden honfinak kötni szívére.

Egy idő óta a' cselekvés' újabb mezejére törekedik emelkedni hazánkfiainak nagy része; és ez helyes, mert a' nemtevés meg a' szó messzire nem vezet; mihez képest valójában ideje is már, hogy a' régi pangás és bő beszéd' helyébe elvégre tett lépjen; csak hogy, jóllehet, mint mondtam, igen dicséretes ezen irány, más részről nem tagadhatni, háttérbe szorítja mind azon intézeteket, mellyek már fenállanak; és kivált azokat, mellyeknek köre inkább csak szellemi.

Igy például academiánk is már jó formán kiesett a' divathól, és ekkép a' nagy közönség' kegyéből, pedig korántsem mintha hibásan állíttatott volna fel, mert hiszen mi egy résznek nem tetszik, az azért még nem hibás, 's egyébiránt mi az, mi nem volna jávitható; hanem azért nincs divathan többé, mert részint más térre voná a' tennivalók' aggasztó sora számos hazafiak' figyelmét, részint valljuk meg: mert kisdedekként mint játszó szert, mellyel egy időig bíbelődheték, már megúnta azt sok magyar, és e' szerint most valami más után eseng.

Mind ezen azonban épen nincs miért busúlunk; mert hiszen academiánk — és ezt nem kellene felejtenünk — tulajdonkép nem cél, de inkább előmeneteli eszközeinknek csak egyike, melly ha el nem tompúl, el nem ferdül, szinte egy egy lépcsővel magasabbra segítheti ügyünket azon cél felé, melly nem kevésb mint nemzeti virágzás, — és így azon inkább örvendünk kell, ha a' mostani nemzedék olly térre ügyekszik állni, mellyen tán még szaporábban és biztosabban fog üdülni vérünk, és adja erre áldását az egek' ura! midőn remélni akarjuk, hogy azon gyermek hazafiak' száma, kik minden fenállót megúnván, mindent csak kezdeni, de végezni semmit sem tudnak, napról napra kevesedni fog.

'S így, midőn a' gyakorlati élet' cselekvésmezejére lépett hazafiak' sorát üdvözlöm — 's bár ne szüljön gyönyörű lelkületök hátralókó

visszahatást — nincs ez alkalommal egyéb mondanivalóm, mint újra meg újra ismétlenem azon kérést:

A' haza' szent nevében! ápoljuk és dajkáljuk anyanyelvünket ernyedetlen hűséggel, 's nemcsak academiánk és a' nyilvános élet' tágabb határai közt, de a' társas és családi viszonyok' szűkebb köreiben is, hol tűzhelyeink égnek, hol szívrokonink laknak; azon okból pedig, mert a' haladás' mezején száz utakon kötelességünk közelíteni nemzeti üdülésünk' fő céljához, és újabb intézetek tán hathatósabban fogják előmozdítani lépteinket, azért academiánktól se vonjuk meg sympathiánkat, segéd kezünket; de midőn új lelkesedéssel hevülünk újakra, mindazon fenállók iránt se hidegülnünk el, mellyek előmenetelünknek szinte tényezői.

Abban végre, hogy midőn most nyelvünk' új diadala miatt nemzeti ünnepet hiszek méltán üllendőnek, egy úttal e' kincsünket a' magyar közönségnek kettőztetett gondjaiba vagyok ajánlani bátor: ebben, azt hiszem, nemcsak nem vagyok következetlen, de lehető legkövetkezetesb; mert valamint az, ki elvesztett szemvilágát visszanyeré, nagyobb óvatossággal őrzi e' boldogságát, mint az, kit soha nem környezett sötétség: úgy fogja minden hű és öntudatos magyar, nemzeti becsületünk' e' visszanyert zálogát is lankadásra nem térő buzgósággal ápolni élte' fogytáig.

'S most, tisztelt gyülekezet! hadd vegye ülésünk rendes folyamat.

VI.

TITOKNOKI JELENTÉS A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'
MUNKÁLKODÁSAIRÓL M. DCCC. XLIV-BEN.

ELŐADTA

A' XIII-DIK KÖZ ÜLÉSSEN

SCHEDEL FERENCZ, TITOKNOK.

Egy év' leforgása után ismét fellépven e' helyre számot adni intézetünk' munkálatairól: előadásomat szokott módon a' nyelv, aztán a' tudomány körül tettekre osztom fel; ezeket követni fogja személyzetünknek részint halálozás, részint választások által történt változásainak elősorolása.

I. Nyelv körüli munkálatok. Örömmel tapasztalta a' társaság, miszerint azon kisded munkálata, melyet, a' helyesírás és szóragozás' főbb szabályaira szorítkozva, ez előtt tizenkét évvel tagjai' számára készített és kiadott, hogy legalább az academiai munkálatok mutassanak nyelv' dolgában egységet, 's egyszersmind ez úton az akkor még vég nélküli különbségek' kiegyenlítésére hasson: a' vártnál szerencsésb sikerrel koronáztatott. Ugyanis azóta nemcsak a' nagy számmal megjelent nagyobb kisebb nyelvtanokban jobbra elfogadva látjuk az academia által vallott elveket, hanem követve, eszmélve 's eszméletlenül, az íróktól is úgy, hogy, ha a' helyesírásban keletkezett némely részintes eltéréseket mellőzünk, írás és ragozásban meglehetősen egység és határozottság bélyegzik jelenkori irodalmunkat. Az írósereg' ezen kézfogása által, melly, miután az academia tan' dolgában eleitől fogva közbirálat alá veté írásait 's e' jeligéjéhez: „Gyózzön a' mi jobb!“ minden-

kor hű maradt, tiszta meggyőződés' kifolyásának tekinthető: mintegy felszólítva érzi magát ez úton tovább menni, 's miután a' múlt évben „Szókötetés“-ét is közitélet alá terjesztette, osztályát a' nyelvtani elvek' és szabályok' részletesb kidolgozásával bizta meg. 'S e' munkálatokban eljártak a' megbízottak: t. i. Czuczor, Fábíán, Nagy János és Vörösmarty r. tagok, ez évben; 's már most nincs egyéb hátra, mint hogy azok osztályi megvitatás után az összes academia' átnézésén keresztülmenjenek, mi megtörténvén, e' munkálat azonnal sajtó alá menend.

Nyelvünk' természete bővebb 's alaposabb megismerésének legnevezeteseb forrásai a' régi nyelvemlékek, 's a' *nyelvjárások* (dialectu-sok). Számos formáit nyelvünknek csak ezekből fejthetni meg, számos rag és gyökér' elemei csak itt találhatunk még eredetiségükben letéve. Elsejét e' forrásoknak már tizenkét év előtt nyitotta meg a' társaság, 's az abból meritést folyton folytatja. Ez évben a' marosvásárhelyi Teleki-codex' másolata készült el, 's egy másnak, melly gr. Dessewffy Virginia' eszközzéséből a' tiszalöki plebániából kerülvén hozzánk, Virginia-codex néven lesz ezentúl általunk nevezve, leiratása már elrendeltetett. Mind kettő nagyobb részt szentek' életeit foglal, 's részint nyilvános évkitétel, részint betűjellem után a' XVI. század első harmincz éveibe tartozik. Ezeken kívül köszönettel említem *Lugossy József* l. társunk' buzgóságát, ki egyebeken kívül a' felsőbányai, szinte a' XVI-dik századból való jegyzőkönyvből több rendbeli, a' bányászkodást illető darabokat hű másolatban közlött. Midőn e' szerint a' legérdekesb magyar régiségek' gyűjteményét szerencsésen szaporodni látjuk, fájdalommal kell jelentenem, hogy a' Nyelvemlékeknek pártolás' hiányából már két év óta felfüggesztett nyomtatása szükségkép függőben marad még határozatlan időig, 's nehogy ezért a' IV-d. kötetnek régen kész első szakasza, melly a' nagynevezetességű Guary-codexet foglalja magában, még tovább használatlanul várja a' kijövetelt, az egyelőre kiadatni rendeltetett. — A' *nyelvjárások*' megismerésére is függesztette a' társaság figyelmét, 's e' tárgyat most már annál elsőbbnek tartja, mert a' tapasztalás' bizonyossága szerint az irodalom', és általa különösen az egyházi szószék' 's a' népnevelés' útján mind inkább a' néphez is leható könyvnyelv' terjedésével, a' népnyelve, melly annyi kincseit őrzötte meg az eredeti magyarságnak, napról napra veszít sajátságaiából, úgy hogy, mint másutt, nálunk is, e' régi

typusok mind inkább eltörlődnek. E' végre az eddig összehordott anyagok' nyomán készítenő részletes utasítás mellett mind a' tagok fel fognak szólíttatni, mind a' nem tagok' részvéte kikéretni az e' részben létező sajátságok' feljegyzése 's közlése végett: melly közleményekből egy magyar nyelvjárástan fog szerkesztetni.

Mi a' szótári munkálatokat illeti: a' philosophiai és mathematicai *Műszótáraknak*, ez utolsó tíz év' gyarapodásaival bővitendő második kiadásaihoz történtek készülétek; eddig a' philosophiaihoz különösen Péterfi, Vecsei és Warga II. tt. 's Vandrák András úr, a' mathematicaihoz Gyóry, Vállas és szinte Warga rr. és I. tagok jártak el a' nekik jutott osztályrész' elkészítésében. — *Bányászti* műszók' magyarításában, a' hivatalos küldemények' használata mellett, egy bizottság járt el, miután a' társaság e' végre az országgyűlési bányatörvényi választmány által volt felszólítva. — *Tájszógyűjteményhez* Horváth József rt. járult ismét vegyesek' beküldésével; 's a' *Magyar Tájszótár'* hat év előtti megjelenése óta a' tájszavak tetemes mennyiségre gyűlvén tagok' nem tagok' ebbeli küldeményeiből, ezeknek szerkesztése 's második kötetkép kiadása elhatározott. — A' *Zsebszótár'* bővítéséhez Kiss Károly rt. a' hadtudományi szók' kidolgozásával járult. — Végre a' *Nagy szótárhoz* Nagyvendéghy Elek úr küldött ritka szók' lajstromát; e' mellett az értelmező rész' dolgozása is folyt, névszerint a' nyelvtudományi osztályból Fábian, a' philosophiaiból Kállay, Szilasy és Hetényi, a' történetiből Horváth Mihály, a' mathematicaiból Gyóry és Bitnicz, a' törvénytudományiból Szlemenics és Stettner, 's a' természettudományiból Gebhardt, Bugát, Horváth József és Tarczy rr. tt. készíték el jutványaik' egy részét, vagy befejezék azokat. Jó része meglevén e' szerint a' nyelvtani és értelmező kidolgozásnak, annak szerkesztése határozott el. Az értelemmagyarázó rész folyvást az osztályok' befolyásával készülend, a' nyelvtani a' nyelvtudományi osztályé alatt, melly az öszves academia által megalapított elvekhez fog e' részben ragaszkodni; a' közvetlen szerkesztéssel pedig Czuczor Gergely rtag, az ellenőrző vizsgálattal Fogarasi János rtag bizattak meg, titkos szavazás' útján, de egy értelemmel. 'S így reményli az academia, hogy kevés év múlva egy a' nyelv' egész életbeli és tudományi szókincsét magában foglaló, 's a' fogalmakat szorosan

meghatározó *Magyar Szótárt* adhatand a' közönség' kezébe. — 'S ennyit a' nyelv' dolgában.

II. Tudományos munkálatok. A' *nyelvtudomány*' osztályához tartozólag, *Döbrentei Gábor* nyelv- 's irodalom-történeti értekezésben *Verbóczy*' magyar fordításai' hasonlító bírálatát terjesztette elő, 's kimutatván, mint szövődött be nemzeti életünkbe a' latin fonal, 's mint lón hogy a' magyar szónok *Verbóczy* deákul rendszerezte a' magyar törvényt: a' fordíttatás' fő okául a' magyar nyelvnek Erdélyben 1556-ban törvény' nyelvvé lettét állítá; 's mint részletes vizsgálata' eredményét *Veres Balázs*' elsőségét tünteté ki fordító utódjai felett.

A' *philosophiai* osztály' köréhez tartozólag *Győry Sándor* a' népnevelésről értekezvén, ennek egyik leghathatós eszközeül a' tudományok' terjesztését és alkalmazását mutogatá. Nem az iskolák' szaporítása, hanem jó tanítók' készítése, nem a' tudományok' népszerűsítése, melly mindig a' tudományok' elaljasítására vezet, hanem először is az irodalom' kifejtése, majd a' tudományok' alkalmazása, 's a' közlekedés' könnyítése fő eszközei a' való kimívelődés' terjedésének, tehát az igazi népnevelésnek. — *Beely Fidél* az élet és iskola' egymást gyakran eltörlő, majd ismét kiegészítő határait fejtegette, 's a' kettőnek miképeni kiegyenlítését tárgyalta. — Más alkalommal ugyan *Győry Sándor*, az emberiség' eszményi kifejlődéséről értekezvén, a' critica 's az általános philosophiát vette bírálat alá. — *Szilasy János* a' philosophiában folyton tartó közdelmet festé, 's abban tájékozást kísértett meg.

A' *történetiben*: *Kállay Ferencz* a' finn-magyar kérdést vevé vizsgálat alá, tekintettel *De Gérando*' legújabb munkájára, 's kimutatá: mennyire nincsenek még az acták befejezve, hogy ítéletet lehessen hozni: az eddigi adatok után azonban a' finn rokonság felé hajlik. — *Jerney János* a' magyarországi izmaelitákról, a' források' nyomain, bőven értekezvén, azokat a' volgai bulgarok' utódainak 's magyar nyelvű népnek ügyekezett bemutatni. — *Ugyanó* a' mongol hadvezérnek IV. Béla királyunkhoz irt levelét közlötte 's abból a' külföld' azon megrögzött hitét czáfalgatta, mintha a' kúnok' nyelve nem magyar, hanem *tatárféle* 's már kiholt nyelv volna. — B. *Hammer-Purgstall József* a' pécsi székesegyház' török és arab felírásait magyarázván, azokból egy török főtanodának ama' korban Pécsen léteztét véle következtethetni. — *Ugyanó*

a' magyarországi törökök' érdemeit adta elő a' török irodalom körül; melly szerint nemcsak tudományok' pártfogói, hanem jeles írók is voltak, kik közt mint kitünő történetíró Pecsevi (Pécsi) Ibrahim nevezhető. — *Péczely József* Gubecz Máté' tótországi pórtámadását írta le. — *Horváth Mihály* az 1764-ki nevezetes országgyűlés' történetét kísértette ítégg, 's az akkori köz szellemet és erkölcsöket a' naplók 's hivatalos irományokból jellemzte. — *Bajza József* a' Telekiek' tudományos hatását egy élet- 's irodalmi rajzban adá elő, mellyből némelly töredékek ez ülés' folytában lesznek felolvasva.

A' *törvénytudományi* osztályban *Sztrokay Antal* Magyarországbán a' soltészségek' eredete 's minősége 's a' soltészségi jogokról értekezett, az utóbbiakat némelly soltészzi szerződések' közlésével felvilágosítván. — *Szlemenics Pál* a' magyar törvények' történetét vegyes házakbeli királyaink alatt terjedelmesen kidolgozta.

A' *természettudományi* osztályban *Balogh Pál* a' tufnai csontbarlangokról értekezett, 's azok' eredetére nézve azon véleményt állította fel, miszerint azok' képzésében nem víz, hanem tűz volt a' legfőbb tényező. Ezen előadás' főbb része is lesz ismételve ma 's némelly a' barlangokban találtatott csontmaradványok bemutatva.

Gyász- és emlékbeszédeket elhunyt tagok felett Balásházy, Bitnicz, b. Eötvös, Schedel, Székács és Szilasy készítettek.

Része e' dolgozatoknak a' Tudománytárban és Értesítőben jelent meg, része az Évkönyvekben fog, mellyeknek VI. kötete sajtó alatt van.

III. Külön nyomtatás végett két kézirat küldetett be, mellyeknek sorsa még függőben van. A' *Tudománytár*' részére beérkeztek közül 1 mellőztetett, 12 elfogadtatott. —

E' lefolyt évben academiái költségen *megjelentek*:

1. *Tudománytár*, XII füzet.
2. *M. Academiái Értesítő*, IV. év, 4 szám.
3. *Természettudományi Pályamunkák*, III-d. kötet.
4. *Mathematicai Pályamunkák*, I. kötet.
5. *Névkönyv* 1844-re.

Az academia által díjazva, tehát teher nélkül, átadattak az academiái könyvtárának kiadás végett; 's meg is jelentek:

6. *Első oktatásra szolgáló kézikönyv*, Edvi Illés Páltól. II. III. kötet, harmadik kiadás.

Ebből külön nyomtatva:

7. *Népszerű Számvetéstan.*
8. *Népszerű Gazdaságtan.*
9. *Népszerű Természet- és Egészségtan.*
10. *Népszerű Földleírás.*
11. *Népszerű Nyelvtan.*

Továbbá:

12. *Törvénytudományi Pályamunkák*, II. kötet.
- 13—15. *Bredeti játékszin*: XI. harmadik kiadás, XII. XIII. kötet.
16. *Verbőcsi hármass törvénykönyve.*
17. *Philosophiai Pályamunkák*, II. kötet.
18. *Sebészesség, Cheliustól*, IV. kötet.

E' helyt jelentenem kell, hogy miután a' megcsökkenő könyvköltség már 1842-ben az igazgatóságot a' Tudománytár' kivételével minden nyomtatásaink' felfüggesztésére, múlt évben pedig egy párt kivéve, melyeknek nyomtatása bevégeztetni rendeltetett, magános kiadónak átadására bírta: ez évben egyedül az Évkönyvek 's az Értesítő hagyatnak folyamatban: 's a' *Tudománytár* is, minthogy olvasói csekély számánál fogva megfelelő szellemi hatást sem gyakorolhat, miután az academia rajta több mint tizenhárom ezer pengő ftot vesztett, e' folyó évvel berekesztetik.

IV. Igyekezett az academia, rendszabásai' értelmében, jutalmak által is élesztetni az írói szorgalmat és lelkeséget. A' részletek külön jelentésekben fognak előterjesztetni.

Egyébiránt a' jutalmak' dolgában jövőre a' következő módosítás találatott hasznosnak. Az osztályi kérdések ezentul valamivel szűkebb körűek lesznek, évenként négy fog kitüzetni, 's mindegyik' jutalma ötven aranyban állítatott meg. A' rendkívüli dramai jutalom, mely a' színpad' megerősültével jelentékeségét szintűgy mint szükséges létét elvesztette, meg lón szüntette.

V. Az utazások' czíme alatt említenem kell *Taubner Károly* lt. és bécsi prof. *Wenzel Gusztáv* úr' buzgó igyekezeteiket, kik Olasz-

és Dalmátországokban utazván, az academia' megbiztából az ottani könyv- és levéltárakat, hazánk' történetei' tekintetéből, gondosan meg- szemlélgették, és nem sikertelen fáradozásaikról tudósítást is tettek, mik a' régi adriai tartományokban magyar felsőségnek historiájára szolgálnak.

Továbbá *Reguly Antal* Sz. Péter' Várából múlt évi novemberben indult ki a' társaság' segedelmével, mellyhez pártfogó Ó Fensége' közbenjárása által legjobb Királyunk is ezer pengő frttal járult: a' miért itt hálával említem a' Felség' nevét! *Reguly* Moszkón és Kazánon keresztül egyenesen az Uralnak tartott, hol név szerint Blagodaczban tavali dec. 15. megérkezvén, a' telet a' vogul nép és nyelv, valamint geographiai elterjedésük, hely- és személyneveik', vallások' és erkölceik' tanulásával töltötte, minthogy e' faj az, melly eddig legrokonabbnak tartatott a' magyarokkal, és az iránt csakugyan meggyőződést szerze magának, hogy e' föld, hol ők jelenleg laknak, nem eredeti honuk, hanem hogy délnyugatról, és pedig a' baskírok' földéről vándoroltak fel, melly fajjal egykor, mielőtt t. i. ez eltatárosodott, egy népet tett. Fáradozásainak eredményei lettek egy ötezer vogul szóból álló szótár, harmincz ív népdal, három abrosz a' vogul földekről, mellyeken nemcsak minden vogul falu sőt kunyhó, hanem még szent halmaik is bejegyezvék, miknél áldozni szoktak, fejminták, miket élőkről vett a' physiologiai jellem' kitanulására stb. Feltétele volt minden, a' kérdés' felvilágosíthatására szolgáló anyagokat összegyűjteni, 's aztán feldolgozni azokat. Ezért ő leveleiben is még nem állít, hanem folyvást keres, gyűjt és hasonlít. Az utolsó híreket derék társunktól júliusban vettük: ő akkor dél felé folytatta vándorlását. A' magyarok' istene védje távol rideg útain!

Más irányban ment ki *Jerney János* r. tag azon academiai alapítvány' költségén, mellyet több évek előtt maga tett. Ó Moldván és Besz-szarábián által először is Odesszának tartott. Az említett két tartományban ő nemzetünk' régi nyomait, a' derék csángó népen kívül, helynevekben és kúnhalmokban találta fel. Az odesszai museumban látta az első kőszobrot, millyek a' fekete tenger' éjszaki partjain levő számos sírdombokon találtattak, 's mellyet ő rögtön magyarnak ismert. Összejárta tehát a' Dneper és Don közötti földeket, miket ő Constantinus

Porph. Lebediásának tart, mind a' számos, e' névhez szító helynevek, mind a' folyók után, mik közt a' Sinhul, szerinte, világosan a' Constantinus Chyngulusát túkrözteti vissza. A' puszták' kőszobraira nézve, miután számtalanokat látott, megerősödött abban, hogy azokat typusok és viseletök után, őseinktől elmaradt emlékeknek kell tartani. Két illy szoborfőt küldött is, mik itt a' régiségek' barátjai' kedvéért, néhány rajzaival együtt, láthatók: egyikének elülső része derekasan állott ellen talán ezer évig, vagy azontul, az idők' viszontagságainak, a' másik nem, de becses ez is, mert némelly formák rajta mégis kivehetők 's egyezvén a' másikkal, bizonyítani látszanak, hogy e' két fő legalább valamelly, a' kaukazi fajhoz tartozó népé lehetett, ámbár a' külföldi utazóknál már mintegy szokássá vált, azokat mongol fajnak tulajdonítani. Pallas hajlandó azokat hún emlékeknek tartani, de, mint tudjuk, ő Schlözer után a' húnokat is mongol fajnak állítja. Az academiái küldöttség, melly Jerney' tudósításai' véleményezésére volt megbízva, támaszkodva azon egyetlenegy régi 's egykoru tudósításra, mellyet Rubruquis XIII. századi utazó hagyott ránk, kún maradványoknak nyilatkoztatta, millyek a' XIII. század' elejéig készültek, de természetesen az ős előkorra visszaszolgálnak. Egyébiránt az academia nem kívánja e' véleményt végkép magáévá tenni, míg Jerney Jánosnak e' tárgyról értekezéséből indítókainak egész összvegét nem látja. Annyi azonban most is bizonyosnak látszik, hogy e' sírszobrok, vagy kőbábok, mint azon földek' mostani népei hívják, magyar népségtől származnak, 's kérdés támad: vajjon sziklák, 's nem inkább illy kőbábok értetnek-e a' *lapides* szó alatt, mellyek előtt a' pogány magyarok még sz. László királyunk' idejében is áldoztak, de mellyek az erőszakos térítők által feldúlattak. Reguly szerint legalább a' vogulok is mind maig illy halmaik körül teszik áldozataikat. Örömmel mulathatunk e' bár durva, de semmi idegen befolyást nem mutató faragványok előtt, mik gyarlóságok mellett is tanuságot látszanak tenni egy régi miveltségről, melly ez országnak nem annyira megvétele-, mint megtartásában mutatta hatalmát, 's mellynek egy, kétségbe vehetetlen élő emléke maga a' magyar nyelv. 'S így e' részben örvendhetünk utazó társunk' sike-reinek, míg Reguly által — ha őt isten csakugyan megtartotta (mert fél éve hogy tőle semmi hír) — a' magas előkorban éjszak felé tolatott, any-

nyi századokon át elváltozott, de rokonságok' nyomait nyelveikben még fentartott rokonaink' kérdésére az ohajtott felvilágosítást méltán várhatjuk.

VI. Külső viszonyainkról említhetem, hogy ez idén a' bajor, cseh és porosz kir. academiák és társaságoktól vettük a' barátságos megemlékezés' újabb jeleit.

VII. A' *személyzetet* illetőleg, a' társaság ez évben érzékeny veszteségeket szenvedett, levén halottai közt, kik előkelő díszére szolgáltak, mások kiktől folyton közre munkálást várhatott. Névszerint tiszteleti tagjai közül *Kisfaludy Sándort* és b. *Mednyánszky Alajost* gyászolja, kiknek elseje a' magyar lyrai költészet' hőse, emez a' m. történetek' fáradatlan buvára; lev. tagjai' sorából *Hegedűs Sámuel*t, *Tessedik Ferenczet*, *Gegő Eleket* és *Filinger Leopoldot*.

Választások által a' következő hazafiakat vonta be az academia vagy előmozdítás által csatlotta szorosban magához:

Tiszteletiekké: gr. *Kemény József* eddig lev. tagot, ki magyar történeti források' csüggedhetlen kutatása, gyűjtése és kiadása által historiai irodalmunkban nevezetessé lett; — *Pyrker László* egri érseket, ki legújabb országos ajánlata által kötelezte le a' hazafiakat; — gr. *Teleki László* eddig lev. tagot, ki a' drámában fényes reményeket gerjesztett.

Levelező tagokká *Csécsi Imre* debreczeni professort, a' természettudományokban bizonyított jártasságaért; *Fest Vilmos* építő kormányi mérnököt, egy másod, 's egy koszorúzott mathematicai pályamunkájában bizonyított jeles ismereteiért; *Horváth Lázárt*, egy magyar folyóirat' kiadóját; *Korponay János* főhadnagyot, egy hadi földirat' szerzőjét, a' hadtudományi szak' részére; *Mészáros Lázár* alezredest, mint a' magyar ügy' erélyes pártfogóját Lombardországban; *Nagy Márton* tatái gymnasium-igazgatót, több ifjusági iratnak szerzőjét; és végre *Purgstaller József* váczai lyceumi tanítót, legújabbban egy jeles philosophiai kézikönyv' dicséretet nyert íróját.

VIII. Végül örömmel és hálával nevezem Károly cs. k. főherceget, ki a' magyar tudós társaság' részére tízezer pengő frtot alapítván, annak kamatait f. évi martiustól megindíttatni rendelte.

IGAZGATÓ TÁNACS' GYÜLÉSE

elegendő tagok' meg nem jelente miatt ezen academiai évben nem tartat-
hatván, a' legsürgetősb utalványozásokat, az eddigi határozatok' szel-
lemében, a' másod elnök tette meg.

TIZENHARMADIK KÖZ ÜLÉS' TÁRGYAI.

DECEMBER. 26. 1844.

1. *Másod Elnök'* megnyitó beszéde (I. felj. V. sz. alatt).
2. *Titoknok'* jelentése a' társaság' 1844-ki munkálatairól (I. felj. VI. sz. alatt).
3. *Értekezés a' tufnai csontbarlangokról Balogh Pál* rttól (I. a' II. osztályban V. sz. alatt).
4. Emlékbeszéd egyik academiai alapító báró Mészáros Johanna özvegy gróf Teleki Lászlóné felett *Schedel Ferencz* titoknoktól (I. alább XI. sz. alatt).
5. A' Telekiek' tudományos hatásáról *Bajza József* rttól (I. alább a' X. sz. alatt).
6. Emlékbeszéd gróf Dessewffy József igazg. és tiszt. tag felett b. *Eötvös József* tiszt. tagtól (I. alább a' XII. sz. alatt).
- 7—9. Olvastattak a' következő hivatalos jelentések:

*Jelentés az 1843-ki nagy jutalomra 's a' több dicséretre érdem-
mesített magyar munkák felől.*

A' múlt 1843. évi irodalom olly' örvendetes haladást mutatott, hogy minden osztály találna néhány kitűnő, többen pedig jutalmat is érdemlő munkát: mi által a' nehézség: olly' különneű munkák közül, mellyek' mindenike kitüntetést igényel, a' mindnyáját felülhaladót kiemelni, máskornál súlyosabban állt elő. A' jutalom' felosztásához volt tehát kénytelen az academia folyamodni, 's abban kettőt t. i. egy tudományos és egy szépművet koszorúzni meg. Így nyere többséget a' követ-kező két becses munka:

Fényes Elek: Magyarország' Statisticája. Három kötet. Pest, 1843.

Garay János' Versei. Pest, 1843.

Mint a' mellyek' elseje, noha azon nehézségeket, mikkel a' magyar állam-ismének folyvást küzdenie kell, a' szerző sem győzhette le, 'és minden hibák és

hiányoktól ment nem maradhatott, a' miért azt szerényen maga is csak kísérletnek vallja; noha az osztály azt ezenkívül kimerítőbbnek is ehajtotta: mégis név szerint rendkívüli gondot árul el minél több és hiteles adatok' szerzésében, azokat az állam-ismereti tudomány' jelen elvei szerint nagyobb részt helyesen feldolgozza, és így a' haza' beható ismeretét valósággal előmozdítja, az irodalomnak pedig egy érzékeny hiányát, sőt szükségét pótolni nem csak igyekszik, de bizonyos pontig valósággal pótol is. — Másodika pedig egy kitűnő lyrai költőnk' ebbeli dolgozásainak összes gyűjteménye, melly nem csak dalaival, miket az érzelm' bensősége, helyenként az indulat' ereje 's a' helyes szerkezet ajánlanak, szép rangot foglal el újabb költői irodalmunkban, hanem balládái és románczaival legjelesbjeinkkel szerencsésen mérkőzik.

Midőn ekkép mindenik említett munka száz száz aranynyal 's egy egy emlékbilikkal tiszteltetnék meg: az academia az egyes osztályokban feltűnt egyéb legjelesb műveket is legalább dicséretes megemlékezéssel kívánta kitüntetni: mellyek is a' következők:

A' *szépművek* közül: *Fáy András'* Összes Szépirodalmi Művei' I. II. kötetei; és: *Zrínyi a' költő*, regény négy kötetben b. *Jósika Miklóstól*.

A' *philosophiai osztályból*: *Erdélyi János*: Nemzeti Iparunk; és *Purgstaller Józseftől*: A' bölcsészet' elemei.

A' *történettud. osztályból*: *Luczenbacher János*: A' szerb zsúpánok' pénzeiről.

A' *mathematicai osztályból*: *Taubner Károly'* Mértana, 2 köt.

A' *törvénytud. osztályból*: *Csacsko Imre'* Büntetőjogi Elmélete, 2 köt.; *Császár Ferencz'* Váltójoga 2 köt., és *Udvardy Ignác'* Egyházi Jogtana.

Végre a' *természettud. osztályból*: *Bugát Pál'* Természettudományi Szóhal-maza.

Költ Pesten, a' m. t. társaság' XV. nagy gyűléséből, dec. 21. 1844.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

Jelentés a' törvénytudományi osztálynak 1842-ben kitett jutalma' mindenétéről.

Az 1842-ki köz ülésben kihirdetett ezen törvénytudományi jutalomtételre: „Fejtssek meg jogelméletileg, 's mind a' honi, mind a' külföldi társas állapotok' figyelembe vételével történetileg is: milly befolyással vannak az örököségi törvények a' polgári társaságra, 's ennek anyagi és szellemi jó- vagy roszlétére“ — a' határnapig egy pályamunka érkezett illy jelmondat alatt: „Aequum mī animum ipse parabo“; melly, az osztálybeli megbízott három rendestag' egyértelmű jelentése' nyomán — mellőzván azt, hogy a' másfél ívnyi értekezésnek csak három lapja szól az olly fontos, és bő fejtegetésekre alkalmasat szolgáltató kérdéshez, 's hogy nyelvezete a' botrányig magyartalan — már azért sem jöhetett tekintetbe, minthogy, a'

szerző' saját utóirata szerint, a' történeti rész' kidolgozására ideje nem lévén, ez végkép elmaradt: minél fogva az academia ez uttal a' kitűzött jutalom' ki nem adását volt kénytelen határozni.

Költ Pesten, a' m. t. társaság' XV. nagy gyűléséből, dec. 19. 1844.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

Jelentés az 1843-diki drámai jutalomra bejött nyolcz vígjáték közt száz aranyra érdemesített munkáról.

A' folyó évi drámai jutalomtételre a' határnapig nyolcz vígjáték érkezett. Közöttök nem találtatott egy is, melly belbecs és tartalmasságra nézve a' múlt években kitüntetettekkel mérkőzhessék, azonban (egyet kivéve) valamennyi örvedetes bizonyosságát adja annak, hogy íróink a' színműírásban napról napra nagyobb ügyességet nyerne, műveik színszerűebbek mint azelőtt, a' cselekvény inkább előlép, a' jellemzés élesebb, a' dialog takarékosabb, 's a' szódagály mind inkább enyészik a' több öntudattal dolgozók' keze alatt. Egyébiránt találtatott e' vígjátékok közt egy, melly versenytársai között az elsőséget igen is kivívta: címe:

Vándor színészek, vígj. 3 felv.

Benne a' színészi, színbíráói és igazgatói fondorkodások' képe ábrázoltatik, érdekes helyzetekkel és drámai étellel teli; dialogja élénk, szabatos, gúny- és célzatokban gazdag; a' jellemzés vázlatos inkább, mint kivitt, de következetes, 's ha nem mély is a' darab, olvasva és előadva, hatást ígér.

E' mellett a' *Tárcza*, vígj. 5 felv. jó szerkezet, biztos jellemfestés és tartalmasság által ajánlkozik; de jelleménél fogva nem annyira a' vígj., mint inkább az érzékeny-játékok közé levén sorozandó, négy arany tiszteletdíj mellett határozott kiadatni.

Feltöretvén az első rangúnak íteltetett mű' jelíges levele, kitűnt, hogy szerzője *Szigligeti Edvárd* lt. A' *Tárcza* címűnek levelében egy második boríték a' szerző' azon kérését tartalmazván, hogy ha a' darab másod jutalomra íteltetnék, égettetnék el a' névrejtő levél, miután szerző arról lemond: a' társaság méltányosság és gyöngédség' tekintetéből a' szerző' kívánságának engedett, 's így e' darab a' rejtekben maradt szerző' birtokába visszabocsáttatott.

Költ Pesten, a' m. t. társaság' XV. nagy gyűléséből, dec. 21. 1844.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

10. Az új jutalomtételek' kihirdetése.

I. Nyelvtudományi. Adassék elő nyelvünk' kifejlődésének története, azaz: a' fenlévő nyelvmlékek' nyomain indulva, mutattassanak ki azon változások, mely-

lyeken nyelvünk, szóalkotási, bővítési, kölcsönzési, ragozási és szókötési tekintetben, időről időre, általment.

II. *Történeti.* Készíttessék bármelly, még eddig külön le nem írt, magyar-birodalmi vármegye', vagy terjedelmesebb vidék, vagy nevezetesebb város' történeti, földirati és statistikai leírása; oklevelek 's egyéb eredeti és hiteles kútfők szerint.

III. *Mathematicai.* Mik a' képzetes mennyiségek' tulajdonságai, 's mind analytical, mind mértani értelmők?

IV. *Törvénytudományi.* Fejtessenek ki a' polgári törvénykezési eljárások' czéljai, fajai és kellékei, adassanak elő a' hazánkban divatozott és divatozó eljárások, tökélyeik és hibáikkal együtt, figyelemmel a' művelt nemzetek törvénykezeiseire is.

Mindegyik' jutalma ötven arany; az I. III. IV. számuaknál a' beküldés' határnapja martius' 21. 1846., a' II. számura nézve martius' 20. 1847.

VII.

EMLÉKBESZÉD

MAGDA PÁL LT. FELETT.

MONDOTTA

AZ ACADEMIA' NAGY GYÜLÉSÉBEN, DEC. 19. 1844.

SZÉKÁCS JÓZSEF LTAG.

Tekintetes társaság! Ha valaki azt kérdené, mi annak oka, hogy a' világ némelly emberekkel és viszont némelly ember a' világgal boldogulni nem tud, és kérdésére életből merített választ ohajtana nyerni, azt javaslanám neki: olvassa meg Magda Pál' életét 's abban föltalálja mind azt, mit keres.

Magda Pál született Rozsnyón jun. 29. 1770. polgári szülőktől, kik őt jó korán papnak szánták volt, noha a' végzet máskép határozott. Kiképzését a' hazában a' dobsinai, rozsnyai, késmárki és pozsonyi iskolák, külföldön pedig a' jénai egyetem eszközölték. A' honi iskolák végeztével, előbb hogysen Jénába ment volna, Iglón töltött egy évet, mint nevelő. Ezt azért szükség megjegyeznünk, minthogy a' balsorstól olly nagy mértékben hányatott férfinak életében ezen egy év volt a' legboldogabb. „Itt éltem, ugymond önmaga ezen évről, reményeim' legszebb virágkorát; itt festé a' tapasztalás által még nem okúlt ifjú phantasiám a' legszebb, legelevenebb szinekkal a' világot, 's rózsákkal hinté be éltem' utait, melyeken egykor az eszesek és nemesektől megértve, tisztelve és szeretve, a' gyengéktől félre értve, a' gonoszok és alávalóktól gyűlölve, rágalmazva, üldözve, kínok és tüvisek közt — itt-ott ke-

vés rózsával vegyítve — járandó 's az emberek és az emberi élet felől szomorú tapasztalatokat gyűjtendő valék. Itt élveztem a' reményben azt, mit a' valóságban föl nem találtam.“ Jénából 1794-ben tért vissza, hol, saját állítása szerint, fő tudománya a' philosophia, vagyis általán az ember 's ennek viszonyai társaihoz és így az emberi és társas élet volt. Miután egy ideig nevelősködött, és a' kassai papságot azon okból, mivel inkább az ifjúságnak volt szentelendő életét, el nem fogadta volna, 1797-ben megkezdé oktatói pályáját, mellyhez hú maradt mind haláláig. Ez évben Csetneken látjuk őt, mint közoktatót. Két évvel később a' gümöri esp. gymnasiumban találkozunk vele, mint igazgató-oktatóval. 1809-ben Lőcsén tanít philosophiát és magyar nyelvet. Másfél év múlva már Besztercebányán van, hol mint oktató két latin programmot adván ki 's benne kiméletlenül ostromozván hibákat és személyeket, számtalan ellenséget szerez magának. 1814-ben Sopronba költözik, honnan, mint életrajzában megjegyzi, a' szörnyű drágaság miatt kénytelen volt Karlóczra, Tótországba menni. De Karlóczon sem maradhatott: „mivel itt — a' mint ismét maga vallja — a' Magyarországról írt német kéziratomért, a' bécsi udvari haditanács által üldöztettem.“ És ismét tovább vándorolt, névszerint Sárospatakra, hol a' természethistoriát, mezei gazdaságot, a' romai és német irodalmat tizedfél esztendeig tanította. De zarándokságának még itt sem volt vége, mert később a' szarvasi gymnasiumnak lett igazgató-oktatójává, hol halála előtt két évvel csekély fizetés mellett nyugalomra lépett. Ugyanitt érte el azon nyugalom, mellyet az életben hiába keresett: a' sír' nyugalma, jul. 23. 1841. Oktatósága' végső évében még ezeket írta: „Nem kis fáradsággal tanítottam nyolcz iskolában, több mint negyven évig és még sem tétettem nyugalomra, 's nem is jutalmaztattam meg hosszas munkálódásomért.“

Ezekből kitűnik, hogy Magda, az egy Iglót kivéve, hol egy rövid évet töltött, megelégedve sehol sem volt az emberekkel 's világgal; és viszont ha egy helyről másikra költözött, néhány nemesebb lelkűeken kívül utána nem sokaknak folytak könnyei. Hol rejlik oka ezen kölcsönös elégtelenségnek? Ezt én azon adatokból, mellyeket Gamauf följegyzett felőle, úgy fejtem meg, hogy Magda többet követelt a' világtól maga' részére, mintsem ez, már vagy hiuság, vagy hálátlanság vagy igaztalanságánál fogva adhatott; minek aztán következése az lett, hogy

Magda a' világnak háborút üzent. És ismét a' világ nem szenvedheté azon keserű igazságokat, azon erkölcsi szigorú követeléseket, azon gyöngeségeit fölfedező szemeknek, észnek és nyelvnek élet, mellyel ő a' világ' bűneit — gyarló létére — ostromozni szokta; minek aztán következtetése az lett, hogy Magdának a' világ üzent háborút. És a' kölcsönös üldözés közben az ürömpoharat Magdának kellett kiűrítnie. Ő feledé, hogy annak, ki korát javítani, hibáit rovogatni, tisztére emlékeztetni bátor, vagy szentnek kellene lennie, vagy — minthogy szent az istenen kívül senki sincs — olly jellemmel bírnia, melly a' világtól sem tart, sem remél, melly üldözéseit vagy istenítéseit öntudatának árnyéka alatt megmosolyogni vagy nélkülözni tudja. Nem mondhatnók, hogy e' jellem hiányzott volna benne; de egy körülményt nem szabad elfelednünk t. i. azt, hogy rá mint oktatóra a' kölcsönös háború közte 's a' világ között, a' mindennapi kenyeret is csökkentőleg hatott. Pedig annak a' világgal nehéz daczolnia, kinek a' világ' kedvezéseitől függ kenyerere.

'S különös hogy Magda' letündöklőbb érdemének szülő oka ezen boldogulhatlanság, ezen elégtelenség volt a' világgal. Ez t. i. hazánk-
nak harmincz megyéjén kergeté őt keresztül 's mindenütt kényszeríté az emberektől, kik annyi bajt szereztek neki 's kiknek annyi bajt szerzett, elfordulva, a' természettel és az elvont emberrel társalkodnia. Így született az 1819-ben Pesten megjelent: *Magyarországnak és a' határőrző katonaság' vidékének legújabb statistikai és geographiai leírása*, melly a' maga' nemében épen olly epochalis munka, millyen volt előtte Schwartneré, utána Fényesé. Ki ezen munkát jól átolvasta, 's hogy Magda' modorát kövessém, ki a' latin classicus mondatokat annyira szereté, in succum ac sanguinem convertálta; ki ezt akkor tévé, midőn a' munka megjelent 's azt emlékezetébe bevésve élte át az azóta lefolyt éveit a' nyilvános életnek e' hazában: az előtt valahányszor népnevelés, kereskedés és ipar' emelése, nemzetiség, alkotmány, büntönrendszer, a' pór-nép' fölszámolása, az anyagi és szellemi jólét' kifejtése körül tekintélyes szózatok, értekezések emelkedtek sőt egész könyvek jelentek meg közöttünk, gyakran úgy rémlett, mintha mind ezek már valahol meg voltak volna pendítve; mintha ezek csak refrainjei vagy bővebb kifejtései volnának egy valahol valaki által mintegy oda vetve, de sajátságosan kimondott eszmének, 's ha jól törte fejét, utoljára rájött, hogy ezen

polgári és társas életünket jótékonyan megrázkodtató újabb harcznak egyik megindítója Magda Pál' statisticája volt, mellyben ő bámulatos nyíltsággal támadja meg hazánk' hiányait 's polgári újjá születésünk' idejét egy pár hatalmas lépéssel hozta közelebb hozzánk. Ugyanezen munkája később 1834-ben Lipcsében német nyelven is megjelent. Egy évvel előbb jelent meg tőle Sárospatakon: *A' mezzei gazdaság' philosophiájának szabásai szerint okoskodó és munkálkodó gazda*. Egyéb dolgozatai a' Felső-Magyarországi Minervában egyes programmokból 's értekezésekből áll. De mind ezeknek koronája az ő statisticája.

Azt mondják, kik őt közelebből ismerék, hogy a' mit statisticájában tesz, azaz: megmondja kinek kinek az igazat vagy egyenesen szemébe vagy pedig olly mellékvágással, mellyet aztán elhibázhatlanúl megérez, a' kit illet: ugyanazt tette életében is, a' kivel a' szűk uton találkozott 's akarhol, akarmelly alkalommal 's akarkivel szem közt találta a' hibást, ferdét, gonoszt: lehetetlen volt, ha mindjárt csak hunyorítással is, meg nem feddenie azt. Ez szerzett annyi ellenséget neki a' magán valamint nyilvános életben; de egyszersmind azon sujtó modor okozta azt, hogy sebeinkhez kapánk 's gyógyítása felől gondoskodni kezdénk. Később többen követték e' modort 's az éles fegyverek' minden nemével addig csiklandozták a' nemzetet, míg ez csakugyan mozogni, szökdelni, iramlani kezdett, már a' mint egyedeinek véralkata hozta magával.

Az eredmény tehát a' nemzetre nézve ugyanaz lett, de nem a' hályoggyógyítókra nézve. Magdát megfosztották hivatalától, kergették városról városra, megyéből megyébe inséges családja' kíséretében, 's rá süték a' gyanús és veszedelmes ember' bélyegét homlokára, míg valahol aztán kenyeret kapott. 'S millyen kenyeret? A' könyörületét. Ő Magda Pál, ki ha tán túlbecsülte is magát, többre volt érdemes mint a' könyörület' kenyerére. Nem így bántak a' többi collegákkal, azaz: így bántak volna bíz' ők ezekkel is, de szerencsére ezek nem szorultak másnak kenyerére, mert magoknak is elég van; nem mások' fűtött szobájára, mert egész erdőséggel bírnak; 's aztán hiába, a' becsület is nehezebben elragadható, ha egész faluk védik, mintha egyedül ingünk alá kénytelen szorulni; végre pedig a' vérben fekszik az ok. Ha Magdát

bolondnak nevezte a' világ: boszankodott érte, sérelem, megbántás, hálátlanságról panaszkodott; míg későbbi collegái a' bolond nevet eltűrték a' haza' javáért, sőt még kegyelték is e' nevet mint legszebb czímet. Fiesco bolonddá lett hogy Genuát megmentse. Ők tehát — ha egyébiránt lementé előtt szabadna dicsérni a' napot — a' bántalmakat kölcsön' fejében veszik 's élnek, mert van miből, habár néha rossz ízű-en is, 's daczolhatnak is, mert apjok és maguk gondoskodtak értük; de a' szegény Magda a' hályogbökést gyakran megsiratta. Egy öröme lehetett hanyatló napjaiban a' boldogultnak, ha negyven évi viszontagságaira visszapillantott, az hogy a' miért ő olly keservesen meglakolt, vizs-hangra talált 's hatalmasabbak által pártoltatott; hogy a' visszaélések, mellyeket ostorozott, nagy részben szűnő félben, a' javítások, mellyeket ajánlott, indulóban vannak. És ez nem épen hiú dicsőség, mert ha szenvedéseink által a' köz nyer, örömet feledjük fájdalmainkat. — Ő megtette mostoha körülmények közt is a' magáét. Többet senkitől sem várhatunk. Ha a' haza, az irodalom ezt megismeri — pedig nincs okunk ezt tőle megtagadni — Magdának kibékülnek hámvai 's a' nemzet' emlékezetében mint a' tudomány 's az igazság' kedvelője, a' polgári erénynek barátja 's mint becsületes hazafi fog élni.

VIII.

EMLÉKBESZÉD

ANGYALFFY MÁTYÁS LEV. TAG FELETT.

TARTOTTA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' NAGY GYÜLÉSÉBEN, DEC. 21. 1844.

BALÁSHÁZY JÁNOS RT.

Enyészetbe költözni át, sorsa minden világi lénynek 's így az embernek is; 's midőn a' lelketlen tárgyak' elenyészte a' hasonneműk' részvéte nélkül történik: a' teremtésnek legnemesbike, az ember, megütődik még ismeretlen embertársa' kimúltán is, 's a' végrendelet' hatalmának üdvözlétét 's a' majdan rá következő utolsó óra' bús jövődjét egy sohajtással nyilvánítja. Annyival inkább érdekel bennünket olly ismerősünk 's barátaink' elhunyt, kik nemcsak irántunk viseltettek szíves-séggel; de a' közjó' gyarapításaért is buzogtak. Kettőztetett részvétet igényelnek pedig azok, kiknek éltökbeli működéséből az tetszik ki, hogy minden iparuk egyedül a' közjó 's értelmiség' elősegelésére választelve, 's olly hévvel 's elragadtatással művelték azt, hogy több nemű szenvedések, és sanyarú szükségek által ostromlott lét sem volt képes őket buzgalmukban lankasztani, sem a' közönségnek, mellynek javáért égtek, hidegsége és mostoha részvétlensége. — Ezen kitűnő vonás díszesíti elhunyt Angyalffy Mátyás' jellemét, 's annyival inkább megérdemli, hogy emlékezetére egy rövid elmélkedést szenteljünk.

Az elhúnytnak érintett érdemét bebizonyítani akarva, czélszerűbb módot nem találok a' gazdasági literatura' történetének előadásá-

nál, melly tudományos szakban működött főleg Angyalffy is, 's mellynek volt virágzó 's hanyatló kora, és viszont felviruló. Bajos ugyan emlékbeszédben illy fontos tárgyról mindenben kielégítő előadást tenni; de mégis történhet az összeszorítva, 's így ha némelyeket nem említenék, mik ezen tudományos szak' történetéhez sorolhatók, bocsánatot érdemlek, mert az ünnepély' körülményei igénylik, hogy beszédem' lehető tömörsége rövidséggel párosuljon. Emlékbeszédem' világosabb voltára, 's az elhunyt' érdemeinek kitüntetésére czélszerűnek véltem, a' gazdasági literatura' általános előadása után érinteni azt, hogy milly állapotban volt az különösebben honunkban, végre miként működött Angyalffy ezen tudományos szakban, 's mi lett jutalma fáradozásainak.

A' hajdankor' egyik kitünőbb írója T. Varro' gazdasági munkájából sejtethető, hogy a' legrégibb gazdasági munka előtt, mellyet birunk, t. i. Hesiodusé előtt, melly Krisztus' születése előtt szinte ezer évvel készült, már volt illy tárgyú elmemű, t. i. Diecharchoé, ki a' pásztori gazdálkodásról írt, 's így a' gazdasági literatura a' legrégibb hajdankorban kezdődött a' görögöknél, 's mennyire virágzott ez náluk, bizonyítja ismét Varro' munkája, ki állítja, hogy elmeművének tökéletesítésére ötvennél több görög gazdasági író' munkáit használta. Plinius' munkájából látható, hogy ezen tudományos szakban koronás fők is működtek, 's magas álláspontját bizonyítják a' még máig is meglevő görög nagy emberek' elmeművei, n. m. Xenophoné, ki nemcsak nagy literaturnak tekinthető több classicus munkái miatt; de egyike volt ő a' világ' legnagyobb hadvezéreinek is. Xenophon' nagy becsű munkájából tudjuk azt is, hogy a' gazdasági szorgalom nagy becsben tartatott a' persáknál is, állítván tudniillik azt, hogy egykor lacedaemonbeli Lisander követségben lévén a' hatalmas Cyrusnál, ez kedveskedésből Sardisban levő kertjét Lisandernek megmutatá, 's midőn bámulná a' görög annak szép művelését, a' mesterileg ültetett 's nevelt fákat, és dicsérné azoknak intőzőjét: Cyrus örömmel hallgatta 's mondá, hogy nemesak az ültetvények' sorait rendezte maga; de több fákat maga' kezével ültetett, 's midőn pompás ültözetére tekintve Cyrusnak, kétel-

kedését nyilvánítá Lisander, Cyrus esküvel erősíté, hogy ha egészséges, nem vacsorál addig; míg valemelly mezei munkában vagy katonai gyakorlatban meg nem izzad. Említendőnek vélem továbbá Aristotelest, ki nemcsak azért érdemel nagy figyelmet, hogy tömérdek munkáit legnagyobb ítélő-tehetségi mélység jellemzi; de azért is, mert ő nagy szerepet játszott a' nevelői pályán is, ő volt t. i. nagy Sándor császárnak oktatója 's így olly karban helyezett, ki ha csekélységnek tartotta volna a' gazdaságtant, érintetlenül hagyni, elég oka 's tehetsége volt volna, 's épen azért, mert ezt ő is olly sarkalatos tudománynak tekinté, melylyen nyugszik az emberi nemzet' anyagi jóléte: tárgyalás alá vevé, 's noha gazdasági munkáinak csak egy kis töredékét birjuk, mégis nagy becsú az, mint egyik diszló emlékjele a' hajdankori gazdasági literaturának.

A' gazdasági literatura' virágzása áthatott a' romaikra is; 's melly kitünő figyelemben tartatott, bizonyítják számos elmeművek, kitünő jellemű 's polgári állású férfiak által dolgozottak. Illyeneknek tekinthetők: Cato censor, kinek töredék munkáiban számos alapelvek foglaltatnak, mellyek mig csak gyakorlati gazdaság létezendik, maradandó becsűek lesznek; továbbá Varro', Virgil, Columella, Vegetius' munkái. Ezekben nagyszámu romai gazdasági írók' könyveire tétetik hivatkozás, mellyek jelenleg már nem léteznek. Végre a' gazdasági literaturának fénypontoni állását bizonyítja IV. Constantin császárnak gazdasági munkája, melly következő czím alatt mint nagy ritkaság található: *Constantini caesaris selectarum praeceptionum de agricultura libri viginti*. Eredetileg görögül szerkeszté azt a' fenirt uralkodó, 's diákra Cornarius orvos fordítá. Ezen több jeles munkákat dolgozó császár' gazdasági könyve nemcsak azért nevezetes, hogy hatalmas trónon ülőnek fejéből vette eredetét; de azért is, mert alig van lap ezen könyvben, mellyen új meg új, előttünk ismeretlen hajdankori gazdasági írók' munkáira ne tétetnék hivatkozás; miből következtethető, hogy hajdankorban a' gazdasági literatura olly virágzásban volt, millyenre a' jelenkor derültebb szakában is alig juthatott. Majd minden takarmány növényekről, melylyeket ma is művelünk, 's a' földművelés' legtökéletesebb módjáról, a' faültetvényesekről, millyen Olaszországban dívik, a' hajdankoriak' munkáiban körülményes útasítások találhatók, 's azon művelési mód, Görög-

országban, 's a' romaiaknál Krisztus' születése előtt sok századokkal divatos vala.

A' romai birodalomnak lassú hervadása áthatott a' virágzó gazdasági literaturára is, 's amamag felbomlásával, mondhatni, egészen megszűnt, 's a' jelen évezrednek elmúlt századáig kitűnő gazdasági munkát kevésbé találunk, 's ezen nagy idő alatt csupán a' hajdankoriak' munkáinak különféle europai művelt nyelvekre lett átfordításával folytattott némileg ezen tudományos szak, 's ha keletkezett is egyik másik nemzetnél némi figyelmet érdemlő munka: kitűnő eredetisége 's hatása hiányzott 's úgy tekinthetjük, mint a' hajdankoriak' munkáinak tartalmából összefércelt műveket; hova számítható Olivier de Serresnek munkája is, melly 1600-ban jelent meg, 's tizenhárom kiadásával sem volt képes Franciaországban a' gazdasági szorgalmat a' többi europai tartományokban divatozónál magasbra emelni.

A' magas műveltségű gazdaság' folyvásti üzése 's tökéletesítése azonban Olaszországban maradandó volt, 's még a' romaiak által kezdett vizáraztási öntöző intézetek is tündérileg tökéletesítettettek. A' XII. században II. Rogert siciliai király által megindított selyemtermesztéssel új korszakra derült a' különben is virágzó gazdasági szorgalom Olaszországban, 's ezeket tárgyzó elmeművek időnként készültek, mellyeknek sorából gr. Dondalo' munkáit méltán emeljük ki. De az olaszországi jó példának sikere a' többi europai tartományokban csak a' jelen században kezd itt-ott mutatkozni.

Milly lábón állott a' gazdasági literatura 's gyakorlati gazdaság Britanniában, sejthető abból, hogy jelenleg a' hasznos ismereteket terjesztő, minden kitűnő angolt magába keblező társaság által kidolgozott nagy 's derék gazdaságtan bizonyosága szerint, melly angolul *The British Husbandry* *) cím alatt jelent meg, 1710-ben Hollandiából behozott szórógépek ellen, a' presbiterianus lelkészek a' templomokban papoltak, olly bűnös dolognak hive azt, miszerint az ember isten' rendelésibe avatkozik, 's az ő akaratja ellen szelet törekszik eszközteni. Az érintett jeles munka' bevezetésében látható, hol az angol gazdasági ipar'

*) Némire fordítá Schweizer következő cím alatt: „*Die Landwirtschaft Grossbritanniens*, stb.

története adatik elő, hogy a' múlt század' elejéig létező ismereteket a' papságnak köszönhetni, kik birtokában levén a' classicus nyelveknek, a' hajdankoriak' munkáit olvashatták, 's majorjaikban azoknak utasításait némileg tettelegesen üztették. Bizonyítja a' többször tisztelt munka azt is, hogy a' máig is divatos haszonbéri rendszer, 's az elkülönözve művelt tagos birtok romai hagyomány, azon időkből, midőn az immár elsüllyedt nagy nemzetet uralták a' brittek. A' múlt XVIII. század' első negyedében Anglia' gazdasági iparában új korszakot kezdett egy Tull nevű földműves, ki a' növényeknek sorba vetését 's kapáló ekékkeli művelését fedezé föl 's hozzá gyakorlatba. Eleinte gúnyoltatott a' dicső fölfedezés; de egy-két évtized után követőkre talált, 's most a' méltán elhíresedett angol gazdászati' egyik fő emeltyűjének tekinthető. Tull kezdte meg a' tartalomdusabb írásbeli értekezéseket is, mellyeket később 1770 körül, ama' nevezetes 's példátlan kitűrésű és szorgalmú Yung Arthur maradandó sikerrel folytatott. 1790 táján az angol kormány pártfogásába vette a' gazdasági literaturát, 's erőteljesen mozdítá elő magának a' gazdasági iparnak kifejlését is, 's ez idő óta számtalan szilárd tartalmú munkák jöttek létre.

Milly szegény állapotban volt a' német gazdasági literatura még a' múlt XVIII. század' utolsó évtizedéig, bizonyítja Thaer Albertnek az angol gazdaságról írt munkájában nyilvánítása; miszerint Bergen' házi állatok' javításáról írt könyvein, 's a' meklenburgi és holsteini legelőszgazdálkodásról készült elmeműveken kívül, az egész literaturai kincstár, részint felületes, részint haszontalan theoriai elmeszövményekből állott. Thaer kezdé meg tehát a' szilárdabb német gazdasági irodalmat, 's Németország' uralkodói által mindenütt pártoltatva ezen iparág, együtt gyarapodott ezzel a' literatura is.

Világos az előadottakból, hogy a' műveltebb külföldön is a' gazdasági literatura' felvirulása a' múlt XVIII. század' első negyedében kezdett bimbózni, 's teljes felvirulásának korszaka, a' múlt századnak utolsó 's a' jelennek első évtizede volt, 's most olly karban van, hogy annak haladását, gyarapodását csak örömmel szemlélhetjük, 's nem mondok sokat, ha azt állítom: hogy ki azt tökéletes láttatban (evidentia) kívánná tartani, rá kellene szánni egész életét és figyelmét; mert alig van nap, mellynek viradtát, a' gazdasági literaturának újabb meg újabb ter-

mékei ne üdvözlének, 's mellyek ezen iparág' tökéletesbitésére irányzott számtalan társulatok és egyletek, 's az egész olvasó közönség által ápoltatnak.

A' kitüzött rend azt hozza magával, hogy szóljak immár honi gazdasági literaturánkról is. Láttuk fentebb, hogy a' külföldi míveltebb nemzeteknél csupán a' mult század' elején kezdett ezen tudományos szak serkedezni, 's végén vált izmosabbá, 's midőn ez történt kün, honunkban akkor kezdette észrevehetőbb életét, elhallgatva több, figyelmet alig érdemlő kis, munkákat, az elhunyt nagy érdemű Nagyvátkynak 1791-ben kiadott Mezei Gazdaságról irt két kötetű munkájában; ezt követék Pankelnek, Mitterpachernek diák nyelven irt munkái; 1805-ben adá ki Pethe Ferencz *Pallérozott Mezei Gazdaságról* irt munkáját, 's 1814-ben több gazdasági tárgy elműveit. Azonban milly részvétlenséggel fogadtattak ezek, bizonyítják azon többszöri panaszos felszólalások, mellyeket Pethe, munkáinak keletlenése miatt tett hirlapok' útján nyilvánosakká. Nagyváthy 1820-ban *Practicus termesztő* — tenyésztő, *Gazdatiszt és Magyar Házi Gazdasszony* czimű munkáival gyarapítá a' gazdasági literaturát, mellyek kissé több figyelemre méltattak; mit következtethetni nagyobb kelendőségükből. Mi belső érdemüket illeti az előszámlált munkáknak, meg kell ismerni, hogy azon korhoz képest, mellyben készítették, sok hasznos újításokat foglaltak magokban, 's így terjesztették is azokat; mindazonáltal egy fölötte nagy fogyatkozásuk volt, t. i. a' váltó-gazdaságróli ismeretek, mellyek a' külföldi literaturában már szinte egészen kifejlett állapotjukban tárgyaltattak, vagy hiányosan vagy fonák felfogással, javaslatokkal adattak elő.

Angyalffy ez említett korszak után kezdett, mint gazdasági író működni; de látva a' csekély pártfogást, mellyel nemzetünk ezen tudomány szak iránt viseltetik, első munkáját a' juhtenyésztésről 1813-ban német nyelven közlé, következő czim alatt: *Grundsätze der Schaf-Kultur*. 1818-tól fogva 1823-ig ismét két munkáját bocsátá közre, egyiket: *Oeconomie der Landwirthschaft*, másikat: *Grundsätze der Feldkultur* czim alatt. Részint szemrehányások, részint nemzetiségünkhozi vonzalma Angyalffyban fölébreszték a' vágyat, ezen tudomány szakban honi nyelven szólalni fel, 's tudományával 's hivataloskodásával szerzett értékével Pestre jött 1823-ban a' magyar gazdasági literatura' előmozdítá-

sára szánva magát, 's *Mezei Gazdaság' Barátja* cím alatt hetenkint megjelenő folyóiratot kezdett. Nem folyóiratának tartalmatlansága, hanem a' gazdaközönségnek részvétlensége miatt kénytelenített vállalatát két évi működése után félbe szakasztani. 1829-ben ismét lángra gyúladt az aggastyán a' nemzeti ügy iránt, 's a' *Mezei Gazdák' Barátját* ismét megkezdé: de nem jobb sikerrel, mint azelőtt; mert 1830-ban a' közönség' részvétlensége miatt kénytelen vala azt félbe hagyni. Maradék vagyonkájából összevonultan a' mértékletesség' legszigorúbb korlátai közt élve, 's ápolva a' tudományokat, 's maga oktatta gyermekeit töltte egy pár évet Angyalffy, 's azalatt nagyobbik fiát, Andrást, külföldi utazásra küldé, 's 1832-ben ismét havonkinti kötetekben megjelenő folyóiratot kezdé: *Mezei Gazda* cím alatt, 's mondhatni, hogy ezen vállalata, belső becsére nézve, talán legérdekesebb volt; gyarapítván azt a' gazdasági szorgalom' virágzó fokán álló Felső-Austriában utazó fiának nyomos tudósításai, 's fölötte aggasztó, hogy épen ezen vállalata iránt viseltetett a' közönség legnagyobb részvétlenséggel; mert egy évig sem vala képes, költség hiány miatt folytatni. Az érintett folyóiratokon kívül még két gazdaságtani művét bocsátá közre az aggott öreg, *Juhász-káté* és *Közönséges Baromorcosi Könyv* cím alatt 1834-ben. Angyalffy' munkáinak fő érdeme az, hogy azon fontos tárgyról, mit váltógazdaságnak nevezünk, 's miről a' már érintett írók hiányosan vagy fonakúl értesítették a' közönséget, ó a' külföldi literatura' segélyével nyomos felvilágosításokat nyújtott.

Tizenöt év óta több munkák 's folyóiratok jelentek meg a' tudomány' szakában, melyeket itt elősorolni annyival inkább szükségtelennek tartom, mivel azoknak címe 's érdeme mindenki' emlékezetében van, 's ha áll azon állításom, miszerint valamely tudományszaknak derültebb kora csak akkor jó létre, ha azon szakhoz tartozó folyóiratok mind tartalmas értekezésekkel 's tudósításokkal tápláltatnak, mind az illető közönség által pártoltatnak, úgy honi gazdasági literaturánk' felvirulása azon korszakban kezdődik, melyben a' középponti Gazdasági Egyesület' folyóirata először *Gazdasági Tudósítások*, 's később *Magyar Gazda* cím alatt megindított, 's mind az írók, mind az előfizetők által folytonos részvétellel pártoltatik, és így 1835-ben. — 1839-ben már

gazdasági munka tiszteltetett a' tudós társaság által is nagy jutalommal, 's ezen téren több jó elmeművek jőnek folyvást létre.

Az előadottakból, ha nem csalatkozom, világos, hogy mindamellett is, bár dicső emlékezetű gróf Festetics György még e' század' elején alapítá a' keszthelyi gazdasági intézetet 's később üdvezült Albert k. herczeg az ó-várit a' gazdaságtan 's míveltebb gyakorlati gazdaság' elősegelésére, a' literatura szinte a' jelen évtizedig derült állapotban nem volt, 's hogy Angyalffy Mátyás egyike volt azon buzgó honfiaknak, kik önjólétük' föláldozásával is törekedtek azon tudományszakot mívelni, melylyet a' nemzeti haladás' nézetéből czélul tűztek. — Most legyen szabad élte' pályájáról befejezésül 's más érdemeiről szólni, 's fájdalom! nagy hiányossággal, mert szorgalmas utána járással sem valék képes körülményesebb tudomáshoz jutni.

Angyalffy Mátyás született febr. 7. 1776. Naszályon Komárom vármegyében. 1818-ban a' nagy Festetics György Georgiconába professornak nevezé ki, 's folytatta azt öt évig; ezután mint már fűnebb láttuk, a' gazdasági literatura' mezején működött, 's dolgozó társ vala a' közhasznú *Esmeretek' Tárában* is. Érdemeit a' külföld is méltányolta, 's több gazdasági társaságok okleveleikkel tisztelék. A' magyar academia 1832-ben iktatá sorába mint levelező tagot. A' munkásságához képest jobb sorsra érdemes férfi nagy szegénységben halt el Pozsonyban, martius' 17. 1839. Angyalffy Mátyás' tudományosságát díszesíté az érintetteken túl, minden mívelt nyelvekbeni jártassága; a' zsidó, görög, latin nyelveken kívül értette az angol, franczia, német, spanyol, portugall nyelveket, milly ismerettel alig dicsekedhetik valaki honi tudósaink között. Adja isten! hogy Hunnia' fiai közt, míg álland, számosan találtassanak a' tudományok' mívelését 's a' hazai jólétet olly elszántsággal 's kitűréssel pártolók, mint Angyalffy volt; segítse isten Hunnia' fiai, hogy a' javokért égő 's fáradó tudósokat több részvéttel és adománynyal gyámolítsák, mint a' szükségek' ezerféle ostromai közt elhunyt Angyalffyt.

IX.

AZ ACADEMIAI KÖNYVTÁR' RÖVID TÖRTÉNETE
'S MIBENLÉTE.

E' KÖNYVTÁR' ÜNNEPÉLYES MEGNYITÁSOKOR DEC. 23. 1844.

ELŐADTA

SCHEDEL FERENCZ, TITOKNOK.

Megértük valahára azon napot, Tekintetes Társaság, mellyen e' teremekben összegyűlhettünk, szemléletére azon tudománykincseknek, mik nagylelkű hazafiak' áldozatából, epedő lelkeink' szomját némileg legalább csillapítani, munkálatainkban ápolni, támogatni fognak. Elveszteném magamat örömemben, midőn az ó- és középkor, 's a' közelebb múlt idő' jelesbjeinek szellemi emlékei által látom magunkat körülvéve; elmondanám milly sovárral vártuk e' napot, 's melly gazdagon van jutalmazva e' hosszú várakozás: ha a' Tek. Társaság más kötelességet nem szab vala elémbe, mellynek annál inkább kell sietnem eleget tenni, mert óráink' szűk volta int, 's e' székem még egy más szónoknak kell átengednem. Tárgyamhoz térek tehát, könyvtárunk' eddigi története' 's jelen állapotja' vázolásához.

Mint a' legrövidebb életben, úgy e' tizennégy éves academiai könyvtárnak történetében is veszünk észre külön időszakokat, mellyek az áttekintést könnyítik. Az első a' társaság' keletkeztétől 1838 végeig t. i. a' Batthyány-könyvtárak' bekebelezéseig terjed, a' második 1844-nek nyaráig, u. m. a' Teleki-könyvtár' átvételéig, a' harmadikat most éljük.

Az első időszak martius' 7-dikével kezdődik, 1831-ben, melly napon iktattuk szekrényeinkbe az első néhány könyvet. Köszönettel jegyzem be a' legelső ajándékozót intézetünk' évlapjaiba: az a' korán elhunyt derék Schams Ferencz volt, 's ajándéka öt darab saját munkája. E' naptól fogva részint magánosak és intézetek' küldeményei, részint munkálatainkhoz kellett munkák' vétele, részint tudományos folyóiratok által, miket a' gróf Teleki-család' bőkezűségének köszönünk, folyvást nevedezett könyveink' száma. Az első külföldi intézetek, melylyek kiadásaiikkal megörvendeztettek, a' philadelphiai természettudományi társulat 's a' berlini kir. academia voltak, melyeket a' cseh kir. tud. társaság, a' müncheni kir. academia, majd az edinburghi kir. társaság 's a' florenci academia követének, időközben a' britt admiralitas 's a' Record-Commission vagyis a' britt országos levéltári bizottmány, nagy becsú roppant köziratgyűjteményével. Magánosak' becsesb ajándékaihoz Bowring Jánosét kell sorolnunk, ki Benthamnek huszonhét darab munkájával, és Czuczorét, ki tizenkilencz magyar nyomtatvánnyal kedveskedett a' XVI. századból, ritkával mind, 's néhányval addig ismeretlennel. De a' legtetemesb növekedéseket e' nyolcz éves időszakban könyvtárunk gr. Teleki József és Marczibányi Livius uraktól vette. Az első, 1834-ben Kresznerics Ferencz néhai tiszteleti társunk' gyűjteményét vásárlotta meg, melly 1060 kötetből áll, mikhez 76 darab kézirat, 's kétszáz-nál több nyomdai zsenge (mint az incunabulumokat nevezni lehetne) járult. Ez adomány annál becsesb volt, mert többnyire jó munkákból, 's főleg a' magyar irodalomhoz tartozókból, állott. Számra kisebb, de becsre jeles volt Marczibányi Livius úr' ajándéka is. Állott az 460 kötetből, melly a' legújabb történetekre 's politicára való, nagyobb részt mégis festői utazások 's képzőművészeti munkák, colossalis rétekben 's a' leggyönyörűbb rézmetszetekkel diszítve. Még a' kéziratárnak azon érdekes növekedtet kell ez időszakból említenem, mellyet az Petrovics Friderik' szorgalma által vón, ki számára Németország' jelesb könyvtáraiban, név szerint a' wolffenbütteliben, 's a' párisi kir. könyvtárban hazánk' történeteit felvilágosító számos iratokat nagy részt saját kezeivel lemásolt, mellyet a' Tek. Társaság a' korán elhunyt társ' emlékeztére „Petrovics-gyűjtemény“ czíme alatt öt kötetben iktatott kézirat-tárába.

Illy alkotó részekből, 's mintegy 2200 darabból, állt könyvtárunk, Czuczor szorgalmatos segédjegyzőnk által lajstromozva, 1838-ban ősszel, midőn elnökünk gr. Batthyány Gusztáv úrtól azon meglepő kellemes hírt vevé, hogy mintegy 30,000 darabból álló könyvtárát academiánknak ajánlja fel; melly nemes példát testvére gr. Batthyány Kázmér úr a maga' kisebb, de válogatott tára' felajánlásával rögtön követett. Én voltam szerencsés az átvétellel megbízatni. Lelki örömmel léptem 1839. aprilis' 7. a' rohonczi vár' termeibe, mellyekben, már akkor sajátunk, felállítva volt. Batthyány Lajos a' nádor veté meg annak alapját egy századdal elébb, mint lajstroma bizonyítja, 's Tivador gróf, ki a' természeti és műtudományok' akkor nálunk még ritka szeretetéről, sőt némelly saját találmányairól, 's 1790-ben az irodalom' útján is a' m. alkotmány' érdekében hátrán felszólaltáról nevezetes lett, bővítette azt harmincz év' lefolyása alatt, nagy költséggel, oly számra, millyenben az gr. Gusztávra szállott. Szakjai a' hittudomány, philosophia és nevelés, mathematicai és hadi tudományok, bővebb a' törvénytudomány, legnagyobb részt még a' nádor' szerzeménye, 's így főleg csak irodalom-történeti tekintetben érdekes, a' political, történeti és földirati szakok leginkább a' múlt századot tárgyalják, 's arra nézve gazdagok; de előkelő szeretettel a' mű- és természeti tudományok kegyeltettek, szinte a' múlt századot tükrözvén vissza. A' kéziratok közt találtuk Trauttmansdorf Zsigmond fő hadi vezér' eredeti naplóját a' XVII. század' végéről, Kéza Simon' kronikonja és Forgách' Commentárjainak hihetőleg az eszterházi codexekből vett másait, mik tehát, mióta ezek elvesztek, helyöket pótolják; továbbá számos kiadatlan országgyűlési 's bizottmányi naplókat, egykor Batthyány nádor' tulajdonait, 's így más példányok felett hiteleseket, az azóta ismeretessé lett ugynevezett rohonczi codexet, 's némelly német és deák középkori codexeket. A' kisbéri könyvtárt egy hónappal utóbb vettem által. Ez összesen 2660 kötet, nagyobb részt Batthyány Józsefé, a' bíbornoké, volt, 's különösen gazdag a' classica és francia literatúrában, a' historiában, utazásokban, 's encyclopaediában. Többnyire sok kötetű 's jól fentartott munkák. Kéziratai Magyarország' történeteire, jogtudományára és államisméjére becsesek: egy primás szerezte azokat. Végre szinte egykorúlag érkezett Pestre, Dübrentei Gábor társunk által szállíttatva, Horvát Endre' hagyománya, 677 kötetben, jobba-

ra classicusok és magyar literatura, nagy részt becses járulék. E' három rendbeli szaporodással könyvtárunkat 1839-ben új időszakra látjuk lépni, 's nem csak szám, de használhatóság szerint is, kivált a' philologia' és historia' embereire nézve; mert a' gazdasági, természeti és műtudományok' szakának elavultságát megvallani kénytelen vagyok. 'S örvedetes volt látnom hogy ezen, egészen különbözö jellemű gyűjtemények szépen kiegészíték egymást, és csak felette kevés kettös példányt adtak, 's mellyeket adának (a' magyar historiában t. i.), könyvtárunknak nem terhére, hanem a' gyakori használatás' tekintetéből valóságos javára szolgálnak. Ez időszakban is atyáskodott szeretett elnökünk az intézet körül. Nem csak több becses nyomtatvány, nyomdai zsenge és képes munka, hanem jeles kéziratok, egy Justinián a' XIV. századból, egy Seneca philosophus szinte, 's mellyeket legelül kell vala neveznem, két corvinianus codex: egy Leo pápa, 's Carbo Lajos' eddig kiadatlan dialogusa de laudibus R. Matthiae, nevelék ez óta, és gróf Teleki József ajándékából, könyvtárunk' becsét. A' folyóírások is folytak, a' család' költségén. Ezeken kívül, először ugyan kir. intézvény, majd országos törvény' erejénél fogva, minden a' haza' határai közt megjelenő nyomtatványok kezdék gyűjteményünket bővíteni.

A' Batthyány- és Horvát-könyvtárak' átvétele előtt, saját könyvtárunk az ülési terem melletti szobában, három nagy szekrényben szorongott. Rohoncziól én nem csak könyveket, hanem a' gróf' felhatalmazottjai' engedelmeből csinos állásokat is hoztam, mellyeknek egy része az említett, terem melletti, szobában felállítatván, kisebb tárunk azokban lón elhelyeztetve, tanácsosnak látszván azt mind addig elkülönözve tartani a' nagytól, míg ez összeírva, és rendezve leend. Az év' derekán külön írrok rendeltetett a' könyvtár mellé, kinek segedelmével a' válogatást és rendezést megkezdtem, egyszersmind pedig az iroda' minden megtakarítható erőit az összeírásra használtam, melly utasításom 's felvigyázásom alatt folyt. Nem maradozok azon hihetetlen akadályok' elbeszélésénél, mikkel a' zavar, 's a' hely' szűke, mert akkor még csak két szoba volt butorozva, békétüresemet próbálgaták. Elég az, hogy a' könyvtár' keresettebb osztályai még azon évben 's a' rá következtben használhatók voltak, sőt az egész is, a' mennyiben akkor három szobába fére, 1842-ben fel volt állítva, a' csonkák és nél-

külözhető kettősek, millyekben a' rohonczi gyűjtemény gazdag volt, elváltva, 's a' kis könyvtár' helyébe leszállítva, ez pedig felhozva 's a' maga' helyeire beosztva, az összeírás befejezve, minden darab a' társaság' bélyegével megjegyezve, 's e' mellett a' könyvtár folyton használtatva. Végre szerencsém volt a' lajstromot is betürend szerint sorozva, 's kilencz kötetbe kötve, a' Tek. Társaságnak, mint ideiglenes fő lajstromot, bemutatni.

'S ránk derült valahára az a' nap is, mellyen sovár vágyunk: a' gr. Teleki-család által ez academiának szentelt könyvkincset is átvehetni, beteljesülhetett. Juniushan vevém által a' magyar részt, a' többit, miután a' butorkészítő hétről hétre 's napról napra csalfán biztatott, végre septemberben. Csak a' legnagyobb erőlködésnek sikerülhetett e' közel huszonegyezer kötetet azon rendben felállítani, mellyben azt bemutatnom szerencsém van. A' hely újra szűk volt, egy résznek ki kelle e' szobasorból szorúlni: a' régi törvény-, természet- és orvostudományi szakokat érte a' sors, de ez által a' régi rend úgy megváltozott, hogy a' fél könyvtárnak ismét ki kelle helyéből mozdíttatni. Egy mellék szoba fogadta fel a' kiszorúttakat.

Könyvtárunk' ezen része nem a' szaporább, de a' hasonlíthatlanul becsesb. A' nyomtatott kötetek' száma 19,376; külön a' válogatott incunabulumoké és princeps editióké 356, az atlaszok és tárczáké 480, 's a' kéziratköteteké kereken 600; együtt tehát 20,812 db. Kiterjed pedig az itt már felállított tár az emberi tudás' majd minden ágaira, főleg mindazáltal a' philologia, ide értvén a' classica literaturát, a' historia 's a' magyar irodalom vannak gazdagon kiállítva. A' szakismerő lelki örömmel fog e' polczok előtt mulatni. Gazdag az encyclopaediai 's az academiái iratok' szaka is. Megbecsülhetetlen pedig a' kézirtattár, mellynek részét a' Cornides' oklevélgyűjteménye és saját dolgozatai és jegyzései teszik.

Még egy része a' Teleki-tárnak, a' hittudományi, van hátra, de mellynek nem adhatunk szállást, míg a' nélkülözhető munkák kiváltva 's eladva nem lesznek; hátra a' Sándor István' bécsi könyvtára, melly a' végintéző' akaratahoz képest ideiglen a' nemzeti museum-ban van letéve; hátra ugyan annak Lukán maradt könyvei, 1105 kö-

tet, miket az idő' kinyíltával fogok, a' másod elnök úr' rendeletéből, Nyitrából hozzánk szállítani.

'S ezekkel együtt köteteink' száma 50 és 60 ezer közt áll.

E' száraz adatok' elősorolása után hadd mondjak köszönetet mindnyájunk' képében azon nemeseknek, kik e' kincseket az academia' kezei közé tették. Eszköz nélkül a' legszebb elme sem tehet nagyot. Fel, társaim, a' nemes versenyre: háláljuk meg a' jótevők' javalását, 's érdemeljük a' nemzet' bizodalját!

X.

A' TELEKIEK' TUDOMÁNYOS HATÁSA.

IRTA

'S AZ ACADEMIAI KÖNYVTÁR' MEGNYITÁSA' ALKALMÁVAL DEC. 23. 1844.

ELŐADTA

BAJZA JÓZSEF RT.

Sok család virágzik a' két magyar hazában, mellynek eredetét messze a' régi korba vihetni fel, melly tagjai' sorában hadi és polgári koszorúkkal ékes fejeket mutat; de nem nagy azok' száma, mellyek a' szellemi viradásra közvetve, még kevesebb, mellyek közvetlen hatottak. Mert azalatt, míg más népek, roppant számmal, rokon ivadékoktól környezve, békés évtizedek, néha félszázadok' élvezetében világokat derítének mind hazájok, mind az emberiség' ismeretkörére: addig az idegen földre települt magyar, egy messze hagyott honnak testvértelelen raja, csaknem ezer éves életen át saját lételeért küzde, és küzd mai napiglan ellenséges nemzetiségek' elsodrani készülő özönében. Illy nehéz körülmények között, midőn hosszú időfolyamokon át, folytonos fegyverzaj viszhangzik bércezen és síkon, a' haza' kebelében és határaihoz közel, midőn az érdekkülönbségek' ezre miatt minden figyelmet csak a' jelen perczenetek' vas szüksége köt le, a' tudományos buvárkodásnak semmi mozgalmi tér nem nyílik; a' szellem sem magasra, sem mélyre nem szállhatván parányi körben tesped. És e' nyomasztó viszonyok jutának osztályrészül apáinknak, ezek nekünk, későbbi unokáknak; ezért maradánk olly messze a' nemesebb népfajok mögött, ez oka, hogy a' fegyverzaj' megszűnte után is, annyi idegen elem' egy-

más közti harczában, tudományos ébredezésünk olly nehéz, olly szer-telen lassú.

Kétszeres dicsőség jut e' szerint azon keveseknek, kik a' gátló körülmények daczára, magukat tudmányszeretet 's ápolás által tették kitünőkke e' hazában. Az ő érdemök elfogyhatlan fényű és nem csekélyebb mint azoké, kik hadi pályán áldoztak, vagy vért vagy életet. Ők is a' haza' virágzásaért fáradozának, küzdő bajnokai voltak a' lételeért csatázó nemzetnek, elszánt, nehéz harczokat vítak a' butaság, balitélet, babonás hit, vak buzgalom, szóval a' szellemi sötétség' óriásai ellen; homlokveríték között egyengetvén az ösvényt a' felvilágosulás és nemzetiség' mennyei nemtője előtt. Azért neveik oda tartoznak a' hadhósek' nevei mellé, kiket, ha a' magyarnak csakugyan van jövődjé, a' hazának egykor keletkezendő nagy történetírói igazságosban méltatván, e' nemzet' áldásaiba fognak ajánlani. A' lantverő Zrínyi' érdeme nem kisebb, mint az eszéki hidat elromboló Zrínyié, 's a' velős beszédű Telegdi és Pázmán, az ékes verselő Gyöngyösi, és a' kedves dalnok Faludi, hósek valának a' maguk' pályáján, szinte úgy mint Szondi vagy Dobó, Losonczy vagy a' kenyérmezei győzők 's a' magyar beszéd' törvényhozója Révai, és a' nyelv művész Kazinczy, hosszú időkre kiható győzelmek' vezérei voltak a' szellem' birodalmában. A' csata' bajnokai-nak köszönhetjük hogy még fenn áll e' haza; a' tudományok' bajnokai-nak; hogy virágzik, hogy e' nemzet összetörvén az idegen hangok' nyolczszázados jármát, nemzeti nyelven gondolkodik, és szól; hogy rá az értelmiség' világa mindig erősebb és boldogítóbb fényben dereng 's férfiasan kezdi emelni fejét a' szabad nemzetek' sorába. Azért tisztelet a' tudomány' férfainak, kik népünk' számára hódításokat tettek, tartományokat foglaltak a' szellem' országából. Ha ők nem fáradnak, gyakran üldöztetés, többször félreismerés néha még megvetés között is, elszántan és csüggedetlenül, csaknem minden jutalom nélkül az egy öntudatén kívűl; ha a' nemzet' legnagyobb kincsét, a' nyelvet, melly iskolából, tanácsteremből, szónokszékről, a' társalgás' csillogó csarnokaiból származva, megvetve, elfeledve, paraszt kunyhókba menekült, ott nemsokára elvadulandó, keblök' szent érzelmeivel nem erősítik, lelkök' gondolatával nem túplálják, edzik, gazdagítják, izlésükkal nem nemesítik: ma le kell vala mondanunk a' nemzeti szellemben gondolt és akart fejlőd-

désről. Mi vált volna a' honszerző apák' nyelvéből, közepette annyi mivelte népnek, közel ezer éven át, az irodalom' bajnokainak fáradalma nélkül? Ki mert volna arra gondolni, hogy az elhanyagolt, szószegény, durva beszéd iskola és törvényhozás' nyelve legyen? 'S mit II. József elvből, de hazafiútlan tanácsosok' szavára is, tón, a' későbbi fejedelmek szükségből tették volna, elmaradva látván a' nyelvet a' haladó század' eszméitől; 's a' magyar nemzet' egyik legemlékezetesebb királya, V. Ferdinand, nem tehetné le 1844-ben nemzetiségünk' egy új időszakának alapkövét, nem adhatná fejedelmi szavát, a' legvérbematóbb szót, mit a' magyar nemzet háromszáz év óta fejedelmi ajkáról hallott, hogy országgyűléseinkhez ezentúl a' nemzet' nyelvén akar szólni. Nyomról nyomra kelle e' téren minden talpalatnyi földért megküzdeni, meddig a' nagy győzelem kivívatott; magas fokra kellett emelkednie a' nyelv' fejlődésének, hogy illy nagy lépés a' lehetetlenségek' sorából kimozdúljon. 'S a' küzdők' seregében ott állnak, mint előcsatázók a' magyar irodalom' bajnokai és ott általában mind azok, kiket tudományok' pártolóinak nevezhetünk, mert tudomány nélkül nyelvművelés nem gondolható. És e' részben nincs mit szemrehánynia egyik szak' emberének a' másik ellen. E' jelen percz' nagy eseményének mind előkészítői voltak, munkálkodtak legyen komoly tudományokban, vagy a' virágosabb költői pályán. Bölcselőre szinte úgy szükség vala, mint regényíróra, dalköltőre mint történet- vagy természettudósra, mindnyájan sugárokat adtak a' nemzeti nagy felviradáshoz.

Isten támaszokat állíta e' nemzetnek egyes fiakban, egész családokban, kik szívükben hordozván ügyét, megmenték a' vég enyészettől 's fáradván szent buzgalommal hadi, polgári és tudományos pályákon, teremttői levének a' mai sokat ígérő kornak és nagyokra ébredt nemzedéknek. Ezen támaszok közé sorozandó, mellyről ez alkalommal szólni akarok, a' Telekiek' fényes háza is, ez a' nemes sarjadékokat nevelt régi törzs, melly hadi és polgári viszonyokban egyképen kitűnő, különösen pedig tudmányszeretet és pártolás által tevé magát olly emlékezetessé, hogy e' részben kevés családot mutathat fel a' két haza hozzá hasonlót.

Eredetét veszi e' családvér a' *Mecsenicsi Garázdáktól*, kiknek egyik ága *Szilágyinak* nevezte magát. Horogszegi Szilágyi László 's

Garázda Miklós és Dénes már a' XV. század' elején terjedelmes birtokok' urai valának Boszniában. Nekik köszönhetette Zsigmond király, hogy a' pártütő Hervoja János, spalatrói herczeg, megaláztaték 's a' zworkniki vár a' király' hűségében megmaradt¹⁾. Ezen Szilágyi Laszlótól származik Horogszegi Szilágyi Mihály²⁾, a' vajda 's Magyarország' választott kormányzója, a' bátor hadvezér és szilárd férfiú, kinek vas akaratát korona' ígéretével sem lehetete meghajtani³⁾, a' tudomány-kezdő és maga is tanult ember⁴⁾; ettől Szilágyi Erzsébet, Hunyadi János' hitvese, ama' két nevezetes magzat' anyja, kiknek egyikére századok után is gyászszal, másikára kevély örömmel emlékezik a' magyar, anyja a' verpadon elesett Lászlónak és anyja Mátyásnak, kinek halálakor magát az igazságot megholtnak vélte a' nép, 's így a' Telekiekre a' haza' legnagyobb korának dicsősége is visszafénylik, mert Hunyadi Mátyásban is Garázdák' vére forrott.

A' Garázda-ivadék 1414 körül költözött a' török által feldúlt Dalmátországból e' hazába 's Bihar, Arad, Békés, Zaránd megyékben települt meg. Megszerezvén itt Zágorhid, Szék és Telek helységeket, egyike *Zágorhídi*, másika *Széki*, harmadika *Teleki*-Garázdáknak neveztek el magokat. A' Széki-Garázda ág utóbb egy leánycsemetében maradt fenn, 's azt egy Teleki-Garázda vette nőül. Így egyesülve a' két ág' sardjádékai *Széki Telekieknek* nevezték magokat 's nevezik mai napiglan⁵⁾. Ősapja minden későbbi Telekieknek Mihály lón, ezen néven második, Apafi Mihály' fejdelem' ministere, ország' főtábornagya, Huszt, és Kővár' várajnak, Csík, Gyergyó, Kászon, Sepsi, Kezdi, Orbai székeknek főkapitánya, minden királyi tizedek és harminczadok' fő haszonbérloje 's Apafi' halála után 1690. apr. 15. Erdélynek választott fő kormányzója

¹⁾ Jos. Benkó, Transsilvania Tom. II. 412. 's köv. lap. — Kazinczy Ferencz' eredeti munkái. II. köt. 373. 's köv. lap.

²⁾ Szilágyi Mihály egy adománylevelében, mellyet a' Telekiek ma is birnak, a' Szilágyi-Garázdákat, consanguineusoknak mondja. Erre mutat a' Szilágyi-, Garázda-, Teleki-házzal közös czímer is: a' vadkecske. Kazinczy' munk. II. 374.

³⁾ „Pars magna procerum Michaelum ipsum optandum Regem esse praedicabant, quod ille nepotis gratia obnixè recusavit.“ Bonfin Dec. III. libr. 9.

⁴⁾ Czvittinger, Spec. Hung. Lit. a' Szilágyi cikkben 373. 's köv. lap.

⁵⁾ Benkó, Kazinczy a' főnebb idézett helyeken.

's a' családban első gróf; sokképen magasztalt és gáncsolt 's még a' történetírás által eléggé alaposan meg nem bíralt ember, de kétségtelenül nagy elméjű, 's békében és hadban egyképen nevezetes tünemény. Neje Köröstarcsai Vér Judit volt 's e' házasságból hat fiú és hét leánygyermek sarjadt fel. Ezekből ágaza el a' magas virágzatú 's maiglan tündöklő család, és rokonságba jöve a' két haza' majdnem minden fényes házaival, mert egybeszővődve látjuk azt a' Bethlen, Barcsai, Bánfy, Kemény, Wesselényi, Kendeffy, Kornis, Toroczkay, Mikes, Vér, Szerencsi, Zejk stb fejedelmi, grófi, és nemesi törzsekkel.

A' Telekiek közül számosan viseltek a' két hazában első rendű hivatalokat. A' nagynak nevezett Mihálynak fenebb láttuk czímeit; egy Sámuel magyarországi al- és erdélyi főcancellár volt; két József a' szent korona' őre, többen belső titkos tanácsosok, főispánok és ezek' helytartói, referendariusok, királyi-táblai bárók, hétszemélynőkök, egyházi gondnokok; egyik a' pécsi iskolai kerület' igazgatója; tudományos testületek' elnökei, tagjai, és néhányan magasabb hadi hivatalokban. Díszes czímek, de a' mellyek gyakran érdemetlent is fényköddel vonnak körül, 's én nem említném őket, ha a' Telekiek' érdemét e' czímeiktől kellene mérnem, de ők többnyire magok adtak a' hivatalnak fényt, nem az nekik, melly különböztetés a' mai hivatalsovárgók' nagy táborában nem lesz szükségtelen, hogy a' magasra vergődött üres lelkek a' legnagyobb fény közepett is kénytelenek legyenek érzeni a' maguk' semmiségét.

Nem tevésem feladatomból a' Teleki-ház' történeteit megírni, azért elég legyen a' futólogos vázlat annak eredete 's régisége' első nyomai iránt. Ki többet kíván felőlök tudni, forgassa át a' magyar és erdélyi történetek' legutóbbi két századát, 's lapjain nem egyszer fog találkozni a' teleki-névvel: én célomhoz képest a' Telekiek' tudományos hatását kísértendem meg, mennyire az adatok' szűke és erőm' kicsinsége engedi, vázolni.

A' gyula-, most károlyfejérvári nagy templom' falán¹⁾ fekete márványba vésve még a' múlt század' elején ezen sírverseket lehet olvasni:

¹⁾ Lásd: Halotti tanítások, mellyek gr. Sz. Teleki László és Teleki Eszter' el-

Quem non livor edax alienaque gloria torquet,
 Perlegat haec latiis carmina caesa notis.
 Tres fuimus clari cognato e sanguine vates,
 Pannoniam Dravus qua rigat altus humum.
 Unus erat Janus, patrias qui primus ad oras
 Duxit laurigeras ex Helicone deas;
 Alter erat Petrus, genitus de stirpe Garazda,
 Qui tulit Aoniae plectra sonora lyrae;
 Ultimus hos ego sum, cognata e gente secutus,
 Tertia doctarum gloria Pieridum.
 Strigonia Petrus requiescit in arce, Joannem
 Ipsa suum sedes pontificalis habet;
 Hic mea, si dederit sors, ossa recondite: si non
 Nil nostra, jaceant quolibet illa loco.

Vivens scripsi a. d. 1507. vixi annis XXXVII.

Ezekből világos, hogy egy Garázda Péter költő volt, 's hogy ezen mívelt beszédű sírirat' szerzője is garázda-rokon 's végre, hogy a' nagy hirű Cesinge János, vagy mint maga szerette volt magát nevezni, Janus Pannonius is garázda-ivadék vala. Ama' két elsőről nem tudunk többet, mint az idéztem versek mondanak, mert olly időkben éltek, mellyben a' tudomány-gyarapítóknak nevökkel 's irataikkal együtt könnyű volt az emberek' emlékezetéből kiveszniök; Janus felől azonban, mint Telekiek' rokonáról, helyén lesz kissé többet mondanunk.

Született a' XV. század' ezen ünnepelt költője 1434-ben aug. 9. Slavóniában, azon tájon, hol a' Dráva a' Dunába szakad. A' versek, honnan ez adat vétetett, a' helyet nem jelelik meg névszerint. Magasabb neveltetését az olasz ég alatt, Pavia és Ferrarában nyerte, hová őt anyabátyja, Vitéz János, váradi püspök, saját költségén küldötte volt. Kevés idő alatt olly nagy előmenetelt tőn, hogy tizenhatodik évében Italia' legtanultabb embereinek figyelmét vontá magára 's a' modenai püspök, János Antal és Estei Lionell, ferrarai herczeg' szeretetével dicsekednék. Ez időben már néhány költeményt írt. Epigrammákat, tudniillik, a' nevezett Estei Lionellre és ennek 1450-ben történt halálakor sírírását, úgy szinte a' jubilaumi bucsújárásokról és egy nagyobb III.

takarítottatások' alkalmatosságával elmondattak. Kolosv. 1779. — Kazinczy' ered. munk. II. 375. — Néhaj gr. Sz. Teleki József úr' sírhalma. Pest, 1819. 7. lap.

Fridrik császárhoz: „De pacanda Italia.“ Alkalmat erre a' császár' Olaszországba jötté adott, mikor a' nevezetesebb városok őt nagy fény-nyel fogadván, püspökök, tanácsbeliek, tudósok ékes beszédekkel üdvözlék 's a' háborgások' eloltására és békeszerzésre kérték, buzdíták. Általadatott-e a' vers a' császárnak, vagy elmondotta-e azt Janus előtt, nem tudni; de az utóbbit ifjú kora' daczára is föltehetni, mert Aeneas Sylvius III. Fridrik' történetében említi, hogy még gyermekek is üdvözlötték a' császárt, nevezetesen Sforza herczeg' kilencz éves fia. Janus a' görög és romai nyelvben olly előmenetelt tett Olaszországban mulatása alatt, hogy tanítója Guarino' mondata szerint, midőn Latium' nyelvén szólott, romainak, midőn görögül, athenaei születésűnek gondolatnák. Itt és ez időben írt epigrammáin 's egyéb rövid versezetein kívül, mellyek közt több elegia van, egy költeménye is készült a' szelek' versengéséről (Eranemos) 's lihetőleg azt is, melly Gonzaga Lajos, mantuai herczeghez van czímezve, akkor írta. Ugyanez időben fordíthatta a' maga' jóltevőjének, Jakab Antal Marcellnek, olasz nyelvű elegiáit latinra. E' munkája azonban elveszett, hacsak Velenczében valahol elrejtve nem lappong. Fordította továbbá Plutarch' némelly munkáit prosában. Végre a' Guarino és Marcell' dicséreteit írta, legnevezetesebb műveit, de ezeken a' végsimítást haza érkezte után tette meg. E' két költemény nemcsak terjedelmes tudományát 's régiségbeni jártasságát tanúsítja, hanem szeretete 's hálája' szép érzelmeit is tanítói 's jóltevői iránt. Epigrammaiban pedig sok élénkség és tűz van, 's a' legtöbhekből azt látjuk, hogy a' heves és (Strozza Vespasian' bizonyítása szerint) igen szép ifjú az olasz nap által még nagyobb lángolásba hozatva, határtalan tisztelője volt a' szép nemnek. A' nálunk is ismeretes Galeotto, ki Janusnak még Olaszországban ismerőse, barátja 's a' verselésben oktatója volt, bizonyítja, hogy haza térvén Cesinge, nagybátyjával, Vitéz Jánossal, együtt a' király' udvarában élt, miből gondolhatni, hogy alkalma volt a' budai academia' felállításában a' király' szándékát segíni.

Lajos király, Pécssett és Zsigmond Budán állítottak ugyan felsőbb iskolákat; de azok lehanyatlának, legalább nem terjeszkedtek ki minden tudományra. Dénes érsek és Janus arra buzdította a' királyt, hogy egy iskolai egyetemet alkosson, rá szokás szerint pápai engedelmet

kérvén. II. Pál pápa megadá azt, levelet írván iránta Dénesnek és Janusnak: mellyben meghagyja nekik, hogy a' bolognai főtanoda' példájára „studium generale“ állittassék. Nem tudni hol állott az Budán 's meddig állott. — A' király egy bizománylevelében, mellyel Janust és Rozgonyi Jánost a' pápához küldé segélykérelem miatt a' háború' folytatására, így nevezi őket: „Capita consilii nostri primaria.“ Martiusban elindultak 's a' velencei birtokokban mindenhol kitüntetéssel fogadtának. Janus Romában két szép beszédet tartá. Ezek mind annak bizonyítványai, hogy a' tanult férfinak itthon és külföldön tekintélye és hire volt. Meghalt mint pécsi püspök 39 éves korában. Minthogy 1471-ben a' Mátyás király elleni öszveesküvésben, mellyért Vitéz János is börtönnel lakolt, neki is része vala, a' király' haragját rettegven, nem merték fényesen temetni, hanem tetemeit beszurkolt koporsóban egy kápolnába rejték el hívei. Mátyás sok idő után Pécsre jöven, megszidá az alacson félelmet és a' tetemek' fényes temettetését parancsolá. Síriratát maga készíté:

Quin etiam tacita jaceam ne ignotus in urna,
 Signari hoc cineres carmine mando meos.
 Hic situs est Janus, patrium qui primus ad Istrum
 Duxit laurigeras ex Helicone deas.
 Hunc saltem titulum, livor, permitte sepulto;
 Invidiae non est in monumenta locus.

Verseit legelőbb egy erdélyi Hadrianus Volfart, utóbb Zsámboki és mások adták ki; de csonkán, hibásan 's ollyakkal vegyest, mellyek nem övéi. Gróf Teleki Sámuel cancellárnak jutott a' szerencse ez egyik ősrakona' elneműveit összeszedni. Kiadta ő azokat Utrechtben, két kötetben 1784-ben egykorú kéziratból és tizenhárom más kiadás után szerkesztve. Ugyanő azóta is fedezett föl némelly kiadásokat, mellyek m. vásárhelyi könyvtárában őriztetnek. Decius Barovius Telegdi Jánoshoz írt levelében említi, hogy Janus magyar nyelvtant is írt legyen, de azt már ő is elveszettnek jelenti 's fel sem is fedeztetett maiglan¹⁾. Zsámboki mondja, hogy magyar történetet is írt versekben, mellyet ő Bécsben látott és olvasott. Megvannak-e még ezek, és hol

¹⁾ Bod Péter, M. Athenás.

vannak, felőle tudomást nem szerezhettem. Ennyit a' garázda-vérből eredt Janus Pannonius felől ¹⁾).

A' magyar irodalom' barátjának akarata ellen is azon gondolata fog ébredni, vajha e' tanult ember és koszorús költő magyar nyelven írta volna köz tetszéssel fogadott miveit. Hol állhatna most irodalmunk; hol nyelvünk, ha azok' művelésében illy elme gyűjt vala első világot és lángeszű követőkre talál. Ma talán nyelvünket gazdag irodalmunkért külföldi tudományos emberek tanulnák, miként mi a' külföldi nyelveket. De mi vala az ő korában a' magyar nyelv! 's mi volt maga a' franczia, angol és német is! mind a' romainak szolgái. Ezek ugyan a' következő századokban lerázták annak nehéz bilincseit, de mi, sorsverte nép, épen ekkor hajtók meg nyakunkat a' török' százötven éves igájába. A' magyar költészet csak egy századdal később kezde ébredni Balassa és Rimai' szűk körben zengő lantjaik által.

Elmondám, mit a' garázda-ivadékokkal rokon férfiak tudományos foglalkodása felől tudunk, álljon itt most a' Teleki nevű Garázdák' tudomány körüli hatásának vázolata.

Egy egész kis sereget képeznek azon Telekiek, kik a' tudományok' ügyét saját irataikkal előmozdíták, mellyek között vannak munkák, miket irodalmunk' nyereségének lehet nézni.

Már a' nagy Teleki Mihálynak egyik fia, Mihály — ezen néven harmadik — a' kővári kerület' főkapitánya író volt 's a' mi több, magyar író. Ő Weber Ádám János' latin munkáját magyarra fordította, melly illy cím alatt nyomtatott ki: „Fejdelmi lélek, avvagy a' jó fejdelemnek szükséges ajándéki, mellyeket rövid szakaszokban foglalván, históriákkal és politiai elmélkedésekkel világosítván deák nyelven adott ki Weber Ádám János sz. Ágoston' regularis canonokja stb. Kolosvárott nyomtatta Némethy Mihály 1689.“ 4-rétben 138 lap. Ajánlva van a' könyv. „A' Méltóságos ifjabbik Apafi Mihálynac, isten' kegyelméből Erdélyországának választott fejedelménec nekem kegyelmes uramnak ő nagyságának.“ Az ajánló levélből kitetszik, hogy ezen Mihály is sokat forgott Apafi fejdelem körül. A' könyv tanításokat foglal magában a'

¹⁾ Hormayr és Mednyánszky: Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Erster Jahrgang 1820. 109—124. l.

fejedelmek' számára, mint kelljen magukat viselniök köz és magánviszonyaikban. Az író korához képest jól tudja magát kifejezni, gyakran szabatos és szép rövidséggel 's mind a' mellett, hogy latinból fordít, szorgalmasan kerüli a' latin szavakat 's úgy tekinthetni őt mint a' tiszta magyarságbani úttörők' egyikét. Nevezetes e' könyvben az igék' úgy nevezett ikes faja' szabályainak szoros megtartása annyira, hogy a' 138 negyedréti lapon sehol sem vettem észre ez elleni vétségét.

Nem lesz érdektelen a' szerző' magyarságának bizonyítványául egyikét helyet közleni. Mindjárt a' könyv' első lapján ez áll: „Az embernek természeti ha jó, az embert igazgatni, ha rossz, az embertől igazgattatni kell, kiváltképen attúl, az ki másoknak igazgatására elől-téte-tett. Nem jó Királyok azok, az kik csak az ő alatta valóknak Királyi, és nem magoké. Az első, az ki magát az királynak alája veti, maga légyen az Király: tanúllyá meg annakokáért a' maga igazgatását, minekelőtte gyakorlaná az alatta valóknak igazgatását. Mert az maga igazgatása' fundamentuma az alatta valóknak igazgatásának. Az maga igazgatása az a' közönséges óra, mellyhez kellessék az alatta-valóknak igazgatását szabni.“ A' negyedik lapon: „A' Király az Királyi nevezetre valóságossan akkor méltó, mikor az ő Királyi-székiben ül az állhatatosság, és selyem köntüsében gerjede az Jóság, Királyi koronájában fénylik az Bölcsesség, az szívében él az Kegyelmesség, fegyverében öltözik-fel az erősség, az kezében az adakozás nyílik, ki, az szemében az Emberség virágzik, győzedelmében penig az Istennec ditsósége győzedelmeskedik.“ Vannak a' könyvben sok velős rövidséggel adott mondatok, például: „Az ditsóságra legegyszerűsebb út, ha olyan léssesz a' mineműnek kívánsz, hogy tartassál. — A' kinek több szabad mintsem illik, több tetszik mintsem szabad. — A' tanácsban tekenős béka a' véghez vitelben sas légy. — Az tudomány a' közönséges emberben ezüst, a' nemesekben arany, a' fejedelmekben drága gyöngy. — Az ország hajó, mellynek kormányja a' kenyér. — A' ki a' víznek fenekét, nem láttya, ne mennyen azon által. — A' kinek tehetsége nincs úgy a' mint akarja úgy akarjon, a' mint tehetsége vagyon; szabja lábához a' lépést. — Gyalázatos a' fejedelemnek a' sok halálos büntetés, mint szintén gyalázatos az orvosnak a' sok halott. — Nem jó az, a' ki még a' gonosznak is nem rossz. — A' ki jelenlétében tüled fél, távol léted-

ben árt. — Rosz dolog az, mikor olyan fejedelem vagy, a' ki alatt senkinek semmi nem szabad, de rosszabb dolog, mikor olyan fejedelem vagy, a' ki alatt mindennek minden szabad.“

Ugyanezen Mihálynak Mihály fia, e' néven negyedik, mint kolosvári tanuló illy című értekezést adott ki: „Exercitatio theologica, de honorum operum necessitate.“ Kolosvárt 1718. ¹⁾).

Említendők még az írók' seregéből Ádám, dobokai főispán 's kormányzó tanácsos, Kolos, Torda, és Közép-Szolnok' főisp. helytartója. Irt verseket nejének, Wesselényi Máriának, halálára és fordította Corneille Cid-jét ²⁾. Tiszta magyarságú, könnyű folyamú verselő. Fordítása' előszavában korholja azokat, kiknek „hibás és közönséges szokása, hogy a' maga nyelvét nem tudja, vagy ha tudja is, semmit szépnak jónak ne állítson, valami magyartól vagy magyarul készített 's így idegen 's kölcsönzött tollakkal büszkélkedvén a' magáét elhúllassa. Érez-zük, úgy mond, az idegen nyelveken írott könyveknek szépségét, de a' magunkét olvasni ne resteljük, tanuljunk 's tudjunk más nyelveket, de a' magunkét el ne felejtsük, sőt azon ügyekezünk, hogy a' magyar könyveknek becse légyen köztünk.“ E' szavak félszázad előtt íratlak és az intés, fájdalom! még ma sem felesleges. Ezen Teleki Ádám II. József alatt a' kolosvári kerületben királyi biztos volt. Mikor e' hivatalát letette, a' rendek' gyűlésében szabadságot adott mindenkinek, hogy ha ellene panasza van, adja elő, hogy hibáját jóvá tehesse, vagy a'

¹⁾ Benkő, Transs. II. 417. — Teleki Sámuel' Bibliothecájában e' könyvnek más címe van: „Teleki (Mich. S. R. I. Com.) Dissertatio philosophica de unione mentis cum corpore. 4. Claudiopoli 1718.“ Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék, Pars II. 259—260.

²⁾ Emlékeztető oszlop, melyet néhai igen kedves és ritka virtusokkal fénylett kedves élete párjának L. Baronissa Hadadi Wesselényi Máriának áldott emlékezetére megkeseredett szívvel emelt R. Sz. birodalombeli gróf Széki Teleki Ádám, a' cs. és apost. királyi felségnek arany kolcsos komornyikja, valóságos titkos tanácsosa, a' kolosvári circulus' királyi comissariususa, nemes Belső Szolnok vármege' munkálkodó főispánja, Kolos, Torda és Közép Szolnok vármege'knek administratora Kolosvárt 1786. — Czid, szomorújáték, melyet hajdan Korneille Péter franczia nyelven készített, mostan pedig magyar versekbe foglalt gróf Teleki Ádám stb ns Kővár vidéke' fő kapitánya. Kolosvár, 1773.

netalán okozott kárt megtéríthesse. Olly tett, mit csak tiszta öntudattal merhetni. Szül. 1740. megh. 1792. — *Domokos* a' tordai főispán, ki saját életét írta meg egy jókora kötetnyi kettős alexandrinekben¹⁾. E' versek költői tekintetben ugyan nem birnak becszel, 's bennök mind nyelv, mind verselés darabos, de tartalmuk nem érdektelen, mert néhány jellemző vonást adnak a' múlt századi erdélyi fő házak' szokásiból. Vajha csak illy keveset is birna a' történetbuvár nemzetünk' korábbi századaiból! Vannak e' kötetben egyéb alkalmi versek is. Ezen Domokos m. vásárhelyi házára e' maga által készített fölirotot véseté: „Non aurum pro vendita patria acceptum, vel servo detractam mercedem, non obolum egeno denegatum, nec numum pro re miseri detorta dono datum aut aes alienum, in damnum familiae conflatum, his inesse putes lapidibus“ a' mi jellemzi e' férfiú' tiszta lelkét. — *Domokos*, a' cancellár' fia, a' köz szeretethen álló sokat ígért fiatal férfi, ki huszonöt éves korában halt meg közönséges szánattól kísérve. Több munkák' szerzője, mellyek részint kiadvák, részint kéziratban maradtak, a' m. vásárhelyi könyvtárban letéve. Köztök legnevezetesebb Utjának, melyet Magyar és Erdélyországban, a' kapcsolt részekben és a' tengerparti vidéken 1797-ben tett volt, leírása²⁾. Benne sok józan nézetek közölve, mellyek a' fiatal utazó' helyes ítéletét és sokoldalú ismereteit tanúsítják. Lipcsében a' gazdasági, Jenában a' természetvizsgáló társulat tagjai' sorába vette föl, a' jenai mineralogiai társulat pedig a' még alig huszonöt éves ifjút elnökévé választá. Az erdélyi nyelvmívelő társaságnak is buzgó és munkás dolgozó társa volt, 's iránta sok vagyonos és tanult férfiakban gerjeszte részvétet. Szül. 1773. megh. 1798. sept. 16. — Sovány, vékony alak volt 's gyenge teste nem bírta el szelme' súlyát; innen kora halála. Benne irodalom és haza egyképen sokat veszítének. *Ferenx*, Domokos' ücsce, a' cancellár' fia, ki e' mun-

¹⁾ Az emberi sorsnak változandósága, mellyeket versekbe foglalt atb Széki gróf Teleki Domokos, nem. Torda vármegye' főispánja. Kolosvár 1815.

²⁾ Egynéhány hazai utazások leírása Tót és Hotvátországoknak rövid esmertetésével. Bécsb. 1796. részmetesz. és földképekkel. — E' munka németre is fordított Németh László győri evang. tanító által (Reisen durch Ungern und einige angrenzende Länder. Pesth, 1805.), hol a' szerző' életirása is közöltetik.

kát írta: „Die Spiegelscheibe, ein neu erfundenes catoptrisches Instrument. Wien 1817.“ — *Ferencz*, a' megholt, a' paszmosi költő, kitől Döbrentei egy kötet verset adott ki, mellyek közt egy pár becses költemény van¹⁾. — *Ferencz* az élő, a' referendarius, Zrínyi' német fordítója 's több becses czikkek' írója Hormayr és Mednyánszky' történeti zsebkönyvében, és a' Tud. Gyűjteményben. Ide sorozandók még a' gazdasági tudományokban jártas *Sámuel*, a' m. academiai elnök' testvére, ki a' Tud. Gyűjteményben a' m. képirókról értekezett²⁾. *Domokos*, az academiai levelező tag, több hirlapi czikkek' 's egypár tartalmas versezet' szerzője 's végre a' lelkes *László*, a' szilárd jellemű és erélyes szónok, a' Kegyencz nevű színmű' sokat ígérő szerzője. Három van még az elhúnyt Telekiek' sorában, kikről legelőbb kell vala szólnom 's csak azért nem szólottam, mert nekik külön szakaszokat kell szánnom, ha célnak méltólag meg akarok felelni: *Sámuel* az erdélyi cancellár, *József*, az ugocsai főispán és *László* Somogy megyének főispáni helytartója.

A' cancellár *Sámuel*, a' nagy Mihálynak Sándor fiától és Petki Nagy Zsuzsannától származott unokája, született 1739-ben novemb. 17. és tizenkét éves koráig Czelnán neveltetett³⁾. Neveltetésére azonban kevés gond vala, 's a' mivé lón, leginkább saját ügyekezetének köszönhetette. Tizenkilencz éves korában Józsefnek, a' későbbi ugocsai főispánnak, és Ádámnak társaságában utazni mert külföldre, hol, mint Bibliothecája' előszavában maga vallja⁴⁾, könyvek' gyűjtését tűzé fő céljául. Mária Terézia alatt királyi kamarás leve, aztán küküllői főispán és erdélyi kormányzéki tanácsos. II. József alatt belső titkos tanácsos, 1784—1790-ig királyi biztos, a' II. József alatt alkotott nagyváradi kerületben. Szabolcs, Arad, Békés, Csanád, Csongrád megye' főispáni helytartója, a' hajdukerületekben főkapitányi helyettes, Bihar' főispán-

¹⁾ Gróf Teleki Ferencz' versei 's néhány leveléből töredékek. Kiadta Döbrentei Gábor. Budán 1834.

²⁾ Tud. Gyűjtemény 1828. IV.

³⁾ Bod Péter, Magyar Athenás. 290. l.

⁴⁾ Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék Pars I. pag. XXVIII. 's következ.

ja, két év múlva magyar alcancellár és marmarosi főispán. Leopold alatt erdélyi főcancellár és ismét bihari főispán, szent István' rende' nagy keresztese, a' güttingi, varsói, jenai tudományos academiák' tiszteleti tagja. Megholt Bécsben aug. 7. 1822. nyolczvanhárom éves korában. Ó vala a' m. vásárhelyi gazdag mintegy 40,000 kötethől álló könyvtár' alapítója. „Tizenkilencz éves koromban — így szól magáról Bibliothecája' I. kötetének előszavában — a' dicső M. Therezia' engedelmevel külföldre utaztam, a' schweitzzi, belga és francia tudós férfiak és tudományokkal virágzó academiákra. Itt felgyuladván bennem a' tudományok iránti szeretet, csodálatos vágyat éreztem magamban jeles könyveknek hármii fáradság és költséggeli szerzésére, és azoknak a' messze fekvő hazába szállítására. . . . A' közhivatalok' komoly gondjai közt is, mellyekkel fejedelmeim' bizodalma megtisztelt, soha semmi helyet, semmi alkalmat el nem mulaszték, hogy könyveim' gyűjteményét Europa' minden zugaiból szaporítsam. Sem életem' gondjai, sem az országok' nagy távolsága 's egyéb roppant akadályok el nem birtak csüggeszteni, hogy annak nevelése és díszítésére minden szorgalmamat csaknem erőm 's vagyonbeli tehetségeimen felül is ne áldozzam. Ezen fáradságot, ezen költségeket azon szándékkal szentelém, hogy a' könyvek' szükségében sinlő haza' hasznára munkáljak 's magamat ez által hasznos honpolgárrá tevén, valahányszor hivatalos gondjaim engedendik, a' minden idők' bölcsei' mívelt elméjének emlékeivel gyönyörködtessem lelkemet. Mások, kikre a' szerencse nyájasabb arczczal mosolygott, vagyonaikból vagy családi javaikat nevelik, vagy épen fényűzést hajhásznak és nagyravágyásukat emelik, én a' magam' elég csekély birtokából emez az ismeretek' minden ágaira nézve válogatott könyvek' gyűjteményét szerzettem, azt örököseimre hitbizományképen átruhazván, hogy némi föltételek mellett a' honi tudomány-mívelők is használhassák. Legyen e' cselekedetem bár némellyeknek balgaság, nekem nem látszik legalább okatlan halgaságnak.“ E' szavak eléggé festik a' nem mindennapi férfiú' lelkét 's mutatják a' roppant szorgalmú munkást, a' tudománybarátot, hazafit és fölemelkedett gondolkodású embert. Még igen ifjú korában lobban fel lelkében a' szikra, hazáját a' tudomány' kincseivel gyarapítani és az soha ki nem alszik lelkéből, nem csüggeszti el őt a' nehézségek' ezre, nem a' számos nagy hivatalok' roppant gondjai, nem

az évek' hosszú száma, hatvannégy esztendőn keresztül él e' szent láng kebelében 's csak élte' világával alszik el. Könyvtára' lajstromát három nyolczad rétű vastag kötetben dolgozta ki 's világ elébe bocsátá, illy czím alatt: „Bibliothecae Samuelis S. R. I. Comitiss Teleki de Szék Pars I. II. III. Viennae 1796., 1800, et 1811. Az első kötet előtt egy sok olvasottsággal, tudomány 's ítéllettel készült előbeszéd áll, melyben a' tudományok' becse tárgyalatik, rövid tudósítás adatik némelly könyvtárakról, különösen a' Mátyáséről Budán és Bethlen Gáboréről Gyulaférvárt, melyeket török kezek pusztítának el; továbbá adatok közöltetnek, mint a' fenebb kiirt hely is mutatja, a' m. vásárhelyi könyvtárra leendett nagy gyűjtemény' történetéhez. A' lajstrom tudományos tárgyak szerint van felosztva és osztályozásai, valamint nagy szorgalommal készült indexe, főleg pedig az írók felőli tudósítások, bizonyítványai a' fáradhatlan szakértő' ügyességének. A' tudományokkal foglalkodó ember érti az illy gonddal készült lajstromok' nagy becsét, és egyedül ő tudja méltányolni készítőinek érdemét, míg a' felületesség' gyarló fia szánakozva mosolyogja meg a' sok éves fáradsalmak' eléggé soha meg nem hálálható gyümölcsét. Nálunk semmi sincs a' Széchenyi-könyvlajstromon kívül, mi Teleki Sámuel' Bibliothecájával becsben mérkőzhessék 's általában nem sok könyvlajstromot tudunk ehhez hasonlót. Nevezetes különösen a' hazai történetekre vonatkozó rész, mert e' tekintetben a' m. vásárhelyi könyvtár egyike a' leggazdagabbaknak. Teleki Sámuel't igen jellemzi azon valódi atyai féltékeny gond, és kegyelet könyvei iránt, melly a' romai törvényhozás' parancsoló stylusában írt szabályaiból szól, miket könyvtára' olvasói' számára készített. „Quisquis bibliotheca hac uti frui volens, eam velut musarum sacrarium reverenter ingressus, praefectum custodem salutato, modeste interpellato, in area bibliothecae subsistito, ne cursitato, pluteos ne excutito, libros et collectiones rerum naturalium attricare caveto; codicum commodatorum folia et tegumenta ne notis figuris lineolisve conscribilito, ne caesim punctimve laedito, ne attramento, oleo, aqua conspergito ne oris saliva, malaque pituita nasi foedato, ne complicato, ne in rugas cogito, ne lacerato, neve manibus illotis vel digitis illitis terito, libro aperto ne incumbito, consultos perlectosque codices illaesos sartos tectosque reddito, in bibliotheca et museo ne fumigato, ne-ve aliis

molestus esto, a rixis et disputationibus abstineto.“¹⁾ A' m. vásár-helyi könyvtár több kéziratát őrzi.

Könyvtára' némi ismertetéseül álljanak itt Kazinczy' szavai, ki felőle mint szemtanú beszél: „Estve volt midőn Vásárhelyre beérénk. Cancellarius gróf Teleki Sámuelnek háza egy távol fekvő szőlős domb' oldalából tündökle felénk a' város' déli részén, Bibliothecája annak keleti szárnyát foglalá el, elválasztva szomszédjától egy keskeny kert által. A' rajzolat elmés 's érdemli, hogy fesse. Bemenetel ide az alsó sor' folyosójáról esik. Ajtaja felett e' szerény felírás: „Muis patriis gratisque posteris d. d. Samuel s. r. i. Comes Teleki“ az év' megjegyzése nélkül. Itt egy előszoba 's e' mellett egy cabinet az ór' szükségeire a' kert felé. Az előszobából a' bibliotheca' hajójába van a' bemenetel. Azt alól felül kar veszi körül, mind a' négy oldala felé 's a' felső karba bal felé viszen a' grádics az ajtónál. A' hajó egészen üres; azt egyedül képek ékesítik. Az ablakok' irányában pilaszter és pilaszter közt, vas rostély könyöklők hagyattak 's így a' hajó elég világot kap. A' könyvek sárga réz drótból font ajtók megett állanak a' karokban, hogy a' könyvek' czímeit látni lehessen 's a' szép tolvajság megelőztessék. Által ellenben az ajtóval áll a' nagy alkotó' képe, a' sz. István' nagy kereszteseinek innepi öltözetében, Tusch Jánostól. Alatta ennek az első két pilaszter előtt áll szemben egymással, a' cancellarius' mellszobra érczből és a' cancellariusnéé szül. Iktari gróf Bethlen Zsuzsanáé, fekete márvány polczozaton. Rajtok a' művész' neve: F. Thaller Tyrolens. Vindobon. 1805. A' cancellarius el van találva, a' grófné nincs, mert büszkje halála után készült egy régibb festés után. A' jobb soron függenek, féltestben, ismét a' cancellarius academiai atyja alatt: gróf Festetics György, a' Georgicon' alkotója; gróf Széchenyi Ferencz, a' nagy, a' nemes; gubernator báró Bruckenthal Sámuel; a' bal soron a' cancellariusné, Mátyás a' király, Bethlen Gábor a' fejdelem, Eugenius a' sabaudiai herczeg, — a' tudományok' pártfogása által megszentelt nevek. A' püspök Batthyány Ignácé, ha az a' lacktestszín meg nem csal, Bergmanntól, 's nem eléggé híven 's hidegen, 's a' koronaór gróf Teleki Jó-

¹⁾ Bibliothecae Pars II. pag. XI—XII.

zsefé, kezek nélkül a' felsőbb karban tartatnak. Az előszobában függ Teleki Mihály, a' nádor Wesselényi Ferencz, kinek szép lelke el van öntve szép arcán; nyírt fővel, borzas üstökkel, zöld bársony bő újjú dolmányban és mások. Bibliothecarius Szabó András úr kevéssel előbb házi tanítója Wesselényi Miklósnak Zsibón, nagy készséggel sőt örömmel rakta előnkbe a' bibliotheca' kincseit. Azok után én akarám gyönyörködtetni szemeimet a' classicusoknak vagy legrégibb, vagy királyi pompájú kiadásaikkal. Itt találám a' Bodóni Virgiljét, Horatzát, a' Don Gabriel' spanyolra fordított Sallustját, a' Piranesi Rómáját, a' Museum' Pro-Clementinumot a' herculanumi régiségeket, mellyek, ha ismerjük is már, mindig érdenlik, hogy lássuk, a' hol láthatjuk. Az utas ne feledje előmutattatni magának Tacitust 's Catullust és Propertium a' Mátyás' budai bibliothecájából. Servetusnak restitutio Christianismi 1533. című munkáját a' cancellarius II. Józsefnek ajándékozta az udv. bibliotheca' számára; magának Vitéz József cancellistája, később udv. agens által iratta le. Murr tudta, hogy a' könyv itt megvagyon 's lopva mását vetette, újabban kiadta. Midőn menni akaránk még egyszer kívánám látni a' cancellarius' képét, még egyszer illetni a' bronz büsztöt. „Hanc oinom plurime consentiont duonorum optimom fvisse virom“ mondám azon szavakkal, mellyeket a' 493. esztendőbeli consul Scipios' sírkövére barátjai metszetének 's ez vala hálám azon kegyeiért, mellyekkel irántam harmincz esztendőnél régebben viseltetett ¹⁾.”

Őseiről semmi könyvek nem maradtak rá. Maga kezde gyűjteni 1759-ben. Milly szerencsével, tudja M. Vásárhely, 's tudhatja, ki Bibliothecája' három vastag kötetét átforgatandja.

Teleki Sámuel szálas, vékony testű, barna hajú és szemű ember volt. Igen hű arczképe van a' m. vásárhelyi könyvtárban ²⁾. A' Cetter által metszett 's Bibliothecája előtt kiadatott, Kazinczy' ítélete szerint, nem hű. E' kép alá e' szavakat maga vésette: *Incorrupta fide secundis temporibus dubiisque rectus* — mellyek senkié alá jobban nem illenek.

¹⁾ Kazinczy ered. munk. II. köt. 202. 's követk.

²⁾ Kazinczy, F. M. Minerva 1830. IV. 94.

Pecsétjére pedig Seneca után ezt: Recte factorum merces est fecisse. „Ki ismerte — így szól a' harmincz évi kegyeivel dicsekvő Kazinczy — ki ismerte a' valóban tiszta 's nagy embert, a' ki utána nem esküszí, hogy igazán esküdött? Szíve' nemessége mutatá őt társalkodásaiban. Az emberiség és a' haza nem fogja soha tudni mi jót teve, egyikének és másikának ez a' jó ember és hív polgár¹⁾.”

József az ugcsoai főispán, a' magyar academia' elnökének nagyatyja, szül. Huszton Marmarosban dec. 21. 1738. Ó Lászlónak a' nagy Mihály' unokájának, kit Sándor és Bethlen Julia nemzének, volt fia. Anyja Rháday Eszter, az utolsó Rákóczy' forradalmi időszakában elhíresült cancellár Rháday Pálnak leánya. A' gyermek hét éves koráig szülei szeme előtt nevedett, ezentúl Losonczon a' jeles idős Kármán András²⁾ vezérlete alatt járta az alsó iskolákat. Erdélybe költözvén három év múlva apja, magával vitte őt, 's ott házi oktatók ügyelének lépteire tizenöt éves koráig. Ez öt év' leforgása alatt Magdeburg altábornoktól vett a' többek közt oktatásokat, olly sikerrel, hogy felőle későbbi időkben önmaga is hálával emlékeznék, mint kinek fölőte sokat köszönhet. Tőle tanult német nyelvet, történeti 's mathematicai tudományokat, melly utóbbiak egész életén át kedvencei maradtak. Mint tizenhat éves ifjú Igenbe küldetett, az ismeretes tanult férfiú Bod Péterhez az „Athenás“ írójához. Itt három évet tölte theologia, hazai történet 's philosophia' tanulásában. Tizenkilencz éves korában Bécsbe rándulván apjával, itt azon öntudatra eszmélt, miképen külföldön új, általa eddig még nem is sejtett, forrásai vannak a' képződésnek. Felgyúlada benne a' vágy eddigi honi művelődését külföldi által tökéletesíteni. A' leginkább Bernoulli miatt elhíresült baseli egyetem volt az, hová mindenek előtt tudománykémlő szemeit fordította. Az ekkor

¹⁾ Kazinczy ered. munk. II. 206.

²⁾ Nagyatyja volt ez az író Kármán Józsefnek, kinek munkáit Schedel Ferencz a' „Nemzeti könyvtárban“ adá ki. II. Leopold nemességgel ajándékozá meg az író Józsefnek József nevű atyját 's a' nemes levélben emlékeztet van ezen Andrásról, mint ki „penes rem literariam in professoratu singulari cum zelo, et industria semet exhibuit bonumque publici promovere studuit.“ Lásd a' Nemz. könyvt. Kármán József' írásai XI. 1.

uralkodó Terézia engedelmet kikérve 's megnyerve 1759. külföldre utazott. A' baseli egyetemben a' jeles mathematicus Bernoulli és Iselin' leczkéi nyíltak meg előtte; Leydenben pedig Muschenbroeckéi. Megutazta Schweizot, Hollandot, Franczia- és Németországot, társalkodott a' tudomány' férfjaival, szemlélt könyvtárokat, régiségeket, művészet' termékeit, építészeti munkákat, vizsgálta a' népszokásokat 's politikai intézvényeket 's mint megrakodott méh tért honába, a' kincsek' legbecsebbikével, a' tudománnyal. Másod ízben 1768-ban Olaszországot járta meg, Teleki Lajos rokonának, 's az ünnepelt történetbuvár Cornides Dánielnek társaságában. Jelen volt Velenczében az Adria' eljegyzése' ünnepén, járt Milan, Mantua, Modena és Pármában; Romáig az idő' szűke nem engedte őt menni. 1791-ben, mint boldog családanya már, harmad ízben tett utazást és most ismét a' német földön. Tizenkét német egyetemet látogatott meg, 's II. Leopold' császárrá kenetése' ünnepén is jelen volt. Göttingában legtovább mulatott. Értelmes társalgása által személyesen is megkedvelteté magát a' németekkel, kik híréből már ismerték volt. Számos külföldi nevezetes emberek' hozzá írt levelei bizonyítják, milly figyelem és tisztelet' tárgya volt ő. Kedvelte a' két Bernoulli; a' Lothringenben lakó Lescinszky Szaniszló lengyel királynak különösen kegyeiben áll; Párisban az udvar, annak nagyai, ország' tisztviselői, tudósai megkülönböztették.

1767-ben erdélyi királyi tábla' birájává, 1782-ik martius hónapjában békési főispáni helytartóvá 's ugyanez év' octoberében ugocsai főispánná; 1787-ben a' pécsi iskolai kerület' főigazgatójává, 1792-ben benső titkos tanácsossá, végre 1795-ben a' magyar sz. koronának órévé lett. Meghalt sept. 1. 1796. élete' 58-dik évében sajnálat, 's míg élt mind végig köztisztelet' tárgya. Tetemei Nógrádban a' sziráki-családsírboltban nyugszanak. Négy fejdelem' uralkodása alatt futá fényes pályáját, mind a' négy 's a' négynek legnagyobbika, II. József által legkitünőbbben, méltányoltatva nem középszerű tehetségei. Hivatalviseléseiben pontos és rendkedvelő, bíró igazságos 's mit ennek hitt, a' mellett eltéríthetlennül szilárd, semmi által meg nem hajtható. Sokáig emlékeztek felőle érzékenyen, kik mint bíróval valaha érintkezésbe jöttek. Hivatalokat viselt, de nem keresett. Kamarássá egyenesen a' királynő' kegyelméből neveztetett, az erdélyi királyi táblához is saját folyamodá-

sa nélkül tétetett. Megkináltatott néhány ízben erdélyi főispáni 's kormányshéki tanácsosi hivatalal, de ő nem fogadta el, emezt, mert egészsége nem birta meg a' folytonosan ülő életet, azt, mert általában hivatalvágy nem izgatta. Mi hú fia volt a' honnak, mi szigorúan ragaszkodott annak törvényeihez, szép bizonyysága a' II. József alatti idő. Mikor a' császár, a' tévedéseiben is mindig nagy, Magyarországot kerületekre osztván, Teleki Józsefet is egyik kerület' biztosává akarná tenni, ő semmikép nem volt az alkotmányellenes hivatal' elfogadására birtató. Mind a' két protestans vallás-felekezetűeknek nagy bizodalma lévén esze és jelleme iránt, nem egyszer állá a' trón előtt vallási ügyek miatt, nem egyszer volt alkalma szólni és szívrehatólag festeni a' protestansok' üldöztetését, mert fájdalom a' türelem' nagy emberének kora még csak azután hajnallott 's Terézia' uralkodását e' részben nagy sötétség borítá; még emberek igénylették magoknak ama' nagy, emberi észszel soha el nem dönthető kérdés' eldöntését, mellyik hit legyen üdvözültre, mellyik kárhozatra vezérlő. Illyenkor elkapta őt nemes heve 's nem rettegve fejdelemnője' sokszor tapasztalt nagy kegyeit is kockáztatni, élesen festé a' hatóságok' emberietlen bánását az elnyomott vallás' hívei iránt. De Mária Terézia meg tudá különböztetni a' szót, melly tiszta meggyőződés és a' legnemesebb akarat' szava volt, a' kérkedő dacztól 's nemcsak nem vett semmit balúl, hanem megszerette a' szép hevű embert; nem tartózkodék magasztalva emlékezni jelleme és hasonlíthatlan jó szíve felől 's nem egyszer nevezte őt nyilván „a' becsületes“ Telekinek. Mennyit költött, fárada vallásügyekben, mennyit egyesekében, kik mellett szinte gyakran volt szószóló a' trón' zsámolyánál, azt csak egykorúí tudnák méltó szavakba önteni; de mennyitt vitt is ki valósággal mind vallási mind honi ügyekben, bizonyítják a' két protestans felekezet' levéltárai 's a' két haza' országgyűlési naplóí. II. József a' maga által teremtetett türelmi nagy korszakot gyakorlatilag vele kezdette meg, őt protestans létére békési főispáni helytartóvá, ugoosai főispánná és a' pécsi catholikai iskola-kerület' igazgatójává nevezvén. Előtte egy egész századig nem volt illyesmire példa. Mind ezen kegyelmek mellett azon időben, mikor II. József a' magyar alkotmányos intézeteket halomba döntögeté, többször állá Teleki fejdelmével szemközt mint hazája' szószólója 's egyike volt azon kevesek-

nek, kik ki merték mondani és megjósolni a' törvény ellenes lépések' bal következményeit 's pár ízben sikerült neki a' jót akaró, de eszküzeiben tévedt fejdelem' szándékainak más irányt adni. Bocsánat e' kis kitérésért, melly nem tartozott szorosan tárgyamhoz, de a' férfiút, kiről szólnom alkalom van, mint a' haza' múlt századának egyik nagy fiát festi közügyekrei hatásában, mit most már kevesen tudnak ugyan; de reménylem, nem lesznek kevesen kiket az érdekelni fog.

Teleki József sok tapasztalás, életokosság és tudományyal felkészült ember és kitűnő jellem volt. Jártas a' honi történet és jogtudományban, mathesisban, otthonias a' statistikai, földirati és theologiai ismeretekben 's még a' költői és szónoki művészetben is szerencsés. Tudományszomja és szeretetének nagy mértékbeni bizonyítványa három rendbeli utazása, mellyeknek fő czélja nem kéjelgés, hanem ismeretek' gyűjtése és jeles férfiakali ismerkedés volt. A' mathesisban annyira kitűnt, hogy La Caille Párisban igen kedvező bizonyítványokkal bocsátotta el, a' franczia király pedig arany emlékkal tisztelte meg. Gyermeksége óta nagy szorgalmú ember; már tizenhét éves korában, mikor ifjoncz társai, vagy álom' karjain nyugodtak vagy kéjek közt élvezék a' fiatalság' örömkorát, ő egész éjeket tölte könyvei mellett. Könyvek voltak a' mulattatók 's fájdalom-enyhítők, mikor egykor kilencz hosszú hónapon át nyomá a' betegség ágyba. Örök foglalkodásban élt 's pihenése nem a' megszűnésben, hanem a' munkanem' változtatásában állott. Halálos betegsége' vég napjaiban is tollba mondott egy kényes tárgyú levelet 's maga javított ki egy fontos ügybeni folyamodást, melly nevében volt a' felséghez benyújtandó. Baselben mulatása alatt egy értekezést írt franczia nyelven: „Az erős lelek' gyöngeségeiről“, mellyben a' vallást védi ostromlói ellen. Két ízben adatott az ki, egyszer Párisban, egyszer Leydenben 's a' külföld előtt nagy tetszést nyert¹⁾. Mária Terézia maga nagy javalással fogadta 's a' szerzót annak bővebb kidolgozására buzdítá, a' világhírű Rousseau pedig egy új kiadását szándékozta saját felügyelése alatt, mit köz-

¹⁾ Essai sur la Foiblesse des Esprits-Forts. Par J. T. de Sz. C. d. S. E. R. A Leyde 1760.

be jött betegsége gátolt. Ezen kívül öt beszéde jelent meg nyomtatásban, három latin, kettő magyar nyelven. A' latínek' egyike azon alkalommal mondatott, mikor békési főispáni helytartóvá¹⁾, másika mikor pécsi iskolai kerület' igazgatójává iktattatnék²⁾, a' harmadik pedig mikor koronaórré lón³⁾. Élethölcseség, classicusok' ismerete, és való tudomány tűnik ki e' beszédekből. A' pécsi kivált tanúsítja, hogy érti és felfogta egész nagy fontosságában, mi rá bízoték, az oktatást, 's e' beszéd után nem csodálhatni, ha e' hivatalát köz tetszéssel folytatta volt. Latin nyelve egyszerű, classicai bélyegű, hibátlan és nemes mint lelke; eszme' lánczolata következetes és egymásból bonyolódó, okoskodása világos és erős, és midőn önmagára tekint, szavai kedves szerénységbe vannak leplezve. A' két magyar beszédet Ugocsa' rendei hallák. Egyikét, midőn tábornok báró Orczy Lőrincz főispán, a' magyar író, által főispáni székébe iktattatnék⁴⁾, másikat 1790-ben, midőn nemzetünk az erőszaktelé évtizedet átélvén, II. Leopold alatt egy szebb jövőendő' reményein merengett. Mind a' két beszéd alkalmasint legjelesebb példányai közé tartozik az ötven év előtti magyar szónoklatnak. Kivált a' 90-iki igen jellemzetes beszédből nem lesz érdektelen egy helyet itt kiemelnem.

„Mentől nagyobb okaink vannak, hogy hazánk' közönséges, és olly méltó örömeiben részt vegyünk — így szól mint Ugocsa' visszahelyezett főispánja II. Leopold' kormányá' kezdetén — annál több okom van

¹⁾ *Orationes occasione inaugurationis illustr. d. comitis Josephi Teleki in supremi comitis off. administratorem Incl. comit. Békesiensis ad SS. et OO. habitae. Pestini 1782.*

²⁾ *Dictio Alex. Széchen, dum Excell. ac Illustr. domin. Com. Joseph. Teleki in munus Regni Coronae conservatoris introduceret. Pestini 1795.*

³⁾ *Oratio, quam Illustr. Dom. Jos. C. Teleki dum Supr. Regii Studiorum directoris munus per introductionem Academiae Quinqueecclesiensis auspicaretur in publ. eiusd. acad. auditorio dixit. Anno 1785. Pestini.*

⁴⁾ Mélt. L. B. Orczy Lőrincz úrnak mint királyi commissariusnak Nagy Szőlősen mindszent havának 15. napj. 1782. esztendőben Mélt. Sz. Teleki József úrnak N. Ugocsa vármegye' főispáni hivatalába lett beiktattatása' alkalmatosságával elmondott beszéde a' gr. Teleki József úr arra tett feleletével együtt. Pesten, nyomtatt. Fitzenberger Annánál. (Év nélkül).

énnekem hogy a' nemes vármegyének egy romai versíró ama' szép intését:

Aequam memento rebus in arduis
 Servare mentem non secus in bonis
 Ab insolenti temperatam laetitia.....

eszébe juttassam és mindenre valami szent 's minthogy szentebbet semmit sem találok, a' haza' szeretetére kérem, hogy magunkat az öröm között oly mértékkel viseljük hogy annak okát, úgy mint hazánk' boldogságát meg ne sértsük. Viseljük e' végre magunkat törvényesen, illendően, okosan és csendes bátorsággal. Először is azt mondom törvényesen, mert kinek illik magát inkább a' törvény szerint viselni, mint annak a' ki a' törvénytelenység ellen panaszol? Kétféle pedig a' törvény egyik a' természeti, másik a' polgári, az első minden polgári törvényeknél régibb, szentebb és változhatatlanabb, mellynek az egész emberi nemzettől megismert törvénye az, hogy a' ki nekünk nem vétett azt megsérteni ne kívánjuk. Tartsuk azért legszentebb kötelességünknek, hogy ez a' mi nekünk nem vétett, sőt hogy soha véteni sem kíván oly szentül ígérő és ígéretének hitelére előbbeni kicsin országának egész Europa előtt tudva levő boldogításával kényszerítő szelíd fejedelmünket a' kinek egy hizelkedni nem szokott 's nem is tudó nagy ember oly méltán adta nem régen a' philosophus király nevet, semmi cselekedetünkkel meg ne sértsük. Sőt viseltessünk inkább ő hozzá azzal a' háladatos tisztelettel, a' mellyet addig hozzánk való magaviselete bizonynyal megérdemel. Melly intésemmel korán sem arra czélok, hogy a' legméltóbb és legszebb reménység mellett is elaludjunk, mert megtanúltam én azt Platótól és még inkább a' tapasztalásból, hogy a' reménység az ébrenlevőknek álma. Nem is arra czélok, hogy a' háladatosságot annyira terjeszszem, hogy annak kedvkeresésből szabadságainknak akár melly részét is feláldozzuk. Mert tudom, hogy az ilyen helytelen kedvezés által nem ártanánk kevesebbet a' fejedelemnek (mint a' kinek valóságos haszna és kára elválhatatlan a' miénktől) mint magunknak és maradékainknak. Nem az, mondom, a' célom, hanem csak az, hogy a' hol semmi sérelem nincs, mint a' kisértettől félő ember ne képzeljünk magunknak sérelmet és ezért a' képzelt sérelemért ne illessük valóságos sérelemmel a' mi nekünk nem vétett fejedelmet.

Ezt kívánja tőlünk a' természet' törvénye. De tartsuk meg szentül hazánk' törvényeit is. Látjuk ugyan is azokban a' nemes vármegyéknek országunk' felállásával egy idejű törvényes hatalmát és míg az újabb törvények által meg nem változik, ne kívánjunk annak határán túl lépni és a' magunk különös céljai' elérésének indulatjából ne alacsonodjunk el annyira, hogy törvényeinknél erősebbek lenni kívánjunk.

„Szükség továbbá, hogy minden cselekedeteinkben, illendő állhatatossággal ugyan, de csendesén és egymás alá való áskálódás, erőszak 's lárma nélkül viseljük magunkat. Egy szóval, az illendőség' törvényére szorosan vigyázzunk eszünkbe jutván, hogy nekünk nemesi rendnek kevesebb szabad e' tekintetben a' köznépnél.

„A' clasomeniusok régen a' spartai ephorusok' thronusát korommal való bemázolással megcsúfolni nem átalván, ezen igen illetlen cselekedetekért elégnék tartották a' spartabeliek azzal büntetni őket, hogy közönségesen kihirdették, hogy szabad legyen a' clasomeniusoknak magokat illetlenül viselni. Szomorú privilegium, a' mellyel valamint kétségkívül ők szégyenlettek élni, úgy mi is arra soha se vágyódjunk.

„Legyünk továbbá okosak, azaz mind a' célzt mind az arra vivő eszközöket igyekezzünk minden hazánkra intézett cselekedeteinkben másszor is ugyan, de kivált most ebben az annak jó vagy balszerencséjével viselés időben jól megválasztani és hogy mindnyájan azon egy célra és egyesült erővel siethessünk igyekezzük az egyességet minden magunkra való tekintetnek feláldozásával magunkévá tenni, meggondolván hogy ezzel minden jóra mehetünk, e' nélkül semmire sem. Bizony ha valaha most vagyon ama' sok tekintetben nagy gyűlésben szükségünk az okosságra és az egyesült akaratra. Mert úgy vagyon az erkölcsi világban az indulatoknak, mint a' természeti világban a' mozgásban levő testeknek a' dolga, hogy tudniillik mentől inkább egymásba ütköznek, annál inkább elrontják egymás' erejét és kevesebbrel siethetnek a' feltett célra. A' haza örökös átkát érdemlő ember azért az, sőt a' hazának örökös átka, a' ki másszor is ugyan, de kivált most a' szeretetlenséget, gyűlölséget egymás alá való áskálódást hosszú állást űzni nem irtózik.

„Utóljára azt mondtam, hogy legyünk bátrak, és vissza se mondom, de úgy hogy a' valóságos bátorságot az azt majmozó delczegségtől, a' tiszta aranyat az aranyfüsttől meg tudjuk jól különböztetni. Legyünk bátrak, de csak ott a' hol annak helye, oka és szüksége van. Egyebütt bátorságot mutatni csak félénkségünk titkolása és hiábavaló magunk vetése. És már ugyan ezért nem tagadhatom én hogy valamint egy felől a' midőn egy jó hazafit a' nyomoruságok' idején a' hazája mellett minden veszedelmekkel küzködni, és maga nemes megtagadásával magát minden szerencsétlenségnek kitenni látok, nem állhatom meg, hogy ilyen viaskodásnak tekintetere fel ne kiáltsak Senecával: *Ecce spectaculum dignum ad quod respiciat intentus operi suo deus! ecce par deo dignum! Vir bonus cum mala fortuna compositus;* úgy más felől a' midőn azokat a' veszedelmek' idején motszanni sem merő féltekben elájult embereket, a' veszedelmek' elmulásával egyszersmind neki vitézűlni és meg annyi világgyőző nagy Sándorokká válni 's mindennel a' mit elől utól kapnak, és ha egyebet nem találnak a' levegőggel is nagy merészen vagdalkozni látom ha nem akarnám is lehetetlen, hogy a' nagy hegynek kínos nyögése és fájdalmai után lett apró szüleménye eszembe ne jusson. Legyünk azért bátrak, de ne hevesek, legyünk bátrak, de úgy, hogy bátorságunknak zsinórmértéke legyen az okosság a' törvény és azzal megegyező király 's hazához való szoros kötelességünk. Ekkor pedig már olyan bátrak tudjunk lenni, hogy kötelességünk' elmulasztásától inkább féljünk, mint a' ránk özveomló világnak töredékeitől. Így leszén aztán hogy a' hazafiúi kötelességünkben jó lelkiösmerettel, okosan, és bátran eljárunk mostani örömünknek késő maradékainkra is általmenő állandóságát remélhetjük. Melly kedves reménység ki nem mondhatom mennyire nevelje mostani örömemnek érzését is. A' melly hogy egészen és minden kifogás nélkül tökéletes lehessen, csak az a' hja vagyon, hogy valamint most főispáni székembe visszatétettem úgy azt a' nemes vármegye' tekintetes rendei hozzám mutatott szeretetét is, mellyel ezelőtt dicsekedni méltó okom volt, ezen székkel együtt visszanyerhessem. Melly szeretetet valamint minden vallás és személyválogatás nélkül egyedül ezen nemes vármegyének boldogságára a' törvények' zsinórmértéke szerint intézendő igazgatásommal megérdemleni igyekezem, úgy azon szeretetbe magamat,

a' magaménak szíves és bizonynynyal teljesítendő ígérete mellett állandóképen ajánlom“ ¹⁾).

Mind ez mind ama' másik magyar beszéde keresetlen egyszerű és nemes nyelve által a' régibb magyar irodalom' kitünő elmetermékeihez sorozandók. Jellemzik ezek az életbölcs és körülményekbe mélyebben pillantó kormányférfit, a' világos tiszta gondolkodású fejet és meleg keblű horfit. Ezeken kívül maradt fenn egy költeménye is apjának és Eszter nevű testvér hugának, kit rendkívül szeretett, halálára, mellyben mint fiú, testvér és férj, szóval a' maga' érzelme és szenvedélyei közepett ábrázolta magát. Ez elegia 1778-ban 's így ezelőtt 66 évvel íratott, és még ma is, nyelvünk és költészetünk roppant haladása mellett, nagy érdekléssel bír 's gyönyörűséggel fog olvastatni azok által, kiknek izlése nem félszegen van mivelve. Mennyi érzés, mennyi gondolat, életbölcsesség és magasabb szemlélet ez egyszerű beszédben 's mi könnyű verselés, mi kerekded numerosus szólás. „Te élsz, így szól a' kesergett testvérhez:

Te élsz, én holtam meg, te örvendsz, én sírok
'S mint az igaz megholt, magammal sem bírok,
Mert neked a' halál élet' ajtaja volt,
De bennem azóta az élet is megholt,
'S a' melly sírba neked csak testedet tettem
Abba elevenen magam eltemettem.

Gyönyörűen festi testvére' szépségét, eszét, erényességét:

A' test ész erkölcsök' egyező szépsége,
Egy személynek ritka tökéletessége,
De ő benne méltán mindenki csudálta,
Hogy ezt mind a' hármat együtt feltalálta.
Igaz, hogy okozta sok terhes insége,
Hogy ideje előtt hervadott szépsége,
De ha tavaszára nézek életének
Ritkán találhatni párját szépségének.
Termetének vala kedves az állása
Sem nem igen magas, sem törpe szabása,
Nem volt igen sovány, nem is igen kövér
A' ki szépségre vágy ilyen termetet kér.

¹⁾ Orpheus. II. köt. 16. 's köv. 1.

Kellemetes vala egész ábrázatja,
 Rajta magát minden virtus mulatgatja.
 'S kivált ama' tiszta szép szemérmesség,
 Mellyet talám tőlünk vissza vett már az ég,
 Kedves pirosságát ez adta színének,
 Nem mint ma a' festék sok orcák bőrének.
 Szemei, míg isten épségben tartotta,
 Kedves világtól míg meg nem fosztotta,
 Ragyogtak hódító szelíd édességgel,
 'S ártatlanul ártó szép elevenséggel.
 Nyájassággal vala ajaki mozgása
 'S Grátziákkal teljes minden mosolygása,
 Díszt adott ezeknek hogy nem volt bolondja,
 A' szépségnek 's az volt a' legkisebb gondja.....
 Benne az elmésség a' józan ítélet,
 Ritka szövetséggel egy mértékűvé lett
 Bámult mind a' kettőn, valaki ismerte
 Ha igaz mértékkel mind a' kettőt mérte
 Mert akar tréfára nyílt vala meg szája
 Ártatlan sóval volt elegy a' tréfája,
 Só volt ott nem méreg csipősség nem fulánk
 Mellyen oh mennyiszer mindnyájan bámulánk
 Sok eszekkel büszke asszonyok' módjára
 Még sem néz megvetve a' háza' dolgára,
 Sőt abban is mutat megért okosságot
 Hogy tudja folytatni a' gazdasszonyaságot
 Mint a' legjobb óra, olyan az egész ház,
 Csak nem csudát lát itt a' ki jól rá vigyáz.
 Pirongatásra is ámbátor ritkán lép,
 Szavát általhágni mégis fél a' háznép,
 Illyen jónak többet ér szelíd intése,
 Mint a' dülők fülök lármás büntetése.
 Mit mondjak aranynál tisztább virtusáról,
 A' jó észnek ama' dísz adó társáról?
 Mert a' legjobb ész is virtus nélkül mit ér?
 Átok a' legjobb fő, ha hozzá rossz szív fér;
 Az én Eszterámnál az ész az akarat
 Egymás hűségében mindig jól megmaradt;
 A' jót a' hol látta, inkább nagy kincsétől
 Vált volna meg mintsem annak ösvényétől.
 Ez áldott léleknek a' legfőbb törvénye
 A' meglátott jó volt, nem a' maga kénye.

Nem ok nélkül volt hát a' nagy Terézának,
 Ama' sok nemzetek' kedves bálványának,
 A' ki minden virtust a' maga szívében
 Tanult megismerni olly nagy kegyelmében

Végre így zárja be:

Azért én is őtet örökre szeretem
 'S a' míg én én leszek, el nem felejthetem,
 'S majd midőn megváltóm porom' felibe áll
 Ki előtt szégyennel búvik el a' halál,
 'S poromat még érte könnyezve találja,
 'S abból halhatatlan szívemet formálja,
 Mihelyt ez az új szív érezni lesz készen,
 Annak is Eszterkám a' közepén leszen ¹⁾).

László fia, ki német nyelven német folyóirat' számára írta meg életét, mondja, hogy több becses munkája is maradt kéziratban.

Teleki József közép termetű sovány ember volt; többnyire gyenge egészségű minden nagy mértékletessége mellett. Ábrázata kellemes, vonásaiban erő fejezte ki magát; arcszínje barna volt, szemöldei magasak 's feketék, valamint szemei is. Azon élénkséget és tűzzel teli játékot, melly ezekben volt, ritkán találni. Alakja, viselete kedves 's egyzersmind méltóságteli. Tiszteletet tudta gerjeszteni maga iránt, de bizodalmat is. Járását komoly méltóság bélyegzé. Feje, midőn korosabb lett, kissé hajlott 's egyik válla nem hibás növéstől, hanem szoktatás által, mint sokat író embereknél, kiálló. „Kreutzinger által olajban igen szépen és híven festett arczképét — így szól Kazinczy — Ádám rézmet-szó adá ez aláírással: Non est mortale quod opto.“ Társalgása vonzó volt, minden osztálybeli emberek közt otthonias tudta lenni 's velük saját nyelvökön szólni. A' szíveket azonnal meg tudta nyerni maga iránt. Még hölgyekkel bánása is igen finom 's gyengéd vala 's felette óvatos kényes oldalakat érinteni. Maga sok önérzettel birt és nemes nagyra-vágyással, mit másokban is, kiket barátságára méltatott, keresett és be-

¹⁾ Atyafiúi barátságnak oszlopa, mellyét 1778. pünkösdi hava' 26. kimult néhai gr. Széki Teleki Eszter asszonynak, Mélt. gr. Torockay Zsigmond úr kedv. élete' párjának emelni kívánt tőle elválásán holtig kesergő testvér bátyja gr. Széki Teleki József. Kolosvár 1779.

csült. Az érzelmek' minden nemei nagyok és erősek voltak benne, 's azért néha igen szenvedélyes de szenvedélyeit eszével mérsékleni tudó. Istenfélő meggyőződésből, teljes hitből, de ment minden türelmetlenségtől. Válogatás nélkül szeretett mindenkit, mint embert és polgártársat, ki azt érdemlé. Jótéteményeit titkon árasztá a' megszorúttakra 's azok' jutalmát csak önérzetében kereste, ügyesen kikerülve minden azt követhető hálaszót. Írásból mondott beszédei mindig jelesek, de rögtönzésesei várokozásokon alúliak, annak bizonyosságául hogy szólni és írni két különböző adománya embernek. Mindeneket egybefogva, e' Teleki volt a' nagy család' egyik legragyogóbb oszlopa 's érdemlené, hogy még körülményesb életrajzát bírnök, mint a' mit László fia ada¹⁾, mert a' nagy előképek erényiskolái az unokáknak 's hol a' szó még csak indít, a' példa varázserővel vonz²⁾.

Teleki László, az iménti József' fia, a' magyar academiai elnök' édes apja, 1764-ben született Szirákon. Négy éves koráig nagyapja és anyja' (Királyfalvi Róth Tamás és Vattay Borbára) gondviselése alatt volt, azon túl apja nevelte. Tizenhárom éves korában a' marosvásárhelyi collegiumban tanult a' sok koszorúzott iratairól ismeretes Fogarassy Pap József oktató' vezérlete alatt, kit később is hálaszavakkal emlegetett, mint beavatóját a' tudományokba. A' jogtudományokra maga édes apja, ellent nem állván súlyos hivatalos és családi gondjai, oktattá őt. Ez ösztönzé olvasásra is; és tudományos tárgyak' dolgozására szorítván őt, iratait kérlelhetlenül bírálta. Magyarországra költözvén apja, a' felserdült László a' tudós Cornides Dániel' ügyelése alá adatott. Az ügyvédi vizsgálatot mindenek' meglegedésére, 's még szigorú követelésű apjának is öröme tette le. Illy gondos nevelési pályáról két fontos tulajdonságot szerze magának 's víve át az életre: megtanult minden tárgyról önfejlőleg gondolkodni 's gondolatit írva vagy beszédben kellő rendben előadni. 1785-ben István nevű ifjabb testvérének és Cornidesnek társaságában külföldre utazott. Göttingában másfél évet

¹⁾ Siebenbürgische Quartalschrift VII. Jahrgang. 110—146.

²⁾ Hasonlítsd e' jegyzeteket Kazinczy ered. munk. II. köt. 388—390. és Drágálátos részekből öszveállított Dicsőség' koronája, melyet néhai Nagymélt. gr. Teleki József úrnak megdicsőült fejére feltett Rozgonyi József. Pest, 1797.

tölte, és hallgatta Gatterert és Schlözert, Heynét és Spittlert, ünne-
pelt hőseit a' német tudományos irodalomnak, 's egyéb nagy nevű ta-
nítókat. 1787. év' végén tért vissza, megjárva Német-, Angol-, Fran-
cziaországot, Hollandiát és Schweizot. 1789-ben az erdélyi kormány-
széknél tiszteleti titkár, 1791-ben kamarás, 1792-ben erdélyi kir. táblai
bíró; időközben Marmaros' követe az 1790-ki nevezetes országgyűlésen
és a' kolosvári reform. collegium' curatora. 1799-ben Magyarországra
tevéen át lakását, 1802-ben a' dunamelléki kerület' reformatusai világi
főcúrátorrá választák, a' fejedelem pedig 1803-ban nov. 5. királyi tábla'
bárójává, 1811-ben Somogy megyei főispáni helytartóvá, 1819-ben vég-
re hétszemélynökké nevezte. A' nádor is, ismervén tudományokhozi
hajlamát és készületeit, a' marczipáni-féle jutalomosztó bizottság' el-
nökségével tisztelte meg. Megholt mart. 24. 1821-ben¹⁾.

Sok iratai maradtak nyomtatva és kéziratban, prosában és vers-
ben, mellyek mind megannyi bizonyítványai tudományos készségé-
nek, munkásságának és minden szépért, nagyért hevülő tiszta hazafisá-
gának. „Minthogy a' természet nagyobb részint megtagadta tőlem a'
nyilvános szónok' tehetségeit, hatáskörömnek más pályát kelle válasz-
tanom 's így az országgyűlés' tárgyait magányomban egyenként kidol-
gozám 's a' véleményeket, mellyek károsak voltak, ügyekezém hatha-
tósan megczáfolni, ha hasznosak, látszólagos ellenvetésektől védeni,“
így nyilatkozik önmaga felől²⁾. Nevezetesb nyomtatott munkái az
„Esdeklések“³⁾ 's egy magyar tudós társaság' felállítása iránti vélemé-
nye. Ez utóbbiban kifejtett nézeteinek egy része használtatott a' ma-
gyar academia' alkatásakor. Kiemelendő ebből, hogy Teleki László a'
magyar t. társaság' iratait ki akarta venni a' királyi könyvvizsgálat alól,
legjobb vizsgálónak tartván magát a' társaságot 's annak tagjait. Es-
dekléseiben a' magyar nyelv' eredetét, történetét, természetét, gram-

¹⁾ Gr. Széki Teleki László' életirása Thaisz Andrástól. Tudom. Gyűjt. 1823. I. köt.
87—106. l.

²⁾ Über die Einrichtung einer gelehrten Gesellschaft in Ungarn. Unmassgebliche
Meinung des Gr. Ladislaus Teleki. Pest, 1810. V—VI.

³⁾ A' magyar nyelv' elémzdításáról buzgó esdeklései gr. Teleki Lászlónak. Pest,
1806.

maticai és syntacticai alkatát, műveltsége' fokát, a' magyar irodalom' akadályait, előmozdítása' eszközeit tárgyalja 's itt is egy tudós társaságot vázol. E' munkában annyi tudomány, tárgy- és körülmény-ismeret, annyi gyakorlati ítélet van elhintve, hogy azt még előbbre haladt napjainkban is kevés olvasó fogja tanulság nélkül letenni kezeiből. Általában Teleki László' iratainak mindenike tanúsítja a' tudománybarátot. Ó a' tanult embereket és írókat becsülte, háza nyitva volt előttök, velök örömet társalkodott. Tervezett tudós társasága' tagjainak mindennemű kitüntetések, még rendjeleket is, jó fizetést és kéjelmet javasol adatni, jól tudván a' gyakorlati ember, hogy a' kit nehéz földi szükségek nyomnak, az nem igen fog magasan szárnyalni egek felé. Neki a' tudós társaság kedvencz eszméje volt; érette sokat buzgott, fáradta. Vajha a' sors csak tíz évvel tovább engedi nyúlni munkás és becses élte' fonalát, hogy megérhesse 1830-ban a' gróf Széchenyi István által indítványozott academia' tényleges megalapítását, némi részben szent esdekléseinek is eredményét, megérhesse azon napokat, midőn e' tudományos testület az ő termeiben nyitá meg legelső gyűléseit. E' nem csekély becsű könyvtár is, Tekintetes Társaság! mellynek nagy kincseket rejtő szekrényei közt e' tudományos ünnepet üljük, nagy részben az ő gyűjtői szorgalmának gyümölcse. Legyen érte áldott emlékezete 's adja az ég, hogy valahányszor a' tudománybuvár e' könyvtárba lépend, mindig kegyelettel nyúljon e' tudományos kincsekhez, mellyeket közjóért lángoló férfiak' keze szentelt meg, 's mindig hálával emlékezzék meg a' hő keblű tudomány-barátra, a' hazafiúi buzgalmű Teleki Lászlóra. — Teleki László megkísérté erejét a' versírásban is, nem ugyan olly sikerrel, mint apja, de nem is olly kevéssel, mint tordai főispán rokona ¹⁾. Jelszava volt: isten, haza és tudomány! melly három szóban élete van vázolva, mert e' háromnak volt az szentelve. Ó hű fiú, testvér és férj vala. Özvegyen maradt anyjának tisztelettel gonddal vitte ügyeit, segíté azt nálánál ifjabb testvére' nevelésében. Szeretettel csüggött gyermekein, és két angyal lelkű nején, kiknek egyikét, a' minap meggyászolt báró Mészáros Johannát, nincs senki e' körben, ki nem ismerte és becsülte.

¹⁾ Több versei jelentek meg nyomtatásban

Még egy Teleki van, szinte egyike a' nagy fényű ház' díszének, kiról mind eddig nem szóltam 's most is csak keveset szólni erős föltételem. Ez *Teleki József*, academiánk' elnöke, Erdélynek jelenleg fő-kormányzója. Szül. ő 1790-ben Pesten. Első tanulmányait Kolosvárt végezte 's utóbb a' pesti egyetemre ment át. Iskoláiból kikerülván, Pest megyében aljegyző lón. 1810-ben tiszteleti fogalmazó a' helytartó tanácsnál. 1812-ben külföldre utazott 's két évet töltvén Göttingában, bejárta Német-, Angol-, Franciaországot, Hollandiát, Schweizot, északi Olaszországot 's visszatért 1815-ben hivatala' folytatására. 1818. tiszteleti titkár a' helytartó tanácsnál, 1824-ben kir. tábla' bárója, 1827-ben csanádi, 1830-ban szabolcsi főispán, 1832-ben az udv. magyar cancellaria' referendariususa, végre koronaőr és legújában Erdély' kormányzója. Hitsorsosai 1818-ban a' pesti kerületben algondnokká, 1824-ben a' tiszai kerület és sáros-pataki főiskola' gondnokává választották. Teleki Józsefnek számos értekezése 's bírálata van a' Tudományos Gyűjteményben, mellynek, Fejér György' lelépése után, szerkesztésében is tetteges részt vón. 1816-ban és 1817-ben a' Marczibányi-jutalmat ítélő bírák két pályairatát koszorúzták meg, egyiknek czíme: „A' magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szólás-módok által, másikkak: Egy tökéletes magyar szótár' elrendeltetése, készítése módja.“ Az elsőbbik munka' egyik része nyelvünk' történetének vázlatát foglalja 's eldöntő szózat a' nyelvújítási kérdésekben. A' másik pályairatot a' magyar academia nagyszótára' készítésének alapjául fogadta el. Ezen nyelvészeti és részint széptani munkálatok után Teleki József történeti tárgyú cikkeket közlött Kisfaludy Károly' Auroraiban, mellyek átmeneti pontot képeznek a' szerző' történettudományi pályájára, mire újabb időben kizárólag szentelé hivatalától meggazdálkodott minden perczeit. Mindenek előtt a' Hunyadiak alatti magyar állodalmi 's népélet' gazdag tartalmú és fényes idősza vonzotta őt 's ennek kidolgozására tökélte magát. Rendkívüli fáradsággal és költséggel mindent egybegyűjte, mi e' korra vonatkozik, és 1825-ik év óta számos foglalatosságai közt nem csüggedő buzgalommal dolgozik e' több kötetnyi nagy munkán. Célja az akkori magyar élet' teljes képét ábrázolni, minden belső és külső, világi, polgári, hadi, vallási, kereskedési, értelmi, és társadalmi mozgalmakat és viszonyokat festeni. A' magyar academia' első alakító gyűlé-

seinek ő volt a' nádor által kinevezett vezetője, valamint a' megalkítotttnak tizenhárom év óta koronkénti választások által elnöke. Rövid száraz adatok mind, mit e' férfiú felől közlök 's tartóztatom magam minden szótól a' mi annál egyéb volna. Mert a' magyar academia' tagjai' körében felesleges volna Teleki József' tudományos érdemeit ismertetni, és jól tudom, hogy magasztalván őt, még én is, ki meggyőződéseim elleni szót soha nem írtam le, ki többször adám jeleit, mennyire nem vagyok az üres tömjénzésnek barátja, viszonyomnál fogva ki nem kerülném a' hízeltés' gyanúját, olly mostoha időket élén, melyekre Tacitus' ércz szavai illenek: „*Saeva et infesta virtutibus tempora*,” mikor az érdek miatti bókók olly közdivatukká levének élet 's irodalamban, hogy a' legalaposabb és tisztább meggyőződés' javaló szózatát is nyom nélkül sodorja el a' mindennapiság' árja¹⁾.

Elősoroltam a' Telekieket, kik írásaik által lettek tudománygyarapítókká; de nem szóltam azon áldozatokról, melyeket e' család' tagjai a' tudományok' ápolására tettek és szakadatlanul tesznek. Mindent előszámlálni, mi e' tekintetben az ő érdemök, annyit tenne mint visszaélni hallgatóim' türelemével. Legyen elég csak a' nevezetesebbeket kiemelnem. Már a' nagynak nevezett Teleki Mihályról följegyezé Bod Péter, hogy becsülte a' tanult embereket 's örömeőbb társalgott ezekkel, mint magokkal a' fejdelmekkel. A' külföld' tudósait, kiktől tudomány áradt honunkra is, megkülönböztette. Levsden Jánost, utrechti academiái tanítót, kinek leczkéiből sok magyar ifjú okult, drágán aranyozott ezüst kehelylyel 's tisztelte meg; Erdélyből 18 év' lefolyása alatt folyvást tanulókat küldött Belgiumba 's Angliába, mire összesen 18,000 forintot áldozott. A' nagy Bethlen Gáboron kívül egész Erdélyben senki nem mutathat ehhez hasonló példát²⁾. Mikor 1704-ben a' nagy-enyedi iskola lángok' martalékává lón, Teleki Sándor, Mihálynak fia, saját levelével kért engedelmet a' királytól, őt egy drága török karddal tisztelvén meg, hogy fölépítésére Angliában hitsorsosai-

¹⁾ Oestreich. National-Encyclopaedie. V. Bd. 301—303. lapon Schedel Ferencztől van egy életirási vázlata Teleki Józsefnek.

²⁾ Bod Péter Athenása' ajánló levelében.

nál segedelmeket gyűjthessen, és gyűjtött is¹⁾. Ugyanezen Sándor inségteli időkbén, mikor a' tanuló ifjak nem kaphattak a' hazából segedelmet, miből magokat külföldi academiákon táplálhassák, egybeszedvén háza' ezüstjét, pénzverő műhelybe küldé és a' belőle vert pénzen gyamolítá őket, hogy a' hazának tanult emberek képeztesse²⁾. Teleki Sámuel, a' cancellár, 800,000 forintnál többet költött tudományos czélokra³⁾. Válogatott könyvtárát megnyitá a' m. vásárhelyi közönség' használatára 's egy ott vásárlott nagy ház' jövedelmét alapítványúl hagyta, hogy a' könyvek maradékinak terhe nélkül mindig szaporíttathassanak, 's őrjök fizettethessék. Az ásmánygyűjteményt, melly szinte Maros-Vásárhelyt őriztetik, korán elholt Domokos fia szerzé⁴⁾. József, az ugocsai, megvásárlá Cornides Dánielnek magyar történetekre vonatkozó munkákban gazdag gyűjteményét ezer aranyon 's könyvtárt gyűjte ezen felül, melly 30,000 forint értékű vala. Volt szép gyűjteménye kitűmött ritka állatfajok- 's mathematicai és physikai műszerekből⁵⁾. László gyűjtője volt az előttünk álló könyvtárnak, mellyet a' jeles férj' jeles özvegye és fiai a' magyar academiának ajándékoztak 's egyszersmind alapítványt tevének egy ór' fizetésére 's folyvást költeznek annak gyarapítására. József, a' magyar academia' elnöke, 1834-ben megvásárolván a' Kresznerics' könyveit, incunabuláit, kéziratait, régi pénzeit (körülbelül 8000 darabot) a' magyar academiának ajándékozá, alapítványt tevé annak gyarapítására. Ugyanó az Erdélyben alapítandó museumra is áldozott. Több tagjai éltek e' családnak, kik, nem írók, igen tanult emberek voltak; ezek közt kitűnőleg említendő Teleki Pál, kinek arczképe, mint jeles tudományos emberé, egykor a' frankfurti academiában függesztetett föl⁶⁾. Mások iskolákat gazdagítának, tudományos jutalmakat tűztek ki, tanítókat segíttek és írókat buzdítának tudományos foglalkodásaikban, szóval és pénzzel. Bod Pé-

¹⁾ Bod Péter Athenása' ajánló levelében.

²⁾ Bod Péter u. o.

³⁾ Kazinczy' Eredeti munkái II. köt. 588. l.

⁴⁾ Kazinczy u. o. II. köt. 206. l.

⁵⁾ Siebenbürg. Quartalschrift VII. Jahrg. 146. l.

⁶⁾ Bod Péter Athenása' ajánló levelében.

ter, Cornides, Benkő, Kazinczy, Petrovics 's mások dicsekvének a' Teleki-ház' kegyeivel, és alig van e' nagy kiterjedésű családnak tagja, ki egy vagy más úton nem adta volna jeleit tudományszeretetének és a' fiak' e' nemes szenvedélyében még a' nők is osztozának. Bethlen Katalin Teleki Józsefné (szül. 1701. megh. 1759.) írt egy imakönyvet magyar nyelven, melly nyomtatásban is megjelent. Simoni, Külcséri és Borosnyai, magok' korában híres orvosok, által annyira beavattatá magát a' gyógytudományokba, hogy sok sikerült gyógyításokat teve. Igen szép magyar könyvtárt gyűjtte magának, mellyet még életében a' nagy-enyedi collegiumnak ajándékozott¹⁾. B. Wesselényi Mária Teleki Ádám', dobokai főispán' neje magyar nyelvre fordítá Sarasa Alfons' 430 lapnyi latin munkáját 's kiadta illy cím alatt: Szüntelen való örövendezésnek mestersége. (Kolosvárt 1784.) Szinte magyarra fordította Hervej' sírhalmait, mi kéziratban maradt²⁾. Iktari Bethlen Zsuzsána, a' cancellár Teleki' neje, valamint férje, maga is könyvgyűjtő volt. Számos magyar könyvekből álló gyűjteményét utóbb közhasználatra férje' m. vásárhelyi könyvtárához kapcsolta³⁾. A' lelkes és jótékony Mészáros Johannáról, ki egyik eszközlője volt, hogy e' könyvtár az academia' birtokává lón, főnebb is emlékeztem már és itt áldást mondok hamvaira.

A' Teleki-ivadékok egy fényes kis tábort képeznek, hol csaknem minden bajnok' mellén függ valamelly díszjel, sokakén pedig egész csoportja az erénnyel szerzett érdem-kereszteknek: de egy tulajdonnal birnak főleg, mit legnagyobb erényűl jegyzek itt fel. Mind a' régi időkben, mind nemzeti elkorcsulásunk' bűnös korszakában, midőn nagyaink annyira elfeledék hazájok' nyelvét, hogy némellyike saját nevét sem képes többé kimondani, a' Teleki-ház azon felette kevés nagyúri magyar házak közé tartozik, melly magát mind végig megőrizte

¹⁾ Anzeigen, V. Jahrgang. III. Stück, Wien 1775. 4r. 23. lap.

²⁾ Emlékeztető oszlop néhai L. Baronissa Hadadi Wesselényi Máriának emlékezetére, gróf Teleki Ádámtól. Kolosvár 1786. hol ezen vers áll:

„Sarasát eleve ki is nyomtattatta

Hervej' sírhalomját csak írásban hagyta.“

³⁾ Kazinczy' ered. munk. II. 206. l.

e' mótelytől. E' ház egyik védbárkája volt az elnemzetlenülés' nagy özönéből menekülő magyar nyelvnek; e' ház' derék fiai szívben és szóban örökké magyarok voltak, a' régi idők óta maig, újjá születésünk' nagy napjáig, mikor a' magyar nyelv, e' saját honában sok századig szolga, úrrá lón és azon fejedelmi trónra lépett, mellyhez fiai szívvérrökkel szerzetek neki jogot. Legyen a' Teleki-háznak ezen érdeme elfelejthetetlen közöttünk, 's mondjuk el róla magunknak, mondjuk az annyi viharon át küzdött nemzetiség és nyelv' története' egykori írójának, ki nagy tárgyát méltó szavakban fogja jegyzeni, mit Claudianus olly szépen monda:

Per fasces numerantur avi, semperque renata
Nobilitate virent et prolem fata sequuntur
Continuum simili servantia lege tenorem.

XI.

GYÁSZBESZÉD,

B. MÉSZÁROS JOHANNA ÖZV. G. TELEKI LÁSZLÓNÉ FELETT.

MONDOTTA

AZ ACADEMIA' XIII-DIK KÖZ ÜLÉSÉBEN, DEC. 26. 1844.

SCHEDEL FERENCZ, TITOKNOK.

Szokatlan dolgot teszek, nagy tekintetű gyülekezet! midőn e' széken gyászszót hangoztatok gróf Teleki László' özvegye felett. De nem volt-e szokatlan minden, a' mit róla tudunk; nem rendkívüli-e egész megjelenése, akár lelke' műveltségét, akár szíve' nemességét, akár hazafiságát 's e' nemzeti intézethezi viszonyát, mint alapítóét — mert ő egy maga volt hazánk' asszonyai közt, ki a' magyar tudós társaság' felállításához járult — tekintjük. Igen, már mint egyetlen nő alapítóját társaságunknak merném őt egy gyászünnep' tárgyává tenni, ha egyéb lánczokkal nem volna is hozzánk kötözve, erősekkel, Tekintetes Társaság, felbonthatlanokkal: a' tiszteletével, mellyel emberi magas becsének hódoltunk, 's a' szeretetével, melly hozzá csatolt bennünket mint nevelő anyjához 's élte' barátnéjához azon férfiúnak, kit mi elnöki székhünkben nem csak ünneplünk, nem csak tisztelünk, de szeretünk is. Azért, de hódolva társaim' parancsának is, az academia' értelmének hivatalos kifejezőjeként e' szószerékben ülöm, bár rövid beszéddel, az elhúnyt' emlékezetét.

De hol kezdjem, melly oldalról fogjam meg a' gombolyagot, hogy e' nemes élet' fonalát teljesen és megszakadás nélkül lefejtsem? Zavar-

ban vagyok nem a' tárgy' szegénysége, hanem ellenkezőleg annak gazdagsága miatt. Igen is gazdag az, de nem *tarka*, mert lelkének egy iránya volt csak: a' jótét, eszének egy gondolatja: a' jótét, életének egy tette: a' jótét, vagy helyesben: az ő élte egy nagy jótétemény volt, minden alakokban, barátinak, védenczeinek, a' szegényeknek. Ha órála mondatik, hogy az éhezőket táplálta, a' mezteleneket megruházta: nem közhely, nem bevett beszédmod az, melly annyi gazdag és hatalmasnak koporsója felett hangzik; órála e' szók hívek a' betűig. Ó fölkereste és fölkerestette a' szemérmes szűkölködést rejtett lakjában, föl az árvát pólyáiban, föl a' beteget és tehetetlen aggot szalmáján; annak keresetet, ennek dajkát, ismét ennek orvost és gyógyszer, amannak oktatást szerzett, mindnyájoknak vigasztalást.

Tudjátok, mennyi könnyűjét törlötte le a' szenvedő emberiségnek a' fertály századon túl munkáló pesti nőegyesület! Gróf Teleki Lászlóné annak egyik alkotója, tizenhat évig vezére, szelleme volt, ez, mondam, tudva van; de a' mit ő titkon, névtelenül, sőt rejtekezve a' köz hála és köz hálátlanság elől, tett; miképen ő, nehogy egy segítettésre érdemes segedelem nélkül maradjon, mindenütt toldott, pótlott, kiegészített a' magáéból: arról a' jótékony egyesület' évtáblái, mellyeknek ő töltötte be rovatait, hallgatnak. De itt van szomorú ideje most, hogy e' hallgatásnak véget vessünk *mi*, 's nagylelkűségét általadjuk maradékainknak!

Forgassátok vigyázva ez évenkénti kimutatásokat. A' bevételek' sorában egy tétel áll, a' figyelmet, nem öszvegenél hanem czíménél fogva, könnyen elkerülő, 's ez így hangzik: „előlegezés a' dolgozóház és az iskola' költségeihez“; ez előfordul évről évre, ezrekre, *százszerekre* halmozódva; a' nélkül hogy e' roppant öszvegek akár a' kiadások' lajstromaiban leróva, akár az egyesület' könyveibe tartozékul bejegyezve találatnának. Ez öszvegek mintha az égből hullottak volna alá, mellyekről nincs ki számot kérjen! Igen az égből, gróf Teleki Lászlóné' szíve' egéből hullottak azok alá. Ha minden, ki többel bir, mint a' mire szorúl, nem illy arányban, hanem csak századrészig áldoznék a' szenvedő emberiségnek, melly türhetők lennének a' szegénység' kínjai e' földön! — És e' nő' jótékonyágának az egyesület' kormányá' letételével nem szüntek meg áldozatai, azok csak halálával szüntek meg: és *ezen* újabb „elő-

legezéseket“ semmi számadás nem rovatozta, azokat csak a' hálás szegények írták be szívök' könyvébe. Egy erőlködését mindazáltal, egyikét a' végsőknek, mellynek sorsa neki annyi fájdalmat szerzett, nem lehet, nem szabad sírján túl elhallgatnunk. Ó a' nőegyesület által alapított intézetek, és különösen az ápoló-intézet, a' szabad dolgozóház, a' szegények' iskolája, 's a' senyvedők' háza' jövődjét és szebb virágzását úgy vélte teljesen biztosíthatónak, ha azok egy, saját, arra alkalmas épületben, közös felügyelés alatt összesíttetnének. E' végre az elhunyt ezen, most már térekben annyira megfogyatkozott városnak egy ismeretes gyárepületét szemelte ki, melly terjedelmével, erős építkezésével, fekvésével, miszerint három oldalról szabad, 's téres előudvarral 's tágas kerttel bír, leginkább ajánlkozott; a' megvétel' eszközzésére pedig legalkalmasb percznek látta azt, midőn a' nádor' egészsége' visszatérével minden oldalról öröm' jelei mutatkoztak. Közlötte a' nemes hölgy gondolatát más szerencsés helyzetű nőkkel, kiktől szinte biztatást nyervén, elhatározá a' 138 ezer pengő ft összeghez ötvenezer pengővel járulni, 's addig is, míg a' többi beszerezethetnék, az épületet saját veszedelmére megvenni. 'S megvette a' nemes buzgóságában magát mindig elfeledő asszony a' terhes vételt, és most, halála után már, kezemben tartottam sajátkezű ajándoklevelét, mellyben ez ismeretes nagy épületet a' Pest városának már elébb átadott nőegyesületi intézetek' közös hajlékául, Josephinum néven, Pest városa' polgárságának általadja. — De hihetlent mondok, nagy tekintetű gyülekezet! az ajándék nem fogadtatott el, 's a' vétel, egész terhével, a' nemes indítványozóra nehezült vissza.

Nem válhatom meg e' képétől a' ritka emberbaráti szeretetnek, a' nélkül hogy azt némelly kevés, de való vonással kiegészítsem. Gróf Teleki Lászlóné példánya volt a' női erénynek; hú feleség, szerető, gondos nevelője 's valóságos édes anyja gyermekcinek, kiket szült, 's gyermekeinek, kiket szent hagyománykép fogadott szívébe: mind ezek mind azok szeretetének hason jogu gyermekei lettek. Csoda-e, ha e' gyermekek az emberiség és haza' díszéül és az anya' büszke öröme nevelkedtek fel, kik illy ritka anyának lettek gyermekei? Mert az ő szelleme' és szíve' napjától nem lehetett nem szebben fejlődni, nem másoknak fölötte nemesedni! Csoda-e, ha e' gyermekek' kebelében a' nem-

zetiség' szerelme vallássá vált, melly minden tetteiknek lelket és színt ad, miután ez anya' imádságába is be volt a' nemzet' felvirulása foglalva mindenkor! Csoda-e, ha ők barátjai a' tudománynak, 's részint úzói, miután ez anya olly magasra becsülte azokat? 'S ki társalkodott ez asszonyynyal, 's nem csodálta miveltségét, e' világos főt, a' metsző ítéletet, melly férfiakat, tudósokat is képes volt volna gyakran háttérbe szorítani; de melly, a' legszebb asszonyisággal párosulva, távol vala minden követeléstől 's minden tudós színtől, melly a' gyengébb nemet olly kellemetlenül ruházza; 's melly nem nyomott senkit, hanem vonzott és elfoglalt?

Igy ismertük őt mind, kik hozzá közel állottunk, de nem egészen azok, kik csak hírből ismerték; mert ha lelkének szép fénye nem maradhatott is elrejtve, ha szíve' jósága példabeszéddé lőn is: de tettei' nagy része rejtve maradt. Hadd legyenek tehát azok kimondva itt általunk, 's kiragadva a' feledékből, melly a' legjobb, de nem ragyogó tetteket hálatlan fátyolával annyiszor eltakarja!

Sokan szólaltattak meg országokat magukról, 's elboríták a' történet' lapjait nevök' fényével, mellytől az emberiség' nemtője elfordul; azon nő felett, kinek ma vég tiszteletet teszünk, a' szenvedők' könyei némán hullanak, mert nem ezek írják a' történetet. De mi, kik ismertük őt, beírjuk hazánk' évlapjaira, hogy ő az erény' és munkás emberszeretet' hőse volt, a' legszebb koszorúra méltó; 's vallásos hiedelemmel hiszem, hogy szavunk meg fogja őrizni neve' emlékezetét, 's ahhoz a' jók' áldása minden időkben csatlakozni.

XII.

EMLÉKBESZÉD

G. DESSEWFFY JÓZSEF IG. ÉS TISZT. T. FELETT.

MONDOTTA

AZ ACADEMIA' XIII-D. KÖZ ÜLÉSÉBEN, DEC. 26. 1844.

B. EÖTVÖS JÓZSEF TT.

Mély fájdalommal lépek e' helyre ma. — A' férfiú, kiről azólan-füladásom, 's kiben társaságunk egyik legszeretetre méltóbb tagjától, a' haza azon ritka férfiak' egyikétől fosztatott meg, kik nemzetiségünk' ébresztéseért legtöbbet 's legállandóbban fáradtak, azon keveseknek vala egyike, kik, midőn a' hazai irodalom' mezejére léptem, erőmet bátorító szavakkal 's tanácsokkal pótolák, kik első gyöngye kísérleteim után elcsüggedni nem engedének. Vesztettem benne, ha a' nagy érdemű' irányában e' szóval élni szabad, egy barátot, 's midőn e' férfiú' tetteinek méltánylata kívántatik tőlem, kinek nevénél könnyeket inkább mint szavakat találhatnék: kétszerte érzem füladatom' nehézségét.

De ne féljenek azért tisztelt hallgatóim, hogy érzelmeim által elragadtatva, a' kép, mellyet társunkról adandok, inkább barátságom-, mint azon férfiúnak válandik emlékévé, ki iránt azt érezém. Nem hogy elhúnyt társaink egy által magasztaltassanak, hanem hogy emlékek minden hallgatóban visszahívassék, célja e' társaság' emlékbeszédeinek. 'S Dessewffy nem tartozik azok közé, kiket magas alapra állítani szükséges hogy tiszteltessenek; minél közelebb áll hozzánk, minél inkább láthatjuk kedves vonásait: annál inkább érezzük veszteségünket, 's csak

igazság az, mivel neki mint minden jobb férfiaknak az utókor tartozik. Boldog, kinek sírja fölött, mint itt, e' kötelesség a' barátoknak is olly könnyűvé válik.

De mielőtt életének rövid leírásába ereszkedem, legyen szabad egy tekintetet vetnem azon korra, melyben elhúnyt társunk az életbe lépett 's melly egész munkásságának irányt ada. A' jövő, a' mint mondják, igazságos; de csak azon föltét alatt: ha valamint a' múltnak küzdelmein kívül áll, úgy midőn egy eltűnt időnek férfiairól ítél, kedvencz öneszméi és szenvedélyei által magát elragadtatni nem engedi, szemmel tartva mindig: hogy nem azok, kik az utókor' eszméiért, de kik azon tárgyak iránt lelkesedtek, mellyek mellett korakban a' legnemesebb érzelem szólalt föl, érdemlik tiszteletét; úgy is ha van kor, mellyre visszatekinteni e' hazában jó 's ürvendeztető, azon időszak az, mellyben hazánkban új élet' kezdetét látjuk, melly századunknak Dessewffyt 's majdnem mindazon férfiakat hagyá, kikre olly méltó büszkeséggel tekinthetünk.

Ki nem ismeri a' XVIII. század' roppant hatását? E' század, majdnem utolsó tizedéig olly szegény nagy emberekben, ha a' tett' mezejére, 's olly gazdag ha a' gondolat' birodalmába tekintünk, melly a' múlt' mohos maradványait minden külformáiban olly föltékenyen őrzé meg, 's melly előtt mégis a' formákon kívül semmi olly magasan, olly szentül nem állt, hogy rá vizsgáló szemeit nem vetné; mellynek kezdetén XIV. Lajos-, végén a' franczia forradalommal találkozunk: nagy, kitűnő hatása vala hazánkra is. Csakhogy e' hatásnak szükségkép egészen másnak kelle lenni itt, mint mellyet Europa' más országaiban látunk. A' nemzetiség' érzete, melly a' XVIII. században Europa' más népeinél az állomány' fogalmaiban elmerült, rendkívüli körülmények által föltartva még elevenen tölté a' magyar' szívet. — Az alkotmányos formák, mellyekkel a' középkor alatt földrészünk' majdnem minden nemzetei birtak, nálunk föltartották magokat, 's habár a' nemesség' szűk körére szorítva, legalább attól őrizték meg e' hazát, hogy benne senki XIV. Lajossal elbizottan nem mondhatá: „a' közállomány én vagyok“; sőt maga a' vallás — melly, mióta a' westphaliai békekötéssel a' reformatio' nagy műve bevégeztetett, más népek' közállományi életére befolytást többé nem gyakorolt, 's mert minden eszme csak addig erős, míg főnállása

vagy felsőbbbségeért küzd, — az egyes felekezeteknél, mióta küzdelmeik megszűntek, mindig inkább közönösséggé alakult: nálunk még alkotmányos létünk' egyik fő tényezőjeként áll előttünk. Nálunk, hol több vallási felekezetek között sem olly erős, hogy másokat elnyomhasson, sem olly gyöngé hogy legalább tökéletes egyenlőséget ne követeljen, nem vala, a' vallási surlódások a' vallásos érzelmet közönösséggé válni nem engedék, 's a' kor' fölvilágosodása, legfőlebb azon gyűlölést szüntethet meg, mellyel a' felekezetek egykor egymás ellen küzködtek. Ha ezekhez hozzávesszük, hogy azon különbség, melly műveltségre nézve minden nép' felső 's alsó osztályai között létezik, hazánkban, mellynek felső osztályai a' külföldről vevék nevelésüket, még nagyobb mértékben találtatott; 's hogy az úgy nevezett harmadik rend, melly műveltségben a' felsőbbek', jogállapotában az alsók' rokona, a' kettőnek máshol közvetítésére szolgálhatott, nálunk hiányzott: nem fogja senki bámulni, ha szabadság utáni vágy helyett, melly a' múlt század' vége felé Europa' minden nemzeteinél olly hatalmasan föllép, hazánkban csak nemzetiség iránti buzgalmat, ha vallási közönösség helyett, melly az egész civilisált világban általánossá vált, a' legelénkebb vallási mozgalmakat találjuk; 's maga a' jogegyenlőség utáni vágy, melly Franciaországot vérrel áztatá, itt a' nép' legműveltebb osztályainak szűk körén nem hatott tovább, 's nem mint anyagi jólét' föltétele, hanem csak azon szelídséggel követeltetett, mellyel emberek egy távol fekvő szép eszme' létesítése után vágyódnak.

De ha ezen belső okok Magyarország' helyzetét a' XVIII. század' vége felé megmagyarázzák, az, mi e' létező elemeket cselekvésre hívá, 's a' század' utó éveiben hazai mozgalmainknak különös jellemet ada, József' nagyszerű munkásságában kereshető. Azon általános ujitási vágy, melly a' század' közepe felé, Portugaltól fogva Dániáig, Europa' majdnem minden tartományait megragadá 's mozgalmakat idézett elő, melyek tisztán az absolutismus' érdekében kezdve azon elveket terjeszték el, mellyeknek későbbi győzelmök az absolutismus' ellenére vivatott ki, József' nagy lelkét nem hagyhatá érintetlenül; 's ha azon században, hol minden kormányok korlátlanág után vágyódva a' nemesi 's egyházi rend' kiváltságai ellen fölléptek, mert nem jutott eszükbe hogy azt, minek határai nincsenek, védelmezni nem lehet, mert nem gyaníták

hogy a' legyőzött szabadságok' romjai fölött a' *szabadság* fog phoenix-ként föltámadni, ő is azon egy alkotmány ellen, melyet birodalmában talált, föllépett; ha a' korban, midőn a' nemzetiségek fejedelmek 's philosophok által egyaránt ostromoltattak; azoktól mert bennük hatalmuk', ezektől mert általános eszméik' akadályait láták, József is azon nemzetiségnek, melly hazánkat többi tartományaitól elkülönzé, hadat izent: az igazságos jövő ebben csak a' nagy császár' helyzetének természetes következményit láthatja. — — — Nemzetiségünk rég nem mutatta életének jeleit; a' magyar nyelv a' nép' körébe vonúlva, magyarok által minden országos dolgok' vitelére alkalmatlannak nyilvánított, ő az idegen faj, miként tisztelheté azt, mit magyarok elhagynak? Az alkotmány, korában óriási zsarnoksággá vált, melyet néhány százezer kétszer annyi millió fölött gyakorolt; miért ragaszkodnék ahhoz, mi nemes céljának utában áll, 's a' nemzetnek úgy is csak a' szabadság' nevét tartotta fel? — De hála a' mindenhatónak! midőn nemzetiségünket a' nagy császár halottnak gondolá: csalódott, csalódott, midőn azt hivé hogy ott, hol századokig alkotmányos élet létezett 's a' szabadság' neve a' nép' szájában forog, az alkotmány' változása a' korlátlan hatalom' érdekében történhetik, 's műve óriási, de egészen ellenkező eredményeket hozott elő, mint mellyeket célzott. A' diák nyelv' ledöntött hatalma előtt föltámadt a' magyar, 's melly a' halottnak nyugodtan türe birodalmát, az eleven német előtt először érzé egész életerejét; az egyenlőség' tanai, mellyek a' trónról hirdettek, viszhangra találtak millió kebelben, csak hogy az egyenlőség' utáni vágygyal százezereknél a' szabadság' emléke vegyült, 's hogy sokan nem láthaták át: a' nagy császár' műve miként veszthetne nagyságából, ha az egyes fejedelem helyett egy egész nemzetnek állíttatik óvalma alá. Valamint a' szándék nemes, valamint a' tettek merészek valának, mellyekkel a' császár a' magyar alkotmány 's nemzetiség ellen föllépett: úgy nemes vala az ellenszenv, férfias az elhatározás, mellyel a' nemzet tulajdona mellett fölszólala, 's midőn a' császár sírjába szállt: szűnyadók helyett egy éber nemzet áll a' határok között.

Illy viszonyok között foglalá el II. Leopold a' magyar királyi széket, illy viszonyok alatt nyitott meg az 1790-ki országgyűlés, fényes,

majdnem bizonyosságokká vált reményekkel, mellyeknél soha szebbekkel e' nemzet a' jövő' elébe nem nézhetett. A' királyi szóken a' századnak egyik legkitünőbb 's bizonyára legemberiebb fejedelme, a' hazában nemzet, melly ismét nemzetiségeért lángola, melly büszkén emlékezett egykori nagyságára 's a' szabadság' áldását annyival inkább érezé, mert alkotmányos formáiban megtámadtatott; egy nemzet, szóval melly között talán ritka látá a' czélt tisztán, melly után fáradnia kell: de alig vala egy, ki a' haladásnak szükségét nem érezé, kinek keble nemes lelkesedésben ne emelkedett volna. E' fontos, hazánknek annyit ígérő pillanathan lépe Dessewffy József először az életbe. Hosszasabb valék a' tárgy körül, mint azt azok, kik itt csak egy férfiú' életleírását várják, talán szükségesnek tartják; de a' férfiú' életét, ki egész munkásságát hazájának szentelé, hazája' kifejlődésének történetétől elválasztani nem lehet, 's valamint aggkoráig minden, mi e' hazában történt, Dessewffy' fogékony lelkét mozgásba hozá: úgy minden kérdésen kívül az 1790-ki időszak vala az, mi egész életének irányt adott. Egy régi családnak ivadéka, olly házban nevelve, hol nyolcz éves koráig idegen nyelv nem hangzott ajkairól, később Kopy által azon classicus tanulmányokra oktatva, mellyek még agg napjaiban élte' fő gyönyöreit tevék, 's mellyek által a' gyermek' nemes hajlamai jókor irányoztattak azon polgári erények felé, mellyeknek a' régieknél annyi példáját látjuk, Dessewffy a' tizenkilencz éves ifjú miként maradhata érintetlenül? Mi, kik őt élete' későbbi korában láttuk, kik a' meleg részvétnek, mellyel az agg e' haza' kifejlődését vég napjáig követte, annyiszor örültünk, kik ismertük benne azon optimismust, mellynek forrása a' szív, 's mellyet ősz hajakkal megtartani, csak a' legnemesebb természeteknek jutott, képzelhetjük-e a' lelkeselést, melly e' költői keblet akkor ragadta meg, midőn körülötte e' hazában minden szív erősebben dobogott, minden kebelben nemes lelkesedés szólalt föl? midőn a' miről az ifjú álmodott, egy nép' reménye vala, 's a' férfiú egy egész életnek tapasztalásaival alig bírt kétkedni. Ó ki már gyermekeveiben családi emlékei között a' hon' eltűnt dicsőségéről álmodozott, ki, mint 1827-ben írt rövid életrajzából látjuk, még iskola-évei alatt észreuvé a' különbséget, melly az elvek közt, mellyeket tanul 's honában alkalmazva lát, létezik, 's ki most egyszerre csak nemzetiség iránti buzgalmat, csak az emberi jogok' hirdetését

hallá maga körül, 's önámítás nélkül hiheté: hogy a' nagy győzelem' kivívásánál — mellyért akkor minden nemes kebel küzdött — ó is a' bajnokok' egyike leend; hogy e' hazában neki is dicső napszám jutott: miként ne nézett volna dobogó szívvel a' jövő elébe? miként ne merült volna egész lelkével a' mozgalomba, melly akkor a' hazai életnek' minden ágait megragadta?

Az alkotmányos élet, a' nemzeti nyelv, az irodalom, maga nemzeti öltözetünk nem volt semmi, miben a' magyar magát az utolsó kormány alatt megtámadva ne látta volna, 's minek óvalmánál most nemes lelkesedésre nem gerjedhete; nem volt mező, mellyen magát a' hazafi cselekvésre fölhíva ne érezte, mellyen olly ifjú mint Dessewffy akkor, nemes foglalatosságot ne talált volna magának.

De a' lelkesedés' időszakai nem tarthattak sokáig, 's kik hazájokat ismerve mozgalmait nyugodtan tekinték, jókor sejdíteni kezdék: hogy a' kor nem fogja megtartani ígértét, 's hogy még hosszú küzdelemre, sok csöndes munkálkodásra van szükség, mielőtt hazánk az akkor olly közelnek látszott czélt elérheti.

Midőn hazánkra József absolutismusa nehezedett: a' szabadság tüzetett ki zászlóul, 's kik e' körül csoportoztak, akár mert alkotmányos kiváltságaik, 's nemzetiségük' sértését fájlalák, akár mert azon eszmékért lángoltak, mellyek akkor Franciaországban uralkodókká váltak, egymagában öszvetartó pártnak látszottak. De a' párt, melly közös megtámadás ellen öszvetarthatott, mihelyt ez megszűnt 's mindenki kívánatainak értelmezésére kényszerítettett, nem járhatta többé egy ösvényen; az egy szó, mellyet lelkesedéssel horda zászlaján, nem takarhatá el az óriási vélemény-különbséget. Ily viszonyok között az 1790-ki időszak az alkotmányos élet' terén miként szülhetett volna nagy eredményeket? Néhány törvény, mellyben minden párt föltartva elveit, a' kérdéseket inkább elhalasztá, mint eldönté; néhány kiküldött országos választmány — ez minden, mit az olly lelkesedéssel föllépett korszakból megtartánk. A' hazai nyelv kevesektől ismerve ismét elhagyatott, az irodalom iránti buzgóság megszűnt, a' magyar köntös ismét letétetett, 's a' lelkesedés után csak azon lankadtság maradt látszólag vissza, mellyet a' beteg, crisis után, ha őt meg nem gyógyítá, megtartani szokott.

'S Dessewffy először életében érzé a' csalódás' keserűségét, melly nélkül senki, ki political pályára lépett, sírjába nem szállt még. 'S e' szomorú napokban hány nem monda le büszke reményeiről? hány nem csüggedett el hazája' jövőjén örökre? Csak véghetlen szeretet tarthatja föl hitünket illy viszonyok között, 's az ritkának adatott!

Voltak, kik ezt nem tevék, kik hinni nem akarák: hogy, miért keblök olly melegen tud érezni, a' magyar nép csak egy nagy halott; kik az olly nyugodtan pihenő haza előtt bátran hirdeték: hogy csak alszik, 's föltámadásáról szoltak kortársaik' kaczagása közt. 'S hogy az 1790-ki korszak az, melly őket a' hazának növelte, ez az, mit neki köszönünk; mert ha e' haza eléri azon czélt, melly után annyi kebel sovárog: valóban azoké a' dicsőség, kik mint Dessewffy, elég erősek valának föntartani hitüket a' kételkedők között; kiknek reménye, midőn azt mások elveszték, csak erős föltétellé vált, hogy mit a' sors kedvező hatalmától várniok nem lehet, azt önerőjükkal küzdjék ki; a' dicsőség azoké, kik nem estek kétségbe hazájok fölött.

A' napok, hol hazánknak political ujjászületését reményleni lehet, az 1790-ki országgyűlés után megszűntek. Az egyenlőség utáni vágy, melly e' hazában a' nép' míveltebb osztályainál tovább még nem terjedt, mióta a' francia forradalom e' föllengző tanokat olly szörnyen kezdé valószínű, elveszté pártorlóit; kik alkotmányunk' hiányait átlátva, javítása után sovárogtak azon erős meggyőződésben, hogy a' magyarnak még erősbülni, nemzetiségének szilárdulni kell, 's mielőtt political ujjászületése megtörténhetik, a' jövőre bizák reményeik' teljesültét, és a' hazai nyelv' mívelése lőn a' czél, mellyet e' buzgó polgárok maguknak a' jelenben kitűztek; az irodalom azon kör, mellyre egész munkásságukat fordíták. E' térre a' political vélemények' különbsége ki nem terjedhete, e' pályán a' fordulat, mellyet a' francia forradalom későbbben vett, senkit el nem ijeszthete; itt mindazok, kik nemzetiségük' nyomorúlt állását érzeni képesek valának, együtt járhattak, 's ha nemzetiségünk napjainkban szilárdabban áll, ha a' magyarra még jövő vár e' határok között: azon férfiak' állandó munkásságának köszönhetjük azt, kik taps 's méltánylat nélkül, majd nem észrevétlenül egy új nyelvet teremtének nemzetünk' új életének.

Ezen férfiak' egyike Dessewffy József. A' tudományos műveltség, mellyet Kopy' nevelésének köszönt, az élvezet, mellyet még gyermekkorában a' régiek' nagy művein talált, jókor érezteték vele írói hivatását, 's midőn az 1790-ki lelkesülés e' hazában ismét elhallgatott, ő, kinek nemes lelke e' hon' jövőjén kétkedni nem tudott, honi irodalmunkat jelölő ki azon pályán, mellyen haladni fog, 's mellyen Cicero' *vénségéről* írt könyvei' fordítása által már első kísérleteit tevé.

Nem a' rideg political pálya vala az, mire isten e' nemes szívet alkotá; tudományosabb 's mélyebb belátású mint hogy ítéleteiben egy oldalú lehetne, igazságosabb minthogy az érdemet, ha ellene harcban áll, el ne ismerné, szenvedélylyel ragadva meg mindent, mi szép után vágyódó lelkének élvezetet nyújthatott, ragaszkodva a' múlthoz nagy-szerű emlékeiért, tisztelve a' jelenben mindent, mi nagynak látszott, vágyódva a' jövőben a' század' főséges eszméi' létesítése után, a' költő, kinek az ég minden szép 's nemes' megértésére olly gyöngéd érzéket adott, 's ki magasabb szempontból tekintve körül könnyen megérté a' nemes indulatot, melly ellenét tette buzdithatá, 's azért könnyen megbocsátott, political pártoknak vezetője vagy eszközeként nem szolgálhatott; gyöngébb minthogy akarát minden eszközzel kivinni tudja, erősebb 's férfiasabb minthogy meggyőződését pártjának alája rendelné, nem eléggé hiú hogy dicsvágyának érzelmeit fölálldozza, 's büszkébb minthogy önbecsülését mások' magasztalásaért fölcserélné, ő a' poros arenára, hol nemzetek' sorsa vívatik ki, való nem vala. A' tulajdonokból, mik a' political életben embert nagygyá tesznek, Dessewffy csak a' szeretetet bírá, melly honának mindent fölálldoz; a' gyűlölés' hatalma hiányzott e' kebelben, neki jobb vala a' tudományok 's művészet' csöndes körébe vonúlani, 's ez azon kör, hol a' gyöngeségig nyájas 's fogékony férfiú ifjúságától fogva élte' vég napjaig tántorithatlan szilárdsággal működött; hol szépnek érzetével teremtet lelke lerakta kincseit, mellyen ha a' nagy érdeműnek neve elfeledtetnék is — mert ki biztos arról hogy a' mozgékony életben felejtetni nem fog? — legalább munkásságának hatása mig nyelvünk él, fön fogja magát tartani. Habár azonban Dessewffy' munkásságának ezen oldala az, mi e' társaságot leginkább érdekli, ne várják t. hallgatóim, hogy egyről egyre elmondjam dicsó tár-

sunk' munkáinak hosszú sorát, 's azon befolyást, melyet azok egyenként nemzeti irodalmunkra gyakoroltak. — Nem egyes munka, munkásságának egész befolyása az, miben érdeme fekszik, 's csak ki ezt tartja szemei előtt, ítélhet igazságosan. Vannak korszakok, melyek ellen a' legóriásibb tehetség hasztalanul küzködik; 's ilyen vala az, melyben Dessewffy az irodalom' pályájára lépett. A' kor, hol míveletlen nyelvünkben a' költőnek még szavakat kelle teremteni, hogy érzelmeit kimondhassa; melyben nem vala egy általános, mindenkit egyenlőn megragadó érzelem vagy gondolat, mely a' költőt dalra lelkesíthet; melyben ha a' kor' nyomorúltsága fölött elkeseredve mégis lanthoz nyúlt, szívek hiányzottak dalára földobogók, nem vala az, melyben irodalmunkban egyes nagy műveket kereshetünk. Nyelvünk ujja-teremtése, lerakása azon alapoknak, melyeken idővel nemzeti irodalmunk fölépülhessen; ez azon nehéz föladat, mely e' kor' férfainak jutott; 's ki irodalmunk' történetét ismeri, nem fogja tagadni: hogy a' nemes izlés, 's művészileg szép utáni törekvés, mely Dessewffy' minden műveit jellemzi, irodalmunkra olly hatást gyakorolt, minót Kazinczynk' munkásságán kívül talán senki hazai íróink között.

De magasabban életműzött egyediségeknek vágyait, millyen Dessewffy vala, tisztán irodalmi munkásság ki nem elégíthet; a' szív kör után vágyódik, hol embertársainak jót tehessen, 's nem bámulhatjuk, ha Dessewffyt ez érzelmeiktől vezetve köz szolgálatba lépni látjuk. A' köz szolgálat azonban őt, ki mint rövid életrajzában mondja: „*Hamar átlátá: mennyiszer őli meg köz igazgatásunknál a' forma a' dolgok' lényegét, mennyiszer kerestetik több fontosság az irományok' terhében mint a' dolgok' végrehajtásában*“, nem elégíthet ki sokáig 's habár később munkásságának tágabb 's mint véle, hasznosabb kört találandó, Fiuméből, hol először lépett hivatalba, a' magyar cancellariához való áttételeért folyamodott: midőn e' kívánata nem teljesített, fájdalom nélkül látjuk őt kilépni a' hivatalból, melyre nem nagyra vágyás hívá, 's mely, mihelyt arról meggyőződött: hogy munkássága hontársainak nem szükséges, elveszté előtte minden csáhjait, és az évek, melyeket köz szolgálatból való kilépte után munkás nyugalomban testvére' falusi lakában töltött, önvallomása szerint: a' legboldogabbak valának, melyek életének jutottak. De ha senki a' házi élet' csöndes boldogságát tisztábban nem él-

vezheté, ha senki tudományok' művelésében több kielégítést nem találhata mint Dessewffy: ő nem tartozott azok közé, kik visszavonúlva önösségük' szűk körébe részvét nélkül tekintik a' világot, 's ha a' vész önvetéseiket nem bántá: meglegedett nyugalommal nézhetik tűzhelyükről mások' szenvedéseit. E' szív nem vala önösségre teremtve, 's midőn 1795-ben a' hazát ellenség fenyegetvén, nemesi fölkelés rendeltetett, az ifjú tudóst Szabolcs' nemes seregének választott vezérei között látjuk azon eldődök' példáját követni készen, kikből a' mohácsi vésznapon huszonhat, Mária Teréz alatt csak egy háborúban tizenkilencz vérzett el a' haza' zászlói alatt. A' nem sokára bekövetkezett béke nem engedé, hogy társunk e' mezőn babérokat arasson, 's miután családja 's barátai' kérésére újra köz hivatalra ajánlkozván szolgálata nem kívántatott, újra falusi magányában látjuk őt, mellynek csöndes örömeit apjától rá maradt házi gondok növelék ugyan; de a' nélkül hogy irodalmi munkásságát akadályoztatnák.

Kit azonban egykor gond nélkül élvezett örömök vissza nem tartoztatának, hogy a' haza' első szavára fegyvert ne ragadjon, azt házi gondok, azt ősi vagyonának helyre-állítása nem tarthatá vissza a' mezőtől, mellyen honának szolgálatára szüksége vala; 's 1802-től fogva 1830-ig az élet' változó körülményei közt látjuk őt azon kevesek közt, kik törvényhozásunkban nemzetünk' jogai, hazánk' függetlensége mellett küzdöttek, kiknek köszönhetjük, hogy az ősöktől ránk maradt szabadság fűntartatott, hogy nemzetiségünk annyi megtámadás után szebb jövőnek nő elébe. Házi boldogsága által, mellyet 1806 óta páratlan szeretetű nejének karjai között élvezett, csak arra buzdítva hogy a' a' hazának, mellyben annyi örömeket talált, javaért inkább fáradjon, négy gyermekének látása által arra intve hogy szive' kincseinek dús vagyon helyett azt hagyja inkább örökségül, mit a' sors' csapásai elrabolni nem képesek: szép nevét 's élete' példáját. A' férfiú élete' teljes erejében 's az agg, ki öszülő fűrtökkel közelg sírjához, egyenlőn küzd az egy célért, ellankadva testében, de nem a' lelkesedésben, melly őt e' mezőre híttá. Nem helye ez, hol törvényhozásunk' utolsó történeteinek átfutva röviden elsorolhatnám a' lépéseket, mellyekkel hazánk alkotmányos kifejlődése felé haladott; hol elmondhatnám a' veszélyeket, mellyek szabadságunkat fenyegeték; a' küzdelmeket, mellyeknek fűnma-

maradásunkat köszönhetjük. De kik e' század' kezdetét ismerik, mondják: van-e azok között, kik akkor honunk' érdeke mellett felszólltak, egy, ki lelkesedésében vagy állhatatosságában Dessewffyt meghaladta? ki ön- 's családja' érdekeit hazájának több örömmel áldozta volna fel? ki nemzetiségünkért inkább lelkesedett, 's arra hogy végre győzelme kivívassék, többet tett volna mint ő? Van-e egy, ki ha azon szomerű korra, melyben hontársainknak nagy része nemzetiségünk iránt közönös vala, visszatekintünk, inkább érdemlené hogy hála 's dicsőség helyett csak közönösséget vagy épen gúnyt találva kortársinál, a' jövő le-
róvja iránta a' múlt' tartozásait? 'S ha a' férfiú, ki egész életén át két eszmének életbe léptetéseért fáradott, midőn 1825-ben ősi alkotmányunkat, 1830-ban nemzetiségünket biztosítva látá 's e' nemzet' ifjabbjai munkásságuknak új célokat tűztek ki, küzdéseikben azon részt, melyet kívántunk, nem akará többé venni; ha alkotmányunk' változatlan föltartásában keresve nemzetiségünk' biztosítását, őt ki szívünkhöz közel állt, political elleneink között láttuk: e' tapasztalás nem növelheté-e inkább a' tiszteletet, mellyel iránta viselteténk, mert benne csak annak biztos tanúságát látjuk: hogy társunk azon ritka egyediségek közé tartozott, kik inkább eszmék- mint pártoknak hivei, 's kik meggyőződésüknek a' hatalom' kezét 's a' nép' tapsát egyenlően fölálldozni tudják. Hogy korának haladását követni nem tudva pártjától elmaradt, abban sorsa közös majdnem mindazokkal, kik átalakulási korszakunkban köz dolgokban részt vevének; mi neki tulajdona, az hogy meggyőződését védve se ha nemtelen eszközökhöz nem nyúlt; hogy midőn a' munkás élet' színhelyéről visszavonúlt, keserűség nélkül látá, hogy helye mások által töltetett be; hogy vég napjaig örülni tudott minden lépésen, melyet hazája előbbre tőn, habár azok kik őt e' pályán követék, eltipornák is a' nyomokat, melyeket e' haza' térein maga után hagyott.

De az nem méltányolhatja Dessewffy' érdemeit igazán, ki őt csak a' politica- vagy irodalomból ismeri; e' nemes lélek' kincsei csak házi körében tüntek ki, 's ki őt itt látá, nem fogja soha feledni a' jótékony befolyást, melyet Dessewffy' személyessége rá gyakorlott? Hány van közöttünk írók közt, kik példája, kik bátorító szavai által buzdítottunk: hogy a' nehéz pályára lépjünk, vagy rajta, hol méltánylat helyett föllépésünknél csak megtámadást találtunk, megmaradjunk? Hány tisztele

benne mesterét, kinek példájából kerülni tanulta azt, mi a' művészetet előli, minden aljasságot? Hány van, ki ha munkásságával köz méltánylatot szerze, nem emlékeznék hogy az első, ki őt e' pályán bátorító szavakkal fogadta, Dessewffy vala, a' szeretetre méltó férfiú, kinek szíve irigységet nem ismert, ki csak a' küzdés között 's nem midőn jutalom osztatott, érzé versenyzésre fülhíva magát.

Ki nem emlékezik a' nyájas férfiúra, ki nem nélkülözi e' szelíd arcot, melly nem muló ifjúságban mosolygott ősz fűrtői alatt? Ki felejtheti 'szavának szelid hangjait, mellyekben a' múltnak emlékei, vagy a' jövő' reménye, néha egy baráti tanács vagy vigasztalás, ha szenvedél, vagy meleg részvét örömeid között, de soha egy keserű szó, soha semmi, mi érzelmeidet sérté, nem hangzott feléd; ha vendégi házához jövel, hol meleg kézzszorítása 's azon szívesség fogadott, mellyet mert kebelből jó utánózni nem lehet — 's a' gazda veled kertébe ment 's a' fák' árnyéka alatt, mellyeket maga ültetett, életének múltjáról szólt, annyi nemes föltételről, mellyel a' világba lépett; melly ha nem teljesedett is, legalább lelkét tartá fül hogy ne süllyedjen a' mindennapi élet' terhe alatt; annyi szeretetről, mellyet életében talált; annyi reményről, melly minden csalódások mellett mégis teljesedett?

Vagy ha a' faluba vezetett, melly házától távolabb állt, de nem annyira hogy lakói minden bajaikban jóltevőjüket tanács 's vigasztalásért fül ne keresnék, 's az agg, ki háza előtt ülve a' nap' meleg sugárit élvezé, levéve kalapját áldást mondott; a' gyermekek játékaikat elhagyva kezei körül tolongtak, 's mindenütt minden szóból, minden mozdulattól látád: hogy a' kötelék, melly e' férfit jobbágysaihoz fűzi, nem a' törvényben, hanem a' szivekben keresi alapját; vagy ha végre kimentetek a' mezőre, hol egyfelül a' szabolcsi róna, csak egyes kún halmoktól félbe szakasztva, határtalanul terül el körülöttetek, másfelül a' tokaji 's borsodi hegyek körítik be láthatárodát, 's vezetőd a' zöld síkon jártatva tekintetét az időkről szólt, hol a' térek virágozók lesznek, hol e' háza' néma pusztáit egy, munkájában gazdag, szabadságában büszke, nép fogja elborítani lakásaival, 's az öröm, melly távol jövőjében honára vár, Dessewffy' arczait lángba boritá: nem érzéd-e ellent állhatlanul a' férfiúhoz vonzódyva magad'? ki életének magas célokat tűzve ki, azt mi

után szive vágyódott, soha a' föld' porában nem kereste; kivel a' szeretet, mellyet talált, elfelejteté csalódásait; ki mint kertjében úgy az életben a' felnőtt fák' árnyéka alatt elfelejtheté, mennyi csemetét ültetett, mellyeknek reményzölden kihajtott levelei nem tarták meg ígéretüket; nem érzéd-e jobbnak, nemesebbnek magadat társaságában, nem érzéd-e fülhiva hogy te is önösséged' körén kívül fekvő czélokot tűzve ki éltednek, ha majd alkonyodnál állsz, jövőt láss magad előtt, mellyet reményeid által elfoglalál?

Engedelmet, t. hallgatóim, ha a' férfúrói szólva, kit a' politica 's irodalom' mezején tett szolgálatok a' hazának kettősen érdemessé tevének, el nem hallgathatom az emlékeket, mellyeket neve keblemben fültámaszt; ha országos érdemei előtt felejteni nem tudom személyes vesztességemet; ha el nem hallgathatom a' szeretetet, mellyet iránta érzék; a' köszönet' terhét, mellyel részvevő barátságaért mint ember, segítő tanácsíért mint író tartozom. A' szeretet is, mellyet emberek' keblében magunk után hagyunk, egy neme az emlékeknek, 's én csak ezt állíthatom föl a' dicsó elhúnytnak.

Igen, szeretet vala az, mit Dessewffy mind azokban, kik őt közelebből ismerék, gerjesztett; tiszteltük érdemeit, örvendénk nyájas beszélgetéseinek, bámultuk, irigyelhettük az optimismust, mellyel még az agg férfú az életet 's embereket tekinté; de ha tőle távozáunk, szeretet vala az, mi mind ezen érzésekből hátramaradt, 's a' szívnek jól esett, hogy kit olly jónak tapasztalt, azt boldogan láthatá.

'S ő az vala, egy nőnek szeretetét birva, kinek neménél erősebb lelket ada a' természet, de csak hogy a' szeretet, mellyel övéit körülfogá, állandóbb legyen, hogy férjének 's gyermekeinek erősebb támaszává válhasson, körülvéve reményteli gyermekekkel 's unokákkal, tisztelve hazájától, 's nyugodtan tekintve vissza munkás életére, melly hogy a' hazára nézve nem volt hasztalan, még a' szerény férfú sem kételkedheték fellengző vágyak nélkül, mi hiányzott az aggnak, hogy magát boldognak érezhesse, neki ki a' tudományok rejtett kincseit ismerni tanulta, kit a' szépnek érzetével áldott meg a' természet, melly a' fűszáltól a' csillagos ég' boltjáig élvezetet talál mindenben, mi kerülötte történik.

'S miért nem halhata ő meg akkor éltenek minden örömei között? miért nem szállhata sírjába egy évvel előbb, mielőtt élte' legszebb re-

ményétől fosztatott meg? miért kelle kiürítenie élete' kelyhét a' végső csöppig, mikor az olly keserű vala? — A' sors' változhatatlan rendelése máskép akarta, 's kit boldognak hívénk, ki önmaga olly nyugott bizalommal tekintte a' jövő elé, még egyszer érezé emberi kínaink' legnehezebbikét, mintha a' végzet az aggott sírja' küszöbén még egyszer inteni akarná: hogy ez életen, hol legfőbb boldogságunk olly bizonytalan, nincs mit veszítenünk. Fia Aurél meghalt, 's vele agg napjainak egyik büszkesége, reményeinek fele. Nem fogok Aurélról szólni, kinek e' szónoki széken egy más társunk' meleg szavai már visszahívák emlékét 's kiről itélni, akár azon barátságot tekintsem, melly halálaig vele össze-fűzött, akár azt, hogy a' political pályán ellenei között álltam, felhiva magamat nem érezhetem. De hogy azon egyediségeknek egyikét vesztettük benne, kiknek csak kör 's alkalom szükséges hogy nagyokká váljanak; hogy keblében szív dobogott, melly a' leggyöngédebb 's legnagyobb érzelmekre képes vala; hogy elméje' munkásságában nem ismert nehézségeket 's ha önösség volt tetteiben, az legalább csak azon legnemesebb vala, melly dicsőség után vágyódik: azt, ki Dessewffy Aurélt ismeré, tagadni nem fogja; 's az apának, ki illy gyermeket veszte, az, hogy fájdalmában hazájának egy része osztozik, nem enyhítheté bánatát. — Egy van, miben illy pillanatok alatt vigasztalást találhatunk, 's ez tartá fel Dessewffy' lelkét is a' nehéz napokban: a' vallás.

Kétkedő századnak gyermeke, fölnevelve olly időszakban hol az, mit az emberi nem egykor szentnek tartott, gúny' tárgyának jelöltett ki, Dessewffy' keblében a' türelem, mellyel minden hitet tisztele, el nem gyöngíté a' meggyőződést, mellyel önvallásához ragaszkodott, 's az olly nehezen sértett férfi vigasztalást, reményeket talált azon oltár' küszöbén, melly annyi szenvedésnek biztos támaszt nyujt.

Ó érzeni kezdé, hogy napszáma bevégeztetett. A' célok, melyekért ifjú korában a' pályára lépett, nagy részint elérettek; hazája' független alkotmányaért küzdött, 's az annyiszor kétségbe vett el vala ismerve; nemzetiségünk' terjesztéseért fáradott, 's nyelvünk, mellyet porig alázva talált, nem Dessewffy' érdeme nélkül a' törvényhozás' csarnokában hangzott; a' szerelem' örömeit ő élvezte, a' gyönyört, mellyet magas eszmékért küzködve érzett, a' művészet' csöndes élvezeteit, a' szerencsét, mellyet kortársaink' tisztelete nyujthat. Ó ismeré mind 's lelke

nyugalom után vágyódott, nem mint ki ezer csalódásra emlékezve keserűséggel fordul el életétől, de mint az, ki érzi hogy a' mag, melyet elhintett, csirázni 's zöldellni fog, ha ő nem munkálhatja is többé; mint az, ki egy szerető tekintetet vetve maga körül, kedveseitől elválva nem végbucsu-, hanem szebb viszonzatásról gondolkozik. — 'S így szállt le sírjába, derült arcokkal mint a' nyári nap, melly midőn a' hegyek mögött lealkonyodik, melegen veti arany sugárait a' messze tájakra. Boldog, kinek hitét az élet' tapasztalásai nem gyöngíték; ki reményeinek szebb részét magával viszi sírjába, kinek szeretete nem veszti boldogító hatalmát élete' végnapjáig; boldog, ki, mint ő, lelke' ifjúságát megtartá a' sírig.

XIII.

EMLÉKBESZÉD,
VASS LÁSZLÓ TT. FELETT.

BITNICZ LAJOS RTTÓL.

Egy elhunyt igen tisztelt társunk' emlékezetét indulok megújítani, egy férfiút, ki nagy tisztének feláldozta minden erejét, feláldozta egész életét, ki roppant tudománya, éles ítéllete, önálló és józanul szabad szelleme által olly jóltevőleg, olly buzdítólag hatott az ifjúságra. Vass László, tudományos egyetemünk' egyik jeles tanítója, azon egyházi megyének, melly őt nevelé, szinte mint annak, melly utóbb keblébe fogadá, öröme és büszkesége; a' férfiú, kinek hamvai felett gyászszót emelek, pedig a' legforróbb hálaérzettel emelek, mert ő egykor szeretve tisztelt tanítóm 's utóbb, midőn hivatalt kelle választanom, buzdítóm és ösztönzőm volt a' pályára, mellyen az ifjúság' sokat ígérő napjaitól fogva szinte mostanig, midőn már hanyatláshoz közelget életem, a' haza' reményei körül annyi örömet és boldogságot élveztem.

Két hosszú év vonúlt el az elhunynak sírja felett 's én hallgaték, hallgaték, hogy e' nemzeti örömnünpen, e' fényes körben, őt, a' jeles tanítót és derék író, tiszta nyugalomban állíthassam elő, szelídült bánattal koszorút füzvén érdemeinek, koszorút, melly bennünket intsen: mikép elhunyt társunk' emlékezetét nem tehetetlen bánattal, hanem tettel és példája által nemes lánggra gyúlt kebellet illik és kell tisztelnünk. Azonban nem fogok fentebb hangú magasztalást hallatni, szépítő 's azért

nem természetű képet adni, hanem a' visszaemlékezés' szelíd óhajásával csak egyszerűen és tisztán érintem a' kialudt élet' fő pontjait 's az irányt, melyben az haladott; mert ki előtt szent volt mindenkor az igazságszeretet, úgy tartom, legméltóbban tiszteltetik, ha igaz a' szózat, mely tiszta érdemeit fontolja.

Honunk' nyugati határánál, ott, hol bajnökköltőnk nagyatyjának, a' szigetvári hősnek nagy tettét hihetőleg éneklé, hol későbbben a' szerelem' hő dalai fakadoztak, az annyi hősvértől ázott 's a' hazának annyi nagy fiat adott lelkes Zalában született elhunyt társunk, ott élte gondtalan gyermekéveit 's onnan költözött a' tudományok' csarnokába — Szombathelyre. Néhány, az ottani egyházi megye' tagjai közül vállalkozott, jeles tanító foglalkozott ekkor azon kisded városban neveléssel és oktatással; ekkor taníta ott a' régi írók' ismeretében jártas Molnár, a' mély gondolkozású Kresznerics, a' széles tudományú Czuppon — a' két utolsó az irodalomban is tiszteletes név. Ezek' szavaitól tanult Vass, ezek' alapos oktatása és ügyes vezérlete alatt szokott lelke az önhitteget és lepkeséget idején korlátozó fenyítékhez, a' tudományokbani folytonossághoz 's egyenlő haladáshoz, ezektől tanulta, — mit az ifjúság rendszerint későn 's azért nem önkára nélkül szokott megtanulni — ismerni az élet' becsét; azért az iskolai foglalkozástól szabad idejét nem enyelgél el, hanem részint nyelveknek, főképp a' hellenek' bájos nyelvének gyökeresb megtanulására fordítá*), részint izléssel írt hasznos eleművek' olvasgatásában tölté, 's így gondosan ápolá azon reménydús himbókat, melyekből utóbb olly szép virágok fejlődtek, olly nemes gyümölcsök tenyésztek.

Az iskolából kilépett jeles ifjú papot egy évi segédlelkészség 's egyházi megyéje' kormányja mellett viselt ugyan egy évi titoknokság után az egyházi történet' tanításával bizák meg elúljárói a' szombathelyi papnevelő-intézetben, honnan öt tiz év' lefolyta után udvari kinevezés ugyanazon tanszékre szólítá tudományos egyetemünkben, 's ezzel a' nyilvános tanítás lón a' pálya, melyen elhunyt társunk szinte haláláig

*) Tentamen Publicum ex studio privato linguae Graecae, quod in Episcop. Seminario Sabariens. subiverunt mense Julio 1799. RR. DD. Emericus Róka in II. ann. Theol., Joannes Németh in I. ann. Theol. Ladislaus Vass in II. an. Philos. Dioec. Sabar. Alumni. Sabariae, Typis Josephi Ant. Siess.

a' közjónak áldozott, mellyen szerencséje' minden fordultával egyenlő tűzzel, egyenlő szorgalommal járdalt, sőt mellyen még teste' elhanyatlásakor is egész szerelemmel függött.

A' felső iskolai tanító, ha méltán akarja bírni e' nevet, ne anynyira ismeretekkel árasztja el hallgatóinak értelmét, hanem inkább hajlamot gerjeszzen bennük a' tudomány iránt, azt folyvást ápolja 's kiolthatatlan szeretetté nevelje; hanem inkább elveket nyújtson nekik, mellyekben a' hasznos ismeretek' egész serege szendereg, mint a' kicsiny magban szendereg az aratás vagy a' csemetében az erdő; elveket, melyek azokat üngoldalkozásra ébreszték 's felköltvén bennük a' tudományos szellemet, a' kimutatott uton előbbre haladni süssessék. E' végre tudományát úgy, mint eddigelé ki vagy on fejtve, ép 's ifjú erővel megáldott hallgatói előtt önlelkében mintegy megszemélyesítve kell mutatnia; azt, mi sok hosszú évek' lefolyta alatt 's csak lassanként tenyészett, olly élénken felfognia és előadnia, hogy hallgatóit úgy érdekelhesse, mintha a' tudomány csak most és egyszerre keletkezett volna lelkében, mert így a' tudományos gondolkodás' eredetét és folyamatát közvetlenül mutatván, hallgatóiban felkelti 's munkásságra ingerli a' rokon lelki erőt, mi által azok nem csak ismereteket gyűjtenek magoknak, hanem élénken utánozni is törekeshnek azt, minek élénk eredete lelkök' elébe varázsoltatott. A' való tanító tehát tudományát hallgatói előtt erős és szorgalmat igénylő feladatnak festi 's e' feladat' megfejtésének legkisebb megközelítését is igyekezetük' méltó céljául tűzvén ki, azokat fáradhatatlan nyomozásra készti; ő oktatás közben nem szabja magát jelesebb tehetségű hallgatóihoz, magokra hagyván a' többieket, hogy lássák, mit és mennyit foghatnak fel az adott oktatásból: de azokhoz sem, kik akar csekély tehetségük, akar aljas jellemük miatt képtelenek az élénkebb oktatást követni 's kiket a' tudományok' teremeiből inkább el kellene utasítani, hogy tehetségükhöz mért életnemet válasszának; hanem igen — a' számos középrenűekhez, tehát azokhoz, kik hathatós ösztönzésre gyakran szorúlnak, de az iránt fogékonyok is, és kiknek célszerű vezetése ezért olly fontos és üdvös. Ezekről szorgoskodik főképen a' való tanító, ezeket törekszik oda vezetni, hogy a' tudomány' lényegét egész egybefüggésében helyesen felfogják, fő pontjait világosan meg tudják választani, mostani állását általjában ismerjék és

kútfejeinek szinte mint segédeszközeinek ismeretén kívül a' helyes vezetés' elveit is oktatásából és példájából sajátjaikká tegyék; szóval: ezekkel közli a' legjobbat, mit adhat, nem feledkezvén meg a' való népszerűségről, melly által hozzájuk leereszkedik, hogy magához emelje őket. Ez kötelessége, és ebben áll dicsósége.

Ezek voltak az elvek, mellyek elhúnytunkat oktatás közben vezérlék. Mélyen felfogá ő hivatala' egész nagyságát 's igen tudá, hogy annak, ki valamelly, főkép nagy és nemes czélt akar elérni, az arra segítő eszközökhöz is nyúlnia kell, 's hogy a' tanítói pályán legfőbb 's legszükségesebb eszköz az értelmes, szakadatlan és csüggedni nem tudó munkásság. Azért felkészülvén a' sikeres oktatásra megkívánt elő- és segédismeretekkel, egész figyelmét hivatása' tárgyára az egyházi történetre 's a' vele sokféle viszonyban álló polgárira fordítá, 's így nem csak gazdag történeti ismereteket gyűjte magának, hanem jelleme' és gondolkodásmódja' azon nemesítésére is szert tőn, mellyet a' történetírás szokott nyújtani buzgó művelőinek. Szorgalma még inkább nevedett, miután tudományos egyetemünk' tagjává lőn, mert e' kitüntetést nem jutalomnak hanem nagyobb tettekre kötelezésnek tekinté; mert tudá, hogy ez által az egész magyar egyház' válogatott nevéndékeinek képzésére van felhíva, kik az itt nyert tudományos világot az egészre szétárasztják; mert tudá, hogy így olly férfiak' társaságába jöve, kiket ropant tudomány és csüggedetlen szorgalom tőn tisztelet' tárgyaivá 's kik után, legszentebb tartozása' sértése nélkül, hátra nem maradhat; azért valamint folyvást gyarapuló ismeretei új meg új mezőt nyitának előtte, új meg új kívánságokat, új meg új szükségeket keltének tükélyre vágó lelkében: úgy ő is nevedő buzgósággal járá meg azokat 's egész elszánnással törekedék kielégíteni ezeket, hogy kinyomozott igazságait azután napfényre hozza 's hallgatóival bőkezűen közölje.

Oktatást, bár mennyire tudta is tárgyát, soha sem adott előkészület nélkül. Szorgosan átgondolta mind tárgyát mind az ennek előadására választandó kifejezést, folyvást oda irányozván minden erejét, hogy ismételt elmélkedés szinte, mint arra figyelés által, mi önbelátását világosabbá és szilárdabbá teheté, azt tanítványai' javára bővebben kifejtse, ennek nagyobb határozottságot és tökéletességet szerezzen. Világosság,

rend és szabatosság, egyesülve a' folyvást ifjúi hévtől lángoló, ékes, szabad és a' közben fel-felvillanó gondolatokat soha nem mellőző sőt ügyesen alkalmaztató előadással voltak oktatásainak jelességei. Ezen jelességek 's azon rendíthetetlen bizalom, melyet a' tanító múlhatatlanul gerjeszt hellgatóiban, ha látják, hogy az magát teljesen önerejére bízhatja, és hogy a' mit mond, az mind önelméjének változatlan sajátja, hódíták oktatásaihoz tanítványait, ezek, főképp pedig oktatásainak tartalma 's annak észrevétele, hogy nem pusztá tudósításokat és elszaggatott egyes tényeket, hanem történetet, az elmélkedés' éltető szellemétől áthatott 's a' való életre tanítást adó történetet nyújt, tarták azokat szakadatlan figyelemben. Öröm volt oktatásain jelen lenni és látni: mint függtek ékesen szóló ajakain tanítványai; öröm volt hallani, kivált midőn az egyház' nevezetesebb történeteiről szóltában, mintegy szent tűztől ihletve, vagy azt rajzolta: mint ölelte által e' világ' öt részét 's mint egyesítette azokat a' hit', remény' és szeretet' titokteljes kötelékei által egy nagy családdá a' kereszténység' üdvezítő tanítása; vagy a' csalhatalan történetek' nyomán mutogatá: miképp ezen isteni tanítás a' míveltség' minden józan törekvésével megbarátkozott, minden változásait felülélte, 's miképp a' polgári életben minden állandó és valóban áldást tenyésztő csak a' szeretetnek a' joggal, az egyháznak az álladalommal szövetségén alapúl; vagy szivrázó ecsettel azt festé: mint diadalmaszkodott az üldözéseken, melyeket vagy az önerejét túlbecsülő felfuvalkodott észtől vagy az eszközeivel botorúl visszaélő hatalomtól szenvednie kellett, jelesen mint állott rendíthetetlenül nem régen egy nagy nemzetnél ama' legrémítőbb csapás alatt, melly valamelly hitet és egyházat valaha csak ért és mint emelkedett ott ismét új fényre épen azok által, kik előbb, ha hatalmukban áll, teljesen kiirtják vala. De nem szólók erről többet, hiszen eléggé hirdetik mind azok, kik egykor lábainál ültek 's a' két hazában elszéledve különbféle egyházi hivatalban serénykednek, mint meg annyi élő tanúi elhunyt tanítójok' dicsőségének.

Elhunyt társunk' legfőbb 's legkedvesb műköre a' tanítói terem volt ugyan, de az irói pályán is törekedett érdemet gyűjteni, jól tudván, hogy az írónak nyomozgatása, ámbár más a' feladat, melly az írónak, más ismét, melly a' tanítónak egész erejét igényli, sikerdúsan hat a' ta-

nító' foglalkozására mind azért, mert a' tudományos nyomozgatás többnyire elősegéli, mi által a' tanítás egyedül sikerülhet, a' tudományos gondolkozás' élénkségét, mind azért, mert a' tanítvány örömeit hajlik tanítójához 's később oktatásának felfogására, ha annak nevét az írói pályán fény környezi. Különbféle kisebb műveket irt, 's a' mit akar Roma' fenséges nyelvén, akar azon, mellyet már édes anyjától tanult, a' honin irt, azt elmésen, tárgyhoz szabva, csínnal és izléssel írta. Űgyesen vitte egy ideig a' Tudományos Gyűjteménynek, ezen sok jót tennyésztett folyóiratnak szerkesztését. Versezeteiben és beszédeiben élénk, beható 's a' régiéek' tanulása által mívelt lélek mutatkozik. Vizsgáló és vetekedő iratait helyes ítélet, rendíthetlen igazságszeretet és nemeslelkűség, történeti értekezéseit rövid de mellette világos, kielegítő és ékes előadás díszesíti. Azonban ezek részint csak mellékes foglalkozásainak gyümölcsei, részint nagy művének, mellyet adni akara, előkészületei valóának. Szeretett tudományát, harminczhat és fél évig tartott nyilvános oktatásainak tárgyát, a' kereszt. anyaszentegyház' történetét szándékozáék kiadni, a' kor' kívánatait szemmel tartva úgy kiadni, hogy művében a' nyomozás' alapossága szépen egyesüljön az előadás' csínosságával. Ez volt a' cél, mellynek élte' örömeit szinte mint vagyonát és nyugalmit feláldozá, mert hány kútfőt, hány történetírást nem olvasott, nem hasonlított össze csüggedetlen szorgalommal? hány utazást nem tett azon kútfők' megvizsgálhatása végett, mellyekhez itthon nem juthatott? hány éjjel nem virasztott tudományával 's annak leghelyesb előadásai-val foglalkodva, hogy művének azon tökélyt megadhassa, melly egész fenségében lelke előtt lebegett? Hazám' reményei! kiket a' természettől nyert szép tehetségek az írói pályára vezetnek, győződjetek meg ebből, hogy a' természet' legnagyobb ajándékai is sikeretlenek, ha szorgalom nem nemesíti azokat, és alapos tudományosság nem ad nekik becsét és érdeket, hogy az irodalomban egyedül azon uton, mellyen elhunytunk járdalt, virúl a' borostyán.

Kiadá az egyház' történetének első, az előismereteket, egyházi birálatot, kortant és földleirást magában foglaló kötetét. Derék dolgozat, bár nyelven, az édes honin volna írva; de elhunytunk akkor, midőn írta, tekintve körülállásinkat, csak latinúl írni láttá leginkább célszerűnek. Milly szellemben akará az egyház' történetét előterjeszteni,

e' műve' vég cikkéből kitetszik, hol a' történet' azon rendszeres kidolgozásának tulajdonít elsőséget, 'mellyben az író csak tényeket kölcsönöz a' kutatókból 's azokat önszelleme-nyújtotta színezetben terjeszti elő. Mit is használna az egybegyűjtött tények' holt tömege, mellyek magokban semmik, ha az alkotó szellem' éltető leheletétől nincsenek áthatva? A' tények magokban végtelenül keveset nyomnak az emberi tudomány' mérlegében, és csak az alak, mellyet az író' alkotó szellemétől nyernek, ad nekik értéket és érdeket, mert művész' kezében a' legdurvább tárgy is lelkes szépséggé alakul, holott a' kontárnak érzéketlen újjai közt a' legengedetlenebb is lelketlen tömeggé válik. De a' mit ő akart és mi óhajtván vártunk, nem teljesülhetett. Tulajdona a' jeles elmének, hogy czélt nem ismer, magának soha sem tesz eleget, virasztásainak és tudományos foglalkozásának eredménye soha sem felel meg várakozásának. Dolgozata rendszerint csak addig szerez neki örömet, míg iránta át-vagyon melegülve, általa el vagyon foglalva. Mihelyt bevégezte munkáját, ennek hiányai és darabosságai élénkebben feltűnnek előtte 's volt örömet elkeserítik. Nem csekély önmeggyőzés kell hozzá, hogy a' tökéletlen mű iránt hajlamunkat megtartsuk, és saját erő, hogy arra magunkat ismét rá szánjuk. Elhunytunk többször átdolgozá művét, és első kötete' kijötte után is folyvást simítgatván, mindegyre halasztgatá közrebocsátását, míg egy szerencsétlen gutaütés testét, a' különben is gyengét ellankasztá és életét négy évi bajlódás után végképen eloltá.

Elköltözött ő tehát és kibontakozva az erőtlén test' kötelékeiből ott, a' boldogabb hazában, homály nélkül látja az örök igazságot 's mondhatatlan örömet élvez, örömet, melly minden megvalósúlt véleményből, minden legyőzött kétségből, 's minden elenyészett hibából elébe sugárzik. Elköltözött, de itt hagyta csüggedést nem ismerő 's tudományban a' legfőbb tökélyre vágyó szorgalmának, hivatala' buzgó és lelkiismeretes teljesítésének példáját, hogy mi is, mint ő, túrni és fáradni tanuljunk; hogy mi is, mint ő, hivatalunk' pontos teljesítése által hazafi kötelességünknek eleget tenni serénykedjünk, mert csak ki a' szent erényhez híven, egészen betölti a' helyet, hová őt a' gondviselés rendelé: az rója le hazája iránti tartozását, az a' való hazafi; testét azután akár egyenruha vagy nemzeti köntös, akár hosszú fekete öltöny fedezze.

ÉLETRAJZI TOLDALÉK

A' MAGYAR T. T. ELHÚNYT TAGJAIROL.

KOLOSSVÁRY SÁNDOR,

ig. és tiszt. tag.

Született 1775. mart. 20. Homok-Bödögén Veszprém vmegyében, honnan nemes szülői gyermekeik' könnyebb nevelése végett utóbb Pápára mentek át lakni. Sándor az elemi iskolákat itt, a' gymnasiumiakat Sopronban és Veszprémben folytatta, 1790. a' veszprémi egyházi megye' növendék-papjai közé vétetett fel, 's a' pozsonyi seminariumban a' philosophiai és theologiai tudományokat jeles előmenetellel végezte. 1797. al-, majd feldékán, káptalan' káplánja, predikátor a' székes-egyházban, végre 1798. martiusban misés pap, 's a' veszprémi seminariumban az erkölcsi és lelkipásztori tudományok' rendes tanítója; 1804. nagykapornaki plebános és alesperes Zalában, 's e' vmegye' tbirája; 1808. sept. 1. veszprémi kanonok, 1809. veszprémi főplebános, 1812. Veszprém vmegyei tbíró, 1814. vásárhelyi sz. Lámpért' apátja, 1822. següdsi, 1823. pápai főesperes. 1825-ben mint káptalani követ jelen volt az országgyűlésen; 1829-ben megválván a' veszprémi plebánosságtól, káptalani dékán, 1832. óta káptalani olvasó kanonok. A' m. tudós társaság' alapítói őt köz bizodalommal az academia' igazgató tagja-, maga a' társaság pedig mindjárt 1831-ben tartott első nagygyűlésében, febr. 15. tiszteleti tagjává választotta; melly viszonyában ő mind a' nagy szótár' előkészületeiben vett munkás részt, mind egyéb szolgálatokkal mozdította elő a' társaság' érdekeit. Az academiai alaptőke' neveléséhez még 1832-ben 400 pfttal járult. *Egyházi beszédei* feles számmal Szalay Imre adta ki gyűjteménye' V. VI. 's az új folyam' I. II. kötetében, 's többek még kéziratban vannak. A' halál f. évi dec. 7. vetett véget a' köz tiszteletű férfiú' munkás és jótévő életének.

GR. DESSEWFFY JÓZSEF,

igazgató és tiszteleti tag.

Született 1771. febr. 13. Kreviánban, Sáros vmegyében. Első oktatását Kasán vette, majd Koppi Károly' nevelése alatt Kolosvárra, onnan Pestre vándorolt,

hol a' gymnasiumi osztályokat végezte, Zimányi' vezérlete alatt a' classica literaturát már akkor megkedvelvén, és a' philosophiát, melly karban akkor Dugonics, Mitterpacher, Cornides, Schönwiesner és nevelője Koppi jeleskedtek. Törvényt ismét Kassán hallgatott, 's ennek végeztével gróf Sztáray Mihály szabolcsi főispánt az 1790-k; budai országgyűlésre kísérte, mellyel gyakorlati élete kezdődött. Eleinte hivatalkodásra szánván magát, Fiumében tisztt. fogahnazóképen szolgált is, de nem találván fel magát e' körben, azt elhagyta, Olaszországot beutazta; 1795-ben a' szabolcsi fellelő seregnél mint kapitány szolgált, 1802. Sáros, 1805 és 1807. Zemplény, 1811 és 1825. Szabolcs vmegyét képviselte az ország' gyűlésein; politicai pályája mellett is folyvást barátkozván a' tudományokkal és tudósokkal, kik közül leginkább Kazinczyval és Döbrentével volt összefűzve. Midőn a' m. tudós társaság' alapítói 1830-ban igazgatóságot neveztek, őt abba felvették, az academia pedig, mindjárt első nagy gyűlésében, 1831. febr. 15. választotta tisztt. tagúl, melly állásában folyvást nagy részt vett annak gyűléseiben. Számos, sok folyóiratban elszórt versein, tudományos és politicai czikkelyein 's az acad. Évkönyvekben megjelent beszédein kívül, birjuk tőle ezeket: 1. *Bártfai Levelek*. S. Patak, 1818. 2. *Hitel című munka' taglatja*. Kassa, 1830. 3. *Hazánk' egyik igen jeles főispánjának nyilván tett politicai hitvallása*, gr. D. J. jegyzékeivel bővítve kiadta Fekete István. Buda, 1843. A' *Felső-Magyarországi Minerva'* alapításában fő része neki volt. A' halál fájdalmas betegség után ragadta őt ki közölünk, majus' 1. 1843.

B. LAKOS JÁNOS,

tiszteleti tag.

Született 1776. aprilisben, Ajkán, Veszprém vármegyében, hol atyja Ádám evang. predikátor és Zala megyei esperes volt. Iskoláit születése' helyén kezdte, a' pozsonyi és sopronyi evang. gymnasiumokban folytatta; honnan 1793-ban mint cadet lépett az akkori Jellachich nevű gyalog ezredbe, honnan áttétetvén tiszté, 1809. a' főtábornoki karhoz kapitánynya' neveztetett, 's ez idő óta hadi tudománya, és vitézsége' számos és fényes tetteiért nem csak rendekkel 's magyar bárósággal lón kitüntetve, hanem a' hadi kar' főbb fokain át egész a' generálságig fölemelkedett. Lakos, ifjúságában a' soproni magyar társaság' tagja, Kis' és Kazinczy' barátja, nem szünt meg Olasz- és Francziaországban, a' hadi zajtól nem üres óráiban is néha magyarul dolgoztatni; *Versei' 's Nápolyi Levelei'* egy részök csakugyan ott készült. Német nyelven írt hadtörténeti, 's magyar folyóirásokban elszórt czikkelyein kívül tőle van: *Vándor' szünórái*, első kötet. Pest, 1839., mellynek második kötete kéziratban maradt. A' m. t. társaság 1832. mart. 10. óta számította tisztt. tagjai közé: 's e' viszonyában főleg a' hadtudományi munkálatok körül hű részt vett. Munkás életét, mint eszéki várparancsnok 1843. junius' 23. rekesztette be.

HEGEDŰS SÁMUEL,

levelező tag.

Született 1781. aug. 26. Új-Tordán, Erdélyben, hol atyja György kir. ügyvéd volt, kitől vette első neveltetését. Nem sokára azonban Szász-Régenbe tétetvén által atyja, H. az új-tordai iskolára szorúlt. Tíz éves korában az enyedi collegiumba menvén által, itt különösen Herepei Ádám, Benke Mihály' és Benkő Ferencz' tanításainak köszönte a' tudományokba bevezettetését. Húsz eszt. korában elvesztvén atyját, nevelőseget kelle vállalnia, melly annál fogva is hasznos volt rá nézve, mert nevendékének, utóbb tordai főispán Ugron Istvánnak atyjafia b. Szentkereszti András tábornokban Hegedűsünk második atyát talált, ki mindennemű kifejlődésére elhatározólag hatott. 1805-ben, szinte az enyedi főiskolában a' költészeti osztályban közöns. tanító lett. 1806' elején enyedi második ref. pappá választatván, 1807. a' göttingai egyetemre küldetett, hol a' legjelesb tanítókat hallgatván, közölők némellyekkel szorosb ismeretségbe is fonódott, sőt Gaussal, Mayer Tóbiással, az öreg Heynével hazajötte után is levelezett. 1809. új eszt. másodsor köszöntött be Enyedre, de már 1810-ben Kolosvárra tétetett át papnak a' főconsistorium által, két évvel utóbb Herepei János' helyébe hittud. prof. lett ugyanott, 's ismét két év múlva Herepei Ádám' halála után Enyeden romai irodalom, széptan, történetek, országtudomány és országisme' tanítója, e' mellett az alsóbb osztályok' nevelése is rá volt bízva. Bele fáradván a' köz bizodalommal viselt, de terhes hivatalba, miután azt tizenöt évig folytatta, 1829-ben Kolosvárra ment vissza hittani székébe de már 1830-ban Tordasra papnak, hat évvel utóbb pedig Szászvárosra első predikátornak, hol, miután időközben az 1837-ki szebeni országgyűlésen hitszónoki tisztet viselt, élte' végeig megmaradt. Halála 1844. apr. 29. következett be. Az ő hosszas iparkodásainak köszöni Enyed, hogy nyomdával bir, mellynek felállítása 1827-ben, rectorása alatt, történt. Első nyomtatványai e' műhelynek, H. eszközzéséből 's felvigyázása alatt, *Eutropius és Cornelius Nepos* voltak az alsó osztályok' számára. Mintegy *húsz halotti beszédén* kívül, nyomtatva vannak *Poetai Próbái* (2 kötet. Kolosv. 1837. 16r.). Egyéb munkái, kiadó' nem léte miatt részint kéziratban maradtak, részint be sem fejeztettek; illyek 1) *Mathematicai tudományok' elvei*. I. osztály: *Arithmetica és Algebra*, hat könyvben, mellyhez járúl a' közöns. logarithmusok' táblája 10,000-ig. 2) *Erdély' történetei*, a' legrégebb időktől fogva.

B. MEDNYÁNSZKY ALAJOS,

igazg. és tiszt. tag.

Született Prikopán, Turóc vmegyében, april' 20. 1784. Oktatását a' trencséni gymnasiumban, a' hécsi Theresianumban, 's végre a' pozsonyi academiában vette, 's ennek végeztével a' m. kir. udv. tanácsnál kezdett szolgálni, melly helyzetét azonban csakhamar odahagyta, úgy hozván magokkal családi környülményei, hogy inkább nyitrai jószágán gazdaságot folytasson. Az 1825—7-diki országgyűlésen mint

a' főtábla' ellenzéki tagja tüntette ki magát. Az állapotok' változtával, 1830-ban ismét köz hivatalba lépven helytartósági tanácsos, 1834. udv. tanácsos és előadó, majd Trencsény vmegye' főispáni helytartója, 1837. nyitrai főispán, valós. belső titkos tan. és a' m. kir. udv. kamara' alelnöke, 1839-ben egyszersmind az ujon alkotott tanulmányi biztosság és azzal kapcsolt könyvvizsgáló szék' elnöke, végre 1842-ben m. kir. fő-kincstárnok. Az irodalmi pályára M. 1810-ben lépett fel, mint többféle tudományos folyóirat' dolgozója, német nyelven ugyan, de mindig a' haza', 's kivált a' hazai történet' érdekében. E' tekintetből látjuk őt 1820-ban báró Hormayrral egyesülve az ismeretes történeti zsebkönyv' (Taschenbuch für vaterl. Geschichte, Wien 1820—9.) kiadására; időközben jelent meg vági utja (Malerische Reise auf dem Waagflusse. Pest, 1826. 4r., újra Pest, 1843. n8r.) 's magyar beszélei is (Erzählungen, Sagen, und Legenden aus Ungarn's Vorzeit. Pest, 1829. magyarul két kötetben u. ott 1832. —). Azonban a' Tudományos Gyűjtemény' keletkezte óta munkás pártolója volt ő e' folyóiratnak, melly számos érdekes történeti cikkelyt hoz a' tőle. Az academia őt 1831. februárban tartott első nagy gyűlésében egyhangulag választá tisz. tagúl, miután ez intézet' alapítói őt az igazgatóságba még 1830. vevék fel. Épen midőn a' jeles férfiú egy magyar történeti társulat' állítását forgatná elmejében, 1844. június' 17. rövid betegség után meghalálozott.

TESSEDIK FERENCZ,

levelező tag.

Született Szarvason, Békés vármegyében, febr. 22. 1800., hol atyja Sámuel evang. pred. 's az általa állított kir. földmivelő intézet' igazgatója volt. Tanulmányait Mező-Berényben, Selmeczen, Pozsonyban és Patakon végezvén, 1822-ben Pesten ügyvéddé esküdött, majd gr. Apponyi Antal' urodalmi igazgatóságánál, 's utóbb a' gróf mellett Párizsban magán titoknok lett. Miután 1827. Franciaország' déli részeit és Guipuscoát, 1828. Angliát, Németalföldet és Németországot bejárta, haza jött, 's a' m. kir. udv. kamaránál lépett a' közhivatali pályára, 1835. pedig Bécsben a' cs. köz. udv. kamaránál tiszteletbeli titoknokká lett. Már 1818 és 1819., mint a' pozsonyi ev. magyar társaság' tagja, megkísérelte ereit a' szépliteratúrában; 1826. jelent meg tőle: *Magyarországot illető kéziratok a' párizsi kir. könyvtárban* (Tud. Gy. XII. k.); következtek: 2) *Magyar Diogenes Párisban* (U. ott 1827. XI. k.); 3) *Külföldön levő némelly kéziratok és könyvek, mellyek Magyarországot néminémüképen érdeklík* (U. ott, 1829. XI. k.); 4) *Versek Aurorában 1827 és 1830.*; 5) *A' bal eset jól esett* (Aur. 1830.); 6) *Néparczok* (Szemere' Aur. 1834.); 7) *Tessedik Ferencz' Utazása Franciaország' déli részében.* (Pest, 1831. 8r.); 8) *Az ócsai és demsusi régi egyházakról* (M. t. t. Évk. II. köt.). Idegen nyelven 1) három párizsi levél a' bécsi Zeitschrift für Kunst, Liter.-ban 1826. 2) Burg Appony, Hormayr és Mednyánszky' hist. zsebkönyvekben 1827. 3) Sur quelques antiquités philologiques hongraises, és Sur les écoles publiques en Hongrie a' Férussac' Bulletinjében 1827. — A' párizsi földirati társaság'

ugyanezen évben tisztelte meg tagsággal, a' m. academia 1832-ben választotta el lev. tagúl, 's mint ilyen halálozott meg Bécsben, juniusb. 1844.

GEGŐ ELEK,

levelező tag.

Született Csik-Taploczán, Erdélyben, mart. 25. 1805.; nevelkedett Csik-Somlyón, Maros-Vásárhelyt, Kolozsvárt, 's a' ferenczi barátok' szerzetébe lépven, Malaczán (Pozsony vm.), Sz. Fejérvárt, N. Szombatban és Pozsonyban. Végzett tanulmányai után egyházi szónoki hivatalát Pozsonyban 1831. kezdte, folytatta Pesten, Szombathelyt 's ennek vidékén; 1844-ben szerzetesi kötélyei alól feloldatván, gr. Zichy... udvari káplánja lett, kinél csakhamar, u. m. oct. 9. érte el kora halála. Nevezetessé tette magát mind moldvai utja által, mellyet 1839-ban az academia' megbízásából tön, melly őt még sept. 1835. választá lev. tagúl. Írásai a' következők: 1) *A' kereszt. vallás* boldogítója az egyes embernek, 's a' köztársaságnak. Pozsony, 1832. 2) *Magyarország' rövid földleirása*. Albach után. Pest, 1834. 3) *Egyházi beszédek*. Pest, 1836. 4) *A' napkeleti epemirigy' dülésekor égbeliek' oltalma* alá folyamodó kereszténynek rövid ajtatossága. Csik-Somlyó, 1836. 5) *A' moldavi magyar telepekről*. A' m. tud. academia elébe terjesztve. Buda, 1838. 6) *Az egyeneslelkű hivatalviselő*. Kőszeg, 1838. 7) *Vasmegyei régi várak és várromok*. (Társalk. 1838. 8) *Valami a' költészet' ügyében*. 9) *A' szombathelyi emberszerető egyesület*. 10) *Leánynevelő intézet Rohonczon*, 11) *Rhodusi vitézek és Szoliman*, 12) *Szabó Imre kanonok és apát' emlékezetének*, 13) *A' csepregi pütkösti királyságról*, 14) *Polgártörténeti kalászkok Szombathely' városa' levéltárából*, 15) *Új és ó levelek*, élő és holt könyvekből, 16) *Pillanatomban keletre*, 17) *A' kegyetlen-kegyes török császár* (Mind a' Társalk. 1840-ki folyamában, Eö, G. E. F. G. Ignác, Leki, Gg jegyekkel). 18) *A' sz. Ferencz renülű bosnyák szerzetesekről* (Ttár, új folyam, V. köt.), 19) *Bosnyákország' története* (Ttár, új folyam, XIII. k.) stb apróságok külön folyóiratokban, 's holmi, kéziratban is.

KISFALUDY SÁNDOR,

tiszteleti tag.

Született Sümegen, Zala vmegyében, sept. 27. 1772., iskoláit Győrött és Pozsonyban végezte, 's húsz éves korában huszár cadét lett, 1793. mint hadnagy a' m. kir. testőr-sereghez, innen Esterházy Antal hg' halála után ismét garnison-ezredbe tétetett által, 1796. Olaszországban a' francziák ellen küzdött, Milano mellett fogásba esett, mellyből 1797. kiszabadulván, Wallis Olivér' gyalog serezedébe lépett, hol majdan főhadnagy, 1799-ben a' rajnai hadtesttel számos ütközetekben vett részt.

1800. elhagyván a' katonaságot, haza jött, megházosodott, 's megkezdődött 1801-ki felleptével egyike a' magyar irodalom' legragyogóbb pályáinak, melyet egész halálaig, — ez october 28-kán 1844-ben ragadta el — kevés szünetekkel folytatott, miután időközben, t. i. 1809-ben Zala' részéről, a' felkelő nemesség' soraiban mint alvezredes 's a' Nádor-Főkapitán mellett segédképen, még egyszer katonáskodott. Munkái: 1) *Himfy Szerelmei*, I. II. Buda, 1801—7. 2) *Regék a' magyar előidőből*. Buda, 1808. másodszor u. ott 1818. 3) *Hazaifüi szózat a' m. nemességhez*. 1809. 4) *Hunyadi János*. Buda, 1816. 5) *Eredeti magyar játékszín*, 2 köt. u. ott 1825—6. 6) *Gyula' szerelme*, u. ott, 1825. 7) *Regék 's apróbb versek* az Aurora, Árvízkönyv, Aradi Vészlapok' 'stb kötetekben 1822—1844-ig. 8) Kisfaludy Sándor' *Minden Munkái*. 8. kötet. Pest, 1833—8. Kisfaludy S. tagja volt azon biztosságnak, mely 1828-ban Pesten a' m. academia' alaprajzát dolgozta ki, 1830. nov. 17. rendes tagjául neveztetett ki a' nyelvtudományi osztálynak, 1835. tiszteleti tag, 1842-ben a' Kisfaludy-Társaság' tagjává választatott. Kéziratai közt az 1809-ki nemesi fölkelés' története is fellelhető.

FILINGER LEOPOLD,

levelező tag.

Született Győrött, 1787., hol mint serdült ifjú az egyházi rendbe lépén, a' hittudományi tanárkoszorút elnyerte, utóbb theol. tanítója, 1833-tól fogva pedig a' m. kir. egyetemen a' görög nyelv', hermeneutica 's az új testamentum' exegesisének professora volt. Terjedelmes nyelvtudománya, különösen pedig a' bibliai nyelvekben volt ritka jártassága birta reá a' m. academiát, hogy őt 1834. nov. tartott nagy gyűlésében levelező tagjául választaná. Meghalt hosszabb betegeskedés' következtében, miután 1844-ben az egyetem' kormányát mint rector vivé, azon évi december' 6. Egyéb közhasznú alapítványain kívül, nagy becsű könyvtára' jobb részét az egyetem' könyvtárának hagyta.

D. SCHEDEL FERENCZ.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG

1844. DECEMBERBEN, AZ ÚJ VÁLASZTÁSOK ELŐTT.

PÁRTFOGÓ.

Ő CS. KIR. FENSÉGE AZ ORSZÁG' NÁDORA.

ELÜLÜLŐSÉG.

Gr. Teleki József, elölülő.

Gr. Széchenyi István, másod elölülő.

IGAZGATÓ TANÁCS.

Gr. Andrásy György.
 Bartal György.
 Hg. Batthány Fülöp.
 Gr. Csáky Károly.
 Gr. Cziráky Antal.
 B. Jósika Miklós.
 Gr. Károlyi György.
 Gr. Keglevich Gábor.
 Majláth György.
 Gr. Nádasdy Ferencz.
 Nagy Pál.
 B. Perényi Zsigmond.

B. Prónay Albert.
 Gr. Reviczky Ádám.
 Somsich Pongrácz.
 Szegedi Ferencz.
 Gr. Széchenyi István.
 Gr. Teleki József.
 Vághy Ferencz.
 Gr. Vay Ábrahám.
 B. Vay Miklós.
 B. Wesselényi Miklós.
Három hely üres.

TITOKNOK.

Schedel Ferencz.

TISZTELETBELI TAGOK.

Gr. Andrásy György.
 Bene Ferencz.
 Deák Ferencz.
 Döme Károly.
 B. Eötvös József.

Fáy András.
 Jankovich Miklós.
 B. Jósika Miklós.
 Gr. Károlyi György.
 Hg. Kopácsy József.

Kubinyi Ágoston.
Lonovics József.
Pulszky Ferencz.
Ragályi Tamás.
Schedius Lajos.
Stáhly Ignác.

Szalay Imre.
Gr. Széchenyi István.
Gr. Teleki József.
B. Wesselényi Miklós.
Három hely üres.

RENDES TAGOK.

HELYBELIEK.

Vörösmarty Mihály.
Szemere Pál.
Balogh Pál.

Döbrentei Gábor.
Kállay Ferencz.
Szilasy János.

Bajza József.
Luczenbacher János.
Jerney János.
Czech János.

Győry Sándor.
Vásárhelyi Pál.
Vallas Antal.
Kiss Károly *a' hadtudományban.*

Sztrókay Antal.
Szalay László.
Fogarasi János.

Gebhardt Ferencz.
Bugát Pál.
Frivaldszky Imre.

VIDÉKIEK.

1. Nyelvtudományi osztály.

Fábián Gábor.
Czuczor Gergely.
Nagy János.
Jászay Pál.

2. Philosophiai osztály.

Horváth Cyrill.
Szontagh Gusztáv.
Hetényi János.
Egy hely üres.

3. Történetírási osztály.

Kis János.
Pécze József.
Horváth Mihály.

4. Mathematicai osztály.

Bitnicz Lajos.
Nagy Károly.
Két hely üres.

5. Törvénytudományi osztály.

Szlemenics Pál.
Stettner György.
Szász Károly.
Zsoldos Ignác.

6. Természettudományi osztály.

Horváth József.
Balásházy János.
Tarczy Lajos.
Egy hely üres.

LEVELEZŐ TAGOK.

I. Honiak.

Antal Mihály.
 Árvay Gergely.
 Bacsányi János.
 Balla Károly.
 Barabás Miklós.
 Bárány Ágoston.
 Bártfay László.
 Béely Fidél.
 Gr. Benyovszky Zsigmond.
 Bertha Sándor.
 Beszédes József.
 Bloch Móricz.
 Bolyai Farkas.
 Brassay Sámuel.
 Bresztyenszky Albert.
 Csapó József.
 Császár Ferencz.
 Csatskó Imre.
 Csorba József.
 Deáky Zsigmond.
 Gr. Dessewffy Emil.
 Dóhovics Vazul.
 Egyed Antal.
 Erdélyi János.
 Fabriczy Sámuel.
 Fényes Elek.
 Ferenczy István.
 Flór Ferencz.
 Fülepp József.
 Fülöp Sámuel.
 Gaal József.
 Garay János.
 Gáty István.
 Gévy Antal.
 Gorove István.
 Gyurikovics György.
 Henszlmann Imre.
 Herepei Károly.
 Hoblik Márton.
 Horváth Zsigmond.

Hunfalvi Pál.
 Illés Pál.
 Jakab István.
 Kacs Kovács Lajos.
 Karácsony Mihály.
 Gr. Kemény József.
 B. Kemény Zsigmond.
 Kerekes Ferencz.
 Kis Bálint.
 Kis Ferencz.
 Klauzál Imre.
 Kovács Mihály.
 Kovács Pál.
 Krajner Imre.
 Kriza János.
 Kubinyi Ferencz.
 Kuthy Lajos.
 Lassu István.
 Lugossy József.
 Lukács Móricz.
 Markó Károly.
 Mátray Gábor.
 Méhes Sámuel.
 Nagy Ignác.
 Peregriny Elek.
 Péterfi Károly.
 Podhradczky József.
 Pólya József.
 Reguly Antal.
 Sárváry Pál.
 Schoepf Augaszt.
 Somossy János.
 Szabó István.
 Széchy Ágoston.
 Székács József.
 Szemere Bertalan.
 Szenczy Imre.
 Szenvey József.
 Szigligeti Edvárd.
 Szilágyi Ferencz.

Tasner Antal.
Taubner Károly.
Gr. Teleki Domokos.
Gr. Teleki László.
Tóth Lőrincz.
Török János.
Török József.
Trefort Ágoston.
Udvardy Cherna János.

Vachott Sándor.
Vajda Péter.
Vecsei József.
Viola József.
Waltherr László.
Warga János.
Wargha István.
Zsivora György.

II. Külföldiek.

Babbage Károly.
Beudant F. S.
Bowring János.
Bright Richard.
B. Hammer-Purgstall József.

Kriebel János.
Mezzofanti József.
Palacky Ferencz.
Pertz Henrik Fridrik.
Du Ponceau Péter.
Schelling Fridrik.

TISZTVISELŐK.

Segédjegyző és levéltárnok: Szalay László.

Pénz- és régiséggyűjtemény' őre: Luczenbacher János.

Pénztárnok: Helmeczy Mihály.

Ellenőr: Bártfay László.

Tiszti ügyész: Bertha Sándor.

Írnokok: Makai László, egyszersmind javítnok, Varga Sámuel, Terebesi Sámuel,
Lauka Gusztáv.

Megbízott könyvtárosok: Eggenberger József és fia.

MÁSODIK OSZTÁLY.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

É R T É Z É S É S É I.

1842—1844.

I.

A' MAGYAR ÁLLADALMI SZABADSÁG' JOGI SZEMLÉJE.

OLVASTA

A' KIS GYÜLÉSSEN DEC. 10. 1843.

SZTROKAY ANTAL RT.

Sokan abban a' véleményben vagynak , hogy a' köztársasági kormányalaknál nincsen boldogítóbb , azt tartván , hogy legörömetesebb engedelmeskedik az ember olly törvényeknek , mellyek önbefolyásával létesítetnek 's kiki nagyobb készséggel viszen áldozatot a' haza' oltárára , ha maga látta , 's kívánta hogy áldozat történjék 's meg van arról győződve , hogy annak téte 's hatása az ő jóllétére is visszaháramlik. A' szabadság' izlete, és az egyenlőség' tudata nemes, szilárd 's készséggel teljes szellemet fejt ki , hajlamot táplál , 's cselekvőséget eszközöl a' közjó' iránt; minek következése az leszen , hogy erős alap vettetik a' köztársaság' felvirágoztatására.

Hogy mindazáltal ezen tarka képzetekben több csalóka reménynyel teljes ábrándozás mint sem valóság rejtezik , a' görög 's római köztársaságoknak viszonyai' menetele , és enyészete tanúsítja. Édes kecsegtetéseken ringatózva , szabadságukra tulságosan féltékenyek , legjelesebb embereik iránt háladatlanok egymást üldöklötték , vagy fő hatalomra törekvés miatt polgár társaikon egyedüli gyanúból éktelenül kegyetlenkedtek¹⁾ mind addig , mig vagy magok közöl kerekedett hatalmas egyén ,

¹⁾ Lucanus' 2. és 7-dik könyve. Val. Max. 9-dik könyve' 2-dik fejezete. Plin. 7-dik k. 43. fejezete. John. 2. köt. Cicero de Finibus.

vagy más nemzet által legyőzve, szabadságukat, mit tulságosan őriztek, mindnyájan elvesztenék, 's mint Lucanus énekelte:

Már nem azon nép volt, a' mellyen béke segítne,
'S régi szabadságát okosan használnia tudná,
Fő dicsnek tartó, haza ellen emelni hatalmát
'S így az igazságnak mértéke erőre nyomult le.

A' görög nemzet Roma' rabigájába konyult, Roma pedig a' köztársaság-ápolta hatalmasai' gögjének, 's utóbb önkényű fejedelmei' zsarnokságának hódolni kénytelenítve, vad népek' martalékaul esett 's a' föld' nemzetei' sorából eltűnt.

Az egyedkormányú országokra vetvén figyelmünket, hol t. i. a' dolgok' intézése egynek parancsától függ, szinte néha ottan is fonákul folynak a' dolgok, mivel az alattvalóknak jogai gyéren vagy épen nem lévén törvény által biztosítva, 's a' fejedelem iránt vak engedelmisséggel kellestén viseltetniük, belőlük minden nemesi szellem, dicsvágy 's nagyra törekvés' szikrája kienyészik. A' korlátlan fejedelem gyakran személyüket, 's vagyonaikat feláldozza szenvedélyeinek. A' fűsvény uralkodó népeit fölösleg terheli, a' kevély megveti, a' henye javokat elhanyagolja, a' kegyetlen meggyilkolja, a' tékozló az országot megbuktatja és magános kényeit követve, változékony kedélyeit törvény gyanánt ismerteti. Az egyed kormányú ország' lakozai csak úgy lehetnek boldogok, ha fejedelmüket szelidség, emberszeretet, igazság, boldogítási vágy, dicsó tényekből eredő örömmérséklet 's más több ezekhez hasonló erények vezérlik.

Ezen kétféle kormányalak' vegyéből egy harmadik származik, t. i. a' mérsékleti, millyen mostan a' magyar nemzeté. Ez ismét kétféle, vagy szabad választásu, vagy örökös. Lássuk a' kettő közül, mellyik boldogítóbb; a' magyar nemzet mindkettőt tapasztalván, iránta határozatlan nyilatkozhatik. A' szabad választásu korszakban valahány kormányköz létezett, annyi belháboru rongálta Magyarországot, melly azt mutatta hogy a' szabad választásu ország sem boldog sem állandó nem lehet. —

Jó gondolat volt tehát elődeinktől, hogy a' szabad választásu országglást az örökösödésivel felváltották, 's ezt az alaptörvények, mint szabadságaik' védbástyai közé szorították 's az uralkodó önkényének

többféle de igazságos korlátokat vetettek, tudván azt, hogy a' minden-
nel közös emberi gyarlóság a' korlátlan egyéneket a' méltánylás' utjából
kitántoríthatja, 's a' szabadságot, melly az emberi méltóságnak őrangyala,
's az egész természetnek szava és lehelete 's az embernek egyetlen egy
veleszületett joga, botorul veszélyeztetheti.

A' korlátozott kormányalak nálunk a' szabad választásu korszak-
ban is divatozott, de különösen az utolsó választás' alkalmával jeles tör-
vények által örök időkre biztosított.

Az utolsó választás Magyarországot új időszakba varázslá által.
A' dolgok' menetele e' következő.

II. Lajos a' mohácsi ütközetben elesvén, Zápolya János er-
délyországi vajda 's koronaőr 1526-dik esztendőben magyar királylyá ko-
ronáztatott. Báthori István nádor azonban az országot hatalmasb kézre
bizatni kívánván, azon volt, hogy ausztriai Ferdinánd választatnék ma-
gyar királylyá, mi nékie sikerült is. Ekkor lón e' nemzetnél az utolsó
választás. Ezen fejedelem vetélytársát, Zápolyát, meggyőzvén, az örökös-
södés' talpkövét megvetette, de korlátlan kormányra sem nem vágyott,
sem nem jutott. Mert királynak hirdettétvén, a' nemzet' kívánságához
képest megesküdött: hogy az ország' minden rendü lakosait, az ő mentes-
ségekben, szabadságaikban, jogaikban, kiváltságaikban, szabadalmaik-
ban, ősi jó 's helyes szokásaikban megtartandja, András királynak tör-
vényeiben kijelentett elvek szerint fog uralkodni, kinek kinek igazságot
szolgáltató, az ország' határait 's mi csak az országhoz akármi jog és
cím alatt tartozik, el nem idegeníti, 's meg nem csorbitja, hanem tehet-
sége szerint öregbíti 's kiterjesztendi 's mind azokat teendi, miket minden
karoknak, 's egész Magyarországnak közjávára, becsületére 's növeke-
désére nézve igazságosan tehetni képes leend ¹⁾.

Ezen föltételek 's eskü által szentesített fogadások és bizto-
sítások alatt koronáztatott meg Székes-Fejérvárott 1527-dik esztendőben.

Mind az előbbi századok alatt szakadatlanul gyakorlott, mind pe-
dig az utolsó szabad választás által nyilvánított tulajdoni jog azt mutat-

¹⁾ Lásd az 1527. évi budai országos végzemények előtti eskü' szavait és illeszd össze
II. András' 31. t. cz. 2. irszakával.

ja, hogy király' nem létében ezen ország egyedül és másokat kizárólag a' választóké volt; miből természetesen következik, hogy a' választott király ez országra nézve magának több 's terjedelmesebb jogot nem követelhetett, mint a' mennyit a' választók nékie adni akartak.

Ezen tétel' valósága onnét is bizonyos, mivel mind az előbbi mind ezen utolsó választás' alkalmával a' honi alaptörvények és eskü által szentesített biztosítások, 's szerződés' természetével bíró kötlevelek bizonyos nemzetjogi szabályok 's törvények által korlátozott egyezkedési viszonyokra mutatnak, mellyek szerint a' magyar királyságra jutott fejedelmek magokat leküzelezték.

A' hajdankori dolgok' menetelét 's ezen értekezés' körén tulvágó körülményeket mellőzve, 's csak az utolsó választás' utáni gyakorlatot tekintve, kiki előtt világos, hogy I. Ferdinánd király' uralkodása alatt hozott a' magyarországi gyűlés, mint a' nemzet' képviselője, magát a' fejedelmet is szenvedőleg küzelező törvényeket; p. o. az 1545. 33. törvényczikkben nyilván ki vagyon mondva: hogy a' király vagy helytartója által kiadatott ollyatén leveleknek 's parancsolatoknak, mellyek az országos köz intézkedésekkel ellenkeznek, a' kapitányok, fő- vagy alispányok, ne engedelmeskedjenek¹⁾. Továbbá intézkedett a' nemzet a' hadi sereg' alakítása, alkalmazása és tartása iránt²⁾. Óvást tett, hogy a' király az ország és az ahhoz kapcsolt részeknek tudta 's megegyezése nélkül se hadat ne kezdjen, se békét ne kössön, hanem mind ezekre, sőt a' fegyverszünésre nézve is a' magyar tanácsosok' meghallgatása után intézkedjék. Bizonyítják ezen állításomat az 1536-ki 1. és az 1537-ki 48. törvényczikkelyek 's jelesen ezen utóbb érintett törvénynek második írszaka. Az 1547-dik évi második törvényczikk' tartalma szerint bejelentvén I. Ferdinánd király az országgyűlésnek, minő föltételek alatt kötött békét a' török császárral, annak negyedik írszakát a' karok és rendek helyben nem hagyván, megmásítását kívánták. Azon negyedik írszak szól a' szökevények' kölcsönös be nem fogadhatásáról. Ezt az ország' rendei a' keresztényi könyörületesség' szellemével meg nem egyezhetőnek látván, nem helyeselték; sőt olly egyént, ki magát a' marczone elenség' kezeiből szabadítja, be nem fogadni, vagy visszaadni, zordon-

¹⁾ 1542. 32. — ²⁾ 1552. 13.

ságnak bélyegezték. Az 1545-dik évi czikkekre tett feleletében Ferdinánd király az országgyűlésnek a' hozott okos törvényekért roppant köszönetet mond ¹⁾; utóbbi törvényekben is folytattatik az ország és király közti törvényhozási jogegyenlőség ²⁾. A' nemzet a' hadisereg' tartása 's fizetése iránt intézkedik, — várakat lerontatni határoz, — harminczadokat eltöröltet ³⁾. A' királyi jövedelmeket a' határszélek' erősítésére fordítatni rendeli 's azokat az országból kivetetni tiltja, — kezelésüket magyar tisztviselőkre bizza ⁴⁾. A' királyi adományozások' mivoltát 's átírások' minőségét vizsgálat alá véteti ⁵⁾. Az ezüst és arany pénz' értékét szabályozza. A' hazáhozi hűtlenséget számüzéssel, 's jószágelkoboztatással bünteti; de javulás' esetére meg is kegyelmez. Bizonyítják mindezeket a' már felhordottakon kívül az 1542. 44. és az 1545. 47-dik törvényczikk. Mind ezek czáfolhatlanul ekképen lévén, ki kételkedhetnék azon, hogy a' melly nemzet, béke 's háboru iránt intézkedik, adót, vámot, harminczadot szabályoz, a' katonák' fizetését megállapítja, a' magyar hadi sereghez magyar tiszteket rendel, büntettekért elmarasztaltattnak megkegyelmez — a' magyar törvényekkel 's álladalmi szabadsággal meg nem egyező honalkat elleni parancsolatokat 's rendelményeket érvényteleneknek tekintet — az királyával együtt felségi jogokat gyakorol, 's avval egyetértőleg törvényhozói hatalommal bírván, felségi jogánál fogva kormányoztatása iránt 's mellett örködhetik 's intézhet is. Nemde az illy nemzetnek királya egy szabad nemzeten uralkodó fejedelem ugyan, de korlátolt uralkodó, elannyira hogy az 1548-ki 51. törvényczikk által még a' kegyelemadásban is korlátolva vagyon. A' magyar király, a' nemzettel illy szoros jogi viszonyokban állván, valamint ez néha királyának ártatlan kedvezésekkel tetszeni vágyott, úgy királya is az illy kedvezéseket viszonzni kívánta. Innét lehet p. o. megmagyarázni, hogy Albert király' rendelményének 20-dik czikkje szerint, a' király magát arra kötelezte hogy leányait a' magyar nemzet' egyetértésével 's helybenhagyása után adandja férjhez; Ferdinánd király pedig szinte hasonló

¹⁾ Responsum ad art. 1545. §. 2. his verbis: „Pro quibus sua majestas sacra nonnisi ingentes fidelibus suis subditis habet gratias.“

²⁾ 1542. 50. — ³⁾ 1545. 54., 1542. 45., 1546. 28. 42. 26. — ⁴⁾ 1545. art. 42. — ⁵⁾ 1542. art. 26.

kedvezésből az 1548-dik évi 55. törvényczikk által a' magyar nemességnek azt a' kiváltsági jogot adja ¹⁾, minél fogva a' maga szükségére akármit minden harminczad és vámfizetés nélkül a' szomszéd tartományokba, tehát Bécsbe is bevitethet 's onnét kihozathat. Ezen kedvezést III. Károly királyunk is az 1723-ki 14-dik törvényczikk által mint Ausztria' fejedelme 's egyszersmind ezen néven VI. római császár megerősítette.

Figyelmet gerjesztő törvények a' következők is; — az 1550. évi 14. törvényczikk' tartalma szerint Ferdinánd király' uralkodásakor a' végre küldettek a' pápához követek, hogy nála a' püspököknek ingyeni megerősítését eszközöljék, — miután, mint a' törvény mondja, a' püspöki jövedelmek az ellenség-okozta sanyar idők miatt annyira leszállottak, hogy azok a' határszéleki váraknak fentartására alig elegendők. A' 18-ki törvényczikk továbbá azt rendeli, hogy a' püspökségek 's főpapi hivatalok 's azok közül kivált az esztergami, érdemes honfiaknak ne pedig külföldi egyéneknek adományoztassanak. A' 19-ki törvényczikk azt határozza: hogy az elhagyatott egyházak-, káptalanok-és szerzetes gyülekezeteknek jószágai, jövedelmei iskolák' felállítására 's tudós férfiak' tartására fordítassanak. A' 48. törv. czikk a' pénzverés' módját 's jellemzetét, a' 77-dik törvényczikk 's. utóbb az 1575-dik 18. törv. czikk pedig az idegenek' hazafuitása' módját ismételve szabályozza. Szinte az 1550. 51. cikkelye parancsolja, hogy a' perek régi voltak rende szerint adassanak elő, soroztassanak 's itéltessenek meg, 's a' sorozat szigorúan megtartassék. Ezen törvények' rendeletét ismétli az 1807-dik évi 10. törvényczikkely is. Mi az oka, hogy ezen birói önkényt 's bűnös visszaéléseket hathatósan korlátozó ezen törvényeknek egyike sem ment fogamatba mái napig is? Az elsőnek költétől fogva az érintett utóbbinak hozataláig számlálva harmadfél század tanusítja hazánkban a' némelyeknek magános érdekek miatt nem tetsző törvények iránti tiszteletlenséget, és azon szomorú helyzetet, miszerint a' birói felelőség nálunk hiányozván, a' bírának tulságos 's majdnem korlátlan hatalma az ország- 's király-hozta törvényeken felül emelkedett, azokat tetszése szerint magyarázta, 's ha kedve 's kénye úgy hozta magával, fogamatba sem

¹⁾ 1550. art. 66.

vette. Az illy tiszteletlenség, ezen szabad honalkatú honnak, mindeddig orvaslást igénylő sérelmet 's hátramaradást okozott. Az 1553-ik évi 24. törv.-czikkely igen éber figyelmet érdemlő. Abban a' király előterjeszti hogy, miután némelly hibás tanokat terjesztő könyvek jelennek meg nyomtatásban, azoknak akadályozása végett az országgyűlés intézkedjék; melly királyi előadásra a' karok és rendek azt végezték, hogy miután ollyatén könyveknek létezése előttük mindeddig tudva nincsen, iránta ez uttal nem intézkedhetnek. Hogy tehát könyvvizsgálat, 's kiadás 's nyomtatás iránti tárgyalás az ország' kétségtelen jogaihoz tartozik, I. Ferdinánd király az érintett törvény által világosan megismerte.

Az 1537. 15., 1553. 15-ik törvények által az országgyűlés a' papi tized iránt intézkedik és azt a' várak' erősítésére és így köz szükségre fordítatja. Kitetszik ebből, hogy a' tized a' földesúrnak adatni szokott kilenczedtől minden időben különbözött; mert ugyanis a' papi jószágok alapítványok levén, és nemesi jószágok' természetével nem bírván, 's az igazi tulajdonság' eszméje reájok nézve hiányozván, azokat az álladalom szükség' esetében, az alapítványok iránt divatozó elv szerint köz célokra is fordíthatja.

Az 1556. 24-ik törv.-cz. tanúsítja, hogy hajdan a' hívtelenség és felségsértéshe esteket az országgyűlés ítélte. Világosan kimondatik ottan, hogy miután Bebek Ferenczet és ennek György fiát az országgyűlés mint pártütőket és hívteleneket törvényes büntetésben marasztalta, azoknak czimboráit és szolgáit is, ha csak az ítélet' kihirdetésétől fogva számítandó negyven nap alatt uraiktól elszakadván, engedelmességre nem térnek, hasonló büntetés érje.

Az 1559. 38-ik törv.-cz. 11. §-a nyomul hagyta, hogy hajdan az országgyűlés a' köz törvényszékre négy, a' király által fizetendő birót nevezett. Más törvények is tanúsítják ugyan azt, de ezen idézett törvény a' választott bírakat meg is nevezi, 's egyszersmind kijelenti, hogy a' király vagy ennek helytartója, csak valamellyiknek országgyűlésen kívül történendő halála' esetére nevezhet a' megholt helyett más birót.

Mindezek I. Ferdinánd alatti törvényeinkből nyilván kitetszenek ¹⁾).

Az ország' rendei mind I. Ferdinándot mind utóbbi fejedelmeiket eskü, kötlevél és okiratok által korlátozták 's álladalmi szabadságaik' épen tartása iránt magokat biztosították, úgy mindazonáltal hogy valamint önjogaikat csorbíthatni nem engedték, a' királyi jogokat is szinte tiszteletben tartották. Ha néha emberi kény, 's hatalom a' törvények' korlátján áttörvén visszaélés, bonyolítás és félremagyarázgatás által szabadságaikat meg is sértette, a' sérelmet orvosolni 's a' hiányt helyre hozni el nem mulasztották, 's valamint I. Ferdinánd alatt úgy utóbb is ország' gyűlésén, kitűnő jogokat gyakoroltak, a' királyi jószágokat t. i. adó alá vetették, a' királyi jövedelmek' kezelésének módját meghatározták. A' király' felszólítására idegeneket hazafiusítottak, a' megítélteknek kegyelmeket osztogattak, had és béke iránt rendelkeztek 's jogaikat fentartották, a' királyok által kiadott szabadalmi leveleket, a' közjó úgy hozván magával, semmisítették ²⁾). Mire mutatnak mind ezek? bizonyosan nem másra, hanem arra, hogy Magyarország korlátozott kormányú birodalom lévén, az őtet illető jogokat szakadatlanul gyakorolta, 's jelenleg is méltán gyakorolhatja. Szinte ezen állításomat igazolja Benczúr József is azon munkájában, melynek czíme: *Ungaria semper sua*, 's melly Bécsben 1764-ik évben kinyomatott, és kivívja azt, hogy Magyarország elejétől fogva szabad álladalmu birodalom lévén, ha néha kicsapongó hatalom által csonkítottak is felséges jogai, azokat mindazáltal szilárd cselekvőséggel újrolag helyre állította.

Hogy I. Leopold az ausztriai ház' örökösödési jogát szilárdítsa, 1687-ik évben az első szülötteket a' magyarok által örökösülő királyoknak ismertette, mit annál inkább kivihetett, mivel a' törökök' kiűzetése' alkalmával a' szüntelenül viselt háborúk által meggyengült az ország, 's reá olly törvényeket tolhatott, millyeket akart. Hozzá járult az is, hogy még akkor gőzölgött az úgynevezett Eperjesi mészárlószék 's meg sem is szüntettetett mind addig, miglen a' kívánt örökösülés tet-
szése szerint meg nem ismertetett.

¹⁾ Lásd az 1527. évtől egész 1563. évig; úgy szinte — ²⁾ az 1563. évtől az 1595. évig hozott törvényeket.

Ezen megismerésnek I. Ferdinánd' uralkodása utáni ismétlését Leopold azért tartotta szükségesnek, mivel Ferdinánd' idejében az ország' nagyainak 's lakosainak nagy része Zápolyához szítván, egyetértőleg az örökösödés meg nem ismertetett. Közakaratot kívánt tehát országgyűléssileg őszpontosítani, hogy soha senkinek utóbbi időkben iránta kifogása ne lehessen.

De ezen ismételt megismertetés által sem hagyták a' magyarok magokat ősi jogaikból kivetköztetni, mi az örökséget követelő I. József király' esküjéből nyilván kitetszik, ki is tudniillik szinte arra tette le hitét, hogy az országnak minden karait és rendeit ősi jogaikban, szokásaikban, 's álladalmi szabadságaikban megtartandja; András királynak rendelményei szerint fog uralkodni, azokat az ellentállhatási záradék' kivételével méltányolja, 's méltányoltatja; az ország' határait nem kisebbíti hanem kiterjeszteni igyekszik 's mindazokat teendi, mellyek Magyarország' közjavára, becsületére, 's öregbitésére szolgálnak¹⁾.

Az ország' rendei ekkor is szabad álladalmú birodalomhoz illő törvényeket hoztak, sőt a' királyi hatalmat, még a' felségi jogok' gyakorlatára nézve is törvények által szabályozták, miket a' király aláírván, megtartásokat mind magára mind utódaira nézve biztosította 's alattvalóival is megtartatni fogadta. III. Károly király 1715-ik esztendőben országglani kezdvén, régi törvényes szabadságaink ekkor is eskü által megerősített kötlevél által biztosítottak²⁾. Biztosítva lettek tudniillik a' magyar karok és rendek, hogy a' magyar hon soha nem fog a' többi tartományok' módja szerint kormányoztatni; — hogy országgyűlés minden harmadik évben, sőt a' környülállások úgy hozván magokkal, még hamarébb is fog tartatni; mindezekén felül az ország' rendei közálladalmat, honalkatot, vallást, hadat, békét tárgyazó törvényeket ekkor is hoztak. A' királyi biztosságokat eltörölték 's az úri jogokat sértő szabadalmakat 's kiváltságokat semmisítették. Efféle törvényekben 's intézkedésekben a' király megnyugodván, aláírása által beléjük egyezvén, mind magát mind utódait azoknak szentül leendő megtartásukra ünnepélyesen lekötelezte.

¹⁾ 1547. 5., 1687. 26.

²⁾ 1715. 2. 3., 1723. 2., 1741. 2.

Az örökösödés 1723-ik évben a' némberekre is kiterjesztetvén, a' fennálló törvények 's jogok semmi változást nem szenvedtek, mint ezt az akkori országos rendelkezések bizonyítják ¹⁾).

Ezen örökösödés' kiterjesztése' következtében Mária Teréz királyi székébe ülven, az ország' minden rendü lakosainak előbbeni szabadságaik 's jogaik általa is megerősítettek ²⁾); szinte ennek uralkodása alatt is, valamint az előidőkben fegyvergyakorlás, had, béke, vallás iránt országos végzemények hozattak. Valamint a' kormány úgy törvényhatóságok, alatta valók 's minden rendü hazafiak közti viszonyok 's illetőségek törvény által kijelelvék. Mutatják mind ezen tények Magyarország' kormányoztatásának szabatos jellemét; — mutatják továbbá, 's kétség nélkülívé teszik azt, hogy Magyarország valamint hajdan, úgy a' némberei örökösödés' behozatalával sem vált korlátlan egyedkormányuvá, sőt a' törvényhozás 's jogi gyakorlat ország 's király között továbbá is kölcsönös maradván, mind a' kettő' helybenhagyásával alkotott törvényeket egyik úgy mint a' másik megtartani köteles; miszerint a' magyar király honalkotmányos fejedelem lévén, egyedül csak a' törvények' szigorú megtartása 's megtartatása által uralkodhatik, következésképen a' magyar király azért magyar király, mivel a' törvény is magyar törvény.

Ezen állítás és tétel annál is inkább alapos, minthogy az örökösödést egyedül csak a' törvény adja a' királynak; mert valamint minden társaságok egyezkedés által alapulnak, 's az egyezkedéstől kölcsönös elállás után szétbomlanak, 's valamint minden egyezkedések az egyezkedőket egyformán kötelezik, úgy törvényeink' világos tartalma szerint, miután a' magyar nemzet választott királyával az egyezkedést bevégezte: azt mind kettőjüknek törvény gyanánt kell tekinteniök 's minden föltételeit elfogadniok. Az utolsó választáskor az ország egyedül az egyezkedő magyar nemzeté lévén, volt joga a' fő hatalmat vagy egészen magának megtartani, vagy másnak, a' kinek akarta, 's miképen akarta, általadni 's engedni, az ünnepélyes átengedés után pedig az engedményt elfogadó fő hatalmú engedményesnek, vagyis a' birodalom' vá-

¹⁾ 1723. 2. — ²⁾ 1741. 2.

lasztott fejedelmének, eskü által szentesített kötelessége az általvett birodalmat az egyezkedés tartalma szerint igazgatni; — annyival is inkább minthogy senkinek nem szükségesebb az esküt megtartani, 's az a' mellett felvállalt kötelességeket hiven teljesíteni, mint épen annak, a' kinek legfőbb érdekében áll, hogy az eskük kiki által szentül és szigorúan megtartassanak.

A' magyar nemzet sem fegyver által meghódítva, sem adás-vevés által idegen kézre juttatva soha nem lón, sőt országa' alapulása óta szabad lévén, 's e' hazát a' fegyverjognál fogva magáévá tevén, ez országnak korlátlan tulajdonos urává lett, 's ezen uraságból soha senki által semmi módon ki nem üttetvén, mind az Árpád-, mind a' vegyes, mind pedig a' felséges ausztriai házbóli fejedelmeinek az ország' kormányzására nézve — mint szabad nemzet — egyezkedés útján olly föltételeket szabhattott — 's mint fentebb törvényekre hivatkozálag bebizonyítottuk, valóban szabott is, melyeket magára nézve boldogítóknak vélt.

Hogy Árpádnak vagy más akárkinek korlátlan kormány adatott volna által valaha, mint ezt legelsőbben Verinus Eusebius illy című munkájában: *Eusebii Verini commentatio juridica Critica, de haereditario jure Serenissimae Domus Austriacae in apostolicum Regnum Hungariae, et de jure eligendi Regem etc.* Viennae et Lipsiae 1771. alkalmasint álnévű író messziről csigázott okoskodása által megmutatni igyekezett, utóbb pedig a' magyar álladalom' szabadságaira kajánkodó több hasonló tudákos alaptalanul feszegetni bátorzkodott, azt sem ő sem pedig más soha be nem bizonyítja, 's törekvésük inkább a' fondorkodás közé sorozandó.

Mi szükség lett volna állításuk' igaz volta' esetére 1222-ik esztendőben II. András királyt törvény által arra bírni, hogy a' nemzet' álladalmi szabadságait, 's eldődeitől öröklött jogait, tovább csorbítani ne engedje, hanem mint alkotmányos király, azokat helyre állítsa és fenntartsa. Országos végzeménye' bevezetésének 2-ik írszakában a' többek közt e' következők mondatnak: „Mivel az ország' nemescinek 's egyebeknek sz. István király által alakított szabadságaikon némelly királyok' hatalma által, kik részint önkény, haragos indulat 's ingerültség, részint pedig önnön hasznokat vadászó gonosz emberek' csalfa tanácsadása miatt sok oldalról rövidség ejtetett, — mind nékiek, mind

az ország' egyéb lakosainak sz. István király-adta szabadságaikat oda engedjük.“ Mind I. Lajos mind II. Károly ezen szabadalmi okiratot megerősítették. Sz. István király' első könyve' előbeszédének 3—5-ik írszakai, úgy ezen könyvének 4-ik fejezete, hol fiát a' törvények 's parancsok' megtartására, békés magaviseletre, szelid uralkodásra, az ország' nagyait és főnökeit becsülésre inti, 's ha ellenkezőleg cselekednék, a királyi méltóság' megtompulásával, és az országnak más kezekre bízásával ovatosan fenyegeti, szinte azon álladalmi szabadság' nyomait, melyekre András király hivatkozik, túntetik előnkbe.

De fültéven, azonban meg nem engedvén azt, hogy az elsőbbi éveken át a' magyarországi király korlátozatlan fejedelem lett volna is, mégis tagadhatlan hogy utóbbi időkben az egyedkormány korlátozott alakuvá vált. Tanusítja ezt törvénykönyvünk, tanusítják okirataink, melyek mint ország és király' tényei, minden gyanúsítgatásoknál, és az alávaló hízegőknek áskálódásainál fentebb állanak 's többet nyomnak.

Isten királyokat nem teremt, hanem intéz, 's a' nép nem a' királyért, hanem mint rész az egészért, úgy ó vagy on a' nemzetért.

Társaságba alakuló népnek személyi 's vagyoni bátorsága megkívánta, hogy király létezzék, kiben őszpontosuljon az egészzet kormányozó hatalom. Szent a' királyoknak hivatások, miszerint a' nép' boldogságát magános kényelmeknek, hasznoknak 's érdekeknek elébe tenni, 's mint sz. István oktatta fiát, szelíden kormányozni, az érdemeket jutalmazni, a' kitűnő erényeket kegyekkel megörvendeztetni, 's köz jólétet 's meglegedést eszközteni tartoznak. Mert régi bölcs mondás és eszme, hogy a' birodalmak jutalom és fenyték által tartatnak fen. — Minden munka és veszélyeztetés oda intéztetik, honnét haszon és becsület váratik. A' türelmetlenek, kegyetlenek, indulatosak 's a' nép' javával ellenkezőt cselekvők, a' nép' szabadságát elnyomók, sz. István király' első könyve' 5-ik fejezetének 4-ik írszaka szerint zsarnokoknak neveztetnek, kikről Aristoteles kormánytana' 5-ik könyvében azt írja: „A' zsarnok ne engedje meg, hogy alattvalói nagylelkűségre 's erényességre emelkedjenek, az őszinte 's jeles embereket távolítsa el magától, tiltsa meg a' köz összejöveteleket, 's vendégeskedéseket, mindenütt kémekeket tartson, a' főek 's alantak közt viszavonásokat és pártosságot esz-

közöljön, a' népet szegénységbe döntse, 's szüntelen foglalatoskodtassa, ne nyerhessen az időt maga állapotja felől eszmélkedni, új meg új adó alá vesse azt, a' szabadon gondolkozókat ne szenvedje országában, idegeneket inkább mint honfiakat alkalmazzon hivatalokra.“ Így jellemzi Aristoteles a' zsarnokot. —

Hogy őseink álladalmi szabadságokhoz ragaszkodva, illetén elveknek minden időben ellene dolgoztak, a' fenebb idézett törvényekből világos. Jól tudták ők, hogy a' nemzetnek fő boldogsága önnön hozzájárulásával alkotott törvények szerint kormányoztatnia; honnét következik hogy a' létező törvényeket alkotmányos nemzet' akarata 's meg egyezése nélkül, még jobbakkal sem tanácsos fölcserélni.

A' magyar nemzet álladalmi szabadságát örök időkre biztosítandó, a' király választási jogot, az örökösödésivel e' következő föltételek alatt cserélte fel, t. i.

1. Hogy valahányszor koronázás' alkalma álland be, a' király ünnepélyes okirat által biztosítsa a' nemzetet álladalmi szabadságai iránt.

2. Hogy a' végre az esküt azon módon tegye le, mellyben a' hajdani királyok letették.

3. Hogy a' koronázás ország' gyűlésén, és Magyarországhban történjék ¹⁾.

Őseink e' föltételeket szükségeseknek vélték, 's mi is azokhoz méltán ragaszkodunk, mert léteztek 's léteznek minden időben emberek, kik a' szabad nemzetek' jogait kaján szemekkel nézván, a' fejedelmeket rossz tanácsadásaikkal eltántorítani 's a' nemzeti szabadságon csorbát ejteni igyekeznek ²⁾.

A' cselekvés' kivitelére szolgáló szerencse rendszerint a' hatalom felé fordul, hova aztán az emberek' hajlama is szegődik. Így könnyű volt gyakran a' korlátolt kormányokat korlátlanokká, sőt önkényűekké kényszerítőleg alakítani. Így támadtak a' zsarnokok; így vetköztettek ki a' szabad nemzetek' jogaikból, mi magyarok pedig figyelmete-

¹⁾ 1687. 2. — ²⁾ Franc. Forgách Episcopi: Comm. rer. hung. 1558. act. 11. Nic. Istvánffy: Libr. 25. Eccles. Cap. 10.

tesekké tétetünk a' történetek által. Álladalmi szabadságainkat királyaink' hatalma' ellenében föltételek által biztosítottuk, mert tagadhatlan az általunk már fennebb kimondott azon elv, hogy a' föltételek' meg nem tartása' esetében felbomlanak a' szerződések, azoknak hív megtartása pedig a' legszentebb kötelesség 's a' legnagyobb hűség' kapcsolatait szilárdítja ¹⁾).

II. András arany szabadság' levele a' föltételeket a' királyra nézve kötelezésekkel 's kötelességek' teljesítésével, az ország' lakosaira nézve pedig az álladalmi szabadságot a' hűséggel köti elmulhatlanul össze. Rendelménye' 31-ik cikkelyében ezek foglaltatnak: „És hogy ez a' mi engedményünk, és rendelkezünk mind most mind pedig utódaink' idejében örök erejű legyen, ezt hét hason másban irattuk le“ stb; továbbá ugyanott az 1-ső irszakban ezek mondatnak: „A' nádornál, ki időnként leend, tartassék egy, hogy azon írás szemei előtt lévén, se maga a' mondottak' akármellyikére nézve ki ne tévedjen, se a' királyt, nemeseket vagy másokat kitévedni ne engedjen, hogy mindenek önnön szabadságaiknak örvendjenek 's azokért nekünk 's utódainknak mindig hívek legyenek, 's a' királyi korona iránti engedelmességet meg ne tagadják.“ Ezek az arany szabadság-level' szavai.

A' magyar nemzet álladalmi szabadsága' föltételeit tudva, 's szemelőtt tartva, valamint királyai iránti hívségben magát minden időben kitűntette, úgy szabadság mellett örködni 's annak elnyomóit viszsзаторlani kész volt 's leend.

A' szabadság, mint fennebb említők, az embernek egyedűli vele született joga lévén, szükséges a' fejdelmeknek mindig figyelembe venni, hogy dicsőbb, szabad népen mint rabszolgákon uralkodni. Nem állhat az sokáig, ki másokat állni nem enged. Nem nyughatik az bátran, ki másokat nyugodni nem hagy. Nem nagy dicsőség fejdelemkedni 's nem használni. A' fejdelem' boldogságának legjobb örje a' nemzet' szeretete. Már pedig csak az a' nép szeret, melly szabadságának örvendhet 's melly szerettetik; a' megsértett gyűlöl, a' gyűlölő mindent elkövet hogy ártson. — Ki maga életét elsánja, az a' más' éle-

¹⁾ Levitic. cap. 26. v. 23—25.

tének sokszor ura lehet. Hazát szeretni, fejedelmet szeretve tisztelni 's hozzá hív lenni, egy kötelesség. Ki ezt külön választja, mind a' kétőt megsérti. — Szent a' magyar nemzet előtt azon állodalmi kapcsolat, melly ötet szabadságaira büszkét, a' királylyal öszveköti; határtalan azon bizodalom, mellyel a' szentesített föltételek' megtartásáért királya iránt viseltetik. A' most leirtuk állodalmi szabadságért küzdöttek elődeink 's nekünk jólétet szerezni törekedvén, annak fentartásáért, valahányszor azt veszély fenyegette, vitézül ontották vérüket, és így

E' nemzet jogáért a' melly vércseppeket hullata, felszedték anygalok ezeket;

És tövére önték legszebb élő fának,
Mellyből lett országló széke királyának;
Tartós, mint a' gyémánt főnöki pálcája,
'S égi csillagokból van szent koronája,
Mellyet ha a' kaján hiteszegően mer
Bántni, kiírtja őt apostoli fegyver.

II.

A' TÁRSADALMI ÉLET' SZÉPSÉGE, AZ EGYEZMÉNY- TAN' VILÁGÁNÁL FÖLDERÍTVE.

HETÉNYI JÁNOS RT. ÁLTAL.

Mélyen tisztelt társaság! Ezen nagyszerű világegyetem' életforrásából számtalan, és csoda változatosságú élet-alakok csergedeznek. Legfölségesebb ezek közt az emberélet, ha az úgy kifejtőzhetik, mint a' benne rejlő szellemi, és anyagi erők igénylik. Valóban sok isteni tökély' csirája lappang bennünk, melly annyival fölebb emel bennünket az állatvilág, minél fölebb áll ez a' növényélet fölött. Nemünk bizonyynyal az élő lények' saját fensőbb osztályát teszi, és bár rejlenek bennünk az állati, és növényi élet' elemei is, de azért épen nem tartozunk a' földön élő egyéb állatok' sorába.

Ezen elsőbbségek és kiváltságok' öntudata, valamint fölemeli egyfelül az életbölcs' szívét emberi méltóságának érzésére, és méltánylására: úgy másfelül leverő látvány rá nézve az, hogy az embereknek sem egyéni sem társadalmi, sem egyetemes életét, úgy mint most van, szépnek épen nem lehet nevezni. Hálásan el kell ugyan ismernünk, hogy ezek a' századok', és ezredek' hosszú során sokat szépültek, és ma nem olly dísztelenek, mint voltak az ököljog', a' babona', a' zsarnokság', és örök háborúk' korában; ámde mégis fájdalmas kebellet érzi azt minden hó keblű emberbarát, hogy ezekben nincs az a' hervadatlan szépség, és változatlan nagyszerűség, melly pár nélkülivé teszi a' világegyetem' nagy életét; de a' melly, ha a' pantheismus' ingatag tanainak hódolni nem akarunk, mégis csak alárendelt, és így gépi élet.

Nem szép tehát elsőben az emberi egyének' élete; mert ha néhány csendes, és valóban szép életű bölcsüket kiveszünk a' nagy tömegből, óh! milly kevesen tudják még csak azt is, mi az életeszmeny, mellyre kell törekedni; óh milly kevésnek van akaratja, ereje, és tehetsége, ezen életideal' valóításához! Ha az Európán kívüli népeket és nemzeteket megtekintjük: ezek jobbadán a' közállomány' védkarjait nélkülözve a' tudatlanság, és érzéki gyönyör' hálóiába keveredve, nélkülözik a' fensőbb emberélet' boldogságait, és azon nemes élményt, mit az igaznak, jónak, és szépnek ismerete, és az önmérséklet nyújtanak. Sőt magát az emberiség' nagy életét sem lehet szépnek nevezni, ennek akár a' gyermeki, akár ifjúi, akár jelenkori életszakaszait vizsgáljuk. Csecsemői boldogsága csak olyan volt, minőnek örül a' még fejletlen kisdednek bölcsői élete, mellynek jólétköre szűk, és a' mellynek nyugpontjai ezek: kívánság, élvezet, nyugalom, és újra föléledt kívánság. Illyen életszépség még korán sem kívánatos, mert embernek magának kell teremteni életszépséget; mi abban áll, hogy az ösztönszerűleg működő hajlamok' gyámsága alól kiszabadúlva, ismeretre, öntudatra, és szabad cselekvésre emelkedjünk, és magunk legyünk szerzői saját boldogságunknak. Kivergődött a' gyermekemberiség is ezen gyámság alól, és megszűnt az ápoló természet' öncselekvéstelen növendéke lenni; amde ekkor meg előállott a' szükségnek óriási tábor: az éhség, meztelesség, fegyvertelenség, fenevadakkali küzdés, legott eddig nem ismert bajokkal boríták el őtet, miket a' társadalomba állás által leküzdött ugyan némileg; de úgy hogy már most a' polgári társaság' másnemű bajait kénytelenítetnék hordozni.

Vállalkoztak ugyan, tagadni nem lehet, minden időben olly nagy nevű hősbölcsök, kik a' társadalmi élet' rútságait hó kebelével kevesítették. *Triptolemus*, az eleusisi király' fia, elszoktatá nemünket a' makk-evésről, *Amphion* várost épített, *Homerus* az eszményi világ' szépségeit föltárta, *Thales* rendszeres philosophiát tanított, *Socrates* életbölcséséget, *Salon* bölcs törvényhozás' elemeit; kiknek méltó utódai közelebbi századainkban: *Thomasius*, ki a' bűvösséget, mint hebizonyíthatlant, a' vétkek' sorából kitörlötte; *Beccaria*, ki a' halál-büntetést gyérítette; *Montesquieu*, ki méltányosabbá tévé a' törvényhozást; *Wilberforce*, ki a' rabszolgaság' embertelen voltára tőn bennünket figyelmesekké.

Sokat, igen sokat tőnek ugyan az emberiség' hősei a' társadalmi élet' szépitésére: ámde még sem dughaták be az emberi nyomorok' leggazdagabb forrását; mert még ma is iszonyú aránytalanságot látunk a' nép osztályok' műveltsége és jóléte között; és mintha Schillernek ama' fontos kis mondata valósíthatnák, még a' műveltnak állított állodalmaink' szinpadán is: „A' végítélet, úgy mond, a' világfolyamban látható;“ — valóban egyfelől állanak az állati, sőt gépi életre süllyedt embertársaink, kik úntalan legelső, és mindennapi szükségseik' kielégítésével foglalkozva, és e' miatt lelköket, és szívöket illőleg nem művelhetve, az emberileg szép életnek még csak reményétől, sőt fogalmától is elzárattak; más felől a' sors' kegyenczei, a' kik' nagyobb részének azonban fényűző érzékisége maga magát fölemésztí: egyik félnek a' fonnyasztó gond, és a' finom érzelmeket megölő munka, másiknak a' gyakran csömört okozó folytoni élvezet jutottak osztályrészül.

Illy színezete levén az emberiség' életének, nem csoda, ha a' társadalmi élet' szépitésének eszméje jókor megvillant a' philosophusok' elméjében; mert ez valóban a' bölcselésnek legméltóbb, és legemberibb tárgya, ugyan azért majd olly régi, mint maga az élettudomány, és nincs bizonyosb, mint az, hogy a' socialismus' kérdéseinek megfejtésével a' philosophia már Pythagoras' korában foglalkozott, és foglalkozik ma is, mint ezt nem csak a' St. Simonismus', és communismus' ismert bajnokai, hanem a' derék *Gutzkow*', *Herwegh*', *Follenius*', és mások' munkái is bizonyítják. Honunkban is bizony korszerűnek lehet nevezni, a' társadalmi életszépség' philosophiáját; mert bár nem örömet nyílnak meg ajakaink a' panaszra; de ha meggondoljuk, minő szerepet játszunk mi magyarok, tudományosságunkkal és nemzeti gazdaságunkkal a' világ' piaczán, és milly honos nálunk az anyagi, és szellemi szegénység; milly rendezetlenek falvaink, városaink, megyéink; milly surlódásokban bővelkedik házi, polgári, és egyházi életünk, ez ipardús, szellemi, és anyagi jólétre már jobbadán felvergődött Európánkban, ha ezeket elgondoljuk: füleinknek lehetlen elfordulni a' józan socialismus' tanaitól, mellyeknek nagy tömegétől most elménket elfordítva, lássuk csak azt, *elsőben*: a' társadalmi élet' szépitését minő ösvényen kísértették meg, az ó, és új kornak némelly bölcsei, és minő sikerrel? *másodszor*: miként remél, említett társadalmi bajokon se-

gíthetni a' harmonismus, vagy egyezményes élettudomány, melly az egyéni, és társas élet' szépítését tartja a' philosophia' fő feladatának lenni és magát szép élettudománynak is nevezi.

I.

Az óskori bölcsek' életszépítési kísérleteiket illetőleg, fölötte sokat várunk első tekintettel, a' szépet szenvedelmesen szerető *görögök'* bölcseitől, kiknek meg kell adnunk, hogy gyönyörű élettudományukkal, emberileg széppé ügyekeztek tenni az egyéni életet; mi megtetszik abból, hogy a' legdicsőbb egyéniségek, és erkölcsi jellemek tünedeztek föl közöttök, kik elsőek vergődtek föl a' polgár', és ember' eszméjére; mellyek kelet' népeinél még ma is nem olly ismeretes fogalmak, mint ezt az igaz socialismus kívánná. Azonban bár nem örömet kicsinyítünk egy dicsően elhunyt ósrégi nemzetet, mellynek köszönhetjük nagy részben még ma is életünk' sok szépségeit; de mégis az igazságnak kénytelenek vagyunk e' szomorú áldozatot nyújtani, hogy a' görögök' korában még a' társadalmi eszmék homályba borongva, a' társas viszonyok kifejlődve nem lévén, bölcseiktől is tiszta, és durvaságtól ment socialismust épen nem várhatunk, bár e' nép magát, épen úgy mint a' zsidók, és egyiptusiak, magas műveltségű népnek tartá, és a' nemgörög népeket barbár címmel tisztelé meg. Mert — csak gondoljuk meg voltakép — a' melly népnél a' honfiaknak csupán egyhatod része élhete polgárjoggal, öthatoda pedig, mint *Kolb* állítja, ezeket nem élvezheté; olly népnél, mellynél közép néposztály nem létezett, melly gyakorlatilag fölállítá ezen rémelve, hogy győzőnek van joga, a' polgárok' életét, 's javait elvenni, nejüket, 's gyermekeiket rabigába hajtani; melly a' föld- és kézműipart rabszolgáihoz illőnek tekinté, az írás' és olvasás' tanulását, mint jelesen a' spartaiak, csak az előkelőknek engedé meg; a' született kisdedek' fölnevelését, vagy el-sikkasztását, a' szülők' önkényére bízta: valóban az illy nép még keves-sé látszik ismerni a' társas viszonyokat, aligha tudja a' társadalom' irányát, és nem érti e' nagy igazságot, hogy nem az ember van a' társaságért; hanem ez van az emberért. Előre mondhatjuk tehát, hogy *Lycur-*

gus', *Pythagoras'*, és *Plato'* socialismusa, jelenkorunk' magas kívánatainak eleget nem tesz, és fő érdemük az említett nagy nevű bölcseknek csak az, hogy a' társas élet' szépítése' eszméjét ők pendíték meg legelőször.

Általában az óskori társadalomtan' sajátja az, hogy az élő egésznek, vagy testületnek létesítésére, és szorosb egyesítésére, szükségesnek látta a' közös birtokot, és a' birtoksaját' kirekesztését, egyetlen családot, és háznépet akarván tenni a' több családból álló társaságból: ezt pedig azért, mert a' családi elszigeteltségben, melly mindenkor divatozott, és ma is divatozik, a' társadalom' részekre szaggatásának és a' köz erő' megoszlásának elemeit tekintette; és mivel ezen elszigeteltség, a' nemi, és szülői viszonyok miatt a' természet' művének lenni látszik, — melly melleleg említve, erősb minden társas viszonyoknál; — voltak az óskori socialisták közt olyanok is, jelesen *Plató*, kik a' nők' közös birtokát ajánlották, és a' közös nevelést sürgették, és ekkép el akarták tépni azon erős kötelet, melly van, és kell lenni, az egymást szerető házások között; el azon gyöngéd, de mégis erős vonzalmat, melly létezik a' szülők, és szeretett gyermekek között, kiknek fölnevelését saját szülőiknek nem engedék meg, állítva, hogy ezeknek erősb, és szilárdabb nevelést kell adni, mint a' minőnek nyújtására képesek az ezeket elkényeztető szülők; jelesen, ezeket állodalomórzó katonáknak kell nevelni, előbb őket borfürdőbe ültetve, mit ha gyöngeségük miatt ki nem állanak, a' *Taygetus-hegy'* nyílásába vetendők. Mert így szólának: „A' közállomány' fő és egyetlen czélja a' közbátorság, mellynek minden egyéni érdeket alája kell rendelni.“ Így gondolkoztak *Lycurgus*, és *Plato*¹⁾ a' nemi, és szülői viszonyokról; de nem így a' krotóni bölc *Pythagoras*, és az *essaeusok*, kik között első a' birtoksajátot eltörlötte ugyan, de a' nemi viszonyokat sértetlen hagyta; az *essaeusok* pedig, hogy ezek sértetlen maradjanak, a' nőnemet általában kizárták a' társadalomból, tökéletes nőtlenséget alapítván meg; azért mondá aztán rólok *Plinius*: „Ez egyetlen csoda nemzet létezik még e' világon, melly a' pálmafák' társaságában élve, hülgyek, szerelem, és pénz nélkül a' na-

¹⁾ *Plutarchus* in *Lycurgo*, — és *Plato*: *De republic. lib. V.*

ponként hozzá sereglők által újjá születik, olyan életúntakból, kiket a' sors' hullámai hajtának hozzájuk. Így tehát sok évezred óta olly nép ez, mellynek kebelében senki sem születik ¹⁾."

Illyen elvekre akarák építeni a' társadalmi élet' szépségét, az ősi görög socialisták, kiknek tanai, hogy most már itéletünket rólok ki-mondjuk, homlokegyenest ellenkeztek a' harmonismus' elveivel, és ezzel együtt a' lélektan, és emberi természet' ismeretével; nem csoda tehát, hogy ezeket a' későbbi századok el nem fogadák. Egyezménynek kell ugyanis lenni, a' társadalmi és egyéni élet között, mert mind kettő személy, csak hogy első erkölcsi, másik természeti; tisztelni kell mindenkinek a' másik' természetét, hajlamait, törvényeit, és sajátjait. Már minthogy az emberegyén' alapvágyai közé tartozik a' birtoksaját, a' kizárólagos szerelem, a' szabadság, a' jogegyenlőség utáni tartós vágy, — mivel ezekben áll emberiségünk, a' barmokban ezen vágyak alig létezvén — látni való, hogy olly socialismus, melly az említett erős, és soha ki nem írtható hajlamokat, 's vágyakat kitephetőeknek véli, ellenkezetbe tevén magát az emberi természettel: a' harmonismus' mérlegét, és próbáját ki nem állhatja, és így bármily nagy nevű bölcsek által léptetett rövid ideig tartott életbe, az ideális álmok' tarka seregébe igazítandó.

A' népvándorlás által előidézett, és sajátjellemtű középkort ha megtekintjük, ebben még inkább nem lehete a' társas élet' szépítéséről gondolkozni. Mert bár nagy Károly és Alfréd királyok fölülelmedve népük' barbarságán, és ezeknek kiképeztetésében nem tekintvén saját hatalmuk' gátjait, és fékjeit, szabadelmű intézeteik által, tudományosan és erkölcsileg fejlettebbekké akarák tenni népeiket: ámde ezen socialis irány, melly más körülmények között egyedül biztosítja a' nemzetek' életét, és erejét, nem lehete sikerrel megáldott olly korban, mellyben minden országot úgy lehete tekinteni, mint álló tábort; minden szomszéd népet, mint ellenséget, minden néposztályt mint ellenfelet; mi aztán azt okozá, hogy jogkiszolgáltatás helyett erőszak, törvényes eljárás helyett önségély használtaték.

¹⁾ Hist. Natur. L. V. c. 15.

A' polgári, és egyházi surlódások miatt Európából száműzeték a' socialismus, még az *újkor'* két századában is; és a' társadalmi életszépítés' eszméje, bár a' gyakorlatban szép haladást tőn; de elméletileg a' szép lelkű görögök' kísérletei után, — ha *Comenius'* jó szívből eredett álmait ¹⁾ philosophiai elméleteknek nem tekintjük, — több mint kétezer év' elforgása után a' frank forradalom' alkalmával élede föl: akkor tudniillik, mikor a' zendülés hallatlan merészséggel, feloldozván az addigi társas viszonyok' köteleit, tág tért nyitott a' társadalom' átalakítására, és egészen új eszmék' életbe léptetésire; mit az is különösen segített, hogy említett honban igen nagy aránytalanság vala szemlélhető, a' polgári társaság' dolgozó, és földbirtokos néposztályai között, melly a' társas egyezményt rútul fölbontotta, és a' polgári élet' szépségeit szinte megsemmítette. Voltak tehát itt a' zendülés' emberei között olyanok, kik 1793-ban a' birtokegyén' iszonyú eszméjét' megpendítették; de a' nemzeti gyűlés' bajnokai visszanyomták ezen rémelmet, halált kiáltván annak fejére, ki illyesmiről szót tenni bátorkodnék.

Hanem később *Enfantin* atya és társai, mégis megbarátkoztak ezen eszmével; sőt olly nagyot üleltek, hogy új vallás' állításáról, új hierarchia' behozásáról, új polgári alkat, nemzeti gazdaság' létesítéséről, új nemi, és szülői viszonyok' életbe léptetéséről álmodoztak; mik természetesen szemet szűrtak azért is, mert hamis eszméken, és elveken alapultak; és ha életbe lépnek, képesek valának a' társadalmi egyezményt gyökerestől felforgatni, és a' társaságot olly visszás helyzetbe sodorni, mellynél *Rousseau'* gúnynézetei szerint sokkal-kívánatosb az erdőbeli barmok' élete.

Az újabb socialismust is a' harmonismus' világánál megtekintve, úgy látszik, ennek gyöktévedése is abban áll, mellynél fogva hiszi, hogy a' társadalom ellenkezetben lehet az emberi természet' erős vágyaival, az anyatétjjel beszívott vallási, és más eszmékkal, valamint azon gyöngéd viszonyokkal is, mik életünk' legnagyobb szépítői; ámde ezen elméletet igazán kineveti a' gyakorlat: hiszen így a' társas élet meggyilkolná az egyénit, mellynek szépítésére előállott, így felforgattatnék

¹⁾ A. Comenii *Panegesia*, de rerum humanarum emendatione. Halae, 1702.

azon fölséges harmonia, és rend, mellynek fentartása fölött maga a' világalgató fölény hatalmasan őrökdi. Mi a' fölényt, személyesített és élő egyezménynek, világát összes harmoniának, a' jól kiképzett emberézt, isten' lényéből pattant szikrának, és így öszhangnak lenni hisszük és valljuk; mit sem kételkedünk tehát abban, hogy a' társadalmak az eredeti szépség' örök forrásából folyván ki, de sok nemű ellenkezetekbe bonyolódván, elérik azon életszépséget, mellynek eszményét lényükben hordozzák, és korán sem osztjuk Platonak, és Hegelnek azon borús nézeteit, miknél fogva első, testünket börtönnnek nevezé: „Mellytől csak a' síron túli kíváncsós lét szabadíthat meg;“ — a' berlini bölcs pedig a' jelent olly keresztnek mondá: „Mellyen csak az ész' rózsái teremnek.“ Armida-kerti álmokba mi sem hagyjuk magunkat könnyen ringattatni, de csakugyan socialismusunk életvidorabb eszméken, és reményeken alapszik, és hisszük, hogy végtelenül szépíthető a' társas élet, és bizonynyal szebbülendő is; csakhogy ezen philosophia' művelői a' fölebb érintett ábrándoktól ovakodjanak, és a' felhősdi nézeteket kerülve, a' valódi élet' síkjára lépjenek ki, földerítvén elsőben a' társadalom' természetét, ennek törvényeit kifejtvén, és ezeket a' közállomány' törvényeinek irányelvekül ajánlván.

II.

És itt már szabad legyen a' tisztelt közönségnek becses figyelmét saját csekélységünkre is fordítani. Mi a' derék magyar nemzet' jellemét, és alakját és egyéniségeit, hogy úgy szóljunk, tanulmányunkká téve, és átlátva, hogy ezen még most is ázsiai szellemű életdús nép, minden eddig külföldön keletkezett philosophiai rendszert, mint saját nemzeti jelleméhez nem illőt, és őt ki nem elégítőt visszalökött, nem azért, mintha nem tudná, mi az élettudomány, vagy ezzel soha sem kívánna szerelembe esni; mert halhatlan költőink — különösen Kazinczy', és Berzsenyi' irataiból, hogy az élőket most elhallgassam — és országgyűlési derék szónokaink' nyilatkozataiból olly fölséges világ- és életnézet tündöklök ki, melly legbiztosabb záloga lehet annak, hogy a' művelt magyar szintolly philosophusi szellemmel bíró lehet, mint más nemzetbeli; hanem az említett rendszereket visszalökte azért, mert azokat saját

észjellemével, és hogy úgy szóljak, vérével egybehangzóknak nem találta. Illy okoktól vezéreltetve, kísérletet tettünk, az ázsiai életirányú, tartalmas, jobbadán gyakorlati elmélettel, eszmékkal, és mindig csak eszmékkal nem ábrándozó, de más oldalról csak valljuk meg, kis-sé töredékes, rendszertelen, bizarr philosophiának, az europa i tudományos, szilárd, és szabatos mély értelmű, és irányú, de itt is valljuk meg, nagyon rendszerkóros, és iskolaiságokkal dús philosophiávali viszonyegyesítésére: úgy találva, hogy e' két testvér közül mindegyiknek saját hibái, túlságai, és ingatagságai vannak ugyan, de vannak félreismerhetlen jelességei is; melly ellenkezetek, 's túlságok között fölemelkedve, a' nélkül hogy Plotin' díjára jussunk, lehet ezeket mégis egyesíteni, az áldott harmonismus' segélyével. Továbbá, azt is tapasztalva, hogy magyarjaink, mint keleti nép, az általános, egyetemes, előleges és tiszta eszmékre mit sem adnak; nem is hagyják magokat egykönnyen a' műszavak', rendszer', és iskolai tudományosság' kalitkáiba záratni, mik nélkül azonban alaposan philosophálni alig lehet; nem hagyják tehát magokat az életgyakorlattól elűttetni, a' mi keleti, és igen jó elem bennök; minket még egy másik eszme is ragadott meg, melly nem más, mint a' cosmopolitica i elemnek a' nemzetiségi elemmel párosítása; jelesen az egyetemes vagy világphilosophiának a' magyar nemzetiségbe beoltása: melly gondolat képtelennek látszott, és látszhatik is sokak előtt, kik kivált a' német philosophia' tiszta eszményiségébe elmerültek; de hogy minekünk fontos okaink voltak, és vannak ezt cselekedni, kiteszik e' következőkből. Mi ezen fő elvből indulva ki, hogy a' philosophia' fő és örök iránya, az egyéni és társas élet' szépitése, csodálva szemléltük azon sikerhiányt, melly sok nagy nevű bölcssek' szíves munkája után mutatkozik, elannyira hogy némelly értetlenektől, maga az élettudomány fölöslegesnek, nélkülözhetőnek, és a' positiv vallások által kipótolhatónak állítatnék, sőt némellyektől még e' fölött károsnak is ítéltetnék. Utóbb a' philosophiák' sikeretlenségének legfőbb okát abban találtuk rejleni, hogy a' philosophok' nagy része épen olly hibába esett, mint azok, kik egyetemes nyelv' föltalálásán idejüket elpazarolva, és erejüket megtörve, saját nemzeti nyelvök' művelésére mi gondot sem fordítottak; holott tudjuk, hogy az úgy nevezett *philosophusi* nyelv, ha föltaláltatnék is, soha a' nemzeti nyelvek' hiányát nagy általánossága

miatt ki nem pótolhatná, azért mert nemzeti nyelv, úgy illik a' nemzeti jellemhez, mint emberbőr az emberi testhez. Épen ilyen viszony van az egyetemes, és nemzeti philosophiák között. Mert bár philosophiai eszméknek, elveknek tisztádon tisztáknak kell lenniök, és mint tiszta víznek semmi helyi, és kori színt nem szabad magukon viselniök, felhőtlennek kell lenni a' bölcselő' egének, és a' gózkörön jóval fölül-emelkedettnek, ez igaz; de az is igaz ám, hogy a' melly bölcselő ezen eszmék', és elvek' tisztaságával harmoniába nem bírja hozni a' nemzeti, sőt egyéni élet' érdekeit, a' ki csak a' felhőket érő kopár sziklák' tetején járdal szüntelen: annak bölcselletei épen nem lehetnek kielégítők. Mert jól tudjuk, hogy az élettudomány nem csak a' hideg észnek, hanem szól a' szívnek, az érzelmenek is; földadata ennek nem csak az elmélet, hanem a' jellemképzés, és az elvek' kijavítása által előidézendő gyakorlati ételszépítés. Ámde ezek annyifélék, a' mennyi a' nemzet, és így azért kell a' philosophiának a' nemzeti sajátságok — alkatok — életformákhoz is simúlui, hogy eszméivel, és elveivel épen ott, és úgy gazdagítsa azokat, kiket tanítani akar, mint ezeknek szüksége, és képessége kívánja. Ha tehát a' bölcselő sikeresen akar munkálni: összhangban kell lenni philosophiájának nemzete' jellemével, és szükségeivel; másképp bátrak vagyunk kérdeni: mikép számolhat sikerre a' nemzetiséggel bajlódni nem akaró philosophia? mikép elégíti ki például, a' keleti fajta, gyakorlati irányú, mély érzelmű, egyszerű, nyílt keblű *magyart* akár az elméleti irányú, kissé érzelő műszavak' póláiba rejlő *német*, akár a' mindenben udvariasan elsikamló fölűletes, de életvidor *frank* philosophia? Saját és nemzeti philosophiát tehát a' magyarnak olyat, mellynek eszméi, és fő elvei az egyetemes vagy világphilosophia' magas és tiszta forrásából keletkezzenek ugyan; de öntözzék folyamai a' nemzetiség' irányait is alkalmazás által már viselve a' kor' typusat, és a' hely' színezetét. Valóban nem mondunk sokat, ha állítjuk, miként a' *nemzeti elem* fő kelléke a' philosophiának; és igaz nemzeti philosophia nélkül nincs művelt nemzetiség, és nemzeti műveltség; mert ez ad a' nemzetnek meghatározott állandó bélyeget, a' nemzeti nyelvvel együtt, ez ad erőt és akaratot a' nagy tettekhez, ez teszi szilárdná a' nemzeti jellemet, melly aztán fölmenti azt az elkorcsosodástól, és a' végelenyészés' veszélyeitől:

miket eszközöl a' többek közt a' fellegekben járó, általányba merült, és a' nemzetiséghez simúltni nem akaró philosophia.

Íme ilyen okoktól vezéreltetve, bár elsőben fölötté idegenek voltunk új rendszerzéstől, mégis egy új élet-, 's világnézetet állítottunk fel, és erre épített rendszerünket *egyezményesnek* neveztük, részint azért, mert ennek sarkelve az egyezmény, vagy harmonia; részint, mert ez viszoneyesíteni törekszik a' keleti, és nyugati testvér philosophiákat, egyesíteni a' cosmopolitai és nemzetiségi elemet. Kiindúl tehát ez, nem az isten', nem az általány', nem e' világ', nem a' tiszta lét' eszméjéből, hanem azon hatalmas elvből, melly a' világ' ós elve, és a' melly teszi az istenség' lényét is. És ez a' harmonia, mellynél nem ismerünk magasb eszmét, mivel magának a' fő lénynek, e' világnak, az észnek, az általánynak, a' létnek eszméje is ez alá tartozik. Proteusi alakban mutatkozik ez minden igazban, minden jóban, és minden szépben; és mind az, mit rendnek, aránnak, tökélynek, erénynek, egyesületnek, összhangnak, idomnak nevezünk: az ó munkája.

Illy nagy szerepet játszva ezen világelv, e' nagy egyetemben, a' keleti ósbölcsesség jókor figyelmessé kezdett lenni erre; és Egyiptusban ugyan *Horus* név alatt tisztelteték; a' vele örök háborúban levő ellenkezet pedig, mellyet szintolly színváltónak hittek, *Typhon'* jelképe alatt; és ez a' háborgó tenger, az emberevő krokodil, és a' fákat kitépő forgószelelben rejtezni gondoltaték. A' zoroaszteri bölcsesség is a' harmoniát, a' különféle színeket egyesítő *világosság'*, az ellenkezetet pedig a' színeket elnyelő *sötétség'* jelképe alatt imádtatta. Sőt még az ósgörögök is hitték, hogy a' *Harmonia* olly uránida, kire bízta az ég' istene e' nagy világ' alkotását, és rendezését, kinek helyét későbbben *Themis* foglalta el; kinek Hessiodusnál három leányai említetnek: *Dike*, *Eunomia* és *Irene*: kik az úgy nevezett *Horák* és a' kik, mint nevök mutatja, képviselői a' physikai, erkölcsi, és társadalmi egyezménynek. Még az egy istent imádó keleti vallásokból sem rekedett ki az egyezmény, és ellenkezet, és első ugyan a' béke' követeiben, az *angyalokban*, másik a' *sátánban* tűnik elő; melly szó ellenkezetet jelent. Mi több, az *ármány* szó megvan nyelvünkben is, melly az ellenkezet' daemona, és hajdan jelképe volt minden hamisnak, rútnek, rosznak, zavarnak, beteg-

ségnek, és háborúnak. Tagadja már most valaki az ázsiai philosophia' megszemélyesített harmoniáit, és ellenkezeteit, az angyalokat, és ördögöket; valóban az európai életbölcse is, követve a' keleti gnomás modort, joggal elmondhatja: mint sok alakjai álnak az *egyezmény*nek előttünk, úgy az ellenkezet is sok képben tűnik elénkbe.

Most már ha kérjük: van-e szilárd alapja ezen keleti világnézetnek, és lehet-e erre építeni philosophiai rendszert? Feleljük: igen nagy, és élettudománynak ugyan, minőnek mi lenni hisszük, és valljuk az igaz philosophiát, csupán, és egyedül erre lehet építeni; mert maga az emberileg szép élet nem más, és nem lehet egyéb mint egyezmény; ebből kell tehát kiindulnunk az *életesszmény*' meghatározásában, melly nélkül a' ki bölcsel, azt teszi, a' mit már *Persius* mondott:

— — Passim sequitur corvos; testaque lutoque:

Securus, quo pes ferat, atque ex tempore vivit.

Sat. III.

Az egyezményes philosophia tehát e' világ' ős elvét teszi alapjául, és innen indul ki, mint fő elvből, mert ha ki a' physikai világot megtekinti, itt mindjárt két ellenkező gyök-erőt vesz észre; egyik *vonzó*, vagy nehezkedő, másik *taszító*, vagy gyors erő; és ezen két erőt a' harmonia egyenlíti ki, melly örök forgásban tartja az égi testeket, és a' melly nélkül ezek vagy a' központi napba ragadtatnának, vagy a' végtelen tér' széleire sodortatnának. Ha testünket megtekintjük, ennek életműszerét is, a' két ellenkező, *gépi* és *életerőt* kiegyenlítő harmonia tartja fenn, épen úgy mint óra' járását a' függentyű, melly a' gyors és nehéz erőt kiegyenlíti. Ha a' társadalmi életet vesszük gondolóra, itt is két ellenkező gyök-erő mutatkozik, u. m. *központosító*, és *decentralisáló* erő, miket aztán a' társadalmi egyezménynek kell kiegyenlíteni, ha a' társas élet' szépségét a' zavar' daemona által elrontatni nem akarjuk.

Mi most, hogy hosszasak ne legyünk, említett két gyök-erőnek, ezek' antagonismusának, és kiegyenlítésének anyagi, és szellemi világban egyiránt, és mindenütt föltűnedező nyilatkozatait mellőzzük: csupán arra teszszük tisztelt hallgatóinkat figyelmesekké, miként nem helyesen tevék az európai bölcselők, hogy ezen keleti őselemét elhagyák a' philosophiának, mellyet már Pythagoras átültetni akart Európába; mert így philosophiájokat az egyoldalúság' veszélyének tevék ki az ál-

tal, hogy mindig a' decentralisáló, az általányra, eszményire, tisztára, egyetemire siető elemet tartván szemeik előtt, és a' centralisáló, vonzó, rendező elemet mívelni feledvén, ez által olly hézag esett a' philosophiában, melyet Plato, és Aristoteles óta sajnosan tapasztal mindenki, és a' melyet csekély véleményünk szerint csupán a' harmonismus leendő képes betölteni; mely az egyetemi, az eszményi, az általános, és viszont a' részletes, a' valódi, a' tapasztalati és nemzeti között állítván fel szállását, fő gondját a' bölcs egyensúly', arány', szóval az egyezmény' kitanulására fordítja, mint ezt a' socialismus' elveinek kikeresése, a' társadalom' természete és fölvilágítása által is tanúsítani, és teljesíteni is bátorodik, közép ösvényt tartván az egyoldalú universalismus, és particularismus, az égen is nagyot üelő cosmopolitismus, és az igen is szűk keblű patriotismus között.

Nézetünk szerint a' socialismus' legfőbb kérdése és föladata: a' társas élet' eszményének lehető megközelítése, vagy világosabban, a' társadalmi életszépség. Szépségről van itt szó; és pedig nem eszményiről, elméletiről, hanem életbe léptetendőről, és valósítandóról. Az illyenmű szépségnek, mely nem akar ábránd, és ideális álom lenni, két tényezője van: *élet* és *egyezmény*; első azért, mert a' mi holt, a' mi merevény, szabad fejlődést, szabad átalakulást nem enged: az szép soha sem lehet; az illyen rothadt elemet az ép életművezet kiteszítja magából, sőt a' folyam is partjára sodorja. Az élet' eszméje továbbá nem tűri azt is, a' mit már nem lehet ugyan mozdulatlannak mondani, mint a' gépet, de a' melynek mozgó elve kivüle fekszik, és nem magában; az illyen gépi tökély sem érdemli az életnevet, és így nem szép, mert a' legerősb gőzgépnél is többre becsülendő aesthetikai tekintetben egy igénytelen virágnövény, mely átalakulásnak, és így szabad fejlődésnek helyt ad, és nem untatja a' nézőt örök egyforma mozgalmával.

Mire valók, kérdik itt nyájas hallgatóim, az élet' természetéből folyó ezen szépségeknek emlegetése? feleljük: arra, hogy a' társadalom' életének egyezményben kell lenni az élet' természetével, melynek fő jelleme a' szabad fejlődés; ennek meggátlása pedig még a' növényeket is elferdíti, és szabad nedvkeringésüktől megfosztván, elsatnyítja. Az élet tehát számtalan typusaiban, és alakjaiban képviselője a' szabadságnak, ez pedig föltéte a' társadalmi élet' szépségének. Úgy de, mit kell

itt érteni a' *szabadság*' neve alatt, mellyről helyesen jegyzi meg egy lelkes német író, *Rotteck*: „Hogy ez rémige a' zsarnoknak, érthetetlen szó a' rabszolgának, szívideálja az emberi mívelt kebelnek, vészthozó fegyver a' vakbuzgalom' kezében?” Mi itt szabadság' neve alatt nem mást értünk, mint függetlenséget az egyéni, és társas életet legjobban elrútító, anyagi, szellemi és erkölcsi *szegénység*től. Mert csak vessünk egy két futó tekintetet ezen daemonra. Valljon nem a' testi szegénység-e az, melly az egyént eszméktől üres állattá sorozván le, és emberi méltóságához illő önállásától megfosztván, mások' dolgozó gépevé silányítja le, a' társadalmi életet pedig úgy ékteleníti, hogy az utcák éhes koldusokkal, a' börtönök az éhezés miatt elvetemedett ragadozókkal telvék, kik veszélyeztetik a' közbátorságot, és nemhogy együtt emelnék a' társaság' közterheit, hanem terhére válnak a' vagyonosoknak. Sőt nem csak a' kolduló' sokasága díszteleníti a' társadalmakat, és ezek közt honunkat is, hanem ezt magát is rettegteti a' köz elszegényedés' örvényébe sodortatás' felelme; és midőn a' szelleműs népek le bírják fegyverzeni ezen paizsos férfit, ugyan akkor a' socialismus' elveivel ismeretlen népek a' jólét' számtalan elemei között is csak sorvadnak, mert nekik ipar, és más hiány miatt hitelök nincs, és minden vállalataiknál kénytelenek érezni, hogy a' pénz és a' vagyon, a' társadalmak' anyagi élettereje.

A' *szellemi és erkölcsi szegénység* is, szintolly egyéni, és társadalmi életet rútító dolog. Mert elsőben, a' szellemileg szegény, örök kis korúságra van kárhoztatva. Ő még ha a' vagyonosak' néposztályához tartozik is, rabja az előítéleteknek, szellemi sötét börtönben ül, és úgy szólván fényes koldús, ki nem élvezi az új eszmék', elmeszülemények', és fölfedezések' gyönyöreit; más' eszére szorúl tehát mindenben, és mint vak, más' szemeivel látni kénytelen. Épen ilyen rút a' szellemileg szegény társadalom' élete is. Itt az említett szegénység miatt míveletlen, és szegény marad a' nyelv, hajószegények a' folyamok, népteletnek a' puszták, falvak ízléshiányt, városok szegénységet mutatnak; a' földnép' öltönye dísztelen, arcza örömtelen, hangulata életunt és vidortalan. Ezek nagy bajok, de van még ezeknél nagyobb is, ez az *erkölcsi szegénység*, melly az egyéni és társas életet legjobban rútítja. Milly rút alakot ölt az erkölcsileg szegény társadalom! mellyben semmi polgárerény, semmi igaz, csak álarczos honfiség, semmi közszellem nincs, igen

is. nincs; mivel ezen pompavirágok csak az anyagi, és szellemi jólét' földében díszlenek; olly honban pedig, melly említett kincsekkel nem dicsekedhetik, dühöng a' fejtelenség, önzés, és törvényrontás, mik a' bizonyos feloszlás' előjelei.

Szabad, és meg nem kötött fejlődést tehát az anyagi, szellemi egyesületi erőknek, szabad ösvényt a' békes átalakulásnak, legyen szabad föld, ezzel együtt szabad föld- és kézműves; ezt kiáltja a' bölcs socialismus, mert a' társadalom élőkéből áll; ennek törvényeinek tehát harmoniában kell lenni az élet' törvényeivel, mellyek gépiséget, merevénységet, rothadást és halált nem tűrnek; sőt ennek elemeit még a' növényi életműszerzetből is rögtön kitakarítják. Ne szenvedje meg tehát a' társadalom is magában azt, a' mi merevény, holt, és örökké gépi akar lenni, és semmi javításnak helyt nem enged, mivel ez csak a' rothasztó elemet szaporítja, és a' társadalom' szépségeit hervasztja. Ha a' társaság a' szabad fejlődés' elvét, mint életelvet érvényessé bírja tenni magában, ebből virul aztán fel az a' fölséges gyümölcsfa, a' *honszeretet*; melly legdicsőbb ékszere a' társaság' kéjkertjének, fő tényezője a' társadalmi egyezménynek, és kútforrása majd minden polgárerénynek. Gyökere ennek épen nem a' föld- és tájszeretet, hanem azon érzet, hogy minden boldogság' alapja a' társaság, mellyben élünk, ennek kell tehát feláldoznunk erőnket, javainkat, sőt ha szükség, életünket is. Ámde a' gépileg csikorgó, rothadás' elemeit magában bőven rejtő, szellemileg és erkölcsileg szegény társadalom, képes-e illy drága növény' termesztésére? korán sem; mivel ez olly társadalomban diszlik, melly alkata' áldásait mindenkire egyaránt kiterjeszti, melly a' honérdeket ügyesen összeforrasztja az egyének' érdekével, a' nagy halmazt mint ép test a' congestiokat épen nem tűri, ott maradván meg legtovább az erkölcsi tisztaságot igénylő honszeretet a' maga épségében, hol a' honbirtok minél több kézben van, és a' servilismusnak tág kapu nem nyíthatik. Úgy van: minden *szerelem* viszonszerelemből származik; a' hon, ha akar szerettetni, neki is viszonszeretni kell minden gyermekeit; és bizonynyal a' honban van ott a' hiba, hol elhalt minden honfiaság, mert ezen természettel belénk oltott hajlam nagy ok nélkül ki nem hal szívünkben, és csak úgy, ha a' hon által meggyilkoltatik, és valamint hálatlan honért nem hamar hal meg az ember, — minthogy a' zsarnok ál-

lodalomban egyetlen hőst sem lehet mutatni — épen úgy *Leonidas*, és hóstársai Thermopylénél, *Logodi*, és bajnoktársai Szabácsnál, csak a' szabad honért halhattak meg.

III.

Azonban meg ne csaljuk magunkat; az életnek két polusa van: szabadság, és rend, és az egyezmény is mint láttuk, két ellenkező gyök-erőnek kiegyenlítése, 's kibékítése. Nem csak decentralisáló erő szükséges tehát az életre, hanem központosító is, bizonyos mértékben; és az az életerő, melly a' vértümeget mind a' szívre tolni nem engedi, tiltja azt is, hogy ez eloszolva a' vércsatornáknak, külön congestiokat létesítsen, és a' szív' hatalmát meggyöngítve, sokféle fattyú életet hozzon elő. A' központosító erőnek tehát fő szerepet kell játszani a' társas életben, mert az élet nem egyéb, mint a' szabad fejlődés és a' rend közötti egyezmény, és olly zene, mellyben egy kar-igazgató van; olly se-reg, mellyben csak egy a' fő parancsnok. Valamint tehát főlebb óvást tettünk az iránt, hogy gépi merevény, nehezkes, zsarnoki alakot ne öltjön a' társadalmi élet: úgy most már áttérve az emberileg szép élet' második fő tényezőjére, a' központosító elvre vagy a' rendre, úgy óvást teszünk az iránt, hogy a' társas életnek nem szabad *polypusi alakot* ölteni, melly abban áll, hogy egy nagy sziget csupa élő habarniczákból alakult, és mégis nincs köz élete azért, mert minden kised habarnicza egy élő és független életet élni akaró egész. Társadalomnak illyenné válni nem szabad, hanem a' rend' eszméjének, 's elvének kell hódolnia. Úgy de mi a' *rend*? kérdik nyájas hallgatóim. Ez egyezménye, és összhangja az egy köz, és üdvös irányra önkényt munkáló minden tagoknak, kiket egy lélek, egy alapeszme lelkesít; a' kik tehát köz meggyőződés, érvényes okok által segítette, egy fő irányra dolgoznak, úgy hogy a' köz érdeket semmi mellékes érdek meg nem gyöngítheti, a' törvénytiszteletet bennük semmi ellenséges erő meg nem törheti. Elveiket, erejüket lehetőleg központosítják, és ebben a' nagy természet', a' világ' ós elvét, a' harmoniát követik, melly mint láttuk, szabad fejlődést tűntet ugyan elő mindenütt, de más részről olly pontos rendet követ, hogy

mint nagy tapasztalású orvosok, jelesen *Consbruch*¹⁾ állítják, még az életművezetben kitörő rendetlenségek és betegségek is, folyamukban, stadiumaikban és typusaikban bizonyos, és változhatlan rendet és törvényt követnek. Azt pedig a' természetvizsgálók állítják, jelesen *Lichtenberg* után *Schelling*²⁾, miként: „Olly egyezmény uralkodik, vagy rapport, a' világegyetem' külön részeiben, hogy például: történjék a' napban valamelly villanyvihar, ez nyolcz percz alatt földünkön megéreztetik; mit valószínűvé tesz az is, hogy az ellenkező égsark alatt törjön ki valamelly volkán, vagy kerekedjék éjszaki fény, a' másik égsark alatt legott rázkódásba jön a' delejtő, vagy Imagnes, megérezve hogy a' rend és az egyensúly megzavartatott a' földön.“

A' társadalmi életnek ebben is harmonisálni kell az egyetemes étellel, hogy rendet kövessen, melly nélkül nincsen élet. Azonban jól megjegyezzük, a' rend is kétféle; lehet ez *emberi*, és állati, vagy *gépi*; elsőt szabad önhatározás létesít, másikat a' vak engedély, és illyet ohajt a' sultanismus; de ez a' társadalom' főlebb előadott eszméjével viszhangban van, mellyet mi élő, és így szabad egészletnek lenni nyilvánítottunk, nem gépnek; és valóban nincs is szebb látvány, mint látni egy szabad lényekből álló testületet, kiket egy lélek, egy alap-irány lelkesít, és ezen fő iránytól sem magán érdek, sem szabadság' álarcza alatt rejlő féktelenség el nem tántorít!

Vannak ugyan ollyan álbölcsek, kik ezen eszmét kivihetetlennek tartják, hogy szabad emberek közt a' rend honos legyen, és municipalis alkattal bíró honban jól kormányozni lehessen; de valóban lehető ez, ha a' népnevelést — de a' mellyre sok, igen sok kívántatik — úgy intézzük, hogy az anyagi és szellemi erő, aránylag legyen szétoszolva, a' társadalom' minden egyéneiben, nem pedig csak egy két nép-osztályban: minden egyén tudja tehát a' társadalom' céljait, és ennek akadályait; de anyagi erejével is képes legyen azt előmozdítani; mert ha ők anyagilag, és szellemileg szegények: vagy a' rend bomlik meg, vagy gépileg munkálkodnak, és ekkor nem lévén tisztában sem az emberiség',

¹⁾ Patholog. Taschenbuch. Leipzig, 1813. 43. l.

²⁾ System der Naturphilosophie. Jena, 1799. 305. l.

sem a' társaság' céljaira nézve, veszély' idején nem támadhat bennök lelkesedés, és a' közjóért, mit nem élveznek, nem bírnak áldozatot nyújtani.

Hogy tehát a' társadalmi élet a' rend által szépíthetessék, ennek irányának, és céljának harmoniában kell lenni az emberiség' céljaival, és így jónak; önzés nélküli legyen az, és általánosan üdvös, nem pedig olyan, minő sok állodalmaké, mellyeknek célja nem társadalmi, hanem csak kaszti, és néposztályi, sőt a' rabló statusoké épen vétkes, és kárhozatos; azért kell pedig ilyennek lenni, mert csupán az ilyen fölséges, és tiszta emberiséggel harmonizáló irány, cél' és köz érdek' elérésére függesztett állhatatos akarat képes rendet létesíteni, és előidézni azt a' nemtőt, melly *közszellemnek* neveztetik. Ezen legfelsőbb polgárerény, melly legnagyobb biztosítéka a' társadalmi boldogságnak, mellynek hiányát sem a' félelem, sem a' vak engedély soha ki nem pótolja, éltetője a' törvényeknek, és a' törvényes rendnek; nem úgy, mint ott, hol a' törvények hibásan hajtának végre. Ott hol közszellem léledz, mindenki önkényt készen enged a' törvénynek, mert érti, és érzi irányukat, közjóra célzó szellemüket. Ámde hogy ezt létesíthessük, erre megint mívelt ész, és mívelt kebel kívántatik; első annyiban, hogy az egyének föl bírjanak emelkedni egyetemes álláspontra, és innen tekinteni a' társadalom' érdekeit, nem pedig önző, alacsony, és testületi szemponthól. Kebelt ihletőleg, résztvevő szemmel kíséri itt mindenki a' társadalom' akármelly tagján esett méltatlanságot, és ezért szót emel ott, hol lehet 's kell segíteni, mert tökélyes társaságban a' melly veszély egyik tagot éri, azt mindenki érzi, mikép ha egy ideg sértetik, rokonszenyvel illetetik az egész idegrendszer.

És mivel a' társadalmi legfőbb rendőrség a' kormányban központosúl, alkotmányos országoknak az uralkodók iránti hűségben kell fénylő példát mutatni; mert a' történetírás tanítja, mikép absolut monarchák is részesültek alattvalóiknak szíves szeretetében, minők II. József, II. Fridrik, és II. Katalin; annál visszasább tehát az, midőn alkotmányos országban, alkotmányos királynak olyan panaszra kell fakadni, minőt az 1548. 14. olvasunk, mert valóban ha van nemzet e' világon, mellynek a' törvényszerességre, polgárerényre, a' kormánytiszteletre, és ez

által a' legszigorúbb rendszeretetre van hatalmas indító oka, valóban mi vagyunk azok, kiknél a' központosítás' ürvénye még nem nyelt el minden nyilvános életet; kiknél helye van a' nyilvános erénynek, melly a' honszeretet, és közszellem' egyedüli alapja; csak népnevelés szükséges, melly társadalmunk' megbecsülhetlen javait ismerni tanítsa, és a' kormány' emberitől emberi tökélyt haladó tökélyt ne követeljen, mert a' legjobb kormányalakban is számolni kell a' szenvedelmekre épen úgy, mint valamelly gép' forgásában az azt lankasztó, vagy megzavaró erőkre.

IV.

Előadtuk híven, minő eszmékkal, és elvekkal járul a' harmonismus a' társadalmi élet' szépítéséhez. Kitetszik ezekből, miként nem szorúl a' józan bölcselkedés olly rém-eszközökre, mellyekkel a' régi és újabb socialismus és communismus idegeníté el magától a' társas viszonyok' tiszteletben tartóit. Most már higye valaki, hogy a' társadalmi szépség' előhozására szükség előbb megdönteni a' keresztyén tiszta theismust, és ennek helyébe tolni a' régi pantheismust, elavítani a' szinte ezer éves polgári alkotmányokat, letörölni a' nemzetiséget, kiküszöbölni az eddigi political, nevelési, és fegyelmi elveket, megsemmíteni a' birtoksajátot, és a' gyermekek, 's rokonok' örökösödését, könnyen feloldozhatóvá tenni a' házasság' szent köteleit. Valóban illy rémüsvényen a' társadalmi egyezmény, mellyet irányozunk, soha nem születik, a' gazdagok 's szegények közötti iszonyú mélység ki nem egyenlítetik, a' köz elszegényedés nem számúzetik, általános életvidorság elő nem idéztetik, sőt minden a' legnagyobb hangviszályba hozatik. Említett eszményt előbb életbe lépteti a' józanabb socialismus, melly a' lélektan' és harmonismus' világánál fölvilágítja a' társadalom' természetét, fő elveit, és törvényeit; de ezeket nem rózsza színű szemüvegen tekinteti, hanem olly természetit, és komoly színben, melly ábrándokra, túlcsigázott reményekre soha sem ragadhat.

Hosszas, és unalmas elméletemet szabad legyen berekesztenem, azon magyar academiai társaságnak, mellynek kebelében lenni szerencsém van, élete' szépítésére irányzott nézeteimmal, és igénytelen észrevételeimmal. A' legmagasztosb' érzelmekre kell egyfelül dagadni szívünk-

nek, ha elgondoljuk, milly megbecsülhetlen nemzeti kincsnek szent ügye bízott az által némileg mi reánk, t. i. a' magyar nyelv' művelése, ennek a' tudományok' minden ágaira alkalmazása, ezek által a' még eddig, fájdalom! a' tudományoktól elfordult nemzettel a' Muzák' megkedveltetése, melly képes leend őt saját, és társas élete' szépitésére vezetni. Mi legalább illy magas czélokot kötünk össze a' m. academia' eszméivel, úgymint nyelvünk' ügyét, ennek megkedveltetésével a' magyarodás' terjesztését, ez által pedig a' tiszta hazafiságnak, és nemzeti egységnek eszközését.

Ámde ha ezen szép remények' tőfáját, a' legdicsőbb lelkesedés által ültetett és valóban eleinte hókeblűleg apoltatott termőfát megtekintjük, előbbi magasztos érzelmeink' lángjainak lohadni kell, látván, milly lealacsonyító alakban állítják ezt némelly hazánkfiak a' külföldnek elébe; sőt honunkban is némellyek ennek nem soká kiszáradását, 's haldoklását jövendőlik. Szólnak sokan ennek terméketlenségéről, tagjainak hanyagságáról, ennek szegénységéről és mit tudom én, még miről; melly észrevételek bár jobbadán alaptalanok, 's czáfolatot sem érdemlenek, nekünk mindazáltal, kik ezen nemzet által, és nemzet' érdekében alkotott academia' tagjai vagyunk, társulatunkkal együtt a' nemzet' emlőin függünk, és jövendőnk is a' nemzet' kedvezésétől, vagy elkedvetlenedésétől függ, e' híreket, és véleményeket ignorálnunk nem lehet, nem szabad, azért, mert mint mondtam, mi *nemzeti academia'* tagjai vagyunk; és tudományos társaságunkat épen nem lehet egy osztályba tenni az olyan külföldi academiákkal, miket, mint fényűzési czikkeket a' divatnak mindenható ereje idézett elő, vagy valamelly fejedelemnek örök hirt szomjazó dicsvágya. Ah nem! a' medicisi, és XIV. Lajosi idők lejártak. Ma nem az élelvezett, és megajándékozott költészek, és történetírók ítélnak a' királyokról, hanem a' hatalmas közvélemény, melly bíróséket tart a' zsoldos történetírók fölött is; illyesmikért ma academiát alkotni egy józan fejedelemnek, annál inkább egy nemzetnek sem juthat eszébe.

Honunk' hős keblű fiai midőn academiát alkottak, ezt nemzeti, és tudományos életünk' szépitése végett alkották; ezen fűlséges irányból kell tehát annak jelen életét, becsét, és állását megítélni. Milly szívrázó, és kebelzúzó lenne azon hírnek megvalósulása, hogy academiánk

haldokol! mert a' társadalmak' kora elhalása mindig gyalázattal jár együtt, nem úgy mint az egyéneké. Elhal ugyanis a' társaság vagy azon erők' megöldöklötése miatt, mik annak lételt, és életet adtak, vagy a' tagok' lelketlensége, léhasága miatt, vagy végre a' társaságnak átalakítást nem tűró merevénysége miatt. Elsőt illetőleg úgy véljük, lehetlen, hogy azon okok, mik honunkat academia' létesítésére bírták, ma is ne álljanak; mert azon üdvös cél, mellyről főlebb dagadó kebel-lel szóltam, még elérve nincs úgy, hogy ezen ok, academiánk' létezését szükségtelenné, és fölöslegessé tenné. Sőt az a' bajunk, hogy csigame-néssel vádoltatunk; és a' magyarnak kissé heves vére, a' melly évben vetett, ugyan abban mindjárt az aratást is szeretné megtenni. A' két utolsó okban fekszik tehát a' vád' sulya, a' tagok közötti összefogó erő-nek hiányzásában, és a' társaságnak átalakítást mellőző merevénységé-ben; mellyre azonban már egy lelkes megye' rendei által föl is szólí-tatott.

Elsőt illetőleg, nincs bizonyosb, hogy a' szabad társulatok' ha-lálát mindig az egyenlőségi elv' kizárása idézi elő; mert a' nem szabad, és erőszakolt társulatokban kipótolja ezt, a' tőlök külön vált kormány' ereje, vagy valamely hatalmas osztály' túlnyomata; de már szabad tár-saságban az erkölcsi, a' méltányossági erők tartják fenn a' harmoniát: itt nem szabad közfálnak, előjognak, senioratusnak, kiváltságnak, és egyéb feudalis rozsdának lenni, hanem jogi, és kötelességi egyenlőség-nek, és ebből keletkező szilárd rendnek, közszellemnek, és a' dicsó célra törekvő lelkesedésnek. Harmoniában kell tehát lenni academi-ánknak is a' legújabb socialis elvekkel, ha maga' magát megsemmítni, és épen nem dicsó halálát siettetni nem akarja. Úzítettessék ki ebből az aránytalanság', hanyagság', és önzés' daemona, és ne legyünk olly gépek, mik nem forognak, ha csak olajjal meg nem kenetnek. Istenért! életet mutassunk, és közjóért hevülő lelkesedést! Milly na-gyok most társulatunk' teendői! a' hon, mellynek *legyen* szavára ke-letkezett szép társulatunk, összekúcsolt kezekkel esdeklik, tegyük bé-lyégévé a' magyar nemzetiségnek a' tudományosságot, ízlést, és tiszta erkölcsöt, és ilyen szellemi túlnyomat által terjeszszük a' nemzetiséget. Lepjük meg koronként a' nemzetet neki kedves újdonságokkal, és ezek által szerezzünk nagyobb népszerűséget.

Társadalmunk' átalakulását mi nézi, ezt a' kor szükségessé teszi; mert ilyen szerkezet mellett naponta jobban jobban hervadozand életünk' szépsége. Milly régen sohajtozott a' művelt magyar, academia után; most elértük e' boldogságot, és most már kérjük: azok, kik ennek életet adtak, nem bírnák ennek alkathibáit kijavítani? mik épen nem a' decentralisatióban fekszenek, mint sokan már megpendítették; mert academiái alkatunk ebben harmonisál polgári alkatunkkal, és nem engedi, hogy akarmilly fővárosi ton felsőbbiséget gyakoroljon egy szabad társulat fölött, mert nálunk épen nem központosúl majd minden tudományosság fővárosunkban, úgy mint Párisban, Londonban, Berlinben, és Pétervárott; és tudjuk azt is, hogy az ós görög, és német tudományosság nem a' központosulásnak köszönheti létét; hanem az ellenkezőnek. Vannak más, itt nem említendő alkathibáink, sok egyéb szerkezeti apróbb bajaink; mik ha minél előbb ki nem javítatnak, kora elszáradását idézendik elő magyar nemzetiségünk' ezen legszebb, legdicsőbb termőfájának, melly ellenben a' nemzeti nap' melege, és fénye által ápoltatva, magyar édenünk' legszebb tudatfájává alakulhat.

Adja az örök szépség', egyezmény, vagy harmonia' istene hogy magyarjaink elfordulva az újabb' socialismus' rémnézeteitől, társadalmi életük' szépítését a' szabadság', rend' harmoniájában keressék, és találják fel.

III.

AZ ISTENESZME' EREDETÉRŐL.

HORVÁTH CYRILL RENDES TAGTÓL.

A' philosophia' határain belül mindenkor nagy befolyást gyakorolt és jelenleg is gyakorol bizonyos igény, melly illető bírák által számtalanszor fel volt már világosítva. Mellőzhetlen kötelessége mindenik bölcselőnek, hogy e' mindig szem előtt tartandó igény iránt önmagával kellőleg tisztába jőjön; találkoznak mindamellett, kik azt részint balúl történt fölfogás miatt kétségbe hozzák, részint mellékes céloktól izgatva nyilván és alattomban is üldözik. Pedig az érintett igény koránsem tartozik azok' sorához, mik a' philosophia' határai közé, mint idegenszerű elemek, kívülről szoktak beerószakoltatni.

És mellyik azon nagy befolyást gyakorlott és jelenleg is gyakorló igény? kérdezheti ezek után a' nyájas olvasó. Mi pedig egész nyíltsággal felelendjük: hogy a' szóba hozott igény alatt egyedül azt értjük, mellynek következtében a' saját rendeltetését és méltóságát becsülő ember irányadó igazságul semmi olyast nem köteles elfogadni, mi előbb az ész' tisztító tűzén szigorú pontossággal keresztül nem bocsátott.

Hogy ezen igénynek a' philosophia' határain belül mindenütt és mindenkor nagy befolyást kell gyakorolnia, a' dolog' természete kívánja. Tétova nélkül lehet mégis állítanunk, hogy alig léphet föl valahol nagyobb tekintélyvel, mint olly értekezésben, hol az *isteneszme'* eredete tudományosan tárgyalatik. És nem ok nélkül. A' helyes irányt ohajtó mindenkép azon legyen, hogy alapos eligazodhatásra képesüljön.

Az isteneszmében rejlő ellentétek' kiegyenlítése pedig mindenkor sikerül-
ten hat a' másutt megoklandó eszmecsomók' irányaira. Miből világosan
következik, hogy az említett föladatbani eligazodás vezérfonal bármilly
egyébütt kiviendő eligazodás' ügyében. Mert vajjon lehet-e akár terje-
dék-, akár tartalomra nézve gazdagabb és jelentékenyebb eszmére talál-
ni mint az isteneszme? Teljességgel nem. Különbféle szempontból vizs-
gálva úgy tűnendik ez föl mint gyök, mellytől életnedvet kölcsönöz a'
philosophia' egész alkotmánya; mint támaszpont, mellynek okszerű
megállapítása után biztos csillapet várhat bárminő ingadás; mint irány-
tű, melly a' bölcselőt mind az elméleti mind a' gyakorlati élet' tengerén
valamennyi kételyörvény és tévzátony' daczára bátorságos révparthoz
fogja vezérleni.

E' tárgy tartalmas mivoltánál fogva már régóta érdekes moz-
gásban tartja a' német irodalom' legjelesebb elméit. Alig van tudomá-
nyos folyóirat, alig nevezetes munka a' philosophia és theologia' kü-
rén, mellyben czélszerű kifejtésére különös gond nem fordítatnék. Hogy
a' sok jó között sok fonákul fölfogott- 's még fonákabban idomítotttra is
akadhatni, nagyon természetes. Szerencsétlensége az a' philosophiának,
hogy az ő pályaterén mindenik, ha még olly avatatlan is, felőtlenül
hatékony vitézszeretpet akar játszani. Nálunk az irodalom' e' mezeje
szomorún parlag. Az itt-ott előadottban csak bűngére találunk, mi a'
szomszéd irodalom' e' szakban is eredetileg gazdag terményeit hagyja
velünk ohajtatni. Pedig, ha nemzeti sajátságunkhoz ihót kívánunk a'
philosophia' terén is megesszközteni, elkerülhetlenül szükséges: hogy az
isteneszme' minden oldalról átfürkészése iránt minél előbb tiszta rész-
véttel viseltessünk. Meghasonlást fog kétség kívül nálunk is a' dolog
szülni. Azonban illy fontos tárgyat illető vitatkozásoknál egyebet csak
szükkeblőség várhat. Meghasonlás a' philosophiában kikerülhetlen tű-
nemény. Nehogy azonban a' bekövetkezendő meghasonlás, melly csak
eszköz, saját hivatásáról megfélelkezvén önmagát egyedüli czélnak te-
kinthesse, kívánatos, előismékről gondoskodni, mik a' bonyodalmak kü-
zötti józan eligazodhatást korszerűleg megkönnyítsék. És épen illy elő-
ismékhez ohajtanók mi a' jelen értekezést is sorolni, mellynek célja az
isteneszme' eredetét tudományosan megvizsgálni.

Könnyebb megérthetős' okáért járuljatik egy kissé közelebb a' föladat' mivoltához. Tárgyunk az isteneszme. Meg kell azonban jól jegyezni, hogy itt sem az ezen eszme' tartalmát tevő igenlények, sem az ezen igenlények között levő viszonyok, sem azon belső dialektikai folyamat nem fog vizsgacélul kitűzetni, melly által az említett igenlények egymást kölcsönösen előzzendítik, 's mintán egymást kölcsönösen kiegészíték, tökélyes egységbe olvadnak össze. Mind ez itt csak mellesleg érintendő. Határozottan véve tehát szándokunk: az isteneszme' kettefeit, azok' egymáshozzi állását és ama' fokszővedéket előadni, mellyen az isteneszme' eredése az emberi tudamban keresztül ment.

Ki a' philosophiában nem járatlan, hivatásához tartozónak ismerendi megmutatni: 1) hogy az emberi szellem már eredetileg birtokában van az igazságnak; 2) hogy a' szellem, midőn annak tudományos ismeretere törekszik, csupán azt fejt ki önmagából, a' mi már benne diányilag megvolt. Miből továbbá önkényt foly a' következmény: hogy a' philosophia sem egyéb, mint tudományosan összerű megismerése annak, a' mi van. Tárgya tehát a' valóság, mellyről azonban különbözök a' vélemények. Mivel pedig értekezésünk olly föladattal foglalkozik, mi a' philosophia' lényeges oldalára vonatkozó, világos: miképen itt kezdőpontul ollyast kell fölhoznunk, mi az emberi tudamban, mint kétségbe hozhatlan tény, előfordul. És ez maga az isteneszme, minek tudamunkbani lételéről csak az kételkedhetik, ki önmagával ellenmondásba bonyolult. Ez által mindamellett nem kívánjuk mondani, hogy az iménti eszme mindenütt ugyanazon fokán tűnik föl a' fejlettségnek; mert az e' körüli sokféleség ismét olly tény, mit kétségbe hozni vagy épen tagadni okatlanság.

Áll tehát eddig a' mondat: hogy az isteneszme az emberi tudamban valóságos tény. Ennek elfogadása után botlás nélkül lehet tovább haladnunk. Tehát az isteneszme tény. Ámde mi általában a' tény? Okozat, melly okra hivatkozik. És mi ez az ok? Dolog, melly bizonyos föltételeket szükségel. 'S ha ez általában így van, így van az isteneszmére nézve is. Mellyik hát azon ok, melly tudamunkban az isteneszmét előhozta? És mellyek ama' föltételek, mik nélkül az okozat' ok általi megszokozlása lehetetlen volt? Hogy ezekre azonnal válaszolhassunk, ügyeljünk a' kérdés alatti eszme' álladékira. Ismereti tárgy benne az

isten; ismereti öny — subjectum — az ember; a' kettő pedig együtt megeaszközi az eszmét. Ez tehát okozat, mellynek okai: az isten, az ember vagy mind a' kettő együtt. Ugyde hogy az illető okok okozatát eszközölőleg munkálhassanak, egymáshoz határozott viszonyban kell állaniok. Mihez képest 1) az isten viszonyban áll az emberhez; 2) az ember viszonyban áll az istenhez; 3) mind a' ketten viszonyban állanak egymáshoz. Elmellősvén most azon majd másutt kiegyenlítendő ellentmondást, melly az érintett viszonyokban rejleni látszik, figyelembe kell különösen ajánlanunk a' tagokra eső nyomatékot; mert annak segédelmével lesznek meghatározhatók a' szempontok, mikből az isteneszme' eredete tárgyalatik.

A' fenebbiekben tudnillik azt állítók: 1) hogy az isten viszonyban áll az emberhez. E' viszony' tartalmában a' nyomaték az istenre esik. Mi föladatunkhoz alkalmazva jelenti, hogy az isteneszme' tudambani eredete az isten' munkája. És ezt vitatja a' *supernaturalismus*. 2) Állítók, hogy az ember viszonyban áll az istenhez. E' viszony' tartalmában a' nyomaték az emberre esik. Mi föladatunkhoz alkalmazva jelenti, hogy az isteneszme' tudambani eredete az ember' munkája. És ezt vitatja a' *rationalismus*. Végre 3) állítók, hogy az isten szintugy viszonyban áll az emberhez, a' hogyan az ember viszonyban áll az istenhez. Ezen összerű viszony' tartalmában a' nyomaték az isten és ember közötti közösségre esik. Mi föladatunkhoz alkalmazva jelenti, hogy az isteneszme' tudambani eredete úgy az isten mint ember', úgy az ember mint isten' munkája. És ezt vitatja a' *concretismus*.

A' kijelelt három czikkben elő van egyszersmind mutatva a' rend, mellyet értekezésünk követend. Szólandunk ugyanis 1) a' *supernaturalismus*-, 2) *rationalismus*-, 3) a' *concretismus*ról.

I. Supernaturalismus. A' mindennapi tapasztalás bizonyítja, hogy a' bölcselők azonnal felekeznek, mihelyt supernaturalismusról van szó. Ennek okát főleg ama' különb szempontokban lehet fölतालáni, mikből a' vizsgálatok megindítatnak. A' szempontok' sokasága pedig mindenkor tanusítja, hogy a' supernaturalismus a' tudományok' országában fölötte fontos tárgy. Mi legalább róla annál határozottabban tartozunk nyilatkozni, mivel itt nem egész köre, hanem csupán egy oldalról érvényre

fog nyomoztatni. Az ő elemei a' philosophia' valamennyi részében előtűnnek. Az ő akár tagadó akár igenlő megfontolása nélkül alig történhetik valamely rendszerben lépés, melly hiánya miatt újabb, kiegészítést eszközölné vizsgára nem sürgetne. Vegyük például az észet 's az abból folyó 's abban érvényülő ismereti és cselekedeti törvényeket, lehet-e vajjon ezek iránt kellőleg tisztába jóni a' supernaturalismusi álláspont' alkalmazása nélkül? Sőt lehet-e végkép eldönteni, mi az igazság, ha szigorun át nem vizsgálják az emberi tudam? 'S ez ismét fog-e előttünk föltárulni, ha az iménti álláspont kikerültetik? Teljességgel nem. Hiába hozatnék föl ellenünk, hogy van bölcséleti rendszer, mellyben az érintettekkel szemben vizsgálásnál e' szó: *supernaturalismus*, elő sem fordul; mert itt nem pusztán névről, hanem a' supernaturalismusi álláspont' lényegéről van szó.

Föladatunk' körében a' supernaturalismus az isteneszme' eredetének első fokozatát fejezi ki. Az e' fokozatnak alapul szolgáló gondolat pedig e' mondatban öszpontosul: az isten viszonyban áll az emberhez. E' viszony' munkálója az isten, ki azt az emberi tudamban gerjesztett eszme által teszi megismerhetővé. Láthatni ezekből, miképen e' fokozat szerint az isten megesszközlője ugyan a' kérdéses eszmének, de azt mégis az ember nélkül, kinek tudamában a' megesszközlés véghezmegy, nem teheti. Más oldalról az ember sem képes azt megtudamlani az isten nélkül. Előhozó az isten, elfogadó az ember, a' tudam meg azon tér, hol a' kettő' egyesülése az eszmét folyományozza. Ugyde valamint mindenütt nem más a' közös okozat mint a' közösen munkáló okok' sajátosságainak tükre: hasonlólag itt sem lehet az eszme más mint a' két tényező' sajátosságait előtükröző okozmány. Mi hogy annál célszerűbben megértethessék, előre kell küldenünk e' kérdéseket: mi az isten, és mi az ember?

A' supernaturalismus az istent előre fölteszi és annak munkál-tából származtatja a' tudambani eszmét. Szerinte kétségen tuliak e' mondatok: az isten van; az isten isten; minden, a' mi nem ő maga, kívül van; önmagától örök lény, teremtője, fentartója és igazgatója mindennek, a' mi kívül van; ő van a' világ nélkül is, de a' világ nincs ő nélkül. A' világ az isten' örök eszméinek tér- és időbeni valószínűsége. Tehát valódiilag tekintve nem lehet benne más mint az, mi az isten által

öröktől fogva gondoltatott. Mindezzáltal az istenbeni világeszme és azon eszme közt, mellyben az isten önmagát örökké megtudamolja, különbség van. Az isteni öntudamban teljesen azonos az öny és tárgy; mert az isten maga az általános igazság. Végetlen az öny, végetlen a' tárgy, tehát mindenkép végetlen az eszme is. Ellenben az istentől gondolt világeszme a' gondoló önyre avagy istenre nézve végetlen, de tárgyra nézve véges. Mikből világosan láthatni, hogy a' supernaturalismus által kiemelt isteni igenlények közt legszembeötlőbb a' végetlenség.

Mi legyen továbbá szerinte az ember? az eddigiek után nem nehéz meghatározni. Teremtmeny tudnillik, melly egyéb tulajdonokon kívül önállás- és öntudammal bir. Mint önálló, különb nemcsak minden más teremtménytől, hanem az istentől is. Mint öntudamos, tudammal bir önmagáról és teremtménytársairól. Következőleg teremtmény, mellynek munkasága természete' határain tul nem terjed. Isméket szerez, de azok' tárgyai mind végesek, t. i. ő maga és azon dolgok, mik kifejlése' lehetőségét föltétezik. Eszméket alakít, de azok is csak az ő véges sajátságait tükrözik vissza. Céllok után törekszik, mellyek ismét csak az ő szükségereire vonatkoznak. Tehát lény, mellynek legazembeötlőbb jelleme a' végesség.

És így az isten végetlen, az ember pedig véges lény. Az isten mint teremtő, fentartó és igazgató tökélyesen ismeri az ember' természetét rendeltetésével és azon módokkal együtt, mik őt végcéljához eljuthatásában elősegítik. Az ember pedig, mint fenebb látók, saját végessége' határain tul teljességgel nem terjedhet. Ámde öntudamárái viszoltában ugyanannak csalhatlan tanúsága által bizonyossá lesz mégis arról, hogy a' véges világén kívül a' végetlen istenről is bir eszmével. Honnan saját végessége mellett a' végetlenről eszme? A' természet, mint tudamunk' kifejlődhetésének egyik föltéte, kutfejül nem tekinthető; mert az is csak véges lények' össze. Az emberi szellem hasonlólag nem; mert az saját öntudamát határozottan meg tudja különböztetni az isteneszmétől. Tehát sem a' véges természet sem a' véges szellem nem képes az emberben az isteneszmet fölzsendíteni. Mivel pedig nincs okozat ok nélkül, nem marad egyéb hátra mint az, hogy tudamunkban az isteneszme az isten' munkája. Ó az, ki velünk viszonyba bocsátkozván

végetlen megvalósulásnak békéltető hatalmánál fogva reánk munkál és ez által nekünk önmagát kijelenti.

Tehát önmagát kijelentve zsendíti föl az isten saját eszméjét az ember' tudamában. Itt mindamellett ujlag illy kérdés támad: mit foglal magában a' kijelentés? Hogy általa az isten határozza el magát föltűnésre, az világos, valamint az is, hogy a' feltűnés, mint meghatározott, az elhatározótól különbözik. Meg kell tehát itt jól választani az istent mint kijelentőt és a' kijelentést mint cselekvést, ebben meg a' tartalmat, melly kijelentetik, és a' módot, melly által a' kijelentés történik.

Mi a' tartalmat illeti, ez itt az isteneszme, a' mód pedig az istennek azon emberrei hatása, melly által ennek tudamában önmagáról eszmét fakaszt. Helyesen mondatik némellyektől, hogy a' kijelentés úgy tartalom- mint alakra nézve a' kijelentő' tükre, vagyis olly elemek' nyilvánítása, mik az embertől saját tehetségei által soha elő nem hozathattak volna. Vagy röviden: a' kijelentés mindenkép természet fölötti.

Az előadottak' helyszerű megemlítése után fenakadás nélkül lehet már most kérdezni: mikép eredtetik tudamunkban az isteneszme? Hogy e' mikép a' kijelentés' módját illeti, szükségtelen újra említenünk. E' mód egyfelől az istenre, másfelől az emberre, végül mind a' kettőre vonatkozik. Istenre, mert ő az, ki a' kijelentést meg eszközli; emberre, mert ennek tudamában központosul; mind a' kettőre, mert mind a' két tényezője az eszmének mint ténynek. És e' vonatkozások' következtében a' supernaturalismusnak is három fokozata szülemlik, ugymin: a) a' közvetlen b) a' közvetett és c) az összerű supernaturalismus.

A) *Közvetlen supernaturalismus.* A' közvetlen, vagy mások szerint idő előtti kijelentés teremtés által történt. Helyesen mondatik közvetlennek, mert általa az isten minden más lény' közbejötte nélkül nyilatkozott meg; helyesen idő előttinek, mert általa lett minden, tehát az idő is. Alakja a' teremtés, mert általa valósítván meg az örök világosság, általa nyilatkozott meg közvetlenül az isten is. „Die Schöpfung ist die Verwirklichung des unendlich individualisirten Gedankens Gottes, oder der eine Urgedanke, der doch unendlich gegliederter wie geordnete

ter, absolutes System ist.“ J. H. Fichte: Grundz. u. Syst. d. Phil. Erst. Abth. 312. l.

Tehát Fichte H. szerint az istenbeni világeszme egy elly mindenkép megtagozott egész, mellyben mindenik tageszmé eredetileg meghatározott és megegyeditett levón a' többtől mivoltilag különbözik és mégis, mint ugyanazon egész tagja, a' többivel szükségképen összefügg. Mi pedig az előképről áll, állania kell az utóképre nézve is; mert a' végetlen hatalmu és tökélyű isten' műve. A' végetlen bölcsesség csak tökélyes művet alkothatott. E' mű a' világ. Nincs tehát benne lény, melly eredetileg föl nem volna készítve erőkkal, mik által, és viszonyokkal, mik között végirányának meg nem felelhetne. Az illykép fölkészített teremtmények' össze teszi a' világ' eredeti állapotát, mellyben és melly által az isten önmagát közvetlenül kijelenti. Következőleg az illykép előhozott világeszben mindenik teremtvény 1) viszonyban áll önmagához, mert saját önállását csupán eredetileg meghatározott tehetségeinek igenlése által képes fentartani; 2) viszonyban áll az egészhez, mert ennek eredeti miségéhez mérvék a' föltételek, mik nélkül az egyediség' kifejlése lehetetlen; 3) viszonyban áll a' teremtvőhöz, mert ennek mindent átlehelő bölcsesége az, mi az egészet nem különben mint az egyedeket élteti. És így mindenik teremtményben egység önmagával, egység az egészszel és egység a' teremtvővel. Általányosan összhangzó egység tehát azon jellem, melly a' világ' eredeti állapotát bélyegzi.

Vessünk ezek után nyomozóbb pillantást az illy állapotban élő emberre. Mint teremtmény 1) viszonyban áll a' természethez, 2) önmagához, 3) az istenhez. Természethezi viszonyának tükre a' természet-tudam; önmagáhozi viszonyának tükre az öntudam; istenhezi viszonyának tükre az istentudam. Továbbá mint eredeti állapotban élő kifejti: a) a' természettudamot 's ez által mindinkább megvalósítja a' természet-eszmét; b) kifejti az öntudamot 's ez által mindinkább megvalósítja az öneszmét; c) kifejti az istentudamot 's ez által mindinkább megvalósítja az isteneszmét. Azon tér pedig, hol az illy megvalósítás történik, az emberi szellem. Ámde mivel az ember' eredeti állapotát is általányosan összhangzó egység jellemzi, látni való: hogy ezen eredeti állapot' folyamatában sem a' természeteszmé tul nem emelkedik az ön- és isteneszmén, sem az öneszmé tul nem emelkedik a' természet- és istenesz-

mén; de az isteneszme annyiból csakugyan tal emelkedik az ön- és természeteszmen, mivel az isteneszme tartalom, melly magát az utóbbiakban kijelenti; tengely, melly körül minden forog; középpont, mellyből minden igazságsugár elömlik és mellybe azok, miután mindenütt kellő világosságot ébresztettek, ismét visszasietnek. Szóval, őszpont, mellyre nehézkezik minden életnyilatkozás. Ezen eredeti állapotban az emberi szellem tár, hol az isteneszme egyetemiség, mellyben él, mozog és van minden egyedies lételmód 's mellyeli egységében teljes boldogságnak örvend.

Miknél fogva a' kijelentés' e' fokán az isten az ember' tudamában csak önmagát igenli, az ember pedig eredeti fogamához (Anlage) irányosan a' kijelentést elfogadja. Az isten egyedül igenlő, az ember pedig elfogadó és igenlő is egyszersmind. Elfogadó, mert benne az isteneszmét egyedül az isten képes fölzsendíteni; igenlő, mert azon felül hogy magát a' kijelentés' elfogadására késznek mutatja, arra is törekszik: hogy a' kijelentés' tartalmát, jelenleg az isteneszmét, mind a' természetben mind önmagában föltalálja 's ez által úgy saját mint a' természet' eszméjét mindinkább kifejtven az isteni kijelentésen alapuló általános egység' további megcsúszására segélyül legyen. Tulajdon egyediségét minden oldalról föláldozza az egyeteminek. Mi által az alak teljesen összehangzóvá válván a' tartalommal, az egyedi sajátságok is tiszta tükrei lesznek az isten' tükélyeinek. Nem tudand semmit, csak a' mi isteni; nem értend semmit, csak a' mi isteni; nem akaránd semmit, csak a' mi isteni.

Az illy ember: 1) tárgyilag tekintve belé merülend a' természet' roppant tárházába és szemlélendi az egyedek' sokoldalú határozottságát, a' sokféle változatosságot, a' mulandó tüneteket, a' végesség' ellentétekbe bonyolult küzdelmeit; ámde a' sokoldalú határozottságban is csak az egyetemet, a' sokféleiben is csak az egyet, a' mulandóban is csak az állandót, a' végesben is csak a' végetlent, az ellentétek' küzdeléseiben is csak az önmagával összehangzót, vagy hogy röviden mindent kifejezzünk, mindenik teremtményben csak a' teremttőt fogja föltalálni és imádni. Ez szüli meg azután tudamában a' valódi boldogság' érzetét, mellynek további fentarthatása és megismerhetése végett öntuda-

mába száll, hogy annak belsejében is rátaláljon holdog élete' végső alapjára. Innen ered

2) az önyies irányzat, mellynek következtében észreveszi, hogy tehetségekkel bir, miket ő magának saját működése által nem szerzett; hogy törvények szerint munkálkodik, mik nem az ő szüleményei; hogy lelkismeretében bizonyos ige szól, mi nem az ő igéje; hogy szünetlenül érez magában egy titokteljes vonzalmat a' láthatlan felé, melly vonzalom nem az ő művelménye. Ezek' tudatára boldognak érzendi magát, mert tehetségeit olly lénytől jötteknek hiendi, ki maga a' végetlen jószág; törvényeit olly lénytől hozandja le, ki maga a' végetlen bölcsesség; lelkismerete' szavát olly lény' akaratának tisztelendi, ki maga a' végetlen szentség; végre keble' titkos vonzalmát olly eszme' fejlődésnek hiendi, mellyet tudamába önmagát általa kijelentőleg maga a' végetlen isten oltott. Mik' eleven hitbeni elfogadása után buzgó szeretet- és reménynyel hódol az isteni gondviselésnek, melly neki csálhatlan jelekkel nyilatkozik meg a' természeti és erkölcsi világrendben.

3) És épen ezen világrend az, mellyel az ember hitlenül egyesülvén miután nem csak tárgyias, hanem önyies irányzatát is boldogítottan kielégítettnek érzendi, mindenben csak az istent és csak őt szemléli: „Wir behaupten eine ausserzeitliche Offenbarung Gottes in dem Geiste der Menschheit, die ihm das Gesetz des Erkennens, Gefühls und Willens sein sollte, und durch welche er auf unverkennbare Weise der Gottheit verbunden ist. Der Mensch in seinem ursprünglichen Zustande hatte das Bewusstsein dieser Offenbarung, und in demselben war ihm die Einheit mit Gott vermittelt. Von dieser Einheit fiel der Mensch ab und damit veränderte sich nicht nur seine Beziehung zu Gott, sondern auch das innere Verhältniss aller Elemente, Kräfte und Beziehungen seines Wesens und Lebens in der Erkenntniss, im Gefühl und Willen.“ H. C. W. Sigwart. Die Propädeutik d. Gesch. d. Phil. 28. I.

Sigwart mondottainkkal egyezőlég megismeri, hogy az ember eleinte egységben állott az istenhez; de azonnal hozzá teszi: hogy ezen egységtől elesett. Csodálatos állítás! Az ember, az istentől mindenkép függő teremtmény, elesett az istenneli egységtől, elesett attól, kiben minden van, él és mozog; kinek mindenható és mindenütti hatalma az egész mindenséget, következőleg az embert is, fentartólag átöleli. Meg-

foghatlan állítás, melly, ha igaz, még inkább megfoghatlan titkot foglal magában! És nincs különben. Az istentőli elesésen alapul mindazon rossz, mi a' legbülcsebb és legtökélyesb isten' teremtményeit szünetlenül boldogtalanítja. És minthogy a' rossz kétségbe hozhatlan tény, meg kellett az ember' istentőli elesésének történnie.

Sem a' hely sem célunk nem engedi, hogy e' titokteljes tény' földadatunkat nem illető oldalainál időzzünk; de azt követeli, hogy annyiban rá is legyen ügyelés, mennyi az isteneszme' eredetének kiemelése mellőzhetlenül megkívántatik.

Ha a' közvetlen supernaturalismus' eddig előadott sajátosságaira figyelmezzünk, úgy fogjuk találni: hogy az előfejtett isteneszme koránsem nyomja ki egész toljében a' viszonyt, melly az isten és ember között van. Az ember eredeti állapotánál fogva általányosan összehangzó egységben lenni mondatik az istennel. Állítaték továbbá: hogy ezen egység' üszpontosító helye az emberi tudam. Ennek hivatása mindazt, mi köréhez tartozik, teljes határozottság- és világossággal megismerni. És történt-e az e' fokon? Épen nem. Mint láttuk, itt az isten igenli önmagát az emberben és az ember igenli az istent önmagában. De igenli-e önmagát is az istenben? Látszólag igen, de valódiilag nem. Pedig a' tudamban központosuló egység a' nélkül nem lehet általányosan összehangzó. Az ember mind létét és lényegét mind lételmódját tekintve az istentől van, tehát mindeddig csupán alak, mellyben az isten a' belé oltott eszme' közbevetésével önmagát jelenté ki. Önkényt tolja itt elő magát e' kérdés: az ember' tudamában kinek jelenti ki magát az isten? Önmagának nem; mert ez a' supernaturalismus' elvével ellenkezik. De az embernek sem; mert ez az isteneszme'nek, ugymint a' kijelentés' valódi tartalmának ismeretére még el nem juthatott. Az ember ugyanis véges tudamu levén, a' lényeghez csupán a' tünemény' fölfogása és megismerése által képes fölemelkedni. Ámde az isteneszme az emberi tudamban egyedül a' természeteszme és üneszme' segítségével munkálhat kijelentőleg, ezekről pedig még szó sem volt, mivel azokat, mint alakul használtakat, az isteneszme szinte elnyomta. Ha az isteneszme amazok által akar az emberben megismertetni, szükséges: hogy azok is külön megismertessenek. Hogy tehát az önmagát amazok' segedelmével kifejtő isteneszme teljesen kielégítő legyen, vagy-

is olly hatást gyakoroljon, minőt a' fenebb említett általános egység szükségel, kívántatik: hogy a' végesség' eszméje is külön kifejlődést nyerjen. Nem is lehet máskép; az emberi tudam azon tér, hol az isteni kijelentés czélszerűleg véghezmegy. Ezeken alapszik a' tudambani meg hasonlítás. A' végesség' eszméje a' végetlenéhez hasonló jogot követel. —

Az embernek a' természetről és önmagáról szerzett eddigi tudása a' tünetek' ingatag határait föl nem mulhatá; mert csupán istent tükröző alakok gyanánt tekintettek. Mindazáltal a' természethez kötött életfolyás csakhamar észrevéteti vele, hogy a' természettől sokban függ. A' függés' érzete 's az abból fejlődő majd kellemes majd kellemtelen állapotok, meg az ezeket részint követő részint megelőző vágyak nem sokára ingerré váltak, mi őt a' természethezi közelebb csatlakozásra szünetlenül izgatta. Végre megszülemlett a' kérdés: mi a' természet önmagában tekintve? Szükségtelen mutogatnunk, mert önmagától világos: hogy az illy álláspont' következtében a' természeteszme középponti hatalmat gyakorolván, az öneszmét és isteneszmét maga alá hódítja és azoknak kifejlési szinezetet a' magából kölcsönöz.

Ugyde ki tevé és teheté az előbbi kérdést? Az ember. És ki ada vagy adhata rá feleletet? Ismét az ember, ki miután ez által a' természeteszmet elméletileg meghaladá, következőleg önállásától megfosztván saját önállása alá hódítja, szükségképen fejlett tudamában elő illy kérdés: mi vagyok én? Itt is szükségtelen tovább mutogatnunk, mert önmagától világos, hogy az így megragadt álláspont' kellékeinél fogva az öneszme gyakorland középponti hatalmat, a' természeteszme és isteneszme pedig kifejlési szinezetet tőle fognak kölcsönözni.

Elméletileg tehát fölülelemelkedett az ember úgy a' természet-, mint az isteneszmén; de megtörtént-e ez gyakorlatilag is? Nincs percz életében, melly őt érzékiségénél fogva a' természettől függőnek nem hirdetné. Az illy függési érintkezések őt most a' gyönyör vagy undor' érzetével, majd a' hasznos vagy káros' képzeletével fogják letartóztatni. Keresendi a' gyönyört és hasznost, ellenben utálandja az undort és károst. Élvezet lesz életének fő iránya. Élvezetnél a' fő nyomaték az egyedekre esik. Belé merülend a' természetbe, oda engedendi magát egészen a' külső behatásoknak, mik őt utoljára eredeti egységéből

teljesen kiforgatnák, ha kebelében bizonyos sugalom koronként elő nem villanna, melly őt a' megzavaró sokaságoknak közepette is egység után sovárogtatja.

Majd önmagába száll, hogy ezen egység' kutfejét és küzitójét saját kebelében föllefhesse. Hiába. A' külső egyedektől bitorolt kedély magából is csak egyediest fordíthat a' bitorlók ellen, mi által a' tudambani meg hasonlás egészen rögzötté válik. Titkos kiírthatlan szózat fogja őt egyfelül az elvesztett eredeti egység, a' rendeltetésének megfelelő boldogság után sovárogtatni, másfelül a' rögzött szokás, az élvezet' minden szellemi emelődést gátoló ingerei az egyediség' szakadozottságába vonandják őt vissza.

Ki képes aztán illy rendellenes viszonyok közt rajta segíteni? Ki helyezendi őt vissza az eredeti viszonyok' összhangzásába? A' természet talán? Nem, mert avval meg hasonlott. Vagy talán ómaga? Ismét nem, mert önmagával is meg hasonlott. Vagy talán végetlen isten? De hisz avval is meg hasonlott. Igenis, meg hasonlott az ember istenével is, de az isten nem hasonlott meg ővele. Ó az, ki végetlen bölcseségénél fogva meg nem engedhetvén hogy az emberiség rendeltetésétől végképen elessék, választ és rendel módokat, mik által eredeti egységéhez mindinkább visszavezetessék. És ezen alapszik

B) a' *köszvetett supernaturalismus*. Láttuk imént, hogy az ember istentől elcsesése által általános meg hasonlásba bonyolult. Meg hasonlott a' természettel, mert eszméjében a' sokféleség mindenkép elölte az egységet; meg hasonlott önmagával, mert egyedies oldala az egyetemi-hezi fölemelkedést mindenkép meggátolta; meg hasonlott végre az istennel, mert azt a' végességnek mindenkép fölálodozta. De az állapot, mellyben az ember istenével meg hasonlott, sem ennek akaratával sem amannak rendeltetésével meg nem egyezhet. Miért is mindenik oldalról kívánatos, hogy megszűnjék. Közremunkálás nélkül azonban meg nem történhetik. Igaz, hogy az istenneli meg hasonlás egyedül az ember' munkája; látható mindamellett, hogy a' kibékülésre közösen kell befolyniok. Az isten végetlen kegyelménél fogva megkezdí és be is végzi; az ember pedig a' kegyelmet szabadon elfogadja. Hogy a' teremtmények természeti rend szerint munkálva a' kérdéses meg hason-

lást ki nem egyenlíthetik, már fenebb mondatott. Eszközleje tehát az isten, ki ennek következtében a' szokott természeti világrenden fölül még egy magasabb 's tökélyesbet fog előhozni. A' rend tényeket szükségel, mikben az értelem a' valóságon kívül még azon viszonyokat is megismerhesse, mellyek tanusítandják, hogy csakugyan magasabb világrendhez tartozók. Igazlatául ennek az isten hatalmat mutatand, melly fölötte van a' természetének, és értelmet bizonyítand, mellyhez képest az emberi nagyon alárendelt.

Önkényt foly ezekből: hogy a' közvetett kijelentésben a' tartalom szintugy isteni mint az alak. Mert ha a' tartalmat előtűntető alak nem isteni, azonfölül hogy a' kijelentőnek meg nem felel, jellemben is szűkülködik, melly által őt, az emberitől meg lehessen választani. A' tartalom maga adja magának az alakot, miért is a' belső és külső, lényeges viszonyban állanak egymáshoz. A' ki tehát itt az alaktól az isteni jellemet megtagadja, megtagadja a' tartalomtól is.

A' supernaturalismus' már meghaladt fokozatában a' kijelentés teremtés által történt. Ez mindenkép isteni cselekedet. Ugyanilly kívántatik a' jelen fokozaton is. A' mi az isteni hatásnak meg nem felel, az kijelentési alakká nem lehet. Továbbá a' tartalom határozott, olyan legyen tehát az alak is. Mert czélszerűtlen és saját mivoltával ellenkező lenne a' kijelentés, mellyet határozatlanság bélyegez.

Említve volt még fenebb az is, hogy az ember a' kijelentendőt elfogadja, mert számára történik a' kijelentés. Az elfogadás emberi tett levén föltéteit az ember' létegei teszik, mellyek külsők- és belsőkre osztatnak. Minek okáért a' közvetett kijelentés érzékeinkre hatva fog munkálkodni. Még pedig külsőre a' csoda, belsőre az ihle, mind a' kettőre a' jövendőlés' megesközlése által. Mikben előadvák egyzersmind a' közvetett supernaturalismus' fokai is.

1) *Csoda.* Általában csodának olly tény mondatik, melly rendkívüli és természet fölötti, azaz melly a' természeti erők- és törvényekből meg nem magyarázható. Benne mindenkor valami titkos rejtezik. Közte meg az idő és körülmények között, mellyekben véghezmegy, bizonyos aránytalanság van. Innen az isteni és természeti között feltűnő ellentét, mit külsőleg kiegyenlíteni nem lehet.

Tehát a' csoda az istennek bizonyos tér- és időbeni megnyilatkozása. Előhozója az isten; eredménye pedig annak hívése: hogy az isten, mint általános hatalom és bölcsesség az egész világban munkálkodik. Vagyis hogy ő az, ki a' természeti sokféleségbe tökéletes egységet hoz. Minek elfogadása az embert a' természetben munkáló istennel lassanként kibékíti. Csoda által t. i. kettő esik az ember' tudtára: a) hogy a' látható világrenden túl még egy hatalom 's erőre nézve sokkal magasabb 's tökélyesb is létezik; b) hogy a' látható a' tökélyesbnek meghódol. Mihez képest midőn csoda által az alsóbb rend a' magasabb alá hódítatik, világos lesz: hogy eredetileg tekintve a' természeti erők és törvények is szellemi erők és törvények.

De mi köze mind ennek az isteneszme' eredetéhez? E' kérdést lehetne itt előnkbe gördíteni. Pillantsunk egy kissé vissza a' már meghaladt fokozatra. Ott az embert általános meghasonlás bélyegezte. Meghódolván a' végességnek, istenéről csaknem egészen megfeledkezett. Innen boldogtalansága, melyről csak az isten tehetett, ki végetlen hatalmánál fogva épen azon természeti erők' meghódításával akará saját eszméjét az ember' tudamában föléleszteni, melyek ezt fogva tartották. Ez pedig csoda által történt meg. Cél volt: az isteneszmét tudamában föléleszteni 's az így fölélesztett múltat a' jelennek ellenébe állítani, hogy ez által egy újabb rend alapja legyen megvetve. De sikerült-e vagy sikerülhetett-e vajjon ez mindenkép? Koránsem.

Ugyanis a' belsőleg meghasonlott de jelenen csoda által meghatott ember sovargásától izgatva örömet ragadja meg a' tudamban fölélesztett eszmét, mert benne sejti egykori boldogságának alapját. Mindazáltal a' csoda' szüntével csakhamar megújul az élvezet' kora, mi őt szokott csábjaival mindinkább elvonandja a' múlt' homályai fölött borongó sejtésektől. Továbbá a' csoda két oldalból áll; külső- és belsőből. A' külső, érzékek által fölfogott hüvely, melly alatt a' kijelentőt fogja, mint belsőleg munkálót, az értelem fürkészni. Sovargása' irányában szívesen találja föl benne az általános egység' létalapját; ámde a' csoda' körülményeit vizsgálván miután észrevette, hogy valamennyien a' természethez tartozók: eleinte kétkedendik a' csoda' okában; majd titkos, még eddig nem ismert erőket sejtend a' természetben. Végre a' tudamban fölélesztett eszmét elfogadja ugyan, de

azt amaz erőknék tulajdonítandja, mik' titkos munkálkodásából a' csodát eredettnek itéli. Honnan világos: hogy a' csoda, külsősége miatt, egy más módját szükségli a' kijelentésnek, olyant tudnillik, mely az ember' belsejéhez belsőleg szóljon. És ez

2) az *ihle*, melly azon, érzékileg meg nem magyarázható, hatás, miszerint istentől az emberben gondolatok, érzelmek és ismeretek fakasztatnak, mik által az isten önmagát kijelenti. Ha pedig úgy tekintetik mint emberi állapot, akkor az embernek azon isten általi meghatottságát jellemzi, mellyel szokott állapotán fölülemelkedik, 's mellyben az jelenti ki magát, ki fölötte van minden léti és gondolati végességnek. Sokan az *ihlet* azonegynek veszik az istentudammal. De hibásan. Az istentudam mindenkiben megvan; az *ihle* ellenben csak olly választottak' adománya, kik az isteni akarat és örök igazságok' hirdetőivé avatvák. Mindazáltal az e' végből megihletett nem pusztá gép, hogy a' megihletőhöz csak szenvedőleg viseltessék, mert ez az e' fokon előtűnt egyediséggel meg nem fér. A' megihletett megtartja sajátosságát és egész lelkiéletét; de többé nem akadály hanem segéd az eszmefejlés' ügyében. Az emberben levő isteni a' fölötte levő istenitől áthatva munkáland, 's mivel az istenit önmagánál ugyan magasabbnak, de mégis némileg rokonnak ismerendi, önkényt hódol meg neki mint tükélyesb igazságnak. —

Megtartja tehát az emberi szellem saját egyéniségét, de az istentől áthatottság miatt egészen új és különb irányt veend a' szokottnál. Annyira bensőül tudnillik az istennel, hogy egyedül csak ennek és ebben él. Minek következtében az általa előhozott és másokkal közlöttek is alakjaivá válnak az isteni kijelentésnek.

Mi pedig az *ihle*' működését illeti, ez részint tagadó részint igenlő. Tagadó, a' mennyiben erkölcsi rossztól és tévelyektől óv; igenlő, a' mennyiben igazságot és törvényeket érvényítve új életirányzatot alapít. 'S mivel a' tudam' eredeti tehetségeit le nem rontja hanem fölmagasítottan nemesíti, látni való: hogy az eredetileg belénk oltott igazságok, törvények és életviszonyok az isteni meg hatás által nagyobb világosságot, bővebb tartalmat és észszerűbb irányokat nyernek a' mindennapinál. Szóval, *ihle*' segedelmével képesül az ember arra: hogy

tudamában az istenit és emberit határozottan megválaszthassa, mit a' csoda még nem eszközölhetett.

Ez tudnillik az istent inkább tárgyas mint önyies tartásban emelte ki, oly végetlen hatalomnak jelentvén, melly az egész természetben uralkodik; ellenben az ihle szellemnek lenni tanúsítja, mert szellemhez szellemileg csak szellem szólhat. Az ember a' szellemi közlést, mint vele rokont, elfogadja, a' közleményt pedig, miután azt a' világeszmével összetartotta, olyannak ismerendi, mi a' világeszme fölött egyetemiségben határoz. Vagyis ihle által a' már tudamban levő, de most nagyobb világosságra hozott isteneszme teljes becsú törvénynyé fog magasítani. Tehát az isteni akarat törvény, melly szerint az általános egység megvalósul; tudamunkban pedig az isteneszme törvény, melly szerint élnünk kell.

Kiviláglik ezekből, hogy az általános egység utáni sovárgás az ihle' következtében, támaszpontot nyer, mellyre bizton nehezkedhetik. Azonban a' törvény még nem elért cél, hanem csak föltét, mellyre az idővel megvalósítandó istenneli kibékülést alapítani kell. [És erre iránylik

3) a' *jövendőlés*, melly a' jövőnek isten általi megtudása. Hogy itt a' jövő az embernek istenneli kibékülése legyen, az említettek után nem szükséges ismételni. Ez még nincs, a' jövendőlés azonban biztosít arról, hogy lassankénti kifejlésben megvalósítandó lesz, ha az ihlével fölvilágosított isteneszme' tartalmában foglalt törvények szentül teljesítenek.

De képes-e az önmagára hagyott ember az illető törvényeket úgy teljesíteni, a' hogyan azt a' megvalósítandó cél kívánja? Kereken állíthatni, hogy nem. A' csoda ugyan is csak megalapítá, az ihle csak fölvilágosítá, a' jövendőlés pedig csak buzdítá a' sovárgás' ügyét, mellynek, ha valósulni akar, küzdenie kell. A' meg hasonlasi állapot sokkal mélyebb gyökeret vert már, hogysem egyszerre ki lehetne irtani. Annyi bizonyos, hogy az istenit meg lehet az emberitől választani; de a' megválasztás nem elég még arra, hogy a' meg hasonlott elemek teljesen összehangzó állapotra jussanak. Az isteninek tehát, mint egyeteminek, küzdenie kell az emberivel, mint egyedivel, és saját törvényei szerint úgy kell meghódítania, hogy általa mindenkép áthatott és vele

mindenben megegyező legyen. Ámde illy viszonyban az emberi nem csak nem gyám az isteni' kifejlésre nézve hanem gát. Miből kiviláglik, hogy az isteninek tudamunkbani kifejtését csupán az isteni képes létre hozni. Ez a' kifejtés nevelés által történik. Tehát a' belénk oltott isteninek nevelés általi kifejtését 's az emberi fölött mindinkább tulterjesztését egyedül az azt belénk oltó isten tudja végrehajtani. Ki ennél fogva a' közvetlen kijelentéssel tudamunkban fölzsendlített, a' közvetett pedig tartalmas világosságra emelt isteneszmét szellemi nevelés által ismét azon középponti hatalomba iktatandja, melytől az eredeti állapot' általányosan összehangzó egysége föltétezteték. Ez iránya

C) az *összerű supernaturalismus*nak, mellyben a' közvetlen és közvetett' elemei újlag előkerülnek, de már nem mint különvált, hanem mint egymást tartalmazólag átható izemek. A' közvetlen kijelentés' alakja a' teremtés volt, a' közvetetté a' közítés, ezé pedig a' nevelés, melly amazokat szinte magában foglalja, mert nevelni annyit tesz, mint a' fogamilag vagy diányilag adottat közíteni, melly közítés a' nevelésben kifejtésnek mondatik, miért is a' nevelés a' fogamilag vagy diányilag adottak' kifejtése.

Hogy e' célra legalább két öny szükséges, nevelő t. i. és nevelendő, magától értetik. Tárgyunkat illetőleg nevelő az isten, nevelendő az emberiség. Célja az emberiség' istenneli egysége, melly az istentől elesett emberiség' rendkívülieg megesszközlendő mindinkább fölemelése által fog előhozatni. Kezdve volt ezen elesés, midőn a' végeesség' eszméje tulnyomóságra kapott a' végetlenségé fölött; vagy más szempontból: midőn az emberi tudamban az egyetemiség helyett az egyediség ragadta magához a' középponti hatalmat. Ez által egy részt a' természet az isten és ember fölé, más részt az ember, mint egyed, az isten fölé emelkedvén, megzavartatott az őszhang, mellyben eredetileg az emberi tehetségek működtek. Ezen eredeti őszhang' visszaszerzése teszi közvetlen célját a' kérdés alatti nevelésnek.

A' mindennapi tapasztaláson kívül a' dolog' természete is mutatja, hogy a' nevelés' foganatos teljesítése csak olyantól várható, ki már maga nevelt, vagyis kiben már azon tehetségek bizonyos fokáig értek a' fejlettségnek, miket másban fejleszteni akar. Továbbá az sem szenved kétséget, hogy a' nemzetektől követett nevelés ugyanazon

nemzetek' történetelvévé válik 's hogy a' nemzet' története lényegileg tekintve története egyszersmind az egyednek is. Nem is birhat valaki nemzete' hasznára önmagában valamelly anyagot földolgozni, ha előbb arra nemzetileg képesítve nem volt. An önhatóság itt sem munkálhat fogadás nélkül. Nevelés nélkül nincs valódi élet, tehát valódi történet sincs. Az elvontan vett egyednek nincs története; de van, ha viszonyban áll a' nemzethez, melynek tagja. És mind ez nevelésen alapszik. Minek fontossága mellett nem tagadhatni, hogy a' közvetlen supernaturalismus' azon alapev, miszerint a' tudambani isteneszme magától az istentől zsendítetett föl, mindenkép igaz. Mert ha az öntudamnak közítésre van szüksége, még inkább van az istentudamnak.

Ezek így levén, ismét nincs ok vitatni: hogy az ember, istentől eszméjét tekintve, teljességgel nem szorult nevelésre, melly az istentől származik. Az isten nemcsak teremője hanem fentartója és igazgatója is egyszersmind a' világnak. Vele olly viszonyban áll, mellyet ő maga szabadon tesz, 's minét fogva a' fentartásban csak a' teremőst folytatja és általa önmagát folytonosan kijelenti. Mint személyes igazgató különbözik a' világtól, de azért még tőle mindenkép elkülönözve nincs. Van tehát a' természetnek, valamint a' történetnek is, isteni oldala, melly által a' kellény — d. Sollen — létté, a' kijelentésben föltűnő tények pedig az isten' örök eszméinek nyilatkozmányaiává lesznek.

Mindenik kor másrés oldalát jelenti ki az isteni létnek. A' kijelentések között mindenik általános, vagyis az isteni igenlények egymás után általános módon jelentetnek ki. És így a' történetek' végső létalapja, az általány, az isteni örök egységtől származik, sőt ezen egység maga a' létalap. A' történetek sem eseties műveletek, hanem az érintett isteni elvnel fogva örök jellemmel bírók 's ez által fölvetvők a' dolgok' örök rendébe. Annak okáért mindent, mi kijelentés által hozzánk jut, örök jellem díszesít. És e' nélkül csakugyan hiányoznák az általános viszony, pedig ez itt fő dolog. Ezen általános viszony úgy tűnik föl mint egyetemiség. És ez az eszme' egyetemisége, mellyel magát a' kijelentés szellemünkben érvényitvén, az életet valamennyi oldalával saját körébe vonja. Nem is birhatnak a' tünetények valódi érvénnyel, hanem ha az örök eszmék' jelképei gyanánt tekintetnek.

Neveli tehát az isten az embert, hogy az illykép nevelt, isten' segítségével maga is nevelője legyen a' nemzedékeknek. Az életképzés' isteni elvének hatalma pedig abban áll, hogy az emberi szellemet közvetlenül megszállja, saját tartalmával áthatja és annak valamennyi tehetségére munkálván, élve gerjeszti föl benne az életet. Miből világos, hogy a' nevelés életen alapszik, és hogy a' jelen élet és annak szelleme képző mozzanyát teszi a' jelen nevelés' ügyének. De hogy a' képző elv előleg alakítóvá legyen, oda kell irányoznia, hogy minden közítendőt összefüggésbe hozzon saját életével. Saját élete a' nevelendőbe folyjon által, és mindazt vele közölje, mi a' célirányos élethez kellék. Kivántatik tehát, hogy az isten' életviszonya az emberhez úgy alakíttassék, hogy élete az emberével frigyesüljön, hogy minden közítendő e' frigyesült tényezőkből folyjon és hogy valódi érvénnyel csak ezen összefüggésben birjon.

A' legjobb, legtökélyesb, tehát legértényesb élet' mivolta az istenneli egységben áll. Ezt az isteni kijelentés mindjárt a' teremtkor teszi, és az emberrel megtudamoltatja. Azonban az isten ezt, mint kellényt, nemcsak teszi, hanem az embernek tőle eleste után közíti is. És ezen nyugszik a' kijelentés' folytonossága. Az isten' élete frigyesül az emberével 's a' történetekben időnként előhozott tények által czélszerűleg megnyilatkozik. E' frigyviszony eredményezi azután, hogy az isteni szellem által, melly az emberi életben igazság és törvény' igényével fog kitetszeni, a' meghasonlott szellemi tehetségek lassanként összehangzásba hozassanak.

Az isten által illykép megalapított élet olly közítményekben tündöklik azután föl, mellyek fenmaradók. A' fenmaradás azonban ismét csak új isteni közítéssel vitethetik véghez. A' későbbi kijelentés' tartalma egyesül az előbbiével. Az előbbi az utóbbinak mindenkor előkészítője. Innen a' kettő közötti szoros összefüggés. Mi alapját veti meg

1) a' *hagyománynak*, melly épen úgy munkálанд a' későbbi nemzedékre, a' hogyan munkált az első emberre a' közvetlen kijelentés. Hibázna, ki a' hagyományt csupán emlékezetbeli halt anyagnak tartaná. A' hagyomány maga az önmagát tovább fejtő élet, azaz olly élet, melly önmagát és azt is világosan megtudamolja, a' mi vele összefüggésbe jó. A' hagyomány tehát életet fakasztva olly igazságokat

terjeszt, mik az embernek istenneli egységét mindinkább előmozdítják. 'S mivel ez tudamban történik, kétségen kívül van, hogy a' hagyomány az isteneszme' tökélyesb kifejlésére is nagy hatást gyakorol.

Ámde a' hagyomány csak kevesek' birtoka, kik azt azután csak közlés által képesek mások' tulajdonává tenni. Természetében fekszik az a' közlésnek, hogy sikerrel csak ott munkálhat, hol a' kedély részére nyilatkozik; ellenkező esetben életet annál kevesebbé fakaszt, minél idegenszerűbb tartalma. A' hagyomány' hatástere az emberi tudam; az pedig, a' mi ezt iránta kedvező elfogadásra hangolja,

2) a' *religio*, melly egy tudós' mondása szerint az emberre nézve az, a' mi az isten a' világra nézve. Az emberre nézve az isten a' religióban van, ha tehát az ember religióban él, istenben él. A' melly kebelből hiányzik a' religio, hiányzik onnan az élő isten is. E' nélkül pedig az ember valódi ember nem lehet. Készebb is magának, ha még az igazzal meg nem ismerkedék, hamis istent csinálni, mint isten nélkül örök bizonytalanságban hanyódni.

Továbbá valamint az emberiség' valódi története a' hittel kezdődött 's ennek gyarapodtával amaz is gyarapodott: úgy lehetetlen az emberiséget a' hitén kívül más szempontból kielégítőleg megérteni. Hit nélkül az emberiség örök rejtemény. Miért is a' hitbeli tudam nemcsak tudam az istenről, hanem isten általi tudam. Lényegét tekintve, a' hit az embernek istenneli megtudamolt eleven közösségében áll. Közvetlenül pedig megnyilatkozik az ember' istentóli függésének érzetében. Erre épül azután a' vallási élet, melly csak ott van, hol eleven közösség diszlik az istennel. Minek következtében a' vallási élet a' közösségtől, a' közösség pedig a' vallási élettől van föltétezve.

Az istentóli függés' alapja a' teremtés, a' közösség' kifejlése pedig a' közítés. Ámde mivel az isten minden külső és belső kényszerűtől függetlenül, tehát teljes szabadsággal határozta el magát a' teremtésre, és az említett közítésre, világos: hogy végső alapjokat az isteni szeretetben kell föltalálni. Innen az isteni szeretet' mélysége és egyetemisége. Ez azon általános világtörvény, mellyen végsőleg nyugszik

3) az *isten' országa*, melyben, mint az összerű supernaturalismus' harmadik fokában, a' hagyomány a' hittel teljesen összehangzó életté olvad össze. Isteni szeretetre épül minden, mi a' hagyományban isteni, ugyanarra épül végsőleg az istenneli közösség is, mi a' hit' lényege. Azért helyesen is mondatik némelyektől, hogy az isten maga a' legtisztább szeretet. Ez kapcsolja az embert össze az istennel. Ámde az ember teremtmény léte a' világon minden más teremtményhez viszonyban állván, nyomosabb gondolkodás után átlátja, hogy az általa megtudamolt istentőli függés az egész világegyetem' tulajdona. Ennek tudása őt szellemileg fölülemeli mind saját egyediségén mind akármily más egyediségen. Tehát fölül a' végesség' eszméjén is. 'S minthogy végest végetlen és viszonyost általányos nélkül nem gondolhat, az isteneszmének is fölülemeltséget enged tudamában az ön- és természeteszmén, és így önyileg is helyre áll az eredeti egység' létalapja. Kétségtelen tehát, hogy az isteni szeretet az, melly az egész mindenségen átömölvén, mindenben a' magát kijelentett, kijelentő és kijelentendő istent fogja az emberrel gondoltatni. Mi által az ember az isten' országának valódi tagjává avattatik föl.

Ezen ország' feje maga az isten. Tőle függ itt minden, és tőle kölcsönöz érvényt minden. Az egyének' sok akarata csak az egy isteni akaratnak hódol, melly őket azonegy cél felé vezérli. Mindenütt végetlen bölcsesség és végetlen szeretet. Teljes egység belül, teljes egység kívül. Tehát mindenütt, mindenkor és mindenben általányos egység. És ez bélyege az isten' országának.

Ennek megcsökközlhetése végett zsandíti föl saját eszméjét a' már teremtett ember' tudamában az isten. Szándoka: hogy általa gondolja az ő gondolatait, akarja az ő akaratát és szeretvén az ő szeretetét, részt vegyen az általányos egység' örök üdvében. Az ember az isten' hasonképe!

Eddig a' supernaturalismus, melly szerint a' tudambani isteneszme az isten' munkája. Vessünk most bírálati tekintetet az egész szerkezetre. Végső alapja, mint láttuk, az isten' ember iránti szereteté-

ben áll. Az ember saját érdeme és tetteles hozzájárulta nélkül jut az isteneszméhez. Az isteni szeretet kegyelmi alakban hat az emberre 's ez által önmagát kijelentvén, oka lesz az eszmének, melyhez az emberi tudam saját erejűleg soha föl nem emelődhetett volna. Szóval, az isteneszme kívülről hozatik az ember' tudamába kijelentés által.

Láthatni ezekből, hogy a' kijelentés, mellyről itt szó van, két személyt igényel: 1) kijelentőt, és 2) a' kijelentést elfogadót. Minél fogva a' kijelentés két személy közötti viszony, még pedig külső viszony. Kijelentő a' végetlen isten, elfogadó a' véges ember. Mindemik kívül van a' másikon és csak kívülről jönnek egymással viszonyba. Az isten teszi a' viszonyt az ember' minden érdeme nélkül, tehát kegyelemből, mellynek lényege a' végetlen szeretet.

A' külső viszonyt, akárhol tűnjék föl, végeesség jellemzi. A' lény, melly magát egy másikkal külső viszonyba állítja, épen az által jelenti ki, hogy véges lény. Ugyanolyan az is, mellyhez viszonyban áll. De gondolható-e, hogy a' végetlen isten illy módon jelentse ki magát? Hisz a' végetlen, mellyen kívül semmi sincs, teljességgel nem jöhet viszonyba egy tőle különválttal. Tehát e' két fogalom: isten és kijelentés, egymásnak ellenmondó fogalmak. Minek következtében a' supernaturalismus, midőn az istent külső viszonyban lenni állítja az emberhez, épen azon igenlénytől fosztja meg, mellyre egész szerkezetét alapította tudnillik a' végetlenségtől.

Továbbá, ha szemesebb vizsgálat alá vettetnek a' kijelentés' fokai, úgy találjuk, hogy azokban is rejtezik egy hiányos oldal. Mi szembetűnőleg mutatja, hogy a' supernaturalismus koránsem azon álláspont, melly az isteneszme' eredetét teljesen megmagyarázhatná. Sőt miután e' hiányos oldal kiemeltetik, világos lesz: hogy a' supernaturalismus' meghaladtával szükségképen kell egy más állásponthoz attérni, melly a' kérdés alatti' hiányát kiegészítse.

Ugyanis a' közvetlen supernaturalismusban az isteneszme kívülről hozatik az ember' tudamába. Ámde a' szellem csak azt fogadhatja el, mire már eredetileg fogammal bir. Itt tehát szükségképen származik illy kérdés: van-e a' szellemben eredetileg illy fogam vagy nincs? Ha van, fölösleges a' kívülről behozás, mert a' szellem saját erejűleg önélete' fejlődésfolyamában képes az isteneszmét előhozni; ha nincs,

képtelen azt elfogadni és természetével elhasonítani; mert a' hason csak hason által ismertethetik meg.

A' követett supernaturalismus nem kevésbbé fogyatkozott. Mi különösen a' csudát illeti, ez iránt többféle kétségek támadnak. A' csoda természet fölötti erőtől hozatik le. De ismerjük-e a' természet' valamennyi erejét? Nem munkálhatnak-e a' roppant természetben erők, mik eddig figyelmünket kikerülték? Sőt ki van-e már pontiglan számolva a' fok, mellyen túl a' természet' eddig ellesett működései nem emelődhetnek? Továbbá a' szemtanúk gyarló emberek lévén, fölfogáskor könnyen hibázhatnak. Egyetemes törvényekkel, mik a' csoda' fölfogását 's megítélését illetik, keveset használhatni; mert az egyetemes törvények' alkalmazása ismét csak egyes gyarló egyének' dolga, kik saját egyediségükhöz mérten fogják azt véghezvinni. Hasonlót kell a' fűtanúkról is állítani.

Hát azok' hitelességéről vajjon ki állhat jót, kik magukat megihletetteknek mondogatják? Bennök az isteni annyira el van vegyítve az emberivel, hogy azokat egymástól önmaguk sem képesek megválasztani. Ide járul az illy emberek' fölmagasztalt állapota, mi őket higadtan megfentolt bírálkodáshoz jutni nem engedi. Hol tehát a' próbakó, mellynek segédelmével az igazán megihletetteket a' csalóktól biztosan meg lehessen különböztetni?

A' jóvendülés körül is hasonlókat idézhetni föl. Lehetnek csupán emberi okoskodás' szüleményei is. Számtalan példa van rá, hogy sok ember rendkívüli összehasonlító tehetséggel bírván, mint hallgatott jósló jeleskedik. Mire épüljön tehát a' hit, melly a' jóvendülés iránt észszerű fogókonytságot gerjeszsen? A' sovárgás egy jobb lét után bizonytalan, mert többnyire egyedies gyarlóságok' folyadéka. A' természet e' pontnál tekintetbe sem jöhet. Az isten hasonlólag nem, mert épen ehhez akarunk fölemelkedni, de biztos és nem kerengő segíyek által.

Mi pedig az észszerű supernaturalismust illeti, ez az előbbi fokozatok' egysége. Teljes biztossággal ő sem dicsekedhetik. Hogy a' hagyomány számtalan elferdítések és visszaéléseknek van kitéve, a' tapasztalás bizonyítja. A' vallásnak több foka és alakja van, mellyek közt a' kevésbbé észszerűleg gondolkodó könnyen eltévedhet. Mellyik

igaz? mellyik nem? E' kérdéseket kikerülni lehetetlen. Eredetét mindenik az istenig szereti fölvinni. Ezt azonban sok csak azért sem hiszi, mivel a' vallás-felekezetek egymással ellenkező tartalmat és irányzatokat nyilvánítgatnak. Az isten' országáról mondottak pedig az embert természetéből kiforgatják. Itt az ember csupa alakká és isteni nyilatkozmányynyá zsuroztatik. Az ember tehát vagy nem önálló és öntudammal bíró szabad személy hanem csak alak, mellyben és melly által az isten önmagát tudamolja meg; vagy pedig önálló és öntudammal bíró szabad személy, 's az isten többé nem végetlen. Kikerülhetlen eredmények, mik azonban a' supernaturalismus' alapelvével homlokegyenest ellenkeznek.

Ezek után világos, hogy a' supernaturalismus az isteneszme' eredetét azon fölül hogy kielégítőleg meg nem magyarázza, tetemes zavarokba is dönti. Fő nyomatékot a' végetlenség' eszméjébe helyezett. Ezt azonban teljesen érvényessé nem csak nem teszi, hanem álláspontja egyoldalúsága miatt megvégesítvén, utoljára egészen lerontja, 's ezzel az általa kevésbé méltolt végeesség' eszméjének nyújtja a' kezdetponti hatalmat.

Továbbá az isteneszme tudambani tény, melly a' supernaturalismus szerint kijelentés által külsőleg volt benne fölzsenedítve. Ugyde épen ezen emberi tudam az, mi saját természetétől szükségképen ösztönöztetett arra, hogy a' kijelentés és annak alakjai ellen kétségeket támaszszon. Hogy ez az emberi szellemnek némi tulnyomóságára mutat a' kijelentés és annak alakjai fölött, magától értetik. 'S e' kétségeket mi fogja eloszlatni? Ha semmi, akkor a' supernaturalismus' ügye megbukott. Ha valami, úgy lépjen föl, hogy az eloszlatás teljes legyen. A' kijelentés ezt teljesen nem teheti; mert a' kétségek épen hiányos oldala' fölfogásából fejtettek ki az emberi tudamtól. De ha tené, vagy alakja vagy tartalma által tehetné azt. Alakja által nem; mert az ellen támasztatnak épen a' kétségek. Tartalma által szinte nem; mert a' tartalom tudamunkban igazán érvényült csak akkor lehet, ha a' szellemnek birtokává válik. Ilynemű birtokká pedig csak az válhatik, mit a' szellem öntudama saját természetével összetart, 's ha vele rokonnak találja, elfogad és elhasonít. De ez által az emberi szellem kétségbe hozhatlanul bebizonyítja, hogy öntudamával fölötte

áll minden tartalomnak, tehát a' supernaturalismusénak is. Ha pedig ez így van, akkor az isteneszme' eredetének kezdetpontja nem az isten, hanem az ember. Következőleg nem az isten áll viszonyban az emberhez, hanem az ember áll viszonyban az istenhez. Hogy ezen alapgondolat' megvitatása a' rationalismus' föladata, már fennebb határozottan kijelentetett.

IV.

KÜZDELEM ÉS TÁJÉKOZÁS A' PHILOSOPHIÁBAN.

OLVASTA

A' M. T. T. KIS GYÜLÉSÉBEN FEBR. XXVI. M. DCCC. XLIV.

SZILASY JÁNOS RT.

Minden érett eszű ember a' benne és körüle lévő tárgyakról gondolkozni szokott; és pedig gyakran vagy talán jobbára helyesen is gondolkodik. Mégis ezért mindenkit philosophusnak szinte úgy nem mondhatunk; valamint a' köz embert csupán azért csillagásznak vagy mathematicusnak nem szoktuk nevezni, mert ő is tudja, hogy a' napot éj követi, és hogy erszényében bizonyos számú garasok vagynak. Igen, a' philosophusnak is tanulnia, és pedig sokat kell tanulnia; igen, ő neki a' philosophia', és pedig a' sajátképen úgy nevezett philosophia' tanulására is sok és hosszú időt kell fordítania. Azokra nézve, kik ellenkezőt tartanak és vallanak, helyesen jegyzi meg Hegel: Phaenomenologie des Geistes. S. 53. „Minden tudomány-, művészet-, ügyesség- és mesterségre nézve bizonyosnak tartatik, hogy azoknak birása végett fáradalmas tanulás és gyakorlat szükséges. Ellenben a' philosophiát tekintve most azon balvélemény látszik uralkodni, hogy, noha mindenkinek szeme 's keze van, 's noha bőr és eszköz adatik kezébe, nem mindjárt képes sarukat készíteni: philosophálni mégis közvetlen tud, és a' philosophiát megbírálni mégis bírja, minthogy a' józan ész bizonyos sinórmértékül szolgál neki, mintha bizony a' láb a' sarura nézve hasonlólag nem tarthatnék mértéknek.“ Így Hegel. A' philosophia' gondos tanulása te-

hát a' philosophusnak szinte úgy szükséges, mint akármelly más tudós-
nak a' saját tudománya körüli fáradozás. De talán e' felelés e' helyen
szükségtelen is; hiszen a' philosophiát, legalább Wolf' rendszere után,
kiki közölünk, egyikünk talán Makoból, másikunk talán Baumeisterből,
vagy más újabb philosophusból úgy is tanulá. Pedig Wolf, ámbár egy je-
les író azt állítja felőle, hogy Leibnitz' rendszerét könyvek' zavarába és
szavak' özönébe fulasztá, vagyis: „Il a noyé le système de Leibnitz dans
un fatras de livres et dans un déluge de paroles.“ Corr. famil. de Fred.
II. T. 1. p. 9., igen, mégis Wolf vala az, kinek könyveit nagy Fridrik
nemcsak szorgosan olvasá, hanem gondosan tanulá is. Wolf vala az,
ki veszedelmeseknek látszó elvei miatt 1723. nov. 15-kén Halleból sőt
egész Poroszországból kiharancsoltatott, vagyis: „Wolf wurde seiner
Stelle entsetzt, und unter Androhung harter Strafe (des Stranges) wur-
de ihm anbefohlen, Halle in 24 Stunden und in 2 Tagen die preussischen
Staaten zu verlassen.“ Convers. Lex. Így tehát közölünk még az is, ki
a' philosophiát Wolf szerint tanulá, nem valami homályos fejű, obscu-
rans vezér' nyomait követé; hanem olyanéit, ki képes vala a' dolog'
elevenére hatni. Itt azonban azt is ki kell mondanom, hogy fogalmam
szerint még az sem philosophus, ki az észnek munkálkodás közben kö-
vetendő törvényeit és szabályait valamelly kézikönyv, compendium sze-
rint tanulá; mert valamint a' körülünk lévő mindenséget általában 's köz-
lakhelyünket, a' földet, különösen egy két kisebbszerű könyv' olvasása
által ki nem tanulhatni: úgy a' magunk és azok körül, mik voltak, vagy-
nak, lesznek, igen, az ezek körül foglalkozó ész' munkálását, 's mun-
kálásának okát, rendét, módját egy két kisebbszerű könyvből meg nem
ismerhetni. Meggyőződésemm tehát, mint már előbb kijelentém, az:
hogy a' philosophusnak saját körében, tulajdon tudománya körül sokat
kell fáradoznia. Meg nem állhatom, hogy Fichte' szavait itt föl ne hoz-
zam: „A' tudósnek — főleg tehát a' philosophusnak — kell a' többi osztá-
lyok' haladására ügyelni, azt előmozdítani; és ő maga ne haladjon-e?
Az ő haladásától függnék minden haladások az emberi műveltség' minden
nemében; — és ő maga hátra maradjon-e? — Nem mondom, hogy min-
denik előbbre vigye tudományát; mert hát ha ezt nem teheti? Csak azt
mondom, hogy a' tudomány' előbb vitelén törekednie kell; hogy ne

nyugodjék, hogy ne higye, mintha kötelességének eleget tett volna, mielőtt azt előbb vitte. — Feledje, a' mit tett, mihelyt az meg van téve; szüntelen csak arra függeszsze gondolatát, mit még tennie kell. Az még nem messze haladt, ki előtt pályája minden lépésnél, mellyet tesz, tágasbra nem nyilik.“ Ezt mondja Fichte, *Bestimmung des Gelehrten*. S. 86—87. Valamint ezek is az ő szavai: „Erősítő, lélekemelő a' tudósnál — főleg tehát a' philosophusnál — ezen gondolat: reám is van bízva időkorom' 's az utóvilág' művelése; az én munkáimból is fog a' jövő nemzedékek' menetele, a' népnek története fejlődni. Az hivatásom, hogy az igazságról bizonyosságot tegyek; életem és sorsom semmi jelentésűek, de életem' hatása kimérhetetlen. Papja vagyok az igazságnak; az ő zsoldjában állok; kötelezém magamat, hogy érte mindent teszek. Ha érte üldöztetném, vagy gyűlölség le esném; ha szolgálatában meg kellene is hálnom, mi különöst tennék, mit egyebet, mint a' mit általában tennem kelle?“ Ezeket is Fichte mondja ugyanott — S. 200—201. Tagadhatatlan tehát, hogy a' philosophus' vállain sok és nagy tere fekszik.

A' dolog igen természetes: ugyanis valamint annak, ki az ékes-szólásban jelesen ki akarja magát tüntetni, még a' hajdankor' nevezeteseb szónokainak műveivel is meg kell ismerkednie: úgy a' haladni óhajtó philosophusnak legalább Thalesig, ki Krisztus' születése előtt a' VII. században élt vala, legalább tehát ezen Krisztus előtti hetedik századig föl kell mennie, 's ettől kezdve mostanig ki kell kutatnia: a' jelesebb bölcselők koronként mikép bölcselkedének? Mert, úgy látszik, teljes igazságot mond Hegel, így szólván: „Az idő szerint utolsó philosophia eredménye minden előbbi philosophiának, és azért mindenik' elveit magában kell foglalnia; ez okra nézve ő, ha igazán philosophia, legkifejlettebb, leggazdagabb és legösszítettebb. Az is történhet, illy értelemben szól tovább, hogy mit egyvalaki általános értékű philosophiának mond, azt egy másik csak külön gondolkozásmódnak tartja, 's ezért ugyanazt visszaveti. Illyesmi a' köz élet' más ügyeiben kellemetlen 's helytelen volna; így péld. nevetséges lenne, ha valaki gyümölcsöt kívánván, a' cseresnyét, körtvélyt, szőlőt az okra nézve visszavetné, mivel mind ez csak cseresnye, körtvély, szőlő és nem gyümölcs. De a' philosophiát tekintve az illyetén visszavetés menthető, minthogy minden philosophia csak egy bizonyos neme a' philosophiának, és nem maga a'

philosophia. Ez okra nézve megtörténik, hogy olly philosophia, mellynek elvei általánosak, ollyatén philosophia mellé állítatik, mellynek elvei különösek; sőt még olly tanitmány is szövetkezhetik hozzá, melly azt vitatja, hogy nincs philosophia. Igen, a' philosophiában mind ezeknek olly értelemben helye vagyon, hogy a' dolgot más és más szempontból tekinthetni, mintha valaki körülbelül azt mondaná, hogy a' világosság és sötétség nem más, mint a' világosság' különböző fokozata.“ Így beszél Hegel: Encyclop. I. B. S. 21—22. Mind ezekből legalább annyi bizonyos, hogy a' philosophusnak sokat kell olvasni, tapasztalni, elmélkedni, kombinálni, egyeztetni, elrendezni; sokat kell önmagával 's másokkal küzdeni.

Ebben nehéz ugyan de követésre méltó példát ada Kant, ki nagy elméjének egész roppant tehetségét az őt megelőző philosophusok' rendszereinek kifürkészésére 's átbuvárlására fordítá; és csak lassanként, mintegy önmagával 's másokkal tisztába jöve, fejté ki azon jellemtisztaságot és hatalmas gondolkozást, melly neki a' königsbergi bölcs, vagy bíráló és szétzúzó philosophus (der königsbergische Weltweise, oder der critische und zermalmende Philosoph) nevet adá. Magyarázhatlan észerót tanusíta ő a' gyöngye alapu philosophusi rendszerek' megrázásában. A' tunya dogmaticismust szinte mint az örökké ingadozó scepticismust kérlelhetlenül ostromlá. És így számtalan ferdeséget kiküszöbölé a' philosophiából. Nagy hatásu munkálataiban az volt legkivánatosb: vajha épen olly szerencsés vala az igazság' templomának építésében, milly bátorsággal bira a' balvélemények' bálványának lerontásában! Csak ugyan a' kanti rendszernek ez fő hiánya: rontott de nem épített; sokat elvett, de keveset adott. E' részről támadák meg őt igen sokan. Ez tevő őt gyanussá számtalanok előtt. Ez mondatá már 1797-ben Reinharddal: hogy a' critica philosophiát föloldhatlan nehezségek terhelik; és hogy az, olly eredményeket szüle, mellyek az előrelátó és részrehajlatlan vizsgálót menthetik, ha benne meg nem nyugszik. — System der kristl. Mor. I. B. S. XII. — Még Krug is, ki egyébiránt, szabadkozása' ellenére is, sok dologban mélyen hódol Kantnak, egyenesen kimondja, hogy Kant

csupán critica által philosophiai rendszert nem épithete. — Allgem. Handwörterbuch. II. B. S. 576. — Azt azonban Kantnak még nyilvános ellensége sem tagadhatja, hogy ő sok ujat és valót állita; a' mi későbbben másoknak nem csak alkalmat és ösztönt ada, hanem utat 's módot is nyujta a' mélyebb philosophiai vizsgálkodásokra. Sőt rendszere 's tanitmánya hazánkban is nemcsak ismeretes, hanem, legalább résznyire, már honos is. „Quatuor sunt de motu doctrinae particulares,“ így szól iskolai könyvében egy magyarhoni író, „quae simul sumtae scientiam illam novam constituunt, quam Kantius primus sub nomine Scientiae naturae seu Physicae purae mundo philosophico exhibuit, et quam nunc novis laboribus prosequitur Schellingius sub titulo Philosophiae naturalis. Id, quod ad scopum nostrum ex his doctrinis immediate confert, in usum vocabimus, cetera Physico relinquentes.“ Metaphys., quam scripsit Jos. Verner p. 25. — Egyik nagyon sokak által használt theologiai könyvben egyebek közt ez mondatik: „Supremum honestatis et officiorum omnium principium hac formula potest exprimi: naturam rationalem per se aestimato.“ Ethic. Christ. Reyberger. T. I. p. 168. Hogy pedig e' szavakban Kant' elve rejlik, az kétségbe hozhatlan. A' dolog közönségesen a' philosophiai rendszerekkel is úgy áll mint egyebekkel. Ez előtt körülbelül negyven évvel Fulton, éjszakamerikai gépész föltalálván és sikeresíteni akarván a' gőzösök' theoriáját, London 's Parisban épen nem talált pártolókra; Amerikában és így saját honában pedig olly fukaron gyámoltatott, hogy 1815. febr. 24-kén meghalálózván, vigasztalatlan családját 100,000 dollárnál nagyobb adósság' terhe alatt hagyá. Mind e' mellett fölséges találmanya már annyira növekedett, hogy valamint a' Dunán uszkáló gőzösök csak gondos vigyázat által tartathatnak vissza a' Tiszára szárnyalástól; úgy a' Badenből Ujhely vagy Gloggnitz felé röpülőék majd nem akaratunk ellen Sopronba 's Gyóré ragadnak bennünket. Igen, a' külföldi eszmék 's rendszerek hozzánk is átszivárognak, 's gyümölcsöznek. És így Kant' rendszere sem maradhata nálunk egészen ismeretlen, nem lehet egészen hatástalan. Mai napig számosan hódolnak elveinek, fejtegetik rendszerét, alkalmazzák eszméit. De, mint mondám, az ő rendszerének is vagynak hiányai. Mások között Hegel is észrevette ezeket.

Öt, úgy látszik, leginkább sérté Kantnak ama' határozott kijelentése: az észnek is vagynak korlátai, én ezeket fölaltáltam, itt az ész non plus ultrája. Ha talán igaz volna, mit a' mesék Hercules felől körülhordnak: hogy tudniillik ő az európai Calpe és africai Abyla nevű 's egymásra néző oszlopoknak látszó hegyekre e' szavakat írta: non plus ultra, jelenteni akarván, hogy, magyarosan szólva, ott a' világ' vége; és ha talán Columbus esetileg a' Középtengeren Spanyolország' eme' végpontjához jutván, elhiszi és bizonyosnak tartja azt, mit emez említettem ősrége, nem kétlem, hajdan sokakkal elhitete: valljon megindul-e, elér-e, kiköt-e Amerikában? Ez oknál fogva épen nem csudálhatni, hogy több másokon kívül Hegel is neheztele Kant' non plus ultrájára. Épen nem csudálhatni, hogy ő 1818. oct. 22-kén Berlinben először lépven a' philosophiai tanszékre, egyebek közt így szóla (Hegel's Werke. VI. B. S. XXXIX. u. f.): „A' vallási és erkölcsi könnyelműség, azután pedig a' tudás' szegénysége, melly magát fölvilágosodásnak nevezte, nyilván megvallá tehetetlenségét, és szinte büszkélkedék a' főbb érdekek' alapos elfeledésében; és elvégre a' critica philosophia az örökkévalónak és istennek ezen nemtudását jó lelkiismerettel viselhetőnek mondá, azt bebizonyított dolognak állítván, hogy az örökkévalóról és isteniről semmit sem tudhatni. Ezen balvélemény még philosophiának is meré magát nevezni; és a' tudatlan szinte mint jellemtelen embereknek semmi nem vala olly kedves, semmi nem vala olly kíváncs, mint a' nemtudásnak eme' tanítmánya, melly szerint az ismeretek' gyöngeségének belátása minden értelmi törekvésnek célja 's eredménye. A' valónak nemismerése, és csak az eseti tüneményeknek, csak a' hiú dolgoknak tudása az, miben ezen philosophia kevélykedett, és a' mi időnkben is kevélykedik 's fönnen dicsekedik. Mondhatni: mióta a' philosophia Németországban fejét fölemelé, itt ezen tudomány soha olly rossz lábon nem állott, hogy illy nézet, az észszerű ismereteknek illy megvetése ennyire ment, ennyire terjedett volna; olly nézet ez, melly még az előbbi időszakból jöve hozzánk, 's melly a' tisztább érzéssel, az új önvalóju szellemmel olly annyira ellenkezik. A' tisztább szellem' ezen hajnalát köszöntöm én, ő hozzá folyamodom, egyedül vele vagyok dolgom, azt állítván, hogy a' philosophiának tartalmának kell lenni, 's azt igérvén, hogy a' philosophia' ezen tartalmát fogom én kifejezni. Áltá-

lában pedig ez ügyben az ifjuság' szellemét hívom segédül; minthogy az életnek ez azon szép kora, melly ment még a' szükség' korlátozott céljainak rendszerétől, és melly képes még a' tudományokkal haszonlesés nélkül szabadon foglalkozni. Hasonlólag ment ő még a' csupa tünemények' és hiú dolgok' tagadólágos szellemétől, és a' csupán critikai törekvésnek tartalmatlanságától. Az ép és egészséges sziv bir még bátorsággal az igazság' keresésére; és ime az igazság' országa az, hol a' philosophia honol, itt épít ő lakot, mellybe törekvésünk, fáradásunk által mi is bebocsátatunk. Minden, mi az életben való, nagy és isteni, eszme által születik: a' philosophia' célja az eszmét valódi alakjában és általánosságában fölfogni. A' természet kerítve vagyon korlátokkal; a' szellem pedig szabadon országol. Minden, mi az emberi életet tartja; minden minek bűce vagyon; minden, mi felől valamit tartunk, szellemi természetű; és a' szellem' ezen országa egyedül az igazság' és valóság' tudatában, egyedül az eszmék' helyes fölfogásában alapszik 's létezik. A' philosophus bizzék tudományában, higyen eszének; bizzék önmagában, higyen önerejének. Az igazság' bátor keresése és a' szellem' hatalmábani bizakodás első föltétele a' philosophiai studiumnak; az ember becsülje magát nagyra, 's tegye magát méltóvá a' legnagyobbakra. A' szellem' nagysága- 's hatalmáról nem gondolhat ő eléggé nagyot. A' mindenség' elzárt valójának nincs olly ereje, melly a' vizsgálkodó ész' bátorságának ellentállhatna. Mindennek föl kell előtte nyilni. A' mindenség' gazdagságát 's mélységét föltárja az ész előtt, 's egész valóját neki adja élvezetül.“ Így szólt, még egyszer mondom, Hegel 1818. oct. 22-kén Berlinben. A' miből látható, hogy ő Kant' egész táborának fűnszóval hadat izent. Erre a' tusa elkezdett, mellyben Hegel 1831-kig — ekkor hala meg cholerában — személy szerint vezérkedett. Nemcsak szóval tanított, hanem írt is, pedig sokat, igen sokat írt. Írásmódja nehézkes, hanyag, rendetlen, visszataszító, és sok helyen nehéz értelmű; és azért csak nagy béketűréssel és fáradtsággal juthatni ahoz, mi jó benne. A' minek fő oka az, hogy ő neki saját, és a' köz szokástól elütő kifejezései vagynak. Különben is, úgy látszik, ő inkább figyelt a' tárgyra, mint a' tárgy' előadására. E' körülmény szolgáltatata arra alkalmat, hogy, főkép ellenfelei, ezt mondogatnák felőle: a' ki világosan nem gondolkodik, nem képes gondolatit ér-

telmesen előterjeszteni. Mire barátai 's tanítványai ellenben így szoktak válaszolni: a' drága kövek hidegek, kemények és nehezek. Krug, ki szinte nem vala barátja, ezt említi felőle, hogy tudniillik kevés halála előtt ezeket mondá: „Igen aggódom philosophiám' állapota iránt halálom után, minthogy hallgatóim közül csak egy értette tanítmányomat, de még ezen egy is félre értett.“ Ezek után Krug még oda veti: „Ki lehet ezen egyetlen egy? És ugyan Hegel értette-e önmagát?“ Allgem. Handwörterbuch, II. B. S. 377 — 378. — Részemről nem bánom, ítéljen Hegel felől kiki, a' hogyan neki tetszik; de azt mint bizonyosat állítom: hogy Hegel és iskolája, mellőzván a' logica-, metaphysica-, psychologia 's más effélékre való befolyást, különösen hatott a' philosophián alapuló nagyobb tudományokra, millyenek a' theologia, politica, historia, physica és az aethetica. A' mit bővebben kifejtetni ez uttal nem szándékom. Valamint azt is elhallgatom most, mi okozá Schellingnek Münchenből Berlinbe a' végett hivatását, hogy itt philosophiai értekezéseket tartson.

Schelling mikép fogadtatott Berlinben, különösen Hegel' elvroskonai által: világosan kitűnik Micheletnek 1841. dec. 18-kán írt következő szavaiból: „Ha talán Schelling azt gondolná, hogy hivatása, misiója abból áll: nekem kell a' philosophiát azon valólag bajos állapotból, mellyben most senyved, kisegítenem; nekem kell őt a' gyalázatos hajótöréstől és minden nagy meggyőződés' lerontásától megmentenem, hogy így a' philosophiának téjjel 's mézzel folyó országába valósággal bemehessünk: soha ne reménylje, soha ne várja, hogy, saját philosophálása' tagadhatatlan gyermekeinek tudományos megczáfolása nélkül, a' philosophiának ama' sceptrumát, mellyet régen kiragadának kezéből, ismét visszaayerje. A' philosophia' történetének azon levelét, mellynek egyik lapját Schelling negyven év előtt beirá, Hegel régen megfordítá és egészen beirá: az eredmény előttünk vagyon, életbe hatott. A' philosophia' története még azért épen nem hallgatott, mert Schellingnek beszélni nem tetszett. A' philosophia még azért, hogy Schellingnek az

új módszer nem kedves, nem szűkölködik aggódatlan, szabad, 's minden oldalról akadálytalan mozgalom nélkül. Ha talán ő a' német philosophiának ezen anyavárosában; ha itt, hol minden esetre azon philosophia' sorsának el kell döntetnie, ő ismét csak negyven éves ígéreteit ismételi; ha ismét csak azt mondja, hogy őt senki nem érti, hogy ő először csak elemeit adá philosophiájának, hogy ő másodszor már jobban kijelelé rendszerét: ezen esetre, akár mint ügyekeztek is bennünket az ellenkezőről meggyőzni, bizonyosan fülhagyott ő a' tudományos philosophálásnak igaz szabadságával, és azon óriásnak — Hegelt érti — azon oriasnak árnyékánál, kit ő fölül akara mulni, le fog rogygni 's össze fog roskadni. Minden esetre elvárjuk mi őt, itt azon csatatéren, hol az újabb német philosophia' hősalakai még mindegyre körüljárnak. Távol vagyunk mi attól, hogy ő nekünk alkalmatlan legyen, vagy hogy mi őt be nem fogadjuk: sőt hajlandók vagyunk azon esetet, ha talán az isteni kinyilatkoztatás' philosophiájába visszaesnék, olly kiméletesen magyarázni: hogy ő neki már lehetetlen azon szédelgős magasságon megállani, mellyről ifjú korban olly dicséretesen szemlélődött.“ — Hegel's Werke, VII. B. 1. Abth. S. XXIV—XXVI. Így fogadta Schellinget Berlinben Hegel' barátja 's hajdani tanítványa Michelet. Schelling Poroszországba érkezvén, mindjárt székfoglaló beszédében kimondá, hogy ő olly philosophiának vagyon birtokában, melly régen várt, ohajtva ohajtott, nagyhatású fejtegetéseket foglal magában, és melly az emberi tudatot mostani határain jóval túlviszi; ezen fölül ujjal megigéré, hogy az általa alapított philosophiához valamelly olly tudományt kapcsoland, melly a' maga' nemében egészen új, 's mellynek lehetősége felől mind eddig kételkedének. Illy helyzetben, mellyet egy részről a' fenyegetéssel kapcsolt gyanuskodás, más részről a' pompás ígéretek környeznek, Schellingnek minden szavára kelle vigyáznia. Épen azok lettek legszigorúbb ellenőrei, kiket harczolva, vitázva le kellene győznie. A' tusa még most is tart a' nélkül, hogy akár az egyik, akár a' másik részt diadalmasnak mondhatnók. Még a' nyolczvan évet haladott Paulus is a' harczosok között áll. Rosenkranz pedig még megmérgezett fegyverekhez is nyul. Vagynak olyanok, kik azt hirdetik, hogy Schelling' tanitmánya proteus-alaku, melly majd a' philosophia' álorczája alá buvik,

majd a' hit' felhőibe rejtezkedik, majd így majd úgy változik. Annyit minden esetre bizonyosnak mondanak, hogy Schellingnek úgy nevezett új és eddigelé csak alig sejtett tanitmánya semmi nem egyéb, mint régibb írásaiból kiemelt állításoknak újszerű fejtegetése, hangos, titokteljes szavakba öltöztetve; historiai, philologiai és bibliai tudományos-sággal fűszerezve; a' keresztény hitágazatokkal szorosabb kapcsolatba hozva. *Die deutsche Philosophie von Biedermann*, II. B. S. 664—665., azután S. 688—689. — Küzd tehát a' philosophia; 's küzdünk mi is, kik azzal foglalkoznak.

De valljon minő sikere 's millyen eredménye vagyon e' küzdelemnek? Megvallom: ezen eredményt egy két szóba foglalni 's mintegy in nuce adni nem vagyok képes. Annyit mindazáltal bátran elmondok: miszerint a' legkényesebb 's legmélyebb tárgyak körüli elmélkedés és vitatkozás elannyira kiélesíté az elméket, hogy az egész mindenségben alig van tárgy, melly vagy közvetlen vagy közvetve szóba ne jött volna; és hogy eme' vérig és lélekik ható fürkészetek a' hajdankor' legalaposabb intézetit és az emberi nem' legszentebb érdekeit kimeletlenül bonczolgták. Azonban ezen állítás csak általános és nincs eléggé határozottan kifejezve: ez okra nézve talán nem leszen minden érdek nélkül a' különböző véleményeket rendre fölhozni, 's azoknak tarka vegyületét legalább röviden szem elejbe állítani. Krug mintegy fájlalva említi, hogy a' critica philosophia ama' szerencsétlen korszakban születék, midőn a' political viharok és a' religioi czivódások leghevesebben folytanak. Azokat, kik a' historiára támaszkodtak, és a' pozitív intézeteket föntartani ügykeztek, az új philosophia' merész állításai fölrezzenték. Voltak, kik ugyanazt a' jó rend' fölbontó- 's lerontójának állíták. Mondák, hogy az, a' franczia forradalom' vad születése; mondák mások, ámbár helytelenül, hogy a' franczia forradalmat is a' critica philosophia szülte. Ezeket említi Krug, *Allgem. Handwörterbuch*. II. B. S. 577. — Hegel pedig dicsekszik és szinte fő dicsőségét helyezi abban: hogy a' philosophiai hosszú küzdelmek után ezen

isteni tudomány a' németek között építe lakhelyet, és ezek között tartja fön diszteljes életét. Reánk bízott, így szól tovább, ezen mennyei szikrának gondos őrzése; a' mi kötelességünk ugyanazt fön-tartani, tapláni 's arról gondoskodni, hogy az, mi az ember előtt leg-szentebb, tudniillik önvalójának helyes ismerete, soha köztünk ki ne alugyék. Hegel's Werke, VI. B. S. XXXVIII. Biedermann csupán mint történetet adja elő, hogy a' „das junge Deutschland“ nevű igen gyanus, sőt, sokak szerint, leggonoszabb-irányu társulat' ezen elvét „csak az jó, helyes és észszerű, mi természetes“, melly elvből ezen társulat' veszélyteljes egész tanítmánya származék, Hegel' ez elvével „was wirklich ist, ist vernünftig“ igen könnyű kapcsolatba hozni. Valamint abban is egyezének az ifjú német literatura' hősei Hegellel, hogy ők szinte mint ez legnagyobb erővel rohanának a' relígioi és political tekintélyek ellen. És így következetesen mind az, mi az úgy nevezett ifjú literaturában veszélyes és kárhozatos vala, a' philosophiának, névszerint pedig Hegel' philosophiájának tulajdonították. Menzel nyilván kimondá: „Hegel' philosophiája immoralis, teljes atheizmussal, az individuumot és ennek állati ösztöneit teszi istenné.“ Biedermann, die d. Phil. II. B. S. 464—465. Ha még tovább is Biedermannál akarunk maradni, ki nagy gonddal és studiummal keresgeté a' philosophiai küzdelmek és törekvések' eredményét, szerinte bizonyos: miként az új philosophia, Kanttól fogva mostanig, szüntelen azon ügyekezett, hogy az ész mind a' gondolkozásra mind a' cselekvényre nézve kielégíttessék, és mintegy célra vezettessék, vagyis hogy, a' philosophusok' nyelvén szólva, az általány, az absolutum, mellynél tovább nem mehetni, fültalál-tassék. Kant, Fichte és Schelling, ámbár tekervényes utakon, végre oda jövének, hogy a' mindenség' egész kapcsolatát, főleg pedig a' szabad akaratot épült, vagyis moralis törekvések' vég célját valamelly legfelsőbb lény, vagyis isten' létezése nélkül ki nem fejthetni; így tehát ők a' keresett absolutumot, mellynél tovább nem mehetni, hosszabb körüljárás után is isten' léte nélkül föl nem állithaták. Hegel pedig, mint tanítványainak egyik része magyarázza, úgy vélekedik: hogy a' természeti tárgyak lassanként magoktól kifejlenek; a' moralis cselekvények pedig, úgymint az egyes ember' tette, a' nemzetek' működése, 's az

egész emberi nem' hatása mindig tökéletesb 's tökéletesb lesz: ehez képest a' világ maga magát kifejti, és így a' keresett absolutum, mellynél tovább nem mehetni, a' világ' mindenségében 's valamelly belső erejében rejlik.

De tovább nem lesz minden haszon nélkül röviden szemügyre venni: az eddig említett sokféle philosophálásnak minő befolyása volt az életbe vágó tudományokra, 's magára a' gyakorlati életre? Tekintvén a' természeti tudományokat, ha egy részről bizonyos, hogy épen azon nemzetek, mellyek az elméleti philosophiával nem sokat foglalkoztak, ilyenek péld. az angolok és francziák, igenis ha egy részről bizonyos, hogy épen ezen nemzetek a' különféle kísérletek és a' gyakorlati alkalmazás által csudálatos előmenetelt tévének a' természet' bővebb ismeretében; úgy más részről tagadhatatlan, hogy az elmélkedő német philosophusok a' természettani ismeretek' alapját merész de éles combinatiók' segedelmével kifürkészvén, a' természettudomány' minden ágát helyesen elrendezni segíték. A' historiára nézve Hegel úgy vélekedik, hogy a' világ' terén minden nemzetnek bizonyos missiója és szerepe vagyon, és hogy az egyes nemzetek minden körülményeik- 's tetteikkel mint szükséges és előlegesen meghatározható részek jelennek meg a' világ' történetében; még a' philosophia' historiáját is úgy terjeszti elő, hogy a' különféle rendszerek szinte szükségképen követik egymást. A' practica philosophiában Kant' föltétlen parancsa, vagyis categoricus imperativusa; Fichte' általános önhatározata, vagyis absolute Selbstbestimmungja eléggé ismeretes. Hegel azt állítja, hogy csak az által leszünk erényesek, ha viszonyainkhoz, péld. családunkhoz, társulatunkhoz, nemzetünkhez és más effélékhez illően alkalmazzuk magunkat. Szó levén a' theologiáról, kétség kívül igaz, hogy Kant 's utána Schelling és Hegel a' positiva religiót eredeti tekintélyétől megfosztani, és egészen az ész' hatalma alá hajtani ügykeztek. Mind ezekből tehát látható, hogy az újabb philosophia küzdései által minden életbe vágó tudományt érintett, változtatott, és kitűzött czélokra alkalmazott. A' mi nem maradhat siker nélkül a' gyakorlati életben: a' természet-buvárok csendesesen de szakadatlanul folytatják kutatásaikat. A' történetírók fejtegetik: hogyan fejlődék mintegy önmagában, 's hogyan jöve jelen állapotjára az emberi nem. A' köz és political életben

minden szabadabban mozog, 's minden szabadulni akar a' régibb korlátoktól. A' religio' dolgában folynak a' viták és surlódások. Illyeket hord föl az előbb is idéztem Biedermann, die deutsche Philos. II. B. S. 692—738. Egyébiránt a' köz tapasztalás is azt tanítja, hogy a' mozgalom és küzdelem folyton foly, főkép a' politicát és religiót tekintve. Philosophusaink' főnökei között Kant' political elveit a' francia forradalom érlelé; Fichte hosszabb időt töltött Schweitzban, és, úgy látszik, e' miatt Kantnál is szabadabb gondolkozásu lón a' politicában; Schelling a' hajdani görög szép respublica' szerkezetébe szeretett; Hegel' ifjabb iskolája az 1789-ki lázadás' elveihez tér vissza, csupán az észet és szabadságot akarván thronra ültetni. Mi a' religiót illeti; már maga Hegel fölhozza, hogy Lalande kimondá: én istent az egész égen kerestem, és sehol nem találtam. Említést tesz azon csillagászról is, ki Napoleon' e' kérdésére: mit tart isten felől? így válaszola: „Je n'ai pas besoin de cette hypothèse.“ Hegel's Werke XV. B. S. 551—552. Richter pedig, Hegel' tanítványa, ennek halála után egy pár év mulva egyenesen kimondá: „Dass die Schule Hegel's, wenn sie ehrlich sein und nicht ihre eigenen und die Grundsätze ihres Meisters verleugnen wolle, nothwendig die Unsterblichkeit der Seele und die Persönlichkeit Gottes leugnen müsse.“ Biedermann, die d. Phil. II. B. S. 463. Ezek között, csaknem azt mondhatni, azok még igen szerények, kik csupán Móses' hitelét hozzák gyanuba, vagy Jézus' tekintélyét egészen lealacsonyítják. Van tehát küzdelem a' philosophiában; küzdelem van itt, igazán szólván, életre 's halálra.

De hát van e' helye a' tájékozásnak? Egyenesen kimondom: hogy egész életembeni tudományos pályámon — isten' kegyelméből most töltöm korom' 50-dik évét — nem találtam olly kérdésre, mellynek megfejtése több fáradozásomba, elmélkedésembe, ész- és szívnyugtalan-ságba került volna, mint a' most említettem tájékozási kérdés, vagy is magam' orientatioja a' philosophiában. Sokszor történt, hogy épen ott találtam új nehézségekre, hol fölvilágítást kerestem. Elmémet sokszor a' szédülésig megfeszítettem, hogy testemet lelkemmel, eszemet

szivemmel, a' világ' töménytelen rendszereit a' föld' legparányibb férgével, istent magammal és a' világgal, mennyet a' földdel, multat a' jelennel, jelent a' jövővel; igen, sokat elmélkedtem, hogy magamat önmagammal 's a' külvilággal, a' mindenséggel; respublicát a' monarchiával, consult a' tyrannussal, mythológiát a' theologiával, Jupiter a' magyarok' istenével, Mahomedet Krisztussal, paganismust a' christianismussal, polytheismust a' monotheismussal, atheismust a' pantheismussal 's mind effélét mindennel harmoniába hozhassam, egyesíthessem. Végre gondolám, valamelly philosophiai rendszerhez állok, melly teljesen megnyugtat. Azonban úgy nevezett dogmaticus nem tudtam lenni; mert minden ismeretemet még hitemet is nyomós okokra szeretem építeni. Scepticus semmi esetre nem akartam lenni; mert meggyőződéssel bírok némelly igazságok iránt, mellyeket a' világ' minden kincseért nem hagyok eszemtől elvenni, kezemből kicsikarni. Wolf-féle philosophus nem akartam maradni; mert hamar átlátám, hogy Wolf rendszerében legérdekesebbeknek látszó állítások, mellyeknek tiszta igazságoknak kellene lenniük, nagyon ingadozó alapokon épülnek. Hegelhez szegődni nem bátorkodtam; mert mind a' mellett, hogy a' vele foglalkozás szép eszmékre szolgáltatott alkalmat, rendszere előttem még annyira homályos és beburkolt, iskolája részint olly ingatag és habozó: részint olly rontó 's bontó, hogy vele társaságba lépni nem tartom tanácsosnak. Egy időben gondolám: légy eclecticus. Igen, de illő-e az igazság' országában bizonyos elv nélkül járdalni? Szabad-e valólag életkérdéseket majd így majd úgy fejtegetni? nem kárhuzatos-e jelenedet szinte mint jövődöt külön-nemű alapokra építeni? Légy, mondtam, utóljára önállásu, önvalóju gondolkodó, ki átgondolván a' világ' eddigi bölcsészeteit, 's legalább futólag átmenvén mindenben, mivel eddig az emberi nem foglalkozott, ügyekezzeék önmagával 's a' külvilággal kibékülni; ügyekezzeék a' szellemit az anyagival, a' multat a' jelennel és jövővel egyeztetni. E' szerint, nem bánom, nevezzenek criticusnak; de, mindenkit kérek, a' critica philosophia' hibáit nyakamba ne akassza; se arra ne kényszerítsen, hogy kimondjam: ennél tovább az ész positive nem mehet.

Mi különösen a' politicát illeti: az ész mellett a' saját tapasztalás és történet megtanítá a' nemzeteket, hogyan kell az egyesek' érdekeit a' státuséival egyeztetni; 's hogyan kell a' különböző nemzetek' jogait az éghajlatra, vidékre, műveltségre 's több effélére nézve kiegyenlíteni. A' politicában egyedül az észt venni vezérül; egyedül az ész szerint a' priori határozni meg, mi szükséges és hasznos valamely nemzet-, vagy több nemzet-, vagy éppen az egész emberi nemre nézve nem egyéb, mint kicsinynek nagynak, gyermeknek felnőttnek, az aequatoron 's polus felé lakónak ugyanazon kelméből ugyanazon szabásu 's ugyanazon mértékű köntöst adni. E' tárgyban Hegel' egyik barátja Gans így szól: „A' természettörvény' eddigi tanítóji elfeledkeztek, hogy e' törvény valamint az alanyi szellem' terén keletkezik, éppen azon módon a' világ' történetének hullámira is átszáll.“ Hegel's Werke. VIII. B. S. IX. — Tekintvén pedig az annyira sürgetett politikai szabadságot: ki előtt ismeretlen, a' mi már annyiszor elmondott? hogy tudniillik a' történet' tanúsítása szerint a' korlátlan, vagy csak az illőleg nem korlátozott szabadság is igen könnyen szabadossággá, ez pedig még könnyebben féktelenséggé válik. Egyébiránt ez ügyet annál kevesebbé félthetni, mivel a' nemzetek' tulajdon érdeke, mintegy égből földre szállott nemtő öröködik, hogy a' magát helyesen constituált nemzet, polgári jóllétét minden szélre 's szóra megzavarni ne engedje.

Nagyobb veszély fenyegeti a' religiót; minthogy ennek bensője, 's úgy szólván, veleje érzékünket haladja; és minthogy a' vélemények e' tárgy körül annyira megoszolvák, hogy midőn némelyek mindent istenítenek, mások még az egy isten' létét is tagadják. Jahn 1797. oct. 16-kán a' bécsi tudományos egyetem előtt tartott beszédében egyebek közt ezt mondja: „A' régiséggel foglalkozók előtt tudva vagyón, hogy a' hajdankor' philosophusai részint atheisták, vagy legalább rendszerük atheistai vala; részint pantheisták, vagy legalább rendszerük pantheistai volt.“ Einl. in die göttl. Bücher. II. B. S. XV. Szóról szóra ezt mondhatni jelenkorunk' több philosophusairól. Ez mindnázáltal engem philosophiámban meg nem zavar. A' főlebb idézett Lalande' el-

lenébe teszem Newtont, kinek sírkövére Pope ezt írta: „Isaacus Newton, quem immortalem testantur tempus, natura, coelum; mortalem hoc marmor fatetur.“ E' nagy fényű mindig kalapot értele az isten' nevének említésére. Ellenébe teszem Lalandenak még Helt is, ki 1769. jun. 3-kán Wardoehusban derék Sajnovicsunkkal világhírű ismeretes csillagászi észrevetelt teve, 's ki felől egykor Sajnovics kérdeztetvén: nemde kegyeddel volt Helt Wardoehusban? Nem, felele Sajnovics, nem Helt volt énvelem, hanem én voltam Hellel. Ezen Helt legbuzgóbb imádságot íra, mellyel istent naponként tisztelé. Minden isten-tagadónak ellenébe teszem Pascalt, kinek emléken többi közt ezen szavak vagynak: „Blasius Pascalis hic iacet. Pietas si non moritur, aeternum vivet vir coniugii nescius, religione sanctus, virtute clarus, doctrina celebris, ingenio acutus, sanguine et animo pariter illustris, doctus non doctor, aequitatis amator, veritatis defensor. Hunc rhetores amant facundum, hunc scriptores norunt elegantem, hunc mathematici stupent profundum, hunc philosophi quaerunt sapientem, hunc doctores laudant theologum, hunc pii venerantur austerum.“ Minden vallástalan érzélgőnek ellenébe teszem Petrarchát, kit noha imádott Laurájának csak egy kegyes mosolya is majdnem egészen leglágabb érzelemmé olvaszta, ő mégis kijózanodván maga-alkotta majdnem se-raphi hangon magasztalá istenét. A' religiótlan természet-búvárnak ellenébe teszem Mitterpachert, ki ámbár nyolczvan évre terjedett egész életkorát a' természet' titkainak vizsgálásában tölté, mégis a' latin költő ezeket mondja felőle: „Quando iterum Lodoice tibi bona proferet aetas — Moribus, ingenio, religione parem?“ Különösen pedig, midőn azt hallom, hogy az újabb természettani theoriákat Móses' genesisével meg nem egyeztethetni: eszembe jut, mit dr. Schafhäutl a' mult évi augustusban a' müncheni tudományos academia' köz gyűlése előtt, Bajorország' színeinek, a' ministereknek és az egész diplomatiái karnak jelenlétében olvasott; eszembe jut, hogy ő minden eddig kigondolt theoriát a' föld' eredetére 's kifejlésére nézve fölfordított, 's végre úgy zárá be köz tetszéssel fogadott értekezését, hogy azon theoria legvalószínűbb, melly Móses' iratival megegyez. Sok vigasztalót lelek Schranknak 1826-ban és 1827-ben szinte a' müncheni academia' köz gyűlése előtt fölolvastott e' című értekezéseiben is: Die Natur predigt Gott

és: Rede über die Urkunden der Vorwelt. Befejezésül nyiltan megvallo: nagyhatásuak voltak mind elmémre mind szivemre Zschokke' e' szavai: „Ganz ohne Religion sind nur der Wahnsinnige und der Zweifler. Dieser ist ein Gemüthskranker, wie es jener ist.“ Stunden der Andacht. Aarau, 1831. I. B. S. 590. Ez tájékozásom a' philosophiában.

V.

KIRÁNDULÁS

A' TUFNAI CSONTBARLANGOKBA.

OLVASTA

A' M. ACADEMIA' XIII. KÖZ ÜLÉSÉBEN

D. BALOGH PÁL RT.

A' magyar orvosok' és természetvizsgálók' harmadik nagy gyűlésének gyöngy napja a' hermaneczvölgyi kirándulás vala¹⁾. Az előre tett rendelkezésnél fogva, a' város' piacza volt az őszejövetel' helye, honnan a' lelkes alelnök, Radvánszky Antal ur' vezérlete alatt indult ki nagy számú kocsikon a' tudós sereg a' hermaneczi völgybe. A' leggyönyörűbb nap, kedvesen mosolygott alá a' kirándulókra.

A' várost a' Thuróczba vivő uton alig hátra hagyva, nyájas tekintetű erdőkkel fedett hegyek tűnnek fel, 's ezek közt nyílik azon keskeny de gyönyörű völgy, mellynek alján hosszan nyúlik el Hermanecz faluja. Jobbra marad az Urak' völgyébe (Herrengrund) 's Óhegyre (Altgebirg) vezető regényes ut. Balra a' réz- 's majd a' dróthámor, később pedig a' nagyszerű papirosgyár, — mellyben épen akkor foglalkozának az Aachenben készült 's igen sokat ígérő papirosgépegy' felállításával, egy angolnak, John Knightnak felügyelése alatt, — vonják a' figyelmet magokra. A' csinos épületű papirosgyár' fekvése ezen regényes tájékon, a' völgy' itt gömbölydeden kitáguló részén meglepő. De sokkal meglepőbb mindenkire nézve, ki nyitott érzékekkel

¹⁾ Ezen gyűlés Besztercebányán tartatott augusztus' 4—8d. napján, 1842.

bir a' természet' szépségei iránt, maga a' völgy, melly szakadatlan élvezetet nyújt, nemcsak a' képzelődésnek, hanem az elmélkedő észnek is. A' keskeny völgyet képző, változatos alaku hegyeket, buja lombozatu fák fedik, mellyek közül majd minden fordulaton, meredek mészkősziklák emelkednek ki 's egyenetlen falaikból kisebb nagyobb üregek tátonganak le feléd. A' növényzetben dél és éjszak látnak vetélkedni egymással. Bikk, hárs, jegenye, juhar, szil, cser, tölgy és egyéb fák közül, többnemű fenyőfa csoportozatokat 's itt-ott tiszafákat látsz kiemelkedni. Több helyt az ég' kékje merengő feje sziklafalakat, mellyek' homlokát zsibongó sárfecskecsoportok (*hirundo urbica*) csapkodák szárnyaikkal, magas fenyők' pártája ékesíti. Oldalt az egész völgyön fel, egy kristály tisztaságu patak zuhong tajtékzó hullámmal lejtősen le a' köveken, mellyek alatt pisztrángok tanyáznak. Ezen patakba minden oldal-völgyből egy egy patakcsa ömlik a' fausztató csatornákon, 's az így megnövekedett patak bő vízzel látja el a' papirosgyárt, a' drót-, réz- és egyéb hámorokat.

Ott hól a' Thuróczba vivő utról, miután a' többnyire keskeny 's köves uton egy pár óráig utazál, az erdővel fedett tufnai völgy nyílik jobbra be, leszállt a' társaság a' kocsikról, 's mindenki gyalog indult neki, egy egy bottal ellátva, mellyel a' készen álló tót legények mindenkinek szolgáltak, a' fölfelé emelkedő völgynek, mellyen fel egész a' barlangokig a' nyájasan gondoskodó város utat egyengettetett, mi által tetemesen könnyült az egyébként fáradságos ut. Ha a' hermaneczi völgy nagyszerű szépségeivel szakadatlan gyönyört nyújtott, a' tufnai, elragadtatásig emelte azt. Magas és életdús fák' árnyékában, a' hosszú évek' folytában lehullt 's elmállott falevelek' puha ágában csinált lejtős uton, roppant fák' végig nyult 's elkorhadtt törzsökein keresztül, mellyeket egykor borzasztó szélvész szaggatott ki erős állóhelyökből, érdekes és buja erdei florától környezve, jobbról mindig a' kisebb nagyobb vizomlásokat képző patak' zuhogási által kísérve, emelkedél itt minden lépéssel feljebb a' pompás hegyoldalon, 's elmerülve a' fák 's tarka vegyületű cserjék' sűrű lombjai közt sötétlő barlangok, a' hegyoldalból kikitünő magas sziklák', 's a' mohval fedett nagy kövek közt csattogó erdei kristály patak' nézésében, 's felejtve a' háladatlan élet' szívgyötrő 's lélekroncsoló gondjait, azt ohajthatád vala

e' lélekemelő látványok közti andalgásodban, bár ne lenne soha vége e' tiszta gyönyörteljes utnak 's bár tartana örökké e' mennyei élvezet! 'S mennyire növekedett ma mind ennek érdeke! E' pompás völgyet, melyben az esztendő' legnagyobb részében szélvészrek dühöngnek, a' sudar erdei fák' levelei között, mely csak néha zengi vissza tavasszal a' málnázó leány' víg dalát, melyben egyébkor halálos csend uralkodik, melyet csak az erdei patak' zugása 's egy két erdei madár' csevegése szakaszt félbe; hol nincs máskor ut, mely a' vándor' lépteit vezesse, most százhatvanöt tudós' vidám serge új élettel töltötte el. Messze fel a' völgyön hallatszott a' hosszan elnyúló karaván' vig lármája. —

Az első barlanghoz fel szigszeges ut vala készítve a' meredek hegy' oldalán, az erdő' buja és sűrű csepölczéi között. Az előtt négykézláb is bajos volt ezen barlang' torkolatához felverekedni. Mikor ezen hegycsúcs' aljához érénk, már akkor nagy csapat fent vala a' barlang' szájánál, honnan a' meredek ut' alján pihenők' elébe meglepőleg zengett 's hangzott vissza a' völgyben egy többek által énekelt alkalmi dal. 'S midőn a' fáradságos uton haladva, mindig elevenebben hallva a' már célért-érték' víg lármáját, végre a' magas sziklafalba sülyedő, és sötét lombu fenyők által környezett előcsarnokába léptél a' nevezetes barlangnak, vígan köszöntének a' már kipihentek, kiknek egy része, tiszteletre méltó Nesztorunk, Bene kir. tanácsnok' társaságában egy hosszú asztal mellett ült, mellyen a' barlangból hozott ósvilági csontok heverték, más része egy fölemelkedett helyen folytatá dalait, harmadika apró csapatonként járta be a' hűs barlangot. Érdekes látvány, ezen távol erdők' mélyébe rejtett 's eddig csak egy két tudni-vágyó egyén által látogatott barlang' szája előtt!

Ezen kellemtelen 's tudományos tekintethen nagy nevezetességű ut' fátalmában velünk több asszonyosság osztozék, ezek közt Radvánszky Piroska, bányásztanácsnok Koch Antal ur' hitvese 's Wilczek Malvina grofnő. Hihetőleg első nők valának ők honunkban, kik tudományos ujságkivárából illy terhes utat tevének; de hinnünk engedi honunk' szebb jövődjének reménye, hogy lelkesb nőink egykor általjában elevenebb érdekekkel viseltetendnek — mennyire magas hivatásuk engedi — a' tudományok iránt, mellyek az emberi élet' legfenségesb

's jótévőbb javai. Midőn a' híres *Buch Leopold* 1815-ben majus' 5d. a' jeles, de nem sokkal aztán a' congói expeditio alatt életét vesztett norvégiai fűvészszel *Smith Keresztely*lyel Madeira' szigetét meglátogató, 's a' ragyogó cactuscserjék, oriási levelű bananák' 's csudás alaku sárkányfák' pompás csoportozati által, bámulásra ragadtatva haladának felfelé a' Teneriffán, 's nagy nehézségek és fáradságok után a' felhőkön túl emelkedő Pikre jutának, egyszerre előttök toppant *Mistress Hammond*, skot asszony, első nő ki a' Pikre felment 's ki az egész krátert körüljárta, 's nem hagyá magát eltartóztatni, noha az éles obsidiánok czipójét 's lábait szétszaggaták, hogy a' természetes jégbarlangot is meg ne tekintse. 'S illy szenvedelmes barátnéi a' dicső természetnek 's különösen a' földtannak, számosan vannak a' mívelt angolnók közt, kiknek mint *Buckland* egyik híres munkájában (*Reliquiae diluvianae*) mondja, sokszor igen szép gyűjteményeik 's ritka darabjaik vannak. 'S az mi e' szerint Angliában olly mindennapi, miért ne történhetnék meg egykor nálunk is, ha majd a' nőnevelés' elvei nagyobb kifejlést nyerendnek, 's ha majd magasb míveltséget igénylő nőink átlátandják azt, hogy a' pipere 's mulattató olvasmányoknál maradandóbb 's nemesb élvezetet nyújtanak a' tudományos ismeretek.

És ez árva honban, hol a' zongoraművész királyi dicsőítésben részesül, hol a' bájteljes tánczosnő az elragadtatás' örömhangjai 's a' tetszés' viharos tapsai közt istenesítve, a' természet' legbájosb gyermekeiből fűzött koszorúk' tengerével halmaztatik el; de a' hol, fájdalom! a' mennyei eredetű Musa' komoly, de lélekemelő 's szívnyemesítő hangjai alig találunk viszhangra, mi szép pálya kínálkozik lelkesb nőinknek is, a' hon' emelkedésére olly lényeges szükségű értelmi míveltség' előmozdításában, meleg részvét 's buzgó pártolás' nyilatkoztatása, a' míveltség' 's észfenség' minden más tulajdonok feletti kitüntetése 's méltatása által! Egy buzdító szó hódító ajkaikról sok kebelben gyulasztaná lánggra a' tudományos haladás' lankadni kezdő szikráját, 's a' keletkező nemzedék, reménye ez elmaradt honnak, méltatni tanulná a' menny' legnemesb ajándokának, az értelmi tehetségeknek becsét, ha azok' kimívelésére lelkes anyák' buzdító szavai által serkentetnének.

A' tulajdonképi 's most Benénkről elnevezett szük menetelű barlang, melyet némelly hermanéczvölgyi lakosok' utmutatása után *Rokosz*

István kisdédóvó, intézeti tanító 's jeles természetvizsgáló Beszterczebányán, 's *Grineus János*, k. kamarai pénzhivatalnok, elsőik látogattak 's vizsgáltak meg 1838-ban, több ölnyi mélységre hat be, csaknem vízirányos és egyenes vonalban. A' barlang' szélessége csak egy vagy két öl, 's olly alacsony és szűk, hogy benne csak egymás után 's meg-görbedve járhatának a' vendégek. A' barlang' alja az össze-vissza túrt föld miatt nagyrészt igen darabos. Boltja, mint többnyire szokott lenni az illy mészkő barlangokban, csepkkő csapokkal rakott, de a' mely-lyeket hasonlítani sem lehet szépség 's nagyszerűsége nézve, a' Barad-la' csudás tömkelegébeniekhez. A' barlangot egy kissé tágash gömbölyded üreg zárja be, de a' mellyet csak négykézláb vizsgálhatsz meg. A' barlang' közepén körülbelül 's a' bemenő' jobbán két kis csipkés szélű medencze van, tele igen kellemetlen ízű, a' falakról leszivárgó meszes vízzel. Legnagyobb nevezetességét teszik ezen barlangnak, a' benne találtató ásványcsontok, az ősvilág' ezen érdekteljes tanúi.

Miután e' barlangot mindenki megtekinté, innen ismét le 's majd ismét fel, egy még sokkal messzebb tartó meredek hegyoldalon vitt az ép olly kellemetes mint élvezetteljes ut, a' másik még magasabban fekvő tulajdonképi tufnai csontbarlanghoz, valami kétszáz ölnyi távolságra az elébbbitől, mellyet még 1777-ben fedezett fel, egy tán még most is élő beszterczei polgár, Palkovics ur. Ezen barlang' cserjék 's magas fenyőfák által környezett előcsarnoka 's torkolata sokkal tágasabb 's nagyszerűbb mint az elsőjé. A' barlang' torkolatában meredek földdomb fekszik, melly részint szakadás' részint hányás' eredménye. Ha ezt megmásztad, előtted fekszik egy tágas öblű barlang, mellynek magas boltja nem csapokat, hanem soknemű gömbölyded vagy hosszukás, nagyrészt lágy alakzatokat mutat, mellyek a' fáklyák' világánál halotti lepelbe öltöztvéknek látszatának. Ezen barlang' falai tudniillik földes és porhanyu szövetű, másod rendű mészkőből (*Calcaire crayeux*) állanak, a' helyett hogy az első barlang tömött 's vagtag rétegű mészkőből (*Calcaire compacte*) van alkotva. A' barlang' alja itt még inkább össze-vissza van dülva mint amazé. Közepén egy hosszú félig mállott létra van a' bolthoz támasztva, melly egykor nem az ősvilág' maradványinak, hanem mint mondják, kincsnek keresésére használtatott. Ezen magas boltu barlangból valami öt ölnyi keskeny nyílás, mellyen csak

négykézláb bujhatsz át, vezet egy hat öl hosszú 's nyolcz öl széles üregbe, mellynek közepén szinte magas földrakás van. A' barlang' fe-jér falai nedvesek és sárosak, úgy hogy ujjaiddal könnyen mészsárgolyókat csinálhatsz. És így a' tufnai két barlang' összehasonlítása kivívja azt, hogy a' csepköves (stalactiticus) alakzatok' előállítására nem elég az esőviz' beszivárgása, vagy általában a' nedvesség, mint azt bonni professor *Nöggerath* állítani látatik¹⁾, hanem hogy erre valami saját chemiai folyamat' működése is szükséges.

A' tufnai mind két barlang' alja nedves és sáros, 's ezen lágy földben fekszenek az őskori állat-koponyák, fogak, oldalcsontok, csigolyák, lábszárak stb. Most csak ezen utóbbi nemei találtnak itt a' csontoknak; koponyák ritka tűnemények, de több szép példány ékesíti prof. Zipser' gyűjteményét, mellyekből néhány a' megyeháznál is ki vala téve. Midőn Palkovics a' nagy tufnai barlangot fölfedezé, akkor a' középső üregben olly sok csont vala egy rakáson, hogy vele meg lehetett volna rakni egy szekeret. 'S még akkor, mi igen nevezetes, ezen csontok mind épek, egészek 's rétegekbe rakvák valának. Talált ezek közt Palkovics — mint mondja — egy kitűnő nagyságu, valami egy láb hosszú erős fogat és egy roppant nagyságu koponyát, mellyeket azonban, fájdalom! a' hegyekre kivitt 's ott hagyott. Midőn több mint fél század mulva 1835-ben ezen barlangot a' fent dicsért Rokosch János, városi főügyész Drechsler, és aranyműves Libay, ujságkivánásból ismét fölkeresék, a' csontokat mind elszórva és széttördelve találák, 's egész csontvázra minden keresés' daczára sem találának. Tudósítás szerint egyébiránt az eddig kiásott csontok' száma igen nagy; de kár hogy azok' legnagyobb része olly kezekbe jutott, mellyek azokat illőleg méltatni képesek nem valának, legszebb darabjai pedig hihetőleg külföldi museumokat ékesítenek. Mi sok szép eredmény keletkezhett volna, ha ezen barlangokat mindjárt fölfedezésük után dologhozértők vizsgálták volna meg; ha az ásások nem úgy, mint nagyrészt most is, tu-

¹⁾ Die Umwälzungen der Erdrinde, in naturwissenschaftlicher und geschichtlicher Beziehung, von Baron G. Cuvier, übersetzt von Dr. J. Nöggerath. 2. Bd. Bonn 1830. 363 lap.

döntő tekintet nélkül, hanem gondos vigyázattal tétették 's így az állatcsontok' fekvése, 's ebből hihető következtetéssel az is kitűnt volna, valljon ezen csontok összevissza sepertettek-e be ezen barlangokba az elemek által, vagy magok a' még élő állatok hullottak itt el. Mert hogy illy, nemünk' életét túlhaladó, kor' eseményeiről némi valószínűséggel ítélhessünk, szükség a' legosekélyebbnek látszó körülményt is a' legszigorúbb tekintet alá venni. 'S mi felette nagy érdekű volna, ha minden itt találtatott ásványcsont „*tüfnai muzeum*“ cím alatt volna valahol felállítva! — Gondoskodott egyébiránt a' városi tanács arról, hogy ezen barlangokat fáklyák' segédelmével kényelmesen megtekinthessék a' tudósok.

Mielőtt e' barlangokat elhagynók, prof. Zipser Beszterczebánya' érdemtelen ásványtudósa, egy rövid beszédet tartott német nyelven, ezen nevezetes barlangokról. Szónokszékül egy nagy kő szolgált egy fa' tövében 's hallgató-teremül a' barlang' előcsarnoka, mellynek boltjairól évezredek néztek le a' tudmivágyó seregre.

És most ezen érdekteljes kirándulás' legnevezetesebb tárgyai, az ásványcsontok, igénylik komoly figyelmünket. A' tárgy' magas érdeke 's kitűnő fontossága, reményem, menthetővé teszi azt, ha annak szoros vizsgálatára bővebben kiereszkedem.

A' csontbarlangok nem ritkaságok 's az újabb időkben, mióta a' figyelem irántok fölgerjesztetett, számosan fedeztetek fel, kivált Angol-, Francia- és Németországban, különféle hegynemekben, de legtöbbször mészhegyekben. A' harmadrendű tengeri mészkőben, Franciaország, Szicília és Olaszország' déli tengerpartjain, mindig új meg új csontbarlang fedeztetik fel. A' német csontbarlangok közt nevezetesek a' herczinai erdőben a' már régóta híres Baumann' barlangja (Baumann's Höhle) 's a' schwarzfelsi vagy az Egyszarvu-barlangja (Einhorns-Höhle); a' muggendorfi és gailenreuthi a' franconiai Jurában, hol a' Wiesent' völgyében, nem messze egymáshoz huszonnégy barlang találtatik; az úgy nevezett Tehenlyuk (Kuhloch); az altersteini nem messze Glücksbrunnhoz, egykor kobaltműhely most gyapjufonalgyárhoz; Westphaliában, Isarlohe mellett a' sundwigi 's Rosenbeck mellett a' hohlersteini; a' sváb Jurában, hol több mint harmincz barlang találtatik, a' Károly-barlang Erpfingen mellett; Carinthiában az adelsbergi; Hollandiában

Maestricht mellett a' szentpéterhegyi; Angliában a' banwelli, chudleighi (Pixy's Hole), kenti (Kent's Hole), különösen pedig a' kirkdalei. Franciaországban *Marcel de Serres*, montpellier-i professor, jeles munkájában a' csontbarlangokról ¹⁾ az angol, belga és német barlangokon kívül, huszonhárom francia csontbarlangot ír le, mellyek közül a' Lunelvieli, igen nevezetes csontbarlangról, két tisztársával összevagyva; egy külön munkát adott ki ²⁾. Dr. *Lund* dán tudós Brasilia' belsejében valami 200 csontbarlangot vizsgált meg, mellyekben többek közt 115 nemét találta az emlős állatoknak, holott most azon tájékokon csak 88 nem él. Éjszak-Amerika is több csontbarlangot mutathat fel. Felső-Canadában a' Lanark tartományban a' Mississipp'i partján, Perth falujától 23 mérföldnyire, fedeztetett fel 1824. egy barlang, mellyet *John Bigsby* írt le ³⁾, 's mellynek hosszúsága 25, szélessége 15, magassága 5 lábnyi. Az itt talált nagy állatcsontok Montrealban őriztetnek. Kentucky' déli részében nem rég egy nagy mammutbarlang fedeztetett fel, két folyóval, mellyből eddig mintegy 14 angol mérföldnyi vizsgáltatott meg ⁴⁾. China' hegyeiben nagyszámu barlangok 's mély repedések találatnak, mellyekben egy chinai földleirő szerint sokszor kővévált állat- és embercsontok találatnak ⁵⁾. Uj-Hollandiában nevezetesek a' wellingtonvölgyi csontbarlangok. Honunk eddig fölfedezett csontbarlangjait, külföldiek mind eddig jobban ismerék nálunknál. *Cuvier György* már 1806. és 1807-ben, a' párisi természethistoriai museum' évkönyveiben a' német- és magyarhoni barlangokban találató ásványcsontokról két értekezést írt ⁶⁾. Később egy amerikai folyóírásban fordul elő egy értekezés a' Honth vármegyében talált mammut és elefánt-

¹⁾ Essai sur les Cavernes à ossements et sur les causes qui les y ont accumulées; par *Marcel de Serres* Prof. de Mineral. et Geol. à la Faculté de sc. de Montpellier. Troisième edit. revue etc. Paris, Lyon, Montpellier. 1838. 8r.

²⁾ Recherches sur les ossements humatiles des Cavernes de Lunel-Viel; par MM. *Marcel de Serres*; *Dubreuil*, Prof. d' Anat. à la Fac. de Med. et *Jeanjean*, Conserv. et Prepar. de Zool. et d' Anat. Montpellier, 1839. 4-edr. 21 kőrajzzal.

³⁾ Silliman's American Journal of Science. Juin 1825. 354. l.

⁴⁾ Echo du monde savant. 1842.

⁵⁾ Journal asiatique. Oct. 1840. 282—288. l.

⁶⁾ Sur les ossements du genre de l' Ours, qui se trouvent en grande quantité dans

csontokról¹⁾. A' legelső tudósítást azonban a' magyarhoni csontbarlangokról *Paterson-Hayn*-nak köszönjük²⁾. Később *Brückmann*, wolfenbütteli orvos bővebben leírta azokat³⁾. Azon barlangokat írák ezen tudósok le, mellyek Liptó vármegyében a' Kárpatok' déli lejtőjében Magyar- és Lengyelország' határain találtnak, 's mellyeket az odaváló nép *Sárkánybarlangok*-nak nevez, mivel az azokban találtató roppant nagyságu csontokat sárkányoknak tulajdonítja. Reménylhető egyébiránt, hogy természetvizsgálóink e' fontos tárgy iránt élénkebb figyelemmel viseltetvén, több csontbarlangokat fedezendnek még fel honunkban, mire gazdag találhelyül ajánlkoznak honunk' több részein, nevezetesen Liptó, Trencsin, Árva, Nyitra, Zólyom, Gömör, Szepes, Torna 's más megyékben fekvő tömött mészkőhegyek, mellyek' keblében, hihetőleg számos barlangok rejteznek.

A' csontbarlangok' alja rendszerint agyag- és iszapból áll, sokszor gömbölyded kavicsokkal vagy mészkődarabokkal vegyítve. Néha a' kavics egész rétegeket képez. Ezen özvívzi rakodmányt (depôt diluvien) a' legtöbb esetekben, kisebb nagyobb vastagságu csepkőhéj (stalagmites) fedi, mint jég a' vizet, vagy tejfűl a' tejet. Ezen csepkőhéjképzeta' felülről leszivárgó meszes víznél fogva folyvást tart. Sokszor ezen héjon felül, még egy más barnás agyag vízári rakodmány (depôt d' alluvion) fekszik, mellyben leginkább növényi maradványok találtnak. Ezen rakodmány újkori 's benne gömbölyű kavicsok soha sincsenek. Ezen csepkőhéj alatti agyagban fekszenek már az állatcsontok és sokszor mélyen. A' chudleighi barlangban 3—4 lábnyi mélységre találta *Buckland* a' héj alatt, az özvívz előtti állatmaradványokat, többek közt hiéna-, dámvad- és medvecsontokat. Néha van két csepkőhéj is, mint

certaines cavernes d' Allemagne et de Hongrie. Annales du Museum d' hist. nat. T. VII. 1806. 301. l.

— Sur les espèces des animaux carnassiers, dont on trouve les ossements mêlés à ceux d' ours dans les carrières d' Allemagne et de Hongrie. U. o. T. IX. 1837. 428. l.

¹⁾ American Journal of Science. No 2. mai. 1823. 386. l.

²⁾ Ephemerid. naturae curios. 1672, obs. CXXXIX. és CXCV.

³⁾ Epistola itineraria 77, és Breslauer Sammlung, 1725, 1-tes Quart. 628. l.

a' kirkdalei barlangban, 's a' csontok a' két héj közt 's az alsó alatt vannak. Azonban ez igen ritka eset 's a' csepkőhéj rendszerint később fedé be az állatmaradványokkal teljes vízári rakodmányt. Érdekes volna tudni, micsoda állapotban találtatott eredetileg a' tiffnai barlangok' alja, 's micsoda arányban voltak iszap, kövek és csepkőhéj? Igen hihető, sőt csaknem bizonyos, hogy a' Benebarlang' alját egykor csepkőhéj fedé; de nem a' másikat, melynek falai csepkövet nem képeznek, noha beltjain 's falain szüntelen szivárog a' nedvesség, 's nem is olly mulhatlan föltételnek látszik a' csepkőhéj a' csontok' épségben maradására, mint Huot állítja, ki azt mondja, hogy a' hol csepkőhéj nincs, ott az állatcsontok is hiányzanak. A' Lunel-véli gazdag csontbarlang' alját nem fedí csepkőhéj 's vannak több más barlangok is, hol ez hiányzik. A' csepkő' jelenléte valamelly barlangban, Buckland szerint, úgyis csak történetes és épen nem fontos körülmény, mert csepkő csak ott képződik, hol a' belt vagy falak' hasadékain átszivároghat a' víz. Hol ez nem történik, ott a' csontok az üdvízi agyagban vagy kavicsrétegben vannak. De másrészt a' csepkőhéj alatt sem találtatnak mindig ásványcsontok. A' wellingtonvölgyi barlangban, Uj-Hollandiában, professor Jameson szerint ott, hol az alj csepkőhéjjal van fedve, épen semmi csont sem találtatott. Azonban ezen viszonyoknak kikutatása 's lehető meghatározása, minden esetre érdekes. Vajha a' honunkban ezután fölfedezendő vagy megvizsgálandó csontbarlangok, a' tudomány' kíváncsival megegyezőleg ismertetnének meg! —

Az ásványcsontok' teljes és pontos meghatározása, nem olly könnyű mint az sokak előtt lenni látszik, mert gyakran megtörtént, hogy még a' hasonlító-anatomiában jártas tudós is megcsalatozott annak meghatározásában, micsoda állaté volt ez vagy amaz ásványcsont, 's micsoda saját tulajdonságokkal birt azon állat; és ez nem csuda, ha meggondoljuk, hogy ugyan azon rendű állatok, sokszor nagy különbségű csontvázsal bírnak. Így, hogy egyet említsek, az emlős-állatok' nyakcsigolyáinak száma közönségesen hét, akár több lábnyi hosszú legyen a' test' azon része, mint a' girafánál, akár néhány vonalnyi mint a' czethalféléknél; de a' kis lajhárnak¹⁾ kilencz csigolyája van.

¹⁾ *Bradypus tridactylus*. Brasiíliaan Marcgrave szerint Aïnak nevezik.

Ezen kivételt a' közönséges szabályból *Bell Tamás*, vizsgálatinak azon eredménye által igyekezék elhárítani, hogy az a'nál azon számbefeltti csigolyák nem nyak-, hanem valósággal hátcsigolyák, 's hogy oldalnyújtványaikhoz bordák ragadnak, mint a' többi hátcsigolyákhoz, csak hogy ezen bordák, nem egyebek mint apró csontkezdemények, mellyek a' húsban elvesznek ¹⁾. Azonban, fájdalom! midőn ekként kivívja egy részt az érdemes természetvizsgáló egyik törvény' közönséges voltát, más részt egy más törvény' közönséges voltát csonkítja meg 's ekként empiricus törvényeink' ingatagságát bizonyítja be. Eddig ugyanis az első bordák, minden emlős állatoknál a' mellcsontba ízesültek; Bell' tapasztalatánál fogva pedig ezen szabály nem lenne általános, mivel ezek szerint az a' mellcsontja nem ízesül az első bordák' csontkezdeményeivel sőt azokkal semmi viszonyban nincs. Akár egyik akár másik nézet álljon, minden esetre nehéz a' tökéletlen csontváz után kitalálni, hogy e' vagy ama' kiholt állatnak, hét nyakcsigolyája volt-e vagy több. Innen sokszor csaknem lehetetlen teljes bizonyossággal meghatározni, micsoda különösségekkel bír azon állatcsontváz, mellyből csak néhány darabot birunk 's illy tökéletlen adatok után ép olly nagy csatlakozás volna, az egész állat' egykori képét nyujtani, mintha valaki egy emberi csontvázat rajzolt volna le, azon roppant nagyságu teknősbéka' néhány év előtt fölfedezett csontjai után, mellyeket mivel fűrészes szélei voltak, mint az emberi koponya' varrányai, eleinte emberi koponya' darabjainak tartottak, 's már sokan azt képzelék, hogy egykor olly emberi faj létezett a' föld' színén, mellynek feje 3—4 lábnyi átmérőjű volt ²⁾. Vannak ásvány-állatok kivált a' régibb képletekben, mellyek minden vele legnagyobb rokonságban levő nemekkel, szembezők ellentétben állanak, 's mellyeket ennél fogva a' tudomány kitalálni nem képes. És az illy esetek nem épen ritkák. Szükség hát a' leg-

¹⁾ Transactions of the Zoological society of London. Vol. I. Part. II. London. 1835.

²⁾ A' tizenhetedik század' vége felé, bizonyos *Mazurier* nevű beaurepairi sebész, csontokat mutogatott Párisban, mellyekről azt monda, hogy azok Teutobochus király' csontjai. Ezen csontok — híres tárgyai a' *Habicot* és *Riolan* közti hosszú vitatkozásoknak — most a' párizsi múzeumban vannak. Nem elefántcsontok azok, mint Riolan hívé, hanem mastodoncsontok.

nagyobb vigyázattal lenni, a' palaeontologiai meghatározásokban, nehogy a' valóság' utjáról a' mesék' országába tántorodjunk.

Ügyes és az összehasonlító-anatomiában jártas természetvizsgáló egyébiránt gyakran egy ásvány csontdarabból is képes meghatározni, micsoda állaté volt egykor ez vagy amaz állatcsont. Fényes bizonysgát adá ennek egykor *Cuvier* a' halhatatlan francia természetvizsgáló. A' megholt *Jefferson*, éjszakamerikai elnök *Cuvier*-nek egy magánosan talált körömcsontdarabot küldé. *Jefferson* maga a' csont' nagysága 's alakjából ítélve, valami óriási nagyságu húsevő állat' csontjának tartá azt. De *Cuvier* a' boncztan' törvényeinek mély ismeretéből indulva, az ízlapok' bizonyos jellemeiből megmutatta, hogy azon állat a' lajhárral vagy *Bradypussal* rokon volt. 'S ezt ő akkor mondá, mikor még az óriási ásványlajhár nem ismertetett. Csak később fedeztetek fel egy virginiai barlangban, ezen szörnyű állatnak (*Megalonix*, nagykörmű) többi csontjai, mellyek *Cuvier*' határozatának pontosságát tökéletesen bebizonyítják ¹⁾.

Miként lehet biztosan menni az ásvány-csontok' meghatározásában, 's így az állatok' újraöszverakásában (*restoration of animals*, mint az angolok mondják); miként lehet jelesen meghatározni, micsoda serghez, vagy családhoz tartozott azon állat, mellynek csontja, bármilly töredék legyen is az, előttünk van; végre micsoda nemhez tartozott, 's ha azon nem különbözött-e és miben a' most élő nemtől, azt *Cuvier* a' hasonlító-anatomia' világánál kivívta. Ezen nagy érdekű és fontos tudomány, mellyre *Cuvier*' kezei alatt új évszak nyílt fel, nyújtá az elvet, az elveszett állatnemek' újraöszverakására, 's ezen elv, az *alakok' kölcsönös viszonya* (*corrélation des formes*), melly által valamelly állat' minden részét ki lehet találni, akármelly más rész által. Egy olly mesterséges gépelyben mint az állati test, világos hogy minden

¹⁾ Sur le *Mégalonix*, animal de la famille des paresseux, mais de la taille du Boeuf, dont les ossements ont été découverts en Virginie, en 1796. *Annales du Museum d'hist. nat.* Tome V. p. 358.

— Description of the fossil Bones of the *Megalonix* in *Dr. Harlans Medical and Physical Rechearches*.

rész, egymással szükségesképeni viszonyban van, egyik rész a' másiknak felel meg, hogy így a' részek' összhangzása által, egy lény, egy rendszer álljon elő. Ezen részek' egyikének alakja sem változhatik hát, a' nélkül hogy a' többiek is szükségesképen ne változzanak. Innen egy rész' alakjáról minden egyéb rész' alakjára következést lehet huzni. Vegyünk fel egy húsevő-állatot, ennek szükségképen az érzékek' 's a' mozgás' olly életműveivel, olly lábujjakkal 's fogakkal, olly gyomorrall 's belekkel kell birnia, melyeknél fogva prédáját észrevehesse, elérhesse, megfoghassa, széttéphesse és megemészthesse. És ezen föltételeknek szigorú láncolatban kell egymással lenniök, mert ha közölök csak egy hiányzik is, a' többiek siker és eredmény nélküliek lesznek 's az állat nem létezhetik. Vegyünk fel egy fűevő-állatot 's mind ezen föltételek megváltoznak. A' fogaknak, lábujjaknak, gyomornak, beleknek, az érzékek' 's mozgás' életműveinek új alakokkal kell bírniök 's ezen új alakok mindig bizonyos arányban 's viszonyban leendenek egymással. Innen ezen részek' csak egyikének, p. o. a' fogaknak magoknak alakjából, következtetni, és pedig bizonyossággal lehet következtetni, millyen alakokkal bírtak a' lábak, az állkapcza, a' gyomor, a' belek. Minden rész, minden életmű, egymásból foly hát le, 's olly kitünő ezen lehozás' csallhatatlansága és szigorúsága, hogy *Cuvier* gyakran egyetlenegy csontból, egyetlenegy csontlapocskából, megismeré ez állatot; hogy egy két csonttöredékből, illyen vagy amollyan csontokból különbség nélkül, ismeretlen fajokat, nemeket határozott meg; hogy így egyetlenegy részből az egész állatot visszaállitá 's mintegy önkényesen visszaszületteté.

A' *Cuvier* által megalapított törvények' helyességét, hogy egyetlenegy csont' studiuma által, meg lehet határozni, micsoda nemhez vagy fajhoz tartozott azon állat, mellýé az volt, bizonyítja többek közt az is, hogy midőn 1839-ben a' párizsi új városház végett ásások tétettek, tizenhét lábnyi mélységre, a' kavicscsal vegyített sárga homokban, egy ép, 's roppant felkarcsont találtatott, mellýet *Arago* úr dec. 3-d. 1838. mutatott be a' francia academiának, 's mellýet *Valenciennes* úr megvizsgálván 's más rhinocerus-csontokkal összehasonlítván, úgy találta, hogy az a' *Cuvier* által válaszfalasorru rhinocerusnak (*Rhinoceros*

tichorhinus) nevezett kiveszett fáj' csontja, mellynek az afrikai kétszarvú rhinocérussal legtöbb hasonlatossága volt ¹⁾).

Ezen bámulatos eredményekre vezető pontos és szigorú módszert, az egymással összevezavart csontok' megkülönböztetésére 's így valamelly állatnak néhány darab csont utáni összeverakására, még nagyobb tökélyre emelé prof. *Blainville*, nagy becsü de drága munkájában, mellyből már több füzet jelent meg ²⁾), 's mellyben ő még sokkal jobb módszert követ, mint *Cuvier*, *Parkinson*, *Pander* és *D'Alton* hasonló tartalmú munkáikban követtek. Ezen munka' elsőségét neveli az ásvány fogaknak folytonos és különös tekintetbe vétele, mi még eddig nem történt. A' fogak, mellyeket *Blainville* egy különös csontsereghez sorol, mellyet ő *Phaneros*-nak nevez, fontos szerepet játszanak az ősvilági állatok' meghatározásában, mit már *Cuvier* is kiemelt, de nem eléggé méltatott. Azonban *Blainville* mind azon nehézségeket elősorolja, mellyek sokszor csaknem lehetetlenné teszik annak teljes bizonyossággal meghatározását, micsoda különösségekkel birt azon állatcsontváz, mellyből csak néhány darabot birunk. Innen méltán kétkedni lehet, sok meghatározások' helyességén, az állatok' ugynevezett újraösszeverakásában, mellyek az utóbbi években sokszor olly gondatlan készséggel történtek.

A' tufnai barlangokból kiásott csontok, sokszor bámulásraméltó épségűek, úgy hogy sokan kétkedének a' jelen vendégek közül, sőt némeltyek hinni sem akarák, hogy azok olly nagy régiségek. Azonban ez nem ritkaság. Breingues-ben Franciaországban, 1816-ben fedezett fel, tizenhatsz méternyi mélységre a' föld alatt, egy három ágazatu barlang, tömve részint ismeretlen, részint Európában nem található állatok' csodálatos mennyiségű csontjaival. Ezen csontok' legnagyobb része olly ép volt, mintha csak épen akkor fosztattak volna

¹⁾ *Mémoires encyclopédiques des sciences*. Févr. 1839.

²⁾ *Oxéographie, ou description iconographique comparée du squelette dentaire, des cinq classes d'animaux vertébrés récents et fossiles, pour servir de base à la Zoologie et à la Géologie*. Par M. *Ducrotay de Blainville*, Membre de l'Institut. Prof. d'anat. comparée au Muséum d'hist. nat. Avec des planches par M. *Werner* in fol. Paris, 1839.

meg a' hústól; de mihelyt kitették a' külső levegőnek, azonnal cse-
repesek, fehérlők levének¹⁾. A' csontok' frisesége 's épségénél fogva
hát, egy perczig sem lehet kétkedni azok' régiségéről, mihelyt tekin-
tetbe vesszük a' csontok' azon valóban különös tulajdonságát, hogy ked-
vező körülmények közt évezredekken át épségben megmaradnak. 'S ezen
tulajdonság onnan ered, mivel a' csontok, földi és állati, egymással ben-
ső összeköttetésben levő, anyagból állanak, mellyek' összefüggésének
a' nedves föld különösen kedvez. Ezen életműves és életműtelen ele-
mek' aránya, az állatok' különböző seregeiben, sőt ugyanazon állat'
különbféle csontjaiban is felette különbözik. A' porczogós halakban az
életműves anyag' mennyisége nagyobb; de a' hátgerinczes állatok' ma-
gasb rendeinél a' halantékcson't sziklás részében, melly a' hallás' finom
életművét tartja 's őrzi magában, a' földi anyag felette nagy mennyi-
ségű. Az elefánt' halantékcson'tja olly tömött mint a' márvány.

Az emlős állatok' csontrendszere, nagyon különbözik Blainvil-
le szerint a' hátgerinczesek' más seregeinek csontrendszerétől, mivel
benne az életműtelen anyag aránylag igen sokkal több, mint az élet-
műves, melly utolsó csaknem kocsonyanemű 's benső összeköttetése a'
földi vagy életműtelen anyaggal képessé teszi arra, hogy bizonyos kö-
rülmények közt a' széthomlásnak ellene álljon, csaknem határozatlan
ideig a' halál után. Valóban a' montmartrei kőhányákból kiásott cson-
tok megfeketültek, midőn azokat *Vauquelin* a' tűz' hatásának tevé ki.
Némelly kiholt állatok' csontvázában, olly rendkívüli mennyiségű álla-
ti anyag van hogy, mint mondják, a' *Toxodon*' csontjai egy szeszlám-
pa' lángja által fölmelegítettén, nemcsak igen erős állati szag fejlett
ki, hanem a' csontok gyenge lánggal is égtek. Cuvier egy ásvány ele-
fántfogat vízzel feleresztett hydrochloricus savanyba tévén, a' porczo-
gós vagyis állati rész olly tökéletesen visszaállott, mintha a' fog eleven
elefánté lett volna. Ha tudniillik fris csontot föleresztett savanyban áz-
tatunk, a' földi részek felolvadnak, 's az állati rész, a' csont' egész
alakjában fenmarad, szilárdságától teljesen megfosztva. A' meleg' mun-
kálata által ellenben az állati rész lesz semmivé, 's a' földi részek ma-
radnak külön fen. Egy *Elephas primigenius*' fogtömegéből porczogó-

¹⁾ Bulletin des sciences naturelles et de géologie. Tome VII. Paris 1825. 322. l.

állományt dr. *Winter* is előállított, miután az alapphosphorsavanyu mészt, salétromsavanyban felolvasztotta ¹⁾. Érdekes hogy ezen állomány évezredeken át olly épségben megmaradt. Legközelebb zwickau-i gyógyszerész *Bischoff*, az ölsnitzi gazdag csontbarlangbóli többféle ásvány-csontokkal tett kísérletei által kivívta, hogy ezen állomány kisebb nagyobb mértékben még mindig jelen van, a' környező csontföld által megóvatván az atmosphaera' befolyásától ²⁾.

Azonban nem minden csont marad meg egyenlő épségben, mit némileg a' megelőzőtt külső befolyások 's körülmények látnak elhatározni. Némelly csontok kemény, mások porhanyu állapotban találtnak. Olly csontok, mellyek sokáig valának kitétetve a' levegőnek, mielőtt a' vizár által valamelly barlangba sodortattak volna, megfosztatván az állati enyvtől, elpurhásodnak, 's könnyen széttüredeznek. Legfrisebb állapotban maradnak meg a' fogak, mellyeket bizonyos hüvely (*Crusta petrosa*) von be. Ezen hüvely a' fogak' minden domborodásait 's mélyedéseit követi, 's a' kereszttrészen, kristályos-rostos alkatot mutat, melly hasonlít a' fogak' mázához. Az ebfogak azonban nagyobb felületöknél fogva kevésbé állhatnak ellent a' hosszú idők 's külső erőszak' befolyásinak, honnan zománczhüvelyök többnyire megrepedezve 's lepattogva találtnak.

A' csontbarlangokban többféle állatok' maradványi találtnak, mind a' ragadozók' mind a' főevők' seregéből, amazokból hiénák, oroszlánok, medvék, farkasok, rókák stb, ezekből elefántok, rhinocerusok, szarvasok, dámvadak, ökrök stb. eff. Legnagyobb része azonban a' barlangokban talált csontoknak medvék 's hiénáktól származik. Általában

¹⁾ Jahrbuch für practische Pharmacie 1840. 222. l.

²⁾ Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geognosie, Geologie und Petrefactenkunde. Herausg. von den Professoren *Leonhard* u. *Bronn*. Stuttgart, 1842. 145. l. *Bischoff* ur' érdekes kísérleteiből az is kiviláglik, hogy mennél régibb valamelly ásvány-csont, annál rövidebb idő alatt olvad fel sósavanyban; a' nem-ásvány 's fris csontok, csak 10—12 óra alatt olvadnak fel, mi által ezeket amizoktól valószínűleg megkülönböztethetni. Minden ásványcsont' olvadéka erősen festett volt, a' benne lévő sok vastól, ellenben a' nem-ásvány csont' olvadékában csaknem semmi vasat sem lehetett fölfedezni.

a' húsevők' (ferae) családja igen számos volt az őskorban. Az európai csontbarlangok' nevezetes részében, nagyszámu hiénacsontok találtaknak. Leghíresebb e' tekintetben a' kirkdalei barlang Angliában, melly 1821-ben találtak fel egy tó' partján 's mellyben *William Buckland* 1822-ben két- vagy háromszáz hiénát tanusító fogakat talált, több más állatok, mint tigrisek', medvék', farkasok', rókák', elefántok', szarvorrúk, nilusi lovak', tapirok', ökrök', szarvasok', menyétek', tengeri nyúlak' és madarak' nagyszámu 's őszvemarcongolt csontjaival¹⁾. De legnagyobb részében a' csontbarlangoknak, medvecsontok találtaknak kitünő mennyiségben, és pedig gyakran minden más állatcsontok' kizárásával²⁾.

A' tufnai barlangokban eddig talált csontok is legnagyobb részt barlangmedvék' (*Ursus spelaeus*) csontjai. Azonban még korán sem vagyunk tisztában ezen csontok' némelly részére nézve. Mert hogy a' határozat pontos legyen, a' hasonlító-anatomia' segedelmére van szükségünk, 's hol jutsz ehhez a' magyar földön, hol ezen felette nagy érdekű tudományt — mint, fájdalom! sok más egyebet — még mind eddig csak könyvekből ismerjük; hol a' tanító székekből csak historiai emlegetést hallottunk 's hallunk mind e' mai napig? Hol van a' hasonlító-anatomiai museum, mellyben ismeretlen csontokat, ismeretes állatok' csontjaival lehetne össze hasonlítani? A' kirkdalei barlangban talált csontokat rögtön össze lehetett hasonlítani *Brooks* ur' nagy állatcsontgyűjteményével 's a' sebészii collegium' museumábaniakkal Londonban; a' réztáblákat pedig *Cuvier* vizsgálta meg 's hagyá helyben. Nálunk határozatlanul kell heverni a' honunk' földén talált ősvilági csontoknak, melyeknek pontos meghatározása, hasonlító-anatomiai museum nélkül majdnem lehetetlen. De magok az olly nagyérdekű csontbarlangok is, még mind eddig várják a' tudományos vizsgálatot honunkban. A' funáczai

¹⁾ Account of an assemblage of fossil Teeth and Bones of Elephant, Rhinoceros, Hippopotamus, Bear, Tyger and Hyaena, and sixteen other animals discovered in a cave at Kirkdale, Yorkshire in the Year 1821. etc. (Philosophical Transactions for 1822. P. I. p. 171. with plates).

²⁾ A' legelső barlangi medvecsontok, hazánkban találtaknak 1622., a' benilori és oknoi v: gyis az ugynevezett Sárkánybarlangokban Liptó vármegyében. (Archiv der Urwelt. II. Bd. 1. Heft, S. 3.) Később Németország' több barlangjaiban nagy számu illy csontok fedeztetek fel.

és pesterei, vagy mint mások nevezik, esküllői, csepkövek 's ósvilági csontokkal gazdag barlangok a' Sebes-Körös és Berettyó közt; a' szemiluki csontbarlang Tata mellett; a' poracsvölgyi Szepesben, a' lipovai Hroneczen, hogy többet ne említsek, részvétlenségünk és hanyagságunk' eleven tolmácsai. Mi nagy figyelemmel van a' mívelt külföld illynemű fölfedezések iránt, mellyek a' tudományra nézve roppant fontosságuak, bizonyítja többek közt az is, hogy midőn a' lunel-vieili barlang 1824-ben fölfedeztetett, 's azt *Marcel de Serres*, montpellieri professor a' kormánynak bejelentette, ez azonnal mindennemű segedelmet nyújtott az abban talált nevezetes csontok' czélszerű kiásására 's megnyerésére. És ha ezen számtalanszor tanúsított meleg és komoly részvét a' tudományok iránt, tiszteletet gerjeszt egyrészt bennünk, egy olly nemzet iránt, melly politikai forrongásának minden viharai közt sem felejtkezett el a' tudományok' igényeiről, mint az értelmi haladás és innen eredő nemzeti szerencséslet' létalapos eszközeiről, 's melly kivált az utolsó évtizedek alatt olly nagyszerű áldozatokat tón a' természet-ember és világismeret' gazdagítására; másrészt bús érzet tölti el a' haladás' szent érzelmeitől dagadó hazafiúi keblet, azon gondolatra, hogy e' hon még mind eddig majdnem semmit sem tón a' tudományokért, hogy azok a' Magyarföldön még mind eddig idegen virágok; hogy nemzetünk még mind eddig sem juttat el azon világtörténeti tan' teljes méltatására, hogy a' polgárisodás' pályáján sikeres haladásnak egyedüli alapja az értelmi műveltség; hogy fényes családnév 's ragyogó címek, mint hiú 's csillám bábjátékok eltűnnek az ész' mennyei sugári előtt, 's hogy végre a' nemzeti nagyság' magasztos virága csak ott fejlfhetnek ki, hol tudományos műveltségen alapuló értelmi és erkölcsi fenség lelkesíti a' nemzet' jobbait.

Mint már feljebb mondatott, a' csontbarlangok' legnagyobb részében de különösen azokban, mellyek nagy hegyek' közelségében vannak, medvecsonatok találatnak kitünő mennyiségben. Cuvier szerint az ósvilági medvéknek három faja létezett: *Ursus spelaeus*, *arctoides* és *priscus*¹⁾. Ezekhez számlálták *Marcel de Serres*, az *Ursus Pitörri* és *metoposcainus*; *Schmerling* az *Ursus giganteus* és *leodien-*

¹⁾ Recherches sur les ossemens fossiles. Tome VI. p. 351—356. és 357.

sis 's Croiset az *Ursus nescherensis* fajokat, az újabb időkben fölfedezett csontbarlangok által nyújtott adatoknál fogva. Cuvier a' hasonlító-anatomia' világánál kivívta, hogy noha a' barlangokban talált medvecsonatok, a' közönséges medve' (*Ursus arctos*) csontjaival rokonságban vannak, birnak mindazáltal olly elhatározó sajátosságokkal, melyekből bizvást lehet állítani, hogy azon ősvilági fajok, a' most élőktől jellemzőleg különböztek. Ezen állítást, mellyet a' legjelesb természetvizsgálók alaposnak ismertek 's közönségesen elfogadtak, jelenen a' híres párizsi professor *Blainville*, megczáfolni igyekezik, fenn említett nagy munkájának nyolczadik füzetében. „Öszvehasználtván — így szól ő — mit mi nagy számú segédeszközeinknél fogva teheténk, a' gyűjteményeinkben találtató élő medvék' csontjait, Europa' minden részeiből származó barlangi medvék' csontjaival, úgy hiszszük, hogy ezek mind egy fajtól származnak, ugyan attól melly még ma is él Európában; de csaknem óriási nagyságot érve el, azon fajhoz képest, melly az Alpesek' és Pyrenaeusok' legtávolabb részeiben megszűnik létezni, 's igen keveset különbözve, az Éjszaknyugati-Amerikában élő medvétől (*Ursus ferox*). Az első nagyságu változatban a' kan képezi az *Ursus giganteus*, *spelaeus major*, *Pitorrii* és *nescherensis* fajokat; a' nőtény az *Ursus arctodeus* és *leodiensis*; míg a' másod nagyságu változatban az *Ursus spelaeus minor* a' kant, az *Ursus priscus* a' nőtényt képviseli.“ *Blainville* szerint ennél fogva a' medvefajt illetőleg nem lett volna szükség sem közönséges özönvízre, sem a' föld' létele' jelen viszonyaiban változásra, hanem csak az emberfaj' kiterjedésében folytonos haladásra, mi által a' föld' régibb állatlakóinak, el kellett vészniök. Egy olly kitűnő férfiúnak mint *Blainville*, illy minden eddigi tapasztalatokkal ellenkező állítmánya, méltán meglepte a' palaeontológiával foglalkozó tudósokat. Ezek közt müncheni professor *Wagner*, ki az ősvilági állatcsontok' vizsgálatában az erlangi egyetem' gazdag gyűjteménye által segítettve, érdemeket szerzett, *Blainville*' új tanítmányát szoros vizsgálat alá vevé.

Cuvier 's más természetvizsgálók szerint három jel által különbözik a' barlangi medve kitűnőleg a' közönséges medvétől; 1) túlnyomó nagysága által; 2) a' homloknak az orrcsontoktól lépcsőzetes elválása által, rendkívül kidomborodó homlokdombokkal, melyek közt széles

és mély völgyelet áll elő; 3) az ebfogak melletti apró pótlékfogak csak ritkán találtnak az alsó állkapczában, a' fensőben pedig mindig hiányzanak, 's hiányzik a' tulajdonképi zápfogak melletti fog is. A' barlangi medve, a' legnagyobb most élő medvénél $\frac{1}{3}$ sőt $\frac{1}{4}$ részszel is hosszabb volt, 's találtattak 16 's több hüvelyknyi hosszú koponyák is.

Blainville ezen jellemző vonásokat minden nyomatékosságuktól meg akará fosztani. Prof. *Wagner* ennél fogva, új critical vizsgálat alá vevé a' szóban levő medvefajokat, melyből ellenmondhatlan bizonyossággal kijő, hogy a' magas homlokú barlangi medve (*Ursus spelaeus* Blumenb., *fossilis fornicatus* Cuv.) 's az ennél sokkal ritkább laposfejű medve (*Ursus arctoides* Blumenb., *Ursus fossilis planus* Cuv.) valóban minden élő fajoktól különböző fajok voltak, 's hihetőleg legszélsőbb határpontokat képzének, melyek közt ugyan azon faj' typusa sokféle változatokban játszott; hogy továbbá ezen fajok' kiirtása nem az emberekől származott — mint *Blainville* állítja — hanem erőszakos catastrophe által történt ¹⁾.

Érdekes kérdés már, miként jutottak a' barlangokba ezen állatcsontok? Prof. *Zipser*, fenn említett beszéde szerint ingadozónak találván a' fölemelkedés- és jégtheoriát, özönvíz' eredményének tartja ezen állatok' ideszorulását. Egy más értekezésemben előadtam, miként *Hunter*, *Rosenmüller*, *Cuvier* 's különösen *Buckland*, a' kirkdalei barlangról ítélve azt hiszik, hogy azon állatok, melyeknek csontjai a' barlangokban találtnak, sok nemzedékeken keresztül ott laktak, 's haltak el. Prof. *Wagner* 's ő előtte *Esper* és *Goldfuss* ellenben azt vélik, hogy ezen állatcsontokat a' víz sodrotta be ezen barlangokba. Prof. *Wagner* különösen a' gailenreuthi barlangról ítélve, véleményét következő védokokkal támogatja: 1) a' gailenreuthi barlangbéli csontok nincsenek se megrágdalva, se széthasgatva; 2) a' barlang' azon részeibe, hol a' legtöbb csontok vannak, csak létrák 's veszélyes mászások által lehet jutni; 3) a' csontok nemcsak a' földön 's oldalfalakon, hanem —

¹⁾ Gelehrte Anzeigen der königl. Bayerischen Akademie. 1842. Nro 130—132, és Archiv für Naturgeschichte, herausg. von Prof. W. F. *Erichson*. Neunter Jahrg. 1. Heft. Berlin. 1843. 42. l.

mi igen nevezetes — a' barlang' boltjain is találatnak. Illy körülmények közt semmi más véleményt — így szól — elfogadni nem lehet, mint azt, hogy azon nagy állatokat valami hatalmas vízár megfulusztotta 's holttestüket a' gailenreuthi 's más szomszéd barlangokba sodrotta, és pedig amabban olly mennyiségben, hogy vele az egész barlang megölt¹⁾. Heidelbergai professor *Bronn*, legújabb igen becses munkájában, oda nyilatkozott, hogy mind azon barlangokról, mellyeknek tekintete nem azt mutatja, mintha eredetileg vízár által besodort állatcsontok által tölték volna meg, joggal fel lehet tenni, hogy azok egykor részint hiénáknak, részint medvéknek szolgáltak laktanyául, 's illyen volt, véleménye szerint, a' gailenreuthi barlang is, mellynek' üregeiben századokon keresztül éltenek és haltanak meg nagy számú medvék' nemzedékei²⁾.

Mi illeti a' tufnai csontbarlangokat, e' tekintetben a' fentebbi véleményekre vonatkozólag, különösen a' földünket egykor elborított vízözönök vonják magokra figyelmünket. *Cuvier*, az ősvilág' maradványinak nagynevű felújítója, örök becsű munkájában: „Discours sur les revolutions du globe et sur les changements qu'elles ont produit dans le règne animal“, ³⁾ mellynek egy pár évvel ez előtt jelent meg nyolczadik kiadása, azt állítja, hogy a' föld' jelen korszakát, három egymástól különböző állatnép előzte meg. Az első korszakban, midőn a' föld' legnagyobb részét víz fedé és szárazföld csak itt-ott emelkedett szigetenként ki belőle, a' földgolyó' első népességét nagyszámú és soknemű kétlakuak, hidegvérű tojó négylábuak, krokodílok, teknős békák, a' roppant szalamandra, 's az óriási és bizarr gyíkneműek (sauriens) tevék. — A' földélet' második korához tartoznak az ásvány vastagbőrűek (pachydermes fossiles), mellyeket *Cuvier* csaknem mind felfalált a' párisi gipszbányákban. Ezen középkori állatnépség, mint *Cuvier* nevezi, a' palaeotheriumok, lophiodonok, anoplotheriumok, anthracotheriumok,

¹⁾ Über die fossilen Säugethier-Überreste der Muggendorfer-Höhlen, mit besonderer Berücksichtigung der geognostischen Verhältnisse ihrer Lagerstätten, In den Münchener Gelehrten Anzeigen. Bd. IX. München 1839. S. 988. u. f.

²⁾ Handbuch einer Geschichte der Natur. 2-ter Bd. Stuttgart 1843. 456. l.

³⁾ Előttek fekszik a' hatodik kiadás. Paris, 1830. L. a' 112. 's köv. lapokat.

chaeropotamiusok, adapisok, mellyekkel egy korban húsevők, rágók, madarak, teknősbékák, halak 's egyéb állatok éltek — a' föld' színéről mind kiveszett. — A' harmadik korban, a' földélet' utolsó előtti korszakában, a' szárazföldet fedő homokos és iszapos fekvetekben, vagyis diluviumban, mint *Buckland* nevezi, új állatnépség tűnik fel: elefántok vagy mammuthok, rhinocerusok, mastodonok, hippopotamusok, megatheriumok, lovak, ökrök, szarvasok stb.

Ezen három korszak 's állatnépség' mindenike közt, a' tenger nagy rohammal borítá be a' földet 's húzamosb mulatásának világos jeleit hagyá hátra. A' földgolyó' utolsó catastrophéjának iszonyú romja, azon földhomok 's iszaphalmaz, melly mindenütt befedi lapályainkat, betölti barlangjainkat, bedugja szikláink' repedéseit, bizonyosan nem igen régi, mivel mint feljebb is látók, a' föld' újabb fekveteiben talál-tató ásvány állatmaradványok, sokszor meglepő épségben találatnak; nem igen régi, mondom, mert ezer év a' föld' életében annyi mint egy nap az emberében.

Ha már egyrészt hihetőnek látszik is, hogy a' tenger' árja egykor Hermanecz' környékein uralkodott, 's ez kergette az állatokat a' tufnai barlangokba, másrészt kétségesse teszi ezen állítást az, hogy ezen völgyekben, az itt mulatott tengerárnak semmi szembeszökő jelenségei nincsenek. Az Apenninusok' mindkét lejtős oldalán, egész Olaszországon keresztül, homokdombok' hosszú sora nyúlik el, mellyekben még gyöngyfényők 's szineikkel bíró 's ép csigákat talál-sz nagy mennyiségben 's gyakran elefántok, rhinocerusok, vízilovak, cset-halak, fizéterek, delphineek' csontjaival vegyülve. Ezen nagy fontosságu jelenethől, csaknem teljes bizonyossággal lehet következtetni, hogy a' tengernek az előtt sokkal magasabb állása volt mint most, 's hihetőleg olly magas, mint ezen homokdombok mutatják. A' szárazföldi állatok' csontjai, legnagyobb részt bizonyosan ezen nagy tengerár előtti időszakból erednek. Ha már az utolsó catastrophe előtti tengerár, ezen tá-jon olly magasán állott volna, mint a' tufnai barlangok, 's ha itt a' csavargó völgyek közt tovább mulatott volna, bizonyosan itt mulatásának több jelei volnának.

Hogy egyébiránt ezen tájakon egykor nagy vízözönök lehettek, bizonyítja azon homok és agyag dombláncz, melly az Ipoly' bal partján találattik Nógrád vármegyében, világos maradványival az egykor ott mulatott tengernek ¹⁾. Már 1767-ben számlálhatlan sokaságu kővé vált csiga- és kagylóhéjat találtak Nógrád vármegye' több helyén, különösen Varbónál és Salygónál ²⁾. Ecsegen, egy más nógrádmegyei völgyben, a' pinczék' falai, nyolcz kilencz ölnyi mélységben, csaknem merő tengeri csigahéjakból, nevezetesen a' *Cerithium pictum* héjaiból állanak. Nem lehetetlen, hogy azon óriási nagyságu kövesült fát is, mellyet jeles tagtársunk *Kubinyi Ferencz* fedezett fel Tarnócz helység' határában, egy mély medenczében 's mellyet én *Lithoxylon giganteum Kubinyii*-nek ohajtottam volna nevezni, a' nagy erővel berohanó vízözön hajtotta 's tette le ide ³⁾. 'S e' rendkívüli nagyságu fa távol földről jöhetett ide; mert ha igaz is hogy egykor földgolyónk' felületén a' növényi erő sokkal nagyobb 's egyenlőbben eloszlott volt, de ennek itt idegen földön létét, bizonyítani látszik magános volta. 'S hogy a' földhéj' rendkívüli változói hasonló tüneteményeket idéztek egykor elő, mutatja többek közt az, hogy Clare szigetén, Irland' nyugati partjánál, hatszáz lábnyi magasságon fekvő granitkődarabok alatt, nagy ásvány fatörzsökök 's gyökerek

¹⁾ L. Kubinyi Ferencz' értekezését a' magyar orvosok' és természetvizsgálók' második nagy gyűlésének munkálatiban. Pest, 1842. 67. l.

²⁾ Sammlung merkwürdigster Naturseltenheiten des Königreichs Ungarn, von M. Klein. Pressb. u. Leipz. 1778. 118. l.

³⁾ Ezen nagy érdekű kövesült fának eddig fölfedezett hossza 132 lábat vagyis 22 ölet, átmerője 3½—4 lábat tesz. Igen ohajtandó lett volna egyébiránt annak men-
nél körülményesb leírása, a' lehető hempergés általi lekopások' jeleinek előadása, specíficus nehezségének 's teriméjének kitanulása, a' körülte levő szenes darabok 's levelnyomatok' pontos leírása 's rajzolása, végre a' hátralevő daraboknak gondos kiásása, mellyek igen fontos következtetésekre nyujthattak volna alkalmat. Dr. *Wagner*, chemiai tekintetben vizsgálá azt meg 's úgy találá, hogy annak ⁸⁴/₁₀₀ része gyantás szénből áll, honnan azt gyantás fának gondolja lenni. Egyébiránt én is öszveköttöm ohajtásomat Kubinyi Ferencz uréval, bár ezen nevezetes darab, hazánk' ritkaságának gyűjteményét ékesítené nemzeti muzeumunkban.

találtatnak, holott egyébként a' szigeten, semminemű építőfa nem találtatik ¹⁾).

¹⁾ Kubinyi Ferencz ur, a' tarnóczi kövesült fát, méltán nevezi óriásinak 's maga' nemében ritkának, mivel hozzá hasonlót alig ismerünk. Ez előtt valami 36 évvel Pondicherytől tizenöt mérföldnyire Treevikera mellett talált *John Warren* kapitány, több nevezetes fakövületeket, mellyek a' tarnóczival nem mérközhetnek, mellyeket ő mégis csodás nagyságuaknak mondott. Warren' érdekes közlésének kivonatja egyébiránt, reményilem, nem lesz itt helyén kívül. Ezen egykor nagy terjedelmű helység' maradványaitól nem messze — így szól — egy különféle nagyságu, 40—50 lábnyi magasságu, 10—12 halomból álló láncz nyúlik el. Ezen halmok lágy agyag 's veres földvegyületből állanak. Ezen halmok' lejtőjén egy kővé vált fa tűnik ki, meztelen gyökerének két harmadával vizirányos fekvésben. Ezen fából, mellyet a' kővágók három darabba vágtak, még 22 lábnyi van meg, gyökere' átmérője hét, dereka alul három, közepén kettő, felül 1½ láb. Egy más kövesült fa, közel a' halom' tetejéhez fekszik majdnem egészen betemetve a' rétegbe. Némelly része ezen fának olly kemény mint a' kova, másika az ujjak közt elmálló. Egy másik fa nem messze 40 láb hosszú. Mind ezen fák vizirányosan fekszenek, 's ágaik' legkisebb részét sem lehet fölfedezni. Ezek bizonyosan a' kövesülés' folyama alatt száradtak össze 's mállottak szét. — Ezen szerteszték fekvő kövületek' száma, valami 15—20. Ezek közt különösen magokra vonták szerző' figyelmét egy kővé vált fa' darabjai. Ezen fák t. i. 3—4 lábnyi közökben mind keresztül vannak törve, — épen mintha egy hosszú kőoszlopot oldalt ejtenének, — honnan következik, hogy ha illy egyes darabok, elvesztik támaszokat, helyökből kimozdulnak, elhemperegnek, 's gyakran a' kővágó' kezeibe esnek. Az említett kövület' középrésze, vízfolyam' hatása által, a' két vég résztől elvált, 's darabjai leljebb de párhuzamban fekszenek. — Onnan, hol a' fa' teteje a' földréteg alól kitűnik, megmérvén egész a' gyökér' aljáig, 60 láb hosszúságu, — és így több mint felénivel kisebb a' tarnóczinál — átmérője felül két láb, a' középső kihult darabé három láb, a' derék alján négy és fél láb 's a' gyökér a' legvastagabb részen 8 és 9 láb, „a prodigious size — így szól szerző — if these fragments really once did belong to the same tree.“ Egy más különös tünemény egy körülbelül 30 láb hosszúságu fa, melly egyik halom' tetején csapinósan fekszik keresztül, úgy hogy a' vég részek a' földhalom' mind két oldalán láthatók. Illy kővé vált fák nemcsak ezen halmok' oldalában, hanem a' lapályon is itt-ott találtathatók 's hihető — mond a' szerző — hogy igen sok kővé vált fa találtatik föld alá rejtve. A' föld alá rejtett kövületek egyébiránt épebbek, mint a' levegőnek kitett részek. A' kővé vált gyökér sok helyen olly kemény, mint a' kovakő, könnyen szikrát ad 's töredékeny, ha hirtelen rá üt az ember; könnyen pallérozható 's gyakran tar-

Azonban kérdés, micsoda magassága lehetett itt egykor a' vizeknek? Igen hihető, hogy azon korszakban, mikor még az Atlanticum 's Középtenger nem függöttek össze Gibraltarnál, midőn még Egyiptom 's a' lombardiai lapály' nagy részét tenger fedé, mellynek akkori magasságát az Apenninusok' lejtőjén levő homokhalmok jelelték, honunknak is egy nagy részét 's különösen lapályait tenger fedé, mi még most is úgy volna, ha az áttörés Gibraltarnál meg nem történt volna. Azon őskorban más részt, midőn az Aral-, a' Caspium és a' Fekete-tengerek csupán egy tengert képeztek, ezen tenger egész Magyarország' szívébe nyomult 's valóban a' Duna' völgye, melly Moldván és Oláhországon keresztül Magyarországra felhuzódik, nem magasabb mint a' bessarábiai sivatagok, sőt Magyarország' közepe, a' Duna és Tisza közt csak száz 's nyolczvan egy-néhány lábnyira emelkedik, a' tenger' színe felett; honnan bizonyos, hogy a' nagy tenger, melly Ázsia' szívébe egyrészt, másrészt pedig Europa' közepébe terjeszkedett ki, itt egy nagy öblöt csinált, melly Nóg-rád' 's Zólyom' völgyeibe is feltolta vizeit. 'S ezen nagy tenger, melylyen a' hajók egyrészt az Oxuson és Jaxartesen, Ó-India' közelségébe, a' Volgán fel az éjszaki tájakra 's a' Dunán Németország' közepébe szállonghattak, mind addig tartott, míg konstantinápolyi gátját a' Bosporuson át nem töré. 'S hogy ezen kor alatt, ezen nagy tenger' tükre legalább is kétszáz lábbal magasabban állt mint most, sok jelekből világos. *Pallas* szerint a' régi tenger' partjai legalább negyven mérföldnyi távolságra a' mostanitól, 234 lábnyi magasságra emelkednek fel, a' sivatag

ka ereinél fogva hasonlít az agáthoz, honnan belőlők a' drágakő-árusok nyaklánczokat 's karkötőket készítenek. Szerző azt hiszi a' szomszéd fákkal össze hasonlításból, mellyek közt legnagyobbak a' tamarindus és banianfa, hogy itt egykor pompás és messzeterjedő tamarindus-erdő volt. — (An account of the petrification near the village of Treevikera, in the Carnatic By Captain *John Warren*. In the Asiatic Researches or Transactions of the Society instituted in Bengal etc. Vol. XI. London 1812. 4-o 1 és köv. l.) Nagy figyelmet érdemlő kövesült fadarab fekszik, Budától egy orányira, Török-Balinton, Festetics Gusztáv őmlga' kertjében. Ezen fa a' közel lévő erdőben találtatott, honnan tizenkét ökörvonta a' kastélyba. Magassága ezen fakövületnek 4 l. 7½ h., átmérője 2 l. 7½ h. vastagsága 1 l. 2—3 h. — A' fának t. i. nincs meg egész körülete, hanem csak középféle, 's mivel külső felülete jó formán le van tördelve, eredetileg igen vastag lehetett.

felett, melly azonban a' tenger' színénél sokkal magasabb. *Toll, Clarke* 's mások feljegyezték; hogy Délkeleti-Krimea' sziklafalain, mellyek a' mostani tenger' színe felett, néhány száz lábnyira fölemelkednek, nagy vas karikák vannak megerősítve, mellyekhez a' régi tudósítások szerint hajókat kötöttek. Még érdekesebb tudósítás az újabb korból az, mit báró *Stürmer* mond, Bécsből konstantinápolyi utleírásában, hogy midőn ő a' Haemus' éjszaki lejtőjén, azon regényes völgybe ereszkedett, mellynek alján *Paravadi* nyúlik el, fent a' függőleges sziklafalon, nagy vas karikákat látott vízirányos helyzetben, mellyek egykor, midőn ezen hegynyílás tengerszoros volt, mint a' Bosphorus, egyébre, mint a' lakosok vélik, nem használtathattak mint hajók' megkötésére ¹⁾. A' tengerek' ezen magasra nevedéséből eredt özönvizeket az éles elméjű prof. *Link* Amerika' kiemelkedésének tulajdonítja ²⁾, melylyet új föld gyanánt lehet tekinteni, minek vizsgálatába azonban itt nem ereszkedhetünk.

Hogy Zólyom vármegye' némelly mélyebb helyeit is egykor igen hihetőleg víz fedé, azt különösen a' Tót-Lipcsén túli Na-peniaska nevű homok halmokon véghetlen mennyiségben találtató nummuliták — mellyek *Ehrenberg* szerint csalánféregnemű állatok' hátlemezei — 's a' *Pecten* és *Serpula* nemekhez tartozni látszó kagyló héjtöredékek bizonyítják, 's a' honunk' nagy részét mineralogiai 's geológiai tekintetben bentazott jeles párizsi academicus *Beudant* szerint, ezen vízmedenczék, mellyek Liptó' völgyének több hasonnemű rakodmányival körülbelül egy vonalban vannak, hihetőleg azon korbóliak, midőn Magyarország' csigás üledékkal fedett lapályait tenger boritá, 's mellyek ennél fogva a' párizsi durva mészkő 's az Apenninusok alatti halmok' képződésével rokonságban vannak ³⁾.

Ha már ezekből tagadhatatlan, hogy hazánk' egész lapályát 's hegyes tájékainak is egy részét egykor tenger fedé, minek világos ma-

¹⁾ Skizzen einer Reise nach Konstantinopel. Pest, 1817. S. 160.

²⁾ Die Urwelt und das Alterthum, erläutert durch die Naturkunde. Berlin, 1822. I. Bd. S. 82.

³⁾ Voyage minéralogique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818. Par F. S. *Beudant* etc. Paris, 1822. 4-o Tome I. p. 448.

radványira mindenütt találhat a' földtanbúvár; más részt alig hihető, hogy Besztercebánya' környékén a' vizek nagy szerepet játszottak volna. Ellenben annál nagyobb lehetett itt a' vulcanicus erők' működése. A' nem messze lévő Kriván, az éjszakon fölemelkedő 's hosszirányban fekvő Alpések, mellyek sokszor több mint 6500 lábnyi magasságuk, 's a' legrégibb granithegyekhez tartoznak, a' 4572 láb magasságú Polana, melly egy a' legmagasb trachyt képletek közül hazánkban; a' Zólyom, Liptó és Gömör' határait jelező hegyek, mellyek az év' legnagyobb részében hóval fedvék, kétségkívül mind vulcanicus eredetűek. Azon nagy terjedelmű trachyt csoportozatok 's roppant tördelékek, mellyek Zólyom megyében, többnyire mészkőre és szürke inglára (Grauwacke) támaszkodva, találtnak; a' szomszéd Nógrád megyében kitűnőleg uralkodó trachyt képlet, a' nem messze levő Mátra, melly nem egyéb mint trachyt hegyek' csoportja, a' föld alatti tüzek' hatalmas munkálatit tanúsítják, miután ki van víva, hogy a' trachytok vulcanicus kitörések' eredményei. A' Zólyom 's különösen Nógrád megyében található pompás basaltképletek, a' több helyeken előforduló porfirsziklák, 's végre a' Mátra' alján elterülő hatalmas kőszén-fekvete, mind meg annyi erős biznysági annak, hogy ezen tájakon a' földhéj' jelen alakba öntésének fő mestere vulcan volt.

A' hermaneczi völgy, mellynek ég felé meredező sziklafalai egykor igen hihetőleg üszvefűggsben voltak, 's magok a' tufnai barlangok is a' föld' számos megrázkódásának 's gyakori fölemelkedéseinek szüleményei, mellyek által az eleinte vízirányas mészkőfekvetei helyzetüket megváltoztatták 's barlangokká alakultak. A' hermaneczi völgy párhuzamosan fut az Alpésekkel, honnan világos, hogy az azt képző hegyek is a' földhéj' hosszrepedéseiből emelkedtek fel 's már ezen szerkezetük mutatja, hogy itt nem víz, hanem tűz volt a' fő tényező. Már ha minden eddigi tapasztalatok ellen van, hogy a' vizek valaha a' tufnai barlangok' magasságaig emelkedtek, más részt még kétségesebbé teszi ezen állítást azon körülmény, hogy ezen barlangok 's azok' környéke, az egykor itt hullámozott víznek semmi jelét sem mutatják 's még kevesbbé nyujtanak tengeri termékeket. Ha e' mellett a' víz ezen barlangokat elérte volna, bizonyosan sokkal tágashakká vájta volna azokat, a' helyett hogy ezek' egyike tulajdonkép egy hosszú lyuk,

másika szinte keskeny menetű üreggel bir, mellyen, mint feljebb mondatott, csak hason mászhatsz által. Egy olly nagy erejű elem, mint a' víz, melly roppant kőszálakat nagy távolságokra seper, miután azokat erős öszvefűggsükből kifejté; melly borzasztó mélységeket s' roppant öblöket vájni, sziklatördelékek' megmérhetlen halmazát öszvetorlasztani, egész szigeteket helyükből kimozdítani 's megszakgatni és bevagdalni, egész tájakat idegen anyagokkal eltemetni képes, ezen barlangokban is más világosb, kézzel fogható jeleit hagyta volna hatalmának.

Ha szinte meg lehet is egyébiránt engedni, hogy a' föld' vulcanicus kora alatti vizek, többek közt csontokat, csontdarabokat, soknemű állatokat, gyakran nagy mennyiségben temettek homok és porond közé, mindennemű kavics és kőtöredék' halmazai alá; másokat iszap 's agyaggal keverve sodrottak be a' barlangokba 's sziklarepedésekbe; ha szinte igaz is, hogy az ősvilág' növényi és állati maradványinak épségben maradása nagy részt a' vizeknek köszönhető; de más részt ha meggondoljuk, hogy ezen barlangok' nem mindenikében vannak ásványcsontok, 's hogy sok barlangokban csak egynemű, többnyire ragadozó, de néha fűevő állatok' csontjai is találtattak, méltán következtethetni, hogy némelly barlangok tartózkodó helyül szolgáltak némelly ragadozó állatoknak, másokba pedig a' felháborodott elemek által szorítottak be.

Igaz hogy állati maradványok sokszor a' legmagasb helyeken találtatnak, mint például Quito' és Mexico' magas térein, mastodon és elefántcsontok, holott az első 7800 lábnyira van a' tenger' színe felett. Ennél még nevezetesebb az, hogy a' Himalaya hegyekben is találtattak ásványcsontok, mellyek most Londonban vannak, a' sebészi kir. collegium' museumában, 's mellyeket *Webb* kapitány dabai chinai tatároktól szerzett meg, kik őt bizonyossá tévék, hogy azokat a' Kylas' hófedte élén, az éjszaki lapon találták, a' szélesség' 32d. fokánál, melly helyet *Webb* 16,000 lábnyi magasságra számított. Ezen csontok ló-, dāmivad- és medvefajokhoz tartoztak 's a' benszülöttek szerint a' felhókból hullott geniusok' csontjai. Az Asiatic Society' egyik ülésében, majus 5d. 1831, *Gérard* utazó' naplójából olvastattak kivonatok, mellyek szerint ó Tibet' hóhegyeiben 17,000 lábnyi magasságon, talált egyes szikladarabokat kagylónyomatokkal, mellyeknek a' még sokkal magasb sziklacsúcsokról kellett leválniok. Egyremásra azonban az ezen kagylókkal együtt kévelt

hegyalakzatok, 16,000 lábnyi magasságra fekszenek, 's egy kőszál (cliff) a' legközelebbi lapály felett, egy angol mérfüldnyire emelkedett függőlegesen fel. „Épen midőn a' lussaci határon átléptem Bussalier felé — így szól — rendkívül megörültem, egy rakás osztriga' látásán, melyek úgy ültek a' sziklán, mintha élének ¹⁾.” *Buckland*, az egyetemes özönvíz' egykori szellemdús védnöke, még husz év előtt azt állítá, hogy ezen csontoknak az örökös hó' megyéjében találása olly szörnyű magasságon, csak abból magyaráztathatik meg, hogy ezen állatok' csontvázait a' víz-özön' hullámi vitték ezen helyre 's meritették a' homokba ²⁾. A' ferneyi patriarcha ellenben nem hitte az özönvizet. „Il aima mieux admettre, que des coquillages et des poissons petrifiés trouvés à des grandes distances de la mer, avaient été porté là par des voyageurs.“ — Így szól egy élet-írója.

Legújabbán egy igen tudós franczia író *Adhemar*, ismét mint az özönvizek' hóse lépett fel, érdekes munkájában: „*Révolutions de la mer*,” (Paris, Mathias 1842. Németül: Leipzig, Peter. 1843.) mellyben annak tudományos megmutatását tűzte ki magának, hogy földünket különböző időkben, több mint 10,000 lábnyi magasságu tenger fedé. Ezen nagy tünemény' teljesen kielégítő magyarázatát igényli Adhemar, azon állítása által, hogy a' föld' súlypontja, a' földi létel' különböző időszakaiban, majd az északi majd a' déli félgolyóba vándorlott, mi által szükséges-kép a' föld' felületén nagy változásoknak, különösen pedig nagy özönvizeknek kellett előállani. Ezen hypothesis szerint, minthogy a' földpálya' nagy tengelye minden 10465 esztendőben egészen ellenkező helyzetet kap, 's ennél fogva a' súlypont, egyik félgolyóból a' másikba megy; tehát minden 10465 esztendőben borzasztó catastrophénak kell előállani a' föld' felületén, de mindenkor az elébbivel ellenkező irányban. Így 11094 évvel ez előtt a' mi félgolyónk jég-tömeggel volt fedve, 's akkor egész Europa, Ázsia és Amerika tengermédek valának. Ellenben a' déli félgolyó száraz volt 's az azon élt emberfaj, az utolsó nagy

¹⁾ *Froriep's* Notizen aus dem Gebiete der Natur- und Heilkunde. 33-r Bd. Erfurt, 1832. S. 266.

²⁾ *Reliquiae diluvianae, or Observations on the Organic Remains etc.* London, 1823. p. 222.

özönvíz által, melly éjszakról délre terjedett, vészett el. Az ezt megelőzőtt özönvíz, ez előtt 14500 esztendővel, délről éjszakra, seprette 's részint hajtotta, a' déli éghajlatok' óriási állatait, a' mammuthokat, elefántokat, rhinocerusokat az éjszaki tartományokba, hol azok igen nagy mennyiségben találtnak. *Eschholz* és *Chamisso*, Éjszak-Amerika' partjain a' Kotzebue-Sund körül, $66\frac{1}{2}^{\circ}$ éjszaki szélesség alatt, a' tenger' színe felett 80 lábnyi magasságon fekvő erős jégben, számtalan csontjait találák az elefántoknak, szarvasoknak, lovaknak, bülényeknek 's egy még ismeretlen állatnak. A' csontok *Beechey* kapitány szerint a' megfagyott homok 's iszapban fekvének. Sibirianak majdnem minden kerületében lehet elefántcsontokat találni, de *Cuvier* szerint legtöbbet a' Jégtenger' szigetein. Az utolsó catastrophe *Adhemar* szerint ez előtt mintegy négyezer esztendővel történhetett, a' súlypontnak a' föld' középpontjához közeldése vagyis a' hidegnek az éjszaki félgolyóni megfogyása által, honnan *éjszaki özönvíz*nek neveztetik, 's ez sodrotta le véleménye szerint Svédország' 's Norvégia' hegyeiből az u. n. vándorköveket Német-, Orosz-, Lengyel- és Olaszországba. 1248 óta új időszak kezdődött földünk' életében 's azóta az éjórak' száma fogy a' déli, 's nő az éjszaki fűldsarknál. Ennek következtetésében a' déli félgolyó melegebb, az éjszaki ellenben hidegebb kezd lenni, 's így a' jégtömegek amott megfogyván, itt pedig megnövekedvén, a' föld' súlypontja, melly most a' déli félgolyóban fekszik, ismét a' föld' középpontjához közeld, honnan valami 6400 év múlva, ismét nagy jégmenet leend, 's a' déli fűldsarki tenger' hullámai éjszaknak rohanván, az általunk lakott földet tenger feddendi el, 's újra az éjszaki fűldsark melletti tartományok tűnendnek fel a' vízből.

Azonban a' fenn említett nagy és nevezetes tűnemények' kimagyarázására, nem szükség *Adhemar*' elmés és tudós fejtegetéseirez folyamodnunk ott, hol sokkal világosb 's bizonyosb nézet ajánlkozik. *Hutton*' theoriája, melly szerint minden rétegtelen hegynemek tűz eredetűek 's különböző korszakokban emelkedtek fel alulról — melly eszme már a' régiség' több jeles figyelői által kimondatott — az újabb időkben tudományos kimíveltetését nyervén, maga *Hutton*, Werner' híres tanítványa, *Buch Leopold* 's legközelebb *Elie de Beaumont* által, teljes bizonyosságú 's világos nézetté vált az is, hogy a' föld' különböző ré-

széin történt nagy változások, nevezetesen az oceánnak, kisebb nagyobb erejű betörései a' szárazföldre, a' földön levő roppant hegylánczok' kiemelkedéseinek eredményei, mellyek teljesen kielégítő magyarázatát nyújtják annak is, miként jutottak az őskori állatmaradványok sokszor olly rendkívüli magasságra.

Werner és Cuvier' véleményük szerint, a' szárazföld mindig állandó magasságu volt, de időszakonként kicsapott a' tenger, szörnyű magasságra emelkedett és ismét visszavonult, 's majd itt majd amott borított el hullámival egy darab földet 's majd innen 's majd amonnan huzta vissza azokat. Azonban azonkívül, hogy ezen véleménynek, a' hegyek' szerkezete ellene mond, ha ebből akarjuk a' hegyek' képzését kimagyarázni, hiában keresed nálok, ezen tengerbetörések' okát, mellyet azonban a' föld' belsejében munkálkodó tűz, olly kielégítőleg kimagyaráz. Ezen két nagy erő a' természetben, tűz és víz, képesek egyedül, a' föld' színén történt erőszakos változásokat kimagyarázni, 's valóban mindenütt is találhatni azoknak tagadhatatlan jeleire. Amaz a' föld' mélyéből fel, ez a' föld' felülegén munkálkodának planetánk' kiképzésén.

Ha ezen most mindig erősb alapot nyerő földképződési theoriát figyelembe vesszük, hogy a' földön minden magasságok, kivéven a' rétegeseket, alulról 's nagyrészt lassankénti fölemelkedés által álltak elő, kétséget sem szenved hogy egykor a' hermaneczi völgy körüli hegyek is lassanként emelkedének mostani magasságukra, 's hogy a' tufnai barlangok, mielőtt illy magasra emeltetének, sokkal tágasabbak valának; mit a' Bene-barlang' mostani alakja is tanúsítani láttatik, mivel most az egész olly szűk, 's többhelyt olly alacsony, hogy benne két nagy állat egymás mellett csak alig, és sok helyt épen nem férhetne meg, melly tehát annyi állatok' tartózkodó vagy menedék-helyéül, így mint most van, nem szolgálhatott. Ugyan ezt lehet mondani több más csontbarlangokról is, mellyeknek bemenetele gyakran olly igen szűk, az üregek' összefüggése olly sok nehézségekkel 's veszélyekkel páros, hogy azokat vadállatok' egykori állandó laktanyájának tartani, alapos okokkal alig lehet.

Sokkal hihetőbbnek látszik hát nekem, hogy midőn Pluto és Neptun' működéseik által ezen tájak erőszakos megrázkódásba jövé-

nek, midőn föld alatti dörgések' kíséretében itt hegyek emelkedének fel, amott sziklák repedének szét, ezen állatok, háborítatlan urai akkort a' végetlen erdőknek, ijedtökben menekülének ezen barlangokba, melyekben előbb vagy utóbb sírjokat leltek. 'S hogy ez más helyt is történhetett, igen hihető, mert hogy nevezetesen a' kirkdalei barlangban hiénák' emészteterei (coprolithek) is találtaknak, nem kétségkívüli bizonyossága annak, hogy ez sok ideig hiénák' természetes laktanyája volt.

'S még egy más igen nevezetes nézet igényli itt berekesztésül figyelmünket, 's ez a' jégtheoria, melly a' geologiai vizsgálódásokban korszakot képzend, ha az teljesen kivíva leend. *Venetz* és *Charpentier*, 's később *Schimper* és *Agassiz*, megmutaták azt, hogy azon nagy catastrophét, melly a' föld' nagy részét megrázkódtatá, 's melly többek közt Svajcz' Alpeseinek is nagy részét kiemélé, szükségesképen 's elkerülhetlenül a' clima' nagy megváltozása követé, mellynek eredménye amazok szerint az éjszaki félgolyónak, emezek szerint az egész föld' felületének jégbe-borulása volt. Miként történt ez, annak bővebb fejtegetése ezen értekezés' határait túlhaladja; elég hogy ezen jégidőszaknak, nemcsak Svajczban, hanem legközelebb Angliában is tagadhatatlan jelei találtaknak; de legszembeszökőbben vívják ki ezen lettdolog' valóságát, az u. n. *vándorkövek* (blocs erratiques, Fundlinge).

A' vándorkövek, mellyek Európa' csaknem minden részében, de Ázsia és Amerika' éjszaki részében is találtaknak, miként jutottak oda, hol jelennem vannak, soknemű hypothesisek által magyaráztatott, mit azonban legkielégítőbben megfejtett a' jeles *Charpentier*, nem rég megjelent érdekes munkájában. Azt mondja ő abban, hogy nem mint *Agassiz* mondá, a' *Société helvétique*' üléseit megnyitó beszédében *Julius*' 24d. 1837, az utolsó catastrophe előtt, melly a' most élő lények' megjelenését 's az Alpesek' kiemelkedését megelőzte, hanem az éjszaki hemisphaeriumot nagy terjedelemben illetett 's az Alpesek' fő lánczatának mostani képét adott korszakban, következett azon hideg 's esős évek' hosszú sora, melly az ózónvizi jéghegyek' (glaciers diluviens) képzését 's azok' szörnyű kifejlését eszközölte¹⁾. Ezen korszakban tör-

¹⁾ Essai sur les glaciers et sur le terrain erratique du bassin du rhône, par *Jean Charpentier*, Directeur des mines etc. Lausanne, 1841. 3ff. 1.

tént a' vándorkövek' széthordása is, nem víz által mint *Adhemar* véli, 's mint már előtte *Hausmann* és *Sefström* svéd geolog állíták, hanem a' jéghegyek által, mit már a' német költők' királya *Goethe* is gyanított¹⁾, még pedig akkor, midőn még arról nem szólt sem *Charpentier*, sem *Schimper* sem *Agassiz*, sem *Hugi*, sem más hűse a' jégkornak, de a' mi most több jeles geologok által is megerősített. Így *Esmark*, christianiai professor, már néhány évvel ez előtt tanította, a' földgolyó' geologiai történetében, hogy egykor Norvégiát jég fedő, 's hogy a' granitdarabok, mellyekkel ezen tartomány hintve van, jéghegyek által hordatott szélyel²⁾. Jégtalpon csuszta ezen tapasztalatok szerint, ezen roppant kődarabok, mellyek sokszor 100—150,000 köblábnyi teriméjűek, sokszor hihetetlen, 2—3000 lábnyi messzeségre. Bizonyítja ezt *Humboldt*' azon tapasztalása is, hogy az egyenlítői Andesek' keleti oldalán levő lapályokon, a' vándor töredékeknek (débris erratiques) híre sincs³⁾, min nem lehet csodálkozni, miután a' tropicusok közti tájakok a' jéghegyeknek nem kedveznek, valamint az aequatorialis Andesek 's a' legmagasb hegycsúcsok' tarajai sem. Ki tudja: e' szerint nem utazott-e a' lithoxylon giganteum is valami jégtutajon a' tarnóczi völgybe? Elég hogy a' dolgot többé kétségbe hozni nem lehet. *Charpentier* hajlandó a' clima' ezen nagy változásának tulajdonítani legnagyobb részt, a' földön addig élt állatok' kiveszését⁴⁾. 'S nem lehetetlen a' szerint, hogy ezen jégidőszak' beérkezése készítette sok helyt, az állatokat arra, hogy magokat barlangokban huzzák meg, kivált hegyes tájakon, hol a' jégkifejlés leghamarabb kezdődött.

És íme ezen elméletek fejlettek ki elménkben a' tufnai ósvilági csontok' látására, mellyek honunk' nevezetességei közt, méltán kitűnő helyet foglalnak el. 'S ezen gondolatok' szárnyain pillantva be a' mult és jövő' végetlen homályába, némi szorongó érzéssel hagyók el e' barlangokat, mellyekben a' föld' gazdag levéltárának egy lapja tűnt

¹⁾ Wilhelm Meister's Wanderjahre. Stuttgart und Tübingen 1829. 2r Bd. 2s Kap.

²⁾ Edinburgh new Philosophical Journal. Edinburgh 1827. VI. vol. p. 107.

³⁾ Relation de Voyage etc. Vol. IX. p. 88.

⁴⁾ Lásd f. i. munkájában a' 320d. lapot.

fel szemünk' elébe; mellyekben az ősvilág' szent hieroglyphái évezredek' titkos homályát segitének eloszlatni 's előnkbe varázsolni azon kort, mellyben még nem vala úr az ember a' földön; mellyben hegy és völgy nem hangoztaták vissza parancsszavának dörgését, mellyben föld és levegő, tűz és víz nem hódolának elméje' hatalmának 's nem tárák ki kincseiket az ő szolgálatára; azon kort, mellyben állatok lakták a' föld' szűz erdeit, mellyeknek most csak csontjait ismerjük, mellyben elefántok és mammuthok sétáltak honunk' térein 's mellyben még csak készülőben vala azon hely, mellyen évezredek' elhunyt lényeinek sírhalmain volt fölemelendő lakát az ember.

Majd mindenki hozott valamit magával e' szép kirándulásból. Legtöbben kezökben 's kalapjuk mellett, az itteni gyönyörű erdei flora' egyegy csomó példányával, hónok alatt egy két ősvilági csontot tartva siettek lefelé a' völgyön. A' hermaneczi keskeny völgy' egy bájos szépségű táján, hol egy oldalt az erdei patak, kipihenve mintegy a' hegy' sziklaromjai közti omlásaiból, lassu morajjal kigyózva csergedez előre a' völgy' oldalairól lehullt szikladarabok közt; más oldalt buja 's változatos szinekkal játszó facsoportozatok fedék a' magasra nyúló meredek oldalt, mellynek ormait a' lefelé siető nap' arany sugári lángüzönben fűrésztöttek, hosszú asztal vala terítve a' vendégszerető város' részéről, melly mellett a' tudós sereg, víg vendégséggel rekeszté be ezen szép nap' gyönyöreit.

VI.

**A' MONGOL HADVEZÉR' LEVELE IV. BÉLA MAGYAR
KIRÁLYHOZ.**

A' M. ACADEMIA ELÉBE

TERJESZTETTE

JERNEI JÁNOS RT.

Háromszor százév vonúlt el a' magyar nemzet' egén ez édes honban megtelepedése óta és pedig többnyire szerencsés, europai műveltségének kifejlesztését, hatalmának világhirűvé fölvirágoztatását bőkezűleg eszközölő, körülmények között; a' negyediknek élvezé már majd kel-lőközepét, midőn IV. Béla országolt a' népes városok és bokros falvakkal büszke hazán: azon Béla, ki 1240-dik és régibb évi levelekben Dalmát-, Horvát-, Ráma-, Szerb-, Gács-, Lodomér- és Kúnországok' királyaul czimeztetvén, nemcsak a' példabeszédként, de valódilag *hét országra szóló* parancsokat osztogata, az anyahon' határin túl kötelezőket. Az erős férfi' karaival illy állandó hatalomra vergődött nemzet fölött, melyet nyugat' ármánya meggyengíteni többször kísértett hódítással lealázni képes nem vala, egyszerre gyászos felhő kerekedik, tüzes nyilaival sujtó, Árpád' ivadékát vég enyészettel fenyegető. A' messzi keletről beözönlött, Ázsia és Europa' nemzeteit sorban tipró vad csoport, a' tatár népekkel egyesülten hódító mongol tábor, kiírtani indul e' szinte keleti népfajt; dúl és öldököl, 's már első véres megrohanás után, Sajónál, annyira megrázkodtatik a' birodalom' oszlópa, hogy eljöttnék jósoltatnék az idő, mellyben függetlenségét rablánczokkal váltja föl, 's e' hódító hordák' jármai alatt nyögő, nemzetiségüket örök enyészetbe

süllyedni engedő népek' szomorú sorsára jutand. — De, hála a' sors' osztójának! a' magyarok élten élnek nyelvükben 's nemzetiségükben, és most is szabadok, míg a' mongol birodalom örökre eltűnt a' föld' színéről. — A' borút csakhamar derű váltá föl; nem is több, mint két évig tartott a' siralmas pusztítás, mi a' nemzet' életében egy átfutó rövid percznek tekinthető; azonban, mégis érzékeny sebeket, századokra sőt talán jelenre is ható következményeket maga után húzó vala. .

Nemzetünk' életében korszakot emelt e' szomorú idővel kellően megismerkedni, a' haza' akkori sanyaruságának minden részleteit előzményeivel együtt kitudni: mellyik magyar nem tartaná érdekesnek ugy, mint vonzóznak? Pedig ép ezen korból hiányoznak leginkább a' hon' állapotát világosító adatok, hiteles irományok; mert olyanok aligha készítették, vagy ha létre jövének is, nyomban a' roppant viszontagság közepett enyésztek el. A' köz veszélyt hirdető néhány, azok is külföldön fenmaradt levelezésekből, mik merő általánosságban tüntetik elő vázolatokat, és a' nagyváradi kanonoknak hibásan vélt, de a' gyászos esetben résztvevő olasz Rogernak „Miserabile Carmen“ czimű rövid iratából (*Schwandtner: Scriptores Rerum Hungaricarum, Lipsiae, 1746. fol. Tom. I.*) tanuljuk egyedül közelebbről ismerni az akkori viszonyokat 's körülményeket. Ez utóbbi azonban, ámbár érdekes részleteket rajzol, a' későbbi becsusztatások és hibás hozzáadások által vetkőzteték ki tiszta eredetiségéből; tehát hitelességét vesztetten juthat hozzánk. Kadán mongol vezér' nagy érdekű parancslevelét (*Tudománytár. 1842. XII.*) ide sorolni, míg érvénye fölött a' criticusok bővebb nyilatkozatu, várva várt ítéleteikkel a' köz hiedelemnek irányt adandnak, jogunk alig lehetvén. — Nem lehet ennél fogva nem örvendetes a' honi történet' barátinak bármilly részletekre vonatkozó adat' ezen időszakból föltűnése. Ilyszerű iratnak tartom azon levelet, melly a' mongol had' valamellyik főnöke, valószínűkép Batu khán által IV. Béla királyhoz küldeték még o' honba rohanás előtt.

Hiteles emlékek tőnek arról bizonyosságot, mikép a' magyar király többszöri követségek és levelek által kísérteték hódolatra. Emeltes van arról többek között II. Fridrik német császárnak az angol királyhoz 1241-dik évi julius' 3-kán költ levelében, hol ez áll: „*Quorum (Hungarorum) rex — per Tartarorum nuncios litteras requisitus,*

ut, si suam vitam cuperet et suorum, per suam et regni sui deditionem, eorum gratiam festinus praeveniret." (Matthaei Paris: Historia Major. Parisiis, 1645. fol. pag. 496.) Narbonai Ivo, Gírald burdegali érsekhez 1242-dik év' vége táján küldött levelében pedig azon számüzött angolfi-, és mongolok' tolmácsáról, ki bécsi Ujhelynél elfogatók, beszéli: „*Hic ex parte Regis nequissimi Tartarorum bis venerat ad Regem Hungariae Nuncius et Interpres, et mala, quae postmodum contigerunt, satis manifeste praemonendo, comminatus est, nisi se, et regnum suum Tartarae dederet servituti.*" (U. o. pag. 412) De hol létezik, 's milly tartalma vala egyik vagy másik levél? azt nem tudá, nem tudhatá senki, sőt olyannak valahai előkerülte iránt még csak remény sem táplálthaték. Azonban, öröm a' történet' buvárinak! fölmerült a' mohos régiségből azon levelek' egyike, nem ugyan eredetiben, de latin, 's mondhatni, hiteles fordításban. És vélnők-e, 'ki tartá fön a' késő maradék' számára? A' hazai történetíróktól gyakran emlegetett Julianus nevű predikátori vagy domokosi magyar szerzetes férfinak, azon Julianusnak köszönhetjük ezt, ki IV. Béla alatt az ázsiai magyarok' fölkeresésére küldetvén, vészteljes fáradósága' sikeréről költ, 's vaticanumi példányból Desericzki Incze által legelőször közzétett emlékirat' nyomán (*De iutius ac majoribus Hungarorum Commentaria. Budae, 1748. fol. Tom. I. pag. 170. seq.*) minden tanult magyartól ismertetik. Ezen, örök emlékezetünket kivíttá buzgó egyén a' mongol had' kikémlelésével is megbizatván, éjszakkelt-ről visszajöttével a' romai szék' követéhez egy külön tudósítást nyujta, a' mongolok' eredete és hadviselése' módjáról szólót, melly tudósítás aztán IV. Bélától Berthold aquileai patriarchával közölteték, ki azt Albrecht tiroli gróf-, és Egno brixeni püspöknek küldé meg. E' becses irományt százados rejtekeiből napfényre hozva, egész terjedelmében köztudomásra juttatá báró Hormayr-Hortenburg József illy című könyvben: *Die goldene Chronik von Hohenschwangau der Burg der Welfen, der Hohenstauffen und der Scheyren. München, 1842. 4-o. II. Th. S. 68—69.* A' tudósítás' episodját alkotja a' Béla királyhoz írott kháni levél, melly szóról szóra így hangzik:

„*Ego Chayn nuncius regis celesti cui dedit potentiam super terram subicientes mihi se exaltare et deprimere adversantes. Miror de te Hungarorum regale, quod, cum ad te miserim tricesima vice legatos, qua-*

re ad me nullum remittitis ex eisdem, sed nec nuntios tuos nec literas mihi mittis. Scio quod rex es dives et potens, et multos habes sub te milites solusque gubernas magnum regnum. Ideoque te mihi difficulter subicis sponte tua. Melius tamen tibi esset et salubrius, si te subiceres mihi sponte. Intellexi insuper quod Cumanos servos nostros sub tua protectione suscepisti, unde mando tibi, quod eos de cetero apud te non teneas et me adversarium non habeas propter ipsos. Facilius enim est Cumanis evadere quam tibi, quia illi sine domibus cum tentoriis ambulantes possunt forsitan evadere. Tu autem in domibus habitans habes castra et civitates, quomodo effugies manus meas?"

Azaz:

„Én a' khán, a' menyei király' küldöttje, kinek hatalmat ada földön a' magukat alámvetők' fölmagasztalására és az ellenzők' elnyomására. Csodálkozom rajtad magyarok' királyocskája, hogy miután harminczad izben küldék hozzád követeket, miért nem küldetek senkit vissza hozzám azokból, de sem követeid' sem leveled' nem küldöd. Tudom hogy gazdag és hatalmas király vagy és sok katonáid vannak 's magad kormányasz nagy országot, ugyanazért nehezen veted önkénynyel magadat alám. Azonban jobb és üdvösebb lenne, ha magadat önkénytelenül alám vetnéd. Értém azonfölül, hogy a' kúnokat, a' mi szolgálínkat pártfogásod alá vevéd, azért parancsolom neked, hogy azokat továbbá magadnál ne tartsd, és óvégettök engem ellenkeződdé ne tégy. Mert könnyebb megmenekülni a' kúnoknak mint neked, mivel azok házak nélkül sátorokkal járkálván, talán megmenekülhetnek. Te pedig házakban lakván, váraid és városaid vannak, miként kerülöd el kezimet?"

A' levélküldőt jellemző dagályos tatár hangulatnál egyéb mi rejlik ez iratban fontos és honunk' állapotát földerítő? mondani fogja a' tisztelendő régiségeket szánakozó, ne mondjam, gúnymosolylyal tekintni szokta belletricus és publicista. Van-e egyéb tanulságos benne, mint a' honba fogadott kúnok' mongol-tatár szövetségrőlí vádoltatásának alaptalanná bizonyulta, mit e' nélkül is jól tudánk? — Van, igenis, uraim! Elmondom röviden, miből áll főleg momentosus volta.

Előre bocsátja és hiven előadja a' tudósítást készítette Julianus, miként a' mongol vezér' levelét követség hozván, Noe szuszdali her-

czeghez, ki azt neki általadá, és a' magyar királynak ő vivé meg; hozzáadván egyszersmind, hogy a' levél pogány betűkkel és tatár nyelven vala írva. Továbbá állítja, miszerint Béla kir. sokakra talált ugyan a' levelet olvasni tudókra, de értőre egyre sem; ő azonban a' kún birodalmon (Moldva és Beszarabián) által haza jöttékor valamelly pogányra akadt, ki azt neki megmagyarázá. Ezek Julianus' szavai: „*Misit ergo legatos ad regem Hungariorum, qui venientes per terras ducis de Sudal et literas regi Hungariorum missas dux ille recepit ab eis et legatos ipsos cum sociis mihi deputatis etiam vidi. Predictas literas a Noe duce de Sudal mihi datas ad regem Hungariorum deportavi. Litere autem scripte sunt literis paganis et lingua tartarica. Unde rex qui eas possint legere multos invenit, sed intelligentes non invenit. Nos autem cum transivimus per Cumaniam paganum quemdam invenimus qui nobis eas est interpretatus. Hec sunt autem que litere continent.*“

Hogy az érintett pogány betűjellem nem egyéb, mint azon uigur írásmód legyen, mellyet a' mongolok hiteles és egykoru írók' bizonyítása szerint az uiguroktól, Belső-Ázsia' némi általok meghódított, és a' mai ozman törökökkel rokon nyelvet beszélő népségétől befogadtak, 's később a' tatárok között is elterjesztének, és minővel a' krimi tatár khánok a' genuaiakkali szerződéseiket írák, mellynek minőségéről egyébiránt Klaproth, Abel-Remusat, Schmidt 's egyebek a' tudós világot eléggé értesíték: kételkedni sem lehet; a' levél' tatár nyelvűsége azonban egészen világos, és határozott kitételrel mondatik.

Kérdjük már: minő eredményre vezet azon körülmény' vizsgálata, miszerint a' tatár nyelven írott levél' értőre nem talált birodalmában a' király?

Több ízben roszalva kijelentők már e' helyen is a' külföldi írósegreg' és azoknak a' magyar történetek' dolgában elhintett éretlenségeit drágakő gyanánt mohón fölszedegető, saját szemeikkel látni, fejökkel gondolkozni nem elég erős majom tudósok' megrögzött abbeli hiedelmét: minélfogva a' kúnok' nyelvét egykor török-tatárhoz hasonlítottanak, de már kiholt, és egyedül a' kúnszentmiklósi kún (tatár) miatyánkban fennmaradottnak hirdetik (*Tudománytár*, 1842. IV. 216. 's köv. l.). — És ime! Julianus is a' levél' nyelvéről előadott tanutételében a' kún nyelv' tatár voltát megczáfolja; megczáfolja pedig, ámbár mást beszélve, erősen,

ellenmondhatlanúl. — Ugyan nem magyarázhatták volna-e meg a' tatár nyelvü levél' értelmét a' már akkor honunkba fogadott, és a' levélben visszabocsáttatni parancsolt 40,000 családú kúnok, ha tatár nyelvet beszéltek, vagy csak némikép tudták volna is azt? Feleljenek meg erre Kollár, Desericzki, Cornides, Thunmann, Suhm, Schlözer, Eichhorn, Adelung, Klaproth, Engel, Alter, Fraehn, Hammer' 's egyebek' hű tanítványai, kérem, és ezennel ünnepélyesen fölszólítom. Álljon küzd-helyre az illy balvéleményt tápláló polyhistorunk is famosus rügtön-ostromaival e' tágas és a' merőben gyomorterhelő etymologizálásnál díszesebb téren. — Valóban, tekintetes társaság! történettudományunkban roppant fontosságu a' régi kún nyelv' minő voltának kérdése; 's vajmi jó szolgálatot tenne hazánknak az, ki a' magyar írók által e' tárgyról kifejtett világosító okok- és nézeteket a' külföld', legalább Némethon' tudósainak értésére adván, az elfogult hiedelmet, uralkodó alaptalan véleményt valahára kiirtaná! Nemzetünk' multja ugy, mint jelené, egyaránt igényli a' tiszta ismeretet: ez a' political, amaz a' történeti világban; mindkettőnek párosított hű fölfogása nélkül a' nemzet' életrajza örökké hiányos és tökéletlen marad.

A' kúnok' sátoros életmódokról mi e' levélben foglaltatik: helyesen egybevág azon időkori okleveleink' bizonyításaival. Kún László kir. a' romai szék' követével Budán 1279-ben kötött kétrendbeli alkату szerződésénél fogva szentül igéri a' kúnok' sátor-, és cserénytanyáinak házakkal leendő fölcseréltetését ekképen: „*Quod descendunt et recedunt a tabernaculis suis, et domibus filtrinis, et habitare et morari in villis Christiano more in aedificiis, et domibus solo fixis, expressius assumerunt.*“ (Horváth Pet. Commentatio de initiis, ac majoribus Jazygum et Cumanorum. Pestini, 1801. 8-o pag. 69—74).

Befejezném már fejtegetéscmet, ha a' levél' költének idő és hely' tekintetébeni meghatározását mellőzhetném. Amarra, úgy hiszem, újjal mutat maga a' tartalom. Szerinte ugyanis a' mongol khánnak értésére jutta a' kúnok' Magyarországba menekülte; tehát nemsokára e' beköltözés után kellett iratnia, hihetőleg a' meghódított orosz tartományok' részeinél. A' kúnok' Kötöny (Kuthenus) vezér alatti ide költözése kronikásaink által a' mongol berohanás előtt két évre, vagyis 1239-dikre tétetik: következésképp a' levélküldés' kora is azon évre tűzhető; miből

Julianus' Volga melléki Nagymagyarországban utaztának éve is, melyet eddigelé 1236-ban történtnek hívének a' tudósok, némi igazítást nyer; mert miután ő hozá azt magával Susdaliából, nem érkezhett előbb vissza a' kúnok' beköltözése- vagyis 1239-nél: hacsak ezt egy másik, későbbi utazásának nem vesszük, mit azonban tudósítása' következő bevezetésében megczáfol: „*Cum secundum mihi iniunctam obedienciam ire deberem ad magnam Ungariam cum fratribus mihi adiunctis, iniunctum nobis iter perficere cupientes, cum ad ultimos fines Bruseie devenissemus rei subscripto ceritatem didicimus.*“ Való ugyan, miként Béla király predikátor és minorita szerzetbeli, ugy szinte több más egyéneket küldözgete a' mongol had' kikémlésére; de azok utokban hihetőleg megöletvén, vissza nem jövének, mint is némelly magyar püspöknek a' párizsi püspökhöz 1241 körül írott leveléből érthető.

Még egy kis észrevétel. Akként fejezé ki magát a' khán: mint-ha már harminczad ízben küldött volna követeket Bélához. Ez előttem hihetlennék látszik; nem is más, mint sokszor vagy több izbeni értelemben veendőnek vélem a' 30 számot, épen úgy, mint honosinknál a' száz szám divatos a' sok' értelmezésére. Mondatik széltiben: *százszorta nagyobb* — e' helyett: többszörte nagyobb; *egy szó mint száz* — e' helyett: a' sok beszédet mellőzve stb. 'S valóban, az orientalisták tanítják, jelesen Klaproth állítja kaukazusi útleírásában, miként a' tatárok a' *kirk*, azaz *negyven* számot a' sok' értelmezésére is használják. Bizonyára a' harminczaszori kitétel, rokon értelmű szolgálatot tőn levelünkben.

E' levél' közlése' alkalmával méltónak itélem Julianus' tudósításából azon fontos sorokat is ide iktatni, miket a' nagymagyarországi magyarokról följegyzett, annál is inkább, minthogy ebbeli előadásának egyik része t. i. a' mongol had' ellen tizennégy évig szegülésük a' vaticani — hihetőleg a' predikatori szerzet' magyarországi főnöke által Romába küldött — másik tudósításban nem foglaltatik. Így ír ő Gurguthának nevezett mongol-tatár vezérről szólóban: „*Unde ad terram Cumanorum accedens, ipsos Cumanos superavit terram sibi subiugans eorum. Inde reversi ad magnam Ungariam, de qua nostri Ungari originem habuerunt, et expugnaverunt eos quatuordecim annis, et in quinto-decimo anno obtinuerunt eos, sicut ipsi pagani Ungari viva voce retule-*

runt.“ Mi tartalomdús sorok a' volgai rokonok' azidétti állapota' megismerésére, újabb és újabb combinatio-tételre? ¹⁾)

Észrevehetjük vagy csak ebből, tek. academia! mennyi becses irományok rejlenek még a' régi levéltárakban, nemzetünk' hajdani dolgaira fénysugárt árasztthatók: miknek kikutatása, világ elébe hozása nélkül hiányos és kiszakított levelű könyvhöz hasonló marad historiánk. — Komolyan int bennünket az idő, miként már valahára historiai társaság' előteremtéséről gondoskodnánk. Számtalanok az egyesületek honunkban, és mégis a' történettudományt egyedül előmozdító kutfók' gyűjtése iránt, itt, a' nagyszerű események' hazájában, tett-e valaki fogatos lépést? — A' történetírást; hitem, de a' tan' postulatuma szerint is nem az ismeretes meddő kronikák' rövid sorainak tejbőségű dagályos modorba-ültöztetése, hanem a' történt dolgok' hiteles adatokon alapuló, okok és okozatok' összefüggésztésével a' nemzet' életére ható rajzolata képviseli, millyennek kidolgozására hiteles kutfók, adatok és régi emlékek kívántatnak. A' nélkülözhetlen kellékek' anyagszerét alkotó ténybizonyítványokra szükség tehát mindenekelőtt figyelmünket irányozni; azokat kinyomozás, rendbeszedés, meg élvezhetővé tétel által előteremteni. Bizony annyi van még homályban, miket nemzetünk' történeteinek fülvilágosításaul napfényre hozni lehet és kell, hogy azok' eddigi hiányában, hanemha a': *Quae bella gessit Stephanus?* régi iskolai modorú kérdések' megfejtését bő historiai tudománynak valani nem ártalljuk, történetkönyveinket kevés kivétellel, méltán egymásból kiírott hibás vélemények' tárának nevezhetnők. — Ismétlem azért: kutfók és hiteles emlékek' gyűjtése-, szorgalmas tanulásából keletkezhetik csak nemzetünk' *pragmatica* historiája. Az orosz hatalom előbb összegyűjteté minden történeti emlékeit, aztán jött világra nemcsak köz várakozás- és pártfogói igényeknek megfelelőleg, hanem az egész éjszaki szláv népség' büszkeségére a' zsoldos de egyszersmind fölKent Karamsin' munkája. Hasonlításunk nem legkedvesb benyomásu lehet ugyan; de valljuk meg végül őszintén, hogy e' minden ismeretek' fejleményeivel előre haladó korban majd ezer éves szabad nemzetnek *pragmatica* historiával nem birnia, kevés öröm és dicsőség; habár e' célra soha

¹⁾ Lásd alább a' 125-dik lapon.

nem intézkedett volna is valóban nagy lelki áldozatot hozó nemzet, mint is az 1836-diki országgyűlés csalhatatlanul bizonyítja. — Mondhatja ugyan valaki: hisz' itt van az illy munkálkodásokra rendeltetésénél fogva fölhevitt történetírási osztályunk. Igaz! de kérдем viszont: vajon társaságunktól, mint az összes nemzet' pártfogásán kívüli, ezer szükségekkel lankadásig tengve lengve küzdő intézettől sikeres működést e' részben is joggal és méltánnyal várhat-e a' haza?

Jegyzet. A' vaticanumi emlékiratban következők foglaltatnak a' nagy-magyarországi vagyis baskurd magyarokról: „És föltalálá (Julianus) őket (a' magyarokat) a' Volga nagy folyóvíz mellett. Kik látván őt, és hogy magyar lenne megértvén, nem keveset örvendeztek odajöttének: körülfogván őt a' házakban és falukban, és az ő keresztyén feleiknek királyuk- meg országukról gondosan tudakozódván. És a' mit csak úgy a' hitről mint más egyébekről nekik előadni akara, a' legszorgalmasan hallgatták, mert valóban magyar nyelvűk vala, és érték őt, és ő is őket. Pogányok, az istenről nem levén semmi ismeretők. De bálványokat sem imádnak, hanem barmokként élnek. Földeket nem művelnek: ló-, farkas- és hasonnemű husokat esznek; lótejet és vért isznak¹⁾. Lovakban és fegyverekben bővelkednek: és legerősbe a' hadakban. A' régiek' hagyományából tudják azt is, hogy ezen (europai) magyarok őtőlők származának; de hol lennének, nem tudák. A' tatár nemzet közeldőkben van; de azon tatárok megütközvén velők, nem győzheték le őket a' hadban; sőt inkább az első csatában meggyőzettek ált. lok. Azért is őket barátaink- és társaiknak választák. Ugyancsak egyesülve XV országot pusztítottak el.“ — Világos ezekből, minő erős és hadakozó vala a' Volga' mellékin elmaradott magyar népség. Nem hihetlen ennél fogva Julianusnak fönnebb érintett azon tanutétele, miszerint tizennégy évig ellenszegülének a' mongol hódító seregnek. Egybevág ezekkel az arab íróseregnek a' nagymagyarországi — hasgurd — népségről szóló bizonyítása. Ibn Foszlan 921-ben följegyzé rólók, hogy a' törökfajú népség' leggonoszb- és leghatalmasbika, és hogy az üldöklésekben legbátrabbak. (*Fraehn: De Chazaris Excerpta ex Scriptoribus Arabicis. Petropoli, 1822. 4-o. De Buschkiris, pag. 6.*). Edrisi irá 1154-ben szinte felőlők, miként kétezernyi katonát állítanak talpra, 's az erdőbe menekülnek, hol nehéz őket beérni; és hogy olly vitézek mint vállalkozók. (*Géographie d' Edrisi traduite de l'Arabée en Français par P. Amédée Jaubert. Paris, 1840. 4-o. Tom. II. p. 406.*)

¹⁾ A' Codex Diplomaticus Hungariae' írója (*Tom. IV. vol. I. pag. 55.*) borivókká is teszi őket; de ennek a' vaticani kéziratban semmi nyoma. Honnan is vették volna azt?!

VII.

AZ M. DCC. LXIV-KI ORSZÁGGYÜLÉS' TÖRTÉNETE.

HORVÁTH MIHÁLY RTTÓL.

Nemzetünk' történetének nincs érdekeseb, nincs tanulságosb részlete, mint országgyűléseink' története. Az országgyűlések a' nemzeti élet' ütere, a' nemzet' műveltségének, szellemi 's erkölcsi életének tükrői, anyagi 's társadalmi viszonyainak óramutatói. Azon férfiak, kiket a' helyhatóságok kebelükből a' törvényalkotás' életfontosságú munkájára kiküldenek, magokkal hozzák e' gyűlésekbe az eszméket és elveket, mellyek az összes polgári 's társas viszonyokra nézve az ország' külön részeiben uralkodnak; magokkal hozzák a' szellemet, a' kisebb 's nagyobb értelmi súlyt, a' forróbb 's lanyhább honszerelmet, melly a' helyhatóságokat átlengi; magokkal a' buzgalmat, mellyel ezek a' közügy iránt viseltetnek; a' nemzeti érzetet, melly az ország' külön vidékeinek lakóit, külön nép-elemeit lelkesíti. Szőnyegre hozatnak e' gyűléseken a' nemzet' összes közügyei, megvitatattatnak polgári, alkotmányos intézetei, társadalmi viszonyai, erkölcsi 's anyagi állapota; kifejtetnek valamint az egész haza, úgy az egyes vidékek' mindennemű szükségai. A' vitatások kulcsúl szolgálnak az újabb intézmények' indító okainak ismeretére, a' törvények' igazi értelmére, az átalakulás' irányának 's a' legtöbb belemények' megfejtésére. Szóval, az országgyűlések a' nemzet' összes életének leghívebb tükrői, történetének legdúsabb, leghitelesebb forrásai.

Mind ezek felett különös fontosságot nyernek még országgyűléseink azon viszonyok által, mellyek hazánk és szomszédai 's kormá-

nyunk között léteznek. Olly népektől környezettünk, mellyek noha velünk együtt ugyanazon fejedelemnek hódolnak; nyelvre, nemzetiségre, polgári intézményekre 's erkölcsi állapotra nézve tőlünk mégis egészen különböznek, és olly kormány' szárnyai alatt vagyunk, melly több más tartományokra is kiterjed, 's míg nálunk a' hármass hatalomban a' nemzettel osztozik 's csak alkotmányos formák közt működhetik: egyéb tartományaiban mind a' három országlati hatalmat önkénye szerint kezeli, és egyeduralmi hatalomgyakorlatának lelkiismeretességén 's igazságérzetén kívül semmi más korláta nincs. E' viszonyokból több nemű körülmények fejlettek ki, mellyek a' hon 's testvérszomszédai, a' nemzet 's kormány' érdekeinek sokban 's különféleképen elágazó, nem ritkán ellenkező irányt nyitottak. És ezen érdekharcz' mezeje kiváltképen az országgyűlés; itt kell az elágazó érdekeknek kiegyenlítettetniök 's ezek' egymással összeütköző eszközeinek egyensúlyba hozatniok.

Illy érdekes; illy fontos részét alkotván történetünknek az országgyűlések, lehetetlen az e' részben még elég parlag történetünk' érdekében forrón nem óhajtánunk: vajha a' levéltárak, mellyek az országgyűlési irományokat rejtik, valahára fölnyílnának; 's vajha akadna férfiú, ki a' nemzeti életnek ezen erekljéit összeszedné 's okszerűleg kidolgozva nemzetének átnyújtaná! Ha valaki, ez bizonyára nagy hasznú munkát vállalna fel; mert abban apáink' nyilvános életét, nemzetünk' polgári 's erkölcsi állapotát a' jelen- 's utókornak tanulságára híven ábrázolván, a' legdrágább kincset tenné a' haza' oltárára. Én, kinek illy kedvező viszonyok osztályrészüi nem jutottak, szerencsésnek valloam magam, ha jelen munkácskám által, mellyben az 1764-ki országgyűlés' történeti vázolatát kísértém meg, más hivatottabb' lelkében kedvet gerjeszthetek a' roppant munkára.

Mióta az 1715-ki törvénykönyv' 8-dik czikkelye által az állandó katonaság 's ennek tartására szükséges évenkénti adó megállapított, a' nemesség' fegyverszolgálatára pedig, bár törvényileg fenmaradt, de csak rendkívüli esetekre szorított, 's honvédelem' terhe majdnem egészen

a' kiváltságtalan nép' vállaira tétetett: azóta oda irányzott kormányunk' minden törekvése, hogy az állandó hadseregre szükséges költségekben a' nemesség is részt vegyen; mindenekelőtt pedig legalább az adó' alapja állandólag meghatározottassék.

A' lefolyt lázadások, mellyeknek egyik nem legkisebb oka a' nemesség' törvénytelen adóztatása volt, eléggé meggyőzhették a' kormányt, hogy a' köz teherviselés leggyöngébb oldala a' kiváltságaihoz nem kevesbbé mint életéhez ragaszkodó magyar nemességnek, 's hogy az egyenes adózást szóba sem lehet hozni lázongó mozgalmak' támasztása nélkül. Halkan 's mintegy észrevétlenül akart tehát a' kormány haladni célja felé a' kényes tárgyban, 's első lépésül azt tűzte ki, hogy az adó' alapja országul kimutattassék 's törvény által akként határozottassék meg, hogy abból a' kiváltságos osztály ezután a' közjó' kárára, a' kincstár' kisebbségére vagy az adózók' szerfeletti terhelésére, semmit el ne vonhasson. Az eddigi adót a' jobbágyosztály mind személyétől mind telkétől fizetvén, mi volt természetesebb mint, hogy, miután a' személyadó sem állandó nem lehet, sem az adózók' szegényebb részének túlterhelése nélkül igen magasra nem emeltethetik, a' jobbágyok' telkeit kívánta kitűzetni az adó' alapjául, ez levén a' dolog' természeténél fogva is legigazságosabb elv az adó' részletes felosztására. Az adóügyet illy szándékkal az 1723-ki országgyűlésen hozta először szónyegre a' kormány; a' tárgy azonban eléggé felvilágosítva még nem levén, a' törvényhozás az újdön alkotott helytartótanácsot bízta meg annak kidolgozásával, mellynek munkálata aztán a' következő országgyűlésnek irányul, az alkotandó törvénynek anyagul szolgálna. Az országgyűlés 1728-ban tartatott meg; 's a' kormány' abbéli kívánságát, hogy az adó' állandó alapjául a' jobbágytelek tűzessék ki, mind az ország' rendeihez leküldött királyi előadásokban, mind a' törvényhozásnak eleibe terjesztett helytartótanácsi munkálatban határozottan kijelentette. De az igazság és méltányosság' szelleme nem hathatott keresztül az önérdektől körülbástyázott kebleken, 's a' kormány' indítványa véltnél nagyobb ellenkezésre talált.

A' nemesség úgy tekinté a' jobbágytelket, mint sajátját, melyet a' jobbágy csak haszonvételben tart, 's gyakorlotta is e' tulajdoni jogát, kénye szerint foglalván el a' telkeket, 's üzvén el azokról, ha

tetszett, a' jobbágyokat. Nem tartozik ide, megmutatni, mennyire volt e' jog igaz birtoka a' nemesi osztálynak, 's nem volt-e hasonló azon több másokhoz, mellyek ama' korból vették származásukat, midőn egyedül a' kar' ereje szabott az ünérdeknek korlátokat 's a' kard' éle határozta meg az „*enyein és tied*“ viszonyait. Csak azt kérdeim itt, nem volt volna-e az igazság 's méltányosság' kívánata hogy, miután a' honvédelem rendes kötelessége — ezen különben elidegeníthetlen kötelesség, melly minden polgárnak olly arányban követeli mind személyes mind vagyonbeli hozzájárulását, millyenben a' köz haza' jótéteményeiben részesül, — nem a' legszentebb igazság' kívánata volt volna-e, mondom, hogy miután e' legterhesebb kötelesség' rendes viselete a' kiváltságos osztály' vállairól levétetett 's a' semmi joggal meg nem áldott parasztkérra tétetett: a' nemesség legalább abban egyezett volna meg, hogy mi azon korban adó alá vetett jobbágytelek volt, az mindig olyan maradjon, vagy, ha úri kézre jó is, az adózástól fel ne mentethessék! De az igazság' nemtője még nem illette meg annyira a' nemesség' lelkét, hogy azon, különben is igen kétes alapú, joggyakorlatát, miszerint a' jobbágytelket majorsággá tehetto, hazája' védelmének, mellytől egyébiránt ugy is majdnem egészen fölmentetett, áldozatul hozza. A' rendek azon való félelmökben, ha netalán vagy megszorodott családjaiknak a' jobbágytelekre szüksége lenne, vagy kedve jóne a' jobbágyot elúzni telkéről, evvel együtt szűz vállaira adózás háramlandik, a' királyi előadásokat heves ellenmondással fogadták. Esterházy József és Zichy Ádám' vezérszónoklata alatt választmány ment a' királyhoz, melly őt meggyőzné, hogy az „*onus non inhaeret fundo*“ alkotmányos elv, 's az ellene tett indítvány a' haza' alkotmányát gyökerestül felforgatja. A' fő rendek közül számosan még a' gyűlést is odahagyták alkotmány-védelmi buzgalmokban. De a' kormány sem hagyott fel mindjárt az indítvány' sürgetésével, 's miután az adó' alapjának meghatározását mégis csak szükségesnek látta, országos választmányt neveztetett ki a' tárgy' elintézésére. A' nemesség azonban kiváltságától elállani nem akarván, sükkerre ez sem vezetett. A' kormány nem szándékozott az ügyet élére állítani, 's végre megelégedett avval, hogy a' rendek a' következő országgyűlésig, az adóalap' kimutatása nélkül két' milliót-százezer forintot ajánlottak az állandó katonaság' tartására. Ország-

gyűlést azonban, noha még tizenkét évig uralkodott, Károly többé nem tartott.

A' vitatkozásokban, mellyek az országgyűlésen e' tárgy iránt folytak, alig tudott a' birtoknál egyebet felhozni a' kiváltságos osztály kétes alapu, homályos származásu jogának védelmére; 's lehetetlen volt át nem látnia, milly gyöngé e' joga, milly bizonytalan jövőndő e' birtoka, mellyet a' kormány, az egész kiváltságtalan osztály, 's e' fölött még az örök igazság is szünetlen ostromállapotban tart, és ezóta aggodalmasan kezdett gondoskodni, hogy megtámadott jogát újabb oklevelekkel körülbástyázza. 1741-ben erre a' legkedvezőbb, rég várt alkalom kínálkozott. Károly király 1740-ben az élők közül kiköltözvén, koronáit egy gyöngéd nő, a' magas lelkű, de még tapasztalatlan Mária Teréz öröklötte. A' leányági öröködést sokszoros szerződések, az ugy nevezett *pragmatica sanctio* biztosították; de mivel Károly nem fogadta tanácsát a' már régebben elhunyt, valamint a' harcok ugy a' politica' mezején is mély belátásu hős Eugen herczegnek, — ki helyesen állitá, hogy kétszázezer szurony 's telt pénztár leend legjobb biztositéka leánya' örökségének: — alig takarítottak el Károly' meghült tetemei, örökösének a' csak írott malasztokkal, csak papiroson álló szerződvényekkel biztosított trónja már is ingadozni kezdett. Hat ellenség támadta meg az ősi örökséget, 's Párisban tervek készítették a' birodalom' felosztása iránt. Az állandó hadsereg, mellynek a' hat részről megtámadt birodalmat védenie kell vala, olly rossz lábbon állott, hogy egynek is alig felelhetett meg; a' pénztár pedig, mellyből e' hiányt pótolni kellett volna, kiürülve szállott az új kormányra.

Illy körülmények közt nyitotta meg Mária Teréz, 1741-ben, junius' 21-dikén a' koronázó országgyűlést. A' kiváltságos osztály enél valóban nem lelhetett volna kedvezőbb alkalmat arra, hogy az 1728-ban fenyegetett jogát új királyi oklevéllel biztosítsa. „A' megszorúlt királyné, ugy mondának, kénytelen lesz megadni kívánságunkat, ha segedelmünkre számot akar tartani.“ A' felavatási oklevelek, mellyeket a' királyok koronáztatásuk előtt esküvel szoktak megpecsételni, régtől fogva legnagyobb biztosítékul szolgáltak a' nemesség' kiváltságainak. Ebbe akarták tehát most az ország' rendei beszúrni az „*onus fundi non inhaeret*“ elvét. De az éles eszű, ritka bátorságú nő, határo-

zottan kijelentette, miszerint a' felavatási oklevélben semmi újítást nem enged tétetni. Mivel azonban világosan látta, hogy az országos rendek' ezen kíváratának meg- vagy nemadásától függend a' tőlök várt segedelem, körülményeitől kényszerítve megegyezett, hogy az említett elv a' törvényczikkelyekbe fölvétessék.

Az adó' alapja az alkotott törvényczikkely szerint még a' törvényhozás' tárgya is megszűnván lenni, Mária Teréz azt az utóbbi országgyűléseken többé szóba sem hozatta, 's csak az adónak tettleges nagyobbítására fordította e' tárgyban gondoskodását. 1751-ben sikerült is neki, noha nem kevés bajjal, hosszú, heves szóharcz után, az 1728-tól folyó adót hétszázezer forinttal fölemelni 's hárommillió kétszázezer forintban megállapítani. Azonban Európának megváltozott political rendszere, a' körmönfont porosz Fridrik' szomszédsága, 's az örököségi és hét éves háború alatt meggyúlt statusadósságok' következtében a' fel-emelt adó sem volt elegendő, 's a' kimerített kincstár újabb pótlékot kívánt. És ennek megszerzése volt az 1764-diki junius' 17-kére kihirdetett országgyűlés' célja.

A' királyi előadásokban, melyek jul. 5-kén olvastattak fel, kijelenté Mária Teréz, hogy uralkodása' kezdetétől fogva egyéb kormánygondjai közt leginkább Magyarország' dicsőségének, kül bátorságának 's beljólétének gyarapítása feküdt anyai szívében, ez legyen célja a' jelen országgyűlésnek is, melyet, bár miként kívánta elébb megtarthatását, a' súlyos hét éves háború miatt mind eddig kénytelen volt elhalasztani. Tudják az ország' rendei, mennyi költséget nyelt el az örököségi háború, a' hadsereg' tartásának terhe pedig, melyet Europa' megváltozott political rendszere lerázhatlanná tesz, a' hét éves háború által annyira súlyosodott, hogy ó felsége újabban számos milliónyi adósságokkal kénytelenítettett terhelni pénztárát, minek következtében hitelének fentartása végett nemcsak a' kamrai jószágokat, hanem még a' köz adónak egy részét is előre le kelle kötnie. Reménylette ugyan ó felsége, hogy helyreállván az áldott béke, mind kincstárát felszabadíthatja e' bilincsekből, mind kedves Magyarországot annyival nagyobb gondal ápolhatja, mennyivel több készséget talált annak rendekben őt a' háború' szorongattatásaiban segedelmökkel gyámolítani. De a' háború' viszontagságai 's kimenete isten' kezében vannak; 's e' kimenet olly ke-

véassé felelt meg reményeinek, hogy nemesak azt, mit magában Magyarországára nézve elhatározott, anyai szívének gyöngédsége szerint nem teljesítheti, hanem újabban is terhelni kénytelen az országot. Mert ámbár a' béke helyreállott, de tartományainak biztosítása folyton ropant sereget kíván tartatni, mi által kénytelenítve érzi magát a' rendeket felszólítani, hogy Magyarország' adóját is egymillió forinttal szaporítsák. Mivel továbbá megtörténhetik, hogy a' birodalom egyszerre több felől megtámadtatik, midőn aztán a' rendes had egy megtámadt rész' védelmére küldetvén, a' többi részek védetlenül maradnának; nehogy tehát illy esetekben pótolhatlan károk 's pusztaság álljon be, eleve szükség gondoskodni. Magyarország' védelmére fenáll ugyan a' nemesi fölkelés' intézete; de ez mind a' készületi lassúságot, mind a' hadviselés' megváltozott módszerét tekintve, nem adhat már olly védelmet, mely az ország' szükségeinek 's a' rendek' buzgalmánának megfelelőhetne. Minél fogva kívánja ő felsége, hogy a' nemesi fölkelés is akként szabályoztassék, miszerint az ország abban szükség' idején biztos védelmét találhassa.

Julius' 9-dikén, az 5-dik ülésben kezdettek meg a' tárgyalások. A' rendek tábláján báró Koller Ferencz, kir. személynök' beszédére, mellyel a' királyi előadások mellett felszólalt, a' képviselők közül számosan válaszoltak; megismerték ugyan, hogy a' kir. előadások a' közjóra czéloznak, azokat mindazáltal igen súlyosaknak állították, melyekhez lehetetlen volna a' rendeknek kimerítőleg szólniok, míg az ország' állapotát 's fizetési tehetségét meg nem ismerik, mi végre előbb a' sérelmeket 's kívánatokat szükség tárgyalniok; mi aztán a' tábla' végzéséül is kimondatott.

De alig történt meg ebben az egyesség, midőn váratlanul egy idegenszerű, magában véve igen érdekes tárgy hozatott szőnyegre. Kollár Ádám, a' császári könyvtár' őre, nem rég egy munkát adott volt ki a' királyok' rendelkezési hatalmáról az egyházi ügyekben. Céljául szerző a' királyi hatalomteljesség' öregbítését 's a' köznép' érdekeit rúzte ki munkájában. Nem tagadhatni ugyan, hogy Kollár az egyeduralom' elvét egynémiben túl is úzte, a' törvényalkotásban a' királyoknak általában nagyobb hatalmat tulajdonítván, mint mennyi alkotmányos országban a' nemzet' befolyásának megsemmítése nélkül megáll-

hat; de egyszersmind olly tanokat is hirdet, mellyek korának eszméit, legalább Magyarorszában, messze túlhaladva, a' közjó' kárára fenálló némelly kiváltságokat 's ezekkel összeforrt előítéleteket az igazság' verőfényében szégyanpadra állítják. Éles tollal állítja elő többek közt azon kiáltó aránytalanságot, melly szerint az előnyök 's köz terhek a' külön néposztályokban felosztvák, 's melly szerint míg a' köz hazából kifolyó minden előnyöket 's jótéteményeket kizárólag a' gazdag nemeség éldeli, azalatt minden köz terheket azon szegény néposztály hord, melly sem személy- sem birtokjogban nem részesül. Határozottan állítja máshol, hogy a' magyar korona tulajdoni és szabad rendelkezési jogát a' papi jószágokra nézve mindigre fentartotta; valamint tovább azt is, hogy a' királyoknak teljes hatalmok van, az egyház' külviszonyait elintézni stb.

Ezen 's hasonló elvek Magyarorszában az időben még teljesen ismeretlenek voltak, 's úgy járt velük Kollár, azokat közzé tévén, mint az, ki sokáig sötétben levőnek szeméi elébe rögtön nagy világot állít; a' meg nem szokott fény fájdalmasan hat a' szemre, 's a' szenvedő szitkokra fakad a' fényt derítő ellen. Így tőnek a' rendek is Kollárral. Feljajdult az egész képviselő testület; pap és világi egyaránt sértve érte magát az igazság' meztelen szózata által. És lőnek keserű kifakadások a' szerző ellen, ki, mint mondatott „istentelen, gonosz, rágalmazással, kárhoztatott hibákkal teljes“ munkája által a' dicső magyar nemzetet Európa' színe előtt ekként meggyalázta, ki „épen akkor, midőn az ország' rendei a' királyi fűlség által a' köz boldogság' előmozdítása végett összegyűjtettek, a' törvényeket gonosz értelmezés által az egyház és nemesi rend' kiváltságainak sérelmére elcsavarja, 's a' király és nemzet közt konkolyt hint, gyűlölséget gerjeszt. Ó felsége ugyan számos fényes bizonyítványokkal tanusította a' magyar nemzetnek mind hűnn a' tanácsban, mind künn bajnoki munkákban véghezvitt dicső tetteit; de mivel ő' könyv messze földekre elterjed, hihetetlen, hogy a' magyar törvényeket 's a' magyar nemzet' kiváltságait nem ismerő nemzeteknél a' magyarokról rossz véleményt ne támaszson.“ Kérték aztán a' királyi személynököt, munkálna velük ő is közre, hogy a' nemzetnek hányt ezen cselek megsemmíttessenek; 's a' gyalázat' bélyege lemosassék a' nemzetről. És hasztalan veté ellen a' személynök, hogy az

országgyűlés' méltóságával meg nem férhet egyes írókkal bíbelődni, kiknek állításai, akár kedvezők akár gáncsolók, különben is csak úgy találnak hitelre, ha kiállják az ész' próbáját; miszerint annál inkább megvetendő volna e' magányos ember, minthogy a' mit írt, ó felsége' tudta nélkül írta. De a' rendek, úgy látszik, azon, noha világosan ki nem mondott véleményben voltak, hogy, mint valóban történt, Kollár e' munkát a' kormány' tudta 's megegyeztével bocsátotta közre; és keserűen ismételvén fájdalmokat, az ügyet a' felségtől kérendő orvoslás végett ugyanazon küldöttség által üzenték meg a' főrendeknek, melly hozzájuk a' sérelmek' előleges tárgyalása iránt keletkezett végzést megvitte.

A' főrendeknél Kollárnak, mint mondák, istentelen munkája szintolly benyomást tőn, mint a' rendeknél, 's a' királyhoz intézendő fölirathban egész készséggel megegyeztek. Más nap azután (a' 6-dik ülésben) hosszú, keserű kifakadásokkal dúsz viták után azt végezték a' rendek: adassék elő a' fölirathban ó felségének, milly veszedelmesek a' szerző' cselei, milly súlyos az ország' gyalázata és sérelme 's milly nagy a' zavar, melly e' munkából a' közügyre háramlik; 's kéressék meg a' királyné, miszerint ezen botrányos könyvet tiltsa el, 's égettesse porrá, a' szerzőt pedig, mint a' haza' ellenségét, kárhoztassa száműzésre, mi aztán törvénycikkelybe is foglaltassék. Utóbb, a' főrendek' javaslatára országos választmány neveztetett, melly, a' szerző' bűnét egész nagyságában kimutatandó, minden törvénybe ütköző 's a' kiváltságokat gáncsoló állításait a' felirathoz való kapcsolás végett összeszedné. És csak miután ezen, a' kedélyeket lázas ingerűtségbe hajtó tárgyban ekként intézkedtek, fogtak ismét a' rendek az országos ügyek' tárgyalásába.

Meglevén a' két tábla közt az iránt az egyesség, hogy a' sérelmek és kívánatok a' kir. előadások előtt vétessenek munka alá, július 14-kéről, a' 9-dik ülésből következő tartalmú felirathban válaszoltak a' kir. előadásokra: „Mennyire ügyekszik fölséged az ország' közjavanak előmozdításán, számtalan a' bizonyítvány. Most is alig végezte be a' hosszú, súlyos háborút, már is tanácskozni hívta meg a' rendeket a' közjólét' gyarapítására; miért örök hálával adóznak. A' kegyelmes kir. előadásokat, élénk emlékezetben tartják az ország' rendei, hogy azon-

ban azokra fontosságukhoz képest válaszolhassanak, előbb a' velök kapcsolatban levő sérelmeket 's kívánatokat szükség meghányniok. Azon lesznek mindazáltal, hogy ő felsége' várakozásának mennél előbb megfelelhessenek."

Valamint az országos rendek előlegesen tárgyalták Kollár' munkájának ügyét, ugy a' választmány is gyors volt annak megvizsgálásában: tudósítását már jul. 16-kán (a' 10-dik ülésben) beadta mind a' két táblához. Érdekes ugyan ezen egész tudósítás, mert hű tükreül szolgál azon kor' elfogultságának, ferde eszméinek 's tudatlanságának: rövidség' okaért mindazáltal csak néhány vádpontot fogunk említeni. Büntetésre méltó vakmerőségről vádolják Kollárt, midőn állítja, hogy sz. István' első könyve nem tartozik törvénykönyveink közé, nem egyéb levén, mint Bazil görög császárnak fiához, Leóhoz intézett tanácsainak másolata. Lázitónak jellemzik továbbá a' szerző' azon tételét, mellyben mondja, hogy oktanul 's eszélytelenül cselekszik, a' ki a' régi törvényes szokásokat csodálja, 's a' hazának ártalmára van, a' ki a' régi szokásokhoz konokul ragaszkodik; és a' legtúrhetlenebb rágalomnak 's bujtogatásnak nevezik azon allítását, miszerint számos szokás van nálunk, mellyek a' féktelenség 's erőszak' korában keletkeztek, 's mind meg annyi makacs kórányagként a' haza' boldogságát, sőt magát annak fenállását is többször a' legnagyobb veszélybe ejtették. Igen rossz néven veszik, hogy Verbóczyt egynémiben tudatlanságról vádolja, és szemtelen rágalmazónak nevezik őt, mivel Verbóczy' Hármaskönyvét korának előítéleteivel elárasztottnak mondja. De mindenek felett azon két állítás volt a' botránkozás' legnagyobb köve, mellyek' egyikében azt vitatja Kollár, hogy a' magyar szent korona hirtokjogát 's uraságát az egyházi javakra fentartotta; 's a' királyt, hogy több módja legyen az országot boldogítani, azoknak elfoglalására ösztönzi; másikában pedig így szól: „A' gazdagabbak a' szükséges adózási terheket viselni nem akarják, 's a' régi kiváltságok' hiú czíme alatt a' szerencsétlen jobbágyot, kinek nyomorú életén kívül semmi tulajdona, sokféle adózásra kényszerítik; 's ez az oka, miérthogy a' nemtelenek akár hol inkább laknak mint hazájokban; mert ki laknék örömmel, ki nemzene gyermekeket szívesen olly hazában, hol a' köz terhek mindenkitől igazsá-

gosan nem viseltetnek, hol az előnyöket 's kiváltságokat a' gazdagok mind magokhoz ragadják."

A' rendek igen meg valának elégedve a' választmány' munkálataival, 's noha a' főrendek azt óhajtották, hogy ezen gyalázó tévtanok rendszerbe állíttassanak, ők mindazáltal abban állapodtak meg, hogy e' kiszemelt állítások úgy mint vannak, kapcsoltsassanak a' felirathoz. — Mig ezután a' rendek kerületileg 's választmányilag dolgoztak az ország' sérelmeinek 's kívánatinak összeszedésében, augusztus' közepéig csak néhány ülés tartatott azoknak felolvasására. A' királyné időközben megértvén, milly nagy ingerültséget szült az ország' rendeiben Kollár' munkája, nehogy ezen lázas kedélyállapotnak a' kir. kívánatok' megajánlására is káros hatása legyen, sőt inkább e' körülményből is hasznot huzzon, megelőzve a' rendek' füliratát, Kollár' könyvét egy, velök is közlött, udvari parancs által árultatni 's újra nyomtatni megtiltotta, a' már előadottak' beszédését pedig megrendelte. A' RR. ezért aug. 16-dikán tartott ülésükben hálafeliratot szavaztak a' kegyes királynénak; hogy azonban ő felsége mind Kollárnak még súlyosabb megbüntetésére indíttassék, mind más íróknak hasonló vakmerőségre vetemedése örökre meggátoltassék, a' Kollár' munkájából kiszedett tételeket a' felirathoz kívánták kapcsoltatni. És az olly nagy ingerültséget, annyi keserű kifakadásokat okozott tárgy evvel he is fejeztetett.

Ily előzmények után a' kerületileg már meghányt sérelmek aug. 22-dikén, a' 17-dik ülésben végre olvastatni 's következőleg tárgyaltatni is kezdettek. Az összesen 228 pontra terjedő roppant tömegből 22 pontot, mellyek az adózó nép' sanyarú állapotát, a' kereskedés' akadályait 's pangását 's általában az adót közelebbről illették, különválasztottak, hogy azokkal a' kir. előadásokra adandó válaszukat támogassák. September' 3-dikáig végre keresztülhaladtak a' táblák a' sérelmek' halmozán, 's a' főrendek felszólították a' képviselőket, hogy miután az országgyűlés' tartására törvényesen kiszabott két hónap már eltelt, 's a' királyné is nem sokára visszajövend, de azon okból is, nehogy az országgyűlés' költségeivel a' nép igen terheltezzék, vennék már elő a' kir. előadásokat. A' RR. azonban az adóval kapcsolatban levő 22 sérelmi pontot mintegy bevezetésül még egyszer 's a' többi sérelmekről külön kívánták tárgyalni, hogy azoknak összpontosított fölterjesztése ál-

tal a' kormánynyal is világosan láttassák az adó' alapjának gyöngeségét, az adózó nép' nyomorúlt állapotát.

Ezek meghaladtatván, a' sept. 4-kén tartott 27-dik ülésben végre a' kir. előadások felett kezdének a' RR. értekezni. *Bacskády*, Nyitra megye' alispánya 's követe emelt először szót. Megismeré, hogy nagy a' kincstár' szüksége; de az adózók' sorsát is sanyarúnak állitá, miszerint őket újabban terhelni teljes lehetetlenség; sőt ha rajtok nem könnyíttetik, még az előbbi teher alatt is leroskadnak; minél fogva küldői' nevében az adó' leszállítására szavaz. *Takács*, Pozsony megyei alispán és követ, ezt annál sürgetőbbnek állította, minthogy 1751 óta, midőn az adó fél millió fttal fölemeltetett, nemcsak nem javult az adózók állapota, minél fogva újabb teher' elviselésére képesekké váltak volna, hanem a' hét éves háború alatt annyira meggyöngültek inkább, hogy az eddigi adót sem fizethetik, 's bár számtalanok bíróilag is elmarasztaltattak, a' be nem hajtható adó' tartozás mégis évről évre a' végtelenségig szaporodik. És ekként még számosan nyilatkoztak a' RR. közül. Az elnök azonban ellenveté, hogy e' nagy fontosságu ügyet nagyobb gondnal kell megfontolni. Történhetik, mert alaposan várható ó felsége' kegyelmétől, hogy a' sérelmekre adandó válasza által az ország' anyagi állapotát egynémiben jobb karba állitandja: leszállíthatja például a' vámokat, könnyítheti a' kereskedést, elősegítheti a' gyárak' felállítását, az ország' kívánata szerint benn készíttetheti a' katonaság' ruházatát. Ezek mind meg annyi újabb források lesznek az adózók' állapotának gyarapodására; miknek fejében aztán az ország is ajánlhat valamit a' felségnek. — De *Okolicsányi*, liptói alispán és követ a' még csak remélhetőért semmit sem vél ígérhetni, 's csak a' jelent gondolja szem előtt tartandónak. *Balogh*, nógrádi követ 's alispán pedig, megismeri ugyan, hogy az elnök által elszámlált előnyök a' nép' fizetési tehetségét növesztendik annyira, hogy régi terheit viselhesse, de annyira nem, hogy újabbak' viselésére is képes legyen. Egyébiránt a' kereskedés' könnyítését már sokszor kérte az ország, sokszor ígérte a' kormány, de mindig süker nélkül; abban tehát bízni most sem lehet. A' gyárak végre csak lassan, huzamosb idő után gyarapíthatnák a' népet. Bárhova tekint is tehát, nem látja módját, miként lehetne megfelelni a' királyi kíváнатnak.

E' nyilatkozatot valamennyien magokéva tevén, átmentek a' kir. előadások' második pontjára, a' nemesi fölkelés' szabályozására. De ebben is egyenőleg oda ment ki a' RR. véleménye hogy, miután a' fölkelést már számos törvények szabályozzák, szükségtelen volna alkotni újabb törvényeket. Hasztalan veté ellen az elnök, hogy más volt a' régi, más az újabb hadakezés' módja, mi kivált azon esetre, ha a' rendes had' távollétében váratlanul törne be az ellen, szükségessé teszi a' szabályozást. Ugy látszik, a' kormány'nak e' tárgyban az volt kívánsága hogy, miután a' rendes honvédelem' terhét egészen a' jobbágy-ság viseli, a' nemesség pedig, ámbár az állandó had' megalapítása' következtében a' honvédelem' súlyos kötelességétől majdnem egészen fölmentetett, az állandó had' költségeiben mégis csak annyiban sem akart részesülni, hogy az adó' alapjául a' jobbágyi tefkek mindigre 's változatlanul kitűzessenek; sőt azon elvet, hogy az adó nem fekszik a' jobbágytelken, 1741-ben a' kormány szorult körülményei közt törvényben is kimondotta: most tehát a' nemesség, hadakozási terhének illy tetemes megkönnyítéseért némi kárpotlást adna, vagy a' fölkelést egészen megváltaná. Ezt azonban, nehogy az adónak kívánt fölemelésében még nagyobb nehézségekbe ütközzék, sem a' kir. előadásokban, sem emberei által élő szóval világosan ki nem mondatta a' kormány; 's azért az elnök is csak oda irányozott beszédében, hogy megmutassa, miképen a' nemesi fölkelés a' régi mód szerint már elégtelen az ország' biztosítására. De a' rendek, valószínűleg átlátván a' kormány' czélzatit, a' tárgyba mélyebben nem akartak beereszkedni. *Bácskád*y azt válaszolta az elnök' beszédének ama' részére, mellyben a' hazát érhető veszedelmeket érintette, hogy az irgalmas isten, ki az országot eddig annyi viszontagságok közt fentartotta, ezen veszélyeket is elfordítandja, 's adand kegyelmesen időt, hogy a' törvények által kijelelt esetekben mindig felülhessen a' nemesség. Mások rossz néven vették az elnöknek, hogy a' felülést az eddigi mód szerint már kevés hasznúnak állította a' jelen körülmények között, 's a' nemzet és haza ellen vétkezni mondták azt, ki a' nemesség' dicsó tetteit nem méltányolja. Ezután küldöttség által tudatták a' felső táblával abbeli végzésöket, miszerint az előadásokra teendő felirathban az adónak leszállítása kérésék, a' nemesi fölkelés' szabályozása pedig szükségtelennek jelentessék.

A' főrendek erre akként válaszoltak a' következő napi üléséből, hogy magok is átlátják ugyan a' nép' szegénységét, figyelmenztetik mindazáltal a' rendeket, valljon illik-e tagadó választ adni a' közöttök olly sokáig mulató fűlségnek? Óhajtják tehát, hányják meg az ügyet bővebben a' RR., hogy ó fűlségének kielégítő választ adhassanak. A' nemesi fűlkelést illetőleg, ók sem akarnak a' régi törvények 's kiváltságok' sérelmére újítani, 's csak ezt kívánják bővebben megvitatatni, valljon nem lehetne-e a' fűlkelés' módján könnyíteni? Ne ijedjenek meg a' RR. a' fűlkelés' szabályozásának eszméjétől; a' felső tábla biztosítja őket, hogy ebben a' régi elvek 's kiváltságok' megsértetni nem fognak, 's a' szabályozást magok is csak annyira óhajtják, mennyiben a' régi elvek 's jogok engedik. Tanácskozzanak tehát a' RR., 's az ellenkező véleményeket is türelemmel hallgassák meg.

A' főrendi küldöttség' eltávozta után az elnök más utat kísért meg, osztályonként akart szavaztatni, 's legelőbb is a' papságot szólította fel véleménye' nyilvánítására. *Kis Pál* veszprémi prépost és kanonok tehát osztálya' nevében kijelenté, miképen a' megyei követek hivataluknál fogva is legjobban ismerhetik a' nép' állapotát; saját tapasztalásukból szólva, mellyet jószágaikon merítettek, a' káptalanok is azt kénytelenek vallani, hogy a' jobbágyság valóban annyira elszegényedett 's eladósodott legyen, miszerint uri munkáit is alig róhatja le; mondani pedig nem lehetne, hogy a' földes uraktól nyomtatnék. Ennél fogva tehát a' papság valamint az adó ugy a' fűlkelés' iránt is egyezőleg szavaz a' nemesi renddel. — A' megyei követek közül azután többen ismételték előbbi nyilatkozatukat, és valamennyi közül csak egyetlen szózat emelkedett a' királyi kívánatok mellett. *Jessenák János*, özvegy *Zichy Miklosné* képviselője, azt állítá, hogy az előbbi országgyűlésen is sokáig azt vitatták legyen a' RR., miképen az adót fűlemelni teljességgel lehetetlen, 's végtére mégis fél milliót ajánlottak. A' sérelmekből az adó' fűlemelésének csak nehézsége, nem pedig lehetetlensége tűnik ki. A' nemesi fűlkelésre nézve önmaga, mint az akkori nádor mellett hivataloskodó, tapasztalta, mennyi számtalan bajba 's nehézségbe, pénz- és idővesztésbe kerül annak létreállítása; mi tehát javítást igényel. — De a' RR. az adóra nézve ezután is csak az előbbi okokat ismételték; a' fűlkelés' kérdésébe

pedig még csak beléereszkedni sem akartak, attól félvén, nehogy olly valami végeztessék, mi a' kiváltságokat megsértené.

Az adóra nézve csekély ellenvetések után a' fő RR. is megegyeztek az alsó táblával; de a' fölkelés' szabályozását még azután is sürgették; mit azonban a' rendek állhatatosan ellenzetek, egyebek közt azt hozván fel okul, hogy a' fölkelés a' törvények szerint csak rendkívüli esetekben történhetik, miért azt szabályozni ama' törvények' sérelme nélkül nem is lehetne; a' mi pedig azt nézi, hogy a' fölkelő nemesség' száma nincs meghatározva, azon fölül, hogy ezt tenni nem is lehet, még olly üdvös titoknak is mondták azt, melytől az ország' fenmaradása függene; mert ha ez nyilvánossá tétetik, az ellenség, hadait megszaportván, könnyen felforgathatja az országot. Ha az értetnék a' szabályozás alatt, hogy a' nemesség fegyverben gyakoroltassék, ugy ez minden más osztálynál boldogtalanabb lenne, egész életében hadi gyakorlatokra kényszerítettvén. Ezek után a' főrendek is hozzájárultak az alsó tábla' végzéséhez, 's a' felirat megkészülvén, a' sérelmek' egész tömegével együtt benyújtatott a' pár nap előtt Pozsonyba érkezett királynénak.

A' fölirat' tartalma következő: „Az országgyűlés' elejétől fogva minden ügyekezettel azon voltak az ország' rendei, hogy ó felsége' várákozásának megfeleljenek; de mennél többet tanácskoztak, minél szigorúbban vizsgálták lelkiismeretüket, annál nagyobb nehézségekre akadtak az adó' tárgyában; mert bár miként érzik is magokat sürgettetni a' birodalom' szükségei 's az anyai indulatú királyné iránt való gyöngéd szeretetök által kívánatainak teljesítésére, azt mindazáltal az adózó nép' insége teljességgel lehetetlenné teszi. A' múlt országgyűlésen is egyedül az ó felsége iránt való szolgálati készségből, 's csak a' három év múlva tartandó gyűlésig emelték fel az adót fél millióval, remélvén, hogy a' nyomorú állapotban sanyargó nép attól, mi őt már is erején fölül terhelte, három év múlva megszabadúl. Azonban már tizenhárom év óta viselik azt nyilvános romlásukra, a' mint ezt az adónak behajthatlansága 's a' nép' eladósodott állapota, melybe a' behajtás' szigorúsága által vettetett, eléggé bizonyítja. Ehez járultak 1751 óta a' számos természeti csapások, melyek a' nép' fizetési tehetségét annyira megcsökkentették, miszerint az nemcsak hogy nagyobb adót el nem bir, de az eddigi összeget sem fizetheti. Meggyőződhetik erről ó felsége, ha ke-

gyesen meggondolja, milly 's mennyi újabb terhek háramlottak a' hét éves háborúból is a' szegény adózó népre, melly a' felett, hogy a' szükség-kivánta szállítások 's e' körüli veszteségek alatt majdnem leroskadott, még azon ötvenkétezer munkás lakossal is megkevesbedett, kik ó felsége' zászlói alá újonczokul állíttattak. Ha még ezeken kívül figyelemre méltatja ó felsége, kogy a' kereskedés több magyar természetményekkel mód felett meg van nehezítve; a' marha' kihajtása Buccari kikötőben, a' bor' kivitele a' német tartományokba egészen meggátoltatik, a' vámok pedig általában olly magasra emeltettek, hogy még a' többi örökös tartományok' adójának terhét is nagy részben Magyarországnak viseli: nem fogja rossz néven venni ó felsége, ha az ország' rendei kijelentik, miképen lelkiismeretük által az adónak nemcsak fölemelésétől eltiltatnak, hanem arra is kényszeríttetnek, hogy azon fél millióval, mellyel az 1751-ben megszorítottatott, leszállításaért könyörögjenek." A' fölkelés' szabályozása iránt adott tagadó válaszukat pedig a' már fönebb említett okokkal támogatták.

A' királyné már öt nap múlva, sept. 19-kén 's azon elhatározott hangon, melly leiratait általában jellemzi, válaszolt az ország' feliratára, kijelentvén, hogy mind az adó' fölemelését, mind a' nemesi fölkelés' szabályozását egyedül az ország' biztossága 's dicsősége végett kívánta, 's kellett is azt tiszte szerint cselekednie. Megértette a' felirathól a' nép' nyomorú állapotát; 's maga is inkább könnyíteni óhajtaná azt, mint újabban terhelni, ha a' köz szükség 's a' meggyúlt statusadóságok ellenkezőt nem parancsolnának. Midőn azonban ennél fogva az adóra nézve előbbi kívánatánál tovább is megmaradni kénytelen, igéri egyszersmind, hogy más részről semmit sem fog elmulasztani, mi által az adózók' állapotát javíthatja; 's ha részökről a' RR. is megteszik a' lehető, akként van meggyőződve, hogy a' nép az eddiginél kissé nagyobb adót is elbirhat. A' fölkelést illetőleg, tudja ugyan, hogy az iránt már számos törvény intézkedik, de ebből még korán sem lehet következtetni minden újabb intézkedés' fölöslegességét. Az állandó hadrendes esetekben védheti ugyan az országot, de minden körülményekben elegendő ez már nem lehet, 's történhetnék, hogy annak távollétében a' fölkelés' mostani lassúsága mellett az ország' egy része elpusztíttassék; minél fogva szükségesnek látja a' fölkelést gyorsítani 's

módját általában könnyíteni. A' sérelmeket ő felsége megvizsgálándja, 's mit az ország' javára válandónak talál, örömmel megteendi.

Ugyan ezen alkalommal egy másik leirat is érkezett az ország' rendeihez. Ezek t. i. a' múlt országgyűlésen az igazság' szolgáltatásának könnyítése iránt is kezdenek tanácskozni, de a' kiküldött választmánytól e' tárgyban készített munkálatot az idő' rövidsége miatt akkor megvizsgálniok nem lehetett. A' kormány azt időközben a' királyi tábla által újabban kidolgoztatta, 's most azon célból küldötte a' rendekhez, hogy országosan meghányatván, törvénynyé emeltessék.

Felolvastatván a' királyi leiratok, azt, melly az adót és fölkelést nézi, sept. 27-kén, a' 36-dik ülésben fogták ismét a' RR. tárgyalás alá, ha mégis nyilatkozataik tárgyalásnak nevezhetők. Szóltak számosan, de valamennyien csak azon értelemben hogy, miután az adó tárgyában kelt előbbi feliratukra a' nép' állapota 's lelkiismeretök által kényszerítették, az ország' viszonyai pedig azóta nem változtak, most is csak előbbi véleményüket kénytelenek ismételniök. A' nemesi fölkelés' szabályozását hasonlókép most sem látják szükségesnek. Az egész táblán az elnökén kívül csak két szózat hallatott a' kir. kívánatok mellett. Az egyik *Nagy Pál*, nádori ítélőmesteré, ki szinte megismerte ugyan az ország' szegénységét, de még nagyobbnak, sürgetőbbnek állította a' kincstár' szükségét, miután a' hét éves háború' kezdetétől fogva kétszázmilliónál többre szaporodtak a' statusadósságok. E' szerint, bár maga is szinte birtokos és hű fia hazájának, mégis úgy vélekedik, hogy a' kir. kívánatot az adóra nézve legalább némi részben kell teljesíteniök. Hasonlókép a' fölkelést is lehet szabályozni a' nélkül hogy, mitől a' RR. félnek, a' nemesség' sarkalatos kiváltságai legkevesebbé is megsértetnének. A' másik szót ismét *Jerzenák* emelte, mondván, hogy valamin 1751-ben a' sok, lehetetlenséget állító, beszéd után végre mégis lehetségessé vált az adófülemelés, ugy nem lehetetlen az most sem. A' fölkelésre nézve pedig állította, hogy szükség' idején megajánlják ugyan a' RR. a' fölkelést, de annak sem elveit, sem szerkezetét, mint hajdan volt, nem ismerik, miért erről szükség volna határozottan intézkedni. — A' RR. azonban mind a' két tárgyban előbbi véleményöknél maradtak. *Darvas*, nógrádi követ, a' fölkelésre nézve még azt is monda, hogy annak szabályozása már csak azért is veszedelmes volna, mert

félhető, hogy az istennek, ki a' népét megszámláló Dávidot mirigyhalállal büntette, a' RR. sem tennének kedves szolgálatot.

Küldöttség neveztetett tehát *Bajzáth* esztergami kanonok 's káptalani követ' vezérlete alatt, melly a' RR. végzését a' felső táblának megvigye. Bajzáth még megbízatásán túl is fejtegette az okokat, melylyek a' RRt a' fölkelés' szabályozásától elrettentik; mert, u. m. akár kész pénzzel váltassék meg a' fölkelés, akár állandó katonaság tartassék helyette, az adót, mellytől a' nemesség ment, mégis csak a' nemeseknek kellene viselniök. Eleink minden erejükkel meggátolni ügyeztek, hogy az adó' terhe ne feküdjék a' telken — ne onus inhaereat fundo. De ha a' fölkelés szabályoztatnék, az adó mind a' személyt mind a' telket terhelné. Bajzáth szokás szerint a' RR. előtt is elmondotta a' felső táblánál tartott előadását, mit azok aunnyira lelkökből szakadtnak érzettek, hogy neki hangos éljenek közt köszönetet szavaznának; egy rögtönző pedig a' következő verspárban fejezte ki a' RR. kívánatit:

„Orator Patriae, mytram tibi Patria vovet,
Vox tua, vox populi, vox sacra, voxque Dei est.“

A' főrendek három órai tanácskozás után válaszoltak a' rendeknek, kijelentvén, hogy lelkiismeretüket az adóra nézve azon általános nyilatkozattal: „nem lehet“ — bővebb megfontolás után már meg nem nyugtathatják, 's annál szükségesebbnek látják a' részletekre való lépést, minthogy az adóról törvény szerint is országgyűlésről országgyűlésre kell egyezkedniök a' királylyal; e' törvényt pedig a' lehetetlenség' pusztá említgetése által nem teljesítik; ezenkívül némelly részletekről, például, a' testőrségről, mellynek díjazása csak a' jelen országgyűlésig folyt a' közadóból, múlhatatlanul kell is határozni ez országgyűlésen. És nem is látják azt a' teljes lehetetlenséget, mellyről a' RR. szólanak. Hogy ők is megegyeztek a' RR. ezen nyilatkozatában, 's a' fűlségnek közös akarattal e' szerint válaszoltak, azt csak azon régi szokásból tették, miszerint az ország a' király' kívánataira nem szokott mindjárt kedvező választ adni. A' fölkelésre nézve a' főrendek sem hagyják legkevésbbé is megsértetni a' kiváltságokat, 's azért soha eszükben sem volt azon gondolat, hogy a' fölkelés pénzen váltassék meg, vagy rendes haddal

pótoltsassék; hiszik mindazáltal, hogy e' tárgyban is lehet az előjogok' minden sérelme nélkül, sőt kell is intézkedniök.

Más nap, sept. 28-kán, a' királyné Holicsba utazván, a' nádor a' RRket bucsútisztelkedésre a' várba rendelte. A' királyné azonban a' kívánataira adott tagadó válasz miatti kedvetlenségét kijelentendő, minden szó nélkül távozott a' RR. közül; kik aztán gyülesteremökbe visszatérvén, az elnök' sürgetéseire ujonnan szőnyegre állították a' kir. kívánatokat. 'S most már az előbbiekhöz hasonló, esküvel is erősített tagadó' nyilatkozatok közt mégis hallatott néhány szó mind a' papság, mind a' világiak' köréből, miszerint a' kívánt egymilliónak némi részét mégis csak meg lehetne, meg kellene ajánlani. Különösen Csiba, Mosony megyei követ, állítá, hogy tüstént meg fog szűnni az annyszor ismételt fizetési lehetetlenség, mihelyt a' RR. a' királyné' valóban anyai intése szerint a' nép' nyomorú állapotán az urbér' méltányosabb szabályozása által könnyítenek. De az igazság és méltányosság' szent igéi hatástalanul hangzottak el a' RR. között, kik a' népet a' kormány' ellenében a' nagyobb terheléstől olly hajthatlanul ügyekeztek megóvni, arról azonban önzésteljes elfogultságukban hallani sem akartak, hogy az urbéri terhek alatt még inkább roskadozó népnek magok' részéről valahára már igazságot szolgáltatassanak, 's azon nagy különféleségnek, melly az urbéri munkák 's adózások' tárgyában az ország' külön vidékein létezett, azon korlátlan önkénynek, és zsarnokságnak, mellyel számos földes úr egész a' kétségbeesésig zaklatta jobbágyságait, valahára véget vessenek, és e' néposztályt, melly noha sem személyes sem birtoki joggal a' hazától megáldva nem volt, mégis az összes közigazgatási és honvédelmi terheket viselte, ha jogokkal fel nem ruházzák is, legalább egyes kiváltságosak' kegyetlen bánásmódjától megóttalmazzák. Valóban, úgy látszik, mintha azért nem akart volna a' nemesség nagyobb hadi adót vetni a' nép' vállaira, hogy azt is önmagának zsarolhassa ki tőle, mit ez az adó' fölemelése' esetében a' köz szükségekre fizetendett; erre mutatott legalább az, hogy midőn a' mosonyi követ az urbér' szabályozását megemlítette, arról a' többiek még csak hallani sem akartak; hanem tovább is az adófölemelés' lehetetlenségét ismételve, előbbi végzésüket újra megerősítettek, 's azt némi, az 1741-ki törvénykönyvnek a' nemesi

fölkelést illető 8-dik cikkének értelme fölött támadt viták után a' felső táblának változatlanul átküldötték.

A' főrendek ezután, hogy az ügyön fordítsanak, részint a' tárgyalás' könnyítése 's gyorsítása, részint a' végett is, hogy ha talán a' fölkelés iránti kir. kívánság ezen országgyűlésen nem létesülne, vele együtt az adó is el ne maradjon, a' két tárgyat egymástól elválasztani óhajtották; és emerre nézve sürgették is a' rendeket, hogy meggondolván, mennyire ügyekszik a' királyné előmozdítani az ország' javát, 's mennyire becsüli a' magyarokat, feleljenek meg ők is azon kívánságának, mellyel egyedül az ország' javát 's biztosságát czélozza. Az ország' békéje 's boldogsága Károly király óta kezdődik, mióta t. i. rendes katonaság van; nehogy pedig ezt a' kormány az ország' veszélyeztetésével megkevesébiteni kényteleníttessék, szükséges fölemelni a' már elégtelen adót.

Az oct. 1-ső napján tartott 39-dik ülésben avval kezdé meg aztán az elnök e' fordulat után tárgyalni az adót 's rábeszélni a' RRket annak elfogadására, hogy az ország' anyagi állapotának javítására nincs semmi hasznosabb, mint gyárak' felállítása. Most, ugymond, évenként egymillió forint foly ki az országból idegen gyártmányokra. Ezen kívül a' katonaság' ruhájának itt benn 's honi anyagból készítése által is nyerne az ország évenként egymilliót, melly két összevagy aztán tetemesen gyarapítaná az országot. Igaz, hogy a' gyárak rögtön nem árasztják el ugyan pénzzel az országot; de ezeket valahára mégis csak meg kell már kezdeni; már pedig ugy ezek' felállítása, mint a' katonaság' ruhájának készítése' ügyében leginkább ó felségének kegyelme szükséges; 's nem is fogja azt megtagadni az anyai indulatu királyné, ha látni fogja, hogy az adózók' illy sanyarú állapotában is kész az ország teljesíteni kívánságát.

Bezzerédy, Győr megyei követ, erre olly értelemben válaszolt, hogy igaz ugyan, miszerint a' kereskedelmi 's gyáripár más országoknak lelke 's leggazdagabb kincsforrása, 's az Magyarországnak is ketségkívül nem csekély hasznára fogna lenni; de annak haladása igen lassu, gyümölcse későn érik ugy annyira, hogy e' remény' fejében megajánlani most semmit sem lehet. — *Bacskády*, nyitrai követ pedig elő-

adá, hogy érzik a' RR., milly nehezen eshetik, elnök ó kegyelmének, hogy a' RR. tőle ekként különböznek véleményben; de nekik is nehezen esik, hogy annyi felszólításaira sem hajolhatnak. Az irgalmas istent kell kérniök, javítsa meg az ország' állapotát, miszerint aztán idővel többet adózhasanak a' közjóra; de jelenleg kétségkívül megbántanak az istent, ha lelkiismeretök ellen cselekednének, már pedig megköttették a' RR. lelkiismeretüket, midőn hittel mondták, hogy még az eddigi adót is lehetetlen megadniok. „És hogy nem lehet megadni — folytatá *Szűllő*, Pozsony megyei követ — a' tábla lelkiismerete alatt kimondotta; 's evvel vége van.“ Mihez *Luby*, lipthói követ, még azt vetette hozzá: „a' mi lehetetlen, azt végtére is csak lehetetlen akár megajánlani akár megadni.“

Midőn ezután, elhangozván e' bölcs nyilatkozatok, a' papság' köréből szó emelkedett volna a' királyi kívánság mellett, *Darvas*, nógrádi követ, azt mondtotta, ha valakinek, bizonyára a' papságnak kell gondoskodnia a' nép' sorsának javításáról, mert sok helyt már olly szegény az, hogy ruha' híjában templomba sem járhat. Valóban szomorú dolog, hogy a' rendek így ismervén 's elismervén a' nép' állapotának nyomorúságát, mégis, sem arról, mi azon leginkább segíthetett volna, az urbér' szabályozásáról, gondoskodni, sem az ipar 's kereskedelem' előmozdításáról, mi az ország' virágzatának alapját megvethette volna, tanácskozni nem akartak. A' kereskedelem 's gyárak' ügyének emelése még többször is szóba hozatott ez ülés alatt néhányaktól; egyebek közt, a' már többször említett *Jeszenák* könyörögve kérte a' rendeket, gondolkodnának már mégis komolyabban az ország' állapotának emeléséről 's rendelnének egy országos választmányt, melly a' kereskedelem 's gyárak' ügyét 's a' jobblétnek egyéb hasonló tárgyait megvizsgálná. De a' rendek' egy része ezen indítványt, mint haszontalant, elvetette; a' többség pedig aztán abban nyugodott meg, hogy a' kir. helytartótanácsnak 1741-ben a' 116-dik t.-cikk által már úgy is meghagyatott, miszerint az ipar 's kereskedelem' ügyében munkálatot készítsen, felszólítandó volna tehát a' kormánytanács, adja be, ha mégis készített, munkálatát, az országgyűlésnek. És evvel a' mondhatlan fontosságu életkérdés végkép mellőztetett.

Ezután küldöttség vitte meg a' felső táblához a' RR. abbeli végzését, miszerint 1-ször a' kir. előadások' két pontjának egymástól külön tárgyalásában megnyugszanak ugyan, de csak azon feltétel alatt, hogy felirat mind a' kettőről egyszerre tétessék. 2. Hogy a' kir. testőrsereg' tartása a' közadóból csak a' jelen országgyűlésig levén megajánlva, arról még külön kell végezniök. 3. Hogy lelkiismeretüket abban már megkötték, miszerint az 1751-ben ajánlott fél milliónyi adópótlék' elengedéseért ő felségének tovább is könyörögjenek, mert hogy a' nép azon terhet nem viselheti, hittel erősítik.

A' fő-RR. azonban visszaüzenték, hogy nagy szomorúsággal és szívfájdalommal veszik a' rendeknek irántok való bizalmatlanságát, 's olly zavarba jöttek, hallván azoknak előbbi véleményöknél maradásokat, miszerint készek volnának tőlök külön válni, ha írva nem volna, hogy „minden magában meghasonlott ország elpusztul.“ Esküvel bizonyítják mindazáltal, hogy lelkiismeretük a' RR. határozatában meg nem nyughatnak. Az ország' elleneinek száma növekedett, erejük gyarapodott: szaporítani szükség tehát az adót is, mellyről már az 1715-ki 8-dik t.-czikkben meg van írva, miképen az az ország' védelmének legjobb, sőt multhatatlanul szükséges eszköze. Nem látják tehát, miképen lehet annak még leszállításáról beszélni; 's határozottan kijelentik, hogy ezt ezután szóba hozatni sem engedik. Ők azonban ebben még nem nyughatnak meg, 's a' királyné' szükségeit megfontolván, 's nem is látván a' fizetésre olly nagy lehetetlenséget, mint a' RR. állítják, felszólítják őket, tanácskozzanak arról, mi módon lehetne pótolni a' kincstár' szükségeit? Gondoskodjanak továbbá a' testőrsereg' tartásáról, mi a' közadóból csak ezen országgyűlésig folyt. Végre még egyszer figyelmükbe ajánlják a' rendeknek, mi veszélyes következései lehetnének annak, ha tőlök a' felső tábla elszakadni kényteleníttetnék.

De a' RR. ezután is csak lelkiismeretükkal állottak elő, 's egyebek közt *Szűllő*, pozsonyi követ, így nyilatkozott: „A' nemes RR. már hittel bizonyították, hogy a' kir. kívánságot megadni nem lehet; istenért! mi egyebet kívánnak még tőlök?“ Ezen 's több hasonló, minden alkudozást kizáró nyilatkozatok után, a' következő napon (octob. 2-kán) és ülésben (40-dik) a' kir. tábla' tagjai szólaltak fel az adófülemlés mellett, egyebek közt azzal biztatván a' RRket, hogy majd ő felsége is

bebizonyítandja kegyelmét a' sérelmekre adandó válaszában, ha tapasztalni fogja a' RR. készségét. De erre többen azt felelték: miként lehetne valami jót várniok a' leiratban, miután még most, e' gyűlés alatt is újabb sérelmek történnek; nem rég fölemeltetett a' dohány' váma, 's a' kisebb ezüst pénz' becse kárpótlás nélkül leszállítottatt. Attól pedig nem kell félniök hogy, miként néhányan állították, a' királynét határozatuk által megsértik, mert hiszen az ország' állapota 's java kényszeríti őket a' tagadó végzésre. — Mind e' mellett is azonban már mind többen nyilatkoztak eltérőleg a' tábla' előbbi végzésétől; különösen Borsod, Heves, Esztergam, Csanád és Arad megyék' követei is elállottak az adó' leszállításától; mit a' nagyobb ellenzék észrevevén, felkiáltának, hogy ők előbbi határozatuknál állhatatosan megmaradnak.

Miután az elnök a' lehetetlenséget hangoztató konok véleményt több királyi táblai tag 's öt vármegye' ellennyilatkozata által némileg megingatva látá, a' papságot is felszólítá véleménye' nyilvánítására; de egykettőt kivéve még a' káptalani követek is a' megyék' többségével szavaztak. Hosszas szóváltások 's felelések után tehát dél utáni négy órakor küldöttség ment a' főrendekhez megvinni az alsó táblának ismét tagadó határozatát 's megkérdezni őket, melly oknál fogva látják lehetőnek megváltoztatni előbbi véleményüket? A' főrendek őszintén megvallották válaszüzenetükben, hogy újabb okokat felhozni nem tudnak ugyan, de meg vannak győződve lelkiismeretükben, hogy nem olly teljességgel lehetetlen megfelelni a' királyné' kívánatának, mint a' RR. állítják. A' nádor 's az esztergami érsek holnap Bécsbe mennek; de minő arcczal jelenjenek meg ő felsége előtt? — A' RRket azonban ez sem indította, 's utasításaikra támaszkodván, maradtak előbbi végzésüknél; mit a' főrendekkel újonnan tudatván, kérték egyszersmind a' nádort, lenne közbejárójok ő felsége előtt. — A' főrendek azonban az utasításokról akként vélekedtek, hogy azok föltételetlenül senkit sem kötnek: a' RR. nemcsak követei; hanem felhatalmazottjai is a' vármegyéknek, minél fogva alkalmazhatják magokat a' körülményekhez. A' közbejárást pedig a' nádor és érsek el nem vállalhatják, ha a' RR. el nem állnak végzésüktől. — De a' fő-RR. ezen csele sem sikerült; a' RR. visszaüzenték, hogy az érsek már a' kir. előadások' átvételénél kijelentette légyen a' királynénak, ne akarat, hanem erő' hiányának

tulajdonítaná, ha várakozásának az ország meg nem felelné. A' nádornak pedig épen a' súlyosabb ügyekben teszik a' közbejárást tisztévé a' törvények.

A' közbejárást a' nádor, ámbár elutazta előtt a' RR. ismételt kérelmére is azt felelte, hogy elvállalni nem meri, mindazáltal mégis elvállalta, 's a' királynénak a' RR. véleményét mind az adó mind a' nemesi fölkelés iránt híven előadta. Visszatérte után pedig magához hívatá a' RR-et 's közölte velök a' királyné' válaszát. Igen kár, hogy az előttem fekvő napló ezt, mint a' teremen kívül történtet 's úgy is tudva levőt, közleni elmulasztotta. De hogy az szintugy, mint a' nádor' rábeszélése is, megtette a' maga hatását, kitűnt a' következő, octob. 10-kén tartott 41-dik gyűlésben. A' megyei követek közül néhányan ismét csak a' régi hurokat kezdték ugyan pengetni; a' papság mindazáltal megváltoztatta véleményét, 's *Bajzáth*, esztergami káptalani követ a' többiek' nevében hosszú beszédben előadta, hogy már a' RR. is nyugott lelkiismerettel közeledhetnek a' kir. kívánatokhoz, miután ő felsége 's a' főrendek, bár szinte ismerik 's meg is vallják az ország' szegénységét, a' szükségtől kényszerítve mégis lelkiismeretök szerint lehetők, sőt mellőzhetlennék látják az adó' fölemelését. Aggodalmát fejezte ki aztán a' felett, nehogy ő felsége, megsértve a' RR. hajthatatlansága által, egészen elfordítsa szívét a' nemzettől; a' testőrséget ime, már is elmozdította szolgálatától; mi a' nemzetnek nem válhatik dicsőségére. Ha ellenben a' RR. a' királyné' várakozásának, bárcsak némileg is megfelelnek, remélhető, hogy ő felsége, látván az ország' állapotát, kegyelmes választ adand az ország' sérelmei 's kívánataira. Mind ezek felett végre már az is indíthatja a' RR-et, hogy már nemcsak a' felső táblával, de magok között is meghasonlottak, miből, lehetetlen jó következtetéseket várni az országra. — Végezvén *Bajzáth* e' beszédet, az egész papság felkiáltott, miszerint mindnyájan osztoznak a' szónok' véleményében; mi nem különben, mint a' szónok' nyomos beszéde, megtette hatását. A' RR. rögtön felhagytak az adó' leszállításának sürgetésével, 's már csak a' fölemelés' lehetetlensége iránt nyilatkoztak. *Tersztyánszky*, Esztergam megyei követ azonban fél milliót megadhatónak állított.

Minekutána tehát már az egész papság, kilencz megye — név szerint: Borsod, Heves, Esztergam, Csanád, Arad, Tolna, Baranya, Szerém és Verőcze — a' városok közül Pozsony és Esztergam, és számos távollevők' küldöttei nemcsak a' leszállítástól elállottak, hanem a' fölemeléshez is hozzájárultak: a' többség' határozata szerint a' leszállítás' kérdése letétetett. De a' fölemelés ellen ezután annál nagyobb hévvel kezdének vívni számos megyei követek, mennél kevesebb reményük volt már a' győzelemhez. Ezek' nyilatkozatai közül legérdekesebb *Márjásy* szepesi követé, ki isten előtt esküvel bizonyítja, hogy lelkének kárhozata nélkül nem járulhat az adó' fölemeléséhez, 's hiszi, hogy ő felsége csak még sem kívánja lelke' kárhozatát. — Küldöttség ment tehát megvinni a' főrendekhez, hogy a' többség elállott ugyan a' leszállítástól, de a' fölemeléshez nem járulhat.

A' főrendek azonban válaszolták, hogy annyi üzenetek után, melyekben ő felsége' szükségei 's a' tagadó válasz' veszélyei annyira kifejtettek, más végzést vártak volna a' RRtől. A' leszállítástól való elállással a' RR. még semmit sem tettek, mi ő felsége' várakozásának megfelelően. Vegyék tehát a' RR fontolára, miképen a' királyi kincstár' szükségei olly sürgetők., adósságai olly roppantak hogy, ha a' RR. a' kir. kívánatra nem hajlanak, ő felsége vagy hitelét veszti, vagy, az ország' veszedelmére a' hadsereget megcsökkenti, a' kormánytanácsosok 's egyéb tisztviselők' díjait leszállítani 's más hasonló vészségekre lépni kényteleníttetik. De ezeknél még nagyobb veszély is történhetik: ha a' RR. ő felsége' kívánatára konokul tagadó választ adnak, valljon nem félhetni-e, hogy a' kormány, a' mellőzhetlen szükségét fedezni kellvén, a' nemesi rend' jogainak 's kiváltságainak sérelmével gondoskodják nagyobb adóalapról? Vagy nem vetemedik-e elkeseredésében arra a' királyné, hogy biztosokat küldjön az országgyűlésre? mi aztán milly súlyossá tenné az ország' állapotát, tudhatják a' RR. az 1723-diki példából, midőn az ország hasztalan mondott ellen a' biztosok' nem kívánatainak, hanem követelő parancsaiknak. Remélik tehát, hogy ezen okoktól meggyőzve, az adó' fölemeléséhez valahára mégis csak hozzájárulnak. — A' papság 's világi rendek közül is számosan csakugyan még ez ülésen hajlottak a' főrendekhez, egyességre azonban a' tábla e' napon még nem léphetett.

A' következő napon és ülésben az elnök' rábeszélése után több ellenzéki tag nyilatkozott a' szokott modorban. Különösen *Bacskádý* mondá, hogy már a' negyedik hónapra terjedő annyi viták és szorongatások között gyakran említetik a' lelkiismeret' sugallata; a' papság ugyan fölmenté őket tegnapi nyilatkozatában a' bűnsúlytól; de neki csak egy a' lelke, 's azt meg akarja menteni; lássák, mit mívelnek azok, kik a' 'lelkiismeret' szavát elfojtani törekednek. És a' megyék, városok 's távollevők' követeinek többsége e' szóra javallólag kiáltott fel. Majd az alnádor szólalt fel, 's hogy a' RRet e' kopár mezőről eltérítse, indítványt tón, egészítenék ki az adóösszevet negyedfélmillióra, bele értvén a' testőrsereg' tartását is. Nevezetes volt utóbb néhány ellenző nyilatkozatok után *Pető* Esztergam városi követnek felszólalása, melly által kivált a' fizetés' könnyítésére akarta fordítani a' RR. figyelmét. „*Alapi* követ úr, ugymond egyebek közt, tegnap az urbér' szabályozását indítványozta, és valóban, ha arról országúl nem végezzünk, a' tisztviselők soha sem fognak eléggé intézkedhetni; a' tisztújításoknál pedig ezeknek leginkább az vettetik szemükre, holott mégis nemcsak törvénytudónak és bölcsésznek, hanem még theologusnak is kellene lennie, hogy mindennek eleget tehessen.“ Ez után példákkal mutogatta, milly iszonyú zaklatásoknak van néhol kitéve a' szegény paraszt, miknél fogva az lelkén kívül semmit sem mondhat tulajdonának. „Ha e' részről mind a' királyi kegyelem, mind a' RR. igazságszeretete orvoslatoz szerez, az adó' fölemelését lehetségesnek véli.“ Néhány szózat után, mellyet a' királyi kívánság mellett a' kir. tábla' tagjai emeltek, *Ordódy*, szintazon törvényszék' ülnöke ekként egészíté ki a' Petótól ábrázolt képet: „Igaz, hogy az adózók' állapota nyomorú és gyors orvoslatoz igényel; de ki fogja azt adni, a' vármegyék? Hiszen ezek még a' kivetés' szabályozása 's a' népösszeírás által sem szerzik meg soha a' kívánt orvoslatoz, sőt öregbítik a' bajt. Vagy talán a' földes urak? hiszen közönséges dolog, hogy a' helység' egyik végén a' katonai kar jóformán még el sem végezte az „executiót“, a' másik végén a' földes úr azt már is megkezdi; 's e' fölött még aztán a' lelkész és iskolamester is terheli a' népet követeléseivel.“ Hozzá adta még ehez *Szlávy* ítélőmester, egyebek között: „Óvakodjanak a' RR., nehogy megátalkodott ellenszegülésük olly következtetéseket szűljön, miknél fogva a' szegény

nép azt kényteleníttessék mondani: az uraknak mellettünk való buzgalma rontott meg bennünket; óvakodjanak, nehogy ártsanak, hol mégis használni akarnak.“ — Az urbéri terheknek szóba hozott szabályozása azonban most sem talált visszhangra a' RR. között, 's a' sürgető szükségét előadó néhány szózat ismét hatástalanul hangzott el a' teremben. De az alnádor' indítványa, az adónak negyedfélmillióra fölemelése iránt, mind több pártolókra lelt, 's a' tábla' tagjainak többsége már mellette nyilatkozott, 's még csak a' semmi alkuba bocsátkozni nem akaró megyék ellenzették. Ezek ugyan többséget alkottak a' megyék között; de nagy volt már ezekben is a' meghasonlás; történt, hogy még egy megyének követei is ellenkezőleg nyilatkoztak, mi aztán vitatkozást idézett föl az utasításokról, melyben egyebek közt mondatott az is, hogy az utasítás nem köt, hanem csak utat, irányt mutat.

E' viták közben az elnök egyességre intette a' RRet, 's néhány megyei követet e' latin szóval: „morosi“ érdeklett; mire a' megyei követek nagy zajt ütöttek, 's *Márjásy* felkiáltott: „becsületesebben hánjék ő kegyelme a' rendekkel!“ Az elnök aztán szóhoz jutván, avval csilapítá le a' kedélyek' ingerültségét, hogy az említett szó alatt csak az egyességben való késedelmességet értette. Utána több ellenkező nyilatkozatok közt *Ráday*, Pest megyei követ azzal ügykezett az ellenzéket engedékenységre hajtani, hogy az ügyet különben szavazatra kell bocsátani, 's ezen esetben ő utasítása szerint kérdést teend: mennyibe kell venni a' vármegyék' szavazatát? „Szavatra nézve, folytatá *Dobay* kir. táblai ülnök, meggyőzetnek az ellenzéki rendek; de javasolja, szavazatra az ügyet ne bocsássák; ez nemcsak szokás ellen, hanem veszedelmes is fogna lenni, kivált ha talán majd valamikor a' nemesi rend' kiváltságai kerülnének szőnyegre.“ — Az ellenzékiek nem tagadták ugyan, hogy a' szavazatok' számát tekintve kevesebbségben maradnának; de, úgy mondának, közölük már csak hat megye is harmad részét viseli az adónak, minél fogva a' szavazatoknak netalán kevesebbsége miatt olly könnyen nem mellőzhetők. A' viták közben kinevezetett már a' küldöttség is, melly a' főrendekkel tudassa a' tábla' végzését; de egyességre ez iránt nem jöhethén, a' tárgy elhalasztatott.

A' más napi, szám szerint 43-dik ülésben az alnádor' ismételt felszólalására az előbb vonakodó megyei követek közül is, leginkább a' szavazástól való félelem miatt, többen hozzájárultak az adónak negyedfélmillióig fölemeléséhez, 's már csak az iránt nyilatkoztatták aggodalmokat 's ovásukat, hogy ezen összeget elfogadván, a' fő-RR. még többet ne kívánjanak. Voltak azonban még többen, kik azon okból, mivel a' fő-RR. ezen csekély ajánlattal úgy sem fognak megelégedni, a' fölemelés ellen általában még ezután is sokáig vitáztak. De a' többiek erre már nem igen ügyeltek, 's a' nádori ítélőmester olvasni kezdé a' föltételeket, mellyek alatt az ajánlat teendő volna; mi közben újabb vitákra adott okot ama' kérdés: szükséges-e új összeírás és arányosabb kivetés? mi aztán el is fogadtatott. Végre az üzenetben is megegyezett valahára az ellenzék, de csak úgy, hogy a' küldöttség akként nyilatkozzék, miszerint a' RRnek csak többsége, nem összesége fogadta legyen el az adónak három 's félmillióig való kiegészítését, 's az is csak olly föltételek alatt, hogy ezen fölemelt adó csak a' következő, három év múlva bizonyosan megtartandó, országgyűlésig folyjon; a' behajtásért a' RR. jót nem állanak, 's a' sérelmekre ó felsége is kegyelmes választ adjon.

Válaszokban a' főrendek örömlükét nyilvánították ugyan a' valahára megtörtént egyesülésen; kijelentették mindazáltal, hogy az ajánlat olly csekély, miszerint az sem az illendőségnek, sem a' fejedelem' szükségeinek meg nem felelvén, a' felső tábla kénytelen a' RRet többnek ajánlására felszólítani. Ez üzenet' hallására hosszú 's mély csönd lepte meg a' rendek' tábláját, mellyből csak az elnök' ismételt felszólítására ébredtek föl. Nagy, nádori ítélőmester, a' néma hallgatást végre azon indítványával szakasztá meg, ajánljanak a' RR. a' testőrsereg' tartására meg százezer forintot. Megnyilván erre a' lekötött nyelvek, újra megkezdettek a' lehetetlenségről szóló nyilatkozatok; 's nem sokára olly üzenet küldetett a' főrendekhez, miszerint számos megye még a' negyedfélmillióban sem egyezett meg; elégednének meg tehát evvel a' főrendek. De ezek a' más napon adott válaszukban előbbi nyilatkozatuknál maradtak; mire Nagy ítélőmester újonnan ösztönzé a' RRet indítványa' elfogadására, annál sürgetőbb szükségnek állitván kitűzni a'

testőrsereg' tartására bizonyos összeget, minthogy már nem levén alap, miből díjaztassék, ő felsége ezt egészen elmozdította szolgálatától. A' rendeket azonban sem ez, sem az utóbb felhordott okok nem indították, 's hosszú vitatkozás után ismét a' mult napi üzenetnél való maradásukat küldötték át végzéskepen a' felső táblához.

Illy ellentállásra találván a' fő-RR., ismét cselhez nyúltak, mi nem is maradt hatás nélkül. Visszaüzentek t. i. a' RR-nek, hogy már csak azért is lehetetlen véleményükhöz járúlniok mivel, midőn minap a' nádor ő felsége előtt közbejárólag megjelenvén, ugyanazt ígérte volna, hogy a' negyedfélmilliót majd csak megajánlják a' RR.; ő felsége erre azt válaszolta légyen hogy, ha a' RR. illy csekélységet ajánlanak, úgy üdvözlő küldöttségöket sem akarja elfogadni közelgető neve' napján. — A' fő-RR. ezen üzenete többeket lefegyverzett az ellenzék' soraiban, 's miután az elnök is ünnepélyes ígéretet tőn hogy, ha a' RR. még a' százezer forintot elfogadják, ő is minden erejét ráfordítandja, hogy a' sérelmi föliratra az ország kedvező választ nyerjen: a' többség az indítványt végre elfogadta; miben aztán a' fő-RR. is megnyugodtak.

Meglevén a' két tábla közt az egyesség, a' 45-dik ülésben, melly a' királynénak közbejött névnapi ünnepe miatt octob. 19-kére halasztatott, a' kir. előadások' második pontja, a' nemesi fölkelés' szabályozása, vétetett tanácskozás alá. Ebben mindazáltal most is annál szilárdabban ragaszkodott előbbeni tagadó végzéséhez az alsó tábla, minthogy azt a' fő-RR. sem sürgették erélyesebben, 's némi ellenvetések után magok is hozzájárultak a' RR. véleményéhez. A' 48-dik ülésből tehát, octob. 23-kán, mind a' két tárgyban felirat küldetett az udvarhoz. Különösen ki volt ebben emelve az, hogy mit előbbi feliratukban a' nép' nagyobb terhelésének lehetetlenségéről hittel állítottak, 's mellynél fogva az adó' leszállításaért könyörögtek, azt most is kénytelenek ismételni, 's csak ő felsége iránt való határtalan buzgalmok 's azon biztos remény által indítottak legyen az adónak újabb háromszázezer forinttal, 's így összesen hárommillió 's hatszázezer forintig való fölemelésére, hogy ő felsége is mind az ország' sérelmei 's kívánataira adandó válaszában, mind egyéb kormányintézkedéseiben kegyelmesen javítani fogja a' nép' állapotát, gyarapítani fizetési tehetségét. Kívánják azonban,

hogy a' testőrsereg' tartására az összes adóból kivonandó százezer forint ne a' hadi tanács, hanem a' m. udv. Cancollaria által kezeltessék. A' nemesi fölkelés' szabályozását végre, mint előbb, úgy most is, fölöslegnek látván, mellőzni kívánják.

Tizenennyolcz nap múlva, — mellyek alatt a' honosítandók 's más egyesek' kérelmei 's az országos pénztár' számadásai' megvizsgálására, továbbá az ország' határainak szabályozására 's az igazságszolgáltatás' gyorsabbítására kiküldött választmányok' munkálatai 's tudósításai olvastattak, — octob. 10-kére, az 53-dik ülésbe érkezett meg a' kir. válasz az adó és nemesi fölkelés' tárgyában. Hogy az adó iránt a' RRket engedékenyebbekké tegye a' királyné, a' nemesi fölkelés' szabályozását tovább sürgetni nem akarta, 's kijelenté leiratában, hogy az ország' rendének azon nyilatkozatában, miszerint valamint eddig, úgy ezután is készek vérüket 's életüket a' szükségben feláldozni, megnyugodott. Az újonnan ajánlott háromszáztizezer forintot azonban a' mellőzhetlen szükségekhez képest igen aránytalannak nyilatkoztatván, el nem fogadhatja. Elismeri ugyan maga is, az adózó népnek nyomorú állapotát, de mivel a' rendkívüli szükség rendkívüli erőfeszítést kíván, kénytelen felszólítani az ország' RRit, mérjék ajánlatukat a' szükséghez. Különben hiszi ő felsége, hogy valamint őmaga semmit el nem mulasztand, mi a' nép' állapotának javítására szolgálhat, úgy az ország' rendei is azon lesznek, hogy a' népet terhei' elviselésére képesebbé tegyék 's az 1723-diki 18-dik t.-czikk' értelmében minden elnyomások és zsarolások ellen védelmezzék; e' mellett pedig még ha a' kapuk' újabb szabályozása által az adókivetés is arányosabbá tétetik, mire az ország' rendeit fel is szólítja, nem leend ok, melly az adónak szükséges fölemelését tiltaná. A' testőrségre nézve, az egyedüli célja, hogy személyét a' magyarok' hűségére bizván, a' nemzet iránti kegyes indulatát világosabban behizonyítsa, 's a' magyar nemes ifjakkal előmenetelre alkalmat adjon; 's azért hiszi, hogy a' RR. ezt hálásan fogadván, annak tartása végett a' köz szükségekre is alig telő adót megcsökkente ni nem fogják 's más forrást nyitandnak fel annak díjazására.

Mielőtt a' kir. válasz 's az adó' ügye ismét országos ülésbe vitetnék, a' nádor 's az esztergami érsek magán körökben mindent elkü-

vettek, hogy a' RRket az ajánlat' nagyobbítására hajlandókká tegyék 's a' minapi hosszú 's heves viták' ismétlését megakadályozzák. E' végre egyebek közt novemb. 16-kán tanácskozmányt tartottak az alsó tábla' tagjaival; mi nem is maradt süketlen; a' következő napi 54-dik ülésben a' tárgy nagy ellenzésre többé nem talált; 's miután az elnök fölmelegítvén a' nádornak a' tegnapi tanácskozmányban felhordott okait, egyebek közt kijelentette, hogy ámbár a' kir. előadásokban egymillió forint kéretik, meg van mindazáltal győződve hogy, ha a' RR. az eddigi ajánlott háromszázezerhez közadoul még kétszázezret, a' testőrsereg' tartására pedig százezert hozzáadnak, ó felsége a' RR. ajánlatát kegyesen elfogadja: a' káptalanok' követői az elnök' indítványához egész készséggel hozzájárultak, 's magok is intették a' RRket hogy, miután ó felsége a' nép' szegénységét szinte ismeri 's kész is azon kitelhetőleg segíteni, bízva a' királyi szó' szentségében, ók is feleljenek meg a' királyné' kívánatának. Hasonlókép nyilatkoztak azután Heves, Békés, Arad, Tolna, Esztergom és Nógrád vármegyék, több távollevők és kir. városok' követői, és ámbár a' többi vármegyék' követői mint előbb, úgy most is ellenkeztek; mindazáltal egy pár kir. táblai tag' újabb sürgetéseire, 's az elnök' olly értelmű nyilatkozatára, miszerint a' főrendek' készségét ó felsége jól ismeri, 's e' szerint a' tagadó válasz' következményeinek egész súlya a' RRre nehezednék, — az ellenzék végre elhallgatott, 's az elnök' indítványa végzéseképen a' főrendekhez vitetett, mit ezek aztán örömnnyilatkozatok közt el is fogadának.

A' kir. leiratból, ki látni akart, világosan megérthette, hogy a' királyné valamint azon módok alatt, mellyekkel a' népet a' zsarlástól megóvatni kívánta, az urbéri terhek' szabályozására czélozott, úgy a' testőrsereg' iránt is az volt kívánata, hogy miután testőrökké kizárólag nemes ifjak vétetnek föl, azoknak tartására a' nemesség saját erszényéből áldozzon. De a' nemesség ekkor már nem emlékezett meg az adózó népnek nyomorú állapotáról, 's most a' magok' fiainak tartását is azoknak vállaira tolták, kikről előbb, midőn a' köz szükség forgott fen, esküvel is erősítették, hogy többet fizetniök lehetetlen. A' királyné' ez iránt kifejezett óhajta a' rendeknél szóba sem hozatott; 's a' kizárólag nemes ifjakkból szerkesztett testőrséget mind máig a' szegény adózó nép tartja!

Miután az adó iránt a' két tábla megegyezett 's a' felirat, mellyben összesen hárommillió és kilencszázezer forint ajánltatott, gróf Batthyányi József, kalocsai érsek, és Nádasdy Ferencz, horvátországi bán által novemb. 23-kán, az 56-dik ülésből felküldetett, a' királyné által sürgetett kapuszabályozás vétetett tárgyalásba. Felolvastatott 's meghatározott mindenekelőtt az 1751-diki országgyűlésnek e' tárgyban készült munkálata, melly szerint aztán utasítás készítettén, a' szabályozásra kinevezett 's fölesketett országos választmány a' mult idők' példájára teljes hatalommal ruháztatott fel úgy, hogy mit az végzend, minden változtatás nélkül érvényes legyen.

És e' tárggyal megszűnik minden érdekessége ezen országgyűlésnek. A' RR. belefáradva az eddigi vitákba, a' tél is közeledvén, haza kívánczok; 's a' kormánytól még a' gyűlés' elején átküldött törvénykezési munkálathól is, mellynek átdolgozása több hónapra terjedt volna, csak néhány, a' törvényszékek előtt gyakrabban előforduló pontot fogtak tanácskozás alá, mellyek aztán két rövid ülés alatt be is fejeztettek. Ez után mintegy husz napig csak a' választmányok munkálkodtak, 's csak decemb. 17-kén ült össze országosan mind a' két tábla, meghallgatni az adó' tárgyában leérkezett királyi választ. Kegyesen fogadván a' királyné az ország' ajánlatát, inté a' RRet hogy, mennél élénkebb színekkel ábrázolták felirataikban az adózó nép' nyomorúságteljes állapotát, annál nagyobb buzgalommal gondoskodjanak is, hogy e' nép a' rá rakott terhek' viselésére képes legyen, 's minden elnyomások és zsarlásoktól úgy megóvassék, hogy mind maga a' nép érezzen könnyebbséget, mind ő felsége megnyugtathassa lelkiismeretét. Evvel a' királyné kétséggkívül ismét a' földesurak 's jobbágyok közti urbéri viszonyok' szabályozására célzott, 's talán csak azért nem fejezte ki szándékát világosabban, mivel egy részről nem sokat várt az ország' rendeinek nagylelkűségétől, másról pedig, mivel az urbér' szabályozását országgyűlésen kívül királyi rendelet által könnyebben hitte létesíthetőnek.

És valóban is, mihelyt az ország' rendei értesültek, hogy adóajánlatok a' királyné által elfogadtatott, egy szóval sem említették többé sem az adózó nép' szegénységét, sem a' módokat, mellyek által azon segíteni lehetett 's kellett volna. Nagyobb gondjok volt ennél arra, hogy

a' nemes ifjakból alkotott, de a' szegény néptől fizetett testőrsereg' kapitánya az ország' zászlósai közé felvétessék; mit aztán a' királynétől meg is nyertek. — Az adót illető leirattal egy időben érkezett meg a' királyné' válasza a' sérelmek és kívánatok iránt. Untató volna itt, valamint a' sérelmek' roppant tömegét, úgy az azokra adott választ is részletesben előadni. Mint szokás szerint egyébkor, úgy most is leginkább a' nemesi kiváltságok' sérelmeit illetik azok, 's a' 228 pont között alig van néhány, melly az ország' valódi javát érdekléné. Legfontosabb kétségkívül a' kereskedelem' akadályainak elmozdítását néző kérelem. Ebben is mindazáltal nagy tudatlanságot árultak el az ország' rendei, midőn némelly kényelmi 's fényüzési czikkelyeknek, mikre védelmül a' külföld' ellenében nagyobb vámok voltak vetve, jutányosabb behozatása iránt könyörögtek. Különben a' kereskedelmet, kivált a' vámkokat illető kérelmekre azt felelte a' kormány hogy, szándéka lévén az egész birodalomra nézve új vámrendszert alkotni, abban Magyarország' javát is kellő figyelembe fogja venni. A' RR. azonban a' sérelmekre adott kir. válaszszal egyáltalában nem voltak megelégedve, 's azok iránt 1765-ki jannár' 4-kén újabb felirattal járultak a' felség elébe, mire aztán ugyanazon hónap 16-kán némelly pontok iránt kielégítőbb választ nyertek.

Ez után még a' kapuk' számának 's adó kivetésnek arányosítása, a' kir. ügyigazgatótól a' korona' birtokjogai iránt az ország' elébe terjesztett néhány pontok' meghányása, 's a' magán kérelmek 's honosítások iránti vitatkozások egész martius' közepeig foglalták el az ország' rendeit, mikor aztán mindenek bevégeztetvén, 's a' 47 törvénycikkely a' királyné által is megerősítettvén, az országgyűlésnek mart. 19-kén vége szakadt.

És ez, hű története az 1765-ki országgyűlésnek, melly annyi millióknak sovár reményei közt nyitott meg, mellyhez annyi fohászok emelkedtek az országos és urbéri terhek alatt roskadozó néposztályból. És mennyire megcsalattak mind ezen remények, milly foganatlanul lebbentek el mind ezen jámbor fohászok! Valóban, ha az ország' rendei, ha a' kiváltságos osztály önzetlen lélekkel tekintett ezen országgyűlés' végzéseire, lehetetlen volt meg nem ismerniük, meg nem vallaniok, hogy mégis igaza volt az általok számüzéssel fenyegetett Kollár

Ádámnak, midőn a' legkiáltóbb igazságtalanságnak állította, hogy minden közteher a' már jobbágyi viszonyainál fogva is eléggé nyomott, jog- és birtoktalan néposztályra tolatik, a' gazdag kiváltságosak pedig tőle fölmentetnek; minél fogva a' nemetlent semmi rokonszenv, semmi szeretet nem csatolhatja a' hazához, hol a' közterhek elavult, 's nagy részben az erőszak' vas korában igazságtalanul szerzett, kiváltságok' ürügye alatt illy aránytalanul vannak felosztva.

De a' megváltás' ideje még nem derült fel az utána sovárgó nemetlen osztályra. A' mély tudatlanság, melly a' lelkekben borongott, 's az alacsony önzés, melly a' kedélyeket érzéketlen kéreggel borította, az igazság' nemtőjének még nem adott tanyát e' hazában, mellynek kiváltságos osztálya minden jogot, minden birtokot kizárólag magának tulajdonított, 's a' milliókat maga alatt aljasabb anyagból gyúrt rabszolgáknak tekintette; a' kormány' ellenében mindig igazságot követelt, de maga a' nép iránt igazságos lenni nem akart, nem tudott. Az önzéssel párosult tudatlanság 's mind a' kettőből eredt aggodalmas féltékenység a' kiváltságok iránt, szóba hozatni sem engedte azt, mi a' kiváltságokat a' közjó' tekintetéből, nem mondom, összebb szorítani, hanem csak szabályozni képes volt volna. A' javítás' szükségét valamenynyien érezték ugyan, mert a' nagy szegénységbe sülyedett jobbágyosztályban már nem találtak olly bő jövedelemforrást, minőt önzésük óhajtott; de tudatlanságokban nem láttak módot a' dolgon segíteni; 's bár végtelen panaszokra fakadtak is a' nép' szomorú állapota iránt a' kormány' kívánságnak ellenében, annak javítására magok mégis semmit sem indítottak; azt pedig, mit a' jobb belátás és igazságérzet felőlről pendített meg, bizalmatlanságok és szűkkeblűségükben meg sem vizsgálva vetették el magoktól.

És a' leirt országgyűlés' ezen eredménytelenségének az ország' rendeitől akkor nem is álmodott, messze kiható következményei lettek a' jövőben. Ez volt oka, hogy Mária Teréz, látván, milly kevés haszon ered az országgyűlésekből az országra, kormányának hátralevő 15 esztendeiben országgyűlést, bár arra különben több körülmények 's egyebek közt a' nádori tiszt' megürülése által is felhívott, többé nem tartott. Mivel azonban lehetetlen volt nem látnia, milly sok a' teendő, a' javítandó ezen országban, mellynek a' fenmaradásaért szint-

ugy mint nemzetisége 's alkotmányáért vívott százados harcok alatt minden intézménye elavult, anyagi, szellemi és társas állapota egyaránt fejletlen maradt, mellőzve az országgyűlést, mellyet, mint az előítéleteihez 's öröklött kiváltságaihoz konokul ragaszkodó nemeség' gyűlését az ország' állapotának átalakítására alkalmatlan eszköznek tapasztalt, azontul kormány-parancsok által ügyekezett tenni, mit jónak láttott 's tehetett.

Különösen szívére hatott a' gyöngéd lelkiismeretű királynénak azon szomorú kép, mellyben az ország' rendei az adó' fölemelése ellen intézett felirataik által az adózó nép' szánandó állapotát ábrázolták; mert, hogy az nem volt tulzott, tapasztalta maga is az országban tett utazásaiban; hiszen egyebek közt ép' ezen országgyűlés alatt is, Pozsonyból Halicsba utazván, tanúja volt egy faluban afféle jelenésnek, miként hajtja be az adót katonai kar' alkalmazása által a' megyei adószedő. Eljutott ezen kívül trónja' zsámolyához azon zsarlások' híre is, mellyekkel számtalan földes úr a' terheitől különben is súlyosan nyomott, nagy részben még a' középkori, erőszak-szülte viszonyokban, félig meddig rabszolgaságban létező jobbágyait sanyargatta. És midőn a' remények, mellyeket e' néposztály' állapotának javítása iránt ez országgyűlés előtt lelkében ápolt vala, meghiúsultak; midőn látta volna, hogy a' magyar kiváltságos osztály a' míveltségnek azon lépcsőjére még fel nem jutott, hogy a' jobbágyosztály iránt igazságos tudna lenni: emberszerető lelkében azon halhatatlan érdemű eltökélés támadt, hogy mit a' törvényhozás ismételt felszólításra tenni elmulasztott, azt ő egyenesen 's egyedül királyi hatalma által hozza létre. Raab tanácsosnak, ki az előtt már a' német tartományok' földnépének viszonyait is jobb rendbe állította, mindjárt az országgyűlés után meghagyta, dolgozzon ki a' magyar tartományok' számára is igazságosb urbéri rendszert, mellyet aztán az e' végre kinevezett biztosok által mindjárt a' következő évben életbe is léptetett. És ámbár szent célját az úr és jobbágy közti viszonyok' méltányosb megalapításában ugy mint óhajtotta, egészen nem érte el a' jó akaratú királyné; ámbár az előítélet sokkal több, az önzés nagyobb, az ember- és honszeretet hidegebb, az igazságérzet tompább volt is a' kiváltságos osztályban és azokban, kikre e' szabályozás' végrehajtása bízott, mintsem hogy kegyes céljai sok-

félekép ki ne játszottak volna; ámbár még magoknak e' biztosoknak egyike is ekként nyilatkozott egy bizodalmas körben: „Lusimus Mariam Theresiam:“ — mind e' mellett is az emberszerető királynénak ezen kegyes intézkedése, melly első lépés volt a' magyar jobbágyosztálynak egykori teljes kiszabadulására a' zsarnoki erőszak-szülte, rabszolgasággal határos, nyomasztó viszonyaiból — ezen intézkedés, mondám, egyik legragyogóbb gyöngye a' dicső királyné' fényes érdemkoszorújának.

De volt még egy más tárgy is szőnyegen ez országgyűlés alatt, mellyen szinte reményteljesen függött és hasonlókép meghíúsult az anyai indulatu Máriának várakozása. A' törvénykezésben mind addig Verbóczynek harmadfél százados, zavart, hiányos, a' kor' szükségeinek meg nem felelő Hármaskönyve szolgált szabályúl. Idő' folytában pótolni ügyekezett ugyan egynémi tárgyban a' törvényhozás e' hiányokat; de milly tökéletlenek voltak ezen újabb törvények is, eléggé mutatja az hogy, miután e' szabályok a' már több oldalúvá lett élet' szükségeit ki nem elégíthették, a' vármegyei hatóságok belátásuk szerint külön-külön szokásokat és szabályokat vittek a' törvénykezésbe, mik által aztán az ország' egysége az igazságszolgáltatásban is annyira megzavartatott, hogy a' külön megyei törvényszékek ugyanazon ügyben gyakran egészen ellenkező ítéletet mondtak; azon felül pedig a' birói önkénynek és zsarnokságnak is korlátlan tér nyittatott. Mária, e' hiányt is pótolni ügyekezvén, a' királyi táblának e' tárgyban készült munkálatát olly meghagyással küldé le az ország' rendeihez, hogy azt újabb vizsgálat alá vevén, szerinte az igazságszolgáltatás' ügyét szabályozzák. De miként lehetett volna e' részben is korszerű javítást várni azon törvényhozó testülettől, melly elfogultságában Kollár Ádámot a' haza és törvények' szentsége ellen való bűnről vádolta, számúzéssel fenyegette, mivel Verbóczy' Hármaskönyvét hiányosnak, elégtelennek állítani merészkedett? 'S valóban egy két, csekélyebb fontosságú pontot kivéve, tanácskozás alá sem vették a' rendek a' nagy munkát. Mária tehát ezen kiáltó szükségét is fedezendő, 1769-ben gróf Niczky Kristóf, Vörös Antal és Kelcz József ítélőmesterek által a' főtörvényszékek' ítéleteit összegyűjtetvén, 's külön szakjaikra osztatván, olly szabályokat dolgoztatott ki a' törvényszékek' számára, mellyek a' törvények által eléggé

meg nem határozott mind polgári mind bűnvádi keresetekben vezér-elvekkül szolgálának.

Érintenünk kell még itt Mária' kormányának egy nagy fontossága, az egész nemzeti életbe ható eredményét is, mellynek előhozására több más okok is összefolytak ugyan, egynémi rész mindazáltal a' lefolyt országgyűléseknek is tulajdonítandó. Mária részint hálából a' veszély' idején nagylelkűleg nyújtott segítségért, részint azon tervből, miszerint a' nemzeti szokásokhoz 's intézményekhez olly féltékeny szeretettel ragaszkodó, magától minden idegent büszkén ellökő magyar' népiséget a' németéhez közelebb állítsa, mennyire lehet, összeolvaszsza 's az uralkodó házzal erkölcsi tekintetben is szorosabban összekösse, a' fő nemességet mindenféle kedvezésekkel, udvari kegyek 's kitüntetésekkel mindjárt kormánya' elejétől fogva elhalmozta. Ezen országgyűlések után pedig, midőn azok várakozásának meg nem feleltek, 's kormányparancsok által látta szükségesnek létrehozni az ország' elhanyagolt közigazgatásában tervezett javításokat, annál nagyobb buzgalommal folytatta a' fő nemesség' irányában a' megkezdett, célját tekintve valóban igen ügyes tapintatu kormánypolitikát hogy, ha netalán kormányparancsai némi ellenhatást szűlnének a' régihez olly szenvedelemmel ragaszkodó nemességben, ellensúlyt és támaszt a' magához édesgetett fő nemességben e' részről is bizton találhasson. Tudjuk pedig, mennyire sikerült Máriának e' kormányfogás, milly rövid idő alatt 's önkényt bekövetkezett az, mit elődei kényszerítő eszközökkel századok' folytán nem létesíthettek: a' kényelem és kéj' élvezéért, mellyekkel a' bécsi lakás kínálkozott, a' fény és kegyek, rang és kitüntetésekért, miket az udvar osztogatott, a' fő nemesség' nagy része nemzeti erkölceit és szokásait, nemzeti nyelvét 's öltözetét, nemzeti érzetét 's hazafiságát vitte áldozatul.

Ez országgyűlés' idején József koronaörökös még nem nagy befolyással bírt ugyan a' kormány' ügyeiben; de nagyratörő lelke már élénk figyelemmel 's részvéttel kísérte a' közügyek' folyamatát. És a' tapasztalások, mellyeket ő a' magyar nemesség' újítási iszonyát illetőleg merített e' gyűlésből, vezették őt is részben sajátságos kormánymodorára; a' nemesség' viselete ezen országgyűlésen kétségkívül kulcsul szolgálhat József' belpolitikájának indító okaihoz. Ő ezen országgyűlés

után nem sokára megkezdte utazásait Magyarországon; és itt elég alkalma volt önszemeivel látni a' nyomorúságot, melly a' rossz vagy hiányos intézményekből a' különben szép és gazdag tenyészetű ország' virányain eláradott; alkalma volt öntapasztalatából meggyőződnie, milly igazak voltak a' rendek' panaszai az adózó nép' sanyarú állapota iránt. Midőn pedig ezt látván, visszaemlékezett azon önzés-szülte idegenkedésre, mellyel az ország' rendének többsége a' nép' sorsának javítása iránt viseltetett; visszaemlékezett azon kiáltó igazságtalanságra, melly szerint a' jogokkal és javakkal gazdagon felruházott nemesség nemcsak a' köz terhekben részesülni 's a' haza' állandó védelmére, melly különben őt illette kiváltképen, bármi keveset is áldozni vonakodott, hanem még egyedül a' nemesség' diszére váló, egyedül a' nemes ifjaktól alkotott testőrseregben szolgáló fiaik' tartását is a' szegény népnek különben is túlterhelt vállaira vetették: akkor villant meg igazságszerető lelkében azon, idővel mindinkább meggyőződésé ért, gondolat, hogy az eddigetől egészen eltérő módon kell 's lehet csak segíteni ezen, az aristocratia' szűkkeblű önzése 's visszaélései miatt sorvadózó, virágzatra egyébiránt olly képes, olly méltó országnak százados hajain.

VIII.

GUBECZ MÁTÉ, A' TÓTORSZÁGI PARASZTOK' DÓZSÁJA.

PÉCZELY JÓZSEF RTTÓL.

Vor dem Sklaven, wenn er die Kette bricht,
Vor dem freyen Menschen ersittert nicht.

Schiller.

Még alig mult fél századja, hogy Dózsa' parasztjai vérbe, lángba boriták a' hont; még sokan éltek, kik láták a' bősziúlt had' dulongásait, láták 's talán érzették csapásait, mellyek alatt annyi ezer élet aludt ki, annyi virágzó család jutott inségre, pusztulásra, 's most is, ötven-nyolcz esztendő' elteltével, valahányszor visszagondoltak a' duló fergetegként keresztúlvonúlt vészre, hideg borzadás futotta át kebleiket, majd forró hála istenök, a' köz romlásban irgalmas megtartójok iránt: 's ime ujonnan lángra lobbant a' hamu alá rosziul takart tűz, hogy martalékjává tegye, mit megkimélt az első nagy égés. Ez uttal Tótország lett szinpada a' kevésbbé tartós, de nem kevésbbé irtóztatos paraszt lázadásnak, 's ennek vezére, lelke — egy második Dózsa György — *Gubecz Máté*. A' történet következő:

Tahi Ferencz, stettenbergi báró, főlovászmester, mint katona, és mint kormányférfi, mocsok nélkül való, de kemény természetű, olykor még királyával is újjat húzni mert férfiu, darab idő óta villongásban volt szomszédvári parasztjaival, nem tudni világosan, mi okon. Vannak, kik Tahi' törvénytelen huzavonáit, mások ismét, kik Tahi' megesküdt ellensége', Gregoriáncz Ambrus', felebbi években tótországi albán' titkon izgatását írják az ingerúltség' okának. Az elégületlenek

végre, az 1573d. esztendő' első, vagy, mi hihetőbb, még az előbbinek utolsó napjaiban a' király' II. Maximilián elébe adják panaszait.

A' mint családanya, 's mint uralkodó, egy formán szeretetre méltó, népei' javát, csendességét szíven hordó, 's hol csak lehetett — magas állásához illőleg — békéltetőkép föllépni szerető fejedelem nem késik azonnal a' dolognak a' hely' színén megvizsgálása, 's ha lehet, szép móddal eligazítása végett, királyi biztosokat, köztök veszprémi püspök (idővel esztergami érsek 's királyi helytartó) Fejérvári Istvánt kinevezni. A' püspök, hosszas magára várás után megérkezik Szomszédvárra, nyomozást tesz; de a' helyett hogy, mint utasítása tartá, maga próbálná, kiküldött társaival egyetértve, a' feleket egymással kibékeltetni: a' dolgot a' tótországi rendek elébe terjeszti, kik épen akkor tarták üléseiket zágrábi püspök 's egyszersmind bán, és választott kalocsai érsek (később kardinál és királyi helytartó, régebben a' tridenti zsinaton Ferdinánd' egyik nagyhirű küldöttje) Draskovics György' elnöksége alatt.

Az ide megidézett parasztok írásban nyilatkoznak; nyilatkozásuk röviden ide ment ki: „hogy ügyüket már előbb a' felség elébe vitték; panaszuk, megvizsgáltatván, igazaknak találtattak, de orvosolva mind ekkorig nincsenek; mellyre nézve ez napságtól fogva sem Tahi Ferenczet, sem örökösait uroknak nem ismerik, a' királynak mindazáltal, vagy kit Tahin kívül akarkit uroknak rendelend, szolgálni, engedelmeskedni készek.“ E' nem várt ellenszegülés tűzbe hozza a' gyűlésen épen jelen volt Tahi Ferenczet, tűzbe mind a' többi rendeket is; 's rögtön, egészen ellenkezően, mint a' szelíd fejedelem akará, határozatlón: hogy a' parasztokkal mint haza- és felségárulókkal kell bánni.

A' rettenetes ítélet' hallására megdöbbennek előbb a' parasztok, majd, mi pillanatnyi megdöbbenésüket okozá, maga a' bizonyos, az elkerülhetetlen veszély, felkölti bátorságukat, fel a' soká, sokat szenvedetteknél olly természeti boszu- és szabadságvágyukat; fegyvert ragadnak, mint kiknek, miután vesztve minden reményük, veszteni merényökkel nem, csak nyerniük lehet, ha egyebet nem, nyerni legalább ennyit, hogy nem boszumatlanul vesznek. E' mellett a' győzelem iránt sem estek egészen kétségbe, mert tudák a' rokon nagy néptömeg' elégtelenségét, tudák — magokból indulva ki — hogy rabot hűség nem,

csak félelem köt urához; 's a' félelemnek, ha még oly erős, oly kemény vas karokkal karolja is át martalékját, mutatkozzék csak legkisebb reménysugár, szakadnak lánczai, 's akkor a' kötözött helyett a' kötözöt ragadja meg. Tehát boszúra, vagy halálra elszánt lélekkel fölfegyverkeznek mindnyájan, ki mivel tud, puska, fejsze, kasza, kapa, ásó 's pusztító lángokkal kezükben. Fegyverre szőlítják szomszédjaikat is. Ezek, még kiknek sorsuk tűrhetőbb volt is a' többiekénél, szabadságot inkább veszélylyel, mint nyugalommal szolgaságot választva, engednek a' hívásnak. Kevés nap alatt, az egész Kulpa és Száva közötti tartományban, talpon 's fegyverben minden, mi él, érez, 's fegyvert bír. A' sokaság maga növeli bátorságukat. Mint lánczról szabadult bőszerűt oroszánok, esnek uraik, egykori bántóiknak; senkit életben, semmit tüzzel vassal illetetlenül nem hagynak. Fölébred bennük a' rablásvágy, édes, erős nem kevésbé, és — minthogy maga magát táplálja — kielégíthetlenebb, mint a' boszúvágy. Félelem, remény hosszajok csatolják a' szomszéd stiriai 's carniolai parasztokat is.

Hogy teljes legyen a' veszedelem, csak fő, csak vezér hiányzott még, ki rendet szabjon, irányt adjon a' dúló, rendetlen sokaságnak. Egy parasztot rendkívüli ereje, hasonló bátorsága, vad természete, határtalan gyűlölsége a' nemesség iránt, különösen kitüntettek társai felett. Nem volt nálánál gyűlésekben szajásabb, harczban kegyetlenebb, vérengzőbb, izgatás-, lázításban nagyobb mester, rablásban telhetetlenebb. Ebben véle a' szükséges tulajdonokat maga' vezérlésére fűltalálni a' vad sereg. Ez volt *Gubeca Mété*, méltó feje illy bőszerűt csoportnak; kit azért köz akarattal fejüknek választanak mindent a' legnagyobbat álmodozó, örömmittas övéi; mi több, 's dölők, eme-vezettségök' egyformán jellemzi, *birályi* nevezettel.

Most, — mit eddig egyes csapatok Száván innen kicsiben, — egy 16,000 főnyi, összetartó, szabadság-, boszú- 's rablásvágy gyűllesztotta pórhad Száván túl nagyban űzi a' gyilkos mesterséget. Az új király népének, az új fővezér katonáinak bizodalját valamelly nagy, nevezetes tettel megérdemlendő, egyszersmind hogy legyen egy köz, egy támaszpontja a' lázadásnak, legyen egy erős hely, honnan dúlásait szabadabban, jobb móddal folytatni, hová szükség' esetében menekülni lehessen rablósergeinek, előszúr is a' meleg fürdőiről 's váráról híres

Stubicsát veszi esélba, 's azt, jövetelének hírére elfutván, vagy magokat önkényt megadván kik ótalalmazni tartozák, szerencsésen hatalmába keríti. E' vártnál könnyebb, vér nélkül sikerült diadal után nagyobbakat forgatva eszükben, 's vélve már, hogy hegyeket mozdíthatnak ki helyükből, mindenfelé követeket küldöznek szélyel a' lázadók, ótalmat, pártfogást ígérve mindazoknak, kik haladék nélkül önkényt melléjük állandnak, véres beszűt és pusztulást esküve a' kényszerítést várók' fejére.

Azonban a' naponként mindinkább növekedő veszély fölébreszti a' nemesség' egész figyelmét. Már előbb, mindjárt a' lázadás' kiátésekor összehívta Draskovics a' zendekeket, tanácskozni velök, mi tevéők legyenek. Legczélirányosabbnak ítéltetett fölültetni a' közelebb eső nemességet, 's minthogy ebben a' sokkal számosabb neki dühűlt parasztság ellen alig látszék elegendő ótalom, egyszersmind a' közelében Gurkfeld mellett (Carnioliában) táborozó német gyalogság' parancsnokait gróf Auersberg Herbartot és Halleg Vidát is haladéktalan segílyre szólítani. Kik úgy nyilatkozván mind ketten, hogy ezt tenniük felsőbb parancs nélkül nincs hatalmukban: a' bán e' parancsot lehető sietésséggel kieszközölni, Keglevics Simont és Berzey Jánost küldi Bécsbe, hova már azelőtt hírt adni a' lázadást, sebes lovakon elsietett püspök Fejérvövi. A' felség, a' veszélyben forgókon minél előbb segítni, a' tüzet — mellynek az 1514-diki gyászos eset óta gyalázatos vas igába vert földnépe' általános elkeserültsége miatt méltán lehetett hirtelen messze harapódzásától tartani — kezdetében megfojtani kívánva, ez úttal sem késik a' szükséges rendeleteket megtenni; de igen a' fő haditanács azokat teljesíteni, kiadni. Azalatt erőt vesz a' támadás; Gubecz elfoglalja Stubicsát, a' pártos jobbhágyoknak szerencséjükkel növekszik merésségük; félni lehetett az egész hazának tűzbe-lángba borulásától; nem volt többé helye a' késedelem 's tanácskozásnak; tett, rögtön segítség kívántatott.

Illy helyzetében a' dolgoknak, nem várakozva a' Bécsből, a' Gurkfeldből sürgetve kért segítségre, Keglevics Máté és Alapi Gáspár, hősivadék, 's hős maga mind kettő (amaz a' török ellen Jajcsát kísérszer — 1521 és 1525-ben — vitézül megvédett Keglevics Péternék, ez ugyancsak a' hont dülő oszman csoportokon nem egy fényes diadalt nyert

Nagy-Kemléki Alapi Jánosnak és Zrinyi Margitnak, a' szigetvári hős' testvérnénjének fia, tehát ez utóbbi Zrinyi-vér, növendéke, kedvencze egykor nagybátyjának a' nagy Zrinyi Miklósnak, 's tanuja ennek — hont, nemzetet, a' magyar nevet dicsőítő — hősî ritka magafeláldozásának) fölveszik a' boszuállás' fegyverét, lóra ülnek, 's nem több mint 800, de vezércik' lelkesedését osztó, velük együtt mindenre, a' legutolsóra, győzni vagy halni kész vidékbeli nemesek', 's néhány, a' Kulpa mellett fekvő zsoldos órcsapatok' kíséretében, egyenesen Stubiczának tartva, készülnek szembeszállni a' maroknyiságukhoz képest temérdek sokasággal.

Hallva közelgetésüket, nem hogy visszarezzenne, vagy falai közé vonulna, sőt inkább bátran elejbe áll Gubecz, ki úgy látszik kapva kapott az alkalmon, hogy nyílt csatában mérkőzhetik, 's mit, hadai' számában, eddigi jó szerencséjében bizakodva, mint bizonyost, hitt, annyi gyűlölt ellenségnek, zsarnokfajnak egy rakáson egy csapással veheti fejét.

Igy egyik fél sem vonogatván magát, meglelt Stubiczához közel az elhatározó ütközet 1573-ban febr. 23-dika előtt; de mellyik nap, azt egész bizonyossággal meghatározni nem lehet. Mielőtt öszvecsaptak volna, a' vezérek sergcsiket, ha talán még elég ingerültek nem volnának magoktól, nem mulaszták el — kiki maga' módja szerint szavakkal, milylyeket, ismerve övéik' helyzetét, indulatit, reményeit, félelmeit, leg-hathatósabbaknak ítélték — a' bátran, állhatatosan harczolásra buzdítani, miben magok mutatták majd, elkezdetvén a' viadal, a' legjobb példát. A' harcz kemény és tartós volt. A' parasztok, mi nekik gyakorlat' 's fegyver' dolgában hiányzott, számmal, dühvel, vakmerőséggel pótolva, soká erősen tarták magokat a' kisdéd, de gyakorlottabb, jobban fegyverzett, és — mivel paraszt hóhérjaikkal szemben választás csak győzelem vagy kinos halál közt maradt — elszántabb, meggondoltabb uri sereg ellen. Végre a' mint sorai fogytak, fogyott bátorsága a' pórhadnak; hiában biztatja őket vezérök, királyuk — Gubecz, hiában fenyegeti; erősebb a' szemeik előtt villogó ellenséges fegyvertőli, 's kézre kerülés' esetében — rettegett régi uraik' boszujátóli félelem. Csak a' szaladásban látszék még egyedül út nyilni előttük a' menekvésre. Tehát elhánnyva fegyvereiket, futnak ki merre lát. Nyomukban a' boszulihegő diadalmas ellenség. Harcz, futás többet megemésztett belőlök

négyezernél. Szerencsések, kik így veszttek! A' boszujában emberiséget ritkán, mérséklést soha nem ismert gyóntes nemesség irtóztatóan érezteti haragját, diadalát a' hatalmába estekkel. Sokan közölők megcsonkított tagokkal, elmetszett orral, fülekkel bocsáttatnak haza; mások a' közel ért élőfákra, épületekre, falukban és faluk' közelében, rettentésül és tanulságul az élőknak, rakással aggattatnak fel. Csak egyetlenegy, az utfélen nőtt, igen magas, ágas-bogas vad körtvélyfán — mint Istvánfinál olvashatni — tizenhat vagy több illy boldogtalanoknak lehetett kötelen csüngő, vadak', 's madaraknak martalékkul hagyott, testeiket megszámlálni. Szomszédvárt és Szamobort — a' lázadás' fészkeit — minden paraszt lakjaikkal elhamvasztá a' győzők' vérrel be nem tölt boszúja. De a' legirtóztatóbb vég Gubeczre várakozott. Őt rossz sorsa megkimélé a' csata' dulongásaiban, 's élve juttatá — hogy egy helyett majdan ezer halált szenvedjen — rá fenekedő ellenségei' kezébe. Vele együtt foglyúl esék alvezértársa is Passanek András. Zágrábba hurczoltatván mindketten, itt előbb Gubecz tanuja lenni kényszerítettett társa' embertelen kivégeztetésének; rá kerülén azután a' sor, maga — a' királyi czimet bitorlott — mint előzője Dózsa egykor — tűzes vas koronával fején, megtűzesített királyi székbe ültettetett, teste tűzes vas fogókkal szaggattatott, 's végre négy felé vágatott.

Ez volt kimenetele Gubecznek, a' hont, nemzetet fölforgatás, vég pusztulással fenyegető bész merésznek. Ez folyama, vége a' gyászos, a' minden érző kebelt őszverázó történetnek, melly mellett kinek nem jutnak századunk' 's Németország' elhunyt egyik legnagyobb költőjének tapasztalás által annyiszor igazolt ama' szavai eszébe:

Weh, wenn sich in dem Schooss der Städte
Der Feuerzunder still gehäuft,
Das Volk, zerreissend seine Kette,
Zur Eigenhülfe schrecklich greift.

Schiller.

'S most mit kívánjak, érted hó kebellet esdő fiad, édes hazám! javadra? Adjon a' fölötted őrködő istenség minden hasonló merénynek, mint adott azóta is, mindenkor hasonló véget! Nem. Órizzen inkább minden hasonló diadaltól — gyózzón bármellyik fél — mindig gyászos, mindig siralmastól! Órizzen minden hasonló kitöréseitől a' fiad' keblében fiad ellen titkon forró boszúnak! Akarod ezt? Hárítsd el örökre

minden okát, alkalmát az elégtelenség-, irigység-, testvérek közötti gyűlölködésnek; törd — mit napjainkban olly dicsően, olly szivemelőleg megkezdél, mit minden, szivre nemes fiaid bensőkép ohajtnak, akarnak — törd minél előbb teljesen össze a' vak önzés, boszu, tudatlanság-kovácsolta több mint háromszázados bilincseket, mellyeknek szomorú maradványaiban, a' nem annyira bűnös, mint bűnössé tett apák' ártatlan maradéka — gyermekeid' egy nagy része — maga' 's a' közjó' mondhatlan hátramaradásával, mái napig sinlódik; oszd egyaránt kegyeidet: akkor meleg szeretettel függünk rajtad, meleg szeretettel egymáson, mindnyájan gyermekeid, mindnyájan testvérek, szabad, nem szolga nép, egyek érdekekben, egyek remény- 's félelemben, egyek szivben, lélekben; és így egygyé forrva, anyai édes üledben, atyáskodó fejedelmeink' hú gondja, szelid kormányja alatt, béke, boldogság belül, kívül fény, hatalom, régi dicsőség várakozik ránk.

IX.

TÖRVÉNYEINK' TÖRTÉNETE
A' VEGYES HÁZAKBELI KIRÁLYOK ALATT.

NYOMOZTA

SZLEMENICS PÁL RT.

VENCZEL, OTTÓ, ÉS ROBERT KÁROLY KIRÁLYOKRÓL. 1301-d. ÉVI AUGUSTUSTÓL 1342-d.
JULIUS' 16-DIKÁIG.

Venczel, vagy mint önmaga magát okleveleiben nevezi ^{a)}, *László*, IV. Venczel cseh király' fia (1301—1305.), és *Ottó*, bajor herceg, (1305. dec. 6. — 1307-d. nyár' végéig) —, kiket a' nemzet' függetlenségét romai pápák' követelt igényei ellen védő főpapok és országnagyok a' pápának pártfogoltja, Robert Károly, ellen IV. Bélától, következőleg szinté Árpád' vérébőli származásukat tekintetbe vevén, szabad választás' jogával királyi székbe helyezettének ^{b)}, és azon a' pápák' átkaira nem ügyel-

^{a)} Lásd Poloche vára felett János kalocsai érsek' részére költ 1301-ki, Trenchin vára és megyéje felett Máté nádor', 's Gyula földe felett rátholthi Demeter mester' néhány fegyveresei' részére szóló 1302-d., és Visk falu felett, Chaak' fia, János mester' részére költ 1303-d. adományleveleit. Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 67, 89, 91, 115. lap.

^{b)} Lásd Thuróczi' krónikáján, 's más történetiróinkon túl VIII. Bonifác pápának: 1) Követéhez, Miklós ostiai és velletrei püspökhöz irt 1301-d. levelét, mellyben János kalocsai érseket Romába idézteti azért, mert Venczelt a' romai széknek, — mellyhez, úgymond, Magyarország különöbben tartozik, 's mellynek azt sz. István minden jogával és hatalmával együtt átadá, — és a' már megkoronázott Robert Károlynak jogai ellen megkoronázni merészlette. Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 59—62. lap. — 2) IV. Venczel cseh királyhoz intézett

ve ^{a)}), míglen amaz ugyan atyja által 1304-d. évben hazavitetvén, jövő esztendőben Ottónak a' koronát átadná, és annak javára jogairól lemondana ^{b)}), emezt pedig László erdélyi vajda színmutató barátság' örve alatt törbe kerítve és szabadságától és koronájától megfosztva, 1307-d. évben megszökni, és honába visszatérni kényszerítené ^{c)}), hathatósan védelmezének is, — törvényeikkel törvénykönyvünket nem bővítik, 's törvénykönyvünkön kívül sem léteznek törvényleveleik. Sőt *Robert Károlytól*, — kit Ottónak elköltözte után az országnak mind 1307-d. octoberben Rákoson ^{d)}), mind pedig jövő évi novemberben a' pápa' kö-

ugyanazon évi levelét, melly őtet azért, mert fiát magyar királylyá választatni, és koronáztatni megengedé, erősen megfeddi, és Magyarország iránti követelt jogainak előterjesztése végett ítélőszéke elejébe idézi. Ugyanott 63—65. lap. —

3) Albert ausztriai, herceghez szóló 1303-d. levelét, melly nekie Robert Károlynak Venczel király elleni pártoltatását ajánlá. Ugyanott 120. lap. — 4) Azon 1303-d. majus' 22-d. költ ítélőlevelét, mellyben Venczel királynak szabad választás által nyert jogát érvénytelennek nyilatkoztatván, és követeinek a' pápa' bíraskodása elleni kifogását félre vetvén, Magyarországot Robert Károlynak, mint közelebbi vérrokonnak, odaitélé, és azokat, kik Venczelt még azután is követni, vagy akár mikép segélni merészlenék, egyházi átok alá veté. Ismét ott 121—129. lap. — Lásd továbbá V. Kelemen pápának VIII. Bonifác pápa' most érdeklött ítéletét helybenhagyó, és az abban kimondott egyházi átkot Ottó királyra és követőire kiterjesztő 1307-d. levelét. Ugyanott 207—219. lap.

^{a)} Lásd VIII. Bonifác és V. Kelemen pápáknak fentebbi jegyz. 4) alatt elősorolt 1303-d. és 1307-d. ítélőleveleit.

^{b)} Lásd Thuróczi' krón. II. r. 82. és következő czikkeit, 's a' salzburgi krónikát Pez I. köt. 402. lap. Továbbá a' budai káptalannak a' taksonyi népek által elkövetett hatalmaskodás feletti vizsgálat felől Venczel királyhoz szóló 1305-d. tudosítását, és a' székesfejérvári sz. Ágoston' remetéi' conventjának Henrik bán' fiaira mondott átok feletti ugyanazon évi tanusító levelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 181, és 183—190. lap.

^{c)} Lásd Rozenich' történetiratát II. köt. 14. lap, és az ott előidézett Aventinus' bajor évkönyvei' VII. könyvét, és Pray' évkönyvei' I. köt. 381. lapját.

^{d)} Lásd a' Károly királylyal Rákoson összegyűlt néhány ország' nagyainak ezen eskü alatti elfogadásról 1307-d. october' 10-d. költ levelét, mellyben egyszersmind minden akár királyi vagy királynéi, akár egyházi vagy nemesi általok jog nélkül elfoglalt javaknak visszabocsátását egyházi átok, 's fő- és jószágvesztesség' büntetése alatt rendelik. Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 221—223. lap.

vetének meghívására Budán *) még számosabban összegyűlt rendei, egyes akarattal, a' pápa' azon követelt jogának mindazáltal, mellynél fogva a' megürült királyi szék' betöltését magának igénylél, nyíltan ellenmondván b), királyoknak elfogadának, — sem bírnunk törvénykönyvünkben egyebet, mint a' körmöczi kamara' megyéjének 1342-d. évrei bérbe adása felett Ipoly mester árvai várnagy' részére költ, 's egyszersmind a' pénzverés és beváltás' dolgát szabályozó levelét. És ezen levelet sem lehet országgyűlési törvénynek tekinteni, részint mivel e' kifejezés: „főpapjainknak és báróinknak egybehangzó akarattal és tanácslatából — Praelatorum et Baronum nostrorum voto unanimes, et de consilio eorumdem“, — mellyre némelleyek ellenkező véleményüket alapítják, Robert Károly' ünnepélyes adományzó leveleiben is c) rendszerint előfordúl, és csupán a' király' udvarában létező fő embereknek megegyezését jelenti, részint mivel Robert Károly, mint alább látni fogjuk, az ország' rendei közgyűlekezeteinek barátja épen nem volt. De nem is valószínű, hogy a' király egy bérleti szerződésnek egy évrei megújítása végett, mi ezen levél által történék d), az ország' összeseges rem-

*) Lásd az ezen elfogadásról 1308-d. évi november' 27-d. költ oklevelet: Péterffy' zsinatai. I. r. 145—148. lap. Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 264—269. lap.

b) Lásd az épen most előidézt 1308-d. oklevelet. Ezen oklevélben, mellyet a' pápa' követének parancsára két közjegyző ada ki, az is mondatik: hogy az ország' rendeinek egyébiránt tetszett legyen, hogy azt, kit ők az ország' régi szokása szerint királyi székre meghívának és királyuknak fogadának, a' pápa' követe a' romai szentszék' nevében megerősítse, és hogy a' pápának örök időkre joguk legyen Magyarországnak igaz királyi vérből származott királyait, kiket az ország' rendei egyes akarattal választandanak, megerősíteni és megkoronázni; és hogy ezeknek következésében a' követ országunk' főpapjai, világi nagyai és nemesei' esedezésökre Károlyt a' romai szentegyház' nevében mint valóságos magyar királyt megerősítette és elfogadta.

c) Lásd más többek közül például Rikolf mesternek Vörösalma és Tarkeó felett 1312-d. Akus nemebeli Mihály mesternek Pazdics és Deregyeó felett 1313-d. Hench' fiának János mesternek, Simontornya felett 1324-d., cseh Chenigh mesternek Noztup felett 1332-d., Szomolnak és Gölniczbánya városoknak Schweidler és Reimethe helységek felett 1338-d. évben nyert adományleveleiket. Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 446, 561. II. dar. 519., III. dar. 579. IV. dar. 299. lap.

d) Tanusítja ezt magának e' bérleti szerződéslevelnek 1-ső §-a, valamint azon 1335-d. oklevél is, mellyről Hevenesi gyűjteményében szól. Lásd Fejér Oklgy. VIII. köt. IV. dar. 82. lap.

deit egybehívta volna. Találunk mindazáltal ezen szerződésben törvényeink régiségeire nézve érdekes néhány adatokat, melyeket itt előadni nem leendő felesleges. Illyenek: 1) hogy a' törvényeinkben maiglan divatozó kapu, *porta*, szó e' korban olyan udvarajtó-nyílást, melyben gabonával terhelt szekér ki- 's bemehetett, következőleg egész belső telket jelente, és hogy a' kapuk már akkor is közadó' kulcsául szolgáltak, e' szerződésnek tanúsága szerint kiki köteles levén kamara' nyeresége' fejében minden kaputól tizennyolcz denárt, vagyis három nehezék (pundus) 's garast a' kamara-grófnak fizetni. 2) Hogy az ország' nemeseinek azon szabadsága, mellynél fogva IV. Béla' 1267-ki szabadságlevelének 1-ső, és III. András' 1291-ki törv. 13-d. cikkénél fogvást népeik is mindennemű kamara-nyereség alól fel valának mentve, melly általános mentesség mindazáltal már III. András alatt 1298. törv. 60. cikkének tanúsága szerint, megszűnt, I. Károly alatt azoknak tisztviselőikre és szolgálókra volt szorítva. 3) Hogy e' korban a' kamarának is voltak grófságai, 's megyéi, *Comitatus Camerae*, és hogy némelly városok ezen grófságok' hatósága alatt állottak. Illy városok valának a' jelen szerződés' tanúsága szerint Trenchin, Bách, Korpona, Bars, Nagyszombat és Tapolchán. — 4) Hogy a' jelen szerződés szerint veretendő új pénzért váltságul értékének egy harmadával többet, vagy is 8 penzáért 12-ét finom ezüst penzát kellett fizetni. — 5) Hogy a' pénzverésre szolgáló formavasak az esztergomi érsek és királyi tárnokmester, az arany és ezüst vesszők pedig az érsek, tárnokmester és kamara' tisztjei' pecségeik alatt tartattak, és a' pénzverésnek mindenkor az érsek és tárnokmester' embereinek jelenlétükben kellett történnie. — 6) Hogy az érsek' emberének minden vert ezüst girától egy nehezék (pundus) vagyis garas, a' tárnokénak királyi bérén felül félnegyed gira (*dimidius ferto*) járt, a' kamara' nyereségéül (*lucrum camerae*) beszedett girákból pedig mindegyiknek egy egy nehezék vagyis egy garas. — 7) Hogy az újonon vert pénzből hat denár egy garast, hét garas egy penzát, és nyolcz penza egy budai mértékű girát, hét ezüst gira egy arany girát, és kilenczven ezüst denár egy forintot, vagy is egy aranyat tett.

Jóllehet azonban e' korból törvénykönyvünkben a' most érdekelt bérleti szerződésnél egyebet nem találunk, 's országgyűlési decretumokat e' királyainktól egyébként sem bírnak: fordulnak mindazál-

tal országlásuk alatt több ollyak elő, mellyek törvénytudományunkra nézve említést érdemlenek. Illyenek:

I. Hogy Venczel és Ottó' országlásuk alatt, és Károly királynak sz. István' koronájávali koronáztatását megelőző éveiben egyszerre több nádorok létezenek. Így azon 1304-ki oklevélben, melly által néhány főpapok és bárók Robert Károly' javára Rudolf Ausztria' herczegével szövetségre léptek, három, ugymint Omode, Rorand és Opour nádorok említettnek ^{a)}, oda nem számítván Venczel királynak azon évi nádorát, Henrik bán' fiát, Jánost ^{b)}; a' Rákoson 1307-ik évben összegyűlt országunk' nagyainak Károlyt királylyá elfogadó eskülevelében pedig négy, t. i. Omode, Kopez, István és Rolánd nádorok fordulnak elő ^{c)}, kiket Robert Károlynak Beke' részére költ 1307-ki adománylevele is ^{d)} nádor czímmel díszesít. És mindezen évek' lefolytában Máté is nádor névvel diszeskedett ^{e)}.

II. Hogy e' korban II. András' arany bullája' 16-ik és III. András' 1291-ki törv. 2-d. ágazatának ellenére grófságok vagyis vármegyék (*Comitatus*) feletti több örök adományzások történtek. Nevezetesen: 1) Venczel király 1302-ik évben Trenchin várát, és megyéjét minden városaival, faluival, vámjaival 's mindennemű haszonvételeivel és járadékaival együtt Chák nemebeli Máté nádornak és örököseinek örökül ajándékozta ^{f)}. — 2) Robert Károly ugyanazon évben Nitra vármegyét egész és teljes mindennemű jogával, „cum omni integritate et plenitudine sui iuris“ János nitrai püspöknek és általa püspökségének örökös és visszahúzhatlan birtokul adta ^{g)}. — 3) Ugyane' királyunk 1313-ik év-

^{a)} Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 160. lap.

^{b)} Lásd a' győri káptalannak a' nagymártoni Simon gróf fia, és János nádor közötti cserevallást tanúsító 1304-ki levelét. Ugyanott 171. lap.

^{c)} Ismét ott 221. lap.

^{d)} Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 226. lap.

^{e)} Lásd Venczel királynak Máté nádor' részére költ Trenchin vára és megyéje feletti 1302-ki adománylevelét, és Máté nádornak a' komáromi lakosok' Péter nádortól nyert szabadságlevelőket erősítő 1307-ki levelét. Ugyanott 89, és 238. lap.

^{f)} Ugyanott 89. lap.

^{g)} Lásd Károly királynak ezen adomány feletti levelét, és Gergely esztergomi 's János kalocsai választott érsekeknek, továbbá Mihály zágrábi, Pál pécsi, és

ben Veszprém vármegyét, vagyis a' veszprémi grófságot minden jogaival, haszonhajtásaival és hozzátartozandóival együtt részint lelke' üdvéért, és István veszprémi püspöknek érdemiért, részint a' cserébe kapott nagyszigeti dézsmákért most érdeklett János püspöknek, és általa a' veszprémi püspökségnek örökösen és visszahúzhatlanul oda ajándékozá^{a)}). — Ugyancsak Károly király 1315-ik évben ugyan Komárom várát Komárom városával 's minden faluival és haszonvételeivel, továbbá Komárom kerületének grófságát, Comitatum eiusdem Districtus de Kamarun, mindennemű jogaival, vagyis vámaival, birságvételeivel 's másféle járulmányaival, későbbben pedig 1320-ik évben Komárom vára, városa és megyéje helyett Bars városát és kerületének egész grófságát 's megyéjét bírói és törvényhatóságával, vámaival, faluival, várembereivel és mindennemű haszonvételeivel egyetemben^{b)} koronázasi ajándékul Tamás esztergomi érseknek, és általa az esztergomi érsekségnek örökösen és visszahúzhatlanul adományozá.

Azonban mi a' Veszprém vármegye feletti adományt érdekli: úgy látszik, ezen adomány, jóllehet a' király azt 1313-ki évben kettős pecsété alatt valójában kiadta^{c)}, és azután a' veszprémi püspök több oklevelekben veszprémi örökös grófnak, Comes eiusdem loci perpétuus, czímezve előfordul^{d)}, mégis teljesedésbe nem ment; mert 1330-ik évben Henrik veszprémi püspök, és János veszprémi prépost Károly ki-

Miklós bosnyai püspököknek azokra, kik ezen adományt felforgatnák vagy visszahúznák, egyházi átkot mondó 1302-ki levelét. Ugyanott 94, és 100. lap.

^{a)} Lásd a' királynak ezen adomány feletti, 1313-ki october' 26-kán költ privilegiumát, és István veszprémi püspöknek, 's azon hely' örökös grófjának és királyné' cancellárjának a' nagyszigeti dézsmákat áteresztő ugyanazon évi levelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 512, és V. dar. 86. lap.

^{b)} Lásd a' királynak ezen adományokról költ 1315., és 1320-ki leveleit. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 63—69, és 251. lap.

^{c)} Lásd az adománylevelet Fejér Oklgy. VIII. köt. V. dar. 86. lap.

^{d)} Lásd Tamás esztergomi érseknek és néhány főpapoknak János nitrai püspök' ellenmondása feletti 1317-ki tanúlevelét, továbbá Erzsébet királynénak a' hantai sz. Mihály' egyháza' részére költ 1326-ki erősítő privilegiumát; mellyekben a' veszprémi püspök önmaga magát veszprémi örökös grófnak czímezi. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 93, és III. dar. 119. lap.

rály' parancsára ünnepélyes esküt tevének arról László kalocsai érsek, és ugyancsak László pécsi, és Miklós győri püspökök előtt le: hogy a' nagy szigetbeli dézsmák a' veszprémi püspökhöz és egyházához tartoznak, és hogy azokért a' veszprémi egyháznak cserét sem Magyarország' királyai sem mások soha nem adtak ').

III. Hogy e' korban a' romai pápák hazánkban magoknak igen nagy hatalmat igénylettek, és Károly király' engedékenységéből nagy részint gyakorlatba is hoztak. Jelesen:

1) III. András' halála után a' királyi szék' betöltése iránti igényöket kettőztetett erővel megújíták, 's annál fogva a' királyi székért vetelkedők feletti biráskodást is, és minekutána a' királynevezés iránti követelésök az ország' rendinek állhatatos szilárd ellentállásán hajótörést szenvedett, a' nemzet által választandó király megerősítésének és elfogadásának jogát magoknak igényelék; a' mint ezeket VIII. Bonifác pápának követéhez Miklós osztiai és veletrei püspökhöz, és Venczel cseh királyhoz intézett 1301-ki levelei, 's ugyanannak 1303-ik, és V. Kelemen pápának 1307-ik évben költ, 's a' magyar királyi széket Mária szicíliai királynénak és unokájának Robert Károlynak oda ítélő leveleik, végre azon oklevél, melyet a' pápa' követe, Gentilis kardinál, Károly királynak az ország' rendeivel Budán 1308-ik évben tartott gyűlekezetében történt elfogadtatása felett adatott ki, nyilván tanúsítják ^{b)}).

2) Királyaink koronázását lényegesen érdeklő határozatokat hoztak. Jelesen V. Kelemen pápa követe, Gentilis kardinál által főpapjaink' 1308-ki zsinatában azt rendelteté: hogy ha sz. István' koronája valamikép elveszne, vagy valaki által lefoglaltatnék: az ország' főpapjai többségének egyetértésével, vagy ha illy egyetértés nem eszközölthetnék, az apostoli szék által erőtelennek nyilváníttassék, és a' romai szent szék' nevében más korona készíttetvén, visszanyeréséig ez egyedül legyen érvényes ^{c)}); XXII. János pápa pedig a' kalocsai érsekhez,

^{a)} Lásd az ezen eskü' letételéről szóló 1330-iki tanúlevelet. Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 476. lap.

^{b)} Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 59, 63, 121, 207, 264. lap.

^{c)} Lásd Gentilis kardinálnak erről szóló oklevelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 270—282. lap. Péterffy' zsinatai I. r. 148—160. lap.

és a' váradi és zágrábi püspökökhez intézett 1333-ki levelében Károly király' kérésére azon rendelkezést tevő, hogy ha akkor, midőn a' király fiát, Lajos herceget, vagy ez atyja' halála után önmagát megkoronáztatni akarandja, esztergomi érsek nem lenne, vagy a' koronázást megtenni nem akarná, vagy a' koronát netalán másnak fejére tenné: ezen három főpapok közül az, kit a' király vagy annak holtá után Lajos herceg megkeresend, teljesítse a' koronázást, fenmaradván egyébiránt jövődőre az esztergomi érsekek' koronázásjoga ^{a)}).

3) A' főpapoknak káptalanaik általi szabad, vagyis királyi nevezés vagy közbenjövétel nélküli választását törvényül téteték ^{b)}, és mind az illy választásokat ^{c)}, mind a' megürülendő egyházi hűberek' betöltésének önmagok, a' pápák' részére fentartását, és az olyanoknak tettleges betöltését ^{d)} gyakorlatba is hozták. Azonban Károly király e' részbeni engedékenységet, úgy látszik, későbbben megbánta, mert hazánk' főpapjai XII. Benedek pápához 1338-ik évben intézett panaszlevelökben ^{e)} többek közt arról is panaszkodnak: hogy Károly király a' püspökségeket még birtokosaik' életében elajándékozza, és hogy 23 évtől fogva senki sem választaték másképp, mintsem az ő parancsára, püspökké.

^{a)} Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 697. lap.

^{b)} Lásd Gentilis kardinálnak már említett 1308-ik évi rendeletét. Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 270—282. lap.

^{c)} Lásd Theofil esztergomi prépostnak az egri káptalanhoz szóló 1323-ki levelét, melyben nekik tudomásul adja: hogy Chanadin váradi prépostnak általok egri püspökké választását, mint érsekének meghatalmazottja, megerősítette, 's őtet a' pápa' helybenhagyásának reményében fel is szenteltette. Továbbá azon 1323-ik évi választási oklevelet, mely által a' székesi káptalan' tagjai János bosnyai prépostnak megbízottjaik által prépostjokká és papi főnökjökké történt választatását helybenhagyják. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 477. és 482. lap.

^{d)} Tanúsítják ezt XXII. János pápának Demeter kalocsai nagy-prépost' kalocsai és bácsi érsekké választatását megsemmisítő, és László szerzetest azzá nevező 1317-ki 's a' pécsi püspökség' betöltését ha üres leend, önmagának fentartó 1325-ki, továbbá a' nyitrai és szeremi szinte önmagának fentartott püspökségeket betöltő két rendbeli 1334-ki levelei. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 85, 633. III. dar. 736, és 738. lap.

^{e)} Fejér Oklgy. VIII. köt. IV. dar. 321. lap.

4) Az apostoli szék és követe' részére teendő különféle papiadózásokat behoztak. Így Gentilis kardinál maga' részére ügyvivői költségadót (*procuratio*) gyűjtetett °). XXII. János pápa 1317-ik és rá következő három évben mindennemű egyházi hűbérek' első évi jövedelmeit, és a' követje, Gentilis kardinál, által kiirt gyűjtélékeknek hátramaradásait °); 1332-ik évben pedig az összes világi és szerzetes papságra általa rótt tizedeket °) szedette. XII. Benedek pápa pedig minden érsekekre, püspökökre, apátokra, prépostokra, esperestekre, és mindenféle egyházkormányzókra és helyetteseikre hat évi gyűjtéléket, *collecta sexennalis*, vetett °).

5) Az egyházi jószágok' elidegenítéseit, habár jogszerűleg, sőt a' pápának engedelmével és helybenhagyásával történtek is, önhatalmokból érvénytelenekké nyilatkoztatták, és az elidegenített javakat egyházi büntetések' alkalmazásával is visszavétetni rendelték °).

6) Magokat az egyházi férfiak' világi bíróság elejébe tartozó pereiknek ítélésébe avatták °).

IV. Hogy e' kornak elején is divatban voltak a' nemességnek országunk' állapotjának jobbitása és az igazság' kinekkinek kiszolgálta-

°) Lásd Gentilis kardinálnak Benedek erdélyi püspök, és Tamás esztergomi érsek' részére költ 1311-ki leveleit. Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 402, és 403. lap.

°) Lásd Rufinnak, a' pápa' beszédjének, számolásait. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 101—134, és 134—139. lap.

°) Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 679. lap.

°) Lásd Károly királynak ezen gyűjtélék' beszédését sürgető 1338-ki levelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. IV. dar. 319. lap.

°) Lásd XXII. János pápának a' veszprémi püspökhöz szóló 1332-ki, és XII. Benedek pápának az esztergomi érsekhez intézett 1341-diki ilyen tárgyú leveleit. Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 628. és IV. dar. 507. lap.

°) Tanúsítja ezt Miklós győri püspöknek azt bizonyító 1325-ki levele: hogy az esztergomi káptalan Esztergom városa elleni birtokot érdeklő perét a' király' udvari ítélő bírjától és a' királytól magától, mint gyanús bírótól (így merészlő őtet a' káptalan nevezni), az apostoli székhez feljebb vitte. Tanúsítja továbbá XII. Benedek pápának azon 1337-ki levele, melly által a' batai apátnak némelly jószágai' elfoglalása miatt a' kalocsai érsek, pécsi püspök és néhány világiak ellen létező perében az esztergomi érseket bírónak rendeli. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 641—646, és IV. dar. 243. lap.

tása végetti országos gyülekezetei, a' mint ezt — ha azon gyülekezete-
ket, melyekben Robert Károly Gergely esztergomi választott érsek
által 1301-ik évben Esztergomban megkoronáztaték ^{a)}, 's Venczel és
Ottó királyok megválasztattak és koronáztattak, nem említjük is, —
az ország' rendeinek 1307-ben Rákoson ^{b)}, és Károly király' 1309-ik és
1310-ik évekeni koronáztatásai' alkalmával ^{c)} tartott gyülekezetei, és
az egri káptalannak a' megületett Omode nádor' özvegye, fiai és párt-
hiveivel kötött egyezést előadó 1311-ki levele ^{d)}, melyben a' király
és ország' husvétkor tartatni szokott gyülekezete említetik, eléggé bi-
zonyítják. — Nem sokára mindazáltal e' gyülekezetek Károly király előtt
olly gyűlöletesekké váltak: hogy 1318-ik évben ugyanilly gyűlésnek
összehívására csak az anyaszentegyház' javának eszközlése végett Kalo-
csán egymással szövetségre lépett főpapjainknak hathatós előterjeszté-
sei által vétethetnék ^{e)}, azután pedig azokat egészen eltiltaná ^{f)}, és
mindent csak maga vagy körüle levő főpapjainak és báróinak tanácsla-
tával és megegyezésével, a' mint ezt számos adomány- és másféle ok-
levelei tanúsítják, tenne és határozná.

V. Hogy Károly király egyrésről ugyan — jóllehet már III.
András ellen a' nagyanyja, Mária szicíliai királyné, a' magyar kirá-
lyi széket, mint azt III. András alatt említém, igénylené, és ő a' pápa'

^{a)} Lásd VIII. Bonifác pápának követéhez Miklós ostiai és velletrei püspökhöz
szóló 1301-ki, és az országot Robert Károlynak odaitélő 1303-ki leveleit. Fejér
Oklgy. VIII. köt. I. dar. 59, 's 121. lap.

^{b)} Lásd a' Károly királylyal ottan összegyűlt rendeknek eskülevelét. Fejér Oklgy.
VIII. köt. I. dar. 221. lap.

^{c)} Lásd Károly királynak Tamás esztergomi érsek' részére költ Komárom vára és
megyéje feletti kettős pecsétű 1317-ki adománylevelét. Fejér Oklgy. VIII. köt.
II. dar. 63—69. lap.

^{d)} Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 405—412. lap.

^{e)} Lásd László kalocsai érseknek Benedek erdélyi püspökhöz ezen ügyben írt 1318-
ki levelét, egybevetve Kalocsán összegyűlt főpapjainknak ugyanazon évi szövet-
séglevelével, és Károly királynak mindazokat, kik magokat ország' tagjainak
vélik, akkori keresztelő sz. János' nyolczadán Rákoson tartandó gyűlésre meghí-
vó hirdetményével. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 144, 165, 168. lap.

^{f)} Lásd hazánk' főpapjainak XII. Benedek pápához intézett 1338-ki panaszlevelét.
Fejér Oklgy. VIII. köt. IV. dar. 321—324. lap.

parancsára magyar királylyá meg is koronáztatnék ¹⁾, 's magát magyar királynak tartaná, — III. Andrást mindazáltal okleveleiben jó emlékezetű elődjének, fenséges herczegnek, 's Magyarország' néhai jeles királyának címezi ²⁾; más részről pedig, habár, mint láttuk, csak 1308-ik évben vétetett fel az ország' összeséges rendei által királynak, és annak következtében a' pápa' követe által ajándékozott új koronával ugyan 1309-ben, sz. István' koronájával pedig 1310-ben koronáztatott meg ³⁾: országlása' éveinek számítását mindazáltal okleveleiben III. András' halálától, vagyis 1301-ik évnek, mellyben Gergely esztergomi választott érsek által 's pápa' parancsára Esztergomban megkoronáztaték ⁴⁾, elejétől kezdi.

VI. Hogy Károly király minden jogtalan zsarolások' meggátlására főpapjainak és báróinak tanácslatával a' birságok' beszedése' módját pontosan meghatározta, általánosán rendelvén: 1) hogy a' nádor, vagy más akármelly bíró által kiküldött birságszedő mindenekelőtt királyi levéllel magát ellátván, a' királynak abban kinevezett emberével és valamelly káptalan vagy convent' bizonyosságával azon vármegye' törvényszékéhez járuljon, mellyben a' birságok behajtandók, és ott a' király' levelét a' küldő bírónak jegyzékével együtt felolvastatván, a' marasztaltak fizetésre határidőt adasson, és ha ez eddig eleget nem tenne, a' király és káptalan vagy convent' embereivel, és ha nádor vagy ország-

¹⁾ Lásd Kovachich' Országgyűlések' nyomai című munkája 156-ik, 's Rozenich' tört. I. köt. 284. lapját, és az általa előidézett Pray és Katona' munkáit.

²⁾ Lásd Károly királynak az esztergomi érsek' részére Rosnobánya, a' jerusalemi keresztes barátok' számára Komlous, és az aranyosi székelyek' részére Aranyos föld felett 1313-ik, továbbá a' hegyi sz. Mária' apátsága' számára 1317-ik, és Guthkeled nemebeli morouthi Mihály mester' részére 1319-ik évben költ adományerősítő leveleit. Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 492, 494, 501. 's II. dar. 50, és 209. lap.

³⁾ Lásd Károly királynak Tamás esztergomi érsek' részére költ Komárom vára és megyéje feletti 1317-ki adománylevelét, és László erdélyi vajdának Károly királyt elismerő, és a' sz. koronának kiadását megígérő 1310-ki eskülevelét. Fejér Oklgy VIII. köt. I. dar. 389. és II. dar. 63. lap.

⁴⁾ Lásd történetiróinkon túl VIII. Bonifác papának követéhez Miklós ostiai és velletrei püspökhöz írt 1301-ki, és a' magyar királyi széket Robert Károlynak odaítélő 1303-ki leveleit. Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 59, és 121. lap.

biró' küldöttje volna, azokon kívül még a' megye' grófjának emberét, és a' négy megyei nemes birák közül kettőt maga mellé vevén a' marasztaltnak lakhelyére menjen, és a' helység' szélén megszállván, béke és igazság' jeleül egy dárdát vasánál fogva földbe szúrjon, és az adóst megintetvén, a' fizetésre, élelmének egyedüli megtérítése mellett, három napig várakozzék, és ha ekkor sem fizetne az adós, annak ingó vagy ingatlan javaiból egyetérőt foglaljon el. — 2) Hogy a' beszedett birságoknak tizedrésze előlegesen a' király és káptalan' embereinek adassék ki, a' többinek egy harmadát a' gróf és nemes birák, két harmadát a' beszedett kiküldő biró kapja. Végre — 3) hogy bevégezdvén a' végrehajtás, azon káptalannak, melly a' bizonysgot kiküldé, jelentés tétessék, és ez minden feleknek bátorságuk végett nyugtató leveleket adjon ^{a)}).

De továbbá e' királyunk még más néhány, perlekedést érdeklő, egyes rendeleteket is tett. Jelesen a' perlekedők' könnyebbségére éves meghagyó parancsokat, *Annales Literae*, mellyeknél fogva a' káptalanok és conventek a' parancshozónak egy egész év' lefolyta alatt akár-melly birói eljárásra bizonysgot kiküldeni tartozának, hozott divatba ^{b)}). Továbbá Tamás erdélyi vajda' igazságkiszolgatást szabályozó 1342-ki évi levelének ^{c)} tanúsága szerint az alperesek' sok szószaporítás általi zavarba hozásának eltávoztatása végett egész országszerte azt rendelte, hogy az alperes felperese' keresetének előadásakor és eskületételkor, az országnak akár-melly birája előtt, egyebet felelni, mintsem hogy ő azokra nézve, miket a' felperes előadott vagy keresetbe vett, egészen ment és ártatlan, semmit se tartozzék.

Azon vélemény mindazonáltal, mellyet Verbóczy harm. törv. 2. r. 6. czímében előad, hogy t. i. azon egész törvényszéki eljárást és perlekedési gyakorlatot, mellyel a' perek' elkezdésében, folytatásában, meghányásában és bevézésében akkoron éltünk, ezen Károly király Francziaország' széleiről hozta legyen be hazánkba, meg nem áll; mert

^{a)} Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 612—615. lap.

^{b)} Lásd a' vasvári káptalanhoz szóló, 's a' kedheli monostor' részére költ 1331-ki illetén parancsát. Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 524. lap.

^{c)} Fejér Oklgy VIII. köt. IV. dar. 619—622. lap.

e' királyunk alatt is a' perlekedésnek azon módja divatozott, melly III. András alatt létezett, 's annak 1291-ki és 1298-ki törvényeiben le va-
gyon írva. Jelesen őalatta is a' jószág' törvény' útjáni visszaszerzésé-
nek pere a' jószág' visszafoglalásán kezdődött '), a' bíró oklevelek' elő-
adására három határidőnél többet adni nem tartozott '), a' több idé-
zésekre meg nem jelenők három vásáron kikiáltatának '), a' kétes pe-
rek' sorsa vagy eskütársakkal (*Coniuratores*) teendő esküre '), vagy pár-
viadalra ') bocsáttaték, a' király' udvarában rendesen a' király' udvari

*) Lásd 1) Kopoz nádornak Junk' fia, Péter gróf, Zekeres és Sorokan földek iránti perében költ 1308-ki ítélő levelét; 2) Lampert mesternek, a' király' udvari itélő bírájának, az egri káptalanhoz Imre fiai' perében intézett 1321-ki bírói pa-
rancsát; 3) Sándor grófnak, a' király' udvari itélő bírájának Magyar Pál, ghy-
mesi várnagy', veszprémi káptalan elleni perében hozott 1327-ki ítéletét; 4) Pál
gróf, országbírájának, a' sághi prépostság' részére Palota helység iránt költ
1337-ki ítélőlevelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 252, II. dar. 320, III. dar.
258, IV. dar. 284. lap.

b) Lásd Pál gróf országbírájának kalnói Egyed' némelly trochan nemesek elleni
perében költ 1338-ki ítélőlevelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. IV. dar. 356—365. lap.

c) Lásd Lampert mester, királyi udvari itélő bírónak Imre' fiai' perében az egri
káptalanhoz illy kikiáltás végett intézett 1321-ki bírói levelét, és Pál grófnak,
szinte a' király' udvari itélő bírájának, Endre fejérvári prépost' részére költ
1329-ki ítéletét. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 320, és III. dar. 380—386. lap.

d) Lásd 1) Miklós grófnak, Vilmos mester' helyettes bírájának (Vice Judex), Ho-
gun' fiai ellen hozott 1332-ki ítéletét; — 2) Sándor gróf országbírájának eöri Ist-
ván mester' perében költ 1327-ki ítélőlevelét. — A' jászói prépostnak és con-
ventnek János és Gergely' részére szóló esküteléről 1337-ki tanúlevelét; — 4)
Zonk mesternek, a' nádor' algróffjának (Vice Comes Domini Palatini), és Sáros
vármegye' négy nemesi bírájának Pethene' fiát, János mestert, vád alól felmentő
1341-ki bírói levelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 670, 763., IV. dar. 278 's
555. lap.

e) Lásd Miklós grófnak, Filep nádor' helyettes bírájának (Vice Judex), Vz és Ist-
ván' fiai közötti perében párviadalt rendelő 1323-ki, és Halagus Jakab' fiát és
Fertes' fiait párviadalra ítélő 1329-ki leveleit. Továbbá Sándor gróf, király'
udvari itélőbírájának imént *) alatt előidézt 1327-ki ítéletét, és Pál gróf országbi-
rájának Myke' fia, Pobur' perében költ 1334-ki ítélőlevelét, és Filep nádor-
nak felnemphthi Miklós' fia, György, és Mihály' fia, János, között párviadalt
rendelő 1325-ki határozatát. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 490., III. dar.
391, 758, 763., V. dar. 153. lap.

ítélő birája, *Judex Curiae Regis* ^{*)}, ritkábban a' nádor ^{b)}, és csak néha más ^{c)}, vagy önmaga a' király ^{d)} biráskodott, a' vármegyékben, midőn a' nádor országunk' megyéit bejárja, ő úgy nevezett nádori gyűléseiben ^{e)}, vagy a' megye' grófjának és négy nemes biráinak társaságában ^{f)}, máskor pedig a' megyés gróf, vagy annak udvari grófja, 's alispánja négy nemesi birákkal, *Judices Nobilium*, a' megye' nemeseinek és

*) Lásd a' fentebb 183. l. ^{a)} alatt előidézett oklevelet.

b) Lásd Drugeth Vilmos nádornak tótfalvai Hanek' némelly gergevi nemesek ellen indított perében létre jött egyezést előadó 1338-ki, és ugyanannak Gergely és Péter' perét elhalasztó 1342-ki levelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. IV. dar. 352, 618. lap.

c) Lásd Deseu királyi tárnokmesternek, mint a' király által megbízott birónak, Ompoicza és Abrudbánya helységek felett az ország' báróival és nemeseivel hozott 1320-ki ítéletét. Továbbá Tamás erdélyi vajdának az esztergomi káptalanhoz intézett 1342-ki birói levelét, melyben a' sághi monostor' részére a' vele biráskodott főpapokkal és bárókkal hozott ítéletének végrehajtására káptalani bizonyosság' kiküldését kéri. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 278, és IV. dar. 622—626. lap.

d) Lásd Károly királynak udvari itélő birája Pál gróf és öcsöcse Lőrincz mester, mint Praytenbrun helység' adományosai' részére költ két rendbeli 1332-ki ítélőleveleit. Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 607 és 617. lap.

e) Lásd Filep nádornak Chanadin egri püspök' részére az ujbári nádori gyűlésben költ 1323-ki levelét, — az egri káptalannak Károly királyhoz mokcsai Diénes' fiai' részére tett, 's Vnggh, Beregh, és Zabolch vármegyék' részére Zuhun faluban tartott nádori gyűlésről említést tevő 1337-ki jelentését, — Drugeth Vilmos nádornak Chahol János' részére Zathmár és Ugocha vármegyei nemeseknek tartott gyűléséből költ 1341-ki tanúlevelét, — ugyanannak Radoma helységét illető, és Sáros vármegyei nemesek' számára tartott gyűlésében költ ugyanazon évi levelét, — ismét annak Torna és Borsod vármegyék' részére Edelyn mellett tartott gyűlésében adott katai Miklós' fiát, Jánost érdeklő szinte 1341-ki tanúlevelét, végre szinte annak a' Szepes vármegyei nemesek' részére tartott gyűlésében Dedhord' fiának, Pálnak Anthal és Donch ábrahám-falvai nemesek ellen hozott 1339-ki ítéletét. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 487., IV. dar. 262, 543, 555, 669, és V. dar. 273. lap.

f) Lásd Kopoz nádornak Péter gróf' perében költ 1308-ki, 's Filep nádornak Zékelyhid felett Péter' fiai' részére költ 1325-ki ítélő, és Isepp mesternek a' jászói prépostot érdeklő 1339-ki birói levelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 252., II. dar. 670, 's IV. dar. 421. lap.

előkelőinek gyülekezetében ^{a)} rendszeren ítélte. A' megyéknek ítélését mindazáltal Károly király az 1298. törv. 32. cikke' világos tilalmának ellenére a' nádoron kívül néha másokra is bízta. Így Dausa mester, bihari és zabolchi gróf öt, ugymint: Bihar, Zabolch, Zathmár, Zonuk és Krazna vármegyékben ^{b)}, Mik mester sárosi gróf azon egész kerületben ^{c)}, Miklós machói bán Szerem, Bács, Valkó, Bodrog és Baranya vármegyékben ^{d)}, mint királytól megbizott, 's annak, sőt Miklós bán a' nádornak személyét is viselő bírák biráskodának.

Szinte némelly törvényünk' története' íróinak ^{e)} azon tanítása sem áll: hogy a' hihetősítő tanúkkal 's eskütársakkal (*Conjuratores*) élést e' királyunk hozta legyen az egyházi törvények' mintájára első be törvényszékeinknél; mert az eskütársakkal 's hihetősítő tanúkkal élés, mint II. András alatt megmutatám, már azon korban legünnepeleyesebb

^{a)} Lásd például Ditrik Pozson vármegye' itélőudvari grófjának, Comes Curialis Posoniensis, 's négy bírának, és az egész csallóközi nemesek és nemtelenek' gyülekezetének Jakab udvarnok és fia ellen hozott 1301-ki ítéletét. — Domokos mester sárosi alispánnak, és négy nemesi bírának, Judices Nobilium, János jobbágy ellen általok rendelt vizsgálatnak eredményét előadó 1330-ki levelét. — Zonk mesternek és négy borsodi nemesi bírának demáki Tamás' megölőit Jánost, Domokost és Bálintot, mivel a' megye' gyűlése elejébe tett idézésre meg nem jelentek, akárhol befogatni rendelő 1335-ki parancsát. — Miklós mester, hunthi grófnak és azon megye' négy nemesi bírának az elejökbe idézve volt esztergomi káptalant vád alól felmentő 1338-ki bírói levelét. — János mester, Sáros vármegye' alispányának 's algrófjának, Vice Comes, és négy nemesi bírának Peteuch' fiai' perét a' király' itélőszéke elébe átküldő 1339-ki levelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 83., III. dar. 485., IV. dar. 146, 368, 425. lap.

^{b)} Lásd Dausa mesternek az Vbuliak' Omode nádor és fiai által elfoglalt jószágainak azon öt vármegye' nemesei és közemberei' gyülekezetében történt visszaitétele felett Károly királyhoz tett 1317-ki jelentését. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 98. lap.

^{c)} Lásd Mich mesternek hatalmasan elfoglalt Hanuspataka földét a' megyebeli nemesek' tanúságára nekiknek visszaszadó 1317-ki bírói levelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 141. lap.

^{d)} Lásd Miklós machói bánnak András, Miklós' fia' perében költ 1338-ki ítéletlevelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. V. dar. 265. lap.

^{e)} Lásd Markovics Nép. János' Adumbratio historiae juris hung. privati című munkája' 30, és Kelemen' Historia juris hungarici privati munkája' 146 lapját.

alakjában divatozott, sőt annak néhány korábbi nyomdokaira is régi okleveleinkben akadunk ^{a)}).

VII. Hogy hatalmas jószágelfoglalásokra, 's másféle hatalmaskodó tettekre nézve a' vizsgálat e' korban a' királynak vagy általa megbízott ügybeli birónak, avagy a' királyi udvarban rendszerint ítélő országbirójának meghagyó levele mellett rendszeren a' király' embere és káptalan bizonyysága által, hol a' megye' grófja és négy nemesi vagy szolgabirái által gyűlésekben, hol azokon kívül, 's néha a' káptalan' színe előtt tétetni szokott ^{b)}), levén mindazáltal arra is példa, hogy illy vizsgálatot a' megye' grófjának és négy szolgabiráinak kiküldött emberei vivék végbe ^{c)}).

VIII. Hogy Károly király hiteles kettős pecsétjét kétszer kénytelen volt megváltoztatni, mellynek okáért a' két első pecsétei alatt költ levelei hárm. törv. 2. r. 14. cz. 18 és 24. §-a szerint, — mellynek állítását Károly királynak Lorand gróf, budai bíró' részére költ 1339-ki levele is ^{d)}) tanúsítja, — máskép nem érvényesek, mintsem ha azokat harmadik, vagy I. Lajos második hiteles pecsétjével megerősítette. Második pecsétével 1323-ik évi februariusban már élt ^{e)}), a' harmadikkal pedig, mellyet a' Bazarád oláh vajdától szenvedett 1330-ik évi vereségben elvesztett második pecsétje helyett senisi Péter mester aranyműves,

^{a)}) Lásd az eskütársakról írt, 's ezekről bővebben szóló értekezésemet a' magyar t. társaság' Évkönyvei III. köt. 98—107. lapjain.

^{b)}) Lásd a' váradi káptalannak Tamás mester ugochai gróf által elküvetett hatalmas jószágelfoglalás feletti vizsgálatról Károly királyhoz jelentést tevő 1321-ki, — a' szexardi conventnek László pécsi püspök' részére Pál gróf országbirája' parancsára tett tanúvallatás' eredményét előadó 1331-ki, és Pál gróf országbirójának Myke' fia, Pobur' részére költ ítélő 1334-ki levelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 309., 's III. dar. 557, és 758—762. lap.

^{c)}) Lásd Domokos Sáros megye' algrófjának és négy szolgabiráinak bizonyos jobbágy' megsebesítése feletti 1330 ki tanúlevelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 485. lap.

^{d)}) Fejér Oklgy. VIII. köt. IV. dar. 369. lap.

^{e)}) Tanúsítja ezt Károly királynak Akus nemebeli Mihály mester, királynéi főtárnok' részére Pazdica és Deregyeő faluk felett költ, 's 1323-ik évi februarius' 26 kán e' pecséttel megerősített levele. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 441. lap.

szepesi algróf és várnagy, Vice Comes et Castellanus, metszett ^a), mivel előbb kihirdetve nem volt ^b), csak 1332-ik év' folytában kezdett élni ^c).

IX. Hogy e' királyunk, az előbbi számos évekig tartó zavarok alatt nagy részint tönkre jött királyi jövedelmeket, és az ország' erejét helyreállítani akarván, mindazon jószágokat, mellyeknek birtoka' címéről kétség támadott, azzal megbízott emberei által visszafoglaltatá, 's valljon birtokosaiknak örökségi jószágaik-e, vagy nem? törvény' útján megvizsgáltatá, és ha a' birtokosnak örökségi joga szomszédok, határosok és megyeheliek' tanuságából vagy hiteles oklevelek' előmutatása által he nem bizonyodott: a' koronának visszaadatá ^d), — a' váraktól elszakasztott jószágokat pedig, akármikép, habár királyi adomány által történt legyen is elidegeníttetésük, egész országszerte, minden kivétel nélkül akárkitől, — hasonlóképen előre bocsátott visszafoglalás (*recaptatio*) 's törvényes eljárás, és az ellenkezőnek bebizonyíthatása mellett, — elvéteté és a' várakhoz visszacsatoltatá ^e). — Azonban a'

^a) Lásd Károly királynak érdeklött Péter mester' részére költ Gemnik falu feletti 1331-ki adománylevelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 529. lap.

^b) Lásd a' királynak Chanadin esztergomi érsek' részére 1332-ik évi bőjt' második vasárnapján költ erősítő levelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 526. lap.

^c) Hogy 1332-ik év' folytában Károly király e' pecsétével már élni kezdett, tanúsítják Myhalch' fiai', Miklós és Péter' részére augusztus' 31-kén, és Chenigh mester' részére december' 12-kén ezen évben költ levelei. Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 579 és 596. lap.

^d) Bizonyítják ezt: 1) Azon 1323-ki levele, mellyben Tamás' fiának, Jánosnak, erdeui Péter gróf által király' joga' fejében visszafoglalt Darouch, Balasey, és Keecbabua faluit három tanúvallatás' erejénél fogva visszaadá. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 421. lap. — 2) Azon ugyanazon évi levele, melly által István grófnak és Illésnek Filep nádor által hasonló szin alatt visszafoglalt jószágait érdemeik' tekintetéből nekik meghagyja. Fejér Oklgy. VIII. köt. V. dar. 133—137. lap. — 3) Vilmos mester, Szepes és Vjvár megyék' grófjának Márkus' fiai' jószágait érdeklő 1328-ki levele. Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 336, és V. dar. 184. lap. — 4) A' szepesi káptalannak Károly királyhoz András' fia' jószág-részeinek minősége feletti vizsgálat iránt intézett 1330-ki jelentése. Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 479. lap. — 5) Pál gróf országbirájának Hagun' fia, László' részére költ Zarwadfalu feletti 1331-ki ítélőlevele. Ugyanott 566—568. lap.

^e) Tanúsítják ezt: 1) Károly királynak Balázs mester' részére Kuryma földje felett

várjóságok' el nem ajándékozhatásának elvéhez, vagy felkérések' tilalmához, melyeknek egyikén a' király' itt előadott rendeletének jogszerűleg alapulnia kellett, Károly király nem sokáig maradt hív, a' mint ezt azon 1338-ik évben költ levele ¹⁾, — melyben Zathmár várához tartozó Rechege falut Péter és János, azon vár' emberei' magonszakadásuk által udvari ifjonczának nagy-sennyeni Istvánnak és atyáfiainak, chengeri Miklósnak és Jánosnak örökül ajándékozta, — világosan tanúsítja.

X. Hogy Károly király azokat, kik az előbb lefolyt háborgó idők alatt magokat birtokaikból kiesetteknek panaszlák, iktató parancsa mellett a' király' embere és káptalan' bizonyosága által, ha az ősszehítt szomszédok és határosok jogaikat ellenmondás nélkül elismerék, azonnal birtokaikba visszahelyezteté, és jogaikat privilégiuma által is megerősíté; ellenkező esetben az ellenmondókat maga' elejébe idéztetvén, és így nekik rendes per' útján igazságot szolgáltatván ²⁾.

XI. Hogy e' királyunk az arany vagy ezüst bányanyitás' akadályainak elhárítása végett azon jogáról, mellynél fogvást az olly birtokot, melyben arany vagy ezüst felfüdeték, országunk' bevett régi szokása szerint igazságos csere mellett elveheté, lemondván, az ország' főpapjainak és báróinak egyetértő tanácslatával azt rendelte: hogy akárki, kinek birtokában jövendőre arany vagy ezüst bánya találtatandik, ha azt megnyitni nem ellenzi, azon birtokát örökre tartsa meg, és azonfelül az olly bányától járó királyi jövedelmeknek egy harmadát húzza, a' mint ezt Rikolf' fiai, Kokos mester, János, és Rikolf' ré-

1328-ki januarius' 27-kén költ levele. Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 270—272. lap. — 2) Ugyanannak Loránd gróf budai bíró' részére költ, 's őt Drugeth Vilmos nádor' ítéletének terhe alól felmentő 1339-ki levele. Fejér Oklgy. VIII. köt. IV. dar. 369. lap. — 3) Karancsuk mester honthi grófnak, és azon megye' négy szolgabiráinak Olwár falut érdeklő 1342-ki ítélet-levele. Ugyanott 627. lap.

^{a)} Fejér Oklgy. VIII. köt. IV. dar. 310. lap.

^{b)} Lásd Károly királynak egy 1326-ki, és két 1327-ki leveleit, melyek közül elsőben a' nitrai káptalannak elfoglalt jószágait, másodikban Guthkeled nemebeli Berecz' fiainak Temfent nevű örökségi földjüket, harmadikban a' kolosi monostornak némelly birtokait így visszaadta. Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 99, 180, 's 231—237. lap.

szere e' felett külön is költ 1327-ki levelének *) világos szavai tanúsítják.

XII. Hogy Károly király a' határszélek' pontosabb őrzése végett 1327-ben ugyan az előbb, IV. Béla, V. István, és IV. László alatt, Vjvár és Borostyán várak közt lakott, de később elszéledt öröket (*Spiculatores*) régi helyeikre visszahívta, ottan régi szabadságaik és kötelelességeik mellett élendéket, egyszersmind Péter' fiát, Miklóst, ki királyi vitéz-szolgaságra emeltetése előtt ilyen őr vala, közöttük kapitánynyá, vagyis úgy nevezett eörnagysággá rendelvén, és visszabocsátásukat minden kivétel nélkül mindenkinek kötelelességül tevén b), — 1339-ik évben pedig a' Katha helységbeli öröket Moson vármegyében azon feltétellel, hogy gyors lovakat tartsanak, és illően felfegyverezve őri kötelelességüket pontosan teljesítsék, régi szabadságaikba visszahe-lyezte c).

XIII. Hogy e' királyunk a' slavóniai bán' tekintetének emelésére főpapjai és bárói' egyetértésével a' nemeseknek és akármelly rangú személyeknek slavóniai bánok' bíró- és törvényhatósága alóli akár őtől akár elődeitől nyert felmentettségét eltöröltte, és a' nádort, országbíráját, és hazánk' minden bírait, és igazságtevőit, a' drávántuliak' pereiknek ítéletétől eltiltotta d).

XIV. Hogy jóllehet Verbóczy' tanításának e) értelme, valamint szinte Ferencz thuróczi főispány 's nádori helytartó' 1549-ki ítélőlevelének f) tanúsága szerint III. András' privilégiumainak érvényesítésére Károly király' veres viaszba nyomott gyűrűpecsétje volt rendelve: mindazáltal léteznek III. Andrásnak olly adománylevelei is, mellyeket Károly király függő kettős pecsétével erősíte meg, a' mint ezt az esztergomi érsekség, 's aranyosi székelység és a' hegyi sz. Mária' apátsága' ré-

*) Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 198. lap.

b) Lásd erről költ 1327-ki rendeletét. Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 178. lap.

c) Lásd Lőrincz, János, és Miklós Katha helységbeli királyi örök' részére költ 1339-ki levelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. IV. dar. 375. lap.

d) Lásd erről költ 1325-ki rendelés levelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 629. l.

e) Hárm. törv. 2. r. 14. cz. 17. §.

f) Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 439. l.

szére költ, 's fentebb az V. szám alatt előidézett erősítő levelei tanúsítját.

XV. Hogy e' királyunk' országlása alatt 1324-ik évben a' király' udvari ítélő-birái, *Judices Curiae Regis*, gróf, Comes, mellékczímmel kezdettek díszesíttetni; melly szokás azután utódai alatt is ') divatban maradt. Az első, kit okleveleinkben gróf czímmel díszesítve találunk, Sándor országbirája volt '). Elődei I. Károly király alatt mester, Magister, mellékczímet viseltek.

XVI. Hogy az országbirája' ítélőmesterének, *Protonotarius*, első nyomát okleveleinkben e' királyunk alatt találjuk, jelesen az esztergomi káptalannak azon örökvallás feletti 1338-diki tanúlevelében, melly által Ivánkának fia János Kuhydpordán helységben 14 egész nemes telket nagymartoni Pál gróf ország' birájának és testvérének, Lőrincz mesternek, 250 girán eladott. Előfordúl továbbá az ország' birájának ítélőmestere Károly királynak a' bozini Vörös Ábrahám' fiai, Sebus mester és Péter között véghezment osztályt előadó 1340-ki, 's az esztergomi káptalannak dobrakutyai Péter és Leukus rablók' megkegyelmeztetését tanúsító 1342-ki és Tamás erdélyi vajdának Hachak és Iwa helységek felett a' sághi monostor' részére költ szinte 1342-ki ítélőlevelében ').

XVII. Hogy Károly király számos községeknek különféle szabadalmakat ajándékozott. Jelesen 1317-ik évben a' sidoupatakiakat Vjvár vármegyében a' kassaiak és gölniczbányaiak' szabadságával, — 1319-dikben az úgy nevezett kassai jövevényeket Vjvár és Zemlin vármegyékben minden vámpénz-fizetéstől mentességgel, — 1324-ben Maros városa' lakosit Visegrád várának átellenében a' budaiak' szabadságával, — 1328-ban a' kőszegieket, városukat közvetlen királyi uradalma alá vévén, a' soproniak' szabadalmaival, — 1329-ben a' marmarosi leteleptülőket Visk, Huszt, Fecsó és Hosszúmező helységekben a' szeuleusi

*) Lásd Sigmond király' II. és VI., Korvín Mátyás' II. és VI., II-dik Ulászló' I., II., III., V. és VII. decretumaiának befejezéseit.

b) Lásd Károly királynak Othniár mester' részére tett Nagy-Palugya helység feletti 1314-ki adományát megerősítő, 's 1324-ki évi october' 28-kán költ levelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 551. lap.

c) Fejér Oklgy. VIII. köt. IV. dar. 347, 431, 592., 's 622. lap.

jövevények' szabadságával, — 1330-ban a' Bátor. helységbeliakat a' nádor, országbirája, és Zathmár vármegyei birák' hatósága, és némelly adózások alóli mentességgel, — 1331-ben Komárom városa' lakosit a' vármegyei birák' hatósága és némelly terhek alóli mentességen túl különösen azon szabadsággal, hogy pereiket városi birájoktól a' király vagy tárnokmestere elejébe vihessék, — 1332-ben a' hanusfalviakat Sáros vármegyében némelly egyes kedvezéseken és a' heti vásárjokra jövő árnoknak útközbeni minden vámfizetés alóli felmentéseken túl az eperjesiek' szabadságával, — 's 1334-ben Tamás erdélyi vajdának Gyungus faluja' lakosit a' budai polgárokéval, és 1339-ben a' rosenbergiakat a' lipcseiekével ajándékozá meg ¹⁾). Továbbá a' soproniaknak, kik régi szabadságlevelüket égés' alkalmával elveszték, 1317-ik évben új levelet adott, és abban őket a' fejeváriak és budaiak' szabadságával felruházta, és a' lipcsei jövevényeknek szabadalmait Zsólm vármegyében 1323-ban megbővítette ²⁾). — Egyébiránt itt említést érdemel az is, hogy némelly hívei' helységeknek könnyebb megnépesíthetése végett olyan, vásárokon és közhelyeken kihirdettetni is parancsolt, királyi leveleket is adott ki, mellyek által azon helységekbe megtelepülőknék néhány évi adóztól mentességet ígért, és minden nemeseknek, kiknek illy királyi levél előmutatandék, kötelességül teszi, hogy az oda átköltözni akaró jobbágyaikat nyert engedelem és földbérök' lefizetése után minden akadálytétel nélkül bocsássák el; a' mint ezt Gál mester királyi jegyző' részére Lykuteleke, Cente, Hunduomank, Zenke és Sukteluk helységekre nézve 1317-ik, a' kedheli monostor' részére Ombus falura nézve 1330-ik, és Demeter tárnokmestere' részére Hanusfalvára nézve 1332-ik évben költ levelei ³⁾ tanusítják.

XVIII. Hogy a' királynéi adományzások e' korban is divatoztak ⁴⁾),

¹⁾ Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 49, 213, 314, 's III. dar. 279, 356, 404, 531, 591, 716, és IV. dar. 376. lap.

²⁾ Lásd ezekről szóló leveleit. Fejér Oklgy VIII. köt. II. dar. 73, és III. dar. 416. lap.

³⁾ Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 72, 's III. dar. 438, 591. lap.

⁴⁾ Tanusítják ezt: 1) Károly királynak Tysa mester' részére Eth nevű királynéi földről Fejér vármegyében költ 1318-ki levele, mellyben nyilván ki-fejezi, hogy ezen adományát hitvesének, Mária királynénak, megegyezésével

és hogy az adományúl nyert királynéi földek iránt keletkezett perekben néha királyné által rendelt bírák is ítéltek ¹⁾).

XIX. Hogy a' privilegium alakú királyi levelek' befejezésében I. Károly alatt is 1324-dik évig az ország' báróival vegyesen némelly vármegyék' grófjai is elősoroltatnak ²⁾); 1325-ik évtől fogva mindazáltal csupán a' király' és királyné' báróinak neveik, és csak néha, rendkívülieg, hol egy hol más vármegye' grófjái ³⁾ adatnak elő. Továbbá hogy az 1318-ik év előtti illy leveleket ⁴⁾), melyekben Demeter királyi tárnok-

tette. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 147. — 2) Erzsébet királynénak Chanád nemebeli Chanadin váradí prépost, Károly király' titkos cancellárja és kápolna-grófja' részére költ. Zebun és Vosod királynéi helységek feletti 1321-ki íktató parancsa, és azon 1331-ki és 1336-ki levelei, melyeknek egyike által Károly királynak István mester, visegrádi várnagy' részére Nyrmál felett 1326-ban, másika által pedig Lőrincz mester varasdi gróf' részére T. helység felett, meny nyire az királynéi jószág volna, tett adományát megerősíti. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 288., III. dar. 533, és IV. dar. 177. lap. — 3) Ugyanannak IV. László' hitvese, Erzsébet királyné' néhány adományait, jelesen a' szigetbeli apácák, és a' hanti szentegyház' részére tetteket, megerősítő 1325 és 1326-ki levelei. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 669, és III. dar. 119. lap.

¹⁾ Bizonyítják ezt Erzsébet királynénak két rendbeli 1336-ki levelei, melyek közül az elsőben beeri István' fia, Leukus' részére némelly azzna-falvai halászatoknak és földrészeknek, másodikban a' nyulak-szigetbeli apácák' részére Jenő helység' határit megjártni, és a' netalán ellenmondókat önmagának vagy férjének elejébe idéztetni parancsolja. Tanusítja továbbá Pál grófnak, a' király' ítélő udvari bírájának, Vigonth helységet érdeklő 1341-ki bírói levele, melynek tanúsága szerint ezen helység iránt folyó perben ő néhány főpapokkal, bárókkal és nemeseikkel úgy, mint a' királyné által rendelt bírákkal bírászkodott. Fejér Oklgy. VIII. köt. IV. dar. 177, 180, és 547—551. lap.

²⁾ Lásd az erdélyi szászok' részére költ. 1312-ki, a' sopronyi polgárokat érdeklő 1317-ki, Pech nemebeli Lukács mestert, és ismét a' pécsváradi monostort illető 1322-ki, Geuchul sopronyi lakos' részére szóló 1323-ki, semjényi Vbul' fiai, Vörös gróf, és Lancsi András gróf részeikre költ. bárom rendbeli 1324-ki leveleit. Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 435., II. dar. 73, 324, 336, 406, 411, 524, és 553. lap.

³⁾ Lásd a' veszpremi egyházat érdeklő 1327-ki, a' pécsváradi monostort illető 1329-diki és Fekete András' részére költ. 1330-ki leveleit, melyek közül az elsőben István máramarosi, a' két utóbbiban Vilmos mester' szepesi, sárosi, és újvári gróf neve fordul elő. Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 212, 320, és 451. lap.

⁴⁾ Lásd az erdélyi szászokat illető 1312-ki, Tamás esztergomi érseket érdeklő

mester neve áll elül, kivevén, mindenkor a' nádor' nevének adatik az elsőség, a' többiekére nézve semmi állandó rend nem tartatván.

XX. Hogy Károly királynak néhány határozatai az önkénynek és hatalma' korlátai' nem ismerésének bélyegét viselik. Így például: 1) Egy 1326-ki levele által ^{a)} Miklós mesternek, enruhi Herczegh Imre fiának sólyom madarat címerül adván, elődeinek leveleit, mellyek által valakinek hasonló címert ajándékoztak volna, visszahúzza, és azon levelek' tulajdonosait a' sólyomcímerrel éléstől eltiltja; — 2) A' zágrábiakhoz szóló 1327-ki levelében ^{b)} főpapjai és bárói' egyetértésével azt rendeli, hogy a' zágrábi lakosok, ellent nem állván azon régi szokásuk, mellynél fogva nem mindenből adtanak eddig a' püspöknek dézsmát, némelly 'dezsákat pedig néhány denárral megváltottak, ezután mindenből teljes dézsmát adjanak; — 3) Emick' fia', Vass Miklós' részére költ 1338-iki levelében ^{c)} azon okból, mivel Vass Miklós Csicsov várát a' királynak kiadta, az erdélyi vajdának és minlennemű erdélyi bíróságoknak megtiltja, hogy őt azon károk miatt, mellyeket a' vár' átadása előtt akárkinek tett, törvénybe idézni és elmarasztalni ne merjék; — 4) Udvari ifjonczának, Nemuth Jánosnak, és testvérének, Gergelynek részére adott 1339-ki levelében ^{d)}, a' nádornak, országbirájának és minden vármegyei grófoknak és biráknak megtiltja, hogy azon birságokért és ítéleti terhekért, mellyekben atyjok, vagy ők atyjoknak haláláig a' kárki ellen elmarasztaltatának, őket háborgatni ne merészeljék; — 5) Az esztergomi Miklós prépost és káptalan' arról költ 1342-ki levelének ^{e)} tanúsága szerint dobrakutyai Péter és Leukus nyilvánságos, 's Drugeth János és Vilmos nádorok által már el is ítélt rablókat és gyilkosokat, mivel Litua nevű váraikat a' királynak és örököseinek örökül és visszahúzhatlanul átengedték, minden el-

1317-ki, és a' sopronyi lakosok' részére költ ugyanezen évi leveleit. Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 435, 's II. dar. 63 és 73. lap.

^{a)} Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 63. lap.

^{b)} Ugyanott 218. lap.

^{c)} Fejér Oklgy. VIII. köt. IV. dar. 305. lap.

^{d)} Ugyanott 373. lap.

^{e)} Ismét ott 592. lap.

lenök hozott ítéletek' terhe, és minden gonosztetteiknek következései alól teljesen felmentette. Végre

XXI. Említést érdemlenek még törvénytudományi tekintetből e korbeli következő oklevelek is:

1) Robert Károly 1309-ik évi junius' 15-kén történt koronázását tanusító két rendbeli oklevél ^{a)}, melynek egyikét Gentilis kardinál pápakövet' parancsára Sangvinettoi Vilmos közjegyző készítette, másikat hazánk' főpapjai adtanak ki. Amannak tanúsága szerint ezen koronázás' alkalmával nemcsak a' király az anyaszentegyház, pápa és hit' védelmére, 's a' királyi jogok' oltalmazására, és a' nemesek' helybenhagyott régi jogaik' fentartására esküt teve le, hanem az ország' rendei is a' király iránti hűségre megesküvének. Amazé szerint, pedig az ország' valóságos koronája, míglen László erdélyi vajda által vissza nem adatnék, erő nélkülinek nyilvánított, 's annak ereje azon új koronára, melyet a' pápa' követe a' romai szentszék' nevében ajándékoza, átöntett, és azzal azután Károly király az esztergomi érsek által megkoronáztaték.

2) Károly királynak a' szepesi nemesek' részére költ 1314-ki levele ^{b)}, melyben eldődeitől nyert szabadságaikat Béla király' levelének tartalma szerint megerősítvén őket a' szepesi gróf és várnagy' hatósága és birói hatalma alól, a' tolvajság, vertpénz és dézsma' ügyeit kivevén, felmenti és azt rendeli, hogy minden peres ügyeiket, a' most érdeklett hármon kívül, tulajdon 's általok ideiglen választandó birájok ítélje.

3) Szinte Károly királynak a' szepességi szászok' szabadságát megerősítő két rendbeli, ugymint 1312-ki német, és 1317-ki latin levelei ^{c)}, melyekben községekét egyenként elősorolván, őket 1200 márka jó ezüst' évenkénti fizetése' fejében mindennemű adótól, gyűjteléktől és beszállásoktól felmenti. A' német szabadságlevélhez Károly királynak 1328-ki megerősítése is járult.

^{a)} Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 333, és 337. lap.

^{b)} Fejér Oklgy. VIII. köt. V. dar. 93. lap.

^{c)} Fejér Oklgy. VIII. köt. I. dar. 435—439, és II. dar. 57. lap.

4) Tamás esztergomi érseknek az egri káptalan' püspökjök elleni némelly dézsmák iránt indított perében költ 1317-ki ítélőlevele ^{a)}), melyből az egyházi törvényszékek előtti pernek egész folyamát láthatni. Tudniillik mindeneknek előtte a' káptalannak ügyvivői, Simon éneklő canonok és Valter főesperest, az érsektől mint rendes bírójoktól idéző levelet kértek, azután kereseti levelüket benyújtották. Erre a' püspök harmadik idéztetésének határnapján megjelenvén ügyvivője által felelt. Azután a' per-elfogadás megtörténvén a' tanúk' kihallgatása, és az oklevelek' előmutatása és meghányása történt, és erre az ítélethozás és annak kimondása következett.

5) Károly királynak a' Megyes Selk, és Schad Selk széki szászok' részére költ 1318-ki szabadságlevele ^{b)}), mely által őket évenkénti 400 gira fizetésért a' táborozás, élelemadás és beszállás' terhétől örökre felmenti.

6) Lampert mester, a' király' ítélő udvari bírójának, 1320-ki ítélőlevele ^{c)}), melyben Wezweres és Várhyg helységeket IV. László' privilegiománál fogvást Károly király adományi nyílt levele ellen minden további perfolytatás nélkül a' felpereseknek oda itéli. Ezen oklevél t. i. mutatja, hogy királyaink' úgy nevezett nyílt, vagyis privilegiom-előző levelei, *Patentes Literae*, az ingadozatlan gyökeres jog' bizonyítására elégtelenek voltak. E' levélből továbbá, valamint több más e' korbéli ítélőlevelekből, tanuljuk azt is, hogy a' felek egyezkedés' megkísértése végett pereiket több határnapokra halasztgatni szokták.

7) Károly királynak Rikolf mester' részére költ 1325-ki levele ^{d)}), melyben őt temérdek érdemeiért minden birtokaival és népeivel együtt minden igazságtevők, 's megyés grófok és nemesi bírák hatósága alól felmentvén, őt magát ugyan tulajdon királyi személyének, népeit pedig Rikolf mesternek és tisztjeinek bírósága alá helyezi, és egyszersmind azon joggal felruházza, hogy jószágaiban akár tulajdon jobbágysai, akár vidékiek által elkövetett minden tolvajságot, rablást,

^{a)} Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 680—687. lap.

^{b)} Ugyanott 160. lap.

^{c)} Ismét ott 280—283. lap.

^{d)} Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 626. lap.

gyujtogatást, emberölést, 's más hasonló gonosztettet, kivevén ha a' bünös, nemes személy volna, ítélhessen. — Ezen oklevélből t. i. látjuk, hogy a' nemesek e' korban sem állottak minden fenyítő törvényszék alatt.

8) Sándor gróf, király' udvari ítélő-birájának, 1326-ki birói levele ^{a)}), mellyben Miklós mester Pozson vármegye' grófjának és nemesi biráinak a' megye' kikiáltott gyűlésében, Proclamata Congregatio, Padán helység' öröksége felett sz. László levelénél fogvást hozott ítéletét azon okból megsemmisítette, mert országunk' régi szokása szerint jószágok' öröksége felett megyei grófok nem ítélhetnek.

9) Magyarország 24, névszerint elősorolt, és más több világi nagyainak Zah nemebeli felségsértő Feliczián' nemzetsége ellen Visegrádon 1330-ik évi sz. György' napja' 22-kéjén költ ítélő-levele ^{b)}), mellyben Felicziánnak szentségtörő tetteért ártatlan rokoni is, jöllehet arra jogosító törvény hazánkban nemcsak nem léteznék, hanem inkább sz. István' törvénye a' felségsértőnek ártatlan maradékit büntetetlenül hagyni rendelné, a' felbószült birák által büntetés alá vettetének, jelesen az ő nemebeli személyek egész harmad izig rettentő halállal kivégeztetni határozottattak, nőtestvéreinek fiai és leányi főbenjáró ítélet alá vettettek, leányai' férjeinek atyafiai a' király' udvarából örökre kizáratnak, a' harmadik izentúli Zah nemebeliek pedig minden jószágaiknak királyi fiscusra szállításán túl örökös szolgaságra kárhoztattak, — egyedül csak Feliczián' nőtestvéreinek unoka-fiai és leányai, mivel több jeles nemzetségekkel házasság által egybecsatolva valának, vétetvén ki a' büntetés' súlya alól.

Ezen vad ítéletet Károly király 1339-ik évben ismétlé bizonyos László nevű udvari emberén, ki őt karddal megsebesíté, kinek nemzetségét szinte harmad izig kiirtatá, és minden jószágait Marocsuk mesternek, lengyelországi jövevény János fiának, udvari fegyveresének ajándékozá ^{c)}).

^{a)} Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 154. lap.

^{b)} Ugyanott 413—427. lap.

^{c)} Lásd Fejér Oklgy. VIII. köt. IV. dar. 389. lap.

10) Károly királynak cseh nemzetbeli Chenigh mester' részére költ Vgod vára feletti 1332-ki adománylevele ^{a)}), ugymint a' mellyből kiviláglik, hogy e' korban magonszakadás' címéből adománytételt az nem akadályozá, hogy a' nemzetségből valamelly szerzetes férfiú még életben volt.

11) Ugyane' királynak Tamás erdélyi vajda' részére költ 1334-diki levele ^{b)}), melly által őt rendkívüli nagy érdemeiért rokonának, *Proximus noster*, felveszi, és Gyungus nevű örökségi helységét Buda városa' szabadságával felruháztván megengedi, hogy Tamás vajda azt kőfallal körülvétethesse, 's tornyokkal és bástyákkal megerősíthesse. És valóban Károly király Tamás vajdát több későbbi leveleiben ^{c)}) rokonának czímezi.

12) XII. Benedek pápának az esztergomi érsekhez szóló azon 1335-ki levele ^{d)}), mellyben nekie a' király' kérésére azon visszaélés' eltörlését meghagyja, mellynél fogva a' papság akármikép megöletett ember' testét elébb el nem temette, mintsem atyáifai, vagy ezek szegények levén, a' község az esperestnek egyéb temetési költségeken túl egy gira ezüstöt le nem fizetett.

13) Miklós mester Honth vármegye' grófjának és négy nemesi bíráinak 1338-ki birói levele ^{e)}), mellynek tanúsága szerint Honth vármegyének törvényszéke azon oknál fogva, mivel a' tolvajok, rablók, 's más illy gonosztevők' büntetése a' vármegyék' törvényszékét illeti, az esztergomi káptalant bizonyos rablónak letartóztatásaért megidézttette, de minekutána az László királytól nyert főbenjáró hatalom feletti levelét előmutatá, azt a' vád alól teljesen felmentette. E' levélből kitetszik, hogy az egyházaknak és nemeseknek alattvalói a' büntetettek nézve e' korban is a' vármegye' bírósága alá tartoztak, kivevén, ha

^{a)} Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 579—590. lap.

^{b)} Ugyanott 716. lap.

^{c)} L. Henel gróf fiának, Mártonnak, részére költ kétrendbeli, 1337-ki óvalmi levelét, továbbá péterfalvi Heneg' fiának adott 1340-ki erősítő, és Tamás vajda' részére költ 1341-ki határjárató levelét. Fejér Oklgy. VIII. köt. IV. dar. 220, 223, 436, 's 498. lap.

^{d)} Ugyanott 97. lap.

^{e)} Ismét ott 368. lap.

uraiknak büntető hatalom feletti királytól nyert privilegiumaik léteztek volna.

14) Tamás erdélyi vajdának és szónuki grófnak az egész erdélyi nemesség' Thordán tartott 1342-ik évi köz gyűlésében költ ünnepélyes levele ^{a)}, mellyben az ügyvédek' szószaporításai, és némelly törvényt érdeklő határozatlanságok ellen panaszkodó nemességnak kérésére néhány igazságkiszolgáltatást illető rendeleteket teszen. Jelesen: a) hogy az alperes felperese' keresetének előadásakor, és az eskületételkor egyebet felelni ne tartozzék, mintsem hogy ő azokra nézve, miket felperese előadott, vagy kereset alá vett, egészen ment és ártatlan. — b) Hogy az, ki rablót vagy tolvajt befogott, vagyonának egy harmadát jutalmul kapja. — c) Hogy minden nemes ember jobbágyságait és birtoktalan szolgálait, a' tolvajság, rablás és hatalmaskodás' eseteit kivéven, ítélhesse, és ha felettük igazságot nem szolgáltatna, a' nemes önmaga idéztessék a' vajda, alvajda, vagy megyés gróf elejébe. — d) Hogy a' vajdát, alvajdát, vagy megyés grófot illető birságok' szedője azokat szolgabíró vagy annak embere nélkül be ne szedhesse, és ez fáradságaért a' birságból régi szokás szerint részt kapjon. — e) Hogy a' megyés gróf elejébe idézést a' szolgabíró vagy annak emberén kívül senki más ne tehesse. — f) Hogy ha valaki' jobbágyságának feje büntetetei miatt veszélyeztetnék, vagyonának egy harmada uráé legyen. — g) Hogy ha nemes emberek büntettek miatt a' vajda' ítélőszékén kívül befogatnak: őket a' közönséges birák vagyis tisztek és várnagyok, *Castellani*, ne ítélhessék, hanem a' vajda vagy alvajda' ítélőszéke elébe állíttassanak. — E' levélnek utolsó pontja tanúsítja, hogy még e' korban sem állottak az ország' nemesei a' vármegyei közönséges birák' biráskodása alatt.

I. LAJOSRÓL,

1342-D. JULIUS' 16-D., 1382-D. SEPTEMBER' 11-D.

I. Lajostól — ki atyjának halála után 1342-ik évi július' 21-kén az ország' főpapjainak, világi nagyainak és nemesseinek egyetértő aka-

^{a)} Fejér Oklgy. VIII. köt. IV. dar. 619—622. lap.

ratjával Székes-Fejérváron megkoronáztatván ^{a)}), mindjárt országglása' kezdetén a' zenebonáskodó erdélyi szászokat rendrehozta, és Bazarád oláh vajdát hajdani hívségére térítette, később pedig a' litvánok és tatárok által elfoglalt vörös Oroszországot, és a' velenczeiek által bitort Dalmáciát, továbbá Szerviát, Bosnyák-, Bolgár- és Moldvaországot a' magyar koronának visszaszerzette, és Lengyelország' koronáját Kázmér király' halála után 1370-ik évben elnyervén a' balti, fekete, és adriai tengerek közötti minden tartományoknak urává lón ^{b)}), 's ki a' tudományoknak is Pécssett academiát alapított ^{c)}), és sok dicsó tettei által a' „nagy“ melléknevet teljes joggal megérdemlette — egy egész hazánkat érdeklő, 's 1351-ik évben költ igen jeles decretumot, vagy inkább szabadságlevelet ^{d)} birunk, melly törvénykönyvünket is ékesíti.

I. Az 1351-ik évi szabadságlevélről 's decretumról.

Ezen szabadságlevél két részből áll. Első részében tekintetbe vevén a' király, a' mint önmaga előadja, fő embereinek és nemeseinek

^{a)} Lásd történetiróinkon túl Pál gróf, király' itélőudvari birájának Chanadin esztergomi érsek' részére Tamás erdélyi vajda ellen költ 1343-ki itélőlevelét. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 168—180. lap.

^{b)} Lásd más történetiróinkon túl Rozenich' Historiae R. Hung. Compendium című munkája' II. köt. 28—56. lapjait és az általa előidézett írókat. Madarassy pozsonyi prépost' e' munkájának: Dissertationes historico-criticae super quibusdam vetustiorum rerum ungaricarum capitibus 23, 40, 55, 65, 66, 74, 75, 81, 's 82. lapjait, 's jelesen Dalmáciára nézve az I. Lajos és Delfino János velenczei herczeg közt 1358-ik évben kötött béke' oklevelét, mellyben ezen herczeg Dalmácia iránti minden jogáról, sőt Dalmát- és Horváthország' címéveli éléről is örökre lemond. Továbbá lengyel királylyá koronáztatására nézve Dlugoss irónak tanuságát, és I. Lajos királynak László nádor apúliai herczeget és Zudar Péter slavóniai bánt érdeklő, 's Krakóban 1370-ik évi Katalin' napján költ levelét. Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 654—660, és IV. dar. 237 és 240. lap.

^{c)} Lásd V. Orbán pápának ezen főiskola' felállítását érdeklő 1367-ik évi september' 1-ső és 2-ik napján költ bulláit. Fejér Oklgy. IX. köt. IV. dar. 65 és 69. lap.

^{d)} Lásd ezen oklevél' első részének 12 és 13-ik §-ait, és másod részének befejezését, mellyek szerint Lajos király ezen oklevélben foglalt intézkedéseit édes anyjának Erzsébet királynénak megegyező akaratjával és báróinak tanácslatára királyi bőkezűségből tett szabadságerősítéseknek, 's megújításoknak, és új szabadságadásoknak 's engedéseknek nevezi.

azon dicséretes készségét, mellyel őt testvére, András néhai jerusalemi és szicziiai király' 1345-ik évi szeptember' 18-kán történt csufos halálának megbosszulása végett Szicziába követék, II. Andrásnak általok előmutatott 1222-ki aranypecsétetes levelét átírja, és a' benne foglalt minden szabadságokkal együtt, — azon egyetlen egy pontot, melly szerint a' fiúörökös nélkül elhalt nemesek birtokaikat egyházaknak, vagy másoknak, kiknek tetszett, akár élők közt, akár haláluk' esetére oda ajándékozhaták, vagy eladhaták, kivevén, — elfogadja és megerősíti; második részében pedig az ország' lakosinak nyugottabb állapotja és nagyobb java végett szabadságaikat némelly új határozatokkal bővíti, 's néhány új törvényrendeletekkel szilárdítja.

Azon kivétel által — mellyet Lajos király II. András' aranybullája' rendeletén tőn, mivel az által a' fiúgyermek nélkül elhalt nemesnek birtokairóli szabadon rendelkező tehetségét teljesen eltörülvén, azokat a' jog és törvény' kívánata szerint minden ellenmondás' félretételével oldalági atyafiakra szállani rendelte — közvetlen ugyanaz oldalági atyafiaknak II. András' aranybullája' 4-ik ágazatában kijelelt örökösödését a' fiúörökös nélkül kimúlt atyafinak kényétől függetlenné tette, következőleg szilárdabb lábra állította; közvetve pedig először ugyan az egyházak' ingatlan nemesi jószágokhoz jutásának egyik leggazdagabb forrását, mellyet a' fiúörökös nélkül elhaltak' végintézetei tevének, elárkoltá, és ezen értelemben valójában holt kézrejutást korlátozó törvényt, *lex amortisationis*, alapított; másodszor pedig, — minthogy II. András' aranybullája' érdeklett ágazatának csupán csak szabad rendelkezésről szóló részét törülvén el, annak azon rendeletét, melly a' magonszakadottnak jószágait, ha semmi ivadéka nem volna, királyra szállítja, teljes épségében meghagyá, — azon elvet, hogy ingatlan nemesi jószág-elidegenítéshez királyi helybenhagyás' hozzájárulása szükséges, ujonnan megerősítette, 's tovább megállandósította. — Azon vélemény mindazáltal, — mellyet Verbóczy hárm. törv. I. r. 64-ik czímében előad, és utána sok törvényíróink tanítanak, — hogy t. i. I. Lajos király' kora előtt akármelly báró, országnagy, nemes, és birtokos ember ingatlan jószágairól 's birtoki jogairól, habár örökös nélkül magonszakadott is, a' királynak minden jóváhagyása nélkül tetszése szerint szabadon rendelkez-

hetett, legalább általánosan, 's jelesen az adományi örökjóságokra nézve, meg nem áll, a' mint ezt a' királyi helybenhagyás „consensus“ szükségességének viszontagságairól szóló értekezésemben ^{a)}) bőven megmutattam; hol számos oklevelek' előidézésével bebizonyítottam, hogy a' magános hazapolgárok' birtoki jogaikról rendelkezéseikhez járuló királyi helyben-hagyások minden időkori divatban voltak; — hogy eleink közül sokan, és pedig minden időkorban, minekelőtte jóságaikról rendelkeznének, arra királyi engedelmet előre kérni, és rendelkezéseiket csak annak megnyerése után tenni szokták; — hogy II. András, IV. Béla, 's IV. László alatt olly adománylevelekre is akadunk, melyekben az adományszerzőnek szabadon rendelkező tehetség különös kegyelem' jelül adatik, — és IV. Béla alatt olyanokra is, melyekben a' király örökösödési joga minden sérelmének bizonyosb megelőzése végett a' rendelkező tehetséget az adományszerzőtől világos szavakkal elzárja; — végre hogy különösen az adományi 's örökségi jóságokat (*bona haereditaria*) illetőleg, IV. Bélának Diénes főlovászmestere' részére költ Tulpchán helység feletti 1235-iki adományában ^{b)}), és I. Károlynak azon ellenmondási pert érdeklő 1332-ki tanulevelében ^{c)}), melyet Pál gróf országbírája és testvére Lőrincz zarándi gróf Praytenbruni István' magonszakadása által adományúl nyert Praytenbrun helységök miatt Zegyi Imre és Praytenbruni István' atyjának özvegye ellen idítottak, a' királyi adomány által nyert 's örökségi jóságok olyanoknak állíttatnak, melyekről országunk' bevett szokása szerint királyi megegyezés nélkül fogamatosan rendelkezni nem lehet.

A' mi pedig e' királyunk' tulajdon törvényágazatait illeti: ezek közül három igényel főképen különös említést, ugymint:

1) A' 6-ik ágazat, mellyben azon czélból: hogy a' király' díszé öregbüljön, és a' hazafiak nekie hívebben szolgálhassanak, azt rendelé: hogy mind a' király és királyné minden szántóvető és szőlőműves jobbágyaitól, a' kőfallal bekerített városok' lakosait kivevén, mind a' bárók és nemesek magokéiktól mindennemű termékeikből és boraikból kilen-

^{a)} Magyar tudós társaság' Évkönyvei' III. köt. II. része' 108—130. lap.

^{b)} Fejér Oklgy. IV. köt. I. dar. 21. lap.

^{c)} Fejér Oklgy. VIII. köt. III. dar. 612—622. lap.

czedet, a' főpapok és egyházi személyek pedig övéiktől tizedet és kilenczedet vegyenek, és ha ki e' törvényt pontosan nem teljesítené, az érdeklött kilenczedet az ilyen ellenszegülőnek birtokaiban a' király önmaga' számára minden hijány és leengedés nélkül vétesse ki. Tudniillik e' rendelés által lón a' kilenczed-adás szántóvető és szőlőművelő jobbágyságok' általános úrbéri terhévé.

2) A' 11-ik ágazat, melly által Lajos király nemesei' kérésére megegyezett abban, hogy Magyarország' határai közt, habár hercegi birtokokban, létező minden valóságos nemesek ugyanazon egy szabadsággal birjanak. — E' rendelés által Kollar Ádám és több más jeles tudósaink' véleménye szerint a' várjobbágyságok vagyis várbeli nemesek, *Jobbagiones Castrorum*, *Nobiles Castrenses*, az ország' nemesei' szabadságára emeltetének. Azonban hogy e' vélemény, mellyet már Kovachich Márton egy külön értekezésben *) bőven megczáfolt, meg nem állhat, már csak abból is világosan bebizonyúl: mert, a' mint sz. István első királyunk alatt több oklevelek' előidézetével megmutatám, a' várjobbágyság nevezet, és az egyes várjobbágyságoknak országos nemességre 's királyi vitéz-szolgaságra emeltetések Lajos királynak ezen törvénye után, sőt még I. Mária királyné és Sigmond király alatt is előfordulnak, és a' várbeli nemesek, *Nobiles Castrenses*, kiváltságaikra és szabadságukra nézve az ország' nemeseitől még Corvin Mátyás' 1467-ik tör. 2-ik ágazatában is megkülönböztetnek. I. Lajosnak szóban forgó törvénye által tehát, a' mint tudós Kovachich Márton is előidézett értekezésében vélekedik, csak azon egyenlőtlenség törülteték el, melly a' valóságos ország' nemeseinek szabadságára nézve néhol, például Máté slavóniai bán' bánysága' nemesei' és várjobbágyságai' jogait elősoroló 1270-ik évi levelének ^{b)}, és III. András' 1291. törv. 41-ik cikkének ^{c)} tanúsága szerint Slavóniában és Erdélyben divatozott.

*) Tentamen, quo Jobbagiones Castri ceteris Regni Nobilibus per Ludovicum I. Hungariae Regem non esse exaequatos, contra communem opinionem demonstratum ibat. — Martinus Georgius Kovachich Senquiciensis. Claudiopoli, typis Lycei Regii 1814.

^{b)} Fejér Oklgy. V. köt. I. dar. 87--92. lap.

^{c)} Sylloge Decretorum Comitium 26. lap.

3) A' 19-ik ágazat, mellyben Lajos király, valószínűleg azon vadságon eliszonyodva, melly atyjának országlása alatt Zah Felicziának, és bizonyos László nevű udvari emberének ártatlan nemzetségén elkövettek, azt rendeli: hogy az atyának büntettségért 's kihágásiért ártatlan fia se személyében, se birtokaiban és vagyonában ne károsíttassék, 's el ne marasztaltassék.

Egyébiránt I. Lajos király' tulajdon törvényágazatit könnyebb áttekinthetés végett négy rendbeliekre lehet osztani: az ország' nemesei' és egyéb lakosai' szabadságát bővítókra vagy bátorságosítókra, — a' király' jövedelmeiről és jogairól gondoskodókra, — némelly divatozott visszaéléseket törlesztőkre, vagy visszaélések' elejét vevőkre, — és a' perlekedést 's törvényes eljárásokat szabályozókra.

Az I-ső rendbe, a' már különösen előadott 6. és 11-ik ágazatokon kívül, tartoznak:

Az 1-ső ágazat: hogy a' főpapok, vagy más egyházi férfiak az ország' nemeseit azon perre nézve, mellyben velük országunk' valamely bírája előtt állanak, egyházi tilalom vagy átok alá király' tudomása nélkül ne vethessék, és ha ellenük bepörült követeléseikre nézve törvény előtt megbuknak: azon terhek alá essenek, mellyekkel ellenfelüket sujtatni törekvének.

A' 4-ik és 5-ik ágazat: hogy kamaranyereség, *lucrum Camerae*, fejében annak beszedői, úgy mint Károly király' idejében divatozék, egy egész udvarhelytől vagyis telektől csupán három garast vegyenek, 's azon felül a' telek' birtokosától semmit akár kivetési díj, akár élelemszer, akár másféle cím alatt ki ne csikarjanak, az uraság' tisztjeire, fegyvereseire, és szolgálóira pedig kamaranyereség' fejében semmit se rójanak, 's tőlük kamaranyereséget ne szedjenek.

A' 12-ik ágazat: hogy a' Dráva és Száva közötti, továbbá a' pozsegai és valkói nemesek a' kamara' nyereségét az ország' más valóságos nemesseivel egyenlően tartozzanak fizetni; a' bánzalusmájának *) neve-

*) Bán' zalusmája által a' bánnak járó nyestadói (*mardurina*) és élelemszeri gyűjtélékek értetődtek, a' mint ez Kálmán Slavónia' herczegének vereuczei jövényei' részére adott 1234-ik évi szabadságleveléből, és IV. László királynak Mihály' fia, István mester' részére költ 1275-ki privilégiumából kiviláglik *).

*) Fejér Oklgy. III. köt. II. dar. 412, 's V. köt. II. dar. 277. lap.

zett nyest (*mardurina*) gyűjteléssel pedig ezután ne terheltesse, és valamint az ország' más részeiben lakó nemesek, úgy ők is az eddig általok fizettetni szokott mindennemű gyűjtélékek' terhétől mentesek legyenek. — E' törvény egyben vetve a' már előadott 4. és 5-ik ágazatokkal, 's III. András' 1298. tör. 60-dik czikkével, és I. Károly' úgy nevezett 1342-ik decretumával, 's különösen annak 33-ik §-ával, melly szerint a' nemes a' kamara' grófjától, habár több falui voltak is, a' kamaranyereség' lefizetéséről nyugtatványt egyetlenny garason válthatott, arra mutat, hogy országunk' nemesei a' népeik által fizetendő kamaranyereséget behajtani, 's azért jót állani köteleztettek.

A' 15-ik ágazat: hogy a' nemesek bizonyos vámhelyekre menni ne kényszeríttessenek, hanem tetszésük szerint akármelly révvel minden akadálytétel nélkül szabadon élhessenek.

A' 16-ik ágazat: hogy a' jobbágyok földesuraik' engedelme nélkül erőhatalommal el ne vitessenek. Végre

A' 17-dik ágazat, melly eltörli azon szokást, mellynél fogvást előbb a' menyasszonyát lakába vivő nemből hidakon és vámhelyeken egy ezüst gira vétetni szokott.

A' II-ik rendbe, a' már fennebb is említett 4-ik és 6-ik ágazatokon túl, tartozik

A' 13-ik ágazat, mellyben rendeltetik: hogy ha valamely nemesnek birtokában arany, ezüst, réz, vasércz vagy másféle bányaföldzetnek, olly birtoka tőle illendő csere nélkül el ne vétessék, és ha a' királynak olly birtokot csere mellett elvenni nem tetszenék: a' fejedelmi jogot illető bányavámmot maga' részére vétesse ki, a' birtok maga minden jogaival és haszonhajtásaival együtt, Károly király' engedménye szerint, urának megmaradván. — E' rendelkezése által Lajos király atyjának itt előidézt, 's általam fenn előterjesztett engedményét visszahúzza, és az olly birtok' megtarthatását ismét a' király' tetszésétől függővé tette.

A' III-ik rendbe, hova némi tekintetből az 1-ső, 15, 17, és 19-dik ágazatokat is számítani lehet, tartoznak:

A' 2-dik ágazat: hogy az esperestek meggyilkolt emberek' temetéseért egy girát ne vehessenek, mit azelőtt rossz szokásból tevének.

A' 3-ik ágazat: hogy a' csekély conventek birtokörökítő levelek' kiadásától szűnjenek meg, 's pecséteik ezután érvénytelenek legyenek.

A' 7-ik ágazat: hogy az adománylevelekért ezután az író csak egy negyed girát, az alcancellár pedig csak minden tiz girányi jövedelmű birtoktól egy girát vehessen.

A' 8-ik ágazat: hogy a' vámútakon, hídkon vagy réveken felül vagy alul átmenőktől vámpénz ne vétessék, mint addiglan az ország' nemeseinek és nemteleneinek nagy terhére igazságtalanul történni szokott, hanem csak a' vámhídkon es réveken átmenőktől. — E' törvény-czikk, valamint szinte a' fenn említett 15-ik és 17-ik ágazat is, tanúsítja, hogy a' nemesek e' korban révber- és vám-fizetéstől még mentesek nem valának. Végre

A' IV-ik rendbe az 1-ső ágazaton túl, mellyet az első rendbeliek' sorában, mint oda is tartozót előadtam, számíthatók:

A' 9-ik és 10-ik ágazatok a' főbenjáró ítélet' végrehajtásáról, hogy ha valamelly nemes hatalmaskodó tett, párviadalbani megbukás, ál levél-előadás, hamis tanúság, alaptalan kereset, 's más illyféle büntett miatt törvény' utján a' nádor, országbirája, vagy más biró' jelenlétében főbenjáró ítéletbe marasztaltatik, a' per' birája fogassa őtet be, és három napig, ellenféléveli kibékülés végett, tartsa fogva; akkor pedig, ha a' kibékülés nem sikerült, a' rá mondott büntetés' végrehajtására ellenfelének adja át; ki ha azon büntetést rajta végrehajtatná, mind a' birónak, mind ellenfelének követelésétől, minden másféle teher vagy fizetés nélkül, fiaival, testvéreivel 's feleségével együtt ment legyen; ellenben ha a' győztes fél vele kibékült volna, azon felül, mit ellenfelének az egyezés szerint adni tartozik: a' biró tőle 50 girát, nem többet, vehessen, mellyet ha a' kitüzendő határnapon le nem fizetne, a' biró király' embere és hiteles káptalan vagy convent' bizonyosága' jelenlétében birtokát 50 gira' erejéig foglalja le, és mindaddig birhassa, míglen azt, kiket a' jószág közelebbről illet, az érdeklött 50 girával kiváltandják.

A' 14-ik ágazat az adomány feletti perről: hogy az adományos az adományúl nyert jószágot tulajdon nevében foglalja el, a' pert is ellen-

mondóival nem a' király' nevében, hanem önmagában vigye, 's abba a' király' neve ne vegyíttessék, sem tőle illy per' vitelére ügyvédrendelő levél fel ne kérethessék.

A' 18-ik ágazat a' jobbágyok által tett sérelmek' elítéléséről: hogy a' hazafiaknak jobbágyaik régibb büntetteik miatt a' királyi vagy királynői városokban vagy szabad helységeekben, avagy az ország' főpapjai, nagyai, vagy nemesei' birtokaikban le ne tartóztat hassanak, hanem a' sérelmet szenvedők őket tulajdon uraik előtt fogják perbe, 's azoktól kérjenek felettük törvényt és igazságot.

A' 20-ik ágazat a' tanuvallatási levelek' erejéről: hogy a' püspökök és más birtokos egyházi személyek vagy testületek ingatlan birtokot három tanuvallatási levél' erejével (kivevén, ha a' királyi felség általa szabadon kiküldendő jámbor férfiak által jogaik' alapossága felől felvilágosíttatnék) nemesek ellen se ne kereshessenek, se meg ne tarthassanak, hanem csak a' királynak, királynénak vagy királyi felségképét viselő biráknak privilegium alakú leveleik' erejénél fogva.

A' 21-ik ágazat a' káptalan vagy convent' tanusága' kellékeiről: hogy a' király' parancsából tanuságul küldendő káptalan vagy convent' emberei mások ne lehessenek, mint kik azon egyházban méltóságot viselnek, 's hogy a' káptalan vagy convent' embere, ha tulajdon lován utaz, két garast, máskép egyet kapjon napi díjúl.

A' 22-ik ágazat a' király' embere kellékeiről: hogy idézésre vagy tanuvallatásra király' embereképen más megyebeli ne vitethessék, mint mellyben azon személy lakik, ki ellen az idézés vagy tanuvallatás történik, káptalan' bizonyosságai pedig ezen eljárásokra a' közelebbi káptalanból vétessenek.

A' 23-ik ágazat a' tanuzások' módjáról: hogy tanuvallatások 's valóság-nyomozások, Inquisitiones, máskép ne tétethessenek, mint királyi, nádori vagy országbirói levél mellett, és egybegyűjtve azon vármegyének vagy kerületnek nemeseit, és hogy a' vallás tőlük nyilvánosan vétessék ki.

A' 24-ik ágazat a' perbeli egyezkedésről: hogy a' biró a' perlekedőket, ha bármelly nagy érdekű perben egyezkedni akarnak, ne akadályozhassa, és tőlük a' béke' ítéletéért (de iudicio pacis) három giránál többet semmiképen ne vehessen.

A' 25-ik ágazat a' birtoki per' folyamáról: hogy ingatlan birtokot érdeklő mindennemű, akár addig indított, akár azután indítandó per a' harmadik törvényidőszak alatt minden halasztás nélkül bevégeztessék.

II. *Erdélyt érdeklő három érdekes közrendelményeiről.*

I. Lajosnak ezen egész hazánkat érdeklő decretumán túl a' törvényszéki törvény- és igazság-kiszolgáltatás' történeteire nézve különös érdeklő bírnak e' királyunknak Erdélyt érdeklő következő közrendelményei is, ugymint:

I. Azon közrendelménye, melyet azon viszálykodásoknak megszüntetésére, melyek egy részről az erdélyi püspök, más részről az erdélyi nemesek, székelyek és szászok közt hatóságaik' határai iránt léteztek, erdélyi Fejérvárott 1344-ik évben kiadott ^{*)}. Ezen rendelményében 1-ször ugyan az egyházi törvényszékhez tartozó pereket elhatározta, oda tartozók közé sorolván a' menyekzót, hitbért és menyekzói ajándékot, a' leányi negyedét, a' pap- és asszonyveréseket érdeklő ügyeket akkor, ha a' sértett fél azokat önkényt oda vinné, továbbá a' szűz vagy asszony megfertőztetést érdeklő, nem fenyítő, pereket, végre a' végintézet irántiakat; — 2-szor pedig főpapjaival és báróival tartott tanácskozás' következtében örökös törvényül és szabályul e' következőket rendelte: — a) Hogy birtok miatt folyó perben, annak lefolyása alatt, azon perre nézve a' püspök senkit egyházi tilalom vagy átok alá ne vethessen. — b) Hogy a' püspök által tett birtok-foglalásokat ez erdélyi vajda ítélje, 's a' püspök a' nemesek' birtokát el ne foglalhassa, sőt királyi engedelem nélkül meg se szerezhesse. — c) Hogy a' püspök a' nemesek' birtokaikba és egyházaikba akaratjok ellen papot ne helyezhessen. — d) Hogy Erdélyország' lakosai tized' fejében minden tizedi képéért egy garast fizessenek, melyet ha a' püspök el nem fogadna, a' képét magát hagyják a' földön. — e) Hogy a' püspök vagy helyettesei, és az esperesetek világi jogokba és ügyekbe a' fenn kijelleteken kívül ne ereszkedjenek, valamint a' világiak se egyháziakba. — f) Hogy az

^{*)} Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 193—195. lap.

esperest' egyházi széke semmi perlekedőt akárminő perben egy giránál többbe ne marasztalhasson.

II. Azon 1365-ki évben Zsólyomban költ közrendelménye ¹⁾, mellyben előre hocsátván azt, hogy az erdélyi egész nemességet azon szabadsági előjoggal, hogy valamint az országnak egyéb nemesei, úgy ők is népeiket 's jobbágyaikat és birtoktalan cselédjeiket, tolvajság, rablás és más főbenjáró bűntettek' kivételével, ítélhessék, örökre megajándékozta, minden ítélő-hatalommal bírónak meghagyja: hogy az erdélyi nemeseknek említett embereit senki törvényszéke elejébe állítani, 's azoknak személyét vagy vagyonát letartóztatni ne merészelje; hanem ha kiknek ellenük követelése lenne, azt uraik, és azoknak tisztviselőik előtt keressék, és ha ezek igazságot nem szolgáltatnának, ne alattvalóikat, hanem magokat a' nemeseket idézzék a' király vagy rendes bíráik előtt perbe.

III. Azon 1366-ki privilegium alakú levél formában költ közrendelménye ²⁾, melly által az erdélyi egész nemességet hirtokaival együtt kamara' nyereségének fizetése, 's élelemszerek' szolgáltatása, és kénytelen táborozás' (exercitatio invitus facienda) terhe alól azon kötés alatt felmenté: hogy a' szent koronának azon részekben létező pártütői és ellenségei megalázásában a' királyt vagy a' király' nevében működő vajdát vagy alvajdát segíni kötelesek legyenek; továbbá őket szokásaiknak, és tőle nyert, 's eddiglen békeségesen gyakorlott szabadságaiknak élvezésében megerősíté, és az igazság-kiszolgáltatás' módját, főképen a' bűntettekre nézve, mellyek által az erdélyi nemesség kiváltképen az oláhok' részéről nagy zavarnak és mindennapi károsításnak ki vala téve, számos rendelkezésekkel szabályozá. Jelesen az igazság-kiszolgáltatásra nézve a' következőket rendeli:

1) Hogy a' tolvajt, rablót, 's más illy gonosztevőt, ha tetten nem kaptott, ellenfele 50, ha pedig tetten kapva befogatott, 7 vele egyenlő szabadságú embernek, következőleg a' nemest nemesnek, vagy királyi levél által hivatalában megerősített *kenéz*nek, a' nemtelent nem-

¹⁾ Fejér Oklgy. IX. köt. III. dar. 503. lap.

²⁾ Fejér Oklgy. IX. köt. III. dar. 552—558. lap.

telennek tanúsága mellett törvény' útján megölhesse, szabad levén az ellenfélnek azon esetben, ha a' vétkessel egyenlő szabadságú annyi tanút nem kaphatna, a' hiányt alsóbb rendűekkel, nyolcz közembert vagy oláht, és négy falunagyot vagy közönséges kenézt egy nemesért számítva kipótolni.

2) Hogy az erdélyi nemesek és jobbágyaik városok vagy szabad helységek által tolvajság, rablás, vagy más büntett miatt le ne tartóztassanak, ha közöttök elkövetett illy tetten nyilván nem kapattak; továbbá hogy illy közönségek által semmi nemes a' tartományból ki ne tiltassék.

3) Hogy a' másnak hatalmaskodó tette által megsértetett ember magát hasonló hatalmaskodással meg ne boszúlja, hanem a' sértőt törvénybe idézze; máskép ellenfele ellen a' kárnak kétszeres megtérítésébe, a' vajda ellen pedig hatalmaskodás' büntetésébe marasztaltassék.

4) Hogy a' királynak vagy akarmelley birtokos embernek jobbágyát hatalmaskodás' büntetése alatt senki más be ne fogassa, meg ne zálogolja, és ne ítélje tulajdon urán vagy annak tisztjén kívül, kik ha elégtételt nem adnának, ók vonassanak a' vajda vagy helyettese előtt perbe.

5) Hogy mind a' királyi és vajdai várnagyok és tisztviselők, mind más birtokos embereknek tisztjeik az általok akárki ellen elkövetett kártételek és kihágásokért hivataluknál fogvást az erdélyi vajda vagy alvajda elébe törvényesen idéztetvén, tetteikért feleletre vonat hassanak.

6) Hogy a' vajda, alvajda, vagy annak grófjai' ítélőszéke által levelessé tett (*proscriptus*) közembert vagy oláht, ha királyi megkegyelmezést elő nem mutathat, akárhol akárki minden büntetés' félelme nélkül szabadon befoghasson, és érdeme szerint megbüntethessen; a' nemeseket mindazáltal levelesékké csak az erdélyi vajdának különös gyűlése vagy ítélőszéke tehesse, és ha ki illy levelessé tett nemest befog, őt büntetés végett a' vajdának átadni köteleztessék.

7) Hogy ha ki hívségtelenség' vétkébe esettet és levelesítettet be nem fog, vagy befogván büntetés végett a' királynak át nem ad, vagy olyant pártol, azonnal ugyanazon hívségtelenség vagy levelesítettség' (*proscriptio*) szennyje alá essék.

8) Hogy az olyan per, melly jószágadomány vagy más kegyelem feletti királyi levéllel bíró ellen az erdélyi vajda vagy alvajda előtt indíttatott, — ha a' felperes keresetét, érvényes oklevelei nem lévén, pusztán emberi tanúsággal akarná igazolni, — a' király' udvari ítélőszéke elébe tétessék át, és ott ítéltessek el; az erdélyi nemeseknek minden egyéb ügyei mindazáltal a' vajda vagy alvajda által ítélteszenek, ne is vonathassanak onnan el a' király' ítélő udvarába.

9) Hogy a' káptalan' bizonyosága, ha tulajdon lován megyen, élelmén felül egy negyed, máskép félnegyed gira denárt kapjon napi díjúl, 's azért dolgában szorgalmasan eljárni tartozzék. Továbbá hogy a' káptalan vagy convent szokott leveleiért nagyobb váltságot ne vegyen, mint zárt levelektől tiz, nyiltaktól húsz denárt; a' nagyobb oklevelek' váltságára nézve pedig a' régi rendelkezés legyen megtartandó.

III. Törvénytudományunkra nézve említést érdemlő egyéb adatokról.

Törvénytudományi tekintetből e' királyunk alatt említést érdemlenek még e' következők is:

I. Hogy a' nemesség országunk' állapotjának jobbítása, és az igazság' kinekkinék kiszolgáltatása végetti országos gyülekezeteinek, valamint atyja, úgy e' dicső királyunk sem volt barátja; mert ha azon ilyetén országos gyülekezetet, *Congregatio Regni*, mellyet, II. András' aranybulláját 1351-ik évben megerősítvén, annak kívánata szerint jövő esztendőben sz. István király' napján Székesfejérváron az ország' nádora és melléje rendelt főpapok és bárók által tartatott ^{a)}), és netalán azon, országlása' első éveiben Budán, a' királyi udvar' székhelyén tartott, királyi gyűlést (*Congregatio nostra Budae, ubi nostra residet Curia, celebrata*), mellyről az erdélyi nemesekhez szóló, 's dézsmáikat pénzben fizettetni rendelő 1352-ki parancsában ^{b)}) említést teszen, és azt, melly-

^{a)} Lásd Miklós nádornak bizonyos hamis pénzverésről vádoltat felmentő 1352-ki bírói levelét, és I. Lajosnak az óbudai apácák' részére költ sz. jakabfalvai szárazvám feletti ugyanazon évi adományát. Kovachich Supplem. ad Vestig. Comit. I. köt. 79 és 80, és Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 152, 's III. dar. 665. lap.

^{b)} Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 143. lap.

ben az ország' hárói, főemberei, és nemesei II. András' aranybulláját elfogadás és megerősítés végett alázatos esedezéssel átnyújták ^{a)}), kiveszszük, egyéb nyomdokára többé az illy akár sz. István napi, akár más-kori országos gyülekezeteknek egész hosszú országglása alatt nem akadunk.

II. Hogy I. Lajos közrendeleteit pusztán édes anyjának, Erzsébet özvegy királynénak, és báróinak tanácslatával, vagy épen egyedüli ön-hatalmával tenni szokta; a' mint ezen állításnak végső részét ugyan az erdélyi nemesek' részére költ, 's már fennebb előterjesztett 1365-ik és 1366-ik évi rendelményei, és szabadságlevelei, első részét pedig az 1351-ki decretuma' 12-ik és 13-ik §§-ainak világos szavai, továbbá az erdélyi püspök, és ugyanazon országbeli nemesek, székelyek és szászok közt fenförgött hatóság feletti visszázkodásokat elhatározó 1344-ki ^{b)}), az óbudai apáczáknak minden vámhelyeiken minden akár bel- akár külföldiek által egész vámot adatni parancsoló, 's egyszersmind a' vám-mentesség-ről akárkinek adott királyi leveleit e' részben érvénytelenné tevő 1365-diki ^{c)}), az 1364-ki évi szűk termés miatt minden gabonabeli felesleget eskü alatt felfüdüztető, és minden uzsora nélkül hiteles helybeli bizony-ság' jelenlétében eladatni parancsoló ugyanazon évi ^{d)}), végre az árukkal terhelt, hazánkba be, vagy abból kivevő hajóktól fizetendő vámot általánosán kiszabó, és nagyobb vámot vevő magányos hazafiakra ugyan vámjoguknak és azon birtokuknak, királyi vámszedőkre pedig a' király' parancsa megszegésének büntetésén felül hivatalaiknak veszteségét rovó 1366-ki ^{e)} közrendeletei eléggé tanúsítják.

III. Hogy valamint I. Károly király, úgy I. Lajos is magát törvény felett állónak, 's a' törvény' erején, mások' kárával és joga' sérelmével is, tágító hatalommal felruházottnak tartotta. Bizonyítják ezen állítást: 1) Több megkegyelmező levelei, mellyekben kegyelmét a' magányos hazafiaknak okozott károkra, és nekik ítelt birságokra is ki-

^{a)} Lásd I. Lajos' 1351-ki decretumának bevezetését.

^{b)} Fejér Oklgy IX. köt. I. dar. 193—195. lap.

^{c)} Ugyanott IX. köt. III. dar. 498. lap.

^{d)} Ugyanott IX. köt. III. dar. 408—411. lap.

^{e)} Ismét ott IX. köt. III. dar. 526. lap.

terjeszti. Így például Pál bánnak pártütő fiát, Gergelt 1347-ik, Lengyel Pétert 1350-ik, és Kene' fiát, Miklóst 1357-ik évben, amazt ugyan minden általa akárkinek okozott károk' megtérítésének terhe alól, emezeket pedig az ellenük már ki mondott rágalom, és alaptalan kereset' büntetése alól teljesen felmenté ^{a)}); jöllehet egyébként, például nádasdi Darabas Lőrincz' részére szóló 1379-ki megkegyelmező levelében ^{b)} nyilván megismeri: hogy országunk' bevett szokása szerint a' megkegyelmezett ember ellenfelének elégtételt adni köteles. — 2) Azon parancsolatai, mellyeknél fogva az elidősítést néha, például a' jeruzsalemi sz. János' magyarországi és slavóniai perjelét illető 1359-ki, és a' pannonhegyi apátot érdeklő 1367-ki leveleiben ^{c)} az alperes mellett harczoló törvényes elidősítést félre tétetni parancsolja; jöllehet egyébiránt, jelesen a' veszprémi püspök és káptalan' részére költ 1359-ki, és a' báchi szentegyházat birtokaiban megerősítő 1355-ki leveleiben ^{d)} az elidősítésnek keresetül, és jószágörökítő erőt tulajdonít. — 3) Az erdélyi nemesekhez szóló 1352-ik évi az iránti parancsa ^{e)}, hogy a' pápa' kívánata szerint gabona dézsmáikat egykori Budán tartott gyűlésében tett rendeletének ellenére pénzben fizessék. — 4) A' pozsonyi polgároknak adott azon 1371-ki kegyelem-levele ^{f)}, melly által őket, 1351-ki decretumának ellenére akárkinek földén termett boraikra és gabonáikra nézve kilenczedadás alól örökre felmenti; jöllehet 1357-ik évben a' vele együtt itélő főpapokkal I. Károlynak azon privilegiumát, mellyel az ugyancsak a' pozsonyiakat minden vámpénzadás alól felmenté, az esztergomi szentegyház' kedvéért, ugymint Imre, II. András, és IV. Bélának ezen egyház' részére adott privilegiumával ellenkezőt, érvénytelennek itélé ^{g)}. — 5) Azon előbbi 1353-ik évi adományát megerősítő 1364-ki levele ^{h)}, melly által szikszowi Péter mester' leányát Annát, udvari ifjonczának Buletri

^{a)} Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 472, 765, 's III. dar. 672. lap.

^{b)} Ugyanott IX. köt. V. dar. 322. lap.

^{c)} Ugyanott IX. köt. III. dar. 42, 's IV. dar. 65. lap.

^{d)} Ugyanott IX. köt. II. dar. 364, 's III. dar. 679. lap.

^{e)} Ugyanott IX. köt. II. dar. 143. lap.

^{f)} Ugyanott IX. köt. IV. dar. 339. lap.

^{g)} Lásd erről költ 1357-ki levelét ugyanott IX. köt. II. dar. 568. lap.

^{h)} Ugyanott IX. köt. III. dar. 384. lap.

Simonnak hitvesét, az ország' e' részben ellenkező régi szokását félre tévén, atyja' minden jószágaiban fiúörökössé teszi; azon esetre pedig, ha Péter fiúörököst nyerni találna, őt azokban férfi testvérével egyenlő osztályhoz juttatni parancsolja; valamint szinte azon 1373-ki levele is ^{a)}), fő ajtónállójának, János mesternek, már megszületett, és azután születendő leányait minden birtokaiban, ellent nem állhatván az ország-nak szokásbeli ellenkező törvénye, hasonlóképen fiúörökössé helyezi.

— 6) Azon István zágrábi püspök' és testvére János mester' részére költ 1365-ki levele ^{b)}), melly megígéri: hogy, a' mit egyébként a' törvények' ellenére tenni szokott, az ő jószágaikban azon törvényes rokonok' meg-egyezése nélkül, kiket az örökösödés illet, leányfiútást nem teend, és ha netalán már tett volna, avagy akár ő akár utódjai teendnének, azt egyszersmind megsemmisíti, és örökre érvénytelennek nyilatkoztatja.

7) Azon Táté faluban lakó Miklós' fiaihoz szóló 1379-ki parancsa ^{c)}), melly által Goblin erdélyi püspök' kérésére őket anyjok' leányi negyedének Gombás Miklós' jószágaiából keresésétől eltiltja, és nekik az iránt örök hallgatást parancsol egyedül csak azon oknál fogva, mert Goblinnak három elődjei ellen, mint Goblin ezt nekik előadá, e' jogukat nem ke-resték, és *talán* már az elévülés' ideje is betölt. — 8) Azon minden vám-igazsággal bírókhoz szóló 1367-ik évi parancsa ^{d)}), mellyben nekik kirá-lyi kegyelmének vesztesége alatt meghagyja: hogy a' szebenieket az ál-tala nekik megengedett akárhova üzendő kereskedésben, és áruiknak akárholi letételében, ellent nem állhatván Buda városának ellenkező szabadsága, ne akadályozzák.

Egyébiránt itt megjegyzésre méltó az, hogy ezen törvény felet-ti hatalom' gyakorlatát tanúsító oklevelek közül egyetlenegy sincsen, mellyben ezen I. Lajos király' okleveleiben egyébként igen gyakran használt záradék „főpapjaim és báróim' tanácslatával“ előfordúlna.

IV. Hogy a' bosnyákországi eretnekek ellen viselt hadában hi-teles pecsétének cancellárjánál, Miklós esztergomi érseknél létezett

^{a)} Fejér Oklgy. IX. köt. IV. dar. 489. lap.

^{b)} Ugyanott IX. köt. III. dar. 504. lap.

^{c)} Ugyanott IX. köt. V. dar. 318. lap.

^{d)} Ugyanott IX. köt. IV. dar. 50. lap.

mindkét példánya ellopátván, Lajos király új pecsétet csináltatott, és azzal előbbi pecsége alatt, 's jelesen hárm. törv. II. része' 14-ik czíme' 20-ik §-ának tanúsága szerint 1364-ik év előtt költ minden privilegiumait, valamint szinte atyjának két első pecsége alatt kiadott kegyelemleveleit is, megerősíttetni, 's másként érvényteleneknek tekintetni rendelte; a' mint ezt ezen második pecsétével megerősített számos leveleinek bevezetése, melyet Verbóczy hárm. törv. most érdeklött czíme' 22—25. §-aiban, és Mossóczy törvénykönyvünkben (ez jelesen I. Lajosnak a' nyitrai szentegyház' részére költ 1364-ki erősítő leveléből kölcsönözve) e' királyunk' 1351-ki decretuma előtt előad, nyilván tanúsítja.

I. Lajos' Fejér' Oklevél-gyűjteményében előadott 's Krecz, Kupisa, és Raak nevű nemesek' részére költ 1354-ik évi erősítő levelének ^{a)}, melyben a' király Wzurában véletlenül elveszett pecsetjéről említést teszen, és János esperest' kronikája' ugyanazon gyűjteményben ^{b)} előidézett III. része' 33-ik cikkének, melyben Lajos király' első pecsétje 1359-ik évben mondatik elorozottnak, tanúságát e' királyunknak 1360—1363-ik években első pecsége alatt költ, és szinte azon gyűjteményben találtató több rendbeli hiteles oklevelei ^{c)} megczáfolják.

V. Hogy az Árpádok' példájára e' királyunk is ücscsének, István herczegnek, az ország' hol egyik, hol másik részének 's tartományának birtokát és kormányát átengedte, a' mint ezt több akkori okleveleink, melyekben hol Magyarország' herczegének, és Szepes és Sáros földé' urának ^{d)}, hol Erdély ^{e)}, hol Szepes és Sáros ^{f)}, hol végre Slavónia, 's

^{a)} Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 316. lap.

^{b)} Ugyanott IX. köt. III. dar. 39. lap.

^{c)} Lásd az óbudai apácák, az esztergomi káptalan, 's marmarusi Dragus nevű oláh' részére költ 1360-ki, ismét az óbudai apácákat, a' dévéni szőlők' birtokosait, és a' bartfaiakat illető 1362-ki, és a' dubiczai sz. Pál' remetéit érdeklő 1363-ki privilegiumait. Fejér Oklgy. IX. köt. III. dar. 145, 151, 159, 298, 306, 311, 's 346. lap.

^{d)} Lásd István herczegnek a' szebeniekhez és ordouiakhoz intézett határjárató 1349-ki parancsát. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 662. lap.

^{e)} Lásd István herczegnek 1351-ik évi két rendbeli levelét, melyek közül egyikben édes anyjának István slavóniai bán' részére költ levelét megerősíté, másikban a' brassói grófnak és algrófnak parancsolá: hogy a' brassói kerület' dézsmái-

Horvát- és Dalmátországok' *) herczegének czímeztetik, nyilván bizonyítják. Továbbá hogy ugyanazon oklevelek' tanúsága szerint István herczeg nemesítő, és más néhány felségi jogokat gyakorlott, sőt mind magát felségnek, *Maiestas*, czímezte ^{b)}), mind mások által így czímezette ^{c)}). — Továbbá hogy özvegye, Margit herczegasszony, is magát Slavónia, 's Horvát- és Dalmátországok' herczegasszonyának és felségnek írta ^{d)}), valamint fia, János herczeg is több oklevelekben ^{e)}) ezen országok' herczegének czímeztetik. Végre hogy e' királyunk későbbben Slavónia' herczegségével Károly durazzói herczeget is megajándékozta ^{f)}).

nek negyedét többé magoknak ne tulajdonítsák. Továbbá Lajos királynak és István herczegnek Sziciliát a' pápa' kezébe átadatni rendelő szinte 1351-ki levelét. Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 47, 84, és 85. lap.

- ^{a)} Lásd István herczegnek 1352-ik évi két rendbeli levelét, mellyeknek egyikében Perényi Miklóst Vitézi Lőrincz ellen jelenlétebe idéztetni parancsolja; másikkában pedig itélőudvari biráját Sáros, Eperjes, és Szeben városok' lakosain szabadságuk ellen gyakorlott fenyítő biráskodástól eltiltja. Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 131 és 163. lap.
- ^{b)} Lásd Lajos Királynak István erdélyi vajda' részére költ némelly Dráva és Mura közötti várak feletti 1350-ki adományát, — István herczegnek a' zágrábi egyház' előjogait erősítő 1353-ki, és Ruthk' fiát, Miklóst és atyafiait, Moroucha vármegye' nemes várjobbágyságait királyi vitéz-szolgasságra 's országos nemességre emelő 1354-ki leveleit, végre Miklós egész Slavónia' bánjának a' herczegi felség' jogai' kikeresése végett tartott tinnini báni gyűlésben költ, 's dézsmaadást érdeklő 1353-ki levelét. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 482, II. dar. 243, 273, és III. 666. lap.
- ^{c)} Lásd jelesen Kublyi Miklós itélőudvari birájához szóló fenn említett 1352-ik parancsát. Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 163. lap.
- ^{d)} Lásd Miklós egész Slavónia' bánjának szinte már előidézett 1353-ki levelét. Ugyanott 273. lap.
- ^{e)} Lásd özvegy Margit herczegasszonynak azon 1356-ik évi privilegiumát, mellyben Tamás' fiának, Istvánnak, Pochsoria nevű örök birtokát a' herczegnek járó hegyi adó alól örökre felmenti. Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 500. lap.
- ^{f)} Lásd azon 1355-ki oklevelet, melly által néhány főpapok és bárók Lajos királynak Kázmérral kötött szerződéseit megerősítik, és Rudolf ausztriai herczegnek az atya és Lajos király közt kötött frigyet megújító 1359-ki levelét. Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 412, 's III. dar. 37. lap.
- ^{g)} Lásd Eusztách Zágráb vármegye' grófjának és négy szolgabiráinak bizonyos hatalmaskodó tett feletti tanuvallatásról nekik tett 1371-ki tudósítását. Fejér Oklgy. IX. köt. IV. dar. 382. lap.

VI. Hogy a' királynéi adomány ^{a)} és másféle kegyelemosztogatások ^{b)}, 's a' királynék' birói hatalommal éléseik ^{c)} e' korban is divatoztak.

VII. Hogy a' király' ítélőudvarában I. Lajos alatt is rendszerint a' király' ítélőudvari birája ^{d)} vagy a' nádor ^{e)}, mások csak rendkívül ^{f)} bi-

^{a)} Lásd például Erzsébet özvegy királynénak az óbudai sz. Klára' apáczái' részére 1351-ik évben Edelyn, Borsad, és Saap királynéi faluk, és 1362-ikben egy Békes megyében fekvő jósággrész felett költ adományait, továbbá a' fiának néhány Dráva és Mura közötti várakról István slávoniai bán' részére tett adományát, mennyire királynéi földeket érdeklene, megerősítő 1351-ki levelét. Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 53, 81, 's III. dar. 318. lap.

^{b)} Lásd Erzsébet özvegy királynénak azon 1342-ki levelét, melly által István pili-si gróf és visegrádi várnagynak népeit Pozsega vármegyében minden más biráknak hatósága alól felmentvén uroknak kirekesztő birósága alá veti, 's a' nyestadó (*Nestalia*), és mindennemű gyűjtelek alól felmenti. Továbbá azon 1362-ki levelét, mellyben szent-lőrinczi jobbágyságot, fenyítő pereiken kívül, minden birák' hatalma alól kivevén, igazságkeresés végett mindenkit a' falu' tisztjéhez utasít. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 63, és III. dar. 319. lap.

^{c)} Lásd Erzsébet özvegy királynénak azon 1342-ki levelét, mellyben az erdélyi vajdának meghagyá: hogy a' kolosmonostori apátnak jogtalanul elfoglalt jóságait, a' valóság' kinyomozása után, az erdélyi püspök által adassa vissza, és ha a' püspök ezt megtenni vonakodnék, őt oklevelei' előadása végett törvényszéke elejébe állítsa. Továbbá a' szepesi káptalannak Peskyn' hitvese' részére költ 1349-ki tanúlevelét, mellyben Erzsébet királyné által rendelt birák' ítéletének ugyancsak a' királynénak meghagyása melletti végrehajtását előadja. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 66 és 699. lap.

^{d)} Lásd Pál gróf, Zeechi Miklós gróf, és Bubek István gróf, király' ítélő udvari biráinak több rendbeli ítélőleveleit. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 256, 338, 442, 445, 563, 718. II. dar. 732, 744, 's III. dar. 203—211. lap.

^{e)} Lásd Miklós nádor, Gelet' fiának, Gutha és Eketh faluk határit illető 1349-ki és Tarkewi László mester' Michk bán' fia elleni határperében költ 1355-ki birói leveleit. Továbbá I. Lajosnak Trenchin vármegye' grófjához és szolgabiráihoz szóló, 's Neporathi Miklós' Neporác helység iránti perét a' király' ítélő udvarába Konth Miklós nádor elejébe áttétető 1357-ki parancsát, és alább előadandó több rendbeli szabadságleveleit, mellyekben némellyeket királyi ítélő udvarán kívüli minden biróság alól felment, és ottani biráknak önmagán túl, a' nádort, és az országbiráját nevezi. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 709—717, II. dar. 438—452, és 585. lap.

^{f)} Így nevezet szerint a' lassypataki bánya' birtokát illető perben Lőrincz tárnok-

ráskodtak, 's hogy abban néha maga a' király is vitte az előlülést ^{a)}. Továbbá hogy birtoki jogot érdeklő pereket ezen ítélőszéken kívül senki más nem ítélhete ^{b)}, és hogy viszont a' királyi felség' különös jelenléte (specialis Regiae Maiestatis praesentia) elejébe tartozó perekben, millyeknek néhány példái e' korbeli okleveleinkben előfordúlnak ^{c)}, nem a' királyi ítélőudvar' rend szerinti birái, hanem a' királyi udvar' cancellárja biráskodtak ^{d)}.

VIII. Hogy a' vármegyéket III. András' 1298. törv. 32-ik czikke szerint I. Lajos király alatt a' megyéket ítéléttétel végett eljáró nádor úgy nevezett nádori köz gyűléseiben ^{e)}, egyébkor pedig a' megyés gróf

mester biráskodott, a' mint ezt azon perben költ 1344-ki ítélőlevele tanúsítja. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 257—263. lap.

^{a)} Lásd Lajos királynak, az országbirói hivatal' üressége alatt, Suul helység' öröksége felett 1360-ik évben, és az esztergomi lakosok' vásárpénzi tartozásukról 1365-ikben költ ítélőleveleit. Fejér Oklgy. IX. köt. III. dar. 139, 470. lap.

^{b)} Lásd Lajos királynak Trenchin vármegye' grófjához és szolgabiráihoz szóló, 's Naporachi Miklósnak Neporác helységet illető perét, mint bíróságuk alá nem tartozót, királyi ítélőudvarába áttétetű 1357-ki parancsát. Továbbá Bwbek István gróf országbirájának a' pataki jövevények' részére költ 1366-ki ítélőlevelét, mellynek tanúsága szerint Butkai Istvánnak Patak városa' lakosi ellen bizonyos rét' lekasználása miatt tárnokmester előtt indított pere, mivel birtokot érdeklőnek találtaték, az ország' bírása elébe áttétetett. Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 585, és III. dar. 631. lap.

^{c)} Lásd Lajos királynak Pál mester udvari ifjoncz' részére Zyzin vára iránt költ 1380-ki privilegiumát, mellyben a' slavóniai bánnak köteleességül teszi: hogy ha ezen király' szavatossága alatt álló vár iránt birtokosi ellen előtte per indíttatnék, azt a' királyi felség' különös jelenléte elejébe küldje át. Továbbá Gara Miklós nádornak Demeter esztergomi érsek' Puthnuchi Mihály és János ellen lefolyt perében költ 1380-iki ítélőlevelét, mellyben az érseknek ezen pere a' király' különös jelenléte előtt kezdetettnek mondatik. Fejér Oklgy. IX. köt. V. dar. 435, és 456. lap.

^{d)} Lásd Gara Miklós nádornak most érdeklött 1380-ik évi ítélőlevelét, mellyben nyilván mondatik, hogy a' királyi felség' különös jelenlétében folyó mindenemű pereknek bírása hivatalánál fogva a' királyi udvari cancellár. Fejér Oklgy. IX. köt. V. dar. 435. lap.

^{e)} Tanúsítják ezt számos illyen nádori gyűlésekben költ, vagy illy gyűlésekről említést tevő e' korbeli okleveleink, mellyek szerint jelesen Miklós nádor 1343-dikban Bodrog vármegyének Bodrog falu mellett, és Tolnának Kosok faluban, —

vagy algróf a' megyének négy szolgabiráival a' megyebelieknek köz gyűlekezetében ^{a)} ítélte, 's a' király csak kivételképen bízott néha mást meg valamelly megyének közgyűlésbeni ítélésével ^{b)}. Továbbá, hogy ha a' nádori gyűlés előtt kezdett per királyi jogokat érdeklett, vagy oklevelek általi bővebb bebizonyítást kívánt, az a' király' ítélő udvarába a' nádor elejébe átvitetni szokott ^{c)}.

1344-ben Zabolch és Beregh megyéknek Karaz falu alatt, — 1347-ben ugyane' megyéknek ugyanottan, Zathmár és Vgochának Gylyenus helység mellett, 's Kewe és Torontálnak Olnas falu alatt, — 1348-ban Chongrádnak Zeged mellett, — 1351-ben Győr és Komáromnak Győr mellett, Tholnának Szakal falu alatt, 1357-ben Nógrádnak és Honthnak Gyarmath falu mellett, — Konth Miklós nádor 1359-ben ugyane' megyéknek ugyanottan, — és László nádor, opúliai herceg, 1370-ben Bors megyének Bors falu mellett tartának nádori gyűléseket. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 143, 163, 250, 546, 551, 553, 625, II. dar. 115, 119, 627, III. dar. 104, 's IV. dar. 305, és 443. lap.

^{a)} Lásd többek közt János mester Sáros vármegye' algrófjának és négy szolgabiráinak Demeter mestert illető 1344-ki, Bwbek István és György Hevesujvár' grófjainak és négy szolgabiráinak Zechen' fiát, Mihályt, érdeklő 1346-ki, — Demeter Sáros megye' algrófjának és négy szolgabiráinak Zalánchi Lászlót illető 1350-iki — Pál mester Tolna vármegye' algrófjának és szolgabiráinak Péter ábrahám apát' részére szóló 1355-ki, — István mester Krassó vármegye' grófja és szolgabiráinak Katalin asszony' fiait illető ugyanazon évi, — Sideu János Komárom' algrófja és négy szolgabiráinak várjobbágya; kezei Kovács Péter' részére költ szinte 1355-ki, — Pál mester Honth vármegye' algrófjának és négy szolgabiráinak sághi prépost' részére szóló 1367-ki, — 's Mihály mester Sáros megye' algrófjának és négy szolgabiráinak Bodoló András' perét érdeklő ugyanazon évi, birói leveleiket. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 267, 455, 807, II. dar. 455, 457, 461, IV. dar. 103, 108. lap.

^{b)} Lásd Szepesi Jakab gróf, király' ítélőudvari birájának Thurócz vármegyei nemesség' közönségének részére királyi különös megbízatás mellett Magus faluban tartott köz gyűlésében költ, 's Tamás turóczy megyés pap' részére szóló 1374-ki birói levelét. Fejér Oklgy. IX. köt. IV. dar. 647. lap.

^{c)} Lásd Miklós nádornak a' leleszi conventhez Nyakas Pál' részére szóló, 's Kyskerth helység' felét határjelekkel elválasztató 1344-ki parancsát, — Konth Miklós nádornak a' sághi monostor' részére költ Olwarthelek falu feletti 1359-ki ítélőlevelét, — László nádor, opúliai hercegnek Geureudi Myke' leányai' Középgureud helységet illető perében költ, 's a' garmelléki conventhez szóló 1370-ki birói levelét; mellyből egyszersmind az is kiviláglik, hogy nádori gyűlésekben asszonyok is megjelenhettek, 's ügyeiket személyesen előadhaták. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 250, III. dar. 104, 's IV. dar. 305—312. lap.

IX. Hogy a' nádoriakhoz hasonló köz gyűléseket a' slavóniai és horvátországi bán ^{a)}, és az erdélyi vajda is ^{b)} azon országok' összeséges nemeseinek, és más állapotú lakosainak tartani szoktak. Sőt Imre vajda Deesfálvát érdeklő perbeni 1371-ki birói levelében ^{c)}, kétféle vajdai köz gyűlésről, ugymint az erdélyi nemesek és más mindennemű emberek' közönségének részére Thordán, és a' hétszékbeli erdélyi szászok' egész községének számára a' király' parancsából Szebenben tartottról, teszen említést. — Egyébiránt e' tartományokban szinte néha mások által is tartatott a' király illetén köz gyűléseket ^{d)}.

X. Hogy e' királyunk a' királyi és királynéi jogok' kikeresésére királyi kiküldött ügyvédei' jelenlétökben néha ugyan a' megyei grófok és algrófok által egyes megyékben ^{e)}, 1358-ik évben pedig az ország' ná-

^{a)} Lásd István slavóniai és horvátországi bánnak a' nagy kemluki várjobbágyok' részére Zágrábban tartott illy gyűlésben költ, és Erzsébet özvegy királyné által 1385-ik erősítő levelében foglalt 1352-ki szabadságlevelét, és Miklós slavóniai és horvátországi bánnak a' tinnini illy gyűlésből Balázs tinnini püspök' részére költ, 's ezen püspöknek járó dézsmákat szabályozó 1353-ki privilegium alakú levelét, melly szerint az öt jobbágyos nemes önmaga, a' tiz jobbágyos pedig egy közpszerű jobbágyával együtt dézsmaadástól ment vala. Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 273, és X. köt. I. dar. 212. lap.

^{b)} Lásd András erdélyi vajdának a' kolosmonostori apátot illető 1356-ki, és az erdélyi püspököt érdeklő 1358-ki, továbbá Diénes vajdának szinte e' püspököt illető 1360-ki, és a' kolosmonostori conventnek Gereu' fia' részére költ, 's Miklós vajda által Thordán tartott vajdai gyűlésről említést tevő 1368-ki levelét. Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 547, 726, III. dar. 200, 's IV. dar. 153. lap.

^{c)} Fejér Oklgy. IX. köt. IV. dar. 375. lap.

^{d)} Lásd Lajos királynak a' kolosváriak' némi vámmentességéről szóló 1377-ki levelét, mellyben a' királynak az erdélyi nemesek és másféle lakosok' részére Demeter zágrábi püspök, és Zeechi Miklós horvátországi bán által Thordán tartott köz gyűléséről tétetik említés. Lásd továbbá ugyancsak Lajos királynak a' hétszékbeli erdélyi szászokhoz szóló az iránti 1379-ki parancsát: hogy öregebbjeik, biráik, esküttjeik, és előbbkelőik a' köznépnek egy részével szokásuk szerint gyűljenek valamely mezőn össze, és ott a' királynak hozzájuk küldendő biztosai előtt minden szabadságlevelüket adják elő, 's azután azoknak tartalmát nekie mutassák be, hogy azokat megtekintvén a' közöttök fenforgó viszázkodásokat megszüntethesse. Fejér Oklgy. IX. köt. V. dar. 161, és 314. lap.

^{e)} Lásd Merencsuk mester Hont vármegye' grófjának és négy szolgabiráinak a' sághi apátság' részére illy gyűlésben költ Olwar helység feletti 1346-ki ítélőlevelét,

dora által egész országszerte ^{a)} köz gyűléseket tartatott, mellyekben azok, kiknek birtokaik királyi jog' színe alatt kereset alá vétettek, jogait oklevelek, vagy a' megyebelieknek nyilvános tanúsága által bebizonyítani tartozának.

Hasonló köz gyűléseket tartatott István herczeg is a' herczegi jogok' kikeresése végett a' slavóniai bán által ^{b)}.

XI. Hogy e' korban divatba kezdett jóni a' nádornak királyt érdeklő perekbeni biráskodása. Tanúsítja ezt Lajos királynak némelly Thurócz vármegyei nemeseket tőle cserében kapott Muthna és Csepcsin falukba iktattatni, és az ellenmondókat, ha lennének, nádor' jelenlétébe idéztetni rendelő 1343-ki parancsa ^{c)}. Tanúsítja továbbá Garovi Péter' részére szóló 's Teszér helységet érdeklő azon 1358-ki privilegiuma is, mellynek tanúsága szerint a' királyi és királynéi jogok iránti kereseteit kiküldött ügyvédei által egész országszerte a' nádori gyűlésekben rendelte előterjesztetni ^{d)}. Tanúsítja végre Konth Miklós nádornak azon 1359-ki ítélőlevele is, melly által Olwar-teleket a' király' ügyvédei el-

— Lajos királynak Simon mester pozsonyi gróf' hasonló gyűlésben hozott ítéletét néhány kisudvarnoki nemesek' részére megerősítő 1356-ki privilegiumát, — és Pál mester Honth vármegye' algrófjának és négy szolgabiráinak a' sághi apát' részére Olwar helység felett szinte illy gyűlésben hozott 1367-ki ítéletét. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 451, II. dar. 476, és IV. dar. 103. lap.

^{a)} Lásd Lajos királynak Garovi Péter' részére Teszér helység felett költ 1358-ki privilegiumát, mellyben nyilván mondatik: hogy a' király akkor az ország' nádora által egész országszerte köz gyűléseket tartatott, és azokba a' királyi és királynéi jogok' kikeresésére Nemze Miklós mestert, és Zudar Mihályt ügyvédekül, Procuratores, kiküldötte. Továbbá László nádor, opúliai herczegnek Petho' fiai' részére szóló 1369-ki levelét, mellyben Konth Miklós nádornak Somogyvár mellett ugyanezen királyi ügyvédök' jelenlétében tartott 1358-ik évi köz gyűlésében Felgamas helység iránt hozott ítéletét előadja. Fejér Oklgy. IX. köt. III. dar. 674, és IV. dar. 207. lap.

^{b)} Lásd Miklós egész Slavónia és Horvátország' bánjának a' tinnini illy gyűlésből Balázs tinnini püspök' részére dézsmajoga iránt költ 1353-ki levelét. Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 273. lap.

^{c)} Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 95. lap.

^{d)} Ugyanott. IX. köt. III. dar. 674—677. lap.

len a' király' udvarában vele biráskodott ország' nagyainak és nemeseinek tanácslatával a' sághi monostornak ítélte ').

XII. Hogy a' bányák' birtoka' ügyében ^{b)}), és a' királyi vagy királynéi városok ellen indított perekben ^{c)}), — ezekre nézve mindazáltal a' birtoki jogot érdeklőket kivevén ^{d)}), — e' korban a' tárnokmester szokott biráskodni, a' nélkül mindazáltal, hogy az érdeklött városok feletti biráskodás őt egyedül kirekesztőleg illetné, a' mint azt Szepesi Dragul Jakab gróf, király' ítélőudvari birájának több rendbeli levelei, melyekben magát a' király' minden városai' birájának czímezi ^{e)}), és több városoknak I. Lajos királytól nyert szabadságleveleik, melyekben a' városnak igazságszolgáltatást megtagadó birája és esküttjei nem kirekesztőleg a' tárnoknak, hanem vagy a' királynak vagy a' tárnoknak elejébe idéztetni rendeltetnek ^{f)}), eléggé tanúsítják.

XIII. Hogy e' korban is a' birtoki jogot érdeklő perek rendszerint a' jóság' visszafoglalásával (*recaptivatio*) kezdődtek ^{g)}), — hogy a'

^{a)} Fejér Oklgy. IX. köt. III. dar. 104—109. lap.

^{b)} Lásd Lőrincz királyi tárnokmesternek a' szomolnokiak' részére Chanadin esztergomi érsek és Bebek Domokos' fiai ellen a' lassypataki bánya' birtoka' iránt hozott 1344-ki ítéletét. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 257—263. lap.

^{c)} Lásd Lajos királynak a' sárvári szigetek' részére 1364-ki, a' Kőszegiekére 1366-dik és a' kassaiakéra 1369-ik évben adott, 's minden főpapokhoz, bárókhoz, megyés grófokhoz, tisztviselőkhöz, és birákhoz intézett parancsait, és Bwbek István gróf, király' ítélőudvari birájának a' patakiak' részére költ 1366-ki ítélőlevelét. Fejér Oklgy. IX. köt. III. dar. 425, 574, 631, és IV. dar. 175. lap.

^{d)} Lásd Bwbek István gróf, országbirájának épen most előidézett ítélő-levelét.

^{e)} Lásd például Bálint' fiát, Miklóst érdeklő 1376-ki, Jekelfalvai Domokos' fiát Miklóst illető két rendbeli 1377-ki, a' fejérvári keresztes barátokat, és Koronzó Miklóst és Ditriket érdeklő 1378-ki leveleit. Fejér Oklgy. IX. köt. V. dar. 124, 210, 212, 's 303. lap.

^{f)} Lásd Lajos királynak a' sárváriak, kőszegiek és kassaiak' részére költ, 's itt ^{g)} alatt előidézett leveleit.

^{g)} Lásd Pál gróf, király' ítélőudvari birájának Chanadin esztergomi érsek' részére Tamás erdélyi vajda ellen hozott 1343-ki ítéletét, — az egri káptalannak Pataki Demeter' özvegye' Kacsun helysége iránti perét érdeklő 1345-ki levelét, — a' sághi conventnek Kalade falu' visszafoglalásáról Miklós nádorhoz intézett 1347-ki hivatalos jelentését, — Pál gróf országbirájának a' pozsegi prépost' Kaprina és Zelna faluk iránti perében költ 1349-ki ítélőlevelét, — Lajos királynak Suul-

két első, úgy nevezett tanácslati idézésekre (*evocationes consultativae*)^{a)} meg nem jelenő alperes vagy szavatos három vásárban kikiáltaték^{b)}, és hogy jogtalan visszafoglalás és követelés miatt a' felperes mindenkor a' követelt vagy visszafoglalt jószág' becsújével bűnhődék^{c)}.

XIV. Hogy valamint I. Károly alatt, úgy e' korban is a' tanúvallatások, Inquisitiones, a' királynak vagy a' perben eljáró birónak parancsa mellett rendszerint ugyan a' király vagy bíró' embere, és káptalan vagy convent' bizonyosága^{d)}, néha mindazáltal a' vármegyének két kiküldöttje által is^{e)} történtek; — hogy e' korban már egy főpap' esküje tiz nemeséért vétetett^{f)}, — hogy a' főpapok csak lelkiüsméretükre esküd-

földe felett hozott 1360-ki gyűrűpecsét alatti ítéletét, — nygyanannak Tiburchtele helységet illető, 's Imre vajdához vajdai gyűlésben teendő tanúvallatás iránt intézett 1370-ki parancsát, — László nádor, opúliai herczegnek Vörös László' perében hozott 1372-ki ítéletét, — 's Gara Miklós nádornak a' Lónyaiak' leleszi prépost elleni Zalóka helységet illető perében költ 1379-ki ítéllőlevelét. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 168, 309, 541, 718, III. dar. 139, IV. dar. 235, 456, 's V. dar. 361. lap.

- ^{a)} Lásd Szepesi Jakab gróf, országbirájának Simon' fia' osztályt kérő perét érdeklő 1377-ki bírói levelét. Fejér Oklgy. IX. köt. V. dar. 216—228. lap.
- ^{b)} Lásd László nádor opúliai herczegnek a' szepesi sz. Márton' egyháza' részére Albénye földe iránt költ 1370-ki, és Vörös László perében kiadott 1372-ki ítéllőleveleit, és Szepesi Jakab gróf országbirájának itt ^{a)} alatt említett 1377-ki bírói levelét. Fejér Oklgy. IX. köt. IV. dar. 269, 456, és V. dar. 216. lap.
- ^{c)} Lásd Lajos királynak Suul földét érdeklő 1370-ki, — Bwbek István gróf országbirájának a' patakiak' részére költ 1366-ki, — Gara Miklós nádornak Papy helység iránti 1379-ki, és a' Lónyaiak' leleszi prépost elleni perét illető ugyanazon évi ítéllőlevelét. Fejér Oklgy. IX. köt. III. dar. 139, 631, 's V. dar. 331 és 361. lap.
- ^{d)} Lásd a' szepesi káptalannak Jekel' fiai' részére tett tanúvallatásról Lajos királyhoz szóló 1344-ki jelentését, — Lajos királynak Nagymihál falut érdeklő, 's váradí káptalanhoz intézett tanúvallatási 1345-ki parancsát, — és a' jászói conventnek Peréni Miklós által elkövetett hatalmaskodás feletti tanúzásról Lajos királyhoz tett 1336-ki tudosítását. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 239, 279, 's II. dar. 543. lap.
- ^{e)} Lásd például Domokos mester Vng vármegye' algrófjának és négy szolgabirájának illy két kiküldött általi tanúzásról Lajos királyhoz intézett 1354-ki jelentését. Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 361. lap.
- ^{f)} Lásd László nádor opúliai herczegnek a' szepesi sz. Márton' egyháza' részére

tek '), és — hogy határperekben a' tanúk mezítláb, feloldott övvel, és föld-göröngyöt fejük fölé tartván szokták letenni hitöket '). Továbbá hogy a' párviadalal '), eskütársakkal '), és az I. Károly alatt keletbe hozott meghagyó éves levelekkel (*litterae annuales*) élés ') szinte divatozának.

XV. Hogy a' rablás, tolvajság, 's más illy gonosztettek miatt elmarasztaltaknak jószágaik a' bíróra szállottak ').

Albénye nevű föld iránt költ 1370-ki ítélőlevelét, melynek tanúsága szerint Benedek szepesi prépost' esküje, és pedig tulajdon egyházának ügyében, tíz nemes' esküjéért vétetvén, a' 13 nemesseli oda ítelt esküt csak három nemes-sel tette le. Fejér Oklgy. IX. köt. IV. dar. 269—285. lap.

*) Lásd László nádornak ugyan most érdeklett ítélőlevelén kívül Drugeth Miklós gróf országbirájának a' bozóki prépost' határperében hozott 1354-ki ítéletét. Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 343—355. lap.

*) Lásd László nádornak, és Drugeth Miklós gróf országbirájának itt *) alatt elő-dézett ítélőleveleiket.

*) Lásd a' kassai lakosoknak 1347-ik, és a' kapronczaiaknak 1356-ik évben I. Lajos királytól nyert szabadságleveleit, melyekben többek közt pereikre nézve párviadal' ítélete alól felmentetnek. Lásd továbbá Pál gróf országbirájának a' leleszi prépostot párviadalvesztés' tíz girányi büntetésébe és a' peres jószág' be-csújébe marasztaló 1347-ki, — és Olivér gróf, király' ítélőudvari albirájának File bán' fia és Péter erdélyi püspök közt Gyönd nevű föld felett létre jött per-beli egyezést előadó 1381-ki birói levelét. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 466, 563, II. dar. 493, és V. dar. 549. lap.

*) Lásd Pál gróf, király' ítélőudvari birájának Kubulkuthi László' két fiát ötven magokhoz hasonló nemesekekeli eskületételre ítélő 1345-ki birói levelét, melyből egyszersem az is kitetszik: hogy a' hatalmaskodó tett' valóságának bebizonyi-tására két tanúvallatási levél törvény előtt elégségesnek nem tartatott. Lásd továbbá többek közt László nádornak és Drugeth Miklós grófnak fenn '), *) és ') betűk alatti ítélőleveleiket. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 338, II. dar. 343, 's IV. dar. 269. lap.

*) Lásd Lajos királynak a' szepesi káptalan' részére költ 's jászói conventnek szó-ló 1344-ki, és a' kalocsai érsek' részére a' tituli, boznai, és keői káptalanok-hoz intézett 1366-ki illy éves leveleit. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 208, és III. dar. 573. lap.

*) Lásd Pál gróf, király' ítélőudvari birájának ítélőmesteréhez, Vgali Pál mester-hez szóló, 's alaptalan vád (*calumnia*) végett rá szállott Garaduch nevű jószág-rész felett hiteles levelet kiadni rendelő 1343-ki parancsát, — András mester Külső Zónuk vármegye' algrófjának és szolgabirájának Chán helységet, mely

XVI. Hogy e' korban egy részről ugyan már az ország' régi szokásának tartaték: hogy tulajdon jobbágyságot és birtoktalan szolgáit, és cselédjeit, fenyítő pereiken kívül, minden nemes ítélheti ^{a)}; más részről pedig, hogy ez ellent nem állván a' vármegyei és másféle bírák is magokat az azokon gyakorlandó bíráskodásra feljogosítottaknak tartották, a' mint ezt Lajos király' 1351-ki decretumának 18-dik ágazata, és több olyan oklevelei ^{b)} tanúsítják, mellyek által a' megyei és másféle bírákat egyes nemesek és egyházak' népeinek ítéletétől különös kegyelemképen eltiltja, és azt rendeli: hogy a' kinek valamely jobbágy vagy birtoktalan szolga ellen keresete vagyon, azt ura vagy annak tisztje előtt keresse, és ha ezek nekie igazságot nem szolgáltatnának, nem a' jobbágyot vagy szolgát, hanem ezeket idéztesse a' király vagy rendes bíróságuk elébe.

XVI. Hogy e' korban azon elv már virágzó divatjában volt, hogy egyházi jószágoknak az egyház' pártfogója' közbenjövetele, 's jóváhagyása nélküli elidegenítéseik érvénytelenek ^{c)}.

László' fiainak, János és Miklósnak, rablása miatt a' zónuki grófra, mint bíróra szállottak, érdeklő 1346-ki levelét; — az erdélyi káptalannak arról költ 1374-ki tanúlevelét, hogy az erdélyi nemeseknek thordai gyűlésökben egy szájjal tett vallomásuk szerint Dewecher helység Dewecheri Miklósnak tolvajságai és rablásaiért István vajdára mint bíróra szállottak; — végre Miklós nádornak László' fia, Tamás' részére Suenháza' egy hatod része felett költ 1348-ki átengedő levelét. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 182, 450, 524, 625. lap.

^{a)} Lásd az itt alább ^{b)} betű alatt előadandó okleveleken túl Lajos királynak az erdélyi nemesek' részére 1365-ik évben költ, már fenn előterjesztett közrendelmenyét 's szabadságlevelét.

^{b)} Lásd Lajos királynak Miklós mester pesti újhegy' főnöke' részére 1343-ik, — szepesi sz. Mária' monostora' részére 1347-ik, — Péter, Somusi György' fia' részére 1359-ik, — Ardoui Zovard' fia és rokonai' részére 1363-ik, — Domokos erdélyi püspök' részére 1367-ik, — és az esztergomi olvasó kanonokság' részére 1376-ik évben költ leveleit. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 83, 478, III. dar. 40, 490, IV. dar. 39, 's V. dar. 88. lap.

^{c)} Lásd Pál gróf országbirójának a' rudinai apát' perében hozott 1349-ki ítéletét, és Lajos királynak a' pannonhegyi monostort érdeklő 1338-ki, a' pilisi apátságot illető 1373-ki, 's a' chanádi sz. Gellért' monostorát érdeklő 1380-ki leveleit, mellyekben e' monostorok apátjaik által tett minden jószágelidegenítést, cserét, bérletet, szolgafelszabadítást, 's másféle terhes kötelezést azon oknál fog-

XVII. Hogy e' királyunk alatt a' rendes biráskodás alóli felmentések igen eldivatoztak. Így e' királyunk jelesen 1347-ben István bán' fiát, Miklóst, Lindwa és Nempthi váraival együtt, 1350-ben Rozgonyi László mestert és Miklóst, 1355-ben a' jeruzsálemi sz. János' rendjének magyarországi és slavóniai perjelét, és 1365-ben Zovárd' fiát Györgyöt, és János' fiát János mestert minden maradékaikkal vagy utódjaikkal egyetemben király' ítélőudvarán kívüli minden biráskodás alól ¹⁾, továbbá 1353-ban a' borsmonostori apátot a' megyés grófén magáén, és birtoki jogait illető ügyeire nézve a' nádorén és országbirájáén, és 1357-ben a' kolosmonostori apátot és conventet a' királyén és erdélyi vajdáén kívül minden más bíróság alól ²⁾ felmenté.

XVIII. Hogy e' királyunk a' fejvesztő, kínzó, 's törvényfa-állító hatalmat egyes nemzetségeknek igen bőkezűleg ajándékozgatá. Jelesen illy hatalommal felruházá 1349-ben, Bertholdi Egyed' fiát Simont Bertholth falujára, — 1350-ben Rozgonyi Lászlót és Miklóst minden jószágaikra, — 1363-ban a' szent györgyi grófokat challokeuzi Cheuteurteuk helységekre, — 1365-ben Andoui Zovard' fiát és rokonit ugochai és bihari birtokaikra, — 1369-ben Benedek bolgárországi bánt rokonaival együtt Remete és Egerszegh nevű Temes vármegyei jószágaikra, — 1370-ben Berenthi Tamás mester bihari grófot és testvéreit minden birtokaikra, — 1373-ban Toroczkeui Elleus' fiait szinte minden jószágaikra, — 's 1380-ban Keczen Miklós' özvegyét hitvese és Hedwig leánya melletti érdemes szolgálataiért Gyarmath helységére nézve, mint ezt ezen kegyelemosztogatások felett költ levelei ³⁾ tanúsítják.

XIX. Hogy Lajos király a' bűnös' fejének magányos hazafiak' perében hozott fejvesztési ítéletekben is meg szokott kegyelmezni, a' mint

va, mert a' királynak mint e' monostorok' pártfogójának tudta és megegyezése nélkül történtek, megsemmisít és érvénytelennek nyilatkoztat. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 718—734, II. dar. 680, IV. dar. 494, és V. dar. 372. lap.

¹⁾ Lásd ezen felmentésekről költ leveleit Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 480, 768, II. dar. 369, 573, 's III. dar. 490. lap.

²⁾ Lásd Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 220 és 594. lap.

³⁾ Lásd Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 647, 768, II. dar. 577, III. dar. 345, 490, IV. dar. 172, 229, 490, 's V. dar. 370, és X. köt. I. dar. 735—737. lap.

ezt azon 1366-ki levele *) tanúsítja, melyben hatalmaskodó tettei miatt nádori gyűlésben elítélt Panylai László' fejének megkegyelmez, és az elmarasztaló birói levelet e' részben megerőtleníti.

XX. Hogy e' korban már világos nyomára akadunk azon törvényszokásnak, hogy leányokat leányi negyed csak az atyáról reánk szállott jószágokból illeti, 's hogy jelesen a' testvérről reánk jutottakban annak helye nincsen b).

XXI. Hogy e' királyunk azon kúnokat is, kik eddiglen az erdélyi vajda alatt állottak, az ország' nádorának zászlója és birósága alá helyezte c).

XXII. Hogy e' királyunk alatt is sok helységek királyi városi, vagy másféle jeles szabadalmakat nyertek. Jelesen hogy e' királyunk 1343-ban Podolint, 1364-ben Lublyót, 1370-ben Bartfát, 1372-ben Szakolczát, 1379-ben Libetfalvát királyi városai közé helyezé, — Lublyót Kassa, Bartfát Buda és Kassa, Libetfalvát Selmecz városa' szabadalmával felruházván d), — továbbá hogy Kassát 1347-ben Buda, Kapronczát 1356-ban Grécz hegye, Eperjest 1374-ben Buda, 's Breznobányát 1380-dikban Szeben városa' szabadságában részesíté e). Azután hogy 1347-ben a' nagy- és zazurbányaiaknak, 1353-ban a' brassói szászoknak, és 1361-dikben a' modoriaknak elveszett szabadságleveleik helyett újakat ajándékozott, és ugyanezen utolsó évben a' debreczenieket általok királyi városiak' módjára választandó tulajdon birákkal, 1376-ban pedig a' nagy-

*) Fejér Oklgy. IX. köt. III. dar. 546. lap.

b) Lásd a' szepesi káptalannak Peskyn' hitvesét illető, 's Erzsébet királyné által rendelt birák' ítéletét és annak miképeni végrehajtását előadó 1349-ki levelét. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 699. lap.

c) Lásd Miklós nádornak azon 1343-ik évi köz hirdetményét, melyben minden köz hatóságoknak hírdl adja: hogy Nonuchuch Buthemer grófot a' kapitánysága alatti minden kúnokkal együtt az erdélyi vajdának hatósága és más kún kapitányoknak híráskodása alól kivévén, az ő közvetlen hatósága és zászlója alá helyezte. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 166. lap.

d) Lásd ezen városok' részére költ szabadságleveleiket. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 50, 97, 280, IV. dar. 230, 421, 's V. dar. 312. lap.

e) Lásd e' városok' Lajos királytól nyert szabadságleveleiket. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 466, II. dar. 493, IV. dar. 575, 's V. dar. 390. lap.

és felsőbányaiakat szép szabadalmakkal megajándékozta ^{a)}). Végre hogy Erzsébet özvegy királyné óvári jövevényeit budai lakosok' szabadalmai-val felruházta ^{b)}).

A' brassói szászok' szabadságlevelében különös megjegyzésre méltó az, hogy szabadságukért királyi gyűjtelék' fejében évenként 150 gira finom ezüstöt adni, továbbá a' királylyal ugyan személyesen felkelni, más oda küldött vezér mellé pedig 50 jól felfegyverzett katonát állítani parancsoltatnak.

Itt egyszersmind említést érdemel az is, hogy Lajos király a' helységek és földek' megnépesítésére nézve is atyjának példáját követte, 's e' célja' elérésére ugyanazon módokat és eszközöket használta ^{c)}).

XXIII. Hogy a' római pápák hazánkban valamint I. Károly, úgy e' királyunk alatt is az egyházi hűberek 's hivatalok' fentartásának és közvetlen betöltésének jogát gyakorlották ^{d)}), — a' papoktól önmagok' ré-

^{a)} Lásd az ezek feletti szabadságleveleket Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 497, II. dar. 236, III. dar. 248, 250, 's V. dar. 96. lap.

^{b)} Lásd Erzsébet királyné' levelét, Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 324—327. lap.

^{c)} Lásd Lajos királynak Tarnuk vagy másképp Zolych nevű helységet Pozson vármegyében érdeklő 1344-ki, Sárvár királyi várost Vas vármegyében illető 1351-diki, és az árvai királyi erdőre vonatkozó 1369-ki köz hirdetményét. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 203, II. dar. 76, 's IV. dar. 171. lap.

^{d)} Tanusítják ezt a' pápáknak e' korbéli számos illy egyházi hűbér-fentartásaik és betöltéseik. Jelesen VI. Kelemen pápa fentartási jogánál fogva 1343-ban Jakab chanádi püspököt Zágrábba áttette, és helyébe chanádi püspökké János pécsi prépostot nevezte, — 1344-ben István chanádi püspököt Veszprémbe áttevén, a' chanádi püspökséget Gellért tituli prépostra ruházta, és a' tituli prépostság' betöltését magának fentartotta, — 1345-ben ezen Gellértet ismét Veszprémbe áthelyezvén, helyébe Chanádra a' chaszmai prépostot Gergelt, és ennek helyébe Miklós nádor' fiát Lászlót nevezte, és egy esztergomi kanonokságot János' fiának, Pálnak, ajándékozott, — 1346-ban Miklós pécsi kanonokot pécsi, — 1349-ben szászországi Peregrini szerzetest bosnyai, — és 1351-ben Tamás esztergomi prépostot chanádi püspökké nevezte. — Továbbá VI. Incze pápa 1362-ben chanádi püspökké megholt Gergely' helyébe Domokost rendelte, — XI. Gergely pápa pedig 1373-ban Miklós tininii püspököt Chanádra áttette, és 1376-ban a' pécsi káptalanban megüresülendő egy méltóságot Imre reguni esperest' számára fentartott; a' mint ezeket ezen fentartásokról és betöltésekről szóló pápai levelek

szére jövedelmi adókat és gyűjteléseket ^{a)}), követek' számára pedig ügyvivői költségeket, procurationes ^{b)}), szedettek, 's magokat az egyházi javak iránti igazság' kiszolgáltatásába avatgatták ^{c)}).

XXIV. Hogy e' korban Slavónia, Horvát- és Dalmátországok elejéntén ugyan, 1356-ik évig, egy bán' hatósága alatt állottak, ezen év után pedig Slavónia más, Horvát- és Dalmátország ismét más külön bán által kormányoztaték; a' mint ezeket ezen országok' bánjainak néhány okleveleik, főképen pedig Lajos király' privilegium alakú leveleinek befejezéseik bizonyítják, mellyeknek tanúsága szerint Lindvay Miklós (1344—1348, és 1353—1356.), és István bán (1351 és 1352.) egész Slavónia és Horvátország, — ellenben Leustách ugyan (1356—1361.), István zágrábi püspök (1362—1366.), Zeechi Miklós (1367—1369.), Zudar Péter (1369—1381.), és Lindvai István (1381—1384.) Slavónia, — Chúz János pedig (1357 és 1358.), Zeechi Miklós (1359—1366.), Konya mester (1366 és 1367.), Imre (1368.), Simon (1369—1377.), Zeechi Miklós (1377—1380.), és Bwbek Imre (1380—1383.) Horvát- és Dalmátország' bánja valának.

bizonyítják. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 116, 117, 216, 217, 290, 291, 306, 377, 675, II. dar. 87, III. dar. 320, IV. dar. 508, és V. dar. 114. lap.

- ^{a)} Lásd VI. Kelemen pápának az esztergomi érsekhez szóló 1345-ki levelét, mellyben minden egyházi jövedelmeknek általa előbb három évre fentartott tizedrészét a' török haború' szükségeire ismét két új évre magának fentartá. Lásd továbbá az apostoli kamara' részére 1346-ik évig beszedett egy évi jövedelmeknek pécsi megyét érdeklő jegyzékét. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 296, és II. dar. 249. l.
- ^{b)} Lásd a' pápa' követének, Ferencz trieszti püspöknek Chanadin esztergomi érsekhez szóló két rendbeli 1346-ik évi levelét, mellyekben 27 napi Pozsonban létele' költségeinek fejében magának 216 arany forintot lefizettetni sürget. Továbbá Ildebrandin páduai püspöknek, a' pápa' követe küldöttjének, az esztergomi érsekhez, 's a' győri és veszprémi püspökökhöz szóló, és küldöttségi költségek' fejében 140 arany forintot követelő 1349-ki levelét. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 398, 400, és 686. lap.
- ^{c)} Lásd VI. Kelemen pápának a' kalocsai érsek' elfoglalt jószágai' rövid úton, minden törvényszéki zaj nélkül, egyházi büntetések' segélyével eszközözlendő visszavételét a' pécsi, egri, és bosnyai püspökökre bízó 1343-ki, és a' szigetbeli apáczáknak akár általok elidegenített, akár tőlök elvett jószágait a' zágrábi püspök által hasonló úton visszavétetni parancsoló 1352-ki levelét. Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 120, és II. dar. 174. lap.

XXV. Hogy Lajos király a' menedékhelyek', *asyla*, sikere' megszerítésének jogát, és pedig az egyházi hatóság' nézeteire és igényeire nem ügyelve, gyakorlotta, a' mint ezt Pozson városa' egész községéhez szóló 1359-ki levele ^{a)} tanúsítja; mellyben minden szánszándékos gyilkosokat akármiféle menedékhelyekből, a' papok' ellenmondására nem ügyelve, kihúzatni és megbüntettetni rendel.

XXVI. Hogy e' királyunk azon visszaélést, mellynél fogva némelly urak, vagy köz hatóságok a' városoknak és más községeknek lakosait lakostársaiknak vagy előljáróiknak vétke vagy adóssága miatt letartóztatni vagy megzálogolni szokták, 's melly visszaélés ellen még 1548-iki 65-dik, 1574-ki 38-ik, és 1647-ik 86-ik törvényeinknek is harczolniok kellett, már megszüntetni iparkodott ^{b)}).

XXVII. Hogy e' királyunk' korában a' zsidóságnak egy országos saját bírása létezett ^{c)}).

XXVIII. Hogy I. Lajos alatt a' privilegium alakú királyi levelek' befejezésében, — az erdélyi szászok' részére költ 1366-ki szabadságlevelén ^{d)} kívül, mellynek végén több megyés grófok' nevei is felsoroltat-

^{a)} Fejér Oklgy. IX. köt. III. dar. 49. lap.

^{b)} Lásd Lajos királynak az ország' mindenféle rendbelieihez, és hatósággal bíróihoz intézett három rendbeli, t. i. a' sárvár-szigetieknek 1364-ik, a' kőszegieknek 1366-ik, és a' kassaiaknak 1369-ik évben adott oltalomleveleit, mellyekben minden rendbelieknek és hatósággal bíróknak parancsolja: hogy ezen községeknek nálok dolgaikban megforduló lakosait itélni, 's lakostársaiknak vagy előljáróiknak vétke vagy adóssága miatt letartóztatni ne merészeljék, hanem ha ellenők valamelly keresetők volna, őket tulajdon bírái és esküttjeik előtt vonják perbe, és ha ezek igazságszolgáltatási kötelességöket nem teljesítenék, ezeket idézzék a' királyi felség vagy tárnokmester elébe. Fejér Oklgy. IX. köt. III. dar. 423, 574, és IV. dar. 175. lap.

^{c)} Lásd Lajos királynak szent-györgyi Feculin gróf, egész országbeli zsidók' bírójához, és Pozson városa' bírójához, esküttjeihez, és polgáraihoz szóló 1374-ki parancsát, melly által Nikulnak, Jakus néhai pozsonyi bíró' fiának a' zsidók' részére adósság' fejében lefoglalt minden jószágait, a' tőkepénznek pozsoni káptalan előtt teendő lefizetése mellett, visszaadni parancsolja, az uzsora vagy is kamatok feletti itélettételt magának és báróinak fentartván. Fejér Oklgy. IX. köt. IV. dar. 579. lap.

^{d)} Lásd Fejér Oklgy. IX. köt. III. dar. 558—560. lap.

nak, — semmi megyés gróf neve elő nem fordul, sőt 1354-ik évi septembertől kezdve, — a' most érdeklett oklevelet, és Lajos királynak az erdélyországi igazságszolgáltatást szabályozó 1366-ki levelét kivevén ¹⁾, — még a' királyné' báróinak nevei sem jelennek abban többé meg, hanem csak a' király' báróiéi, jelesen a' nádoré, erdélyi vajdái, országhirájái, slavóniai, dalmát és horvátországi, machói, és zeurini bánoké, tárnok-, asztalnok-, pohárnok-, ajtónálló- 's lovászmestereké, és pozsonyi grófé adatnak elő, a' nádoré mindenkor első, 's a' pozsonyi grófé utolsó helyet foglalván, az erdélyi vajda, bánok, és tárnok' nevei a' nádoré után, valamint szinte a' többi fő hivatalnokoké a' pozsonyi grófé előtt egymást hol egy hol más rendben követvén. Továbbá hogy az özvegy Erzsébet királynénak, I. Lajos' anyjának, öt bárói, ugymint itélőudvari birája, Judex Curiae, tárnok-, ajtónálló-, lovász- és asztalnok-mestere, fordulnak elő ²⁾.

XXIX. Hogy a' veszprémi püspökök I. Lajosnak valamint atyjának I. Károlynak országglása alatt is a' királynéi cancellár' czimét és méltóságát folyton viselék ³⁾.

XXX. Némi tekintetből említést érdemlenek e' korbéli következő oklevelek is:

1) VI. Kelemen pápának Lajos királyhoz szóló 1352-ki azon levele ⁴⁾, mellyben a' tatároktól általa Podoliában elfoglalandó tartományokat előre neki ajándékozza.

2) Lajos királynak azon 1355-ki privilegium alakú levele ⁵⁾,

¹⁾ Ugyanott 552—558, és 558—560. lap.

²⁾ Lásd I. Lajos király' 1351-iki decretumának, és az erdélyi szászok' részére költ 1366-ki szabadságlevelének befejezéseit. Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 37—47, és III. dar. 558—560. lap.

³⁾ Lásd többek közt I. Károlynak Kumpold' fiát Imrét érdeklő 1323-ki, Lancia Andrást illető 1324-ki, Tamás vajda' részére költ 1335-ik, és Meskó veszprémi püspök' részére szóló 1338-ki, és ezen püspöknek a' völgyi apáczákat érdeklő 1342-ki leveleit. Lásd továbbá László veszprémi püspöknek 1358-ki és Lajos királynak a' gölnczbányaiakat illető 1368-ki és az acheni sz. Mária' kápolnáját érdeklő 1370-ki leveleit. Fejér Oklgy. VIII. köt. II. dar. 397, 553, IV. dar. 312, 587, 655 és IX. köt. II. dar. 697, és IV. dar. 114, 's 215. lap.

⁴⁾ Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 169. lap.

⁵⁾ Ugyanott IX. köt. II. dar. 370—382. lap.

melly által Ó-Budát a' pápa' engedelmeivel az odavaló préposttól csere mellett elveszi, és királynéi várossá teszi.

3) Azon 1355-ki oklevél ^{a)}, mellyben Miklós esztergomi érsek más hét báróval és főpappal Lajos király és Erzsébet özvegy királyné' egyetértésével Kázmér lengyel király és I. Lajos közt Lengyelország iránt létre jött minden szerződéseket az ország' nevében esküvel megerősít, a' szokás és józan okosság, ugymond, azt kívánván: hogy mit a' király országa' főpapjai, bárói, főemberei, és nemesei' tanácslatával és tetszésével teszen, mindaz az országnak minden lakosai által helybenhagyassék, és sértetlenül megtartassék.

4) Lajos királynak a' lipthói papok' részére költ 1361-ki privilegiuma ^{b)}, mellyben őket a' lipthói grófnak, 's várnagyának, és tisztjeinek hatósága alól felmenti, és egyszersmind nekik megtiltja: hogy házaikra rontani, 's holmijaikat akár élőkben akár holtok után elfoglalni vagy lerontani ne merészeljék.

5) Ugyanannak édes anyja, főpapjai, és bárói' megegyezésével kassai polgárainak javára hozott azon 1361-ki rendelménye ^{c)}, hogy Orosz- és Lengyelországhól az ottani kereskedők által eladás végett behozatandó minden áruk Kassán rakassanak le, és adassanak el, 's általok beljebb az országba ne vitethessenek.

6) Ismét Lajos királynak Szerecsen mester, erdélyi kamaragrófjához és országa' harminczadosához szóló 1365-ik évi parancsa ^{d)}, mellyben az ennivaló csekélyiségektől harminczadot venni tilalmaz.

7) László havas-alföldi vajda, zeuríni bán, és fogarasfüldi új szállitvány' herczegének Dobkai László' részére a' törökök és tyrnai császár ellen tett vitézségeért Venecze, Koczolad, és Dobka faluk felett költ 1372-ki adománylevele ^{e)}, mellyben mindazáltal egyszersmind a' királyt, és vajdaságbani utódjait ezen adományának megerősítéseért kéri.

^{a)} Fejér Oklgy. IX. köt. II. dar. 412—414. lap.

^{b)} Ugyanott IX. köt. III. dar. 236. lap.

^{c)} Ugyanott IX. köt. III. dar. 241. lap.

^{d)} Ugyanott IX. köt. III. dar. 489. lap.

^{e)} Ugyanott IX. köt. IV. dar. 477—479. lap.

Jegyzet. A' törvénykönyvünkben I. Lajos király' 1351-ik évi decretuma után álló magyar nyelven szerkesztett eskü inkább II. Lajosnak korába látszik tartozni, részint mivel akkor a' rablások, tolvajságok, emberölések, 's másféle gonosztettek elhatalmazván ^{a)}, az ellenszegülések, 's hivségtelenkedések csaknem napi renden levén ^{b)}, sokan a' király' méltóságával és közjó' előmozdításával ellenkező szövetségekre is egymás közt lépni merészkedvén ^{c)} illy eskü méltán szükségesnek tartathatott, részint mivel az eskühez mint végső segédszerhez folyamodás II. Lajos alatt olly nagy divatban volt, hogy az országgyűlésre meg nem jelenők az ott hozott törvényeknek megtartására is megesküdtenének ^{d)}, részint végre mivel ezen esküben többek közt a' fél hiten valóknak, és azoknak, kik az ország' veszedelmére pogányoknak segítséggel avagy tanácscsal voltak, felfüdüzése és kiadása is ígértetik; melly kifejezések ismét II. Lajos' korára mutatnak ^{e)}. Ide járul az is, hogy ezen eskünek magyarsága is újabb azon, egyébként vele több kifejezésekben meg egyező eskünél, mellyet Kovachich Márton György Ráday-féle gyűjteményből előadva Hunyadi János alattinak állít ^{f)}.

I. MÁRIA, II. KÁROLY, ÉS ZSIGMOND KIRÁLY.

1382-D. ÉVI SEPTEMBER' 12-D., 1437-D. ÉVI DECEMBER' 8-D.

I. *Mária királynéről különösen.*

Mária királyné, I. Lajos' leánya (1382-ki september — 1395-ik majus' 17-ig) — ki az ország' rendei által 1378-ik évi budai gyűlésükben tett

- ^{a)} Lásd az 1518. báchi törv. 36, az 1519. törv. 36, és az 1525. törv. 26, 27-ik cikkei Kovachich János. Miklós' Sylloge Decret. Comitatum című munkájában.
- ^{b)} Lásd ugyanott a' báchi 1518. törv. 4, 1521. 44, 1523. 45, 's 1525, 7. cikkelt.
- ^{c)} Lásd ugyanott az 1519. 44, és 1525. 22 cz.
- ^{d)} Lásd ugyanott a' báchi 1518. 43, 1519. 42, és 1521. 43. cz.
- ^{e)} Lásd ugyanott a' fél hiten valókra nézve az 1523. 53, és 1525, 4. cz. 5 §-át, a' pogányokra nézve pedig a' báchi 1518. 31, 1519. 31, 1521. 65, 66, és 1523. 59. cikkei.
- ^{f)} Lásd Kovachich Márton György' Vestigia Comitiorum című munkája' 629. és következő lapjait.

igéretéhez képest ^{a)} atyja' halála után királynénak elfogadtatván, és a' temetési ünnepélyt követő napon, september' 17-kén, Székesfejerváron országunk' sz. koronájával megkoronáztatván ^{b)}, elejénte ugyan édes anyjával, özvegy Erzsébet királynéval ^{c)}, azután pedig, minékutána t. i. ez a' pártütők által, kik a' királynékat az általok 1385-dik év' végén királyi székre emelt Károly' Szicília' királyának orozva történt megöletéseért fogságra veték, 1387-dik évi januarius' 16-dikán a' novigrádi tömlöczben megölettették ^{d)}, és férje Zsigmond 1387-ki martius' 31-kén esz-

^{a)} Lásd az azon időkori kronikát, melyet Turóczi lemásolt, 's Kovachich' Vestigia Comit. czimű munkáját 190. lap.

^{b)} Lásd Paulói Pál azonkori irónak emlékiratát Schwandtnernél III. köt. 724, és Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 38. lapján. Továbbá Mária királynénak Kozmáli Forgách Balázs mester fő pohárnok' részére Ghymes vára, és ahhoz tartozó faluk, haszonvételek, és jogok felett költ 1386-ki adománylevelét. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 279. lap.

^{c)} Tanusítják ezt Erzsébet özvegy királynénak több adományi és másféle levelei. Jelezen: 1) Azon dalmát- és horvátországi városokhoz szóló 1382-ki levele, melyben Bessenyő János mester veszprémi grófnak, mint küldöttjének, mindenben hitelt adni parancsol. — 2) A' kassai lakosok' részére költ ugyanazon évi oltalomlevele. — 3) István erdélyi vajdát Bubek Inre helyett horvát- és dalmátországi bánná nevező és befogadtatni rendelő 1383-ki parancsa. — 4) Az erdélyi szebeniek' részére költ az iránti 1384-ki kegyelem-levele, hogy határaik közt külföldiek áruikkal ne kereskedhessenek. — 5) Az egri püspökség' jóságai' gondnokihoz szóló azon 1384-ki parancsa, hogy az eperjesi lakosokat dézsmákra nézve régi szokásukon túl ne terheljék. — 6) Szerecsen János mester kamaragrófot és tisztjeit a' kőszegiektől veendő kamaranyereségtől eltiltó 1385-ki parancsa. — 7) A' nagykemluki várjobbágyok' részére költ azon 1385-ki privilegium alaku levele, melly által István slavóniai és horvátországi bánnak a' feletti 1352-ki levelét, hogy ezen várjobbágyoknak esküjök az ország' nemeseié közé felvétessek, megerősíti. Ugyanezt tanusítja Mária királynénak édes atyja' 1351-diki decretumát megerősítő 1384-dik évi decretuma is. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 40, 44, 94, 145, 147, 208, 's 212. lap.

^{d)} Lásd Turóczi kron. III. r. 2—8, és IV. r. 1-ső cikkelyét, Monacisi Lőrincznek Erzsébet és Mária királynék' esete feletti versezetét, az esztei kronikát Muratorius' XV. köt. 512. szeletén, Paulói Pál' emlékiratát Schwandtnernél, Caresmus akkori író' tanuságát Luciusnál V. köt. II. cz. 409. lap, 's a' pozsonyi egyház' kéziratban levő történetkönyvét. Továbbá Mária királynénak Kozmáli Forgách Balázs mester, kir. fő pohárnok, és Forgách Péter unokatestvére' részére Ghy-

tergomi érsek' nem léteben a' veszprémi püspök által megkoronáztaték^{a)}, haláláig vagyis 1395-ik év' majus' 17-keig^{b)} férjével^{c)} uralkodék, — törvénykönyvünket 1384-ik évben költ egyetlenegy országos rendelménnyel 's decretummal bővítette; mellyben az ország' főpapjai, bárói, nagyai és nemesei' gyülekezetének követei által előterjesztett kérésére atyjának II. András' arany bulláját magában foglaló, és az abban foglalt szabadságokat újakkal bővítő, 's Vzur-vidéken elveszett pecsétje alatt költ^{d)} 1351-ki privilegium alaku levelét, literae privilegiales, minden

mes vára és ahhoz tartozó, 's Nitra, Bars, és Esztergom vármegyékben fekvő helységek felett 1386-ik, és Kanisai István és testvérei' részére Baráthy helység felett 1387-ik valamint szinte Zsigmond királynak János wegliai és modrusi gróf részére Cheten vára felett ugyanazon 1387-ik évben költ adománylevelét. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 279, 343, 355—361. lap.

- ^{a)} Tanúsítja ezt Caresimus azon korbeli író' Luciusnál V. könyv. II. cz. 409. lapján, és Zsigmond királynak Kanisai János esztergomi érsek' részére Vjfalú, Bajóth, Moth, Schetten, Genemarotya helységek felett koronázási ajándék' fejében tett 1388-ki adománya. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 327, 454. lap.
- ^{b)} Lásd Dlugossus' X. könyv. 147. szeletét, és Zsigmond királynak a' Kanizsaiak' részére tett minden előbbi adományait megerősítő, 's Mária királyné' halála' korát megérintő 1387-ki privilegiunát, továbbá ugyancsak Zsigmond királynak László opuliai herceget a' dobrinai és cujóviai uradalmakról szabad rendelkezéssel felruházó, 1396-ik évi februarius' elején, és Stiboriczi Stibor erdélyi vajdának 's pozsoni grófnak Nazilowi Jakus' részére tett adományát érdeklő, 1395-ik évi úrnapiján költ leveleit, mellyekben Mária királynéról mint már megholtról tétetik említés. Ide járulnak Zsigmond királynak Kanizsai István esztergomi érsek' részére Bajóth helység felett 1395-ik évi aprilis' 26-kán és Styborichi Stibor pozsoni gróf részére Bolondócz vára felett ugyanazon évi majus' 4-kén költ levelei is, mellyekben Mária királynét, még mint életben levőt említi. Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 264, 286, 340, 356, 438—453. lap.
- ^{c)} Tanúsítják ezt mindkettőjöknek Fejér' Oklgy. gyűjteményében találtató adományi, bírói, és rendeleteket tevő leveleik. Jelesen Stibor pozsoni gróf részére Bolondócz vára iránt költ adományerősítő 1395-ik évi épen most említett levelét is hitvesének megegyezésével és szives akaratjával, és János esztergomi érseknek, mint a' királyi és királynéi udvar' főcancellárjának kezei által adá ki. Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 286—288. lap.
- ^{d)} Lásd ezen erősítő levélnek, 's decretumnak az ország' levéltárában létező eredetiből vett példányát. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 148—151. lap.

változtatás és hozzáadás nélkül, függő és hiteles pecsétje alatt megerősíti.

Ezen, országunk' főrendeit és nemeseit egyaránt illető, levelén túl e' királynénk' jövő 1385-ik évi mindszent' nyolczadára összehívott budai országos gyűlés alatt, — melyre minden vármegyéből négy előkelő nemeknek meg kellett jelennie, — az ország' nemeseinek törvényes szabadságaik' meg nem tartása iránt azon gyűlésből előterjesztett panaszára különös oklevelet adott, melyben szentül igéri és fogadja: hogy a' szent és más királyainktól nyert, 's atyja és önmaga által is már megerősített, 's örök időkre és visszahúzhatlanul élvezendő minden szabadságait megtartandja ').

Továbbá e' királynénk' korából bírjuk a' királynék' hívségében fogásban létük alatt is megmaradott ország' főpapjai, bárói, 's főemberei és összeseges nemesei' 1386-ki sz. István' nyolczadán országunk' kiváltsági szabadságánál fogvást Székesfejerváron tartott gyűlésében a' köz béke' visszaállítása' ösztönéből hozott, 's esküvel pecsételt határozatainak töredékét, Kovachich József Miklós által újabb időkben felfödözve és közrebocsátva ^{b)}, bevezetésétől kezdve 9-dik cikkének majd végéig; melyben e' következők rendeltetnek:

1-ső cikk. Hogy, ha ezután tetemes zavarok vagy újítások történének az országban, a' királyi felség tanácskozás végett főpapjaihoz és báróihoz az ország' előkelő nemesei közül is ragasszon és vegyen fel néhányat.

2-ik cikk. Hogy egy személy két bárói méltóságot, továbbá egyházi férfiak világi, és világiak egyházi méltóságokat, főképen ürltségükben, ne bírassanak.

3-ik cikk. Hogy a' király' tanácsosai közé felvett főpapok és bárók esküdjenek meg arra: hogy tanácslataikban nem pusztán a' királynak és önmagoknak hasznát, hanem az országét és szent koronáét veendik szemügyre; a' királyi felség pedig lelkiismeretesen igérje: hogy az

*) Lásd ezen oklevelet Kovachich József Miklós' Sylloge Decret. Comit. című munkája' I. köt. 53—56, és Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 216—218. lapjain.

b) Lásd Kovachich József Miklós' Notitiae praelim. ad Syllog. Decr. Comit. című munkájának 414—422. lapjait.

illy tanácslatokat követendi; végre hogy ha ki rossz tanácsot adna, a' király' tanácsából csúfosan zárassék ki, és oda többé be ne vétessék.

4-ik czikk. Hogy mind a' királyi, mind a' királynéi felség eskü alatt fogadja: hogy az addig történetekért senkit megbüntetni, 's nyilván vagy titkon üldözni nem fog.

5—7-ik czikk. Hogy János machói bán, és János auránai perjel a' királyi ház' drágaságait, mellyeket önmagok vagy pártosaik elfoglaltak, eskü alatt mennél teljesebben szerezzék és állítsák vissza, továbbá foglyaikat bocsássák szabadon, és mindazoknak, mind a' király, királynénak, és az ország' más nemeseinek váraikat, városaikat, birtokaikat, 's mindennemű jogaikat adják vissza.

8-ik czikk. Hogy az előbbi lázadásoknak nem a' királynét sértő akarat, hanem a' felekezetek közötti régi ellenségeskedés levén oka, a' királyné János machói bánt, és az auránai perjelt az ország' java' helyreállítása végett fogadja királyi udvarába vissza, és őket egyéb bárói gyanánt illő méltóságokban részesítse.

9-ik czikk. Hogy, ha a' királynék vagy utódjaik az elmúltakért akárkinek sugallására valakin bosszút állani akarnának, az ország' főpapjai, bárói, és nemesei nekik abban segítségül nem leendnek, sőt inkább nyíltan ellent mondani, és magokat visszahúzni tartozzanak.

Valószínűleg ugyanezen gyűlés' alkalmával választák az országrendei, kik minekutána Zsigmond herczeg Csehországba elutazna, az ország' dolgait annak visszatértéig kormányozák ^{a)}), Zeechi Miklós országbiráját is a' megületett Gara Miklós' helyébe nádorrá ^{b)}).

^{a)} Lásd azon irományt, mellyet Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 323. lapján Veszprém-ben levő eredetijéből előad; mellynek tanúsága szerint Magyarország' rendei ezen időszakban egy két felé osztott, 's egyik felén négy vonalt, másikán hármassal álló kettős keresztet ábrázoló, és e' körülíratot: „*Sigillum regnicolarum Hungariae*“ viselő paizsú, a' dalmáciaiak pedig a' szavakkal „*Maria regina impedita*“ ellátott pecséttel éltenek.

^{b)} Lásd Zeechi Miklós nádornak Sár-Berény falut érdeklő 1386-ki birói levelét, és Bubek Imre gróf országbirájának Kis-Bándi Miklóst hatalmaskodási büntetésbe marasztaló 1386-ik évi ítélőlevelét, mellyben Zeechi Miklós nádorról említést teszen. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 325, és 480—489. lap.

II. *II. Károlyról különösen.*

II. Károlynak (1385-ki december' 31-kétől 1386-ki februar' 24-keig), — ki a' pártütők által királyi székre emeltetvén, és 1385-ik évi december' 31-kén a' királynék' szinlelt megegyezésével és jelenlétükben megkoronáztatván, a' nekie ajánlott magyar koronának elfogadásáért fején 1386-ki februar' 7-kén Forgách Balázs által orozva ejtett sebek' következéséből ugyanazon hónap' 24-kén életével lakolt ¹⁾), — csak néhány adomány- 's kegyelemleveleivel ²⁾ birunk, országos rendelményével egygyel sem.

III. *Zsigmond királyról különösen.*

Zsigmond királynak (1387-ki martius' 31-kétől 1437-ki december' 8-káig), — ki elejéntén hitvesével Mária királynéval, azután pedig egyedül uralkodék, 's ki minden nagy érdemei mellett II. Károly' pártolói elleni mértéktelen szigorúsága, 's özvegy korábani fajtalan kicsapongásai és heveskedései által elejéntén mind önmagát veszedelembe, mind az országot több évekig tartó zavarba dönté ³⁾), továbbá Dalmatiának

¹⁾ Lásd a' fennebbi, 231. l. ¹⁾ betű alatt előidézett történetiratokat, és Mária királynénak Kozmáli Forgách Balázs és Péter' részére költ Ghymes vára és ahhoz tartozó birtokok feletti ugyanott előidézett 1386-ki adománylevelét.

²⁾ Illyenek Fejéregyházi Bálint és György' részére költ néhány királyi udvarnoki birtokrészeket minden teher alól felmentő, és merő nemes czimmeli birtokul ajándékozó adománylevele, 's Bethleem János' fiát, Gergelyt, és Almakereki János' fiait, Pétert és Lászlót érdeklő, 's erdély-fejérvári káptalanhoz intézett iktató parancsa, — és István wegliai és modrusi grófnak első szülött leányát Erzsébetet minden addiglan bírt és azután szerzendő birtokaiban fiúörökössé nevező kegyelemlevele. Mind ezen levelek 1386-ik évi januariusban költek. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 271, 273, és 274—276. lap.

³⁾ Lásd Turóczi kron. IV. r. 7—12. cikkeit, Paulói Pál' többször említett emlékiratát, Zsigmond király' I. decr. 1-ső és 2-ik §-ait, továbbá a' Kanizsaiak' részére Simontornyai István és Csáktornyai István vajda' jószágaik felett költ 1397-ki adományát, — Maroth János bán' hívségét megajándékozó, és némelly nemesek' László király' pártolása, és felséges személyének bebörtönözése által elkövetett hűtlenségöknek teljesen megkegyelmező 1400-ik évi leveleit, végre az 1403-ik' évi közböcsánati hirdetményét. Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 415, 747, 's 748—760. lap.

néhány városait, mellyeket az elégtületlenek által 1397-ik évben Magyarország' királyi székére meghívott ^{a)} László nápolyi király, II. Károlynak fia, reményeitől elesvén eladott, a' velenceiektől visszanyerni nem tudá ^{b)}, 's Vörös-Oroszországot Podoliával együtt a' lengyelek által elfoglaltatni, és Moldvát tőlük függő állapotra jutni engedé, sőt még a' szepesi XIII városokat is Lyublyó és Podolin várakkal együtt hazánknak századokig tartó rövidségére nekik elzálogítá ^{c)}, — törvénykönyvünkben azon közbocsánati levelén túl, mellyet 1403-ik évben a' vele Budán összesereglett hű báróinak, főembereinek és nemeseinek esedezésére az ellene fellázadtaknak, ha akkori karácsonyig hívségre visszatérnének, újonan adott, hat országos rendelménye vagyis decretuma létezik.

IV. Zsigmond királynak törvénykönyvünkben létező decretumairól.

Az I-só decretuma Budán 1404-ik évi büjt' első vasárnapja utáni kedden költ, 's 20 §-ra oszlik. Ezen, hív főpapjaival, báróival, és főembereivel, *Proceres*, tett rendelményében Zsigmond király azoknak esedezésére, kiknek jószágai László nápolyi király' részére keletkezett pártütésbeni részvétel színe alatt elvétettek, és másoknak ajándékoztattak, előre bocsátott érett tanácskozás után e' következőket rendelte: 1) Az igazság' kiszolgáltatás-módjára nézve: hogy azok, kiknek jószágai hűtlenkedés' színe alatt elajándékoztattak, az adományosokat király' embere és káptalan vagy convent' bizonyosága által a' királyi felségnek akkor hív főpapjaival, báróival, 's más főembereivel akárhol létezendő jelenlétében magok ellen idéztessék, és elérkezvén a' megjelenés' napja, a' perlekedő felek ügyök' elítélésére a' királyhoz elejétől fogva híven maradt hazafiak közül köz megegyezéssel igazlátókat nevezzenek; ha

^{a)} Lásd a' 235. l. ^{c)} betű alatt előidézteken túl Zsigmond királynak azon 1398-ki adománylevelét, mellyben Vrdungh István pártütőnek Szent-Bertalan, másképp Bakua nevű helységét Chornai Lászlónak és maradékainak, és ha ezek kihalnának, a' Kanizsaiaknak ajándékozá. Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 557—563. l.

^{b)} Lásd Madarassy pozsoni prépost' többször idézett munkájának 23 és 24-ik lapjait, 's Rozenich' történetírásának II. köt. 78. lapját, és az ott előadott kútfőket.

^{c)} Lásd Madarassy prépost' munkája' 55, 56, 84—87. 's 160, 's Rozenich' történetírata' II. köt. 78—80. lapjait, és az ott előidézett kútfőket.

pedig az igazlátói nevezés nem sikerülne, a' királyi felség maga bírói levele által a' felperes' hűsége vagy hűtelensége felől hívségben maradt főpapjaitól, báróitól és nemeseitől, jelesen azon megyebeliektől, melyben a' perbe fogott jószágok fekszenek, és ha azon megyében annyi kétségtelen hűségük nem találhatnának, a' legközelebbi megyebeliektől szerezzen magának teljes bizonyosságot, és a' felek közt vég ítéletet hozzon. — 2) Az ítélettétel' elveire nézve: hogy azok közül, kik a' pártütésben részt vettek, csak azoknak ítéltessek minden esetre jószáguk vissza, kik világos bizonyítvány vagy hitelt érdemlő tanúság által megmutatják, hogy az István érseknek, és Miklós erdélyi vajdának adott közbocsánati levél' feltételeit híven megtartották, más megkegyelmezetek közül pedig csak olyaknak, kik nem csak fejükre, hanem jószágaikra nézve is kegyelmet nyertek, és ezeknek is csupán azon egy esetben, ha az adományos nyert adományát a' törvényes év' lefolyta alatt iktatással megerősíttetni merő gondatlanságból vagy hanyagságból elmulasztotta, és így adománylevelét erővesztetté válni engedte.

II-dik vagyis úgy nevezett kisebb decretuma 1405-ik évi április' 15-kén privilegium' alakjában költ, a' király' úri hatósága alatt levő városok és szabad helységek' állapotjának rendbeszedésével foglalkozik, és 21 ágazatra oszlik.

Bevezetésében előadja a' király, hogy azon pusztításoknak, melyeket hazánk hajdan a' bessenyőktől és tatároktól, újabb korban pedig a' törököktől szenvedett, fő oka fallal bekerített városok és helységek' ritkaságának tulajdonítható lévén, a' király' úri hatósága alatt levő egész országbeli városok, mezővárosok, és szabad helységek, *liberae villae*, követeit egybehívta, és kérelmeiket, felvilágosításait és véleményeiket meghallgatván, főpapjainak, báróinak és jelesb főembereinek, 's azon küldötteknek is, tanácslatával érett meghányás után némelly városoknak kőfallal körülvételét, 's néhány szabad helységek és mezővárosok' városi rangra emelését elhatározta, és azon felül jelen közrendelménye által az érdeklött városokban és helységekben divatozó némelly szokásokat ugyan, melyek inkább visszaéléseknek látszottak, eltörölt; másokat pedig megmódosított, és néhány egészen új rendeleket rájuk nézve hozott légyen. Jelesen

Az I-ső rendbe tartoznak:

Az 1-ső ágazat. Hogy a' dézsmákat, hegyvámot, és egyházi személyek' járandóságait, melyekre nézve az előbbi divat meghagyatik, kivevén, ezután egész ország-szerte minden, a' máskép mért áru' vesztése alatt, Buda városának mértékeivel méressék.

A' 2-ik ágazat. Hogy külföldi kalmároknak posztót rőfönként árulni, az áruha bocsátott végposztónak, és netalán lefizetett árának vesztése alatt, szabad ne legyen.

A' 3-ik ágazat. Hogy köz, vagyis császári és apostoli széki jegyzők két világi személy közt ügyvivők sem egyházi sem világi bíró előtt ne lehessenek, és hogy városi vagy szabad helységi lakosok ellen egyházi férfiak vagy nemesek tanuvallatást ne tehessenek.

A' 4-ik ágazat. Hogy a' király' városainak vagy szabad helységeinek lakosai ügyeiket tulajdon bíráiktól vagy a' tárnokmesterhez, vagy azon város' ítélőszékéhez vigyék, mellynek szabadságával fel vannak ruházva, és ezek' ítéletétől többé más bíró elébe ne vihessék.

A' 7-ik ágazat. Hogy az érdeklött városok és helységek' lakosait lakostársaik' adosságai-, büntettei-, vagy kihágásiért az ország' főpapjai, bárói, nemesei és egyéb emberei befogni vagy megzalogolni ne merészeljék; hanem ha mi keresetük volna, azt adósaiknak vagy megsértőiknek rendes bírások elébe vigyék.

A' 9-ik ágazat. Hogy melly perekben a' nyertes félén szokás volt eddiglen a' per' kilenczedét vagy tizedét megvenni, azt a' bírók ezután az ügyevesztetten vegyék meg.

A' 10-ik ágazat. Hogy ezután a' királyi gyűjtelékekből és adókból rá eső részt, semmiféle szabadságlevél ellent nem állhatván, mindenik polgár és lakos kivétel nélkül fizesse, és ha kit ezután a' teher alól a' király vagy utódai felmentenének, annak része az egész költség' tartozásából rovassék le.

A' 11-ik ágazat. Hogy a' budai polgároknak az ország' egész közönsége' javával ellenkező azon szabadsága, mellynél fogva a' kereskedők áruikat Budán túl sem alá sem felfelé nem viheték, hazai kereskedőinkre nézve ezennel eltörültetvén, ezek áruikat országszerte akárhová, és hazán kívülre is vihessék, külföldiekre nézve mindazáltal a' régi szokás továbbra is meghagyatván.

A' 13-ik ágazat. Hogy a' királyi városok és szabad helységek' polgárai a' királynak új esztendei ajándékot az újonan tett egyezés szerint, a' király' ajtónállói mesterének pedig ugyanazon határnapon évenként hat forintot adjanak; továbbá ha a' király vagy királyné közükbe érkezik, nekik ugyan egy méltányos ebédet és vacsorát, a' főlovászmesternek pedig egyegy mesterséget űző minden mesteremberek összesen mester-művökből, egy évben egyszer, egy darabot, például a' szűcsök egy ködmönt; a' zablárok egy zablát, kivevén ha valamely város régi szokásnál fogva ezekre köteles nem volna, adni tartozzanak, ellenben az egyéb udvari fő tisztek és szolgák tőlök épen semmit se követelhessenek.

A' 14-ik ágazat. Hogy az egyházi férfiak világi, a' világiak pedig egyházi törvényszék elébe tartozó ügyek' ítélésébe magokat ne avassák, és közöttük azon kérdés felett, vajjon egyházi vagy világi bíróság elébe tartozzék-e az ügy, vetekedés támadván, ebbeli perüket eldöntés végett a' király' különös jelenléte elejébe terjeszszék.

A' 20-ik ágazat. Hogy már elődei által azon üdvös rendelés levén téve, hogy az ország' határai közt a' hazában áseton kívül másféle só keletben ne legyen, ezután külföldi sóot behozni, vagy árulni és venni, a' sónak királyi fiscus' részére teendő elkobzása, vagy a' bűnös tetten nem kapatván, árának vesztesége alatt, senki se merészeljen.

A' 11-ik rendbe tartoznak:

A' 6-ik ágazat. Hogy a' királyi városokban, mezővárosokban, szabad helységekben, és várak' birtokaiban lakó polgárok, jövevények, és királyi jobbágyságok az egyházi férfiak, nemesek, és más akármely rangnak' birtokaiba, és viszont ezeknek akármely szabad sorsu embe-reik, — a' drávántúli jobbágyságokat mindazáltal kivevén, — akár egymásnak, akár a' királynak fenn nevezett birtokaiba megtelepülés és állandó ottmaradás végett jövőendő örök időkre szabadon átköltözhesse, és pedig azon nyilván kifejezett új módosítással: hogy, ha a' jobbágyság' ura jobbágyon valamely birságot, mellybe elmarasztaltatik, egy hónap' lefolyása alatt megvenni elmulasztana, azt rajta többé meg ne vehesse, sem azért őt vissza ne tartóztathassa.

A' 8-ik ágazat. Hogy valamint országunk' bevett szokása szerint ha ki, akár egyházi akár világi személy, valamely földes úr' falujában kártételt vagy bántalmat szenved, igazságszolgáltatást a' földesurától vagy

helységbeli bírótól kérni köteles, és csak azután, ha ez igazságot nem szolgáltatott, folyamodhatik a' megye' grófjához, és ettől sem nyervén elégtételt, a' királyi felséghez; úgy szinte, ha ki, akár hazafi akár külföldi, valamelly királyi városban vagy szabad helységben valaki által kárral vagy bántalommal illetetik, először azon város vagy szabad helység' bírása előtt keressen igazságot, és csak azután, ha ott nem nyerne igazságszolgáltatást, vigye ügyét a' tárnokmesterhez; és ha ez sem szolgáltatna törvényt, a' királyi felség' jelenlétebe; és ha ki e' rendet meg nem tartva, ezen rendelmény' áthágásával tulajdon hatalmával venne elégtételt: hatalmaskodás' büntetésébe marasztaltassék. Végre

A' III-ik rendbe tartoznak:

Az 5-ik ágazat. Hogy valamint eddig az ország' régi szokása szerint a' nádor, megyés grófok, és más bárói hivatalt viselők köz gyülekezetekben, és némelly nemesek királyi különös kegyelem mellett a' tolvajokat, rablókat és más gonosztevőket elítélheték és megbüntethették: úgy ezután a' királyi felség' városai és szabad helységei, vagyis azoknak birái és esküttei is mindazokat, kik birtokaikban gonosztetteket elkövetnek, szinte elítélhessék, és érdemük szerint megbüntethessék, és ha őket kézre nem keríthetnék, levelesekévé tehessek. Továbbá hogy valamint másféle birák, úgy a' városiak is az általok levelesítettéket, *proscripti*, elkövetett gonosztettük' rendjét magában foglaló levelök által egész országszerte minden birákkal és igazságtevőkkel megismertessék, és hogy ha illy levelesített gonosztevőt valamelly bíró hatósága' körében felfüdüzne, azt azonnal befogatni, és gonosztettének mivolta szerint érdemlett büntetés alá vetni tartozzék, kivévén mindazáltal minden esetre, ha a' királyi felség' nekie megkegyelmezett volna. Végre hogy kézrekerített gonosztevőt büntetlenül hagyni, és gonosztevőket akármiép pártolni, a' királyi felség' elkerülhetlen bosszúállása alatt, senki se merészeljen.

A' 12-ik ágazat. Hogy a' király által újonan teremtetett városok' lakosai tulajdon birájok' ítéletével meg nem elégedvén, azt szabad választások szerint vagy azon városhoz, mellynek szabadságával felruháztának, vagy pedig a' tárnokmesterhez vihessék feljebb; ha mindazáltal a' választott második bíróság' ítéletében sem nyugodnának meg: azt többé a' király' személyes jelenlétén kívül máshova ne vihessék.

A' 15-ik ágazat a' harminczadi vizsgálatról. Hogy az arany, ezüst, réz, és másféle ércz' kivitele királyi rendeletek által már régtől fogva tilos levén, minden kereskedő vagy kalmár kiviteli áruinak kötegeit vagy hordóit, elkobzások' büntetése alatt, azon királyi város vagy szabad helység' birája és esküttjeitől választott két eskütt polgár által vizsgáltassa meg, és pecsételtesse le, és hogy a' harminczadosok ezen vizsgálatnak és lepecsétlésnek hitelét kétségbe vevén csak úgy vethessék lepecsételt áruikat, a' pecséteteket felszakasztva, új vizsgálás alá, ha előbb a' szekérnek rudjára fél gira aranyat, és ha terhes szekér, vagyis úgy nevezett *másza* volna, egy egész gira aranyat, vagyis 60 forintot tette; melly pénz, a' kötegekben vagy hordókban arany vagy más tilos áru nem találtatván, az áru' uráé legyen, ellenkező esetben mindazáltal mind ezen pénz, mind a' tilos áruk mind azzal együtt, mi a' szekéren találtatik, a' harminczados által koboztassék el.

A' 16-ik ágazat. Hogy senki, akár kalmár, akár más hazafi, külföldi árukat tulajdon áru' neve alatt behozni, eladni, vagy cserélni, vagy illy czélból külföldiekkal társaságba lépni, az így becsempészett áruk' elkobzásának, és a' királyi felségtől határozandó személybeli büntetésnek terhe alatt ne merészeljen.

A' 17-ik ágazat. Hogy a' kereskedők, minthogy az ország' főpapjaival, báróival és jelesb főembereivel nem rég hozott királyi rendelés szerint mind az országból kivitt, mind az országba behozott áruiktól harminczadot adni tartoznak, némi könnyebbségük végett ezután a' királyi vámhelyeken egész ország-szerte minden vámfizetéstől szabadok legyenek, 's a' királyi vámszedők se lovaiktól, se szekereiktől, se áruiktól vagy egyéb vagyonoktól vámpénzt venni, a' királyi felség' haragjának terhe alatt, ne merészeljenek.

A' 18. és 19-ik ágazat. Hogy senki, akármelly sorsu és állapotu legyen, a' király által forgásba tett akár arany akár ezüst pénzt visszavetni, körülmetélni, vagy máskép meghijányítani, avagy a' nehezebb darabokat kiválogatni ne merje, és ha ki illyesmit tenne, a' királyi jó pénzt el nem fogadó ugyan árujának, vagy áruja' árának veszteségével, a' pénzt körülmetélő 's meghijányító vagy kiválogató pedig mint hamisító országunk' régi szokása szerint mind személyében mind vagyonában bűnhődjék, és ha a' bíró és esküttek illy vétkeket büntetlenül elbocsát-

nának, az első esetben ugyanazon áru' értékével, másodikban pedig a' királyi felség' akaratja szerint lakoljanak. Továbbá, hogy a' pénzhamisítás' bizonyos meggátlása végett minden királyi városban királyi pénzváltó legyen, és azonkívül a' pénz' egy nemét másikra pénzért felváltani, a' felváltott pénz' vesztesége alatt, mindenkinek tilos legyen.

A' 21-ik ágazat. Hogy a' még pénzzé nem vert arany és ezüst' kivitelének meggátlása végett, a' bányamívelők aranyat vagy ezüstöt senkinek nyilván vagy titkon eladni ne merészeljenek, hanem az egész kiásott aranyat és ezüstöt minden hiány nélkül a' királyi kamarának az eddig kiszabott áron átadni tartozzanak; sőt a' külföldről behozott aranyat vagy ezüstöt se legyen szabad másnak, mint királyi pénzkamarásnak, de mégis nem kamarai, hanem folyó áron, eladni. Továbbá hogy senkinek szabad ne legyen aranyat vagy ezüstöt, — a' tulajdon szükségére, vagy is edényre, övekre és fényűzésre szolgáló mennyiséget kivén, — mástól, mint a' pénzkamara' tisztjétől vásárlani, és ha ki e' tilalmakat áthágná, a' vevő ugyan a' vásárlott aranyat vagy ezüstöt, az eladó pedig annak árát azonnal veszze el, az elkobzott érték' fele a' királyi fiscust, fele a' feladót illetvén. Végre hogy próbakövet és olvasztó edényt tartani az aranyműveseken, arany és ezüst-elválasztás' mesterségét pedig űzni azokon kívül, kikre e' munka királyi felség' alatt bízva van, senkinek szabad ne legyen.

A' III-ik decretum ugyanazon 1405-ik évi augusztus' 4-kén Budán költ, 's 16 ágazatból áll. E' rendelményét, melyre bevezetésének előadása szerint okot a' különbféle, néha egymással ellenkező, szokásokból eredett károk szolgáltatának, Zsigmond király szinte bevezetésének tanúsága szerint főpapjainak, báróinak, és jelesb főembereinek, potiores Proceres, gyülekezetében, és tanácslatuk, hatalmok és megegyezésük' hozzájárultával hozta. E' következők pedig egyes rendeletei:

Az 1-ső — 5-ik ágazatban hatalmaskodó tett' büntetése alatt parancsoltatik: hogy a' király' udvarába, táborozásra, 's máshova menő, vagy a' királyt kísérő főpapok, bárók 's nemesek, vagy mások átkelésük' alkalmával az ország' lakosait kárral vagy bántalommal ne illessék; — hogy senki, bár mely méltóságú személy legyen, a' király', királyné, szentegyházak vagy nemesek' birtokaiban a' lakosokat akárminemű tetteikért tulajdon hatalmával meg ne zálogolja; — hogy semmiféle bi-

rák azokon kívül, kiknek arra királyi hatalom adva vagyon, csonkítással ne büntessenek; — hogy senki, akár bírói hatalommal bíró, akár más, rablásokat, vérontást, és másféle hatalmaskodásokat tenni ne vakmerősködjék; — hogy se királyi tisztviselők királyi jószágokban, se városi elöljárók városok' határai közt, se főpapok, bárók, vagy nemesek tulajdon birtokaikban valamelly közembernek jószágát akármelly szín alatt le ne tartóztassák, se le ne tiltassák, e' tételekkel élni csak köz helyen vagy mások' birtokában lévén az ország' szokása szerint szabad. Azonkívül a' mások' birtokán átkelők által okozott károkra nézve a' kártevő személy' rendes bírójának kötelességül tétetik, hogy minden törvényzaj nélkül tüstént elégtételt eszközöljön.

A' 6. és 7-ik ágazatban rendeltetik: hogy ezután az eladandó árunak vesztesége alatt minden adásvevésekben budai mértékek, és vagy száz új denáros vagy pedig arany forintok szerinti számítások használtassanak, minden másféle értékű, néhol divatba jött, forintok jávendőre egészen eltöröltetvén.

A' 8-ik ágazatban külföldi só' lehozása és használása elkobzás' büntetése alatt tilalmaztatik, a' felfüdüzött tilos só' elfoglalása azon birtok' urának birtoka' király' részére történendő elvétele alatt kötelességül tétetvén.

A' 9-ik ágazat rendeli: hogy király ellen hűségtelent, levelesítettet, vagy valamelly büntett' szennyébe kevertet a' rá váró büntetés alatt senki lakába fogadni, vagy akár nyilván akár titkon pártolni ne merjen.

A' 10-ik ágazat a' parasztok feletti igazságszolgáltatás' rendét szabályozza, jelesen: hogy ha kinek valaki' parasztja ellen keresete vagyon, azt törvényesen földesura elejébe terjeszsze, ki ha igazságot szolgáltatni késedelmeskednék vagy nem akarna, őt idéztesse az igazságtétel' megtagadása miatt a' megye' grófjának vagy algrófjának és szolgabírójának elébe, kik a' király' kegyelmének, és hivataluknak vesztesége alatt minden haladék, perzaj és törvényszéki ünnepély nélkül tüstént és rövid eljárás mellett igazságot szolgáltatni köteleztessenek.

A' 11-ik ágazat a' városi polgárok elleni keresetek' bíróságát rendeli el, jelesen: hogy ha kinek, bármelly rendű és méltóságú legyen,

királyi polgárok ellen keresete volna, azt azon város' birája és eskütti-jei, vagy királyi felség által rendelt más elúljárója elébe terjeszsze, és ha ezek az igazságszolgáltatásban késedelmeseek volnának, a' tárnokmesterhez folyamodván, az által szoríttassa őket kötelességük' teljesítésére. Hogy ha pedig a' perlekedők a' városi birák' ítéletével meg nem elégednének, azt a' tárnokmesterhez, és ha ennek ítélete sem nyugtatná meg őket, a' királyi felség' jelenlétébe vihessék orvoslás végett feljebb.

A' 13-ik ágazat az egyházi és világi törvényszékeknek egymás' körébe ereszkedését tilalmazza, 's a' II-ik decretum' 14-ik ágazatával szóról szóra megegyez.

13-ik ágazatban a' király igéri: hogy, ha ki, akár egyházi akár világi személy, jószágában ezután arany-, ezüst-, vagy másféle érczre találánd, olly birtokát tőle, habár az iránt különös kegyelem-levéllal nem bírna is, akaratja ellen el nem veendi, azonban azon feltétel alatt, hogy a' talált érczből járó bányatized' felét királyi fiscusának átadni, és a' nyert aranyat és ezüstöt azon mennyiségen kívül, mellyet talán tulajdon szükségére, ugymint kanalakra, billikomra 's másféle edényre vagy fényüzésre megtartani kívánna, a' királyi kamarának eladni tartozzék, azokat sem az országból kivinni, sem másoknak árulni szabad nem lévén, és ezen rendeletnek akárminő áthágását az itt előadott királyi kegyelem' vesztesége követvén.

A' 14 — 16-ik ágazatok a' szabad sorsu emberek' elköltözhetéséről a' II-ik decretum' e' tárgyról szóló 6-ik ágazatát, a' drávántúliakról szóló 2-ik §-át egyedül kihagyva, szóról szóra ismételvén e' következő új határozatokkal bővítik: hogy a' földesúr jobbágyát akármelly rá rótt 's egy hónap' lefolyása alatt kielégítendő adózás miatt se tartóztathassa vissza, ha azt a' fizetés' határnapjától számított 15 nap alatt rajta megvenni elmulasztotta, és hogy a' miről jobbágyát költözési szabadságnyerés előtt nem vádolá, azért őt későbbben költözésében ne gátolhassa, se kárba ne ejthesse; végre hogy a' megyék' grófjai vagy algrófjai és szolgabirái, a' királynak a' részben rájuk ruházott hatalmával, mindenkit ezen rendelet' megtartására szorítsanak.

Jegyzet. Az eddig előadott decretumait önmaga Zsigmond király is I-só, II-ik és III-ik számmal jeleli Kovachich József Miklós' állítása

szerint *) egy 1424-ki levelében, mellyben a' szabad költözésről tett rendeleteire nézve II-ik decretumának 6-ik, és III. decr. 14-ik ágazatára hivatkozik. Mi egyszersmind arra is tanúságul szolgál, hogy Zsigmond király ezen decretumaiban foglalt rendeleteit mindeneket kötelező országos törvényeknek tekintette.

A' IV-ik decretuma 1411-ik évben Pozsonban költ, a' kamaranyereség- és főpapi dézsmaszedókhez szól, és ezen adózások' kivetését és beszedését szabályozó 6 törvényczikkból áll.

A' bevezetésben, előre bocsátván a' kamaranyereség- és dézsmaszedók' üdvözlétét, előadja a' király, hogy némelly országlakosainak panaszára és kérelmére főpapjaival és báróival ezen örök időre ható rendelményt hozta legyen. E' következők pedig annak egyes határozatai:

Az 1-ső — 4-ik ágazat a' kamaranyereségre nézve rendeli: 1) Hogy a' kamaranyereség' szedői a' kivetett pénz' befizetésekor az azt behozó falunagytól vagy más egyéntől egyebet semmit se vehessenek, mint nyugtatványi váltság' fejében két folyamatban levő denárt. — 2) Hogy egy egész kapura, mellyen szekér ki- 's bejárhat, habár több gazda laknék is a' telken, 30, egy úgy nevezett *verőcsére*, vagyis kis ajtóra pedig 15 új denárnál többet ne rójanak. — 3) Hogy a' falunagyra, munkásokra és olly cselédekre, kik urok' kenyerén élnek, kamaranyereséget ne vessenek. — 4) Hogy a' fizetés' határnapja után hátramaradt tartozást a' kamaranyereség' grófja vagy annak tisztje tulajdon hatalmával behajtani ne merészelje, hanem csak a' megye' grófja, vagy algrófja és szolgabirái' segedelmével.

Az 5-ik, 6-ik ágazat pedig a' dézsmára nézve parancsolja: 1) Hogy a' dézsmaszedók ne tulajdon becsülésök szerint határozzák meg a' kepék' számát, hanem a' gazda vallja azt keresztfára tett esküje alatt be, és ezen valláson megnyugodni tartozzanak. — 2) Hogy a' meg nem adott dézsmát ne a' megye' grófja vagy algrófja' segítségével, hanem, előre bocsátván az egyházi törvény szerinti intést, egyházi büntetésekkel vegyék meg.

*) Lásd Notitiae praeliminaries ad Syllogen Decretorum Comitum munkájának 119. lapját.

Az V-ik decretuma 1435-ik évi martius' 12-kén az eredeti példányok szerint nem Budán, mint törvénytárunkban tétetik, hanem Pozsonban a' királynak függő hiteles új pecsége alatt költ, 's költének napját tekintve a' VI-ik decretum után, melly négy nappal előbb adaték ki, kellene állania.

Ezen egész rendelmény, mellynek határozatait 1-ső és 2-ik ágazatának tanúsága szerint Zsigmond király országunk' főpapjai-, bárói- és nemeseivel hozá, 9 cikkelyben a' táborozás' kötelességének, és haza' védelmének szabályozásával, és a' táborozás alatti kihágások' boszulása' módjának elhatározásával foglalkozik. Jelesen

Bevezetésében és 1-ső ágazatában Zsigmond király a' határvárak és városok' megerősítését, 's élelmi és másféle szükséges szerekkel ellátását és védelmezését tulajdon költségén eszközteni igéri, de mindazonáltal azon világos kifejezéssel: hogy ha az ellenség olly erővel tenné megtámadását, mellynek visszaverésére a' királyi had' ereje elégtelennek látszatnék, akkor az oda rendelt főpapok, Praelati deputati, zászlóaljaikkal, *banderia*, és fegyvereikkel a' bevett szokás szerint, valamint szinte az oda rendelt vármegyéknek grófjaik is az ország' báróival, főembereivel és nemeseivel, és azoknak fegyveres népeikkel együtt, országos táborozás' módjára, a' király' zászlója alá seregelve segedelműl lenni tartozzanak. Ezek után rendeltetik:

A' 2-ik — 5-ik ágazatban: hogy minden országos táborozás' hirdetésekor minden országbáró, fő ember és birtokos nemes uradalmi' mennyisége szerint, t. i. minden 33 telkes jobbágytól egy, és száztól három tegez, vagyis kézíjjal, tegezzel, karddal és csákánnyal ellátott lovast magával hozni, a' kisebb birtokosok pedig jobbágyaikat másokéival egybe számítván minden 33 jobbágytól egy, hasonlóan felfegyverzett, lovas vitézt küldeni, végre a' jobbágytalan nemesek, — az öregség vagy másféle tehetetlenség által felmentetteket, és az egy kenyéren élő osztozatlan atyafiakat, kik közül csak egy tartozzék táborozni, kivévén, — tehetségük szerint felfegyverkezve megyés grófukkal egyenként személyesen megjelenni tartozzanak, egyébiránt szabad levén a' főpapoknak, báróknak és hatalmasb nemeseknek tulajdon váraik' őrzésére, és nemes lakaik' fényének fentartására nőjeik és család-jok mellett néhány fegyvereseket oda haza hagyni.

A' 6-ik ágazatban. Hogy a' jobbágyok' számátóli fegyveresállítás' pontos létrehozása végett minden országos táborozás' kihirdetése' alkal-mával a' nemesség' közönsége által mindenik megyében egy közepszerű nemes választassék, ki a' szolgabíróval mind a' királynak és királyné-nak, mind a' báróknak és nemeseknek jobbágyait összeírja és egybeszá-mítsa, ezen jegyzék' egy mását a' megye' grófjának átadni tartozván.

A' 7-ik ágazatban. Hogy azoknak, kik a' táborozásról elmarad-nának, vagy arra későn érkeznének, vagy végezete előtt haza térné-nek, minden jóságaik foglaltassanak le, és azoknak sorsa felett a' ki-rály főpapjaival és báróival határozzon.

A' 8. és 9-ik ágazatban. Hogy a' táborozók mindent, mi akár sze-mélyeiknek, akár lovaiknak élelmére szükséges, legelőn, fán és vizen kívül, a' megye által mérséklendő áron megfizetni tartozzanak, és ha kinek kárt tennének, annak mennyiségéről a' megye' grófja és szolgabi-rái a' megkárosodott nemesnek ugyan tulajdon egyedűli, a' nemtelennek pedig, két tőszomszédjával letett esküje szerint tanúlevelet adjon, melly-nél fogva a' kártékony táborozó a' király' ítélőszéke által kármegtérítés-re, és ha erőszakoskodás közbe jött volna, hatalmaskodás' büntetésére is kárhóztassék.

Egyébaránt ezen decretumra nézve itt még e' kettő is megjegy-zést érdemel: 1) Hogy e' decretum a' hatodikkal valószínűleg ugyanazon egy országos gyűlésben hozatott, és csak külön egészet tevő nagyzerű tartalma miatt adatott attól külön választva ki; ezen valószínűséget tá-mogatja mind azon csekély 's csupán négy napi időkülönbség, melly e' két decretum' költe között létezik, mind pedig azon környülállás, hogy a' király VI-ik decretuma' bevezetésének tanúsága szerint csak akkor térvén hosszú utazásából vissza, két országos gyűlést nem is tarthatott. — 2) Hogy ezen közrendelményre 's decretumra tárgya' azonságának tanúsága szerint Zsigmond királynak azon országos, és különösen csehek, bos-nyákok és törökök elleni táborozás' szabályozása feletti írásba foglalt, 's Kovachich urak által *Regestrum exercituationis anni 1483.* czíme alatt közre bocsátott 's 38 czíkkre osztott *) tervezete szolgáltatott alkalmat,

*) Lásd Kovachich Supplem. ad Vest. Comit. I. köt. 374., és Sylloge Decr. Comit. I. köt. 416—440. lap.

mellyet, a' csehek és bosnyákok által elfoglalt némelly tartományrészeket visszaszerezni óhajtván, hazánktól távullétében alcancellárja által minden megyének azon célból megküldetni parancsolt ^{a)}): hogy a' nemesség megyénként összegyülekezvén, az abban foglalt nézeteket fontolná meg, és azután mindegyik vármegyének nemesei keblökből néhány egyedet határozataiknak előadásával megbízva az ország' főpapjai és bárói' gyűlésébe küldenének e' tárgyban teendő véghatározatok végett.

Ezen tervezet, jöllehet maga Zsigmond sem kívánt nekie kötelező erőt tulajdoníttatni, mégis törvénytudományunkra nézve nem csekély érdekekkel bír, részint mivel az 1500-ki 22-ik, valamint az 1518-ki báchi 3-ik törvényczikkely is rá hivatkozik, és a' fegyverések' tartása' terhet a' főpapok és egyházi személyek által úgy kívánja viseltetni, mint abban kijelelve vagyon, részint mivel sok találtatik benne, mi törvényünk' régiségeire nézve említést érdemel: jelesen hogy az ország' határszélei' védelmének terhe főleg és rendesen a' királyi és királynéi felségeket, és a' főpapokat és más egyházi személyeket jövedelmeiknél fogvást érdeklé ^{b)}); — hogy azelőtt az ország' rendei országos táborozáskor csak 15 napig szoktak a' seregnél maradni ^{c)}); hogy Dalmát-, Horvát-, Kún-, és Bolgárországok, 's Ráma, Szervia, Galiczia és Lodóméria Zsigmond által egyaránt Magyarország' bekeblezett országainak, regna incorporata, neveztetének ^{d)}); hogy a' bosnyákok és csehek akkoron Magyarország' részeiből sokat elfoglalva tartának ^{e)}), 's hogy e' tervezetben egyenként feljegyezve találjuk azon főpapokat és országnagyokat, kik akkoron egész zászlóaljjal, banderiummal, kik ismét 100, 400, vagy 1000 lovas-sal, 's 50 vagy 25 lándzsással táborozni köteleztetének ^{f)}).

^{a)} Lásd 1., 11., és 24-ik cikkelyeit.

^{b)} Lásd bevezetését.

^{c)} Lásd 9-ik és 20-ik cikkelyeit.

^{d)} Lásd bevezetését és 27-ik cikkelyét.

^{e)} Lásd most érdeklött 27-ik cikkelyét.

^{f)} Lásd 30—34-ik cikkelyeit, mellyek' előadása szerint az erdélyi vajda és a' székelyek' grófja két két, a' horvátországi bán, a' korbáczai, czetini, és segniai grófok, a' slávoniai bán, az auránai perjel, az esztergomi és kalocsai érsekek, a' zágrábi, pécsi, váradi, chanádi, erdélyi 's egri püspökök egyegy zászlóaljat, 's banderiumot, a' machói és maróhi bánok, és Ze-

A' VI-ik vagyis úgy nevezett nagyobb decretuma Pozsonban 1435-dik évi majus' 8-kán teljes privilegium alakú levél-formában költ, 's 24 törvénczikkelyre terjed.

Bevezetésében előadja a' király, hogy minekutána romaiak' királyává először ugyan Aachen, azután Milano városában megkoronáztatván, és Romában IV. Eugén pápától a' császári infulákat illő ünnepellyel felvevén, és Olasz- és Németországot bejárván, hosszas távulléte után Magyarországba, mellyben azalatt a' köz béke több bántalmak és hatalmaskodások által gyakran megzavartaték, visszatért volna, legelőször Pozsonban széket foglalván, országunk' hozzá sereglett hű főpapjaival és báróival az ország' minden vármegyéiből összeseregrendő nemeseknek gyülekezetét egybehívatta, és ezen főpapok, bárók és az egész ország' testületét, a' jelen nem levők' teljes hatalmával képviselő ország' nemesei' egyetértő kíváratával, tanácsával és megegyezésével az igazság' mindenkinek egyenlő kiszolgáltatása, és az ország' minden rendű lakosai' békes állapotba helyezése végett következő rendeleteket, és örökre kötelező törvényeket hozta legyen:

1-ső ágazat. Hogy a' perlekedőknek részrehajlatlan igazságszolgáltatás iránti megnyugtató végett, minden országos, 's tartománybeli vagy megyei bírák, és azoknak helyetteseik és ülnökeik hivatalba lépésük' alkalmával az ezen ágazathoz kapcsolt forma szerinti bírói esküt a' királyi felségnek vagy megbízottjainak kezeibe letenni tartozzanak.

2-ik ágazat. Hogy szolgabírák az egész megyebeli nemesség által nagyobb birtoku 's jelesebb nemések közül választassanak, és a' megválasztottak ezen hivatalt, — kivevén, ha másféle hivataluk vagy fontos okok miatt a' megyében állandóan nem lakhatnának, — 25 gíra büntetés alatt elfogadni, és ismertető pecsétnyomóval ellátva, legalább egy évig viselni tartozzanak, azután mindazáltal ötödik évig ugyanazon hivatal' újonani felvállalására nem kényszeríttethetvén. — E' törvénczikkely tanusítja, hogy a' megyebeli bírói hivatalviselés e' korban a' nagyobb birtokú nemességet terhelő kötelességnek tartaték.

berniki Mathkó ezer ezer lovasokat, a' bosnyai püspök 100 lovas, a' veszprémi és győri püspökök egyenként ötven, a' szentmártoni apát huszonöt lándzsást kötelesek voltak tartani.

3-ik ágazat. Hogy a' megyei törvényszéki birságoknak birót illető része a' megyei gróf és szolgabírák között két egyenlő részre osztassék fel.

4-ik és 5-ik ágazat, mellyekben a' szegényebbeknek hatalmasbak általi elnyomatások' megzabolázása végett azon új rendelés tétetik: hogy, ha ezután birtok- vagy föld-elfoglalások, ingó vagyon-elvételek, megzabolások, vagy másféle hatalmaskodó tettek történnének, a' kárt vagy bántalmat szenvedő a' királyi felségtől parancsoló levelet kérjen, melly-nél fogva a' tett' színhelyéül szolgált megyének grófja és szolgabírái a' tő- és határszomszédokat a' perlekedő felekkel egyetemben, a' királyi levélben kijelölt büntetés alatti megjelenésre kikiáltott gyűlés' (Proclamata Congregatio) alakjában tartandó törvényszékek elébe összehíni, és az összesereglett tő- és határszomszédoktól a' kérdésben forgó tett' valóságát az illető káptalan vagy convent' bizonyosságával eskü által kinyomozván, és a' panasz' alaposságáról meggyőződván, a' panaszló felet jószágainak birtokába tüstént visszahelyezni, és abban megtartani, az elvitt ingójavakat pedig azonnal visszaadni tartozzanak. — Továbbá hogy egyszersmind a' perlekedő feleket, a' káptalan vagy convent' bizonyosságával együtt kiadandó, és az egész ténynek rendét a' tanúskodók és birtokok' neveivel egyetemben magában foglaló birói levelök mellett, az elkövetett hatalmaskodás feletti végitélettel végett a' királyi felségnek, 's nádorának, vagy ítélőudvari birájának elébe bizonyos határnapra idézzék, és az ügyet átküldjék; hol a' király vagy más megkeresett biró minden további határidőadás és perfolytatás nélkül, az ellenfél' meg nem jelenésére sem ügyelve, fejre teendő esküt határozni, és azután végitéletet hozni tartozzék; — a' perlekedőknek mindazáltal az egyezkedés országunk' régi szokása szerint, és pedig a' birónak megkeresése, és birság-fizetés' terhe nélkül, mindenkor szabadon maradván.

Ugyanezen eljárás-módot parancsolja a' törvény a' megye' szolgabírái és nemesei által megtartatni a' bárói vagy más királyi hivatalt viselő országnagyok vagy megyés grófok ellen is, ha azok hivatalaik és birói hatóságuk alatt levőket akár önmagok akár helyetteseik által kártétellel vagy bántalommal illetnék.

Végre a' király kötelezi magát, hogy, ha illy főhivatalosok ellen a' hatalmok alatt álló egész közönség zajt ütne, a' megye' szolgabiráinak,

nemeseknek, és a' káptalan vagy convent' bizonyosságának írásba foglalt előterjesztésére, tulajdon személyében vagy különös megbízottai által illendő igazságot szolgáltatni fog.

6-ik ágazat. Hogy, ha a' királynak, királynénak, főpapoknak, báróknak, vagy nemeseknek várnagyaik vagy másféle tisztjeik urok' várából vagy hivatalából azok' erőbatalmával károkat vagy bántalmakat tesznek, urok minden illy kár' tételére tulajdon javaiból eleget tenni, és azonkívül magát az illy tettekrei parancsadás' gyanujától illő eskü által kitisztítani tartozzék, egyébaránt feljogosítva levén a' marasztalás' terhét bünsz tisztviselőjén megvenni, annak erejéig vagyonát lefoglalni, sőt személyét is, míg eleget nem teszen, letartóztatni.

7-ik ágazat a' birságvételekről. Hogy világi bírák ítéleti terheket vagyis birságokat nádori gyűléseken, vagy király által különösen megbízott bíráktól tartandókon kívül csak következő esetekben vehessenek: 1) Ha ki jobbágyát, minekutána költözési szabadságot kérvén, tartozásait lefizette, erőszakkal visszatartóztatja, kit a' megye' grófja szolgabíráival, míglen jobbágyának kárát meg nem téríti, és őt el nem bocsátja, mennyiszor szükséges, három gira birságra szoríthat. — 2) Ha ki másnak költözésre szabadságot nem kért jobbágyát erőszakosan elviszi, vagy az így elvitt, avagy önkényt jobbágyot arra felszólítva vissza nem adja; melly tetteknek mindegyike három gira birságot vonz maga után. — 3) Ha valaki azéksértést elkövet; ki 25 girával bünhődik. — 4) Ha ki általa befogott gonosztevőt szántszándékkal elbocsát; kit a' megyés gróf a' gonosztevő' díjával büntethet. — 5) Ha valamely falu kamaranyerességi tartozását kitűzött határnapra le nem fizeti. Illy falut a' megyés gróf 3 girával kötelessége' teljesítésére szorítani tartozik. — 6) Ha valamely falu papi dézsmáját az isteni szolgálat' egy hónapi eltöltése után sem adja meg. Itt falu is három girával szoríttatik tartozása' teljesítésére a' megye' grófja által. — 7) Ha ki a' megyebeli nemesek közül kikiáltott gyűlésre királyi levél mellett meghivatván arra meg nem jelenik. Az illy nemes azonnal 3 girába marasztaltathatik. Végre — 8) a' nádor, a' király' ítélő udvari bírása, valamint szinte az országnak akár egyházi, akár világi más rendes bírái is az előttük lefolyó perekben összegyűlt ítéleti terheket végítélet után mindenkor tüstént megvehetik.

8. és 9-ik ágazat a' király' embere és hiteles hely' bizonyosága általi eljárásokról. Hogy illy eljárásokra káptalanokból ugyan kanonokok vagy legalább hivatalviselők, conventekből pedig felszentelt papok küldessenek, és kötelességök' hűséges teljesítésére megesküdtessenek, a' király' embere pedig tudósítástételkor tegye le azon káptalan vagy convent előtt esküjét. Továbbá hogy a' káptalan vagy convent hamis eljárást, vagy tudósítást tevő bizonyosága' hűbérét, ha volna, veszze el, és holtiglan börtönbe zárassék, a' király' embere pedig, ha birtokbeli iktatásban, 's határjárás- vagy vizsgálásban hamisan tenné eljárását, mint eskütoró fejét és minden jószágait veszítse. Azután hogy a' királyi vagy másféle birói levélben király' emberének kijelelt nemes illy levél mellett felszólíttatván, az eljárás' terhét felvállalni vonakodnék, a' megye' grófja által azonnal megveendő 3 girába marasztaltassék. — Végre hogy birtokbeli iktatások és határjárások vagy vizsgálatok másképp ne történjenek, mint a' tő- és határszomszédok' törvényes egybehívásával, és az eljárásról adandó levélben a' jelen volt tő- és határszomszédok névszerint elősoroltassanak.

10 — 12-ik ágazatok a' káptalanok és conventek, 's királyi ítélőudvar, és kir. cancellaria által kiadatni szokott levelek' váltságainak jegyzékét foglalják magokban.

Itt a' 10-ik ágazatra nézve megjegyzést érdemel: — a) Hogy abban néhány levélfajtának háromféle, úgymint privilegium alakú, nyílt, és zárt kiadásaiak említettnek. — b) Hogy 12. §-ának tanúsága szerint a' főbenjáró ítéletbe marasztalt ember' biróilag elfoglalt jószágainak egy tizedrésze régi szokás szerint az eljáró káptalant illette. — c) Hogy a' káptalan vagy convent' segrestyéjében őrizetre letett pénzekben kilencz- és tizedrészét a' letételre okot adó félnek rovására lehúzhatja.

13 — 16-ik ágazatok a' letartóztatásokról. Hogy adósság vagy bántalom miatt valakit önmaga vagy osztályos atyafia' jószágában senki le ne tartóztasson, 's ha az tenné, 3 girával bünhődjék, és más három girával a' letartóztatást megszüntetni kényszeríttessék, sőt hogy közhelesen is a' helység' birája csak úgy engedje meg a' letartóztatást, ha a' panaszló vármegyei birói vagy más hiteles levéllel hebizonyítja, hogy a' letartóztatandó ellen annak földesurától, vagy helybeli birájától igazságszolgáltatást kért, és az tőle vagy ok nélkül megtagadtatott, vagy

végrehajtás által nem teljesítettett; ellenben hogy ezek bebizonyúlván a' közhelybeli bíró a' letartóztatónak ellenfele' tüstént lefoglalandó vagyonából, és az elégséges nem levén, személyes letartóztatása által elégtételt szolgáltatni tartozzék, 's másképp annak egész kárát és koresetét magából kielégíteni köteles legyen. Továbbá hogy ezen rendelés a' király és királyné' városaiban és egyéb birtokaiban is megtartassék, a' birságok' megvétele a' tárnokmestert vagy a' vétkeseknek másféle elűljáróit illetvén. Végre hogy a' közhely' bírója eljárásáért a' megmarasztalt félen 40, és ha csak a' falunagy bíráskodott volna, 12 denárt vehessen.

17 — 20-ik ágazatok a' magonszakadottak' jószágairól. Hogy ha valaki leány gyermeket és özvegyet sem hagyva magonszakadván bizonyos nem volna: vajjon királyi jogot, vagy pedig valamelly férfiági atyafiakat vagy leányági utódokat illetők legyenek jószágai? illy esetben a' megye' grófja, szolgabirái, és összesereglett nemesei által a' közepszerű nemesek közül választassék valaki, ki a' megholtnak jószágait, azoknak szokott jövedelméből mérséklett költségeket tehetvén, számadás' terhe alatt addiglan kormányozza, míg azoknak megürültsége 's leháramlása a' király' udvari ítélőszékén kihirdettetik és hogy ezen kihirdetés megtörténvén mindazok, kik a' jószágokhoz igényt tartanak, jogaikat a' király' ítélőudvara' birái előtt mennél előbb, legfeljebb a' harmadik ünnepnyolczadi törvényszakon előterjeszteni és bebizonyítani tartozzanak; mit ha teljesítnének, az érdeklett bírák őket tetteleg azon jószágok' birtokába iktattassák, ellenkező esetben pedig azokat a' királyi jognak ítélik, és ha ki irántok tovább valamit igénylene, azokat a' király' kezeiből törvény' útján követelje.

Ha pedig a' fiúörökös nélkül elhalt nemes, jószágaiban özvegyet vagy leány gyermeket hagyott maga után: ezeknek kezeiből az elholt-nak jószágai előbb el ne foglaltassanak, mintsem a' valóság az iránt, vajjon a' jószágok' öröksége leányágot illető-e, vagy nem? kellőleg ki-nyomoztatnék, és ha a' jószágok azt nem illetni taláztatnának, az özvegy ugyanazok' birtokából előbb ki ne zárassék, mintsem a' királyi felség vagy kikre a' jószágok háramlanak, őt hitbére és menyasszonyi jogaira nézve ki nem elégítik, a' leány gyermekeknek pedig férjhezmenetelükig az atyai ház az atyai jószágok' negyed részével országunk' régi szokása szerint leányinegyed' fejében szakasztassék ki, és birtokul adas-

sék, férjhez menvén pedig a' leányok leánynegyedi jogaikra nézve pénzben elégíttessenek ki; kivevén ha valamelyik közülök birtoktalan emberhez, de mégis testvéreinek vagy azon atyafiainak megegyező akaratjával menne férjhez, kikre a' leánynegyedi jószágnak vissza kellene szállania, melly esetben a' leánynegyedi jószág nekie örökjoggal meghagyandó.

21-ik ágazat. Hogy a' király' pártfogói joga alatt álló érseki, püspöki, és másféle egyházakat, vagy azoknak birtokait, dézsmáit, és jövedelmeit azon grófok, bárók, vajdák, 's más királyi hivatalosok, kiknek hatóságaik' körében léteznek, királyi különös parancs nélkül elfoglalni, vagy magokat azokba avatni ne merészeljék.

22. és 23-ik ágazatok a' vámok' mérsékléséről. Hogy mind a' vámszedők által elkövetettni szokott visszaélések' megfékezhetése végett minden vármegyében nádor vagy király' megbízottja által tartandó nádori gyűlésekben a' gyűlés' eskütt ülnökeitől tudassék ki az azon megyebeli igaz vámhelyeknek száma és helye; azután mutattassanak elő az illy vámhelyek' birtokosi által a' vám' eredeti megállapításának oklevelei, és a' vámpénznek azokban meghatározott mennyisége folyó pénzre változtatván úgy mérsékeltessek: hogy se a' vámtulajdonos' igazságos jövedelme meg ne csonkíttassék, se a' vámfizetők feleslegesen ne terheltesse; a' hol pedig eredeti vámalapítási levél nem léteznék, vagy a' vámpénz' mennyiségét ki nem jelelné: ugyanazon eskütt ülnököktől nyomoztassék ki, mekkora vámpénz szokott legyen legrégibb időben, mellyre az emberek visszaemlékeznek, mindegyik vám' terhe alá vetett árutól vétetni, és ezen régi vámpénz kulcsúl vétetvén, igazíttassék el folyó pénzben a' fenn előadott mérséklés szerint a' vámpénz' mennyisége. Továbbá hogy nyomoztassanak ki a' hamis utak, és melly távulságra szokták legyen az útasokat azoktól eltiltani a' vámszedők, és ezekre nézve is igazságos határozat tétessék. Végre hogy a' vám-igazsággal bírók hídjaikat és kompjaikat jó karban tartsák, 's őket ezen kötelességük' teljesítésére a' megyés grófok fenn érdekllett köz gyűlésben rendelő büntetéssel szorítsák.

25-ik ágazat. Hogy király és ország ellen hívségteleneket, nyilvános, főleg levelesített tolvajokat és másféle gonosztevőket senki lakába vagy birtokába befogadni, segíni 's pártolni a' pártolt gonosz-

tevő' büntettének büntetése alatt ne merjen, a' határszéli bárókat és várnagyokat egyedül kivévén, kik a' határszéli várakba királyi kegyelem' megnyerése idejéig akármelly gonosztevőket, a' hűségtelenkedőkön kívül, büntetlenül befogadhatnak.

V. *Zsigmond királynak törvénykönyvünkben nem létező decretumairól.*

Zsigmond királynak itt előadott, törvénykönyvünkben létező, közbocsánati levelén, és 6 decretumain túl azon kívül is bírunk: 1) Egy még előbbi, úgymint 1401-ik évi Pápán Simon-Judás előtti napon költ általános közbocsánati levelével ^{a)}, mellyben keresztfára tett eskü alatt ígéré: hogy akárki által azon napig elkövetett mindennemű bántalmakat örökre megbocsát, egyedül csak a' királyi jövedelmeknek pártütő főpapok és világi nagyok' rendelése nélkül történt károsításait kívánván megtéríttetni. — 2) Néhány decretumaival. Jelesen

I. Azon 1404-ik évi husvét utáni vasárnapon Pozsonban költ decretumával ^{b)}, mellyben azon már tűrhetlenné vált sokféle rosszak' elhárítására, mellyeket az apostoli szék' leveleivel ellátottaktól (*Bullati*), és annak hatalmával élőkől mind önmaga a' király méltóságátóli megfosztásra czélzó merények által, mind pedig az ország' minden rendű lakosai régtől fogva, de kiváltképen azon zavargó időkben szenvedtek, és még akkor is szenvedének, az ország' főpapjaival, báróival, főembereivel, vitézeivel, nemeseivel és közönségeivel (*Vniversitates*) tartott érett tanácskozás után a' szent korona' jogánál és királyi hatalom' teljességénél fogvást, felségsértés' büntetése, következőleg egyházi hűbér- és mindennemű vagyon-veszteség alatt parancsolja és rendeli: hogy ezután az apostoli széknek vagy követjének, és más főpapoknak levele mellett, király' különös megegyezése nélkül, senki semmiféle egyházi hűbért és hivatalt el ne fogadhasson, és ha azon zavargó idők alatt elfogadott volna, meg ne tarthasson; továbbá hogy megürült vagy ez után megürülendő akármiféle egyházi hűbéreket, úgymint mellyeknek betöltését, és elajándékozását a' királyi felség magának fentartja,

^{a)} Lásd Kovachich *Vestigia Comit.* 194—196. lapjait.

^{b)} Lásd ugyanezen munkának 199—203. lapjait.

— az egyház-pártfogói joggal bíró világi nemeseket kivén, — a' királyi felségen kívül senki, akármelly méltóságu főpap vagy egyházi személy legyen, betölteni vagy rólok rendelkezni ne merészeljen. Végre hogy senki az egyházi személyek közül semmiféle akár egyházi hűbéret, akár peres ügyeket érdeklő levelet az apostoli széktől és annak követjeitől vagy tisztviselőitől király' különös engedelmé nélkül elfogadni, kihirdetni, vagy végrehajtani ne merjen. És ezen rendelményét a' király illó helyeken és épületekben kihirdettetni is parancsolja.

II. Az 1427-ik évben Brassó városában költ, 's 9 ágazatra terjedő decretumával ¹⁾, mellyben Zsigmond király, mint bevezetésében előadja, az ország' egyházi és világi lakosainak a' táborba menők' kártételei feletti gyakor panaszára főpapjaival és báróival tartott érett tanácskozás után rendeli:

1-ső ágazat. Hogy, ha a' táborozók szükséges élelmi szereket erőszakosan vagy áruk' megfizetése nélkül elvonnának, a' megkárosodott emberek falunagyjokkal együtt káruk' mennyisége felett két szolgabíró előtt esküt letevén, ezek nekik a' megye' grófjának és önmagoknak pecsétjük alatt arról tanúlevelet adjanak, mellyel a' király' udvarában ítélő országos bírák törvényszéktartás' idején megkerestetvén, azonnal minden további bebizonyítás nélkül az abban kijelelt károknak, és a' károsodottak' lelkiismeretesen mérséklendő költségeiknek megtérítése iránt ítélőlevelet adni, 's ítéletök' végrehajtását az illető vármegye' grófjának meghagyni tartozzanak, ez pedig a' végrehajtást tüstént eszközteni köteles legyen.

2-ik ágazat. Hogy azok, kik másféle tárgyakra 's nagyobb értékű állatokra nézve követnének el károsításokat, a' király' udvarában ítélő bíró elébe idéztetvén, ha meg nem jelennének, vagy megjelenvén büntetüket elismernék, azonnal, ha pedig a' károsítást tagadnák, az illető vármegye által teendő tanúvallatással bebizonyítás után, a' kárnak négyszeres megtérítésére ítéltessenek.

3-ik ágazat. Hogy azok, kik nagyobb büntettet, emberölést aszszony- vagy szúzrablást, egyházfeltörést, nemesház-megtámadást követnének el, a' megkárosodtak által tétetendő három tanúvallatás mellett urok'

¹⁾ Lásd Kovachich Supplem. ad Vestig. Com. I. köt. 328—337. lap.

lakáról király' ítélőudvarába bizonyos ünnepnyolczadra idéztessenek, és ha ott megjelenvén magokat ártatlanoknak állítanak, a' büntett' bebizonyítása az illető vármegye' nemeseinek tanúságtételére utasíttassék; ha pedig meg nem jelennének, azonnal főbenjáró ítéletbe marasztaltassanak, és kézre nem keríttethetvén, uraik tartozzanak díjaikat lefizetni, 's a' károkra és bántalmakra nézve elégtélelt adni.

4-ik ágazat. Hogy mind ezen esetekben, ha a' károsítók ismeretlenek vagy távullakók levén meg nem idéztethetnének, elégséges legyen az idézést azon úrnak lakásáról megtéetni, kinek nevében vagy zászlója alatt táborozának, és ez tartozzék nekik az idézést tudtokra adni.

5-ik ágazat. Hogy ha valamelly táborban létező báró fegyveresei által tett károk miatt igazságtételért megkértevén elégtételt nem adatna, a' károsodottak azt magán a' bárón követelhessék.

6-ik ágazat. Hogy a' táborozók nyári vagy más jó időben mezőn szálljanak meg; füvet azonban a' legelőn, sőt ha ott nem lenne, kaszálás előtt a' réteken és kaszálókon is, továbbá tüzelőt, és téli időben szálást, akár kevesen akár sokan legyenek, tőlök megtagadni ne lehessen, lekaszált szénát csak pénzen követelhetvén.

7-ik ágazat. Ez meghatározza a' táborozóknak szükséges élelmi szerek, zab, árpa, rozs, széna, kenyér, lúd, csirke, malacz, bárány, 's tojások' árát, — az ökrök, nagyobb disznók és szalonna' árát szabadegyezkedésre hagyván, a' halra, hüvelykes veteményre, húsrá, sajtra és vajra nézve pedig a' folyó árt állapítván meg.

8-ik ágazat. Hogy hol elég hazai só vagy on, külföldit adni-venni szabad ne legyen, 's a' vevő ugyan a' sóval vagy árával bűnhődjék, az áruló pedig először a' sót, másodszor a' sóval együtt kocsiját és marháját veszze el, harmadszor pedig személyében letartóztatván, a' sókamara' tisztjéveli egyezkedés szerint lakoljon.

9-ik ágazat. Hogy a' királyi sótól, míg király' neve alatt vitezik, valamint a' táborozókétól is, sehol vám ne vétessék; ellenben mi-helyest akár királyi akár másféle sókereskedő' kezébe kerül, az attól azonnal vámot adni tartozzék.

III. Végre hozzánk jutottak egyes oklevelekben említve az 1397-

dik évi temesvári országos gyűlésben ^{a)}), — mellyre minden főpapok, apátok, prépostok, országnagyok, és mindenik vármegyéből nemes társaik által meghatalmazandó négy nemesek, és a' dalmáciai városok' követei is sz. Mihály' napjára meg valának hívatva ^{b)}), — köz egyetértéssel hozott, de még eddig egész terjedelmében fel nem talált decretumnak néhány határozatai is, jelesen: hogy a' király minden olly adományokat visszahúzhasson, mellyeket az előbbi lázadások alatt akár a' lázadóknak magoknak tőlök féltében, akár a' lázadókkal kibékülést közbenjárásuk által eszközölőknek szolgálataikért tett ^{c)}); — hogy a' király által elzálogított minden várak, városok, és birtokok, a' záloglevelek érvénytelenekké nyilvánítatván, királyi kézre bocsáttassanak vissza ^{d)}); — végre hogy a' király a' slavóniai nemeseknek Lajos király alatt élvezett szokásait és szabadságait levélbe foglalja, és megerősítse, melly szabadságoknak egyike az volt: hogy a' slavóniai nemesek magoknak jegyzőt választhassanak, kinek joga legyen a' slavóniai megyés grófok' törvényszékén hozott minden ítéleteket azoknak pecségeik alatt hitelesen kiadni, a' nélkül mindazáltal, hogy birtokörökítő leveleket kiadhatna, vagy nemesek' ügyeit a' megyés gróffal szolgabírák' jelenléte nélkül ítéldhetné ^{e)}).

Zsigmond királynak, ezen részint törvénykönyvünkben foglalt, részint azon kívül találtató törvénylevelei' gondos áttekintéséből kivilág-

^{a)} Lásd Zsigmond királynak Kanizsai János esztergomi érsek és testvérei' részére tett minden adományait megerősítő 1397-ki levelét Fejér Okgy. X. köt. II. dar. 438—453. lapjain.

^{b)} Tanúsítják ezt egy részint Zsigmond királynak a' Kanizsaiaknak részére költ most említett levele, más részint pedig a' traguriak' ezen országos gyűlésre küldött követeinek utasítása. Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 435. lapján.

^{c)} Lásd ismét Zsigmond királynak Kanizsai János érsek és testvérei' részére költ itt előidézett levelét.

^{d)} Lásd Zsigmond királynak azon 1398-ki levelét, melly által Ozol várát, minden hozzátartozandóival együtt 17000 darab aranyért Miklós vegliai és modrusi grófnak azon nyilatkozással elzálogította: hogy ezen elzálogítás' erejének a' temesvári országgyűlésnek elzálogított városok, várak és birtokok' király' kezére visszabocsáttatásáról tett rendelete ne árhasson. Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 546. l.

^{e)} Lásd Gara Miklós, Dalmát-, Horvát- és Slavóniaországok' bánjának a' slavóniai nemesek' ezen szabadsága felett költ 1398-ki függő pecsétetes levelét. Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 622—624. lapjain.

lik: hogy, habár az ország' köznemesei köz törvényhozásbani küldöttjeik általi részvételre e' korban néha meghívtak, 's abban valósággal részt vettek is, részvételök mindazáltal törvénykönyvünkbeli első négy decretumainak, úgymint csupán országunk' főpapjai, bárói, és más főembereivel hozottaknak tanúsága szerint, elkerülhetlenül szükségesnek még nem tartaték; mit az ország' rendei' 1386-ik évi fenn előidézett határozatai' töredékének 1-ső cikke is némiképen elismer.

Némellyek e' korban már a' királyi városok' köz törvények' hozásábani részvételének nyomára is akarnak akadni, jelesen Zsigmond' király II-ik törvénylevelének bevezetésében. Azonban a' városok' követeinnek Zsigmond király általi itt említett összehívását köz törvényhozásbani részvételnek tekinteni épenséggel nem lehet, részint mivel a' városok' követei, ugyanazon bevezetésnek világos szavai szerint, csak azért hívtak egybe, mert a' király némelly városokat falakkal körülvetetni, 's némelly királyi helységeket városi szabadságra emelni, és a' közöttök divatozó szokások közöl némellyeket, mellyek inkább visszaélések valának, eltörölni, másokat módosítani vagy megjobbitani kívánván, kérelmeiket, felvilágosításaikat, véleményeiket, panaszaikat, 's önmagok' dolgaikban tanácslataikat hallani akarta, részint mivel a' király által nemcsak a' királyi városoknak, hanem a' király' mezővárosai és szabad faluinak követei is meghíva valának, részint mivel a' király ezen decretumában foglalt határozatait egy részint merő királyi hatalommal, más részint, a' 17 és 20-dik cikkeek' tanúsága szerint, az ország' főpapjai, bárói és más főemberei' megegyező akaratjával tette, 's a' városok' követeinek határozattételbeli közössége, 's részvétele sehol, sőt tanácslatuknak tekintetbe vétele is a' bevezetésben az iránt tett általános említésén túl csupán a' 18-ik cikkelyben említettetik. Ide járúl egyébként még az is, hogy a' királyi város nevezetnek akkori jelentése a' mostanitól nagyon különbözött; az akkori királyi városok, úgy mint egyéb királyi helységek és faluk magán hazafiaknak el is ajándékozthatván *), és

*) Lásd Zsigmond királynak azon 1390. és 1398-ki adományleveleit, mellyek közöl az első által ugyan Patak és Ujhely nevű királyi városokat Zemplin vármegyében Peréni Miklós szőrényi bánnak, a' másik által pedig Varasd királyi várost várnigazsággal és Dráva folyón levő révjogával együtt Hermán czillei

azon közönségek közül, mellyek akkoron királyi város nevet viseltek, némelylek csak újabb időkben, némelylek maiglan sem jutván a' mostani királyi városok' rangjára 's országgyűlésbeni ülésre. — Egyébaránt néhány oklevelek *) tanusítják, hogy Zsigmond király királyi városait az őket főleg illető tárgyak' elhatározására nemcsak ezen alkalommal, hanem több ízben is meghíttá.

VI. *Törvénytudományunkra nézve említést érdemlő egyéb adatokról.*

Mária királyné és Zsigmond király' korából törvénytudományi tekintetből említést érdemlenek még e' következők is:

I. Hogy Mária királyné, jöllehet koronáztatásakor csak 12 éves volt, a' felségi jogokat tüstént gyakorlotta b).

II. Hogy Zsigmond király az adományzó jogot már koronáztatása előtt is gyakorlotta, de mindazáltal nem privilegium alakú, hanem csak

grófoknak számos érdemeikért örökjoggali birtokul ajándékozta. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 610—612. és II. dar. 553—556. lap.

*) Lásd Zsigmond királynak Pozson városához szóló, 's Zsolyomban költ 1419-ki meghívó levelét, mellynek tanusága szerint ezen évben minden királyi városok' biráit három három esküdt polgárral együtt némelyle okokból magához Budára teljes hatalmazással jönni parancsolta. Lásd továbbá Budán 1432-ik évi januarius' 20-án költ, 's minden főpapokhoz, bárókhoz, vármegyékhez, várnagyokhoz, tisztviselőkhöz, 's királyi és másféle városok és helységek' biráihoz, 's minden hazafiakhoz és idegenekhez intézett hirdetményét; mellyben némelyle névszerint elősorolt főpapjaival 's ország' nagyaival, több vármegyék' előbbkelő nemeseivel, 's királyi városainak Budára magához meghítt biráival és esküdt polgáraival előre bocsátott egyezkedés és tanácskozásra hozott határozatának következtetésében azt parancsolá: hogy csak a' nagyobb denárok, mellyek közül száz egy arany forintot teszen, neveztesse denároknak, és hogy a' denárok minden levél-váltságokban és adózásokban ezen értékben vétessenek. Kovachich Supplem. ad Vest. Comit. I. köt. 326. és 338—342. lap.

b) Lásd a' komáromiaknak I. Károly' nyert szabadságlevelőket megerősítő 1382-ki 's számos adomány- és másféle 1383-ik évi leveleit, például kozmáli Forgách Balázs mester' részére Baronyunteleke felett költ adományi, 's Privigye királyi falut városi rangra emelő privilegium alakú, szabadságlevelét. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 46, 58, 60—65. lap.

nyílt levél formában ^{a)}), és azt, hogy arra még akkor teljes hatalma nem volt, Mária királyné' helybenhagyása kieszközlésének adományleveleibe iktatni szokott ígérete által hallgatólag ^{b)}), sőt egyik adománylevelében ^{c)}) világos szavakkal is elismerve.

III. Hogy Mária királyné fogságából kiszabadulván tüstént új pecsétet vésetett, de azt nemsokára, a' mint ezt önmaga Kanizsai István és Miklós' részére Baráthy helység felett ezen pecsété alatt költ adományát 1388-ik évi october' 31-kén megerősítő levelében ^{d)}) előadja, ismét összetűrette.

IV. Hogy Zsigmond király főpapjaival, báróival és más főembereivel tartott tanácskozása után Lajos királynak pusztán titkos pecsété, Erzsébet és Mária királynéknak pedig és önmagának akárminő pecségeik alatt költ leveleit 1405-ik évi sz. György' napjától jövő 1406-ik évi ugyanazon' napjáig, érvénytelenségük' büntetése alatt, megerősítés végett magának előterjesztetni parancsolta, ezen határidőnek elmúltá után pedig a' megyék' grófjai által minden megyében a' fenn érdekelt levelek' előmutatása végett gyűléseket tartatott, és mindazon leveleket, melyekre nézve a' megerősítés' hozzájárulta be nem bizonyíttathaték, visszahúzza, és érvényteleneknek nyilatkoztatta ^{e)}).

V. Hogy Mária királyné' országlása alatt, valamint szinte Zsigmond' első éveiben is, gyakor divatban voltak országunk' főpapjai, bárói és nemeseinek országos gyülekezeteik. Nevezet szerint illy gyülekezet tartatott: 1) Mária királyné' 1384-ki megerősítő decretumának tanúsága szerint 1384-ik évben. — 2) Ugyane' királynénak országunk'

^{a)}) Lásd Thwrcchi Beke' fiainak két, Keresen nevű, helységek, Ruszkai Domokos mesternek Chomene, Zerne, és Ignecz faluk, és Saroui László mesternek Szakács helység felett tett 1386-ik évi adományait. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 296, 297, 's 298. lap.

^{b)}) Lásd Beke' fiai és Saroui László' részére költ itt említett leveleit.

^{c)}) Lásd Ruszkai Domokos részére tett szinte itt előidézett adományát.

^{d)}) Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 413. lap.

^{e)}) Lásd Zsigmond király' illy visszahúzott levelek mellett bírt jószágokról költ adománylevelének törvénykönyvünkben decretumai előtt, és a' hárm. törv. II. része' 14-dik czímében olvasható példányát.

nemeseit régi szabadságaik' megtartásáról biztosító 1385-ki levele szerint 1385-ik évben Budán. Ezen gyűlésre minden vármegyéből négy előkelő nemesnek meg kellett jelenni ^{a)}. — 3) Az ország' főpapjai, bárói, 's nemesei' közönségének Domokos leleszi préposthoz, és rosali Kún Lukács mesterhez szóló azon 1394-ki levele után ^{b)}, melyben az ország' rendei által török háború' költségeire rendelt minden két kaputóli forintnak Vngh, Beregh, és Vgocha vármegyékbeni beszédését nekik kötelességül teszik, 1394-ik évben. — 4) Zsigmond király' azon 1396-ki levelének ^{c)} tanúsága szerint, melyben László opúliai herczegnek, I. Lajostól csereképen nyert dobrinai és cuiáviai uradalmak' elidegenítését megengedé, 1396-ban. — 5) Zsigmond király' Kanizsai János érsek és testvérei' részére tett minden adományait megerősítő 1397-ki levelének ^{d)} bizonyítása szerint 1397-ik évben Temesváron. — 6) Zsigmond király' 1401-ben Pápán költ, 's már fenn előadott közhocsánati leveléből érthetőleg 1401-ben, és — 7) 1404-ik évi husvét utáni vasárnapon Pozsonban költ, szinte már fen tárgyalt közrendelményének tanúsága szerint 1404-ben.

Továbbá előfordúl egy Dalmátországnak, és egy Slavóniának részére Zsigmond király által, amazéra ugyan Segniában sz. Katalin' napjára ^{e)}, emezére pedig Körözs városába 1398-ki februarius' utolsó napjaira ^{f)} hirdetett országos gyűlésnek nyomdoka is.

VI. Hogy a' slavóniai bánság e' korban többnyire elválasztva volt a' dalmát- és horvátországi bánságtól ^{g)}, néha mindazáltal egy személy-

^{a)} Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 216—218. lap.

^{b)} Ugyanott X. köt. II. dar. 256. lap.

^{c)} Ugyanott 356. lap.

^{d)} Ismét ott 438—453. lap.

^{e)} Lásd Zsigmond királynak traguriakhoz szóló 1397-ki parancsát. Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 453. lapján.

^{f)} Lásd Turóczy' kronikája' IV. r. XII. cikkét, és Pauloi Pál' tanúságát Schwandt-nernél III. köt. 736. lapon, 's Kovachich Vestigia Comit. 193., 's Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 537. lap., melyek szerint ezen gyűlésben Laczkovich István vajda unokájával együtt lenyakaztaték.

^{g)} Lásd Mária királynénak Privigye királyi falut városi rangra emelő 1383-ki szabadságlevelét, 1384-ik évi decretumát, 's a' Kanizsaiak és Konya' fia, Frank

ben is egyesítették '). — Továbbá hogy Körözs vármegye nem Horvátországhoz, hanem Slavóniához tartozék '), és hogy e' korbeli oklevelekben Jadra, Sibenico, Tragur, Spalato, Ragusa, Arbo, Cathari, 's Nona városok °), Pago, Lesnia, Bracia^{d)} 's Kersy és Absary °) szigetek okleveleinkben mint Magyarországhoz tartozó dalmáciai városok említetnek.

VII. Hogy Dalmátország magyar törvények szerint kormányoztaték. Tanúsítják ezt azon kívül, hogy a' dalmát- és horvátországi bán

mester' részére tett adományait megerősítő 1388-ki leveleit. — Továbbá Zsigmond királynak Kanizsai János érsek' részére költ 1389-ki privilegiunát, és Bayoth helység feletti 1395-ki adománylevelét, — Demeter slavóniai bánnak Ördögh István mester' jószágai' harmadrészét bírságok' fejében János zágrábi püspökre szállító 1396-ki, 's János zágrábi püspöknek, és Gara Miklós dalmát- és horvátországi bánnak, mint királyi biztosoknak, Pago szigetbelieket Jadra városától függetlenekké tevő ugyanazon évi levelét. A' pozsoni káptalannak Zsigmond király' 1412-ki levelét Sárosfalvai Mátyás és Bohay András' részére átíró 1413-ki másolatát. Végre Zsigmond királynak hatodik decretumát. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 60, 407, 412, 499, 's II. dar. 264, 396, 402, 523. lap.

*) Lásd Zsigmond királynak Kolosvár' I. Lajostól 1378-ban nyert szabadságlevelét megerősítő 1391-ki, — János wegliai és modrusi gróf' részére költ 1392-ki, — Zech János mestert érdeklő 1393-ki, — 's Kanizsai János és testvérei' részére költ 1398-ki privilegium alakú levelei', és II. decretuma' befejezéseit. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 672, 's II. dar. 50, 97, 429, 533. lap.

b) Lásd Zsigmond királynak pártütő Zenthe János' jószágait Kanizsai János érseknek és testvéreinek ajándékozó 1392-ki, és Demeter slavóniai bánnak János zágrábi püspök' részére szóló 1396-ki levelét. Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 54. és 396. lap.

c) Lásd Erzsébet királynénak a' dalmáciai közönségekhez hajóik' készentartása iránt küldött 1382-ki parancsát, és azon 1383-ki levelét, mellyben a' dalmáciai városoknak tudomásul adja: hogy Dalmát- és Horvátországok' bánjává Bubek Imre helyett István erdélyi vajdát nevezte. Fejér Oklgy. IX. köt. V. dar. 595., és X. köt. I. dar. 94. lap.

d) Lásd Erzsébet királynénak épen most érdeklő 1381-ki parancsát, 's János zágrábi püspöknek és Gara Miklós bánnak Pago szigetbelieket érdeklő, előbb említett, leveleit.

e) Lásd János zágrábi püspöknek, mint a' király' dalmát- és horvátországi helyettesének, és országos birájának, Szerechen János mester, Kersy és Absary szigetek' grófja részére nonai köz gyűlésben költ 1396-ki levelét. Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 366. lap.

királyaink' privilegium alakú levelei' befejezésében mindenkor az ország' bárói között nevezve előjön, 's hogy Zsigmond király táborozási 1433-diki tervezetében Dalmátországot is hazánk' bekeblezett (regnum incorporatum) tartományának nevezi, e' következők: 1) Mert nyoma van annak, hogy Magyarország' országos gyűléseire Zsigmond király által a' dalmáciai városok' követei is meg szoktak hívatni, a' mint ezt a' temesvári 1397-ik évhen tartott országos gyűlésről szóltomban megmutatám. — 2) Mert Zsigmond király, valamint Magyarország' megyéibe, úgy Dalmátországba is maga helyett, sőt a' nádor helyett is megbízott ítélőbírákat küldeni szokott. Így János segniai püspök 1388. és 1389-ik évben Dalmát- és Horvátországban király és nádor' helyettese volt °). Így János zágrábi püspök 1396-ban, mint a' királynak ezen országokhani helyettese, és országos bírása királyi különös parancs és meghagyás mellett Nona városában ezen országok' összeséges nemeseinek és minden rangu lakosainak részére köz gyűlést tartott, és abban bíraskodott °). — 3) Mert nyoma vagyon annak is, hogy a' közöttük folyó pereket a' király néha magyarországi bírák elé áttétette. Így jelesen 1389-ik évben a' tragu-riak és Casvetus nevű nemes férfiú közt fenforgó visszálkodásokbani ítéllettételtől a' dalmáciai bírákat eltiltván, a' perlekedő feleket Bubek Imre országbírása elé idéztetni rendelte °). — 4) Mert Zsigmond király adományzó jogát ott szintűgy, mint Magyarországon gyakorlá. Így jelesen jadrai házát 1389-ben Szirini Pál grófnak °), Kersy és Absary szigeteket 1397-ben °), 's az ottani harminczadokat és tengeri sók' kamará-

°) Lásd János szegniai püspöknek, mint a' király és nádor' helyettesének, nonai káptalanhoz szóló 1388-ki parancsát, — továbbá Pauloi Pál történetirónak tanúságát, melly szerint János püspök ezen tulajdonságában 1388-ki augusztus' 28-kától fogva jövő évi augusztus' 25-kéig Jadrában foglalkozott. Az itt említett mind két helyen István nádor jadrai grófnak is czímeztek. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 460. lap.

b) Lásd János zágrábi püspöknek ezen gyűlésből Szerechen János mester Kersy és Absary szigetek' grófja' részére költ 1396-ki ítélőlevelét. Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 366—371. lap.

c) Lásd Zsigmond királynak ez iránt költ 1389-ki parancsát. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 522. lapján.

d) Lásd erről költ adománylevelét ugyanott 523. lapon.

e) Lásd Meztogenewi Szerechen Balázs és Mihály mesterekhez szóló 1397-ki pa-

ját 1399-ben ^{a)}), sőt az absaryi püspöki egyház' partfogási jogát is a' püspök-nevezési igazsággal együtt ^{b)}) Gara Miklós Slavónia-, és egyszersmind Dalmát- és Horvátországok' bánjának ajándékozta.

VIII. Hogy Mária királyné Vörös-Oroszországban vagy is Galli-
cziában, mellyet valamint atyja ^{c)}), úgy ő is magyar vajdák és kapitányok
által, — kiknek neveiket mindazáltal királyi levelek' befejezésébe sem
atyja, sem ő, sem elődeik IV. Bélát kivevén ^{d)}), beiktatni nem szokták,
— kormányoztatott ^{e)}), — adományzási jogát, és pedig nem hűbéri, ha-
nem hazánkban szokott mód szerint gyakorlotta^{f)}). Továbbá hogy Zsig-

rancsát, és a' nonai káptalannak Gara Miklós és János' végrehajtott iktatásáról
Zsigmond királyhoz intézett ugyanazon évi jelentését. Fejér Oklgy. X. köt. II.
dar. 454 és 494. lapjain.

- ^{a)}) Lásd Zsigmond királynak erről költ 1399-ki adománylevelét ugyanottan 645. l.
- ^{b)}) Lásd Gara Miklós és János Slavónia, Dalmácia és Horvátország' bánjainak azon
1399-ki levelét, melly által sz. Ágoston' kanonokjainak tartományi főnökét, Sok-
lósi Miklóst, absaryi püspököknek nevezik. Ugyanottan 743. lapon.
- ^{c)}) Lásd János esperest, Lajos király' titoknoka' kronikájának III. része' 30-ik
könyvét, és I. Lajosnak bizonyos négy zálogos falu' Zudar Péter vörös-oroszorszá-
gi vajda általi átengedéséről szóló 1381-ki levelét. Fejér Oklgy. IX. köt. V.
dar. 262 és 468. lap.
- ^{d)}) Lásd a' pilisi apátságnak IV. Bélától aranypecsét alatt nyert 1254-ki szabadság-
levelét, mellynek befejezésében vejét, Ratisló Galliczia' herczegét és Machov'
urát bárói közt elősorolja. Fejér Oklgy. IV. köt. II. dar. 214. lap.
- ^{e)}) Lásd Erzsébet királynénak Desew mester, és öcsöce János oroszországi vajda'
részére költ 1382-ki adományi, és Bubek Imre egész Oroszország' kapitányá-
nak Palugyay János' bizonyos ott fekvő jószágrészekbei iktatását tanúsító 1385-
diki levelét. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 44 és 261. lap.
- ^{f)}) Lásd Mária királynénak anyja' megegyezésével, és főpapjai 's bárói' tanácslatá-
val Palugyay János és testvérei' részére költ 1383-ki adománylevelét, melly ál-
tal a' premizlai kerületben fekvő Jesmanich, Plesovich, Popovich és Demetro-
vich falukban néhány jószágrészeket, Deszknek, és Iwán' hitvesének magonsza-
kadások által, nekiek és minden örököseiknek *örök és visszahúzzhatatlan birto-
kúl* ajándékoz. Lásd továbbá Bubek Imre egész Oroszország' kapitányának, kit
Mária királyné Palugyay Istvánnak és testvéreinek ezen jószág-
részekbei azon ország' szokása szerinti iktatásával megbíza, 1385-ki levelét, mellyben tanúsít-
ja: hogy az adományosokat a' királyné' iktató parancsának tartalma szerint azon
jószág-
részek' birtokába, senki ellent nem mondván, beiktatta legyen. Fejér
Oklgy. X. köt. I. dar. 225 és 261. lap.

mond király a' fenn előadott 1433-ik évi táborozási tervezetében ¹⁾ Gallicziát és Lodomeriát is szinte mint Dalmát- és Horvátországokat, hazánk' régtől fogva bekebelezett tartományainak nevezi.

IX. Hogy Zsigmond király a' magyar királyok' egyházi hűbérek-osztogatási jogát, — mellyet a' romai pápák által elődei alatt gyakorlatba hozott, és még e' korban ²⁾ az országlása' kezdetén is néhány évekig gyakorlott egyházi hűbért fentartások és közvetlen osztogatások ellen az ország' egyházi és világi rendeivel kezet fogva fenn előadott 1404-ik évi közrendelményc által eredeti erőteljességébe visszahelyezett, — használván azon alkalmat, mellyet a' közönséges anyaszentegyház iránt szerzett tetemes érdemei nyujtának, a' pápák' jövendőrei hasonló kísérleteik elleni nagyobb biztosítás végett a' konstáncziai közönséges egyházi zsinatban összegyűlt atyák által, országunk' több más szabadságaival együtt, elismertette, és eskü' szentségével is megerősíttette ³⁾. Továbbá hogy Zsigmond király egyházi hűbérosztogatási jogát püspöki egyház' pártfogásának elajándékozására is használta ⁴⁾.

X. Hogy Zsigmond király az országot távollétében általa nevezett helyettesek 's helytartók (*Vicarii et Locumtenentes*) által kormányoz-

¹⁾ Lásd annak bevezetését és 27-ik ágazatát Kovachich: Sylloge Decret. Comit. I. köt. 416, 's 430. lap.

²⁾ Tanúsítják ezt VI. Orbán és IX. Bonifác pápáknak néhány leveleik, mellyeknek tanúsága szerint VI. Orbán pápa ugyan 1384-ik évben Imre egrí püspököt imolai püspökségre áthelyezvén, helyébe Kanizsai János esztergomi prépostot egrí püspökké, — IX. Bonifác pedig 1391-ben Silvestri Imrét pécsváradi apátá nevezte, és 1397-ben a' váradi püspökségre áttett Lukács' helyébe Chanádra Gergely szeremi püspököt áthelyezte. — Tanúsítja továbbá IX. Bonifácznak Bálint cardinál 's pécsi püspökhöz szóló 1389-ki levele is, mellyben őt több jogok közt két kanonokság' fentarthatásának jogával is felruházta. Lásd Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 154, 534, 690, és II. dar. 483. lap.

³⁾ Lásd Verbőczy' hárm. törv. I. r. 11-ik czímét, hol a' szerző állításának gyámoltására az e' felett költ bullára is utal. Lásd továbbá Péterffy Károly' egyházi zsinatai' I. részének 75. és következő lapjait. Lásd végre az 1498. decr. 63. ágazatát.

⁴⁾ Tanúsítja ezt Gara Miklós és János Slavónia, Dalmátia és Horvátország' bánjainak absaryi püspököt nevező 1399-ki levele, mellyben előadják: hogy ezen püspöki egyház' pártfogását, a' püspöknevezés' jogával együtt, Zsigmond királytól örökös adományul nyerték. Lásd Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 743. lap.

tatá, millyenek jelesen 1414—1419-ik években Kanizsai János esztergomi érsek, és Gara Miklós nádor ^{a)}), 1432—1434-ik években pedig Palóczi György esztergomi érsek, Rozgonyi Péter egri püspök, Gara Miklós nádor, Palóczi Mátyás országbirája, Tharkewi Péter tárnokmester, és Rozgonyi János kincstárnok (*Thesaurarius*) ^{b)} valának.

XI. Hogy a' szent korona Zsigmond' korában Buda várában király által nevezett örök által őrizteték ^{c)}).

XII. Hogy az esztergomi érsekek' primási és apostoli széki született követi méltósága e' korban vette kezdetét. Jelesen Kanizsai János érsek volt az első, kit IX. Bonifác pápa Zsigmond királynak kérésére 1394-dik évi április' 24-kén költ levele ^{d)}) által primássá és apostoli szék' született követjévé nevezett. Jóllehet pedig Bonifác pápa ezen levelében világos szavakkal a' primásságot és apostoli széki

^{a)} Lásd Zsigmond királynak János esztergomi érsekhez Konstáncz városából intézett, 's XXIII. János pápa' azon évi bulláját felfüggesztető 1415-ki levelét, és azon okleveleket, melyekre Kovachich Márton utal. Kovachich: Monumenta veteris legis. II. füzet 14—34, és Supplem. ad Vestigia Comit. I. köt. 422. lap.

^{b)} Lásd Zsigmond királynak Kanizsai László, és Kelemen győri püspök közt folyó hatalmaskodási perben Ferrarában költ 1433-ki parancsát. Továbbá azon Senis városában költ 1433-ik évi levelét, mellyben Pozson vára és városa' védelmére az oda rendelt mást fegyveres népeken túl még a' szépségi tíz lándzsás nemesekeket, és a' királyi városoknak fegyvereseit, és segedelempénzeit is fordíttatni parancsolja. Végre azon 1434-ki sz. Ambrus' napja utáni csötörtökön Basilea városában költ, 's Magyarország' bárói, nemesei, és minden rendű lakosaihoz intézett rendeletét, mellyben a' basileai zsinat által az egész kereszténységre vetett, 's hussziták elleni hadfogadásra fordítandó adót vele levő tanácsosaival tartott tanácskozás' következtében Magyarországon is kiszedetni parancsolá. Kovachich: Supplem. ad Vest. Comit. I. köt. 423, 449—451, 's 452—456. lap.

^{c)} Lásd Zsigmond királynak Kelemen győri püspökhez szóló, 's 1434-ik évi Fábián és Sebestyén' napja előtti vasárnapon Basileában költ levelét, mellyben nekie hűségtelenség' büntetése alatt meghagyja: hogy a' szent koronát, mellyet elútaztakor a' budai várban létező tárnokmesteri házban királyi pecsét alá rejtve Gara Miklós nádor' őrizetére bízott, annak özvegye és fia, László machói bán által, akár ott akár másutt legyen az, György esztergomi érseknek, és Matyus gróf' országbirájának, kikre annak őrizetét ujonnan bizá, azonnal adassa át, Kovachich: Supplem. ad Vestig. Comit. I. köt. 460. lap.

^{d)} Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 200—203.

született követséget pusztán az érseksége alá tartozó egyházi tartományban, és kolostorokban vagy egyházakban, és csak addig, míg az esztergomi érsekséggel bírand, ruházta Kanizsai János érsekre, az esztergomi egyház' 1397-ik évi látogatásáról szóló oklevélben ^{a)} mindazáltal az mondatik: hogy az esztergomi érsek Zsigmond király' kegyessége és előmozdítása által mind a' két, t. i. esztergomi és kalocsai egyházi tartományban primássá és apostoli széki született követté lón, és hogy ezen czímmel ezután minden utódjai is bírandnak.

XIII. Hogy a' király' ítélőudvarában e' korban is rendszerint a' nádor és országbirája ^{b)}), és néha a' király maga az ország' néhány főpapjaival és világi nagyaival személyesen ^{c)} itélt; ki némelly peres ügyeket tulajdon személyébeni ítéletre különösen is fentartani szokott ^{d)}).

XIV. Hogy a' köz ítélettételek, *Judicia generalia*, e' korban is virágzó divatban voltak ^{e)}), 's azokat hol egy hol több megyék' részére

^{a)} Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 506—518. lap.

^{b)} Tanusítja ezt több rendbeli okleveleken kívül Zsigmond király' VI. decretumának 5-ik törvényczikke is.

^{c)} Tanusítják ezt Zsigmond király' most érdeklett törvénycikkének rendeletén túl néhány oklevelei is; például a' budai káptalan' részére a' pesti csajkások ellen Budán, és Sarowi László temesi gróf' részére a' nekie ajándékozott zalaőrök ellen Kismartonban 1392-ik, és Tornai László' özvegyének Doob Péter ellen lefolyt perében Visegrádon 1400-ik évben költ ítélőlevelei. Fejér Oklgy. X. köt. II. 37, 44, 769—789. lapjain.

^{d)} Bizonyítják ezt Zsigmond királynak több rendbeli levelei. Jelesem: 1) A' budai apácák' részére költ azon 1395 ki levele, melly által őket birtoki pereikre nézve a' nádornak, országbirájának, és minden bírának hatósága alól felmenti, és tulajdon személyének főpapjai és báróivali ítéletére fentartja. — 2) A' nonai káptalannak 1397-ki tudósító levelében ártirt parancsa, mellyben Gara Miklós slávoniai, dalmáciai és horvátországi bán' részére Absary és Kersy szigetekről tett adományát iktatással erősíttetni, és az ellenmondókat különös királyi jelenléte elejébe idéztetni rendeli. — 3) Pelseuchi Bube Detrik nádornak 1400-ki birói levelében foglalt azon parancsa, mellyben a' nádornak, országbirájának és birói helyetteseiknek meghagyja: hogy Nethei Tamásnak és Lajosnak Ghynesi Forgách Péter és Miklós ellen előttök folyó perét az ő személyes jelenlétébe áttegyék. Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 284, 494, és 827. lap.

^{e)} Tanusítja ezt Zsigmond II. decr. 5-ik és VI. decr. 7-ik ágazatai.

rendszerint ugyan az ország' nádora' úgy nevezett nádori gyűléseiben ^{a)}), néha mindazáltal a' király' különös megbízása mellett más bárók és főemberek is ^{b)}) köz gyülekezeteikben tartották.

XV. Hogy a' két úgy nevezett tanácslati idézésre meg nem jelenőknek három megyebeli vásár-piaczi kikiáltásaik ^{c)}), 's a' birtoki pe-

^{a)} Tanusítják ezt Zsigmond' VI. decr. 7-ik ágaz. 1-ső §-án túl, többek közt a' nitrai káptalannak Koloni Mihály' részére költ, 's Nitra és Trenchín vármegyei nemeseknek Nitra mellett tartott nádori gyűlésről említést tevő 1388-ki tanúlevele, — István nádornak a' fejevári keresztes barátok' részére Fejér vármegyei nemeseknek Fejervár alatt tartott gyűlésében költ 1391-ki eltiltó, — Ilsvai Leustách nádornak Gergely líbeni apát által Rábcza helység iránt a' Győr megyei nemesek' közönsége' részére Győr alatt tartott gyűlésében tett ellenmondás feletti 1394-ki tanusító, — Pelseuchi Bubek Demeter nádornak a' nyulak-szigetebeli prépost' részére Pest és Pilis vármegyéknek sz. Erzsébet falu mellett tartott gyűlésében költ 1399-ki birói, — és ugyanakkor Márton kompoldi apát ottani váma iránt a' hevesújvári nemességgel Welprech falu alatt tartott gyűlésében tett tanúvallások feletti szinte 1399-ki tanusító levele stb. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 467, 732, 's II. dar. 249, 710, és 716. lap.

^{b)} Tanusítja ezt Losonczi István machói bán 's walkói grófnak Berzethe Lászlót némelly gonosztevők' elő nem állíthatása iránt felmentő 1390-ki levele, melyben az általa Walkó vármegye' nemesei és másféle állapotú emberei' közönségének részére király' különös parancsa mellett Walkovár helységben tartott gyűlésről emlékezik. — Tanusítja Bubek Imre gróf országbirójának azon 1391-ki szeptember' 28-án költ levele, melyben előadja: hogy Liphó megyében megégetésre ítélt János deák, *Joannes literatus*, által több ál levelek koboltatván, a' királynak írásban foglalt különös rendelése mellett a' Thurócz vármegyei nemesek' közönségének sz. Mártonfalván köz gyűlést tartott, és azon vármegyei nemesek által leveleiket átvizsgálás végett előadatta legyen. — Tanusítja továbbá János zágrábi püspök királyi titkos cancellárnak, mint a' király' dalmát- és horvátországi helyettesének és országos birójának Szerechen János mester Kersy és Absary szigetek' grófja' részére költ 1396-ik évi ítéletlevele, melyben előadja: hogy a' király' különös parancsa és meghagyása mellett Dalmát- és Horvátországok' összes nemesinek és másféle akarmelly állapotú vagy jelességű embereinek részére Nona városában köz gyűlést tartott, 's ott a' panaszlóknak ügyeit kihallgatta és felettök törvényt szolgáltatott legyen. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 644, 725, és II. dar. 366—371. lap.

^{c)} Tanusítja ezt: 1) Zeech Miklós gróf országbirójának István királyi főlovászmestert és őcsészét Diénest Palisna János auránai perjel ellen így kikiáltatni rendelő 1383-ki parancsa. — 2) Ugyanannak János ábrami apát' részére Dalatha falu' fele

rek' visszafoglalás általi megkezdésük ^{a)}), és az eskütársakkal élések ^{b)} e' korban is virágzó divatban valának.

XVI. Hogy e' korban hárm. törv. II. r. 11 és 12-ik czímeiben kifejezett azon elv, hogy a' törvényes év alatt iktatással meg nem erősített adomány, habár a' király új iktató parancsa által azt teljeseedsbe vétetni rendelné, érvénytelen legyen, még nem divatozott ^{c)}). Továbbá e' korban még az iktatás ellen netalán teendő ellenmondásrai 15 napig várakozás szükségesnek nem tartaték ^{d)}), az iktató személyeknek három

feletti 1384-ki ítélőlevele. — 3) Bubek Imre gróf országbírájának Kisbandi Miklóst hatalmaskodó tetteiért főbenjáró ítéletben marasztaló 1388-ki levele. — E' levél is bizonyítja, hogy a' vásárpiazi kikiáltást megelőző idézések tanácslatiaknak, evocationes consultativae, nevezeténnek. — 4) A' szepesi sz. Márton' káptalanának János dobokai esperest' három vásárpiazi kikiáltásáról Zsigmond királyhoz intézett 1391-ki jelentése. — 5) Pelseuchi Bubek Detrik nádornak György tihonyi apát' részére Kövösdi Tamás és Szőlősi Miklós ellen költ 1398-ki bírói levele. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 130, 182, 480, 707, és II. dar. 600—616. lap.

^{a)} Tanúsítja ezt az előbbi betű alatt előadott 2-ik és 3-ik okleveleken túl, a' simeghi conventnek György tihonyi apát' részére tett végrehajtási iktatásról Ilswai Leustách nádorhoz szóló 1392-ki jelentése, — az erdélyi káptalannak Miklós székelek' volt grófja' részére Péter alvajdához intézett visszafoglalás és iktatás' kísérlete feletti 1394-ki tudósítása, — a' zalai sz. Adorján' conventjének arról költ ugyan ezen évi levele, hogy Leustách nádor' parancsára kiküldött bizonyoságaik a' tihonyi apát' részére néhány jószág-részeket Wazoul helységben visszafoglalt, — és Zsigmond királynak a' szepesi káptalanhoz Olsonichai Miklós' részére költ 1395-ki visszafoglaltató parancsa. Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 70, 222, 224, 288. lap.

^{b)} Lásd többek közt a' szepesi káptalannak Zalazan, másképp Réthy helység iránt 12 nemessel letett esküről István nádorhoz intézett 1391-ki jelentését. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 708—710. lap.

^{c)} Tanúsítja ezt Zsigmond királynak az erdélyi káptalanhoz szóló azon 1398-ki parancsa, mely által Toha helység feletti adományát, jöllehet ezen helység az iktatásnak egy év alatti elmulasztása miatt országunk' szokásbeli törvénye szerint a' királyi jogra visszazállott, mégis iktatás által végrehajtatni, és Toha helységet az adományosoknak előbbi adománylevele mellett örökbirtokul átadatni rendel. Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 566—568. lap.

^{d)} Lásd a' zalai sz. Adorján' conventjének Kanizsai János esztergomi érsek és testvérei' iktatása felett annak 12-ik napján 1388-ik, és a' váradi káptalannak Miklós temesi gróf Kerezzegh várabani iktatásáról annak 8-ik napján 1396-ik évben költ levelét. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 472, és II. dar. 381. lap.

napiglani maradását az iktatás' helyén mindazáltal az ország' szokása már ekkor is megkívánta ').

XVII. Hogy az alaptalan kereset, valamint I. Lajos alatt, úgy e' korban is a' követelt jószág' becsúárával büntettették '), 's hogy az unokatestvérölés hívtelenség' szennyje gyanánt jószág' örökös veszteségét és királyra szállását maga után vonzotta '), és hogy a' hamis pénzverők, valamint azok is, kiknek jószágaikban vagy lakaikban ezen büntettet tűzék, habár nemesek voltak is, befogathatának, és minden akár ingó akár ingatlan jószágaik a' királyi felség' részére elfoglaltatának ').

XVIII. Hogy a' vérhatalom-ajándékozások '), és a' királyi udvari ítélőszéken kívül minden bíróság alóli felmentések ') e' korban is gyakoriak valának.

XIX. Hogy e' korban a' bányászok és hevérek' ügyeit a' bányavárosok' birái és esküttjei ítélték, és hogy azoknak ítéletétől, ha ki azal meg nem elégedett, a' tárnokmester' személyes jelenlétébe történt a'

*) Lásd az erdélyi káptalannak Kisdy Sándor mester' részére szóló 1396-ki, és a' zágrábi káptalannak Hermán czillei gróf' részére, jelesen Varasd városa iránt költ 1398-ki iktatási tanúlevelét. Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 387. és 581. lap.

b) Lásd Bubek Imre országbirájának Zaturcháni Máté' fiaí' részére költ 1391-ki ítélőlevelét. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 727—730. lap.

c) Lásd Zsigmond királynak János esztergomi érsekhez, mint udvari főcancellárjához szóló 1396-ki parancsát, melly által nekie meghagyá: hogy Fancsika István unoka testvér-ölő' jószágai felett a' meggyilkoltnak fiaí' részére, kiknek azokat új adomány' czíme alatt örökül oda ajándékozá, királyi nagyobb pecsét alatt adománylevelet adjon ki. Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 351. lap.

d) Lásd Zsigmond királynak főpapjai és bárói' előterjesztésére és tanácslatára kibocsátott, 's minden birákhoz, esküttekhez, és haza' lakosihoz intézett, és minden vásárpiacon és közhelyeken kihirdettetni parancsolt ez iránti 1390-ik évi rendelményét. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 613. lap.

e) Így például Mária királyné 1392-ben Surányi Pál' fiainak, és Geerch Tamás' fiának Györgynek, — Zsigmond király pedig 1387-ben Károlyi Menyhért' fiainak, — 1389-dikben Zerednai István' fiának Jakabnak, — 1397-ben Semsey Jánosnak, — 1403-dikben pedig azon évi első decretumában minden királyi városoknak vérhatalmat adott. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 370, 523, 's II. dar. 66. és 415. lap.

f) Lásd Zsigmond királynak Károlyi Menyhért' fiaí' részére költ most említett 1387-diki, és a' veszpremi völgyi apáczá'k' részére adott 1390-ki kegyelemleveleit. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 370. és 591. lap.

feljebbvitel '). Továbbá hogy a' földgrófi, *Comes terrestris*, czímet, mellyel ma a' turopolyai nemesek' főnöke él, e' korban mások is, jelesen a' szepességi XXIV városoknak ^{b)}, és némelly várjobbágyok' ^{c)} főnöke is viselé.

XX. Hogy a' hazafiúsított idegenek már a' korban is a' király és sz. korona iránti hűségtartásra, az ország' főpapjai, bárói, és nemeseknek tiszteletben-tartására, 's a' király', ország, és ország' rendei' jogaik' védelmére és javuk' lehető előmozdítására esküt letenni szoktak, 's hogy a' honfiúsítás országunk' főpapjai és báróinak részvételével történt ^{d)}.

XXI. Hogy rév-vámvételhez e' korban is már királyi adománylevél kívántaték, tanusítván ezt Zsigmond királynak azon 1388-ki levele ^{e)}, melly által László chaztowchi nemesnek fiától, és unokáitól az általok Latorcza vizén királyi adomány nélkül birt geyeuchi rév-vámot elvevén, azt Zerethwai Ramocha' fiának, Péternek ajándékozá. Végre

XXII. Megjegyzést érdemlenek következő oklevelek is:

1) Határozatainak rendkívülisége és szokatlansága miatt Zsigmond királynak azon parancsa, mellynél fogva Liphó vármegyének algrófja és szolgabirái által azon megyei nemesei és másféle lakosai' jelenlétében elevenen megégetésre ítélt János deáknak lakában és szekré-

^{a)} Lásd Zsigmond királynak az ország' főpapjai, bárói, grófjai, várnagyai, nemesei, és mindennemű biróságaihoz szóló, 's körmöczi bányászok és hevérek' részére költ 1393-ki parancsát, melly által a' rajtok gyakorlandó minden biráskodástól eltiltatnak, és kinek ellenök valamelly keresete volna, Körmöcz városa' birájához és eskütteihez, feljebbvitel' útján pedig kizárólag a' tárnokmester' személyes jelenlétéhez utasíttatik. Fejér Oklgy. X. köt. II. dar. 102. lap.

^{b)} Lásd Zsigmond királynak a' szepességi XXIV városok' földgrófjához és biráihoz szóló, 's Leibicz városa' lakosai' oltalmazását tárgyaló 1399-ki parancsát. Ugyanott 639. lap.

^{c)} Lásd Erzsébet özvegy királynénak a' nagy-kemluki várjobbágyok' részére költ. 1385-ki szabadságlevelét. Ugyanottan I. dar. 212—214. lap.

^{d)} Lásd Styboriczi Stibor pozsoni grófnak és két testvérének Budán 1398-ik évben költ levelét, mellyben azitt előadottakat eskü alatt ígérk, világos szavakkal azt adván okúl: mert az ország' főpapjai és bárói őket jóságosan közükbe befogadták, és mindazon jogok és kiváltságok' részeseivé tették, mellyekkel önmagok az ország' régi szokásából birnak. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 561—563. lap.

^{e)} Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 447. lap.

nyében több hamis pecsétek, ál levelek és levéllajstromok találtatván, főpapjai és bárói tanácslatával az onnan származható károsodások megelőzésére Bubek Imre gróf országbirójának meghagyta: hogy királyi hatalmával Thuróczi vármegye' nemesei részére köz gyűlést tartván, abban minden nemesek által jószágaikról és szabadságaikról szóló leveleket szoros megvizsgálatás végett adassa magának elő, és azoknak birtokait, kik leveleiket előmutatni vonakodnának, valamint azokéit is, kiknek leveleik hamisaknak találtatnának, a' királyi felség' részére adja el, vagy az e' részben rá ruházott királyi hatalommal a' királyi felség' híveinek ajándékozza ').

2) Országunk' 110 részint egyházi részint világi főembereinek, 's Pozson és Sopron városoknak 112 függő pecséttel erősített, 's a' felséges ausztriai ház' titkos levéltárában létező azon 1402-ki levele '), melly által esküvel fogadják: hogy ellent nem állván közölők némelyeknek Zsigmond király' parancsára Jodóch Morvaország' határgrófja' részére költ, de a' király által ismét visszahúzott hasonló tárgyú levele — azon esetben, ha Zsigmond király IV. Albert ausztriai herczegnél hamarabb férfi magzat nélkül elhalna, Zsigmond király' azon adományának, melyet a' herczeg' részére Magyarország iránt tett, következtetésében senkit mást, mint őt, IV. Albertet, királynak el nem fogadnak, és meg nem koronáznak.

3) A' budai káptalannak azon 1405-ik évi majus' 4-kén költ privilegium alakú levele '), hogy a' király' meghagyásából az akkor főpapjaival és báróival hozott decretumának felolvasása végett királyi írott parancs mellett Pest és Pilis vármegyék' nemesei és másféle méltóságú és állapotú emberei' részére Pest városa' közelében tartott nádori gyűlésre, az ott megjelenő nemesek és másféle hazafiak' azon rendelménye iránti lelkületének megértésére nemcsak egy vagy két, hanem öt kano-

*) Lásd Bubek Imre gróf országbirójának 's lipthói grófnak mindezeket, és az e' célból Szent-Mártonfalván tartott gyűlését előadó 1391-ki levelét. Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 725—727. lapjain.

b) Lásd ezen oklevelet Kovachich Supplem. ad Vest. Comit. I. köt. 295—299. lap.

c) Lásd ezen oklevelet Kovachich József' Notitiae praelim. ad Syllogen Decret. Comit. című munkájának 114 és 115. lapjain.

nokot küldött legyen, és hogy ezek onnan visszatérvén egyhangulag előadák: hogy a' jelenlevők a' királynak azon decretumban foglalt rendeleteit, mint szívök szerintieket, mindjában helyeslették, és az ország' javára, díszére és előmenetelére szolgálóknak állították legyen.

4) XXIII. János pápának Konstáncz városában 1415-ik évi febr. 1-sőjén kült azon levele*), mellyben a' Magyarország' összeséges bárói, vitézei, nemesei és egyéb lakosai' nevében némelly visszaélések eltörlése végett hozzá benyújtott folyamodásra e' következőket rendeli: 1) Hogy minden főpap dézsmája' negyedét a' helybeli lelkésznek adni tartozzék. 2) hogy az egyházi méltóságokban levők egyházak, oltárok, temetők, és isteni tiszteletre szolgáló arany vagy ezüst edények' szenteléseért, vagy vérrel megfertőztetett egyházak, kápolnák 's temetők' kiengeszteléseért az egyházi törvények' engedelmen felül semmit ki ne csikarjanak. — 3) hogy a' főpapok és egyházi elöljárók temetésre, keresztelésre, szentségek' kiszolgáltatására, és isteni tiszteletre rendelt helyeket egyházi általános tilalom alá ne vessék, hanem a' tilalom mindenkor csak a' vétkesekre szoríttassék, sőt halál' ágazatában ezektől se tagadtassanak meg a' szentségek. — 4) hogy dézsmaadástól minden akár jobbágyos akár jobbágytalan nemesek, mivel a' hitet ellenségei ellen vérükkel oltalmazták, boldog emlékü magyar királyok' rendelkezéséhez és régi idők' gyakorlatához képest tulajdon jószágaikra nézve mentesek legyenek. — 5) hogy az egyházat látogató főpapok vagy esperestek a' szokott taksán túl semmi ajándékot ne zsaroljanak a' helységek' lelkészeitől, 's jelesen XII. Benedek pápának „*Vas electionis*“ szavakkal kezdő rendeletét tartsák meg. — 6) hogy apostoli, *Conquestus* név alatt ismeretes, levelek által senki ország' határin kívül törvényt állani ne kényszeríttessék, 's mindenki csak rendes bírása elé idéztethessék. — 7) hogy az esperestek megölt vagy máskép kimúlt emberek' temetéseért ezüst girákat ne vegyenek, hanem a' helybeli lelkész akármikép kimúltak' tetemét, ha csak egyházi törvény szerinti más akadály nem léteznék, felsőségtől minden engedelemkérés nélkül, illendően temesse el. — 8) hogy a' főpapok és egyházi férfiak világiakat bántalmak, emberölés,

*) Lásd ezen oklevelet Kovachich József Monumenta veteris legisl. hungar. II. füzete' 2—14. lapjain.

vérontás, pénzbeli tartozás, és más pusztá világi ügyek miatt törvényszékek elé ne vonhassák, hanem csupán csak házassági, dézsmai, és más olly ügyek miatt, mellyek természetüknél és egyházi törvényeknél fogva hozzájuk tartoznak.

Ezen oklevél főleg azért érdekes, mert a' nemességnek dézsma-fizetés alóli mentessége ebben fordul legelőször elő.

5) Zsigmond királynak 1415-ik évi Mária-Magdolna' napja előtti pénteken, és a' konstánczi zsinatnak ugyanazon évi julius' 1-ső napján Konstáncz városában költ leveleik ¹⁾, mellyekben néhány magyar-, dalmát-, és horvátországi főpapok' folyamodására XXIII. János, időközben méltóságától megfosztott, pápának itt előterjesztett rendeleteit, mint hamis előterjesztés mellett eszközöltteket, felfüggesztetni, és a' bullát magát ezen rendelet' hírüladásától számított két hónap alatt birtokosa által a' szent zsinatnak elébe terjesztetni parancsolják.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉRŐL ÉS ALBERT KIRÁLYRÓL,

1437-D. ÉVI DECEMBER' 9-D., 1442-D. DECEMBER' 24-D.

Erzsébet királynétól, Zsigmond király' leányától, — ki az ország' rendei által, mint születésénél fogvást országunk' örökösneje ²⁾, atyjának halála után férjével, V. Albert ausztriai herczeggel, együtt királyi székre emeltetvén, és 1438-ik évi új-esztendő' napján Székesfejervárott megkoronáztatván ³⁾, először ugyan férjével ⁴⁾, és ez 1439-ik évi

¹⁾ Lásd ezen okleveleket ugyanottan a' 16—26. lapokon.

²⁾ Elismerik ezt az ország' rendei Albert király' 1439 ik évi törvényleveléhez ragasztott befejezésöknök 1-ső és 3-ik §-aiban „ex consensu Serenissimae Principis Dominae Elisabeth Reginae conthoralis Suae carissimae, *Dominae nostrae naturalis*“, és „et Dominae Reginae Suae Conthorali, *quam principaliter hoc regnum iure gentium concernere dignoscitur*.“ Lásd Sylloge Decret. Comit. 56—59. lap. — Ugyanezt tanusítja Erzsébet királynénak azon sz. Márton püspök' napja előtti hétfőn költ 1439-ki levele, melly által Bozini és Sz. Györgyi György grófot a' koronának visszaadása felett megnyugtató. Lásd Kovachich Vestigia Comit. 234. lapját.

³⁾ Lásd az ausztriai kronikának Pez I. köt. 734-ik szeletén, és Turóczi' kronikájának a' IV. r. 25-ik cikkében foglalt, 's Kovachich által Vestigia Comitiorum című munkájában 225 és 226-ik lapokon előidézett tanúságát. — ⁴⁾ Hogy az ural-

october' 27-kén meghalván, egyedül '), 's elejéntén ugyan békeségesen, minekutána pedig I. Ulászló lengyel királynak magyar királylyá választásához adott megegyezését, fia születvén, visszavonná, és a' Visegrád-ról alattomosan elorozott szent koronával csecsemőjét, Lászlót, 1440-ik évi pünkösöd' napján néhány híveinek tanácslatára megkoronáztatván ^{b)}), a' szent koronát 26500 aranyon Fridrik császárnak elzalogítá, és fiával együtt átadá ^{c)}), haláláig folytonos háborúságban uralkodék, — semmi törvényeink sincsenek; ellenben férjének, Albert királynak, egy igen érdekes törvénylevelével bírunk, melly törvénykönyvünket is ékesíti.

Ezen, tartalmára nézve II. András' aranybullájához hasonlító decretum Budán 1439-ik évi sz. háromság' vasárnapját megelőző pénteken királyi titkos pecsét alatt költ, 's 39 törvénycikkre terjed.

kodás nem csupán férjét, hanem őt is illeté, tanusítja mind Albert király' 1439-diki decretumának utószava, mellyben a' király ezen decretum' törvénycikkeit Erzsébet királyné' megegyezésével erősíté meg, és az ország' oltalmazását önmaga és hitvесе, Erzsébet királyné' nevében igéri, mind pedig az ország' rendének ezen decretumhoz ragasztott berekesztése, mellyben az ország' rendei ugyanezeket ismétlik, és Erzsébet királynét természetes úrnéjoknak vallják, 's jobbágyi sérthetlen hűséget nemcsak Albert királynak, hanem Erzsébet királynénak is, és pedig úgy, mint kit az ország' születés és származás' jogán főképen illet, szentül ígérnek, és lelkiismeretesen fogadnak.

- a) Tanusítják ezt Erzsébet királynénak Bozini és Szentgyörgyi György gróf' részére költ fennérdeklett 1439-ki, és Fridrik császárhoz szóló, 's remete sz. Pál' napján költ 1440 ki levelei, mellyekre Kovachich Márton Vestigia Comitiorum című munkájának 234-ik lapján hivatkozik. Tanusítja továbbá az is, hogy férje' halála után az ország' rendeit országos gyülekezetre többször, jelesen Turóczi' kron. IV. r. 28. cikkének tanusága szerint 1440-ik év' elején egybehívta.
- b) Tanusítja mindezt a' Székesfejerváron összesereglett ország' főpapjai, bárói, vitézei (*militēs*), főemberei és nemeseinek 1440-ki julius' 17-kén költ azon oklevele, melly által a' sz. István' koponyájáról levett aranykoronát, és Ulászlónak azzal véghezvitt koronáztatását teljes erejűnek, az előbbi szent koronát pedig míglén akkori letartóztatásából kiszabaduland, ereje-vesztettnek nyilatkoztaták. Lásd ezen oklevelet Kovachich Vestig. Comit. 235—243. lapjain. — Lásd továbbá a' koronázás' napjára nézve a' kassai templomon annak emlékét fentartó, 's Kovachich által ugyanottan a' 234-ik lapon Fray után előadott felírást.
- c) Lásd Turóczi' IV. r. 28. cikkén 's Rovi Gellért' ausztriai évkönyveinek V. könyvén túl, az ország' rendei' 1445-ik évi törvénylevele' bevezetésének 6-ik §-át Kovachich' Sylloge Decret. Comit. 95 és 96. lapjain.

Bevezetésében előadja a' király, hogy országunk' főpapjai, bárói, főemberei és nemeseinek közönsége színe elébe járulván, sz. királyaink, főleg Lajos király alatt élvezett szabadságaiknak sok részben történt megcsönkíttatásáról panaszkodék, és az ország' állapotjának jobb karba helyezésére a' jelen decretumban foglalt ágazatoknak királyi levélbeli szerkesztetése, helybenhagyása, és sértetlen megtartásaért esedezett.

Négy rendbeliekre lehet pedig könnyebb áttekintés végett ezen decretum' rendeleteit tárgyaikra nézve osztani: nemesek és más hazafiak' szabadságát, — királyjogai' gyakorlását, — igazság-szolgáltatás' szabályozását, — és némelly kártékony szokások és visszaélések' eltörlését tárgyalókra.

Az I-ső rendbe tartoznak:

Az 1-ső czikk, mellyben a' király igéri: hogy az ország' régi törvényeit és szokásait, az ország' mindennemű akár egyházi akár világi lakosainak szabadságát, országunk' főpapjai, bárói, és nemesei' tanácsával és segedelmével tehetségéhez képest előbbi állapotjukba visszahe-lyezendi, 's abban jövődre megtartandja.

A' 13-ik czikk. Hogy hadi foglyait mindenki magának megtart-hassa, 's rólok szabadon rendelkezhessék, és egyedül csak a' jelesb sze-mélyeket, vagy az ellenségi sereg' kapitányait tartozzék kiki illendő ajándékért a' királynak átengedni.

A' 18-dik czikk, mellyben a' király igéri: hogy a' nemeseknek és egyházaknak jószágait akaratjuk ellen élelmi szer, vendéglés, vagy más-féle adózással nem terhelendi, sem mások által terheltetni nem hagyand-ja, sem házaikba akármiféle szin alatt akaratjuk' ellenére be nem száll-land.

A' 19-ik czikk. Hogy az egyházak és egyházi személyek a' nem rég behozott taksa-fizetések alól mentessenek fel, táborozási szolgálataikat mindazáltal máskori szokás szerint megtenni tartozzanak.

A' 27-ik czikk. Hogy ország' nemesét akármiféle tettekért, ki-vevén ha ellene főbenjáró ítélet már hozatott volna, senki be ne fog-hasson, 's le ne tartóztathasson.

A' 28-ik czikk. Hogy a' nemesek, akár hírjanak jobbágysággal akár nem: tizedet adni ne tartozzanak, ezt kívánván régi szabadságunk.

— És e' törvényben vagyon a' nemeseknek egyházi tized alóli mentessége legelőszerű kimondva.

A' nemesek' ebbeli régi szabadságukra tett itteni hivatkozás annál inkább szembeötlő, mert, habár Zsigmond király alatt XXIII. János pápának Magyarországot érdeklő, 's fenn előterjesztett 1415-ik évi bullájában ezen mentesség' igénylésének némi nyomára már akadunk is, a' magyar-, dalmát- és horvátországi némelly püspökök mindazáltal ezen bulla ellen a' konstánczi szent zsinathoz folyamodván nyíltan azt állíták: hogy a' jobbágytalan nemesek hazánkban tetteleg egész dézsmát vagy helyette váltság-pénzt fizetnek, sőt a' jobbágyokkal birók közül is nemesi telkeiktől csak némellyek, és azok is nem jogczím mellett, hanem pusztá önhatalmukkal tagadják azt meg, és valóban ezen előadásunkkal XXIII. János pápa' bullájának felfüggesztését mind a' szent zsinattól mind Zsigmond királytól ki is eszközölték ^{b)}); továbbá Zsigmond király azon 1436-ik évi sz. Egyed' napján költ parancsoló levelében is ^{c)}), — melly által György erdélyi püspök' kérésére azon erdélyi nemeseken és másféle embereken, kik dézsmáikat egy hónapi egyházi tilalom' lefolyta után le nem fizetnék, 1435-ki decretumára utalván a' megyei gróf, és szolgabirái által azokat három gira birsággal megvétenni parancsolá, — tehát Albert király' decretuma előtt három évvel még azt mondja: hogy mind isteni törvények, mind országunk' helybenhagyott és régtől fogva megtartott szokása szerint egyházi tizedet minden ember adni köteles.

A' II-ik rendbe sorolhatók:

A' 2-ik czikk. Hogy a' nádornak joga és kötelessége levén az ország' lakosai' részéről a' királyi felségnek, és a' felség' részéről az országlakosainak törvényt és igazságot szolgáltatni, a' királyi felség nádort,

^{a)} Lásd ezen oklevelet Kovachich Monumenta Veteris legisl. hungar. II. fizet 3—12. lapokon.

^{b)} Lásd Zsigmond királynak János esztergomi érsekhez mint magyarországi helyetteséhez, *Vicarius Generalis*, szóló, 's Konstáncz városában 1415-ik évi Mária-Magdolna előtti pénteken költ levelét, mellyben a' konstánczi zsinatnak XXIII. János pápa' fenn érdeklött bulláját felfüggesztő, ugyanazon hónap' első napján költ levelét is egész terjedelmében előadja. Kovachich ugyanott 16—26. lap.

^{c)} Lásd Kovachich Supplem. ad Vestigia Com. I. köt. 467—469. lapjait.

úgy kívánván azt országunk' régi szokása, az ország' főpapjai, bárói és nemesei' tanácslatából, és egyenlő akaratjával válaszszon.

A' 3-ik czikk. Hogy a' királyi felség az ország és határszélek' védelmére királyi zsolddal ellátott fegyvereseket tartson, és míg ezek az ellenségnek ellentállhatnak, mindaddig országos táborozás ne hirdettessék. Továbbá hogy, ha a' szükség úgy hozván magával, illy táborozás hirdettetnék, az ország' nemesei, azt kívánván régi szabadságuk, az ország' határain és határszélein túl akaratjuk nélkül ne vitessenek. Végre hogy a' király' zsoldosai az ország' lakosait ne rabolják, és ha azt tennék, más hatalmaskodó tett' elkövetői gyanánt bűnhődjenek.

A' 5-ik czikk, mellyben a' király fogadja: hogy hivatalokat Magyarországbán külföldiekre nem bízand, 's várakat, birtokokat, egyházi vagy világi méltóságokat nekik sem ideiglen sem örökre nem adand, hanem egyedül csak magyaroknak. — Ugyanitt rendeltetik: hogy a' főpapok és bárók se tartsanak külföldi embereket.

A' 6-ik czikk. Hogy a' király harminczadok, kamaranyereség, bányatized, pénzverés, kamarák, és más tisztségek' akár bérbeadásáról akár másféle kezeléséről szokás szerint szabadon intézkedhessék ugyan; de mindazáltal illyekre is csak magyar koronai alattvalókat, nem pedig külföldieket, alkalmazhasson.

A' 7-ik czikk, mellyben a' király fogadja, hogy a' keletben levő adókat, ugymint Magyarországbán a' kamaranyereséget, Erdélyben az ötvenedeket, Slavóniában a' nyestadót, *marturinae*, régi szokás szerint szedetendi be, mindent I. Lajos alatti lábra visszaállítván.

A' 8-ik czikk. Hogy főpap vagy báró két akár egyházi, akár világi méltóságot együtt ne bír hasson, és egyházi méltóságokat hatalmas elfoglalás mellett se egyházi se világi személy ne bitoroljon.

A' 10-ik czikk, mellyben a' király igéri: hogy az arany- és ezüstpénz' jelen értékét és folyamát az ország' főpapjai, bárói, és nemesei' tanácslata nélkül meg nem változtatja. Ugyanitt rendeltetik: hogy a' fél-denárok a' nagyobb denárokkal ugyanazon pénzláb szerint veretessenek, és hogy az esztergomi érsek és tárnokmester arany- és ezüstpénz verés' próbálójaul alkalmas és hűséges férfit rendeljenek.

A' 12-ik czikk. Hogy Erzsébet királynénak, mint az ország' örökösne'jének illó tartásáról az országban tetszése szerint akárhol rendelés

tétessék, 's hogy udvari hivatalait a' hazafiak közül akárkinek tetszése szerint szabadon adhassa, 's azoktól akárkit kénye szerint meg is foszthasson.

A' 14-ik ágazat, mellyben a' király fogadja: hogy az ország' határai és határszélei' védelmében az ország' rendei' tanácslatával élend.

A' 15 és 26-ik czikk. Hogy a' király világi hivatalokat magyarországi egyéneknek minden tanácslat nélkül tetszése szerint adhasson, és tőlök elvehessen, követvén mindazáltal a' hivatalosztogatásban országunk' bevett régi szokásait.

A' 16-ik ágazat, mellyben a' király fogadja: hogy falukat és más birtoki jogokat nem külföldieknek, hanem magyar korona' alattvalóinak, és ezeknek is nem pénzért, hanem érdem és szolgálatokért ajándékozand; a' királyi és koronai jogokat pedig sem tanácslattal sem tanácslat nélkül, sem örökül sem zálogul el nem idegenítendi.

A' 17-ik czikk. Hogy Magyarország és Ausztria közt az előbbi határintézkedések erőben maradjanak; a' Magyar- és Morvaországok közöttiekre nézve pedig a' király igéri, hogy mindent az ország' rendei' tanácslata szerint megteend.

A' 20-ik czikk, mellyben a' király fogadja: hogy leányai' férjhezadásában Magyarország' főpapjai, bárói és nemeseinek, továbbá atyafiai és rokonainak, 's egyéb országai' és herczegségei' alattvalóinak tanácslatával élend.

A' 21-dik czikk, mellyben igéri: hogy az egyházi hűbéreket üresen nem hagyandja, sem világiak által elfoglaltatni nem engedendi.

A' 22-ik czikk, mellyben szinte a' király igéri: hogy más királyaink' szokása szerint lakását Magyarországbán tartandja.

A' 25-ik czikk, mellyben kieszközleni igéri: hogy Ráczország' despotja, a' cillei gróf és más országnagyok is magyarországi váraikat, erősségeiket, városaikat, 's helységeiket hivatalképen (*pro honore*) ne külföldieknek, hanem magyaroknak adják.

A' III. rendbe tartoznak:

A' 23-ik czikk. Hogy a' királyi és királynéi ügyvédek törvényszékekben a' birák közt ne ülhessenek, hanem király vagy királyné' pere levén tárgyalás alatt, más perlekedők' sorában álljanak; továbbá hogy a'

felek' szószólói által törvényszék elé terjesztett irományokat kezeikbe ne vegyék, se ne olvassák, hanem csak az ítélőmesterek.

A' 24-ik czikk. Hogy királyi és királynéi felségek is, ha királyi jog' színe alatt valamely jószágot alaptalanúl visszafoglaltatnak (*re-captivant*), szinte úgy, mint más illy tettet elkövetők, azon jószág' becsújébe marasztaltassanak, valamint azok is, kik valamely jószágot királyi jog' színe alatt felkérven a' királyi jogot be nem bizonyíthatnák; sőt ha magokat azon jószág' birtokába az iránta folyó per' vég elítéltetése előtt hatalmas elfoglalás által vagy máskép behelyezték volna, hatalmaskodási tett' büntetésére is ítéltesse.

A' 29 és 30-ik czikkek, melyekben Zsigmond' VI. decr. 4 és 5-ik ágazatának az újonan történt nagyobb hatalmaskodás által elfoglalt jószágok' kikiáltott gyűlés, *Proclamata congregatio*, általi visszadatását, és az illy hatalmaskodás' megbosszulásának módját érdeklő rendeletei következő hozzáadásokkal ismételtetnek: 1) hogy ugyanazon törvényszéki határidőszakon azonnal hatalmaskodás' büntetésébe marasztaltassék az olyan is, ki a' tő- és határszomszédok' tanúságtételét, vagy a' károk és bántalmak iránti elégtételt gátlaná. — 2) hogy az ilyen kikiáltott gyűlés' formájában kezdett per se királyi vagy királynéi, se akár-mely birói levelek által, még táborozás, vagy valamely vár melletti szolgálat miatt se halasztathassék el; hanem az arra rendelt egyetlenegy törvényszéki határidőszak alatt végképen fejeztessék be. — 3) hogy az illy új hatalmaskodás' elkövetője, ha a' panaszló fél őt királyi felség, nádor, vagy országbírája előtt személyesen megkapná, rajta per-halasztás és óvás nem segélhetvén, tüstént felelni tartozzék.

A' 31-ik czikk. Hogy a' perlekedők országunk' dicséretes szokása szerint mind hatalmaskodási mind másféle tettek miatti perekben, minden birságfizetés és birónak megkeresése nélkül, akármikor szabadon egyezsége léphessenek.

A' 32-ik czikk, mely a' levelek' váltságaira, káptalan vagy convent' bizonyágai' napi díjaikra, és az ál utakra nézve Zsigmond király' decretumának rendeleteit minden változtatás nélkül megtartatni rendeli.

A' 33-ik czikk, mely a' kisebb hatalmaskodási tettekre nézve, melyek iránt kikiáltott gyűlés nem rendeltetik, azt rendeli: hogy a' per három ünnepnyolczadi széktartás alatt, t. i. két előre bocsátott idé-

zést három vásárpiazi kikiáltás követvén, törvényszék által végképen befejeztessék.

A' 34 és 35-ik czikkek, mellyek birtokkövetelő perekre nézve rendelik: hogy két idézés és három vásárpiazi kikiáltás, *trina forensis proclamatio*, előre bocsáttatván, az alperes felelni, és a' kezénél levő okleveleket ugyan, ha ollyakra hivatkoznék, három határnap alatt, mellyek közül az első minden teherfizetés nélkül, a' többi törvényszéki terhek alatt engedendő, a' más' kezénél létezőket pedig azon egy évnek leforgása után, mellyet visszavételükre a' törvényszék nekie engedni köteles, tüstént a' kitűzendő első határnapon előterjeszteni tartozzék, és ha azokat akkor elő nem adná, vagy elő nem adhatná, az ügy minden további halasztás nélkül végképen döntessék el.

A' 36 és 37-ik czikkek. Hogy több vérségi atyafiak ellen indított birtoki perekben táborban, határszél' védelmében, vagy más királyi szolgálatbani távollétel miatt perhalasztás csak akkor adassék, ha illy szolgálatban mindjában távol vannak, és ekkor is a' kikiáltott gyűléssel kezdett pereket kivevén.

A' 38-ik czikk. Hogy valamint egyházi személy világi ellen, úgy világi személy is egyházi ellen soha nagyobb teherbe ne marasztaltassék, mint tulajdon emberdíjába, vagy is drága fejének váltságába, a' kártételekre nézve mindazáltal a' bíró mindenkor teljes elégteltelt adatni tartozzék. Végre

A' IV-ik rendbe, az ide sorolható 18-ik czikken túl, tartoznak:

A' 4-ik czikk. Hogy a' behozott újítások és kártékony szokások töröltessenek el.

A' 9-ik czikk. Hogy külföldi, akármelly nemzetbeli, kereskedők kereskedés végett áruikkal Lajos király alatt kijelelt helyeknél tovább hazánk' belsejébe ne jöhessenek, hanem azon helyeken tartozzanak üzleteiket végezni.

A' 11-ik czikk. Hogy külföldi pénz és só az országba be ne hozassék, el se fogadtassék, és ez iránt minél hamarább tétessék intézkedés.

A' 39-ik czikk. Hogy, a' mint előbbi királyaink alatt már meg volt rendelve, meggyilkoltak' temetéseért az esperestek vagy helybeli lelkészek semmiféle pénzfizetést ne vehessenek.

A' decretum' befejezésében Albert király önmaga és hitvese' nevében ezen törvénycikkeket elfogadván igéri: hogy az országot és hazafiakat semmiféle szükségeikben el nem hagyandja, hanem velök egyesített erejével minden vetélytársak ellen tehetsége szerint védendi; hogy őket mind az itt elősorolt, mind minden más jogos régi szokásaik' élvezésében sértetlenül megtartandja, és azok' fékezésében, kik azokat netalán megtámadnák, a' hazafiakkal egész hatalmával közre munkálni fogand.

Említést igényel itt ezen decretumban azon különössége is, hogy azt nemcsak a' király országunk' rendei' számára, hanem viszont országunk' rendei is a' király' részére ünnepélyesen kiadák, az egész decretumot király' bevezetésével és berekesztésével együtt tulajdon előszavuk és befejezésük közé iktatván '). Az így kiadott példány Kollár Ádám' tanúsága szerint ^{b)} 56 aláírt nevekkal és ugyanannyi függőpecsétekkel, melyek közül mindazáltal 6 már elveszett, ellátva a' felséges ausztriai háznak titkosb levéltárában eredeti kiadásban maiglan létezik.

Előszavukban előadják az egész ország' testületét képviselő főpapok, bárók és nemesek, hogy midőn Albert király kultartományaiából magyar honba visszatérvén Budán mulatna, hazánk' minden részeiből hozzája sereglettek, és más vele elintézett tárgyak közt az akkori idők' kívánatához képest elődei' rendelményeinek, és az ország' szokásainak némelly pontokbani módosításaért, és az alább következő levelében foglalt törvényágazatokért esedeztek legyen.

Utószavukban pedig azért, mert az érdeklött ágazatokat Erzsébet királynénak, természetes úrnéjoknak, egyetértésével kegyesen elfogadta, mind önmaguknak, mind felhatalmaztatásuknál fogva minden jelen nem levőknek nevében Albert királynak, és hitvesének, úgymint kit születés' jogán az ország főleg illet, sérthetlen hűséget fogadnak olly móddal: hogy a' királyi és királynéi felségek az országot és annak rendeit szükségeikben el ne hagyják, hanem velök egyesülve minden ve-

^{a)} Az ország' rendeinek előszavát és befejezését lásd Kovachich Vestigia Comit. 228—230, és Sylloge Decret. Comit. I. köt. 56—59. lapjain.

^{b)} Lásd: De potestate legisl. című munkájának 37-ik lapját.

télytársak ellen egész tehetségök szerint védeni, és minden igazságos régi szokásaik' élvezésében megtartani köteleztessenek. Továbbá szentül ígérük: hogy a' decretumban foglalt engedményekkel tökéletesen megelégedvén, a' királyi és királynéi felségeknek többé új engedmények' kérésével alkalmatlankodni nem fognak, és ő felségüket minden akármelly állapotú emberek ellen, kik a' decretumban foglaltak ellen törekednének, egész erejükkel segítendik, és megfékezésükben közre munkálандanak.

Végtere némi említést érdemel itt az is: hogy Erzsébet királyné' koronáztatása nem az esztergomi érsek, hanem a' veszprémi püspök által, — ki a' királyné' koronázási jogára nézve Zsigmond királytól nyert erősítő privilegiumánál fogvást az érsek' jogát kétségbe voná, — viteték véghez, de mindazáltal az érseknek megegyezésével, ki a' koronázás' siettése miatt Erzsébet' koronázását azon feltétellel engedé át: hogy, ha ő ebbeli jogát bővebben kimutatandja, a' püspök igényéről jövendőre lemondjon ^{a)}).

I. ULÁSZLÓRÓL,

1440. JULIUS' 17-KÉTŐL, 1444. NOVEMBER' 10-KÉIG.

I. Ulászlónak, — ki a' valóságos szent korona' jelen nem létében sz. István' koponyájáról levett, 's országunk' rendei' határozata által ideiglen amannak teljes erejére emelt aranykoronával 1440-ik évi julius' 17-én Székesfejérvárott megkoronáztatván ^{b)}), a' hazát elejétén ugyan Erzsébet özvegy királyné és párthívei, jelesen a' királyné által segítségül

^{a)} Lásd György esztergomi érseknek e' feletti 1437-ki levelét Pray' Hyerarchia című munkájának I. r. 286. lapján. Továbbá Senging Márton melliczei akkori írónak tanúságát, és Albert királynak Rozgonyi István' részére 1439-ik évben költ adománylevelét, melyekre Kovachich Supplem. ad Vestigia Comit. I. köt. 471 és 472. lapjain hivatkozik.

^{b)} Lásd a' Székesfejérváron összesereglett ország' főpapjai, bárói, vitézei, főemberei és nemeseinek már fennebb is előidézett 1440-ki julius' 17-kén költ oklevelét, és I. Ulászló király' 1440-ki decretumának bevezetését. Kovachich Vestigia Comit. 235—243, és Supplem. ad Vest. Com. I. köt. 66—68. lapjain.

hítt hussziták' vezére Giskra János, azután pedig a' törökök ellen dicsőségesen védelmezé^{a)}; de végre azon hadban, mellyet, eskü alatt adott szavát frigyeseinek, 's főleg Julián kardinál pápakövetnek unszolására, mellette levő főpapjai és bárói' egyetértésével megtörvén, Amuráth török császár ellen indított, 1444-ik évi november' 10-kén Várnánál hősi fiatal vak hevének áldozataul esék^{b)}, — két ujonan felfüdüzött, 's 1440.^{c)}, és 1444-ik^{d)} években költ törvényleveleivel bírunk, sőt egy harmadik, 1443-ik évi decretumának nyomai is léteznek^{e)}, mellyet mindazáltal napfényre hozni eddiglen nem sikerült.

I. Törvényleveleiről.

Első törvénylevele Székesfejerváron 1440-ik évi julius' 20-kán költ, 's II. András' 1222-ki, III. András' 1298-ki, és I. Lajos' 1351-ki

^{a)} Lásd Rezenich' *Historia R. Hung. compendium* című munkája' II. köt. 94—96. lapjait, és az ott előidézett írókat.

^{b)} Lásd I. Ulászló' 1444-ki decretumának előszavát, továbbá Ulászló királynak és oldala mellett levő főpapjainak és báróinak a' pápa' követe, Julián cardinál előtt letett a' feletti esküjokról Szegeden 1444-ki augustus' 4-kén költ 's pecséteikkel erősített levelét: hogy ellent nem állván a' török követnek közbenjövelele, és a' törökökkel kötött 's esküvel pecsételt akármelly szerződések, a' minapi budai országos gyűlés' határozatához képest sergeikkel september' 1-ső napján Orsovánál leendnek, és a' Dunán azonnal átkelvén Romaniába és Görögországba okvetetlenül beütendnek. Kovachich *Vestigia Comit.* 244—248, és *Sylloge Decr. Comit.* I. köt. 74 és 75. lapjain. Lásd végre Rozenich' érdeklött munkájának 96—99. lapjait, és az ott előidézett íróknak, jelesen Turóczinak IV. r. 43 czikkét, és Calimachus Filepnek III könyvét.

^{c)} Ezen decretumot előadja Kovachich *Supplem. ad Vestig. Comit.* I. köt. 66—225, és *Sylloge Decret.* I. köt. 59—74. lapjain.

^{d)} Lásd e' decretumot ifjabb Kovachich *Monumenta veteris legis. hung.* 30—33, és *Sylloge Decret. Comit.* 74—93. lapjain.

^{e)} Jelesen Ulászló' 1444-ik évi decretuma' 26-ik ágazatában, mellyben a' mult évi decretum említettetik, és az ország' főpapjai, bárói és nemesei 's főemberei váczí káptalanhoz intézett azon 1416-ki levelében, melly által a' sághi prépostnak Gyarmathy Miklós' fiai ellen hatalmas jószágelfoglalás miatt folyó perében közös tanúvallatásra e' káptalan' bizonyosságát kiküldetni rendelik. Ide járúl, hogy Aeneas Sylvius azonkori író Fridrik császár' cancellárjához írt levelének tanúsága

decretumának átiratából és megerősítéséből, 's önmagának Ulászlónak 6 új törvénycikkéből áll.

A' decretum' bevezetésében előadja a' király: hogy meghalván Albert király, országunk' főpapjainak, báróinak, vitézeinek (*militēs*), főembereinek és nemeseinek közönsége (*Vniuersitas*) őt királylyá választotta, 's a' királyi székre sok kérelemmel meghitta, és jöllehet időközben azon koronát, mellyel előbb a' magyar királyok koronáztatni szoktak, Erzsébet özvegy királyné Visegrádról, hol igen gondatlanul őrizték, alattomosan elorozta; mégis az országnak rendkívüli nagy számmal összesereglett mindennemű rendei előbbi választatását megerősítvén, őt sz. István' tetemének koponyáját ékesítő drága művű koronával megkoronázták legyen, ezen koronára, míglen az előbbi visszavétethetnék, annak minden erejét, és az ő személyére a' királyi hatalomnak teljességét az egyenes fejedelemséggel (*directus principatus*) együtt átruházván. Továbbá hogy ezek szerencsésen megtörténvén, az ország' rendei nekie egy általok meghányt, 's II. András és I. Lajos királyok' törvénycikkeit, és az ország' főpapjai, egyházi személyei és nemeseinek III. András' koronázása' alkalmával (igazán 1298-ik évben) költ törvénylevelét magában foglaló irományt átnyújtottak legyen azon kéréssel: hogy annak egész tartalmát megújítani és erősíteni méltóztatnék.

Az erősítéseket nézve tudnivaló: hogy azokból II. András' decretumának előszava, 18-ik cikkének 1-ső §-a, egész 23-ik cikke, 's 31-ik cikkének 2. és 3-ik §§-ai, továbbá I. Lajos' decretumának előszava, tulajdon 24-ik cikkének 1-ső §-a, és egész befejezése ki vannak hagyva.

Tulajdon ágazatai pe lig, mellyeket erősítési' végéhez ragasztott, következő tárgyakról szólnak:

Az 1-ső ágazat rendeli: hogy az országnak akár birtokos akár birtoktalan nemesei, mint már Albert' decretuma tartja, tizedet adni ne tartozzanak, hanem ezen tartozást a' király' parancsára országunk' ellenségei ellen harczolva vérökkel róják le — Hasonló alapra építék az ország' rendei és lakosai dézsmaadás alóli mentesség iránti igényeiket azon

szerint bizonyos, hogy 1443-ik évben Budára országgyűlés egybe volt hívva. Lásd Kovachich Supplem. ad Vestig. Comit. I. köt. 500—502. és 503. lapjait.

folyamodásukban is, melyet a' konstánczi zsinat' alkalmával XXIII. János pápának benyújtottak, a' mint ezt azon pápának fennebb előidézett 1415-ki bullája tanúsítja.

A' 2-ik ágazatban rendeltetik: hogy, ha valamelly hűségtelenség' szennyjébe keveredett ember másnak faluit 's jószágait zálogban, vagy máskép elfoglalva birná, annak vétkeért az ártatlan tulajdonos örökjogától meg ne fosztassék, hanem azt törvény' útján akármikor kereshesse, ezen törvénnyel ellenkező minden előbbi eljárások és ítéletek ezenel egyszersmind visszahuzatván.

A' 3-ik ágazat azt határozza: hogy egyházi személy jobbgagy ember által tett, vagy szóbeli bántalommal illetetvén, azt csak akkor vonhassa a' püspök vagy megyei helyettes széke elébe, ha előbb urától elégtételt kért, és ez azt megtagadta, vagy ha annak ítéletével meg nem elégszik.

A' 4-ik ágazat parancsolja: hogy senki, akár hazafi, akár idegen, király' engedelme nélkül, pápa, zsinat', vagy küldöttjeiknek akármiféle levelét országunkba be ne hozza, 's annál fogva magát egyházi hűbérebe ne helyezze, és senkit országon kívül perbe ne idézzon.

Az 5-ik ágazat e' tilalom' megszegésére büntetést rendel, de az eredeti oklevélben e' helyen létező hézag miatt nem tudhatni, millyent. Azonban minthogy a' 4-ik ágazat tartalmának lényegére nézve Zsigmond király' bullások ellenhozott 1404-ik évi decretumával megegyez, valószínűleg az ott kijelelttel egyenlő büntetés, vagyis fej- és hűbérvesztés volt itt is rendelve. Végre

A' 6-ik ágazat megengedi: hogy a' hazai szent székeken azoknak rendes birái által hozott ítéleteket akárki apostoli székhöz vagy zsinathoz feljebbvihesse.

Második törvénylevele 1444-ik évi április' 18-kán Budán költ, 's 34 ágazatokra terjed.

Előszavában előterjeszti a' király, hogy, mivel azon szelidebb módok, melyek némelly rossz akaratúak' merényei által okozott károsítások és zavarok' megszüntetésére használtattak, célhoz nem vezetének, sőt a' zavargások napról napra növekedtek, ugyanazért visszatérvén a' törökök elleni szerencsés győzelmekkel koszorúzott utolsó táborozásból: országos gyűlést hirdetett, melyre az ország' főpapjai, bárói, vité-

zei, és nemesei szokáson felüli számmal megjelenvén, több napokig tartó kölcsönös tanácskozás után vele a' béke és egyetértés' helyreállítása végett e' decretumba foglalt ágazatokba egyesültek legyen.

Négy rendbeliekre lehet pedig könnyebb áttekintés végett e' decretum' ágazatait osztani: a' király' hatalmát és tekintetét szilárdítókra, — a' kibékülést elősegélőkre, — az igazságkiszolgáltatást tárgyalókra, — és a' visszaéléseket és kihágásokat fékezőkre.

Az I-ső rendbe sorolhatók ezek:

Az 1-ső ágazat. Hogy a' király' részén levő minden főpap, nemes, és főember tulajdon levele és pecsége által kötelezze magát jobbggyi hűségre, és arra, hogy míglen Ulászló király életben leend, mást magyar királynak el nem ismerend, őt pedig minden történhető esetben pártolandja.

A' 2-ik ágazat. Hogy a' király, valamint azt elődei teheték, szinte akárkitől hivatalát szabadon elvehesse, 's azt tetszése szerint a' hazafiak közül akárkinek adhassa, és hogy ennek következtetésében mindenki hivatalát, ugymint a' nádor nádorságát, a' vajda vajdaságát, a' bán hánságát, a' cancellár cancellárságát, a' gróf grófságát, és így tovább tüstént király' kezébe tegye le. Továbbá hogy ugyanezt tegyék a' sókamarák' tisztjei is mind Erdélyben mind Marmarosban.

A' 3-ik ágazat. Hogy a' kamara' nyeresége Magyarországhban, a' nyestadó Slavóniában, és az ötvenedek Erdélyben királyi udvar' tanácsára és ország' védelmére levén rendelve, következőleg olly jövedelmek levén, mellyeknek nem kellett volna a' királyok által sem egészen sem egy részben elidegeníttethetniök, minden elidegenített illy jövedelmek a' koronához csatoltassanak vissza, és ezután az illy adózások, ellent nem állhatván akármedly király által irántok adott felszabadítások, mindenemű akár királyi vagy királynéi, akár világi akár egyházi birtokokban egészen, 's minden csonkítás nélkül fizetessenek.

A' 4-ik ágazat. Hogy a' sókamarák-, bányák- 's bányatizedek-, harminczadok- 's városoktól, kúnoktól, jászoktól, és zsidóktól járó jövedelmek, mint a' koronától sem örököül sem zálogul el nem idegeníthetők, szinte tulajdoníttassanak a' koronához vissza. — Ezen két törvény-czikk a' koronai jövedelmek' elidegeníthetlenségének eredetiségére nézve igen érdekesek.

A' 7 és 8-ik ágazatok. Hogy pénzt hűségtelenség' büntetése alatt királyon kívül senki ne veressen, 's a' király arra senkinek szabadságot ne adhasson. Továbbá a' király országunk' rendei' akaratja nélkül a' pénzlábat meg ne változtathassa. Végre hogy olly pénz veressék, mellyből 100 denár egy arany forintot érjen.

A' 17-ik ágazat. Hogy azon vámok feletti adományok, mellyeket Albert és Ulászló királyok tettek, mind vonassanak vissza, 's visszavonattaknak tekintessenek.

A' II-ik rendbe tartoznak:

Az 5 és 6-ik ágazatok. Hogy kiki azon jószágokat, 's dézsma- vagy másféle jövedelmeket, mellyeket ezen zavarok alatt a' király híveitől jogtalanul magához húzott, azoknak visszatéríteni tartozzék. Továbbá hogy azoknak jószágaik is, kik a' király' hűségére eddiglen visszatértek, vagy jövő pünkösdig visszatérendnek, habár azokat a' király már elajándékozta is, mind adassanak vissza, 's az illy adományosak más, koronára szállt vagy ezután szállandó, jószágokkal kármentesíteszenek; azok ellenben, kik jövő pünkösdig király hívségére nem térendnek, hívségtelenség' büntetése alatt maradjanak, 's többé kegyelmet se nyerhessenek.

A' 34-ik ágazat, mellyben a' király esküvel fogadja: hogy mind azt, mi ezen decretumban foglaltatik, szentül megtartandja, és a' decretum' végén elősorolt hívei' tanácsával és segedelmével mások által is megtartatandja, 's a' kijelelt büntetések' végrehajtására alkalmas lépéseket teend.

A' III-ik rendbe számíthatók:

A' 9-ik ágazat. Hogy a' király azoktól, kiket nagyobb hivatalokkal, nádor-, vajda-, országbíró-, vagy grófsággal felruházand, kötelezést vegyen arról: hogy hivatalaik' vesztesége alatt sem önmaguk károkat, bántalmakat, 's jószágelfoglalásokat nem teendnek, sem hivataluk' határai közt illyeseket elkövetni nem engedendnek. Továbbá hogy a' vajda, bán, vagy gróf ítéleteit, ha a' király' ítélőudvarába átküldetni kéretnek, oda átküldeni, és az ott hozandó ítéletet szinte hivatalvesztesség és hatalmaskodás' büntetése alatt végrehajtani tartozzék.

A' 10-ik ágazat. Hogy minden vármegyében annak közönsége által a' gróf és szolgabírák mellé azon vármegyei nemesek közül négy jám-

bor férfiak választassanak, kik azokkal minden panaszlóknak törvényt tegyenek; ha pedig az illy választottak közül valaki hatalmaskodó tettet elkövetne: az a' megye' grófja, szolgabírái és közönsége által ítéltessék.

A' 11-ik ágazat. Hogy birtoki perekben törvény az ország' szokása szerint szolgáltatassék.

A' 13-ik ágazat. Hogy a' zavargások alatt felek' jelentése nélkül hozott minden ítéletek visszavonattaknak tekintessenek.

A' 14-ik ágazat. Hogy olly jószágokban történt beiktatások, melyekre nézve az adományok fennebb visszavonatának, erő nélküliek legyenek.

A' 23-ik ágazat. Hogy az oklevelek' taksái, és a' káptalan vagy convent' bizonyságainak napidíjaik a' néhai császár' decretuma szerint fizetessenek.

A' 26-ik ágazat. Hogy azok, kik ezen országos gyűlésen királyi felség, nádor, vagy ország' bírása előtt találtatván vagy arra megidézettvén a' múlt évi decretum óta el követettek miatt perbe vonatnak, azonnal felelni tartozzanak; és ha az idézésre meg nem jelentek: ellenük tüstént ítélet hozassék.

A' 27-ik ágazat. Hogy, ha ki ezután birtokelfoglalásokat, fosztásokat, nemesember befogásokat vagy üléseket, és más hasonlókat elkövetne, király' embere által káptalan vagy convent' bizonysága' jelenlétében értesítés mellett az első ünnepnyolczadi székre idéztessék, és ott megjelenvén, a' peres ügy minden elhalaszthatás nélkül, ítélet által döntessék el; ha pedig ez alperes meg nem jelennék: a' főbenjáró ítélet jószágvesztéssel együtt ellene azonnal mondassék ki, és végre is hajtassék.

A' 28-ik ágazat, melly az Albert király alatt folyamathan volt perek' folytatásáról rendelkezik.

A' 29-ik ágazat, melly némelly hatalmasok' hatalma alatt volt káptalanoknak és conventeknek közelebbi zavargások alatt kiadott mindennemű leveleit érvényteleneknek nyilatkoztatja.

A' IV-ik rendbe tartoznak:

A' 12-ik ágazat, melly azon új várakat és erősségeket, mellyek-

ból rablások, károsítások, zsarolások, vagy másféle bántalmak tétetnek, elvétetni, és lerontatni parancsolja.

A' 15-ik ágazat. Hogy világi bárók vagy nemesek püspöki vagy másféle egyházakat el ne foglaljanak, 's egyházak dolgába azokon kívül, kik egyházalapításnál fogvást pártfogói joggal bírnak, semmi szín alatt ne avatkozzanak.

A' 16-ik ágazat. Hogy kik a' tavalyi taksákat beszédvén maguknak megtarták, azokat törvény' büntetése alatt térítsék vissza.

A' 17 és 18-ik ágazatok. Hogy táborba, király' udvarába, vagy akárhová menő bárók vagy mások nemesek' házait meg ne szállják, és ha valahol beszállának, kárt ne tegyenek, máskép egyszeri idézés mellett király' udvari ítélőszéke elébe hivatván, akár jelenjenek meg akár nem, ugyanazon törvényszéken ítéltesse el.

A' 19-ik ágazat. Hogy az engedelem nélkül elköltözött jobbágyok' visszaadására nézve a' régi büntetés és szokás maradjon keletben.

A' 20-ik ágazat, melly a' király' párthíveit is, ha király és ország' szolgálatán kívül kárt tettek, elégtételre szoríttatni parancsolja.

A' 21 és 22-ik ágazatok. Hogy a' kik e' zavargós idők alatt mások' birtokát helytelenül elfoglalták, jövő pünkösdig adják vissza, 's ugyan addig mindenki elégtételt szolgáltatson az utolsó decretum óta elkövetett hatalmaskodó tettekért is, máskép legközelebbi ünnepnyolczadra idéztetvén ellenük, ha meg nem jelennének is, azon törvényszéken ítélet hozassék.

A' 25-ik ágazat. Hogy a' megyés gróf, hatalmaskodási büntetés alatt, nemesek' birtokába be ne szálljon, 's ha beszállana, kár ne tegyen, kivevén mindazáltal a' régi szokásokat és birságok' beszédését.

A' 30-ik ágazat. Hogy senki, feje és jószágai' vesztesége alatt, külföldi fegyvereseket kártételekre be ne hozzon.

A' 31—33-ik ágazatok. Hogy a' főpapok, bárók, és ország' főemberei közül a' király' megegyezése nélkül senki a' király és ország' eleneivel békeséget kötni ne merészeljen, 's ha ki illyes mit tenne, vagy a' király' jogos és törvény-megengedte parancsának nem engedelmeskednék, azonnal hatalmaskodás' büntetésébe marasztaltassék.

A' decretum' befejezésében pedig a' király ezen törvényágazatok feletti hiteles levele' kiadásának említésén és a' levél' költén túl megjegy-

zi, hogy az is határoztatott legyen: hogy ő, a' király, külföldieknek örökjóságokat, egyházi hűbéreket, hivatalokat és várnagyságokat nem adand, sőt a' Máté lengyelnek adott erdélyi püspökséget egyedül kivévén, az eddiglen adottakat is tőlük elveendi. Továbbá kijelenti: hogy ezen rendelményt az országnak jelen volt rendei önmaguknak és az egész ország' közönségének nevében hozták, és pedig úgy, hogy ellent ne állhasson, ha mi az előbbi decretumokban azzal ellenkező rendeltetett volna is. Végre

A' királynak ezen utószavát az ezen országgyűlésen jelen volt főembereknek és nemeseknek befejezése követi, mellyben 120 részint főpapok 's bárók, részint nemesek neveiknek előre bocsátásával kijelentik: hogy mindezek közös tanácslatukkal és megegyezésükkel határozattak, és hogy ugyanazért mindazokat sértetlenül megtartandják, 's mások általi megtartásukat egész tehetségükkel mindenkép eszközlendik, a' királyi pecsét mellé övéiket is oda függesztvén.

II. *Egyéb említést igénylőkről.*

Az itt előadott decretumokon túl e' helyett említést igényelnek e' királyunk' korából e' következő oklevelek is:

I. Ulászló királynak Krakóban 1440-ik évi martius' 8-kán költ azon oklevele *), mellyben magyar királylyá választatását, és a' magyarországi követek által előterjesztett feltételeket elfogadja, 's nevezet szerint igéri: 1) Hogy koronáztatása' alkalmával Magyarország' jogait, szabadságait, és jó szokásait eskü és királyi levél által megerősítendi. — 2) hogy elődei' decretumait, az egyházak és kolostorok' szabadságait fentartandja, 's az egyházakat jószágaikkal együtt minden bántalom ellen védendi. — 3) hogy elődeinek, jelesen Erzsébet királynénak akár egyháziak akár világiak' részére tett adományait meghagyandja. — 4) hogy Magyarországot Lengyelországnak, és viszont Lengyelországot Magyarországnak seregeivel és erejével minden ellenség ellen egész tehetsége szerint védendi. — 5) hogy Magyarország' jogai és részei' visszavételén mindenkép dolgozni fogand, azt mindazáltal nyíltan kijelentvén: hogy Oroszországnak és Podoliának Lengyelország' birtokában, Moldvának pedig mostani

*) Lásd ezen oklevelet Kovachich Supplem. ad Vestig. Com. I. köt. 476—491. lap.

állapotjában kelljen mind addig maradni, míg Magyarországnak és ezen tartományoknak rendei közt irántok egyezés és határozat tétethetik. — 6) hogy Magyarország' gyarapítására czélzó igyekezetének telteli hebizonnyítására az eddiglen Lengyelország' részére bírt Lublyó várát minden szepességi városokkal, mezővárosokkal és falukkal egyetemben a' zálogpénznek' teljes elengedésével és minden oklevelekkel együtt tüstént megkoronáztatása után visszabocsátandja. Végre — 7) hogy az ország' rendei' megegyezése nélkül az ország' iránti pártütések miatt kiűzötteknek bocsánatot nem adand, Borbála özvegy császárnét Magyarországba be nem fogadandja, 's a' Gara János' tümlőczben levő özvegye, Margit asszony, ellen hozott főbenjáró ítéletet meg nem döntendi, 's azért senkit alkalmatlanítani nem engedend.

II. A' Székesfejezérváron összesereglett ország' főpapjai, bárói, vitézei, főemberei, és nemeseinek 1440-ik évi julius' 17-kén I. Ulászló király' megkoronáztatása felett költ oklevele*); mellyben előadják: hogy Albert király' halála után Budán országos gyűlést tartván azon tekintetből, mivel a' sok vetélytársak, de főkép a' pogányok által ostromoltató haza ügyes országló nélkül el nem lehet, köz akarattal és Erzsébet özvegy királyné' megegyezésével Ulászló lengyel királyt magyar királylyá választották, 's követek által az ország' koronájának felvételére meghívták, és — mivelhogy Erzsébet királyné, időközben fiat szülvén, némelly vetélytársaknak, vagy inkább polgári haború' magvát vetni törekvő külföldi embereknek tanácsára a' szent koronát Visegrád várából alattomosan elorozta, és azzal alig három hónapos csecsemőjét mindjajoknak akaratja, és a' koronázáshoz tartozó szent ruhák, sz. István' kardja, királyi pálczája, aranyalmája, és apostoli küvetségi keresztje nélkül az ország' és hazafiak' nagy rövidségére megkoronáztatá, — most ismét, és pedig olly nagy számmal, millyenre az emberek előbbi koronázásoknál nem emlékeznek, összeseregelvén több napokig tartó érett tanácskozás után, tekintetbe vevén az ország' szükségét, és főleg azt, hogy a' királyok' koronázása az ország' rendeiének akaratjától függ és a' koronának ereje és hatása azoknak helybenhagyásán alapszik, Ulászló királyt a' sz. István' teteme' koponyájának ladikájában nagy tisztelettel őrizte-

*) Lásd ezen oklevelet Kovachich Vestigia Comit. 235—243. lapjain.

tető mesteri művű aranykoronával határozták megkoronáztatni, és valójában őt sz. István' köntösébe öltöztetvén, 's annak kardját, királyi pálcáját, almáját, és követségi keresztjét kezeibe adván azzal meg is koronáztaták, ezen koronára átöntvén az elorozott régi koronának minden erejét, és emezt, míglen vissza nem szereztetik, erő nélkülivé nyilatkoztatván úgy, hogy addiglan királyaink jövőre is csak ezen most használt, 's gondosan őrizendő koronával koronáztathassanak érvényesen; továbbá hogy Ulászlót a' királyi hatalomnak egész teljességével, kegyelem, adomány, hivatalok, egyházi hűbérek, 's kiváltságok' osztogatására, és mindazokra nézve, mik elődei alatt királyi hatalomhoz tartozának, felruházták épen úgy, mintha az előbbi elorozott koronával volna megkoronázva. Végre a' kétséghől eredhető visszavonásoknak megelőzése végett az ország' rendei csocsemő Lászlónak koronáztatását érvénytelennek nyilatkoztatják, és mindazokat, kik a' főpapok, bárók, és nemesek közül az új korona és Ulászló' koronáztatása iránt hozott határozataikat komoly szóval vagy tettel megtámadnák, vagy felforgatni működnének, méltóságaik, hivatalaik, nemességük, és jószágaik' veszteségébe, 's felségsértés és hívségtelenség' büntetésébe, kegyelemnyerés' minden reményének elzárásával, marasztaltatni rendelik.

Ezen oklevél második példáját szolgáltatja sz. István' koronája' olly esetbeni erőnélkülítésének, midőn az vetélytársak' hatalmába került. Az első, mint annak helyén előadám, I. Károly alatt fordult elő.

III. Ulászló királynak és oldalánál levő főpapjainak, és báróinak Szegeden 1444-ik évi augusztus' 4-kén kült levele*), mellyben a' király előadja: hogy, jóllehet ő már egyszer Julián cardinál apostoli szék' követének kezébe letett esküvel, 's IV. Eugén pápához és a' keresztény fejedelmekhez tulajdon kezével írt levele által fogadta legyen, hogy az ország' főpapjai, bárói, és nemesei' minap Budán tartott köz gyülekezetének egybehangzó megegyezéssel és akarattal tett határozata szerint segéjét még ezen évi nyár' lefolyása alatt személyesen a' törökök ellen Görögországba és Romaniába vezérlendi; mivel mindazáltal némellyeknél Amuráth török császár' követeinek közbenjövetele eskütt ígéretének

*) Lásd ezen oklevelet Kovachich Vestigia Comitior. 244—248. lapjain.

teljesítése felől kétséget támasztott, hogy a' pápának követei Velencei Ferencz, és Julián cardinálók, a' francziaországi kapitányok, a' burgundi grófok, és velencei urak' azon fogadásának őszinteségéről minden kétséget le tegyenek: a' mellette levő főpapjainak és báróinak megegyezésével Julián cardinálnak újonan királyi becsületére és keresztény hitére fogadja, és esküvel pecsétli: hogy az érdeklött budai határozatot teljesítendő, ellent nem állván a' törökökkel kötött vagy ezután kötendő szerződések, és esküvel tett ígéretek, september' elején seregével Orsovánál leend, és okvetlenül Romaniába és Görögországba beütend. — Végre az oklevél' végén a' királylyal hadba menendő főcancellár Rozgonyi Simon egri, János váradi, 's zegeni Herczegh Ráfael választott boznai püspökök, és Hunyady János erdélyi vajda ugyanazt eskü alatt fogadják, a' többi jelen volt otthon maradandó 11 világi főurak, és Péter chánádi püspök pedig kijelentik: hogy ezekbeni megegyezésöknek tanuságául pecséteiket a' király' pecsége mellé tétették.

Végre némi említést érdemel itt az is: hogy e' korban a' szent korona Visegrádon ^{a)}, és pedig világi egyed által ^{b)} őrizteték; továbbá hogy Ulászló' okleveleiben az ország' bárói közt a' Rácország' despotja, a' főkincstárnok (*Supremus Thesaurarius*), különböző a' király' tárnokmesterétől, a' királyi udvarmestere (*Magister Curiae Regis*) ^{c)}, és a' macedoniai bánok (*Bani de Macedonia*) is ^{d)} elősoroltatnak.

V. LÁSZLÓ KIRÁLYRÓL,

1444-KI NOVEMBER' 10-TŐL, 1457-KI NOVEMBER' 23-KÁIG.

V. László' országlása' korából, — kinek hazánk' királyi széke iránti jogát Ulászlónak eleste után országunk' rendei, habár királylyá elfogadását az 1445-ik évi pesti országos gyűlésben némelly feltételektől füg-

^{a)} Lásd az ország' rendeknek I. Ulászló' koronázása feletti oklevelét, és Ulászló' 1440-ik évi decretumának bevezetését.

^{b)} Lásd Rozenich' történetirata' II. köt. 94. lapját, és az általa előidézett írókat.

^{c)} Lásd I. Ulászló' 1444-ik évi decretumának bevezetését.

^{d)} Lásd I. Ulászlónak és oldalánál levő főpapjainak és báróinak 1444-ik évi augusztus' 4-kén Szegeden költ, 's itt előadott oklevelét.

gővé tették is ^{a)}), az által, mert jóllehet azon feltételeket Fridrik császár nem teljesítette, más király' választásába még sem bocsátkoztak, valamint az által is, mert minekutána Fridrik császár Neustadtban az egyesült magyar, ausztriai, cseh és morva seregek által ostromoltatván, őt 1452-ik évben kényszerülve kiadá ^{b)}), újonnan koronáztatását nem szorgalmazák, tettleg elismerték, — azon időszakból ugyan, mind a' király Fridrik' hatalma alatt levén, az országot hazánk' rendei, elejéntén a' végrehajtó hatalmat hét úgy nevezett ország' kapitányaira vagy helyetteseire (*Capitanei* vagy *Vicarii Regni*) bízva ^{c)}), azután pedig 1446-dik évben egy királyi hatalommal felruházott és csak némelly jogokban korlátolt ország-kormányzót (*Gubernator*) *Hunyady János* erdélyi vajda' személyében választván ^{d)}) igazgatók, három, úgymint az 1445-ik, 1446-ik, és 1447-ik ^{e)}), *László király'* tulajdon kormányzásának éviből pedig két, t. i. az 1453-ik és 1454-ik évi országos gyűlési törvény-levelekkel bírnak; mellyek közül mindazáltal törvénykönyvünket csak e' két utolsó decretum, és az előbbiek közül csupán kettőnek töredékei, jelesen az 1445-ki decretumnak 15-ik cikke, és az 1446-ik évnek első hat ágazatai, öt cikkekre összehúzza, díszesítik.

^{a)} Lásd az országrendei' 1445-ki decretumának előszavát Kovachich Sylloge Decret. Comit. I. köt. 94—96. lapjain.

^{b)} Lásd Rozenich' többször említett munkája' II. köt. 105 és 106. lapjait, és Turóczi' kronikájának ott előidézett IV. r. 57 cikkét. Továbbá V. László király' 1453-ik decretumának bevezetését.

^{c)} Lásd Ivanich azonkori írónak Hunyady János' 1445-dik évi április' 18-ikán költ levelénél álló jegyzetét. Schwandtner II. köt. 27-ik lapján, 's Dlugossus' XIII. könyvét és Aeneas Sylvius' 81-ik levelét Kovachich Supplem. ad Vest. Comit. II. köt. 1, 2, 20, 's 21. lapjain előadva. Lásd továbbá az 1445. decr. 5-ik, az 1446. decr. 2-ik, és 1447. decr. 13-ik ágazatait. Ezen utolsó törvénycikk a' kapitányságoknak az 1445. decr. 5-ik cikke általi felállítását eltörli.

^{d)} Lásd az 1446. decr. 1, 6, és 7-ik ágazatait.

^{e)} Lásd ezen törvényleveleket eredetiekből átírva Kovachich Mártonnál a' 2-kat ugyan Vestigia Comit. 253—261, az 1-ső és 3-kat pedig Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 9—36, 's 52—102, vagy Kovachich József Sylloge Decret. Comit. I. köt. 94—107, 108—116, és 116—135. lapjain.

I. *Az e' korbeli törvénylevelekről.*

Az 1445-ik évi decretum a' Székesfejérváron februarius' első napjaiban összegyűlt főpapok és bárók' meghívására *) Pesten egybesereglett főpapok, bárók, vitézek, nemesek, városiak, és más országlakosok' nevében majus' 7-kén költ, 's előszaván túl 23 törvényczikkből áll.

Előszavokban az ország' rendei előre bocsátván, hogy az ország belsőzavarok, 's pogányok és más szomszéd nemzetek' ellenségeskedései, és Ulászló királynak a' törökökkel Bulgaria' szélén hét hónappal azelőtt történt ütközethől azon napig vissza nem térése által végveszedelemre jutott, kijelentik: hogy, ha Ulászló legközelebb jövő sz. háromság' ünnepe' nyolczad napjáig vissza nem tér, és Lengyelországba küldött követjük életben létéről bizonyos hírt nem hoz, Albert néhai magyar királynak fiát, Lászlót, ha Fridrik romaiak' királya őt országunk' koronájával együtt nekik átadja, törvényes királyuknak holta' napjáig befogadják; ellenkező esetben mindazáltal semmiben sem akarnak nekik lekötelezettek lenni, 'sőt az ország' szomorú állapotjához és szükségéhez képest más királyról, kinek kormányja által az ország' veszélyeiből megmentethessék, és békés állapotra juthasson, gondoskodni fognak, addiglan pedig a' visszavonások lecsillapítására, és támadható rosszak' megelőzésére a' jelen decretumban foglaltakat rendelik.

E' következők pediglen e' decretumnak rendeletei:

Az 1, 4, és 5-ik ágazatokban rendeltetik: hogy a' jelen ellenségeskedések' kezdetétől akár hadi erő vagy hatalmaskodás által akár királyi' adomány czíme alatt elfoglalt minden várak és birtokok örökhivségstelenség' büntetése alatt jövő sz. háromság' napjáig adassanak előbbi birtokosaiknak vissza, 's hogy ugyanaddig és ugyanazon büntetés alatt a' zavargások alatt épített várak, néhány uraik' tulajdon jüvedelméből fentartandó névszerint elősorolt várakat és mellyeket a' slavóniai nemesek netalán meghagyatni kívánnának, kivevén, birtokosaik által rontassanak le, végre hogy azok ellen, kik illy váraikat lerontani nem akarnák, mint lázadók ellen Tiszán innen és Dunán túl Ujfalusy Miklós vaj-

*) Lásd ezen decretumnak 12 és 19-ik cikkeit, Ivanich azonkori írónak már előidézett jegyzetét, és Fridrik császárnak késmárkiakhoz szóló levelét Kovachich Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 1 és 4. lapjain.

da, Tiszán túl Hunyady János vajda, Kassa felé Rozgonyi György, Giskra János sárosi gróf, és Pelsewczí Imre, Mátyás' földjén pedig Ország Mihály és Pongrácz urak azon részek' főuraival, nemeseivel és városaival, szinte hívségtelenség' büntetése alatt, fegyverre keljenek.

A' 2, 3, és 23-ik ágazatok rendelik: hogy az Albert király' halála után tett királyi vagy királynéi adományoknak megerősítése, vagy érvénytelenítése a' király' koronázásáig halasztassék, valamint a' jelen zavargások alatti hatalmaskodó tettek' elítélése is, kivévén mindazáltal az emberöléseket, birtok-elfoglalásokat, oklevél-elvételeket, 's leány- vagy tisztességes asszonyon elkövetett fertőztetéseket, mellyekre nézve az első ünnepnyolczadi széken igazság szolgáltatassék.

A' 6-ik ágazat a' múlt évi decretum óta bevégezett vagy függő pereket folyamatban hagyatni, és minden ügyeket jövő sz. Jakab' nyolczadára halasztatni rendeli.

A' 7-ik ágazat azokat, kik az országnak törökök elleni védelmére beszedett pénzeket maguknak megtarták, hatalmaskodás' büntetésébe marasztaltatni, és a' múlt táborozás alatt bántalmakat elkövető zsoldosokat bírások által elégtételre szoríttatni parancsolja.

A' 8 és 9-ik ágazatok a' pénzverést a' király' akaratjáig mindenütt megszüntetni, és a' királyi jövedelmeknek határszélek' ellátásától és védő főnökeik, 's kapitányaik, és fegyveres népeik' zsoldjaitól fenmaradó részét a' királyi fiscusnak átadatni rendelik.

A' 10-ik ágazat mindazon birtokokat, túsokat, és pénzbeli fizetéseket, mellyek a' csehek és németekkel újabb ellenségeskedések alatt hadi fogságba esettek vagy kezeseik által elleneiknek váltságdíjúl adatnak, minden illy kötelezések megsemmisítettén, ingyen visszaadatni parancsolja.

A' 11, 12, 19, és 20-ik ágazatok azokat, kik ezután hatalmaskodó bármelly tetteket elkövetnének, 's élelmi szereket erőszakosan elvennének, az első ünnepnyolczadi széken fej- és jószágvesztésbe, azokat pedig, kik az ezen országgyűlésre meghívó levelek' költétől fogva illy tetteket elkövettek, vagy váraikba külföldieket hoztak és általok bántalmakat 's pusztításokat tettek, értesítés melletti idéztetés, és büntetőkroli meggyőztetés után hívségtelenség' büntetésébe marasztaltatni határozzák.

A' 13. és 21-ik ágazatok rendelik: hogy, ha a' török császár' jöve-tele felől támadt hír valósulna, az egész országnak minden birtokos emberei, és minden városiak, országunk' régi szokása és szabadsága szerint, ellene tulajdon személyeikben táborba szállani, az ország' főpapjai és bárói pedig, kik törvény vagy régi szokásnál fogva országos táborozás-kor zászlóaljjal (*banderium*) szolgálni szoktak, zászlóaljaikat is kiállítani tartozzanak.

A' 14-ik ágazat minden megüresült püspökségeket és másféle egyházi hűbéreket minden haladék nélkül alkalmas hazafiakkal, 's jelesen szerzetes apátságok- és prépostságokat ugyanazon szerzetbeliekkel betölteni parancsol, és a' dézsmákat vagy másféle egyházi jövedelmeket azoknak fizettetni rendeli, kiket azok jog szerint illetnek.

A' 15-ik ágazat egy, Buda városában tartandó, pecsétet a' keresztnek, mint Magyarország' czimerének, jegyével készíttetni parancsol, melly alatt király' koronázásaig törvény szolgáltatthassék, és a' perlekedők bírói leveleket nyerhessenek.

A' 16-ik ágazat a' hazafiakat akármelly ügyben egyszerű panasz' útján romai szék elébe idéztetni tilalmazván rendeli: hogy mindenki ellenfelét előbb megyei rendes bírása előtt fogja perbe, és onnan ügyét érsekéhez vigye.

A' 17-ik ágazat Albert király' halála óta akárkinek adománya vagy meghagyása mellett felállított minden akár szárazföldi akár vízi vámokat eltöröltetni parancsol.

A' 18-ik ágazat megengedi: hogy minden akár hazai akár külföldi kereskedők áruikkal az országnak akármelly helységeibe és városaiba szabadon jöhessenek, megfizetvén mindazáltal szokott régi helyeken az igazságos harminczadokat, és vámpénzeket.

A' 22-ik ágazat parancsolja: hogy minden birtokos ember más' jószágára költözni akaró jobbágyát igazságos földbérének letétele, és másféle adósságainak lefizetése után, Zsigmond király' decretumában ki-jelelt büntetés alatt elbocsátani tartozzék, 's hogy e' király' decretuma tartassék meg az erőszakosan elvitt jobbágy' visszaadására nézve is, kivévén az erdélyi részeket, Slavóniát, 's Pozsega és Verócze vármegyét, mellyekben a' régi szokás meghagyatik. Végre

A' decretum' berekesztésében keresztény hitűkre fogadják a' főpapok, bárók, nemesek, főemberek, városiak, és ország' lakosai (*incolae regni*): hogy mindezeket sértetlenül megtartják, és tehetségük szerint mások által is megtartatják.

Ezen decretumból kiviláglik: hogy eldődeink e' korban egy részről ugyan, midőn az erők' nagyobb egyesítésére szükségük volt, a' városiakat, sőt az ország' másféle lakosait is, országos gyűlésben és törvényhozásban részt venni engedték; más részről pedig a' főpapoknak és báróknak nemesek nélküli gyűlésekben hozott törvényeket is érvényeseknek tartották, amazt ugyan ezen decretumnak elő- és utószava, emezt pedig 12 és 19-ik ágazatai, melyekben a' Székesfejérváron azon évi februarius' első napjaiban egybegyűlt főpapoknak és báróknak néhány kihágásokra hívségtelenség' büntetését rendelő határozata érvényesnek ismertetik, nyilván tanúsítván.

Az 1446-ik decretum Hunyady Jánosnak, mint az ország' László király helyetti választott kormányozójának, nevében, a' pesti mezőn összesereglett főpapok, bárók, nemesek, és más birtokos emberek' gyűlekezetében julius' 13-án költ, 's Kovachich Márton' számítása szerint*) 14 ágazatból áll, melyek két rendbeliekre: a' kormányozó' választását megelőzőkre, és a' választás utániakra, 's a' kormányzó' hatalmát és annak korlátozását érdeklőkre oszlanak. E' következők pediglen rendeleteik, jelesen a' választás előttié:

1-ső ágazat. Hogy egy kormányzót választani és rendelni fognak.

2-ik ágazat. Hogy azok, kik az akkori ellenségeskedések alatt várakat, városokat, vagy akármi birtoki jogokat, püspökségeket vagy akármiféle egyházi hűbéreket, dézsmákat és igazakat elfoglaltak, valamint a' kapitányok is az addiglan általok bírt városokat hatalmuk alól azonnal kieresztik; továbbá hogy az érdeklött zavargások alatt épített várakat, azokon kívül, melyeket a' múlt évi pesti gyűlés meghagyatni határozott, és melyeket az illető vármegyék' közönségei védelmük-

*) Lásd Vestigia Comit. 253—261. lapjait. — Ifjabb Kovachich e' decretumot Sylloge Decret. Comit. című munkája' 108—116. lapjain 16. ágazatra osztja. Idősb Kovachichnak számítása az 5 első cikkekre nézve megegyez az 1447-dik decretum általi számítással, a' másik nem.

re netalán szükségeseknek tartandnak, tulajdonosaik még az országgyűlésnek tartása alatt lerontandják, és hogy jelesen azok, kik az itt érdekeltek közül jelen vannak, ezen határozatok' teljesítése előtt a' gyűlést el nem hagyják.

3-ik ágazat. Hogy a' báró urak hivatalaikról, mellyeknek jelenleg birtokában vannak, ezen gyűlésben lemondanak, 's azokat minden ellenmondás nélkül a' főpapok, bárók, és hazafiak' rendelkezésére bízandják.

4-ik ágazat. Hogy mind azokat, mik e' gyűlésben a' haza' javára határoztatni fognak, híven megtartandják, 's mellettök szilárdul megmaradnak.

5-ik ágazat. Hogy a' főpapok, bárók, és más hazafiak között létező, habár esküvel erősített, minden olly szövetségek, mellyek az ország' közjavát gátolnák, érvényteleneknek tartassanak, 's a' főpapok és bárók a' közjó' létesítésére mindenben kezet fogjanak, és az ország' határozatai' megszegőik ellen egész erejükkel keljenek fel.

Ezen ágazat után előadja a' kormányozó: hogy minekutána ezekre mindenki, nagy és kicsiny, megesküdött volna, őt egy hanggal és lélekkel kormányzónak választottak, és minekutána ő esküjéhez képest, melly nekie mást tenni nem engedett, szolgálati készségét ajánlotta, és a' kormányzói hivatal' viselésének módjára nézve hatása és kötelessége' körének korlátait kijeleltetni kívánta volna, az összeséges főpapok, bárók és nemesek érett tanácskozás után nekie ezen hivatala' körét elhatározó ágazatokat bemutatták legyen.

1-ső ágazat. Hogy a' választandó kormányozó azon hatalommal birjon, mellyel birna a' királyi felség, kivevén hogy jószág-örökadományokat alább kijelelt korláton túl ne tehessen, 's a' hazafiak' tudta és tanácsa nélkül valakit se hívségtelenség' szennyje alá ne vethessen, se az alól megkegyelmezés által fel ne menthessen, és tanácsosinak megegyezése 's jóváhagyása nélkül érsekség- vagy püspökségeket 's nagyobb apátságokat ne ajándékozhasson.

2-ik ágazat. Hogy a' kormányzó akármelly királyi vagy királynéi városban, várban, és mezővárosban tetszése szerint tartózkodhassék, 's nekie minden illy várak, 's városok, szóval minden királyi és királynéi birtokok, akármikor és akár hányszor akarja, szabad bemenetelt engedjenek. Továbbá hogy ünnepnyolczadi törvényszékek' alkalmával ugyan

2 főpap, 2 báró, kik arra rendeltetni fognak, a' nádorral, országbirájával, és hat nemessel, időközben pedig egy főpap, egy báró, és két nemes vele maradjanak, kikkel a' hazafiak' panaszait és bajait kihallgassa, és tanácslataikkal elintézzze, hatalmában levén mindazáltal ezen melléje adott tanácsosokon kívül az ország' főpapjai, bárói, és nemesei közül, a' mint jónak tartandja, akár hányat maga mellé venni, és tanácslataikat kikérni.

3-ik ágazat. Hogy a' kormányzót és tanácsosait illető királyi jövedelmek, és azoknak kézhez szolgáltatása két olly főpapra és báróra bízassék, kiknek a' királyi jövedelmeknek mineműségéről tökéletes ismeretük legyen.

4-ik ágazat. Hogy a' szükség' nagysága megkívánván, a' kormányzó maga személyesen tartozzék hadba menni.

5-ik ágazat. Hogy magonszakadás, vagy büntett, úgymint állevélköltés, hamis pénzverés, álpecsét-metszés, idegen sereg behozás és gyűjtogatás miatt koronára szállott jószágokat haza iránti hív szolgálatokért a' kormányzó ajándékozhasson ugyan, de csak olyanokat, mellyek 32 telek' nagyságát meg nem haladnak, úgy hogy nekie ezen nagyságot meghaladó várost vagy másféle birtokot se egészen se több 32 telekre vagy kisebb részekre felosztva elajándékozni szabad ne legyen.

6-ik ágazat. Hogy a' kormányzó egyszerűen többször senkinek jószágadományt ne tehessen, és mivel a' jószágadományzás csupán királyi felség' jogai közé tartozik, a' kormányzónak adományosai nyert adományaik' megerősítéseért annak idejében királyhoz folyamodni tartozzanak. — Ezen törvény is tanúsítja, hogy hajdan, az ausztriai ház' uralkodása előtt, nádoraink koronára szállott jószágokból adományt nem tehettek.

7-ik ágazat. Hogy a' büntettek miatt koronára szállt jószágokat a' kormányzó előbb el ne foglalhassa, és el ne ajándékozhasssa, mintsem ha a' bűntevő birái által országunk' régi szokása szerint már elítéltetett.

8-ik ágazat. Hogy a' kormányzó tanácsosai' távollétében is elintézhesse ugyan az előforduló ügyeket; ha mindazáltal törvényes ügyben hozott elintézése törvénnyel ellenkezni találtatnék, azt az ország' rendes birái megjobbíthassák, valamint királyaink' korában azt tenniszokták.

9-ik ágazat. Hogy, ha a' királyi jövedelmekből az ország' költségeinek fűdözése után valami fen maradna, azt a' kormányzó elzálogított királyi várak, városok, és birtokok' kiváltására fordíthassa. Végre

Utószavában a' kormányzó hivatalának minél jobb kezelését, 's a' kijelelt hatalomkorlátoknak szoros megtartását eskü alatt igéri, és kijelenti: hogy ezek' tanúságára az ország' összeséges főpapjainak, báróinak, és nemeseinek ezen tulajdon pecsétjével, mellyel mint erdélyi vajda él, erősített levelét adja.

Ezen decretumnak ágazatait törvénykönyvünkben megelőzi azon eskü, mellyet országunk' összeséges rendei, Hunyady János' e' decretumbani előadásának tanúsága szerint, kormányzóválasztás előtt letettek, magyarból, mint a' törvénykönyvben kijelentve vagyon, latinra fordítva. Kollár, Szechenyi, és Nádasdy Tamás' irott törvény-gyűjteményeikben ezen eskü eredeti magyar alakjában áll, mellyben azt Kovachich Márton régi helyesírását megtartva közrebocsátá *).

Az 1447-ik évi decretum az ország' összeséges főpapjai, bárói, nemesei, és főemberei' (*Proceres*) nevében Budán gyümölcs-oltó boldogasszony' napján az ország' közönségének pecsété alatt költ, 's Kovachich Márton' felosztása szerint 61 ágazatból áll.

Előszavokban előadják országunk' összeséges rendei, hogy múlt évi pünkösdi tájban tartott gyűlésükben némelly szükségéseknek látszó határozatokat megállapítottak, és decretumba foglaltak, másokat érettebb megfontolhatás végett elhalasztottak, most pedig mind amazokat mind a' jelen gyűlésben hozottakat egy törvénylevélbe foglalták legyen.

Ezen előszó után előadatnak az 1446-ki decretum' határozatai, — a' kormányzóválasztást elrendelő 1-ső czikket, és Hunyady Jánosnak a' rá esett választást és annak elfogadása feletti előadását, és a' decretum' elő- és utószavát kivevén, — Kovachich Márton által 14 ágazatra osztva, mellyekre az újonan hozott határozatok 47 ágazatban, 15-diktől kezdve 61-dikig, következnek, mellyek közül:

I. Némellyek előbbi rendeleteket ismétlenek, millyenek

A' 17-ik ágazat. Hogy az ország' főpapjainak és báróinak 1445-ik

*) Lásd Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 43 és 44. lap.

évi februarius' elején tartott székesfejérvári gyűlésük előtti zavargások alatt elkövetett hatalmaskodások' elítélése a' király' koronázásaig halasztassék.

A' 19-ik ágazat. Hogy hívségtelenség' terhe alatt senki akárkinek bántalmára külföldieket várába vagy birtokaiba be ne hozzon.

A' 25-ik ágazat. Hogy valamint egyházi személyek világiak ellen, úgy világiak is amazok ellen hatalmaskodás vagy alaptalan kereset miatt ne fejük és jószágaik' veszteségébe, hanem csak díjaikba, és károk' megtérítésébe marasztaltassanak.

A' 31-ik ágazat. Hogy kik ezután emberöléseket, vérengzéseket, oklevél-elégetéseket vagy elfoglalásokat, ház-megrohanásokat, 's másféle tetemesb illy bántalmakat elkövetnek, vagy a' múlt decretum óta elkövettek, az ország' rendeinek vagy kormányzónak, nádornak, vagy országbirájának levelével első ünnepnyolczadi székre értesítés mellett idéztessenek, és abban a' felek közt minden perhalasztás nélkül törvény szolgáltatassék.

A' 32-ik ágazat. Hogy a' pesti, és székesfejérvári (1445-ik évi) gyűlésekben hozott rendeletek azokon kívül, mellyek e' gyűlés által netalán megváltoztatnak, erejüket tartsák meg.

A' 42-ik ágazat: melly a' káptalanok és conventek által költ levelek' váltságára nézve Zsigmond' törvényét megtartatni rendeli, és szóról szóra leírja, a' végéhez mindazáltal azon határozatot ragasztván: hogy, ha valamelly káptalan vagy convent e' törvényt megszegné, királyi felség vagy kormányzó és tanácsosai által pecsétjétől azonnal fosztassék meg, 's többé pecséttel ne bírasson.

Az 50-ik ágazat. Hogy hívségtelenség és száműzés' terhe alatt senki az apostoli széktől egyházi hűbért közvetlen elfogadni, vagy valakit egyenesen oda, vagy országon kívülre idéztetni ne merészeljen.

Az 55-ik ágazat. Hogy egyházi birák világi törvényszékek' köréhez tartozó tárgyakba ne ereszkedjenek.

II. A' többi ágazatok új rendeleteket foglalnak magokban, és ezeket könnyebb áttekintés végett 8 rendbeliekre oszthatni;

1) A' kormányzó' hatalmát és tisztét érdeklőkre, millyenek:

A' 15-ik ágazat. Hogy a' királyi jövedelmeket a' kormányzó vegye be, és híven haza' javára fordítsa.

A' 16-ik ágazat. Hogy' a' kormányzó, valamelly vármegye által az iránt megkérétvén, annak részére a' nádor által közönséges gyűlést tartasson.

A' 18-ik ágazat. Hogy megyés grófi hivatal örökösen előre senkinek ne adassék.

A' 26-ik ágazat. Hogy a' kormányzó, ha ki ellene vagy egész ország ellen fellázadna, annyi vármegyét felkelethessen, mennyit szükségesnek vél, sőt országos felkelést is hirdethessen.

A' 27-ik ágazat, melly által az előbbi, 1445-ki, pesti gyűlésben felállított országos kapitányságok eltörültetnek.

Az 51-ik ágazat. Hogy a' kormányzó elítéltnek, levelesítettnek (*proscriptus*), vagy gonosztevőnek előbb meg ne kegyelmezzen, mintsem ha a' kitűzött szokott határidőben ellenfelének már elégtételt adott, és hogy illy embereket senki magához be ne fogadjon, és semmikép ne pártoljon, 's ha tenné, az által elkövetett gonosz tett' büntetése alá essék.

Az 56-ik ágazat. Hogy a' kormányzó melléje rendelt tanácsosai-val a' megürült egyházakat illendő határidő alatt töltse be, 's azokat világiak által el ne foglaltassa, 's birtokaikat le ne tartóztassa.

Az 57-ik ágazat. Hogy megüresült szerzetes egyházakat azon szerzetbeli férfakkal töltsön be.

2) Támadható zavaroknak, és hivatali visszaéléseknek elejét vőkre; millyenek:

A' 44-ik ágazat. Hogy, ha a' királynak akármikor meghalni történék, új király' választásában a' főpapok és bárók egymás közt meg ne hasonljanak, hanem mindegyik vármegyéből néhány nemest összehívátván, azokkal köz egyetértéssel tegyék a' választást.

A' 45-ik ágazat. Hogy az országnak főpapjai, bárói, nagyjai (*Magnates*), és nemesei, — a' jobbágytalanokat és kiknek húsznál kevesebb jobbágyuk vagyon, kivevén, — évenként pünkös'd' napján összegyűljenek, és azon napon és helyen mind a' kormányzó mind a' többi bárók és tanácsosok hivatalaikat tegyék le, és úgy tárgyalják tovább az ország' dolgait.

A' 49-ik ágazat. Hogy egyező akarattal választott fejedelmük már létezvén, fejedelemségre emelés végett, a' hazafiak' közönségének akaratja nélkül, senki valmelly külföldi fejedelemmel vagy más akár-

melly állapotú emberekkel nyilván vagy titkon szövetségbe állani, vagy az országban pártoskodni, 's pártfeleket gyűjteni, örök hívségtelenség' büntetése alatt, ne merészeljen, melly alól őt a' közönség' akarátja nélkül se a' király se a' kormányzó fel ne menthesse.

3) Táborozást és táborozókat illetőkre. Illyenek:

A' 23-ik ágazat. Hogy országos táborozást (*exercitus generalis*) se a' kormányzó se a' bán ne hirdessenek, hacsak annyi ellenség nem jön az országra, mellynek visszaverésére a' királyi jövedelmekből felállítható seregek, a' főpapok és bárók zászlóaljaikkal, és más kirendeltek és egyházi személyek zsoldosaikkal elégtelenek volnának, 's máskor a' kormányzó az itt említettekkel tartozzék táborozni.

A' 24-ik ágazat. Hogy a' nemesek régi szokáshoz képest országos táborozáskor se tartozzanak tovább, mint a' határszélekig menni.

Az 58 és 59-ik ágazatok. Hogy, ha ki a' táborozók közül fosztásokat, ragadozást, vagy verekedést elkövetne, értesítés mellett (*cum insinuatione*) megidéztetvén, az első ünnepnyolczadi széken hatalmaskodás' büntetésébe marasztaltassék; azok pedig, kik akár táborozáskor akár más alkalommal valahová utazván élelmi szereket kicsikarnak, hasonló idéztetés mellett a' felperesnek egyedüli esküjére az elvitt élelmi szerek' értékének, és a' perbeli eljárásra fordított költségeknek megtérítésére ítéltesse.

4) Nemesek és egyháziak' szabadságát érdeklőkre. Illyenek az előbbi szám alatt már előidézett 24-ik ágazaton túl:

A' 34-ik ágazat. Hogy főpapok, bárók, nemesek, és egyháziak' házaira Budán adó ne rovassék, zsellérek mindazáltal vagyonuk' menyiségéhez képest megrovathatván.

A' 38-ik ágazat. Hogy egyházi férfaktól, idegenektől, és nemesek' élelmi szereiktől és olly holmijaiktól, mellyeket nem kicserélés végett visznek valahová, semmi vámpénz se vétessék.

Az 52-ik ágazat, melly a' pénz' értékének gyakor változása és meghamisíthatása miatt az rendeli: hogy ezután mind a' gabonából mind az apró állatokból járó dézsma mindenütt, ott is, hol eddig pénzen szokott megváltatni, természeti mivoltában vétessék ki, és hogy azon földekre, mellyeken a' dézsma fekszik, a' falusiak marháikat a' szokott idő' lefolytaig kár-megtérítés' terhe alatt ne bocsássák.

A' 60-ik ágazat. Hogy a' hatalmasok és országnagyok akár táborozáskor akár más alkalommal ide 's tova kelvén se gazdag se szegény nemések' házaikra ne szálljanak.

A' 61-ik ágazat. Hogy, a' mint az régi időktől fogva megtartatik, dézsmát és kamaranyereséget fizetni se jobbágyos se jobbágytalan nemes ne tartozzék.

5) Igazságtalan terheket és kötelezéseket törlesztőkre. Illyenek:

A' 33-ik ágazat. Hogy letartóztatásokat vagy megzálogolásokat akármiféle tett vagy adósság miatt tulajdon hatalmával senki se tegyen, 's ha ki tenne, és megöletné vagy máskép megkárosíttatná, rabló gyanánt tekintetvén, szenvedett sérelme semmi bíróság által meg ne bosszúltassék.

A' 37-ik ágazat. Hogy az Albert király' halála óta felállított vá-mok, valamint a' hidak' fentartása végett adottak is, ha a' hidak jó karban nem tartatnak, töröltessenek el.

A' 39-ik ágazat. Hogy, ha a' vám' ura oklevéllel be nem bizonyíthatná, mellyek legyenek vámhelyének hamis útjai, a' dolog' kinyomozása az illető vármegye' szolgabirájára bízassék.

A' 46-ik ágazat. Hogy minden, jogtalan kényszerítés által akár fogság alatt akár más körülményekben eszközölt, felvallások, rólok költ oklevelekkel együtt, érvényteleneknek tekintessenek.

6) Gonosztetteket fenyítőkre; millyenek az egy részben ide sorolható 51-ik ágazaton kívül:

A' 21 és 22-ik ágazatok. Hogy senki ismeretes gonosztevőket várába vagy másféle birtokába be ne fogadjon 's ott nekie menedéket ne adjon, máskép, mihelyest azon vármegyének megyei törvényszékén összegyűlt nemesei azokat gonosztevőknek nyilatkoztatták, és arról a' megye' grófjának vagy algrófjának és szolgabiráinak pecséte alatt levelet kiadtak, azonnal a' kormányzó vagy más, kit a' megyének közönsége megkeresend, mind a' gonosztevőnek magának mind pártolójának minden birtokait foglalja el, és mindaddig lefoglalva tartsa, míg kegyelmet nem nyerendhet, azonkívül akárkinek minden büntetés' félelme nélkül szabad levén az illy gonosztevőt magát, habár nemest, mindenétől megfosztani.

A' 43-ik ágazat. Hogy, ha ki, akár nemes akár nemtelen, urának várát, kastélyát, vagy házát árulólág másnak átadná, hívségtelenkedőnek tekintessék, 's őt a' ház vagy vár' ura akárhol befogathassa.

A' 48-ik ágazat. Hogy, ha ki egyszer már kiadott várát, kastélyt vagy más birtokot ismét visszafoglalna, hívségtelenség' büntetése alá essék.

7) Kamara' jogait érdeklőkre; millyenek:

A' 40-ik ágazat. Hogy kamaranyereség' fejében senkire több ne rovassek, mint régi időktől fogva rovatni szokott, és hogy folyó pénzben szedessék be, 's annak aranyforintokbani fizetésére senki se szoríttassék.

Az 53-ik ágazat. Hogy a' pénzverés előbbi állapotjára helyeztessék vissza úgy, hogy 200 denár egy aranyforint értékével bírjon, 's minden apró pénzben fizetetni szokott jövedelmek illy denárokbán fizetessenek; továbbá hogy ezen pénzláb az egész közönség' megegyezése nélkül többé meg ne változtathassék.

Az 54-ik ágazat. Hogy ezen pénzek' veréséhez az ország' közönsége által a' városokból dologhoz értő, hív, és tetteikért felelettel tartozó emberek rendeltessenek, kik akármedly hatalmasok' kíváratára a' kijelölt pénzlábtól az illy vétségekben fenálló büntetések alatt eltérni ne merészeljenek.

8) Igazságkiszolgáltatást tárgyalókra. Illyenek a' már fenn előidézett 31-ik ágazaton túl:

A' 28-ik ágazat. Hogy ez után meghagyó éves levelek (*Litterae Annales*) az egyházaknak és egyházi férfiaknak részére ne adassanak ki. — Ezen leveleket, mint maga helyén megjegyzém, I. Károly király hozta divatba.

A' 29-ik ágazat. Hogy, ha ki tő- és határszomszédai, és azon megyebeli nemesek által igazolhatja, hogy oklevelei a' zavargások alatt elégtek, vagy elrablattel, azon nemes jószágaitól, mellyeknek birtokában létezik, vagy akkor létezett, meg ne fosztathassék, kivevén ha ellenfele alapos okokkal törvény előtt jogát kivíthatná.

A' 30-ik ágazat. Hogy évenként négy ünnepnyolczadi törvény-székek folyvást tartassanak, és országos táborozás' esetén kívül el ne halasztassanak.

A' 35-ik ágazat. Hogy a' megye' grófja és algrófja a' nemesek' közönsége által kiküldött szolgabírák nélkül birságot ki ne vehessenek, és ha azt tevén eljárásuknál valamely bántalommal illetetnének, azt törvény előtt meg ne bosszúlhassák.

A' 36-ik ágazat. Hogy a' megyék' grófjai, algrófjai és szolgabírái az országrendei' köz gyűlésein kívül birságokat ne határozhassanak, se ne bíraskodhassanak a' vármegyének törvényszékén kívül. Továbbá hogy a' nemesek és jobbágyaik a' megye' grófjának vagy algrófjának élelmi szereket adni ne tartozzanak.

A' 41-ik ágazat. Hogy a' megyei, és más akármiféle bírák egy gíra birság helyett 100 denárt elfogadni kötelesek legyenek.

A' 47-ik ágazat. Hogy a' jelen zavargások alatt elfoglalt várakba és jószágokba történt visszaiktatás feletti oklevéltől a' káptalan vagy convent aranyforintnál vagy annak értékénél többet ne vegyen.

V. László királynak I-só decretuma, vagy inkább biztosítási levele 1453-ik évi Dorotya' napján Pozsonban az ott összegyűlt ország' főpapjai, bárói, és nemesi' közönségének részére költ, 's 10 ágazatra oszlik.

Előszavában előadja a' király, hogy Fridrik császár' hatalma és nevelése alól kiszabadulván, és a' nála Bécsben összegyűlt ország' rendei által egy szóval és lélekkel királylyá felvétetvén, általok Pozsonba vezetett legyen, és hogy ott az ország' főpapjai, bárói, és nemesi többek közt, mik köz egyetértéssel elhatározottak, jelesen az e' levélben foglalt ágazatokat jóváhagyás és megtartásuk' fogadása végett elébe terjesztették.

E' következő pedig azon ágazatoknak tartalma:

1-só ágazat. Hogy a' király esküvel fogadandja Magyarországnak és lakosainak mindazon jogok, szabadságok, törvények, és jóváhagyott szokások' elvezésébeni sértetlen megtartását, mellyekében azokat elődei, jelesen Zsigmond és Albert császárok megtartották, valamint azt is: hogy az ország' határait el nem idegeníti, hanem tehetsége szerint védendi, és az elidegenítetteket visszaveendi.

2-ik ágazat. Hogy viszont az ország' főpapjai, bárói, főemberei, nemesi és összeséges hívei, valamint szinte a' jelenlevő nemes követek is a' királynak hűséget és engedelmességet esküdni tartozzanak.

3-ik ágazat. Hogy a' király Székesfejerváron tartandó országgyűlés előtt, melyre a' hazafiak 40 nappal előbb szétküldendő királyi levelek által meghívandók lesznek, külföldieknek sem egyházi sem világi hivatalokat, sem örökségeket nem adand, azután pedig azt, mi ott határoztatni fog, pontosan megtartja.

4-ik ágazat. Hogy minden, akármely rendű és állapotú hazafiaknak, kik Albert király' halála óta ellene és koronája ellen valamit vétettek, minden kivétel nélkül örökre teljes bocsánatot, és, ha kik azt kívánnák, különös kegyelmező leveleket is adand.

5-ik ágazat. Hogy édes anyjának és Ulászlónak minden, akárki' részére tett, adományait visszahúzza, és megérvényteleníti, egyedül az anyjának fejérvári egyházat érdeklő adományát kivéve.

6-ik ágazat. Hogy minden ujonan épített kastélyok, — a' király' engedelmével és az ország' rendei' pecsété mellett épülteket kivevén, — hívségtelenség' büntetése alatt, felső részeken ugyan e' levél' költétől 15 nap alatt, alsó vidékeken pedig félbüjt utáni nyolczad napig rontassanak le.

7-ik ágazat. Hogy ugyanazon büntetés alatt félbüjt utáni nyolczad napi minden, igazságos ok nélkül elfoglalt, várak, kastélyok, birtokok, és másféle akár egyházi akár világi jogok letartóztatóik által adassanak vissza.

8-ik ágazat. Hogy a' kormányzó úr által törvény' értelmében tett minden adományok erősíttessenek meg.

9-ik ágazat. Hogy az értesítéssel tett idézések (*Insinuationes*) tartásuk meg fogamatosságukat.

10-ik ágazat. Hogy szokatlan taksák semmi szín alatt se vétessenek.

Végre utószavában előadja a' király, hogy mind ő az első ágazatra, mind az ország' rendei a' másodikra esküjüket letették, a' többiekre nézve pedig igéri, hogy azokat sértetlenül megtartani, és fogamatosan végrehajtani fogja.

E' decretumban két dolog különös megjegyzést igényel: 1) hogy az országgyűlésre meghívó levelek' szétküldése' határidejének meghatározása e' decretumban fordul legelőször elő. — 2) Hogy e' decretumban második példáját találjuk a' hűség' esküje' országunk' rendei általi letételének. — Az első I. Károly alatt tűnt elő.

V. Lászlónak II. decretuma, vagy inkább egyes vármegyéhez szóló, 's az országnak Budán összegyűlt rendeivel rendkívüli országos felkelés iránt hozott határozatait magában foglaló felkelési parancsa, Budán 1454-ik évi Pál' fordulása' napján költ, 's 16 ágazatra terjed.

Előszavában elbeszéli a' király, hogy a' török császár hír szerint hatalmas sereggel készülvén hazánkra ütni, nehogy hazánkat, mint egykor a' tatár, készületlenül lepje meg, és azt, mint közelebb múlt napokban Konstantinápolylyal tévé, egészen felforgassa, az országnak, királyi meghívására Budán összegyűlt, főpapjaival, báróival, nemeseivel, és a' vármegyék' választott követeivel tizenegy napi tanácskozás után erőteljes táborozást rendelt, és hogy az aziránti határozatokat e' levele által a' megye' rendeivel közlendőknek tartotta. E' következő pedig azon határozatoknak tartalma:

Az 1-ső ágazat előadja: hogy a' király Hunyady János bisztriczai örökös grófot folyó egész évre felkelő seregének főkapitányává (*Capitaneus Generalis*) nevezte.

A' 2-ik ágazat rendeli: hogy az ország' főpapjai, bárói, nemesei, és főemberei közül némellyek választassanak, kik először ugyan nyomozzák ki, hány királyi zászlóaljat lehessen a' királyi jövedelmekből állítani, azután pedig mind a' királyi jövedelmek' beszédéséről és célirányos kezeleséről, mind pedig arról gondoskodjanak, hogy a' zászlóaljakkal táborozni szokott bárósági hivatalt viselők zsoldjaikat a' királyi jövedelmekből rendesen kikapják, és zászlóaljaikkal táborozásra készen legyenek.

A' 3-ik ágazat parancsolja: hogy a' főpapok és nagyobb méltóságú egyházi személyek zászlóaljaikkal és lándzsáikkal Zsigmond király alatti gyakorlat szerint táborozzanak; ha kiknek jövedelmeik mindazáltal az ellenségeskedések által megcsonkultak volna: azoknak felkelési terhét a' fennérdeklett választott férfiak szállítsák alább. Továbbá hogy a' kisebb méltóságú egyházi férfiak ugyanazon választott férfiaknak lelkiismeretes mérséklése szerint jövedelmekhez képest viseljék a' felkelés' terhét.

A' 4-ik ágazat azt rendeli: hogy minden akár egyházi akár világi személyek minden 100 jobbágy kaputól jól felfegyverzett 6 lovagot és 2 gyalogot állítsanak, a' jobbágytalan nemesek pedig fejenként keljenek

fel, és a' fiúgyermek helyett is fegyveresek, az országnagyok által ugyan mindenik fejtől egyegy, mások által pedig értékeikhez képest állíttassanak. — Hogy pedig mindezek pontosan teljesíttessenek, a' nemesek' közönsége minden vármegyében annyi hitelt érdemlő előkelő férfiakat válaszszon, mennyi szolgabírák léteznek, kik letett hitök után a' szolgabírákkal egyesülve a' jobbágy kapukat pontosan összeszámítván egyenként határozzák meg: hány és minő fegyverest tartozzék kiki állítani, és a' személyesen felkelő miképen tartozzék felkelni, egyebek pedig a' felkelés' terhét viselni, valamint azt is, kik legyenek szegénység, öregség vagy betegség miatt felkeléstől felmentve. Továbbá hogy mindenik vármegye alkalmas sereg-vezérlőt (*Ductor belli*) nevezzen, ki magát megyéje' fegyvereseivel annak idejében a' sereg' főkapitányához csatolja.

Az 5-ik és 6-ik ágazatban rendeltetik: hogy ez egyszer minden országnagy, báró, vitéz, nemes, kicsiny és nagy, fejenként önszemélyében felkelni tartozzék, több osztozatlan csekély értékű nemes testvérek közül mindazáltal a' kötelesség csak egyet terhelvén. Továbbá hogy a' várakban több várnagyok közül csak egy és annyi néppel maradjon otthon, mennyit a' választott személyek annak őrizetére szükségesnek tartandnak, az előkelő nemesek' házaikban pedig egy nemes, mint gondviselő, szinte otthon maradhasson ugyan, de maga helyett mást küldeni tartozzék.

A' 7-ik ágazat rendeli: hogy több megyékben birtokos nemeseknek felkelő jobbágysai az összeszámítók által uraik mellé azon vármegyébe küldessenek át, mellyben azok lakoznak, kik, ha úgy kívánnák, azokkal tulajdon zászlót emelhessenek, rólok mindazáltal a' főkapitánynak felelni tartozván.

A' 8-ik ágazatban rendeltetik: hogy kiki egész táborozás alatt tulajdon költségén éljen, 's mindent kész pénzen megfizessen, és ha ki mit erőszakosan elvenne, a' megye' hadának vezérlője által azonnal elégtételre szoríttassék.

A' 9-ik ágazat rendeli: hogy azok is, kik kamaranyereséget nem fizetnek, úgymint a' királynak, despotnak, Czillei grófnak, és országnagyoknak városai, egész Slavónia, továbbá a' jászok, kúnok, oláhok,

és tatárok, a' fen kijelelt mód' szerint szinte számíttassanak össze, és a' szerint táborozni tartozzanak.

A' 10-ik ágazat az egyházi és világi mindennemű törvényszékeket ezen táborozás' végeig, a' jobbágy költözéseket és átviteleket pedig jövő sz. Márton' napjáig megszünteti.

A' 11-ik ágazat azt határozza: hogy, ha ki hiányosan teljesítené felkelési kötelességét, a' megintés után 15 nap alatt tartozzék a' főkapitánynak mindenik hiányzó lovagért 16, gyalogért pedig 10 aranyforintot fizetni, máskép a' megyei hadvezér a' megyének szolgabiráival és választott összeszámítóival jószágait foglalja le.

A' 12-ik ágazat a' felkelési kötelességet pénzbeli fizetésre változtatni főbenjáró büntetés alatt tilalmazza.

A' 13-ik ágazat azokra, kik a' seregtől elszöknének, nemesekre ugyan birtok-, nemtelenekre pedig fővesztéseget rendel, valamint azokra is, kik uraik által kiállíttatván, vagy zsoldba szegődvén velük menni vonakodnának.

A' 14-ik ágazatban a' király és az ország' főpapjai, bárói, és nemesei keresztény hitűkre fogadják: hogy illy szokatlan, 's a' hazafiak' szabadságától, és régi szokástól eltérő felkelést soha többé nem hirdetendnek, hanem régi szokás mellett maradandnak.

A' 15-ik ágazat rendeli: hogy a' fennemlített megyei választottak a' szolgabírákkal minden hatalmaskodó tett és birtokelfoglalások felett, minden elhalasztás' kizártával, igazságot szolgáltatni, a' megye' grófja vagy algrófja pedig méltóságának vesztesége alatt azt végrehajtani tartozzanak.

A' 16-ik ágazatban a' király ezeknek következtében a' vármegyei rendeknek meghagyja: hogy követeik ezen levéllel hozzájuk visszaérkezvén, tüstént megyei törvényszékükbe gyűljenek össze, és mindent úgy intézzenek el: hogy, mihelyest a' főkapitány' levelét veendik, azonnal ellentállásra elkészülten a' megye' hadának vezérével a' kijelelendő helyen megjelenhessenek, a' kijelelt büntetések és király' neheztelése alatt máskép nem teendők.

II. *Egyéb említést igénylőkről.*

Az itt előterjesztett decretumokon kívül törvénytudományi tekintetből említést igénylenek itt e' következők is:

I. Hogy e' korban évenként országos gyűlések tartattak. Jelesen azon 1445, 1446, 1447, 1453 és 1454-ik évi országos gyűléseken túl, melyeknek decretumaik előterjesztettek, országos gyűlés tartatott: 1) 1446-ik évben a' rákosi országgyűlés előtt Székesfejerváron, a' mint ezt az 1446-ki decretum' előszava tanúsítja. — 2) 1448-ik évben Pesten, miről az ország' rendeinek azon országgyűlésből úrnapja utáni hétfőn költ, 's hárm. törv. II. r. 14 czíme' 50—82-ik §§-aiban előadott levele tanuságot ad. — 3) 1449-ik évben ismét Pesten, a' mint ez Hunyady János kormányzónak, és az ország' rendeinek V. Miklós pápához ezen gyűlésből junius' 24-kén költ leveléből ^{a)} kiviláglik. — 4) 1450-ik évben szinté Pesten, a' mint ezt az ország' összeseges főpapjai, bárói, grófjai, vitézei, és főembereinek ezen országos gyűlésből V. Miklós pápához demesi prépostság' ügyében azon évi junius' 12-kén irt levele ^{b)} tanúsítja. — 5) 1455-ik évben, melly gyűlés Győrött kezdődvén Budára áttétett, tanusítván ezeket az ország' főpapjai, bárói, és főembereinek pápa ő szentségéhez ezen országos gyűlésből julius' 21-kén költ levele, jelesen annak aláírása ^{c)}. — 6) 1456-ik évben Pesten. Bizonyítja ezt a) V. László királynak 1455-ki sz. Márton' napja utáni vasárnapon költ, 's Bártfa városát az 1456-ik évi vízkereszt utáni nyolczad napon Pesten tartandó országos gyűlésre meghívó levele ^{d)}, és b) az országunk' Péterváradon összegyűlve volt több főpapjai, bárói, és nemeseinek 1455-ik évi Tamás' napja előtti csütörtökön költ 's a' hét-székbeli erdélyi szászokhoz szóló levele ^{e)}, mellyben a' szóban levő 1456-ki országgyűlésnek kirendelve volt határnapját a' király' szószólóinak megegyezésével vízkereszt' tizenötöd napjára átteszik. — 7) 1457-ik évben Pozsonban, tanusítván ezt V. Lászlónak Sopron városához szóló, 's ugyanazon évi sz. László' napján költ levele ^{f)}, mellyben azt azon évi sz. Margit' napján Pozsonban tartandó országos gyűlésre meghíja.

^{a)} Kovachich Vestigia Comit. 273. lap. — ^{b)} Ugyanott 273—278. lap. — ^{c)} Ugyanott 286. lap. — ^{d)} Kovachich Supplem. ad Vest. Comit. II. köt. 123 és 124. lap. —

^{e)} Ugyanott 124—126. lap. — ^{f)} Ugyanott 129 és 130. lap.

II. Hogy e' korban, mind az ország' rendeknek igazgatása, mind pedig V. Lászlónak személyes országglása alatt, a' mint már az 1445-ik évi decretumnál megérintettem, nagyobb erő kifejtés és egyetértés szükséges levén, vagy a' feltett célnak kivitele azt megkívánván, országos gyűlésekre királyi városok is követeik általi megjelenésre meghívatni szoktak. Tanusítják ezt az ország' rendeknek már előadott 1445-ki pesti decretumán túl: 1) Az ország' összeseges főpapjai, bárói, nemesei, és főembereinek Bártfa városa' közönségéhez Budán 1447-ik évi februarius' 25-kén költ, 's azt az ugyanazon évi sz. Gergely' napján Pesten tartandó országos gyűlésre meghívó levele ^{a)}), mellyben más királyi városoknak oda történt meghívása is említettik. — 2) Ugyanazoknak Kassa, Lócse, Bártfa, és Eperjes királyi városok' birái, igazgatói, és eskütteihez Budán 1449-ik évi sz. háromság' napján költ levele ^{b)}), mellyben őket felszólítják: hogy jelen gyűlésükbe, mivel az ő közbenjövételükkel a' békét brandisi Giskra Jánossal könnyebben megköthetőnek reménylik, követeket küldjenek, kik az ország' javára és László király' dicsőségére, 's jelenen Giskra Jánossal békekötés iránt tartandó tanácskozásokban jelen legyenek. — 3) V. László királynak Kassa városához Bécsben 1452-ik évi sz. Gál' napján költ, 's ugyanott azon évi sz. Márton' napján tartandó diétára és gyűlésre meghívó levele ^{c)}), mellyben a' király kijelenti: hogy az ő közbenjövételük, és közremunkálásuk által a' dolgoknak üdvösb elhatároztatását reményli. — 4) Ugyancsak V. László királynak 1455-ik évi sz. Márton' napja utáni vasárnapon Bécsben költ, 's Bártfa városát jövő 1456-ki vízkereszt' nyolczad napján tartandó pesti országos gyűlésre meghívó, már fenn említett, levele ^{d)}). — 5) Ráfael kalocsai érseknek, Hunyady János országunk főkapitányának, Gara László nádornak, és Péterváradon gyűlést tartó más főpapok, bárók, és nemeseknek a' hét-székbeli erdélyi szászokhoz szóló, 's 1455-ik évi Tamás' napja utáni csütörtökön költ levele ^{e)}), mellyben a' király által jövő évi vízkereszt' nyol-

^{a)} Kovachich Supplem. ad Vest. Comit. II. köt. 50 's 51. lap.

^{b)} Ugyanott 110. lap.

^{c)} Ugyanott 115 és 116. lap.

^{d)} Ismét ott 123. lap.

^{e)} Szinte ott 124—126. lap.

czad napjára hirdetett országgyűlésnek azon ünnep' tizenötöd napjára történt áttételét tudtokra adják, és őket mindenkép kéri: hogy közölők legalább is négy jámbor férfiút jókorán küldeni el ne mulasztanak, kikkel az annyira szükséges országos táborozás' állapotjáról tanácskozni, és határozni lehessen. — 6) V. László királynak 1457-ki sz. László napján Bécsben költ, és Sopron városát azon évi sz. Margit' napján Pozsonban tartandó országos gyűlésre meghívó levele ^{a)}).

Egyébaránt, jóllehet ezeknek tanúsága szerint a' városok országos gyűlekezetekre e' korban meghívatni szoktak, a' decretumokban vagy azoknak előszavaikban mindazáltal, — az 1445-ki decretumot egyedül kivéven, — úgy, mint törvényhozás' részvevői, nem említettnek.

III. Hogy jóllehet az ország' rendei Hunyady János kormányzót királyi hatalommal és jószágadományzó tehetséggel felruházták, mindazáltal a' királyi jogokat önmagok is gyakorlák. Így például, mint az előbbi pontban láttuk, országgyűlésre meghívó leveleket, kegyelemlevél-erősítéseket ^{b)}), jószágelidegenítési jóváhagyásokat ^{c)}), 's birói leveleket és parancsokat ^{d)} kiadának.

IV. Említést érdemlenek következő oklevelek is:

1) Az ország' összeseges főpapjai, bárói, főemberei, és nemeseinek Zabolch vármegye' főpapjai, bárói, nemesei, 's minden rangú birtokos embereihez, és királyi vagy királynéi szabad városaihoz intézett, 's

^{a)} Kovachich Supplem. ad Vest. Comit. II. köt. 129. lap.

^{b)} Lásd az ország' főpapjai, bárói, nemesei, és főembereinek Pest mellett tartott gyűlésökből, Berénszállásai Mártonnak önmaga és Magyarország' határai közt lakó minden filisteusok' nevében tett kérésére, 1446-ik évi pünkösöd utáni pénteken költ, 's Zsigmond királynak azon nyílt levelét megerősítő ünnepélyes leveleket, mellyben Zsigmond király az érdeklött jászokat mind személyeikre mind áruikra és javaikra nézve egész országszerte minden vámfizetés alól, és egyszersmind az ország' mindennemű biráinak és igazságtevőinek biróságától felmentette, és egyedül ideiglen rendelt kapitányaik' ítélete alá vetette. Kovachich Supplem. ad Vestig. Com. II. köt. 47—49. lap.

^{c)} Lásd az ország' összeseges főpapjai, bárói, nemesei, és főembereinek azon 1447-ik évben Budán költ levelét, mellyben bizonyos horvátországi helységnek paulinusok' részére tett ajándékozásához megegyezéseket és jóváhagyásukat adják. Kovachich Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 106. lap.

^{d)} Lásd az 1447-ki decretumnak 31-ik ágazatát ugyanottan a' 77-ik lapon.

Pest mezővárosában 1446-ik évi úrnapiján költ levele ^{a)}), melyben — előadván akkori gyűlésüknek azon határozatát, hogy az ország' védelmének eszközölhetésére minden akármelly mentességű városban és községben minden öt kapura, és minden jobbágytalan öt nemesre egy egy forint rovassék, és az 15 nap alatt befizetessék, — azt parancsolják: hogy az ország' kormányzója által arra kinevezett János püspök vagy annak embere által ezen terhet magokra rovatni engedjék, és azt nekik jószágai' lefoglaltatásának és tíz girának terhe alatt 15 nap alatt kifizetessék.

2) Hunyady János kormányzónak, és névenként elősorolt 2 érseknek, 5 püspöknek, 8 országbárónak, 25 főembernek 's nemesnek, 121 magyar vármegyei, és 6 slavóniai követeknek, mint a' hazafiak' egész testülete' képviselőinek, Hédervárai Imre machói bán, néhai Hédervárai Lőrincz' fia' részére 1447-ik évi kereszt' felemeltetése utáni szerdán Budán költ, 's az országnak, Hunyady Jánosnak, és más néhányaknak pecséteikkel erősített levele ^{b)}), melyben ötöt arról megnyugtatták: hogy az atyja által halálaig bírt Buda várát az ország' határozata szerint Hunyady János kormányzónak valóban átadta.

Ezen oklevélre nézve némi megjegyzést érlemlenek e' következők is: 1) Hogy abban 37 vármegyének követei fordulnak elő, melyek közül ötnek egyegy, hatnak két két, kettőnek három három, kettőnek öt öt, huszonkettőnek pedig négy négy követei neveztetnek. — 2) Hogy Verőcze, Pozsega, és Valkó vármegyék Slavóniával ellentételben vétetnek, és magyarországi vármegyék közé számítva állanak.

3) Az ország' összeséges főpapjai, bárói, nemesei, és főembereinek pesti országos gyűlésükből 1448-ki úrnapi utáni hétfőn költ levele ^{c)}), melyben zömléni Deák Gábor (*Gabriel Literatus de Zömlén*) által költött minden ál leveleket, annak tulajdon vallomása szerint, elősorolnak, 's azokat mind érvénytelenekké nyilatkoztatják.

4) Az ország' összeséges főpapjai, bárói, grófjai, vitézei, és főembereinek pesti országos gyűlésükben 1450-ik évi junius' 12-kén V.

^{a)} Lásd Kovachich Vestigia Comit. 261—263. lapjait.

^{b)} Lásd ugyanott a' 265—270. lapokat.

^{c)} Lásd Verbóczy' hárm. törv. II. r. 14 czime' 50—82. §§-ait.

Miklós pápához költ, 's demesi prépostság' dolgát érdeklő levele °), melly prépostságot Hunyady János kormányzó István mester országító-lómesterének (*Protonotarius Regni*), 's esztergomi sz. Tamás' prépostjának, a' pápa pedig később sz. Pál remete' szerzetebéli Bálint atyának ajándékozott. Ezen oklevélben országunk' rendei a' magyar király' egyház pártfogói jogát férfiasan védik és nyíltan kimondják: hogy azon egyház' ajtáját előbb ellenségnek, mintsem az ország' szabadsága' sérelmével Bálint atyának nyitandják meg.

5) László királynak azon 1453-ik évi levele °), melly által Hunyady Jánost nagy érdemeiért fiaival és örököseivel együtt Bistritz városa' és egész kerülete' örökös szabad nagyobb gróffjává (*Perpetuus Liber Comes Major*) nevezi, és a' bisztriczai kerületet örökös grófsággá (*Perpetuus Comitatus*) változtatja.

6) Ismét László királynak 1457-ik évi szűz Mária' látogatása' napján Bécsben költ két rendbeli levele, mellyek közül egyik Pozson városához °), másik a' király' lovászmesteréhez, marsallokhoz és szállásosztogatókhoz °) szól. Amabban meghagyja, hogy a' város a' kalocsai érseknek, 's váradi, pécsi, és olmücsi püspököknek, és alcanczellárjának, az egri prépostnak, illendő szállásokat készítsenek; emebben pedig, hogy a' lovászmester, marsallok, és szállásosztogatók a' most említett személyeknek kijelelendő szállásokat minden változtatás nélkül hagyják meg.

Itt van első oklevélbeli nyoma az országgyűlési szállásosztogatásoknak. Végre

7) V. Miklós pápának azon 1452-ik évi aprilis' 22-kén költ levele °), mellyben némelylek által tett kétségeknek eloszlatása végett V. László király' közbenjárására kinyilatkoztatja: hogy az esztergomi érsek, mint az ország' papi főnöke 's primása, és az apostoli szék' született követje minden országos gyülekezetekben (*Parlamentis*) és akármelly ünnepélyes tétéleknél a' király után ülési és szavazati elsőséggel bír, 's

°) Lásd Kovachich Vestigia Comit. 274—278. lapjait.

°) Lásd Kovachich Supplem. ad Vestig. Com. II. köt. 117. lapját.

°) Lásd ugyanott a' 130 és 131. lapokat.

°) Lásd ismét ott a' 131 és 132. lapokat.

°) Lásd ezen oklevelet Péterffy' egyházi zsinatai' II-ik kötetének 293 és 294. lap.

hogy követsége' határainak egész kiterjedésében akárhol maga előtt keresztet vitethet, és minden elébe terjesztett ügyeket közvetlen ítélhet 's elintézhet. Ugyanezen levél tanúsítja azt is, hogy V. Miklós pápa egy előbbi levele által az esztergomi érsekeknek primási, és született követ-ségi méltóságát örökre megerősítette.

KORVÍN MÁTYÁSRÓL,

1458-DIKI JANUARIUS' 24-KÉTŐL 1490-DIKI APRILIS' 4-DIKÉIG.

Korvín Mátyás, Hunyady János egykori kormányzónak fia, — kit az V. László' halálakor Budán jelen volt főpapok és bárók' meghívására király-választás végett Pesten összesereglett ország' rendei ^{a)}), ez úttal királyi származásrai tekintet nélkül, fogolyból királylyá választottak ^{b)}), 's ki Fridrik császárt magyar királyi székre emelni törekvő Gara László nádornak, és más néhány hatalmas országnagyoknak pártütését megghiú-sítván ^{c)}), 's Fridriket a' szent koronának és Sopron városának 60000

^{a)} Lásd Kassa városához Budán 1457-ik évi sz. András' másod napján költ, 's ki-rályválasztásra újév' napjára meghívó levelöket, melly Diénes kardinál 's esz-tergomi érseknek, 4 püspöknek, Gara László nádornak, és más 6 országnagy-nak aláírását viseli. Kovachich, Vestigia Comit. 290 és 291. lapjain.

^{b)} Lásd Szilágyi Mihály' decretumának előszavát, és Kassa városához intézett, 's 1458-ik évi sz. Pál' fordulása előtti kedden Pest városában költ levelét, melly-ben Mátyásnak szerencsésen megtörtént királylyá választását tudtokra adja. Ko-vachich Vestigia Comit. 294. lapján.

^{c)} Lásd 1) Gara László nádornak és más névszerint kijelelt 20 főembernek Wyná-ron 1459-ik évi Bálint' napja utáni szombaton költ, 's Máté erdélyi püspök, Frangepán Márton, wegliai, szegniai és modrusi gróf, és kepchei Kapler János által is elfogadott szövetségi levelét, mellyben előadják: hogy Fridrik császárt azon oknál fogva, mert mint V. Lászlónak vérségi atyafia annak minden fejede-lemségeiben és birtokaiban örökösuült, és a' szent koronát eddiglen kezei közt híven őrzé, és jelenleg őrzí, magyar királylyá választották, és ő császársága ezen választást, és leendő koronáztatását elfogadta legyen, és eskü alatt fogad-ják: hogy a' császárnak megkoronáztatását, és királyi méltóságnak egyedüli birtokábani megtartását életök és minden vagyonuk' feláldozásával is eszközlen-dik. Kovachich, Vestigia Comit. 348—352. lap. — 2) Mátyás királynak Budán 1459-ik évi Scholastika' napján költ azon szövetség feletti levelét, mellyet 2 ér-sekkel, 8 püspökkel, és 36 névszerint elősorolt világi főemberekkel a' pártütők ellen kötött; mellyben ezek ugyan nekie tántoríthatlan hűséget, és pártolást ígér-

arany váltáságpénz iránti kiadására kénytelenítvén ¹⁾, és magát 1464-ik évi nagy-csötörtükön (martius' 29-kén) megkoronáztatván ²⁾, nemcsak a' fellázadt erdélyieket ³⁾, 's a' moldvai vajdát Istvánt, ki fejedelemségét

nek; a' király pedig azoknak fogadja: hogy őket minden igazságos jogaikban és jó szokásaik' élvezésében meghagyja, a' pártütők ellen egész tehetsége szerint védendi, az ország' törvényeiben és szokásaiban tanácslatok és megegyezésök nélkül változtatást nem teend; ha a' pártütők váraikat vagy más birtokaikat elfoglalnák, mihelyest azokat akárhogy visszaveheti: nekik minden váltáságfizetés nélkül visszaadandja. Kovachich, Vestig. Com. 352—355. lap. — 3) Ismét Mátyás királynak Budán 1459-ki sz. Imre' napja utáni kedden költ azon levelét, melyben Rozgonyi Sebestyén erdélyi vajdának és vele Mátyás' részére összeszövetkezett hat főembernek a' hadnak egész lefolyása alatt évnegyedenként 4000 forint segédpénzt ígér, és egyszersmind fogadja: hogy valamint ők a' külön békekötés' jogáról lemondottak, úgy ő is őket az elleneivel kötendő békeszerződésből ki nem hagyandja. Ugyanott 355 és 356. lapon. — 4) Fridrik császár' azon levelének töredékét, melyben 1459-ik évben a' bozini grófok' címerét iránta tett érdemeikért megőregbítté. Kovachich, Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 147. lapon. — Végre 5) Mátyás királynak Pozson városához szóló, 's Budán 1459-ik évi Gergely pápa' napján költ azon levelét, melyben parancsolja: hogy esküjokről megemlékezvén, Fridrik császárt, ki magát néhány békezavarók által magyar király' névezette, és Pozsonba bevezettetni akarja, se magát se követőit városukba be ne bocsássák. Ugyanott 148 és 149. lapon.

^{a)} Lásd a' császárral kötött béke feletti szerződést Pray' Évkönyvei' III. köt. 282—298. lapjain. Továbbá az ország' rendjeinek budai országos gyűlésökből Fridrik császárhoz írt, 's az általa tett, habár környülményeikhez képest terhes feltételeknek elfogadását jelentő 1463-ik évi levelét. Kovachich Vestigia Comit. 368 és 369. lapjain. Végre István kalocsai érseknek, János váradi püspöknek, Pálóczi László gróf országbirónak, és Zápolya Imre kincstárnoknak erdélyi szokozhoz 1463-ik évi sz. Jakab' napján Sopronban költ azon levelét, melyben nekik hírtül adják: hogy a' több évekig országon kívül létezett szent korona azon évi sz. Jakab apostol' napja előtti vasárnapon hat óra tájban a' királynak és országnak visszaadatott legyen, és jelenleg az ő kezeik közt létezik. Kovachich, Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 162. lapon.

^{b)} Lásd Verbóczy' hárm. törv. II. r. 14. cz. 47. §-át, 's Mátyás király' II-ik decr. előszavát, és Pozson városa' birája-, esküdtjei-, és lakosaihoz szóló, 's 1464-ik évi gyertya-szentelő előtti szombaton Slavónia-, Dombró városában költ levelét, melyben nekik meghagyja: hogy koronázásának ünnepélyére jövő virágvasárnapra a' koronázásnak szokott helyére követeket küldjenek. Kovachich, Supplem. ad Vestig. Comit. II. 163. lapon. — ^{c)} Lásd Rozenich' többször említett munkája' II. köt. 125. lapját, és az ott előadott kútfőket.

ellene biztosítani akarván, magát törökök' hatalma alá veté ^{a)}, és az országnak ötet koronájától későbbben ismét megfosztani, és Kázmér lengyel királyi herceget királyi székre emelni eskütörőleg mesterkedő számos főpapjait, világi nagyjait, és nemeseit ^{b)} jobbágyi hűségre téríteni, hanem külső ellenségeit is, Podiebrád György cseh királyt, kit a' pápának és császárnak sürgetésére hitvédelem' színe alatt támadta meg, és a' több ízben szövetség-szegő Fridrik császárt legyőzván, és a' törökök' roppant erejét számos ütközetek által megtörvén, Magyarország' birtokait épségökben megtartani, a' koronának Moldva iránti jogát szilárdabb lábra állítani ^{c)}, Fridrik császár ellen az ausztriai tartományokat meghódítani ^{d)}, 's Podiebrád' helyébe választott Ulászló cseh király ellen Morvának, Slézsianak és Luzácziának holtigani birtokát és Csehország' királya' czímét kivívni ^{e)} tudá, ki végre a' magyar királyok' egyház-pártfogói jogának férfiass védelme ^{f)}, hadi tudománya 's hős lelkü-

^{a)} Lásd ugyanezen munkának 125 és 126., 's Madarassy pozsoni prépost' Dissertatio histor. crit. munkájának 89 és 90. lapjait, és Mátyás királynak lengyelekhez szóló, 's ott előidézett válaszát.

^{b)} Lásd Rozenich' munkája' II. köt. 130 és 131. lapjait.

^{c)} Lásd Madarassy prépost' említett munkájának 89—98. lapjait, és az ottan előidézett kútfőket, ugymint Mátyás királynak lengyelekhez, István moldvai vajdához, és Erdélyország' rendeihez szóló leveleit, és Báthory Istvánt érdeklő privilegiumát, és IV. Sixtus pápának Mátyás királyhoz intézett levelét.

^{d)} Lásd Rozenich' munkája' II. köt. 132—137. lapjait, és az ott előadott kútfőket. Továbbá II. Ulászlónak Farkashida melletti táborból 1490-ik évi Péter' napja előtti szombaton költ azon levelét, mellyel az ország' egész testületét képviselő főpapok, bárók, és más főembereknek Korvín János herczeg' sorsa iránti ígéreteiket magában foglaló oklevelét megerősíté. Kovachich, Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 270—282. lap.

^{e)} Lásd az Ulászlóval kötött békének oklevelét Dobnernál IV. köt. 449. lapon, 's annak főpontjait Rozenich' említett munkája' II. köt. 132. lapján előadva. Lásd továbbá Mátyás' törvényleveleinek, jelesen az 1486-dik évinek, előszavait, melyekben magát Csehország' királyának, Slézsia' herczegének, és Morvaország és Luzácia' határgroffjának címezi.

^{f)} Lásd Korvín Mátyásnak a' modrusi püspökség' dolgában Arragon kardinálhoz írt, 's Péterffy' magyarországi zsinatai' I. részének 74-ik lapján előidézett 1486-diki levelét, mellyben királyaink' egyház-pártfogói jogát a' magyar nemzet' véleményében olly nagyérdékűnek állítja, hogy az készebb a' kettős keresztet,

lete, tudományok és mesterségek' ápolása, rossz akaratúaknak féken tartása, 's igazság' részrehajlatlan kiszolgáltatása, egy szóval országlói ritka tulajdonai által, habár dicsőségének irigyei, fejetlenségnek barátjai, 's a' jó rend' ellenségei, és hazafiúi kötelességek' elhanyaglói által éltében gyűlöltetnék, az utókornak határtalan tiszteletét megnyerte, 's magának halhatatlan nevet szerzett, — Korvín Mátyás, mondám, törvényeinket, Szilágyi Mihálynak, ki a' király-választási gyűlésben Mátyás király' fiatalságának ürügye alatt öt évre országkormányozójává nevezteték ^{*)}, 1458-ki, 's az ország' rendjeinek király' távollétében hozott 1474-ki decretumán, és a' nádori hivatalról szóló 1485-ki ágazatokon kívül, tizenöt, részint törvénykönyvünkben létező, részint újabb időkben felfűdözött, törvénylevelekkel 's decretumokkal bővítette. Itt minden félreértés' el távoztatása végett először a' törvénykönyvünkben létező ezenkori törvényleveleket mint törvényerejűeket, és csak ezek után a' többieket, mint pusztán történeti fontossággal bírókat, veendem tárgyalás alá.

I. A' törvénykönyvünkben létező e' korbeli decretumokról.

Törvénykönyvünkben Korvín Mátyás' országlása korából e' következő decretumok léteznek:

I. Szilágyi Mihálynak, mint országunk' Korvín Mátyás választott király' nevében és személyebeni kormányozójának, 1458-ik évi decretuma, melly elő- és utószavának tanúsága szerint azon évi új-év' napjára király-választás végett összehítt pesti országos gyűlésnek 24-ik napján költ, 's 15 ágazatból áll.

Előszavában előadja Szilágyi, hogy többek közt, mik e' gyűlésben elhatározottak, az országnak összeséges főpapjai, bárái, főemberei, és nemesei az ezen törvénylevélben foglalt ágazatokat elejébe terjesztették legyen olly kérelemmel: hogy azoknak megtartását mind önmagának mind Mátyás választott királynak nevében megigérni méltóztatnék.

melly országunknak czímere, hármásra változtatni, mintsem abba megegyezni: hogy a' korona' jogaihoz tartozó egyházi hűbérek és főpapi hivatalok az apostoli szék által osztogattassanak.

^{*)} Lásd Rozenich' II. köt. 120. lapját, és az általa ott előidézett kútfőket, és Szilágyi Mihály országkormányzó' decretumának előszavát.

A' törvényágazatokat négy rendbeliekre lehet különözni.

1) Némellyek az ország' védelmét és kormányát, 's a' király' hatalmát érdeklik. Illyenek:

A' 2-ik ágazat. Hogy az országot minden ellenségei és pusztitói ellen védeni a' király királyi jövedelmeiből tartozzék, úgy mindazáltal, hogy, ha a' király egyedüli erejével elégtelen lenne a' megtámadás' visszaüzésére, a' főpapok, bárók, és más egyházi személyek zászlóaljaikkal vagyis fegyveres népeikkel szent királyaink' szabályozásai szerint felkelni, és ha ezekkel sem lenne képes ellentállani, a' mint előbbi királyaink alatt divatban volt, minden nemes és más akármelly állapotú birtokos ember fegyvert fogni, és táborozni köteles legyen.

Az 5-ik ágazat. Hogy a' király vagy kormányzó a' hazafiak' jobbagyaitól vagy nemesektől semmiféle taksát vagyis pénzbeli fizetést, bármelly oknál fogva, ne vehessen.

A' 7 és 8-ik ágazat. Hogy a' király külföldi embereknek se egyházi méltóságokat, se főhivatalokat, tisztségeket és örökjóságokat ne adhasson, és az illy embereknek ajándékozott várakat és jóságokat visszavenni iparkodjék.

A' 11-ik ágazat. Hogy a' király és kormányzó atyafiaik és családbeliek' részéről minden panaszlónak részrehajlatlan igazságot szolgáltatásának, 's általok senkit elnyomatni ne engedjenek.

A' 12-ik ágazat. Hogy új pénz veretessék, melyből 200 denár, vagy 400 batka (*obolus*) egy forintot tegyen, és soha meg ne változtassék.

A' 13-ik ágazat. Hogy minden hazalakosok (*Regnicolae*) és birtokos emberek minden évben pünkösöd' ünnepére Pest mellett fejenként összegyülni tartozzanak és, ha kik helyes mentség nélkül elmaradnának, a' király vagy kormányzó jóságaikat foglalja. — Azonban hogy ezen határozat Mátyás király alatt általános divatba nem jött, több, jelesen 4, 5 és 6-ik decretumainak előszavai, és országos gyűlésekre meghívó levelei tanúsítják.

2) Némellyek a' hazafiak' szabadságát érdeklik. Illyenek a' már előidézett 's ide is számítható 5, 11, és 13-ik ágazaton kívül e' következők:

A' 10-ik ágazat. Hogy papokon, egyházzolgákon (*Scholares*), és nemeseken, úgy kívánván azt az ország' régi szokása, senki úti vámot és dézsmát ne vegyen.

A' 15-ik ágazat. Hogy minden birtokos ember jobbágyát, ha igazságos földbérét és más szokott tartozásait lefizetvén engedelmet nyert, országunk' régi szokásához képest, szabadon költözni engedje 's ha azt ellenzené, a' megye' grófja vagy algrófja és szolgabirái a' jobbágy' elbocsását 6 girával eszközöljék, és ha ki ezeknek sem engedne, a' király vagy kormányzó jószágait foglalja el, és mindaddig lefoglalva tartsa, miglen a' jobbágy 12 girával szabadon nem bocsáttatik.

3) Némellyek a' törvényszékeket és biráskodást illetik. Illyenek:

A' 4-ik ágazat. Hogy a' négy ünnepnyolczadi törvényszékek (ezeket az 1447: 30 törvénycikk alapítá meg) minden évben megtartassanak, 's azokat, az országos felkelés' esetét kivévén, bármelly súlyos ok miatt elmulasztani vagy elhalasztani szabad ne legyen.

A' 9-ik ágazat. Hogy egyházi birák, érsekek, püspökök, és helyetteseik hitbért, menyekzői ajándékot, leányi negyedét, dézsmát, pap- vagy nőszemély-verést 's vérzést, végintézetet, és házasságot érdeklő ügyeken túl semmi más pert ne ítéljenek. Végre

4) Némellyek a' közelebbi kicsapongások' orvoslását tárgyalják; jelesen

Az 1-ső ágazat. Hogy az utolsó három évben elfoglalt akár egyházi akár világi jószágok, minthogy azóta ünnepnyolczadi szék nem tartaték, az elfoglalás' valósága a' megyének kikiáltott gyűlésében tő- és határszomszédok és azon megyebeli nemesek' tanúságtételéből bebizonyodván, 15 nap alatt adassanak vissza, máskép az ellenszegülő minden további perlekedés nélkül hatalmaskodás' büntetésébe marasztaltassék, és az ország' kormányzója az illy elmarasztaltnak mind jószágait elfoglalhassa, mind személyét befogathassa.

A' 3-ik ágazat. Hogy az 1456-ik évi sz. Katalin' napja óta akárki által elkövetett mindenféle károsítások és bántalmak felett az egykori budai gyűlés' határozata szerint (1454: 15) minden vármegyében kellessék igazságot szolgáltatni.

A' 6-ik ágazat. Hogy mindazon, akárki által 's akármelly megyében épített várak, mellyekből rablások történnek, a' megye' nemesei által

törvényszékükben teendő intés után, hívségtelenkedés' büntetése alatt, 15 nap' lefolyása alatt rontassanak le, és csupán a' megye' hasznára szolgáló 's az iránt káptalan vagy convent' levelével ellátott várak maradjanak fenn.

Végre zárszavában Szilágyi önmagának és Mátyás választott királynak nevében mindezen ágazatoknak sértetlen megtartását igéri, és kinyilatkoztatja: hogy az előre bocsátottak' tanúságára az ország' főpapjai, bárói, főemberei, és nemesei' közönségének ezen levelét adja.

Jegyzet. Ezen decretum' befejezése után, Kovachich Márton' tanúsága szerint*), némelly régi írott törvény-gyűjteményekben még egy ágazat áll, melly kikiáltott gyűlést rendelő királyi parancsnak erejéhez fejre, jelesen 6 tő- 's 6 határszomszéd, és azon megyebeli 12 nemes által teendő esküt rendel megkivántatónak, egyébaránt megengedvén: hogy, ha annyi határszomszéd nem találkoznék, a' hiány ugyanannyi tószomszéd által pótolthassék.

II. Korvín Mátyásnak 1462-ik évi, vagyis úgy nevezett I-só törvénylevele, melly Budán sz. Márk' ünnepe' tizenötödikén kezdett országgyűlésnek huszadik napján királyi titkos pecsét alatt költ, 's 3 ágazatból áll.

Előszavában előadja a' király, hogy minekutána e' gyűlésben sok és nagy érdekű dolgok elrendeltettek volna, az ország' főpapjai, bárói, főemberei, és nemesei nekie köz megegyezéssel az ország' régi törvényét és szokását megújító és felvilágosító néhány ágazatokat elejébe terjesztettek legyen. — E' következő pedig azon ágazatoknak tartalma:

Az 1-só ágazat elősorolja azon eseteket, mellyekben valaki ünnepnyolczadi széktartás' idején kívül is akármikor és akárhol az ország' határai közt tartózkodó királyi felségnek személyes jelenlétébe idéztethetik. Jelesen pedig e' következő esetek soroltatnak elő: 1) Nemesvár, vagy olly ház-megtámadás, mellyben nemesnek személyes lakása vagyon. — 2) Nemes személy-gyilkolás, befogás, letartóztatás, vagy sebesítés. — 3) Erőszakos oklevél-rablás. — 4) Gyujtogatás. — 5) Helységkirablás egyházfeltöréssel párosulva. — 6) Erőszakos szűz leány-megszeplősítés,

*) Lásd Suppleni. ad Vestig. Comit. II. köt. 135. lapon.

vagy nőelcsábítás. — 7) Rabló vagy király' tekintete ellen szegülő külföldi emberek' behozatala. Azonban szükségesnek rendeli a' törvény: 1) Hogy megjelentésre a' helyek' távulságához képest 15—32 napra terjedő határidő adassék. — 2) Hogy az idézés ugyanazon vagy szomszédmegyebeli káptalan vagy convent' bizonyosága által tétessék. — 3) Hogy ezen ügyek' elítélésénél a' király' udvarában létező főpapok és bárók is jelen legyenek. Továbbá rendeltetik: hogy illy perekben elhalasztás csak országos vagy részletes táborozásban és a' király vagy haza' követségében levőknek adathassék.

Végre ugyanezen ágazat' végén parancsoltatik: 1) Hogy a' király' választásakor elfoglalt jószágok adassanak vissza, és az ellenszegülők ellen a' most leírt idézés használtassék. — 2) Hogy kikiáltott gyűlések (*Proclamatae congregationes*) Zsigmond' törvénye szerint adassanak. — 3) Hogy az ünnepnyolczadi négy törvényszékek évenként megtartassanak.

A' 2-ik ágazat elősorolja a' hívségtelenség' szennyjét magok után vonzó eseteket, mellyekért a' bűnösnek jószágai királyi felség által elajándékozthatnak. Jelesen itt oda soroltatnak: 1) A' király és korona' közállodalma elleni nyilvános ellenszegülés. — 2) Az ál levélkészítés vagy azzal élés. — 3) Az ál pecsét-faragás vagy használás. — 4) A' hamis pénzverés vagy nagyobb mennyiségbeni kiadás. — 5) Külső embereknek haza' belcsendje' megzavarására czélzó behozatala. — 6) A' nyilvános és kárhozatos eretnekséghez ragaszkodás. — 7) A' negyed izigleni rokonölés. — 8) A' nyilvános helységgyújtogatás. — 9) A' rendes bírának bírói leveleik és ítéleteik ellen idézés és eltiltás (*Prohibitio*) után tett önhatalmávali ellenszegülés. — 10) A' közbiztosítási, vagy szabadkelés 's menési levelek' (*Litterae fidei publicae* vel *salvi conductus*) megszegése. — 11) Az ország' rendes biráin, főleg hivatalos eljárásuk' alkalmával elkövetett gyilkosság vagy megsebesítés. — 12) A' tulajdon ura várának feladása. — 13) Az ellenfelén nyilvános vagy nádori ítélőszék' helyén elkövetett gyilkosság. — 14) A' negyed izigleni vérfertőztetés.

A' 3-ik ágazat elősorolja az egyházi törvényszék elébe tartozó ügyeket, 's nevezet szerint itt oda számíttatnak a' hitet és annak titkait, a' szentségek' hiányosságát, az eretnekséget, a' bűnérti javítást és egyházi átok alá esést, a' hit- és eskütörést, a' végintézeteket, a' dézsmákat, az nzsorát, a' házassági szerződést, és annak járulékait, vagyis a'

hűbért, kiházasítási holmikat, menyekzői ajándékozást, és leányi negyedtet érdeklő, és az özvegyek és ügyefogyott személyek által indított perek, kivévén ha örökbirtokok 's ingatlan javak' szerzésére lennének intézve.

Ezeket túl itt megjegyzést érdemel az is: hogy ezen országgyűlésben, melyre az ország' rendei egyenkénti megjelenésre valának meghívva, a' tanácskozások' fő tárgya a' Fridrik császárral kibékülés, és a' szent koronának visszavétele volt, és hogy abban országunk' rendei a' korona' visszaváltására egy aranyforintnyi rendkívüli adózást rendeltek. Tanúsítják ezt: 1) Mátyás királynak az ország' rendeit ezen országos gyűlésre meghívó levele ¹⁾, melyben nyilván kijelenti: hogy minekutána János váradi püspök a' korona' visszaadására és az ellenségeskedések' megszüntetésére nézve Fridrik császárral némely jó sikert ígérő alkudozásokat tett, ő a' dolgot minél előbb végéhez juttatni kívánná, és minthogy az olly tárgyakat, melyek az egész országnak közös javát érdeklik, méltán mindeneknek köz tanácsával szükség meghányini és elhatározni, ezen ügyet nem vélte pusztán az oldalánál levő főpapok, bárók, és nemesekkel eldönthetőnek; ugyanazért őket mindjájokat ezen levelének költétől számítandó 15-ik napra egyenkénti megjelenés végett Budára meghíja, egyébaránt különös királyi kegyességéből megengedvén, hogy ez úttal megjelenésre senki birságok által ne kényszeríttessék. — 2) Ugyancsak Mátyás királynak Budán 1462-ik évi áldozó-csütörtök utáni hétfőn költ azon levele ²⁾, melyben az ország' főpapjai, bárói, és nemeseknek, kik, ugymond, e' gyűlésben a' korona' kiváltására egyes akarattal egy aranyforintnyi adót határoztak, királyi szavát adja: hogy őket többé soha valamely adófizetésre nem kényszerítendi, hanem szent királyaink alatt élvezett régi szabadságaikban megtartandja. — 3) Az ország' rendeknek, jelesen névszerint kijelelt 2 érseknek, 6 püspöknek, a' fejérvári prépostnak, 13 országbárónak és 6 más főembernek Budán szinté 1462-ik évi áldozó-csütörtök utáni szombaton költ levele ³⁾, melyben

¹⁾ Lásd Kovachich, Vestigia Comit. 362 és 363. lap.

²⁾ Lásd ugyanott 365. lap.

³⁾ Lásd Kovachich József, Monumenta veteris legis hung. 74—76. lapjain. Ezen oklevélből azt is tanuljuk: hogy a' kalocsai érsek, a' veszprémi, és győri püspök.

az egy aranyforintnyi adónak egyes akarattal történt megajánlását szinte megemlítvén, a' királynak itt előadott ígéreteért jót állanak, és egy-szersmind fogadják: hogy többé soha adót se' nem adandnak, se' vétetni nem engedendnek.

III. Korvín Mátyásnak 1464-ik évi, vagyis úgy nevezett II-ik decretuma, melly azon évi április' 8-kán függő kettős királyi pecsét alatt privilegium' alakjában költ, 's 28 ágazatra terjed.

Előszavában elbeszéli a' király, hogy az ország' főpapjai, bárói, és nemesei, kik szerencsés koronáztatása végett Székesfejerváron tartott országgyűlésre küldve valának, nekie elejébe terjesztették legyen boldog emlékezetű Lajos és Zsigmond királyoknak némelly decretumait, és a' jelen gyűlésben szerzett önmagok' törvényágazatait, azoknak elfogadása-ért és megerősítéseért esedezvén.

Az előbeszédet I. Lajos királynak II. András' aranybulláját megerősítő és némelly új törvényczikkével megtoldó 1351-ik évi, és Zsigmond királynak úgy nevezett VI-ik vagy is nagyobb decretuma, és ezeket az újonnan szerzett 28 ágazat követi, mellyek közül

1) Némellyek az ország és hazafiak' jogainak biztosítását, és a' királyi jogok' gyakorlásának szabályozását érdeklik, millyenek:

Az 1-ső ágazat, mellyben a' király fogadja: hogy az országot és hazafiakat minden jó régi jogaikban és szabadságaikban megtartja, és I. Lajos és Zsigmond királyok fenn kijelelt decretumait megerősíti.

Az 2-ik ágazat, mellyben igéri: hogy az ország' főpapjai, bárói, és nemesei' köz megegyezésével ott Székesfejerváron a' koronának kellő őrizetéről, annak helyéről, és arra alkalmas egyedeokról gondoskodni fog.

A' 3-ik ágazat. Hogy a' király országunk' főpapjai és bárói' tanácslata nélkül senkit hívségtelenség' szennyjére ne kárhoztathasson.

A' 13-ik ágazat. Hogy Slavónia és az erdélyi részek minden régi szabadságaikban és jogaikban megtartassanak.

pökök e' korban magukat helybeli örökös grófoknak írák, — hogy a' slávoniai bánóság a' horvát- és dalmatországitól elválasztva volt, — hogy a' királyi főpohárnoki és főasztalnoki hivatalt ketten ketten viselék, és hogy a' királyi tárnokmesteri, és főkincstárnoki hivatalok egymástól különbözök voltak.

A' 18-ik ágazat. Hogy a' király senki' jószágát se tulajdon keresete miatt, se másnak pusztá panaszára el ne foglalja, hanem csak a' pernek régi szokás szerinti elítéltetése után.

A' 20-ik ágazat. Hogy a' király azoknak, kiket elleneik birtokaiktól és okleveleiktől megfosztottak, ha a' megfosztatást és magoknak és elődöiknek azon jószágok' békes uradalmában volt létét tő- és határszomszédok és megyebeli nemesek' tanúságtételle által bebizonyítják, azon jószágokra új adományt adjon.

A' 22-ik ágazat. Hogy a' király jó pénzt, jelesen Zsigmond király alatti pénzláb szerint veressen, melly minden birtokaiban forogjon, és mindenütt mind kamaranyereségi mind dézsmafizetésekben elfogadtassék.

A' 23-ik ágazat. Hogy a' király elődeinek, és önmagának koronáztatása előtti adományait, — azokat egyedül, mellyeket László király vagy önmaga kamaranyereség, ötvenedek, harminczadok, vagy nyestadói jövedelmek felett tettenek, kivévén, — megerősíteni tartozzék, de viszont az adományosok is László királytól, vagy őtőle nyert minden adományi leveleiket azon évi aprilis' 1-ső napjától számított egy évnek lefolyta alatt, érvényességüknek vesztesége alatt, megerősítés végett előmutatni kötelesek legyenek.

Egyébaránt Mátyás király az itt kiszabott határidő után is több illy kegyelemleveleket megerősített úgy jelesen Dwymo wegliai és modrusi grófét, a' lipcseiek' szabadságlevelét stb*); melly megerősítéseknek erejéről kétkedni annál kevesebbé lehet, mert a' törvény nem a' király' kegyelmének, hanem megerősítésrei köteleztetésének szabott határidőt.

2) Némellyek a' törvényszékeket, 's bárói hatalmat, és igazság' kiszolgáltatását érdeklik. Illyenek:

A' 4-ik ágazat. Hogy ezután rövid idézéseknek (*Breves evocationes*) semmiféle tettekben 's kihágásokban helye ne legyen. — Azonban e' törvény nem sokáig maradt fenn, mert 1471-ik évben, azon évi 28-ik törvényczikknek tanúsága szerint, a' rövid idézések már ismét divathan valának. — Ezen, Zsigmond' VI. decr. 5-ik, és Albert' decr. 29 és 30-ik ágazatai' rendelkezéseiből eredő, 's Korvín Mátyás' I. decr. 1-ső ágazata ál-

*) Lásd Kovachich, Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 170 és 171. lap.

tal bővebben szabályozott rövid idézéseknek neve legelőször Korvín Mátyás' 1458 decr. 32, 33-ik, 1459 decr. 35, és 1463 decr. 21, 22, 23 és 26-ik ágazataiban fordul elő.

Az 5-ik ágazat. Hogy országos táborozás' idejét kivén, évenként mind a' négy ünnepnyolczadi törvényszékek, habár ország' dolgai miatt a' király Budán nem lenne is, megtartassanak, 's azokra az ország' nagyobb és rendes birái (*Maiores et ordinarii Judices*) helyetteseikkel együtt mindenkor megjelenni tartozzanak, és az idézések, mellyek egyébként az ország' minden rendes biráinak pecsétjeik alatt kiadhatók, mindenkor értesítéssel (*cum insinuatione*) tétessenek.

A' 6, 7, és 8-ik ágazatok a' perhalasztásokról; hogy perhalasztások (*Prorogationes*) ünnepnyolczadi szék' ideje alatt senkinek másnak ne használhassanak, mint kik határszéli, jelesen bosnyai várakat bírnak, 's hadban, vagy király és ország' követségében elfoglalva vannak, 's hogy azok, kik hazug előadással nyernének perhalasztást, nyelv-váltsággal bűnhődjenek. Továbbá hogy a' kijelelt három oknál fogva is nemesülés, helység- vagy nemeslak-elfoglalás, vagy oklevél-elvitel' eseteiben a' per ne továbbra, mint a' harmadik ünnepnyolczadi székre halasztathassék, és a' perhalasztás' végeig az azzal bírók se perlekedhessenek valakivel. Végre hogy, ha a' fenn érdeklött foglalkozásokban levőnek semmi olly foglalkozásban nem levő osztozatlan atyafiai volnának, ezeknek a' nyert perhalasztás csak az osztatlan birtokot, és oklevelek' előmutatását érdeklő perekben használhasson.

A' 11-ik ágazat. Hogy, ha ki valamelly birtokot királyi jog' czíme alatt felkérven, vagy másféle jogczím alatt kereset alá vevén perét törvény' útján meg nem nyerné, a' jószág' birtokosa' ellen helytelen háborgattatásáért azon birtoknak közönséges becsújébe marasztaltassék.

A' 14-ik ágazat. Hogy világi személyek egyháziak ellen semmiféle perben súlyosabban ne terhelteessenek, mint az egyháziak világiak ellen.

A' 16-ik ágazat. Hogy az elmarasztaltnak birói részre eső jószágait a' királyi rendes birák másképp ne szállíthassák valakire, mint máskor divatozott mód szerint.

A' 17-ik ágazat. Hogy egyházi törvényszékek végintézési, házasság-

sági, hitbéri, menyekzőhozományi, eskütőrési, pap- és asszonyvereségi és fosztási perekon kívül semmi más világi ügyet ne tárgyaljanak.

A' 21-ik ágazat. Hogy az ország' minden vármegyéiben köz ítéllettel (*Judicium generale*) régi idők' szokása szerint tartassék.

A' 28-ik ágazat. Hogy azok, kik táborozáskor kárt tennének, 's akkor vagy máskor nemesek vagy egyháziak' lakára szállnának, vagy szentegyházat feltörnének, értesítéssel idéztessenek ugyan ünnepnyolczadi törvényszékre; de felettök igazság, ha a' felperes kívánja, ne másképp szolgáltatassék mint közös tanúvallatás' útján.

3) Némellyek kihágások, büntettek, 's károsítások' fenyítését tárgyalják. Illyenek:

A' 9-ik ágazat. Hogy külföldi só, elkobzás' büntetése alatt, az országban és határszéleken ne árultassék és, ha ki az elkobzást gátlaná, jóságai a' kár' megtérítéséig foglaltassanak le.

A' 10-ik ágazat, melly Albert király' halála óta épített minden várakat, néhány kivétellel, jövő pünktösdig hívségtelenség' büntetése alatt lerontatni parancsol.

A' 12-ik ágazat, melly ugyanazóta jogtalanúl elfoglalt minden jóságokat jövő keresztelő szent János' nyolczad napjáig visszaadatni rendel, és azokat, kik azt birói intésre sem tennék meg, értesítés mellett legelső ünnepnyolczadi székre idéztetni, és abban minden perhalasztás' kizártával elítéltetni parancsolja.

A' 15-ik ágazat. Hogy ugyanazon helységben, bármelly visszavonások létezzenek a' vám'urai között, a' vámigazság' vesztesége alatt, vám ne több, hanem csak egy helyen, és csak régi mód szerint szedethessék, továbbá hogy vám nem fizetés miatt azon helység' határin kívül senki se akadályoztathassék, és hogy a' vámszedők hamis utakat mások' birtokában régi gyakorlat nélkül ne őriztethessenek.

A' 19-ik ágazat. Hogy, ha ki ítélőmestert, alnádort, bánt, al-bánt, megyés grófot vagy algrófot 's más országos rendes birót törvényszéktartás' idejében vagy máskor ok nélkül befog, megver, vagy megöl, örök hívségtelenség' büntetése alá essék.

A' 26-ik ágazat, melly a' hamis pénzverőket vagy pénz-hamisítékat előbb nyilván meggyaláztatni, és azután szokott büntetés alá vetetni rendeli.

A' 27-ik ágazat. Hogy, ha kinek embere szabadkelés 's menési levelet megszeg, maga a' tettes, nem pedig ura, marasztaltassék hivatásatlanság' büntetésébe.

4) Végre az 24-ik ágazat a' dézsmafedés' módját, a' 25-ik pedig a' vásártartását tárgyalják; jelesen

A' 24-ik ágazat rendeli: hogy a' dézsma minden vármegyében a' főpappal tett vagy ezután teendő szerződés szerint fizetassék, annak kivételében pedig Zsigmond' törvénye tartassék meg azon egy módosítással: hogy a' dézsmával a' jobbágy esküjének hinni nem tartozván, asztagát széthányathassa, és többet találván a' felesleget elvehesse; de viszont az ellenkező esetben egy aranyforintot fizessen, mellyért a' paraszt lovát le is tartóztathassa.

A' 25-ik ágazat pedig azt rendeli: hogy vasárnapon vagy boldogságos szűz' ünnepén, a' kalocsai érsek és váradi püspök' jószágaiban dívatózó vásárokat kivévén, egész országszerte vásár sehol se tartassék.

Zárszávában a' király Lajos és Zsigmond királyok' decretumait, II. Andrásnak amabban foglalt aranybullájával és az újonnan szerzett ágazatokkal együtt megerősíti, és magát megtartásukra kötelezi.

IV. Korvín Mátyásnak 1471-ik évi, vagyis úgy nevezett III. decretuma, melly Budán azon évi Mátyás' napja előtti kedden költ, 's 31 ágazatra oszlik.

Előszavában előadja a' király, hogy ezen budai gyűlésben az ország' főpapjai, bárói, és nemesei magokat némelly szabadságok és előjogok iránt, mellyek az előbbi törvénylevelekben eléggé kifejezve nincsenek, kívánván bátorságosítani, az alább megírt ágazatokat elébe terjesztették legyen. — És valójában ezen decretum' ágazatainak legnagyobb része a' királyi hatalmat, és királyi jogok' gyakorlásának módját, 's a' hazafiak' jogainak és szabadságainak oltalmazását érdeklik. Jelesen:

Az 1-ső ágazat: hogy a' király, ha szükség kívánná, főpapjai, és bárói' tanácslatával évenként áldozó-csütörtök' táján minden hazafiaknak általános gyűlést (*Conventus generalis*) hirdessen.

A' 2-ik ágazat. Hogy ország' nemesét törvény' rendjén kívül senki, se király se országbíró, se főpap vagy báró le ne tartóztasson, kivévén ha másnak tisztje levén szolgálatának vége előtt urától elmenne; és hogy tisztek' kihágásaira nézve Zsigmond' törvénye tartassék meg.

A' 4-ik ágazat. Hogy a' királyi sókamarák Zsigmond király alatti helyeiken legyenek, 's ugyanazon mód és szabadság mellett.

A' 6-ik ágazat. Hogy határszéli akár királyi akár magányos várak' őrizete ne külföldiekre, hanem érdemes és alkalmas magyarokra bizassék.

A' 7-ik ágazat. Hogy táborozásra, főpapok és bárók' zászlóik' emelésére, és hazafiak' országos felkelésére nézve a' Zsigmond király alatti mód szolgáljon szabályúl; azokra mindazáltal, kik jószágaikban pusztítást szenvedtek, tekintet vétetvén.

A' 8-ik ágazat. Hogy a' király négy vagy öt, t. i. kettős, titkos, birói, gyűrűs és aranypecséttel éljen.

A' 10-ik ágazat. Hogy a' király pusztá kérelemre törvény' útján kívül senkinek jószágát el ne foglaltassa, se az adományos az adományúl nyert jószágot birtokosától el ne foglalja.

A' 11-ik ágazat. Hogy a' király kamaranyereségen kívül a' hazafiaktól akarattok és megegyezésük nélkül semmiféle országszerte fizetendő taksát 's adózást ne vegyen, se ne vétessen.

A' 12-ik ágazat. Hogy a' király ország' ítélőszékén költ ítélőleveleket meg ne semmisítsen, hanem a' követelőknek perújítási kegyelmet adjon, a' jószág időközben birtokosa' kezén maradván. Továbbá hogy, ha melly levelek ország' törvénye és régi szokása ellen adattak volna ki, semmi erővel se bírjanak, és illy levelek' meg nem tartása a' biráknak vétkül ne vétessék.

A' 13-ik ágazat. Hogy a' király két egyházi hűbért egy személynek ne adjon, és ha adna, az olly egyházi személy a' táborozás' terhét régi mód szerint mind a' két hűbérré nézve viselje.

A' 14-ik ágazat. Hogy megyés gróf (főispányi) méltóságot (*honorum Comitatus*) csak nemes bírhasson.

A' 16-ik ágazat. Hogy, ha megyei grófok, algrófok, és szolgabírák törvénytelenül elvitt jobbágyot vissza nem adatnak, vagy önmagok jobbágyokat így elvisznek, hivatalaik' veszteségével bűnhődjenek. Továbbá hogy az olly földesúr ellen, ki törvényesen költözni akaró jobbágyát el nem bocsátja, a' megyés gróf mellett minden nemes felkelni tartozzék, főleg ha gróf az elbocsáttatás' kieszközlésére másképp elégteleni volna.

A' 18-ik ágazat. Hogy a' király minden pecséttel bíró egyházaknak és monostoroknak pártfogási jogát magányos hazafiaktól vegye el, és magának tartsa meg, magányosok' illy jogából a' hazafiakra sok alkalmatlanság háromolván.

A' 20-ik ágazat. Hogy a' király' ügynökei (*factores*) magányos hazafiak' birtokaiban vagy vásárain illó kész fizetés nélkül semmit el ne vegyenek, 's el ne foglaljanak.

A' 21-ik ágazat. Hogy a' király' lovas vagy gyalog fegyveresei élelmi szereket se táborozás, se másféle eljárás közben fizetés nélkül el ne vegyenek, 's ha illyesmit tennének, a' király kapitányaitat kellőleg büntesse meg, és panasz tétetvén kárpotlásra szorítsa.

A' 23-ik ágazat. Hogy a' jogtalanul elfoglalt jószágokat a' királyi felség uraiknak adassa vissza.

A' 24-ik ágazat. Hogy adózással vagy taksákkal többé se nagyobb se kisebb egyházi személyek ne terhelteessenek, a' táborozni kötelesek mindazáltal régi mód szerint táborozzanak.

A' 30-ik ágazat. Hogy a' király Simegh vármegyének esedezésére chorgói vámát szüntesse meg.

A' jelen törvénylevélnek egyéb ágazatai közül

1) Némellyek a' törvényszékeket, birákat, és igazság-kiszolgáltatás' módját érdeklik. Illyenek:

Az 5-ik ágazat. Hogy köz ítéllettételek (*Judicia generalia*) ezután ne máskép, mint az ország' bevett szokása szerint tartassanak.

A' 14-ik ágazat. Hogy az ítélőmesterek szokott büntetés alatt mindenkinek igazságot szolgáltatassanak, és se ők se ülnökeik ügyvédek ne lehessenek. Továbbá hogy, ha ellenük zajongás támadna, a' királyi felség báróival vizsgálja meg ítéleteiket, és a' zajongókat, ha panaszuk valótlannak találtatnék, szokott büntetéssel fenyítse meg.

A' 17-ik ágazat. Hogy egyházi törvényszékek előtt a' koronázási decretumban elősorolt ügyeken kívül semmi más ne tárgyalassék, 's ha e' rendelés meg nem tartatnék, orvoslás végett királyhoz tétessék folyamodás.

A' 19-ik ágazat. Hogy az ország' sz. István' korától fogva háborítatlanul élvezett szabadságának ellenére a' romai széktől beperlő levelet (*Conquestus*) senki, se egyházi se világi személy, egyenesen ne nyerjen, hanem

keresetét az országban rendes birái elébe terjeszsze, és csak azután vigye, ha akarja, ügyét feljebbvitel' útján tovább, és hogy azok, kik ellenkezőt tennének, egyházi hűbérrel birók ugyan hűbérőknek, hűbértelenek pedig fejöknek veszteségével büntödjének.

A' 28-ik ágazat, melly nemesemberen elkövetett gyilkosság' perét szabályoz, 's jelesen rendeli: 1) Hogy, ha ki akár nagyobb akár kisebb nemest megöl vagy megölet, rövid idézés mellett király elébe idéztessék, szükséges levén mindazáltal a' királyi idéző parancsot az illető vármegye' törvényszékén előmutatni, 's egy megyebeli nemesnek kiküldetését kérni, és ennek jelenlétében történni király' embere és káptalan vagy convent' bizonyosága által az idézésnek. — 2) Hogy az alperes idéztetése' napjától számított 25-ik napig tartozzék a' király elébe, akárhol legyen tartózkodása, megjelenni, az értesítés' tartalma szerint ítéletet veendő. — 3) Hogy az alperes eskü által magát ki ne tisztíthassa, hanem csak közös tanúvallatás (*Communis Inquisitio*), és párviadal által. — 4) Hogy az elmarasztalt alperes ne jószágait, hanem fejét veszítse el, 's azt felperesének akarata nélkül meg ne válthassa. — 5) Hogy viszont a' felperes is, ha alperese magát közös tanúvallatás vagy párviadal által kitisztítja, feje' váltságába marasztaltassék, mellyre nézve birtoki jogaiból a' bíró alperesének elégtételt szolgáltatasson, bírói részt mindazáltal ne vehessen.

2) Némellyek bizonyos törvényszegésekre büntetéseket szabnak. Illyenek:

A' 9-ik ágazat, melly a' koronázási decretumnak pap- vagy nemesházra szállók, és egyházfeltörők elleni rendeletét a' papi vagy nemesi lakokhani kárt tevőkre, és temetőhely-sértőkre is kiterjeszti.

A' 22-ik ágazat, melly a' káptalani és conventi levelek' váltságára és úti költségek' taksájára nézve Zsigmond' törvényét megtartatni rendelvén, az elleni minden kihágást hűbérvesztéssel büntettetni parancsol.

A' 27-ik ágazat, melly azokat, kik a' király' koronáztatása óta elfoglalt jószágokat e' decretum' költétől számított 32 nap alatt vissza nem adnák, az első ünnepnyolczadi széken, minden további elhalasztás' kizártával, hatalmaskodás' büntetésébe marasztaltatni rendeli.

A' 29-ik ágazat, melly Szenyér, Stropko, Dolha, Gellyénes, Abara, Czecke, Knesyewcz, Farklewcz, és Lanka kastélyokat e' decretum' költétől számított 25-ik napig, hívségtelenkedés' büntetése alatt, lerontatni parancsolja.

3) A' többi ágazatok e' következő rendeleteket foglalják magokban:

A' 3-ik ágazat. Hogy a' dézsmaeredés egyébként a' koronázási decretum' rendelete szerint történjék, hanem a' megyebeli nemesek a' dézsmáló mellé egy megyebéli nemest és egy plebánost adhassanak, kik azt, ha tisztjében roszul járna el, püspökénél bevádolják.

A' 25-ik ágazat. Hogy a' vámpénzek Zsigmond király alatti mód szerint vétessenek.

A' 31-ik ágazat. Hogy ezen decretum minden vármegyének megküldessék, és ott a' törvényszék' helyén tartatván, a' megyék' grófjai, algrófjai, és szolgabirái annak minden ágazatait mind önmagok megtartsák, mind mások által megtartassák, 's azoknak megszegőit büntetés alá vessék, másképp királyi curia elébe idéztetvén hatalmaskodás' büntetésébe marasztaltassanak. Továbbá hogy, ha ki a' király' ezen decretuma' ellenére valamelly levelet nyerne, az őtet törvény előtt ne oltalmazhassa.

A' decretum' berekesztése a' királynak megerősítését és azon nyilatkozatát adja elő, hogy ezen törvényágazatokat az ország' valóságos decretumának tartatni akarja, és önmaga is annak tartani fogja.

V. Az ország' egész hazát képviselő főpapjai, bárói, és választott nemeseinek (*Electi Nobiles*) 1474-ik évi decretuma, melly azoknak pecséteik alatt a' budai országos gyűlésben sz. Ferencz hitvalló' napja előtti vasárnapon költ, 's 16 ágazatból áll.

Előszavokban előadják az ország' rendei: hogy azon napokban a' király' parancsára Budán az ország' különbféle dolgai, főképen pedig törökök elleni védelme feletti tanácskozásra összejöttek, 's e' decretumban foglalt törvényágazatokat köz egyetértéssel hozták legyen.

A' mi magokat az ágazatokat illeti:

Az 1—9-ik ágazatok a' törökök elleni segedelem pénz' ajánlását érdeklík. Az ország' rendei t. i. ezen, hazánkat akkoron nagy veszélytel fenyegető, ellenség ellen minden kaputól, mind a' királynak és anyjá-

nak, mind minden birtokos, habár máskép mentességes, embereknek birtokaikban és királyi városokban is egész országszerte elengedhetetlenül fizetendő, de mégis királyi sóban, és pedig előre megtérítendő egy aranyforint segedelempénzt (*Subsidium*) ajánlanak, meghatározván mind a' sószoigáltatásnak mind a' kapuk' összeszámításának módját, és ajánlásuk' feltételeit egyenként előadván, jelesen: hogy a' kapuszámító választott nemeseket a' királyi kincstárnok fizesse, — hogy a' kamara-nyereség újonan elengedtettsék, — hogy egy egész év' lefolytáig, habár a' pápától és keresztény fejedelmektől segedelem nem érkezne is, semmi más adózással ne terheltesse, — hogy ezen segedelempénz ne más-hová, mintsem törökök ellen fordítottassék, — és hogy azon 25 denárok, melyeket némely vármegyék fizettek, ezen segedelempénzbe beszámíttassanak.

A' 10, 11, 12, 14, 15, 's 16-ik ágazatokban a' köz dolgoknak ezen segedelempénz' beszédése, és a' török elleni táborozás alatti folyamára nézve némely határozatok tételnek. Jelesen: hogy az ünnepnyolczadi törvényszékek és jobbhágyköltözések egy egész évig szűnjenek meg, — hogy a' király' eltávazása után elfoglalt minden jószágok bocsáttassanak vissza, 's az ellenszegülő arra királyi felség által jószágai' lefoglalásával kényszeríttethessék, — hogy a' király' elútazása után nemeseken elkövetett vagy jövődóben elkövetendő ölés, vereség, lakház- vagy birtok-megtámadás' eseteiben a' királyi felség' személynöke (*Persona Regiae Majestatis*) annak utasítása szerint igazságot szolgáltatasson, — hogy a' táborozók ne fosztásból, hanem tulajdon költségükön éljenek, 's nemesek' házait meg ne szállják, és ha tennék, rövid idézés mellett a' királyi felségnek, vagy távollétében személynökének elejébe idéztesse, — 's hogy a' dézsmaeredés Lajos és Zsigmond királyok' decretumainak tartalmok, és a' dézsmaadónak esküje szerint történjék.

A' 13-ik ágazatban azon határozatot teszik az ország' rendei: hogy jövődóre illy királyi sószaítással segedelmezés vagy másféle adóvétel többé ne tétessék. Végre

Zárszavokban az ország' rendei ezen ágazatokat helybenhagyják, és ígérk: hogy azokat mindönmagok megtartják, mind minden akár-melly állapotú és ajakú hazafiak által megtartatják.

Az ország' rendeknek ezen decretumát a' király is ugyancsak Bu-

dán és szinte sz. Ferencz' napja előtti vasárnapon költ külön levele által*) megerősítette.

VI. Korvín' Mátyás 1478-ik évi, vagyis úgy nevezett IV. decretuma, melly Budán fejeérvasárnapon költ, 's 15 ágazatból áll.

Előszavában előadja a' király, hogy az ausztriai hadról nyert fényes diadalom után Budára visszaérkezvén, az ott országgyűlésre összesereglett főpapok, bárók, főemberek, és minden vármegyének választott nemesei több más akkori dicséretes rendeleteik közül nekie e' decretum' ágazatait megerősítés végett átnyújtották legyen.

Az ágazatok magok tárgyakra nézve négy rendbeliekre oszthatók:

1) Segedelempénz' ajánlását érdeklőkre. Illyenek:

Az 1 és 2-ik ágazatok, mellyekben országunk' rendei benyújtott ágazataik' elfogadásának feltétele alatt, amabban ugyanazon folyó 1478-dik évre, emebben pedig a' következő öt évekre jobbhágyaiknak minden kapujától, a' kamaranyereség' beszámításával, egy forintnyi adózást ígérnek, és évenkénti befizetésének határnapjait kitűzik. — Az 1-ső ágazatban különös az: hogy az ország' rendei azt a' király' megszólításával „*Serenissime Princeps!*“ kezdik.

A' 3-dik ágazat, mellyben a' rendek egyik feltételül teszik: hogy ezen öt évek alatt a' király' ellenségei ellen felkelni ne tartozzanak, kivévén, ha a' romai vagy török császár, a' lengyel vagy cseh király, vagy a' romániai basa hazánkba személyesen beütnének.

A' 4-ik ágazat, mellyben másik feltételül tétetik: hogy a' nemeseknek majorsági házaik, 's költségükön élő cselédjeiknek lakaik, az egy telkes nemesek, a' falunagyok, az igen szegények, az elhagyott telkek és malmok, és a' birtoktalan zsellérek minden adórovattól mentesek legyenek, a' rovatfejektől (*copia dicarum*) két denárnál több ne vétessék, a' falu és annak gazdája az adószedő' költségeit viselni ne tartozzék, 's egy forintért 100 denárnál több ne követeltessék.

Az 5-ik ágazat, melly rendeli: hogy az adórovó (*Dicator*) mellé ellenőrül minden vármegyében egy arra alkalmas nemes adassék, és

*) Lásd a' király' megerősítő levelét Kovachich, Supplem. ad Vestig. Comit. II. 238—240., és Sylloge Decret. Comit. I. köt. 219 és 220. lapjain.

hogy egy a' végre kitüzendő törvényszéken minden falunagy ugyan a' rovatfejeket három egész évtől fogva eskü alatt bevallani és jegyzékben beadni, a' vármegye pedig azokat a' királynak híven felterjeszteni tartozzék.

2) Hazafiak' szabadságát és jogait igazságtalan terhelések, elnyomások, jogtalan tettek és eljárások ellen védőkre. Illyenek:

A' 6-ik ágazat. Hogy a' király a' táborozó hadi nép' kihágásait foganatosa zabolázza, a' nemesek' házait és majorjait táborozók által megszállatni, 's a' föld' népét határszéli várak melletti munkák és élelmi szerek' kicsikarása által elnyomatni ne engedje.

A' 8-ik ágazat. Hogy a' jogtalan, habár királyi adomány mellett, jószágelfoglalók ellen rövid idézés mellett törvény szolgáltatassék, 's az illyenek országunk' régi szokása szerint azon jószágok' becsüárába marasztaltassanak.

A' 9 és 10-ik ágazatok. Hogy a' király nemesnek jószágát pusztá panaszra elfoglaltatni ne engedje; hogy se nagyobb se kisebb nemeseket, kivévén kiket az ország' törvénye befogatni megenged, törvény' rendén kívül be ne fogasson, és senkit közölők az ország' főpapjai, bárói, főemberei és nemeseinek tanácsa 's ítélete nélkül számkivetésbe ne küldjön.

A' 14-ik ágazat. Hogy a' király az ország' rendeit elődeinek általa is koronázásakor megerősített decretumai szerint minden régi szokásaikban és szabadságaikban megtartani kegyeskedjék.

A' 15-ik ágazat. Hogy a' dézsmaszedő a' paraszt' esküjén megnyugodni tartozván, az asztagot csak birság' letétele mellett hányathassa szét, — hogy a' parasztot, mihelyest esküjét letette, többé ne boszszonthassa, se tőle esküje' tartalmánál többet ne vehessen, 's hogy a' parasztnak engedett esküért őket ezután két kepe' adására, kivévén ha az iránt törvényes szokás léteznék, ne szorítsa. Továbbá hogy hol a' dézsma pénzben vétetik, a' dézsmaszedők mellé azoknak költségére felvigyázóként szolgabírák rendeltessenek, kik mindazáltal velük menni azonnal megszűnjének, mihelyest a' szedésben törvénytelenkedni akarnak.

3) Törvényszékeket, és birói eljárásokat illetőkre. Illyenek:

A' 7-ik ágazat. Hogy az ország' szegénysége' tekintetéből a' fennírt öt év alatt országunk' vármegyéiben a' bennök egyébként tartatni

szokott közönséges gyülekezések, vagyis általános törvénytételek (*Congregationes Generales* seu *Judicia universalis*) ne tartassanak, kivévén Pozsega, Walkó, Szerem*), Baronya, Chanád, Themes, Zaránd, és Orod vármegyéket, úgymint mellyekben lopások, rablások, csonkítások, ember-eladások 's gyilkolások napi renden lenni mondatnak, és az ott tartandó illy törvénytételekben se vétessenek védelempénzek (*pecuniae defensuales*) és bírságok, se birtoki perek ne ítéltessenek. Továbbá hogy az érdeklött öt évek után is illy köz törvénytételek csak az ország' főpapjai, bárói, és más főemberei' tanácslatára tartathassanak.

A' 11-ik ágazat. Hogy a' machói bánok' székeiben jövendőre ünnepnyolczadi törvényszékek ne tartassanak.

A' 12-ik ágazat. Hogy rövid idézések (*Breves Evocationes*) a' király és főpapjai, bárói, és főemberei által kijelelt minden esetekben nádor és országbírája' pecsége alatt is adathassanak és ítéltethessenek, szinté úgy, mint a' királyi felség' személyes jelenlétének (*Personalis Presentia Regiae Maiestatis*) pecsége alatt, és hogy a' kalocsai érsek, nádor, országbírája, és a' jelen országgyűlésben bírákúl választott többi főpapok és bárók, vagy legalább felerészök mind ünnepnyolczadi, mind rövid idézeti törvényszékeken (*Judicia octavarum, et Brevium Evocationum*) jelen lenni tartozzanak.

A' 13-ik ágazat. Hogy jelenleg az eddig tartatni szokott négy ünnepnyolczadi székek közül csupán csak a' sz. Mihály' ünnepeé tartassék, a' többi most bizonyos okokból elmaradandó három, t. i. vizkereszt, György, és Jakab' ünnepeé helyett pedig ezen ünnepek' 25-ik napján kezdve rövid idézetek' törvényszékei tartassanak, és 25 napokon át félbenszakasztás nélkül folytattassanak. — Ezen törvénczikkből tanuljuk, mellyek voltak e' korban a' rendes négy ünnepnyolczadi székeknek ünnepei. Végre

Zárszában a' király mind ezen ágazatokat röviden elfogadja, megerősíti, és megtartásukat igéri.

VII. Korvín Mátyásnak 1481-ik évi, vagyis úgy nevezett V-ik decretuma, melly Budán július' 15-kén költ, 's 17 ágazatot számlál.

*) Ezen ágazat is tanúsítja, hogy a' most úgy nevezett Slavóniának vármegyéi e' korban Magyarország' közvetlen vármegyéi közé számíttatának.

Előszavában elbeszéli a' király: hogy a' budai jelen országgyűlésben az egész országot képviselő főpapok, bárók 's más főemberek, és minden vármegyék' választott nemeseivel az egyházi és világi minden rendű személyek' sorsának javításáról, 's az ország' védelméről, és hatalmának fentartásáról hosszabb ideig és éretten tanácskozáván, több üdvös intézettételek közt velök ezen örökre kötelezendő törvényágazatokba egyesült legyen.

A' decretum' első tizenhárom ágazatai az egyházi tizedet és beszedése' módját tárgyalják. Jelesen:

Az 1-ső ágazat rendeli: hogy az ország' régi szokása úgy kívánván, másból semmiből egyházi tized ne vétessék, mint borból, gabonából, hárányokból, méhekből, kölesből, rozsból, árpából, és zabból, 's a' dézsmaszedők' minden másféle zsarolásai szűnjenek meg.

A' 2-ik ágazat. Hogy a' nemesek jobbágyaiknak dézsma-fizetésbeli hátramaradásukért és vétkeikért egyházi tilalom (*Interdictum*) alá ne vettethessenek, kivévén ha teljes bizonyossággal ők volnának azoknak okozói.

A' 3 és 4-ik ágazatok. Hogy a' ráczok és más illy hitszakadás-követők, míglen az országban megszilárdulnak, dézsmaadásra ne szoríttassanak, és pedig még akkor sem, ha más keresztényekkel közös gazdaságot úznének, a' reájok eső termékrészre nézve.

Az 5-ik ágazat. Hogy 14 képétől dézsma' fejében egy aranynál vagy 100 királyi denárnál több ne vétessék.

A' 6-ik ágazat. Hogy rovatfejekért a' falunagyoktól semmi se zsaroltassék, hanem megtörténvén a' tökéletes dézsmafizetés, a' tizedszedők tartozzanak ingyen vagy a' rovatfejeket nekik visszaadni, vagy őket levél által feloldottaknak nyilatkoztatni.

A' 7-ik ágazat. Hogy a' dézsmaszedők ezután ne a' falu' nagyjához, hanem annak lelkészéhez szálljanak; azon falu' nagya mindazáltal, hol a' dézsmaszedő ebédet vagy vacsorát veszen, annak 2 tál ételt, 2 köböl zabot, 2 kerek kenyeret, és 2 pint bort küldeni tartozzék, ellenben a' szomszéd faluk és főnökeik ezen cím alatti minden fizetéstől mentesek legyenek.

A' 8-ik ágazat. Hogy a' főpapok dézsmájokat ezután bérbe ne adhassák, kivévén ha arra nagy szükség által kényszerülnének; melly e-

sethen a' bérlet, ha a' főpappal kötött szerződéstől eltérne, a' vármegyének melléje adott embere azonnal befoghassa, a' királyi felség által megbüntetendőt.

A' 9-ik ágazat. Hogy a' főpap a' fizetni nem akarókat gyertyaszentelő holdogasszony' napja előtt egyházi tilalommal ne sujthassa, és előbb őket sz. Miklós' napján megintetni tartozzék. Továbbá hogy, hol bor nem terem, hanem csak gabona, ott a' tized eddiglen divatozó határidőkben vétessék ki, 's a' dézsmafizetési első határidő karácson, a' második gyertyaszentelő legyen.

A' 10-ik ágazat a' dézsmarovás' módjára nézve az abbeli rendetlenségek' megszüntetése végett rendeli: hogy dézsmarovás (*Dicatio decimarum*) ideje elérkezvén, szándékát az illető megyebeli nemeseknek törvényszékük' alkalmával jelentse be, 's ezek közülök a' főpap' költségére egy attól független, jámbor, és lelkiismeretes egyedet dézsmarovója mellé válaszszanak, ki részrehajlatlan ellenőrködésre felelősséget vállalván mindenre felügyelni, és a' dézsmarovót, ha tisztében a' törvény' rendeletétől eltérne, azonnal elhagyni tartozzék. Továbbá hogy a' főpap felszólíttatván, dézsmarovójának hibáját megjobbítani köteles legyen, mit ha elmulasztana, azzal bünhődjék, hogy dézsmáját soha többé pénzben ne szedhesse, hanem termékekben szedetni tartozzék.

A' 11 és 12-ik ágazatok. Hogy a' dézsmafizetésrei szorítás ne más-kép, mint divathan levő terhek által, és a' dézsmaeredés ne más móddal, mint az ország' törvénye és szokása vagy a' főpap és megyéje közt létező intézkedés szerint történhessék. Végre

A' 13-ik ágazat. Hogy, ha ki dézsmaeredés' dolgában királyi felséghez igazságtalan panasszal járulna, nyelv-váltsággal bünhődjék.

A' többi ágazatok' tartalma pedig e' következő:

A' 14-ik ágazat rendeli: hogy a' király jövő sz. Márton' napjától számított egy év alatt a' magyar anyaországban köz törvénytételt (*Judicium Generale*) ne tartasson, és hogy az ország' főpapjai, bárói, és egyéb főemberei időközben más módról gondolkodjanak, melly szerint a' gonosztevéket kiirtani lehessen.

A' 15-ik ágazat az iktatás elleni ellenmondásról azt rendeli: hogy azok, kik valamelly királyi adomány ellen beiktatás' alkalmával ellenmondanak, a' jószág' hirtokában hagyatván, az arra kitűzendő egy évi

határidő alatt jogaikat és privilegiumaikat királyi felség előtt előmutatni tartozzanak, és ha ezt nem teljesítenék, az adomány érvényes legyen, és a' jószág időközben bevett jövedelmeivel együtt adományosának ítéltessek. Továbbá hogy, ha az ellenmondónak oklevelei más' kezei közt volnának, azt fél évvel a' kitűzött határnap előtt a' királyi felségnek bejelenteni tartozzék, ki a' levél' birtokosát minden czélirányos törvényes eszközökkel azoknak kiadására szorítandja.

A' 16-ik ágazat az olly káptalant vagy conventet, melly bizony-ságai' kiküldésében valakit kiszabott díjon felül térhel, az illető várme-gye által királyi felségnek feladatni, és a' felség által példásan megbün-tettetni rendeli. Végre

A' 17-ik ágazat rendeli: hogy a' főpapok és helyetteseik ezután intó- vagy idézőleveleikben mindenkor mind a' megintendő vagy idézendő személyek' nevét, mind pedig azon tárgyat, mellyre nézve intés vagy idézés történik, világosan jeleljék ki, és intést vagy idézést ne előbb, hanem csak a' patvarkodás feletti eskünek (*juramentum de calumnia*) folyamodó fél általi letétele után határozzanak. Továbbá hogy csekély tárgy miatt, főleg egyházi törvényszéket nem illető ügyben, idézést ne rendeljenek, hanem a' folyamodót ellenfelének felsőségéhez utasítsák. Végre hogy mindenki, akár egyházi akár világi személy, csupán egyhá-zi törvényszékhez tartozó ügyét először a' megyének püspöke elébe ter-jeszse, és csak azután, ha annak ítéletével meg nem elégszik, vigye azt annak érsekéhez, és így tovább feljebb.

A' decretum' zárszavában a' király ezen ágazatoknak örökre köte-lező törvények gyanánti helybenhagyását röviden kijelenti.

VIII. A' nádori hivatalt érdeklő 12 ágazatok, mellyek azon al-kalommal hozattak, midőn Mátyás király Zápolya Imre grófot 1485-ik évben az ország' rendei' megegyezésével nádorrá választotta.

A' bevezetésben előadatik: hogy a' jelen országgyűlés nádor-vá-lasztás végett levén egyben gyűlve legelőbb is szükséges legyen kijelel-ni, mik tartozzanak régi rendeletek szerint hivatalához, 's mik legye-nek teendői? hogy ezek tudva levén olly egyén választathassék, ki ezen hivatal' ügyes viseléséhez megkívántató tulajdonokkal diszeskedik.

A' mi pedig az ágazatok' tartalmát illeti, szerintök következők a' nádornak jogai és köteleztetései:

1-ső ágazat. Ha mikor a' királyi család magonszakadván, új király lenne választandó: a' választásban eldődeink' régi intézkedései szerint a' nádornak vagyon első szava.

2-ik ágazat. Ha a' király gyenge korú örököszt hagy maga után: a' nádor hivatalánál fogva köteles őtet atyai országaiban és uradalmaiban mint gyámoka híven védeni és megtartani; de viszont az örökös' felnevelkedéséig annak alattvalói 's az országlakosok nekie úgy tartoznak, mint magának a' királynak mindenben engedelmeskedni.

3-ik ágazat. A' király magonszakadván, új király-választásig, valamint szinte királyi örökös' gyenge-korúsága alatt is, a' nádor hivatalánál fogva, akármikor azt szükségesnek tartja, országgyűlést hirdethet, melyre az ország' rendei mindenkor megjelenni kötelesek.

4-ik ágazat. Az ország' védelme felkelést kívánván, a' nádornak kell felvállalt hivatalánál fogva az ország és hazafiak' főkapitányának lenni és őket kormányozni; de mindazáltal a' királyi felség' akaratja és rendelkezése szerint.

5-ik ágazat. A' hazafiak közt visszavonások, 's lázadások történvén, a' nádornak kell hivatala' erejéből azokat lecsendesíteni 's kiegyenlíteni, a' bűnösöket megbüntetni, és mindent rendre hozni, a' király mindazáltal hatalmával mindenkor szabadon élhetvén.

6-ik ágazat. A' király és ország közt visszavonás 's egyenetlenkedés támadván, a' nádornak kell hivatalánál fogvást közbenjárónak (*mediator*) lenni, és őket minden kitelhető szorgalommal és hűséggel meg egyeztetni.

7-ik ágazat. Ha a' király együgyű, vagy a' szószólók kihallgatásában rest találna lenni: a' nádor köteles tiszténél fogva gondoskodni, és a' hiányt pótolni.

8-ik ágazat. Ha a' király jószágadományt tevén, ellenmondók jelenkeznének, és az adományt igazságtalannak követelnék: a' nádornál tartoznak panaszkodni, kinek tisztje a' panaszt tüstént a' királynak, akárhol legyen, bejelenteni, 's őtet megkérni: hogy a' panasz' meghányására és elítélésére helyet és napot tűzzön ki.

9-ik ágazat. A' nádor, panasz tétetvén, akárkit a' hazafiak közül, akár hatalmaskodó tett, akár birtoki jog miatt, törvénybe idézhet, és e' részben a' király után legnagyobb hatósága vagyon, az ország' egyéb

birái régi korlátolás szerint csak hatalmaskodó tettek, nem pedig birto-ki jogok miatt idézhetvén és ítélhetvén valakit. Továbbá ha ki másnak törvényszéke előtt birságba vagy másféle itéleti terhekbe marasztaltatik, annak azokat a' király' rendes hatalmával elengedheti; ellenben a' nádor által elmarasztaltanak illy kegyelmet nem annyira rendes, mint hártartalan 's rendkívüli hatalmával (*absoluta potentia et auctoritate*) tehet, a' nádornak mindenkor joga levén a' birságok felett kénye szerint rendelkezni.

10-ik ágazat. A' királynak seregnél vagy hazán kívül létében a' nádornak kell hivatalból mindenkor helytartójának (*Locumtenens*) lennie, és a' melléje rendeltetendő néhány férfakkal, kiknek ő feje leendő, mindent megtehet, mit a' király tehetne, és tenni köteles lenne, — a' kegyelemosztogatást, koronára szállott jóságok' elajándékozását, és mik régi rendelmények szerint mindenkor egyenesen a' királyi méltósághoz tartoztak, mindazáltal kivévén.

11-ik ágazat. A' nádornak kell hivatalánál fogvást itélni az egész kúnsgot, és ő mindenkor a' kúnok' grófja és birája, kiktől, a' mint Lajos és más előbbi királyok' leveleiből kiviláglik, nekie e' foglalkozásért évenként 3000 arany jár.

12-ik ágazat. Egész Dalmáciának a' nádor' birósága alatt kell állani, 's ott jüvedelem' fejében bizonyos szigeteket bír.

Ezen ágazatoknak hitelességét tudós Kovachich József ^{a)}, és Madarassy Ferencz püspök 's pozsoni prépost ^{b)} kétségbe vonják következő okoknál fogvást: 1) Mert az előkorban semmi nyomára sem akadunk annak, hogy nádorválasztásra országgyűlés tartatott volna. — 2) Mert 1485-dik évben a' váczinál más országgyűlésnek nyoma nem létezővén, ezen ágazatoknak azon 1486-ik évi országgyűlésben kellett volna hozatniok, mellyben Mátyás' VI-ik decretuma hozatott; már pedig annak sincs az előkorban nyoma; hogy ugyanazon egy országgyűlésben két decretum hozatott volna. — 3) Mert ezen ágazatok egyetlen egy tárgyról szólnak; mi országgyűlési decretum' természetével meg nem fér. — 4)

^{a)} Lásd, Notitiae praelim. ad Sylloge Decret. Comit. 126—132. lapjait.

^{b)} Lásd, Dissertatio historico-critica super quibusdam vetustiorum rerum hungar. capitibus című munkájának 133—139. lapjait.

Mert ezen ágazatok országgyűlési decretumnak sem elő- sem utószavával, sem stíljével nem bírnak, és megerősítő királyi oklevél nélkül szűkölködnek. — 5) Mert az 5, 6, 8, és 9-ik ágazatokat kivevén, a' többiekben foglalt határozatoknak sem előbbi királyaink' decretumaiban, sem régi szokásainkban nyomát nem találjuk, sőt némellyeknek ellenkezőjére is akadunk. Jelesen: a) Oklevelekkel be lehet bizonyítani, hogy helytartókat királyaink neveztek, — hogy ország' kapitányai ezen ágazatok után is néha mások voltak, — s hogy kiskorú királyainknak nem a' nádor, hanem más volt gyámoka, nevezetesen V. László' gyámoka Fridrik császár, II. Lajosé I. Maximilián császár és Zsigmond lengyel király volt. — b) A' nádorok magokat kúnok' birájának, habár semmi közrendelet által azzá nem tétetének, többnyire czímeztek ugyan; azonban néha nádor' létében is más volt a' kúnok' birája, például Ujlaky Miklós székelyek' grófja egy helyen kúnok' grófjának íratik. — c) Hogy a' királyválasztásban első szava lett legyen, legalább I. Ulászló és Korvín Mátyás' választatásokból alig lehet következtetni. — d) II. Lajosnak gyászos halála után Mária özvegy királyné *) hitta meg Komáromba országgyűlésre a' kassaiakat, Báthory István pedig ^{b)} csak inté őket a' királyné' meghívásának teljesítésére. — e) Dalmatiában soha biróságot a' nádor nem gyakorlott, s Mátyás király alatt nem is gyakorolhatott, már Zsigmond alatt el levén Dalmátia a' velenceiek által hazánktól szakasztva; annak pedig, hogy ott némelly szigeteket bírt volna, sehol semmi nyoma. Végre — 6) mert semmi azon kori történetirathan vagy oklevélben sem fordul ezen ágazatokról említés elő, s reájok királyaink decretumaiban törvénykönyvünknek Mossóczy általi kiadása előtt nem tétetik hivatkozás.

Azonban mind ezen okok nem olyanok, mellyekre felelni ne lehetne. Jelesen az 1-re felelni lehet: hogy Korvín Mátyásnak azon 1486-ik évi húsvét' második vasárnapja utáni hétfőn Budán költ levele, mellyet Kovachich maga ugyanazon helyen ^{c)} előad, nyilván tanú-

*) Lásd a' kassaiakhoz szóló, 's 1526-ik évi Diénes' napján költ levelét Kovachich, Vestigia Comit. 624 és 625. lapjain.

b) Lásd a' kassaiakhoz ugyanazon napon költ levelét ugyanottan a' 626 és 627. lapjain.

c) Lásd, Notitiae praelim. ad Sylloge Decret. 125. lapon.

sítja, hogy Zápolyi Imre' választásánál, mellynek módjáról ezen ágazatok egyedül szólnak, valóban országgyűlés tartatott, következőleg az ágazatok' bevezetésének előadása hiteles. Ide járúl, hogy országunk' rendei az 1542. pozsoni decr. 28-ik és az 1548. decr. 18-ik ágazatában országunk' köz decretumára (*Decretum Generale*), és szokására utalva állítják: hogy nádor csak az országnak és pedig nem részletes, hanem minden hazafiaknak hirdetett, 's különös gyűlésében (*specialis Dieta*) választathatik. — A' 2-dikra azt: hogy megmutatva sem az nincs, hogy 1485-ik évben, melly az ágazatok felülratában kijelelve áll, Budán nádorválasztási gyűlés nem tartathatott, sem az, hogy egy országgyűlésben hozott határozatok két külön decretumokba soha sem foglaltattak legyen, sőt Zsigmond királynak 5-ik és 6-ik decretumai, és III. Andrásnak 1298-ik évi törvényei, mellyeknek 44 első ágazatai egy különös befejezéssel ellátott decretumnak, a' többi ágazatai pedig ismét egy más törvénylevélnek alakját viselik, — ellenkezőre mutatnak. Az pedig, hogy országgyűlésekben azon törvényágazatokon kívül, mellyek ünnepélyes törvénylevél" alakjába foglaltatának, más fontos dolgok is tárgyalatni, 's elintéztetni, sőt írásba foglaltatni is szoktanak, Korvín Mátyás' több rendbeli decretumainak előszavaiból, és 1462-ki decretumának tárgyalásánál fenn előadott biztosító levelének tanuságából kétséghbe vehetetlen. Továbbá ha lehetett, a' mint azt az 1555. decr. 2. ágazata tanusítja, az 1554-ki pozsoni országgyűlésnek bevégezése és azon évi decretumnak aprilis' 12-kén történt kiadása után néhány nappal, aprilis' 15-kén egy külön gyűlésben nádort választani: nem láthatni át az okát, miért ne lehetett volna az 1486-ik évi januarius' elején kezdett országgyűlés előtt, mellyben Korvín Mátyás' VI. decretuma hozatott, 1485-ik' végén szinte nádor-választási gyűlést tartani. — A' 3-ikra azt, hogy az országgyűlési decretumoknak lényegével épen nem látszik ellenkezni, hogy azok két vagy három vagy épen egy nagyobb érdekű 's terjedelmesb tárgyra szorítkozzanak, főleg tekintetbe vevén azt, hogy királyaink, jelesen Korvín Mátyás, mint itt előbb említém, nem minden országgyűlési határozatokat szoktak törvényleveleikbe iktatni, 's nem minden elintézett tárgyakról ünnepélyes decretumot kiadni. Zsigmond királynak I, II, 's V-ik és a' romai bullások ellen hozott 1404-ik évi decretuma egyetlenegy, IV-ik decretuma két, Korvín Má-

tyásnak törvénykönyvünkön kívül létező 1459-ik törvénylevele egy tárgyról, a' táborozásról, és a' törvénykönyvünkbeliek közül az I. decretuma három, és az V-ik ismét majd egészen egy tárgyról, a' dézsmáról szólnak. — A' 4-ikre azt: hogy Mossóczy nem is állítja ezen ágazatokat ünnepélyes decretum' alakjában kiadottaknak; mi miatt mindazonáltal hitelességükről kétkedni épen olly kevésbé lehet, mint más olly határozatokéról, mellyek országgyűlésekben, — mint p. o. a' korona' kiváltására ajánlott egy aranyforintnyi adózás iránt az 1462-ik évi országgyűlésben, — hozattak a' nélkül, hogy ünnepélyes decretumba foglaltatnának. — Az 5-ikre e' következőket: a) Hogy történetirataink' tanúsága szerint *) I. Ferdinánd király' párthívei Zápolya János' koronáztatását többek közt azon oknál fogva ostromlották, mert a' királyválasztási országgyűlés' egybehívása, és abbani első szavazat a' nádort illetvén, ő nem törvényes országgyűlésben választatott és koronáztatott királylyá. Továbbá hogy őnmaga Ferdinánd is 1527-ik évi junius' 29-kén költ levelében b) jogát arra alapítja, hogy ő az ország' nádora által, kit országgyűlés' hirdetése királyi szék' üressége (*interregnum*) alatt egyedül illet, egybe hitt pozsoni országgyűlésben szabadon fogadtatott és választatott királynak. Mária özvegy királynénak és Báthory István nádornak fenn előidézett leveleik itt semmit ki nem vihatnak, mert azok által nem királyválasztásra, hanem, királyválasztás' említésének mellőzésével, fenyegető veszélyek' elhárítása feletti tanácskozássra történt volt a' meghívás. Egyéb-iránt Báthory nádornak azon levele mindenkor tanúságul szolgál arra, hogy ő mint nádor az országgyűlés' hirdetésébeni részvételt fölöslegesnek nem tartotta. Ide járúl az is, hogy V. László' halála után a' királyválasztási pesti országgyűlésrei meghívás, mint fennebb előadám, az akkor Budán létező főpapok, Gara László nádor, és más bárók' levele által történt. — b) Hogy a' nádorok kúnok feletti biróságát — azon túl, hogy IV. Lászlónak, sőt V. Istvánnak korától fogva szakadatlanul kúnok' bi-

*) Lásd Kovachich, Vestigia Comit. 633 és 634. lapjait, 's Bély Mátyásnak és Istvánfynak ott előadott helyeit, 's Rozenich' munkája' II. köt. 178 's 179. lapjait, és az ott előidézett kútfőket.

b) Lásd ezen oklevélnek ide tartozó szavait gróf Cziráky Mózes' többször említett munkájának 133. lapján.

rája' czímével éltenek, — tanúsítja IV. Lászlónak kún nemzet' részére költ 1297-ik évi szabadságlevele ^{a)}, mellyben világos szavakkal az ország' nádorának birósága alá rendeltetnek, valamint Miklós nádornak azon 1343-ki hirdetménye is ^{b)}, hogy a' király (I. Lajos) Nonuchuch Butheimer grófot is a' kapitánysága alatti minden kúnokkal együtt, az erdélyi vajdának és más kún kapitányoknak birósága alól kivevén, szinte az ő közvetlen hatósága alá vetette; tanúsítja továbbá II. Ulászló' 1498 decr. 47-ik és II. Lajos' 1523. decr. 51-ik ágazata, úgy hogy Újlaky Miklósnak székelyek' grófja helyetti kúnok' grófja' czíméveli fenn előidézett iratása méltán tollhibának vétethetik. De egyébként is abból, hogy valamelly hivatal' hatóságának egyik vagy másik ága királyaink által fontos oknál fogva néha ideiglen másra ruháztatott, annak azon hivataltól teljes elszakasztatását következtetni nem lehet. — c) Hogy abból, mert királyaink főkapitányokat, helytartókat, 's örökösüknek gyámokat, habár másokat, rendeltek, semmiképen sem következik: hogy ezen köteleztetések hivatalánál fogva, 's midőn a' király vagy ország másképp nem rendelkezett, a' nádort nem illetik. — d) Hogy a' nádor' dalmátiai biróságának is vannak némelly, habár ritka és egy részint nem egészen kétségbe vonhatlan nyomai, a' mint fenn III. Béla alatt Lucius és Dandulus' történetiratai, és Zsigmond király alatt János szegniai püspöknek, mint a' király és nádor' Horvát- és Dalmátországbani helyettesének (*Generalis Vicarius*) nonai káptalanhoz szóló 1388-iki parancsa' ^{c)} tanúságánál fogva említettem. E' második tanúságot ugyan Madarassy prépost többször említett munkájában azon állítással igyekszik megerősíteni, hogy az akkori István nádor ugyanazon oklevél' szavai szerint egyszersmind jadraí választott gróf (*Comes*) lévén, János püspök nekie nem mint nádornak, hanem mint jadraí grófnak helyettese volt legyen. Azonban hogy ezen következtetés meg nem áll, abból kitetszik, mert valamint hogy egész Dalmátia a' jadraí grófnak birósága alatt nem állott, úgy János püspök István' nádornak, mint jadraí grófnak, egész Dalmátország szerle országos helyettese nem lehetett. De továbbá Zsigmond király is

^{a)} Lásd ezen oklevelet Fejér Oklgy. V. köt. II. dar. 512. lapján.

^{b)} Lásd Fejér Oklgy. IX. köt. I. dar. 166. lap.

^{c)} Lásd Fejér Oklgy. X. köt. I. dar. 460. lap.

nem egész Dalmátiát, hanem csak Aurana, Jadra, 's Novigrád városokat, és Pago szigetét, mellyeket t. i. László nápolyi király, Magyarországi koronája iránti reményeitől elesvén, a' velenceieknek eladott, vesztette el ¹⁾. — A' 6-ikra végre azt: hogy, ha azon kori oklevelekben nem jó is ezen ágazatokról említés elő; de megjelennek azok, mint maga Kovachich József úr tanúsítja ²⁾, decretumaink' XVI. századi kilencz írott gyűjteményeiben, mellyek közül az Illosvay-féle már 1544-ik évben, következőleg csak 59 évvel későbbben íratott. Ide járúl, hogy a' nádornak főkapitányi méltóságát az 1550: 1, 1622: 2, és 1638: 1-ső törvénycikkelyek elismerik, I. Leopold pedig 1681: 1-ső okikke által, ezen ágazatokra hivatkozva, a' nádort azoknak első hat pontjaiban foglalt jogjaiban megtartani igéri.

IX. Korvín Mátyásnak 1486-ik évi, vagyis úgy nevezett VI-ik másképp nagyobb decretuma, melly Budán azon évi Pál' fordulása' napján kült, 's 78 ágazatra terjed. Ezen törvénylevelében Mátyás az igazságszolgáltatásnak alakjára nézve tetemes változtatásokat tőn, és mind magának mind elődeinek majd minden érdekeseb, főleg igazság-szolgáltatást érdeklő, 's akkor törvényszéki szokásban és divatban létező törvényrendeleteit egy egészbe foglalta.

Előszavában előadja a' király, hogy fejedelmi tisztje levén népének jogait és jóllétét nemcsak fegyverrel védeni, hanem üdvös törvények által is biztosítani, már régtől fogva szándékozott legyen többféle rendetlenségeket eltüntetni, és olly üdvös törvényeket alkotni, mellyeket azután szükség ne legyen minden új király' felléptével változtatni, 's hogy most tehát, minekutána országát, mellynek majd minden határszélei ellenséges nemzetek által elfoglalva, 's feldűlva valának, sok munka-, költség, és vérfeláldozással szerencsésen helyreállította, 's meg is nagyobbította, és végre Fridrik császárt, ki azt ismét fegyveres erővel megtámadá, dicsőségesen legyőzte, 's Ausztriának fővárosát, Bécsét, és az egész tartománynak legnagyobb részét meghódította, az ország' rendei- nek kérésére Budán országgyűlést tartván, ott az egész országot képviselő főpapjaival, báróival, 's egyéb főembereivel, és minden várme-

¹⁾ Lásd Rozenich' II. köt. 77 's 78. lapjait, és az ott előidézett kútfőket.

²⁾ Notitiae praelim. ad Sylloge Decret. Comit. 370. lap.

gyéknek választott nemeseivel ezen törvénylevélbe foglalt, 's örök írott törvényül szolgálendő ágazatokban egyesült légyen.

A' decretum' ágazatait könnyebb áttekintés végett következő rendbeliekre lehet osztani: I. Az igazság-szolgáltatást szabályozókra, 's jelesen a) törvényszékek' szabályzását és birói személyeket, — b) a' per-folyamot és perbeli tételeket általánosan, — c) némelly egyes perek' fo-lyamát, — és d) különösen a' büntettek' pereit érdeklőkre. — II. A' ha-zafiak' ingó és ingatlan jószágaik iránti jogait biztosítókra. — III. A' dézs-ma' dolgát rendbeszedőkre. — IV. Némelly kihágásokat, és visszaélése-ket korlátlókra vagy orvoslókra. — V. Új tilalmakat tevőkre.

Az I-ső rendbe és nevezet szerint

a) A' törvényszékek' szabályzását és birói személyeket érdeklők közé tartoznak:

Az 1-ső ágazat, melly a' két egész századon át divatozott köz vagy nádori ítélletételeket (*Judicia Generalia* seu *Palatinalia*) örökre eltörli, de azonban, nehogy ezen eltörlés által büntettekre út nyitassék, egyszersmind rendeli: hogy, ha valamelly vármegyében gonosztevők mu-takoznának, a' királyi felség azon megyének, hozzája tett folyamodásá-ra, hatalmat és engedelmet adjon arra: hogy grófjával a' gonosztevőket felkerestethesse és kiirthassa. — Ezen törvény vetette meg a' vármegyék' mostani egyenkénti fenyítő hatalmának első talpkövét.

A' 2-ik ágazat, melly által a' kikiáltott gyűlések (*Proclamatae Congregationes*) a' hennök történni szokott botrányok és véletlen veszé-lyek miatt, továbbá a' rövid idézések (*Breves Evocationes*), 's azok melletti rendkívüli törvénytételek egészen eltörültetnek.

A' 3-ik ágazat, mellyben rendeltetik: hogy véletlen szükség' ese-teit kivévén, évenként, akár az országban légyen a' király akár nem, két ünnepnyolczadi törvényszék, t. i. a' sz. György és Mihály napi tar-tassék, mellyek ezen ünnepek utáni huszadik napon kezdetvén a' szük-ség' megkívántáig tartsanak, és hogy azokon, a' törvénytételnek' érvény-telensége alatt, a' rendes birák közül legalább kettőnek jelen kelljen len-ni, a' többiek' akadályoztatásának esetében pedig helyetteseik jelenjenek meg, és a' meg nem jelenhetők' helyébe a' király főpapjai és bárói közül másokat helyettesítsen. Továbbá hogy Erdélyben és Slavoniában éven-ként szinte két ünnepnyolczadi szék tartassék, a' vízkereszti és sz. Ja-

kab napi, mellyek szinte ezen ünnepek utáni huszadik napon kezdetvén szükség' megkivántáig folytattassanak.

A' 8-ik ágazat, melly azt rendeli: hogy minden vármegyében a' gróf és nemesek' közönsége az ottani előkelő nemesek közül a' megyének nagyságához képest 8, 10, vagy 12 egyedet válasszon, kik egyedül mehessenek a' káptalan vagy convent' bizonyosságával tanúvallatásra, idézésre, iktatásra, és másféle végrehajtásokra, 's hogy a' megválasztottak e' terhet 25 nehéz gíra büntetés alatt felvállalni, és egy évig viselni, és valamint a' káptalan vagy convent' bizonyosságai, úgy ők is mind választatásuk után mindjárt, mind pedig eljárásukról teendő mindegyik jelentésük' alkalmával hitöket letenni tartozzanak. Továbbá hogy eljárásukban elkövetett minden hamisságért becsületveszteséggel és 25 gírával bünhődjenek, 's király' különös kegyelme nélkül többé sommiről tanúságot ne adhassanak.

A' 9-ik ágazat, mellyben rendeltetik: hogy nemesi birákká a' vármegyékben ne alsóbb rendű és csekély tehetségű nemesek, mint divatba jöve, hanem Zsigmond és más királyaink alatti gyakorlat szerint előkelő, 's jó birtokos nemesek válassztassanak, 's azok választatásukat grófjuk által azonnal megveendő 50 gíra büntetés alatt felvállalni, és ismeretes pecséttel ellátva lenni tartozzanak.

A' 10-ik ágazat, melly rendeli: hogy hiteles helyi bizonyságúl ezután törvényes eljárásokra mások ne küldethessenek, mint káptalanokból ugyan kanonokok, conventekből pedig miséző papok, kik mind tagokká létükkor hivataluk' hív teljesítésére, mind pedig bevégzett egyes eljárásukról teendő jelentésük' alkalmával hitöket letenni, úti költségeikre és tanúleveleik' váltságára nézve magokat a' törvényes taksákhoz tartani, tanúvallatásokban a' vallomást minden megkapható nemes- és nemtelenektől kivenni, a' tanúkat vallásuk előtt megesküdtetni, 's azoknak neveiket, állapotjukat, és vallomásaikat szóról szóra feljegyezni tartozzanak. Végre hogy, ha ezen kötelességeiket megszegnék, mint eskütörők egyházi hűbéreiket azonnal veszítsék el, 's főpapjaik nekik kegyelmet ne adhassanak.

A' 11 és 12-ik ágazatok, mellyekben rendeltetik: hogy a' conventek' bizonyságainak levélkiadás- és eljárásbani kihágásaik a' conventnek rossz igazgatásától eredvén, ezután szerzetes, főleg pecséttel bíró conven-

tekben apátok vagy prépostok csupán azon szerzetbeli egyének lehessenek, 's azok szerzetük' szabályait erősen megtartani köteleztessenek. Továbbá hogy minden püspök megyéjében létező minden szerzett apátság- és prépostságban évenként kétszer egyházi látogatást tartson; vagy helyettese által tartasson, és a' netalán rossz életű, ellenszegülő, vagy szerzete' szabályait meg nem tartó apátot vagy prépostot tegye le és a' rossz 's engedetlen szerzetes tagokat pedig vessze ki.

A' 20-ik ágazat, melly rendeli: hogy az ítélőmesterek szállásai-
kon semmiféle perben ítéletet ne hozzanak, hanem csak a' táblánál, vagyis királyi felség' ítélőszékében más rendes birák' jelenlétében, 's bírói, főleg ítélőleveleket is csak ott adjanak ki. Továbbá hogy ezen leveleket ott érthető hangon olvassák fel, és a' kiadónak aláírásán túl egy másik ítélőmesterével, jelesen a' királyi ítélőmesterek a' nádoréval, a' nádori ítélőmester pedig a' királyiaknak egyikével vagy az országbiróéval láttassák el.

Ezen törvényágazatban fordul legelőször a' *Tabula Regiae Majestatis* nevezet elő, és ezen ágazatból tanuljuk, hogy e' korban királyi személynöki ítélőmesterek helyett királyi ítélőmesterek léteztek.

A' 21-ik ágazat, melly sokféle visszaélések miatt a' bánok, vajdák, megyés grófok, és algrófok' birósága alóli minden felmentettségeket, az örökös grófokén kívül, eltörül, és a' jövőendőben adandókat is érvényteleneknek nyilatkoztatja.

Az 50-ik ágazat, melly a' zagoriai grófoknak Varasdon tartatni szokott törvényszékét örökre eltörli, és az ezen megyebeli perlekedőket a' slávoniai bán' törvényszéke alá helyezi.

A' 60-ik ágazat, melly rendeli: hogy a' királyi felség főpapjainak és báróinak tanácslatával minden vármegyében valakit bárói közül vagy más alkalmas jó birtokos férfit megyés gróffá (főispánná) nevezzen, és ez ismét azon megyebéli előkelők közül egy vagy több algrófokat (alispánokat) nevezni köteles legyen. Továbbá hogy mind a' gróf mind algrófjai a' hivatalbeli esküt, amaz ugyan a' királyi felség előtt, ezek pedig a' megyében letenni tartozzanak.

A' 68-ik ágazat, melly előadja: hogy rendes biráknak (*Judices Ordinarii*) főleg a' nádor, azután az ország' birája, végre a' titkos cancel-lár, és ha ez jelen nincsen, a' helytartó, *Locumtenens*, ki t. i. a' király'

birói pecsétjét ideiglen bírja, neveztetni szoknak, és pedig azért, mert minden pert a' király' jelen nem létében elítélhetnek, a' király' törvényszékébe mind magok mind helyetteseik meghívás nélkül is bemehetnek, és bizonyágtétel vagy mások végett másokat is bevihetnek. Továbbá hogy a' tárnokmester, fősenechál, dalmátiai, horvátországi, és slávoniai hán, 's erdélyi vajda, habár ők is ítélőmestereikkel és helyetteseikkel együtt a' király' törvényszékébe szinte bebocsáttatnak, mivel mindazáltal oda megjelenni nem tartoznak, és másokat be nem vihetnek, rendes bírának nem címeztetnek.

A' 73-ik ágazat, melly rendeli: hogy minden egyházi és világi, akármelly méltóságú, bíró hivatalába léptekor az ezen ágazatban foglalt esküpéldány szerint hívségtartásra és igazságos ítéllettelre megesküdni köteles legyen.

A' 74 és 75-ik ágazatok, mellyek a' káptalanok és conventek által kiadatni szokott oklevelek' váltságát elősorolják, és azon határozatot teszik: hogy a' káptalan előtte teendő fizetésekből csak akkor vehessen tizedet és kilenczedet, ha az illy pénzek sekrestyájében őrizetre letétetnek, és hogy ezen részeket a' letételre okot adó fél veszítse.

A' 76-ik ágazat, melly a' királyi ítélőszékből kiadatni szokott birói levelek' váltságát sorolja elő.

b) A' perfolyamot és perbeli tételeket általánosan érdeklők közé számíthatók:

A' 4-ik ágazat. Hogy ezután mindennemű, akármelly bíró előtt indítandó, habár birtoki jogot érdeklő perek minden halasztás és kifogások' félretételével négy ünnepnyolczadi törvényszék alatt teljesen bevégeztessenek.

Az 5-ik ágazat. Hogy a' felek akármelly perben szabadon egyesésre léphessenek, 's a' bíró a' kibékülésért tőlök semmit se vehessen.

A' 6-ik ágazat. Hogy hatalmaskodások, károsítások, és másféle bántalmak iránt tett értesítésseli idézésnek perei az első ünnepnyolczadi széken bevégeztessenek, a' birtokot és főleg jog és oklevél-előmutatást érdeklő illy idézések' perei mindazáltal az illy privilegiumok' előmutatása végett második ünnepnyolczadi székre is halasztathassanak, de továbbra soha. Végre hogy értesítésseli idézést (*Evocatio cum insinuatio*-

ne) pecsége alatt minden akár királyi, nádori, országbírói, akár slávoniai báni vagy erdélyi vajdai rendes bíró határozhasson.

A' 7-ik ágazat. Hogy a' királyi felségtől nyert perhalasztások (*Prorogationes*) másoknak oltalmúl ne szolgálhassanak, mint kik a' király és ország' küvetségében és szolgálatában, vagy táborában haza' határin kívül léteznek, vagy hadban forgolódnak, sőt a' hazán kívül táborban lévőeknek is csak három törvényszék' alatt. Továbbá hogy az osztatlan atyákat, ha öregebb testvérek otthon vagyon, az illy perhalasztás soha se védhesse. Végre hogy a' királytól perhalasztást hamis előadással nyert személy nyelv-váltsággal bűnhődjek, mellyért a' bíró ötet, és ha ő jelen nem volna, ügyvédét befogathassa.

A' 13-ik ágazat. Hogy a' nemeseknek nők, anyáik, leánygyermekük, és leánytestvéreik máskor soha meg ne idéztessenek, mintsem ha a' per őket is illető birtoki jogokat érdekel. Továbbá, hogy e' záradékkal: „T. és T. megegyezéséből, akaratjából és unszolásából“ idézés soha se tétessék, 's ha tétetnék, érvénytelennek tekintessék.

A' 14-ik ágazatnak 1—6-ik §§-ai. Hogy közös tanúvallatások (*Communis Inquisitio*) az igazság' nagyobb felvilágosítására ezután is tartathassanak, de csak úgy, hogy mind a' két fél' részére együtt a' megye' törvényszékén ugyanazon napon, és nem külön, hanem ugyanazon káptalani vagy conventi bizonyságok és királyi emberek által, mindenkit egyenként megesküdtetve és kikérdezve, 's a' perlekedő feleknek kizártával tartassanak, 's az eskütörök, becsstelenek, és nemtelenek, habár birtokosok, tanúsághoz ne engedtessenek. Továbbá hogy szemrevételekben (*Oculata Revisio*) a' régi mód és szokás megtartassék.

A' 16-ik ágazat. Hogy a' visszaüzés (*Repulsio*) törvényszék' megvetését árulván el, a' visszaüzéssel élők, kik eddigi szokás szerint csak egy, és másod ízben két arany girával bűnhődének, ezután hatalmaskodás' büntetésébe; és azon felül, ha a' visszaüzés iktatás, visszaiktatás, vagy becsú' dolgában történt, azon birtoki jogok' becsúárába, ha pedig közös tanúvallatás vagy szemrevétel ellen intéztetett: a' peres ügy' örök veszteségébe marasztaltassanak.

A' 17-ik ágazat, melly a' birtoki jogok, oklevélelőadások, 's kötelezések' pereiben, és néhány más ügyekben divatozott három vásárpia-czi kikiáltásokat (*Trinae forenses proclamationes*) teljesen eltörli, és

egyszersmind a' kötelezésekre nézve azt rendeli: hogy a' ki magát mikép kötelezte, előre bocsáttatván a' törvényes idézés, úgy kapjon az első ünnepnyolczadi széken ítéletet és igazságszolgáltatást.

A' 18-ik ágazat. Hogy párviadal soha máskor ne határozassék, mint olly esetekben, mellyekben a' dolog' természeténél fogva minden más bizonyítás lehetetlen, és ollyakban is csak a' király' katonai ítélőudvarában.

A' 19-ik ágazat. Hogy birtoki jog iránti perekben, mivel minden pernek négy törvényszéken be kell végeztetnie, az alperes mindjárt az első ünnepnyolczadi széken előkiáltassék, és ezt az ügy' bírása feljegyezze. Továbbá hogy az első széken meg nem jelenő alperes ugyan minden birságtól ment legyen, de másodikról vagy harmadikról elmara-dó szokott birsággal bünhődjék, a' negyedik széken pedig, akár jelen-jék meg az alperes akár nem, a' per teljesen bevégeztessék, és elítél-tessék.

A' 28-ik ágazat. Hogy főpapok és más egyházi személyek világi-ak ellen indított akármelly perekben, míglen azok függenek, ellenfe-leiket király' tudta nélkül egyházi tilalom vagy átok alá ne vessék, és ha eltalálnak marasztaltatni, azonnal azon terhek alá essenek, mellyek alá ellenfeleiket vetni szándéklották.

Az 52-ik ágazat. Hogy ünnepnyolczadi széki bírák által elítelt terhek és birságok mindjárt a' végítélet után vétessenek meg, és azok-ból mindig először az ellenfél' részét legyen szükség kiadni, és csak azután a' birói részt kivenni. Továbbá hogy a' megye' széke által bir-ságba marasztalt fél azt, előre bocsátott intés mellett, 15 nap alatt le-tenni tartozzék, máskép birtoka azon teher' erejéig bíróilag lefoglaltat-hassék.

Az 53-ik ágazat. Hogy, ha bánok, vajdák, vagy megyés grófok és helyetteseik' törvényszékétől feljebb vitt ítéleteket a' királyi felség' ítélőszéke helybenhagyja, a' feljebb vivő fél kétszeres birságba marasz-taltassék.

Az 54-ik ágazat. Hogy, ha ki az ítélőmesterek' ítéletében meg nem nyugszik, azt minden tiszteletmutatással vigye a' királyhoz, nádorhoz, országbirájához, vagy e' két utolsónak helyetteseihez feljebb, 's őket sértő szavakkal ne illeasse, és ha ezt tevén, állítását be nem bizonyít-

hatná, ugyanazon büntetés alá essék, mellybe az ítélőmester marasztal-
landó vala, ha a' szemére vetett büntett bebizonyított volt.

Az 55-ik ágazat. Hogy, a' mint már Lajos király alatt határozva
volt, a' főbenjáró ítéletbe marasztalt nemest a' per' bírása befogatni, há-
rom napig egyezkedés' kísérlete végett magánál fogva tartani, és ha az
alatt egyesség nem sikerülne, ellenfelének átadni tartozzék; azonban ha
az rajta a' halálbüntetést végrehajtatná, minden ingatlan jószágai és
egyéb vagyona, — a' személyénél befogatásakor talált holmikat, mellyek
a' birónak maradnak, kivevén, — minden teher nélkül gyermekeire vagy
rokonaira szálljanak.

Az 57-ik ágazat. Hogy, mint már Lajos király alatt rendelve
volt, főpapok, káptalanok, és más egyházi személyek birtoki jogokat
három tanúvallatási levéllel, — kivevén ha a' király tetszése szerint
kiküldött jámbor férfiak által megvizsgáltatta volna a' dolgot, — se ne
kereshessenek, se meg ne tarthassanak, hanem csak a' királyi felségnek
vagy helyettes biráinak (*Judicum vices gerentium Suae Maiestatis*) privi-
legium alakú leveleik mellett.

Az 58-ik ágazat. Hogy a' törvényszék sértők, Zsigmond' törvénye
szerint, 25 gíra birsággal bűnhődjenek.

A' 67-ik ágazat. Hogy, ha kik a' megye' grófjának, vagy algrófjá-
nak eljárásaikban ellenszegülnének, 's testi erővel őket megtámadni me-
részlenék, és így az igazság' eszközését akadályoznák, hívségtelenkedés'
büntetésébe marasztaltassanak, vagy ha szolgák vagy parasztok volná-
nak, uraik 25 gíra büntetés alatt őket a' megye' grófjának kiadni, és
egyszersmind tulajdon ártatlanságuk felett esküt letenni tartozzanak.

A' 69-ik ágazat. Hogy ezután az ügyvédek közül senki 14 pernél
többet fel ne vegyen, és hogy, ha kinek ügyvéde birságokba marasztal-
tatik, elégtétel védencze' jószágából vétessék.

A' 70-ik ágazat. Hogy a' törvények csak jövődőre kötelezvé, a'
már folyamatban levő perek előbbi mód szerint folytattassanak.

A' 71-ik ágazat. Hogy az illető vármegye' nemeseinek királyi vagy
rendes birói parancs mellett arról tett tanúsága, hogy valaki privilegiu-
maitól 60 év óta ellenség vagy tűz által megfosztatott vagy jelesen egy-
házi személyeket illetőleg, hogy egyháza sokáig világi kezek közt lé-

tezven privileginmai elvesztek, mindenkor és minden törvényszék előtt ügydöntő privilegium gyanánt vétessék.

A' 72-ágazat. Hogy világi személy egyházi ellen semmiféle törvényszék előtt nagyobb teherbe ne marasztaltassék, mint az egyházi személy hasonló perben világi ellen marasztaltatnék.

c) Némelly egyes perek' folyamát tárgyalók közé sorolhatók:

A' 14-ik ágazatnak 7—11-ik §§-ai, és a' 15-ik ágazat: hogy hatalmaskodó tettek és másféle bántalmak miatt indított perekben a' bűnös eddigleni hatalmaskodási büntetés vagyis főbenjáró ítélet alá nemessék' laka' megrohanásának, faluik' elfoglalásának, és személyeik letartóztatásának, vereségének, vagy meggyilkolásának esetein kívül ne vetessék, hanem a' károknak teljes megtérítésén túl csak a' bíró és felperes közt egyenlően felosztandó 25 girába vagy 100 aranyba marasztaltassék. Továbbá hogy, ha a' felperes főbenjáró ítéletet magok után vonzó esetek' perében panaszát törvényes módon tett tanúvallatással gyámolítaná, a' bíró nagyobb igazolás végett közös tanúvallatást határozzon, melyet ha az alperes el nem fogadna, a' felperes ellenfelének fejére esküdni tartozzék; ellenkező esetben pedig a' közös tanúvallatást tartassa meg, és az teljesen a' felperes' részére ütven ki, nekie kedvező ítéletet hozzon, a' vallomások' meg hasonlításának esetében pedig a' dolgot esküre hocsássa. Végre hogy, ha illy nagyobb hatalmaskodási tetteket valakinek tisztviselői, szolgálai, vagy jobbhagyai követnének el, urok azért hatalmaskodás' büntetése alá ne essék, magát mindazáltal az iránt, hogy a' bántalom akarátja nélkül történt, a' bíró' ítélete szerint kitisztítani, és a' büntetők' részéről, ha szolgálatában maradtak, igazságot szolgáltatni tartozzék.

A' 29-ik ágazat. Hogy senki másnak alattvalóját, — a' nyilvánságos adóst, ki köz helyen befogathatik, kivén, — adóssága miatt kénye szerint be ne foghassa, hanem dolgát azon megye' grófjának elébe vigye, mellynek kebelében adósa lakik, ki annak urát letartóztatása végett felszólítani, ez pedig az adóst, ha azonnal eleget nem tenne, 12 nehéz gíra büntetés alatt legelső törvénytapon azon grófnak törvényszéke elébe állítani, és ha ott elmarasztaltatnék, ítéletét végrehajtani tartozzék. Továbbá hogy azon esetben, ha a' bűnöst ura második törvényszék elébe se állítaná, a' gróf az úrnak vagyonából mind a' tőke-

pénzre mind a' költségekre nézve elégtételt eszközöljön, és ha az úr ellenszegülne, a' királyi felség ötet azon túl még 25 gíra büntetésbe marasztalja.

d) A' büntettek' pereit érdeklők közé tartoznak:

A' 47-ik ágazat. Hogy a' király' hívségteleneit senki várába, vagy másféle jószágába, annak örökvesztesége alatt, be ne fogadja, kivévén ha valamely illy bűnös különös bizodalomból némely főrangú személyhez vagy barátjához menekülne, és az illyent is csak 12 napig tarthassa barátja magánál, szabad levén ezen idő alatt ötet, ha kegyelemnyerés vagy ártatlanságának megmutatása végett királyi felséghez járúlni kívánna, a' királyi felség' ezennel adott szabad meneti kegyelmének pailza alatt oda vezetni, vagy emberei által kísértetni, valamint szinte érette könyörögni is.

A' 48-ik ágazat. Hogy, ha kinek birtokaiban tolvajok, rablók, gyilkosok, gyűjtogatók, 's pénz-, oklevél- vagy aláírás-hamisítók találtatván, azokat a' megye' grófjának felszólítására ki nem űzné, a' gróf befogatásukra embereket küldjön, és ha a' helység' lakosai ezeknek ellenszegülnének, ellenük nagyobb erőt küldvén mind őket mint a' gonosztevőket fogassa össze; ha pedig ekkor az uraság' tisztei akár a' parasztokkal egyesülve akár külön ellenszegülnének, és sem a' gonosztevőket befogni nem hagynák, sem azoknak vármegye' széke elébe állítását nem ígérnék: a' gróf azon birtokot király' kegyelméig, és ha illy ellenszegülést maga az úr tenne, örökösen foglalja el a' királyi felség' részére, ki azt szabadon akár magának megtarthassa, akár másnak érdemjuttalomúl elajándékozhasssa.

Az 51-ik ágazat. Hogy, ha ki, akármely rangú személy, magát elhatározva emberölést elkövet, minden fejváltság' kizárásával ülettesék meg; ellenben ha a' gyilkosság sem előre forralt gonoszságból, sem maga' elhatározásával, hanem pusztán esetileg vagy máskép véletlenül történt: a' gyilkos a' meggyilkoltnak rokonival szabadon egyezkedhessék. Továbbá hogy a' szántszándékos emberölőt, ha megszöknék, azon megyének grófja vagy algrófja és szolgabirái, mellynek határai közt befogatik, az ország' bevett szokása szerint elítélni tartozzanak, és senki házába vagy lakába, a' hívségtelenkedőkről kijelelt büntetés alatt be ne fogadja.

Az 56-ik ágazat. Hogy a' fiú atyjának, és ez fiának büntettei és kihágásaiért se személyében se vagyonában ne büntetessék.

A' 61 és 62-ik ágazatok. Hogy szentegyházat vagy nemeslakot megtámadó, és jobbágyoknak ott lerakott holmiját elrabló táborozók, ha nemtelenek, elevenen égetéssel, ha nemesek, mindennemű vagyonuk' vesztésével bűnhődjenek, — ezen büntetéseknek végrehajtását eszközölni a' sereg' kapitánya, és ha ez elmulasztaná, vagy önmaga volna a' tettes, a' királyi felség tartozván. Továbbá hogy a' kinek fegyveresei valamely egyházat megfertőztettek, azt kiengeszteltetni köteles legyen.

A' II-ik rendbe, vagyis a' hazafiak' ingó és ingatlan jószágaik iránti jogait biztosítók közé tartoznak:

A' 22-ik ágazat. Hogy, ha ki királytól nyert adomány mellett valamely jószágot az ellenmondók' tilalmának megvetésével elfoglalna, a' megye' grófja megkérve, őtet azonnal a' jószág' kibocsátására intse meg, és ha intését megvetné, fogassa be, és a' jószág' birtokából kivetve, minden hatalmában álló eszközökkel azon jószág' közönséges becsújének lefizetésére, ezeknek végrehajtására, ha szükséges lenne, az egész megye grófja mellett felkelni, és ha az egész megyének ereje sem lenne elégséges, a' királyi felség közbe jönni tartozván.

A' 23-ik ágazat. Hogy minden, e' záradékkal „de mamibus regiis“ nyert, adományi levelek ezen záradékjokra nézve mind megyei grófoknak, mind az ország' rendes biráinak és ítélőmestereinek törvényszéke előtt érvényteleneknek vétessenek.

A' 24-ik ágazat. Hogy 1485-ik év' kezdetétől 1486-ik évi vizke-resztig adományúl nyert minden jószágokat adományosaik, ha és meny-nyire azokat országunk' törvénye és szokása ellen foglalták volna el, királyi vagy nádori levél mellett felszólíttatván, egy hónap' lefolyta alatt előbbi birtokosaiknak hűcsássanak vissza, adományi jogukat egyébiránt törvény' útján szabadon kereshetvén.

A' 25-ik ágazat, melly a' zálogi birtokost, ha a' zálog' váltságát, biróilag megintetvén, fel nem venné, vagy azt felvevén a' zálogos jószágot azonnal vissza nem bocsátaná, a' legelső ünnepnyolczadi széken annak minden fizetés nélküli visszaadásába, és azon felül a' zálog' árával egyetérő pénzösszeg' fizetésébe marasztaltatni rendeli.

A' 26-ik ágazat, melly a' magonszakadottak' jószágairól rendeli: hogy, ha ki magonszakadván, bizonyos nem lenne, valljon jószágai a' királyi jogot illetik-e, vagy pedig nemebéli atyafiait vagy leányági rokonait? illy esetben a' királyi felség azon jószágokat a' peres ügy' elhatározásaig foglaltassa le, és valamelly általa nevezendő jámbor férfinak gondviselése alá adassa; azok pedig, kik a' jószágok iránt örökösödést igényelnek, jogaikat egy év' lefolyása alatt, akár tartassanak ünnepnyolczadi törvényszékek akár nem, a' nádor előtt mutassák elő, miket ha ki vívnának, a' nádor adassa nekik tetteleg a' jószágokat át; ellenkező esetben pedig a' királyi adományos' kezére bocsáttassa, és ha kik továbbá azokra némi jogot igényelnének, azt törvény' utján keressék. — Továbbá hogy, ha a' magonszakadottnak özvegye vagy leányai maradtak, a' jószágok tőlök semmi esetre előbb el ne vétessenek, mint kinyomoztatnék: valljon bírnak-e azokhoz örökjoggal vagy nem, a' nőszemélyeknek is jogaik' előmutatására szinte egy év' szolgálván, sőt ha kiviláglanék is, hogy a' peres jószágok leányágra nem szállók, még se zárasanak azoknak birtokából mindaddig ki, míg hitbérük és másféle igazaik iránt teljesen ki nem elégítették, jelesen szükséges levén a' leányokat férjhez menetelükig az atyai házban és atyjok' birtokainak negyed részében leányi negyed' fejében meghagyni, férjhez menetelük után pedig leányi negyedökre nézve pénzben kielégíteni; sőt ha a' leány atyjának vagy férfi testvéreinek megegyezésével birtoktalanhoz ment volna férjhez, a' jószágok' negyedrészt természetben nekie örökjoggal átengedni, 's azáltal őtet nemesíteni.

A' 27-ik ágazat. Hogy, ha akármelly czímből tett adomány ellen iktatáskor ellenmondás tétetik, az adományos annak engedni, és a' jószág' birtokába be nem lépni tartozzék; az ellenmondó mindazáltal, ha csak akkoriban jutott volna a' jószág' birtokába, az előbbi ágazat szerint, jogait egy év' alatt hebizonyítani, és ha azt nem teljesítené, a' király vagy nádor a' jószágot, időközben bevett minden jövedelmeivel együtt, elvenni, és adományosának átadni köteles levén. Továbbá hogy, midőn a' jószág továbbra is még az ellenmondó' kezén marad, azt az adományos tőle ünnepnyolczadi törvényszék előtt követelje. Végre hogy az özvegy hitbérétől, akármikép holt legyen meg férje, meg ne fosztassék.

A' 46-ik ágazat. Hogy a' királyi felség pusztá panaszra, bármelly súlyos legyen az, hazafiak' jószágait el ne foglaltassa, hanem az illető megyének grófja és választott nemesei által vizsgálatot tétessen, és ezeknek tudósítása után határozzon. Továbbá hogy a' bárók és főpapok' tanácslata nélkül hívségtelenség' szennyjére ne kárhoztasson.

A' 49-ik ágazat. Hogy, ha kinek birtokában arany, ezüst, só, vagy másféle bányá ezután felföldöztetnék, a' király azon birtokát igazságos csere nélkül tőle el ne vehesse, hanem azt nekie meghagyván, a' bányától csupán bányavámost, *urbura*, vehessen.

A' 77-ik ágazat. Hogy birtoki iktatások, határjárások, és határjel-vizsgálatok másképp ne tétessenek, mint a' tő- és határszomszédok' törvényes összehívásával, és hogy minden csalárdság' eltávolítása végett a' káptalannak vagy conventnek eljárása feletti levelében a' jelen volt tő- és határszomszédok' nevei pontosan elősoroltassanak.

A' III-ik rendbe, vagyis a' dézsma' dolgát rendbeszedők közé sorolhatók:

A' 40-ik ágazat. Hogy a' dézsmaszedés és adás ezután örök időkre a' koronázási decretum' határozata szerint történjék azon hozzáadás-sal: hogy a' dézsmáló mindenütt főpapjának költségén királyi felség által kinevezendő egy vagy két nemest magával vinni tartozzék, ki az igazságtól eltérő dézsmálót azonnal főpapjának, és ha ez a' dolgon nem segítne, a' királyi felségnek bejelenteni tartozzék, kinek rendeletéig az egész dézsmaszedésnek függőben maradnia kelljen, és a' főpap egyházi tilalommal ne élhessen.

A' 41-ik ágazat. Hogy a' dézsmáló a' parasztnak esküjén megnyugodni tartozzék, 's a' gabona-asztagot csak lovának előre teendő zálogul adása mellett hányathassa szét, és ha a' paraszt' esküje hűnek találta-tik, lovát csak azonnal lesízetendő egy arannyal válthassa meg; ellen-kező esetben pedig az igazságos dézsmán túl az eltitkolt felesleg is a' dézsmaszedőé legyen.

A' 42-ik ágazat. Hogy a' dézsmául kijelelt állatdarabokat egri megyében a' paraszt csak sz. Mihály napig köteleztessék őrizni, 's ha későbbben álnoksága nélkül, mire mindazáltal megesküdni tartozik, valamiképp elvesznének, semmiképp se terheltethessék.

A' 43-ik ágazat, melly azon visszaélést eltörli, mellynél fogva a' földesurak egy gabonás kertnek, és egy boros pinczének dézsmáját magok' részére letartóztaták, az ellenszegülőknék a' törvény' megtartására szoríttatása a' megye' grófjának, és ha ez tisztét nem teljesitené, a' királyi felségnek kötelességül tétetvén.

A' 44 és 45-ik ágazatok. Hogy a' kik, bármelley rangú és állapotú személyek, akármelley időtől fogva dézsmák miatt romai szent székek előtt perlekednek, perüket ott megszüntetni, és jövő sz. Fülep és Jakab' napjára királyi felség' törvényszéke elébe terjesztetni tartozzanak, 's ott az egyik fél' megjelenése mellett igazságos végítélet hozassék; ezután pedig, ha valamelley egyházi személy némelley hazafi ellen, avagy viszont dézsmát érdeklő ügyben, vagy akármelley tárgyban perlekedni akar, azt alább előadandó büntetés alatt ne a' romai széknél, hanem a' királyi felség előtt tegye; továbbá hogy a' dézsmaügyeket a' király' felség önmaga személyesen ítélje, 's más rendes bírák ne ítélhessék.

A' IV. rendbe, vagyis némelley visszaéléseket és kihágásokat korlátlók és orvoslók közé számíthatók:

A' 30 és 31-ik ágazat. Hogy főpapok, bárók, vagy nemesek királyhoz, hadba, vagy akárhová köz- vagy magános ügyeikben utazván, senkinek kárt vagy alkalmatlanságot ne okozzanak, 's hogy mind a' királynak mind másoknak fegyveres népeik minden élelmi szereket készpénzen fizessenek, és senkinek kárt ne tegyenek, jelesen pedig a' király tulajdon népei mellé mindenkor egy jámbor birtokos embert rendeljen, ki velük menvén őket kárt tenni ne engedje; továbbá hogy minden viszálykodások' megelőzése végett az élelmi szerek' árát az idő' környülményeihez képest szabja ki, mellyhez mind a' két fél magát alkalmaztatni tartozzék, 's a' népek' vezetői mindenkor illy királyi árjegyzékkel ellátva legyenek. Végre hogy a' könnyű lovasok vagyis huszárok, kik had és zsoldjok' megszűnése után is mások' jószágain lakni szoktak, azt többé ne tehessék, 's ha tennék, a' megye' grófja őket tulajdon hatalmával, és ha szükséges lenne, a' megye' erejével haza-menetelre és kártérítésre kényszerítse, máskép a' királyi felség minden károkat és költségeket tisztét elmulasztó grófnak jószágaiából téríttessen meg.

A' 33 és 34-ik ágazat. Hogy, ha valakinek tisztviselője ura' várából vagy jószágából hántalmat elkövet, ura tartozzék felette a' me-

gye' grófjának felszólítására igazságot és elégtételt szolgáltatni; ellenben ha az illy tisztviselő vagy sáfár tulajdonában lakván követne el bántalmat, a' megye' grófja előtt közvetlenül tartozzék törvényt állani, 's ha ura őtet a' megye' grófja ellen pártolná, ez az urat ugyan szolgájának kétszeres díjába marasztalja, a' bűntevőt pedig befogatván, róla a' megsértett félnek igazságot szolgáltatasson. Továbbá hogy az úr szolgálatjában rosszúl eljáró, másokat károsító, vagy számadás nélkül eltávozó tisztjét vagy szolgáját, nemessége őtet nem oltalmazhatván, befogathassa, és elégtételre szoríthassa. Végre hogy, ha ki valakinek szökevény szolgáját felveszi, és birói intéésre tüstént vissza nem bocsátja, annak kétszeres díjába marasztaltassék, és azontúl az első ünnepnyolczadi széke elébe idéztetvén a' szolga' urának teljes igazság szolgáltatassék.

A' 35 és 36-ik ágazatok, mellyek vámpénzi zsarolások' megszüntetése végett azt rendelik, hogy jövő új évig mindegyik megyének grófja néhány előkelő nemessel minden úti vámhelyeket megvizsgálván, a' királynak írja meg: hány rófnyi legyen mindegyik vám' gátja vagy hídja, hogy azután a' király főpapjaival és báróival a' vámpénz' mennyiségét mindegyik vámhelyre nézve kiszabhassa, mellyet ha a' vám' ura túlhágná, a' megyének grófja és választott nemesei a' vámpénzt helyreállítani, a' megsértetteknek elégtételt adatni, és ha a' vám' ura zsarolásait tovább is folytatná, őtet a' királytól nyerendő kegyelemig minden vámpénzszedéstől eltiltani, és az utasoknak azon vámhelyen szabad átkeletést eszközteni tartozzanak. Továbbá hogy más faluból nőt hozó parasztoktól ezután semmi vámpénz ne vétessék, 's a' szabók és borbélyok mások által fizettetni szokott vámpénzen felül többé 40 denár fizetésre ne kényszeríttessenek.

A' 37-ik ágazat. Hogy a' király' pártfogási joga alatt álló egyházakat, és azoknak dézsmáit vagy birtokait, királyi felség' különös parancsa nélkül, senki elfoglalni ne merészelje, 's azok' dolgába semmiképp se avatkozzék.

A' 38-ik ágazat. Hogy, ha ki valamelly általa befogott tolvajt, vagy nyilvános gonosztevőt szántszándékkal elbocsát, a' megye' grófjának ugyanazon gonosztevő díját, a' kárvallottnak pedig minden kárát megfizetni tartozzék.

A' 39-ik ágazat. Hogy, ha kinek jobbágysái erőszakosan vagy más-kép jogtalanul elvitetnek, a' megye' grófja, előre bocsátott vizsgálat után, a' bűnöst azonnal az elvitt jobbágysoknak díjaikkal együtti visszaadására szorítsa, a' díjak' fele ötöt, fele a' jobbágysok' urát illetvén; hogy, ha ki pedig költözni akaró jobbágysát jogtalanul, p. o. ötöt, midőn költöző szándékát megérté, rendkívüli teher' reávetése által visszatartóztatná, a' megye' grófja által annak azonnali elbocsátására 6 gíra birsággal kényszeríttessék. Továbbá hogy, ha ki jobbágysán rendkívüli taksát venni akar, azt 60 nap alatt rajta megvenni tartozzék, 's miatta ötöt tovább vissza ne tartóztatthassa.

A' 63-ik ágazat. Hogy, mint már Károly király alatt pápa' bullája által megtiltva volt, az esperestek, alesperestek és helységek' lelkészei akárhogyan megölettek' temetésétől szokott temetési illetőségükön túl egy nehéz ezüst gírat, vagyis négy aranyat, mint eddig visszaélésből, főleg Somogy vármegyében gyakorlani szokták, kizsarolni egyházi hűbéreik' vesztesége alatt ne merészeljenek.

A' 64-ik ágazat. Hogy a' vármegyétől királyi felséghez küldendő követekre, 's más köz célra tett költségeket minden egyházi és világi urak, nemesek, és más birtokosok birtokaik' aránya szerint viselni tartozván, az ellenszegülők a' megyének grófja által három hönnyű gíra birsággal szoríttassanak kötelességük' teljesítésére, egyedül csak országos, gyűlések' alkalmával vétetvén ki ezen teher' közös viselésétől azon egyének, kik királyi levél által személyesen meghívatnak. — E' törvény tanúsítja, hogy e' korban már némellyek országgyűlésre királyi levél által személyesen meghívatni szoktak.

Az V-ik rendbe, vagyis új tilalmat tevők közé tartoznak:

A' 32-ik ágazat. Hogy velenczeieknek vagy lengyeleknek, mivel magokat országunkba befűrni mindenképen mesterkednek, hívségtelenség' büntetése alatt senki várakat, városokat, 's másféle ingatlan jószágokat eladni, elzálogítani, ajándékozni vagy akármikép átadni ne merészeljen.

Az 59-ik ágazat. Hogy a' csekély conventek, főleg a' szent jóghi, levél-kiadástól szűnjenek meg 's kiadandó leveleik érvénytelenek legyenek.

A' 65 és 66-ik ágazatok. Hogy a' perlekedő nemesek és embereik a' megye' törvényszékébe fegyveresen bemenni ne merjenek, 's ha ten-

nék, fegyvereiktől fosztassanak meg, és azon felül a' nemtelenek ugyan két napra és éjre minden étel-ital nélkül kalodába tétessenek, a' nemesek pedig egy nehéz gírával bűnhődjenek. Ugyanezen büntetés alatt tilalmazzatik mindenki vásárra, piacra vagy korcsmába is fegyveresen megjelenni. Végre

A' berekesztő 78-ik ágazat előre bocsátván azon határozatot, hogy a' király mindezen egyhangú akarattal hozott ágazatokat mindenek által sértetlenül megtartassa, és azok' áthágóit érzékenyen megbüntesse, a' királynak igen érdekes befejezését foglalja magában. E' befejezésben t. i. a' király kinyilatkoztatja: hogy ezen ágazatokat, mint az ország' örökös decretumaúl és írott törvényeúl szolgálándókat, ezennel megerősíti, és azoknak megtartására mind minden királyi utódait, mind az egész országot úgy kötelezi: hogy azokon változtatást tenni soha, se új királyválasztás vagy koronázás' alkalmával, sem az ország' általános vagy részletes gyűléseiben, szabad ne legyen.

Megjegyzésre méltó e' befejezésben az is: hogy a' főpapok Geréb László választott erdélyi püspök apostoli szék' követének (*Apostolicae Sedis Legatus*) címeztetik, 's neve minden érsekek és más főpapok' nevei előtt áll; továbbá hogy az ország' bárói között két szeremi bánnak, és a' temesi grófnak neve is előfordul.

II. A' törvénykönyvünkben nem létező e' korbeli decretumokról.

A' törvénykönyvünkben nem létező Korvín Mátyás' országlása alatti decretumok e' következők:

I. Korvín Mátyásnak 1458-ik évi törvénylevele, melly az azon évi pünkösdi' nyolczadában tartott*) országgyűlés' 12-ik napján Pesten

*) Tanúsítja ezt Mátyás királynak bártsaiakhoz 1458-ki majus' 12-kén költ levele, mellyben őket felszólítja: hogy a' latrok ellen Rozgonyi Sebestyén kapitány mellett keljenek fel, és megemlíti, hogy pünkösdi' nyolczadán tartandó országos gyűlésre követeket küldhetnek, kik által az ott végzetteket megtudhassák. Kovachich, *Vestigia Comit.* 297 és 298. lap. Erre mutat Szilágyi' decretumának évenként Pesten országgyűlést tartatni rendelő 13-ik ágazata is.

költ, Kovachieh József Miklós' számítása' szerint *). 63 ágazatra terjed, 's királyi biztosító decretumnak lenni látszatik.

Előszavában elbeszéli a' király, hogy az ország' egész testének egyetértésével magyar királyi felségre emeltetvén, Pesten tartott országgyűlés' alkalmával az országnak összeséges főpapjai, bárói, nemesei, és főemberei többek közt, mik az ország' javára és békes állapotjára határozattak, a' jelen ágazatokat nekie átnyújtották azon esedezéssel, hogy azokat elfogadni, és megtartásukat ígérni méltóztatnék.

Az ágazatoknak legnagyobb része Albert király' decretumának ágazatait Korvín Mátyásra alkalmazva ismételi. Jelesen az 1-ső ágazatban előre bocsáttatván azon határozat, hogy Albert király' decretuma, a' hatalmaskodó tetteknek három vásárpiaczi kikiáltás meletti tárgyalásáról szóló ágazatát egyedül kivéve, teljes erejében maradjon, a' 2-ik ágazattól kezdve egész a' 43-kig Albert' decretumának 1, 3—11, 13—19, 21, 23, 24, 26—32, 38 és 39-ik ágazatai, és pedig nagyobb részint szóról szóra ismételtetnek, és csak néhányakhoz járulnak némi említést igénylő hozzátételek, nevezet szerint

1) Albert királynak a' király' zsoldosairól, és országos táborozásról szóló 3-ik ágazatához e' decretum' 3, 4, 5, és 6-ik ágazataiban hozzáadatik: a) Hogy a' prédát elküvető királyi zsoldosok értesítésseli idézés mellett az első ünnepnyolczadi széken hatalmaskodás' büntetésébe marasztaltassanak. — b) Hogy mindaddig, míg a' király tulajdon zsoldosaival, vagy a' főpapok és bárók' zászlóaljaival, és más egyházi személyek' fegyveres népeivel az ellenséges erőnek ellentállhat, országos táborozás ne hirdettessék. — c) Hogy, ha ott, hová az országos sereg vezetetik, ellenség nem léteznék, a' nemesség, úgy kívánván az ország' régi szokása, 15 napnál tovább táborba' maradni ne tartozzék.

2) Albert királynak egyházi méltóságok' elfoglalását tiltó 8-dik ágazata e' decretum' 11-ik ágazatában azon rendeléssel megtoldatik: hogy egyháziak se viselhessenek világi hivatalokat.

3) Albertnek új hatalmaskodások' peréről rendelkező 29-ik ágazatához e' decretum' 30-ik ágazata azon hozzáadást teszi: hogy a' királyi

*) Lásd Sylloge Decret. Comit. I. köt. 135—161. lapjait. Kovachich Márton, Vestigia Comit. 298—331. lapjain e' decretumot 60 ágazatra osztja.

felség király vagy ország' küvetségében, határvárok' védelmében, vagy hadban levőknek főpapjai és bárói' tanácslatára perhalasztást e' perben is adhasson. A' 32—36-ik ágazatok pedig annak rendelkezését e' következőkkel bővítik: hogy a' gyakor hatalmaskodások' megelőzése végett az illy új hatalmaskodó tettekben ünnepnyolczadi széken kívüli rövid idézések, mellyeket mégis az idézés' napjától számított 32-ik napra tétetni szükség, a' királyi különös jelenlét' biróságának minél előbb metszendő pecsége alatt is tétethessenek, ki egy mindig Budán maradandó ítélőmesterrel és az ország által király' tanácsosaivá rendelendő 6 előkelő nemessel minden illy idézések' perét elítélhesse, továbbá hogy a' rövid idézéstétel iránt kiadott királyi levél mellett idézés csak 60 nap alatt tétethessék.

4) Albert királyunk' meggyilkoltak' temetésétől fizetésvételt tiltó 39-ik ágazatát e' decretum' 43-ik ágazata oda módosítja: hogy az esperes-tek és helybeli lelkészek megölettek' temetéseért díjt ne a' meggyilkolttól, hanem gyilkosától vegyenek, a' meggyilkoltat minden fizetés és haladék nélkül eltemetni köteleztetvén.

A' többi ágazatok közül

I. Némellyek az utolsó évekbeni kicsapongásokat orvosolják, vagy jövő lázadások' fékezését érdeklik. Illyenek:

A' 44—46-ik ágazatok, mellyekben örök hívségtelenség' büntetése alatt parancsoltatik: hogy jövő sz. Mihályig Albert király' halála óta épített minden várak, kivévén mellyeket a' király főpapjai és bárói' tanácsával a' hazára nézve szükségeseknek vélend, rontassanak le, 's minden azóta elfoglalt várak, városok és birtoki jogok uraiknak, a' koronától jogtalanul elidegenített, vagy akármelly cím alatt mások' kezére jutott minden várak, birtokok, jogok, és jövedelmek pedig a' koronának adassanak vissza.

Az 52-ik ágazat. Hogy, ha ki, nagy vagy kicsiny, pártoskodni, 's a' király vagy hazafiak' veszedelmére összeesküvésre lépni vakmerős-ködnék, azonnal felség elleni hívtelenség' örök szennyje alá essék, 's olylyannak a' királyi felség hazafiak' közönségének akaratja nélkül meg se kegyelmezessen. Továbbá hogy az illy pártütők' lerontására minden hívséges hazafiak letett esküjük' erejénél fejenként felkelni, és ellenük menni tartozzanak.

A' 63-ik ágazat. Hogy a' megholt király és Korvín Mátyás mostani király' pártolásában ennek és Mihály kormányzónak megválasztatásukig elkövetett minden kártételek engedtessenek el, oda nem értvén mindazáltal a' más czélból történt háborgásokban okozottakat.

II. Némellyek az országgyűlés' tartását 's némelly királyi jogok' gyakorlását érdeklik. Illyenek :

Az 51-ik ágazat. Hogy a' királyi felség a' hazafiaknak minden évben pünkösdi ünnepekre fejenkénti országos gyűlést hirdessen.

Az 53 és 58-ik ágazatok. Hogy a' kamaranyereségnek kivétele hajdani mód és szokás szerint történjék, továbbá hogy a' király a' kamaranyereségen, és hajdani szokás szerint szedetni szokott jövedelmeken kívül, akármelly súlyos ok miatt, egy vagy fél forintnyi taksát vagy másféle nem köteles adózást a' hazafiakra, és azoknak jobbágyaira ne vessen.

Az 59-ik ágazat. Hogy a' király magányos hazafinak ellenségtől visszavett várát, ha annak vétke nélkül foglaltatott el az ellenség által, nekie visszaadni tartozzék; ellenkező esetben pedig azt maga' részére megtarthassa.

A' 60—62-ik ágazatok. Hogy több szerzetes apátsági és prépostsági egyházak pártfogóik' gondatlansága miatt pusztulásra jutván, a' királyi felség azoknak helyreállításukról az érsekek és püspökök' egyre-munkálásával gondoskodjék. Továbbá hogy szerzetes apátságok és prépostságok azon szerzet'szabályait értő alkalmas férfiaknak ajándékoztassanak. Végre hogy az illy szerzetes egyházak' pártfogási joga feletti akármelly királyok által tett adományok érvényteleneknek nyilatkoztassanak, kivévén egyedül azokat, mellyek azon egyházak' alapítóinak részökre tétettek.

III. Némellyek az egyháziak' dézsmajogát és biróhatóságát szabályozzák. Illyenek :

A' 47 és 48-ik ágazatok. Hogy mind a' gabona- mind a' bordézsmá mindenütt természeti mivoltában vétessék ki, és annak kivétele végett a' dézsmafizető gabonáját kepekbe rakva nagy-boldogasszony' napjáig szántóföldén hagyni és őrizni tartozzék; de ha a' dézsmarész, addig ki nem vétetvén, későbbben szántóföldön elveszne, a' dézsmának ura se perre ne kelhessen, se egyházi tilalom alávetéssel ne élhessen. Továbbá hogy

a' dézsmáló igazságos tizedét ugyan hiány nélkül kivehesse, de a' néhol bitorlólag gyakorlott csúr- és pinczelefoglalások szűnjenek meg.

A' 49 és 50-ik ágazat. Hogy egyházi birák világi törvényszék' tárgyaiba, 's birtoki perek' ítélésébe ne avatkozzanak, a' püspökök ugyan fejkáltság, a' helyettesek pedig az érsek vagy püspök által reájok szabandó büntetés alatt; ellenben hitbér, menyekzői ajándék, leányi negyed, vérontás, dézsma, végintézet, papon vagy nőszemélyen elkövetett sebzés vagy verés, házasság, és eskütörés-iránt indított pereket teljes joggal ítélhessék, és a' papi személy-rágalmazókat, ha elmarasztaltván nem fizetnének, be is börtönözthessék. Végre

IV. Némellyek az igazság-kiszolgáltatást, birság-vételeket, és büntetők' üldözését érdeklik. Illyenek:

Az 54 és 55-ik ágazatok. Hogy a' megye' grófja, algrófja, vagy szolgabirái másképp semmi zálogot ne vehessenek, mint a' nemesek' közönségének kiküldése mellett, másképp bármelly bántalommal illetetnének, a' tettest törvény elébe ne idéztethessék. Továbbá hogy birságok alá közgyűlésen kívül senkit se vethessenek.

Az 56-ik ágazat. Hogy a' négy ünnepnyolczadi székek, országos táborozás' esetén kívül, rendesen megtartassanak, és hogy egyes perlekedőknek is perhalasztást egyedül a' király és csupán a' fennemlített négy esetben adhasson.

Az 57-ik ágazat. Hogy nyilvános tolvajt, latrot, rablót, vagy más gonosztevőt magánál, vagy jószágán senki se pártfogoljon, másképp a' király vagy megbízottja, mihelyest azon megyének nemesei a' törvényszék' helyén egybegyűlvén a' pártfogoltat gonosztevőnek nyilvánítják, és a' felett grófjuk, algrófjuk, és szolgabiráik' pecsétei alatt oklevelet adnak, azonnal a' pártolónak minden jószágait kegyelemnyerés' idejéig lefoglalhassa, a' pártfogolt gonosztevőt pedig, akár nemes legyen akár nemtelen, mint levelesítettet (*proscriptus*) akárki holmijától és javaitól szabadon megfoszthassa a' nélkül, hogy a' megfosztott őtet azért perbe vonhatná.

A' zárszó ezen ágazatok' elfogadásának, 's megtartásuk és végrehajtásuk' ígéretének rövid kinyilatkoztatását foglalja magában.

II. Korvín Mátyásnak 1459-ik évi decretuma, melly a' zegedi országgyűlésben vízkereszt előtti napon költ, 's ifjabb Kovachich' számítása szerint ^{a)} 50 ágazatra terjed.

Előszavában elbeszéli a' király, hogy hadi munkái után Zegedre jöven és ott országos gyűlést ^{b)} tartván, az egész országot képviselő főpapok, bárók, nemesek, és vármegyéknek négy négy választottjai többek közt, mik ott az ország' javára elintéztettek, ezen ágazatokat helybehagyás végett nekie benyújtották.

E' decretum' ágazatai egyedül azon évi felkelés és táborozás' szabályozásával foglalkoznak. Jelesen:

Az 1-ső és 2-ik ágazatok a' királyi felségnek táborozási terhe iránt rendelik: hogy a' királyi felség jövedelmei' mennyiségéhez képest zászlóit emelni tartozzék, és azon felül ország' határai közt fekvő minden királyi mezővárasok, birtokok, és tartományok, — a' hadi szerek mellett szolgálatot tevő királyi városokat és mezővárosokat kivevén, — húszhúsz jobbágyonként összeszámíttatván illőleg felfegyverzett lovasokat állítsanak, kik akárhol hadakozni kötelesek legyenek.

A' 3, 4, 6, 7, és 8-ik ágazatok a' papi személyek' felkeléséről rendelik: hogy az érsekek, püspökök, 's nagyobb apátok és prépostok, — azokra, kik jövedelmeik' egy részét elvesztették, illő tekintet vétetvén, — Zsigmond király alatti divat szerint tartozzanak zászlóikkal és lándzsáikkal táborozni. Továbbá hogy az egyháziak' nemesei is ne az említett összeszámítás, hanem régi szokás szerint legyenek kötelesek felkelni, jobbágyaik mindazáltal azon számítás szerint táborozzanak. Végre hogy a' kisebb apátok és prépostok, 's a' káptalanok, conventek, és más birtokos egyházi személyek jobbágyaik' összeszámítása szerint viseljék a' táborozás' terhét.

^{a)} Lásd Sylloge Decret. Comit. I. köt. 161—178. lapjait. Idősb Kovachich e' decretumot csak 45 ágazatra osztja Vestig. Comit. 335—347. lapjain.

^{b)} Ezen országgyűlés 1458-ik évi sz. Miklós' napjára volt hirdetve, a' mint ezt a' királynak 1458-iki sz. Márton' napja utáni szerdán Temesvárott költ azon levele tanúsítja, mellyben Bártfa városának meghagyá: hogy a' zegedi országgyűlésre, hol a' szent korona' visszavételéről és a' török dolgokról tanácskozás leend, városuk' pecsétével ellátott követeket, pecsétök' vesztesége alatt, küldjenek. Kovachich, Vestig. Comit. 331 és 232. lap.

Az 5-ik ágazat a' slavóniai nemeseket más hazafiak' módjára szinte összeszámitás szerinti felkelésre kötelezi.

A' 9-ik ágazat a' királytól zászlóaljakra zsoldot húzó világi bárókról azt rendeli: hogy köteles zászlóaljaikon felül jobbágyaiktól a' megyei zászló alá is az összeszámitás szerint fegyvereseket állítani tartozzanak.

A' 10, 11, 20—25, 36, és 41-ik ágazatokban az egyéb világi hazafiak' felkelési kötelességére nézve rendeltetik: 1) Hogy az ország' határai közt létező minden egyéb bárók, nemesek, és birtokos emberek a' fennérdeklett összeszámitás szerint, vagyis minden húsz, földbért fizető, jobbágytól, következőleg oda nem értvén a' zselléreket, egy karddal, paizsszal, tegezzel, íjjal, vagy lándzsával jól felfegyverzett lovassal tartozzanak táborozni, osztozatlan testvérek közül egyik, habár egy közülük zsoldért katonáskodnék is, fegyvereseikkel hadba menni köteles levén. — 2) Hogy minden 10 jobbágygyal biró nemes személyesen hadba menni tartozzék, a' kevesebbel birók pedig, önmagok ugyan a' jobbágytalan nemesekkel, jobbágyaik pedig más nemesekéivel összeszámitva köteleztessenek a' fölkelés' terhét viselni. — 3) Hogy, ha kinek több megyékben volnának jobbágyai, az összeszámitás szerint azon megyének grófja alatt táborozzanak, mellynek keblében urok tartózkodik. — 4) Hogy ezen összeszámitás szerint fegyveresállítástól a' jobbágyos nemeat az, hogy ő valamely főpaptól vagy bárótól bizonyos számú lándzsákra vagy máskép zsoldot kap, fel ne menthesse. — 5) Hogy a' nemeseknek szolgálai, kik élelmüket és ruházatjokat nemesi telkekből kapják, habár nemesek volnának is, számításba ne vétessenek. — 6) Hogy a' jobbágytalan nemesek értékök szerint táborozzanak, a' szegény nemesek pedig tizen együtt egy fenn kijelelt módra felkészült fegyverest tulajdon költségükön állítsanak, és három hónapon át tartsanak.

A' 12, 32, 33, 's 34-ik ágazatok rendelik: hogy azon akár királyi akár másféle oláhok, óruszok, és oláh hitű tótok, kik kamaranyereséget fizetni nem szoktak, egyébkénti táborozási köteleztetésükön túl most ezen összeszámitás szerint is tartozzanak táborozni, a' kúnok, jászok (*Philistaei*), 's tatárok, és szászok pedig most is régi szokás szerint táborozzanak.

A' 13, 14, 26, és 29-ik ágazatokban rendeltetik: hogy a' király mindenik vármegyében azon megyebeli nemesek közül összeszámítókat válasszon, kik e' terhet 50 gíra büntetés alatt felvállalni tartozzanak. Továbbá hogy szinte mindenik megyében valakit kapitánynya nevezzen, és hogy az összeszámítók lajstromaiknak mását mind a' kapitánynak mind a' királynak megküldeni köteleztessenek. Végre hogy, ha az összeszámítók eljárásukban csalárdságot tennének, vagy valaki iránt kedvezéssel lennének, azonnal díjokkal bűnhődjenek; ha pedig a' kapitányok pénzzel megvesztegetve valakit felkelési tartozására nézve valamitől felmentenének, mind ők mind megvesztegetőik, főbenjáró ítéletbe marasztaltassanak.

A' 15—19, és 27-ik ágazatok azt határozzák: hogy, ha a' király főpapjaival és báróival zászlóikat emelendik, minden hazafiak a' fenn leírt mód szerint felkelni, és magokat a' királynak, ki ezen egy év' lefolyta alatt három hónapra minden megyéket akár egészen akár részenként felkelethet, akaratjához alkalmazni tartozzanak; de viszont ha a' király, 's főpapjai és bárói seregeiket ki nem állítanák, arra a' hazafiak se szoríttassanak. Továbbá hogy, ha a' király főpapjaival és báróival személyesen hadba menend, minden akár nagyobb akár kisebb nemes is személyesen táborba szállani tartozzék, de csak az ország' határáig, és míglen a' király vissza nem tér; az összeszámítás szerinti fegyveres népeik mindazáltal a' kapitányok' vezérlete alatt is az érdeklött három hónap' lefolytaig akárhol hadakozni tartozván. Végre hogy, ha az ellenség Nádorfejérvárt, vagy más, Dunán és Száván inneni, határvárunkat bekerítene és a' király főpapjaival és báróival a' miatt zászlót emelne, azok' védelmére minden hazafi összeszámított népeivel személyesen felkelni köteles legyen.

A' 28, 36—40, és 46-ik ágazatok a' személyes felkeléstől menteseket elősorolják, jelesen oda sorolván: az összeszámítókat, — a' nemesek' lakaira felvigyázó nemeseket, mindenik lakra egy egyént számítva, — a' nemesek' lovászait, asztalnokit, és pohárnokait, — a' hazafiak' magányos várainak őrizetére szükséges egy vagy több várnagyokat, — a' bárók, vagy báróság' rangjával biró (*statum Baroniae habentes*) nemesek' hitvesei' udvarának díszére az összeszámítók' ítélete szerint hagyandó nemeseket, — az ítélmestereket hat esküdt ülnökeikkel együtt, — az

ország' ügyvédeit, — végre a' személyes felkelésre alkalmatlanokat, vagy is özvegyeket, árvákat, gyengélkedőket, bénákat, öregeket, és gyermekeket, úgy mindazáltal, hogy mind ezek jobbágyaikra nézve az összeszámítás szerint táborozni, sőt az összeszámítókat egyedül kivévén, magok helyett fegyverest is állítani köteleztessenek.

A' 30, 31, és 35-ik ágazatok rendelik: hogy e' decretumnak megyei törvényszékek előtti kihirdetésétől számított egy év' lefolytáig: 1) A' jobbágyok uraiktól el ne költözhessenek; 2) Minden történendő jószág-elfoglalások a' pesti decretum szerint íteltessenek; 3) A' királyi felség minden ünnepnyolczadi és rövid idézéseket ugyanazon decretum szerint ítélőmester és melléje rendelt bírák által íteltessen, különös jelenléti pecsétjét tetszése szerint akárkire bízhatván.

A' 42—45-ik ágazatok a' táborozási fenyítéket tárgyazzák, jelesen: hogy a' táborozók nemes lakokba be ne szálljanak, és minden élelmi szereket jövetelük előtt divatozott áron fizessenek, 's másképp a' pesti decretum szerint bűnhődjenek. Továbbá hogy a' táborból eltávozó akár nemes akár nemtelen, nagy vagy kicsiny, azonnal fejét és jószágait veszítse.

A' 47 és 48-ik ágazatok rendelik: hogy mindenki a' táborozásra felszólító királyi levél' vétele utáni 25-ik napon népeivel a' király által kijelelt helyen jelen legyen, és e' naptól számíttassék a' táborozási három hónap. Továbbá hogy a' királyi felség az itt rendelt felkelést csak újesztendő' napjától jövő újévig számított egy év' alatt kelethesse fel.

A' 49-ik ágazat határozza: hogy, ha az ellenség olly erővel ütne az országra, mellynek a' király az itt leírt táborral sem állhatna ellent, olly esetben a' hazafiaknak egész közönsége fejenként lovas és gyalog fegyvereseivel felkelni tartozzék. Végre

Az 50-ik ágazat hívségtelenség' örök szennyje alá vettetni minden személybeli tekintet nélkül rendeli mindazokat, kik magokat a' fen rendeltékhez alkalmazni nem akarnák, de mindazáltal a' büntetésnek örököseikre kiterjesztése nélkül.

A' zárszó ismét pusztán ezen ágazatoknak királyi felség általi rövid helybenhagyását, és teljesítésük' ígéretét fejezi ki.

III. Korvín Mátyásnak 1463-ik évi decretuma, melly Tholnavárqn azon évi feketevasárnap utáni kedden költ, 's 29 ágazatból áll *).

Előszavában elbeszéli a' király, hogy Magyarországnak, és alája vetett részeinek főpapjai, bárói, és nemeseivel Tholnavár' mezővárosában országos gyűlést tartván, és ország' közjaváról tanácskozván, ugyanazon főpapok, bárók, és nemések ezen általok egyakarattal hozott ágazatokat királyi megegyezésének megnyerése végett elejébe terjesztették legyen.

A' királynak ezen előszavát Magyar-, Dalmát-, Horvát- és Slavónia országok, és erdélyi részek' főpapjai, bárói, és nemeseinek bevezetése követi, mellyben előadják: hogy ezen Mátyás király által egybehítt gyűlésükben tekintetbe vevén veszélyteljes állapotjukat, 's a' törökök' beütéséből, és más okfókból származó zavarokat, ezen ágazatokba egyesültek.

A' decretum' ágazatai közül a' hús első a' törökök ellen pünkösdi napjától számítandó három hónapi, egyszerre egészen, és nem részenként, felhívandó országos táborozást rendel, mellyre mind a' király mind a' hazafiak személyesen, király általi felmentés sem használhatván, megjelenni, — az 1—10 jobbágyu nemések egyedül felkelni, a' tíz jobbágy-nál többel bírók pedig húszig 1, harminczig 2, negyvenig 3, és így minden tíz jobbágytól egyegy lovast magokkal vinni, — a' főpapok és bárók szinte minden tíz jobbágytól, kapuk' száma szerint, egy lovast velök vezetni vagy küldeni, — azon felül a' főpapok és dézsmával bíró apátok, prépostok, és káptalanok zászlóaljaikat vagy lándzsáikat is kiállítani, — a' király jövedelmeitől minél több hadinéppel kiállani, — a' királyi és királynéi városok és helységek, valamint a' királyné anyjaéi is illetőségeiket kiállítani, — a' szolgálatjok vagy alkalmatlan létök miatt személyesen megjelenni nem kötelesek magok helyett másokat küldeni tartozzanak, — a' fegyveres' kivételében, melly hivatal ez alkalommal a' megyék'grófjai-vagy algrófjaira és minden megyében mellőjük adandó egy nemesre bízoték, az egy forintnyi segedelempénzre tett összeszámítás szolgálván kulcsúl. Továbbá meghatároztatik a' seregnéli megjelenés'

*) Lásd Sylloge Decret. Comit. I. köt. 178—189, és Morium veteris legisl. hung. I. füzet 56. lap.

napja, 's hatalmasak' részére a' felfegyverzés' módja, a' kihágásoknak és felkelés' elmulasztásának büntetése, és kijelentetik azon óvás, hogy a' hazafiak illy táborozásra ezentúl semmikép se kötelezettek, sőt e' most határozottra sem, ha a' király és bárói táborozni nem fognának.

A' mi pedig egyéb ágazatait illeti:

A' 21-ik ágazat azt rendeli: hogy azok, kik Mátyás' királylyá választatása óta jószág-elfoglalásokat tettek, ha az iránt megintetvén az elfoglalt jószágot vissza nem adnák, értesítésseli idézés mellett 32-ik napra királyi felség elébe idéztessenek, és felettök törvény végrehajtással együtt szolgáltatassék, Wylaki Miklós erdélyi vajda, 's Bozyni János és Zsigmond grófok és monyorókeréki Elderbofi Bertold mindazáltal e' törvény' rendelete alól fontos okokból kivétetvén.

A' 22, 23, és 26-ik ágazatokban a' rövid idézésekről rendelkeztek: hogy csak a' múlt évi budai decretumban kijelölt esetekben engedtessenek, 's csak káptalan vagy convent által, és az alperesnek csak azon jószágáról, mellyben lakik, tétethessenek, továbbá hogy rövid idézési ügyeket egy vagy két ítélőmester főpapok és bárók vagy helyetteseik nélkül ne ítélhessen; végre hogy, ha illy ügyek a' múlt évi decretum óta annak rendeletével ellenkező formában íteltettek volna, azok újra vizsgáltassanak meg.

A' 24-ik ágazat azt rendeli: hogy az ország' rendes birái tulajdon pereiket önmagok vagy ítélőmestereik előtt ne vihessék, ezt kívánván országunk' régi szokása.

A' 25-ik ágazat azon határozatot teszi: hogy a' jelen táborozás bevégsződven ünnepnyolczadi törvényszékek tartassanak.

A' 27—29-ik ágazatok a' pénzverés iránt azt rendelik: hogy a' király új jó és állandó pénzt veressen, mellyből 100 denár vagy 200 batka egy arany forintot tegyen, — hogy az egész országban egyedül csak ezen pénznek legyen folyama, — hogy a' király ezen pénzt maga a' régi pénzverő helyeken veresse, 's másnak arra szabadságot ne adjon, — végre hogy a' király a' hamispénzverőket, vagy behozókat országa' régi szokása szerint büntesse.

A' decretum' zárszava a' királyi helybenhagyásnak rövid kifejezéséből áll.

IV. Korvin Mátyás' 1467-iki, vagyis azon évi nagy böjtben Budán tartott országgyűlésen^{a)} hozott decretumának töredéke vagyis 10 ágazatai^{b)}, mellyek mindjában a' számtalan felszabadítások miatt országos szükségek' fűdőzésére elégtelenné vált, és azért ezen országgyűlés által eltörölt kamaranyereség' helyébe behozott királyi fiscus' adójának, *Tributum Fisci Regalis* ^{c)} szabályozását tárgyalják. Jelesen

Az 1 és 2-ik ágazat rendeli: hogy adórovatos földtől (*dicalis fundus*) ezen adóhoz mindenki fizessen, következőleg az ország' nemeseit (*Nobiles Regni*) nemesi, ugymint kamaranyereség' terhétől ment, földjeikre nézve kivén^{d)}, mások akár várbeli nemések (*Nobiles Castrenses*), akár egyházak' predialistái (*Praediales Ecclesiarum*), akár szabad városok' polgárai, akár kúnok, jászok, óruszok (*Rutheni*), oláhok, vagy bár miféle sorsu és hitfelekezetű emberek legyenek, ezen adót fizessék egyedül a' wahahákon (*Wahahae*) kívül, kik kamaranyereség' helyében tizedet adjanak. Hogy pedig az adó alól mentes ország' nemesei iránt kétség ne támadhasson, kinyilatkoztatja a' törvény, hogy ország' nemesein azok érteszenek, kiknek a' királyoktól tiszta nemességük, vagyis magyarországi nemességi privilegiumuk vagyon, „*maram nobilitatem seu privilegium Nobilitatis Hungaricae habent*“, egyébként akár a' királynak vagy egyházaknak birtokaiban, akár más bármelly hatóságok alatt lakjanak.

^{a)} Lásd Korvin Mátyásnak Ernst János koronai vám' országos kezelője' részére költ, 's Eperjes városához szóló 1467-ik évi parancsát. Kovachich, Vestigia Comit. 373—375. lapjain.

^{b)} Lásd Kovachich, Sylloge Decret. Comit. I. köt. 190—193. lapjait.

^{c)} Lásd Mátyás királynak Pozson vármegye' nemeseihez és más birtokos embe-
reihez szóló, 's Budán 1467-ik évi husvét utáni szerdán költ parancsát, mellyben meghagyja: hogy az új országgyűlési decretum által a' kamaranyereség' (*lucrum camerae*) helyébe behozott királyi fiscus' adójának kivetésére és beszedésére megjelenendő biztosokat bocsássák be jószágaikba, és azoknak eljárásukban segédkezet nyújtsanak. Kovachich, Vestigia Comit. 375—377. lap.

^{d)} Az 1. ágazatnak ezen szavai: „*item et Nobiles Regni de fundis nobilitaribus*“ az ország' nemeseit is ezen adó alá vetni látszatnak; azonban az ország' nemesei a' 2-ik ágazat' rendelése, és az 5-ik ágazatnak, valamint szinte az 1468-ik évi 6-ik törvényczikknek vitágos tanúsága szerint ezen adótól mentesek lévén az „*item et*“ szavak tollából, 's „*praeter*“ szó helyett állanak.

És ezen ágazatból kiviláglik: hogy a' várbeli nemesek, kik, mint más helyen előadám, hajdan várjobbágyoknak neveztetének, még e' korban is megkülönböztetének mind nevezetökre mind szabadságukra nézve az ország'nemeseitől, vagyis a' valóságos nemesektől.

A' 3-ik ágazat adó alól kivétetetteknek nyilatkoztatja a' földesuraik' házából élöket, továbbá az urok' kenyerén élö mesterembereket és szolgálkat is, ha semmi adórovatos vagy paraszt földet nem művelnek.

A' 4-ik ágazat a' fizetést kapuk szerint tétetni rendeli úgy, hogy minden egész telektől 20 denár fizetessék, kivévén ha egy telken többen laknának; melly esetben, ha egy telken ketten laknak, egy és fél, ha hárman: két kapu' illetőségét fizessék. Továbbá e' törvény az olly zselléreket, kik valamelly földrészecskét ugyan bírnak, de attól úroknak nem fizetnek, ezen adó alól felmenti.

Az 5-ik ágazat rendeli: hogy azon ország' nemesei, kik a' török előtt elfutottak, akárhol lakjanak, mint nemesek, ezen adótól mentesek legyenek, kivévén ha magokat annak, kinek földén tartozkodnak, magokat alája vetették volna.

A' 6, és 7-ik ágazatok rendelik: hogy azon szerződés, mellyek által a' király kamaranyereségét cserébe adta, mind erőtlenítessenek meg, 's a' cserevevők a' főpapok és bárók' ítélete szerint másképp kármentesítessenek; azon főpapoknak pedig, kik jobbágyaiknak elengedett kamaranyereség' fejében táborozni tartoznak, a' királyi felség főpapjai és bárói' mérséklése szerint némi könnyítést adjon.

A' 8—9-ik ágazatok az adórovás- és szedésről rendelik: a) Hogy az adórovó mindig januarius' első napjaiban küldessék ki, 's az adókiivetést mindenkor szolgabíró' jelenlétében tegye, és se több se kevesebb rovatot ne csináljon, mint földrészek azon faluban léteznek. — b) Hogy ezután az adórovónak minden lovastól három forint zsoldja ne legyen, mint eddig lenni szokott; hanem kevesebbre mérsékeltsék — c) Hogy mindenik rovat két denáron váltassék meg, 's több érette ne vétessek. — d) Hogy, ha adórováskor feleselés, például az elhagyatott telkek vagy kapuk' száma iránt támad, a' falunagynak vagy tisztnak esküje határozza el a' dolgot. — e) Hogy a' falunagy, kinél az adószedő beszáll, minden adótól ment legyen; de tartozzék az adószedőt megvendégleni, jelesen nekie egy pint közönséges bort, egy kalácsot, egy csirkét, egy

budai negyed zabot adni; ha pedig egy faluban több falunagyok volnának, nekik összesen egy kapu' adózása engedtessék el; de viszont az adószedőt is összesen tartozzanak megvendégleni. Továbbá hogy csak tíz és nem kevesebb kapura vétethessék egy falunagy vagy majoros. — f) Hogy az adórovó elvégezvén munkáját azon vármegye' törvényszéke helyén maradjon, és az adót 15 nap alatt szedje be. — g) Hogy, ha ki magát igazságtalanul terheltnek vélné, a' szolgabírónak állítása legyen elhatározó, kivévén ha az adószedő a' panaszlónak esküjére bocsátaná a' dolgot. — h) Hogy az adó mind azokon, kik azt 15 nap alatt le nem fizetnék: három gíra birsággal véteassék meg, a' nemesek' széke köteles levén ezt 15-ik napon grófjának vagy algrófjának levele mellett eszközöltetni.

Továbbá ezen decretum-töredéknél megjegyzést igényelnek e' következők is: 1) Hogy ugyanazon budai országgyűlésben, Mátyás király Ernst János udvari vitéz 's koronai vám' országos kezelője (*Vectigalis Coronae Generalis Administrator*) részére 1467-ik évi gyümölcsoltó boldogasszony' napján költ 's Eperjes városához intézett parancsának ' tanúsága szerint, — az addig úgynevezett harminczadvám eltöröltetett, és annak helyébe az azután, nemesek' régi szabadságának kivételével, mindennek által minden behozott vagy kivitt áruktól, lovaktól és marháktól, kidolgozott vámjegyzék (*Registrum*) szerint, az előbbi harminczadhelyeken örök időkre veendő koronai vámadó (*Vectigal Coronae*) hozatott legyen be azon határozattal, hogy annak örökjoga és jövedelme' birtokában a' királyi felségén kívül senki se lehessen. Ezen koronai vámadóról az 1468: 4 ágazata is rendelkezik. — 2) Hogy Mátyás király' 1467-ik évi azon levelének tanúsága szerint^{b)}, mellyben Fogaras, Olmas, és Radna vidékeket minden hozzájuk tartozókkal együtt királyi kezekkel foglaltatni és mint királyi jószágokat védeni parancsolja, ugyanazon országgyűlésben az is határozott: hogy ezen birtokokat a' király soha el ne idegenítse, hogy így a' havasokontúli vagy moldvai vajda, ha szükség azt kívánná, az ellenségnek félelemben tartása végett ott lakást vehessen.

V. Korvín Mátyásnak 1468-ik évi decretuma, vagy inkább az or-

^{a)} Lásd Kovachich, *Vestigia Comit.* 373—375. lapokon.

^{b)} Lásd e' levél' töredékét Katona Criticájából átírva Kovachich, *Supplem. ad Vestig. Com.* II. köt. 192. és 193. lapjain.

szág' főpapjai, bárói, és nemesei által azon évi pozsoni országgyűlés' alkalmával benyújtott 17 panaszpontokra adott királyi válasza, mely azon évi szeptember' 29-kén Pozsonban királyi titkos pecsét alatt kült, 's ifjabb Kovachich által 17 ágazatokra osztva *) adatik elő.

Előszavában elbeszéli a' király, hogy az egész nyáron át tartott hadból, Morvaországból, Pozsonba visszatérvén, és a' főpapokkal, bárókkal, és minden vármegyéből küldött nemesekkel néhány napokig ott maradni ohajtván, azok több hasznos határozatok után nekie némelly ágazatokat előadtak, és azokat nem kevéssé sérelmeseknek állítván orvoslataukért esedeztek legyen, és hogy ő az országtól minden nyugtalanságot elhárítani, és a' hazafiakat király és korona' hív szolgálatára hajlandóbbakká tenni ohajtván, következőket rendelte legyen:

1) Hogy koronázási decretuma szerint minden ünnepnyolczadi szék, — a' küszöbön levő sz. Mihály napit fontos okoknál fogvást kivéve, — rendszeren megtartassanak, és semmi perhalasztás, a' törvény' esetein kívül, tekintetbe ne vétessék.

2) Hogy minden új elfoglalások intés utáni 15 nap alatt adassanak vissza, a' régiekben pedig országunk' törvénye szerint igazság szolgáltatassék.

3) Hogy királylyá választatása óta épített, főkép elégtelen jövedelmű, 's privilegiummal el nem látott, és az ország' védelmére szükségtelen minden várak rontassanak le.

4) Hogy sókamarak szükséges helyeken, jelesen a' Zsigmond király alattiakon legyenek, a' tisztek magokat annak decretumához alkalmazzák, 's igazságtalanul senkit se terheljenek. Továbbá hogy a' korona' vámadója szinte a' harminczadoknak Zsigmond alatti régi helyein szedessék, a' vámszedők jogtalan zsarolásokat ne tegyenek.

5) Hogy a' dézsmák Zsigmond' decretuma szerint szedessenek, és hol a' püspök és megyebeliek egyet nem értenek, lépjenek egymás közt, és ez nem sikerülhetvén, a' király vagy érsek előtt egyességre.

6) Hogy a' jobbágytalan nemesek tartassanak meg szabadságaikban, 's nemesi telkeikre nézve se királyi fiscus' adójának, se a' jelenévi segedelempénznek, se dézsmáknak fizetésére ne szoríttassanak, mások'

*) Lásd Kovachich, Sylloge Decr. Comit. I. köt. 194—201. lapjain.

földén mindazáltal szetni tartozván és az egyháziaknak Zsigmond király alatti igazaik is fenmaradván.

7) Hogy ó, a' király, nemesek' birtokait pusztá panaszra el nem foglaltatja, 's a' netalán elfoglaltakat visszaadatja, 's hogy a' nemeseknek befogatásaik, az elmarasztaltakét és hívségtelenkedőkét kivévén, és birtokok' jogtalan elfoglalásaik szűnjenek meg; a' nagyobb vétetekbe keveredett vagy számadásra köteles urasági tisztekre nézve pedig e' részben Zsigmond' decretuma tartassék meg.

8) Hogy a' táborozók mentőkben kárt ne tegyenek, mindent kész pénzen fizessenek, zsoldjokkal megelégedvén nemesek vagy papok házába ne szálljanak; a' kihágók pedig koronázási decretuma szerint minden perhalasztás' kizártával ítéltesse el.

9) Hogy hadiszer- vagy más királyi holmi-vivók uton, vagy út mellett kárt ne tegyenek, 's élelmi szereket ne zsaroljanak.

10) Hogy a' köznép nem köteles munkákra ne szoríttassék a' fenyegetett határvárak mellettiekét kivében, és ezekről is a' vármegyével egyetértőleg tétessék intézkedés.

11) Hogy a' jobbágyok' költözése, országunk' hajdani szokása szerint, mindenütt, a' királyi jószágokban is, megengedtesse, és annak gátlói a' megyék' grófjai által szokott módon kényszeríttessenek.

12) Hogy megzálogolásokat tulajdon jószágaiiban vagy máshol ön hatalmával senki se tegyen, 's e' részben is Zsigmond' törvénye tartassék meg.

13) Hogy az ó vagy mások' udvari emberei másoknak kocsiját, lovait, 's más holmiját utazások' alkalmával el ne vegyék.

14) Hogy a' kapuk' rovatása mind a' most ajánlott 's egyedül ez egyszer kiveendő segedelempénzre, mind a' királyi fiscus' jövő évi adójára nézve hajdani mód szerint történjék, egy telek, ha többen laknának is rajta, csak egy kapunak vétetvén, 's hogy jámbor adószedők választassanak, a' választottak jogtalan zsarolást ne tegyenek, 's eljárásuk' módja utasítási levelökben kijelöltessék.

15) Hogy e' decretum' költétől egy egész év' lefolytáig felkelni senki se tartozzék, kivében ha a' türök császár vagy más hatalmas ellenség ütne az országra.

16) Hogy koronázási decretumát mind önmaga sértetlenül megtartja, mind mások által megtartatja.

17) Hogy az alsó részek' őrizetéről, főleg jég' idejében, lehetőséghez képest gondoskodandik, valamint arról is, hogy határszéeli várak' számára a' hazafiaktól semmi ki ne csikartassék, és ha mi illyest parancsolt volna, azt visszahúzendja.

A' zárszó pusztán e' levélnek emlékezet végetti titkos pecsét alatt történt kiadatását nyilvánítja.

VI. Korvín Mátyásnak 1470-ik évi decretuma, melly ezen évi budai országgyűlésnek 25-ik napján költ, 's ifjabb Kovachich' felosztása szerint*) 18 ágazatból áll.

Előszavában előadja a' király, hogy az egész országot képviselő főpapok, bárók, és minden vármegyéknek választott nemesei ezen országgyűlésben átlátván azt, hogy azon veszélyeknek elhárítására, melyek az országot többfelől, főleg pedig törökök részéről fenyegetik, a' király' tehetsége egyedül elégtelen: egész országszerte minden kaputól egyegy aranyforintot ajánlottak, fiscus' adója' módjára beszedendőt; továbbá hogy ő meggondolván azt, hogy ezen segedelempénznek elfogadása, mivel az szükséges köz czélok' elérésére és önkényt vagyon ajánlva, Pozsonban tett ígéretébe nem ütközik, azt elfogadta, és hogy az ajánlóknak hazafiúi készségét némileg megjutalmazza, a' népnek könnyebbségére az ezen évi fiscus' adóját elengedte, és egyszersmind megígérte legyen: hogy akaratjuk ellen soha, bármelly nagy szükségben, segedelempénzt vagy rendkívüli taksát nem vétetend, minden rendbeli hazafiakat régi szabadságaikban megtartand, 's jelesen a' fiscus' adójára nézve azon módot és rendet követendi, melly Zsigmond király alatt divatozék. Végre hogy némelly tárgyak intézkedést kívánván, a' fennérdeklett főpapok-, bárók-, és választott nemesekkel, érett tanácskozás után, még e' következőket rendelte legyen:

1, 2, és 3-ik ágazatok a' segedelempénz- és adókivetéséről. Hogy mind az ezen évi segedelempénznek, mind pedig a' jövőendőben beszedendő fiscus' adójának kivetői minden megyében egy szolgabírónak tár-

*) Lásd Sylloge Decret. Comit. I. köt. 202—210. lapjain. — Idősb Kovachich Vestigia Comit. 383—391. lapjain e' decretumot csak 9 ágazatra osztja.

saságában tegyék eljárásaikat, és mihelyest kapuk' összeszámítása vagy adó' kivetése iránt feleselés támad, azt a' megyének közönsége legelső törvényszékén igazítsa el, 's addig az adószedő azon helysége semmi birságot ne vessen, és ha a' falunagyja esküt ajánlana, abban megnyugodni tartozzék. Továbbá hogy a' falunagyok a' rovatfejektől semmit se tartozzanak fizetni, sőt a' király' részére se rovassék reájok semmi, valamint a' telkes nemesekre, és a' nemesek' curiáján vagy majorján lakó jobbágyokra és szolgákra se.

4-ik ágazat. Hogy senkinek jobbágysai és népei erőszakosan el ne vitessenek, 's ha kik elvitetnének, azokat a' megyének grófja vagy közönsége szolgabirája által Zsigmond' törvénye szerint 6 gíra birsággal bocsáttassa vissza.

5-ik ágazat a' dézsmáról. Hogy a' dézsma mind Magyarországon mind Slavóniában Zsigmond' törvénye és Mátyás' koronázási decretumának hozzáadása szerint vettessék és szedessék ki, és hogy a' telkes vagyis jobbágytalan nemesek, és a' nemesek' curiáin vagy majorjain lakó jobbágyok dézsmaadásra ne szoríttassanak; ellenben pedig másnak dézsmás földét vagy szőlejét mivelő nemesek dézsmát adni tartozzanak.

7—12-ik ágazatok a' vámokról. Hogy minden szabad városok, és akármiféle mezővárosok vagy helységek, ellen nem állhatván eddiglen bitorlott szabadságuk, míglen mentességüket ország' szokása szerint törvény' utján be nem bizonyítják, vámpénzt fizetni tartozzanak. Továbbá hogy a' városoknak és helységeknek mindennemű, akár házasság akár házatlan, lakosai határukon kívül máshol mulatván vámpénzt fizetni szinte tartozzanak, 's a' király ezen adózástól csak tulajdon jószágaiban létező vámhelyeken menthessen fel valakit, és hogy, ha ki birtokában a' király' népeitől vámpénzt veszen, annak népeitől a' királynak vámszedői is vámot vegyenek. Végre hogy a' hamis utakra nézve a' hajdani királyaink alatti szokás tartassék meg.

13-ik ágazat. Hogy a' hazafiak e' decretum' költétől számított egy év alatt táborozni ne tartozzanak, kivévén ha a' török császár országunkra ütne.

14-ik ágazat. Hogy a' nemesek' jobbágysai se várak melletti munkákra, az ország' szükségét kivévén, se élelmi szerek' adására ne kényszeríttessenek.

15-ik ágazat. Hogy a' táborozók nemesek vagy papok' házaira ne szálljanak, zsarpénzt helységekre vagy jobbágyokra ne vessenek, tőlük élelmi szereket fizetés nélkül ki ne csikarjanak, 's kárt ne tegyenek, végre hogy a' kihágók a' király' koronázási decretuma szerint bűnhődjenek.

16-ik ágazat. Hogy a' sókamarák Zsigmond alatti régi helyeiken tartassanak.

17-ik ágazat. Hogy a' levelek' váltságaira, úti díjakra, és ezek iránti kihágásokra nézve Zsigmond' decretuma szolgáljon zsinórmértékül.

18-ik ágazat. Hogy az ünnepnyolczadi székek, mint hajdan szokás volt, 40 napnál tovább ne tartsanak.

A' zárszó ezen királyi levélnek az elősoroltaknak tanúságárai kiadását nyilvánítja.

A' zárszót nevenként elősorolt 4 főpapnak, és 12 világi főembernek az iránti jótállása követi: hogy a' király mind ezeket megtartandja, a' hazafiakra megegyezésök nélkül semmiféle adót nem vetend; továbbá a' jótálló tanácsosok ígérik: hogy ők a' királyt semmiféle adószedetésre nem veendik, sőt inkább, mennyire rajtok állani fog, magok sem adandnak nekie semmiféle adót; végre kinyilatkoztatják, hogy ezeknek hitelére ők is pecséteiket a' király' pecsége mellé nyomták legyen.

VII. Korvín Mátyásnak 1472-ki decretuma, melly Budán azon évi sz. Jakab és Fülöp' napján költ, és eredetileg 15, külön külön számmal ellátott ágazatra van osztva*).

Előszavában előadja a' király, Kázmérnak, Kázmér lengyel király' fiának, ki hatalmas sereggel Magyarország' közepébe benyomult, kiűzetése után diadalmasan Budára jövé, és ott a' főpapokkal, bárókkal, 's más főemberekkel, és minden vármegyék' választott nemesseivel országos gyűlést tartván, ugyanazok nekie következő ágazatokat bemutatták legyen, mellyek közől, úgymond;

Az 1-ső az: hogy minden, akárki által igazságtalanul elfoglalt várak és birtoki jogok becsújjökkeli büntetés alatt jövő keresztelő sz. Já-

*) Lásd Sylloge Decret. Comit. I. köt. 211—219. lapjait.

nos' napjáig bocsáttassanak vissza, és kik ezt nem tennék, biróilag megintetvén az első ünnepnyolczadi széken hatalmaskodó tett' büntetésébe marasztaltassanak.

A' 2-ik az: hogy ugyanazon határnapig királyi engedelem nélkül akárhol épített olyan várak, mellyekből tolvajlások vagy rablások történnek, jelesen Abara, Czeke, és sz. András várak, rontassanak le, 's hogy ugyanaz történjék törvényes vizsgálat után azon várakkal is, mellyeket az illető megyéknek nemesei mint károsakat lerontatni kérendnek.

A' 3-ik az: hogy ő, a' királyi felség, minden pecséttel bíró és vagy megürült vagy világi kezek által kormányoztató káptalanokba és conventekbe becsületes és alkalmas főpapokat rendeljen, és a' kolostorok vagy egyházak' világi birtokosait arra szorítsa: hogy hat hónap alatt azon szerzetbe lépjenek, kivévén ha az iránt apostoli széki felmentéssel bírnának. Továbbá hogy a' sz. jógghi convent' pecsété, mellyel némelly hazafiak a' váradi szentegyház' sérelmére csak néhány év óta élnek, hiteles ne legyen.

A' 4-ik az: hogy ünnepnyolczadi székek' tartására és perhalasztó királyi levelekre nézve mindenben a' Zsigmond király alatti mód tartassék.

Az 5-ik az: hogy mindazon adományúl nyert birtoki jogok, mellyeket felkérők törvény' rendén kívül vagy az örökösök' ellenmondásának daczára elfoglaltak, becsűjökkeli büntetés alatt jövő keresztelő sz. János' napjáig bocsáttassanak vissza, 's a' felkérők felkérésükből születlett jogaikat törvény' utján keressék.

A' 6-ik az: hogy a' táborozók élelmi szereket kész fizetés nélkül el ne vigyenek, 's ha tennék, a' külföldieket ugyan ő, a' király, vagy kapitányai érdemök szerint büntessék; az országbeliek pedig múlt országgyűlési határozat szerint fogassanak törvénybe.

A' 7-ik az: hogy ő, a' király, jövedelmeit régi szokás szerint minden nyomás nélkül szedesse, sókamarákat csak régi, Zsigmond király alatti, helyeiken tartson, jelesen Simegh vármegyébe egyet se helyezzen.

A' 8-ik az: hogy az egész országban csak hazai só, de hajdani renden és áron, 's elégséges mennyiségben árultassék, Slavóniában mind-

azáltal ollykor, midőn ott a' hazai só megfogyatkozik, külső sóval élni szabad legyen.

A' 9-ik az: hogy az egyházak és igazgatóik vagyis a' főpapok, a' bárók, 's Magyarországnak, és a' hozzá tartozó részeknek minden nemesei régi szabadságaikban hagyassanak.

A' 10-ik az: hogy az ország' kebelében akárhol tartózkodó egytelkes nemesek, valamint a' birtokos nemesek, taksa' és mindennemű adó' terhétől mentesek legyenek.

A' 11-ik az: hogy egyházi hűbérek' osztogatásában és határszéli várak' őrizetében a' régi mód mindenben megtartassék.

A' 12-ik az: hogy Slavónia azon hajdani szokásában is meg hagyassék, mellynél fogvást csak fél annyi taksákat és más adózásokat fizet, mint Magyarország.

A' 13-ik az: hogy a' hazafiak gyakor országgyűlések által nagyon terheltetvén, e' decretum' költétől számítandó két egész esztendő alatt országgyűlés ne tartassék.

A' 14-ik az: hogy az emberölők a' legelső ünnepnyolczadi székre idéztessenek, 's felettök ugyanazon széken, minden perhalasztás nélkül, törvény szolgáltatassék.

A' 15-ik az: hogy koronázási decretuma, abban levén az ország' szabadságai és szokásai legvilágosabban kifejezve, minden ágazataival és záradékaival együtt teljes erejében rendíthetetlenül maradjon.

A' zárszóban előadja a' király, hogy a' fenn érdeklett főpapok, bárók, és nemesek ezen ágazatokat nekie bemutatván, elfogadásukért esedeztek, és hogy ő azokat, mivel az ország és hazafiak' nem közepszerű hasznára szolgálóknak látszatnak, ezen levelébe foglalva elfogadta, és helybenhagyta legyen, 's hogy azokat minden alattvalói által teljes erejű decretum gyanánt megtartatni akarja, és önmaga is megtartandja. Végre a' levél' költe után oda toldja a' király, hogy a' hazafiak' akaratja ellen semmiféle taksát ki nem vetend.

VIII. Korvín Mátyásnak 1475-ki decretuma, melly Budán azon évi úrnapi utáni hétfőn költ, 's ifjabb Kovachich' felosztása szerint*) 11 ágazatból áll. Ezen decretumnak stílj rendkívülileg alázatos.

*) Lásd Sylloge Decret. Comit. I. köt. 221—226. lapjait.

Előszavában előadja a' király, hogy sz. György' napjától kezdve Budán országgyűlést tartván, az ott összesereglett főpapok, bárók, és az országnak összeséges nemesei az alábbírt ágazatokat nekie, elfogadásukért esedezve, átnyújtották legyen.

A' mi ágazatainak tartalmát illeti:

Az 1-ső ágazatban kéretik a' királyi felség: hogy koronázási decretumát megerősíteni és megtartani 's erősítő levelét minden vármegyének fizetés nélkül kiadatni méltóztassék.

A' 2-ik ágazatban rendeltetik: hogy a' most ajánlott segedelempénz egyedül a' törökök és párthíveik ellen fordíttassék, — hogy kivetésében ne a' kémények, hanem csupán a' kapuk vétessenek számba, kivévén ha kik többen csak a' kivetés előtt annak kijátszására mentek volna egybe lakásra, — hogy ezen segedelempénzbe a' jövő évi kamaranyereség beszámíttassék, — hogy a' falunagyokra semmi se rovasse, és hogy egy forintért száznál több denár ne vétessék.

A' 3-ik ágazat rendeli: hogy egy év' lefolyta alatt se táborozás, kivévén ha a' török császár személyesen jönne az országra, se országgyűlés ne hirdettessék.

A' 4-ik ágazatban kéretik a' királyi felség, hogy a' hazafiakat ezután szabadságuk' ellenére taksákkal és pénzfizetésekkel ne terhelje, hanem az ország'szüksége megkívánván régi szokás szerint táborozni tartozzanak.

Az 5-ik ágazatban a' vámok' régi törvényes szabadságaikbani megtartása kívántatik.

A' 6-ik ágazat azt rendeli: hogy ezen segedelempénz egytelkü nemesekre, és egyházak' nemeseire ne vettessék.

A' 7-ik ágazatban esedezőleg kéretik a' király, hogy a' mostani segedelempénzt tulajdon jószágaiiban, és édes anyjáiiban, szóval minden jószágokban kivétel nélkül szedesse, továbbá a' fizetés' ideje alatt a' báróknak és nemeknek jobbhágyaik a' királynak vagy anyjának jószágaiiba el ne vitessenek, sőt ha önkényt jönnének is, be ne fogadtassanak.

A' 8-ik ágazatban rendeltetik: hogy a' királynak zsoldos lovas vagy gyalog katonái hazafiak' jószágain kárt ne tegyenek, 's nemes házakat meg ne szálljanak, és ha valahol illy kihágást tennének, az általok megfosztott szegények a' segedelempénzt megfizetni ne tartozzanak.

A' 9-ik ágazat rendeli: hogy jövő évben a' vízkeresztin kívül más ünnepnyolczadi szék ne tartassék, a' hazafiak sok terhek és költségek miatt azokra megjelenni képesek nem levén.

A' 10-ik ágazatban esedezőleg kéretik a' királyi fenség (*Serenitas Regia*), hogy a' nemeseknek pusztá panasz vagy helytelen adomány mellett, avagy máskép akárki, habár királyi felség, vagy udvari emberei által elfoglalt jószágait adassa vissza.

A' 11-ik ágazatban ismét esedezőleg kéretik a' felség: hogy Sléziába menetele után elkövetett minden emberölések, csonkítások, nemesház-megtámadások, és birtok elfoglalások felett szükséges intézkedés és ítélet tétessék. Végre

A' decretum' zárszavában előadja a' király: hogy az ország' főpapjai, bárói, és nemesei' legalázatosb esedezésére királyi kegyelmességgel hajolván, a' fenn előadott ágazatokat jelen levelébe foglalva elfogadja, 's helybenhagyja, és magát kötelezi: hogy azokat mind önmaga megtartja, mind minden hazafiak által megtartatja, az ország' főpapjai-, bárói- és nemesivel egyszersmind rendelvén: hogy a' kik legújabb Morvába és Sléziába menetele után birtokokat elfoglaltak, vagy ezután elfoglalnak, a' király' embere által egy káptalani bizonyság előtt megintetvén, azokat 32 nap alatt visszabocsátani tartozzanak, máskép az ország' szokása szerint hatalmaskodás' büntetésébe marasztaltassanak; azok pedig, kik azon időközben emberöléseket, csonkításokat, vagy nemesház-megrohanásokat elkövettek vagy ezután elkövetnek, káptalan vagy convent' bizonyága által megidézettvén, 32 nap alatt Budán a' rendes bírák előtt megjelenni, és tetteikről felelni tartozzanak.

III. Egyéb említést érdemlőkről.

Korvin Mátyás' korából, az itt elősorolt, részint törvénykönyvünkben létező, részint későbbben napfényre hozott decretumokon kívül, törvénytudományi tekintetből említést érdemlenek e' következők is:

I. Hogy Mátyás' országlása alatt több országgyűlések is tartattak, mint mellyeknek decretumaival bírnak. Jelesen: 1) 1463-ik évben Budán: mint ezt az ország' főembereinek Fridrik császárhoz szóló, 's a' korona' kiadása iránt általa tett feltételek' elfogadását érdeklő ezen évi le-

vele ^{a)}) tanusítja. — 2) 1466-ik évben szinte Budán bőjt' első vasárnapján. Tanusítják ezt Mátyás királynak Heves vármegyét ezen országgyűlésre meghívó ^{b)}), és Győr vármegyéhez szóló, 's országos felkelést hirdető ^{c)}) ezen évi levelei. — 3) 1485-ik évben Vácson, a' mint ezt Mátyás királynak Bécsben azon évi urnapja utáni szombaton költ, 's Kraszna vármegyének nemesei- és birtokos embereihez szólo azon levele ^{d)}) bizonyítja, mellyben nekik meghagyá: hogy az azon évi váczi országgyűlésen megajánlott egy forintnyi segedelempénznek beszédőjét fogadják, és nekie segédkezet nyújtsanak. — 4) 1487-ik évben sz. János' napján Budán, tanusítván ezt e' királyunknak a' romai császár elleni hadra ezen országgyűlésen ajánlott egy forintnyi segedelempénz' dolgában Gömör vármegyéhez intézett, és Schadduren' várasában költ ezen évi levele ^{e)}). Végre — 5) Mátyás királynak Kassa' várasához szóló, 's 1000 forint' lefizetését parancsoló 1489-ik évi levelében ^{f)}) egy 1489-ik évben tartott országgyűlésről is vagyon említés.

II. Hogy, jóllehet Szilágyi' decretumának 13-ik, és Korvin Mátyás' 1458-ik decr. 51-ik czikkeik a' nemeseknek országgyűlései fejenkénti megjelenését parancsolák, legtöbb országgyűléseken mindazáltal o' királyunk' korában, mint ezt az 1459, 1464, 1468, 1470, 1472, 1474, 1478, 1481, és 1486-ik évi decretumoknak előszavai tanusítják, az ország' nemesei csak megyebeli választottaik által jelentek meg. Azon törvények t. i. főleg az ország' védelmének könnyebb és szaporább elintézhetése végett, következőleg fejedelem' javára levén alkotva, a' királyi felség terhök alól a' köznemeséget szabadon felmentheté. A' választott nemesek' száma sem volt mindenkor egyenlő. Az 1459-iki országgyűlésen ezen évi törvénylevél' előszavának tanúsága szerint minden megyének négy követe volt jelen. Az 1466-iki országgyűlésre szinte négy ^{g)}),

^{a)}) Kovachich, Vestigia Comit. 368, és 369. lap.

^{b)}) Kovachich, Supplem. ad Vestigia Comit. II. köt. 176. lap.

^{c)}) Ugyanottan 177, és 179. lap.

^{d)}) Kovachich, Vestigia Comit. 401, és 402. lap.

^{e)}) Kovachich, Supplem. ad Vestigia Comit. II. köt. 266—268. lap. ^{f)}) Ugyanottan. 268. lap. ^{g)}) Lásd Mátyás királynak Heves vármegyéhez 1166-ik évi vízkereszt' nyolczad-napján költ, 's bőjt' első vasárnapján Budán tartandó országgyűlésre meghívó levelét. Kovachich, Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 176. lapján.

de az 1478-ik évre csak két követ *) volt mindenik megyéből meghívva.

III. Hogy, jöllehet a' városoknak országgyűlésrei meghívása, a' mint ezt Korvín Mátyásnak meghívó több rendbeli levelei *) tanúsítják, e' korban már divatozó szokásban volt, annak mindazáltal, hogy az ő követek törvényhozásban részt vettek legyen, semmi nyoma sem fordul elő; sőt a' decretumoknak előszavaiban, mint törvényhozásban részt vevők, mindenütt csak a' főpapok, bárók, 's más főemberek, és az országnak néha ugyan összeséges, néha pedig vármegyék által választott nemesei említettnek, a' várasokról egyetlen egyben sem fordulván említés elő. Ide járúl, hogy Bártfa' várasa Korvín Mátyás' 1458-ik majus' 12-én költ levelében *) azon czélkijeleléssel szólíttatik fel az ugyanazon évi pesti országgyűlésrei követküldésre, hogy követek az ott közakarattal elhatározottakat a' polgárok' közönségének megvigyék, — az ugyanazon évi Márton' napján költ levelében ^{a)}) pedig a' szent korona' visszavételéről és török dolgokról tanácskozandó szegedi gyűlésre pedig azon czélból, hogy küldöttjei az ott netalán felvállalandó köteleztetéseket várasuk' pecsétével biztosíthassák.

IV. Hogy a' slavóniai főemberek és nemesek külön országgyűléseket is szoktak tartani. Tanúsítják ezt: 1) Mátyás királynak az akkor Körözsön összegyűlt slavóniai főemberekhez az iránt intézett 1467-ik

*) Lásd ismét Mátyás királynak Pozsega vármegyéhez 1477-ik karácson előtti hétfőn Korneuburgban költ, 's jövő évi Bálint' napján Budán' tartandó országgyűlésre meghívó levelét. Kovachich, Vestigia Comit. 398, és 399. lapjain.

b) Illyenek Mátyás királynak 1) 1458-iki majus' 12-én Budán költ, 's Bártfa' várasát azon évi pünkösöd' nyolczadán Pesten tartandó országgyűlésre, — 2) 1458-iki Márton püspök' napján Temesváron költ, 's ugyanazon várasát azon évi sz. Miklós' napján kezdendő zegedi országos gyülekezetre, — 3) 1464-iki gyertyaszentelő előtti szombaton Dombó slavóniai mezővárasban költ, 's Pozson' várasát azon évi virágvasárnapra rendelt koronáztatására, és — 4) 1475-iki húsvét előtti szerdán Brunában költ, 's Bártfa' várasát sz. Györgynapján tartandó budai országgyűlésre meghívó királyi levelei. Kovachich, Vestigia Comit. 297, 331, 394, és Supplem. ad Vestigia Comit. II. köt. 163. lapjain.

c) Lásd Kovachich, Vestigia Comit. 297. lapján.

d) Lásd ugyanott a' 331, és 332. lapokon.

évi levele ^{a)}): hogy előre becsátott vizsgálat után jelentsék be nekie: vajjon a' zágrábi püspöknek predialistái valóban egyenlőknek tartatnak-e esküjökre nézve az ország' nemeseivel. — 2) Ugyanannak 1477-iki két rendbeli levelei ^{b)}), mellyek közül egyikben Thuz János és Egerváry László bánoknak meghagyá, hogy országos gyűlést hirdessenek, 's abban a' törökök ellen felkelést határozzanak; másokban pedig Körözs vármegyének parancsolá, hogy ezen gyűlésre megjelenjen.

V. Hogy városi polgároknak e' korban ünnepnyolczadi székeken a' királyi tárnokmester szolgáltatá az igazságot. Tanúsítja ezt a' királynak Bártfa' várasához 1475-ik évi húsvét előtti szerdán Brunából költ levele ^{c)}), mellyben a' bártfaiaknak meghagyá: hogy jövő sz. György' napján tartandó budai országgyűlésre két követet küldjenek, és az ugyanazon sz. György' nyolczad-napján tartandó ünnepnyolczadi széket, mellyben a' perlekedő polgároknak tárnokmestere által országunk' régi szokása szerint teljes igazság szolgáltatni fog, hirdettessék ki. — Ezen oklevélben, mint látjuk, a' tárnokmesternek polgárok' perébeni bírósága nyilván országunk' régi szokásának mondatik, melly szokásnak nyomai valójában ezen értekezésben már több helyeken előfordútlak.

VI. Említést érdemlenek e' korbelt következő oklevelek is:

1) István kalocsai érseknek, János váradi püspöknek Wylaki Miklós erdélyi vajda- 's machói és slávoniai bánnak, Palóczi László országbirónak, és Zápolya Imre főkincstárnok- 's felső-magyarországi főkapitánynak, mint a' király és összeséges hazafiak' felhatalmazottjainak általok Fridrik császárral kötött békeszerződést előadó, 's 1463-ik évi Mária-Magdolna'napja előtti kedden Sopronban költ levele ^{d)}), mellyben Fridrik császár a' szent koronának Sopron' városávali visszaadására következő feltételek alatt reá állott: 1) Hogy Forchtenstein és Kobelstorff várakat minden hozzájuk tartozó birtokokkal együtt megtartsa, szabad levén mindazáltal azokat az ő halála után örököseitől 40,000 magyar arany-

^{a)} Lásd Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. II. köt. 188. lapján.

^{b)} Lásd Kovachich, Vestigia Comit. 397. lapján.

^{c)} Lásd ezen oklevelet Kovachich, Vestigia Comit. 394—396. lapjain.

^{d)} Lásd ezen oklevelet gróf Cziráky' *Disquisitio historica de modo consequendi summum imperium in Hungaria* című munkájának 244—253. lapjain.

forintón visszaváltani. — 2) Hogy Magyarország' királya' czímét, mellyel addiglan jó és tisztességes tekintetekből élt, holta' napjáig megtarthassa. — 3) Hogy Mátyás királyt fogadott fiának tartsa, ez pedig őtet atyja gyanánt tisztelje, 's egymást ellenségeik ellen, Mátyás ugyan a' császárt fegyverrel, ez pedig a' királyt a' római pápánál és birodalmi fejedelmeknél közbenjárásával segítse. — 4) Hogy Mátyásnak törvényes fiai és unokái kihalván, Fridrik császár vagy általa kijelölendő fia, a' császár' halála után fia, vagy ha több fiai maradnának, közülök egy, kit az ország választand, magyar királylyá tétessék. — 5) Hogy mindezeket a' király, és az ország' főpapjai, bárói, és nemesei a' fenn említett felhatalmazottakkal együtt Mátyás király' megkoronáztatása előtt vagy legfeljebb két hónap alatt azután ünnepélyes levelök és pecséteik által megerősítsék, és a' római pápa által is helybenhagyassák.

2) Slavónia' nemesei Körözsön 1467-ik évi sz. Jakab' ünnepnyolczadi székére összegyűlt közönségének az al-bánok-, körözi grófok- és szolgabírák' pecséte alatt királyi felség elébe terjesztett azon jelentése^{a)}, mellyben hitökre és sz. korona iránti hűségükre tanúsítják: hogy a' zágrábi egyház' predialis nemesi eskütársaknak (*Coniuratores*) mind tulajdon rendes bíráik, mind a' nemesek ítélőszékeik előtt mindenkor az ország' nemesivel egyenlően használtattak, és most is úgy használtnak.

3) Mátyás királynak Szalad vármegyéhez szóló, szinte 1467-ik évi sz. Péter és Pál' napja előtti vasárnapon kült levele^{b)}, mellyben azon megye' főpapjai-, bárói- és nemesének kérelmére, — kik az akkor tartani szándéklott köz vagy is nádori ítéllettételnek (*Judicium Generale seu Palatinale*) terhe alól magokat felmentetni, a' nádornak abból járó jövedelmét megtéríteni igérvén esedezésnek, — azon megyét nádori ítéllettartástól öt esztendőre felmenti; továbbá minden akármelly rendűeknek azon évi martiusig elkövetett büntetteikre és kihágásaikra nézve teljes bocsánatot ad, a' martiustól elkövetettek, mint csak öt év után elítélhetőkre, nézve pedig a' feleket egyezkedésre kötelezi, végre

^{a)} Lásd Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. II. köt. 198. lap.

^{b)} Lásd ugyanott 193—195. lap.

mindazon birságokat, melyek alá közölök valaki koronáztatása' napjáig birói ítélet által esett, teljesen elengedi.

4) Ugyancsak Mátyás királynak 1487-ki havi szűz Mária' ünnepe utáni hétfőn Gömör vármegye' nemeseihez és másféle embereihez intézett az iránti parancsa ¹⁾, hogy, — minekutána a' minapi budai országgyűlésben egybegyűlt főpapok, és a' bárók a' romai császár elleni hadra egy forintnyi segedelempénzt megajánlottak, és ezen ajánlásba az ő, azon okból, mert illy köz dolgokban mindenenek megegyezése szükséges, adott parancsára tartott megyei gyűlések is megegyeztek, — magokat a' hozzájok küldött királyi emberek által összeszámíttatni engedjék, és a' segedelempénzt nekik fizessék le, ez alkalommal arra az egy telkü nemesek, és az egyháziak' nemesei is szinte köteleztetvén.

Ezen oklevél tanúsítja, hogy a' gyakor országgyűlésekrei megjelenésnek gyűlölete, miről az 1472: 13, és 1475: 3-ik ágazatok is némi tanúságot nyújtanak, Mátyás király' országglásának vége felé sokaknál annyira növekedett: hogy a' király az összegyűlt hazafiaknak köz terhet rendelő határozatait azonnal végrehajtatni tanácsosnak nem tartotta, hanem, hogy senki jogosan ne panaszkodhassék, az illetén dolgokat azontúl még a' vármegyék' egyes gyűlésein is felvétette.

VII. Végre megjegyzést némikép igényel az is: hogy néhány, nevezet szerint Nádasdy Tamás és Festetics-féle törvénylevél-gyűjteményi kéziratokban Korvin Mátyásnak nagyobb decretuma' sarkán a' hárm. törv. 1-ső része' 133-ik czímjébenihez hasonló, 's azzal többnyire egybehangzó becsúár-jegyzék találtatik, melyet tudós Kovachich Márton is ²⁾ előad.

II. ULÁSZLÓRÓL,

1490. JULIUS' 15-KÉTŐL, 1516. MARTIUS' 13-KÁIG.

II. Ulászló, Erzsébet királynénak és Albert királynak Erzsébet leányunktól és Kázmér lengyel királytól nemzett unokája, — ki Beatrix özvegy királyné és oldala mellett levő főpapjaink és országnagyaink

¹⁾ Lásd szintén ottan 266—268. lap.

²⁾ Lásd Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 258—265. lapjait.

által királyválasztás végett Rákosra egybehítt országgyűlésben ^{a)} 1490-dik évi július' közepén országunk' rendjeinek legnagyobb része által királylyá választatván ^{b)}, és minekutána az ország' főpapjainak, és összes főembereinek Korvín János herczeggel kötött egyezését ^{c)}, és királyiszékre hivatásának feltételeit ^{d)} Farkashida melletti táborában vasas sz. Péter' napja előtti szombaton ünnepélyes oklevelek által elfogadta volna, azon évi szeptember' 18-kán Székesfejerváron megkoronáztatván ^{e)}, vetélytársait ^{f)} csak nagy áldozatokkal, tulajdon ücscsét János Albertet ugyan Lengyelország iránti jogainak átengedése ^{g)}, Maximilián romaiak' királyát és Ausztria' főherczegét pedig Korvín Mátyás alatt elfoglalt minden ausztriai tartományoknak visszaadása, 's magyar király' címéveli élésnek megengedése, és a' magyar királyi székből örökösülő jogának elismerése ^{h)} által tudá lecsillapítani, 's kinek mód

^{a)} Lásd Beatrix királynénak és oldala mellett levő főpapjaink- és báróinknak Bártfa' városát azon országgyűlésre meghívó, 's 1490-ik évi fejérvasárnap előtti szombaton Komáromban költ levelét. Kovachich, Vestigia Comit. 406 és 407. lapjain.

^{b)} Lásd: 1) A' király' oldalánál volt főpapok és báróknak Bártfa' városához 1490-dik évi sz. Lőrincz' napja utáni csötörtökön költ levelét, mellyben Ulászlónak megválasztatását, 's már Budán létét, és rövid idő alatt történendő koronáztatását hírdl adván, őket Albert lengyel herczeg elleni ellentállásra serkentik. Kovachich, Vestig. Comit. 411. lap. — 2) II. Ulászlónak Bártfa' városához 1409-dik évi nagy-boldogasszony' napja előtti pénteken Budán költ, 's őket Székesfejerváron tartandó koronázására sz. kereszt' felemelése' napjára meghívó levelét, és a' király' oldalánál létezett főpapok és báróknak ugyanazon várashoz ugyanazon tárgyban egy nappal előbb költ iratát. Kovachich, Vestig. Comit. 412, és Supplem. ad Vestig. Com. II. köt. 285. lapjain.

^{c)} Lásd Ulászlónak ezen erősítést magában foglaló levelét. Kovachich, Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 270—282. lapjain, melyben egyszersmind ezen megerősítésnek koronázása utáni magyar királyi pecsété alatti kiadását is hite alatt igéri.

^{d)} Lásd Ulászlónak ezen levelét törvénykönyvünkben első országos decretumá elébe függesztve.

^{e)} Lásd az itt ^{b)} alatt előidézett okleveleket.

^{f)} Lásd Maximilián romaiak' királyának Bártfa' városához Linzből 1490-ik évi június 1-ső napján, és Albert lengyel herczegnek Zenth-András melletti mezőről ugyanazon várashoz 1490-ik évi M. Magdolna' napja előtti szerdán költ levelét. Kovachich, Vestig. Comit. 408 és 409. lapjain.

^{g)} Lásd a' herczegeli békekötés' oklevelét. Pray, Annales IV. r. 247. lap.

^{h)} Lásd: 1) A' III. Fridrik császárral és Maximiliánnal szerződött békekötésnek

felett szelíd és engedékeny jelleme, a' nemzet' előbbi több királyaink alatt visszavonásokhoz szokott hatalmasainak, kiket Korvín Mátyás' erőteljes országlása is csak ügygyel bajjal tudott féken tartani, nem sokára a' királyi tekintet' megvetésére, királyi jövedelmek' bitorlására, gyengébbek' elnyomására, és mint azt az országlásának vége felé kitört pórhad tanúsítja, általános fejetlenségre utat nyitván, az országot, mellynek ereje Moldvának ^{a)}, 's Zrebernik és több más váraknak ^{b)} török kézrejutása által is hanyatlott, igen szomorú állapotba dönté, — II. Ulászló, mondám, törvénykönyvünket, királylyá választatásának feltételeit elfogadó oklevelén túl, hét országos decretumokkal gazdagította; mellyek habár nem mentek is néhány olly határozatoktól, mellyek a' törvénytevő hatalom' kellő 's jogos határontúli kicsapongásának méltán tekintethetnek ^{c)}: mindazáltal igen sok hasznos, 's törvénytudományunkra nézve érdekes törvény-rendeletekkel bővelkednek. Az pedig, hogy a' törvénytudományi szokás- és gyakorlatban akkoron divatozott törvényeink Verbóczy István ítélőmester által e' királyunk' országlása alatt, jelesen 1514-ik évben, és annak közvetlen parancsára alkottattak Magyarország' szokásbeli joga' hármass törvénykönyvének (*Opus tripartitum Juris Consuetudinarii Incliti Regni Hungariae*) czímezete alatt egy mindent magában foglaló rendszerezett egészszé, e' királyunknak egyébként több rész-

II. Ulászló által 1491-ik évi sz. Miklós' napján költ levelét, gróf Cziráky' *Disquis. hist. de modo conseq. imperium in Hungaria* című munkájának 255—289. lapjain. — 2) Országunk' tizenöt részint egyházi részint világi nagyainak ezen békekötést megerősítő iratát ugyanazon munkának 289—291. lapjain. — 3) Maximilián által Ulászló és Magyarország' rendei' felhatalmazottaival Bécsben 1506-ik évi julius' 19-kén kötött békeszerződésnek oklevelét, ugyanazon munkának 292—297. lapjain. — 4) Maximiliánnak Ulászlóhoz 1506-ik évi junius' 24-kén intézett levelét, mellyben magát Magyar-, Dalmát-, Horvát stb országok' királyának czímezi, és ezen évet magyarországi királysága' 17-ik évének nevezi. Kovachich, *Vestigia Comit.* 450. lapján.

^{a)} Lásd Ulászló' II. Bajazeth török császárhoz 1496-ik évben küldött követének útastását Madarassy püspök és prépost' többször említett munkájának 99, és Pray *Annal.* IV. r. 274. lapján.

^{b)} Lásd Rozenich' történetirata' II. köt. 155. lapját.

^{c)} Illyenek például az 1492: 9 és 83, az 1498: 27 és 46, az 1507: 5 és 8, 's az 1514: 24, 25, és 57-ik ágazataik.

ról nem dicső emlékezetű korát törvénytudományunk' tekintetéből különös nevezetességűvé teszi, minthogy ezen (mint a' király' megerősítő levele, és a' szerzőnek, olvasóihoz intézett sorai tanúsítják) országgyűlési választmány által átvizsgált, az ország' egybegyűlt összeséges rendei által jóváhagyott és megerősítés végett királynak benyújtott, 's végre a' király által is mind szóval mind ünnepélyes oklevéllel, mellyhez azonban a' királynak némelly fontos országos dolgai és bekövetkezett halála miatt a' királyi pecsét nem járúlhatta, helybenhagyott munka 1517-ik évben szerzője által eszközölt kinyomatása után tüstént törvényszéki keletbe jöven, az igazság-kiszolgáltatás, melly előbb felette nehéz és bizonytalan vala, mind könnyebbé, mind bizonyosb kimenetelűvé vált ').

I. Törvénykönyvünkben létező e' királyunk alatti törvény- és más oklevelekről.

Törvénykönyvünkben II. Ulászló alatt első helyet foglal azon, Farkashida melletti táborában 1490-dik évi vasas sz. Péter' napja előtti szombaton költ ünnepélyes oklevél, melly által királylyá választatásának az elejébe küldött főpapok és bárók által előterjesztett feltételeit elfogadja. E' következők pedig e' feltételek:

1) Hogy a' király Magyarországot minden alája vetett országai- és tartományaival, 's a' főpapokat és bárókat, az egyházakat, egyházi személyeket, nemeseket, városokat, és az országnak minden lakosait régi jogaikban, szabadságaikban, és helybenhagyott szokásaikban megtartsa, 's azok ellen az ő terhökre és károkra semmi újításokat be ne hozzon, sőt a' Mátyás király által behozottakat is törölje el, 's egy forintnyi segedelem - pénzeket vagy adózásokat semmikép ne kívánjon, hanem a' régi rendes királyi jövedelmekkel megelégedjék.

2) Hogy Mátyás király és királynéja, vagy mások által törvény' utján kívül elfoglalt mindennemű jogokat uraiknak adasson vissza.

3) Hogy az ország' koronáját a' főpapok és bárók' kezeiből semmi szín alatt el ne vegye, hanem megengedje: hogy az közülök közakarati-

*) Lásd e' munkát törvénykönyvünk' I-ső kötetének elején.

tal választott egyedek által őriztessék, és hogy ezeknek a' visegrádi várat, mint korona' őrzésének régtől fogva kirendelt helyét, adassa át.

4) Hogy Morvát, Sléziát, és mind a' két Luzácztiát magyar koronától el ne idegenítse, hanem visszaváltásokig az olmücsi kötés szerint úgy, mint azon korona' jószágát, bírja, és ezen ígéret' teljesítéséről azon esetre is, ha ő törvényes örökös nélkül elhalni találna, gondoskodjék, valamint arról is, hogy ugyanazon kötés szerint hat váras, a' tárnoki házban leteendő ünnepélyes oklevél által, a' magyar szent koronának lekötessék; továbbá hogy, ha ezen várasok idő' lejártával visszaváltatnának, a' váltságpénz a' koronaőrök' kezébe adatván országunk' főpapjai és bárói' tanácslata szerint Magyarország' védelmére és hasznára fordíttassék.

5) Hogy a' miket Mátyás király Fridrik császártól elvett, ugyanint Ausztriát, és némelly stiriai, karinthiai, és karnióliai várakat és várasokat, a' király nekie vagy örököseinek főpapjaink és báróink' tanácslata és akaratja nélkül vissza ne bocsássa, hanem a' magyar koronának tartsa meg.

6) Hogy ezen birtokok felett a' főpapok és bárók' szabad meg egyezése nélkül szerződésre ne lépjen, és ha ezeknek egyetértésével arra lépne, mind az, mi azon szerződés által megnyeretnék, a' földek és uradalmak ugyan a' magyar koronához csatoltassanak, a' pénzek pedig a' koronaőröknek visegrádoni őrzés végett adassanak át, 's rólok a' király csak a' főpapok és bárók' megegyezésével, és egyedül Magyarországnak' javára rendelkezessék.

7) Hogy a' király nagyobb részint Magyarországnak tartózkodjék, és ha melly oknál fogva az országból eltávoznék, azt jó rendben hagyja, 's visszatérteig rendelkezést tegyen.

8) Hogy Magyarországnak létekor tanácsosai, eancellárjai, kincstárnokai, komornokai, asztalnokai, pohárnokai, kamaragrófjai, szóval minden nagyobb és kisebb hivatalnokai magyarok legyenek.

9) Hogy Magyarországnak és alája vetett részeinek dolgai és ügyei felett magyar tanácsosain kívül senkivel mással, 's idegenekkel ne táncskozzék.

10) Hogy az egyházi, főleg nagyobb, hűbéreket főpapjai, bárói, és országos tanácsosai' megegyezése nélkül csak jámbor és érdemes magyaroknak, vagy kik a' sz. koronának már régtől fogva alattvalói, adhasssa.

11) Hogy az erdélyi vajdaságot, székelyek grófságát, a' temesi és pozsoni grófságokat, a' slavóniai, dalmátiai és horvátországi bánságokat, 's a' szeremi, nándorfejevári, jaiczai, és határszéli várnagyságokat, 's a' királyi városokat hivatalképen csak érdemes magyar egyedekre ruházhassa.

12) Hogy birtoki jogokat adományúl ne külföldieknek, hanem csak érdemes hazafiaknak, és magyar korona' alattvalóinak adjon.

13) Hogy az ünnepnyolczadi törvényszékeken országunk' rendes birái, ország' sulyos dolga általi elfoglaltatás' esetén kívül, személyesen jelen legyenek, és mind ők mind helyetteseik és ülnök-társaik országunk' régi szokása szerint mindenkinek igazságot szabadon szolgáltatthassanak, 's abban őket a' királyi felség ne akadályozza, se attól eltérni ne kényszerítse.

14—15) Hogy a' király pusztá panasz és sugallás mellett törvény' utján kívül, és felek' meghallgatása nélkül bármelly sorsu hazafiak közül senkit személyében vagy vagyonában ne akadályozzon, valamint illy panasz mellett vagy tulajdon indulatjából megkárosítani se törekedjék.

16) Hogy a' forgásban levő pénz egy ideig meg ne változtassék, és ha megváltoztatása szükségessé válnék, az ne máskép mint a' főpapok és bárók' tanácslatával történjék.

17) Hogy mind az, mit a' főpapok, és bárók országunk' egyéb lakosaival az ország' szabadságára, nyugalmára, és megtartására koronázása' idejeig határozandnak, régi szokás szerint ország' decretumának neveztessek, 's a' király mind azt elődeinek példája szerint érvényes oklevél által megerősíteni, és mind önmaga megtartani, mind mások által megtartatni tartozzék.

18) Hogy a' megválasztott király mindazon királyi jövedelmeknek és jószágoknak megváltását, mellyeket a' Slézsziában levő katonaság' zsoldjára szükséges pénz' kölcsönözőinek Mátyás király elfoglaltott, valamint azon katonaság hátra levő zsoldjának kifizetését is magára vállalni, és az országot ezen terhektől felszabadítani méltóztassék.

Ezen oklevelet törvénykönyvünkben II. Ulászlónak országgyűlési decretumai követik.

Az I-só decretuma 1492-ik évi gyertyaszentelő boldogasszony' napján Budán összegyűlt országos gyűlésben hozatott, 's 108 törvény-cikkelyből áll; mellyekre Slavónia' nemeseinek a' király és országunk' főpapjai, bárói, és nemesei' határozatából e' decretumba iktatott 11 ágazatai következnek. Ezen ünnepélyes privilegium' alakjában költ törvény-levéll Ulászló' nagyobb decretumának (*decretum maius*) is neveztetik.

Előszavában előadja a' király, hogy a' királyi székre lepte után keletkezett hádat és belső zavarokat szerencsésen lecsillapítván, az ország' főpapjainak és báróinak kívánatára ezen országgyűlést egybehitta, és a' hazafiak' közönsége (*Universitas Regnicolarum*) az e' decretumban foglalt ágazatokat megerősítés végett nekie benyújtotta legyen.

A' decretumnak első 12 ágazatában előterjesztetnek a' király által országunkba bejövetelekor Farkashida mellett elfogadott 1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, és 15-ik választási feltételek, és pedig minden hozzáadás nélkül, a' 12-iket egyedül kivevén, mellyhez a' 9-ik ágazatban azon toldalék járult: hogy a' király 100 jobbágyig adományt kénye szerint akárkinek szabadon tehessen, de azonfelül, eskülevelének tartalma szerint, csak főpapjai és bárói' tanácslatával. A' többi feltételek a' decretumból kihagyattak.

A' többi ágazatok nagyobb részint I. Lajos, Zsigmond, Albert, és főképen Korvin Mátyás' decretumaiból vannak kisedve, és pedig nagy részint szóról szóra. Jelesen

1) A' 47, 48, 49, 61, és 85-ik ágazatok I-só Lajosnak 6, 14, és 15-ik ágazatait ismétlik; a' 40-ik ágazat mindazáltal Lajos' 6-ik törvényéhez hozzá adja: hogy, ha valamelly jobbágy borából vagy gabonájából a' kilenczedet vagy szokott akókat megadni elmulasztaná, ezen terhek alatt bírt öröksége azonnal örökösen földesurára szálljon, és ha a' jobbágy magát kilenczed- vagy akóadástóli szabadsággal ellátottnak állítaná, közötté és földesura közt az ország' rendes birái legelső ünnepnyolczadi széken törvényt szolgáltatassanak*). Hasonlóan a' 85-ik ágazat Lajos-

*) Ezen utolsó határozat ugyane' decretumban egy különös (104-ik) ágazat által is ismételtetik.

nak 15-ik törvényét azon határozattal bővíti: hogy, ha ki nemest vámjára vagy révjére, avagy fizetésre kényszerítene, annak élő díjával bűnhődjék, valamint az is, ki menyasszonyt vivő nemestől vagy kíséretől vámpénzt kicsikarna.

2) A' 24, 43, 63, 87, 89, 91, 93, 94, 95, 98, és 99-ik ágazatok Zsigmond VI-ik decretumának 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, és 23-ik cikkei adják elő. Itt megjegyzést érdemel: a) Hogy a' 63-ik ágazat a' férfi örökös nélkül elholt nemesnek jószágávali birói eljárásra nézve Mátyás' VI. törv. 26-ik cikkének rendelkezése helyett Zsigmondnak törvényét állítja vissza. — b) Hogy a' 93, és 94-ik ágazatok Zsigmondnak jobbágy-költözésről rendelkező törvényét előadván kijelentik: hogy a' költöző jobbágy általa tett építményeiről a' falunagynak becsúje szerint rendelkezhetik, és arra, ki valakinek jobbágyát minden tartozásainak kielégítése előtt erőszakosan elviszi, 25 gíra büntetést rendelnek.

3) A' 26, 50, és 62-ik ágazatok Albertnek 7 és 8-ik cikkei és 24-ik cikkének 2-ik §-át ismétlik, a' 26-ik ágazat mindazáltal Albert 7-ik cikkéhez hozzáfüggesztvén: hogy azon, ki a' kamaranyereséget' kellő idejében le nem fizeti, a' megye' grófja szolgabírájával azt három gíra birsággal megvenni tartozzék.

4) A' 13, 23, 29, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 46, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 86, 95 és 98-ik ágazatok Korvín Mátyás' II. törv. 3, 17, 's 19, és VI. törv. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 13, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 25, 27 cz. 5. §., 31 cz. 6—11. §., 36, 38, 47, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 63, 65, 67, 68, 72, 73, 74, 75, és 76-ik cikkei ismétlik, néhányakat mindazáltal némi csekély változtatással vagy hozzáadással; jelesen:

A' 33-ik ágazat Mátyás' VI. törv. 73-ik cikke elejébe függeszti: hogy a' nádornak tisztje levén a' király és hazafiak közt biráskodni, ötöt a' királyi felség országunk' főpapjai, bárói, és nemesei' tanácsából közös akarattal válassza.

A' 34-ik ágazat a' megyei nemesi bíróságot fel nem vállaló előkelő birtokos nemesnek büntetését, melyet Mátyás' VI. törv. 9. cikke 50 gírára tett, 25 gírára alászállítja, és a' megválasztottnak meg-

engedi: hogy hivatalát egy év mulva letehesse, és jövő öt év alatt hivatalt felvállalni ne tartozzék.

A' 35-ik ágazat a' nádori gyűléseket eltörlő Mátyás' VI. törv. 1-ső cikkének gonosztevők' kiirtásáról gondoskodását oda változtatja: hogy a' felség azokat, a' megyének hozzája tett folyamodására, a' nádor vagy országbirája által irtassa ki.

A' 46-ik ágazat Mátyás' VI. törv. 17-ik cikkét azon hozzáadással bővíti: hogy az olly főpapi helyettes (*Vicarius*) vagy hivatalnok, ki valamelly világi bíróság elébe tartozó pert illő parancslevél mellett ahhoz át nem küld, egyházi hűbérének vagy hivatalának veszteségével bűnhődjék, 's azt a' király azonnal másra ruházhassa.

A' 67-ik ágazat Mátyás' VI. törv. 58-ik cikkét azon rendeléssel toldja: hogy a' széksértés' birságának $\frac{2}{3}$ a' birót, $\frac{1}{3}$ az ellenfelet illesse.

A' 72-ik ágazat Mátyás' VI. törv. 53-ik cikkének rendelkezéséhez azon kivételt ragasztja: hogy tulajdon személyében leteendő eskü feletti megyci törvényszéki ítéletet feljebb vinni ne lehessen.

A' 79-ik ágazat Mátyás' VI. törv. 65-ik cikkét azon határozattal bővíti: hogy az, ki törvényszékre menőt vagy onnan haza térőt megver vagy öl, hívségtelenkedés' büntetése alá essék.

A' 80-ik ágazat Mátyás' VI. törv. 38-ik cikkét azon hozzáadással ismétli: hogy a' neki átadott bűnöst elbocsátó megyés gróf annak emberdíját az átadónak lefizetni, és a' megsértettnek kárát megtéríteni tartozzék; továbbá hogy algrófok (alispánok) mindig ugyanazon megyének előbbkelő nemesei közül választassanak.

A' 83-ik ágazat Mátyás' VI. törv. 47-ik cikkének azon engedelmét, hogy a' király' hívségteleneinek 12 napig menedékhelyet adni szabad legyen, 40 napra kiterjeszti.

A' 86-ik ágazat Mátyás' VI. törv. 36-ik cikkéhez azon toldalékot adja: hogy a' malomba gabonával menők, és a' földesúrnak borát, 's élelmi szereit, vagy más holmiját vivók vámpénzfizetéstől mentesek legyenek.

Az új ágazatok közül pedig

I. Némellyek Mátyás király' halála után történt roszak' orvoslását, és hasonlóknak jövődőrei megelőzését érdeklik. Illyenek:

A' 14, és 15-ik ágazatok, mellyek a' Mátyás király' halála óta elfoglalt jószágokra és épített várakra nézve hívségtelenség' büntetése alatt parancsolják: hogy jövő áldozó-csütörtökig amazok ugyan uraiknak visszaadassanak, emezek pedig, a' törökök vagy más ellenségek ellen épülteket kivevén, lerontassanak. Ugyanezen ágazatok az ellenszegülők ellen indítandó pert is szabályozzák.

A' 16-ik ágazat, melly ugyanazon idő óta tett mindennemű károokra nézve megidéztetés utáni első ünnepnyolczadi széken minden halasztás' kizártával törvényt szolgáltatni rendel.

A' 107-ik ágazat, melly hasonló tények' megelőzése végett azt rendeli: hogy, ha kik jövőben valamely királynak halála után várakat, városokat, falukat elfoglalnának, 's égetéseket vagy rablásokat tennének, örök hívségtelenség' büntetése alá essenek, 's nekik se a' király, se az egész ország meg ne kegyelmezessen, hanem tettökért örök szolgálattal lakoljanak.

II. Némelylek a' haza' védelmének módját, és a' fegyveres népnek kihágásait tárgyalják. Illyenek:

A' 17-ik ágazat. Hogy a' király tisztjei és fegyveres népei' zsoldjának pontos fizetéséről gondoskodják, és így az általok elkövetetni szokott rablásoknak elejét vegye. Továbbá hogy rablásokat elkövető fegyveres népek más hatalmaskodó tettet elkövetők gyanánt büntetessenek.

A' 18-ik ágazat. Hogy a' király addig, míg zsoldos fegyveres népei az ellenségnek ellentállhatnak, országos táborozást ne hirdessen, és hogy a' főpapok, zászlós bárók, és az ország' nemesei azokat, kik a' királytól zsoldot kapnak, kivevén, — akaratjuk ellen az ország' határin túl hadba ne vitessenek, ezt kívánván ősi szabadságuk.

A' 19-ik ágazat a' táborozási kötelességről következőket rendeli: hogy, ha a' király tulajdon haszna végett hazán kívül hadat viselni akar, az ország' rendei vele menni, vagy fegyvereseiket vele küldeni ne tartozzanak; ellenben akkor, midőn valamely ellenség király' zsoldos népe által vissza nem verethető erővel az országra ütvén, a' király, nádor, vagy az ország' ideigleni fő kapitánya (*Generalis Capitaneus Regni*) a' táborban személyesen megjelene, az országnak zászlós főpapjai és bárói is zászlóaljaikkal, a' többi bárók és nemesek pedig az alább leírt módon velük az ország' határáig hadba menni tartozzanak.

A' 20-ik ágazat, melly minden perpatvarnak, és kötelesség alóli kibújásnak megelőzése végett kijelenti: hogy egy egész zászlóaljnak 400, fél zászlóaljnak pedig 200, felében tükéletesen felfegyverzett, felében pedig könnyű fegyverzetű vitézekből kell állania. Továbbá rendeli: hogy a' zászlótlan bárók méltóságuk-, értékük- és jobbágyaik' számához képest táborozzanak, 's a' birtokos nemesek és másféle hazafiak minden 20 kaputól vagyis egész jobbágytelektől egy jól felfegyverzett lovast, az egy telkü vagyis jobbágytalan nemesek pedig minden 10 nemes lak-tól egy, legalább dárdával, paizszsal, kézíjjal, és ha tőlük kitelik, pán-czéllal ellátottat, hadba küldeni köteleztessenek.

A' 21-ik ágazat. Hogy a' hazában létező Korvín János, és Wylaky Lőrincz herczegek (*Duces*), és szepesföldi, bozyni és szentgyörgyi, frangepáni, és korbáviai örökös szabad grófok (*Comites Liberi ac Perpetui*) értékükhöz és jobbágyaik' számához illőleg zászlós bárók gya-nánt táborozzanak.

A' 22-ik ágazat, mellynek kezdetében Mátyás' VI. törv. 30-ik cikkének szavaival rendeli: hogy a' főpapok, bárók, nemesek és né-peik királyhoz vagy táborba vagy akárhová utazván másoknak kárt vagy bántalmat ne tegyenek; azután pedig a' törvény' megszegőire Zsigmond' V. törv. 9-ik cikkében foglalthoz hasonló törvényes eljárást ha-tároz. Végre

Ide tartozik a' 23-ik ágazat is, melly Mátyás' VI. törv. 31. cikk. 6—11-ik §§-aiból van átvéve.

III. Némellyek a' királyt és annak jogait érdeklik. Illyenek:

A' 25-ik ágazat. Hogy országunk Ausztria felé levő határai Mátyás király alatt történt kiigazítás mellett hagyassanak, a' Morva és Lengyel országok felé létezőknek kiigazítására nézve pedig a' király ha-tározza el, mi történhessék hazánkra nézve legüdvösebben.

A' 27-ik ágazat. Hogy a' harminczadok Lajos, Zsigmond, és Albert királyok alatti helyeiken szedessenek, — hogy egy forintot nem érő áruktól harminczad ne vétessék, és hogy Zápolya nádor és mások, kik harminczadokat zálogban bírnak, magokat törvényhez alkalmazzák.

A' 28-ik ágazat. Hogy a' királyi felség egyházak, nemesek, és más hazafiak' jószágait erőszakos beszállásokkal, élelmi és másféle sze-rek' zsarolásával ne terhelje, 's hozzájuk tanácstartás vagy más akármi-

féle dolog' elintézése végett akaratjok ellen be ne térjen, mint ez Mátyás alatt történt.

A' 30-ik ágazat. Hogy, ha kinek birtokában arany, ezüst, réz, vas vagy más érczes bánya felfüdüztetik, a' jószág' ura azt, — kivévén a' sóbányákat, mellyek egyedül király' részére fentartvák, — örököseivel együtt szabadon művelhesse, és használhassa, a' királynak mindazáltal az őtet illető jogokat és bányavámost (*urbura*) mindenkor megadni tartozván. Továbbá hogy azok, kik régi királyaink' adományából tulajdon birtokaikban illy bányákat művelnek, azokat privilegiumaik' tartalma szerint használhassák.

E' törvény által Mátyás' VI. törv. 49-ik ágazata, melly a' királynak minden újonnan felfüdüzött bányára nézve birtok-cserejogot tulajdonítja, hallgatagúl eltörültetett.

A' 31-ik ágazat. Hogy külföldi pénz szokott büntetés alatt se be ne hozassék, se el ne fogadtassék.

A' 32-ik ágazat. Hogy pénzzé nem vert aranyat vagy ezüstöt országból kivinni senki se merészeljen, 's ha ki megtenné, azt tőle minden vele levő vagyonával együtt akárki elvehesse.

A' 101-ik ágazat. Hogy a' király és tisztjei senkit kaszálásra, aratásra, 's behordásra ne kényszerítsenek.

A' 108-ik ágazat. Hogy az országgyűlésnek kitűzött napjára meg nem jelenő főpapok, bárók, vagy nemesek négy napnál tovább ne vá-rassanak, hanem a' király, azon négy nap eltelvén, az ország' dolgait a' jelenlevőkkel azonnal felvehesse és elhatározhassa, 's a' jelen nem levők minden illy határozatokat elfogadni köteleztessenek.

Ide tartozik az Albert' 7-ik ágazatát ismétlő 26-ik ágazat is a' kamaranyereség, 's erdélyi ötvenedek, és slavóniai marturínák' dolgában.

IV. Némelylek az igazság-kiszolgáltatását és törvényes eljárásokat tárgyalják. Jelesen.

A' 44-ik ágazat, melly rendeli: hogy minden hiteles pecséttel bíró szerzetes prépost vagy apát nyolcz vagy tíz, 's legalább hét szerzetes papot tartani, és a' levelek' kiadására vigyázni tartozzék. Továbbá hogy levélkiadásban történt hibákért a' perjel és órszerzetes lakoljanak, és ezeknek neveik minden kiadott oklevél' végén kitétessenek.

A' 45-ik ágazat. Hogy ezután senki valakit valamelly ügy miatt romai szentszék vagy pápakövet elébe idézni illő büntetés alatt ne mérészeljen, hanem ügyét a' megye' érsékének vagy püspökének széke elébe terjeszsze, és csak annak ítéletétől vihesse feljebbvitel' útján a' pápához vagy követéhez.

Az 51 és 52-ik ágazatok; mellyek az ügyvéd-másolásról és perújításról rendelik: hogy ügyvéd-visszahúzásnak csak a' peresügynek ítélet általi eldöntése előtt lehessen helye, új ítéletre pedig királyi felségtől szabadságot nyerni mindenkor, a' per' utolsó szakában is, lehessen ugyan, de azáltal a' hozott ítélet' végrehajtását meggátolni, a' meg nem jelenés miatt hozott ítéleteket kivevén, ne lehessen; megtörténvén mindazáltal a' végrehajtás, az új ítéletre szabadságot nyert fél ügyét, ha akarja, törvény előtt folytathassa, és az így megújított per a' legelső ünnepnyolczadi széken minden más perek, ügyek előtt vétessék fel, és ítélessék el.

Az 53-ik ágazat, melly Mátyás' VI. törvényének birói eljárásokra alkalmazandó 8—12 esküdtek' minden vármegyébeni választását parancsoló 8-ik ágazatát eltörülvé azt rendeli: hogy, mint az előtt szokásban volt, ezután is a' vármegye' székén annak grófja vagy algrófja és szolgabirái ítéljenek, az egyéb birói eljárásokat, ugymint idézéseket, tanuvallatásokat, intéseket, határjárásokat, 's végrehajtásokat pedig a' királyi emberek, káptalanok vagy conventek' bizonyoságaival vigyék véghez.

Az 55-ik ágazat. Hogy kártételekért, 's kisebb hatalmaskodásokért ezután senki, habár tettét önmaga bíró előtt megvallaná, hatalmaskodó tett' büntetésébe ne marasztaltassék, hanem a' károk és perbeli költségek' megtérítésén felül csak a' bíró és ellenfele közt egyenlő részekben felosztandó 100 arany forinttal bűnhődjék.

A' 73-ik ágazat. Hogy a' királyi curiától visszaküldött perekben hozott ítéletet a' megyének grófja vagy algrófja a' visszaküldő birónak felszólító levele mellett 15 nap alatt végrehajtani tartozzék; máskép 25 nehéz gíra büntetés alá essék, mcllyet a' visszaküldő bíró rajta megvenni elengedhetlenül köteleztessék. Továbbá a' perek' gyorsabb bevégezése végett rendeltetik: hogy megyei székeken elítélt perek királyi curiához necsak ünnepnyolczadi székek' tartása alatt, hanem akármikor felküldethessenek, és rendes feljebbviteli biráik által Budán azonnal el-

ítéltethessenek ; végre hogy az alperes felperesének követelése elleni nyugtatványát a' legközelebbi ünnepnyolczadi széken, és ha a' per' bevégezésekor hivatkoznék arra, tüstént előterjeszteni tartozzék, 's e' célra nekie új határidő ne adassék.

A' 78-ik ágazat, melly Mátyás' VI. törv. 71-ik czikkét oda változtatja: hogy a' királyi felség annak, ki jószágaitól és okleveleitől elenség, tűz, vagy hatalmasok által megfosztatott, ha oklevelei' elézését vagy elrablását, és azt, hogy azon jószágokat ő és elődei mint tulajdonukat békéségesen bírták, tő- és határszomszédok és azon megyebeli nemesek' tanúsága által bebizonyítja, azon jószágokra új adományt adni tartozzék.

A' 90-ik ágazat. Hogy nemesek által tett károkért vagy más bántalmakért őket vagy jobbágyaikat letartóztatni, vagy megzalogolni, a' letartóztatott egyed' élő díjának és a' zálogúl lefoglalt vagyon becsúárának büntetése alatt szabad ne legyen, hanem a' sérelmet szenvedő őket bíráik előtt fogja perbe.

A' 92-ik ágazat. Hogy *szembe való adóst* itélettétel végett letartóztatni országunk' szokása szerint szabad legyen.

A' 96-ik ágazat. Hogy a' káptalanok vagy conventek által parancsoló levél mellett, és a' királyi curiában királyi vagy rendesbírói pecsét alatt ugyan, de ünnepnyolczadi széken kívül költ oklevél-másolatok, ha az ellenfél nekik önkényt hitelt nem ad, bebizonyító erővel, eredetiök' előterjesztése nélkül, ne bírjanak.

A' 97-ik ágazat. Hogy nő-személyeknek két káptalani vagy conventi kiküldöttek előtt történt ügyvéd-vallásaik is, azon káptalan vagy convent' tonúlevele mellett, teljes hitellel bírjanak.

A' 103-ik ágazat. Hogy, ha melly váras árületételi, és cserélési privilegiumára hivatkoznék, ügyét annak tartalmánál fogva rendes bírāja előtt előmozdíthassa.

V. A' többi új ágazatok pedig e' következők:

A' 84-ik ágazat. Hogy a' külföldi kereskedők országunk' belsejébe az eddig szokásban volt helyekre kereskedés végett szabadon jöhessenek.

A' 88-ik ágazat. Hogy vám- és rév-igazsággal bírók' kárára utazók' átvitelére alattomos kompot vagy gázlót senki jószágában, annak vesz-

tesége alatt, ne tartson, az illy alattomos kompokkal vagy gázlókkal élő útasok pedig vámcsalók gyanánt bűnhődjenek.

A' 100-ik ágazat. Hogy Pest és Pilis vármegyéknek, mivel Budához közel vannak, valamint eddig nem kellett, úgy ezután se kelljen grófjaiknak lenni.

A' 102-ik ágazat, melly Visegrád' városának Mátyás királytól nyert azon, mint a' törvényczikkben mondatik, kárhozatos szabadságát, melly-nél fogva polgárai kihágás vagy adósság miatt törvényt állani senki előtt sem tartoznak, eltörli.

A' 105 és 106-ik ágazatok. Hogy az ország' főpapjai, bárói, és nemesei budai házaiktól, mivel dicsó királyaink által minden taksa-fizetés alól felmentettek, ellent nem állhatván a' budaiak által újabb időkben behozatott gyakorlat, a' polgárok közé semminemű fizetést tenni ne tartozzanak, és hogy a' nem-fizetés miatt addiglan elvett illy házak előbbi birtokosaiknak a' bennök netalán tett javítások' megtérítése mellett adassanak vissza; végre hogy az illy házakban lakó zsellérek mindazáltal a' város más házakban lakókkal egyenlő fizetésre szoríthassa.

A' slávoniai nemesek' e' decretumba iktatott ágazatainak tartalma pedig e' következő:

Az 1-ső ágazatban igéri a' király, hogy Slavóniát régi szabadságaiban, előjogaiban, és szokásaiban megtartja.

A' 2-ik ágazat rendeli: hogy, ha a' király Magyarország' lakosaira akármelly oknál fogva valamelly fizetést vétend, Slavóniában, annak addiglan mindenkor divatozott szokása szerint, azon fizetésnek csak felét vehesse, és venni tartozzék.

A' 3, 4, és 5-ik ágazat a' só' dolgára nézve rendeli: 1) Hogy sókamarak Zsigmond király alatti divat szerint Magyarországra nézve hozott rendeletekkel megegyezőleg ez országban is szükség' megkivántá-hoz képest állíttassanak. — 2) Hogy lakosok' házait tilos só miatt a' kamarások ne fürkészszék; hanem ha illy sót mezőn, vásáron, vagy pia-czon felfüdüznek, azt szabadon eltehessék, a' fürkészést mindazáltal a' megye' szolgabirái' jelenlétében minden bosszantás nélkül tenni kötelez-tetvén, és az elkobzást kis darabocskákra ki nem terjeszthetvén. — 3) Hogy az ország' lakosai akármelly királyi kamarából akár vizen akár szá-razon jött sóval, valamint a' szegényebbek által pénz' szűke miatt gabo-

náért becserélt tengeri sóval is szabadon élhessenek, olly tengeri sót mindazáltal, mellytől királyi felségnek harminczad jár, csak akkor használhatván, ha őket a' sókamaras királyi sóval el nem láthatná.

A' 6-ik ágazat. Hogy Slavónia' lakosai borral, gabonával, és akár-miféle állatokkal szokott igazságos harminczad és vámfizetés mellett tet-szésük szerint akárhová kereskedhessenek.

A' 7-ik ágazatban rendeltetik: hogy harminczad Lajos, Zsigmond és Albert királyok alatt divatozott szokás szerint a' máskor szokott he-lyeken vétessék, egy forintot nem erő árukra nézve mindazáltal semmi harminczad-vételnek helye nem levén.

A' 8-ik ágazat rendeli: hogy a' királyi felség Slavóniának Magyar-ország' dicsó királyaitól nyert minden jogait és privilegiumait megerősí-teni méltóztassék.

A' 9-ik ágazat parancsolja: hogy a' megyés grófok semmiféle végrehajtásra másképp ne mehessenek, mint a' törvényszékből, annak és a' hazafiaknak meghagyásából és levelével, a' mint ez régi idóktól fogva divatozik. Végre

A' 10 és 11-ik ágazat rendeli: hogy a' Mátyás király' halála óta elfoglalt várak, városok, faluk, 's jószágok' visszavételére és azon idótól fogva tett károk és bántalmak' elítélésére nézve Slavóniában ugyan-azon mód tartassék, melly Magyarországra nézve a' jelen decretumban megállapítva vagyon.

A' zárszó ezen decretumban foglalt minden ágazatok' elfogadásá-nak és megerősítésének kijelentéséből áll, mellyre a' levél' költe az or-szág' főpapjai, és bárói' neveiknek és hivatalaiknak elősorolásával, és erre a' királynak azon nyilatkozása következik: hogy az ország' rendei az itt előadottakon kívül még más némelly ágazatokat is a' dézsmák, egyházi hűberek, megyei grófságok' betöltése, 's más némelly tárgyak iránt ezen decretumbai beiktatás végett nekie bemutatnak; de mivel-hogy e' tárgyak némelly okoknál fogva kellőleg meg nem hányathat-tak, azoknak elhatározása jövő országgyűlésre halasztatott legyen; vég-re igéri a' király, hogy akkor a' rendeknek ezen tárgyak iránti határo-zatait elfogadni, és ünnepélyes oklevéllel megerősíteni fogja.

A' II. decretuma Budán az ország' főpapjai 's bárói, és a' várme-

gyék' választott nemesei' 1495-ik évi sz. György' tizenötödikére hirdetett országos gyűlésének 32-ik napján ünnepélyes privilegium' alakjában költ, 's az ezen országgyűlés' alkalmával újonan megerősített 1492-iki decretumból, és 45 új törvényágazatból áll.

Előszavában előadja a' király, hogy, minekutána múlt országgyűléskor némelly akkor még teljesen bevégezve nem volt tárgyak decretumba nem iktathatván, azoknak jövő országgyűlésbeni felvételét megígérte volna, az ezen gyűlésen összesereglett főpapok, bárók, és az ország' minden vármegyéinek választott nemesei mind a' múlt országgyűlés' ágazatai felett költ privilegium alakú levelét, mind pedig a' jelen törvénylevélbe foglalt, 's újonan szerzett törvényágazatokat elfogadás, helybenhagyás és privilegium' alakjában kiadás végett bemutatták.

Ezen előszót az 1492-ik évi törvénylevél, ezt pedig a' jelen országgyűlésben szerzett ágazatok követik; mellyek közül némellyek az 1492-iki decretum' ágazataira hivatkoznak, 's azoknak toldalékaúl szolgálnak, a' többiek pedig többféle ott meg nem érdeklett tárgyakról rendelkeznek.

I-só rendbe tartozik az első 26 ágazat. Jelesen:

Az 1-só ágazat a' Mátyás király alatt elfoglalt jószágok' visszaadását parancsoló 1492. törv. 2-ik ágazatához az indítandó rövid pernek leírását ragasztja.

A' 2-ik ágazat az 1492-ki törv. 9-ik ágazatához azon határozatot toldja: hogy a' királynak ezen törvényczikk' tartalma ellen tett adományai teljesen érvényteleneknek tartassanak.

A' 3 és 4-ik ágazat az 1492. törv. 13-ik ágazatát a' király' hívségtelenei ellen indítandó pernek leírásával, és a' hívségtelenkedés' eseteinek elősorolásával bővíti, mellyek egyébként ugyanazok, mellyeket Mátyás' I-só törv. 2-ik czikke előad, kivevén, hogy a' rendes bírák' ítéletei ellen szegülők itt kihagyatnak; ellenben pedig a' tagcsonkítással vagy szemkiszúratással élő bírák — a' bánok, vajdák, és határszéli főnökök' kivételével, — itt hívségtelenkedők közé számítva léteznek. A' perre nézve pedig az rendeltetik: hogy, ha a' király valakit hívségtelenség' büntetésébe marasztaltatni akar, bizonyos napra országgyűlést hirdessen, és a' bűnöst annak elébe személyes megjelenésre idéztesse, ki ott, ha

vagy meg nem jelennék, vagy magát ki nem tisztíthatná, azonnal elítéltessék.

Az 5-ik ágazat az 1492. törv. 14. cikkét azzal toldja meg: hogy a' királyi felség az itt érdekllett hatalmaskodóknak jószágait is csak hazafiaknak ajándékozhasssa.

A' 6-ik ágazat az 1492. törv. 29-ik cikkéhez azt adja: hogy a' király meggyilkoltak' temetésétől egy gíra ezüstöt vevő papoknak egyházi hűbéreit akárkinek elajándékozhasssa.

A' 8-ik ágazat az 1492. törv. 40. cikkének rendelkezését azzal toldja meg: hogy a' király ünnepnyolczadi székekhez 3 főpapot, 3 bárót, és 14 előkelő nemest ülnök-társakká nevezni, és illő díjjal ellátni tartozzék.

A' 9-ik ágazat az 1492. törv. 43-ik cikkét a' törvényes végrehajtásokban eljáró királyi és hiteles helyi emberek' megsértői elleni büntetés-szabással bővíti, 's jelesen szóbeli sértésre egy arany gírat vagyis 72 aranyforintot, verésre vagy sebesítésre főben járó ítéletet, halálra pedig hívségtelenségi szennyet szab büntetésül.

A' 10-ik ágazat az 1492. törv. 45-ik cikkéhez azt toldja: hogy peres ügyet a' megyei szentszék' mellőzésével, necsak romai vagy pápáköveti, hanem érseki székhez se legyen szabad vinni, 's ha e' törvényt áthágná, keresetétől essék el, és a' vármegyei bírák által ellenfele ellen költségek' fejében 40 aranyforintba, és ha annyit érő vagyona nem volna, személyének letartóztatásába marasztaltassék.

A' 11-ik ágazat az 1492. törv. 59-ik cikkét azon határozattal toldja meg: hogy az adományi jószágot ellenmondás' megvetésével elfoglaló adományos azon jószág' becsújébe és ellenfele' minden kárának megtérítésébe marasztaltassék. Továbbá hogy az ezen törvényczikk szerinti tisztét nem teljesítő megyés gróf ugyanazon marasztalás alá essék, és azon túl még hivatalát is veszsze el.

A' 12-ik ágazat az 1492. törv. 66-ik cikkéhez azt adja: hogy a' birságok vármegyéken is csak a' pernek bevégezése után vétethessenek meg, $\frac{2}{3}$ a' birónak, és $\frac{1}{3}$ az ellenfélnek részére.

A' 13-ik ágazat az 1492. törv. 68-ik cikkét azzal bővíti: hogy, ha a' perlekedő felek egyezésre lépnek, bármelly bíró a' birságokat se vehesse meg a' végrehajtás előtt.

A' 14-ik ágazat az 1492. törv. 71-ik cikkét következő rendelkezéssel világosítja: hogy perhalasztások határszéli várakban foglalkozóknak csak had' idejében, 's egyetlen egyszer, és csak akkor, midőn személyesen ott vannak, a' követségben külföldön levőknek pedig csak ottani foglalkozásuk által használhassanak.

A' 15-ik ágazat némelly bírósági kiváltságokra hivatkozó főpapok, bárók- és nemesekre nézve az 1492. törv. 72-ik cikkét oda változtatja: hogy necsak ők indíthassanak mások ellen vármegyei bíróság előtt pereket, hanem ugyanazon bíróság előtt törvényt állani is köteleztessenek.

A' 16—18-ik ágazat az 1492. törv. 75-ik cikkéhez e' hozzáadásokat teszi: 1) Hogy a' megyei bírák kármegtérítés és fejjátság' terhe alatt semmi végrehajtást se tegyenek a' megye' törvényszékétől írott kiküldés nélkül, de hogy ellenben az is, ki közölök valakit illy kiküldés melletti eljárásában megsértene, azon büntetés alá essék, melly királyi vagy káptalani ember' megsértőjére rendelve vagyon. — 2) Hogy, ha valamelly paraszt csint elkövetvén más' jószágára szöknék, a' megyei bírák kérjék őtet a' befogadótól vissza, és ha nekik nem engedelmeskednék, rajta 25 gira birságot vehessenek, és ugyanezt tehesse a' vármegyének közönsége szolgabiráival a' megye' grófján is, ha ő fogadta volna be a' szökevény parasztot.

A' 19-ik ágazat az 1492. törv. 81-ik cikkének rendelkezését oda módosítja: hogy a' földesurak a' jószágaikon tartózkodó gonosztevőket a' megye' biráinak megkeresésére ne kikergetni, hanem büntetés végett a' megye' széke elébe állítani az olly gonosztevők' emberdíjainak büntetése alatt tartozzanak, kivévén egyedül az úgy nevezett szabad grófokat, kiknek büntető hatalmok lévén, ezt tenni nem kötelesek. Továbbá hogy a' megyei bírák és szabad grófok, ha kezökbe került valamelly gonosztevőt gondatlanságból vagy épen szántszándékkal elbocsátának, annak fejjátságával, melly főpapra és báróra nézve 400, nemesre nézve 200, parasztra nézve pedig 40 forintot teszen, és méltóságuk vagy hivataluk' veszteségével bűnhődjenek, soha hasonló hivatalra többé nem alkalmazandók, a' főválságnak pedig $\frac{3}{4}$ a' birót, $\frac{1}{4}$ az ellenfelet illesse.

A' 20-ik ágazat az 1492. törv. 89-ik cikkéhez azt toldja: hogy Pest és Pilis vármegyéknek grófjai és algrófjai nem lévén, azokban helytelen letartóztatások' dolgát a' szolgabírák tárgyalják.

A' 21-ik ágazat az 1492. törv. 90-ik czikke határozatának kiegészítésére rendeli: hogy nemesre nézve történt helytelen letartóztatás miatt nekie és jobbágynak igazságot szolgáltatni a' megyei birák, vagy ha a' bántalom a' megye' grófjának jószágán történt, a' vármegye' nemeseinek közönsége szolgabiráival tartozzék, és ha ezek grófjuk ellen törvényt szolgáltatni vonakodnának, a' gróf országunk' rendes birái elébe idéztessék.

A' 22-ik ágazat az 1492. törv. 93-ik cikkét azon határozattal toldja meg: hogy építményeit, sövényeit, 's földbe vert fáit 's karóit a' törvényes engedelemmel költöző jobbágys se merje magával elvinni, 's ha elvinné, ő maga, vagy ha arra elégtelen volna, új földesura, a' bíró és felperes közt egyenlően felosztandó 100 aranyforintba marasztaltassék.

A' 23-ik ágazat az 1492. törv. 95-ik cikkéhez azon toldalékot adja: hogy az e' törvénynek valamelly pontját áthágó káptalan vagy convent pecsétének veszteségével bűnhődjék.

A' 24-ik ágazat az 1492. törv. 100-ik cikkének következtében rendeli: hogy Pest és Pilis vármegyék' nemesei szolgabiráik' választására evenként összegyűlvén egyszersmind néhány előbbkelő nemeseket választssanak, 's a' szolgabírák gróf és algróf helyett minden ügyeket ezekkel ítéljenek.

A' 25 és 26-ik ágazat az 1492. törv. 108-ik cikkét következő rendelkezésekkel bővíti: 1) Hogy az országgyűlések' hosszas tartásának, és abból származó terheknek, és a' rendek' idő előtti eloszlásainak megelőzésére, ha ezután a' király országgyűlést tartand, a' főpapokat, bárókat, és egyéb tanácsosait bizonyos helyre előbb híjja össze, és félretevén minden egyéb tanácskozásokat a' tartandó országgyűlés' okait és tárgyait terjeszsze elejükbe, és ők mellőzvé minden magányos ügyeiket és bajaikat, a' király által előterjesztettekről mérséklettel, komolyan, 's lárma nélkül tanácskozzanak, 's felettük határozzanak, és ha véleményeik valamelly tárgyra nézve meghasonlanának, a' királyi ajtónállók' mestere, kinek mindenkor jelen kell lennie, hallgatást parancsolván, a' szavazatokat egyenként szedje össze, hogy így legalább a' józanabb rész' véleménye által egyetértés eszközöltessék, és ezeknek következtében az előforduló ügyek az ország' gyűlése által könnyebben

bevégeztethessenek. — 2) Hogy a' király országgyűlést tartani akarván, annak határnapját mindenkor egy egész hónappal előbb levelei által hírül adja. — 3) Hogy, ha ezután a' király az országnak valamelly fontos dolga miatt akármikor országgyűlést hirdetend, arra necsak néhány választottakat minden vármegyéből, hanem minden főpapokat, bárókat, és országnemeseket egyenkénti megjelenésre híjjon meg, és mindent azoknak közös tanácslatával határozzon.

És ezen törvény' szavaiból tanuljuk az országgyűlési ügyek, 's jelesen a' királyi előadások' tárgyalásának és meghányásának e' korbeli módját, hogy t. i. abba e' korban a' főpapokon, bárókon, és a' király' egyéb tanácsosain kívül másoknak egyenes befolyása nem volt; hanem hogy, mire Verbóczy' hárm. törv. II. r. 3 cikke is mutat, csak a' főpapoknak, báróknak, és a' király' egyéb tanácsosainak már kész határozata terjesztetett elfogadás végett az országgyűlés' egyéb összeséges tagjai elébe. Ugyanezen ágazatoknál megjegyzést némiképen érdemel a' király' azon tisztének megemlítése is, mellynél fogvást az országgyűlési tanácskozássra meghítt főpapoknak, báróknak, és egyéb tanácsosainak méltóságukhoz illő lakásokról gondoskodni tartozék.

II. rendbe pedig tartoznak:

A' 27 és 28-ik ágazatok, mellyek a' lovakban, ökrökben, juhokban, és másféle állatokban éreztető szükség miatt jövő két év alatt mindennemű állatoknak országunkbóli kihajtását azoknak vesztesége alatt tilalmazzák; azoknak mindazáltal országos vagy heti vásárokon hazafiak' szükségeire történő árulását minden harminczad-fizetés nélkül megengedvén.

A' 29-ik ágazat, melly a' megyei törvényszékeket, ha valahol máshová áttétettek, régi helyeikre visszatétetni parancsolja.

A' 30—32-ik ágazatok, mellyek az egyházi hűberek iránt rendelik: 1) Hogy külföldieknek semminemű egyházi hűbér ne adassék, 's ha ki pedig közölök jelenleg azzal bírna, annak vesztesége alatt tartozzék a' király által kitűzendő határnapra hűbéri lakhelyén megjelenni, 's ott maradni. — 2) Hogy, ha külföldi emberek hazánkban egyházi hűbéreket mástól mint a' királyi felségtől, vagy azoktól, kik e' hazában egyház-pártfogói joggal bírnak, magoknak szerezni, és illy szerzés mellett azokhoz jogot követelni merészlenének, kézre kerítettvén, mint or-

szágunk' szabadságának ellenségei, vízbe vettessenek. Megjegyzí mind-
azáltal a' törvény, hogy ezen határozat a' főpapoknak és más egyházi
személyeknek ellenzésével hozatott. — 3) Hogy a' főpapok egyházi
helytartói hivatalt (*Vicariatus*) olaszokra vagy más külföldiekre ne ru-
házzanak, 's ha ruháznának: az általok hozandó ítéletek érvénytelenek
legyenek.

A' 33, 35, és 36-ik ágazatok, mellyek a' határszéli várak' védel-
méről rendelik: 1) Hogy a' király azokat mind élelemmel, hadiszerek-
kel és más szükségeseekkel, különösen pedig birtokos és hadi dolgok-
ban jártas tisztekkel ellátni kegyeskedjék. — 2) Hogy, ha ki illy jól el-
látott várat elvesztene, hívségtelenség' büntetésébe marasztaltassék, és
hogy a' várnagy a' vár' vagyonának mindennemű vesztesége íránt magát
igazolni tartozzék. — 3) Hogy a' király nyomoztassa ki azokat, kik a'
határszéli várakból, jelesen Nándorfejérvárból és Jaiczából hadi vagy
másféle szükséges szereket elhordattak, és bűnök bebizonyodván, őket
utánhívségtelenség' büntetésével; azokat pedig, kik tőlük illy szereket
tudva vásárlottak, vagy ajándékkal elfogadtak, jószág-veszteséggel suj-
tassa. — 3) Hogy a' török határszéli várak mindig két főtisztre levén
bízva, azoknak egyike fejvesztésé alatt a' várban mindenkor jelen
legyen.

A' 34-ik ágazat, melly rendeli: hogy a' király minden tisztjeitől
évenként számot venni méltóztassék.

A' 37—45-ik ágazatok, mellyek a' dézsmák' dolgát, melly min-
den gyűlésen czivakodást okozni szokott, hosszasán szabályozzák. Jele-
sen: 1) Hogy ezután minden akár székes akár társas egyházi főpapnak,
akármikép behozott visszaélések ellent nem állhatván, mindenütt annak
divatba levő módja szerint egész dézsma adassék, de csak azon tár-
gyakból, mellyekből eddig a' főpap dézsmát venni szokott, és ha a' fő-
papnak tisztje szokatlan vagy felesleges dézsmát venne, a' dolgot azon-
nal a' főpap, vagy ha ez meg nem tenné, valamint akkor is, ha a' dézs-
mabérlő tett volna illy zsárolást, a' vármegyének törvényszéke eliga-
zítani tartozzék, a' bűnöst minden esetben költségek' megtérítésére
is szorítván. — 2) Hogy a' főpap egyházi tilalom alá vetéssel csak
a' dézsma' fizetés-határnapjának elmúltá után az elégtételig, és csak azok-
ra nézve élhessen, kik az igazságos szokott dézsmákat meg nem adták,

's hogy az egyházi tilalom a' földesurakra jobbágyaik' vonakodásaért soha ki ne terjesztessék. — 3) Hogy a' dézsmaszedő annak mennyiségére nézve a' dézsmaadásnak esküjében megnyugodni tartozzék, és a' gahona-asztagot csak egy forintnak falubíró' kezéhez letétele mellett és esős időn kívül hányathassa szét; melly esetben ha a' paraszt' vallomása hamisnak találtatnék, a' felesleget az igazságos dézsmával együtt elvehesse ugyan, de viszont ellenkező esetben az előre letett forint az ártatlan paraszté legyen. — 3) Hogy méhek, gidák, és bárányok' dézsmálása annak idejében és módja szerint történjék, és a' dézsmába eső darabokra jegy tétessék, mellyeket a' paraszt csak sz. Mihály' napjáig tartozzék és addig is csak a' dézsmáló' szerencséjére tartani, 's a' későbben véletlenül elveszteknek megtérítésére, ha arra esküjét leteszi, ne szoríttathassék. — 4) Hogy azon visszaélés, mellynél fogva némelly helyeken, jelesen Simeghben, szüret alatt eladott borokra nézve a' dézsma-szedők bizonyos pecsétékért hol 2, hol 12 denárt venni szoktak, teljesen szűnjék meg. — Hogy, hol a' dézsma pénzben fizettetik, egy forintért 100 denárnál több ne vétessék. — 6) Hogy a' falunagyok azon vendégtartásért, mellyel a' dézsma-szedőnek tartoznak, dézsmaadástól mentesek legyenek, és a' kepefejektől se vétessék tőlük semmi. — 7) Hogy a' kereszténységi és aratópénzekre nézve a' főpapok és hazafiak közt perlekedés lévén, okleveleik mind a' két fél jövő sz. Mihály ünnepnyolczadi széken a' királyi felségnek előmutatni tartozzék. — 8) Hogy valamint eddig, úgy ezután is, a' kilenczed tized előtt vétessék ki. — 9) Hogy az ország' szélén több helyeken lakozó rácok, ruthenek, 's oláhok, mivel a' királynak, vagy hivatalnokainak az iránti biztosításával telepedtek le, semmi dézsma ne vétessék.

Az utószó ismét csak az előbbi decretum, és az újonan szerzett ágazatok' elfogadásának és helybenhagyásának ünnepélyes kinyilatkoztatásából áll.

A' III. decretuma 1498-ik évi sz. György' napjára egybehítt ország' gyűlésének 40-ik napján Budán privilegium' alakjában költ, 's különösen kisebb decretumnak neveztetik, és 74 ágazatra terjed.

Előszavában elbeszéli a' király, miképen az országnak főpapjai, bárói, és minden vármegyékből ezen országgyűlésre egybegyűlt összeséges nemesei király' színe elé járulván, és szívök' keserűségével elő-

terjesztvén, hogy, jöllehet a' királyi felség néhai András királytól nyert, 's Lajos és Mátyás királyok által megerősített szabadságaikat koronázásakor megújította, mégis némelly önmagok' hasznát inkább mint közjót vadászók miatt, kík a' múlt sz. Márton' napján összesereglett pesti országgyűlést is egyenetlenség' magvának szórása által határozat nélkül széllyel menni kényszeríték; kívánságaik' célját mindeddig el nem érheték, — a' jelen decretumba foglalt, 's András- és más dicsó királyoktól nyert szabadságaikat tárgyaló törvényágazatokat megerősítés végett bemutatatták legyen.

Ágazatai közöl, mellőzvén a' Mátyás király' halála utáni kihágásokat, és azon évi Mihály' napjai törvényszék-tartást illető ideiglenes törvényeket,

I. Némellyek az ország' gyűlése iránt rendelkeznek. Jelesen:

Az 1-ső ágazat. Hogy a' királyi felség az országnak minden főpapjait, báróit, nemeseit, és birtokos embereit országgyűlésre jövő négy esztendőben ugyan évenként, azután pedig minden harmadik évben sz. György' napjára Rákosra egybehíjja, továbbá hogy minden országgyűlés 15 nap alatt bevégeztessék, végre hogy arra mindenki, — kivevén a' királynak és hazafiaknak tisztjeit, a' határszélek' őrizetén vagy országon kívüli követségekben levőket, betegeket, nyomorúttakat, országon kívül utazókat, az osztatlan atyafiakat, kik közöl egynek megjelenni, és az egy telkes nemeseiket, kiknek tiztől egyet küldeni elégséges, — fejenként megjelenni tartozzék, úgy hogy, ha ki a' gyűlés' első napjára meg nem jelenék, vagy 15 napig ott meg nem maradna: a' királyi felség által elengedhetlenül, főpap vagy báró ugyan 800, nemes pedig minden különbség nélkül 400 aranyforintba marasztaltassék, az olly megyés gróf vagy algróf pedig, ki pénz vagy másféle ajándék által megvesztegettetve valakinek otthon maradásra engedelmet adna, 100 girával bűnhődjék.

A' 45-ik ágazat. Hogy, ha jövendőben valaha királyválasztási gyűlést tartani megtörténék, abba semmi külső fejedelemnek szószólója be ne bocsáttassék.

II. Némellyek a' királyi curiának és király' rendkívüli ítélőszékének rendezését, és a' hiteles helyeket érdeklik. Illyenek:

A' 2-dik ágazat, melly rendeli: 1) Hogy Magyarországbán évenként két nagy (*Octavae magnae*), és két rövid ünnepnyolczadi törvényszékek (*Octavae breves*), mellyek rövid ítélőszékeknek (*Judicia brevia*) is neveztetnek, amazok ugyan sz. György és Mihály', emezek pedig vízkereszt, és sz. Jakab apostol' nyolczadaiban tartassanak. 2) Hogy mind ezen ünnepnyolczadi székek a' kijelelt ünnepek utáni huszadik napon kezdődjenek, és a' nagyok ugyan 40 napig, de a' hozandó ítéletek' érvénytelensége alatt ne is tovább; a' rövidek pedig 25 törvénytmondásra alkalmas köznapokon át tartsanak. — 3) Hogy minden akár nagyobb akár rövid ünnepnyolczadi széken az ország' rendes biráin túl 2 főpap, 2 báró, és a' nemességből a' nagyobbakon ugyan 16, a' rövideken pedig közülök felváltva nyolcz törvénytudó nemes ülnök jelen lenni tartozzék. — 4) Hogy a' király és ország az ülnököket hazánk' mind a' négy kerületéből válasszák, és hogy a' főpapi és bárói ülnököket a' többi főpapok és bárók, a' nemességeket pedig az országlakosok (*Regnicolae*) fizetéssel ellátni tartozzanak. — 5) Hogy Erdélyben és Slavóniában évenként hasonlóképen két nagyobb, jelesen vízkereszt és Jakab apostoli, és két rövid, nevezet szerint sz. György- és Mihály-napi ünnepnyolczadi székek tartassanak, mellyek a' nagyobbak és rövidek közötti különbség nélkül a' fen nevezett ünnepeket megelőző tizenötödik napon kezdetvén tizenöt napon át tartsanak.

A' 4-ik ágazat. Hogy az ítélőmesternek és az ünnepnyolczadi székeknek egyéb minden rendbeli ülnökei magokat igazságos ítélethezásra a' rákosi forma szerinti esküvel kötelezzék. Továbbá hogy a' perlekedők az ítélőmestereknek tetszésük szerint ajándékot adhassanak ugyan; de, ha az ellenfél bebizonyítaná, hogy az ítélőmester illy ajándékért hamis ítéletet hozott, ez feje és jószágai' veszteségével bünhődjék. Végre hogy nemtelen családból ítélőmester ne választassék.

Az 5-ik ágazat. Hogy birói vagy birsági levelek' kiosztásakor az idéző levelek' külte mindenkor az ítélőmesterek vagy írnokaik által jegyzőkönyvbe beirassék, és az előbbi idézések utóbbiak előtt vétesse-nek fel.

A' 6-ik ágazat, melly az ország' szokásait, mivel az ítélőmesterek ítélettételeikben azokra hivatkozni szoknak, átvizsgálhatás végett összeíratni, és ezen munkára a' királyi felség által a' hazafiak' költségére Ádám

mestert kineveztetni rendeli, és egyszersmind a' hazafiaknak azon kérését kifejezi, hogy azokat a' királyi felség maga' költségére is valaki által irassa össze.

A' 8-ik ágazat, melly azt rendeli: hogy a' nagyobb hatalmaskodás' eseteit ne csak az ünnepnyolczadi székek tárgyalhassák, hanem a' királyi felség ünnepnyolczadi szék' tartásának idején kívül is, akárhol leendő tartózkodása, a' távolsághoz mérendő határnaprai idézésnek előrebocsátásával, ítélhesse.

A' 11—14-ik ágazatok, mellyekben a' sz. jóbi convent hitelességébe visszahelyeztetik, 's a' boszniai káptalan és saaghi convent hiteles eljárásokra, ez ugyan Gümör vármegyében, amaz pedig a' budai káptalan' módjára egész országszerte felhatalmaztatik, végre a' hamis leveleket pecsétlő káptalan vagy conventbeliek bélyegezéssel büntettetni rendeltetnek.

III. Némellyek a' királyi hatalom' gyakorlását, 's az ország' kormányát vagy jogai' fentartását illetik. Illyenek:

A' 7-ik ágazat, melly rendeli: hogy a' király mind azon dolgokban, mellyek az egész országot átalánosan érdeklik, az ünnepnyolczadi szék' 16 nemes ülnökei közül nyolczat királyi tanácsába vegyen, 's ezek arra esküdni tartozzanak: hogy ott mindent híven, titkon, és az ország' közjávára tárgyalandnak.

A' 23-ik ágazat. Hogy a' király mindenkép igyekezendik az első decretumában érdeklött 6 városok és Luzácia' lekötése iránti levelek' kiadását kieszközleni.

A' 24-ik ágazat, melly a' király által tanúlevelet kíván adatni arról: hogy a' hűbéri esküt minapában a' morváktól, slézsiaiaktól és luzáciaiktól nem mint Cseh-, hanem mint Magyarországnak és királyának hűbérnökeitől vette ki.

A' 25-ik ágazat. Hogy a' szent korona ne főpapok, hanem csupán bárók és világiak' őrizete alatt legyen.

A' 26-ik ágazat, melly azon megszorítást mint illetlent és jogsértőt eltörli, mellynél fogva a' király főpapjai és bárói' tanácslata nélkül 100 jobbágynál többet nem ajándékozhatott.

A' 27-ik ágazat, melly a' király' minden hívségtelenének 40 napi szabad meneti biztosítást ad, mellynek erejével ezen időszak alatt a' ki-

rályhoz bizvást járulhasson, és ügyét ki nem egyenlíthetvén minden akadály nélkül eltávozhassék.

A' 28-ik ágazat. Hogy további vizsgálódások' elhárításaért a' királyi felség Magyarországnak Lengyel-, Morva- 's Németországok és Ausztria felé létező határait igazíttassa el, a' törökök felé levőket pedig állítsa vissza.

A' 37-ik ágazat. Hogy a' királyi só' új rakhelyei eltörültetvén, a' régieken rakassék le.

A' 46-ik ágazat. Hogy, ha valamelly hívségtelenség' szennyje alá eset hazafinak várnagyja urának várát a' király és egész ország ellen védelmezi, — azon eseten kívül, ha hivatalát urának hívségtelenségbe marasztaltatása után vállalta volna fel, — ellenszegüléseért hívségtelenség' büntetése alá ne essék, a' károkat mindazáltal minden kárvallottnak teljesen megtéríteni tartozzék.

A' 70-ik ágazat. Hogy András' törvénye szerint a' nádoron, ország' biráján, és slavóniai bánon kívül senki két főbb hivatalt ne viselhessen, 's ha a' szükség illyesmit kívánna, azt a' király' főpapjai és bárói' egyetértésével tegye.

IV. Némellyek a' táborozási kötelességet és határszélek' védelmét tárgyalják. Illyenek:

A' 15-ik ágazat, melly az egyháziak' táborozásáról rendeli: 1) Hogy azon káptalanok, conventek, apátok, prépostok, és más akár szerzetes akár világi papi személyek, kiknek táborozási illetőségük alább a' 20-ik ágazatban meghatározva nincsen, ha dézsmajoggal bírnak, mind dézsma- jüvedelmök-, mind jobbágyaik' mennyiségéhez képest táborozni, a' dézsmajoggal nem bírók pedig más zászlótlan hazafiak gyanánt minden 36 kaputól egy jól felfegyverzett lovaszt állítani és kitartani tartozzanak. — 2) Hogy mind a' dézsmabeli jüvedelmektől, mind a' jobbágyok' mennyiségétől állítandó fegyveresek' számát a' megyei nemesek' közönsége a' szolgabiráknak és melléjük választott ugyanannyi esküdt nemeseknek összeszámítása és lajstroma után lelkiismeretesen határozza meg. — 3) Hogy, ha valamelly főpapnak vagy egyházi férfiúnak világi jószágai is volnának, azoktól is külön, 's világi férfiak gyanánt táborozni köteleztessék.

A' 16-ik ágazat, melly az I-só decr. 20-ik ágazatának azon rendelkezését, melly szerint a' birtokos nemes minden 20 kaputól egy lovast állítani tartozék, oda változtatja: 1) Hogy a' birtokos nemesek minden 36 jobbágytelektől, az egytelkes nemesek minden 36 kaputól egy jól felfegyverzett lovast állítsanak, kivevén mindazáltal némelly alsó vármegyéket, jelesen Pozsegát, Valkót, Szeremet, Bácsot, Csongrádot, Csanádot, Zarándot, Thorontált, Orodot, Temesvárt, és Békést, melyekben minden 24 kaputól egy paizsszal, dárdával, pánczéllal, és sisakkal ellátott huszár rendeltetik kiállítandónak. — 2) Hogy a' főpapok és bárók' zászlóaljának fele, az alsó megyéket ismét kivevén, huszár ne lehessen, hanem az egész zászlóalj nehéz lovasokból álljon.

A' 17-ik ágazat, melly az I. decr. 18-ik czikkének azon határozatából, hogy a' táborozó hazafiak országhatárain túl menni ne tartozzanak, ezen kivételt teszi: hogy a' főpapoknak, báróknak, és más hazafiaknak zsoldosai, kiket jobbágyaik közül tartaniok kell, a' szükség megkívánván, akárhová, az ország' határán kívülre is, vitethessenek.

A' 18-ik ágazat, melly hívségtelenség' büntetése alatt parancsolja: hogy a' fennérdeklett határozat szerinti hadinépek jövő sz. Márton' napjáig kiálltassanak, és azután mindig készen tartassanak; a' királynak különös megegyezése nélkül mindazáltal ki ne kérethessenek. Továbbá rendeli: hogy, ha az ország' szüksége sz. Márton' napja előtt már hadnép-kiállítást kívánna, a' felség először a' királyi tiszteket, és zászlóaljat vagy fegyveres népet tartani köteles főpapokat 's más egyházi férfiakat és báró urakat híjja fel táborozásra, a' hazafiak' összeségét pedig csak akkor, ha amazok ellent nem állhatnának.

A' 19-ik ágazat, melly olly királyi kapitányra, ki hamis hírekre, vagy boszantó szándékból szükségtelenül táborozást hirdetne, hívségtelenség' büntetését rendel.

A' 20-ik ágazat, melly elősorolja mindazon egyházi személyeket, kik zászlóaljakat, vagy bizonyos számu lovasokat állítani mindenkör kötelesek. Jelesen: 1) Az esztergomi érsek és egri püspök két zászlóaljat, 2) A' kalocsai érsek, a' váradi, pécsi, erdélyi, 's zágrábi püspökök, és az auránai perjel egy zászlóaljat, 3) A' győri, veszprémi, és váczy püspökök a' pécsváradi, péterváradi, és sz. mártóni apátok, a' lövöldi chartuziánusok, 's az esztergomi, egri, erdélyi, és pécsi kápta-

lanok 200 lovast, — 4) A' csanádi püspök, sexárdi apát, 's a' fejérvári nagy-prépost káptalanával és kis préposttal együtt 100 lovast, végre — 5) A' szeremi és nyitrai püspökök, a' zobori apát, a' bácsi káptalan, és thiteli prépost 50 lovast tartozának állítani.

A' 21-ik ágazat, melly előre bocsátván, hogy a' király zászlóalján (*banderium*) és határvárak' védelmén felül jövedelmeiből még némelly zászlóaljas tiszteket 's hivatalnokokat tartani köteles, — elősorolja a' királynak hadi erejét, jelesen ide sorolja: 1) Az 1000 lovasból álló királyi zászlóaljat. — 2) Az erdélyi vajdának egy, 3) a' székelyek' grófjának egy, 4) a' horvátországi bánnak egy, és 5) a' tomeszi grófnak szinté egy zászlóalját.

A' 22-ik ágazat, melly elősorolja azon bázó urakat, kik a' fenn előszámlált főpapokkal, és zászlóaljas főhivatalnokokkal jobbágyaik' számához képest táborozni kötelesek. Elősorolva vannak pediglen itt: 1 herczeg, t. i. Wylaki Lőrincz, 4 örökös gróf: a' szepesföldi, bozini és szentgyörgyi, frangepáni, és korbáviai, 30 főember, végre a' despot és Belmusavith, és e' két utolsóra nézve kitétetik: hogy a' despot ugyan 1000 huszárral, Belmusavith pedig minden huszáraival táborozni köteles.

A' 42-ik ágazat: hogy a' király azoknak, kik valamelly határvárat gondatlanságból vagy tunyaság által elvesztenek, ezután a' hazafiak' megegyezése nélkül meg ne kegyelmezzen.

A' 43-ik ágazat, melly rendeli: hogy a' határvárak' állapotjának megvizsgálására a' királyi felségen kívül a' nádor és ország' bírása is meg-hitelt embereiket évenként küldeni tartozzanak, és pedig úgy, hogy se a' király' embere ezeknek menetelét, se ezek amazét előre ne tudják. Továbbá hogy, ha ezen vizsgálók valamelly tiszt' kedvéért az általok tapasztalt hiányt a' királyi felségnek be nem jelentenék, azonnal fejök és jószágaik' örök veszteségével lakoljanak. Végre hogy a' vizsgálóknak költségeit a' királyi felség fűdözze.

V. Némellyek a' harminczadok és vámok' szabályozását érdeklik; jelesen:

A' 29-ik ágazat, melly rendeli: 1) Hogy harminczad csak az alább elősorolt helyeken vétessék 's az újonan keletkezett harminczadok, a' budait, fejevárit és pathait kivevén, törültessenek el. — 2) Hogy egy forintot nem érő, vagy ki nem vitető áruktól harminczad ne vétessék.

— 3) Hogy a' harminczadcsalók, ha árniktól meg nem fosztathattak is a' harminczados által, mégis törvény'útfján azok' veszteségébe marasztaltassanak.

A' 30-ik ágazat: hogy harminczadszedők csak magyarok lehessenek.

A' 31-ik ágazat, melyben rendeltetik: 1) Hogy a' hazafiak eladni való barmaikat vagy baromfiaikat a' harminczadi helyeken túl ne hajthassák, se a' külföldiek baromvásárlás végett azoknál tovább az országba be ne jöhessenek, hanem minden cserék a' harminczadok' helyein menjenek véghez. 2) Hogy lovakat, vagy még pénzzé nem vert aranyat vagy ezüstöt országból kivinni szabad ne legyen. 3) Hogy ezen tilalmak áthágóit akárki letartóztathassa, és minden nálok létező vagyonaiktól megfoszthassa, 's az elkobzott vagyonnak $\frac{2}{3}$ a' királyt, $\frac{1}{3}$ a' megfosztót munkája' jutalmaul illesse.

A' 32-ik ágazat, mely harminczadosoknak, valamint másoknak is, minden pénzzé nem vert arany- és ezüst- vagy baromkivitel iránt külföldiekkel köttetendő társaságot vagy szerződést hívségtelenség-büntetés alatt tilalmaz.

A' 33-ik ágazat: hogy azon kérdést: mely királyi városok bírjanak árületételi joggal? a' királyi felség előmutatandó privilegiumaiból határozza el.

A' 34-ik ágazat, mely a' régi harminczadoknak mind fő- mind fiókhelyeit egyenként elősorolja.

A' 35-ik ágazat, mely 1) ugyan a' vám- és harminczadszedőket, ha nemesektől, felszentolt papoktól vagy szerzetesektől, és azoknak embereitől házi szükségökhöz tartozó árukra nézve szabadságuk' ellenére harminczadot vagy vámpénzt venni merészlenének, a' kiesikart pénznek kétszeres megtérítésén túl, a' vámszedőket ugyan a' vámnak ura, vagy megye' grófja által két girába marasztaltatni, a' harminczadosokat pedig a' királyi felség által érzékenyen megbüntettetni parancsolja. 2) pedig azt rendeli: hogy több királyi városok és faluk minden áruikra nézve vámpénzfizetéstől egész országsszerte felmentve levén, a' nemesek, kiknek elődeik a' hazát vérükkel szerzették, és most is védelmezik, ha valamely árukkal kereskedést űznének, annál inkább vámpénzt fizetni ne tartozzanak; ha mindazáltal valamely nemtelent, ötöt társul fogadván,

vámpénzfizetés alól kivonni mesterkednének, a' vámos büntetésül őket is árúiktól szabadon megfoszthatván. — És ezen törvény a' legelső, melly a' nemeseket árúikra nézve vámpénzfizetéstől világos szavakkal felmenti.

A' 63-ik ágazat, melly az I. decr. 87-dik czikke' határozatának kiegészítésére az olly vámurat, ki azon czikk' ellenére mások' határában hamis utakat őriztetne, vámjogának veszteségével büntettetni parancsolja.

A' 74-ik ágazat, melly minden vármegyében néhány előkelő nemeset választatni parancsol, kik eskü alatt minden vámhelyeket gondosan megvizsgálván a' vámpénzvétel' állapotját feljegyezni, és pecsétjeik alatt a' jövő országgyűlésnek netalán szükséges orvoslás végett bemutatni tartozzanak.

VI. Némellyek a' szabad királyi városokat és azoknak lakosait érdeklik. Illyenek:

A' 38-ik ágazat, melly a' nemesek és szabad városok vagy városi lakosok közötti bíróságról rendeli: 1) Hogy, ha birtoki joggal vagyis nemes birtokkal bíró város vagy várási lakos abból nemes személy ellen kisebb hatalmaskodást elkövet, azon megyének grófja előtt törvényt állani tartozzék. — 2) Hogy azon esetben, midőn a' nemes és város vagy várási polgár közötti per nagyobb hatalmaskodási tettet, vagy birtoki jogot érdekel, habár a' város vagy várási lakosnak birtoki joga nem volna is, következőleg minden különbség nélkül, a' nemes ugyan a' várást, a' város pedig a' nemes királyi felség' személyes jelenléte előtt perelje meg, és a' vesztes fél, a' nemesi sértést érdeklő öt eseten kívül, mellyek mindenkor főbenjáró ítéletet (*sententia capitalis*) vonszanak magok után, 200 aranyforintnál nagyobb teherbe ne marasztaltassék. — 3) Hogy, ha valamely úr vagy nemes birtokán szőlővel vagy más örökséggel bíró várási lakos ottan kihágásokat teszen, vagy valakit megkárosít, illy tetteért azon földesúr előtt törvényt állani köteleztessék.

A' 39-ik ágazat, melly Visegrád' várájának és Damas vára' környékének szabadságát, mivel az ország' szabadságával ellenkezik, teljesen eltörli.

A' 40-ik ágazat, mellyben a' királyi felség' kéretik: hogy minden szabad városokat, és más érdemes személyeket régi szabadságaikban megtartani méltóztassék.

A' 41-ik ágazat. Hogy a' budai, fejevári, és zalán-keméni lakosok, és mind a' királynak, mind másoknak várasai mások' jószágán bírt szőleiktől és földeliktől a' földesuraknak kilenczedet adni tartozzanak.

VII. Némellyek a' vármegyéket, és azoknak dolgait szabályozzák. Ilyenek:

A' 44-ik ágazat. Hogy a' themesi gróf azon vármegyének méltóságánál, mellyben a' temesi vár fekszik, mást ne bírhasson; — hogy többé semmi vármegye az ország' többi vármegyéitől el ne szakasztassék, és — hogy minden vármegyének, Pestet és Pilist kivévén, azon megyének előkelői közül nevezendő grófja legyen.

Az 27-ik ágazat. Hogy a' királyi felség megyés grófi méltósággal főpapot vagy egyházi férfit még csak ideiglen se ruházzon fel, hanem csak nemes vérből származó, érdemes, és azon megyében lakó világi férfiakat, és hogy azoktól, kik megyés grófságot örökösen vagy e' törvénnyel ellenkezőleg nyertek, azt vegye el, kivévén, ha az iránt szent királyainktól privilegiumaik volnának, mellyeket, máskénti érvénytelenségük alatt, még ezen gyűlésben előmutatni tartozzanak.

A' 71-ik ágazat. Hogy a' vármegyéknek grófjai, algrófjai, és szolgabírái megyei törvényszékek elébe tartozó peres ügyeket, a' perlekedők' nagyobb könnyebbsége végett, ezután királyi felség' különös parancsa nélkül is elfogadhassanak, 's azokban törvény' rendje szerint igazságot, végrehajtás' hozzájárultával is, szolgáltatathassanak, azon pereket mindazáltal, mellyekben feljebbvitel közbejövend, a' királyi curiához, hivataluk' vesztesége alatt, szokott mód szerint átküldeni tartozván.

VIII. Némellyek a' kúnokat, jászokat, és ruthénokat érdeklik. Ilyenek:

A' 47-ik ágazat. Hogy valamint a' kúnok, filiszteusok, és ruthénok közül nemesek' jószágára átköltözni senki sem engedtetik, úgy viszont a' nemesek' jobbágysai se vitessenek azok közé letelepülés végett át, és ha illy átvitel történnék, a' tettes ország' nádora elébe idéztessék.

A' 48-ik ágazat, mellyben a' királyi felség kéretik, hogy a' nemesek és kúnok vagy filiszteusok közt határjelek és más elfoglalások miatt támadt kérdések és villongások' eligazítására ítélőmestereket kiküldeni méltóztassék.

IX. Némellyek az egyháziakat, 's azoknak hűbéreit, jövedelmeit, 's biróhatóságát illetik. Illyenek:

A' 49—52 és 54-ik ágazatok, mellyek a' dézsmajogra nézve következőket rendelik: 1) Hogy a' tized ezután örök időkre ne pénzben, hanem András király' törvénye szerint termékekben vétessék. — 2) Hogy a' dézsmajogos főpap vagy káptalan a' helység' lelkészének dézsmanegyedet adni csak ottan tartozzék, hol az szokásban volt, és ha némelly lelkésznek dézsmanegyed iránt igénye volna, azt törvény' útján keresse. — 3) Hogy dézsmálás' ideje elérkezvén a' helység' birája az alperesnek jelentést tegyen, kinek tisztje a' tizedelőt arra inteni: hogy 12 nap alatt tizedvételtre jelenjék meg, 's hogy azon esetben, ha a' tizedelő 12 nap alatt meg nem jelenék, a' falu' birája tartozzék a' tizedelést végrehajtani, 's a' tized maga a' tizedelőnek szerencséjére szántóföldön hagyathassék, és ha a' tizedszedő a' jelen nem léteben tett tizedelés' helyességét kétségbe vonná, a' falu' biráját ugyan esküre szoríthassa, de viszont esküjében megnyugodni tartozzék. Továbbá hogy a' jobbágy tulajdon tizedét annak tizedeért a' tizedszedő által kijelölendő azon határbeli helyre behordani köteleztessék, szabad levén mindazáltal a' tizedszedőnek, ha ezen bért sokallaná, a' behordásról másképp gondoskodni, 's hogy a' falu' birája is ezután tizedet adni tartozzék; de viszont a' tizedszedő köteles legyen tulajdon költségén élni, és dézsmája' asztagba rakásának terhét viselni. Végre hogy dézsma csupán csak gabonából, borból, rozsból, árpából, zabból, és tönkölyből vétessek. — 4) Hogy a' kik valamelly megyében gabonából vagy borból tizedet adnak, se kereszténységi, se aratói pénzt adni ne tartozzanak, — hogy az aratók, ha dézsmás földön arattak, aratói részükből dézsmát adni, és e' végre részeiket tizedelés' idejéig a' földön hagyni köteleztessenek, — 's hogy azok, kik semmi gabona- vagy bordézsmát nem adnak, kereszténység' pénze' fejében csak hat denárt fizessenek. — 5) Hogy a' tízes számot felül haladó bárány vagy méhkas-daraboktól többé ne két, hanem csak egy denár vétessék, és hogy a' tizedszedő bárányait és kasait egy hónap alatt elvitetni tartozzék.

Az 53-ik ágazat, melly a' főesperestek' jövedelmére nézve rendel: hogy cathedrapénz' fejében a' néplelkészekről (*Plebani*) többet ne ve-

gyenek, mint egy úgy nevezett egész egyháztól egy, féltől pedig fél forintot.

Az 55-ik ágazat, melly rendeli: hogy püspökök és egyházi főnökök személyükre vagy egyházaik' részére világi birtoki jogokat ezután se a' felségtől ne nyerhessenek, se pénzen akár örök akár zálogjoggal ne szerezhessenek; de viszont a' báró urak és világiak se huzzák magokhoz az egyházak' jószágait. — És ezen ágazat által mondatott ki az egyházakra egész kiterjedésében az úgy nevezett holt kéztől tiltó törvény (*Lex amortisationis*).

Az 56-ik ágazat, mellyben határoztatik: hogy a' főpapok és egyházak' főnökei közül senki, — a' boszniai püspököt jövedelmei' hiánya miatt, és mivel némelly határvárat ellátni köteles, kivén, — két egyházi méltóságot vagy bármelly csekély hűbért ne bírasson. Továbbá hogy a' kik jelenleg több egyházi hűbérrel bírnak, egyet tetszésük szerint tartsanak meg, a' többit pedig a' királyi felség tőlük jövő sz. Jakab' napjáig vegye el, és másokra ruházza. Végre hogy a' kik valamely egyházi hűbért romai széknél létező egyedeknek lekötöttek, azt egy év' lefolyása alatt szabadítsák, máskép a' felség foglalja azt el, és alkalmas hazafiaknak ajándékozza.

Az 57-ik már fenn is érdeklett, ágazat, melly rendeli: hogy a' felség egyházi férfiakra többé megyés grófi méltóságot ne ruházzon.

Az 58-ik ágazat. Hogy szerzetes prépostság- vagy apátságot csak azon szerzetbeli egyed bírasson, 's ha más olyant nyerne, hűbérének vesztesége alatt azon szerzet' ruháját egy év alatt felvenni köteleztessék.

Az 59-ik ágazat. Hogy semmiféle egyházi személy világi öltözetben egyházi hűbért rövid időre se bírasson.

A' 60—62-ik ágazatok. Hogy az egyházi személyek világi törvényszéket illető ügyekben senkit ítélőszékeik elejébe ne idézzenek, se világi ügyekben egyházi átok által vagy máskép feleletre ne szorítsanak, máskép a' kényszerített egyednek emberdíjába; azon esetben pedig, ha illy törvényellenes idézés mellett birtoki jogot illető perben tovább mentek, ítéleteik' érvénytelenségén túl, az ország' rendes birái előtt azon jószágnak becsúarába marasztaltassanak.

A' 63-ik ágazat, melly országunknak a' konstanci zsinatban összegyűlt kardináloktól nyert azon előjogánál fogva, hogy apostoli leve-

lek' erejével, a' törvényes feljebb-vitel' esetén kívül, az országon kívülre törvény elébe senki se vonathassék, azt rendeli: hogy, ha ki, akár egyházi akár világi személy feljebbvitel' esetén kívül apostoli idéző levéllel akárki ellen, — azokat egyedül, kik apostoli széktől nyert kiváltságuknál fogvást honi egyházi törvényszékeink előtt perbe nem vonathatnak, kivevén, — élni merészlene: fogattassék be, és érdemlett büntetésének elvételére királyi felség által a' csonka toronyba zárattassék.

A' 64-ik ágazat, melly azt rendeli: hogy a' II. decr. 40-ik cikkében visszaélés gyanánt eltörültetni parancsolt pecsét pénz' vételére a' győri püspök és sz. mártóni apát magokat valódi joggal birni állítván, jogaikat jövő sz. Mihály' ünnepnyolczadi székén minden további perhatalasztás nélkül előmutatni tartozzanak.

A' 65-ik ágazat, melly által minden olyan szerződés, mellyel valaki akármelly, főkép királyi felségre szállandó birtoki jogaira 's jószágaira nézve valamelly főpappal vagy más egyházi személylyel lépendne vagy már lépett volna, a' felette akármelly hiteles hely előtt költ levelekkel együtt, habár királyi helybenhagyással el volna is látva, érvénytelenné tételik, az illy szerződés' fejében már lefizetett pénzek mindazáltal visszaadatni parancsoltatván.

A' 66-ik ágazat. Hogy a' főpapok a' plebánosokat hűbéreikbe iktatásuk' elfogadására egyház-pártfogóik' akaratra ellen ne kényszerítsék.

A' 67-ik ágazat, melly azon visszaélésnek eltörlése végett, mellynél fogva némelly főpapok és egyházi személyek egyházi hűbéreket fiatal és tudatlan személyekre névszerint ruházni, és azoknak jövedelmeit magoknak megtartani szokták, azt rendeli: hogy ezután az egyházi főnökök semmi megürült hűbért a' királyi felségnek, kit országunk' régi szabadsága szerint minden egyházaknak, és egyházi hűbéreknek osztogatása egyház-pártfogói jogánál fogva illet, megegyezése nélkül valakire ne ruházzanak; továbbá hogy a' királyi felség az eddiglen megegyezése nélkül fiatal és tudatlan egyedekre ruházott hűbéreket tőlök visszavevén, alkalmas személyekre ruházza, és jövedőre gondoskodik: hogy mind önmaga, mind azon egyházi férfiak, kiket arra feljogozand, egyházi hűbéreket csak éltesebb, és érdemes egyedeknek osztogassanak.

A' 68-ik ágazat, melly megyei zsinatok' tartását az egyházi főnököknek szívére kötven parancsolja: hogy a' néplelkészeket, plebánoso-

kat, az azokbani megjelenéstől, mint eddig tenni szokták, bizonyos vált-ságfizetésért fel ne szabadítsák.

A' 69-ik ágazat, melly azon botrányoknak megszüntetésére, mellyeket némelly lelkészek a' főpapok által reájok vetett taksák miatt helyhek 's más egyházi vagyon' elidegenítésére vagy egyházaik' elhagyására vetemedvén elkövetének, azt rendeli: hogy a' főpapok lelkészeiktől csupán bullájok' váltságára egyetlen egyszer, és akkor is csak mér-sékelt taksát vehessenek, és hogy a' népet lelkésze miatt egyházi tilalom alá ne vessék. Végre

X. Némellyek a' hívségtelenkedés' eseteit újakkal bővítik. Illyenek a' már fennelőidézett 32-ik ágazaton túl, melly azon harminczadosokat és másokat, kik pénzzé nem vert arany és ezüst vagy barom' kivitele iránt külföldiekkel társaságba lépnek, hívségtelenség' büntetésével fenytettetni parancsolja; jelesen:

A' 72-ik és 73-ik ágazatok, mellyek közöl amaz ugyanazon határszéli tisztekre, kereskedőkre és akármelly rendbeli emberekre, kik törököknek vagy más hitetleneknek fegyvert, eleséget, vagy akármiféle hadi szerezket pénzen vagy csereképen adnának, emez pedig mindenkire, ki a' török földről hozzánk átköltözőket személyökben vagy vagyonukban károsítaná, avagy hántalommal illetné, hívségtelenségi büntetést rendel.

Az utószo ismét csupán csak ezen ágazatok' elfogadásának és helybenhagyásának ünnepélyes kinyilatkoztatásából áll.

A' IV-ik decretuma az 1500-ik évi sz. György' napjára Rákos' mezején összesereglett országgyűlésnek 15-ik napján privilegium' alakjában költ, 's 43 ágazatra terjed.

Előszavában előadja a' király, hogy ezen három évben az ország' főpapjaival, báróival, és összeséges nemeseivel évenként sz. György' napján Rákos' mezején gyűlést tartott, és hogy az azokban hozott törvények, mivel mindjában előbb teljesen be nem végeztethetének, ezen országgyűlésben e' decretumba foglaltattak legyen.

Ágazatai legnagyobb részint az 1498-ik évi decretum' egyes ágazataira hivatkoznak, 's azoknak toldalékul szolgálnak, új tárgyakkal csupán csak öt ágazat foglalkozik.

Az 1-ső rendbeliek e' következők:

Az 1-ső ágazat, melly a' III. decr. 1-ső cikkének országon kívül utazókat országgyűlésrei megjelenés alól felmentő rendelkezését a' törvényszék előtti megjelenésre is kiterjeszti, és ezen engedményben az iskolába járókat is részesíti.

A' 2-ik ágazat, melly a' III. decr. 2-ik cikkéhez azt toldja: hogy hatalmaskodó tettek felett tartandó rövid törvényszékhez az idézés 32-ik napra történjék.

A' 3—6-ik ágazatok, mellyek a' III. decr. 5-ik cikkének azon rendeletét, hogy az előbb történt idézések későbbiek előtt vétessenek fel, úgy parancsolják értetni: hogy az előbb tett idézetű per, minekutána abban tanúvallatás, oklevélelőadás, 's más perbeli tételek bekövetkeztek, a' közelebbi törvényszéken más későbbi idézetű perek előtt tárgyalassék, 's hogy az előbb tett idézés még akkor is tárgyalási elsőbbséggel bírjon, ha a' felperes első, második, vagy harmadik törvényszéken meg nem jelent volna. Továbbá annak toldalékaúl rendelik: hogy a' törvényszék által szerkesztett perlajstrom (*Regestrum*) az abban foglalt minden pereknek bevégeztéig megtartassék, és a' perek' lajstrom szerinti elsőbbségén a' netalán közbenjött makacssági elmarasztalás, vagy a' pernek örökösökre történt háromlása se tegyen változást, és hogy a' perlajstrom' mása a' törvényszéken jelenlevő ülnököknél mindenkor meglegyen, és azt mind ők mind az ítélőmesterek akármelly perlekedőnek előmutatni tartozzanak. Végre hogy a' slavóniai és erdélyi nemeseknek feljebbvitt pereit a' király' curiájának grófja és birája (*Comes et Judex Curiae Regiae Maiestatis*), mint azoknak rendes birájok, soron kívül ítélje, közölök naponként egyet egyet felvevén.

A' 7—9-ik ágazatok, mellyek a' III. decr. 2-ik cikkének rendeleteit következőkkel bővítik: 1) Hogy azon rendes birák, ítélőmesterek, és ülnökök, kik királyi felség' jelenlétébe feljebbvitt valamelly perben már ítélték, annak ottani előadásakor jelen lehessenek ugyan, de az ügyhez ne szóljanak. — 2) Hogy a' felség' törvényszékén valamelly tagjának pere felvételén, se azon tag maga, se ítélőmestere vagy helyettese, se atyafia jelen ne lehessen. — 3) Hogy Erdélyben csupán a' vízkeresztü ünnepnyolczadi azék tartassék, Slavóniában pedig a' többi is

megtartathassék ugyan; de nem a' decretumban kijelelt rendben, hanem azon ország' régi bevett szokása szerint.

A' 10-ik ágazat, melly a' III. decr. 2, 6, és 7-ik cikkeit azon tordalékrendeletekkel bővíti: hogy az ünnepnyolczadi széki 16 nemes ülnökökhez az ország' minden kerületeiből még 4 főpap és 4 báró választassék, és így az ülnökök' száma 24 legyen, kik az ünnepnyolczadi székeken ugyan mindjában, a' rövideket és a' felség' tanácsában pedig fele számmal, félénként egymást felváltva, jelen lenni, azontúl az ország'nak törvény előtt előidéztető törvényeit és szokásait összeírni, és a' tartandó országgyűlésben helybenhagyás vagy megjobbítás végett előadni, hivatalaikról pedig minden harmadik évben az országgyűlésben, melly a' királyi felséggel új választásokat teend, lemondani tartozzanak, a' lemondott ülnökök egyébiránt újra megint megválasztathatván, elválasztásukat mindazáltal többé elvállalni nem tartozván. Továbbá hogy az időközben elhalt ülnökök' helyébe másokat a' király' törvényszéke' ülnökeivel országgyűlésen kívül is választhassanak. Végre hogy az ünnepnyolczadi széki ülnökök a' rövid törvényszékeken és a' király' tanácsátlan sorokon kívül mindenkor megjelenhessenek, 's ott nekik illő hely adassék.

A' 11 és 12-ik ágazatok, mellyek a' III. decr. 5-ik cikkét azon rendelettel bővítik: hogy az ítélőmesterek birtoki jogot vagy más fontos tárgyakat érdeklő minden ítélőleveleket helybenhagyás végett a' törvényszékben, vagy ha annak tartása alá azokat el nem készítheték, a' királyi tanácsnak esküdt ülnökei előtt felolvasni 's helybenhagyatásuk után ugyanottan aláírni, továbbá a' pert bevégező ítéletet nyitott ablakból érthető hangon kihirdetni, és ha ellene tilalom (*Prohibitio*) nem történt, ki is adni tartozzanak. Végre hogy a' tilalommal élők tüstént felelni köteleztessenek.

A' 13-ik ágazat, melly a' III. decr. 8-ik cikkének rendeletét oda módosítja: hogy az öt esetben történő király' rendkívüli széke elébe idézés mindenkor 32-ik napra tétessék, és az alperes tetszése szerint ügyvéde által is megjelenhessék ugyan, de annak előadását ezen esetek' perében vissza ne húzhassa.

A' 15-ik ágazat, melly a' III. decr. 51-ik cikkének visszahúzásrólí határozatát csupán hosszú folyamú perekről vétetni parancsolja, rö-

vid folyamúakban pedig ügyvéd' visszahuzásának ítéllethozás után is helyt enged, és pedig az ítéllethozás' napján minden birságfizetés nélkül, későbbben pedig, ugyanazon törvénytartás alatt ugyan a' kisebb teher vagyis 6 forint, annak elmúlta után pedig, valamint akkor is, ha ki a' visszahuzást patvarkodó szándékkal törvénytartás' utolsó napjára halasztotta, nagyobb teher vagyis 200. forint' letétele mellett.

A' 16-ik ágazat, melly a' III. decr. 5-ik cikkére vonatkozólag azt rendeli: hogy hitbért és asszonyi hozományt érdeklő perek ünnepnyolczadi és rövid törvénytartásokon persoron kívül ítéltesse.

A' 21-ik ágazat, melly a' III. decr. 16-ik cikkének rendelkezését azzal toldja meg: hogy mindazon egyházi vagy világi személyek, kiknek neveit azon törvény zászlósok közé nem sorolja, minden jószágait zászlótlan nemesei közé számíttatni engedjék, és táborozáspénzi illetőségüket azon vármegye' pénztárába fizetni tartozzanak, mellyben jószágok fekszenek, 's magokat onnan elkülönöztetni semmi szin alatt se merészeljék. Ugyanezt rendeli e' törvény a' zászlós uraknak zászlótlanok' kezein levő zálogos jószágokra nézve is, ezen rendelkezések alól csak néhány udvari emberekre nézve tevéen kivételt. Továbbá ezen rendelkezések, ha szükség lenne, birságolás által is teendő eszközölését a' megye' grófjának, és ha ez azt meg nem tenné, a' megye' közönségének kötelességül teszi.

A' 22-ik ágazat, melly a' III. decr. 15-dik cikkére hivatkozva azt rendeli: hogy a' zászlós főpapok és egyházi személyek Zsigmond király' lajstroma szerint, a' zászlótlan, de mégis dézsmajoggal bíró egyháziak pedig az előidézett 15-ik cikk' határozata szerint táborozzanak.

A' 23-ik ágazat, melly a' III. decr. 25-ik cikkét azzal bővíti: hogy koronaörökké a' király és országunk' összeseges főpapjai, bárói, és más országpolgárai által a' világi urak közül mindenkor két, 's nem több egyed választassék. — És itt van első világos nyoma a' koronaörök' országgyűléseni választása' szükségének.

A' 24-ik ágazat, melly a' III. decr. 33 és 40-ik cikkeihez azt toldja: hogy a' felségnek szabad városai ezután szabadságaikban megtartassanak, és hogy cserére szolgáló árak' rakhelyei azok maradjanak, mellyek eddiglen voltak.

A' 25 és 26-ik ágazatok a' III. decr. 29 és 31-ik cikkei' rendelkezéseihez azt ragasztják: hogy, ha valamelly harminczados a' kisebb decretumban elősorolt helyeken kívül harminczadot venni merészlene, a' rajta netalán teendő bántalmat törvényes megboszúlhatás nélkül eltűnni tartozzék.

A' 27-ik ágazat, melly a' III. decr. 41-ik cikkét azon rendelettel bővíti: hogy jobbágyi földektől és szőlőktől a' kilenczed mindenhol termékben vétessék.

A' 28-ik ágazat, melly a' III. decr. 44-ik cikkét azzal toldja meg: hogy a' melly birtokok valamelly vármegyétől elszakasztattak, azokhoz ismét csatoltassanak vissza.

A' 29—38-ik ágazatok, mellyek a' III. decretumnak egyházakat érdeklő 49, 53, 54, 56, 58, 61, 64, és 69-ik cikkeit következő rendelkezésekkel bővítik: 1) Hogy a' kilenczed mindenütt tized előtt vétessek ki, 's hogy a' bortized' kivétele ne Márton' napja tájban, hanem mindjárt szüretkor történjék, és hogy a' ruthénok dézsmától csak első letelepülési földeikre, ne pedig későbbben szerzett dézsmás földekre nézve legyenek mentesek. — 2) Hogy azon visszaélés, mellynél fogvást az igazságos dézsmán túl minden telektől egy csirke véteték, örökre szűnjék meg. — 3) Hogy György veszprémi püspök sok érdemeiért a' budai felsőhévvízi prépostságot kivételképen bírhasssa. — 4) Hogy a' törvény' ellenére világi ruhát viselő papoktól apátság- vagy prépostságaikat a' királyi felség vegye el, és szerzetesekre ruházza. — 5) Hogy világi ügyekben városi polgárok se idéztessenek szent székek elébe, — hogy az egyházak' fiscalisai szűnjenek meg, — hogy a' főpapok' birói helyettesei ne külföldiek, hanem magyarok legyenek, és — hogy a' szent szék' ügyvédje, midőn pere előadatik, az ülésben jelen ne legyen. — 6) Hogy a' főpapok plebánosaikat hivatalaik' rövidségére dézsmaszedéssel és más illy dolgaikkal ne terheljék. — 7) Hogy, ha a' győri püspök és szent-mártoni apát pecsétpénzvétel feletti privilegiomaikat jövő ünnepnyolczadi széken elő nem mutatják, erejüket veszítsék, 's pecsétpénzt többé ne vegyenek. — 8) Hogy egészen elpusztult egyházaktól cathedrapénz ne vétessék, a' leégett vagy máskép megkárosodottakra nézve pedig annak mennyisége lelkiismeretes mérséklés által alább szállíttassék.

A' 40—42-ik ágazatok, mellyek a' III. decretumnak vámok' vizsgálatáról rendelkező 74-ik czikkét következőleg módosítják és bővítik: hogy [t. i. a' vármegye által választott nemesek előtt a' megye' székében privilegiumaikat ne csak a' vámjoggal bírók, hanem a' hazafiaknak vámfizetéstől mentességet igénylő városaik, mezővárosaik, és faluk, valamint szinte a' király' bányászainak városaik is, szóval minden városok és helységek, a' királynak 8 szabad városait, Budát, Kassát, Pestet, Pozson, Nagyszombatot, Sopront, Bártfát, és Eperjest egyedül kivévén, előmutatni tartozzanak, és hogy a' választott nemesek jelentésüket ne a' jövő országgyűlésnek, hanem a' királynak jövő sz. Mihály' napjára adják be, és ez tanácsosaival határozatot hozzon, 's jelesen a' vámentességet illetőleg csak privilegiumaik' költe után keletkezett vámhelyekre nézve engedjen vámfizetés alóli mentességet. Továbbá hogy az olly nemesek, kiknek nemességük a' vámszedők előtt tudva nincsen, magokat megyéik' algrófjának és szolgabiráinak tanúlevelével igazolni tartozzanak. Végre hogy a' vám' ura nemesen vámpénzt vevő vámosát elégtétel végett a' megye' grófjának vagy algrófjának 100 aranyforint büntetés alatt átadni köteleztessék.

A' II-ik rendbeli, vagyis új tárgyakat érdeklő ágazatok e' következők:

A' 14-ik ágazat, melly rendeli: hogy férjes asszony által elkövetett akár nagyobb akár kisebb hatalmaskodásért ne ő, hanem férje idéztessék perbe, kivévén, ha azon jószág, mellyből a' hatalmaskodás történt, nem a' férjet, hanem az asszonyt illetné; melly esetben maga az asszony megidéztetendő. Továbbá hogy az özvegyasszonyok neveletlen gyermekeiknek jószágaiból elkövetett hatalmaskodó tetteikért is megidézthetnek. Végre hogy az asszonyok bevett szokás szerint ügyvédek által felelni tartozzanak.

A' 17-ik ágazat, melly a' Zsigmond és Mátyás királyok' idejében külföldiek által elfoglalt várak felett ugyanazoknak adott zálogleveleket, minthogy azon várak többnyire szerződészek által vagy máskép kiszabadítottak, érvényteleneknek tekintetni parancsolja, kivévén ha a' felperesek azon várakból jogtalanul történt kivettetésüket bebizonyítanak.

A' 18-ik ágazat, melly rendeli: hogy, ha olly valaki, kinek Magyarország túl Erdélyben vagy Slavóniában is jószága vagyon, ugyan-

azon határnapon két ünnepnyolczadi szék előtti eskületételre szorítottatnék, egyik esküt letevén a' másakra nézve rendes birájától, minden teherletétel nélkül, más illendő határnapot kérhessen, ezt mindazáltal hevenyében tenni köteles levén.

A' 19-ik ágazat, melly a' visszaűzésről rendel: hogy visszaűzéssel élni csak egyszer és csupán kivont kard' mutatásával legyen szabad; 's annak a' győztes fél ügye' vesztesége alatt helyt adni tartozzék. Továbbá hogy, ha ki visszaűzést sok néppel vagy erőszak-használással tenni merészlone, helytelen visszaűzés' terhén túl szinte perének veszteségével bűnhődjék. Végre hogy a' visszaűzés felett adandó tanulevélben a' jelen volt fő- és határszomszédok' nevei mindenkor kitétessenek, és hogy a' visszaűzés mellett birtokban maradt fél per' bevégeztéig a' jószágra semmi rendkívüli adózást ne vessen, hanem igazságos jávedelmével megelégedni tartozzék.

A' 39-ik ágazat. Hogy az ítélő, adományszó, és erősítő levelek' váltságai Zsigmond' törvénye szerint történjenek.

Az utószó ismét ezen ágazatok' elfogadásának puszta kijelentéséből áll.

E' helyen egyszersmind méltán meg lehet érinteni: hogy Ulászlónak itt előadott III. és IV-ik decretumait az országgyűlés' minden három évbéli tartásának meghatározása, az országgyűlésre megjelenési kötelességnek pontos szabályozása, az ünnepnyolczadi törvényszékek' bővebb rendbeszedése, a' persor és perlajstrom' dívatba hozása, a' törvényszéki szokások' egybeszedése iránti gondoskodás, a' táborozási kötelességnek környülményesb előadása, a' vármegyék' királyi parancs nélküli általános biráskodásának behozása, a' dézsmaügynek sok részbeni új szabályozása, és a' holt kéztől tiltó törvénynek egyházakra nézve egész kiterjedésében kimondása különösen érdekesekké teszik.

Az V-ik decretuma az 1504-ik évi sz. György' napjára egybehítt rákosmezei országgyűlésnek 15-ik napján költ, 's rövid, és csupán csak az országgyűlésnek mikorra történt egybehívását, és az abban szerzett törvényágazatoknak helybenhagyás végetti benyújtását előadó bevezetésén túl 31 ágazatra terjed, mellyek közül

I. Némelylek az ország'szükségei' fűdözésének módját, 's jogainak fentartását, és védelmét érdeklik. Ilyenek:

Az 1-ső ágazat, melly az onnan szülemió károknak és zavaroknak elhárítására, hogy az országgyűlések néha végök felé támadni szokott zavarok miatt azéteszolván némelly vármegyék más megyék' akaratjára nem ügyelvén segedelempénzeket ajánlanak, azt rendeli: hogy ezután az ország' védelme megkívánván, segedelempénz csak országgyűlésen és csak az összeséges főpapok, bárók, és nemesek' köz megegyezésével ajánltathassék, mellynek fizetése alól azután magát senki ki ne húzhassa; ellenben hogy, ha némelly vármegyék máskép, akármelly szín alatt, valamelly adót vagy segedelempénzt ajánlanának, azok' nemeseknek közönsége hitszegés-büntetés és becsületvesztesség alá essék, 's a' jövő országgyűlés által nyilván abba marasztaltassék.

A' 20 és 21-ik ágazatok, mellyekben az ország' rendei, mint már az 1498. decr. 23 és 24-ik czikkeiben is tevék, magokat a' király által arról tudósíttatni ismét sürgetik: vajjon a' hat városok és Luzácia' lekötése feletti oklevelek már kiadattak-e? és vajjon a' mörvák és slézsiaiak hűbérnöki esküjüket nekie mint magyar királynak, úgy mint Magyarország' hűbérnökei tették-e le? minthogy ezen tartományokhozi jogoktól elállani semmikép sem akarnak.

A' 22-ik ágazat. Hogy a' király Sopron' várasát azon nevű vármegyével együtt, és Bártfát, mellyeket hír szerint országunk' törvényének ellenére külföldieknek lekötött, váltsa vissza, és az ország' határit Morva felé igazíttassa el.

A' 24-ik ágazat, melly a' táborozási kötelesség iránt rendeli: hogy a' dézsmajoggal biró főpapok és más egyházi férfiak fegyveres népeiket a' III. decretum' határozata szerint mindenkor készen tartsák, és mihelyest a' király' népei az országot eléggé nem védhetik, tüstént táborba szállítsák; továbbá hogy, ha ezek sem lennének az ellentállásra elégségesek, a' világi főurak, és végre a' többi hazafiak is legyenek hívségtelenség' büntetése alatt kötelesek népeiket kiállítani.

II. Némellyek a' király' hatalmát érdeklik. Jelesen:

A' 3-ik ágazat. Hogy a' király ezután megyés grófi méltósággal senkit örökösen fel ne ruházzon, és azon főpapoktól, kik megyés grófi méltóságukat az. királyaink' privilegiumával be nem bizonyították, azokat vegye el.

A' 10-ik ágazat, melly a' király' adományzó jogáról hozott különféle határozatokból támadható kétség' eloszlatására kinyilatkoztatja: hogy a' király' reája szállott minden birtoki jogokról akaratja szerint rendelkezessék, külföldieknek mindazáltal se egyházi se világi ingatlan jószágokat nem ajándékozhatván.

III. Némellyek a' vármegyéket, 's azoknak grófjait, és más előljáróit illetik. Jelesen:

A' 2-ik ágazat. Hogy minden megyés gróf hivatalbeli esküjét a' királyi felség és törvényszékének ülnökei előtt, hivatalának vesztesége alatt, letenni tartozzék. Továbbá hogy minden megyés gróf algrófját megyéje' valóságos nemesei közül azoknak megegyezésével válaszsza. Végre hogy megyei grófságot ezután külföldi, vagy külföldön lakozó ne bírasson, 's ha jelenleg bírna, azt a' királyi felség tőle szabadon elvehesse.

A' 7-ik ágazat. Hogy az elzálogított birtoki jogok feletti perek ezután 100 forintig vármegye' törvényszéke előtt is ítéltethessenek; de mindazáltal a' törvény-rendelte büntetések és terhek nélkül, mellyeknek oda ítéltése továbbra is egyedül a' király' ítélőszékét illeti, hová a' vesztes fél perét szabadon feljebb is viheti.

A' 8-dik ágazat. Hogy a' vármegyének törvényszéke a' most előadott megszorítással tiz holdnak erejéig az újonan vagyis Mátyás király' halála után történt szántóföld- vagy erdő-elfoglalásokban is biráskodhassék.

És ezen két törvényczikkben találjuk kezdetét a' vármegyék' zálog- és hatalmaskodási perekbeni biráskodásának.

A' 9-ik ágazat, melly a' megyés grófot vagy algrófot, ha a' megye' törvényszékének, vagy az ország' rendes biráinak ítéleteit, törvényesen megkerestetvén, végrehajtani elmulasztaná, király' ítélőszéke elébe idéztetni, 's ott soron kívül felperese' költségeinek és kárának megtérítésén felül 100 aranyforintba marasztaltatni parancsolja.

IV. Némellyek a' 'per' folyamáról 's perbeli tételekről rendelkeznek. Jelesen:

A' 4-ik ágazat. Hogy visszaüzéssel csak egyszer levén szabad élni, ha ki azt másodszor használná, hívségtelenség' büntetésébe marasztaltassék, 's vagyonának és birtoki jogainak fele a' királyi felségre, fele pe-

dig ellenfelére örökösön szálljon, és a' felség ellenfelének megölyezése nélkül annak részére nézve nekie meg se kegyelmezhesen.

Az 5-ik ágazat, melly a' közös tanuvallatások és szemre-vételek' háborgatóit, ha azokat meghiusították, mindenkor nagyobb hatalmaskodás' büntetése alá vettetni határozza.

A' 11-ik ágazat, melly az új ítéleti kegyelemnyerőt, ha ellenfelét az ítélőlevélnek végrehajtásában meggátlaná, patvarkodás' büntetésébe marasztaltatni rendeli.

A' 14-ik ágazat, melly tanulás, utazás, vagy szolgálat végett külföldön tartózkodóknak visszajövetelökig szóló ügyvéd-vallásaikat valóságos megérkezésükig érvényeseknek tartatni parancsolja.

A' 15-ik ágazat, melly azon visszaélést, mellynél fogva a' felek törvény' színe előtt adott tulajdon feleletöket is visszahúzhaták, örökre eltörli, és minden illy visszahúzás mellett hozott ítéleteket érvényteleneknek nyilatkoztat.

A' 25-ik ágazat. Hogy egyházi törvényszékek idézést csak a' keresetnek előterjesztése mellett határozzanak, és ha a' kereset' előterjesztéséből kiszülne, hogy az nem szent szék elébe tartozó, azt a' kisebb decretumban kijelölt büntetés alatt tárgyalás alá ne vegyék.

A' 30-ik ágazat, melly a' dalmátiai, horvátországi, slavóniai, és erdélyi nemesek' királyi curiához feljebb vitt pereiknek haladéktalan megvizsgálhatása végett a' nagyobb ünnepnyolczadi székek' tartásának napjaihoz négy napot adatni parancsol, mellyekben e' perek rendes bírások által elítéltethessenek.

V. Némellyek néhány egyházi visszaéléseket tárgyalnak. Illyenek:

A' 12-ik ágazat. Hogy a' főpapok plebánosaiktól megerősítésük' napjától számított négy év lefolyta alatt semmi taksát se vehessenek, és azután is csak egyszer kívánhassanak tőlök bulláik' váltságára jövedelmikhez arányzott segedelempenzt.

A' 13-ik ágazat, melly a' fejevári, simeghi, és zaladi nemesek' közönségének a' plebánosok' dézsmanegyede iránt veszprémi káptalan ellen régóta folyó perét végre az országgyűlés utáni első ünnepnyolczadi széken elítéltetni parancsolja.

A' 23-ik ágazat, melly a' jogtalan dézsmavételek, 's azok miatti egyházi átok vagy tilalom alá vetések' zabolázására rendeli: hogy a'

megsértett fél panaszát a' főpap vagyannak tisztje elébe terjeszsze, ki ha elégtételt nem szolgáltatna, 32-ik napra a' királyi felségnek vagy távollétében helytartójának elébe idéztetvén, a' panaszttevőnek díjába, vagy ha egész községet érdeklene a' sérelem, 100 forintba haladék nélkül marasztaltassék.

A' 26-ik ágazat, melly rendel: hogy a' nemeseknek sz. István' idejétől fogva joguk levén magoknak plebánost választani, őket a' főpapok ezen jogukban semmiféleképen ne gátolják, 's az egyházpártfogók' akarátja ellen plebánosokat meg ne erősítsenek, máskép azon helységbeli dézsmáik a' határszéli várak' szükségeire fordíttassanak.

A' 27-ik ágazat. Hogy szerzetes apátságok- vagy prépostságokat világi ruhában senki se kormányozhasson, továbbá hogy a' királyi felség az egyházakhoz ragasztott illy apátságok- vagy prépostságokat, — a' péterváradi, melly a' királynak, és egész országnak megegyezésével igazságos okoknál fogvást régóta a' kalocsai érsekséghez csatolva vagyon, kivévén, — azoktól szakaszsa el, és szerzetes férfiakra ruházza.

VI. Némellyek a' jobbágyság' dolgáról rendelkeznek. Jelesen:

A' 16-ik ágazat. Hogy másnak jobbágyát senki máskép el ne szabadíttassa, mint azon megyének szolgabirája által, mellyben a' jobbágy lakik, és hogy, ha kinek az illy jobbágy ellen valamely adósság vagy bánthatom miatt keresete volna, az iránt a' földesúr ugyanazon szolgabíró' jelenlétében a' költözései szabadságnyerés' napjától számított 15 nap alatt törvényt szolgáltatson, és a' jobbágyot, ha magát kitisztította vagy eleget tett, tüstént azon szolgabíró' jelenlétében költözni engedje. Továbbá hogy a' ki máskép valamely jobbágyot elviszen, vagy jogtalanul letartóztat, 25 nehéz gíra büntetés alá essék, 's annak fejében a' megyei bírák ingó javait, és azoknak nem létében ingatlan vagyonát végrehajtás alá vehessék. Továbbá hogy azok, kik a' szolgabíró't itt előadott eljárásában háborgatnák, azon büntetés alá essenek, melly törvényeink által a' király vagy káptalan' emberét eljárásaikban háborgatókra vagyon kiszabva.

A' 18-ik ágazat, melly a' jobbágyoknak és parasztoknak szarvasok, őzök, erdeiek, nyulak, fácánok, fűrjek, és császár-madarak' akárminemű vadászatát, mivel a' miatt előbb munkáikat és az isteni szolgálatot elhanyagolák, 3 forint büntetés alatt megtiltja, és egyszersmind

rendeli: hogy, ha ezen büntetést a' földesúr jobbján meg nem venné, a' vármegyei bírák a' földesúron magán megvenni köteleztessenek.

VII. A' többi ágazatok több egymástól független tárgyakról rendelkeznek. Illyenek:

A' 6-ik ágazat. Hogy az újonan, vagyis Mátyás király' halála óta elkövetett jószág-elfoglalások a' rövid ítélőszékeken soron kívül tárgyalathassanak, a' bírói levelek, mint másféle hatalmaskodó tettekben, az ország' minden rendes biráinak pecségei alatt kiadathatván.

A' 17-ik ágazat. Hogy gabona- és boreladásra egész országszer- te egyenlő mérték készíttessék, és mindenütt egyedül az használtassék.

A' 19-ik ágazat, melly a' kassaiaknak és soproniaknak azon vis- szaélését, mellynél fogva a' boraikat máshová vivő nemes és más rend- beli hazafiakat hozzájuk betérni kényszeríték, örökre eltörli.

A' 28-ik ágazat, melly eladó lovaknak és másféle állatoknak ha- zafiak általi kihajtását elkobzás' büntetése alatt azon célból tilalmazza, hogy a' harminczadot ne a' hazafiak, hanem a' vételre bejönni képesze- rült külföldiek fizessék.

A' 29-ik ágazat, melly a' vámszedők által szabadságában megsér- tett nemesnek megengedi: hogy, ha sérelmét nem a' megye' székén, ha- nem a' király' ítélőszéke előtt akarná megboszulni, a' bűnös vámszedőt 32-ik napra oda idéztethesse, és egyszersmind rendeli: hogy ott nekie azonnal törvény szolgáltatassék.

A' 31-ik ágazat, mellyben a' királyi felség kéretik, hogy mind- addig szétszórva létező minden decretumait és rendeleteit egy törvény- levél' alakjába gyűjtesse.

Az utószó ismét az itt előterjesztett ágazatoknak puszta elfoga- dásából áll.

A' VI-ik decretuma az 1507-ik évi rákosmezei országgyűlésben költ, 's a' királynak mind elő mind utószava nélkül szükkölködvén, pusztán 20 ágazatból áll, mellyek közül a' 11, 12 és 13-ik előbbi ren- deleteket ismételi, a' 16—19-ik csupán azon időre nézve bír némi ér- dekekkel, a' többieknek tartalma pedig e' következő:

Az 1-ső ágazat rendeli: hogy, minekutána valaki hívségtelenség' szennyjébe marasztaltatott, a' nádor, 's ország' birája, vagy főkapitánya, a' per' rendes birájának ítélőlevele mellett felszólíttatván, az ítéletet hi-

vatalának vesztesége alatt végrehajtani tartozzék; ha tulajdon ereje arra elégtelen lenne: egy vagy több megyét, sőt az egész ország' főemberei és nemeseinek fegyveres népeit is e' célra felkelethetvén. Továbbá azokat, kik az elmarasztaltnak a' végrehajtás' meggátolásában segédkezet nyujtanának, vagy a' nádor, országbíró, vagy főkapitány' felszólítására fegyvereseiket fel nem keletnék, hívségtelenkedés' büntetésével sújtatni parancsolja. Végre kijelenti: hogy egyébiránt illy végrehajtásokat Erdélyben a' vajda vagy székely gróf, Slavóniában a' bán, sőt minden megyés grófok vagy algrófok is, ha arra elégséges erejük volna, szinte megtehetnek.

A' 2-ik ágazatban rendeltetik: hogy, ha ki visszaúzással nem élvén a' felperest végrehajtás mellett jószág' birtokába bocsátaná, és mégis az későbbben visszafoglalná, a' jószág minden per nélkül az 1-ső ágazatban leírt mód szerint azonnal foglaltassék vissza.

A' 3-ik ágazat rendeli: hogy a' nagyobb ünnepnyolczadi székek, habár némelly ülnökök meg nem jelennének is, mégis bíraskodjanak, és a' betegség' esetén kívül meg nem jelenő ülnök jószágai vagy egyházi hűbére' és hivatala' veszteségével bűnhődjék. Továbbá hogy költségeik' fejében évenként a' főpapi és bárói ülnökök ugyan 700, a' nemesiek pedig 300 aranyforintot húzzanak, és e' célra mind a' királynak vagy királynénak mind a' magányos hazafiaknak városaiban és egyéb birtokaiban kivétel nélkül minden kaputól 3 denár fizetessék, 's e' teher alól az ország' valóságos nemesein kívül senki felmentve ne legyen.

A' 4-ik ágazat azokra, kik ünnepnyolczadi széki ülnökökké választatván e' hivatalt fel nem vállalnák, főpapokra ugyan főpapságuk, bárókra vagy nemesekre pedig jószágaik' veszteségének büntetését rendeli, és egyszersmind az ítélettételek és gonosztevők' megbüntetése' akadályainak elhárítása végett azt határozza: hogy a' királyi felségnek bírói pecsétjét, melly alatt a' főbenjáró ítéletek kiadatni szoknak, ezután érdemtelen és törvénytudó világi egyed bírja. — És e' törvény által ruháztatott a' királyi személynöki hivatal világiakra.

Az 5-ik ágazat rendeli: hogy a' király mindazt, mi az ország' dolgát illeti, fenérdeklett ülnökeinek és egyéb tanácsosainak tanácslatával tegye, 's mit a' nélkül tenne, mind érvénytelen legyen. Továbbá hogy

ugyanazok' tanácslatával nevesse az erdélyi vajdát, székelyek' grófját, Slavónia, 's Dalmát- és Horvátországok' bánját, a' temesi grófot és határvári kapitányokat, és pedig minden határvárba kettőt válasszon, kik közül egyik, hívségtelenség' büntetése alatt, mindenkor a' várban lenni, és a' várbeli hadi népet készen tartani köteleztessék. Végre hogy a' király' kincstárnoka ezen kapitányoknak és Rácország' despotjának, ki határvárat őrizni és jeles zászlóaljzat tartani köteles, zsoldjaikat, jószágai' vesztesége alatt, pontosan fizesse.

A' 6-ik ágazat rendeli: hogy a' király országunk' régi szokása szerint mindenkor 1000 lovast, jelesen királyi udvarában négy, és a' török határszéleken hatszázat, és pedig egy szálig mind magyart, lábon tartson. Továbbá hogy a' nádornak és ország' birájának emberei a' határvárakat évenként megvizsgálni el ne mulasszák.

A' 7-ik ágazat az olly tanácsost, ki a' király' tanácsában valamit az ország' szabadsága és közjava ellen tenni merészlene, azon tanács' ülnökei által országgyűlésének névszerint feladatni és ottan megbüntettetni parancsolja.

A' 8-ik ágazat azokat, kik az ország' határozatait vakmerően áthágni merészlenék, az egyháziakat ugyan egyházi méltóságaik és hűbéreik, a' világiakat pedig mindennemű jószágai' veszteségével büntettetni rendeli, és ezen büntetést, ha a' király vonakodnék, rajtok, a' csekélyebbekben ugyan az illető megyék' grófjai és nemeseinek közönsége, a' hatalmasokon pedig a' nádor, 's országbirája vagy főkapitánya által, azon megye' nemesei' közönségének felszólítására, mellyben az áthágás történt, végrehajtatni méltóságaik' vesztesége alatt parancsolja.

A' 9-ik ágazat azt határozza: hogy küvetségben, utazáson, vagy határvárakban levők perhalasztást ugyanazon perben csak egyetlen egyszer nyerhessenek.

A' 12-ik ágazat rendeli: hogy országgyűlés alatt a' törvénytételek mind a' királyi curiában, mind a' vármegyéken és szent székeken szűnjenek meg, továbbá arra, ki országgyűlésen valakit megverne vagy sebesítne, vagy a' gyűlés' szabadságát megsértené, hívségtelenségi büntetést rendel.

A' 14-ik ágazat azoknak, kik a' törvénytészen megjelentek, vagy

valamelly perben ügyvédvalló levelet előadtak, ugyanazon törvényszéken a' perújításképeni bentiltással élést (*inhibito*) is megtagadja.

A' 15-ik ágazat a' dézsámát ezután olly módon parancsolja vétetni: hogy minden tíz kepéből egy a' főpapé, egy a' földesuré, és nyolcz a' termesztőé legyen.

A' 20-ik ágazat a' király és ország' minden decretumainak és rendeleteinek egybeszerkesztetését ismét sürgeti.

A' VII-ik decretuma az 1514-ik évi sz. Lucza' napján egybesereglett budai országgyűlésnek 33-ik napján privilegium alakú levél formában költ, 's 71 ágazatra terjed.

Előszavában előadja a' király, hogy meggondolván azt, hogy a' pogány ellenség által e' hazán ejtett sebek, a' határvárak' elpusztulása, a' pártütő pórhad által múlt nyáron elkövetett vérengzések, 's az országnak folyvást habozó állapotja a' jó rendnek minden részről száműzéséből vették eredetüket, a' jó rendnek helyreállítása, és olly tetemes roszaknak orvoslása végett ezen országgyűlést egybehívta, 's abban az ország' rendei hosszú tanácskozás után az e' decretumban foglalt ágazatokat, — a' büntetteket, és papi tisztességet érdeklőkön kívül, mellyekbe a' főpapok meg nem egyezhetének, — köz egyetértéssel hozták, és nekie helybenhagyás végett benyújtották legyen.

E' törvénylevél' ágazatai közül némellyek a' királyi kincstárnak szomorú állapotjára, mások és pedig legszámosabbak a' múlt nyáron dühöngött pórhadra vonatkoznak, egyéb tárgyakról csak néhány rendelkezik.

I. A' kincstár' szomorú állapotjára vonatkozó ágazatok e' következők:

Az 1-ső ágazat, melly rendeli: hogy mindazok, kik királyi jövedelmeket, ugymint harminczadokat, bányahuszadokat, sókamarákat, arany vagy ezüst bányákat, és királyi városokat bírnak, azokat, — János erdélyi vajdát egyedül kivevén, — azonnal tettleg bocsássák vissza, és ha a' király számvetés után nekik valamivel tartozni találtatnék, azt nekik részenként fizesse vissza, e' célra mindazáltal csak azon jogok' jövedelmének fele fordíttathatván, másik felének a' király' szükségei' fűdőzésére meg kellettívén maradnia. János vajdára nézve pedig az határoztatik: hogy a' birtokában levő harminczadok és városok' visszaváltására a' táborozási pénzek két ízben egy egy kaputól tíz denárral toldas-

sanak meg, és ő azokat csak a' zálogpénz' lefizetése után tartozsók visszabocsátani.

A' 2-ik ágazat, mellyben rendeltetik: hogy a' királyi felség királyi jövedelmeit ezután tanácsosainak megegyezése nélkül bármelly szükségben le ne küsse, és hogy azok, kik illy jövedelmeket magoknak leköttenének, rajtok fekvő pénzeiket veszítsék, és azontúl még a' lekötött jövedelem' becsúarába marasztaltassanak.

A' 3-ik ágazat, melly minden ürügyül vehető kétség' eltávolítására minden királyi jövedelmet és birtoki jogokat mind Magyarországon mind Erdélyben és Slavoniában egyenként elősorol.

II. A' pártütő pórhadra vonatkozó ágazatok közé tartoznak:

A' 4—12-ik és 38-ik ágazatok, mellyekben rendeltetik: hogy a' pártütő parasztok és velük tartott nemesek minden elkövetett károkat, a' megye' biráinak és e' végre választandó 12 nemesének becsúje, és mikben illy becsúnek helye nem lehetne, a' kárvallott nemesnek esküje szerint megtéríteni, és a' megölt nemeseknek ugyan egész, a' máskép megsértetteknek pedig fél díját lefizetni tartozzanak, ezen kötelesség azon eseten kívül, ha némelly községből csak egyes lakosok vettek volna részt a' pártütésben, az egész községet terhelvén. Továbbá hogy, ha a' megye' felszólítására a' bűnösök ezekre nézve elégtételt nem adnának, arra a' vármegye, vagy ez elégtelen levén, a' királyi felség által, több megyék' hadi népének segítségével is, kényszeríttessenek, 's ugyanezen erőszaknak a' földesúr ellen legyen helye, ha az segédkezet nem nyújtana, vagy az elégtétel' eszközését akármikép megghiúsítani törekednék.

A' 13, 14, 33, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 's 48-ik ágazatok, mellyek a' pártütők és más ezen pártütés alatti gonosztevők' büntetései iránt rendelik: 1) Hogy a' pártütő parasztoknak kapitányaik és egyéb vezérek, kivevén ha arra kényszeríttettek volna, és a' kik másokat felizgattak, vagy nemes szüzet vagy asszonyt megfertőztettek, minden kegyelem nélkül ülessenek meg, a' többi pártütő parasztok pedig költözési szabadságuktól megfosztatván, földesuraiknak merő és örökös jobbágysággal alájuk vetve és lekötve legyenek, 's jelesen azoknak szüldők, fiaik, leányaik, és testvéreik, kik nemes szüzet vagy asszonyt megfertőztettek, falusi előljáróságot, vagy a' király, országnagyok, vagy nemesek' udvarában udvari szolgálatot ne viselhessenek.

2) Hogy a' pártütő parasztokhoz állott nemesek, kivevén, ha azt kényszerítve tették, és rés nyilván őket tüstént elhagyták volna, jószágaik' örök veszteségébe marasztaltassanak, a' papi személyek pedig főpapjaik által holtiglani tömlőczre vettessenek. — 3) Hogy a' megye' grófja, algrófja, szolgabirái, és 12 választandó nemesei a' pártütésben részt vett minden nemeseket és nemteleneket, valamint más gonosztevőket is keressenek ki, 's azokat nekik mindenki fejenkénti 40 forint büntetés alatt kiadni, és a' megszököttekre nézve magát a' nemes ugyan tized, a' nemtelen pedig negyvened magával teendő eskü által kitisztítani tartozzék. — 4) Hogy a' megyés gróf a' pártütők és gonosztevők' kiirtására a' királyi felségtől nádori ítélőszék-tartást is kérhessen, és hogy ez alkalommal a' király általi megkégyelmezés a' gonosztevő parasztokat személyeikre, és a' pártütésben részt vett nemeseket jószágaikra nézve ne ótalmazhassa.

A' 15—25-ik ágazatok, mellyek a' parasztoknak jövőendő tartozásaikról és állapotjáról következőket rendelik: 1) Hogy minden feleséges, akár telkes akár telketlen paraszt egy aranyforintot tevő száz denárt évenként, ötvenet sz. György, ötvenet sz. Mihály' napján, fizetni, minden héten egy napot dolgozni, minden héten egy csirkét, pünkösdre egy libát, sz. Márton' napjára egy anyaludat, a' földnek minden termékeiből és boraiból kilenczedet adni, és minden helység, más eddig netalán divatban volt adózásain felül, minden tíz telektől egy hizlalt disznót szolgáltatni tartozzék, és hogy mind ezen adózásokat és szolgálatoikat a' jászok, kúnok, és a' királyi felségnek egyéb jobbágysai is, a' szabad és fallal bekerített városokban lakozókat kivevén, szinte megtenni kötelesek legyenek. — 2) Hogy jobbágys' helyét viselő özvegy, ha férjhez menne is, telkéről földesura' engedelmé nélkül el ne távozhassék, a' leányoknak és másféle özvegyeknek mindazáltal ez szabad lévén, és csak házasságra alkalmas fiaikat tartozván visszahagyni, vagy annak idejében visszaküldeni. — 3) Hogy a' zsellérek magoknak mind házakat építsenek, és ezen szín alatt három évig füstpénzt ne fizessenek, azután mindazáltal évenként a' háztól járó egy forintot megadni, habár más' házában laknának, kötelesek legyenek. — 4) Hogy az említett pártütésnek örök emlékére a' királyi felség paraszt vérből származót ezután püspökké vagy érsekké ne nevezzen, és ha nevezne, annak

senki tizedet adni ne tartozzék. Végre — 5) Hogy a' jobbágyok' költözése sok alkalmatlansággal és majd mindennapi perlekedéssel járván, az annak eltörléséről szóló törvényczikk Magyarországbán és alája vett részeiben akárhol lakozó mindennemű jobbágyi és pórállapotu emberekrekről értessék, úgy hogy minden jobbágy költözés és átvitel, — a' királyi felség és hazafiak' városainak lakosait kivevén, — teljesen és örökre szűnjék meg.

A' 26—32-ik ágazatok, mellyek az erőszakosan elvitt, és szükevény jobbágyok' visszaadásáról rendelik: 1) Hogy az erőszakosan elvitt jobbágy' urának kérésére egy szolgabíró és négy választott nemes, száz forint büntetés alatt, a' jobbágy' letartóztatásának helyén vizsgálatot tenni, 's az erőszakos elvitel bebizonyodván a' letartóztatót a' jobbágy' holmijaival együtti visszabocsátására meginteni, és az erőszakoskodásért rajta 100 forintot megvenni tartozzék, ki, ha ezen birtok' lefizetése után is még magánál tartóztatná a' jobbágyot, azon birtokának veszteségével bűnhődjék. — 2) Hogy, ha kinek tisztviselője, urának tudta nélkül, illy erőszakoskodást tenne, a' tisztviselő ugyan 100 forinttal bűnhődjék, ura pedig a' jobbágyot fennérdeklett büntetés alatt visszaadni tartozzék; hogyha pedig az illy tisztviselőnek ura messze földön volna, és a' tiszt birói intés után sem adná ki a' jobbágyot, azon tiszt minden nemesi jószágait veszítse el. — 3) Hogy jobbágyok' erőszakos elvitelének esetében a' főpapok szinte 100 forinttal, és ha makacsságukban megmaradnának, azon birtokuk' becsúrával, a' királynak szabad vagy megerősített városai, kúnjai, jászhai, és másféle jobbágyai pedig, ha a' jobbágyot birói intésre ki nem adnák, annyiszor a' mennyiszor kétszáz forinttal büntetessenek. — 4) Hogy az itt előadott büntetés alá essenek azok is, kik a' szükevényt egy vagy két szolgabíró által tett intésre ki nem adják. — 5) Hogy az erőszakosan elvitt vagy szükevény jobbágyot földesura szabad helyen le is tartóztathassa, és mindenestül visszavihesse. Végre — 6) Hogy e' tárgyban is mások a' papi személyek, vagy a' királynak városai, kúnjai 's másféle jobbágyai ellen nagyobb büntetésbe ne marasztaltathassanak, mintsem a' mellyek ezek ellen kiszabva vannak.

A' 35-ik ágazat, melly azt rendeli: hogy a' pártutó parasztokhoz állott nemeseknek jószágait a' király országnagyoknak ne ajándé-

kozza, azoknak úgy is elég jószágaik levén, hanem olyyaknak, kiknek szülőik vagy testvéreik a' parasztok által megölettek, vagy kik a' királynak és országnak fegyverrel szolgáltak, vagy pedig olly paraszt születésűeknek, kik uraiknak hívek maradtak, és veszély' idején nekik segítségül voltak.

A' 44 és 45-ik ágazatok, mellyek azon parasztokat is, kik ezen zavarok alatt uraik' akarátja nélkül elköltöztek, az újonani jobbágy-elvitelre nézve rendelt mód szerint parancsolja minden vagyonukkal együtt visszaadatni.

A' 49 és 50-ik ágazatok, mellyek az ezen zavarok alatt hívségtelenség vagy magenszakadás' czíme alatt felkért és hatalmasok által elfoglalt jószágokat jövedelmeikkel együtt azonnal visszabocsáttatni parancsolják, és a' felkérőt törvény' útjára igazítják, az ellenszegülőket a' jószágok' kibocsátására a' megye' grófja és algrófja által, és ha ezek magok volnának a' tettesek, a' szolgabírák és nemesek' közönsége által szoríttatni rendelvén.

Az 51 és 52-ik ágazatok, mellyek a' nemesektől elvett akár mi-féle holmikat, a' csatában elfoglaltakat kivevén valamint a' parasztoken elkövetett zsarolásokat is megtéríttetni hatalmaskodás' büntetése alatt parancsolják.

A' 53-ik ágazat, mellyben rendeltetik: hogy a' királyi felség azon nemeseknek, kik a' pórhad alatt jószágaik feletti okleveleiket elvesztették, ezen körülmény' megemlítésével új adományi leveleket adjon, 's azokért a' cancellár semmi váltságot se vegyen.

A' 62-ik ágazat, melly azt rendeli: hogy a' királyi felség a' parasztok által megöletett magenszakadásban levő nemesnek jószágait leányainak, és ha leányai nem maradtak, özvegyének ajándékozza, kik mindazáltal nyert adományaiknak vesztesége alatt paraszthoz férjhez ne menjenek. Ugyanezen ágazat az illy jószágokról mások' részére, habár ezen törvény előtt, tett adományokat érvényteleneknek nyilatkoztatja.

A' 69-ik ágazat, melly az ezen zavarok alatt, jelesen szent György' napjától fogva elkövetett hatalmaskodásokat és jószágelfoglalásokat a' rövid ítélőszékeken minden más perek előtt tárgyalatni határozza.

A' 70-ik ágazat, melly szomszéd országokba íratni rendel: hogy a' netalán hozzájuk átfutandó parasztokat be ne fogadják, hanem viszsza-szolgáltatassák.

A' 71-ik ágazat, melly az elmúlt zavargások alatt égés által szenvedett helységeket királyi és táborozási adó alól három évre felmenti.

III. Az egyéb különféle tárgyakról szóló ágazatok közül némi érdekekkel bírnak:

A' 46, 60, és 61-ik ágazatok, mellyek a' közbátorságnak nagyobb biztosítására rendelik: az első ugyan, hogy az alsó részekben létező vajdák és besliák szűnjenek, amazokat ugyan uraik fejenkénti 400 forint büntetés alatt aprószentekig letenni tartozván, emezeknek pedig a' prédára-menés akasztófa büntetés alatt megtiltatván, — a' második, hogy a' hűbértelen papok és iskolához tartozó személyek, 's a' hajduk, és parasztok semmiféle fegyvert magokkal ne hordozzanak, — a' harmadik végre, hogy paraszt vagy várási lakos másnak földjén bármai' őrjének számára kunyhót tartani ne merészeljen; a' kiknek pedig tulajdon földjeiken illy kunyhók vannak, azokba becsületes feleséges embereket helyezzenek, kik minden ott találtató barmoknak vesztesége alatt másoknak semmi rosszat ne tegyenek.

Az 55-ik ágazat, mellyben rendeltetik: hogy a' királyi felség bírói pecsétjét érdemes írás- és törvénytudó világi férfiúra bízza, ki mindig Budán maradjon, és minden feljebbvitt és rövid idézetű rövid törvénytudói pereket (*Causas breves brevium*) ítéljen, továbbá hogy ezen utóbbi perekre nézve bírói levelek ugyan az országnak akármelly rendes bírása által adathassanak, de az idézés mindenkor a' király' jelenlétébe történjék, és azokat maga a' személyes jelenlét (*Personalis Praesentia*) ítélje, kivévén ha annak átküldése mellett vitetnének más bíró elébe.

Az 57-ik ágazat, melly megengedi: hogy a' király' tudtával minden vármegye nemesei' közönségének számára egy várat, és minden nemes személye és vagyona' védelmére tornyokat és erősségeket építhessen.

Az 58-ik ágazat: hogy a' más' földén szőlőt vagy szántóföldet művelő városiak is kilenczedet adni tartozzanak.

A' 63-ik ágazat: hogy valahára már minden decretumok gyűjtessenek egybe, és hogy az ország' jogait a' királyi felség tüstént fel-

olvastatni, 's megerősíteni, és pecsétje alatt az ország' minden vármegyének megküldeni méltóztassék.

Ezen ágazat is tanusítja, hogy az országnak Verbóczy István által összeírt jogait, mellyekről egyedül itt szó lehet, az országnak rendei helyeslették.

A' 64-ik ágazat, melly a' tizedelőket azon visszaéléstől eltiltja, mellynél fogvást bortizedvétel' alkalmával nemeseket és nemteleneket bármelly csekély adósság vagy mások miatt befogatni szoktak, nekik pusztán tizedszedő, nem pedig biráskodó hatalmok levén, és egyszersmind rendeli: hogy, ha ezen visszaéléstől meg nem szűnnének, a' jobbágyok dézsmát nekik adni ne tartozzanak, hanem azt a' földesúr országunk' határvárai' részére szedje be.

A' 65-ik ágazat, melly azon visszaélés' meggátlása végett, mellynél fogva a' pápák Romában meghalálozó főpapjainknak hűbéreit országunk' szabadsága ellen többször külföldi emberekre ruházták, azt rendeli: hogy, ha ezután a' főpapok és más egyházi hűbérrel bíró papi személyek közül valaki Romába utazni akar, tartozzék elutazása előtt a' királyi felségnek és sz. koronának nemzetségi jószágait egy évi egyházi jövedelmének erejéig lekötelezni, és ha annyi tulajdon jószága nem volna, a' pápától az iránt biztosító levelet nyerni: hogy, ha megtalálna is Romában halni, a' pápa egyházi hűbéréről rendelkezni nem fog.

A' 68-ik ágazat, mellyben rendeltetik: hogy a' királyi felség minden határvárakba gondnokokat rendeljen, kik szükséges fegyverről és élelmi szerekről gondoskodjanak; továbbá hogy a' királyi kincstárnok más hivatalt ne viseljen, és mindig király' oldalánál maradjon: hogy hivatalbeli dolgaira jobban ügyelhessen, és mindent a' király és ország' határozása szerint tehessen.

Az utósó ismét az előterjesztett ágazatok' elfogadásának szokott puszta kinyilatkoztatásából áll.

II. *Verbóczy Istvánnak hármass törvénykönyvéről.*

Verbóczy Istvánnak törvénykönyve, — mellynek törvényerejét, minekutána azt az 1514. törv. 63-ik ágazata tüstént felolvastatni, megerősíttetni, és királyi pecsét alatt minden vármegyének megküldetni,

az 1518. báci törv. 41-ik cikke pedig minden vármegyéken az ítélettelekben, és minden peres ügyek' meghányásában szabályúl vétetni parancsolta, és minekutána törvényszékeink három század óta valójában a' szerint ítélnék, és a' törvényhozó test maga törvényleveleiben annak czímeire mint országunk' kétségtelen törvényeire hivatkozni szokott, kétségbe vonni nem lehet, — egy előszóra, és három részre oszlik.

Az előszó (*Prologus*) 16 czímben némelly szükséges előismerteket terjeszt elő. Jelesen:

Az 1-ső czím az igazság' eszméjét fejtegeti, és azt természetire (*naturalis*), és törvényszabály szerintire (*legalis*) osztja.

A' 2-ik czím a' jognak eszméjét magyarázza, 's azt: 1) köz és magányos jogra, 2) természet, népek, és polgári társaság' jogára, továbbá 3) a' népek' jogát (*Jus Gentium*) ismét eredetire, és utóbb alakult-ra osztja; végre a' polgári jognak (*Jus Civile*) háromféle, ugymint a) minden polgári társaságnak, b) bizonyos polgárzatnak 's országnak, és c) kitüntetőleg a' romai czászárságnak jogáérti vételét magyarázza.

A' 3-ik czím a' természet, népek, és polgárzatok' joga közötti különbözőéseket fejtegeti.

A' 4-ik czím a' katonai 's hadijognak, és a' jogtudománynak (*Jurisprudentia*) ismertetését adja.

Az 5-ik czím az igazság, jog, és jogtudomány közötti különbséget nyomozza.

A' 6 és 7-ik címek a' törvény' (*lex*) eszméjét, feltételeit, kelleit, czélját, és tisztét fejtegetik.

A' 8-ik czím a' rendelménynek (*Statutum*) vagyis úgy nevezett decretumnak jelentését, és a' helyhatósági jognak (*Jus municipale*) majd bizonyos ország 's tartomány, majd pedig egyes város vagy helység' jogáérti vételét magyarázza.

A' 9-ik czím azon kérdést: vajjon érvényes lehet-e az egyházi, természeti, vagy isteni jog elleni rendelmény? azzal oldja meg: hogy az ország' rendelménye világi dolgokra nézve ugyan erősebb az egyházi törvényeknél, de az egyházaknak régi szabadságát, 's a' nekik engedett privilegiomokat, és az egyháznak lelkünk' üdvösségét érdeklő rendeleteit el nem törülheti, valamint szinte a' természeti vagy isteni

törvényt sem semmisítheti meg átalában, hanem csak némileg módosíthatja, 's megszoríthatja.

A' 10-ik cím előadja a' szokásnak (*Consuetudo*) ismertetését, és kellékeit, hogy annak törvényhozó tehetséggel bíró nép' nyilvános, többször ismételt, 's egész közönség' tudomására jutott tettei által behozottanak, okszerűnek, 's bizonyos idő, jelesen romai jog szerint tíz év' lefolyta által erősödöttnek, sőt ha valaki' jogának eltörlésére czéloz (itt Verbóczy a' szokást az elidősítéssel egybe keveri), az elidősítés' törvényes évei' betölteig tartónak is kell lenni.

A' 11-ik cím a' szokásnak frott törvénytől különbözőseit, és háromféle, ugymint törvény-magyarázó, törlő, és utánozó erejét magyarázza.

A' 12-ik cím tanítja: hogy irott törvény és szokás közötti ellenkezésnek esetében a' későbbi általános törvény az előbbi szokást, és a' későbbi szokás az előbbi törvényt, és pedig az országos szokás egész országra, a' helybeli azon községre nézve eltörli. Továbbá hogy, ha valamelly törvény és szokás által el nem határozott, de mégis valamelly törvény vagy szokás' esetéhez hasonló eset előfordul, azon törvény vagy szokás szerint határozottassék el, mellyhez tett- és okszerűségre nézve inkább hasonlít.

A' 12-ik cím a' bírónak, ítélettételnek, peres ügynek, fel- és alperesnek, 's tanúnak ismertetését adja.

A' 14-ik cím előterjeszti, mik kívántassanak meg ahhoz, hogy az ítélet igazságos legyen, 's mi legyen a' birói hatalom, 's miktől kellessék annak gyakorlásában magát a' bírónak óvni.

A' 15 és 16-ik címek e' kérdést: vajjon a' bírónak az előadottak és bebizonyítottak, vagy pedig tulajdon tudomása és lelkiismerete szerint kellessék-e itélni? oda dönti el: hogy hamis előadások és bizonyítások' esetében iparkodnia kell ugyan a' bírónak az ártatlan vádlott' megmentésén; de, ha sem ezt nem eszközölhetné, se tisztét másnak át nem engedhetné vagy átengedni nem akarná, az előadottak és bebizonyítottak szerint köteles itélni, 's tulajdon tudomását nem követheti, kivevén ha olly egyén volna, kit a' törvény nem kötelez, például a' pápa vagy császár, vagy ha a' tett előtte birói székén ültében követte-tett el.

I-só Rész.

Az első rész 134 címre terjed, melyek' tartalmának lényege a' következőkből áll.

Az 1-ső címben előadván a' szerző, hogy azon jogszokás, melylyel élünk, vagy személyeket, vagy vagyont, vagy perlekedést illet, munkáját három részre osztja, és a' mindegyik részben előterjesztendő tárgyakat, tárgyalásuk' rendjével együtt, elősorolja.

A' 2—9-ik címek a' nemességről értekeznek. Jelesen:

A' 2-ik cím. Hogy a' főpapok és egyházak' igazgatói, 's a' bárók, országnagyok, és nemesek mind nemességükre, mind jószágaikra nézve egyenlő szabadsággal, mentességgel, 's kiváltsággal bírnak, 's ugyanazon törvényekkel, szokásokkal, és perlekedési renddel élnek, és egyedül díjaikra nézve különböznek, a' főpapok és bárók' díja, nem szabadságuk, hanem méltóságuk és hivataluk' tekintetéből 100, a' nemeseké pedig 50 nehéz gíra levén.

A' cím. Hogy a' magyar, eredetére nézve egyenlő, népnek nemesekre és parasztokra osztása azon, elődeinknél egészen Geiza vezérig divatban volt, szokásból támadt, mellynél fogva országos táborozás szükségessé válván az egész népség véres kardnak körülhordatása által tehetségéhez képest felfegyverkezve bizonyos helyre megjeleni parancsoltaték, és ha kik a' közönségnek parancsát elégséges ok nélkül nem teljesíték, vagy késsel hason ketté vágatának, vagy örökös közszolgaság alá vettetének. Továbbá, hogy sz. István királylyá választatván és megkoronáztatván, a' nemesítés' joga az országló hatalommal együtt a' közönségtől és annak hatalmától a' koronára, következőleg a' fejedelemre átruháztatott, úgy hogy némi kölcsönös összekapcsoltatás és viszonyosság' erejével valamint a' király csak nemesek által választatik, úgy viszont nemest is csak a' király teremthet.

A' 4 és 5-ik címek. Hogy, ha a' király valakit jeles tetteiért és szolgálataiért valamelly birtoki joggal megajándékoz, az, bekövetkezvén a' törvényes iktatás, tüstént nemessé leszen, és hogy az illy nemesek a' fennérdeklett kölcsönös egybekapcsoltatás' erejénél a' szent korona' tagjainak tartatnak, és a' törvényesen megkoronázott királyén kívül senki nek hatalma alá vetve nincsenek. Továbbá hogy az így nyert birtoki

jog, a' mint vagy hadi szolgálat, vagy tudomány és tanúltság által nyertett vagy tábori vagy táboriféle külön tulajdonnak (*Peculium castrense*, vel *quasi castrense*) neveztetik, 's arról a' fiú atyjának, és az atya fiának akaratja nélkül is tetszése szerint rendelkezhetik.

A' 6-ik czím. Hogy valaki igaz nemessé birtoki jog-ajándékozás nélkül a' királynak pusztán nemesítő levele által is lehet. Továbbá hogy a' királytól nyert czímer, valamint magában pusztán nem nemesít, úgy viszont a' nemességhez lényegesen nem is szükséges, és hogy ugyanazért a' nemesség' bebizonyítására törvény előtt nemesi czímer' előmutatása nem is kívántatik, hanem az adományi levelet, vagy a' jószágadománynak beírásával költ iktató levelet, sőt ezen' hiányában, minthogy leányi negyed csak érdemmel szerzett, nem pedig pénzen vett birtoki jogokból adatik, a' leányi negyed' kiadását tanúsító levelet is, ha az költére nézve a' királyi jogok' elidősítése' éveit meghaladja, előadni elégséges.

A' 7-ik czím. Hogy nemes atyától és nemtelen anyától nemzett gyermekek valóságos nemeseknek tartatnak, de nem viszont a' nemes anyától és paraszt atyától nemzettek, azon esetet, ha az illy anya királyi felség által atyai jószágainak valóságos örökösévé fiúsíttatott volna, egyedül kivén.

A' 8-ik czím. Hogy nemessé lehet a' nemtelen országnagy vagy nemes által tett fiúvá és jószágörökössé fogadás által is, ha ahhoz királyi helybenhagyás és törvényes jószágbai iktatás járult.

A' 9-ik czím. Hogy a' nemeseknek többek között e' következő négy fő előjogai vannak: 1) Hogy néhány törvény-kijelelte eseteken kívül törvényes idézés és elmarasztalás előtt be nem fogathatnak. 2) Hogy egyedül király' hatalma alatt állanak, és törvény' útján kívül őket személyeikben vagy vagyonukban rendes hatalmával a' király sem akadályozhatja. 3) Hogy birtokaiknak határai közt minden adózástól, továbbá vámpénz- és harminczad-fizetéstől mentek, 's egyedül csak haza' védelmeért táborozni kötelesek. 4) Hogy, ha a' király András' aranybullájában foglalt szabadságaikat megsértene, hívségtelenség' szennyje nélkül ellene szegülhetnek.

A' 10—12-ik címek a' királynak magonszakadási örökösödését, 's egyház-pártfogói jogát tárgyalják. Jelesen:

A' 10-ik cím. Hogy a' fejedelem minden magvánszakadó ország-nagynak és nemesnek törvényes örököse, 's hogy ezen ekből a' magonszakadásban levők birtoki jogaikról királyi megegyezés nélkül örökösön, sőt azoknak közönséges becsúárán túl zálogképen sem rendelkezhetnek. Továbbá hogy a' fejedelem törvényes örököse a' főpapoknak, és egyházi férfiaknak is; azonban nem úgy, hogy a' reá szállott egyházi jószágokat az egyháztól elidegeníthesse, hanem hogy azokat a' megürült egyháznak kormányával együtt ismét másnak ajándékozhatja, fennmaradván egyébiránt a' romai székeknek a' király által nevezett érsekek és püspökök' megerősítésének joga.

A' 11-ik cím előre bocsátván, hogy a' romai pápa hazánkban megürült egyházi hűbérek' osztogatásának jogával nem bír, elősorolja a' király' fő egyházpártfogói jogának alapjait, oda számítván: a) minden püspökségeknek és egyházaknak királyaink által történt alapítását, — b) a' magyar népnek sz. István király' apostoli munkája által eszközölt keresztény hitre-térését, — c) az egyházi jogok' elidősítése' éveinek sz. István' korától, ki a' pápának akaratjával minden egyházi hűbéreket ön-maga osztogatott, már többszörös betöltét, és végre — d) országunk' ezen szabadságának a' konstanci közönséges zsinatban egybegyült szent atyák általi megerősítését.

A' 12-ik cím. Hogy a' főpapok és egyházi személyek ellentnem állhatván méltóságaik és papi felmentettségeik, a' királyi felségnek hűségi hódolattal tartoznak, és mulandó javaikra, és hatalmaskodó tetteikre nézve, szinte úgy, mint a' világiak, országunk' rendes biráinak birósága alatt állanak.

A' 13—39-ik címek a' birtoki jogok' szerzésének módjairól és háromlási mineműségükről, 's főképen a' királyi adományok' címzeiről értekeznek. Jelesen:

A' 13-ik cím. Hogy a' királyi adomány vagy tiszta, vagy vegyes lehet, 's hogy a' király országunk' régi szokása szerint mind a' magonszakadottaknak, mind a' hívségtelenség' szennyjébe esetteknek jószágait szabadon vagy magának megtarthatja, vagy érdemes hazafiaknak elajándékozhatja.

A' 14-ik cím elősorolja a' felségsértésnek és hívségtelenkedésnek eseteit. Négy esettel vagyon pedig itt több, mint II. Ulászló' II. törv.

4-ik cikkében előszámolva, millyenek: a) a' királyi, káptalan vagy conventbeli embereknek eljárásukban történő veresége, megsebesítése vagy meggyilkolása, — b) a' határvárak' elvesztése, — c) a' hadi vagy élelmi szereknek országunk' ellenségei' részére teendő szolgáltatása, és — d) azoknak akadályozása, letartóztatása, vagy megfosztása, kik lemondván hamis hitökről Törökországból letelepedés végett hazánkba átköltöznek.

A' 15-ik cím. Hogy egyéb gonosztevőknek jószágaik királyi fiasura nem szállanak, hanem vagy halállal, a' tolvajok' akasztásával, a' rablók karóval vagy kerékkel a' többiek pallossal büntetnek, és akkor jószágaik fiaikra vagy más vérséges rokonaikra szállanak, vagy pedig fejükre nézve királyi felségtől kegyelmet nyervén, jószágaik a' bírónak és ellenfelöknek részére elfoglaltatnak, kiktől azokat fiaik, és más vérséges atyafiaik közönséges becsúárok mellett visszaválthatják.

A' 16-ik cím. Hogy a' hívségtelenségi és főbenjáró ítélet közt kétféle különbség van, t. i. 1) Névségtelenségi ítélet által a' bűnösnek jószágai örökre elvesznek, és az örökösödés' fonala közötté, és elmarasztaltatása előtt született gyermekei vagy oldalági atyafiai között örökre megszűnik úgy, hogy az még megkegyelmeztetése által sem újul meg; a' főbenjáró ítélet által ellenben a' bűnös' jószága semmi esetben örökösen el nem vesz. — 2) Ha a' főbenjáró ítéletbe marasztalt ellenfelével megegyezhet, a' bíró magát jószágainak úri jogába nem avathatja; ellenben a' hívségtelenség' szennyjébe marasztalt illy egyezés által magát az ellen, kinek a' királyi felség jószágait oda ajándékozta, nem védelmezheti.

A' 17-ik cím. Hogy az „örökös“ (*haeres*) szó tulajdonképen csak a' jószágagyónak fiát, a' „maradék“ (*posteritas*) szó pedig mind két nemebeli nemzedékét jelenti; a' jószágban örökösödésre nézve mindazáltal mindkét ágra szálló jószágban az „örökös“ leányt is, pusztán férfi ágra szállóban pedig a' „maradék“ csak férfiági nemzedéket jelent. Továbbá hogy atyai vagy anyai pénzen vett, vagy megölt nemes' díjáért, vagy leányi negyed' fejében átengedett, vagy leányfiúsítás által nyilván mindkét ágra szabályozott birtoki jogokban mind a' két ág egyenlően; másképp akár hogyan szerzettekben pedig csupán férfi ág örökösödik.

A' 18-ik cím. Hogy a' szolgálatok által nyert birtoki jogok azért egyedül férfiágra szállók, mert eleink azokat vérrel szerzették, és maiglan is a' katonáskodás' terhe velük egybe kapcsolva vagyon, melyre a' nőszemélyek nem alkalmasak.

A' 19-ik cím. Hogy ellenben a' pénzen vett jószágok azért mind két ágra szállók, mert a' pénz ingó vagyonok közé számíttatik, melyekből a' fiúk és leányok egyenlő osztályrészt kapnak.

A' 20-ik cím. Hogy a' hívségtelenség' szennyjébe marasztalt nemesnek mind két ágat illető jószágai, ha a' felség megkegyelmező levelében világos szavakkal ellenkezőt nem rendel, megkegyelmezés után ismét mind két ágra szállók lesznek, mert a' megkegyelmezés az előbbi privilegiomokat föleleveníti.

A' 21-ik cím. Hogy a' jószágszerzésben mindenkor a' szerzésnek gyökerét 's fő okát, nem pedig valamelly toldalékát 's ágát kell tekinteni, és hogy ugyanazért a' részint szolgálat részint pénzfizetés által akár királyi felségtől akár valamelly úrtól vagy nemestől örökül nyert birtoki jogok csupán férfiágra szállók, a' szerzőnek leányait mindazáltal a' szerzésre fordított pénzből, vagy ha ez a' jószágnak értékét kimerítené vagy felülhaladná, a' jószágnak közönséges becsúárából osztályrész illetvén. Továbbá hogy az egyik férfiági tag által másiknak pénzen eladott jogközösségű jószág rész ennél szinte leányágra nem száll.

A' 22-ik cím. Hogy a' magonszakadás általi adomány' zaradékaiban, ha a' jószág a' magonszakadottnál férfiágra szálló volt, elég legyen pusztán tenni: „magonszakadás által“ (*per defectum seminis*), a' mag szó magában csak férfiágot jelentvén; ellenben ha a' jószág nála mind két ágat illető volt, szükség legyen a' záradékot így tenni: „mind két ági magonszakadás által.“

A' 23-ik cím. Hogy a' királyi jog akármiféle rossz hiszemű birtokos' jószágában száz évig tart, és ellent nem állhatván a' hosszúkorig tartó birtok' színe alatt tett kifogás kikerestethetik.

A' 24-ik cím a' királyi jognak, birtoknak, birtoki jognak (*jus possessionarium*), pusztának, teleknek, várnak, 's kastélynak, és tartozékoknak (*pertinentiae*) jelentését magyarázza, és egyszersmind előadja: hogy, jöllehet a' királyi jog a' királynak mindazon jószágokhoz jogát jelenti, melyek királyi adomány alá akármiféle módon és cím

alatt tartoznak, a' magonszakadóknak és hívségteleneknek jószágai mind-azáltal nem pusztán királyi jognak, hanem különösen magonszakadásnak vagy hívségtelenségnek czíme alatt szoktak felkéretni, és az illy adományhoz néha a' királyi jognak czíme csak hozzá mellékelteni.

A' 25-ik czím. Hogy a' királyi jognak csalárd felkérője, ha a' jószágnak ura érvényes jogát hebizonyítja, a' felkért jószág örök becsújébe marasztaltatik, valamint hasonló esetben az is, ki valakinek jószágát hívségtelenség' czíme alatt felkérvén, és az állított büntettet be nem bizonyíthatván, perétől el nem állana.

A' 26-ik czím. Hogy ezen büntetésnek a' magonszakadásból tett felkérésekben, habár az egyenes örökös nélkül elholtak oldalági atyafiai jogközösségüket hebizonyítanak, helye nincsen, sőt az illy adományos felkérését az oda mellékelte királyi jog mellett továbbá is védelmezheti.

A' 27-ik czím. Hogy olly jószágot, mellynek örökségét valaki perrel kereste ugyan, de perét be nem végezheté, annak magonszakadása által felkérni nem lehet. Továbbá hogy e' jogszabály: „pereket eladni nem lehet“, csak azt jelenti: hogy a' vevő a' megvásárlott pert 's keresetet nem folytathatja, hanem ezt csak az eladónak neve- és jogával teheti.

A' 28-ik czím. Hogy az adományi jószág azért, mert az ellentmondóknak az adományos egyezés szerint pénzt fizetett, eredeti természetét meg nem változtatja, 's pénzen vett jószággá nem válik.

A' 29-ik czím Ulászló' I-^o törv. 63. cikkét szóról szóra előadja.

A' 30-ik czím azon három pontot kijeleli, mellyekre nézve Ulászló ezen törvénye által országunk' régi szokását megváltoztatta.

A' 31-ik czím. Hogy, ha ki magát felkért királyi jog mellett valakinek perébe avatja, a' felek ellene mindjárt okleveleket előmutatni nem tartoznak; hanem ő köteles a' királyi jogot országunk' szokása szerint igazolni, kivevén ha a' hebizonyításban mind a' két fél megfogyatkoznék; melly esetben a' királyi jog helyet fogna.

A' 32—34-ik czímek az iktatásról: 1) Hogy minden adománynak, máskénti érvénytelensége alatt, költétől számított egy év' lefolyása alatt birtokba iktatással meg kell erősíttetnie — 2) Hogy a' „Mivel mi“ szavakkal kezdő iktató parancs' ereje egy egész évig, a' „Mondatik nekünk“

szavakkal kezdőké pedig csak 60 napig tart. — 3) Hogy ezen utóbbi parancs az adomány' valóságáról az eredeti adománylevélnak előmutatása nélkül bebizonyítást nem teszen; ellenben az előbbi arra önmagában is elegendő.

A' 35-ik cím. Hogy a' királyi helybenhagyás' levele is csak akkor teszen a' felvállás' valóságáról bebizonyítást: ha abba a' felvállás szóról szóra átírva vagyon.

A' 36 és 37-ik címek. Hogy az új adományt vagy a' fejedelem' jogára, vagy az atyafiakra nézve lehet tekinteni, 's hogy az első tekintetben nem tételéz fel más előre ment adományt, hanem csak azt, hogy a' felkérő vagy elődei a' jószágnak békes uradalmában voltak legyen, és hogy ekkor, ha királyi jog mellé nem lenne is csatolva, érvényes annyi-ra, hogy azon jószág többé sem királyi jog, sem magonszakadás, vagy más cím alatt fel nem kérethető; ellenben hogy második tekintetben a' vérséges atyafiaknak, vagy leányágnak azon jószágokból kizárására az új adomány soha sem elégséges, hanem ahhoz a' szerzésről szóló eredeti levelek szükségesek.

A' 38 és 39-ik cím. Hogy azok rokon vér-árulást követnek el, kik rokonaikat a' családi jószágokból új adomány vagy leányfiúítás által kiörökíteni mesterkednek, vagy azoknak rokonságát nyakasan tagadják, 's hogy ezen gonosz tett örök gyalázatot, szolgaságot, és jószágvesztést von maga után, a' véráruló elárult rokonának szolgájává, 's jószága azévé leszen.

A' 40—50-ik címek az atyafiságos osztályt tárgyalják. Jelesen:

A' 40 és 42-ik címek. Hogy az uraknak és nemeseknek atyai és ósi jószágaik fiaik közt annyi egyenlő részekre osztatnak, a' mennyien vannak; az atyai ház mindazáltal külső birtokával együtt, vagy szegényebbekre nézve, a' nélkül a' legifjabb fiúnak hagyatik, azonban szükséges levén a' többieknek is közös költségen hasonló házat építeni, kivévén ha az atyai ház igen nagy értékű levén, az ki nem tellenék; — melly esetben a' legifjabb fiútestvér, ha még kis korú, testvéreit a' ház' lelkiismeretes becsújából kifizetheti, másképp pedig azt magát osztályra bocsátni tartozik.

A' 42-ik cím. Hogy a' nemzetség' okleveleinek őrzése az öregebb fiútestvért illeti, ki mindazáltal az ország' rendes birái elébe idéztetvén

a' család' mindkét ági jószágait illető oklevelei' mását a' leánytestvéreknek kiadni, és osztály' idejéig testvérei ellen indítandó minden pereket közös költséggel vinni tartozik.

A' 43 és 44-ik címek. Hogy az osztozó atyafiak osztály' alkalmával minden, habár rokonaik' nevének beiktatása nélkül nyert királyi adomány melletti, szerzeményeiket is, — azokról csak osztály előtt, és csak másoknak, nem pedig tulajdon gyermekeiknek javára szabad levén rendelkezniök, — közös osztály alá bocsátani tartoznak, ezen kénytelenség alól csak úgy menekülhetvén, ha az atyai jószágokból reájok jutó osztályrészökről teljesen lemondanak.

A' 45 és 46-ik címek. Hogy a' testvérek közötti osztálynak nem per által, hanem királyi parancs mellett az illető vármegye' birái, vagy ha a' jószágok több vármegyékben elszórvák, egy ítélőmester által kell véghezmennie, és hogy, ha ki az osztozó felek közül némelly követelt hiány miatt újonani osztályt kívánna, az csak per' útján, de mégis egyetlenegy ünnepnyolczadi szék alatt, nyerheti meg. Továbbá hogy illetén új osztálykéréssel a' testvéreknek fiai is élhetnek, a' távolabbi osztályos atyafiak közt mindazáltal, vagy ha az osztály nagy vagy ősatyák' korában, és osztálylevel' kiadásával történt, annak másképp helye nem levén, mintsem ha bebizonyíttathatnék: hogy valamelly osztályos atyafi másikának osztályrészéből osztály után valamit hatalmasan elfoglalt, és akkor is csak hosszú per mellett. Végre hogy, ha az osztozó felek osztályrészeit határjelek' felállításával már elkülönözték, újonani osztályt semmi esetben sem kérhetnek.

A' 47-ik cím. Hogy a' testvérek közt megosztott jószágok, egyik testvér magonszakadván, 100, 200, vagy több évek után is a' többi osztozó testvérekre és maradékaikra szállanak; ellenben pedig az osztály után szerzett jószágok, valamint az ollyak is, mellyeket két vagy több nem rokon személyek királyi adomány által vagy más úton nyertek, magonszakadás' esetében királyi fiscusra esnek.

A' 48-ik cím. Hogy, ha egyik hites társ másikának nevét adományi vagy másféle szerzeményi levelébe iktatja, egyik fél örökös nélkül meghalván, illy szerzeményi jószága nem oldalági atyafiára, hanem fenmaradt hitestársára száll, és hogy illy esetben a' férj által szerzett

adományi jószág, ha az adomány nyilván mindkét nemre nem tétetett, nejének maradékainál csupán férfiágra három ló leend.

A' 49-ik cím. Hogy a' hívségtelenség' szennyjébe marasztaltnak jószágai, ha azokat kegyelmezés által visszanyeri, arra, kit büntette előtt szerződés által testvérévé fogadott, többé nem háromlanak, hanem fiscusra szállnak.

Az 50-ik cím. Hogy, ha két testvérek leányaikat jószágaikban királyi felség által külön fiúsíttatják, egyik illy leány kihalván, jószága a' másikra nem háromlik, hanem fiscusra száll.

A' 51—56-ik címek az atyai hatalmat fejtegetik. Jelesen

Az 51-ik cím. Hogy az atyai hatalom az atyának nemcsak tulajdon magzataira, hanem atyai hatalma alatt levő fiának gyermekeire is kiterjed, — hogy annak erejénél fogva a' fiúnak atyja' jószágairól akár élők közt akár végintézet által tett rendelkezése érvénytelen; ellenben pedig az atya annak erejével fiát, kihágásai megkívánván, feddéssel, veréssel, 's börtönnel büntetheti, szükség' esetében osztatlan jószág részét elidegenítheti, őtet akárkitől visszaveheti, 's hadifogságba esvén maga helyett túsúl adhatja.

Az 52-ik cím. Hogy az atya már törvényes korra jutott fiát némely esetekben osztályra kényszerítheti, jelesen: ha őtet nagyobb bántalommal illette, vagy valamely büntettről, király- vagy hazaveszélyeztetőn kívül, bevádolta, vagy élete ellen leelkedett, vagy gonosztevőkkel társalkodván vagyonát pazarlotta, vagy végre őtet, habár teheté, hadi fogságból ki nem váltotta.

Az 53 és 54-ik címek. Hogy viszont a' fiú is némely esetekben atyját osztályra szoríthatja; jelesen: ha az a' család' jószágait pazarolja, vagy pusztulásra jutni engedi, ha fiával ok nélkül kegyetlenül bánik, ha őtet teljeskorúsága után házasodni nem engedi, ha őtet bűnre kényszeríti, vagy ha nekie a' házasságra lépést megengedte. Továbbá hogy ezen legutolsó esetben mind a' két félnek összeséges vagyona, a' fiúnak anyai jószágait kivevén, osztály alá vétetik; ellenben a' kénytelen osztálynak minden egyéb eseteiben annak tárgyát csak az atyának ősi vagyona teszi.

Az 55-ik cím. Hogy az esztelen fiúk atyai hatalom alól soha ki nem szabadulnak, meghalván pedig az atya legöregebb testvérjök' gondviselése alá jutnak.

Az 56-ik cím. Hogy az atyai hatalom jószág-osztály által szokott rendszerint megszűnni, rendkívül pedig az atyának gyámságróli intézkedés nélkül történt halála, vagy jószág-veszteségbe, 's főbenjáró ítéletbe marasztaltatása, végre hadifogságba esése által.

Az 57—69-ik címek a' jószágainkról örök elidegenítés általi rendelkezhetőségünket tárgyalják. Jelesen:

A' 57-ik cím. Hogy minden országnagy, nemes, és birtokos ember mindennemű akár saját szolgálatjával akár tulajdon pénzén szerzett jószágairól és vagyonáról egész élete' fogytáig gyermekeinek akaratja ellen is szabadon rendelkezhetik, 's azokat teljes joggal elidegenítheti, és ha azokban gyermekei közt osztályt teszen, annál holtá után megmaradni tartoznak. Továbbá hogy mind ezeknek az örökbe-fogadás vagy fiúsítás által nyert jószágokra nézve is helye legyen.

Az 58 és 59-ik címek. Hogy atyai vagy ősi jószágait senki, fia vagy jogközösséggel bíró rokona' jogainak sérelmével, annak megegyezése nélkül érvényesen el nem idegenítheti, — hogy az illy jószágoknak elidegenítőik felvállásaiknak nagyobb erejére gyermekeiknek és testvéreiknek terheit is magokra vállalni szokták, és hogy az illy teherfelvállalások háromféleképen történhetnek: 1) pusztán, 's minden alapos ok nélkül, 2) némelly alapos oknál fogvást, például zálogos jószágok' visszaváltása, hitbér vagy leányi negyed' kifizetése, 's más, talán nagyobb hasznót hajtó, jószág' megszerzése végett, 3) végszükség' megkivántából, jelesen hogy a' felválló fejét főbenjáró ítélet alól megváltsa, vagy magát hadifogságból kiszabadítsa. Továbbá hogy az első rendbeli teher-felvétellel tett felvállás minden teherfizetés nélkül megerőtlenítettik, valamint a' másod rendbeli is, ha a' teherfelvállalás a' fiak vagy testvérek' nevének kijelélése nélkül történt; ellenben hogy a' fiak vagy testvérek' nevének kitételével tett teherfelvállalást csak a' felválló egyén' összeséges birtoki jogai' közönséges becsúárának, sőt ha a' felválló még életben volna, egész díjának is, lefizetése mellett lehet visszahúzni, és megsemmisíteni; végre hogy a' harmadik rendbeli teherfelvállalás semmikép vissza nem húzható, 's meg nem erőtlentíthető, sőt az illy szükségbeni felválláshoz, habár magonszakadásban levő által tételnék, királyi megegyezés sem szükséges.

A' 60-ik cím. Hogy a' birtoki jogok' akár örök akár zálogi minden felvállásánál, a' szükségnek törvény-kijelelte két esetét kivén, mindenkor szükséges azon rokonokat, kik az elidegenítendő jószághoz jogközösséggel bírnak, biróilag megintetni, kik a' jószágot az intetést tétető biró által meghatározandó közönséges becsúárának ugyanazon biró által kitűzendő napon teljesítendő lefizetése mellett magoknak megtarthatják, az intés' elmulasztásának esetében pedig a' vevőt királyi curia elébe idéztetvén a' jószágot szinte közönséges becsúárának letételével egy ünnepnyolczadi széken bevégzendő perrel magokhoz válthatják. Továbbá hogy a' jogközösséggel biró rokonok után elővételi joggal bírnak a' leányági atyafiak, és ezek után a' tő- és határszomszédok; de csak az egész felvállási pénzösszegnek, vagy a' jószág' örök becsúárának letétele, és általok tétetendő birói intés mellett, egyébiránt, ha ezen joguk megsértetnék, a' jószágot egy ünnepnyolczadi széken bevégzendő perrel ők is magokhoz válthatván.

A' 61-ik cím. Hogy, ha egyik testvér még osztatlan közös jószágot testvéreinek megegyezése nélkül örökül vagy zálogképen elidegenít, a' többi testvérek a' legelső ünnepnyolczadi széken tulajdon részeit ugyan minden fizetés nélkül visszanyerhetik, a' felvallóét pedig alaptalan felvállás' esetében ugyanannak közönséges becsúárával, okszerű felvállás' esetében pedig az 59-ik czímbe kijelelt terhek' letételével magokhoz válthatják. Továbbá hogy ugyanezeknek helye vagyon akkor is, ha az atya mind magának mind fiainak ősi jószágrészeit azok' megegyezése nélkül alaptalan felvállás mellett örökül eladta, vagy elzalogította.

A' 62-ik cím. Hogy a' testvér testvéreinek, vagy a' fiú atyjának felvállását, ha az elidegenített jószágért kapott vagyonnal törvényes ellenmondás nélkül él, többé vissza nem vonhatja. Továbbá hogy szinte azon felvállások is megdöntethetlenné, mellyek per alatt levő jószágokról azok' egy részének átengedésével és másik részének megtartásával tétettek.

A' 63-ik cím. Hogy a' jogközösséggel biró rokonok' részére tett felvállások sem királyi helybenhagyást sem birtokba iktatást nem kívánnak, a' jogközösséggel nem birók' részére tetteket pedig, az örökvállásokat ugyan mindenkor, a' zálogiakat pedig, ha a' zálogpénz 50 forin-

tot felülhalad, iktatással erősíteni szükség, és pedig ha a' vevő birtokban nincsen, se abba a' felvalló által tetteleg be nem helyeztethetik, egy év' lefolyása alatt, és hogy ezen év királyi helybenhagyást kívánó felvállásokban nem a' felvalló, hanem helybenhagyó királyi levélnek költétől, sőt örökbe-fogadásokban az örökbe-fogadónak halála' napjától számítatik, — az illy örökbe-fogadás' helybenhagyásához netalán csatolt királyi jogra mindazáltal minden esetben a' levél' költétől számított egy év alatt szükség levén az iktatást megtétetni.

A' 64 és 65-ik címek. Hogy a' királyi megegyezés (*Consensus Regius*) által a' szent korona reája örökösödés' útján háramlandó jószágokhoz jogának önkényes átengedése értetik, 's hogy ennek szüksége I. Lajos' korában vette eredetét, minthogy annak országlása előtt minden országnagy, nemes, és birtokos ember magonszakadásának esetében is minden királyi megegyezés nélkül rendelkezhetett. Továbbá hogy a' királyi helybenhagyás magonszakadó által tett minden örökvallásnak erejéhez, sőt a' zálogvallásához is, ha a' zálogpénz a' jószág' közönséges becsúárát meghaladja, szükségképen megkivántatik; ellenben pedig a' jogközösséggel bírók' részére tett felvállásokban arra szükség nincsen.

A' 66-ik cím. Hogy a' testvéri örökbe-fogadás csak örökös' nem léteben és királyi megegyezés' hozzájárultával lehet érvényes, és hogy azt az örökbe-fogadónak magonszakadása' napjától számított egy év alatt törvényes iktatással erősíteni szükséges.

A' 67-ik cím. Hogy valamely jószágnak uradalma valakit kétfélekép illethet, t. i. vagy valóságos birtokban lételi, vagy pedig örökösülési joggal, millyennel például a' legközelebbi ágon levő két rokon egymás' jószágaira nézve kölcsönösen bír, és hogy ennek erejével az illy rokonok közül egyik örökös nélkül kihalván, a' másik annak jószágait, — kivévén ha az osztály elődeik között olly régen történt volna, hogy többé származásuk' közössége sem tudatnék, — minden per és bírói iktatás nélkül átveheti, annak özvegyét és leányait egyébiránt minden szükségeseikkel a' jószágok' mennyiségéhez képest haláluk, vagy ha férjhez mennének, férjhez menetelükig ellátni, és ezen esetben őket illőleg kiházasítani, és az özvegynek azon túl hitbérét is hozományával együtt kiadni köteles levén. Végre hogy mindezeknek a' testvéri örökbe-fogadásokban is helye vagyon.

A' 68-ik czím. Hogy, ha ki örökösödés' jogán mást illető jószág'nak birtokát erőszakosan vagy máskép magának tulajdonítaná, azt az örökösülés' jogával bíró abból egy egész év' lefolyása alatt erőhatalommal kivetheti; egy évnek lefolyta után mindazáltal azt tőle csak rövid idézés vagy értesítés melletti perrel veheti el, mellyben egyébiránt az erőszakos elfoglaló, mintha a' jószágot tulajdonosa' kezéből foglalta volna el, főbenjáró ítéletbe marasztaltatík. Továbbá hogy egy év alatt haszróló erőhatalommal visszafooglalással élhet az is, ki valamely hosszabb ideig bírt jószágának birtokából erőszakosan kivettetéek.

A' 69-ik czím. Hogy, ha e' záradék: „semmi jogot fen nem tartván“ valamely örökvallásba betéttetik, a' jószágszerző kihalván, a' felvallott jószág fuscusra száll; ellenben ha ezen záradék kimaradt, a' felvalló félre visszatér.

A' 70—73-ik címek a' jószágcsereéről értekeznek. Jelesen:

A' 70-ik czím. Hogy a' jószágcsere békeségcsb birtoklás vagy nagyobb haszonvétel végett hozatott be, 's hogy ugyanazért hasznos jószágcsereét minden birtokos ember gyermekei vagy rokonai' ellenmondásával is szabadon tehet, és hogy a' cserébe kapott jószágban mindazok örökösödnek, kik a' cserébe adottban örökösülendők valának.

A' 71-ik czím. Hogy, ha jószágcsereének palástja alatt csalárdúl örök eladás történt, az illető rokonok pert indítván, a' jószág közönséges becsúárának letétele mellett egyetlenegy ünnepnyolczadi szék alatt nekik ítéltetik.

A' 72-ik czím. Hogy a' cserevallónak örököse, ha a' cserében kapott jószág' haszonvételével ellenmondás nélkül él, a' cserevallást többé fel nem forgathatja.

A' 73-ik czím. Hogy, ha ki férfi ágra szálló jószágot adott cserébe, habár a' cserébe kapott nagyobb jószág' értékének kiegyenlítésére némi pénzt felül fizetett is, mégis az egész cserébe kapott jószág örököseinél egyedül férfi ágra szálló leend, 's a' leányok csupán a' felül fizetett pénzből nyernek osztályrészt.

A' 74—77-ik címek a' szavatosságot fejtegetik. Jelesen:

A' 74-ik czím. Hogy, ha ki csere vagy másféle örökvallásban szavatosságot magára vállalván, védenczét jószágának birtokában a' törvényes megtámadók ellen meg nem tarthatná, ötöt a' különös kötésekkel

történt felvállalás' esetében ugyanannak tartalma szerint, az általánosan történt szavatossági felvállalásokban pedig más egyetérő ingatlan jószággal, jelesen cserevállásokban ugyanazzal, mellyet cserében kapott, ha még megvan, tartozik kármentesíteni.

A' 75-ik cím. Hogy törvényes megtámadókon csak a' per' utjával élők értetnek. Továbbá hogy a' szavatost kötelességének teljesítésére az ügynek elítéltetése előtt törvénybe idézni szükséges.

A' 76-ik cím. Hogy a' szavatos határperekben védenczét a' másnak ítélt határszélekre nézve csak akkor köteles kármentesíteni, ha magát világos szavakkal úgy kötelezte: hogy őtet ugyanazon határvonalakkal fogja birtokban megtartani, mellyekkel ő maga a' jószágot bírja.

A' 77-ik cím. Hogy a' szavatosság' felvállalása mindig csak más törvényes megtámadókra vonatkozván, annak teljesíthetlensége a' felvállalónak jószága' visszavételére alapúl nem szolgál.

A' 78 és 79-ik címek az elidősítést tárgyalják. Jelesen előre bocsátván annak ismertetését előadják: hogy az elidősítés elfoglalt vagy elidegenített királyi ingatlan javakban 100, egyháziakban 40, nemesiekben 32, város-polgáriakban 12, a' hatalmaskodó tettekben és függő perekben 32 évek, a' jobbágyi földekben pedig egy év és nap' lefolytával telik be, 's hogy az osztályos atyafiak közt birtoki-jogaikra, 's általuk teendő hitbér és leányi negyed' fizetésére nézve elidősítésnek helye nincsen, valamint némi értelemben a' határigazításokban, és zálogos jószágokban sem. Továbbá hogy az elidősítés' évei hadifogságban levők, és száműzött atyát külföldre követő fiak ellen nem folynak. Végre hogy az elidősítést per-indítás nélkül is ellenmondási levelek által ki lehet zárni.

A' 80—83-ik címek a' zálogos jószágokról értekeznek. Jelesen a' zálogi birtokosok' uzsoráskodása ellen némelly keserű kikeléseket előre bocsátván, előadja a' szerző: hogy a' zálogba-vevő a' zálogba-adók ellen, ha a' zálogczímet örök felvállalás által meg nem változtatták, habár a' zálogos jószágot időközben királyi jog' czime alatt felkérte is, elidősítéssel soha sem élhet; de ellenben a' zálogba-adó azt régi záloglevelek ellen foganatosan használhatja, azon esetet kivevén, ha a' zálogba-vevő azt bebizonyíthatná, hogy a' zálogba-adó őtet a' követelt zálogos jószágok' birtokából erőszakosan vagy máskép jogtalanul kivetette. Továbbá

hogy senkinek sem szabad jószágát közönséges becsúárán felül, abba értvén mindazáltal nem a' belső teleknek, hanem külső tartozékainak becsúját is, elzálogítani, és ha ki azt tenné, önmaga ugyan a' jószágot csak az egész zálogpénznek lefizetésével válthassa vissza, fiai vagy rokonai ellenben azt a' jószág' közönséges becsújének letételével is megtehessék.

A' 84—87-ik czímek a' határjelekről szólnak. Jelesen:

A' 84-ik czím. Hogy első királyaink valamelly birtokot valamelly királyi vártól elszakasztván és elajándékozván egyszersmind határjelekkel is elkülönözzék, továbbá hogy időjárával ugyanazon egy birtoknak határai közt több faluk, és pedig sokszor új határjelek' felállításával támadtak, végre hogy illy határjel-felállítások néha testvéri osztályok' alkalmazásával is történtek, 's hogy ezen különféle határok iránt azután sok perek támadni kezdenek.

A' 85-ik czím. Hogy érvényes határlevelek' erejével a' birtokoknak határáról elszakasztott részecskék, ellent nem állhatván akármelly elidősítésnek kifogása, visszacsatoltathatnak, a' birtok' határai közt idővel támadt faluk mindazáltal sem el nem foglaltathatnak, se meg nem semmisíttethetnek.

A' 86-ik czím. Hogy a' törvényesen költ határlevelek ugyan teljes erejűek, a' „Mondatik nekünk“ szavakon kezdőknek mindazáltal, több így költ hamis levelek levén forgásban, csak akkor adatik hitel, ha a' felperes bebizonyítja: hogy az érdeklött birtokot a' levélben kijelölt határjelekkel valóban bírta.

A' 87-ik czím. Hogy olly esetben, midőn valamelly határról szolgáló víz folyását megváltoztatván, másnak földére tér, a' folyónak előbbi ura annak minden haszonvételeit továbbra is megtartja, valamint szinte az illy vízfolyás' megváltozása által elszakasztott erdők és másféle földek is előbbi uraikéi maradnak. Továbbá hogy az illy vízfolyása' változásainak, és általok okoztatni szokott károknak megelőzésére sarkantyúkat, és védelmező gátokat szomszédunknak birtokában is építeni szabad.

A' 88—92-ik czímek a' leányi negyed' jogát magyarázzák. Jelesen:

A' 88-ik czím. Hogy a' leányi negyed' joga olly birtoki jog, melly

a' leányoknak atyjok' örökségi jószágából tőle történt nemzetésük' jeléül nem örökösen, hanem megválthatólag vagyron rendelve.

A' 89-ik cím. Hogy a' leányi negyed (*quartalitium*), akárhány legyen valamelly országnagynak vagy nemes atyának leánya, mindenkor birtoki jogai' negyed részének készpénzben egyszer fizetendő közönséges becsúi árát teszi, a' jószágoknak örökjoga mindenkor a' fiak és örökösök mellett maradván. Továbbá hogy leányi negyedét mindenik leány külön kérheti, és az örökösöknek óvakodniok szükség, hogy egyik leánynak annyit ne fizessenek, mennyit többeknek fizetniük kell.

A' 90-ik cím. Hogy, ha egyik leánynak leányi negyede per nélkül kifizettetett is, a' másik mégis az atyai jószágnak férfi vagy mind két ágra szállása iránt perre kelhet.

A' 91-ik cím. Hogy hajadon, habár teljes korú, leányok könnyelműségük miatt önmagoknak vagy utódaiknak és rokonaiknak sérelmével örök- vagy zálogvállásokat nem tehetnek, sem testvéreik' gyámságához nem bocsáttatnak.

A' 92-ik cím. Hogy, mint már fennebb mondatott, a' hajadonok egész férhez menő korukig megmaradnak az atyai házban és jószágokban, 's azokból illendő kiházásítást kapnak.

A' 93—109-ik címek a' hitberről, menyekzői vagyronról, és más özvegyi jogokról értekeznek. Jelesen:

A' 93-ik cím. Hogy hitbér nálunk az, mi a' feleségnek elhálásaért adatik; menyekzői vagyron (*Res paraffernales*) pedig mind azon ingó vagyron, mit az asszony eljegyzése vagy menyegzője alkalmával férjétől, szülőitől, vagy mástól akárkitől kap. Továbbá hogy hitbér a' férjnek birtoki jogaiból állapotjához képest jár, jelesen hogy hitbér' fejében országbárói hivatalt viselő országnagy hitvesének 100, más országnagyénak, vagy 50 jobbágytelkes nemesének 50 nehéz gíra, más kisebb birtokú nemesének pedig birtoki jogainak közönséges becsúi ára jár, a' földek, erdők, és más belső telken kívüli tartozványok mindazáltal a' becsúból kihagyatván. Továbbá hogy az asszony meghalván, hitbérét legközelebbi rokona követelheti.

A' 94-ik cím. Hogy valóságos országbárók' nevezete alatt azok értetnek, kiknek neveik királyaink' törvény- és másféle leveleik' végén

elősoroltatni szoknak, úgymint: a' nádor, az országbirája, a' dalmáciai, horvátországi, és slavóniai bán, az erdélyi vajda, a' zörinyi bán, a' királyi és királynéi tárnokok, ajtónállók, pohárnokok, asztalnokok és lovászok' mesterei, 's a' temesi és pozsoni grófok.

A' 95-ik cím. Hogy a' hitbér' fizetésének részint készpénzben, részint piacon eladható ingó vagyonban például állatokban kell történnie, 's hogy jelesen kész ruhák vagy sánta marhák fizetés' fejébe nem adathatnak.

A' 96-ik cím. Hogy a' nő első férjétől egész, másodiktól fél, harmadiktól egy negyed, negyediktől egy nyolczad hitbért kap, és így tovább. Továbbá hogy a' nő hitbérét férjének birtoki jogaitól, melyekbe átviteték, kapja.

A' 97-ik cím. Hogy anyjának és nagy-anyjának hitbéreit ugyanazon egy személy nem keresheti, hanem anyjának leányi negyedét és nagyanyjának hitbérét együtt keresnie lehet; valamint anyámnak is tulajdon leányi negyedét és anyjának, nem pedig nagyanyjának hitbérét kell keresnie, mert nagyanyja' hitbérenek keresete azon család' tagjait illeti, mellyből nagyanyja származott.

A' 98-ik cím. Hogy a' férj gyermektelenül és végintézet nélkül meghalván, minden ingó javai özvegyére szállanak sőt méglen férjének nevét viseli, annak nemes lakából és birtoki jogaiból sem zárathatik ki, szabad levén mindazáltal férje' örökösének azon esetben, ha a' megholt-nak laka jeles kastély volna, nekie más kástélyt, 'vagy több kastély nem levén, más nemes házat özvegyi lakásul rendelni, sőt ha a' jószágok' jövedelmei özvegyi illetőségeit sokkal felülmulnák, tőle a' jószágoknak felesleges részét is törvény' útján elvenni. Továbbá hogy, ha az özvegy férjhez menne, előbbi férjének örököse őtet hitbérenek kifizetésével annak minden jószágaiból szabadon kirekesztheti.

A' 99-ik cím. Hogy azon esetben, midőn az özvegyet hagyó fél testvéreivel és gyermekeivel osztozatlan állapotban halt meg, szükség legyen először a' férjnek minden ingó javakból járó részét testvéreinek részétől osztály által elkülönözni, és azután a' férjnek részét, — kivevén kocsis lovait és drágább öltözetét, mellyek külön özvegyét, és a' fegyvereit, mellyek osztály nélkül fiait vagy testvéreit illetik, — özvegye és osztozatlan gyermekei közt egyenlő részekben felosztani.

A' 100-dik cím. Hogy a' nő, ha újra férjhezmenne is, hitbérétől és menyekzői vagyonától meg nem fosztathatik, sem azt megholt férjének gyermekeivel osztályra bocsátani nem tartozik. Továbbá hogy a' nő gyermek és végintézet nélkül elhalván, menyekzői vagyona atyjára vagy közelebbi rokonaira száll. Végre hogy a' jegyes, ha mátkája jegybenjárta alatt meghal, az általa nekie ajándékozott holmikat, vissza nem veheti; de ellenben hogy mindezek nála maradnak, ha mátkája már elhalás után gyermek és végintézet nélkül elhal.

A' 101-ik cím. Hogy a' férjnek szerzeményi ménese, ha 50 főre nem megyen, özvegye és gyermekei közt egyenlő osztályra bocsáttatik; ellenben a' több darabra menő vagy ősi ménes, fiaira vagy örökösire száll, szerzeményi méneséről mindazáltal, valamint az ősinek reá eső részéről is végintézetet szabadon tehetvén. Továbbá hogy az illy ménesi lovak hitbérek és leányi negyedek' fizetésére rendeltetvék, melly terhet az örökösök viselik, kik azon túl a' leányokat, ha atyjok' halála után annak ingó javaiból részt nem kaptak, kiházásítani is tartoznak.

A' 102-ik cím. Hogy a' nő férjének házasság alatt örökjoggal, habár pénzen szerzett birtoki jogaiból, ha nevét férje' szerzeményi levelébe be nem iktattatá, osztályrészt nem kap, hanem, mint fennebb mondaték, csak azoknak birtokában özvegysége alatt maradhat; ellenben férjének akár házasság alatt akár azelőtt szerzett minden zálogos jószágaiban, nevének záloglevélbe iktatása nélkül is, annak osztatlan gyermekeivel ingó javak' módjára osztozik.

A' 103-ik cím. Hogy a' nő hitbérét a' férje által elzálogított birtoki jogok' birtokosán is megveheti, kinek azután az a' jószág' visszaváltásakor megtérítettik.

A' 104-ik cím. Hogy a' férj gonosztettéért birtoki jogait elvesztvén, nejének hitbérét az is, kire a' jószágok szállanak, megadni szinte köteles.

A' 105-ik cím. Hogy a' nő házasság-törésért férjétől elválasztván hitbérét ugyan elveszti, menyekzői vagyonát mindazáltal megtartja, 's azt, ha illy büntettéért törvény' útján feje vétetnek, rokonai is férjétől visszavehetik. Továbbá hogy, ha a' férj nejének tudtára jött első hitszegését elengedte, a' nő hitbérét visszanyeri 's férje további hitszegéseiért többé fejét nem kérheti.

A' 106 és 107-ik czímek. Hogy a' nő férjétől közöttük létező, de előttük tudva nem levő, negyed izigleni rokonság vagy sógorság miatt elválasztatván, férjén mind hitbérét mind menyekzői vagyonát követelheti, 's az általok elválasztásokig nemzett gyermekek vagyonaikban törvényes ágybeliek gyanánt örökösödnek; ellenben ha a' köztök levő akadályt tudták, gyermekeik, habár azokat a' pápa megtörvényesítené, jószágaikban nem örökösülnek, és a' nő hitbérét vesztvén, férjétől csak menyekzői vagyonát kérheti vissza.

A' 108-ik cím. Hogy a' törvényes ágybeli gyermekeknek és más örökösöknek sérelmével nemcsak a' pápa, hanem a' fejedelem sem tehet gyermektörvényesítést.

A' 109-ik cím. Hogy, jóllehet a' nők hitbéreiket elengedni rendszerint jószágaik' öregbitése vagy javítása' tekintetéből vagy lelki üdvöért teendők miatt szokták, mindazáltal azt ezen okok nélkül is tehetik, csak hogy arra ijesztés és félelem által ne vétessenek, melly esetben tetőket visszavonhatnák, és megerőtleníthetnék.

A' 110-ik cím tanítja: hogy a' férj nejének, és a' nő férjének jószágait örökös joggal érvényesen felvallhatja, csakhogy azt rokoninak jogsérelme, 's minden erőszak vagy ijesztés általi kényszerítés nélkül tegye; a' közöttük teendő zálogvallások mindazáltal, hacsak a' zálogért adott pénznek vagy más értéknek átadása világosan be nem bizonyítatik, teljesen érvénytelenek.

A' 111-ik cím, előre bocsátván az emberkornak tökéletesre és tökéletlenre, és ennek törvényesre és törvénytelenre osztását, előadja: hogy a' törvénytelen korúak másokkal nem perlekedhetnek, ellenben a' törvényes korúak 12-ik évükben már ügyvédet vallhatnak, a' 16 éves fiúk adósság és zálog, a' 18 évesek arany, ezüst és más ingó jószágok, a' 24 évesek ingatlan vagyonaik felett is rendelkezhetnek, 's a' leányok 14-dik évükben a' 16 és 18 éves fiúkkal, és 16-ik évükben a' 24 évesekkel egyenlő joggal bírván, és férjhezmenetelük előtt tett örök vallásaikat, ha azokra kényszerítés által vétettek, férjhezmenetelük után szabadon visszahúzhatván.

A' 112—132-ik czímek a' gyámságról értekeznek. Jelesen:

A' 112-ik cím. Hogy a' gyámság annak védelmére jog szerint adott vagy engedett hatalom, ki magát tökéletlen kora miatt nem vé-

delmezheti, 's hogy háromféle, t. i. törvényes, végintézeti, és adás általi lehet, és hogy a' leányok könnyelműségük miatt férjhez-menetelökig mindig gyámság alatt állanak.

A' 113-ik cím. Hogy törvényes gyámság, az atya halván előbb meg, az anyát, és ha ez halna előbb meg, az anyát illeti, és pedig még akkor is, ha az anyai jószág nemesi, és az atya nemtelen. Továbbá hogy az anya férjhez- menvén, az atyai javak' védelése tőle a' közelebbi jogközösségű testvérre átmegy.

A' 114-ik cím. Hogy az atya, gyanútalan rokona nem levén, végintézete által gyámot és pedig nemcsak már létező, hanem halála után születendő gyermekeinek is rendelhet.

A' 115-ik cím. Hogy törvényes és végintézeti gyámság' hiányában az adás általi, máskép fejedelmi vagy pártfogói gyámság foglal helyet, 's hogy a' gyámnok-adás országglási hivatalánál és örökösödési jogánál fogvást fejedelmünket illeti, általa alkalmas, 's az árvának jószágaira nem ásítozó, az árvával ugyanazon vármegyében lakó, 's nem pazarló gyámnok levén rendelendő. Továbbá hogy a' gyámnok a' megyének grófja, algrófja, vagy legalább két szolgabirája, és azon esetben, midőn az árvajószágok több vármegyékben fekszenek, az ország' egyik rendes birája vagy annak helyettese előtt árvái' vagyonáról lajstromot készíteni, hivatala bevégeződven számot adni, és a' rossz gazdálkodás által elpazarlottat megtéríteni tartozik.

A' 116-ik cím. Hogy a' gyámság' terhe a' jószágokbani örökösödés' rendét követvén, végintézeti gyám' nemlétében a' gyámság a' férfiági atyafiakat, és ezek' nemlétében, ha az árva-jószágok világosan mindkét ágra szállók, a' leányágiakat, örökösödési joguk' rende szerint, illeti.

A' 117-ik cím. Hogy, ha tökéletes korú férfiági atyafi nem létezvén, a' gyámság leányági rokonra jutna, ez azt a' férfiági rokonnak, mihelyest tökéletes korát eléri, tüstént átengedni köteles. Továbbá hogy a' férfiági atyafi néha, ha t. i. az árva-jószágok pusztulásnak kitéve vannak, tökéletes kora előtt is gyámságviseléshez bocsáttatik.

A' 118-ik cím. Hogy a' férfiági rokonság (*Agnatio*) egy fajtája a' rokonságnak (*Cognatio*), mint nemnek, 's hogy e' tárgyban a' rokonok (*cognati*) csupán leányágiak' jelentésében vétetnek.

A' 119 és 120-ik czímek. Hogy a' végintézeti gyámság, ha alkalmas egyedekre az atyafiaknak alapos oknál fogvásti kizárásával ruháztaték, megelőzi mind a' törvényes mind az adásáltali 's pártfogói gyámságot. Továbbá hogy a' király' megegyezésével örökbe-fogadottak a' gyámságban férfiági rokonok gyanánt megelőzik a' leányági vérséges rokonokat.

A' 121-ik cím. Hogy a' férfiági rokonok négy oknál fogva nem bocsáttatnak gyámsághoz: 1) Ha főbenjáró ítélet alá estek, míglen az alól nem szabadúlnak. — 2) Ha jószágait alapos ok nélkül elidegenítették, — 3) Ha magokat másnak hatalma alá vetették, vagy vettetni engedték. — 4) Ha hívségtelenség' szennyje vagy más törvény' gyalázata alá estek, vagy levelesítettek lettek.

A' 122-ik cím. Hogy gyámság' felvállalása alól következő okokból mentetheti fel valaki magát: tulajdon gyermekeinek sokasága, lakának távulsága, jószágainak több vármegyékbeni fekvése, katonai állapota, közhivatala, gyógyíthatlan betegsége, írástudatlansága, hatvan évet meghaladó öregsége, 24-ik év alatti kora, és az árvák' atyjával létezett vagy az árvákkal magokkal létező ellenségeskedése miatt.

A' 123-ik cím. Hogy a' gyámok híven tartoznak hivatalaikban eljárni, és hogy a' gyanúságha esett gyámok nemcsak elmozdítottatnak hivatalaiktól, hanem az árvák' vagyona megrövidítésének kétszeres megtérítésébe, sőt ha hívtelenségek azoknak személye vagy birtoki jogaik iránti peröket illette, örök gyalázatba is marasztaltatnak. — Továbbá hogy a' gyámok következő okoknál fogva esnek gyanúság alá: ha tulajdon vagyonukat pazarolják, hogy árváikat illő élelemmel és ruházattal el nem látják; ha velök ok nélkül rosszúl bánnak, ha őket jó erkölcsre nem tanítják; vagy önmagok rossz erkölcsűek; ha nagyon szegények, ha az árvák ellen ellenségeskedéssel vannak vagy szülőik ellen azzal voltak, 's ha az árvák' jószágaira ásítoznak.

A' 124 és 125-ik. czímek. Hogy a' gyanús gyámot akárki atyafi nem atyafi, férfi vagy asazonny, 's maga az árva is, ha már 12-ik évét elérte, bevádolhatja, 's hogy a' bevádolás törvényszéktartás' idején kívül is a' királyi felség előtt megtétethetik, ki annak, habár kezest állítana magáért, az árvajószágok' kezelését azonnal megtiltja, és a' per' elitéléseig más alkalmas kezekre bizza. Továbbá hogy az atya már törvényes

korra jutott fiának, annak megegyezése nélkül, gyámnokot nem rendelhet, sőt annak megegyezésével is többé nem gyámot, hanem csak gondviselőt nevezhet, a' megtévelyodött fiúk mindazáltal mindig gyámnokság alá tartozván. Végre hogy a' gyámnokok szükség' esetében, főképen az árvák' élalma azt megkívánván, adósságokat tehetnek, sőt a' szükség' mivoltához képest árváik' jószágairól is rendelkezhetnek, azokat mindazáltal el nem idegeníthetvén.

A' 126 és 127-ik czímek. Hogy a' gyámnokok árváik' korvizsgálati levelének (*Litterae Revisionales*) erejével árváiknak mindennemű ügyeikben és pereikben akár az országnak rendes birái akár más birák előtt eljárhatnak, személyükben mindent előadhatnak, sőt ha a' pernek rossz kimenetelétől méltán félni lehetne, azok' hasznára perbeli egyezésre is léphetnek; ellenben az árvák gyámnokaiknak tudta és megegyezése nélkül érvényes felvállásokat nem tehetnek, valamint ügyvédet sem vallhatnak, és hogy ezt törvényes koruk' eljöttével sem kell tenniük. Továbbá hogy az árvák' kora' vizsgálatának országunk' rendes birái vagy azoknak ítélőmesterei, avagy hiteles káptalanok vagy conventek előtt, és korvizsgálati levél' kiadásával kell véghezmennie.

A' 128-ik czím. Hogy az árvák, ha melly örök vallásokat birtoki jogaikról tettek volna, azokat mint gondolatlanul tetteket korvizsgálati levelök mellett tökéletes koruk' eljöttéig országunk' valamely rendes birája vagy annak ítélőmestere, avagy valamely hiteles káptalan vagy convent előtt visszahúzzhatják, és ezt megtevén 32 év' lefolyása alatt tulajdon felperességük alatt megtámadhatják. Továbbá hogy, ha illy tökéletlen korokban tett örök vallásaikat tökéletes koruk' eljöttéig vissza nem vonták, azok tökéletes korokban tettek gyanánt tekintetnek.

A' 129 — 132-ik czímek. Hogy a' törvénytelen korú árvák, kivén ha melly perek már szülőik ellen megkezdettek, vagy ha az ő részökről olly jószágban tett iktatásra nézve, mellynek birtokában nincsenek, ellenmondás tétetett volna, törvényt állani nem tartoznak, sőt ha hatalmaskodási perbe olly előadással vonatnának, hogy a' hatalmaskodó tett óáltalek vagy megbízásokból követtetett el, a' felperes díjaik' lefizetésébe is marasztaltatik. Továbbá hogy egyébiránt az illy árvák ellen indított hosszú folyamú per egészen alá nem szállítottatik, hanem csak törvényes korukig elhalasztatik, és hogy ugyanez történik az olly pe-

rekben nekik ítelt eskületételre nézve, mellyekben a' fenmondottak szerint felelni kötelesek.

A' 133-ik cím előre bocsátván, hogy a' birói becsú kétféle; t. i. közönséges, és örökbecsú, és hogy ez tízszer annyit teszzen mint amaz; előterjeszti egyenként az ingó és ingatlan jószágoknak közönséges becsú-jét, valamint azt is, hogy egy ekényi föld 150 királyi mértékű holdból, és egy hold hosszában 72, szélességében pedig 12 királyi rőfből áll; végre oda mellékel egy vonalt, melly tizenhatszor véve egy királyi rőföt teszzen.

A' 134-ik cím előadja a' közönséges becsúnek szabályait, jelle-sen: 1) Hogy az itéleti terhek, vagyis birságok' fizetésében mind a' barmok, mind a' földek és birtoki jogok becsúbe vétetnek. — 2) Hogy leányi negyedek' fizetésében, 's elzálogított, örökül eladott, vagy büntett miatt itélet által másra átszállított jószágoknak magához váltásában minden, mi a' helységben vagy azon kívül vagy, oda értvén a' templomokat, klastromokat, és jobbágyok' irtás-földeiket is, és egyedül a' barmokat, és a' megnépesített jobbágy telkekhez tartozó szántóföldeket és réteket kivén, becsú alá tartozik. — 3) Hogy hitbérek' kifizetésében csak az, mi a' helységben vagy, t. i. a' nemes curiák, és jobbágyi megnépesített és elhagyott belső telkek, ellenben pedig akkor, midőn az özvegyiségben maradt nőnek hitbére jószágokban kiszakíttatik, nemcsak ezek, hanem a' helységen kívüli javak, ugymint földek, erdők, gyümölcsösök, kaszálók, és malmok is, mennyire nekik átadatnak, becsú alá vétetnek. — 4) Hogy adósságok vagy károk' megtérítésében, 's patvarkodás, nyelvvált-ság, székeértés és más ily büntetések' fizetésében közönséges becsú nem tétetik, hanem minden valóságos árán adatik át a' nyertesnek. Végre — 5) Hogy határjárásokban a' per alatt levő föltek, erdők, szőlők, 's rétek csak azért vétetnek közönséges becsú alá, mert a' nyertes fél annyi nemesnek esküjével tehetendű magáévá a' peres tájékot, a' mennyi girára közönséges becsúja megyen.

II-ik Rész.

Az 1—17-ik címek. Előre bocsátván Verhóczy az első czím-ben azt, hogy minelőltte e' résznek tárgyához, a' perlekedés, 's itéletek' magyarázatához fogna, mivel abban az ország' rendeleteinek többször elő kell

fordulniok, azért előbb arról szóland: hogy mikép kell a' fejedelem és ország' decretumait venni, és honnét vette legyen a' keletben levő törvényszéki szokás kezdetét. Jelesen előadja:

A' 2-ik czímben: 1) Hogy az országnak azon közrendeletei, melyek későbbi törvény által teljesen eltöröltettek, p. o. a' nádori gyűlések, jövődóben helyet nem foglalhatnak ugyan, a' szerintek indított perekben mindazáltal még az előbbi mód megtartandó, kivévén ha nyilván ellenkező volna rendelve. — 2) Hogy az olly régi törvények, mellyeknek egy része eltöröltetett, más része megerősített, megerősített részekre nézve megtartandók, valamint szinte 3) az új törvények, és 4) az új törvényekben elhallgatott régiebb törvények is, kivévén ha azokat a' népnek ellenkező szokása eltörölte volna.

A' 3-ik czímben. Hogy a' keresztény hitnek felvétele és királyi méltóságnak behozatala előtt nálunk a' törvényhozó hatalom a' népnél volt, ezen változások által pedig ezen hatalom az országló, adományzó, és ítélő hatalmakkal együtt a' szent koronára, és azzal megkoronázott fejedelemre szállott, 's hogy a' fejedelem mindazáltal pusztán tulajdon hatalmából törvényt nem adhat, hanem csak a' nép' tetszésének rendeltéhez járultával, és hogy viszont néha a' nép is a' haza' közjávára némelly határozatokat hoz, és azokat a' fejedelemnek írásban benyújtja, mellyeket ha az elfogad, szinte törvénynyé válnak, és hogy az illyen mind két rendbeli határozatok fejedelem' rendeleteinek és néha, ország' decretumainak 's törvényleveleinek neveztetnek.

A' 4-ik czímben. Hogy „nép“ nevezete alatt tágasb értelemben ugyan általánosán mind a' nemesek mind a' nemtelenek, azorosabban pedig csak a' főpapok, országnagyok, és nemesek értetnek, a' nemtelenek külön köznép, 's porság (*plebs*) névvel jeletetvén.

Az 5-ik czímben. Hogy a' törvény mind a' fejedelmet magát, mind annak alattvalóit, sőt az országunkban létező külföldieket is kötelezi; ezeket azonban, ha a' törvénynek hozatalakor hazánkban nem voltak, nem kihirdetése' napjától kezdve, hanem egy, vagy ha áthágása kárt vagy büntetést vonzana magával, három hónap után.

A' 6-ik czímben. Hogy azon szokásunk, mellyel törvényszékeinkben élünk, eredetét 1) fejedelmeinknek, jelesen sz. István, sz. László, II. András, I. Lajos, Zsigmond, Albert, Mátyás, és II. Ulászló kirá-

lyainknak törvényleveleiből, 2) fejedelmeinknek kiváltsági leveleiből, és 3) országunk' rendesbiróinak ítéleteiből és ítélőleveleiből vette; különösen pedig hogy azon törvényszéki eljárást, melyet pereink' kezdetében, folytatásában, meghányásában, és bevégezésében, némelly határidőknek későbbi törvények általi megváltoztatásával, követünk, közvélemény szerint, Károly király Franciaország' határaiból hozta be.

A' 7-ik czímben. Hogy a' kiváltság (*Privilegium*) fejedelem által néha közjog ellen engedett jótétemény, 's hogy vagy általános (*Generale*), egész közönséget, vagy különös (*Speciale*), egyes személyt vagy családot érdeklő lehet.

A' 8-ik czímben. Hogy a' kiváltságot az országnak későbbi köz törvénye csak akkor törli el, ha abban a' kiváltságnak eltöröltetése nyilván megemlíttetik, máskép nem.

A' 9-ik czímben. Hogy a' privilegium, mennyire fejedelmünk' mérő hatalmának kifolyása, és senki' jogát nem sérti, mindenkor érvényes; ellenben a' mennyire valakinek jogára nézve sérelmes, megerőtlenítettik.

A' 10-ik czímben. Hogy a' piacz-, vásár-, vagy rév-pénzvételi privilegium kétféleképen lehet másnak illy privilegiumára nézve sérelmes; először idejére nézve, ha annál későbbi; és másodszor helyére nézve, ha attól egy mérföldnél csekélyebb távolságra vagy on adva.

A' 11-ik czímben. Hogy az olly kiváltság, melly másnak sérelmes vagy a' közjoggal és országos rendelettel 's törvénnyel ellenkezik, érvénytelen.

A' 12-ik czímben. Hogy a' kiváltság 's privilegium erejét többféleképp vesztetheti, nevezet szerint: 1) Ha ki vele visszaél. — 2) Ha ki privilegiumát egy év' lefolytáig végrehajtásba nem véteti, például nyert adományát a' törvényes év alatt iktatás által vagy épen nem, vagy törvényesen nem hajtja végre. — 3) Felségsértés vagy hívségtelenkedés által. — 4) Ha a' privilegium másnak kárára van. — 5) Ha a' fejedelem, vagy országos rendes bíró tudva többször tartalma ellen itél. — 6) Nyilvános vagy hallgatóságos lemondás által. — 7) Ellenkező privilegium' felkérése által, és — 8) a' felségnek tetemes okoknál fogva tett visszahúzása által.

A' 13-ik czímben. Hogy a' kiváltsági levelek pecsétekkel szoktak megerősíttetni; hogy a' pecsét vagy hiteles 's köz, vagy nem hiteles 's

magányos pecsét; hogy hiteles pecsétek közé a' királynak, országunk' rendes biráinak, káptalanoknak, és conventeknek pecséteik tartoznak, 's ezek alatt ügyvédi és mindenféle örökvallások tétethetnek; hogy a' városoknak és mezővárosoknak pecséteik is a' körükbe tartozó tárgyakra nézve szinte hitelesek. Ellenben hogy a' magányos pecsétek örökvallásokra, sőt ügyvéd-vallásra is, — az érsekek, püspökök, auránai perjel, szabad és örökös grófok, és ráczországi despot' pecséteit kivévén, érvénytelenek.

A' 14-ik czímbe elősorolja mindazon királyainkat, kiknek kiváltsági leveleik akár általánosan akár némi feltételekkel érvényesek, mind pedig azokat, kiké érvénytelenek; és végre előadja azon ál leveleknek jegyzékét, mellyeket zömlényi Deák Gábor tulajdon vallomása szerint költött országunk főpapjainak, báróinak, nemeseinek és főembereinek 1448-ik évi pesti országos gyűlésükben hozott azon ítéletével együtt, melly által mindazokat érvényteleneknek nyilatkoztatták.

A' 15-ik czímbe. Hogy csak olly levélmásolatok bírnak teljes bebizonyító erővel, mellyek az ellenfélnek megidéztetése mellett, a' királyi felség' ítélőszékében vagy az ünnepnyolczadi székekben országunk' rendes birái előtt költek, vagy pedig hiteles káptalanok vagy conventek által levéltáraikban létező eredeti levelekből vétettek.

A' 16-ik czímbe. Hogy káptalan vagy convent által kiadott minden olly felvállási vagy másféle levelek, mellyekben e' záradék: „minek vagy miknek tudomásáról minket ez vagy amaz tudósított“ előfordult, teljesen érvénytelenek. Továbbá hogy néha káptalanok vagy ország' rendes birái elébe álarczás személyek is szektak megjelenni, kik mások' nevét hazudván azok' nevében felvállásokat tesznek, és hogy illy esetben a' hiteles hely vagy személy, ha a' csalárdságot nem tudva privilegium alakú levelet kiadott, nem bűnhődik ugyan; de ellenben, ha azt tudva tette, a' hiteles hely ugyan pecsétjének, és a' kiadásnál jelen volt tagjai azon hiteles hely' égő pecsétének homlokaikra és képeikre süttetésén túl egyházi hűbéreiknek, a' világi rendes bíró pedig fejének 's jószágainak, és pecsétének örök veszteségébe marasztaltatik.

A' 17-ik czímbe. Hogy az ál levelek' megismerésére a' levél' költe, a' pecsét, a' annak küldete és felirata, a' lényeges szavakban történt vakarás vagy szóbeszúrás főleg vezetnek, a' pecsétnek lehullta mind-

azáltal, ha még volt helye és körülete látható, a' levélnek hitelét egyedül meg nem ronthatván. Továbbá hogy az, ki helyett valamely álorozás személy felvállást tett, mihelyest a' csalárdság tudtára esett, azonnal iparkodjék a' felvállásnak ellene mondani, és hogy az illy csalárdságot ő főképen azon időbeni máshollétének bebizonyítása által mutathatja meg.

A' 18—26-ik czímek az idézésekről szólnak. Jelesen:

A' 18-ik czím. Hogy az idézés vagy egyszerű (*simplex*), vagy rögtönző, 's véghatárnapot vető (*peremptorius*), vagy értesítéseli (*insinuationalis*), vagy intés, iktatás, vagy határjárás melletti; — hogy a' jószág-zálogoknak, leányi negyedeknek, hitbéreknek, menyekzői vagyoknak, adósságoknak, kötelezéseknek, új ítéleteknek, szavatesaságoknak és levél-letartóztatásoknak akármiilyen idézés mellett indított perek, az értesítés mellett kezdettek' módjára, egy rövid törvényszéktartás alatt teljesen bevégezendők; ellenben pedig az egyéb intés 's más egyszerű meghívás, vagy iktatás és visszafoglalás vagy határjárás mellett kezdett perek négy ünnepnyolczadi szék alatt szoknak bevégeztetni. Továbbá hogy értesítéseli idézés előidősítés' éveit meg nem haladó minden hatalmaskodó tette nézve rendeltethetik. Végre hogy hosszú folyamú perekben a' három vásárpiaczi kikiáltás helyett háromszori értesítések (*Insinuatio*) tétetnek.

A' 19-ik czím. Hogy minden idézésnek király vagy nádor' embe-re és valamely hiteles helynek bizonyága által az alperesnek örök vagy zálogos jószágairól, és tiszti hivatalból elkövetett hatalmaskodó tettek nézve annak tiszti hivatalából kell történnie, 's hogy minden akár idézést, akár iktatást, határjárást, vagy másféle végrehajtást teendő királyi vagy nádori embernek, — kivévén ha királyi curiának irnoka vagy jegyzője küldetnék arra az ország' rendes birái által ki, — azon megyében, mellyben a' végrehajtás megteendő, nemesi örökséggel birónak szükség lennie.

A' 20-ik czím. Hogy, ha ki diétán, közgyűlésen, ünnepnyolczadi vagy rövid törvényszéken levőt megöl, megver, megsebesít, vagy meggyaláz, tüstént országunk' valamely rendes birájától kiküldött királyi curiai irnok vagy jegyző által káptalan vagy convent' bizonyága nélkül is személyesen megidéztethetik, és hogy szinte a' zálog' tulajdono-

sa vagy annak ügyvéde is a' zálog birtokosát, ha őtet országunk' valamely rendes hírája előtt találja, a' zálogpénz' felvételére és jószágának visszabocsátására azonnal megintetheti, és a' záloglevél' mása nála levén, tüsténti vagy három nap alatti feleletre szoríthatja. Továbbá hogy a' felperes az így talált alperese ellen örök jószágát, jelesen annak hatalmas vagy helytelen letartóztatását érdeklő ügyében is személyes letiltással (*prohibitio personalis*) élhet, mellyre az harminad napon felelni, és ha nem felelne, felperesét egy év alatt megidéztetni tartozik, máskép a' felperes által először egyszerű, másodszor pedig értesítés mellett megidéztetvén, és a' jogtalan letartóztatás a' felperesnek érvényes jogával együtt bebizonyíttatván, ugyanazon törvényszék alatt elmarasztaltatik. Végre hogy az ellenkező esetben, ha t. i. a' személyesen letiltott alperes perét a' törvényes idő alatt megkezdí, a' letiltó pedig vagy épen meg nem jelenik, vagy okleveleit tüstént elő nem mutatja: ez hat girányi királyi ítélet' terhére, sőt ha a' letiltott fél azon jószágokhoz érvényes jogát bebizonyítja, azonnal azoknak közönséges becsúí árára is kárhóztattatik.

A' 21-ik cím. Hogy idézések, iktatások, 's más illy eljárások a' király vagy nádor' embere által csak azon vármegyében létező káptalannak vagy conventnek, és ha ott illy hiteles hely nem volna, a' közelebbinek bizonyysága előtt vitethetnek érvényesen véghez, kivévén mindazáltal a' fejérvári, budai, és bosznai káptalanokat, és a' fejérvári keresztes harátok' conventjét, mellyeknek bizonyyságaik az egész országban és alája vetett részeiben hiteles eljárásokat tehetnek, kivévén továbbá a' hatalmaskodási tettek feletti egyszerű tanúvallatásokat, melyeket más közelebb fekvő káptalan vagy conventeknek bizonyyságaik is akárhol megtehetnek.

A' 22-ik cím. Hogy a' király vagy nádor' embere, az őtet kiküldő bírót képviselvén, tulajdon díjának büntetése alatt azon perben egyszersmind ügyvéd nem lehet.

A' 23-ik cím. Hogy, ha ki megholt nemest megidéztet, vagy nemest törvény elébe állíttatni kér, vagy végre még törvénytelen korú nemes árvát hatalmaskodási tett miatt maga ellen törvénybe hívat, azonnal 50 nehéz girába marasztaltatik.

A' 24-ik czím. Hogy zálogért, hitbérért, leányi negyedért, 's más illy igazokért járó pénzek' felvétele, és jószágok' visszabocsátása végetti intések az alperesnek személye iránt vagy szokott lakásáról tétethetnek; ellenben pedig az illy intések utáni idézéseket, az alperes' díjának büntetése alatt, annak ingatlan jószágairól, és azon esetben, ha jobbágysai nem volnának, szokott lakása' helyéről tenni szükséges. Továbbá hogy a' megintett fél, ha a' pénzt felvenni vagy a' jószágot visszaadni nem akarná, és idézés bekövetkezvén az ünnepnyolczadi vagy rövid törvényszék elébe a' kitüzött határnapra meg nem jelennek, ugyanazon törvényszéktartás alatt a' beperelt jószágnak minden fizetés nélküli kibocsátásába, sőt különösen a' zálogos jószágok' vissza nem bocsátásának esetében, ha maga a' zálogba adó vagy annak örököse, nem pedig tő- vagy határszomszéd volna a' felperes, még annyi pénzfizetésbe marasztaltatik, mennyit a' zálogpénz teszen. Végre hogy a' férje' jószágát hitbére és menyekzői vagyona' fejében bíró asszony, ha azt illy birói intésre ok nélkül ki nem adná, és az iránta indított pert alaptalan kifogások, 's kitérő feleletek által másik törvényszéktartásra húzná, és feleletének alaposságát akkor sem bizonyítaná be, csalárdságának büntetéseül hitbére és menyekzői vagyona' veszteségére, és a' jószágnak ingyenes visszabocsátására ítéltetik.

A' 25-ik czím. Hogy ezen záradék „a' per függése ellent nem állván“ az első idézőlevélbe és abba is csak akkor szokott a' patvarkodás' büntetése' kérésének megelőzése végett betéttetni, ha azon fel- és alperes között már valamelly más tárgy iránti, vagy más jogczímen alapuló per már folyik.

A' 26-ik czím. Hogy az idézőlevélben és kereset' előterjesztésében, főkép hatalmaskodó tettekre nézve hármat szükséges világosan kijelelni: 1) Azon személyt, ki által és ki ellen vád tétetik vagy kereset indíttatik. 2) A' bántalom vagy kártételnek idejét. 3) Azon helyet és vármegyét, mellyben a' bántalom vagy kártétel történt, és elfoglalt jószág-részekre nézve azoknak fekvésük és határaik szerinti meghatározását.

A' 27—31-ik címek a' közös tanúvallatást tárgyalják. Jelesen:

A' 27-ik czím. Hogy a' felek' előadásaiából szülemlett kétségnak bizonyos felvilágosítása közös tanuvallatásokban tő- és határszomszédok és azon megyebeli nemesek' tanuvallása által rendesen ugyan a' megye'

törvényszékében, néha mindazáltal a' peres földnek színe előtt történik. Továbbá hogy a' közös tanúvallatás' törvényességére a' tanukban öt feltétel kívántatik: 1) A' szabadság, hogy a' tanú minden félelem és testi erőszak nélkül mondhassa ki a' valót. 2) Alkalmas életkor, hogy a' kétségbe vett tényről teljes tudomása lehessen. 3) Tudomásmód, vagyis hogy azon tulajdon ép érzéke által szerzette legyen tudomását, melly a' ténynek ismeretére megkívántató. 4) Illő polgári állapot, mert nemes ellen nemtelen, az uradalmi tiszteket kivevén, felek' megegyezése nélkül nem bocsáttathatik. 5) Az eskületétel.

A' 28-ik cím. Hogy a' tanúnak előre eskü alatt fogadni kell, hogy a' valót úgy, mint tudja, minden részrehajlás nélkül megmondandja, 's hogy a' megye' grófja vagy algrófja azon megyének minden nemesét, rendes birónak ítélőlevele, vagy vallató parancs mellett, rajta azonnal megveendő 16 nehéz gíra' terhével tanuságtételre szoríthatja.

A' 29-ik cím. Hogy a' tanuvallatás felett káptalan vagy convent által kiadandó oklevélben a' tanúknak kereszt- és vezetéknevét, és azt, hogy ki legyen közölök szomszéd és ki csak azon megyebeli, világosan kitenni két okból szükséges: 1) Mert két vagy három tő- vagy határszomszédnak tanúsága törvényben többet nyom, mint húsz pusztán azon megyebelié. 2) Hogy a' gyanús vagy nem képes tanúk ellen kifogást tenni, és a' hitszegőket megbüntetni lehessen.

A' 30-ik cím. Hogy az eskütörő olly gyalázatba esik, melly-nél fogva keresztények közül kizáratván tarkabarka köntösben, kenderkötéllel övedzve, meztelen lábbal, és hajadon fővel járni kényszerítetik, senki ellen pert nem indíthat, és ezeken túl fejkáltságba vagyis 200 forintba, vagy ha sz. koronánk' jogai' kárára esküdött hamisan, minden ingó és ingatlan vagyonának örök veszteségébe marasztaltatik. Továbbá hogy eskütörés kétfélekép követethetik el: hazugságnak esküvel bizonyítása, és igaz eskünek meg nem tartása által, és hogy ez utolsó esethen az, ki esküje' teljesítésében nagy betegség, zavargós idők, 's más alapos okok által gátoltaték, hitszegés' büntetése alá nem esik, hanem megszűnván az akadály, esküje' teljesítésére szoríttatik.

A' 31-ik cím. Hogy, ha közös tanuvallatás mind két fél' részére egyszer már tétetett, azon ügy valamelyik fél' kérésére másodszor közös tanuvallatásra ismét nem bocsáttathatik.

A' 32—40-ik czímek a' felek általi eskületételről, mellyel a' közös tanuvallatás végződni szokott, értekeznek. Jelesen:

A' 32-ik czím. Hogy az eskünek oda ítélése következő szabályok szerint szokott történni: 1) Ha a' felperes nemes örök jószág iránti keresetét 6 tő- 's 6 határszomszédok, és 12 megyebeli nemesek' tanúságával igazolja, alperese pedig feleletét vagy épen nem vagy igen gyengén igazolhatja, a' felperes alperesének fejére 50 nemessel esküszik. — 2) Ha mind a' felperes keresetét, mind az alperes feleletét közös tanuvallatás által elégségesen igazolják: az alperesnek ítéltetik az eskü, eskütársainak száma a' szerint változván, mint a' pernek közös tanuvallatásra utasíttatásakor a' felperes ellene vagy három, vagy két, vagy egy vallatási levelet (*Litterae inquisitoriae*) mutatott elő, úgy hogy magát első esetben 50-ed, másodikban 25-öd, harmadikban 12-ed magávali esküvel tisztíthatja ki felperesének keresete alól. — 3) Ha a' közös tanuvallatás az alperes' részére kedvezőbben ütött ki, mint a' felperesére, az alperes akkor három vallatási levél ellen 25-öd, kettő ellen 12-ed, egy ellen 6-ed magával tartozik csak esküdni. — 4) Ha a' felperes közös tanuvallatást nem tartatott, vagy ott tanúsági igazolás nélkül maradt: az alperes egyszerűleg felmentetik a' kereset alól, valamint ellenben az alperes is hasonló teljes tanúsági fogyatkozás' esetében végképen elmarasztaltatik. Továbbá hogy hasonlólag történik az eskületétel másféle idézetekben is, úgymint: 1) Ha a' felperes három vallatási levelet előad, az alperes pedig pusztán csak tagadással él ellene: a' felperes 50-ed magával esküszik; de viszont ha az alperes tagadását közös tanuvallatással is akarja igazolni, és a' felperes azt el nem fogadja, az eskü nem ötöt, hanem az alperest illeti, és pedig magát három vallatási levél ellen 25-öd, kettő ellen 12-ed, egy ellen 3-ad magávali eskü által kitisztíthatja. 2) Hasonlóképen csupán harmad magávali esküvel kitisztítja magát az alperes akkor is, ha a' dolgot mindjárt első törvényszéktartás alatt felperese által ország-szokás szerint fejére teendő esküre bocsátotta, és ez azt el nem fogadta, sőt ha az alperes pusztán felperesének személyes esküjére bocsátotta a' dolgot, és ez azt sem fogadta el, a' kereset alól minden eskületétel nélkül felmentetik. — 3) Hogy csekélyebb ügyekben, mellyekben vallatási levelek elő nem adatnak, mindenkor az alperes harmad magával, hozzá hasonló nemessel esküszik, az adósságokban

pedig az adós, ha hitelezője semmi oklevelet elő nem ad, csak tulajdon személyében teszi le esküjét. — Végre hogy az adósság' mennyiségének eskü általi bebizonyítására nézve az szolgál szabályul: hogy minden nehéz girát egy nemesnek, vagy négy parasztnak (kik mindazáltal csak nem-nemesek' perében alkalmazhatók) esküjével lehet megnyerni.

A' 33-ik cím. Hogy a' nemes mind nemes mind nemtelen mellett vagy ellen esküt letehet; de nem viszont a' nemtelen nemes mellett vagy nemes ellen, kivévén az által nemes ellen netalán indított adóssági és más hasonló pereket, melyekben magához hasonló nemtelenekkel esküldhetik.

A' 34-ik cím. Hogy oklevél-letartóztatás' dolgában az alperes még terhesebb tisztító eskü alá vettetik, jelesen ha csak egyetlen egy vagy legfeljebb két vallatási levéllel igazolja is a' felperes keresetét, már 50-ed magávali esküre szoríttatik, sőt ha egyetlen egy vallatási levéllel se gyámolíthatná a' felperes állítását, mégis 25 nemesekkel esküvel köteles magát kitisztítani. Továbbá hogy, ha az alperes így magát ki nem tisztíthatja, azon jószágokra nézve, melyeket a' követelt levelek érdeklenek, örökös szavatosságnak terhe alá vettetik, tartozván egyébiránt a' felperes azon eseten kívül, ha valamelly jószágot érdeklő minden okleveleket követelne, idéztető levelében a' követeltető okleveleket egyenként kijelelni. Végre hogy, midőn a' leányág több osztozatlan rokonokat oklevél-közlés végett perbe fog, csupán az oklevélőrző tag szoríttatik ötvened magávali eskületételre.

A' 35-ik cím. Hogy az eskütársak' neveit csak négy esetben, t. i. származás - bebizonyítást, oklevél-kiadást, 's határjárást érdeklő, és némelyek' fejére teendő esküt kívánó perekben szükség a' tanúlevélben elősorolni.

A' 36-ik cím. Hogy, ha az ellenfél valamelly ellene használt eskütársnak nemességét tagadja, vagy őtet hitszegőnek vagy gyalázatosnak állítja, azon eskütárs nemességét oklevél-, becsületességét pedig valószínű bizonyítmánnyal igazolván, ellene az első törvényszéken 200 aranyforintba marasztaltatik. Továbbá hogy valahányszor az esküre kötelezett fél azt az ítéletben kijelelt mód szerint meg nem teheti, ellenfele mindenkor ügyét megnyeri.

A' 37-ik cím. Hogy, ha az, kinek az eskü oda ítéletett, annak letétele előtt meghal, az eskületételnek terhe idősb fiára, és fia nem lévén azon rokonára száll, ki perbe fogott jószágaiiban örökösödik, 's hogy annak arra új határnapot adni kelletik.

A' 38-ik cím. Hogy egy perben ugyanazon egy egyed két személynek eskütársa nem lehet, és ha ki két személyért letette volna esküjét, az csak arra nézve érvényes, kiért azt előbb tevő le.

A' 39-ik cím. Hogy a' királyi felség országunk' nádora előtt ügyeinek igazgatója által törvényt állani ugyan köteles, de főbenjáró ítéletbe, fejkáltságba, 's jószágvesztésbe nem marasztaltathatik, valamint a' szent koronájára szálló jószágokat érdeklő okleveleknek előadására sem szoríttathatik. Továbbá hogy a' nekie ítélt perbeli esküt nevében ügyeinek igazgatója teszi le.

A' 40-ik cím. Hogy minden főpapnak, hivatalbeli bárónak, gyűrius apát- vagy prépostnak esküje tíz nemeséért számíttatik, és hogy ezen egyházi főszemélyek esküjüket csak székes egyházaikban lelki ismeretük' tisztaságára, minden egyéb eskütársak pedig, valamint minden bárók és nemesek is, a' bíró-kijelte helyen istennek tartozó hitűkre tartoznak letenni.

A' 41-ik cím a' jogtalanul elfoglalt jószágokra nézve divatozó szemre-vételről tanítja: hogy annak a' király vagy nádor' embere és valamelly hiteles helynek bizonytsága által tő- és határszomszédok, 's azon megyebeli nemesek' jelenlétében kell véghezmennie, és bevégezése után a' megye' törvényszékén, és néha a' helyszinén, ugyanazoknak tanúságtétele által megerősíttetnie. Továbbá hogy a' szemre-vételnek nagyobb, mint a' közös tanuvallatásnak, az ereje, mivel ezután mindenkör eskületételnek is kell következni, szemre-vétel után pedig csupán csak akkor, ha a' felperes bebizonyításában megfogytatkozik.

A' 42—72-ik címek az ítéletekről értekeznek. Jelesen:

A' 42-ik cím. Hogy az ítéletek főbenjárókra, fejkáltságiakra, hívségtelenkedésiekre, egyszerűkre, nyelvváltságiakra, és patvarkodásiakra oszlanak. Továbbá hogy főbenjáró ítéletnek e' korban rendszerint csak az így nevezett öt esetekben, és azokban is csak világi, férfi nembeli, és nem rokon személyek közt van helye; ellenben egyházi, nő-

nembeli, és rokon személyek között csak az alább előadandó néhány esetekben.

A' 43-ik czím. Hogy a' fejkétség ítélet a' főbenjáróval abban különbözik, hogy a' fejkétségbe marasztalt se be nem fogathatik se le nem nyakasztathatik, hanem csak részére jutó minden ingó és ingatlan jószágai két harmadára ugyan a' bírónak, egy harmadára pedig a' nyertes félnek ítéltetnek, és azon túl a' felperes ellen tulajdon díjába marasztaltatik; továbbá hogy először a' díj fizettetik ki a' felperesnek a' nyertes félnek ingó, és illyek hiányozván, ingatlan javaiból, és a' többi közötté és a' bíró közt felosztatik, kiktől az ingatlan jószágok közönséges becsúli árok' lefizetésével kiváltathatnak. Végre hogy az asszonyok ingó és ingatlan jószágaiakon felül hitbérüket és leányi negyedüket is elvesztik, férjük vagy gyermekeik' megöléséért pedig fejükkal bűnhődnek.

A' 44-ik czím. Hogy az egyházi személyek felségsértés, hívségtelenkedés, szántszándékos emberölés, és rabló gyilkosságért egyházi hűbéreik' veszteségén túl, papságuktól megfosztatásuknak előrebocsátása után, fejkéttel is büntettetnek, sőt felségsértés és hívségtelenség' esetében nemzetségi jószágait is örökösen elvesztik.

A' 45-ik czím. Hogy a' papi személyek, adósság miatt elmarasztaltván, készpénzzel tartoznak eleget tenni, másképp egyházi jószágai mindaddigra átadatnak a' hitelezőnek, míglen az adósság jövedelmeiből kifizetődik; ellenben hogy kártérítésrei marasztaltatásuk' esetében ingó javaik vétetnek foglalás alá, és csak azok után egyházi jószágai.

A' 46 és 47-ik címek. Hogy a' káptalan vagy convent közös névvel tett hatalmaskodásáért, az emberölés' esetét kivévén, egy személy gyanánt marasztaltatik el; ellenben hogy, ha illy tettet egyes tagok követnek el, külön elmarasztalások alá vettetnek, és hogy illy esetben a' káptalan köteles vétkes tagjának hűbéri jövedelmeiből elégtételt adni.

A' 48-ik czím. Hogy, ha az egyházaknak akár egyházi akár világi tisztjei hivataluknál fogvást hatalmaskodást tesznek, mint olly tiszték törvénybe idéztetnek, és elmarasztaltván elégtétel az egyháznak vagyonából vétetik, mellynek megtérítésére mindazáltal az egyház tisztjét személye' letartóztatásával is kényszerítheti.

A' 49-ik czím. Hogy a' prépost káptalanával vagy conventjével együtt hatalmaskodó tettekért perbe vonattatván, ha azon jószágok, melyekből a' tett elkövetteték, nincsenek közötté és káptalana vagy conventje között megosztva, azzal együtt, ha pedig még vannak közöttök osztva, attól külön ítéltetik eskületételre, és külön marasztaltatik el.

Az 50-ik czím. Hogy az olly főpap, kinek káptalanától vagy conventjétől külön jószágai vannak, azokra nézve választatása' napjától árva' kiváltságával bír, kik atyjok halála után egy egész évig atyjok ellen megkezdett pereikben sem tartoznak felelni, 's hogy mindazáltal ezen kiváltság csak olly perekben fog helyet, melyekben oklevelek' előadása szükséges.

Az 51-ik czím. Hogy, ha azon főpap, kinek jószágaiából hatalmaskodás történt, törvénybe idéztetése előtt meghalt, vagy máshová áttétetett, utódja, — kivevén ha az elődje alatt elfoglalt jószágot megtartaná, — személyében el nem marasztaltathatik, hanem csak egyházának azon jobbjáira nézve köteles igazságot szolgáltatni, kik által a' tény elkövetteték. Továbbá hogy az itt érdeklött kivétel' esetén kívül a' fiú sem marasztaltathatik el atyjának tetteért, hanem csupán atyja' jószágrésze' becsúárának lefizetésére szoríttathatik, és arra is csak akkor, ha atyja már holta előtt megidézve volt.

Az 52-ik czím. Hogy egyházi bíróság által semmi olly per, melly birtoki jogot érdekel, habár ígéret vagy végintézet közben jött volna, nem tárgyalathatik, 's hogy ugyanez áll az olly adóssági és másféle ügyekről is, melyekben eskü közbenjőve, hogy t. i. az illy ügyekben is az egyházi törvényszék csupán az esküről, de nem magáról az ügyről ítélni.

Az 53-ik czím. Hogy a káptalanok vagy conventek által rendelt tisztek azoknak jobbjáik felett igazságot érvényesen szolgáltathatnak; továbbá a' dékán a' káptalan' jószágaiiban annak hatalmával bír, de az uradalmi hivatal' körén kívül a' káptalanért különös ügyviselői levél nélkül nem felelhet.

Az 54-ik czím. Hogy az auránai perjel főpap és világi báró egy-szersmind levén nagyobb hatalmaskodó tettért világiak ellen nemcsak feje' váltságába, hanem egyházi javaiból teendő minden károk' megtérítésébe, és minden mind tulajdon mind családi jószágainak veszteségébe

marasztaltatik; egyházi személyekre nézve mindazáltal ő sem terhelte-
tik nagyobbban, mint ellenfele őellehe terheltetnék. Továbbá hogy
az ország' jogaira nézve más dolgokban főpapi kiváltsággal él, de tábo-
rozni a' bárók és országnagyok' módjára köteles.

Az 55 és 56-ik czímek. Hogy a' főbenjáró ítéletbe marasztalt az
ítélőlevélnek erejénél rendes bírása vagy annak embere által egy év' le-
folyása alatt (az ellenfélnek magának arra joga nem lévén) befogatha-
tik, hogy a' bíró ötöt három napig egyezésnek kísérlete végett ma-
gánál tarthatja; de az alatt a' kibékülés nem sikerülván ötöt a' nyertes
félnek halál vagy másféle büntetés' végrehajtására kiadni köteles. To-
vábbá azon esetben' ha a' nyertes fél az ítélet által kimondott halál' vagy
más büntetést ellenfelén végrehajtatná, annak mindennemű vagyona, —
a' befogatásakor nála talált holmikat, mellyek a' bírónak maradnak, ki-
vevén, — minden teher nélkül törvényes örökösére száll. Hogy ha pe-
dig az elmarasztalt megazókik, jószágai a' bírónak és nyertes félnek
részére elfoglaltatnak, kiktől mindazáltal azokat a' törvényszék által
kitűzendő határnápig fiai vagy rokonai, 's azok' nem-létében szomszé-
dai közönséges becsűjük' letétele mellett magokhoz válthatják.

Az 57-ik czím. Hogy a' királyi felség az elmarasztaltnak csak
fejére, és jószágainak bíróit illető részére nézve, sőt erre nézve is a'
nádor előtt folyó perek' kivételével, kegyelmezhet meg, és ezen meg-
kegyelmezés is a' hatalmaskodási ítéletekben csak egy évig érvényes,
úgy hogy, ha azalatt a' bűnös felperesével ki nem békülhetne, ez ne-
nekie fejét vétetheti.

Az 58-ik czím. Hogy meg nem jelenés miatt hozott főbenjáró
ítélet mellett az elmarasztalt, míglen az ítéleti levél ellenfelének át nem
adatott, be nem fogathatik, hanem mindaddig mind a' bíró annak ki-
adásától, mind a' káptalant vagy conventet, mellyhez szól, a' végre-
hajtástól eltilthatja, tartozván mindazáltal tüstént mind a' terheket le-
fizetni, mind pedig a' vádra felelni; de hogy ellenben a' kölcsönös fe-
leselésekre hozott ítélet mellett az elmarasztalt, ha jelen van, a' nyertes
félnek vagy ügyvédének kérésére a' bíró által ítéleti levél nélkül is be-
fogattathatik.

Az 59-ik czím. Hogy a' birsági levelekben ezen záradék: „ha
magát okszzerűleg ki nem mentheti,“ azért szokott előfordulni; mert, ha

az alperes olly rögtön támadott akadályt bábizonyíthat, melly miatt, mint p. o. hirtelen megbetegedése, vagy lovainak ellopatása miatt, a' határnapra meg nem jelenhetett, az illy makacssági ítéletek és birságok' terhétől felmentetik.

A' 60-ik czím. Hogy a' főbenjáró ítéletnek jószágokbani végrehajtásakor mindenek előtt az osztozatlan testvéreknek, azután pedig a' fiaknak, leányoknak, és a' nőnek részeit szűkség az elmarasztaltétól elkülöníteni. Továbbá hogy a' nő hitbérét és menyekzdí vagyonát mind elmarasztalt férjének fiától, mind pedig azóktól, kik férjének jószágrészét bírják, követelheti.

A' 61-ik czím. Hogy a' hatalmaskodás miatt megidézett nemes elítéltetése előtt elhalván, az, kire birtoki jogai örökségül szállanak, csupán csak a' büns' jogainak közönséges hecsűjébe, 's az elfoglaltaknak visszabocsátásába, és a' károk' megtérítésébe marasztaltatik, a' károk' mennyisége, a' makacssági ítéletet kivéve, eskü által szokván meghatározatni.

A' 62—64-ik czímek. Hogy az elmarasztalt atyának józágaiból részt csak a' már megszületett vagy legalább anyjok' méhében megfogamzott gyermekek kapnak, és hogy az atya' részének váltsága is ezeket, a' végrehajtás után szülötteket pedig csak akkor illeti, ha ezek jogukkal nem élének. Továbbá hogy olly esetben, midőn az atya fiaival és jogközösségű testvéreivel elmarasztaltatik, a' józágnak magához váltása azt illetendi, kinek a' király annak úri jogát ajándékozandja, és hogy, ha a' szomszédok váltották volna magokhoz a' józágot, azt tőlök a' végrehajtás után nemzett gyermekek, vagy az elmarasztalt személy maga, vagy azon józágnak jövőadó adományosa rövid perrel megválthatják. Végre hogy az atya' halála után született gyermek ezen jogokkal csak akkor bír, ha születése annak halála' napjától tíz hónapnál továbbra el nem késett, minthogy máskép törvényes ágyból született gyermeknek nem tartatnék.

A' 65-ik czím. Hogy hatalmaskodás miatt hozott főbenjáró ítélet által az elmarasztaltnak csak azon országban fekvő józágai vesznek el, mellynek törvényszéke az ítéletet hozá; a' hívségtelenség miatt hozott ítélet által ellenben a' veszteség annak szent koronának alatt akárhol lé-

tező jószágaira kiterjed, a' végrehajtást mindazáltal az ítéletet hozó bíró csak önmaga hatóságának határai közt tehetvén meg.

A' 66-ik cím. Hogy a' hívségtelenség miatti ítéletre nézve is ugyanazon eljárás követendő, melly a' főbenjáró ítéletekben.

A' 67-ik cím. Hogy a' fenn előadott nagyobb hatalmaskodásnak öt esetein kívül a' hatalmaskodók, országnagy, főpap, és nemes közötti különbség nélkül, Mátyás és Ulászló' törvénye óta, csak 100 forintba, és kár-megtérítésbe marasztaltatnak, 's hogy a' birságnak fele a' bírót, fele a' győztest illeti. Végre e' cím Ulászló I. törv. 55 és 56-ik ágazatát is szóról szóra előadja.

A' 68-ik cím. Hogy a' kisebb hatalmaskodás' büntetésébe elmarasztalt nemes, ha a' birságnak és károknak megfizetésére szükséges értékkel nem bír, a' bíró által személyében is letartóztathatik. Továbbá hogy a' bíró az így letartóztatott nemest ellenfeléveli egyezkedés végett 15 napig magánál tartani, és az egyezés addig nem sikerülvén, ellenfelének átadni köteles, ki azután őtet mindaddig szolga gyanánt magánál tartóztathatja, míglen vele egyességre nem lép, vagy az egész marasztalási pénzösszeget le nem fizeti.

A' 69-ik cím. Hogy a' kisebb hatalmaskodási 25 gírárt nem lehet soha 25 forinttal letenni, hanem mindenkor csak százzal, szabad levén mindazáltal pénz helyett ingó javakat valóságos áruk szerint fizetésül adni.

A' 70 és 71-ik címek. Hogy patvarkodási ítélet által (*Sententia Calumniae*) a' patvarkodó ügyét örökre elveszti, és 200 aranyforint birságba marasztaltatik. Továbbá hogy patvarkodás három esetben követtetik el: 1) Ha ki valamit kétféle szín- vagyis jogczím mellett, vagy egyféle jogczímú két perrel keres. — 2) Ha ki valakit olly tartozásért, mellynek kielégítéséről nekie nyugtatványt adott, ismét perbe fog. — 3) Ha ki valamelly törvény' útján bevégzett pert perújítási kegyelem nélkül újra megindít. Végre hogy patvarkodás csak jó hiszemű birtokos ellen követtethetik el.

A' 72-ik cím. Hogy nyelv-váltsági ítélet alatt, melly királyi felség vagy más rendes bírák előtt tett hamis panasz, vagy becsületes egyed ellen intézett gyalázó szavak miatt hozatni szokott, a' bűnös csak 25 gírára vagyis 100 forintra kárhoztatik, és ügyét sem veszti, hanem

a' birságnak $\frac{2}{3}$ -át ugyan a' birónak, $\frac{1}{3}$ pedig ellenfelének lefizetvén, azt annak helyes útján újra megindíthatja.

A' 73—76-ik czímek a' visszaüztést tárgyalják. Jelesen:

A' 73 és 74-ik czímek. Hogy visszaüztéssel, mellynek terhe egy arany gíra vagy is 72 forint, a' birói végítélet' kimondása után csak egyszer szabad élni, 's hogy az ugyanazon perben másodszor használt visszaüztés hívségtelenkedés' büntetését vonzza maga után. Továbbá, hogy Ulászlónak (IV. törv. 19 cz.) törvényét, melly a' visszaüztést nem seregnéppel és erőszakos kézzel, hanem kivont kardnak pusztá mutatásával tétetni, és a' visszaüztés feletti tanúlevélben a' jelen volt tő- és határszomszédok' neveit elősoroltatni rendeli, nem úgy kell érteni, mintha a' végrehajtásnak bot' felemelése, vagy más gyengébb módon tett megakadályozása a' visszaüztés' következtetéseit maga után nem vonná, és mint ha csak tő- és határszomszédok által lehetne a' visszaüztést bebizonyítani, hanem hogy az, ki pusztá fenyegetésnél többre vetemedik, a' helytelen visszaüztés' büntetésén túl ügyét is örökre elveszti, és hogy a' történhető csalárdságok' megelőzése végett a' visszaüztés' megtörténte felett adott levél a' jelen volt tő- és határszomszédok neveinek elősorolása nélkül bebizonyító erővel nem bír.

A' 75-ik czím. Hogy hívségtelenkedés' büntetésébe marasztalásokban, mellyek három módon, ugymint: 1) a' királyi felség által az a' végre egybehítt országgyűlésen, 2) másodszori visszaüztés miatt, és 3). hívségtelenség' czíme alatt nyert adomány' következtetésében hozatnak, visszaüztésnek nem mindenkor, hanem csak az itt előadott utolsó esetben van helye; mellyben arra szolgál, hogy a' vesztes fél új ítéleti kegyelem mellett még jószágábóli kivettetése előtt az addig elő nem mutatott okleveleit előadhassa, 's ügyvédjének hibás előadásait megmásolhassa, és ezek által ügyén ségelhessen.

A' 76-ik czím. Hogy visszaüztéssel az nem élhet, ki a' perben nem állott, kivévén, ha a' végrehajtás olly jószágra vitetnék, melly nem a' vesztes félnek, hanem valamely azon perben nem állott személynek birtokában vagyon, kit törvényes megidézés és elmarasztalás nélkül abból kivetni nem lehet.

A' 77 és 78-ik czímekben a' per-újításról, II. Ulászló' I. törv. 51-

dik cikkének szóról szórai előadása mellett, előterjesztetik: hogy a' vesztés fél visszaüzéssel élés után is nyerhet ugyan királyi felségtől új ítéleti kegyelmet, és a' mellett új kifogásokat, oklevél vagy másféle bizonyítmány-előadásokat, 's hibajavításokat tehet, de csak az ítéletnek megtörtént végrehajtása után, melyet illy per-újítási kegyelem mellett, — kivévén ha az ítélet nem a' felek' előadásaira, hanem meg nem jelenés miatt hozatott volna, — megakadályozni nem lehet. Továbbá hogy minden illy megújított per egyetlen egy törvényszék-tartás alatt 's minden más perek előtt elítéltetik. Végre per-újítással, míg a' vesztés fél életben van, csak ő maga élhet, halta után mindazáltal az is, kire azon pernek folytatása országunk' szokása szerint háromlott.

A' 79—81-ik címek az ügyvéd-visszahúzásról tanítják: 1) Hogy minden ügyvéd-visszahúzásnak azon bíró, vagy annak arra rendelt embere előtt kell történnie, ki előtt a' visszahúzandó előadás tétetett, és hogy csak akkor lenne más bíró előtt teendő, ha a' per más bírónak jelenlétébe áttétetett volna. — 2) Hogy hosszú folyamú perekben ügyvéd-visszahúzásnak helye csak az ügynek végítélet általi eldöntése előtt, rövid folyamúakban pedig végítélet után is lehet, 's hogy minden visszahúzás hibát feltételez, melyet új felelet által kijavítani szükség, és hogy ügyvéd-visszahúzással élni az ítélet' kihirdetése' napján minden teher nélkül, későbbben csak teher mellett, jelesen azon törvényszéktartás alatt ugyan, az utolsó napot kivévén, hat, annak elmúltá után pedig 200 forint' letételével lehet. — 3) Hogy ügyvédvisszahúzással kétféleképen élhetni, ugymint felség' kegyelme nélkül az ügydöntő ítélet előtt, és felség' perújítási kegyelmével illy ítélet és azon ünnepnyolczadi vagy rövid törvényszéktartásnak lefolyta után. Végre 4) hogy az ügyvéd által pártfogoltjának jószágai felett 200 forintig vagy tovább tett örök vagy zálogvállás egyedül felség' kegyelme és nagyobb teher vagyis 200 forint' letétele mellett vonathatik vissza.

A' 82 és 83-ik címek a' per' alászállítását magyarázzák. Jelesen:

A' 82-ik cím. Hogy a' per' alászállítása kétféleképen történik: 1) A' bíró által az alperesnek kifogására, például ha a' kereseti levélben teljes meghatározással ki nem jelettetnék a' kereset alá vett fah' vármegyecjére vagy külön nevére nézve, vagy hatalmaskodó tette nézve elkövettségének ideje vagy módja. És itt előadja Verbóczy egyszersmind

azon különbséget, melly a' hatalmaskodó tette felvettek, küldöttek, és megbizottak közt létezik, és azt, hogy az előre tett megbízás vagy feltétlen, vagy bizonyos esetnek vagy tettek bekövetkezése által feltételezett lehet. — 2) A' felperes által, midőn az perét kereseti levelébe beczúszott valamelly hibáért 6 forintnyi teher' lefizetésével vagy önmaga leteszi, vagy ügyvédje által letéteti.

A' 83-ik cím. Hogy a' felperes általi perletételnek ügydöntő ítélet után soha helye nem lehet, ellenben ügydöntő ítélet előtt akármi-ker, azon esetet egyedül kivévén, ha a' perben a' felperesre patvarkodási, nyelv-váltási, vagy másféle büntetés várakozván, ellenfele által azon oklevelek, mellyekből büntette kiviláglik, már előadattak volna.

A' 84 és 85-ik címek a' perbe-avatkozást tárgyalják. Jelese:

A' 84-ik cím. Hogy birtoki jogok' örökségéről folyó perekbe ügydöntő ítélet' hozatala előtt a' felperes addiglani perbeli költségeinek aránylagos megtérítése mellett akárki, kit azok örök vagy zálogjoggal vagy más jogcímnél fogva illetnek, magát beavathatja, de mindazáltal származásának ágát, ha azt az alperes tagadná, azonnal bebizonyítani tartozván. Továbbá hogy az alperes a' perbe-avatkozó ellen, főképen ha ki királyi jog' színe alatt avatná magát a' perbe, oklevelet vagy más irományokat tüstént külön előadni nem tartozik, sőt ha felelésében elle-ne némelly nyugtatványokra vagy másféle irományokra hivatkoznék is, azoknak előmutatására a' bíró nekie új határnapot adni köteles. Végre hogy birtoki jog' elzálogítása vagy elfoglalása miatt indított perbe az, ki azon jószágnak örökségét keresi, magát be nem avathatja.

A' 85-ik cím. Hogy, ha a' felperes és alperes a' perben egyes-ségre léptek, azt a' beavatkozó, habár az oklevelek mindkét részről elő-adattak is, magányosan nem folytathatja, 's hogy azt egyedül csak ak-kor teheti: ha a' perben illy egyezés előtt már olly ítélet hozva volt, melly vagy mindjájokra, felperesre, alperes-, és beavatkozóra, kiter-jed, vagy az alperesnek a' beavatkozó elleni irományainak előmutatását köteleességül tette.

A' 86-ik cím a' perben egybegyült birságokról előadja: 1) Hogy, ha ki az illy birságokat a' per' bevégeztével bírása előtt készpénzben tüs-tént kifizetni akarja, egy egy girát egy forinttal letehet, ha pedig ké-sőbbben, de mégis végrehajtás előtt, a' bíró által valakit jószágainak birsá-

gok' fejében teendő lefoglalására kiküldetni kér, minden gírárt két forinton megválthat, végre ha a' dolgot végrehajtásra jönni hagyja, mindegyik gírárt négy forintjával fizetni köteles, e' végre először ingó javai, és azok utáni ingatlan jószágai vétetvén lefoglalás alá. — 2) Hogy az illy birságoknak $\frac{1}{2}$ a' bírót, $\frac{1}{2}$ az ellenfelet illeti. — 3) Hogy régenten a' birságok egyik határnaptól másikig kettőztetni, 's néha négyszereztetni is szoktak; de most az első és második idézésben 3 gíra egyszeresen vétetik, és csupán a' harmadikban kétszereztetik; továbbá hogy egyszerű iktatás- vagy határjárásban a' birságok mindig csak egyszeresen halmozódnak, a' rövid perekben pedig az alperes magáért ugyan 3 gírával, mindenik törvény elébe nem állított jobbágyáért vagy nemtelen szolgájáért pedig egy gírával, végre a' meg nem jelenő felperes királyi ítélet' terhével vagyis hat gírával bűnhődik, és hogy ezen gírák ismét tüstént az ítélőszékekben egy egy forintjával lefizettethetnek, végrehajtáskor pedig szinte négy négy forintjával számíttatnak, az alperesnek egyébiránt szabad levén készpénz helyett ingó jószágokat, azoknak az első rész' 133-ik címében kijelelt becsúárok szerint, fizetésül adni.

III-ik Rész.

Az 1-ső czímbe előadja a' szerző, hogy e' résznek tárgya a' pereknek királyi curiához feljebbvitele levén, itt Dalmát-, Horvát-, Tót-, és Erdélyországnak, 's a' szabad királyi városoknak, és jobbágyoknak tőlünk sokakban különböző törvényszokásait szükség legyen tárgyalni.

A' 2-ik czímbe előadatik: hogy külön rendeleteket (*Statuta*) minden tulajdon hatósággal bíró közönség önmagától, az úri hatalom alatt álló pedig feljebbvalójának megegyezésével hozhat, de csak olyanokat, mellyek semmi igazságtalant, 's mások' jogaival, és az országnak köztörvényeivel, vagy az ország' rendes bíráinak királyi curiában hozott határozataival ellenkezőt magokban nem foglalnak. Hogy ezen megszorításokkal jelesen a' király' megegyezésével külön rendeleteket hozhatnak a' dalmátiaiak, horvátok, slavóniaiak, és erdélyiek, valamint szinte a' vármegyék is és a' királyi városok, sőt a' király' egyezése' hozzájárultával a' kereskedőknek és mesterembereknek egyesületeik is, melly akármi-féle közönség által hozott külön rendeletek mindazáltal csak annak körében, és annak tagjaira nézve kötelezők. Továbbá hogy az illy külön renделе-

teknek mindenkor a' népnek nagyobb és értelmesebb része által, és ha a' nép két részre szakadna, az értelmesb fél által kell hozatniok, és hogy értelmesb résznek az mondatik, mellyben nagyobb méltósággal és tudománynyal bírók léteznek.

A' 3-ik czím a' slavóniai és erdélyi nemesek' törvényszokásaiknak miéinktől eltéréseit adja elő, jelesen hogy a' slavóniai nemeseknek egész díja csak 100, az erdélyieké pedig csak 66 forint, hogy ugyanynyi nálok az ügyvéd-visszahúzásnak nagyobb terhe, és 50 egész jobbágy telekkel bíró' nejének hitbére is, 's hogy a' birtoki jogokat, 's más érdekesb tárgyakat illető ünnepnyolczadi széki perek feljebbvitel' útján mind a' két országból az országbirájának jelenlétebe küldetnek. Az e' czímben előadott többi eltérések egyedül Erdélyt érdeklik.

A' 4-ik czím az erdélyi székelyek' törvényszokásának némelly különösségeit terjeszti elő.

Az 5-ik czímben előadatik: hogy a' „*homagium*“ szó törvényünkben kétféle értelemben vétetik, t. i. először hódolatért vagyis egyedül a' fejedelem maga iránt köteles hívségért, és másodszor fej-váltságért, vagyis azon pénzbeli büntetésért, mellyet az emberölő feje' váltságáért a' hatalmaskodó tettet követő egyéb büntetéseken túl fizetni köteles.

A' 6 és 7-ik czímek tanítják: hogy a' vármegyék' törvényszékeiktől az ott elítélt perek többnyire a' királyi curiához feljebbvitetni, és a' megyei ítélet ott helybenhagyatván vagy megváltoztatván végrehajtás végett sokszor ismét a' vármegyei birákhoz visszaküldetni, 's ott királyi kegyelem mellett megújíttatni, és a' törzsökös perben elkövetett hibák ügyvéd-visszahúzás által kijavíttatni szoktak, 's hogy az illy királyi curiától visszaküldés után megújított perben hozott ítéletet a' feljebbvitellel még nem élt fél ugyan a' királyi curia elébe feljebbviheti, de az azzal már élt ellenfél semmi esetben sem, és hogy a' vármegye' törvényszéke előtt használt ügyvéd-visszahúzásnak terhe 3 forintot teszen, azon esetet kivévén, midőn a' visszahúzás a' királyi curiától visszaküldés után megújított perben történik, mellyben a' visszahúzásért 6 forint fizetendő. Továbbá hogy a' királyi curia csak olly feljebbvitt perket köteles végrehajtás végett a' vármegyei birákhoz visszaküldeni, mellyekben némelly ítéletbeli terhek és birságokbai elmarasztalások előfordulnak; ellenben minden más feljebbviteli perekben hozott ítéleteit

a' királyi curia maga végrehajthatja. Végre hogy 100 forintnál többre terjedő hitbéri, menyekzői, vagyoni, vagy zálogváltási pereket a' vármegyei törvényszékek nem tárgyalhatnak, 's el nem ítélni.

A' 8—20-ik címek a' szabad királyi városok' jogait tárgyalják. Jelesen:

A' 8-ik cím. Hogy a' városi községek kiváltságaikra és törvényszokásaikra nézve egymástól különböznek, jelesen hogy némelly városok, ugymint Székesfejérvár, Esztergom, és Lőcse a' királyi felség' személyes jelenlétének, mások pedig, ugymint Buda, Pest, Kassa, Pozson, Nagyszombat, Sopron, Bártfa, Eperjes a' király' tárnokmesterének hatósága alatt állanak.

A' 9-ik cím. Hogy a' városok' polgárai és lakosai díjokra nézve ugyan az ország' nemeseivel egyenlők, de más szabadságaikra nézve nem, jelesen kiváltságaikkal nem birnak, tanúságtételeik városaik' határin kívül nemesek mellett el nem fogadtatnak, 's adósságok vagy kártételek' megtérítésében esküjüknek ereje egy forinton túl nem terjed.

A' 10-ik cím. Hogy némelly városoknak polgármestereik, másoknak biráik, és esküdt polgáraik 's tanácsosaik vannak, kik a' városok' polgárai és lakosai ellen akárki által indított mindennemű perekben biráskodnak, 's hogy ezeknek ítéletétől a' feljebbvitel a' tárnoki székhöz, és onnét a' királyi felség' személyes jelenlétéhez történik, és hogy a' feljebbviteli törvényszékeknél semmi új okok' előadásának helye nincsen, kivévén, ha olly okok adatnának elő, mellyek az ügynek bővebb felvilágosítására szolgálnak, millyekkel élni mind a' két félnek szabadságában áll.

A' 11-ik cím. Hogy, ha a' per némelly adatoknak érettebb megvizsgálása végett a' király' személyes jelenlététől az első bírósághoz visszaküldetik, ennek újonnan hozott ítéletétől többé nem a' tárnokmesterhez, hanem egyenesen a' személyes jelenléthez kell tenni a' feljebbvitelt, — hogy mind a' két perlekedő fél a' felségtől egyszer perújítási kegyelmet kérhet és perújítással élhet, de az a' mellett kapott ítélettel örökre megelégedni köteles, — hogy feljebbvitellel a' város' privilegiomának tartalmához képest vagy a' tárnoki székhöz, vagy a' felség' személyes jelenlétéhez minden perben élni lehet, a' büntető pereket kivévén, mellyekben csak valamelly ártatlannak vakmerően történt halálra ítéltetése mi-

att folyamodhatnak annak atyafiai egyenesen a' királyi felséghez; és királyi curiájához. Végre hogy a' pernek akár visszaküldetése után akár annak előtte teendő ügyvédvisszahúzásokra nézve azon törvényszékek szokása követendő, melly előtt a' hibás előadás történt, és a' visszahúzás tétetik.

A' 12-ik czím. Hogy városi bíróság előtt örökségek miatt indított perekben semmiféle idegen, tanúsághoz nem bocsátatik; adósságokért mindazáltal és határaikon kívül történt akár melly dolgokért minden becsületes embernek tanúsága elfogadtatik.

A' 13-ik czím. Hogy a' bíró vagy két esküdt polgár előtt a' város' határában levő minden ingó és ingatlan vagyon felett felvallás érvényesen tétethetik, sőt az országunk' rendes birái vagy hiteles helyei előtt illy tárgyakról tett minden örök felvallás városi polgárok közt érvénytelen.

A' 14—16-ik czímek. Hogy a' bíró és esküdt polgárok előtt valamely ingatlan jószág felett felvallás történvén, a' vevőnek két kiküldött esküdt polgár előtt annak birtokába lépni szükséges, és hogy, ha valaki ez alkalommal ellenmondással élne, a' város' bírāja és esküdt polgárai előtt 15 nap alatt ellenmondásának okát adni tartozik, 's hogy egyébiránt ha ki az illy jószághoz valamely jogot igényel, egy év és nap alatt akár mikor akár nyilván, t. i. a' pernek megkezdése által, akár titkon, t. i. bíró és esküdt polgárok, és azon esetben, ha ezek azt a' város' jegyzőkönyvébe beírni, és arról tanúlevelet adni nem akarnának, az ország' rendes birái vagy hiteles helyei előtt ellenmondással élhet, mellyet nekie, ha mindjárt meg nem indíthatná a' pert, minden évben megújítani szükség, minthogy városiak között az elidősülés egy év és nap alatt betelik. Továbbá hogy, ha ki valamely örökséget tartozékaival együtt megveszen, elégséges a' főjószágnak magának birtokába lépni, 's e' tételt minden tartozványaiban ismétleni szükségtelen.

A' 17-ik czím. Hogy, ha valamely adósságért perbe fogott polgár ellen felperese semmi bizonyítmányt elő nem adhat, az a' városok' régi szokása szerint magát tulajdon egyedüli esküjével kitisztítja.

A' 18-ik czím. Hogy földesurak' birtokában örökséggel bíró polgárok földesuraiknak attól járó minden adózásokat teljesíteni, 's illy

örökségükre, sőt azon elkövetett kihágásaikra nézve is előttök törvényt állani tartoznak.

A' 19-ik czím. Hogy nemes jószágokkal bíró minden akár szabad akár másféle városok azokra nézve, nemések gyanánt, országunk' rendes biráinak birósága alatt állanak, és ha azokból a' nemeseket vagy azoknak jobbágysait bántalommal illetnék, a' városnak birája, esküdt polgárai és egész közönsége a' megsértett fél által a' királyi curiánál, vagy az illető vármegyének törvényszéke előtt perbe fogathatnak. Itt egyszersmind Verbóczy Ulászló' III. törvényének e' tárgyról rendelkező 38-ik ágazatát szóról szóra átírja.

A' 20-ik czím. Hogy a' szabad városok tolvajokat, rablógyilkosokat, emberölőket, gyújtogatókat, 's más illy nyilvános gonosztevőket érdemeik szerint megbüntethetnek, de senkit meg nem csonkíthatnak, nemeseket pedig a' gonosztett' helyén kívül be sem foghatnak, sem gyanú miatt kinzó vallatás alá nem vethetnek, és hogy, ha valamely város, mint község, nemest igazságos ok nélkül megöletne, nem minden polgárok egyenként, hanem csak a' bíró és esküdt polgárok vettetnek főbenjáró ítélet alá, részükre jutó örökségeiknek és másféle javaiknak $\frac{2}{3}$ a' királyi felségre mint földesurokra, $\frac{1}{3}$ az ellenfélre szállván. Végre hogy a' városoknak egyéb jogaik privilegiomaikban foglaltatnak, és hogy azoknak tartalmán és városaiknak határain kívül mindenben országunk' köz törvényei és szokásai alatt állanak.

A' 21—24-ik czímek a' büntelen önvédelemről tanítják: 1) Hogy, ha ki okszerű és igazságos önvédelmében ellenfelét, ki őtet kivont karddal megtámadá, megöli, mind feje' váltságától mind ellene' vérének kiontásától ment, de mindazáltal csak úgy, ha ellenét előbb ülte meg, mintsem az őtet valósággal megvervén vagy sebesítvén megtámadását abban hagyá, mert illy esetben büntetést érdemlő bosszút követne el. — 2) Hogy a' vétek olly esetben, midőn ki nem világlik, mellyik fél tette legyen az első csapást, a' kihívó félre súlyosodik. — 3) Hogy ingatlan vagyonát és birtoki jogait nemcsak megtámadás ellen védeni, hanem egy egész év' lefolytáig a' jogtalan elfoglalótól erőszakkal visszafoglalni is szabad, 's hogy illy esetben a' jogtalan elfoglaló magát önvédelem' jogával kijnem mentheti. — 4) Hogy a' fenyegetőt ha bár halállali fenyegetésért, kivevén ha hatalmas 's fenyegetéseit végrehajtani szokott

ember volna, vagy ha talán a' megtámadásra elkészülten társaira várakoznék, és a' késedelem veszélylyel járna, megölui nem szabad. Végre 5) hogy megtámadója ellen mást is lehet büntetlenül védeni; ellenben rablógyilkost vagy más nyilvános gonosztevőt más' kezéből kiszabadítani nem kötelesség, sőt nem is szabad.

A' 25—33-ik címek a' jobbágyokról értekeznek. Jelesen:

A' 25-ik cím. Hogy, jóllehet ez előtt minden akár magyar, akár szász, német, tót, cseh, oláh, orosz, szerbus, bolgár, jász, vagy kún eredetű jobbágyok, a' király' jászain, kúnain, oroszain, és bolgárain kívül, földbérük' lefizetése után uraiktól szabadon elköltözhetének, jelenleg mindazáltal a' nemesek ellen Székely György' vezérlete alatt kezdett pártütésük által hívségtelenség' örök szennyje alá esvén ezen szabadságuktól mindjában megfosztattak, 's merő és örökös parasztsággal uraik alá vették. Továbbá hogy jobbágyokat, egyházi törvényszéket érdeklő pereken kívül, sem az ország' rendes birái, sem egyházi vagy vármegyei birák elébe egyenesen 's közvetlen idéztetni nem lehet, hanem felettük földesúrok egy vagy két szolgáló' jelenlétében igazságot szolgáltatni tartozik, kihez mindenféle akár királyi curiában meghívás (*Evocatio*), akár vármegyei vagy egyházi törvényszék előtt idézés mellett indított pernek át kell küldetnie, és hogy csak azután a' földesúrnak ítéletétől vitethetik a' per felsőbb bíróhoz, a' vármegye' székéhez, feljebb.

A' 26-ik cím. Hogy, jóllehet a' földesúr isteni és emberi törvény szerint jobbágya és nemtelen szolgálója felett minden panaszlónak pusztán megkérés mellett is igazságot szolgáltatni tartozik, ha mindazáltal arra birói idézés és intés által felhíva nem volt, az igazság-kiszolgáltatásnak elmulasztásaért semmi büntetés alá nem vettethetik. Ezeknek előrebozsátása után előadja Verbóczy a' hatalmaskodási illetén pernek rendjét. Jelesen: 1) Hogy, ha a' földesúr jobbágyainak vagy nemtelen szolgálóinak nagyobb hatalmaskodási tette miatt királyi curiához, vagy kisebb kihágása miatt megyei törvényszékhez megjelenésre, és bűnös jobbágyai' törvény elébe állítására megidézttvén meg nem jelennék, önmaga három, jobbágyai pedig egyenként egy egy nehéz gírába, és azontul nagyobb hatalmaskodás' esetében ugyan mind maga a' földesúr, mind jobbágyai főbenjáró ítéletbe, kisebb hatalmaskodás' esetében

pedig a' földesúr birája és ellenfele közt felosztandó 25 nehéz girába, és jobbágysai egyenként, egészen ellenfelének jutandó 40 forintba marasztaltatnak. Ellenben 2) hogy, ha a' földesúr idézésre megjelenvén jobbágysai felett igazságszolgáltatást ígért, azt a' rendes birája által kitűzendő határnapon teljesíteni tartozik, 's ha meg nem teszi, elmulasztásaért minden jobbágyra nézve 3 girába marasztaltatik, és más szinte minden jobbágyra nézve számítandó 3 girával egy újonnan kitűzendő határnapon ismét igazságszolgáltatásra szoríttatik, és ha akkor sem szolgáltatna törvényt, kisebb hatalmaskodás' esetében ugyan ő minden bűnös jobbágyra nézve 40 forintba marasztaltatik, nagyobb hatalmaskodás' esetében pedig magoknak a' bűnös jobbágyoknak minden ingó és ingatlan javaik a' sértett félnek oda ítéltetnek, ki azon túl őket az ítéleti levél mellett büntetésök' végrehajtása végett akárhol be is fogathatja. — 3) Hogy egyébként, ha t. i. a' földesúr jobbágysairól törvényt szolgáltat, nagyobb hatalmaskodás miatt elmarasztalásokban a' bűnös jobbágyok' javainak két harmadrésze őreá száll. — 4) Hogy, ha a' bűntevő jobbágy előbb megszökik, mintsem ura felette igazságszolgáltatást ígért, azért urát semmi büntetés nem érheti, valamint akkor sem, ha későbbben ugyan, de annak tudta nélkül szökött meg, annak vagyonából mindazáltal, melly illy esetben reá száll, kisebb hatalmaskodás' esetében ugyan a' jobbágy' díját kifizetni és a' károkat megtéríteni, nagyobb hatalmaskodásokban pedig annak díján túl vagyoni' egy harmadának közönséges becsűi árát felperesének kiadni tartozik. Végre 5) hogy azon esethen, ha a' bűntevő jobbágyok igazságszolgáltatásnak megígérése után urok' tudtával megszöktek, vagy ha az őket elítéltetésük után büntetésre ki nem adta, a' vétkes földesúr mindegyikre nézve 40 forintba is marasztaltatik.

A' 27-ik cím. Hogy a' jobbágyok, ha az ellenük indított per eskületételre bocsáttatván a' felperes' tanuvallatási levelei ellen pusztá tagadással élének, három illy levél ellen 40-ed, kettő ellen 20-ad, egy ellen 10-ed magokkal tartoznak esküdni; ellenben ha ártatlanságukat szomszédaik' tanúsága vagy más valószínű bizonyítmány által igazolhatják, fele számú becsületes paraszt eskütársakkal is kitisztúlnak. Továbbá hogy a' most előadott erővel csak olly tanuvallatási levelek bírnak, mellyek a' királynak, vagy országunk' rendes biráinak levele mellett

hiteles helyeken, vagy az urak és nemesek közgyűléseiben országunk' rendes birái előtt, nem pedig azon egyszerű levelek, mellyek perlekedők' kérésére a' megyés grófok törvényszékein költek. Végre hogy a' feljebb előadott eljárásnak csak nemesek által indított perekben van helye, a' nemtelenek és parasztok közötti perekben pedig az igazságszolgáltatás helybeli szokás és rend szerint történik.

A' 28-ik cím: Hogy, ha valamelly kártétel vagy adósság miatt elmarasztalt paraszt eleget nem tehetne, földesura őtet ellenfelének átadni köteles, és hogy az őtet 15 nap alatt, de mégis minden bántalommal illetés nélkül fogva tarthatja, akkor pedig oly esküvel tett ígérete mellett, hogy annak, mit akár munkával akár koldulással keresend., harmadrészét nekie átadandja, szabadon bocsátani tartozik; azon esetben mindazáltal, ha ígéretére megesküdni nem akarna, őtet tovább is letartóztathatván, ígérete' nem teljesítésének esetében pedig újra befogathatván. Végre hogy az adósságnak azon esetei kétszerezetése, ha a' bíró által kitűzött napig le nem fizettetnék, többé divathan nincsen.

A' 29-ik cím. Hogy a' parasztnak fia és ki nem házasított leánya maradván, minden atyai akár ingó akár ingatlan javakban egyaránt örökösödnek; ha pedig az atya leányát élteben már kiházasította, a' leány atyának szerzeményi ingó javaiból, habár hasonfelök kiházasítására nem fordított, többé semmit sem kap, az ősi ingó javakból mindazáltal illy esetben potlást kérhetvén. Továbbá hogy a' paraszt férj maga részéről végintézetet tehet ugyan, de a' házasság alatti keresménynek felét hitvesének, mint közös keresőnek, meghagyni köteles, és hogy a' férj végintézet nélkül meghalván, az illy egész keresmény nejére száll. Végre hogy a' paraszt atya második házasságra lépván, az első feleségével nemzett fiának részéhez, ha az vele már megosztott, sem az illy második nőnek, sem a' második házasságból született gyermekeknek semmi joguk sincsen, hanem arról azon fiú szabadon rendelkezést tehet.

A' 30-ik cím előadja: 1) Hogy az örökös nélküli paraszt ingó javairól, és szerzeményi örökségeinek feléről végintézetet tehet, ellenben ezeknek felét, és ősi örökségeit földesurának hagyni tartozik. — 2) Hogy a' paraszt örökös és végintézet nélkül elhalván, mindene föl-

desurára száll, és hogy ez azért őtet eltemettetni és minden adósságait kifizetni köteles. — 3) Hogy a' paraszt törvénytelen korú fia' halálának esetére végintézet által örököszt is helyettesíthet, melly helyettesítésnek ereje mindazáltal fiának törvényes korba lépte által örökre megszűnik. — 4) Hogy egyébiránt valamint a' parasztoknak állapota, úgy törvényszokása is különbféle, melly a' helyek' gyakorlata szerint megtartandó. — 5) Hogy az által, ha a' paraszt valamelly örökséget elad, vagy valakinek végintézet által hagy, az a' földesúrnak tulajdona lenni meg nem szűnik; mivel a' parasztnak ura' földében munkájának béréen és jutalmán kívül semmi tulajdona nincsen, és hogy ugyanazért a' földesúr jobbágyától földét, rétjét, és malmát közönséges becsúí, szőlőjét pedig illendő ára szerint visszaveheti.

A' 31-ik czím. Hogy a' paraszt ura iránti alávettetése miatt nemes ellen tulajdon felperessége alatt semmiféle ügyben nem perlekedhetik. Továbbá hogy, ha valamelly nemes valakinek parasztját megveri, vagy más bántalommal illeti, azt a' parasztnak ura perbe vonván önmagára nézve ugyan 100 forintba, a' parasztra nézve pedig, a' dolog' minemőségéhez képest annak díjába, vagy kárának megtérítésébe marasztaltatja.

A' 32-ik czím. Hogy vérhatalom feletti királyi levéllel nem bíró nemesek, mezővárosok, vagy faluk a' határaik közt befogott tolvajokat vagy más gonosztevőket azoknak díja alatt a' vármegyének átadni tartoznak, és ha három napnál tovább őket magoknál tartóztatnák, minden személyért naponkénti három nehéz gírába marasztaltatnak, a' tetten kapott emberölőket, gyújtogatókat, és erőszakos nősparáznákat mindazáltal törvény' rendének megtartásával ők is megbüntethetvén. Továbbá hogy mindenki, akár vérhatalommal bíró akár nem, ha gonosztevőt elbocsát, annak díjával bűnhődik.

A' 33-ik czím. Hogy, ha ki, nemes vagy paraszt munkát vagy szárnyas állatot kárból behajt, azt, ura meg nem jelenvén, három napnál tovább magánál nem tartóztathatja, hanem naponkénti 3 nehéz gíra büntetés alatt a' megye' grófjának, algrófjának, és ezek' távollétében valamellyik szolgabirájának átadni köteles. Továbbá hogy a' behajtott állat által okozott kár annak ura által a' helység' birájának és esküdtjeinek lelkiismeretes becsúje szerint megtérítendő, a' különös tilalom-

pénz' fizetésére csak azon helységnek lakosai szoríttathatván. Végre hogy valamelly paraszt erdőhántásban vagy vágásban találtatván díján túl minden vele levő vagyonának veszteségével bűnhődik.

A' 34-ik cím a' lopott lóról tanítja: hogy, ha a' lopott ló a' se-regnél fűdöztetik fel, urának azonnal törvény nem szolgáltatik, hanem a' ló megbecsültetvén táborozás' végéig kezesség mellett birtokosánál hagyatik, és csak annak bevégeződése után hoz illy ügyben a' királyi lovászmester, vagy a' hadvezér által nevezendő rendes bíró ítéletet; ellenben pedig ha valamelly lopott ló vagy más állat nem a' se-regnél, hanem máshol találtatik meg, az alperes vételéről világos bizonyítmányt elő nem állíthatván, felperese három magához hasonló eskütárssal hitét letenni tartozik. Továbbá hogy az alperes, ha a' lovat vásáron vettnek állítván, sem tanút, sem olly egyént, ki az áldomást szokás szerint megáldotta volna, elő nem állíthatna, akasztófával büntetendő.

A' 35-ik cím a' perek' átküldéséről előadja: hogy a' székesegyházi helyetteseknek, és vármegyéknek törvényszékein indított, valamint szinte a' földesúr' székétől oda feljebbvitte perek is, — a' felperesnek egyedüli esküje alá bocsátott vármegyei pereket kivevén, — érettebb meghányás végett királyi curiához feljebbvitetni és átküldetni szoktak, és hogy a' feljebbvitellel élő fél a' végítélet' hozatala utáni első vagy legfeljebb második vármegyei törvényszéken az ítéleti és átküldési levelet kivenni, és a' pert a' bíró által kitűzendő határnapra királyi curiához átvinni köteles, 's hogy másképp az ügy, kivevén ha az elmulasztás nem a' feljebbvivő félnek, hanem a' jegyzőnek vagy bíráknak részéről történt volt, elítélt dologgá válik, és az ítéleti levél a' nyertes félnek kiadatván végrehajtásba vétetik. Végre

A' 36-ik címbe előre bocsátván Verbóczy, hogy sokszor az eskü keresztény ellen zsidóknak is odaitéltetik, azórol szóra előadja a' zsidók' esküjének formáját, és egyszersmind megjegyzi: hogy az esküdni akaró zsidónak nap felé fordulva, felső ruhába vagy köpönyegbe ültözve, fejét zsidó kalappal fűdve meztelen lábon állania, 's a' törvény' könyvét vagyis az úgy nevezett Mózsas' tábláját kezével érintenie és tartania, 's az eskü' szavait illy helyzetben mondania kell.

III. *Egyéb említést érdemlőkről.*

A' fennelóterjesztett törvényleveleken és Verbóczy Istvánnak hármaskönyvében túl II. Ulászló alatt törvénytudományi tekintetből megemlíthetők e' következők is:

I. Hogy II. Ulászló alatt is több országgyűlések tartattak, mint mellyeknek törvényleveleivel birunk. Jelesen:

1) 1491-ik évi sz. György' napján Rákos' mezején, a' mint ezt e' királyunknak Sáros, Borsod, és néhány más felső vármegyét érdeklő 's ezen évi Pünkösdi' másod napján költ azon levele *) tanúsítja: mellyben őket azért, mert követeik az azon évi sz. György' napján tartott országgyűlésről előbb eltávoztak, mintsem az általok előterjesztett ágazatokra feleletet adhatott volna, és mivel fegyveres népeket gyűjtenek, és azokkal királyi hív alattvalóit háborgatják, erősen megfeddi, és nekik minden illyetén tetteket hívségtelenség' büntetése alatt megtilt.

2) 1493-ik évi sz. Mihály' napján Budán, bizonyítván ezt Ulászló királynak hívségtelenség' vétkebe marasztalt illaposichi Kishorváth János és dalmoczi Bánfy Lőrincz' jószágai felett Péter kalocsai érsek' részére ezen országgyűlésből october' 20-kán költ adománylevele b); mellyből egyszersmind tanuljuk, hogy az országgyűlésre utazók mind személyökre mind jószágaira nézve király' különös ótalma alatt állottak, 's jószágaik' elfoglalása felségsértésnek tartatott.

3) 1497-ik évi sz. Márton' napján Pesten, melly országgyűlés mindazáltal, mint azt az 1498-ik évi decretumnak előszava tanúsítja, némelly bujtogatók által támasztott egyenetlenségek miatt minden hátróztatás nélkül széttaszlani kénytelenítettett.

4) 1499-ik évi sz. György' napján Rákos' mezején, mint azt az 1500-ik évi decretum' előszava bizonyítja.

5) 1501-ik évi sz. kereszt' feltalálása' napján Pesten, mint erről sz. Györgyi és Bozini Péter gróf országbirájának Uzfalvai Uz Péter és

*) Kovachich, Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 388—292. lap.

b) Kovachich Vestigia Comit. 419—425. lap.

Tóbiás' részére tartott tanúvallatást előadó, 's ezen országgyűlés' harmadik napján költ levele 'a) tanúságot teszen.

6) 1502-ik évben Kovachich Márton által előadott némelly oklevél-töredékek' b) tanúsága szerint Budán. — Ugyanezen évben sz. Lőrincz' napján királyné-koronázási országgyűlés is tartatott Székesfejérvárott. Tanúsítja ezt Ulászló királynak Kassa' városát Anna királyné' koronázására és lakadalmára meghívó azon évi levele c), valamint Frangepán választott veszprémi püspök' részére az iránt adott ünnepélyes biztosító oklevele d) is, hogy a' veszprémi püspökök' királyné-koronázási joguk ellen abból, mert Frangepán püspök még meg nem történt felszenteltetése miatt a' koronázást véghez nem vihetvén, ez uttal Anna királynét nem ő, hanem Tamás esztergomi érsek koronázta meg, semmi következtetés sem vonathatik.

7) 1503-ik évben Kovachich Márton által előadott levelek' e) tanúsága szerint Rákos' mezején.

8) 1505-ik évi sz. Mihály' napján ismét Rákos' mezején. Bizonyítja ezt Ulászló királynak Sopron' városához ezen évi sz. Jakab' napja előtti szerdán költ levele f), mellyben előadja: hogy a' sok és költséges gyűléseknek végett kívánván vetni, jövő sz. Mihály' napjára egy általános (*Universalis*) országgyűlést hirdet, és meghagyja: hegy arra ők, valamint más városok is követeket küldjenek. — És ezen országgyűlés' alkalmával hozatott azon esküvel pecsételt határozat: hogy Ulászló királynak férfi maradékai kihalván, az ország' rendei többé külföldi királylyá nem választanak, és ha ki külföldi fejedelmek közül magát nyakukra tolni akarná, az ellen magokat egyesített egész erejükkel védeni fogják, a' mint ezt az ország' rendeinek ezen határozat felett a' fenn említett gyűlés' 15-ik napján költ ünnepélyes oklevelük tanúsítja, mellynek bevezetésében 2 érsek, 7 püspök, az auránai perjel, a' nádor és más

a) Kovachich, Vestigia Comit. 439—441. lap.

b) Kovachich, Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 300—304. lap.

c) Kovachich, Vestigia Comit. 441 és 442. lap.

d) Ugyanott 443 és 444. lap.

e) Kovachich, Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 300—304. lap.

f) Ugyanott 331 és 332. lap.

38 országnagy, 14 főhivatalnok és főnemes, 's 53 vármegyének és Solth székeknek 153 követi névszerint elősoroltatnak. Ezen oklevélnek Kovachich ¹⁾ csak költe' helyét 's napját és bevezetését adja.

Ugyanezen évben Slavóniában is tartatott országos gyűlés, a' mint ezt a' királynak Thuróczy Bernáthoz intézett azon levele ²⁾ tanúsítja, mellyben nekie ezen gyűlésnek megzavarását komolyan megtiltja.

9) 1506-ik évi juniushan Fejérvárott, tanúságul szolgálván erre Maximilián romai királynak Ulászlóhoz szóló 's 1506-ki junius' 24-kén költ levele ³⁾.

10) 1508-ik évi sz. György' napján Budán. Bizonyítja ezt Ulászlónak mind azon sz. Gergely' napján költ levele ⁴⁾, mellyben Sopron' városát fia, Lajos herczeg', koronázása végett oda meghíja, mind pedig azon privilegium alaku 's ugyanezen gyűlés' 15-ik napján költ oklevele ⁵⁾, mellyben az ország' rendeit szabadságaik' sértetlen fentartásáról önmagának és megkoronáztatandó fiának nevében biztosítja. Hogy pedig ezen országgyűlési végzés' következtében Lajos herczeg Székesfejérváron valóban meg is koronáztatott, ugyancsak Ulászló királynak ezen évi keresztelő sz. János' napján Budán költ, 's Pozson, Buda, Sopron, és Nagyszombat városokat érdeklő vám és kereskedés iránti levele ⁶⁾ bizonyítja.

11) 1511-ik évi sz. György' napján Budán, a' mint ezt az ország' főpapjainak, báróinak és más főembereinek 36 pecséttel erősített azon évi levele ⁷⁾ tanúsítja, mellyben az ezen évi általános országgyűlésen ajánlott segedelempénznek pontos lefizetésére magokat minden jószágaiknak örök vesztesége alatt kötelezik.

II. Hogy e' királyunk alatt, jelesen III. törv. 1. cikkének rendelkezéből, Rákos' mezeje országgyűléseink' tartásának szokott helyévé lőn, minek azt az V. törv. 1-ső cikke nyilván is nevezi.

¹⁾ Kovachich, Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 332 és 336. lap.

²⁾ Kovachich, Vestig. Comit. 447. lap.

³⁾ Ugyanott 450 és 451. lap.

⁴⁾ Kovachich, Supplem. ad Vest. Com. II. köt. 344 és 345. lap.

⁵⁾ Kovachich, Vestigia Comit. 455—462. lap.

⁶⁾ Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. II. köt. 346 és 347. lap.

⁷⁾ Kovachich, Sylloge Decret. Comit. I. köt. 446—448. lap.

III. Hogy, jóllehet Ulászló' II. törv. 26-ik czikke országgyűlésekre a' vármegyékből jövőndőre többé nem néhány választottakat, hanem minden nemeseket meghívati rendel, III. törv. 1-ső ágazata pedig a' megjelenést minden nemesnek és birtokos embernek kötelességűl teszi; az 1505-ik évi rákos-mezei gyűlésen mindazáltal, az ott egybe sereglett ország' rendei fenn érdekllett oklevelének tanúsága szerint, a' főpapokon, országnagyokon, és más hivatalnokokon és főembereken túl a' vármegyékből követek jelentenek meg.

IV. Hogy még e' királyunk alatt sem találtatik annak világos nyoma, hogy a' meghívott városok országgyűléseinken mint törvényhozásban résztvevők jelentek legyen meg, mert habár az 1504-ik évi törvénylevél' előszavának e' kifejezésében: „*Idem Domini Barones, Proceres, et Nobiles, ceterique Regnicolae nostri — quosdam articulos de novo formatos et conceptos Maiestati nostrae obtulerunt*“ e' szavak „*ceterique Regnicolae nostri*“ első tekintettel reájok húzhatóknak látszatnak is; ezen magyarázatot mindazáltal ugyanazon törvénylevélnek 1-ső ágazata mindjárt megczáfolja, a' segedelempénz-ajánláshoz pusztán a' főpapok, bárók, és más országos nemesek' köz megyezését rendelve megkívánatónak.

V. Hogy II. Ulászló is magát az országgyűlésen hozott törvény' kötelezése alóli felmentés'jogával bírónak vélte. Tanúsítja ezt: 1) Azon 1497-ik évben Szegeden költ levele ^{a)}), melly által a' péterváradai apát'ság' Angyal nevű igazgatójának, olasz embernek, megengedé, hogy ellent nem állván az országnak minden külföldit egyházi hűbér-nyeréstől eltiltó minapi határozata, az országban akármmel egyházi hűbért törvényes útján megnyerhessen, és bír hasson. — 2) Azon 1498-ik évi büjt' első vasárnapján Budán költ levele ^{b)}), mellyben Slavónia' nemesei' közönségének kérésére azt határozta: hogy a' bosnyai káptalan, — ellent nem állhatván az azon évi rákosi országgyűlésnek azon határozata, mellynél fogva e' káptalan bírói eljárásokra egész országszerte bizonytságot küldhet, — Slavóniába káptalani bizonytságot ne küldhessen, 's hogy általa

^{a)} Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. II. köt. 294 és 296. lap.

^{b)} Kovachich, Monum. Veteris legis. hung. II. füzet 72—74. lap.

Slavónia' részére kiadandó felvállási, iktatási, és peres ügyi minden levelek érvénytelenek legyenek.

VI. Hogy e' királyunk' törvénylevelei' befejezéseiben a' temesi gróf már rendszerint országunk' bárói közt elősoroltatik. Végre:

VII. Említést érdemlenek némi tekintetből e' korbéli következő oklevelek is:

1) Azon, Ulászló király által is Farkashida melletti táborában mindjárt országunkba bejövetelekor megerősített oklevél^{*)}, mellyet az egész ország' testületét képviselő főpapok, bárók, és más főemberek budai országos gyűlésükben 1490-ik évi úrnapja' nyolczadik napján Korvín János herczegnek azon esetre, ha királylyá más választatnék, adtak. Ezen oklevél Ipoly választott és megerősített esztergomi érsek, 's névszerint elősorolt 7 püspök, és 25 főember által az ország' összeséges főembereinek nevében költ, 's általa Korvín János herczeg biztosíttatik: 1) Hogy mihelyest más valaki magyar királynak választatandik, ő ugyanazon helyen tüstént Bosnya' királyának választatni, és az új magyar király által koronáztatása utáni harmad vagy negyed napon azzá koronáztatni fog. — 2) Hogy Bosnyán túl a' slavóniai herczegséget ugyan minden hozzátartozandóival holta' napjáig mint örökös úr, Dalmát- és Horvátországok' bántát pedig hivatalképen megnyerendi, 's mindenek által Bosnya' királyának, Slavónia, Opávia, és Lyphthóvia' herczegének, 's Dalmát- és Horvátországok' bánjának czímeztetni, és azon joggal felruháztatni fog: hogy Bosnyában és Slavóniában koronára szálló minden olly jószágot, melly 50 jobbágytelket felül nem halad, érvényesen elajándékozhasson, minden illy adományait a' király megerősíteni tartozván, 's hogy azon országokban al-bánokat és más tisztviselőket szabadon nevezhessen, a' királynak mindazáltal hűséggel tartozván, és ítélőszékétől a' királyhoz és annak ítélőszékéhez feljebbvitteleket megengedni köteles levén. — 3) Hogy a' király nekie a' bosnyai és horvátországi várak' védelmére évenként 12,000 aranyat és bizonyos só-mennyiséget adni fog. — 4) Hogy az atyjának minden örökségi jószágait, valamint mind azokat is, mellyeket tőle adományul nyert, örökre tartsa meg; továbbá

^{*)} Lásd ezen oklevelet Kovachich, Supplem. ad Vestig. Com. II. köt. 270—282. lapjain.

hogy az opáviai hercegség is öröke legyen, és a' király ezeken túl még néhány névszerint elősorolt várakat, mihelyest megürülnek, nekie aján-
dézni köteleztessék; egyébiránt ha gyermektelenül halna meg, egye-
dül csak az atyjától adományul nyertekről rendelkezhetvén, a' többi pe-
dig mind a' koronára visszaszállván. Ellenben — 5) hogy Korvín Já-
nos herceg, mihelyest ezen oklevél alá leend írva, a' koronát, továbbá
Buda, Visegrád, és Nándorfejér-várakat és más korona-jóságokat tüstént
vagy legalább a' királynak átadni, és annak idejében minden ausztriai,
stíriai, karinthiai, és slézsiai várakat kezéből kiereszteni tartozzék.

Ezen oklevél érdekes azért is, mert abból tanuljuk, melly tarto-
mány neveztetett legyen akkor Slavóniának, melly ismét Horvátország-
nak, 's hogy jelesen a' mostani Zágráb, Körözs, és Varasd vármegyék akkor
nem Horvátországnak, hanem Slavóniának neveztettek. Ezen oklevélben
t. i. a) Zagória vármegye, 's Medve, Lwkavec, Rokonok, Kemlek,
Krapyna, Varasd, Werbowecz, Trokenstein, Wynnica, Greben, Lo-
bor, Ozthercz, és Béla várak *Slavóniában*, — b) Zeng, Zthenychnyak,
Lipowecz, Woyewodina, 's Ripacz várak, 's Nowe, Ztharygrad, Boog,
Othozek, Prozor, Obrowacz, Klytowacz, Pochytel, Werh, Krwpa,
Japra mezővárosok és városok, 's Obrowaczky kastély *Horvátországban*
lenni mondatnak.

2) II. Ulászlónak azon 1491-ik évi sz. Miklós' napján költ leve-
le ^{*)}, melly által III. Fridrik császárral és Maximilián romaiak' királyá-
val 1491-ki november' 7-kén szerződött békekötésnek levelét helyben-
hagyja. Ezen oklevél által Ulászló Magyarország' birtokának maga és
férfiági maradékai' részére megtarthatásáért nemcsak Korvín Mátyás alatt
elfoglalt minden tartományait Fridrik császárnak és fiának Maximilián-
nak ingyen visszaadja, és azon százezer forintot, mellyet Fridrik csá-
csár Mátyás királynak az első békekötésben lekötelezett, elengedi; ha-
nem hadi költségek' fejében nekiek százezer magyar forintot is leköte-
lez, továbbá Maximiliánnak a' magyar királyi czímmel élest megengedi,
és a' magyar királyi székbéli követelt örökösülő jogát férfi örökösei'
kihaltának esetére elismervén minden ezen jogról szóló régi szerződé-

^{*)} Lásd ezen oklevelet gróf Cziráky Mózes' *Disquisitio historica de modo conse-
quendi summum imperium in Hungaria* című munkájának 253—289. lapjain.

seket egyszersmind megerősít, végre magát lekötelezi: hogy ezen, minden királyi utódai által ünnepélyesen megerősítendő, szerződésnek megtartására a' jövő két országgyűlésen országának mindennemű rendeit Maximilián' követeknek jelenlétében megesküdteti, és senkinek semmiféle egyházi vagy világi hivatalt ezen szerződésrei eskünek letétele nélkül nem adand. Egyébiránt ezen béke' szerződésben az ország' rendeinek részére azon jog, hogy Maximilián' férfi maradékai közül akarkit királylyá választhatnak, világosan fel vagyon tartva, és az illy választatandó királynak kötelességül tétetik: hogy az országnak jogait, és helybenhagyott régi szokásait, valamint minden hazafiaknak szabadságait is megerősítse, és sértetlenül megtartsa. — Ezen oklevélre nézve megjegyzést igényel az is, hogy hazánkra nézve ebben fordul először a' „*Status Regni*” nevezet elő.

3) Magyarország' tizenöt részint egyházi részint világi főembereinek azon 1491-ik évi november 29-én Budán költ levele ^{a)}), melyben elismerik: hogy Tamás győri püspököt, királyi cancellárt, gróf Báthory István ország' biráját, gróthi Országh László lovász-, és Rozgonyi László főkemornok mestereket stb, kik az előbbi szám alatti békeszerződést kötötték, arra Ulászló király az akkor mellette jelen volt főpapoknak, báróknak és főembereknek, jelesen az ő megegyezésökkel is, hatalmazta fel, következőleg ők ezen szerződést egész kiterjedésében elfogadják, és helybenhagyják.

4) II. Ulászló királynak Slavónia' nemeseinek közönségéhez szóló azon 1499-ik évi levele ^{b)}), melyben a' nemések, és főpapok 's bárók közt táborozási köteleztetések felett támadott visszátkodásoknak lecsillapítására tanácsosaival és az illető felekkel tartott tanácskozás után a' slavóniai rendeknek táborozását következőleg rendelé el: 1) Hogy minden 33 jobbágytól egy, 's száztól három könnyű lovas, ne asszonyilag felékesítve, hanem jó lóval és fegyverrel ellátva állíttassék. — 2) Hogy azon főpapok és bárók, kiknek mind Magyarországhban, mind Slavóniában jószágaik vannak, slavóniai jobbágyaiktól járó fegyvereseiket

^{a)} Lásd ugyanottan 289—291. lapokon.

^{b)} Lásd ezen oklevelet Kovachich, Monum. veteris legisl. II. füzet 34—37. lapjain.

Slavónia' védelmére fordítsák, 's őket onnét el ne szakaszszák. — 3) Hogy a' nemesek' zsoldosainak kapitányságát a' bán magának ne tulajdonítsa, hanem a' király nevezzen számokra kapitányt, ki egyébiránt seregével a' bán' parancsát is teljesíteni tartozzék. — 4) Hogy a' közpénztárba a' király által kitűzendő napon minden nemes mindenik jobbágjától táborozási pénzt fizessen; mellyen alkalmas katonák tartassanak, szabad lévén azon pénztárbóli fizetésért kinek kinek magának is szolgálni és fegyvereseket tartani. — 5) Hogy a' birtokos főpapok és bárók jobbágyaiktól járó fegyvereseiket tartozzanak mindig készen tartani, és a' nemeség' kapitányának felszólítására táborba küldeni, a' táborozási pénzt mindazáltal részökre megkérhetvén. Végre — 6) hogy azon esetben, ha a' fenn érdeklett fegyveres népek a' nagyobb számmal jövő ellenségnek visszaverésére elégtelenek lennének, minden nemes fejenként felkelői köteles legyen.

5) Maximilián romaiak, 's Magyar, Dalmát, Horvát stb országok' királyának, Ausztria' főherczegének II. Ulászló királyhoz intézett, 's 1506-ik évi junius' 24-kén költ levele ^{a)}, mellyben Magyarország iránti örökösödési jogát a' múlt évi rákosi végzés, és az ország' rendeinek azon évi székesfejérvári gyűlésökben tett erőlködései ellen fentartatni sűrgeti. — E' levélben Maximilián országunk' rendeit „*Proceres et Status Regni Hungariae*”-nek czímezi.

6) A' király' oldala mellett Székesfejérváron jelen volt, 's az egész országot képviselő főpapoknak, báróknak, nemeseknek, és főembereknek, jelesen Tamás esztergomi érseknek, királyi felség' fő és titkos cancellárjának, 3 püspöknek, az aurániai perjelnek, az ország' nádorának, Peréni Imrének, és 21 más ország-báróknak és nagyoknak 1506-ik évi junius' 24-kén költ levele ^{b)}, melly által Ulászló királynak Maximilián romaiak' királyához küldendő szószólóit, nevezet szerint György kalocsai érseket, György pécsi püspököt 's királyi cancellárt, Péter szentgyörgyi és bozini gróf, ország' biráját 's erdélyi vajdát, és Bwzlay Mózsés királyi főudvari mestert, felhatalmazzák arra: hogy az ő és egész ország' nevé-

^{a)} Lásd ezen oklevelet Kovachich, Vestigia Comit. 450 és 451. lapjain.

^{b)} Lásd ezen oklevelet gróf Cziráky' fenn előidézett munkájának 297—300. lapjain.

ben Maximiliánnal vagy szószólóival minden szükséges ügyek és tárgyak felett, nekik adott utasításuk szerint, tanácskozhassanak, és egyezkedhessenek, mikről őnekiek magoknak, ha személyesen jelen lennének, határozni lehetne és kellene, szavokra és jó lélekkel igérvén: hogy mindazt, miben Maximilián királylyal vagy szószólóival megegyezendnek, mind önmagok helybenhagyandják, és megtartandják, mind, mennyire tőlök kitelik, mások által is megtartatandják, és oklevelök által megerősítendik.

7) Maximilián királynak, és Ulászló király és Magyarország' meghatalmazott szószólóinak az áltálok akkor kötött békeszerződést előadó, 's 1506-ik évi julius' 19-kén költ levele ^{a)}, melly által az ellenséges seregeknek mind két részről haza-hívatása, az elfoglaltaknak és hadi foglyoknak szinte mind két részről ingyenes visszabocsátása, a' két országok közötti kereskedésnek illő vám- és harminczadfizetés melletti szabadon üzése rendeltetik, és jövődre a' békességnek állandó és szigorú megtartása mindkét részről ígértetik, Maximilián által mindazáltal világosan bele iktatván az oklevélbe: hogy ő magának és örököseinek Magyarország' iránt mind örököségi mind más akármelly jogait, mellyekkel addiglan élt, nyilván fentartja, és azoknak ezen egyezés által semmiképen sem akar ártani. — Ezen oklevélben is országunk' rendei „*Status Regni Hungariae*“-nek neveztetnek.

8) II. Ulászló királynak az 1508-ik évi országgyűlésnek 15-ik napján költ privilegium alakú biztosító levele ^{b)}, mellyben előre bocsátván azt: hogy az akkor országgyűlésileg egybesereglett országunk' főpapjai, bárói, és hazafiai (*Regnicolae*) fiának, Lajos herczegnek, óál-tala tervezett megkoronáztatását, ugymint mind a' külső hadaknak, mind a' belső zavaroknak megelőzésére szolgáló legsikeresebb szert, egész készséggel elfogadták, — a' hazafiaknak az iránt tett kérésére mind önmagának mind fiának nevében fogadja: hogy a' hazafiaknak minden szabadságait és jogait mind önmaga mind fia épen fentartandja, 's hogy ő Lajos herczeget sem élteben sem holta után Maximilián romaiak' királyának vagy más külső fejedelemnek gondviselése alá nem adandja, hanem

^{a)} Lásd ezen oklevelet is ugyanottan a' 292—297 lapokon.

^{b)} Lásd ezen oklevelet Kovachich, *Vestigia Comit.* 455—462. lapjain.

az ország' főpapjainak, báróinak, és nemeseinek kezére bízandja; továbbá Lajos herceget kötelezi: hogy idősb korra jutván, az ország' főpapjainak, báróinak, és egyéb hazafiaknak szabadságait és jogait királyi szavával megerősíteni tartozzék úgy, hogy míg azt nem teljesítenő, a' királyi hatalom reá ruházottnak ne értsék.

Ezen oklevélnek befejezésében némi tekintetből említést igényel: 1) Hogy abban István nyitrai püspök királyi jelenlét' helytartójának (*Praesentiae nostrae Locumtenens*) czímeztetik. Ugyanezen István az V-ik decretum' utószavában mint akkor szeremi püspök, szinte királyi jelenlét' törvényszéki személyes helytartójának (*in Judicio Personalis Praesentiae nostrae Locumtenens*) czímezve fordul elő. — 2) Hogy ugyanabban Ráczország' despotja, 's a' ziverni, nándorfejérvári, jajczai, zrebernyiki, és szabáchi bánok, továbbá Zápolya János, Szepesföldének örökös grófja, Ujlaky Lőrincz herceg, és a' király' gyermekeinek nevelője (*Maestro*) Petheó János is az ország' bárói közt elősoroltatnak.

II. LAJOS RÓL,

1516-ik évi MARTIUS' 13-KÁTÓL 1526-ik évi AUGUSTUS' 29-KÉIG.

II. Lajos, — ki atyja' királyi székében már tíz éves korában öröküdvén a' szokott királyi esküt csak 1521-ik év' végén hitvese' megkoronáztatásának alkalmával tévé le ^{*)}, 's ki történetíróink' tanúsítása szerint fő gyámjától, brandenburgi György határgróftól, elhanyaglott nevelése, és úgy is éretlen kora miatt a' már atyja alatt elharapódzott fejletlenségnek, melly országunk' főemberei, és köz nemessége közt Báthory Istvánnak nádorrá választatása miatt szülemllett meghasonlás által még

*) Tanúsítja azt II. Lajosnak: 1) Az erdélyi szászokat Budán azon évi sz. Erzsébet' napján tartandó országgyűlésre meghívó 1521-ki levele, mellyben egyszerűen kijelenti: hogy Budáról sz. András' napján Székesfejérvárra menni akar, részint hogy a' királyi esküt elődei' szokása szerint letehesse, részint hogy a' királyné ott megkoronáztassék. Kovachich, Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 509. lap. — 2) A' Báthory és Rozgonyi családok' jószágait megerősítő, 's ugyanazon évi sz. Mária' fogantatása utáni szerdán Székesfejérváron költ levele, mellynek befejezésében költének napját esküvetétele utáni másod napnak nevezi. Kovachich, Vestigia Comit. 506. lap.

nagyobb erőre kapott ^{a)}), gátot vetni ^{b)}), és a' veszélyben forgó haza' megmentésére nemzetünk' lelkesebbjei által szerzett üdvös törvényeknek, és határozatoknak sikert eszközteni képes nem lévén, a' magokat túlbecsülő vezérei' vak hevének hozzájárultával, a' mohácsi gyászos napot előidézte, — atyjának példája szerint gyakor hol részletes (*Particularis*), hol általános (*Generalis Conventio*) országgyűléseket ^{c)})-tartott, úgy hogy 1518-ik évben magában öt illy gyűléseknek nyomára akadunk ^{d)}), mely-

^{a)} Lásd Rozenich' többször előidézett történetírata' II. köt. 167 's 168 lapjait és az ott előadott kútfőket. Lásd továbbá Balbus Jeromosnak Sydlovicz Kristóf Lengyelország' alcancellárjához 1519-ik évi februariusban az ugyanazon évi januarius' 25-kén kezdett pesti részletes gyűlésből írt levelét, melyben többek közt azt is említi: hogy Perényi Imre nádor e' gyűlés alatt februarius' 5-kén meghalván, az új nádor' kinevezése iránt zavarok támadtak, 's hogy a' nép Zápolya János erdélyi vajdát kívánta nádornak, mit a' jobban gondolkodók elenevezén ez alkalommal csak nádori helyettest, ki az ítélőszékeken elnököljön, ohajtottak választatni. Kovachich, Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 431—436 lap. — Lásd végre II. Lajosnak Báthoryak' részére 1819-iki junius' 2-kán költ királyi helybenhagyási levelét, melyben a' király Báthory Istvánt már nádornak czímezi. Ugyanottan 440 és 441. lapon.

^{b)} A' fejtelenség' e' királyunk alatti elhatalmazásának tanúságaira nemcsak történetíratainkban, hanem törvényeinkben magokban is akadunk. Illyenek jelesen az 1519. törv. 44, 's 1523. törv. 22-ik ágazatai, melyek a' hazafiak közötti részletes szövetkezések ellen kikelnek, és azoknak, mint közjóval ellenkezőknek, megszüntetését parancsolják. Illyen az 1523. törv. 45. czikke, mely a' hazafiaknak kötelességül teszi: hogy, ha a' hatalmasok közül valaki király ellen fellázadna, a' király mellett mindjában fejenként kapitányaikkal együtt felkelni tartozzanak. Illyenek továbbá az 1525-ik évi rákosi decretumnak számos határozata, sőt az 1526-ik évnek is néhány, például 6, 15, 24, 25, és 26-ik cikkei.

^{c)} Hogy hazafiaknak részletes országgyűléseik II. Ulászló' országlása alatt is tartatni szoktak, tanúsítja Ulászló királynak Sopron' városához szóló azon 1505-ki levele, melyben azt mondja: hogy a' sok és költséges gyűléseknek véget kívánván vetni, jövő sz. Mihály' napjára egy általános országgyűlést (*Universalis Dieta*) hirdet. Kovachich, Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 331 és 332. lap.

^{d)} Tanúsítják ezt az ezen évi budai, tholnai és báchi törvénylevelek, és Lajos királynak 1518-ik évi böjt' negyedik vasárnapján költ, 's Zápolya János erdélyi vajdát azon évi sz. György' napján Budán tartandó országgyűlésre meghívó levele, melynek előadása szerint a' király azon évben már két gyűlést tartott. Kovachich, Vestig. Comit. 500. lap.

lyek közül háromnak törvényleveleit is birjuk. Kilencz törvénylevelek 's decretumok jutottak pedig összesen e' korból kezünkhöz, három 1518, egy 1519, egy 1521, egy 1523, kettő 1525, és egy 1526-ik évből, mellyek közül hetet törvénykönyvünk' első kiadója Mossóczy is, az 1526-ik évit ugyan egész kiterjedésében, hatot pedig több ágazatok' kihagyásával mintegy töredékekben előad, és csupán csak az 1518-ik évi budai, és 1525-ik évi hatvani decretumokat mellőzi el egészen, mellyeket tudós Kovachich Márton' szorgalma csak újabb időkben hozott napfényre, ki egyszersmind a' Mossóczy által töredékekben közlött decretumokat, elő- és utószavaikat kivéve, teljesen kiegészítette. Itt ezen decretumok, mivel egymásra vonatkoznak, időrendben, a' törvénykönyben levők az ott nem létezőkkel vegyest, adatnak elő.

I. Az e' korbeli törvénylevelekről.

Az I-só törvénylevél, mellyel II. Lajos' korából birunk, Tamás esztergomi érsek, 9 püspök, 3 prépost, 's a' nádor, és 31 más világi főemberek által, kiknek neveik a' decretum' befejezésében egyenként elősorolva vannak, az 1518-ik évi sz. György' napján tartott budai országgyűlésben hozatott, 's 21 ágazatra terjed *).

Előszavában előadatik: hogy, jóllehet e' gyűlésben a' határvárak' szükségeire ajánlandó segedelempénzre kerülvén a' sor, 's a' főurak és hazafiak között meghasonlás történvén, a' hazafiak, kik parasztjaik' szegénysége miatt fél forintnál többet ajánlani nem akarának, a' gyűlést elhagyták; az ország' főpapjai, bárói, és más főemberei mindazáltal tekintvén a' szükségnek nagyságát, egy egész forintot ajánlottak azon bizodalommal, hogy a' közveszedelem' elhárításaért ezen rendelkezést a' hazafiak (*Regnicolae*) is elfogadandják. Ezen, Ulászló' V-ik törv. 1-ső ágazatába ütköző határozat tanúsítja, milly nehéz legyen a' korlátozó, főkép nem elégséges előrelátással hozott, törvényrendeléseket a' szükség' esetének beálltával fentartani. A' mi a' törvényágazatokat illeti:

Az 1—10-ik ágazatok ezen segedelempénz' beszédéséről, 's hová és miképeni fordításáról, továbbá a' főpapok és bárók' zászlóaljainak,

*) Lásd ezen törvénylevelet Kovachich, Sylloge Decret. Comit. I. köt. 449—459, vagy pedig Supplem. ad Vestig. Com. II. köt. 398—414. lapjain.

és a' vármegyék' népeinek sz. Mária' látogatása' napjairai kiállításáról rendelkeznek.

A' 11-ik ágazat az ünnepnyolczadi és rövid törvényszékeket szokott idejökben mindenkor megtartatni rendeli.

A' 12-ik ágazat a' cancelláron, kincstárnokon, és király' udvari mesterén túl 4 főpapot, és 4 bárót választatni parancsol, kik közül négy mint tanácsnok mindenkor a' király mellett lenni, és fél évenként egymást felváltani tartozzék.

A' 13—20. ágazatok ezen tanácsosok' hatásának körét szabályozzák, jelesen oda számítják a' királyi jövedelmek' javítására és kezelésére felügyelést, 's a' határszélek' szükségeire megkívántató pénz' mennyiségének meghatározását, valamint továbbá azt is: hogy a' király csak azok' tanácslatával adhasson 200 jobbágyon felül adományt, csak azzal nevezhessen érsekeket, püspököket, bánokat, 's határszéli tiszteket, csak azzal küldhessen követeket, csak azzal hozhasson a' nekie benyújtott akármiféle levelekre határozatokat, 's csak azok' jelenlétében fogadhasson el külföldi követeket, a' tanácsosok ezen jogaik' gyakorlására a' királyi felségnél hetenként rendszerint hétfőn, szerdán, és pénteken egybegyűlni tartozván. Végre

A' 21-ik ágazat rendeli: hogy ezen rendelkezés jövő sz. Györgyig, ugymint jövő országgyűlés' kezdetéig érvényes legyen.

A' II-ik (törvénykönyvünkben első) decretum Tolnán 1518-ik évi sz. Jakab apostol' napján tartott országgyűlésben hozatott, 's Mosóczy' számítása szerint 19, Kovachich urak' felosztása szerint pedig 20 ágazatra terjed, mellyek közül tizenegy törvénykönyvünkben is előadatik ^{a)}). Ezen törvénylevelet Lajos király Polyánkay Péter' részére Polyánka helység felett 1519-ik évben költ levelében ^{b)} a' választott nemesek' részletes gyűlésében (*in Conventione particulari Electorum Nobilium*) hozott, és általa főpápjaival és báróival megerősített rendeleteinek (*Con-*

^{a)} Lásd ezen decretumot kiegészítve Kovachich, Vestigia Comit. 466—477, és Sylloge Decret. Comit. I. köt. 231—241. lapjain.

^{b)} Lásd Kovachich, Supplem ad Vestig. Comit. II. köt. 420 és 421. lapjain. A' Rádayféle törvénylevélgyűjtemény is e' decretumot úgy, mint az ország' nemesei' közönségének 1518-ik évi Jakab apostol' napján Tolna' mezővárosában tartott részletes gyűlésében hozatott ágazatait adja elő.

stitutiones) nevezi. Mit itt megjegyezni azért is érdekes, mert ebből a részletes országgyűlésnek akkori jelentése kitűnik.

E' decretumban mindenek előtt Jaicza vára, nehogy Bogach és Jezew várak' példájára török' kezére jusson, őrsereggel és élelmi szerekkel megrakadni rendeltetik, azután országos táborozás hirdettetik, melyre a' zászlós főpapok és bárók zászlóaljaikkal, a' többi főemberek állapotjukhoz képest, a' nemesek és más birtokosok minden 20 kaputól vagyis jobbágytelektől egyegy lovassal, a' felső, jelesen Árva, Nyitra, Thurócz, Liphó, Zsolyom, és Szepes vármegyeiek pedig egyegy pus-kás gyaloggal sz. Mihály' napjára Bács mellé személyesen megjelenni tartozzanak. Továbbá a' királyi felségnek királyi zászlóalja' kiállíthatására és zsoldosai' fizethetésére minden jobbágytelektől azonnal lefizetendő 50 denárnyi segedelempénz ajánltatik, és annak kifizetésére nézve szükséges rendelkezések tétetnek. Végre a' romai pápához, a' császárhoz, és a' lengyel királyhoz követek küldetni rendeltetnek.

A' III-ik (törvénykönyvünkben második) decretum a' Rádayféle törvénylevélgyűjteménynek, és Lajos király' Pozson' városához intézett 1518-iki parancsának ^{a)} tanúsága szerint az 1518-ik évi sz. Mihály' napján Bács' városában tartott általános országgyűlésben hozatott, és 45 ágazatra terjed, melyek közül huszonhat törvénykönyvünkben is olvasható ^{b)}.

E' decretumban, melynek rendeleteit a' 44-ik ágazat jövő harmadik évi sz. György' napján egybeseregrendő országgyűlésig kötelezőknek nyilatkoztatja, egy részint Ulászló' decretumainak néhány határozatai ismételtetnek, 's a' koronai jövedelmek' visszabocsátásáról és a' keresztes pórhad által okozott károk' megtérítéséről szóló törvények eszközöltetni rendeltetnek. Egyéb ágazatai közül itt említést érdemlenek:

^{a)} Lásd II. Lajosnak Pozson' városához 1518-ik évi Lukács' napja utáni napon intézett azon parancsát, melyben ezen országgyűlés királyi jövedelmek' visszabocsátása iránti rendeletének következtében Pozson' városának meghagyja: hogy Sárkány Ambrús és Solczer Jeromos által bíráto fiókharminczadnak visszavételére nézve királyi kincstárnokának mindenben segédkezet nyújtson. Kovachich, Supplem. ad Vestigia Comit. II. köt. 423 és 424. lap.

^{b)} Lásd e' decretumot kiegészítve Kovachich, Vestigia Comit. 473—500, és Sylloge Decr. Com. I. köt. 241—270. lap.

Az 1-ső (1 és 2. *) ágazat, melly a' hadi nép' tartására szükséges pénznek hiány nélküli kezelése és alkalmas hadi népek' fogadása végett két kincstárnokot, egyiket Dunán innen, másikat Dunán túl, neveztetni, és minden megyében az urak és nemesek' jószágai' összeírására, és a' táborozási pénzek' beszedésére egy meghitelendő nemest választatni rendel. Továbbá kötelességül teszi: hogy a' zászlóaljás bárdok és határ-várbeli tisztek ugyan minden hadinépeiket, a' főpapok pedig mind dézsmájoktól mind jobbágyaiktól járó fegyvereseiknek felét folyvást a' határszéleken tartsák, azoknak másik felét is a' királyi kapitányoknak felszólítására tüstént oda küldeni tartozván. Végre a' zászlóaljatlan urakat a' többi nemesek közé számíttatni parancsolja.

A' 2-ik (3.) ágazat, melly a' főpapoknak dézsma- és másféle jövedelmeit minden vármegyében a' szolgabírák és melléjük adandó szinte annyi nemesek által pontosan összeírni határozza, hogy hadinép-tartásrai aránytalan szoríttatásuk iránt tett panaszaik jövő országgyűlésen eligazíttathassanak.

A' 3, 4, 13, 19 's 20-ik (4, 5, 14, 20, 21.) ágazatok, mellyek a' királyi kincstárnokokat felhatalmazzák, és kötelezik: hogy azokat, kik a' királyi jószágokat és jövedelmeket vissza nem bocsátják, vagy rosszúl kezelik, kötelességük' teljesítésére szorítsák; hogy a' király 's annak jelenléte, a' nádor vagy ország' birája előtti perekben hozott ítéleteket, ha e' bírák magok elmulasztanak vagy meg nem tehetnek, végrehajtsák, ezen czélokra, ha szükséges lenne, fegyveres erőt, sőt szomszéd vármegyék' felkeletését is használhatván; továbbá hogy az arany és ezüst' kivitelének megakadályozására, és a' bányák' virágzó állapotba hozására ügyeljenek. Végre rendelik: hogy egy melléjük rendelendő király' tanácsabeli ülnökkel minden bevételeket, és kiadásokat jegyeztesenek fel, és évenként vízkeresztkor számot adjanak, 's ha hívtatalukban rosszúl jártak el, minden jószágaiknak, a' papok egyházi hűbéreiknek is, veszteségével bűnhődjenek.

A' 9 és 10-ik (10 és 11.) ágazatok, mellyek azokat, kiknél használat, vagy eladás végett külföldi só találtatnék, minden jószágaiknak

*) A' zárjelek közötti számok az ágazatoknak Kovachich' „Sylloge Decretorum-“ja szerinti számát jelentik.

örök veszteségével büntettetni parancsolják, a' parasztokra nézve kijelentvén, hogy azoknak örökségeik földesuraikra, ingó vagyonaik pedig a' királyi fiscusra szálljanak.

A' 14-ik (15.) ágazat, melly Huszt' várát, a' marmarosi és erdélyi sókamarákat, harminczad-, huszad- és ötvenedeket, az arany és ezüst bányákat, a' szabad városokat és királyi szászokat az ideigleni királyi kincstárnoknak, ellenben Munkách, Thata, és Komárom várakat, a' visegrádi részeket, Ó-Budát, Ros és Chepel szigeteket, Sambok, Salmar, és Kezeő mezővárosokat, 's a' kúnokat és jászokat a' királyi felség' konyhájának szükségeire a' budai tisztartónak rendelkezése alá adadni parancsolja.

A' 15 és 16-ik (16 és 17.) ágazatok, mellyek Lajos király és atyja által egyházpártfogási jogok felett tett minden adományokat visszahúzottaknak nyilvánítanak, és a' királynak kötelességül teszik: hogy azoktól, kiknek több egyházi hűbéreik volnának, habár egybekapcsolásukhoz romai szent széki helybenhagyás járult volna is, azokat, az ország' decretumában elősoroltakon kívül, vegye el, és a' gazdagabbakat mindaddig kezeinél tartsa meg, míglen régi adósságai kifizettetendnek.

A' 17-ik (18.) ágazat, melly a' világiaktól is, ha több megyés grófi hivatalokat bírnának; azokat elvétetni, és a' megyés grófok által a' hivatalbeli esküt királyi felség és tanácsosai előtt letéetni rendeli, a' megyebeli nemesek őket ezen eskü feletti levélnek előmutatása nélkül befogadni nem tartozván. — Itt megjegyzést igényel, hogy ezen törvényczikkben a' megyés gróf „*Principalis Comes*“-nek czímeztetik.

A' 18-ik (19.) ágazat, melly azon prépostoknak, és főesperesteknek, kik haza' védelmére a' káptalantól külön semmi terhet nem viselnek, továbbá a' városok és faluk' lelkészeinek minden jövedelmeiket a' vármegyétől választott nemes által gondosan összeíratni parancsolja, és tőlök minden tíz forinttól egyet vétetni rendel, a' püspököknek egy-szersmind kötelességül tevén, hogy a' netalán ellenszegülőket ezen adózásra felelet' terhe alatt szorítsák.

A' 26-ik (27.) ágazat, melly a' szexárdi apátot egyháza' nemesei' szabadságainak megtartására szorítja.

A' 29-ik (30.) ágazat, melly rendeli: hogy a' kik az oda ítélt eskületétel ellen új ítéleti kegyelmet nyervén, magokat attól érvényes

okok' előadásával meg nem menthetik, esküjüktől elesvén, törvény' büntetése alá essenek.

A' 35-ik (36.) ágazat, mellyben rendeltetik: hogy a' megyék' grófjai tolvajok és más gonosztevők' kiirtásában restek levén, a' királyi felség azoknak kiirtására a' megyebeli nemesek' kérésére ülnökei közül valakit küldjön.

A' 36-ik (37.) ágazat, melly az egy telkes nemeseket, mivel az ország' végszükségében fejenként felkelni tartoznak, ezután a' hadinép' tartásárai taksáltatás alól felmenti.

A' 39 és 40-ik (40 és 41.) ágazatok, mellyekben névszerint elősoroltatnak azon 4 főpapok, 4 bárók, és 16 nemesek, kiknek legalább fele a' királyi tanácsban jelen lenni tartozik; továbbá hatásuknak köre egyenként előadatik, és kijelentetik: hogy a' királyi tanácsban a' királynak egyéb tanácsosai is, sőt az alnádor, alország-bíró, és az ítélőmesterek is mindenkor részt vehetnek, végre a' fenn érdekllett ülnököknek hivataluk' vesztesége és díjak' büntetése alatt kötelességül tétetik: hogy az ünnepnyolczadi törvényszékekre megjelenjenek.

A' 41-ik (42.) ágazat, melly a' rövid törvényszékek' tartásáról rendelkezését azon határozattal rekeszti be: hogy ezután minden ügyek az országnak már minden vármegyéihez intézett írott jogai szerint ítéltessenek. — És ez azon törvény, melly főképen Ulászló' VII. törv. 63-ik ágazatával egybevetve Verbóczy' munkája' törvényerejének kivivására méltán előidéztetni szokott.

A' 45-ik ágazat, mellyben a' hazafiak' hadinépének tartására jövő két évre két forint, a' király' szükségeire pedig 120 denár azon határozással ajánltatik: hogy abból 20 denár az erdélyi vajdánál levő királyi városok és harminczadok' kiváltására, 20 denár adósságok és királyi ülnökök' fizetésére, 80 denár pedig a' király' udvarának tartására fordíttassék.

A' IV-ik (törvénykönyvünkben harmadik) decretum az 1519-ik évi úgy nevezett bácsi, de Balbus Jeromos' már fenn előidézett levelének *) tanúsága szerint inkább pesti decretum, melly 44 ágazatra ter-

*) E' levélben t. i. előadatik: hogy Pesten 1519-ik évi januarius' 25-kén részletes

jed *)). Ezen törvénylevélben, mellyből törvénykönyvünk csak a' 7, 8, 9, 22, és 44. ágazatot adja elő, az 1518-ik évi bácsi decretumnak ágazatai a' 8-diktól kezdve, a' 41 és 45-ik czikkék' kivételével, ismételtétnek, és pedig legnagyobb részint szóról szóra. Újonan szerzett törvényozatuk benne csak két fordul elő; jélesen:

A' 7-ik ágazat, melly rendel: hogy a' körmőczi és nagybányai kamaratisztek arany és ezüst bányákat azokon kívül, mellyeket őnnagok újonan vettek művelés alá, ne művelhessenek.

A' 8-ik ágazat, melly a' kamaratisztek a' bányavárosok' jogai' sérelmével gyakorlott bús-, bor- és sernérestől eltiltja.

A' 9-ik ágazat, melly azt rendel: hogy a' királyi kamarák az aranyat és ezüstöt Korvín Mátyás alatt divatozott szokás' mintájára tisztaságuk és igaz mértékök szerint váltsák be, ez által biztosabban reménylhető lévén, hogy a' kivándorlott bányaművelők visszatérjenek, és az országnak arany és ezüst bányákbólí jövedelme tízszerre nagyobb legyen.

A' 22-ik ágazat, melly az ítéleteket Slavoniában és Erdélyben ugyanazon feltételek és büntetések alatt parancsolja végrehajtani, mellyek Magyarországra nézve rendelve vannak.

A' 37-ik ágazat, mellyben a' királyi felségnek segedelemapónké és az erdélyi vajdának és adóóságoknak fizetése iránt szóbeli biztosítás adatni jelentetik.

A' 38-ik ágazat, melly a' tanácsosoknak és ülnököknek meghagyja: hogy Jaycza' várának élelmi szerekkel ellátása, továbbá a' pápához, császárhoz 's lengyel királyhoz küldendő szószólók, és az azon évi részletes táborozás iránt tanácskozzanak, és végezzenek.

A' 44-ik ágazat, melly azt parancsolja: hogy a' király és ország' dolgainak szabadabb és célirányosb előmozdítása azt igényelvén, az urak között szerződött minden összeszövetkezések és lekütelezések azonnal szűnjenek meg.

országgyűlés tartatván, a' nemesek' kívánsága szerint az 1518-ik évi bácsi rendelések néhány újakkal megtoldatván, helybenhagyattak. Kovachich, Supplem. ad Vestig. Com. II. köt. 431—436. lap.

*) Lásd e' decretumot kiegészítve Kovachich, Supplem. ad Vest. Com. II. köt. 445—481, és Sylloge Decret. Comit. I. köt. 270—290. lap.

Az V-ik (törvénykönyvünkben negyedik) decretum a' Rádayféle törvénylevél-gyűjteménynek ^{a)} IL. Lajosnak az erdélyi szászokhoz intézett 1521-ik évi meghívó levele ^{b)} által is igazlott tanúsága szerint az ország' összeseges főpapjai, bárói, és nemesei' 1521-ik évi sz. Erzsébet' napjára egybehítt budai gyűlésében hozatott, és Mossóczy' számítása szerint ^{c)} 61 ágazatra terjed, mellyek közül tizenhármát törvénykönyvünkben is előad.

Ezen decretumban, mellynek határozataira a' hazának Nándorfejér- és Sabách váraknak azon évben történt elvesztése ^{d)} által szülemlett veszedelmes állapotja szolgáltatott alkalmat, a' törökök ellen nagyobb erővel kikelhetés végett rendkívüli, csak ez egyszer, és soha többé ki nem veendő, segedelempénz-adás rendeltetett, jelesen: 1) Hogy minden akár városban akár másutt lakó nemtelenek, a' zselléreket is oda értvén, a' kamaranyereségen túl, melly ez úttal szinte öt denárral felemelteték, minden családtól, — a' zsidók pedig minden fejtől, a' kis gyermekek és leányok sem vétetvén ki, — egy forintot fizessenek; sőt hogy ezen minden családtól fizetendő forinton túl még, — a) minden serfőző serfőzésétől, minden városi vagy mezővárosi mesterember műhelyétől, minden molnár, hámosos, vagy hutás minden malomkerekétől, minden halász minden hálójától egy egy forintot, — b) minden bekerített városban lakó kalmár vagy kereskedő áruí' értékéből egy huszadot, illy városon kívül lakó kalmár vagy posztós pedig minden kocsis lovától 40 denárt, — c) mindenki minden akár tulajdon termesztési akár vett hordó

^{a)} Lásd Kovachich, Vestigia Comit. 513. lapján.

^{b)} Lásd Kovachich, Supplem. ad Vest. Comit. II. köt. 509. lapján.

^{c)} Kovachich Márton' számítása szerint e' decretum 58, fíjé szerint pedig 66 ágazatra terjed, a' mint azt amannak ugyan „Vestigia Comitiorum“ munkája az 513—547, emennek pedig „Sylloge Decretorum“ című műve I. köt. a' 291—324. lapokon tanúsítja.

^{d)} Hogy e' két vár ezen évben került török kézre, nyilván bizonyítja e' decretumnak törvénykönyvünkben előadott 60-ik ágazata, melly azoknak, kik e' várakat minapában, ugymond a' törvény, elvesztették, minden jószágait királyi felség által lefoglaltatni, és ha büntelenségöket be nem bizonyíthatnák, magának megtartatni, vagy a' baza' védelmében magokat kitüntető férfiaknak ajándékozatni rendeli.

borától, a' hordónak nagyságához képest 25, 50, 75, vagy 100 denárt, minden ökrétől, tehenétől, 's lovától 5, juhától, kecskéjétől, 's disznójától 2 denárt adózzon. — 2) Hogy a' plébánosok és egyéb, hadinépét nem tartó, alsóbb rendbeli papok arany és ezüst holmijaiknak és kész pénzeiknek tized részét segedelmül adják. — 3) Hogy a' főpapok, és más felsőbb egyházi személyek, a' bárók, és nemesek, — a' megyék' grófjait, algrófjait és szolgabiráit sem vevén ki, — nemesi szabadságuk ellent nem állhatván, ez úttal minden akár honnan jövő pénzbeli jövedelmeiknek, vagy ha jövedelmök jobbágyi szolgálatokban áll, ezen szolgálatok' árának, 's a' dézsmával bíró, de hadinépét nem tartó, papi személyek dézsmáik' értékének felét lelkiismeretes bevallások szerint haza' oltárára tenni, és azon túl boraiktól és barmaiktól a' parasztokra nézve fenn előterjesztett módon adózni tartozzanak, az egytelkes ország-nemesek, és az egyházak' nemesei, kik pénz- vagy jobbágyszolgálatbeli jövedelmekkel nem bírnak, a' barmaiktól fizetendő denárokon túl személyenként egy forintot fizetni kötelesek levén.

Ugyanazon czélból, hogy a' király zászlóaljait kiállíthassa, és a' még el nem veszett határvárakat megtarthassa, megengedtetik nekie: hogy a' szándéklott török haború alatt az ökörtől, lovaktól, 's más illy barmoktól fizetendő harminczadot 20 denártól 50-re emelhesse. Továbbá a' hazafiak' jószágaiból beszedendő segedelempenzből minden forinttól 25 denár a' királynak adatni rendeltetik. Végre jövedelmeinek gyarapítása végett határoztatik: hogy az erdélyi sókamarak, mellyek évenként könnyen 100 ezer forintot behozhatnának, jobb karba állíttassanak, hogy a' király' jövedelmei letartóztatóik' kezeiből mennél előbb kiszabadíttassanak, más részről pedig pénzveretés és külső pénzeknek folyamba tétele, sőt utánveretése által is gyarapíttassanak.

Különösek e' decretumnak táborozás iránti rendelkezései is. Illyenek: 1) Hogy jövő táborozásban, a' zászlóaljas főpapokon, és határszéli királyi tiszteken kívül, az urak és nemesek személyesen megjelenni ne tartozzanak, hanem az ajánlott segedelempenzből dologhoz értő ügyes hadinép fogadtassék, szabad levén mindazáltal azon báróknak és tiz személyeknek, kik országunk' decretuma szerint hadi népet tartani szoktak, ha akarnák, fegyvereseiket táborba vezetni, és a' kincstárnok köteles levén e' célra nekik pénzt szolgáltatni. — 2) Hogy a' király ma-

ga mindenre fel nem ügyelhetvén, egy vagy két, illendő zsoldossal ellátandó, főkapitányt nevezzen, kik a' hadat vezéreljék, tudós alkapitányokat és alkalmas fegyvereseket, mennyire lehet, magyarokat fogadjanak, a' hadi népet féken tartsák, 's kihágásaik felett törvényt szolgáltatassanak, és az ország' kincstárnokival egyetértve minden hadi szükségéről gondoskodjanak.

Különösek végre az ezen rendelkezések' teljesítésének biztosítására tett határozatok is, millyenek: 1) Hogy mind ezen rendeletek' pontos megtartását a' király ugyan királyi szavára, a' főpapok és bárók pedig keresztény hitűkre leveleik által ígérjék. — 2) Hogy a' királyi felség az ellenszegülőket minden személy-válogatás nélkül mind személyeikben mind jószágaikban, mellyek fiscusra szállandók lesznek, szigorúan büntesse, a' hazafiak pedig a' királyt ebben egész erejükkel és hatalmukkal segéljék. — 3) Hogy e' decretum' rendeletei két hónap alatt, jelesen sz. Péter' széke ünnepeig, okvetetlenül teljesíttessenek.

Egyébiránt ezen törvénylevél' ágazatainak legnagyobb része csak országunk' akkori körülményeiben érdekes rendelkezéseket foglal magában, és csak néhány vagyon közöttük továbbra ható érdekű. Illyenek:

A' 19-ik ágazat, melly a' pénzveretésből származó jövedelmek' el-sikkasztásának meggátlása, és igaz belső értékű és nehézségű pénzek' veretésének eszközlése végett azt rendeli: hogy a' pénzverésnél Budán ugyan a' tárnokmesternek, Körmöczön pedig az esztergomi érseknek embere mindenkor jelen legyen, és mindenre ügyeljen.

A' 36-ik ágazat, melly a' szentegyház-feltörő, vagy leány- 's asszonyfertőztető táborozókat főkapitányaik által halállal büntettetni parancsolja, 's azoknak kötelességül teszi: hogy a' hadinépet nemesek és papok' házaikba, akaratjok ellen, beszállani ne engedjék.

A' 41-ik ágazat (Sylloge' számítása szerint), melly rendeli: hogy ez alkalommal mindenféle fenn érdeklött adózásokat Slavónia és Erdély Magyarországgal egyenlően fizessen. — Ezen törvényezikk' t. i. tanúsítja: hogy Slavóniának azon külön jogát, mellynél fogva a' magyarországi adózásoknak csak felét tartozik viselni, országunk' rendei már e' korban sem tartották olly természetűnek, hogy azt, úgy kívánván az ország' szüksége, felfüggeszteni ne lehessen. Ugyanezt tanúsítja a' jövő 1523. törv. 26-ágazata is.

A' VI-ik (törvénykönyvünkben ötödik) decretum az 1528-ik évi sz. György' napján tartott budai országgyűlésben hozatott, 's ifjabb Kovachich' számítása szerint 59 ágazatra terjed*), mellyek közül törvénykönyvünk huszonhármát ad elő.

E' decretum' ágazatainak legnagyobb része szinte csak azon időre nézve érdekes rendeleteket foglal magában. Jelesen:

Az 1—8-ik ágazatok a' király' jövedelmei' összeszámításáról, a' pénzverés, és utolsó segedelempénz feletti számvételtől, és azoknak, kik az a' tárgy iránti törvényeket áthágták, szigorú büntetéséről rendelkeznek.

A' 12, 13, 15—21, 's 40—44-ik ágazatok a' határvárak' kormányáról, 's az azon évi országos táborozásnak, mellyre az egy telkes nemesek személyesen, a' birtokosok pedig minden tíz jobbágytelektől egy egy jól felfegyverzett lovassal megjelenni tartozának, módjáról, és a' hadi népek' fenyítékéről szólnak.

A' 23—27, és 46-ik ágazatok az ezen évi táborozás' szükségére ajánlott, 's mindenütt, Slavóniában és Erdélyben, jelesen a' szászok által is, egyenlően fizetendő két forintnyi segedelempénz' dolgát tárgyalják.

A' 28—39-ik ágazatok a' pénz' ügyéről, ugymint a' föld' gyomrából nyert arany és ezüst' királyi kamara általi beváltásáról, — arany 's ezüst, és régi pénz' ki nem viteléről, 's ennek új pénzzeli beváltásáról, — az új pénz' elfogadásának kötelességéről, — a' király' pénzverési egyedüli jogáról, a' szabad bányanyíthatásról és külföldi bányamunkások' szabad behozásáról rendelkeznek.

A' 47, 55, és 58-ik ágazatok harminczadokról, levelek' taksáiról, és barmok' külföldre eladásáról szóló régi törvényrendeléseket ismételnék.

A' 48—50-ik ágazatok az 1521-ik évi sz. Margit' napjától elkövetett, vagy ezen táborozás alatt elkövetendő hatalmaskodási tettek, 's

*) Lásd Kovachich, Sylloge Decret. Comit. I. köt. 325—348. lapjait, hol e' decretum kiegészítve előadatik. Olvashatni e' decretumot Kovachich, Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 515—555. lapjain is.

más indítandó vagy feljebbvitt perek' királyi felség általi elítélését szabályozzák, 's jelesen e' perekben tizenötöd naprai idézést rendelnek.

Az 51, 52, és 59-ik ágazatok némelly 1521-ik évi törvényeknek, jelesen a' kúnok és némelly nemesek' birtoka közötti határjelek felállítását, a' szűkevény vagy elvitt jobbágyok' visszabocsátását, 's Belgrád és Sabách várak' elvesztői' jószágaiknak elajándékozását érdeklő rendeleteit ismételik.

Továbbra ható érdekekkel e' törvénylevélnek ágazatai közül csak e' következők bírnak:

A' 9 és 10-ik ágazatok, mellyek azon megyés grófokat vagy algrófokat, kik valakit ezen országgyűlésrei vagy a' mult táborozásrai megjelenéstől bizonyos pénzösszegért felmentettek, hivataluk' veszteségével és 400 forinttal büntettetni parancsolja.

A' 14-ik (17.*) ágazat, melly azt rendeli: hogy a' király és királyné minden hivatalaikra csak magyarokat, vagy más sz. korona alá vetett nemzetbelieket alkalmazzanak.

A' 26-ik ágazat, melly az 1523-ik évi segedelempénzt is Slavónia és Erdély által is egyaránt fizettetni parancsolja.

A' 32-ik (33.) ágazat, melly egy gíra ezüstnek beváltását 6 forintra és 50 denárra határozza.

A' 38-ik (39.) ágazat, melly mennél több arany és ezüst' nyerhetése végett megengedi: hogy bányát akárki szabadon művelhessen, és e' célra bányamunkásokat külföldről hozhasson.

A' 39-ik (40.) ágazat, melly azt rendeli: hogy pénzt, mint a' régi gyakorlat is magával hozza, a' királyon kívül senki se verethessen, és ha melly paraszt pénzt verni merészlene, földesura ötöt minden jószágainak vesztesége alatt megbüntetni tartozzék.

Az 50-ik ágazat, melly az 1486. törv. 2-ik czikke által eltörölt kikiáltott gyűlések' útjáni visszahelyezést Ulászló' halála után történt jószágelfoglalásokra nézve ismét visszaállítja.

Az 51-ik ágazat, melly a' kúnokat, jászokat, és királyi oroszokat (*Rutheni*) határjel-lerontások, károsítások, és jószágelfoglalások miatt ná-

*) A' zárjelek közötti számok itt az ágazatoknak törvénykönyvünkbeli számát jelentik.

dor előtt parancsolja perbe vonatni. — Ezen ágazat tanúsítja, hogy a' király' népeinek nemesek által indított pereiben e' korban országunk' nádorát illeté a' bíróság.

Az 53-ik (54.) ágazat, melly a' lutheránusokat, mint nyilvános eretnekeket, és azoknak pártolóit a' király által fej- és jószágvesztéssel kéri büntettetni.

Az 54-ik (55.) ágazat, melly az ítélőmesterekre, ha magokat az ország' rendes birái' helyetteseinek, ugymint alnádornak vagy alország-birónak hivatalaikba avatnák, 's azoknak jövedelmeit magokhoz vonnák, hivatalvesztéssel rendel, és e' rendelést a' királyi felség' egyéb tisztviselőiről is vétetni parancsolja.

Az 56-ik (57.) ágazat, melly kisebb hatalmaskodást érdeklő ítélőlevelekért, — kivén ha tetemesb kárpótlásról vagy pénzfizetésről szólanának, — ezután 6 forintnál többet vétetni tilalmaz.

Az 57-ik (58.) ágazat, melly a' királyi curiából királyi vagy nádori embereket a' felek' akaratja nélkül közös tanúvallatásra kiküldetni, kivén ha annak elmulasztása a' feleket tetemes kárba döntené, jövőre tilalmaz.

A' VII-ik (törvénykönyvünkben hatodik) decretum az 1525-ik évi rákosi decretum, melly a' Rádayféle törvénylevél-gyűjteménynek tanúsága szerint ^{a)} az 1524-ik évi kisasszony' napján tartott általános országgyűlésen hozatott, és a' jövő évi husvét utáni harmadik vasárnapra egybehívatott rákosmezei szinte általános, de Burgio apostoli széki jelen volt követnek alább előterjesztendő tanúsága szerint majdan zajossá vált, és a' nemesség által Hatvanban folytatott országgyűlésben megváltoztatott. Ezen törvénylevél Kovachich Márton' számítása szerint ^{b)}, mellyel Mossóczy' számítása is egybehangzani látszik, 46 ágazatra terjed, mellyek közül törvénykönyvünkben csak négy, t. i. a' 3, 4, 23, és 36-ik ágazatok vannak előadva.

A' mi ágazatainak tartalmát illeti

^{a)} Lásd Kovachich, Vestigia Comit. 574 lapján e' decretumnak felülíratát.

^{b)} Lásd ugyanott az 574—592. lapokat, melyeken ezen decretum kiegészítve előadatik. Olvasbatni e' decretumot a' Sylloge Decret. Comit. I. köt. 348—369. lapjain is 54 ágazatra felosztva.

Az 1—54-k ágazatok a királyi tanácsnak átalakítását, és a külföldieknek országunk dolgai kezelésétől elmozdítását tárgyalják, jelenesen rendelik: 1) Hogy a királyi tanács, melly addig nagy részint külföldiek által kormányoztaték, és a tanácsosok visszavonásaik miatt az ország dolgait elhanyagolá, a király által országunk főpapjai és bárói közül azonnal választandó egyedek beléptével úgy átalakíttassék: hogy a többi tanácsosok úgy, mint addiglan, azután is véleményeiket előadhassák ugyan, de az ügyek elhatározása, jövő keresztelő sz. János napján Nagy-Hatvan mezővárosában tartandó országgyűlésig, ezen most választandó tagoknak hatalmában legyen. — 2) Hogy a külföldiek a királyi tanácsból, ország főhivatalaiból, várnagyságokból, sókamarai, pénzverői, harminczadi, s más jövedelemszedési, vármegyei, és egyházi hivatalokból kizáratván, mind ezekre nemcs vérből származó magyarok alkalmaztassanak. — 3) Hogy a király gyűrűpecsétje magyar titkokokra a királyné pecsété pedig cancellárpüspökjére bízassak. — 4) Hogy a császári, és velencei követek, s a vám- vagy más jövedelembérlő idegenek, kik a pénzt országból kiviszik, azonnal üzessenek el, katonaszolgálatba mindazáltal szabad levén külföldieket is azon feltétellel, hogy a határszéleken is katonáskodjanak, jövendőre is fogadni. — 5) Hogy a királyi jövedelmek külföldiek részére rendelt minden zsoldoktól és mindennemű lekötélezésektől felmentetvén, tüstént a királyi kincstárnok kezére bizassanak, Salamon Imre, másképp Zerenches, pedig ne csak hivatalától megfosztassék, hanem gonosztetteihez képest tüstént meg is büntetessék. Végre — 6) Hogy a lutheránusok irtassanak ki, szabad levén őket világi embernek is megégetni.

A 6—11-ik ágazatok a kúnok által megsemmisített határjeleket visszaállíttatni, — a brandenburgi határgrof és más hatalmasok által elfoglalt jószágokat uraiknak visszaadatni, — barmokat országból ki nem hajtani, — fegyver és só török földrei kivételének meggátolása végett a nándorfejevári és zalankeméni harminczadolót Péterváradra átétetni, — a szökevény vagy elvitt jobbágyokat visszaadatni, — és az országnak Morva és Ausztria felé létező határait megigazíttatni rendelik.

A 12—19-ik ágazatok az ország védelméről rendelkeznek, jelenesen: 1) Hogy a hadinép-tartásban előforduló hiányok orvosolása végett minden fő és más papiszemélyek, bárók, és nemesek, kik 50 ne-

héz vagy könnyű fegyverzetű lovast nem tarthatnak, jószágaiktól a' megye' nemesei közé táborozási pénzt fizessenek. — 2) Hogy a' nemesek' közönsége minden megyében egy kapitányt válasszon, ki az urak és nemesek' jószágait felróni, hadinépet fogadni, 's azt a' tanácsosok' határozata szerint határszéleken tartani, a' rovatok' lajstromát az alispánnak átadni, 's a' nemességet a' hadfogadásról és a' fogadott hadak' határszélekre küldéséről értesíteni tartozzék, a' nemesség' kötelességében állván a' küldendő hadinépnak és a' hadinépet tartó urak' jobbágyainak számát a' főkapitánynak az előforduló hiányok' felfödözhetése végett megküldeni. — 3) Hogy azonfelül minden vármegyében 4 jámbor nemesek válassztassanak, kik mind a' dézsmával bíró fő és más papoknak, mind a' báróknak, és különös nemeseknek (*Speciales Nobiles*) mindennemű jövedelmeikről lajstromot készítsenek, mellynél fogva a' jövő hatvani országgyűlés táborozási illetőségeiket meghatározhassa, a' nemesekre nézve ezen meghatározást a' vármegye levén köteles megtenni. — 4) Hogy az egyházak és árvák' jószágai ne pártfogóik vagy gyámjaik, hanem a' megyei nemesek' jószágai közé számíttassanak, 's hogy ugyanezek közé vétessenek a' városoknak nemesi jószágai is. — 5) Hogy hadinépeiket a' királyi felség és határvári tisztek is mindig teljes számmal tartani köteleztessenek. — 6) Hogy a' táborozási pénzt házas zsellérek is fizessék, 's attól csak a' török által feldúlt helységek, és uraik' kenyerén élő szabadosok legyenek mentesek. — 7) Hogy a' határszéli tisztek' zsoldja' fizetésének biztosítása végett a' király' tanácsosai külön jeleljék ki azon máshová nem fordíthatandó jövedelmeket, melyekből azokat bizonyos, szinte kijelelendő, helyeken felvehessék.

A' 20—23-ik ágazatok a' pénz' dolgáról rendelik: hogy az áruk' nagy drágaságának oka a' folyamatban létező sok hamis, és akkor veretni kezdett réz pénz levén, a' király ugyan a' rézpénz-veretést szüntesse meg, és ezután csak jó pénzt veressen, a' pénzhamisítók és külföldi pénzbehozók vagy kiadók pedig törvényes büntetés alá vettessenek, és aranyat vagy ezüstöt országból kivenni annak vesztesége alatt tilos legyen.

A' 24 és 25-ik ágazat rendeli: hogy a' felség Thahy Jánost, slavóniai, dalmáciai, és horvátországi bánt, a' közöttte és azon országok' nemesei között létező nyilvános visszavonások miatt bánágától,

Koczka Stanislót és Lászlót pedig az általok előbbi évben elkövetett gyilkosságért ezen országokban szerzett pénzeiktől foszsza meg.

A' 26, 27, 29, 's 30-ik ágazatok György esztergomi érsek' végintézetét végrehajtani, 's annak és Gergely kalocsai érseknek végintézeti vagyonát kikerestetni és ország' szükségeire fordíttatni, Hederváry Ferencznek magaigazolhatására szabad meneteli levelet adatni, és a' 12 alsó vármegyét Zeremtől Pozsegáig szabadságaikban megtartatni sürgetik.

A' 31—43-ik ágazatok azon oknál fogva, hogy sok eddiglen hozott közjóra célzó rendeletek némelly ellenszegülők miatt foganatha nem jöhettek, jövő, keresztelő sz. János' napjára Nagy-Hatvanban Heves vármegyében tartandó országgyűlést rendelvén, a' megjelenésre nézve parancsolják: 1) Hogy oda hívségtelelenség' büntetése alatt minden akár birtokos akár birtoktalan nemes, ha legalább száz forintnyi ingó javakkal bír, személyesen megjelenni, és a' birtokosok azon túl minden tíz jobbágytól egy könnyű fegyverzetű lovast (a' felső vármegyeiek egy puskás gyalogot) magokkal hozni, a' szegényebb nemesek pedig magok közül tizenként egyet küldeni tartozzanak. — 2) Hogy a' birtokos káptalanok, conventek, prépostok, apátok, 's apácák személyüktől egy, és azontúl minden tíz jobbágytól ismét egyegy lovast küldjenek. — 3) Hogy szinte személyüktől egy lovast küldeni tartozzanak az osztozatlan testvérek, és olly nemesek is, kik mint másoknak várnagyai vagy másféle tisztviselői otthon maradnak, amazok ugyan összesen, ezek pedig egyenként. — 4) Hogy Themes, Thorontál, Bách, Walkó, Zerem, és Pozsega vármegyék az alsó részek' védelmére, valamint szinte Slavónia, és Erdély is, otthon maradhassanak ugyan, de követeket küldeni, és mind Slavónia mind Erdély ezer ezer lovasokat készen tartani tartozzanak*). — 5) Hogy a' főpapok és bárók is, ha a' hazát szeretik, jelenjenek meg azon országgyűlésre, de nem külföldi, hanem hazai hadinépikkel, és hogy, ha kik közölök meg nem jelennének, azokat a' vár-

*) Valkó, Szerem, és Pozsega vármegyék itt is, a' 36 és 37-ik ágazatokban, Slavóniától megkülönböztetnek ismétli bizonyosságául annak, hogy e' vármegyék ekkor közvetlen Magyarországhoz tartoztak, és hogy Slavónia nem a' mostani Slavóniát jelentette.

nagyi vagy másféle szolgálatokban levő nemesek hívségtelenkedés' büntetése alatt elhagyni köteleztessenek. — 6) Hogy a' megyebeli nemesek azon országgyűlésre alispányaik vagy választott kapitányaik' vezérlete alatt jőjenek, és ha nem előbb, legalább az ülés' első napján már jelen legyenek. Végre — 7) hogy azon országgyűlés' bevégeztéig az egyházi tized' kivétele függőben maradjon, és ítéletek, a' becsületsértést, és Lőrincz herceg' jószágait érdeklő pereket kivevén, — se a' királyi curiában, se a' szentszékeken, se a' vármegyéken ne hozassanak.

A' 44—46-ik ágazatok némelly törvényszéki visszaéléseket orvoslanak, jelesen a' királyhoz feljebbvitt és törvény' ellenére megvizsgálni elmulasztott pereket az ítélőmestereknek visszaadatni parancsolják, — a' király által országunk' szabadsága és törvényszéki szokása ellen kiadni parancsolt ítélőleveleket érvényteleneknek nyilatkoztatják, — az ollyak által tett eltiltásokat (*Inhibitiones*), kik a' törvényszék előtt jelen vannak, vagy más pereikben lépést tesznek, tekintetbe vétetni tiltják, végre az utazás végetti perhalasztásokat teljesen eltörlik.

Ezen decretumnál még kettő igényel megjegyzést: 1) Hogy ezen rákosmezei gyűlés, mellyben a' jelen törvénylevél hozatott, Burgio báró apostoli széki követnek tanúsága szerint ^{a)} pár napi tanácskozás után, majus' 10-én zajossá vált, és az ingerültség annyira növekedett: hogy a' nemesség majus' 20-ika felé Hatvanra, hová őket majus' 21-én a' király is Burgio apostoli széki követtel, Zalkán esztergomi érsekkel, Báthory István nádorral, és néhány országnagyokkal követé, átköltözne, és ottan Báthory István nádor, a' cancellár, az ország' bírāja, és a' királyi kincstárnok hivatalaiktól megfosztatnának, és azoknak helyökbe Verbóczy István királyi személynök nádorrá ^{b)}, az egrí püspök cancellárrá, Drágffy János ország' birájává, és Kanisay László kincstárnokká választatnának. — 2) Hogy, jóllehet a' király, ugyancsak Burgio' tanúsága szerint, a' körülményeknek engedvén Verbóczynek nádorrá választatását megerősíténé, és a' nemesség' egyéb kívánatainak

^{a)} Lásd Kovachich, *Vestigia Comit.* 558—562. lapjait.

^{b)} Verbóczy Istvánnak ezen országgyűlésbeni nádorrá választatását, a' hatvani ezen évi decretumnak 6-ik ágazata is, úgymint mellyben Báthory István néhai nádornak (*pridem Palatinus*) czímeztetik, tanúsítja.

is elejéntén engedne, későbbben mindazáltal e' decretumtól királyi helybenhagyását megtagadta ¹⁾).

A' VIII-ik törvénylevél az 1525-ik évi rákosi decretum' határozata' következtetésében ugyanazon évi keresztelő sz. János' napján egybese-reglett hatvani országgyűlésben hozatott, 's Kovachich Márton' számítása szerint ²⁾ 42 ágazatra terjed. E' decretum törvénykönyvünkben ki vagyon hagyva.

Ágazatait két rendbeliekre lehet osztani: a' rákosi határozatokat ismétlőkre, és újonnan szerzettekre.

Az első rendbe tartoznak, a' 13, 14, és 24-ket kivévén, a' 31 első ágazatok, melyekben az ezen évi rákosi decretumnak első harmincz ágazatai, a' 13, 24, 25, és 29-iknek kivételével, és a' 46-ik ágazata ismételtetnek, néhányak mindazáltal némi változtatásokkal. Így jelesen:

Az 1-ső ágazat a' rákosi 1-ső ágazat' határozatának következtetésében a' király mellé főtanácsosokul a' nádort, cancellárt, országbiráját, és kincstárnokot nevezi, és a' királyi tanácsba törvényeink' rendelkezése szerint a' nemességből is 8 választottat bebocsáttatni rendel.

A' 2-ik ágazat a' rákosi 5-ik ágazatból a' Salamon Imre iránt tett határozatot kihagyja.

A' 7-ik ágazat a' rákosi 7-ik ágazatot azon rendeléssel toldja meg: hogy a' királyi személynök, az alnádor, az alországbiró, és négy ítélőmester a' királyi felség' kiküldése mellett minden vármegyébe menjenek, és a' megye' közönsége által melléjük adandó két törvénytudó nemessel Korvín Mátyás' halála óta jogtalanul elfoglalt minden jószágokat, a' törvénytelen elfoglalás' valósága bebizonyodván, adassanak vissza.

A' 20-ik ágazat a' rákosi 19-ik ágazatot azon rendeléssel bővíti: hogy a' királyi kincstárnok és a' budai tiszttartó a' bevett királyi jöve-

¹⁾ Tanúsítják ezt II. Lajosnak az új pénz' elfogadása iránt Pozson' városához 1525-ik évi Bertalan' napja utáni vasárnapon, és Kis-Szeben' városához 1526-ik évi januarius' 22-kén költ levelei, melyekben a' hatvani decretumra hivatkozik, a' rákosi ezen évi decretumot pedig általa helyben nem hagyottnak mondja. Kovachich, Supplem. ad Vest. Com. III. köt. 51 és 52. lap.

²⁾ Lásd Kovachich, Vestigia Comit. 593—616. lapjait, melyeken ezen egész törvénylevél előadva vagyon.

delmek feletti számadásaikat a' király' tanácsosainak és ülnökeinek évenként vizkereszt' napján beadni köteleztessenek.

Az újonnan szerzett ágazatok e' következők:

A' 13-ik ágazat. Hogy azon országunk' főpapjai, bárói, és grófjai, kik hadinépeiket kirendelt helyeikre még el nem küldötték, azokat a' decretum' büntetése alatt azonnal küldjék el.

A' 14-ik ágazat, melly az 1518-ik évi báchi decretumnak a' magokat aránytalanul terheltetni panaszló dézsmás fő és másféle papok' jövedelmeinek összeíratását parancsoló 3-ik ágazatát ismétli.

A' 32-ik ágazat, melly rendeli: hogy a' király' tanácsosai és ülnökei jövő országgyűlésre minden királyi decretumokat egy decretum' alakjába gyűjtsenek, és hogy az írott törvények és jogok is addig ismét vizsgáltassanak át, és a' király azokat átvizsgáltatásuk után azon országgyűlésen erősítse meg.

A' 33-ik ágazat. Hogy a' királyi felség a' megyebeli nemesek' kérésére megyés grófokká olly egyedet nevezzen, kik azoknak kedvesek.

A' 34-ik ágazat, melly Zápolya János erdélyi vajda és testvér öcsce által bírt királyi városok és harminczadok' kiszabadítása végett azt rendeli: hogy Lőrincz herczegnek minden jószágai, felettük eddig kiadott adományi vagy lekütelező levelek e' törvény által megsemmisítettén, Zápolya Jánosnak, és testvérének Györgynek, kiknek azokhoz egyébként is némi joguk vagyon, ajándékoztassanak, kik azokért minden királyi jövedelmeket azonnal kiadni tartozzanak.

A' 35-ik ágazat, melly a' haszontalan vámhelyek' eltörlése, és igazságtalan vámpénzek' mérséklése feletti törvényeink' foganatosítására minden megyében 8 jámbor nemest választatni parancsol, kik minden vámhelyeket megvizsgálni, a' vámpénzek' mennyiségét, és a' gátaknak és hidaknak hosszását pontosan feljegyezni, 's ezen munkájokat jövő sz. Márton püspök' napjára a' királyi felség' tanácsosainak és ülnökeinek benyújtani tartozzanak, kiknek kötelességük leendő a' hasztalan vámhelyeket nyígyan eltörleni, a' többire nézve pedig a' fizetést mérsékleni, melly mérséklethez azután minden vámúr vámjának vesztesége alatt magát alkalmazni köteles legyen.

A' 36-ik ágazat. Hogy a' király minden akár önmaga akár atyja által egyház-pártfogói jog felett tett adományokat húzzon vissza, és ezután minden egyházi hűbéreket, — a' kanonokságokat, egyszerű esprestségeket, és oltár-igazgatásokat kivevén, — önmaga osztogasson; továbbá hogy a' kiknek egynél több egyházi hűbérjük volna, tőlök vegye el, hogy mind istennek többen szolgáljanak, mind hadinépet az ország' védelmére többen tartsanak.

A' 37-ik ágazat, melly a' dézsmafizetésnek rákosi 42-ik ágazat általi felfüggesztését, annak oka megszűnván, teljesen megszünteti.

A' 38-ik ágazat. Hogy a' királyi felség a' cancellár, ország' birája, kincstárnok, királyi udvari mester, és budai tiszttartó' helyébe más ügyesebb és munkásabb egyedekeket nevezzen.

A' 39-ik ágazat. Hogy jövő sz. Márton püspök' napjára mind a' király és királyné, mind a' hazafiak' jószágaiból a' kamaranyereség' becsámításával 100 régi denárnyi segedelempénz szedessék, mellyből 75 a' királyi, 25 pedig a' királynéi zászlóaljak' tartására fordíttassék.

A' 40-ik ágazat. Hogy jövő sz. György' napján Rákos' mezején egy általános országgyűlés (*Generalis Diaeta*) tartassék, mellyben a' decretumok egy decretumba öntessenek, 's az ország' írott törvényei átvizsgál-tassanak, és közjót érdeklő más határozások hozassanak.

A' 41-ik ágazat. Hogy, minektána a' királyi felség Therek Bálintnak, Swolyok Istvánnak és Balázsnak, kik Belgrád és Sabách várak' elvesztése' bűnében részesek valának; megkegyelmezett, az ország'nagyai' és nemesei' kérésére Hederváry Ferencz néhai belgrádi bánnak is színte kegyelmezzen meg.

A' 42-ik ágazat, melly néhai Bodó János' özvegyének Buzlay Mózes' özvegye ellen folyó hatalmaskodási perében, ellent nem állhatván az alperesné által teljesített eskületétel, ugyanint mellyet a' királyi személyes jelenlét országunk' helybenhagyott szokása ellen ítelt oda, a' jövő rövid törvényszéken új ítéletet tétetni, és az ország' régi szokása szerint igazságot szolgáltatni parancsol.

Jegyzet. Ezen decretumot a' király, — jöllehet 1525-ik évi június' 6-kán minden vármegyékhez intézett levele által*) a' hatvani gyű-

*) Lásd ezen királyi levelet ugyanott az 582 és 583. lapokon.

lésrei megjelenésétől a' nemességet királyi haragjának büntetése alatt eltiltotta, és azon évi sz. Mihály' napjára Budán tartandó országgyűlést hirdetett, — mégis azután helybenhagyta és megerősítette, a' mint ezt Pozson és Kis-Szeben városokhoz intézett, 's fenn az 1525-ik évi rákosi decretumnál tett jegyzetemben előidézett két rendbeli levele, továbbá ezen hatvani decretumnak 42-ik ágazata, mellyben a' király maga beszél, és végre az is tanúsítja: hogy az 1526-ik évi országgyűlés valójában az ezen decretumban kitűzött napon és helyen, ugymint sz. György' napján Rákos' mezején gyült egybe.

A' IX-ik (törvénykönyvünkben hetedik) decretum az 1526-ik évi sz. György' napján tartott rákos-mezei országgyűlésen hozatott, 's 41 ágazatra terjed, mellyeket törvénykönyvünk is mind előad. Következő pedig ágazatainak tartalma:

Az 1, 2, 21, 25, 31, 33, és 40-ik ágazatok a' király' hatalmát, melly az előbbi decretumok által minden fontos ügyekben királyi tanácsának megegyezésére szorítva volt, némelly korlátaitól felszabadítva következőleg rendezik: hogy a' király mind az ország' kormányzására, mind jövedelmei feletti rendelkezésre nézve létező hatalmával éljen; — hogy nádoron kívül minden más tisztviselőket szabadon nevezhessen, jelesen a' mostaniakat tetszése szerint megtarthassa vagy másokkal felcserélhesse; — hogy egyházi hűbéreket, egyszerű kanonokságon kívül, csak a' király osztogathasson, minden akár egyházi akár világi hivatalokat mindazáltal mind a' király mind a' királyné sz. koronánk' alattvalóival tartozván betölteni; — hogy a' király országunk' szabadságával ellenkező leveleket külföldi (nemzeteknek ne adhasson, és az eddig adottak is érvényteleneknek tekintessenek. Továbbá hogy a' főpapok és bárók király' tanácsosai lévén, közülök azokat, kiket akarand, maga mellett megtarthassa, de a' nemesek közül is nyolczat királyi tanácsának ülnökeivé válaszszon. Végre hogy némelly országnagyoknak megyés grófok' bírósága alóli mentességüket törölje el.

A' 3—7-ik ágazatok a' királyi jövedelmek' kezelését tárgyalják; jelesen: hogy a' királyi felség azonnal egy jámbor, ügyes, és szorgalmas kincstárnokot három évre nevezzen, ki minden királyi jövedelmeket kezeljen, 's tartozását mindenkin eskü alatt megvegye, és a' közjövedelmek' pazarlását senkinek meg ne engedje, — ki főleg a' határ-

széli várak' ellátását és határszéli zsoldok' pontos fizetését, 's a' király' zászlóaljaira és udvara' tartására megkívántató pénznek kézhez szolgáltatását szíven viselje, — ki szükséges hadiszerek' beszerzésére jámbor és hív segédtiszteket maga mellé választani tartozzék. Végre hogy a' királyi jóvedelmek' kezelésében elkövetett minden büntett törvény' útján bosszútassék meg.

A' 8—15, 18, 23, 27, 29, 30, és 39-ik ágazatok a' haza' védelméről, és azon évi táborozásról rendelkeznek; jelesen rendeltetik: hogy a' király, főpapok, bárók, és főbb nemesek ezen alkalommal ne csak annyi hadinépet, melyre ország' törvénye szerint kötelesek, hanem mennél többet állítsanak, és azon túl a' nemességgel együtt fejenként is felkelni, és a' táborban jókorán megjelenni tartozzanak; — hogy a' király' parancsára a' parasztságnak ötöd része, sőt minden paraszt fejenként is felkelni tartozzék, 's ezen fejenkénti parasztfelkelés mindazáltal csak végszély' idejében rendeltessék; — hogy az erdélyiek és slávniaiak' táborozási rendeletei olvastassanak fel, és a' mennyire célirányosak, teljesíttessenek; — hogy a' királyi felség a' jövő táborozásról hadi tudományhoz értő férfiakkal tanácskozzék, 's a' pápát és keresztény fejedelmeket segedelemküldésre serkentse, és egy vagy két ügyes főkapitányt nevezzen, — hogy azokat, kik határvárakat elvesztettek, ellent nem állhatván a' nekik adott kegyelem, mások' elrettentése végett büntesse meg, ezután pedig ilyeneknek meg ne kegyelmezzen; — hogy a' szerzeteseknek jószágaik, ne pártfogóiknak hanem a' megyebeli nemeseknek jószágai közé számíttassanak; — hogy minden báró vagy nemes, ki jószágaiból legalább 50 lovast nem tarthat, a' megyebeli nemesek közé táborozási pénzt (*Pecunia exercituali*) fizessen; — hogy az urak és vármegyék hadi népeiket tüstént állítsák ki, és a' király' parancsára készen tartsák; — hogy a' múlt évi segedelempénz' hátramaradásai szedessenek be, végre — hogy jövő sz. Márton' napjára ismét minden jobbágyi kaputól, a' kamaranyereség' beszámításával, 50 denár fizettessék.

A' 16-ik ágazat rendeli: hogy a' szegény nemesség, sok országgyűléstartások miatt jószágait elzalogosítani kénytelen levén, az országgyűlésnek szokott határidején kívül, a' rendkívüli szükség' esetét kivevén, egybegyűlni ne kényszeríttessék.

A' 17, 22, 26, és 32-ik ágazatok a' hatvani és rákosi 1525-ik évi országgyűlésekre vonatkoznak. Jelesem: a) A' 17-ik ágazat a' hatvani országgyűlést, mivel király' parancsa és országunk' szabadsága ellen tartaték, érvénytelennek nyilatkoztatja. — b) A' 22-ik ágazat a' nádorságról rendeli: hogy az ezután holtig tartson, 's attól senki más-kép, mint törvény' útján, és olly büntettért, melly nemcsak kivátala, hanem feje' veszteségét is maga után vonzza, meg ne fosztathassék, és hogy ezután a' nádort senki pártütőleg megtámadni ne merészelje. — c) A' 26-ik ágazat a' királyt sürgeti: hogy szóbeli ígéretének következtében Verbóczy István és Zoby Mihály ellen a' száműző leveleket adassa ki, és őket büntettesse meg. — d) A' 32-ik ágazat végre rendeli: hogy, jóllehet Verbóczy István magát a' hatvani gyűlésben nyílt pártütés' útján nádorságra emelvén hívségtelenség' szeanyje alá esett, annak törvényesen és helyesen kiadott nádori leveleit mindazáltal Báthory István megerősíteni, és minden fizetés nélkül kiadatni tartozzék.

A' 19-ik ágazat a' csehektől Buda' vára alatt elvett holmik iránt nekik igazságot szolgáltatni rendel.

A' 20-ik ágazat mind a' nagyobb mind a' kisebb ünnepnyolczi di székeket Korvín Mátyás' törvénye szerint mindenkor megtartatni parancsolja.

A' 24-ik ágazat rendeli: hogy a' cancellár ellenkező leveleket, mit eddig tenni szokott, ezután ki ne adjon.

A' 25-ik ágazat az ország' Ausztria és Morva felé létező határainak megigazítását, és a' nálok zálogban levő váraknak kiváltását, mire György esztergomi érsek tetemes pénzüsszeget hagyott, a' királyi segítségnél sürgeti.

A' 34—37-ik ágazatok a' pénz' dolgát érdeklik, 's jelesen rendelik: hogy a' király jó pénzt veressen, a' réz pénzt pedig, mellynek folyama sz. Jakab' napján megszűnend, Budán kincstárnoka által váltassza be; — hogy réz pénzt a' királyi kamarán kívül beváltani, az országból kivinni, vagy külföldről behozni fejvesztés alatt senki ne merészeljen; végre — hogy másféle külföldi pénzzel is élni csupán csak a' jövő országos táborozás alatt legyen szabad. Végre:

A' 41-ik ágazat a' kúnok és jászok' határai' dolgát rendbe szedetni sürgeti.

II. Egyéb említést érdemlőkről II. Lajos' korából.

Az itt előterjesztett törvény-leveleken túl II. Lajos' korából törvénytudományi tekintetből megemlíthetők a' következő oklevelek is:

I. II. Lajos királynak azon perben költ 1516-ki ítélőlevele^{a)}, melylyet a' Simegh, Fejér, és Zala vármegyei plebánosok a' veszprémi káptalan ellen fél dézsmanegyed iránt még Korvín Mátyás alatt indítottak, 's melly jóllehet már Mátyás király által, ki a' biróságot Péter kalocsai érsekre bízta, 1482-ik évben a' káptalan' részére eldöntetett, és az akkor hozott ítélet II. Ulászló alatt is 1496-ik esztendőben helyben hagyatott; mégis az 1504. törv. 13-ik czikke által ismét a' királyi felségnek ítélőszéke által felvételni és bevégeztetni rendeltetett. Ezen ítéletben a' király' ndvarában ítélő biráknak törvényünk' régiségeiben nagy járatlansága tűnik elő. Ezen ítéletben t. i. a' birák Lodomér érseknek 1280-ik évi levelét, melylyet a' plebánosok joguk' védelmére előadtanak, többek közt azon okból mondják hamisnak, mert abban Lodomér érsek magát sem apostoli szék' született követének sem Magyarország' primásának nem czímezi.

II. A' Verbóczy István és Zoby Mihály, mint király és haza' elenségei ellen, 1526-ik évi sz. kereszt-feltalálási törvényszék' negyedik napján Budán hozott, 's a' király, nádor, és országbirája' pecséteik alatt kiadott ítéletnek levele^{b)}, mellyben előadatik: hogy, az ország' főpapjai, bárói, főemberei, és egész nemessége sz. kereszt' feltalálása utáni pénteken a' király mellett Budán összejövén, — minekutána Thuróczy Miklós mester királyi személynök a' budai káptalannak idézőlevelét előmutatván előadta volna, hogy Verbóczy István és Zoby Mihály a' múlt évi rákosi gyűlést minden igazságos ok nélkül felbontván, a' király' parancsa ellen, és az ország' rendei legnagyobb részének megegyezése nélkül Hatvanra országgyűlést egybehíttak, a' királyt mind két rendbeli főembereivel többszöri követeik által oda jönni kényszerítették, ott az ország' legfőbb embereit legyalázták, Báthory Istvánt nádorságától meg-

^{a)} Lásd ezen oklevelet Kovachich, Supplem. ad Vestig. Comit. II. köt. 360—394. lapjain.

^{b)} Lásd ezen oklevelet, Kovachich, Supplem. ad Vestig. Comit. III. köt. 62—66. lapjain.

fosztották, Verbóczyt nem szavazás, hanem zűrzavar által nádorrá tették, a' meg nem jelent főembereket hazaárulóknak nyilatkoztatták, és ezek által magokat király és haza' ellenségeinek bizonyították' — a' király' megegyezésével mindkettejüket haza' ellenségének nyilvánították, és mindennemű jószágaiknak örök veszteségébe marasztalták legyen, feleségeiknek és gyermekeiknek mindazáltal a' király' különös kegyelméből minden jogait meg hagyván.

III. II. Lajos királynak 1526-ik évi kereszt' feltalálása utáni cső-törtökön Budán költ azon levele*), mellyben Verbóczy István és Zoby Mihályra nézve az előbbi oklevélbeni vádakat előre bocsátván, Báthory Istvánt nádori méltóságába visszahelyezi azon hozzáadással: hogy a' nádorok, valamint hogy az országos gyűlésben az ország' minden rendei-nek szavazataik által tétetnek, úgy viszont, ha büntettet elkövetnének, hivataluktól csak országgyűlésben a' főpapok, bárók, és egész nemes-ség által, és pedig mindenkor csak életökkel együtt fosztathassanak meg.

Ezen két utolsó oklevél a' miatt is említést érdemel, mert az ország' rendei-nek (*Ordines Regni*) nevezete eddiglen napfényre hozott ok-leveleink közül azokban fordul legelőször elő.

*) Lásd ezen oklevelet ugyanottan a' 66—68. lapokon.

